

संपादकीय निवेदन

तरी न्यून तें पुरतें । अधिक तें सरतें ।

करुनि घेयाचें हें तुमचें । दिनचिंतु असें ॥ -शनेश्वर १.८०.

या सातव्या विभागानें संकल्पित महाराष्ट्र शब्दकोशाची परिणामांति होत आहे, त्याचा आम्हांस आनंद होत आहे. दहा वर्षांपूर्वी महाराष्ट्रीय शब्दकोशाचें काम संपन्न आम्हां या शब्दकोश रचनेला जें बाहून घेतलें तें जनतेच्या सहायभूतीच्या भळावरच. ती थोर सहायभूति आणि अडळ विश्वास आम्हांस फार उपयोगी पडला व हें अवघड कार्य एकदाचें फार पडले. प्रतिकूल परिस्थितीच्या भोवऱ्यांत सांपन्न लवकर दोळे वर काढतां न येतें तर मात्र आमच्याविषयी 'आरंभभूराः' असा साहजिक प्रवाद पडता व डॉ. केतकर यांनी दिलेली शिक्षण कच्ची टरती. पण सुदेशानें आतां डॉ. केतकर यांच्या कर्तृत्वाविषयी असणाऱ्या लौकिकीत आम्हांस कांहीं मर दाढतां झाली व त्यांचें ऋणहि शोडेबहुत फेडतां आलें, याचा आम्हांस अभिमान वाटतो.

शब्दकोशरचनेचा सविस्तर इतिहास पुढें प्रस्तावनेंत दिलाच आहे. त्यावरून आमच्या कार्याची आणि प्रगतीची दिसा करून येईल. झाले यापेक्षा अधिक वांगलें कार्य ब्हावयास पाहिजे होतें असें आम्हांसहि पदोपदीं वाटतें. महाराष्ट्राच्या विद्यमान परिस्थितींत सर्वांगपरिपूर्ण शब्दकोश करणें कसें अशक्य आहे, हें पाहिल्या विभागाच्या प्रस्तावनेंत दिग्दर्शित केलेच आहे. झाले हेच विशेष, असें मानण्यासारखी आजची स्थिति आहे हें कोणीहि सुन्न व्यावहारिक विद्वानास पटेल. असे.

ज्यांचे ज्यांचे या कामांत लहानमोठे साहाय्य झाले त्यांचा त्यांचा गौरवर नामनिर्देश प्रस्तावनेंत केला आहे. घुकून कोणाच्या नांवाचा अगर मदतीचा उल्लेख राहिला असेल तर त्यांनीं उदार मनानें आम्हांस क्षमा करावी. दीर्घकाल चाललेल्या एवढ्या मोठ्या कामाशीं संबंध आलेल्या सर्वच व्यक्तींचा किंवा गोष्टींचा आठवण राहतो असें नाही, तेव्हां ज्यांचे आभार प्रस्तावनेंत मानावयाचे राहिले असतील त्यांचे या ठिकाणीं मोठ्या इतहासेनें मानीत आहोंत.

कोशांत अनेक कारणांमुळे ज्या चुका राहून गेल्या आहेत त्यांच्या दुस्स्त्या व पुरवणी शब्दसंग्रह देण्याचा विचार तूर्त रहित करावा लागत आहे, याचें फार वाईट वाटतें. अगोदर कोशाचे दोन भाग वाढले म्हणून कांहीं प्राहक आमच्यावर नाखुष आहेत. त्याप्रमाणेच आतांच यादें पुरवणी काढण्यापेक्षा कांहीं काल यांदून गळलेले शब्द वगैरे जमविण्यास कांहीं अवधि जाऊ देऊन पुरवणी काढल्यास ती अधिक उपयुक्त होईल असें वाटतें व तशी ती आज जरी साह्यी तरी पुढें लवकरच काढूं. सोंपावेतो कोशात आढळणाऱ्या उणीवा व चुका आम्हांस दाखवून ठेवाव्यात अशी सर्वांना आग्रहाची विनंति करतो.

ज्ञानकोशाप्रमाणेच याहि कोशाचें संपादन-प्रकाशन सार्वजनिक मदतीवर झालेलें आहे. हीच अखंड मदत आम्हांस सर्वांत मदत्वाची वाटते. आपल्या महाराष्ट्र जनतेला अशा व्यापक राष्ट्रसंवर्धक कार्याची महती पटलेली आहे याची आमच्या-सारख्यांना नेहमीं प्रवृत्ति येते. यापुढें आम्ही येऊं त्या कामांत आम्हांस अखिल महाराष्ट्राचा पाठिंबा राहिल असा विश्वास वाटतो.

शेवटीं, ज्यांना हा महाराष्ट्र शब्दकोश अर्पण केला आहे, त्या महाराष्ट्रभाषाभिमानी महाराज श्रीमंत सयाजीराव गायकवाड यांना कोश पुरा झालेला बाहून फार समाधान होईल याबद्दल आम्हांस धन्यता वाटते. परमेश्वरानें महाराज साहेबांस दीर्घायुरारोग्य देऊन त्यांच्याकडून अधिकाधिक वाढत्यामिश्रिद्धि कवानी अशी त्यास प्रार्थना आहे.

आतां अखेरीस ज्या जगनिर्जंत्या परमेश्वरी शक्तीनें आमच्या हातून हें केणें आपल्या महाराष्ट्र भाषेच्या अंगावर चढ-विलें व या दहा वर्षांच्या अवधीत संपादकवर्गास कार्यक्षम व एकत्र ठेवले व सहकार्यांचें उदाहरण घालून दिलें त्या सर्वश्रेष्ठ शक्तीस वंदन करून मराठी भाषेच्या जाज्वल्य अभिमानी व तिच्या गौरवास कारण झालेल्या परमपूज्य अशा महाराष्ट्रीय संत व कविवर्य शनेश्वरांच्या शब्दांत हें निवेदन पूर्ण करतो.

जें मज तुम्हां आह । होतें मेदाचें कवाड । तें फेडोनि केले गोड । सेवासुख ॥ -हा १८.१५०४,

यशवंत रामकृष्ण वाटे.

इनुमानेन विज्ञानाति धर्म सागरलंघने ।

तथैव प्रथमकर्तव्यं प्रत्यकर्तुः परिश्रमम् ॥ - रामचंद्र-मनुस्मृति टीका.

विषय प्रवेशः—मराठीमध्ये शब्दकोशरचनेचे जे प्रयत्न आजपर्यंत झाले त्यांची सविस्तर माहिती शब्दकोशाच्या पहिल्या विभागाच्या प्रस्तावनेत दिलीच आहे.

त्यानंतर या शब्दकोशाच्या रचनेचा प्रथम कल्पनेपासून पूर्ण होईपर्यंतचा इतिहास येथे देण्याचे योजिले आहे. हेतु हा की या कोशरचनेच्या कार्याची प्रथम कल्पना कशी आली, तिला मूर्त स्वरूप देण्याच्या मार्गात कोणकोणती परिस्थिती उत्पन्न झाली व प्रत्यक्ष कार्यांभापासून अखेरीपर्यंत कोणकोणत्या घटना व क्रिया घडत गेल्या याचे थोडक्यांत टांचण करून ठेवल्यास असा कार्यामध्यें पडणाऱ्या आगामी कार्येवर्त्यास त्याच्या वाचनापासून कार्य पद्धतीचा बोध व्हावा, त्यातील अडचणींची कल्पना यावी, न्यूनत्वाचा बोध व्हावा, वैगुण्याची जाणीव व्हावी व पुढील प्रयत्नांमध्ये मागील अनुभवाचा फायदा मिळवा व शक्य ती वैगुण्ये त्याचीं कारणे लक्षांत घेऊन दूर करण्यात यावी, असो.

प्रथम कल्पना.—शब्दकोशाची कल्पना माझ्या मनात प्रथम इंदूरच्या संमेलनाची हकीगत वाचतांनाच आली. १९१७ मध्ये इंदूर येथे जे साहित्यसंमेलन भरले त्यावेळीं तेथे मराठीमध्ये एक सर्वांगीण शब्दकोश असावा ही कल्पना प्रामुख्याने मांडली गेली असे वृत्तपत्रांतून मी वाचले. १९१६ सालीं एल्.एल्. बी.च्या परोक्षेने उत्तीर्ण झाल्यावर कोटील सनद काढावी वगैरे विचार करीत असता महाराष्ट्रीय ज्ञानकोशाचे कार्य सुद्धेंच सुरू झालेले होते त्यात प्रथम पुरसुरीच्या दिवसात काहीतरी कार्य करावे म्हणून काम करण्याप्र मी नुक्ताच आरंभ केला होता. त्यावेळीं प्रत्यक्ष वाङ्मयक्षेत्रांत असे मी प्रथमच पाऊल टाकले होते तेव्हा प्रत्यक्ष संमेलनास हजार राहण्यास्तोही उत्सुकतेची तीव्रता उत्पन्न झाली नव्हती. त्याचवेळीं महाराष्ट्रीय वाङ्मयसूचीचे कार्य निक. शीन्, व शक्य तितक्या थोडक्या वेळात करावयाचे ठरले होते व त्या सूचीचे संपादनाचे काम मजकडेच देण्यात आल्यामुळे तशी सवड आली मुळीच नव्हती, परंतु ज्ञानकोशाप्रमाणेच शब्दकोशाचेहि

कार्य हे एक अत्यंत महत्त्वाचे असून मराठी भाषेत ते होणे अवश्य आहे अशी मनामध्ये एक प्रकारची निश्चिन् दृष्टि उत्पन्न झाली होती किंहुना माघी ज्ञानकोश कीं माघी शब्दकोश असा प्रका. रची चर्चाहि त्यावेळीं आमच्या संपादक मित्रमंडळीत चालत असे. इंदूर येथे असा तऱ्हेचा शब्दकोश तयार करावयाची निश्चित कल्पना झाल्याचें एकण्यांत आले.

त्यासंबंधाने इंदूर येथे भरलेल्या नवव्या महाराष्ट्र साहित्य-संमेलनाच्या इतिहासांत ४२ दोनवर पुढे दिल्याप्रमाणे मजकूर आढळतो.

“साहित्यसंमेलन जातापर्यंत आठ वेळां ठिकठिकाणीं भरले पण प्रत्यक्ष व चिरस्थायी असे महत्त्वाचे कार्य त्याच्या हातून म्हणण्यासारखे काहीच झाले नाहीं असा आक्षेप वारंवार घेण्यात येत असतो. या अपभ्रंशासाला जागा देऊं नये व काहीतरी प्रत्यक्ष कार्याची योजना यंदाचे संमेलनात सर्वांच्या विचारांनीं तयार होऊन शक्य तितक्या त्वरनें अंमलात यावी म्हणून या गोष्टी-संबंधाने चर्चा करण्यासाठीं रा. बाबुरेव गोविंद आपटे यांनीं ठिकठिकाणाच्या प्रमुख साहित्यसेवकांस पत्रे लिहून संमेलनाचे भादवे दिवशीं म्हणजे ता. ८ मार्चे रोजीं हजार राहण्याविषयी त्यांन विनंती केली होती. त्याप्रमाणे सुमारे पाऊणशें एवढ्याची खासगी सभा रा. व सरदार किंचे यांचे बंगल्यात ता. ८ मार्चे रोजीं तिसरे प्रदर्श भरली होती रा. आपटे यांनीं प्रत्यक्ष कार्य करण्यासंबंधाची आपली योजना मंडळीपुढे मांडली व तिच्या छापील प्रती मंडळींत वाटल्या ही योजना परिशिष्टांत दिली आहे. (प्रस्तुत अहवालास परिशिष्ट नाहीं!) या योजनेंत अपस्थान मराठी भाषेचा कोश तयार करण्याच्या कामास दिले होते हा विषय अन्वयेन महत्त्वाचा असल्यामुळे इतर सर्व गोष्टी बाजूला ठेऊन कोशाची रचना या एकाच विषयावर जवळ जवळ तीन तास चर्चा कण्यात आली. आणि शेवटीं—१ रा. हरि नारायण आपटे, पुणे (अध्यक्ष) २ रा. गणेश सदाशिव भाटे, मुंबई ३ रा. अनार्दन विनायक ओक, पुणे ४ रा. लक्ष्मण गणेशाजी केले,

पुणे. ५ रा. विनायक ऋण मुल्ये, इंदूर. १ श्रो. परशुराम भार्यामण पाटणकर, वेदास-या गुरुदासांची कमिटी कोराच्या बोक्सेनेला व्यवस्थित स्वल्प वेण्यासाठी नेमण्यात आल्यावर रात्री ८ वाजता सभा बरकास्त झाली. ”

या कमिटीने पुढे काय काय केले याबद्दल कोठे वाचनात आले नाही.

पुढे १९२१ मध्ये वडोदें येथे जे दहावे महाराष्ट्र साहित्य-संमेलन भरले त्यास हानकोशमंडळाचा प्रतिनिधि म्हणूनच मला पाठविण्यात आले होते. त्यावेळी रा. बाळुबेब गोविंद आपटे हे प्रवासांत आमचे बरोबरच होते तेव्हा प्रवासापम्ये व नंतर प्रतिनिधि-वसतिपद्धति दाखवोशाबद्दल मारील संमेलनांत काय झाले व ते काय कसे करता येईल यासंबंधी वारंवार चर्चा पाले व त्यावेळी इंदूर संमेलनांत या कक्षाकडितां इतर हजारे रुपये मिळाल्याबद्दल मग्न मग्न उडेल येत तेव्हा दहा हजार रुपये मिळाली तर आम्ही तेव्हाच धावडकोश तयार करून दाखवू असे मी सहज म्हणालों; परंतु ते काय लागूच होतें वेण्याची सोखर त्यावेळी माझी किंवा आमच्या मंडळीचीहि तयारी नव्हती; कारण हानकोशाचे फक्त दोन भागच प्रसिद्ध झाले होते व तेहि प्रस्तावनाखंडाचे, खऱ्या हानकोशाचा अर्धापि आरंभ नव्हताच होता व त्याची प्रचंड जबाबदारी कोक्यावर असतां दुसरे काय अंगावर वेण्याची गोष्टबुद्धी काढणे शक्य नव्हतें. तथापि धावडकोश व्हावा ही जनतेची इच्छा कायम होती व तसा एक ठराव वडोदें येथील साहित्यसंमेलनात मान्यदि झाला होता तो टाळ गलाः—

मराठी वाचक शो संधीः—“मराठी भाषेचा विस्तार महत्त्व व तिजमधील शब्दभांडार लक्षात घेता, विशेषतः तिच्या वाङ्मया अध्ययनाची व प्रगतीची स्पष्ट चिन्हे दिसू लागलेली आहेत. अशावेळीं मुलूखें, राष्ट्रक्षिति, समानाधिकार शब्द, योग-नादिक अवतारणे वगैरे सर्वे अंग-उपायानी पूर्ण असा व्यापक व विस्तृत मराठी वाङ्मया कोस अत्यंत अवरय असून मराठी साहित्य परिषद, इतर साहित्यसभा व महाराष्ट्रांतले लोक याच्या सहकारितेने किंवा न्यक्तिस्फूर्तीने ही उणीव लवकरच भरून निघेल वशी या खेस आशा वाटत आहे.”

प्रस्तुत ठराव इतका महत्त्वाचा व निकडीचा होता कीं या कोशाच्या आवश्यकतेसंबंधी विवेचन करण्याची मुळीच जरूर न आसल्यामुळे व यासंबंधी सर्वांचे ऐकमत्य असल्यामुळे हा ठराव अभ्युत्साहानच मांडण्यात आला.

त्यानंतरहि ही कल्पना माझ्या मनात पोळत राहिली व होती तिला पुन्हा काळाना पुणें येथील साहित्य संमेलनांत झाली. त्यापूर्वी केसरीमध्ये महाराष्ट्रीय हानकोश पुरा सात्यावर हान कोशाच्या संपादकवर्गाने जे पुढील कार्य अंगावर घ्यावयाचे

त्याबद्दल एवना म्हणून २१ नोव्हेंबर १९२१ च्या ‘केसरी’ पत्रांत एक पत्र प्रसिद्ध झाले होते ते पुढे दिले आहे.

हानकोशमंडळास व महाराष्ट्रास विनंति

“हानकोश मंडळानें अंगीकारलेल्या हानकोशाचे काम आतां थोड्याच दिवसांत पुरे होणार आहे. मंडळानें जे जे काम शिरावर घेतले होते ते किती जिद्दीने, धर्चांचे व जरबणीचे होते त्याची तसल्याच कामांत जे कोणी पडले असतील त्यांनाच कल्पना घेईल. असल्या कामाची सांगता करण्यास ज्ञाना प्रकारचे किती कष्ट पडतात व निरनिराळ्या आपत्तीना कसे तोंड पावें लागते आणि वेष्ट्या-यांकड्या व खाचलळ-ग्यांच्या बाकोरीतून मोठ्या कुशलेने गाडी नेऊन ठरलेले छिछाण कोठे गाडवें लागतें हें सामान्य छोपे असले तरी करणे बहुत कठीण आहे. परंतु असले विकट काम पूर्ण करून डॉ. श्री. व. केसकर हे आणखी एक महिन्याने आरंभलेल्या या वाङ्मय-यज्ञातून मोडके होऊन अव्युत्त रान करणार आहेत.

महाराष्ट्रीय हानकोश मंडळ जरी अगुणी झाले तरी त्यानें एखाद्या जे हानमय यज्ञाच प्रवर्तित केले ते कायचेंच बंद करावें काय? असा एक प्रश्न मराठी भाषेच्या अस्मिमान्यापुढें येत आहे. आमच्या मते हें चक लागली असेच पुढें चालवें. तरी सोय या मंडळाच्या ह्यापनेच्या नियमावलीत आहे. मंडळानें पहिल्या प्रथम हानकोश कक्षा व अग इतर मराठी ग्रंथ काढावेत आणि तेनेंकरून मराठी वाङ्मयांत भर घालावी अशी ही सोय आहे. तिचा कायदा घेऊन या मंडळानें हानकोश संपल्यावर अवस्था प्तातीचे दुसरे एखादे काम अंगावर घ्यावें असे आम्हांस वाटते असें केल्यानें आज अनेकवर्षे मंडळांत काम करून बहुश्रुत व जाणता बनलेला संपादकवर्ग पुढून पांगला न जातां हानकोश-कार्यालयांतच कायम राहूं शकेल. वाङ्मयाच्या कामीं असल्या वर्गाची किती आवश्यकता आहे हें स्पष्ट करण्याची जरूरी नाही. असलीं कामे अनेक प्रकाशनीं सापतां वेण्यासारखीं आहेत; पण सृष्टे आम्ही पुढील एक कार्य मुखवितों, ते म्हणजे मराठी भाषेचा “वृद्धकोश” काढणे. सध्यां असा मराठी कोश अस्तित्वांत नाही. श्री. वा. गो. आपटे यांचा “मराठी शब्दस्वकार” नांवाचा एक कोश आहे पण तो छोट्या स्वरूपांत आहे. सर्वोर्गनीं परिपूर्ण असा नाही, असे खुद्द कल्पानिहि आपल्या पुस्तकाच्या प्रस्तावनेत लिहिले आहे (पृ. ११). याचें आपल्या कोशास तसल्या गावीं सर्वोत्तम (पृ. ११). कच्चा कच्चा सर्वां” असे म्हटले आहे. म्हणून खरोखरच असल्या एका कोशाची संपात आवश्यकता आहे.”

या कोशाचे स्वरूप थोडक्यांत सांगायचे म्हणजे मराठी भाषेतील (जुने आणि नवे) एकूण एक शब्द, ह्यांचा मरा.

टीतच सांगितलेला अर्थ यांचा संग्रह त्यात असावा. असे प्रयत्न यापूर्वी काही झाले आहेत, उदाहरणार्थ—

- (१) मानभावी मराठी कोश, पंथारग्या दत्तकातील दत्त राज महानुभाव—यांनी वरून ज्यास “टीप” असे नाव ठेविले आहे तो.
- (२) शास्त्र्याच्या १८२९ तील कोश
- (३) गोडबोले याचा १८६३ तील हंसकोश.
- (४) मुळे याचा १८६७ तील कोश
- (५) गोडबोले यांचा १८६७ तील नवीन कोश.
- (६) याच सालातील सुबह कोश
- (७) हंस यांचा रत्नकोश
- (८) बापट व पंडित यांचा शुद्धकोश.
- (९) भारत इतिहास मंडळाचा. काशी—मराठी कोश, इत्यादि

याखेरीज आणखीहि काही कोश झालेले आहेत. पण या सर्व कोशात अपूर्णता असून काही काही कोश तर विशिष्ट विषयापुरतेच तयार झालेले आहेत शिवाय काही कोश सुमारे १७० वर्षांपूर्वीचे जुने आहेत अर्थात गेल्या दशकात मराठी भाषेत ज्या हजारों नवीन शब्दांचा भरणा झाला आहे त्याचा समावेश त्यात साहित्यिक झालेला नाही. आज देशी व विदेशी अशा अनेक शाखांचा व विषयांचा मराठी भाषेची संवध झाला आहे व तेत आहे. यामुळे तदंगत बनलेल्या नवीन मराठी शब्दांचे कायमचे समावेशन कोशात होणे जरूर आहे. असे काही फुटकळ प्रयत्न तूंत झाले आहेत व होत आहेत. पण तेहि विशिष्ट विषयापुरते मर्यादितच आहेत खेरीज या २५।३० वर्षांत मराठीचा अभ्यास विद्वान लोक ज्यास्त आस्सेने करू लागले असून मुंबई, नागपूर या युनिव्हर्सिटीत मराठी भाषेकडे विशेष लक्ष देण्यास सुरुवात केली आहे पुढे—मागे महाराष्ट्र युनिव्हर्सिटी निष्कार असे वाटत आहे. महाराष्ट्राशिवाय परंपरातीय काही युनिव्हर्सिटीत मराठी भाषेच्या उच्च अभ्यासक्रमात मराठीचा समावेश केला आहे अशावेळी मराठी भाषा शब्दरूपाने एकेकाणी विराजलेली दिसणे अत्यवश्यक आहे आजची मराठी भाषा शास्त्र्याच्या कोशाच्या वेळच्या मराठी भाषेपेक्षा पुष्कळ पुढे गेली आहे काही किंवा आरबी शब्दांचा त्याकाळी जितका भरणा मराठीत झाला होता तितका किंबहुना त्याच्यापेक्षा जास्त इंग्रजी व इतर काही युरोपीय भाषा यांच्यातील शब्दांची भरती आजच्या मराठीत झाली आहे असल्या परकीय शब्दांचे मराठीतून उच्चाटन करण्याचे काही प्रयत्न हाीं चालू आहेत ते सफल होवोत किंवा निर्दल होवोत त्याचा विचार करणे कोशाकाराचे काम नाही भाषेत जे शब्द रूढ आहेत व ज्या

शब्दांनी यस्तुजात अथवा पदार्थमात्र जाणविला जातो तो प्रत्येक शब्द असल्या कोशात समाविष्ट होऊन त्याचे उच्चारण झाले पाहिजे, मग तो स्वदेशी असो किंवा परदेशी असो. भाषेची वाढ व्हावयाची असल्यास व ती अनेक लोकांना (किंवा देशांना) समजावी अशी इच्छा असल्यास स्वभाषेत आवश्यक अशा परकी शब्दांचे समावेशन होणे अपरिहार्य आहे. म्हणून अशा परकी व देशी सर्व शब्दांची फुळझा व विस्तार असल्या कोशात पाहिजे. मूळ शब्द, त्यांचा घातवर्थ, प्रसंग विशेषाने बनलेले त्याचे (आढळतील ठेवडे) अर्थ, त्याचे व्याकरणातील स्वरूप, त्याची जात, विशेष अर्थ जेथे होतात तेथे संदर्भ, त्यावरील सक्षिप्त टीपा (आणि वाटल्याम जे परके लोक मराठी भाषा विज्ञात त्यांच्यासाठी अगदीं मोजके इंग्रजी प्रतिशब्द) इत्यादि प्रकारची कोशाची रचना असावी. शब्दाबरोबर मराठी भाषेत रूढ झालेल्या शब्दांची व वाक्प्रचारादि कोशात घ्यावेन याखेरीज जितक्या अंगाला शब्दांचे स्वरूप जास्त स्पष्ट करता येईल तितक्या अंगाचा त्यात समावेश व्हावा. सारास, वर सांगितल्याप्रमाणे आज मराठी भाषेत जे एकूण एक शब्द आहेत त्याचा अर्थ मराठी भाषेत देणारा सर्वोप परिपूर्ण असा एक बुद्धकोश होणे जरूर आहे तेव्हा आमची ज्ञानकोश मंडळस अशी अत्याग्रहाची सूचना आहे की, त्याने असला मराठी कोश निर्माण करण्याचे काम यापुढे तात्काळ हातीं घ्यावे एतद्विषयक व्यावहारिक ज्या काही योजना करावयाच्या त्या ज्ञानकोश मंडळास सांगण्याची विशेष जरूर नाही. कारण त्याला याचा अनुभव आहे ज्ञानकोश मंडळाप्रमाणे बुद्धमहाराष्ट्रालाहि आमची विनंति आहे की, त्याने हे कोशाचे काम मंडळाने हातीं घेण्याबद्दल सक्रीय सहायभूती दाखवावी आणि सर्वतोपरी मदत करून हे मंडळाने कारमलेले यत्नच पुढे चालू ठेवण्याचे श्रेय पदरात घ्यावे

महाराष्ट्रीय ज्ञानकोशाची उभारणी कपनी तत्वावर म्हणजे व्यापारी दृष्टीने करण्यात आली होती. परंतु अशी कामे स्वाधे-त्याग्याच्याच बळावर अखेर निश्चिततेने आणि यशस्वितेने परतीर गाढतात असे आमचा वाटते तरी, इकडे लक्ष ठेवून आणि व्यवहार दृष्टीचाहि यथाप्रमाण अंगिकार करून कोशा-मागे मंडळींनी नूतन उपक्रम करावा अशी आमची सूचना आहे ”

छंदेराय चिंतामण मेहंदळे . दत्तो धामन पोतदार
सदाशिव महादेव दिवेकर . दत्तात्रेय विष्णु आपटे
या पत्रास प्रेरणा कोटून मिळाली होती हे चाणाक्ष महा-राष्ट्रीयानी तेव्हाच ओळखले होते

त्यानंतर पुणे येथे भरलेल्या सारांच्या साहित्यसंमेलनात पुढे दिव्याप्रमाणे एक ठाव स्वीकृत करण्यात आला.

‘मराठी भाषेचा एक सर्वांगीण वृहत्क्षेत्र व्हावा असे या समेचे मन आहे व हे काम ज्ञानकोशातील संपादक मंडळाने हाती घ्यावे अशी या समेची शिफारस आहे आणि महाराष्ट्र साहित्यपरिषदेने या कार्यास सर्व प्रकारे साहाय्यक व्हावे.’ प्रस्तुत ठराव श्री. ना. गो. बापेकर यांनी मांडला होता व श्री. वा. म. जोशी यांनी त्यास अनुमोदन दिले होते. (—अव्हाल पृ. २५).

याच वेळी महाराष्ट्र साहित्य परिषदेची जी सभा संमेलन प्रसंगीच पुणे येथे भरली होती त्या संमेलन शब्दकोशाची योजना तयार करण्याकरिता एका ठरावाने एक समिति नेमण्यात आली होती व खर्चाकरिता १०० रुपये मंजूर करण्यात आले होते. या समितीत श्री. पी. कृ. कोरवटकर व कांही पुणे व मुंबई येथील गृहस्थांची नावे घालण्यात आली होती व रा. च. रा. दाते यांचा या समितीचे चिटणीस नेमण्यात आले होते. या समितीची एक सभा जुलै १९२५ मध्ये मुंबई मराठी ग्रंथ संग्रहालयात बोलावण्यात आली होती परंतु त्या समेस चिटणीसशिवाय कोणीच उपस्थित झाले नाही.

पुढे अशा कोणाची एक योजना मी स्वतःच तयार करून गवाम्हेरला भरणाऱ्या परिषदेच्या समेपुढे मांडावयाचे ठरविले व ती लावून बेकन त्याच्या प्रती समितीच्या सभासदाकडे पाठविल्या व त्याची अनुमति मागविली. त्या योजनेस रा. श्री कृ. कोरवटकर यांची अनुमति आली होती बाकी कोणाकडून उत्तर आले नाही. सदर योजना पत्रक नं. २ म्हणून प्रसिद्ध करण्यात आली होती ती अशी.

महाराष्ट्र शब्दकोश-स्वरूपयोजना.

हा शब्दकोश कां व कसा काढावयाचा याची सामान्य रूपरेखा आम्ही पहिल्या पत्रकात दिली आहे (हे पत्रक पुढे दिले आहे); येथे कोशाच्या स्वरूपासंबंधी योजना घेतो.

कार्य हे द्वैत—आतापर्यंत जे कोश प्रसिद्ध झाले आहेत त्यात साधारण अभिजात मराठी म्हणून जिला म्हणता येईल अशा (४. पुणे—सातारा प्रांतात बोलल्या जाणाऱ्या) मराठी-भाषाच भरणा केला गेला आहे. कवित् एखाद्या कोशात मुख्य मुख्य शब्दांची भाष्येतील शब्द आले आहेत वगैरे फार कमी आहेत. शब्दांची बोलण्यास इतर प्रसिद्ध मराठी भाषांचा शब्दसंग्रह असल्या कोशात आढळत नाही. आम्ही आमच्या या कोशात ही पद्धती सुधारणा करणार आहो, म्हणजे खास पुणेची भाषा तर बांध येईलच, परंतु निर्यातदेखर सातारी रुई भावरेली, वावरेली (बाई), बोव्यापुरी, जगरी, नाग-

लाणी, खानदेशी, अहिराणी, बाळेवाटी, वन्हाडी, गंगवाडी (मराठीचा मूळ प्रांत अथवा तिचे माहेर ही गंगवाडीच होय), वैतुली, नागपुरी यांचा समावेश होईल. तसेच कर्नाटकाच्या सीमेवर असलेल्या विजापुर, घासवाड, मेळगांव, दक्षिण महाराष्ट्रातील काही संस्थाने, निजामाच्या संस्थानांतील काही जिल्हे इकोल कानडी—मराठीचा अंतर्भाव करण्यात येईल. राजाजीराजे भोंसले यांनी कर्नाटकात आपले ठाणे बेगळापानुन घेत तत्रावरपर्यंत बसवून मराठीचा प्रसार तिकडे केला होता. हे मराठीचे वचैस्व परां परापर्यंत म्हैपूर व मद्रास येथील दफ्तारांत पावू होते. त्यामुळे त्या प्रांतांत सरकारी काम-कार्यांत जी मराठी शिक्षक राहिली होती ती हुक्कन तिलाहि कोशात समाविष्ट होण्याचा मान देण्यात येईल, यानंतर वसई ते रत्नापिरीपर्यंतची कोकणी, गोव्यातील गोमाती, तिच्या शेजारीच कारवारी या समुद्रकिनार्यावरील भाषा आम्ही घेऊ. मराठ्यांनी आपली संस्थाने जेथे जेथे स्थापिली तेथे तेथे मराठी भाषा नेथी होती, ती अद्यापि बऱ्याच संस्थानांतून जिवंत आहे. अशा संस्थानांमधील वडोदे, इंद्र, गवाहेर, धार, वैरास ही संस्थाने मोठी आहेत. या संस्थानात मराठी पावू आहे. मात्र काही ठिकाणी तिने नेमाडी, हिंदी, रांगडी, गुजराती, काठेवाडी अशा निरनिराळ्या बोलण्या किंवा लुखे आपल्या भेगावर घेतले. परंतु त्या लुख्यांतून तिचे मूळचे महाराष्ट्रीय स्वरूप स्पष्ट दिसून येते. अर्थात या भाषांचा अनादर करणे म्हणजे मराठीवाच अनादर केल्यासारखे होणार म्हणून याहि भाषा (किंवा प्रांतिक भाषा)तील शब्द आमच्या कामापुरते आम्ही घेऊ काशी हे प्राचीन विद्यापीठ आहे व तेथे प्राचीन कालापासून महाराष्ट्रीय पद्धतीची परंपरा कायम आहे म्हणून काशी व तिच्या आसपासच्या क्षेत्रातील मराठीचाहि सन्मान आम्ही करू एकंदरीत सांप्रतच्या हिंदु-स्थानात मराठी भाषा ज्या ज्या प्रांतांत बोलली जात असेल त्या त्या ठिकाणाच्या बोलीतील शब्दसंग्रह जमवून तो कोशात समाविष्ट करण्याचा व त्या ठिकाणी त्याचे प्रसिद्ध नांव देण्याचा आम्ही यावच्छक्य प्रयत्न करावयास बुज्जणार नाही.

व्याकरण व व्युत्पत्ति—असा शब्दसंग्रह तयार झाल्यावर त्याची व्याकरणविषयक वगैरेची वेष्टात येईल; म्हणजे त्या त्या शब्दांचे स्थान व्याकरणात काय आहे हे सांगण्यात येईल.

भाषाशास्त्राचा एक बोल ब्याकरण तर दुसरा व्युत्पत्ति हा असण्याने शब्दांची व्युत्पत्ति सांगण्यात येईल. अर्थभेदाने ही निवृत्ती निरनिराळी होण्याचा संभव अथवा; अशा ठिकाणी ते अर्थभेद व व्युत्पत्ति सांगण्यात येतील.

अथेति धिति—यानंतर दाब्याचे वेगवेगळे अर्थ दाब्याचे अर्थात अर्थ वेगवेगळे कसे बनले त्याची तत्परीक उदाहरणे याची लागणी, म्हणजे त्याचे आधार किंवा संदर्भ याचे लागणीत ते कथित एखाद्या वाक्यसंज्ञेत तर तत्तित् संप्रध वाक्यातहि आढळणार त्यामुळे ती वाक्यसंज्ञे किंवा वाक्ये उद्धृत करानी लागणार याप्रमाणे शब्दाच्या नावापासून त्याच्या अर्थापर्यंत त्यांच्या बरील होणाऱ्या सफ्कारांचे वर्णन येथपर्यंत केले आता कोशाच्या दुसऱ्या अंगाकडे वळतो

दाब्य संशोधन—आपल्या मराठी भाषेच्या जन्माबद्दल पंडितामन्ये वाद चालू आहे काहींच्या मते तिचा जन्म शक १००० च्या सुमाराचा आहे (कै. डॉ. गुणे वंगर मंडळी) तर काहींच्या मते शक ६०० मध्ये ती जन्मास आली (कै. वि. का. राजगडे वंगर मंडळी) या वादात आम्हास पडा-बयाचे नाहीं व कोणत्याहि एका पक्षाचा अप्रमद आम्हास धरावयाचा नाही तर प्रत्यक्ष प्रमाणांनी मराठीचा उद्भव मागे किती जातो, हे पाह्यावयाचे आहे, ते पुढीलप्रमाणे—

पुष्कळ काळपर्यंत अशी समजूत होती की, विवेकसिंधु व शानेश्वरी हेच काय ते मराठीतील आय गद्यप्रथ होत पण ही समजूत अलीकडील १५-२० वर्षांत पाळटली आहे कै. वि. का. राजगडे यांनी महानुभावांच्या वाङ्मयाचा शोध लावून ते उजेडात आणण्याचा पहिला मान पट्टावून असे सिद्ध केले की, मुकुंदराजाच्याहि पोथेस मागे मराठीचे नागर स्वरूप दृष्टीस पडते या महानुभावी वाङ्मयाने मराठी भाषेचा नानाविध विकास दृष्टिगोचर होऊ लागला आहे गद्य, पद्य, कोश, व्याकरण, प्रवासवर्णन वगैरे मराठीची अनेक अंगे आपल्यास दिसू लागली आहेत महानुभावांच्या या प्राचीन प्रयात देवगिरीजवळची—यादव राजवटीतील—खरीखरी मराठी आढळते तिला म्हेळटपशी विलकूल झालेला नाही, असे हे “वेशीकार लेणे” आहे या पायातील महीटव्यास, महादवा, भास्करव्यास, भावेदेवव्यास वगैरे आय कवी आणि कवियित्री असून त्यांनी बाराव्या शतकाच्या शेवटच्या चरणात प्रथ निष्पत्ति केली आहे (उदा. लीलाचरित्र, धवळे, शिशुपालवध, पूजावसर इत्यादि) शक १२७५ मधील एका प्रयात तत्कालीन बहादुरातील काही तीर्थयात्रांचे व क्षेत्रांचे वर्णन आहे पंधराव्या शतकात दत्तराम नावाच्या एका महानुभावांनी प्रसिद्ध महानुभावी प्रयातील कठिन शब्दांचा एक कोश केला आहे, तो कोश तर आम्हास अवश्य पाह्या लागेल कदाचित् मराठी भाषेतील हाच प्रथम कोश असावयाचा ! या पयाचा प्रसार प्रजाप व पेठावरकडे झाला असल्याने त्याच्या तत्प्राप्त्य मंडातून मराठी भाषेत लिहिल्या गेलेल्या पोथ्या वाचल्या

जाणात व संधील मंडणी मराठी बोलतातहि तेव्हां या मराठी बोलणाऱ्या महानुभाव पंजारी, काश्मिरी (काश्मिरीतहि या पंजाचे मंड आहेत) लोकांना म्हणजे त्यांच्या मराठी भाषेला सोडून कसे पाळेल ? न्यांच्या बरोबरच महानुभावांचे प्राचीन प्रयहि अवलोकन करून त्यातील दाब्यसंग्रह आमच्या कोशांत सांठविणे माग आहे

महानुभावांचा स्वतंत्र पंथ व त्यांचे स्वतंत्र वाङ्मय सोडून आपल्या मराठी संतकवींच्या वाङ्मयाकडे आपण पाहिल्यास मन दह्यून जाईल, इतका तो वाङ्मयोदधि विस्तीर्ण आहे मुकुंदराजापासून होनाजीबाळापर्यंतचे हे कवी चेतल्यास त्याची संख्या सुमारे ७२१ पर्यंत म्हणजे टोळकमानाने ७०० पर्यंत मरते (संतकविधायकपुत्रि पद्म) या कवींची परंपरा शक १११० पासून शक १७४० पर्यंतची असल्याने त्यांच्या मयात ६५० वर्षांच्या मराठीचे स्वरूप आढळेल या अर्थेवृद्धकाच्या कालात मराठीचे हे स्वरूप कसकसे बदलत गेले, देवगिरीवर शाहकणाच्या शुभवैश्वराद्विध ध्वजापासून शनिवारवाड्यावर लागलेल्या गुनियन जॅकच्या वायटयापर्यंतचा काळ या मराठीने कोणकोणती वळणे घेत पाहिला, यादवाचे स्वराज्य, मुसलमानांचे परराज्य, शिवाजीचे स्वराज्य व पुढाई इंग्रजांचे परराज्य या कालखंडात तिचा प्रकर्ष किंवा अपकर्ष कसकसा झाला, हे समजून घेत म्हणून या संतकवींच्या सर्व वाङ्मयाची ओळख करून घेणे जरूर आहे पण हे काम अत्यंत अवघड असल्याने त्यातील प्रख्यात प्रख्यात व्यक्तींची प्रसिद्ध प्रसिद्ध कामगिरी तेवढीच पाह्यावयास परवडेल ती कामगिरी तपासली म्हणजे मूळ मराठी, मुसलमानस्थुट मराठी, शिवाजीने शुद्धी संस्कार केलेली मराठी आणि इंग्रजीस्थुट मराठी अशा मराठीच्या निरनिराळ्या परिवर्तनांचे आपल्यास ज्ञान होईल या ७०० संतकवीत नमोदेवापासून रामेश्वरपर्यंतचे मराठीत काव्य-रचना करणारे कवी येत असल्याने वर आम्ही सांगितल्या-प्रमाणे मराठी भाषेतील निरनिराळ्या प्राक्तिक भेदांचे स्वरूप आपोआपच पुढे येईल या ६५० वर्षांचे पुढीलप्रमाणे काल-खंड करणे शक्य आहे १ मुकुंद-ज्ञानेश्वरकाल, २ बोभाकाल, ३ एकाग्रकाल, ४ रामदासकाल, ५ निरजनमाधवकाल, ६ मोरोपंतकाल, ७ होनाजीबाळा काल, या कालखंडातील विवेक-सिंधु (मुकुंदराज), ज्ञानेश्वरी (ज्ञानेश्वर), ज्ञानेश्वरसमकालीन गोरा, बोधा, नामा, जनाबाई वगैरे सतमंडळीचे असण, उपादरण (बोभा), नाथभागत, रुक्मिणीस्वयंवर (एकाग्र), गीतांणव (दासोपंत), अपरोक्षानुसृति (शिवराम कल्याणी-वर), अनुसृतिशेखरी (वामनपंडित) महाभारत (मुंजे श्वर), दासवोध (रामदास), अभंग (दुधाराम),

रामायण युद्धकांड (कृष्णदास मुद्रल) कथाकल्पतरु (कृष्ण याज्ञवल्क्य) सोताश्वयंकर (वेणाशई), समर्थप्रताप (गिरिवर), शिवलीलासुत (धीवर) शुद्धचरित्र (सरस्वदत्तगणेश्वर), भागवत (बहिरा जलवेद) पवनविजय (खेममहमद), दीप रत्नाकर (रत्नाकर) नित्यानंदशेफिका (शिवकल्याण) आर्याभारत (सोरोषत) दिस्तपुराण (रूपेन) भक्तिविजय (महिरति) कंगव, पदं बौर (अमृतराय, राममोदी, अनंत फदी) लावण्या पवार (सगनमाळ होनाजी बाळा परतराम, प्रभाकर अग्निदास) इ इ ग्रंथसंपत्तीचे अक्लेरुक्त कडे म्हणजे बाकीच्या सुतकर्त्यांच्या कार्याकडे विशेष लक्ष दिले नाही तरी चाणूपासारखे आहे तत्रापि त्यांचेहि प्रसिद्ध झालेले सर्व काव्यात्म्य एवढा बोळयालाखन घालावे लागेल तद नंतर म्हणजे शक १७४० पासून आजमिरापोपर्यंतचे आधुनिक काव्यात्म्य पहावे लागेल हे ओघानेच आले पाश्चात्य कल्पनाशी घेण होऊन अलिकडाले काव्यामध्ये बाई नवीन कल्पना शिरल्या असल्याने नवीन स्वरूप रूढ होत आहेत तन्ना त्याचाहि परामर्श घ्यावा लागेल हे झाले पण बाह्यमाबद्दल

मराठीतील गद्यवाङ्मयाचा शोध महात्माबाजीतील जुन्या ग्रंथांपर्यंत जातो त्यात पद्याश्रयतच गद्य वाङ्मयहि आहे व हे भाषाव्याप्ततापासूनचे आहे तत्पूर्वी म्हणजे शक १६११ च्या सुमारास गुणसिद्ध धीरपति या ज्योतिर्विद्वाने मराठीत आपली रत्नमाला मुक्तीलिहि आहे तर तत्पूर्वी काही मराठी शिलालेख किंवा ताम्रपत्रेहि आढळतात थक्कवल्कलगेळ येथील गौमनच्या पुतळ्यावर शक १०५५ च्या सुमाराचा एक मराठी गिलाख आहे चित्तुईचा ताम्रपत्र हा मराठीतील जुना ताम्र पत्र आहे पाणचा पत्रपूरचा चौथ्याचीचा कर्णेभरचा बगैरे शिलालेख हे जु या मराठीत कारलेले आहेत नंतर वल्लीचा कोरा यमो यावेळी मराठीला फारशीचा बराच स्पर्श झाला होना वल्लीचे स्वरूप मेरेतळे कपाजनेनवर (बकासुराची बौर) चरित्रवर (शिवाजीच्या मधरी व पदा-त्याच्या बबरी) शासनशास्त्रीय (अमात्याची व मल्हारामरावाची राखणीति) प्रवामरुनेनवर वहाच्या इत्यादि विविध आहे त्यामुळे ही गिलेलेसताम्रपत्रेवधरीमादिहकरून साधने पहावी लागतील

शास्त्रीय वाङ्मयावर मराठीत जुने गद्य शिक्षण बरेच आहे नुसत्या वेगळ्यावर दोडकी बाहे आडकात (यात काही बाहे गद्याप्रमाणे पद्ययहि आहेत) ज्यातिप शास्त्रीदोडक रखायन एपावत्य, सत्यनंद इत्यादि विषयावर मराठीत पूर्वी ग्रंथ निमाणे होते अनेक इम्रोनवर या विषयावर बरेच वधत रती आहे आणि त्यापरोबरच शास्त्रीय पद्यभाषा नवीन

वनत आहे अर्थात या जुन्या-नव्या परिभाषांचे सकलन आम्हाला देणे प्राप्त आहे

एकोणिसाव्या शतकाच्या पहिल्या वरणात आमच्याकडील विद्वानांचे ग्रंथ इंग्रजीतील शालोपयोगी अशा पुस्तकाकडे व नंतर इतर प्रसिद्ध पुस्तकाकडे वळून त्यांची भाषातरे किंवा रूपातरे करण्याकडे लागले या भाषातरात गद्य वाङ्मयाची बहुतेक अनेक आहते प्रथम हे काम मिशनर्यांनी हातीं घेतले आणि त्याला आमच्यातील काही शास्त्रीमंडळींनी हातभार लाविला तदनंतर इम्रोजी शिंदेलत्या पहिल्या विलीने (के कृष्णशास्त्री चिपळूणकर) सरकारच्या सागीवरून व स्वयं स्फूर्तीने हा उद्योग पुढे चालविला यापुढे घाकते चिपळूणकरांनी आपली प्रख्यात निवचमाला काढिली व एक प्रकारे सामाजिक कातिपरोबरच राजकीय कातीसहि प्रारंभ केला, त्यानंतर इम्रोजी शिंदेराजी वाड बरीच शास्त्रांचे व आपल्या मातुमायेत उत्तम उत्तम प्रप तयार व्हावेत अशी इच्छा दशात उत्पन्न शास्त्रांमुळे सर्व वाचूनी मराठीचा उत्कर्ष होईल असा प्रयत्न होऊ लागला तो अशून चालूच आहे असा या काळातील राजकीयतया प्रयत्नाचा आधार आम्ही कोराव घेऊ ते येथे घाणने अशक्य आहे फक्त एवढेच सांगनी येईल की, २५१२५ वर्षांचे कालखंड पाहून त्या त्या काळातील उत्तमोत्तम पुस्तकांची ओळख माझ्या करून घ्यावी लागेल अली कडच्या १०१२ वर्षात गेल्या महायुद्धामुळे आमची कौटुक परिभाषा बरीच नवीन बनली आहे तसेच वयभगच्या चळवळीपासून आजच्या सायमन कमिशनच्या काळापर्यंत निर निराळया प्रकारची राजकीय परिस्थिति वनन गेल्यामुळे मराठीत अनेक राज्यासहस्रावलीय शब्द नवीन रूढ होत चालले आहेत सारास या सर्वे परिभाषाचा समग्र आम्हाला करावा लागेल

पूर्वी ग्रंथ सत्य—आजपर्यंत व्हडानमाटे मराठी कोश अनेक झाले असून आम्ही हा कोश पुन्हा काढण्याचा उद्योग हा चालविला अशी दावा बरेच घाहाजिक आहे; त्यांचे समाधान पुढीलप्रमाणे—आजपर्यंतचे कोश अपुरे होते आम्ही आमच्या क्षेत्रातील समग्राने जे स्वरूप आतापर्यंत वनेन कले, तसा स्वरूपाचा एकही कोश आमच्या आडकात नाही मराठी भाषेतील पहिला कोश दत्तराज महात्माबाचा होय, हा कोश कवळ महात्माबातील प्रविष्ट सता प्रपत्तीत कडील सत्यचा आहे, इतर महात्माबा वाङ्मयाचा किंवा तत्कालीन मराठी भाषेचा हा कोश नाही हेमाडपताचा एक संस्कृत-मराठी कोश होता असे के राजबाहे म्हणत पण तो उपलब्ध नाही त्याचप्रमाणे त्यांनी सांगितलेला शक १२३९ पर्यंतच्या

फाळातील दोन (एक शुद्ध मराठी व दुसरा संस्कृत-मराठी) कोशहि उपलब्ध नाहीत. राज्यव्यवहारकोश प्रसिद्ध आहे खरा पण तो फारशी-मराठी (किंवा अरबी-संस्कृत) आहे आणि तो केवळ राजशासनपरशब्दांचाच आहे, म्हणजे अपु-राच आहे. इ. स. १८१० मधील कॅरेचा व १८२४ तील केनेडीचा हे कोश साग्रत दुर्मिळ असून दुसरा तर मराठी-इंग्रजी आहे. शास्त्राचा म्हाणू प्रसिद्ध असलेला कोश हल्ली दुर्मिळ असून त्यातहि तत्कालीन सर्व मराठी शब्दसंग्रह आलेला नाही. मोल्स्वर्थ व कॅडीचा कोश मराठी-इंग्रजी आहे व तोहि आतां दुर्मिळ आहे माधव चंदोबाचा शब्दरत्नाकर कोश संस्कृत-मराठी आहे. गोबबोले याचा मराठी भाषेचा नवीन कोश हा मराठी-मराठी आहे खरा पण तो अत्यंत लहान आहे. हेसकोशात बहुतेक मराठी पद्यमयातील शब्दांचा-व तोहि घोडासा-च भरणा आहे. बाबा पदमनजीचा पोश अपुरा असून साग्रत दुर्मिळ आहे. याशिवाय काही किरकोळ कोश आहेत पण एक तर ते छोटे छोटे असून त्यातील काही पद्यांचा विषयापुरतेच आहेत अशी स्थिति आहे म्हणून साग्रत आम्हीं हे काम हाती घेतले आहे. आज मराठी भाषेत जेवढे शब्द आहेत त्या सर्वांचा मराठीतील वाक्प्रचार, म्हणी वगैरे निरनिराळ्या अंगसह या कोशात समावेश व्हावा अशी आमची इच्छा आहे व हेच आमच्या कोशाच्या स्वरूपाचे शोडक्यात वर्णन आहे. आजच्या अंदाजानें मराठीत साग्रत पाऊण लक्षांशतक शब्द असावेत, अर्थात त्या सर्वांचा संग्रह करावा लागेल

का ये वि भा ग—यासाठी निरनिराळे विभाग पुढीलप्रमाणे पाडले आहेत

१ शिलालेखवाङ्मय—यात प्रसिद्ध अप्रसिद्ध सर्व प्रकारचे मराठी शिलालेख येतील, तसेंच तावपत्रवाङ्मयहि येईल.

२ महाभारताची वाङ्मय—हे वाङ्मय फारच महत्त्वाचे आहे यापैकी प्रसिद्ध असे योडे आहे, यासाठी अप्रसिद्ध मूळ ग्रंथ पाहावे लागतील

३ मुकुंद व ज्ञानेश्वर वाङ्मय—यात मुकुंदराज, ज्ञानेश्वर व ज्ञानेश्वरकालीन आणि तेथपासून एकनाथापर्यंतचे इतर संतकवी यांचे वाङ्मय येईल विचोपत यात ओवीवाङ्मय येईल उ विवेकसिंधु, ज्ञानेश्वरी, इत्यादि

४ एकनाथ-सुफेकर वाङ्मय—वरीलप्रमाणे, एकनाथापासून मुफेकर, घामन, समर्थपंचायतन यांचे ओवीवाङ्मय उ एक नाथी भागवत, मुफेकरीभारत, अपरोक्षानुभूति इ.

५ रामदासीवाङ्मय—हे स्वतंत्रच आहे यात ओवी, व इतर श्लोक, पदे अंग, वगैरे सर्व प्रकारचे काव्य येईल औ-

समर्थ व त्याचा संप्रदाय यांचे सर्व वाङ्मय यात येणार उ. वासवोध, समर्थप्रताप, सीतास्वयंवर वगैरे.

६ अंगभंग व स्फुट वाङ्मय—यात नामदेव, नामदेवकालीन इतर संत, ज्ञानेश्वरादिवंधु एकनाथ, तुकाराम, निळोबा, व सर्व संतकवी यांचे अंगभंग आणि इतर श्लोक, कटाव, पद्ये वगैरे वाङ्मय यात येईल. उ गाथापचक, काव्येतिहाससंग्रहातील पदसंग्रहाचे भाग, इतर अंगभंगाच्या गाथा इ.

७ आर्यावाङ्मय—यात विशेषेकरून मोरोपंत व याच्या पत्नीवर ज्यांनी आर्या रचिल्या त्याचा समावेश होईल. उ. मोरोपंताचे आर्याभारत, रामायण, मोरोपंती इतर प्रकरणे, वगैरे

८ जुने शाहिरी—यात आम्हांस पूर्वेकालीन शाहीर, कीर्तन-कार, गोंधळी वगैरेचे पोवाडे, लावण्या, गाऊ, कटाव वगैरे सर्व प्रकारचे वाङ्मय येईल. उ शाळिप्रामाणी प्रसिद्ध केलेले पोवाडे, रामजोशी, प्रभाकर, होनाजी बाळा, परशुराम, इत्यादिकांचे लावण्या व पोवाडे, अमृतदास, अनंतफंदी यांचे कटाव.

९ ऐतिहासिक—यात ऐतिहासिक कागदपत्रे, बखरी, प्रशस्त्या याचा समावेश होईल. राजवाडे याचे खंड, खरे याचे लेख-संग्रह, काव्येतिहाससंग्रहातील बखरी, इतिहाससंग्रह, प्रभात, भारतवर्ष वगैरे मासिकातील ऐतिहासिक मजकूर इत्यादि लेख-संग्रह येईल. तसेंच भारतइतिहाससंशोधकमंडळानें प्रसिद्ध केलेले वाङ्मय.

१० निबंधमालाकालीन गद्य—यात सदाशिव काशिनाथ छत्रे याजपासून विष्णुशास्त्रधर्यांच्या निबंधमालेपर्यंत मराठीत जीं जीं उत्कृष्ट गद्य पुस्तके झाली त्यांचा समावेश होईल यात कादंबऱ्या, निबंध इत्यादि पुस्तके येतील

११ आधुनिक काव्य—यात केशवसुतापासून आज मिसी-पर्यंतच्या आधुनिक कवींचे काव्यवाङ्मय व त्यावरील कचात्मक वाङ्मय याचा अंतर्भाव केला जाईल यात पहिल्या पिढीतील—केशवसुत, लंभे, आगाशे, भिडे, चंद्रशेखर, विनायक, आपटे इत्यादि मंडळी येतील आणि दुसऱ्या पिढीतील—गोविंददास रविविरणमंडळ, शिवारी, टेंकाडे, इत्यादि मंडळी येतील

१२ मराठी नाट्य.—यात पूर्वीचीं ललिते, जुनीं नाटके आणि हल्लीचीं नाटके आणि त्यावरील वाङ्मयाना स्थान दिले आहे

१३ शास्त्रीय—यात जुने व नवे दोन्ही प्रकारचे वाङ्मय येईल जुनी शास्त्रीय परिभाषा (निरनिराळ्या शास्त्रातील) व हल्लीची परिभाषा याचा समावेश यात करावयाचा आहे साग्रत अशी सर्वमान्य परिभाषा रूढ झाली नाही एकाच शास्त्रावर निर-जिराळ्या विज्ञानींनीं निरनिराळ्या परिभाषा उपयोगांत आणल्या

ज्ञाननेरा पूर्ण साक्षात्वर योगती कामे मळाने च्यावीं या-
बद्दल सधादकगणत मधूनमधून चर्चा होत असे व जमलेली कार्ये
कर्तीमळली एवच राहून काहीतरी कार्य सुसुचनेने चालू राहने व
ज्ञानकोशमळामाफेतच मराठी भाषेत अधिक भरीव, महत्त्वपूर्ण
व अभिजात प्रयाची भर पडवी अशी बुद्धेच सर्वांची इच्छा
होती परंतु या कार्यात निष्ठित अशी योगज्ञा कोणतीच ठरली
नव्हती मधूनमधून या प्रश्नाला आमच्याकडून चालना मिळे व
हो फां केतकर याच्याकडे देवनीन निरनिराळया योगना तयार

कलून पाठविण्यातहि आल्या होत्या परंतु त्याचेकडून एकाहि योजनेचा निवृत्तपणे स्वीकार होईना. विद्यासेवक मासिक, पुणे समाचार वगैरे गोष्टी योद्धाफार पुढील कार्याचा अंदाज घेण्याच्या स्वरूपाच्याच होत्या त्याचप्रमाणे कथामंदिर मासिक, राजवाडे धातुकेश प्रकाशन वगैरे कार्याचीहि घोषणा झाली होती, परंतु प्रत्यक्ष अशी कोणतीच योजना निवृत्त होईना व मंडळाच्या चालकवर्गाची सघटना किंवा रचना कोणत्या प्रकारची असावी यासंबंधीहि कांही निवृत्त होईना.

अल्पारंभ—माझ्या मनानें 'मात्र ज्ञानकोशाच्या कार्यान्तर धातुकेश तयार करण्याचे कार्य अंगावर घ्यावयाचें निवृत्त ठरविलें होतें व ज्ञानकोशमंडळाच्या अभिव्यक्तेच्या वाटाघाटी चालल्या असतानाच धातुकेशाची जुळवाजुळव करण्याच्या मार्गास मी लागलों होतों व त्याकरिता साधनसाधुी जमवीत होतों. १९२१ साली बंदोर्द येथें समेलनासाठी गेलों असता तेथील एक वृद्ध साहिब्यिक रा. अनंत बाबाजी देवघार याची भेट झाली तेव्हां त्याच्या प्रयत्नप्रदात पूर्वी शास्त्री मंडळानें तयार केलेला 'महाराष्ट्र भाषेचा कोश' शिलेप्रवेश छापलेला व अत्यंत दुर्मिळ झालेला पाह्यावयास मिळाला होता त्याचवेळीं त्यास मी माझ्या पुढील कामासाठी त्याची मागणी केली होती व यावेळीं त्याजकडे माझे मित्र रा. संत याचे माफकें बोलणें कलून व त्यांनींहि अनेकवार आजून त्याची प्राप्ती करून घेतली व विजयादशमीच्या मुहूर्तावर त्या वरून कांढें लिहवायास रा. कें वॉच्या घरी आरंभ केला, कारण त्यावेळीं माझे गृह गृहिणीहीन होतें असे.

याप्रमाणे धातुकेश तयार करावयाचा हें निवृत्त ठरल्यावर हें काम अनेक सहाय्यकांच्या मदतीशिवाय होणें शक्य नाहीं ही गोष्ट लक्षात घेऊन निरनिराळ्या प्रकारच्या वाङ्मयाचे अभ्यास करूनि विद्वान् गृहस्थ व महाराष्ट्राच्या निरनिराळ्या भागात राहणारे भाषाप्रेमी गृहस्थ व सत्पा यास आपल्या परिचित वाङ्मयातील व प्रांतातील विविध व प्रांतिक स्वरूपाचे शब्द जमवून पाठविण्यासाठी विनतिपत्रकें पाठविण्यात आलीं त्याचा नमुना पुढें दिल्याप्रमाणे होता—

मुख्य संपादक महाराष्ट्र शब्दकोश कचेरी
यशवंत रामकृष्ण दाते
बी. ए. एलएल बी. पुणे ... ..
सहसंपादक
चिंतामण गणेश कर्वे, बी. ए.
आचा चांदोरकर
होत्रवेत्ते वे. दा. सं. चिंतामणशास्त्री दातार
"महाराष्ट्र शब्दकोशाचे कार्य सुरू होऊन आतां त्यास बरेच स्वरूप येत चाललें आहे सोबत जोडलेल्या पत्रकातील योजने

प्रमाणे आमच्या कार्याचे एकदर १८ विभाग केले आहेत. या विभागांतील शब्दशोधनाचे कार्य आम्ही निरनिराळ्या विद्वान् मंडळांकडे सोंपविणार आहोंत आज्ञार्थ प्रसिद्ध झालेल्या कोशातील व सामान्य वाङ्मयात आढळणाऱ्या शब्दांचा संग्रह करण्याचे कार्य कार्यालयांत चालू आहे परंतु विविध वाङ्मयातील विशेष शब्दांची निवड करण्याचे काम त्या त्या वाङ्मयाचा विशेष व्यासंग असणाऱ्या व्यक्तींकडे सोंपविण्याचे आम्ही योजिलें आहे तसेच निरनिराळ्या प्रांतिक बोलीत रूढ असलेल्या शब्दांचा संग्रह करण्याचे कार्य त्या त्या प्रांतात बरीच वर्षे वास्तव्य करून राहिलेल्या प्रांतिक भाषेतील शब्दांच्या व अर्थोच्या खांचा खोचा वगैरेंशी पूर्ण परिचय असलेल्या गृहस्थांकडे देण्याचे आम्ही ठरविलें आहे आपला ..... वाङ्मयाचा विशेष व्यासंग असल्यामुळे आपण त्या वाङ्मयातील (आपण... प्रांतातील) स्पार्शक रहिवासी व तेथील भाषेशी विशेष परिचित म्हणून... प्रांतातील भाषेतोळ) विशेष शब्दांची निवड करून ते शब्द अर्थ व अवतरणसह व शक्य तर व्युत्पत्ति देऊन आम्हास पुरवित्यास आमचें मोठें कार्य होणार आहे व या महाराष्ट्रास मूणमूत होणाऱ्या ग्रंथाच्या रचनेत सहकार्य केल्याचे भेद्य आपणास मिळणार आहे तरी आपण हें कार्य आपल्या अंगावर घेऊन आम्हास आभारी बराल अशी आशा आहे कळवें हे विनति "

आपला,

यशवंत रामकृष्ण दाते.

महाराष्ट्रीय साहित्यमकांस विनति

याप्रमाणे अनेक सत्यास व लेखकास विनति करतां यावी म्हणून 'महाराष्ट्रीय साहित्यमकांस विनति' म्हणून एक पत्रक तयार करून अनेक साहित्यिकास पाठविण्यात आलें होतें तें पुढें दिल्याप्रमाणे होतें—

महाराष्ट्र शब्दकोश

"महाराष्ट्रीय ज्ञानकोशाचे मुख्य कार्य आता पूर्ण झालें आहे व आता उरलेले पुरवणीभागहि लवकरच बाहेर पडतील यानंतर ज्ञानकोशाच्या संपादकवर्गानें रा. यशवंतराव दाते यांस संपादक नेमून महाराष्ट्र शब्दकोश तयार करावयाचें काम हातीं घेण्याचे ठरविलें आहे या कामाची सांपत्तिक बाजूची योजना लवकरच स्वतंत्र रीतीने जाहीर करण्यांत येईल पण संपादकीय व रचनेचे धोरण सामान्यतः पुढें दिल्याप्रमाणे आस्थावयाचे ठरविलें आहे—

संपादकीय मुख्य कार्य पुण्यास करावयाचे ठरविलें आहे तथापि केवळ पुण्यास राहून धिवा पुण्याच्याच मंडळीकडून एकाद्री हें कार्य पूर्ण होणें शक्य नाहीं याकरिता निरनिराळ्या

साहसी कार्याची बंडे करावयाचे ठरविले आहे आणि याकरिता कामाची विभागणी पुढे दिल्याप्रमाणे करावयाचे ठरविले आहे

पुण्यास सुस्थित आतापर्यंत प्रसिद्ध झालेल्या सर्व कोशातील शब्दांचा समग्र करण्यांचे कार्य करून जे कार्य दुसऱ्या कोठेहि होण्यासारखे नसेल ते पुरे करावयाचे व अखेरची दस्तऐवजित अत्र तयार करावयाचे काम करावयाचे

आपल्या महाराष्ट्रात निरनितळपणा विपयत्या अग्न्यास कर पारी लदान लक्षन वाङ्मयमंडळ बरीच निर्माण झाली आहेत उदाहरणार्थ, युक्तमाळ यथे रा यशवत पुद्गात्र वेसाणवे एम् ए एल्एल् बी यानी काढलेली शारदाप्रभ ही सध्या मद्रासुनाची वाङ्मयाचे प्रकाशन व अग्न्यास करण्याचे कार्य करीत आहे पुढे येथील सत्कार्योत्तेजक घमेच्या रा देव बगैरे मळनीने रामदासी वाङ्मयाच्या अग्न्यासस आपणास वाढून घेतले आहे शिवाय तेथे रा भग्न यांच्यासारखे इतिहास व परमेश्वर याचा अग्न्यास करणारे व कायेकरीत वाङ्मयसेवर आहेत यथेदे येथे महाराष्ट्र वाङ्मयमंडळ ही सध्या शास्त्रीय संग्रहाणा क्षेत्रात कार्य करीत आहे व तेथे ऐतिहासिक वसोपकावाहि एक चामळा सच आहे याखेरीज दादर येथील गोविंदाप्रजमंडळ, मुयई येथील वाङ्मय सेवामंडळ, यासारख्या लक्षानमोटेया सध्या नाशिक, मुयई, उप नगर बगैरे ठिकठिकां विशिष्ट वाङ्मयशास्त्रे वाढून घेऊन कार्य करीत आहेत तेव्हा अशा सध्याचे सहकार्य असल्याशिवाय एवढे मोठे प्रचंड कार्य चालल्या तऱ्हेने क्षेत्रास जाणें शक्य नाही

तुद्द पुणें शहरातहि भारतइतिहाससंगोपक्रममंडळ, मयूरमंडळ बगैरेसारख्या सध्याचे सहकार्य आम्ही मिळविणार आहो

याखेरीज काही शुद्धेय या बाबतीत स्वतःच आपल्या पुरेसे वैयक्तिक प्रयत्न करीत आहेत उदाहरणार्थ, रा हा नारायण गोविंद चाकेकर यांनी निरनितळपणा कारागीर नोकऱ्या त्यांच्या घरासवशी प्रचलित असलेले शब्द जमविण्याचे कार्य चालविले आहे प्रो मा रि पन्वर्धन यांचा कारासी मराठी बोस ह असा ताहक्या प्रयत्नांचेच एक दूरय फल आहे तेव्हा अशा निवृत्तित क्षेत्रात कार्य करणाऱ्या वाङ्मयमंडळाचेहि साहाय्य आम्हास पाहिजे आहे

याकरिता आम्ही अशा तऱ्हेन जेथे जेथे वाङ्मयसेवेचे कार्य चालू आहे किंवा होण्यासारखे आहे अशा सर्व सध्यास व ज्या ज्या व्यक्ती अशा तऱ्हेने कार्य करीत असतील त्यास आमच्या कार्यात सहकार्य करण्याची या पत्राद्वारे विनंति करीत आहो

तरी आमच्या वाचकगोर्नी आपल्या वाङ्मया अशा ज्या सध्याची माहिती आपणास असेल त्याची नवे, कार्यकत्याची नवे व पत्रे आम्हांस कळविण्यास त्यांसहि आम्ही विनंतिपत्र

पाठवू तरी आमचे वाचक अशा तऱ्हेची मदत आम्हास अवश्य करतील अशी आशा आहे.

यशवंत रामकृष्ण दाते

याखेरीज अतिर महाराष्ट्रीय जनतेस म्हणून एक विनंति पत्रक काढण्यात आले होतें ते पुढे दिले आहे -

महाराष्ट्र-शब्दकोश-मंडळ, सदाशिव पेठ,
आळमहाराजाचा बाबा, पुणें, १९१२

अखिल महाराष्ट्रीयाना विनंति

आपेचे दोळे व्याकरण व कोश हे आज्ञेत, त्यांच्याखेरीज योग्यतीहि भाषा आधळी होय या त्यायाने पाहिजे म्हणजे प्रत्येक भाषेने हे आपले दोळे धातूत ठेविले पाहिजेत आपल्या मराठी आपेच्या बाबतीत आतापर्यंत असे प्रयत्न झालेले आहेत त्यात मराठी कोशाची परंपरा तर कार लुनी, म्हणजे दालिचाडनाच्या गाराच्या धतकापासून आहे त्या वेळच्या मद्रासुभाची कोशापासून पराग्या शब्दतत्त्वाधारापर्यंत बीसवावीस मराठी बोस तयार झाले आहेत परंतु सर्वांग परिपूर्ण व शास्त्रीय दृष्टीने तयार केलेला असा एकहि कोश आज बाजारात मिळत नाही आतापर्यंत जे कोश तयार झाले होते त्यात मराठी आपेच्या सर्व प्राक्तिक मोट-भाषाचा समावेश करण्यात आलेला नसे अलीकडील पधरावीस वर्षांत निर निराळ्या चळवळी व पदामोदीमुळे मराठी भाषेत अनेक नवीन शब्दांची भर पडली आहे शास्त्रीय परिभाषा बनत चालल्या आहेत, विशापीडातून मराठीचा बहुमान उत्तरोत्तर जास्त होत जाणार व सध्या होत आहे त्याप्रमाणेच महा राष्ट्रीयचे वाङ्मय-लेखन मराठीतून उत्तरोत्तर अधिकाधिक निर्माण होत आहे अशा वेळी हाकीच्या मराठी भाषेत प्रचलित असलेल्या सर्व शब्दांचा समग्र एकत्रित करण्याचा घमय प्राप्त झाला आहे हा समग्र काताना अलीकडील शास्त्रीय दृष्टि सोडवा कामा नये शास्त्रोक्तसंपादकवर्गनेच हा कोश हाती च्यावा अशावदल्चा ठराव पुण्यास भरलेल्या साहित्य संमेलनाने केलेला असून महाराष्ट्र-साहित्य-परिषदेचा चाला पूर्ण पाहिजे आहे साराय वरील सर्व गोष्टी लक्षात घेऊन मराठीचा एक सर्वांगपरिपूर्ण असा वृहदकोश तयार कराय अशी इच्छा मनत वाळवून आम्ही त्या कामास हात पातीत आहो या प्रयत्नात निरनितळपणा मराठी वाङ्मयसध्यांनी व विद्वानांनी आम्हांस मदत करण्याचे आवाहन दिले आहे

* हें पत्रक केंदरी व इतर प्रमुख महाराष्ट्रातील पत्रातून प्रसिद्ध झाले आहे

कोशाचे नाव "महाराष्ट्र शब्दकोश" असे ठेवण्यात आले आहे त्याची एक साम योजना छापून काढण्यात आली असून तिलाहि वरील विद्वानांची व सस्थांची अनुमति मिळाली आहे कामास सुरुवात गेल्या विजयादशमीपासून खालीच आहे कोशात साधारणपणे पाऊण लक्षापर्वत शब्द येतील सुपर रॉयल आकाराचे पाचशे पाचशे पानांचे पाच खंड तयार होतील किंमतीचे मान दर शहर पृथगणिक एक रुपया, याप्रमाणे पचवीस रुपये तूट ठरविले आहे माहून जास्त पृष्ठ वाढल्यास हेच प्रमाण राखण्यात येईल यासाठी पचवीस रुपयाचा एक भाग ठेउन ही भागीदाराची रजिस्टर्ड कंपनी करण्यात आली आहे व भागीदारांना भागाच्या साठ्यावर प्रत्येक मिळण्याचीहि योजना केली आहे खालील सर्व मंडळींनी ज्ञानकोश संपादन हे काम स्वतःनपणे हाती घेतले आहे, तेव्हा आता यापुढे महाराष्ट्र शब्दकोश मंडळाचा व ज्ञानकोश मंडळाचा काही सुत्र नाहीं शेवटी अखिल महाराष्ट्रातील सर्व मराठी-भाषाभिमान्यांना आमची आग्रहाची विनंति आहे की, त्यांनी या कामी आझाला सर्व प्रकारे मदत करून मराठी भाषेच्या अगावर हे "वैशीकार लेगे" आमच्या हातून लेव विण्याचे ध्येय स्वतः प्यावे

यशवंत रामकृष्ण दाते,
चिंतामण गणेश कर्वे,
आचार्य चांदोरकर
चिंतामणशास्त्री दातार,
गजानन नारायण टिळक

या पत्रकास पुढील गृहस्थानी खाली दिल्याप्रमाणे पुढी दिली होती -

वरील मंडळींनी "महाराष्ट्र शब्दकोश" ची जी योजना आणून प्रसिद्ध केली आहे ती चांगली असून आज असल्या कोशाची अत्यंत जरूरी आहे असते अवजड काम पुरे पाठ प्यास जी दृष्टि व कार्यक्षमता आणते ती या सर्व मंडळींच्या ठिकाणी आहे हे सांगण्याची गरज नाही याच्यात वेदाभ्यासी समाजाभ्यासी, श्रौताभ्यासी, इतिहासशोधक इत्यादि निर निराख्या अभ्यासक व्यक्ती आहेत शिवाय त्यांनी ज्ञान कोशासारखे प्रथम काम जुळतेच पार पाडले आहे, म्हणजे यांनी आतापर्यंत मराठी भाषेची निरनिराळ्या अंगाने सेवा चालविली आहे त्यामुळे शब्दकोशाचे काम अगावर येण्यास त्यांना एक प्रकारे अधिकार आलेला आहे या कामी आमची पूर्ण सहाय्युपति असून अमित्र महाराष्ट्रातील मराठी भाषा मोठ्याच्या एकूण एक महाराष्ट्रीयीय आमची अशी विनंति

आहे की, त्यांनी या कार्यास सर्व बाजूनी हातभार लावून हे वाङ्मय कार्य पुरे करून मराठी भाषेचे ऋण फेडवे आपले,

न चिं फेळरूर, श्री नी चाफेकर, गं ना मुजुमदार, खंडेराव चिंतामण भेंदळे, वै का राजवाड, शि म पराजपे गो वि तुळपुळे श्री व्यं केतकर, वा गो आपटे, द वा पोतदार, मा वि किये (ईदूर), य खु देशपांडे (यवतमाळ), ना गो चाफेकर (बडोदापूर) भा वा भट (धुळे), चिं वि वैद्य, डॉ आवेडकर (मुंबई), मा श्री अणे (यवतमाळ), या मा काळे (घुलढाणा), रा ना मंडलीक (अलीगं), द व्यं पै (गोवं) ग श्री खापर्डे (उमरावती), र वि धुळेकर (झासी), पा के शिराळकर (कन्हाड), श्री बाळासाहेब पतप्रतिनिधि (औध), गा अ ओगले (नागपूर), श्री रु फोल्डकर (जळगाव, कन्हाड), कांरे

प्रत्यक्ष कार्य योजना—ज्ञानकोशमंडळातून प्रत्यक्ष बाहेर पडण्यापूर्वीच शब्दकोशाचे कार्य करावयाचा निश्चय झालेला असल्यामुळे व डॉ केतकर दानीं अनेक वेळा यासंबंधी चर्चा चालली असता ते काम आपण अगावर घेणार नाही, तुम्ही पाहिले तर ज्या असे म्हटल्यामुळे या कार्यकारिता कदाचित् एखादी नवीन योजना करणी लागेल असे वाद लागले होते व याकरिता खासगी प्रसाराकरिता म्हणून नवीन नोंदावयाच्या मंडळीचा एक प्रोस्पेक्टस छापून काढला होता (हे पत्रक न १ होते) व त्याचा काही मिन्याभ्ये प्रसारहि केला होता एवढेच नव्हे तर काही लोकान्हून त्याप्रमाणे अर्ज व पैसेहि आले होते हे पत्रक असे -

(फक्त खासगी प्रसाराकरिता)

भा ड व ल - रुपये २५००० (वाढविण्याचा अधिकार आहे) १००० भाग प्रत्येकी भाग २५ रुपयाचा

भा ग व घ ली - प्रत्येक भागाबद्दल अर्जाबरोबर रु ५ भाग मजूर झाल्याबरोबर रु ५ पुढील रु १५ जवजसे लागतील तबतसे तीन हप्त्यांनी घडूळ केले जातील दोन हप्त्यां मधील अंतर धर्मोत्तमी ३ महिन्यांचे राहील

आतापर्यंत खालील गृहस्थानी पुढे दिल्याप्रमाणे भाग घेण्याचे क्वळ केले आहे,

नाव

भाग

रुपये

यशवंत रामकृष्ण दाते, बी ए एलएल बी

४०

१०००

चिंतामण गणेश कर्वे, बी ए

१०

२५०

पांडुरंग मारुड कर्वे आचार्य चांदोरकर

१०

२५०

गजानन नारायण टिळक

१०

२५०

उद्देश

महाराष्ट्रीय ज्ञानकोशाचे प्रबंध काम अंगावर घेऊन ज्ञान कोशमंडळातील उत्साही मंडळींनी ते मैदानं व पिछाटीने १२ वर्षे परिश्रम करून पूर्ण केले आहे. त्यानंतर महाराष्ट्राच्या कीर्तीला साजेल असा व ज्ञानकोशाच्या संपादकवर्गाच्या योग्यतेस साजेल असा दुसरा कोणता तरी ग्रंथ प्रसिद्ध करावयास प्यावा असा जाहीर व खासगी सूचना अनेक मित्रांकडून व शुभचिंतकांकडून मंडळाकडे आल्या. त्यांत प्रामुख्याने महाराष्ट्र भाषेचा एक, सर्वांगपरिपूर्ण कोश द्यावा ही सूचना बऱ्याच विद्वान मंडळीकडून आली. आणि गेल्या पुणे येथे भरलेल्या बाराव्या साहित्यसंमेलनामध्ये एक स्वतंत्र ठराव या विषयावर होऊन ज्ञानकोशाच्या संपादकवर्गाचे हा कोश करावा असे सुचविण्यांत आले. या सर्व गोष्टींचा विचार करून अशा तऱ्हेचा कोश तयार करावयाचे काम ज्ञानकोशाच्या संपादक-वर्गातील काहीं प्रमुख मंडळींनी अंगार घेतले आहे. त्याप्रमाणे एक महाराष्ट्र शब्दकोश तयार करावयाचा.

त्याप्रमाणे शास्त्रीय पारिभाषिक संज्ञांचा एक कोश तयार करावयाचाहि उद्देश आहे. अशा तऱ्हेच्या कोशाची आवश्यकता किती आहे हे येथे विस्ताराने सांगण्याचे कारण नाही. याप्रमाणेच वैदिक कोश व इतर सद्धर्मग्रंथ एकामागून एक तयार करावयाचे धोरण आहे. याखेरीज सर्वहीने ग्रीव वाङ्मयाची वृद्धि होईल अशा तऱ्हेचे प्रयत्न निरनिराळ्या शास्त्रांत ग्रंथ लिहून ते छापून वाढून करावयाचे आहेत.

कं प नी चे धोरण—याप्रमाणे महाराष्ट्रीय ज्ञानकोश हा ग्रंथ, ग्रंथकारिता होणाऱ्या माहकांकडून मिळणाऱ्या पेशानुच खर्च करून पुरा करण्यात आला तशाच तऱ्हेचे धोरण हा ग्रंथ भरतानाहि मुख्यतः पुढे ठेवले जाईल. तथापि या ग्रंथामध्ये संपादकीय पोरणामुळे मतभेद होण्याचा संभव नाही. तसेंच शब्दाकरिता वेच वेच संशोधन व त्याकरिता प्रवासहि करावा लागेल. व काम निरनिराळ्या ठिकाणी वाढून घावे लागेल. याकरिता प्रांतिक सरकार, युनिव्हर्सिटीचा इत्यादिकांकडून संशोधनाकरिता देण्या मिळाल्यास स्वीकारण्यांत येतील. निरकोळ देण्या न स्वीकारण्याचे धोरण राहिल. कंपनी ग्रंथ प्रकाशनाच्या मुख्य उद्देशाने काढली असल्यामुळे महाराष्ट्र शब्दकोश प्रसिद्ध होईपर्यंत भागांवर कायदा वाटला जाणार नाही.

काम करणारी सर्व माणसे, स्वयवस्थापक, संपादक, बरी कंपनीचे वैतनिक कामगार राहतील.

धन्यास घडवात कमीत कमी २००० रुपयेचे भाग खपले म्हणजे करण्यात येईल.

कंपनीचे शेअर शक्य तोंे खासगी प्रयत्नाने विकण्यांत येतील. प्रसंगी पगारी नोकरीकडूनहि हे काम केले जाईल. भाग विकण्याबद्दल कमिशन दोहदा पांचपेक्षा अधिक दिले जाणार नाही. कमिशनवर भागविक्रीचा हमीदार देण्यांत येणार नाही.

कंपनी उभारण्यास प्राथमिक खर्च ५०० रुपयेपेक्षा जास्त लागणार नाही असा अंदाज आहे.

मेमोरंडम व आर्टिकल ऑफ असोसिएशन कंपनीच्या आधिक्रित पदावयास मिळतील.

शब्दकोश—शब्दकोशाच्या प्रत्यक्ष कामास गेल्या विज्ञानदासमीच्या शुभ शुद्धांवर सुरुवात केली असून प्रथम शाब्दग्रंथांचा महाराष्ट्र भाषेचा कोश यांतील शब्दांच्या कार्ड तयार करण्यास सुरुवात केली असून सुमारे २५००० कार्ड तयार झाल्या आहेत. अशाच दुसऱ्या कोशातील निवडक कार्ड तयार करण्याचे काम प्रथम पुणे येथे करावयाचे असून प्रतिक व निश्चित वाङ्मयांतील शब्द जमविण्याचे कार्य निरनिराळ्या शाखांकडे वाटून घावयाचे आहे. याकरिता महाराष्ट्रांतील निरनिराळ्या साहित्यमण्डलां पत्रव्यवहार चालू आहे आणि काही संस्थांकडून समतिद्वरीक पत्रेहि आली आहेत.

शब्दकोशाची किंमत आतांच अनुकूल एक एक असे जाहीर न करतां दर १०० पृष्ठास १ रुपया याप्रमाणे भागीदारास व आगाऊ काही एकम भरून द्यावीदार होणारास देवावी असे योजिले आहे. यागाहून होणाऱ्या माहकास १। रुपयास १०० पृष्ठे असा दर देवावा व पुस्तक सर्व प्रसिद्ध झाल्यावर देणारास १। रुपयास १०० पृष्ठे असा दर देवावा असे योजिले आहे. नवी किंमत भागीदाराच्या संमते ठरेल.

पृष्ठप्रमाणे किंमत देवावी असे धोरण अंगीकारण्याचे कारण असे की, आधीच सर्व ग्रंथांची किंमत नवी जाहीर केल्यास तेवढ्याच किंमतीत ग्रंथ देतां याबा म्हणून मागाहून तयार झालेल्या मजकुराबद्दल कात्री लावण्याचा मोड खपन होतो; येवढेच नव्हे तर प्रसंगी तसे करणे भागहि पडते. ज्ञानकोशाच्या दोन तीन भाग अधिक वाढवूनहि १८ ते २१ या आगात बरीच काटकुंवर करावी लागली हा अनुभव आहे.

शब्दकोशांत अशा तऱ्हेने काटाकाट करणे इष्ट नाही म्हणून बरीच धोरण स्वीकारले आहे.

कोशाचे स्वरूप—या शब्दकोशामध्ये आजपर्यंतच्या मराठी वाङ्मयामध्ये उपलब्ध होणाऱ्या सर्व शब्दांचा अंदाजाने करण्यात यावयाचा आहे म्हणजे ज्ञानेश्वरापूर्वीच्या मराठीभाषी

बाड्मयात आढळणारे शब्द, ज्ञानेश्वर व तदुत्तरकालीन संत कवींच्या काव्यातील व रामजोशी, अनंतकदी यासारख्या शाहोराच्या पवाडे, लावण्या वगैरे शाहिरी काव्यातील शब्द, तसेच अन्वळ इंग्रजी आमदानीतील गद्य व पद्य ग्रंथ व अर्वाचीन गद्य व पद्य ग्रंथ, ऐतिहासिक कागदपत्रे व बखरी, वामनपंडित, रामदास, मोरोपंत इत्यादि कवींचीं बाव्ये यातील सर्व शब्दांचा संग्रह या कोशात करावयाचा आहे तसेच नागपुरी, व-हाडी, खानदेशी, नगरी, सोलापुरी, कोंकणी वगैरे प्रांतिक प्रचारातील बोलींतील शब्द व वाक्प्रचार याचाहि संग्रह करण्यात येईल.

प्रत्येक शब्दाची व्युत्पत्ति व निरतिराळे अर्थ देण्यात येऊन प्रत्येक निराळ्या अर्थास आधार देण्यात येतील

यशवंत रामरुग्ग दते,

संपादकीय व्यवस्थापक-ज्ञानकोश.

तारीख ११/१२/२८

महाराष्ट्र कोशमंडळ लिमिटेड.

मॅनेजर महाराष्ट्र कोशमंडळ लि पुणे यास वि. वि. सी. भाग विकत घेऊं इच्छितां. त्याकरिता सोबत प्रत्येक भागाकरिता रुपये पाचप्रमाणें रक्कम पाठवीत आहें तरी त्याप्रमाणें भाग किंवा त्यापैकीं जितके घेता येतील तितके भाग मला देण्याची कृपा करावी. कळविं हे विनंति

ता

सही

पूनी नाव

पत्ता

परंतु मध्यंतरी पुन्हा एकदा असा विचार मनात आला की नोंदणी, स्टाप वगैरे खर्च निष्कारण पडूं नये म्हणून हें मंडळ सहकारी कायद्याखाली नोंदवेलें. यावेळीं माझा सहकारी पळवडीद्वारे डेफन जिमखाना पोर्जापेरिटिड हौसिंग सोसायटीचा अवैतन चिटणीस म्हणून नराच संघर्ष आला होता व मी त्या सुमारास प्रांतिक सहकारी इन्स्टिट्यूटच्या कौन्सिलचाहि सभासद होतो तेव्हा या सवयतीचा फायदा घ्यावा म्हणून एक नियमावली तयार करून व दहा सभासदांच्या सहा घेऊन सहकारी कायद्याखाली मंडळ नोंदण्याकरिता अज दिले व त्यावेळेचे रजिस्ट्रार थो बरो एस मिडे यांचीहि गांठ घेतली परंतु आमचे कार्य मित्र स्वरूपाचे म्हणजे केवळ भांडवल पुरवणारे किंवा केवळ लेखाक किंवा केवळ ग्राहक अशा स्वरूपाचे नव्हत्यामुळे सहकारी घाब्यांत ते बघत नाहीं म्हणून नोंदणी देत नाहीं, असें आम्हास बरेच दिवसांनीं कळविण्यात आले

कायदेशीर कार्यारंभ—तेव्हा मग अखेरीस कंपनीच्या कायद्याप्रमाणें मंडळ नोंदवयाचें ठरवून ज्ञानकोश मंडळाच्याच घर्षावर मेमोरॅंडम व आर्टिकल्स तयार करून महाराष्ट्र कोशमंडळ लि. पुणे म्हणून मंडळ ४ सप्टेंबर १९२८ रोजी नोंदविण्यात आलें व कार्यास आरंभ करण्याचें सर्टिफिकेट २८ जानेवारी १९२९ रोजी मिळालें.

प्रत्यक्ष मंडळ नोंदविण्यास वगैरे जरी इतका विलंब लागला तरी प्रचार, ग्राहक जमविणें, शब्द गोळा करणे वगैरे कामें चालूच होती व पहिल्याच भाषणावर्णीत ८६७ भाग प्रत्यक्ष वाटण्यात आले.

प्रथम कंपनी फक्त २५ रुपयांचा एक असे हजार भाग म्हणजे २५००० रुपये भाडलकरिताच नोंदली होती व मी स्वतः ४० रा रुबे व चांदोरकर यांनीं प्रत्येकीं २० व रा. दातार यांनीं १० शेअर घेतले होते पण पुढें ग्राहक जमजमसे वाढत गेले तसें भाडवल वाढवून पुढें व ७५००० भाडवल करण्यात आलें.

शब्दसंकलन—शब्दकोशाचे मुख्य कार्य जे शब्दसंकलन तें करण्याची पद्धती पुढें दिल्याप्रमाणें स्वीकारली होती.

१ उपलब्ध, मराठी—मराठी, मराठी—इंग्रजी व इंग्रजी—मराठी, हिंदी—मराठी, फार्सी—मराठी वगैरे सर्व बोराचा संग्रह करून त्यातील यक्यायावत् शब्दाच्या पत्रिका तयार करण्यात आल्या. म्हणजे छान्या कोणत्याहि बोरातील शब्द गळें नये

२ मराठी बाड्मयातील शब्द जमविण्यासाठी मराठी बाड्मयाचे पुढें दिल्याप्रमाणें बीस विभाग पाडण्यात आले.

शब्दसंशोधनाकरिता केलेले मराठी बाड्मयाचे विभाग

१ शिलालेख बाड्मय

२ महापुर्वावी.

३ सुहृद-ज्ञानेश्वर

४ एकनाथ-सुखेश्वर.

५ रामदासी बाड्मय.

६ अर्जुन व स्तुतकाव्य

७ आर्या बाड्मय

८ जुने शाहिरी बाड्मय.

९ ऐतिहासिक

१० नियममालाकालीन गद्य

११ आधुनिक काव्य

१२ नाट्य-नृत्य.

१३ साहित्य (अल्फार)

१४ राजकीय बाड्मय

१५ परोक्षयात्मक बाड्मय

१६ निर्वयात्मक बाड्मय.

१७ शृंगरीय

१८ प्रांतिक भाषा.

१९ काव्यबाड्मय

२० स्त्रीबाड्मय

यापैकी ज्या विभागाचा अभ्यास केलेले विद्वान गृहस्थ आडून आले त्यांच त्या त्या विभागातील शब्द निवडून पाठविण्यासाठी विनंति करण्यात आली. या विनंतीस अनेक विद्वान मंडळींनी मान दिल्या परंतु रामदासी बाड्मयाच्या एका अधिकारी व्यक्तीस झिडिले अजडां येलेल्या अनारी नकार देविण्यात आला व

पडावी म्हणून खटपट करण्यांत आली व त्याबाबत पुढे येथील मंडळीशी पत्रव्यवहारहि करण्यांत आला पण त्याबाबतून प्रत्यक्ष काही लाभ न होता मध्यवर्ती वा धातुकोशासंबंधी चाललेल्या वादविवादांत शब्दकोशाच्या कार्यकार्यविषयी गैरसमज मात्र पसरविण्यात आला परंतु त्यावेळीं आम्हांस वादविवादांत पडून आणीं तेल ओतण्यास सवच नव्हती व इच्छाहि नव्हती म्हणून त्या वादांत आम्ही पूर्णपणे मोन स्वीकारले होते. परंतु आतां हे कार्य व धातुकोशाचेहि कार्य पूर्ण झाले असल्यामुळे त्यासंबंधी आमची भुक्ति काय होती हे आमच्या ग्राहक व सदानुभूतिक वर्गापुढे तरी स्पष्ट करणे इष्ट आहे व हे कार्य त्यासंबंधी पुढे दिलेल्या दोन प्रचारकन होईल अशी आशा घरून त्या पत्रावर काहीहि विवरण न करितां ती पूर्ण पुढे देत आहे.

श्री

विभवाथो विजयते.

राजवाडे संशोधन मंडळ, पुढे.

घा. न. वि. वि.—

१०-१-२४.

आपले तारीख ८ जानेवारीचे पत्र पावले, पत्रांत आपण दरीविलेल्या मनोमानेबद्दल आपला आभारी आहे. राजवाड्याच्या धातुकोशाविषयी आपण आपल्या पत्रांत जें लिहिलें आहेत त्याविषयी थोडा खुलासा करितो. राजवाड्यानी जो मराठी धातुकोश तयार केला आहे त्याचे उपपुस्तके विपयी व सत्यतेविषयी महाराष्ट्राची अद्याप अकारणे साराळ झुती आहे. आपला कोश वादग्रस्त विषयान्वयितिरिक्त सर्वमान्य व्हावयाचा आहे. ही गोष्ट मनात येऊन आपण राजवाड्याचा कोश आपल्या मेषाची पुस्तकी म्हणून आपले इष्ट होणार नाही. वास्तविक आपला कोश तयार होत असतां राजवाड्यानी त्याच्या जोरांत दिलेल्या व्युत्पत्ति आपल्या कोशातील प्रत्येक शब्दापुढे देणे शुभ. व इष्ट झाले असते. परंतु ही गोष्ट आता साध्य होणे शक्य नाही. शिवाय आपण हातीं घेतलेले मुख्य काम पुरे झाल्याशिवाय आपणास हा मेष छापता येणार नाही. धातुकोशाशिवाय, नाम, विशेषणे, क्रियाविशेषणे इत्यादींच्या व्युत्पत्ति राजवाड्यानी केल्या आहेत. हे प्रकरण धातुकोशासतकेंच मोठे आहे. याशिवाय धातुकोशासंबंधीचे राजवाड्याचे हुरारे लेख व अनेक टिपणे आहेत हे सर्व लिखाण आहे तसेच छापवयाचे आहे. स्वतंत्र मेषापुढे हे सर्व लिखाण छापणे शुभ आहे अशी आमच्या मंडळाची समजूत आहे नागपुराण रा दाते यांनी मराठी धातुकोशासंबंधीं टाक रा. देव मांढगार होते त्यास विरोध केला असे समजते. राजवाड्याने कार्य हे माझे खात्रीची आहे तसेच आपला वैयक्तिक आन काही नाही. हे मंडळ नेऊन

टाकास विरोध केला गेला नसता तर बरे झाले असते. विरोध झाल्याने काही विघटन नाही. येथे प्रसिद्धीची योजना यशस्वी होणार यांत संदेह नाही. आमच्या कार्यास यशप्राप्ती व्हावी अशी सदीक्या ठेवावी एवढेच मागणे आहे. वळोरे, लोम असावा.

आपला,

भा. घा. भट.

श्री. भा. वा. भट. पुढे यां:-

ता. १०.१.२४.

सा. न. वि. वि.

आपले १०.१.२४ चे रा. वि. ग कवे यांस आलेले पत्र त्यांनीं मला दाखविले त्यावरून राजवाडे धातुकोशासंबंधी आमच्या विचारांबद्दल आपला योगाकार गैरसमज झाल्यासारखे वाटते म्हणून हे पत्र लिहीत आहे. कै. राजवाडे यांनी धातुकोशाचे कार्य आरंभिले होते त्यावेळीं ते केवळ शिक्कान्यावर माझ्या शेजाऱ्या व रहात होते. त्यावेळीं त्यासंबंधी आमचे पुष्कळ बोलणे झाले होते. त्यावेळीं मी हानकोशाचे कार्य करीत होती व जमल्यास हानकोशमंडळामार्फतच ते काम छापले जावे अशी आमची इच्छा होती व त्याप्रमाणे मी संपादित असलेल्या विद्यासेवकामध्ये प्रसिद्धि केले होते. पुढे हानकोशमंडळाशी माझा असलेला संबंध झुटून मी काही सद्गान्यांबद्दल शब्दकोशाचे कार्य झुट केले त्यावेळीं हि धातुकोश आमच्या दहीमाळ नव्हता. एवढेच नव्हे तर आम्ही स्थापित केलेल्या व्युत्पत्तिवर्गमंडळाच्या अनेक बैठकींत त्यातील चिन्हांचा उपयोग करण्यांत आला होता. कारण त्यावेळीं त्या चिन्हा रा. कुळकर्णी यांजतबळ असून ते येथेच होते.

आतां शब्दकोश व धातुकोश यांचा संबंध जोडण्याची आमची योजना अशी होती की धातुकोशातील व्युत्पत्तींचा पूर्ण उपयोग शब्दकोशातील व्युत्पत्ति वेताना करावयाचा, मात्र शब्दांच्या शेवटी संपादकांस मान्यतेबद्दल व्युत्पत्ती दाखवण्याच्या, काही हुलनात्मक स्वतंत्र राजवाडे नाव घालून दाखवण्याचा व तथा सध्याच्या कोशातहि काही ठिकाणी राजवाडे यांनी प्रकाशित केलेल्या. स्वकांचा लेख करून दिलेल्या आपणांस आढळतील व याचेरीज राजवाड्यांचा धातुकोश सर्व पुस्तकी म्हणून जितकी अजुर् कोशात येतील तितक्या अदारांचा त्या त्या भागांत छापवयाचा व याच्याच अधिक प्रती (Off prints) छापल्या म्हणजे स्वतंत्र धातुकोशाने पुस्तकहि तयार होईल. सध्या आमच्या प्रस्तावनेची स्वतंत्र पुस्तकें आम्ही छापली आहेतच. अशा रीतीने राजवाड्यांच्या मेषांत कोणताहि फायदा न होता तो आपण गेल्या अशा पत्र त्याचा शब्दकोशासंबंधी उपयोग

शाला असता. परंतु आपली इच्छा तशी सध्दती यासुळे संघ-
कोशास त्याचा उपयोग होऊं शकला नाही हे मराठी भाषेचे
दुर्दैव. राजवाडे धातुकोशा स्वतंत्रतेने केव्हाही टापाल गेलाच
असता याबद्दल आम्हास कधीच संशय वाटला नाही. कारण अशा
कामाची आतां आम्हास संवय द्यावी आहे.

आतां नागपुरास साहित्य संमेलनप्रसंगी जे झाले त्यासंबंधी
थोडे लिहिणे आवश्यक दिसते. आपणांस हे विदितच असेल की
राजवाडे यांच्या धातुकोशाबद्दलचा टाव फोल्हापूर येथील साहित्य
संमेलनाच्यावेळीं मासे मित्र रा. निजसुरे यानीं मांडला होता. त्या
वेळीं नी संमेलनास, विषयनियामक कमिटीच्या बैठकीस वगैरे
सर्वत्र हजर होतो. पुर्वेच नव्हे तर टावाचे लेखन (Drafting)
विषयनियामक मंडळीकरिता मीच केले होते ही गोष्ट रा. निज-
सुरे यांचे ठाऊक असेच, निदान एक चिटणीस प्रो. पटवर्धन हे
या बाबतीस शास्त्र देतील. त्यावेळीं जर राजवाडे धातुकोशाबद्दल
आमच्या मनास काहीं किंतु असता तर तेथेहि विरोधाचा पुर-
निर्णय द्याय होतें पण तसे काहीं झालें नाहीं व तो टाव विषय
नियामक मंडळ्यास व समेचनास विनाविरोध न्दगुन अभ्युदासद्धन
मांडला गेला व पावहि झाला

आतां त्याच विषयावर पुन्हां दुसऱ्याच वर्षी टाव मांड-
ण्याची जेव्हा विषयनियामक मंडळीत रा. देव यानीं प्रस्तावना
केली तेव्हा सत्यतः अशा एक प्रयासबद्दल संमेलनास टाव दखणी
करणे साहित्यसंमेलनाच्या दृष्टीस टीक नव्हे. यासुळे पुर्वेपुढे प्रास
होईल व अनवस्था प्रसंग येईल व अनेकाना नाट्य करावे लागेल
असे मी आपले मत मांडले यात काहीं गैर झाले असेल असे
मला अद्यापहि वाटत नाही व ही विचारसरणी रा. देव यांचेहि
पठकी व त्यांनीं टाव पुढे मांडला नाही व संमेलनातील आपल्या
भाषणातहि (साहित्यपरिषदेस मदत करण्यासंबंधीच्या) या गोष्टीचा
उल्लेख करून भरले मत त्यास रास्त वाटल्याचे बोलून दाखविले.
या प्रकारचा टाव देवाच बैठकीत एकदाच नव्हेत दुसरा टिळक-
विद्यापीठास मदत करण्यासंबंधीचा होता व तोहि याच मुद्यावर
संमेलनास मांडूं नये असे सर्वांसमते ठरले आता रा. राजवाडे
किना लो टिळक याची योग्यता यासुळे कोणास कमी वाटते
असे त्यावेळीं कोणासच वाटले नाही व त्याच्या कार्यास समे-
लनाच्या एखाद्या ठरावानें काहीं विशेष बळ येईल असेहि नाही.
सिवाय या सर्व गोष्टी विषयनियामक मंडळीत झाल्या, संमेलनात
नव्हे, व समजा, रा. देव यामेजर टाव मांडावयाचाच असता तर
त्याच्या सारख्या बर्तुतत्सर्वत्र व महाराष्ट्रास पूज्य व परिचित
अशा व्यक्तीपुढे मांडी दाद कधीच लागली नसती हे मला ठाऊक
आहे व त्यांनीं तशी इच्छा प्रदर्शित केली असती तर विषय
नियामक मंडळातहि ठरावास विवद मत देण्याइतका विरोध मी

दाखविण नसता मग संमेलनास विरोध करण्याची गोष्टच नको.
आणि मीहि त्यास 'आमच्या धातुगुणवाचा अधिक फायदा
येऊं नये' या शब्दांनीच टाव न मांडण्याबद्दल सुचविले.

राजवाडे यांचा धातुकोशा आपण प्रसिद्ध करणार व तो होणार
यांत संदेह नाही याबद्दल आम्हालाहि आपल्याप्रमाणेच आनंद
आहे. मात्र मराठी भाषेस होणाऱ्या दान्दकोशाम त्याचा उपयोग
झाला असता तर आपल्या भाषेच्या दृष्टीनें ते अधिक चांगले
झाले असेत असे आम्हास वाटते व तसे अनुनहि वाटते आपल्या
कोश प्रसिद्ध झाल्यावर अर्थात् साहित्यका भाषासाठी तो आम्हास
उपयोगात आणतो येईलच व तो सहज बोधरा किंमतीत घेऊनहि
वर्तात येईल. त्याकरिता तो छापण्याची जबाबदारी आमचेवरची
गेली यांत आमचे मुक्तमान काहींच झालें नाहीं वृत्तमान कोणाचें
झाले असेल तर महाराष्ट्र भाषेच्या शब्दकोशाचे व त्याचा उप-
योग करणारांचे. त्यांत हर्षविषाद आम्हास कांहींच नाहीं.

अतो, आपण लिहिलेल्या माझ्या विरोधाचा व धातुकोशा-
संबंधी मादया वृत्तीचा बोधनयात अल्पमतीनें जो पुजला वरता
आला तो केला आहे. यानें जें आपले समाधान होईल ते होईल.
यापेक्षा अधिक लिहिण्याचें प्रयोजन दिसत नाहीं अतो, लोभ
असला हे विनंति

आमच्या फिरतीत पुढे मुकामी आलों असतां आपलो समक्ष
मेत पेश्याची इच्छा होती परंतु आपण औध येथें गेल्यासुळे
भेटीचा योग आला नाही. अतो.

आपला

य. रा दाते

या राजवाडे धातुकोशाच्या कवच्या चिह्नावरून श्री कृ. पां.
कुडकर्णी हे पुणे येथें धातुकोशाचे संपादन वरीत असतानां
आमच्या मंडळाली श्री कृ. यालर मन्दीराले घेण्याच्या द्याच्या
विचार होता व त्याप्रमाणें त्यांनीं पुढच्या दिवालेलिहो होतें, पण
समति मिळाली नाही, असे समजले अतो, याप्रमाणें महाराष्ट्र
शब्दकोशाच्या कामात के राजवाडेच्या लिखाणाचा जो सहज
सहजी फायदा मिळावयाचा तो निरर्थक झाला न ही पण याबद्दल
आमचें मडळ कमें दोषी नाही हे बरील मजकुरावरून समजून
येईलच बरील पनास उत्तरादि आले नाहीं मात्र धातुकोश खप
विण्याकरिता महाराष्ट्रातील प्राइक होण्यासारख्या गृहस्थाची
यादी कामाकरिता रा. विषनाथराव आवडेकर पुणें येथें आमच्या-
कडे आले व आमच्या प्राइकांची यादी जी सहसा कोणी घरे
वाईक दाखवीत नाही ती, आम्ही त्यास दिली व त्यावेळीं
त्याच बरील पत्रेहि दाखविली व त्यांनीं त्या बाबतीत आपले
समाधान झाल्यानें बोलून दाखविले. अतो.

प्रतिष्ठेत्तन—याप्रमाणे सर्वे सिद्धता शास्त्रावर शब्दपत्रिकांची वर्णानुक्रम रचना करून प्रत्येक मुद्रणप्रत लेखनाची तयारी केली व पुढे दिल्याप्रमाणे पद्धती अनुसरली.

सर्वे संपादकांनी एका ठेकादामोवतीं बसून समोर शब्दपत्रिका व अनेक फोडा ठेवावयाचे व एका शब्दाच्या सर्वे पत्रिका वाचून त्याचे व्याकरण, शक्य ते सर्व अर्थ व व्युत्पत्ति निश्चित करावयाची व निरनिराळ्या अर्थाकरितां अगदीं सगळे सरळ अर्थ सोडून शक्य तितकीं अवतरणे पुंडाळावयाचीं. काही अवतरणे शब्दपत्रिकांवर असत, नसतील तेथें आपल्या वाचनाचा अगर पठणाचा अवलंब करून प्रत्येक संपादकानें योग्य व शक्य तीं अवतरणे सुचवावयाचीं व त्यांतून जुन्यांत जुनीं, अधिक परिचित, विशेषेच छुलम अशा तऱ्हेच्या अनुक्रमाने निवडून द्यावयाचीं.

हाच अर्थ निरनिराळे अर्थे निश्चित करताना जरूर तेथें पर्या वरून संदर्भग्रंथ पाहून घर्वांनुमते योग्य वाटतील ते अर्थ योग्य शब्दात नमूद करावयाचे, अशा तऱ्हेची क्रिया करावयाची असे. संपादक वगैरे याप्रमाणे सर्वे क्रियाशील परिचित होऊन आपआपणें कार्ये करण्यास जपअशा अधिकाधिक कार्यसम होऊं लागला तसतसे त्यास काही पदवींवर मदतनीस देण्यात आले व प्रत्येक संपादक आपले मदतनीस देऊन स्वतंत्रपणे प्रतिष्ठेत्तनाचें कार्ये करूं लागला व अशा पद्धतीनें मुद्रणाची कच्ची प्रत तयार करण्यात आली.

प्रत तपासणी—प्रारंभी मुद्रणाची कच्ची प्रत तयार करून त्यात शास्त्रावर तिच्या नागरी टंक (टाइपसेटर) यंत्रानें चार प्रती तयार करण्यात येऊन त्या चार शब्दस्थान तपासण्याकरितां देण्यात येऊं लागल्या. यापैकी काही शब्दस्थाने धोरणनिहि शब्दगणारे असत या प्रती निरनिराळ्या शब्दस्थानांवरून तपासून शास्त्रावर संपादकांनीं त्यांतील दुर्दृष्टी, चुकना, तंका वगैरेचा विचार करून व सर्वांचा योग्य तो परामर्श घेऊन दोवटची प्रत तयार करावयाची असा क्रम ठेवला. ओपरीत मंडळाबरोबरचे शब्दस्थान तपासवावयास मिळू शकले तोपर्यंत हा क्रम अन्याहृत चालू ठेवला.

मुद्रण—सुमारे सर्वे स्वराने शब्द लिहून शास्त्रावर मुद्रण करावयास प्रारंभ करावयाचें ठरविलें व काही माग प्रेसकडे पाठविला व फक्त पहिलीं आठ पुढे सुळण्यास सांगितली. सुळणी शुद्ध झाली, सुळारी तयार होवो व बाहिले तितकी दुर्दृष्टी करणे शक्य होवो म्हणून स्वतःचा तात्पर बगैरे विस्तृत प्रेस 'शारदा प्रेस' नावाचा छापखाना काढला; पण छापण्याच्या यंत्रांत रकम फार शुन्य राहिले व एका यंत्रास केवळ शब्दकोषाचें काम

पुरे पडणार नाही म्हणून दुसऱ्या छापखान्यांत छापून घ्यावयाची योजना केली.

पहिलीं आठ पुढे मुद्रण शास्त्रावर सुमारे १०० अभ्यास विद्वान् शब्दस्थानांकरिता पाठवून त्यांच्या सूचना मानविल्या व पुण्यातील काही शब्दस्थाने मुद्रण पाचारण करून त्यांजबरोबर चर्चा करून योग्य त्या सूचनांचा स्वीकार करून फोडा छापण्याच्या पद्धतीचा निश्चय करण्यांत आला व कामास मुद्रणांत करण्यांत आली.

शब्दकोषाच्या शब्दपत्रिका लिहिणें, त्या तपासणें, शब्दपत्रिकांवरून कच्ची प्रत तयार करताना करावयाच्या कृती, उदाहरणांचे व्याकरणसंग्रहा, अर्थेनिश्चित व अर्थाचा क्रम लावणें, अवतरणांची निवड करणें, व्युत्पत्ति देत असतां भाषांचा क्रम लिहिणें वगैरेपैकीं वेळोवेळीं योग्य त्या सूचना देणक व संपादकवर्गास देण्यांत येत असत व सर्वे कार्ये सुसंगत रीतीनें चालवें व एकपद्धति सर्वत्र अंगीकारली जावी म्हणून अशा सूचना वेगवेगळ्या रितीन त्या सर्वे लेखकांस दिल्या जात आणि कार्यालयांत प्रमुख ठिकाणीं फलकांवर लावून ठेविल्या असत.

याप्रमाणे मुद्रणप्रतीचा काही भाग तयार करून छापावयास मुद्रणांत आली तरी शब्दसंकलनाचें बगैरे कार्ये चालूच होतें व प्रत्यक्ष मजदूर छापला जाईपर्यंत नवीन शब्द, अर्थ, अगर योग्य अवतरण सांबाळवयास त्याचा अंतर्भाव करण्यांत येत असे. प्रत्यक्ष शब्द छापून शास्त्रानंतर उपलब्ध झालेली माहिती अगर शब्द पत्रिका यांचा पुरवणीकरिता संग्रह करून ठेवण्यांत येत असे.

शब्दकोषाच्या अंतर्भागांतून व धोरणांतूनही काही गोष्टींचा वर छेपेर आलाच आहे. याशिवाय काही बाबींचे स्पष्टीकरण करणें जरूर आहे म्हणजे ते निदान पुढील कार्यकर्त्यांस उपयुक्त होईल.

परकीय शब्द—कोणत्याहि जिवेंत, चालू व वाटत्या भाषेचा कोश करणाऱ्या शब्दज्ञाने त्या भाषेतील शब्द जमविण्यास कितीहि वेळ दिला तरी तो अपुराच पडणार हें प्रत्येक कोशकाराच्या अनुभवानें येतें व आम्हांस तर आम्हाच्या प्राहकांचा विश्वास कायम ठेवावयाचा तर या कार्यास काही तरी मर्यादा घालणें अवश्यच होतें; यांरितां मागे वर्णिल्याप्रमाणे शक्य तें प्रयत्न करून शब्द जमविण्याचें कार्ये अन्याहृतपणे चालू ठेवले तरी सुमारे ४ वर्षांनंतर या कार्याकडील लक्ष्य कमी करून ते पुढील कार्याकरितां देणें अवश्य झालें. त्यामुळे तेवढ्यांत मुख्यतः जे शब्दसंकलन झालें त्यावर सुरवात करावी लागली व पुढें हे कार्ये सुरळीत चालू पात झाले. त्यामुळे काही शब्द व्यावयाचे राहिले असणे शक्य आहे. शब्दसंकलन करीत असतां मराठी

भाषेत शिल्लेल्या परकीय शब्दांचा समावेश कितपत करावा हा मोठा महत्वाचा प्रश्न पुढे उभा राहिला. मराठी भाषेत मूळ संस्कृत तत्सम शब्द, तद्रूप शब्द व येथील मूळ कांहीं देव्य शब्द हे आय घटक होते. पण याखेरीज महाराष्ट्रीय लोकांचा ज्या अनेकभाषाभाषी लोकांनी संबंध आला त्यांनी अनेक शब्द या भाषेत रूढ केले आहेत; त्यांपैकी मुख्य म्हणजे अरबी, फारसी, उर्दू, पोर्तुगीज, फ्रेंच, इंग्रजी या परकीय व कानडी, तेलगू वगैरे द्राविड तशाच गुजराती, हिंदी वगैरे देव्य भाषा या होत.

यांपैकी कानडी, तेलगू वगैरे भाषांतील बरेच शब्द आत्मसाद होऊन गेले आहेत, गुजराती, हिंदी फारसे नाहीत पण अरबी, फारसी व उर्दू या भाषांची छाप दीर्घकाल पडून शासन शास्त्रासारखे बांधी प्रेत तर त्यांनी बरेचसे बळकावले आहेत. तसेच पोर्तुगीज व फ्रेंच शब्दांचा प्रवेश जरी पूर्वी झाला असला तरी आज थंड झाला आहे. परंतु इंग्रजीचे आक्रमण भरमसाटपणे चालू आहे. तेव्हा या बाबतीत विवेक करणे प्राप्त आहे. अशा वेळीं भाषाशुद्धि कारणाच्याची भूमिका स्वीकारून सर्व परकीय किंवा परसंभव शब्दांचे एकमहा निष्कासन करावयाचे किंवा काही मध्यम मार्ग आचारावयाचा हा प्रश्न संपादकांपुढे पडला व अखेरीस कोशकाराचे कार्य हें संपादकाचे कार्य अचूक भाषाशुद्धिकाराचे नव्हे, तेव्हां संग्रह करतांना तरी मराठी वाङ्मयात आढळणाऱ्या सर्व शब्दांच्या पत्रिका करण्यात याव्यात. त्या अवस्थेत तरी त्यात गाळगाळी वरून नये असे धोरण प्रथम ठरविण्यात आले. अर्थात् जे परकीय शब्द संग्रहीत करण्यात आले ते मराठी ग्रंथांतूनच निवडण्यात आले होते. वर्तमानपत्रे वगैरे चालचलज वाङ्मयांतून नव्हे ही गोष्ट येथें नमूद करणे जरूर आहे.

यानंतर फारसी, अरबी, उर्दू वगैरे भाषांतून आलेले शब्द जे अत्यंत रूढ होऊन गेले आहेत किंवा जुना पत्रव्यवहार, बखरी, दस्तऐवज, वागदपत्र वगैरेमध्ये आढळतात त्याचा शुद्ध अगर अपभ्रष्ट ज्या स्वरूपात ते आढळतील त्या स्वरूपात संग्रह करून कोशात अंतर्भाव करावयाचा असे ठरविले. कानडी, तेलगू व तद्रूप शब्द तर आत्मसात झालेच होते. पोर्तुगीज, फ्रेंच वगैरे भाषांतील शब्दहि ऐतिहासिक कालातच रूढ होऊन बहुतेक अपभ्रष्ट स्वरूपात, भाषेत मिसळून गेले होते. इंग्रजी शब्दांच्या बाबतीत मात्र जरी संग्रह करतांना सदाच हात ठेवला होता तरी प्रत्यक्ष कोशात घालांना बरीच काटाकाट करण्यात आली व दुसऱ्या विभागपासून पुढे तर अगदीच आत्मसात झालेले तेवढेच शब्द फार अल्प प्रमाणात देण्याचे ठरविण्यात आले.

म्हणी—म्हणीचा संग्रह जरी विस्तृत प्रमाणात करण्यात आला तरी विशिष्ट शब्दांचा विशेष अर्थ देण्याच्या कामी उदाहरणादाखल जेथें उपयोग झाला तेथेंच म्हणीचा अंतर्भाव कोशात झाला; पण साध्या 'अती राग भीक माग.' 'भटो लग्न करा तर म्हणे तुम्हीच याईल व्हा.' 'राजाला दिवाळी माहीतच नाही.' अशा प्रकारच्या म्हणी प्रत्यक्ष कोशात अंतर्भूत झाल्या नाहीत. याकरिता जमलेल्या साहित्यात भर घालून म्हणीचा व वाक्यप्रदायांचा एक स्वतंत्र कोश करावयाचा विचार आहे.

अवतरणे—अवतरणे कोणत्या क्रमानें व किती दावयांची याबद्दलहि निश्चित पद्धति अंमलात आणता आली नाही. अवतरणे कालानुक्रमे दावयांची तर विशेषतः मध्यकालीन पद्य वाङ्मयात अनेक शब्दांस ज्ञानेश्वर, एकनाथ, मुक्तेश्वर, दासोपंत, श्रीचर वगैरे अनेक कवींचीं तुल्यबल अवतरणे आढळून येत त्यांत निवड करणे कठीण होऊन लागले. सर्वांत प्राचीन यांचे तर ज्ञानेश्वर, महात्म्याची अवतरणेच फार येऊन पुढील कवींचीं अवतरणे मागे ठेवावी लागती; तेव्हा त्यांतल्या त्यांत जुने पद्य शक्यतर अधिक परिचित अवतरण प्रथम दावयाचे व नंतर इतर दावयाचीं असे धोरण ठेविले. पहिल्या भागात एकाच अर्थास एकाहून अधिकहि अवतरणे देण्याचा क्रम स्वीकारला, पण त्यामुळे पृष्ठमंख्या कारक आटोक्याबरोबर जाईल असे दिसू लागले. २५०० पृष्ठांचा अन्नमास होता तो ३००० वर आणार हें तर शब्दसंख्येवरूनच दिसू लागले, परंतु अवतरणे भरपूर दिल्यास ५००० संख्याहि कमी पडेल असे वादू लागले. तेव्हा एकापेक्षा अधिक अवतरणे देण्याचे धोरण कमी केले, जमविलेलीं अवतरणे तर सप्तर्षी दावयाचीं हें धोरण ठेवले पण जेथे एक अवतरण असेल तेथेहि शोधून शोधून अधिक अवतरणे घालावयाचे धोरण कमी केले.

पृष्ठसंख्येप्रमाणे कालमर्यादेकडेहि पाहणे अवश्य होते. संकल्पित ५ ते ७ वर्षांपेक्षा तीन वर्षे अधिक लागली. यापेक्षा अधिक काल या कार्यास दिला असता तर आपचा प्रादुर्भाव, अधिकच अचीर झाला असता असे दिसू लागले. यामुळे सामान्यतः तिसऱ्या भागानंतर अवतरणांच्या बाबतीत हात आंखडता घ्यावा लागला.

अवतरणे देण्याच्या बाबतीत दुसरी एक महत्वाची गोष्ट लक्षात घ्यावी लागते ती म्हणजे ज्या ग्रंथातील अवतरण घाण्याचे त्याची संशोधनपूर्वक पाठशुद्ध आरुति उपलब्ध असावी लागते पण मराठीमध्ये ज्ञानेश्वरीसारख्या ग्रंथाचीहि संशोधनपूर्वक शुद्ध पाठाची आरुति अद्यापि तयार झाली नाही मग तुकाराम, मोरोपंत, वामन किंवा इतर कवींची काय कथा ?

ज्ञानेश्वरीतील अवतरणे देतानाहि राजवाडेप्रत, माहगांवकरप्रत, बंळटसामीप्रत वगैरेमध्ये पाठभेद दिसून आल्यामुळे त्या प्रतीचा निर्देश करून कांही अवतरणे दिली आहेत

तसेच बखरी व ऐतिहासिक कागदपत्रांत वाचनाच्या अक्षरच
सुख्या आढळतात उदा० नाहकबद्दल जाहला, सानकबद्दल राजक
बगरे त्यामुळे कारप पोंगळा होतो या बाबतीसहि सतोषकानी
रूप दिले पाहिजे

काही कागदपत्रांत तक्ररीपात पुरीचे अर्थ दिल्यामुळेहि कोश
काराची अनेक टिकाणी दिशामुळ होण्याचा समज असतो

व्युत्पत्ति—व्युत्पत्तीच्या बाबतीत आम्ही काय प्रयत्न केले
ते पूर्वी सांगितलेच आहेत या कामी जेव्हा वेळ द्यावा व जितके
सहाय्य प्यावे तितके भांडेच आहे त्यामुळे या बाबतीत समा
धानकाय परिश्रम झाला नाही हाच तो कला आहे सद्धत
शब्द मराठीत कोणत्या पायायानी आला हे दाखविणे अवश्य
आहे पण ते तितकेच वादग्रस्त होण्याचा समज आहे व केवळ
कोशकार म्हणून केवळ अनुमान घडव्यावर व्युत्पत्ति ठोकून देणे
रास्त नव्हे, या विषयाचा विशेषतः प्रसिद्ध भाषाचा अभ्यास
अधिक शास्त्राशियाय मधील टप्प्याचा नियम करणे सुलभ नाही
तेव्हा पुढील लिहिण्यापेक्षा न लिहिणे बरे असे समजून व्युत्पत्ति
सांग न देता फक्त दिग्दर्शित करून आहेत पारसी व अरबी
व्युत्पत्ति देतामाहि अनेक शब्द मूळ अरबी समुन कारसीमार्फत
मराठीत आले आहेत ते केवळ पारसी म्हणून न देता त्याची मूळ
अरबी व्युत्पत्ति दिली पाहिजे कारण छद्म कारकी भाषा ही
सद्धतपी बहिण—जेव्हापलव्ही मार्फत—असण्यामुळे छद्म पारसी
व समुन शब्दात घासुगाम्य आढळते तसे अस्वीकृत पारसीत
आलेल्या शब्दात नसते या बाबतीत पारसी कोशवादि दावा
निराकार उपयोग होत नाही सद्धत जाणणारे पारसीचे व अरबीचे
अभ्यासक उपरप होतील तेव्हा याकामी अधिक संशोधन होऊन
ही दावा पूर्णत्वात येईल व्युत्पत्तिसंशोधन हे एकट्यादुकटया
व्यक्तीचे कार्य नसून यास अनेक सरो उरू अभ्यासकाचे साहाय्य
होईल तरच ते विचाराने वेण्यासारखे होईल, असे

वास्तविक कोशामध्ये श्रव्येक शब्दाचा इतिहास दिला गेला
पाहिजे ही जी कोशाच्या परिपूर्णतेची कल्पना ती शाध्य न्हाय
यास आपल्यास असून पुढळक नाट पहावी लागेल असे दिसते

उच्चारचिन्ह—याशिवाय तालव्य व दंत्यतालव्य च नमूने,
शब्दावरील जोरमुळे उच्चारार्थे दीर्घीकरण बगरे वायवीत शब्दाचे
उच्चार स्पष्ट कळण्यासाठी उच्चार देणे कोशात अवश्य असते पण
तेहि छाण्याच्या कामी योग्य साधनाभावी करता आले नाही

काही विद्वानाच म्हणणे असे असते की शब्द छद्म रचण्यात
तेवढेच कोशात अंतर्भूत करावे अप्रभट रूप देऊ नये परंतु शब्द
कोश रचनेचे शास्त्र काय याबाबती पाहिल्या विभागाच्या प्रस्तावनेत
आम्ही विवेचन केलेच आहे (पृ २६-२७) कोशकाराचे काम
केवळ भाषाज्ञात शीर्ष दर्जे हे नसून कोश म्हणजे केवळ भाषे

तील शब्दांचा ग्रंथ असावा ' हे हीन दृष्टे याचे म्हणणेच आज
सर्वमान्य झाले आहे त्यामुळे भिन्न स्वातंत्र्यशब्द दिल्यास पाद
णायास सुलभ होते मात्र तो सिद्धी वी अशिट, छद्म की अशुद्ध
बगरे दिग्दर्शित केले म्हणजे झाले

पुरवणी—छद्मरचलन कितीहि कमोशीने केले तरी जोपर्यंत
सर्व मराठी बोलणान्यांमध्ये या कामासधर्मी आस्था उत्पन्न होत
नाही तो पर्यंत प्राक्तिकाशब्द, बोलीतील शब्द व काह शब्दमातीत
छद्म सपूर्णतया सद्धत होणे शक्य नाही, त्यामुळे काही शब्द
राहिले असणे शक्य आहे काही आम्ही पुरवणीकरिता अमरिने
आहेत तथापि आजची काही दिवस प्रयत्न झाल्यास नष्ट होण्याच्या
मार्गास लागलेले हे शब्द सद्धत होणे शक्य आहे तसेच निर
निराळ्या वागमाराचे कोश झाल्यास हे कार्य अधिक सुलभ
होईल

आता काँणी म्हणून की ही प्राथमिक कार्ये झाल्याशिवाय
आधी छद्मशेष तयार करावयास का येतला तर त्यास उत्तर
एवढेच देता येईल की, सामान्यतः आपलील सर्व शब्द देणाऱ्या
कोशाची जरूर आज पत्रास बर्षापासून लोकांस वाटत आली आहे
व ती आजपर्यंत मोठमोठ्या लोकांनी प्रयत्न करूनहि पूर्ण झाली
नाही उदाहरणार्थ रा सा विषयाय नारायण मळीक यांनी
सरकारच्या साहाय्याने एक कोश काढण्याचा प्रयत्न केला होता
त्याप्रमाणेच लो टिळक यांचे नेहमी रा माधवराव नामगोयी
यांनी एक प्रयत्न केला होता पण हे दोन्ही प्रयत्न दयस्वरूपास
पोवले नाहीत आज आमच्याजवळ हाजरोशांमुळे एक कार्य
बर्षांचा निदान सच तरी होता व ही कामे एकपाटकरण्या व्यक्तीची
नाहीत तेव्हा आज सपूर्ण मिळत नाही म्हणून मजबीबात काहीच
न करवापेक्षा शक्य तेवढे करावे व या सरीचा फायदा घ्यावा
म्हणून हे कार्य याबद्दी हस्तीवेण्यात आले नाही तर या विधीत तरी हे
झाले नसते व जो तो केवळ शब्द म्हणून म्हणत असतो पण
प्रत्यक्ष कारावयास पुढे कोणीच होत नाही ते आम्ही याचें एव
ढेंच आम्ही कोश कारावयास येतला त्याबद्दी ज्ञानेश्वरीचा एक
स्वतंत्र कोश आम्ही करीत आहो अने एक मुंबईचे प्रोफेसर मज
जवळ म्हणले होते, परंतु त्याचा आधारि कोडे मागण्या दिसत
नाही असे

मुद्रिताची तपासणी कितीहि कमोशीने केली तरी काही मुद्रण-
दोष राहणे अपरिहार्य आहे, तसे तें या कोशातहि राहिले असले
पाहिजेत तथापि आजच यावेत छद्मपत्र काढण्यापेक्षा काही
दिवस जाऊ देऊन पुढणीवरोबरच छद्मपत्र काढल्यास ते अधिक
उपयुक्त होईल असे वाटून आजच छद्मपत्र जोडले नाही

आर्थिक धाव्य—१ एप्रिल १९२८ या दिवशी आम्ही
झानकोश मंडळ सोहळ शहर पडले प्रारंभी रा दाते, रा कर्मे,

रा. चांदोरकर व रा. टिळक अशी मंडळी एकत्र येऊन नवीन कार्याची योजना करावयाची असे पाटत होते व त्याप्रमाणे बेगरी मध्ये जादीर दिवले होते. यावेळी ज्ञानकोशमंडळाच्या पुनर्घटनेच्या वाटाघाटी चालूच होत्या. त्यामध्ये येथे खोलात शिष्यांचे कारण नाही. ज्ञानकोश मंडळाचा किंवा ज्ञानकोश रचनेचा इतिहास जरी लिहिला गेला असला तरी अलिखित स्तरांत दिवले आहे पण तो लिहिण्याचे हे स्थान नव्हे. अगो, आम्ही वर लिहिल्याप्रमाणे १ एप्रिल रोजी ज्ञानकोशमंडळातून निघाली व दान्दकोशाच्या कार्यास लागली. परंतु ज्ञानकोशमंडळाची निरवस्थित करण्यास रा. टिळक यांची अग्रगण्यता असल्यामुळे ते पुन्हा तिथेच राहिले व रा. दातार हे आमच्याकडे आले व हळूहळू ज्ञानकोशातील इतरहि काही मंडळी जुरूर तशी आम्ही लावून घेतली.

ज्ञानकोशमंडळातून बाहेर पडले त्यावेळी किंवा त्यापूर्वी वेळेवर व पुणे असा पगार कोणासच कधीच मिळत नसे, त्यामुळे यावेळीहि कोणाजवळ एका पगाराचेहि पैस नव्हते. तेव्हा दान्द तेंवड्या कमी खर्चात काम करावयाचे ठरविले व लागलीच दान्द कोशाची योजना तयार असल्यामुळे भारी कंपनीचे भागीदार मिळविले व प्राद्व मिळविण्याचे कार्य सुरू केले.

अथम कार्य फारसे नसल्यामुळे आम्ही चालविलेल्या सर स्वती मंदिर संस्थेतच कचेरीचे काम करीत असू; त्यामुळे भाड्यापाहि खर्च नसे, व ज्ञानकोशमंडळाचीच जागा सरस्वती-मंदिर संस्थेने घेतल्यामुळे त्याच जागेत काम करण्यास मिळ पुढे काम वाढल्यावर काही दिवसांनी अथम एक व नंतर दोन बारा खोल्या तैय्येच भाड्याने घेण्यात आल्या व मुद्रणप्रत तयार होईपर्यंत त्याच जागेत काम चालविले. पुढे मुद्रणाच्या सोईकरिता जमखंडीकराच्या वाड्यात कचेरी आणण्यात आली व स्वतः कंपोज करून गणेश प्रिंटिंग छापखान्यात पहिले दोन भाग छापून घेतले; पण त्यात विरंगळ फार होऊ लागल्यामुळे छापण्याचे काम दुसरीकडे यावे लागले व गणेश प्रिंटिंगला ती जागा पाहिले असल्यामुळे त्यांनी आम्हास नोटीस दिली तेव्हा तेथे सोईकर जागा नव्हती म्हणून पूर्वीच्या ज्ञान कोशाच्या जागेत म्हणजे शानवार वडपाजवळील पुटक्या सुरजावळच्या मोतीवाल्याच्या वाड्यात कचेरी आणण्यात आली व ती आजवागायत तेथेच आहे. या एकंदर प्रकारात जागाभाड्याचा खर्च मंडळीस फारच अल्प प्रमाणात करावा लागला.

कितीहि कमी खर्च करावयाचा म्हणून तरी काही तरी खर्च करावा लागतोच व तो भागविण्याकरिता भागीदार व प्राद्व मिळविण्याचे काम घर्षांनी सतत नेटाने चालविले होते

व पहिल्याच भागवाटणीत ८६७ भाग वाटले गेले, हे पूर्वी सांगितलेच आहे. आम्हा प्रथम चार कार्यकर्त्यांबाहेरचे पहिले भागीदार म्हणजे येथील कंत्राटदार रा. वृष्णाजी रावजी साठे हे होते. हे ताबडतोब भागीदार झाले एवढेच नव्हे तर त्यांनी मागाचे सर्व (२५) रुपये एकदम देऊन टाकले. यामुळे जनतेचा आमच्यावर किती विश्वास आहे हे आम्हांत कळून येऊन काम करण्यास फार उत्तेजन मिळाले. त्याप्रमाणेच प्रथम सहकारी दत्तावर मंडळ नोंदावयाचे म्हणून खटपट करण्यात वेळ गेला व नंतर कंपनीच्या कायद्याप्रमाणे नोंदण्यात येऊन कार्याभ्यास परवानगी जानेवारी १९२९ मध्ये मिळाली. याप्रमाणे मध्यंतरी बराच वेळ गेला तरी कोणीहि त्याबद्दल बुरकुर अगर टीका केलेली आमचे कानी आली नाही. अर्थात् प्राद्व मिळविण्याबरोबरच शब्द गोळा करण्याचे आमचे काम चालूच होते व प्रचारकार्याची, कोसकार्याची वगैरे माहिती दर तीन महिन्यांनी साधारणतः केसरी वगैरे पत्रांत देण्यात येत असे. त्यामुळे आमच्या प्राद्व बर्गास कार्याची प्रगति कळून येत असे.

चालक—मंडळ नोंदावयाचे तेव्हा प्रथमचा चालक वगैरे पुणे येथीलच व काम लागले असता सहज मेळण्यासारखा असाच नेमण्यात आला. पहिले चालक, संपादक बर्गापैकी रा. दाते, रा. कर्वे व रा. आबा चांदोरकर हे असून बाहेरचे रा. ल. बा. कोल्हटकर, रा. द. गो. फडके, रा. वि. वि. काणे व रा. रा. रा. कर्ंदीकर हे होते. बाहेरच्यांपैकी पहिले दोघे आम्ही स्थापन केलेल्या सरस्वतीमंदिर संस्थेच्या सभासदांपैकी आमचे छद्मकारी होते. रा. काणे हे एक परिचित इंजिनिअर व कंत्राटदार होते व रा. कर्ंदीकर हे धारवाडचे पण आमच्या ज्ञानकोश सहकाऱ्यांपैकीच होते. याप्रमाणे कार्याची योजना, कंपनीची घटना वगैरे होऊन कार्यास रीतसर प्रारंभ झाला व लवकरच त्याची प्रगतीहि समाधानकारकपणे होऊ लागली.

यानंतर कंपनीच्या चारक बर्गात पुढील मंडळी त्याची संमति मिळवून घेण्यात आली. व त्यांनी आम्हास सर्व बाबतीत फार मदत केली याबद्दल त्याचे येथे आभार मानणे अवश्य आहे.

श्री. गायवराव विनायकराव दिवे, श्री. पादुरंग केशव शिवाळकर, श्री. मा. ग. बाबडेकर, श्री. सरदार राजाराम जनाईन पोतनीस, व श्री. विश्वनाथ नारायण जोग.

प्रचार—ज्ञानकोशाचे काम करीत असताहि वारंवार पैशाची अडचण पडत असे त्यामुळे संपादक बर्गाहि वरचेवर प्रचारा-मरितां बाहेर पडावे त्यामुळे प्रचार कार्याबद्दल अनेक सुविधित लोकांत जी साद्यंत वृत्ति दिसून येते ती आमच्या

बाबतीन अजीबात नाहीती झाली होती व सर्व महाराष्ट्रमर प्रवास झाल्यामुळे अनेक ठिकाणी आधीच ओळखी झाल्या होत्या. अनेक ठिकाणी व्याख्याने वगैरे दिल्यामुळे आदरहि उत्पन्न झाला होता व ज्ञानकोशाचे कार्य पूर्ण केल्यानंतर हे कार्य सुरू केल्यामुळे लोकांमध्ये विश्वास उत्पन्न झाला होता व डॉ. केशवरावदल जो काही स्त्रोकात प्रतिकूल ग्रह उत्पन्न झालेला होता तो आम्ही त्यापासून स्वतंत्र झाल्यामुळे आम्हांस बाधक झाला नाही. तसेच सर्वच संपादक वगैरे आळीपाळीने प्रचारा करितां वागेर पडत असल्यामुळे प्रचाराचे काम वाटले गेले व कोणाहि एकावर योजना पडली नाही.

याशिवाय मदतवाची गोष्ट म्हणजे शब्दकोशाकरितां शब्द संकलनाचे कार्य करावयाचे होते. विशेषतः प्रातिक व बोर्लीतील शब्द निरनिराळ्या ठिकाणाहून जमवावयाचे होते, त्याकरितां प्रवास करणे आवश्यक होते; तेव्हां शब्द व प्रादिक दोन्हीहि जमविण्याचे कार्य त्याच परिश्रमात होऊ शकले, व पुढे सुदृग कार्य सुरू झाल्यावर येथे कचेरीत अधिक काम पडू लागणार तेव्हा त्यावेळीं प्रचारास वेळ मिळणार नाही याकरिता हे काम त्यापूर्वीच करणे आवश्यक होते त्यामुळे खरोखर पहिल्या तीन वर्षांत प्रचाराचे काम पुष्कळच झाले, हे पुढे दिलेल्या प्राहक सन्नेवरून कळून येईल.

पहिल्या वर्षाच्या अखेरीस	८६७
दुसऱ्या " "	११७०
तिसऱ्या " "	२०५७
चवथ्या " "	२४२५
पाचव्या " "	२५९१
सहाव्या " "	२७५४
सातव्या " "	२९१८
आठव्या " "	३०००
नवव्या " "	३१८१

म्हणजे पहिल्या तीन वर्षांत दोन हजार प्राहक झाले तर पुढील एक हजार मिळविण्यास सदा बर्दे लागली.

या प्रचाराच्या कामात आम्हांस अनेक ठिकाणाच्या भिन्न-भिन्न इच्छा पाहुणचारापासून प्रत्यक्ष प्राहक मिळवून देण्याच्या कामापर्यंत पुष्कळच मदत झाली; त्याचे सविस्तर वर्णन येथे वेता येणार नाही पण त्यावेळी विशेष मदत करणाऱ्या भिज्जाली नांव येथे नमूद करणे अवश्य आहे.

मदतीसहूल विशेष उल्लेख

करण्यासारख्या व्यक्ती

हैराबाद—श्री. काशिनाथराव बेच, वकील, बापुदेवराव हार्दिक, के. लक्ष्मण बाळशंकर फाटक

व्यावहार—कॅप्टन मोडक, श्री. रामचंद्र बापुदेव दाते, हाय. जज.

बरोदे—श्री. सरदार राजे शिंदे, श्री. कृष्णाजी रामचंद्र संत.

भगर—श्री. रा. व. हिवरगांवकर, श्री. य. द. नवाये.

नासिक—श्री भा. ल. पाटणकर.

पणजी—श्री. शिवा फडु पै, आंगले.

महगांव—श्री. दत्तात्रय व्यंकटेश पै.

कोल्हापूर—श्री. गोविंदराव उपदेसर.

सांगली—श्री. बाबुराव करमकर, श्री. लामू बेच.

फळटण—श्री. भा. ल. लिखिते, फायनेंसमेबर.

कन्नैत—श्री. आरेकर, इनामदार.

भारवाड—श्री. रा. रा. करंदीकर, श्री. भा. र. पटवर्धन.

वेळगांव—श्री. आवेगाडी.

जमखंडी—श्री. बा. फ्ये. आपटे.

देवास—श्री. चि. ग. ओक, श्री. के. ब. विडवे.

ईदूर—प्रो. बा. गो. लक्ष्मरे.

उज्जैन—डॉ. शिरवाडकर, प्रो. ना. बा. पराडकर.

कल्याण—श्री. विनायक महादेव बेच.

कराची—श्री. य. मो. नानल.

पुढे—श्री. द. ज. गोखले.

जळगाव—कै. ल. ना. फडणीस, वकील.

अमळनेर—श्री. म. गो. भास्कराव, वकील.

नैदुरवार—श्री. डॉ. काणे.

सातारा—श्री. दादाराव गोडसे, श्री. दीवडे वकील.

कऱ्हाड—श्री. पा. के. शिराळकर.

राजापूर—श्री. र. कृ. पाटणकर.

रत्नागिरी जिल्हा—श्री. रा. मा. फडके.

बंगळूर—श्री. नारायणराव नाईक.

बिजापूर—श्री. नारायणराव जोशी.

विडोली—श्री. सदाशिवराव कळोळकर, वकील.

वागपूर—श्री. गोपाळराव देव, श्री. घा. वा. रानडे.

जवळपूर—श्री. रा. के. पेंडसे, वकील.

रायपूर—श्री. रामिंशाले वकील.

बासगाव—श्री. देवपुजारी वकील.

सागर—श्री. बापुदेवराव सुमेलार.

सुरवे—श्री. द. गो. परचुरे.

मदास—श्री. राजारामपंत पिंगळे.

शब्दकोशाचा पहिला विभाग छापून झाल्यावर तो प्राहकांकडे पाठवावयाचा त्यावेळी तो प्राहकांस कमीतकमी खर्चात कदा वेता येईल या गोष्टीकडे लक्ष देण्यात आले. ज्ञानकोशाचे वेळेस अद्यां अजूनच आपण कीं जे १०० रुपये देऊन आम्हाचे, अजून

प्राहक झाले त्यांस प्रत्येक भाग पोष्टानें व्ही. पी. करून पाटवा-
वयाचा म्हणजे जवळजवळ एक रुपया खर्च येत असे. दिवाय
ज्ञानकोशाची विनामूल्य म्हणून जी कागदी बांधणी योजण्यांत
आली होती ती इतकी भिकार होती की अशा ग्रंथास ती बांधणी
कोणीहि पतकरणार नाहीं. त्यामुळे कापडी बांधणीचा एक रुपया
च पोष्टचर्चे मिळून सुमारे दोन रुपये खर्च प्रत्येक भागास प्राह-
कास सोसावा लागे व पांच रुपयाचे पुस्तकास दोन रुपये वर-
खर्च म्हणजे प्रमाणाबाहेर होत असे व १०० रुपयांचा ग्रंथ
जवळजवळ दोडपट किंमतीस पडायवास जाई. यानंतर वाढत्या
किंमतीत वगैरेदार झालेल्यावर तर हा बोजा फारच होई. तेव्हां
यावेळीं विनामूल्य देण्याच्या बांधणीतहि सुधारणा करून वाजूस
जाव पुढा व मागे कापडी पट्टी अशी अर्धकापडी बांधणी विना-
मूल्य घावयाचें ठरविलें व पूर्ण कापडी बांधणीस एक रुपया
ऐवजी फक्त बारा आणे अधिक घ्यावयाचें ठरविलें. त्याप्रमाणेंच
ज्यांस आपल्या मित्रांमार्फत कार्यालयांतून ग्रंथ नेण्याची सोय
असेल त्यास तशी सुचना देऊन अशी सोय असणाऱ्यांची नोंद
करून ठेवली व ज्या ठिकाणी बरेचसे प्राहक होते अशा ठिकाणी
काही मित्रांमार्फत ग्रंथ वाढण्याची सोय केली. या सोईनें जवळ-
जवळ एक रुपयाऐवजी फक्त बारा आण्यांत ग्रंथ घरपोच मिळू
लागला व तोहि पोशामार्फत येऊन खराय न होतां घांवल्या
पासैलमध्ये आल्यामुळे घांवल्या दिपतीतहि मिळू लागला.

याकामीं आम्हांस अनेक मित्रांनीं साहाय्य केलें अशा प्रकारचे
आमचे साहाय्यक अगर प्रतिनिधींचीं नांवें पुढें दिली आहेत.

महाराष्ट्र शाब्दकोश प्रती वाटणें व चसली करण्याचें
काम करणारे साहाय्यक व प्रतिनिधि

- १ श्री. भंडो सखाराम हुलकर्णी, बॅंक. ऑफिसर, अंमलनेर.
- २ श्री. विष्णु बामन काळे, कटवो.
- ३ श्री. महादेव रामचंद्र आगुटे, हुकसेलर, अहमदाबाद.
- ४ श्री. कमलाकर बामन ऊर्बेरे, रामबाग, इंदूर.
- ५ श्री. डी. बी. दाखेकर, हुकसेलर इंदूर.
- ६ श्री के. रा. हुलकर्णी, कोल्हापूर.
- ७ श्री. बंकरंटल त. कडी व श्री. निवास त. कडी, गान्धेव.
- ८ श्री. रा. गो. हुकरी, पारवाड.
- ९ श्री. भा. स. पाटणकर, दहीपूर, नासिक.
- १० श्री. श्री. वा. दाते, नागपूर.
- ११ श्री. शिवा कद पें भांगरे, पनवडी.
- १२ श्री. नारायण गोविंद नाईक बंगलोर.
- १३ श्री. इन्साफी रा. संत, बरोदे.
- १४ श्री. एस्मन नारायण कवणीस, जळगाव.

१५ श्री. दत्तात्रय व्यं. पै, मडगांव.

१६ श्री. पी. डी. जोशी, मद्रास.

१७ श्री. रा. वा. कामत, मालवण.

१८ श्री. रा. वि. सिद्धे, मुंबई.

१९ श्री. पी. डी. सोवनी, बर्धा.

२० श्री. विनायक महादेव वेय, कल्याण.

२१ श्री. खुनाय वृष्ण पाटणकर, राजापूर.

२२ श्री. जी. व्ही. करमकर, सराफ, सांगली.

२३ श्री. घं. वा. गोडसे, सातारा.

२४ श्री. लक्ष्मण शे. नाईक, हैद्राबाद.

२५ श्री. रा. व. हिवरगांवकर, नगर.

२६ श्री. द. गो. पालुटे, मुंबई.

साहाय्यक—शाब्दकोश प्रकाशनाच्या कार्यांत ज्यांचे
आम्हांस वर उल्लेखिल्याखेरीज विशेष आर्थिक साहाय्य झालें
त्यांचे येथें आदीतून आभार मानणें अवश्य आहे.

श्री. सयाजीराय गायकवाड.

यामध्ये श्री. महाराज सयाजीराव गायकवाड यांचे नांव
प्रामुख्याने प्रथम पुढें येतें. विद्यमान महाराष्ट्रीय संस्थानिकांत
वियवहल आस्था व अभिरुचि या बाबतीत श्रीमंतांस सद्यःच
अमेरिकास प्राप्त झालें आहे. त्यांच्या सारखा स्वतः सुविश व
विशेषा बाह्या संस्थानिकांत काय पण इतरत्रहि मिळणें कठीण
आहे. त्यांनीं या कार्यास सर्वांत मोठे साहाय्य केलें आहे व
त्यांत विशेष हे कीं त्यांनीं आपल्या कार्यास हे साहाय्य अना-
तृपणें दिलें आहे याबद्दल व हृत्तुतामुदीनें हा ग्रंथ त्यांत अर्पण
करण्यांत आला आहे. आम्ही १९२९ च्या दिसेंबर महिन्यात
जेव्हां बरोदे येथे शाब्दकोशाच्या प्रचाराकरितां गेलो त्यावेळीं
तेथें गांवांत दिव्दुन एकंदर सुमारे ९० प्राहक मिळाले त्यावेळीं
श्री. महाराज बरोदांत होते परंतु आमच्या जवळ प्रत्यक्ष दृश्य
अशा स्वरूपांत काहीं नव्हतें फक्त योजना होती. तेव्हां अद्या वेळीं
महाराजांची भेट न घेतांच आम्ही परत आलों. यावेळीं भेट न
घेण्यास एक कारण असेहि होतें की, ज्ञानकोशाच्या वेळीं
१९२१ मध्ये मी बरोदास गेलो असतां श्री. महाराजांची व्यव-
स्थितपणें भेट घ्यावी म्हणून जी मी शटपट केली ती न मना-
जोगनें यश न मिळून मध्यम्यांबद्दल एक प्रकारचा शिटकारा
मात्र उरान झाला. तेव्हां यावेळीं आमच्या नेहमीच्या निरारत्या
प्रमाणें मध्यमगरी हेच आमचे महाराज सर्व समजून फक्त त्याच
प्रमाणें आम्ही काम केले. परंतु आम्ही बरोदास येऊन गेल्याचें
केव्हा श्री. महाराजांस कळतें तेव्हां आमचें कार्य समजून
तेव्हापासि लक्ष्मण वृष्ण वृष्ण होऊन त्यांनीं आमचे प्रविष्टिपत्रक
आणून घेऊन कापून देऊन व आमच्या मित्रमंडळी मार्फत

आम्हास बहोदास बोलावून येऊन आमची योजना पूर्णपणे सम जावून घेतली व अशा रीतीने अगाऊ माहक मिळवून प्रयत्नका दान करण्याची आमची योजना त्यास पटून त्यांनी आमच्या कार्यास सहाय्य करण्याची मनीस प्रकट केली तेव्हा आम्ही देणगीची मागणी न करता काही प्रती ध्याव्या अशी विनंति केली अचरीस आम्हास ५००० रुपये अर्धवर्षिकेकरिता देणगी म्हणून व प्रत्येक भागाच्या १०० प्रती प्रसिद्धीकरिता ध्यावयाच्या आणी आक्षापत्रिका मिळानी त्याप्रमाणे आम्ही प्रथम अर्धवर्ष करण्याची अनुज्ञा मिळाल्याबद्दल व आभार मानून व देणगीचा स्वीकार करून परत आलो यावेळी श्री रामचंद्र रामराव मान पाटील श्री सडकर पवार श्री अश्वपुत्रराव राजे व्हिर्के व त्यांची काही मित्रमंडळी यांनी आम्हास फारच मदत केली व एकदर सामान्यांशी जी वागणूक ठेविली तीमुळे माझा ज्ञानघोषाच्या बळका झालेला मज पराच बद्दलला तयाचि काही अधिकारी वर्गास ज्यू ही रक्कम आपल्या पणारातूनच जात आहे असा सारखे हेतू होऊन त्यांनी निदान ही देणगी लावणीवर पाठण्याचा प्रयत्न केलाच पण प्रत्यक्ष श्री महाराजाजीच ३००० अर्धे कापे विलय न काढता ताबडतोब व्हावे अशी असल्यामुळे आम्ही देणगीचा चेक घेऊन ताबडतोब परत येऊ शकलो

एक द्विचित्तक द्विदायाद

ज्ञानतरवे आम्हास मोठे साहाय्य आमचे दैदायाद दानिजे 'एक द्विचित्तक' याच दाल यासहि आम्ही काही भाग ध्यावे अशी विनंति केली अशा त्यांनी भाग न घेता १००० रुपये देणगी दाखलच दऊ देले व तेहि वार्षिक हप्त्यांनी आणि आपले नाव जाहीर न करण्याच्या अंगीवर त्यामुळे आमच्या कार्यावर त्यांची देखरेख राहून आम्हास त्या निमित्ताने त्याची वावर भेट घेण्याची व अधिक परिचय करून घेण्याची संधि मिळाली व आमच्या कार्यावर त्याचा कायमचा लाभ जडून पुढे निष्ठाम सरकारकडून श्री देणगी मिळाली ती मिळण्यासहि त्यावेच परिश्रम व वजन कारणीभूत राहिले

निजाम सरकार

निजाम सरकारनेहि आमच्या कार्याचे महत्त्व जाणून घाली एक हजार रुपयांची देणगी दिली तीबद्दल त्याचे आभार मानणे अवश्य आहे

श्री पद्मप्रतिनिधि

यानंतर महाराष्ट्रीय सत्सैनिकप्रीती श्री मवानराव श्रीनिवास राव पद्म प्रतिनिधि राजेसाहेब गोम्य यांनी दहा प्रतींची मागणी करून एकदर सातदा रुपयांची मदत केली विवेक उत्तेजन देण्याच्या कार्यां स्वतःचे लहान सध्यास अचूकहि हे सत्सैनिक घडोखर इतरांस उत्तम उदाहरण घालून देणारे आहेत स्वतः

वाटकर वरून योग्य ठिकाणी आपल्या द्रव्यसक्तीचा व्यय करणारे असे सत्सैनिक जर आपल्यात अधिक निवजतील तर दरीरी महाराष्ट्राचाहि भविष्यकात उत्तमच होईल यात शक्य नाही

श्री बाबासाहेब रचलकरजीवर

याप्रमाणेच श्री नारायणराव गोविंद उर्फ बाबासाहेब पोरपडे इचलदंडांजीवर यांचा हात तर कोणत्याहि वषयुक्त कार्यास यत्न करण्यास नेहमी तत्पर असतो यांनीहि आमच्या विनंतीस मार दऊन पाचवे हप्त्याची या कार्यास अगाऊ मदत केली आहे

श्री सरकार परवीर

श्री छत्रपती राजाराम महाराजाहब गवधान कोल्हापूर हे तर महाराष्ट्राचे छत्रपतीच आहेत तज्ज्ञां सर्व महाराष्ट्राचा त्यावेर ह्मण आहे या अधिकाऱ्याची त्यांनीहि जाणीव ठेवून त्यांच्या सरकारने या कार्यास तीनही हप्त्यांची देणगी दिली आहे याबद्दल आम्ही त्यांचे ऋणी आहो

श्री बाबासाहेब विपलकर

श्री विनायक धुशीराज उर्फ बाबासाहेब विपलकर यांचा आमचा फार धर्मीपासूनचा ऋणातुष्य असल्यामुळे त्यांनी प्रथम सड्याचे दान भाग घेतलेच होते पण पुढा सदाच्या भागवत्या बळी त्यांस विनंति केली तेव्हा त्यांनी १०० रुपये देणगीदाखल दिले हे विशेष होय

श्री राजेसाहेब जमजडाकर यांनी चार प्रती घेतल्या व श्री राजे बाळासाहेब मिरजकर यांनी तीन प्रतींची मागणी केली यांनी कुस्ती व पवित्राचे शब्द पुरवित्याबद्दल्या छेडसुखी आला आहे

याचेरीज श्री प्रतापशेट अमळनेर रा घ गो स्व सरदेसाई कामशेत व श्री अयधुतराव पावोजीराव राजे शिर्के यांनी प्रत्येकीं हजार रुपये देणगीदाखल दिले त्यांचेहि आभार मानणे अवश्य आहे

डेकन व्हर्नाक्युलर ट्रान्स्लेशन सोसायटीने महाराष्ट्र शब्द कोशाच्या प्रत्येक विभागास बक्षिसादाखल रु १२५ प्रमाणे दिले आहेत वास्तविक या संस्थेकडे बक्षिसासाठी शब्दकोश पाठविण्याचा आमचा विचार नव्हता व ज्ञानकोश या संस्थेकडे पाठविण्यात आला नव्हता कारण आमच्या मतें या संस्थेकडे जो घोषा फार निथि वाढ त्यापुन नवीन होतारु रेखकांस मदत व्हावी सोडवा प्रयास साहाय्य करण्याने रुढान प्रयाची उपाचमार होऊ नये अने आमचे मत होते परंतु पाहिला भाग वाहूर पडला तेव्हा सदरदू संस्था आमची माहक असल्यामुळे ती भाग न्यावयास आलेल्या मनुष्याबरोबर असा

श्री. गो. द. जोशी, पुणे.

श्री. आ. धो. धोपेशकर, भारवाड.

श्री. पु. मं. लाड, आयू. सी. एस्.

श्री. जि. वि. गोरे, पुणे.

श्री. मो. कृ. हारंगणणी, घरोदें.

श्री. दि. बा. परांजपे, पुणे.

श्री. वि. द. हर्माकर, इंदापार (दक्षिण).

श्री. रा. का. भिडे, पुणे.

श्री. वि. गो. गोखले, पुणे.

श्री. सं. बा. डंगळे, आयू. सी. एस्.

रु. १००

रु. १००

रु. १००

रु. १००

रु. १००

रु. १००

रु. १००

रु. १००

रु. १००

रु. १००

वर्नाच्या पुढपा प्रतीदि बेमी आकारांत काढण्यांत आल्या व त्या स्थलेतूनपणे मिळण्याची सोय घेली.

या प्रस्तावनासंबंधी आम्हांस साक्षात्की अनेक लोकांकडून मिळाली पण आम्हांस दोन गृहस्थानीं दोय वेण्यासहि बरी केले नाही. त्यापैकी एक येथील एका मोळांनील छापखानदार असून आमचे प्राहक मळते पण प्रस्तावनेमुळे आमच्या प्राहकांत तेवढी मोठाची पाने कमी मिळतात अशी त्यांची तक्रार होती. दुसरे गृहस्थ आमचे प्राहक असून विद्वानहि होते व त्यांनीं तर प्रस्तवनांचा खर्च अनगडणीं असून तो हायरेक्टरांकडून वसूल करण्यांत यावा असेहि आम्हांस कळविलें. तेव्हां आम्ही रीतसर तो प्रश्न एका खासपाचारण समीतुं ठेवून त्या समेती संमति घेतली. अपादि चालकांकडून दिवा संपादकांकडून जर ही रकम वसूल करण्याची आमच्या प्राहक वर्गाची इच्छा दिवती तर आम्ही त्या गोष्टीस माघार घेतली असती असे कधीच झालें नसतें कारण वेगळा पगार ठरून तोसहि पूर्ण न घेतों त्याचीच बाकी संकळाकडे राहण्याची प्रथा झालीसातुनच आमच्या आंगवळणी पडली आहे व हीसेच्या कार्यांत थोडी घस लागली तर ती सोडवायची आमची तयारी नेहमीच असते. तेव्हां या सद्युद्दसाची मनीची पूर्ण झाली असती तरी आम्हांस त्यांत विवाद वाटला नसता. असो.

या प्रस्तावासंबद्दल कोणाचे विशेष अभिप्राय वेण्याची जरूर नसली तरी दुसऱ्या विभागावर जे. जे. व्हा. द्रा. सोळावडीच्या परिशुकांनीं परीक्षण केलेले आम्हांस त्यांनीं कृपेने पाठविलें त्यातील प्रस्तावनेसंबंधीं अभिप्राय पुढें उघडत वरती. कारण हे अभिप्राय म्हणजे वर्तमानवर्गांत थोड्या अवधीने व घाईने लिहिलेले केवळ उत्तेजनार्थे व प्रसिध्दार्थे दिलेले अभिप्राय असून सज्ज परीक्षकांकडून मिळालेले अभिप्राय आहेत.

१ "या भागातील विशेष गोष्ट म्हणजे त्यातील 'भाषाशास्त्र व जगतोळ भाषा' या खानांतोळ स्वतंत्र प्रस्तावना होय मराठी-सर्वे भाषाशास्त्रविषयक वाङ्मय फारसें नाही. तसें वाङ्मय निर्माण कल्पाच्या उद्देशानें ज्याप्रमाणे पदित्या विभागात 'कोश रचना शास्त्र' या विषयाचे विस्तृत विवेचन केले आहे त्याप्रमाणे सामान्य सुखिष्ट व मागवास सापेक्षी उत्पत्ति, विकास, पोटभाषा कशा बनतात याची माहिती, मायेचे अनेक कारणांनीं बदलणारे स्वरूप, निराकारका भाषांचा वारिश्क संवेच घेणेचे ज्ञान विशेष खोलांत न मिताई व्हायें या हेतुने प्रस्तुतच्या भागांत आपल्याकडे व पाश्चात्य देशांत भाषाशास्त्रविषयक विचारांनीं वाढ कस-कशी होत गेली याचे सविस्तर विवेचन केले असून जगातील बहुतेक सर्व भाषांची योग्यव्याप्त माहिती दिली आहे. तसेंच प्रस्तावनेच्या परिशिष्टांत जगातील महत्त्वाच्या भाषा, हिंदुस्थान,

प्रस्तावना—आम्ही शब्दकोशाची रचना करावयाचे निश्चित केले तेव्हां कोशरचनेसंबंधीं काही वाङ्मय उपलब्ध आहे काय म्हणून बरीच चौकशी केली, अनेक पुष्पक विकेत्त्यांस ठिकिलें, ग्रंथसंग्रहालये पुंजाळरी, ग्रंथसूची चादूर पाहिल्या पण ईश्वरी-मन्त्रेहि कोशरचनेसंबंधीं वाङ्मय उपलब्ध झाले नाही. त्यावेळीं पूर्ण होत आलेल्या ऑक्सफर्ड कोशाच्या कार्याबद्दल काही सुक्तीच निघालेली ऑक्सफर्ड युनिव्हर्सिटीची पत्रक मात्र मिळाली तेव्हां आपणास जरी काही साहित्य उपलब्ध झालें नाही तरी मराठी भाषाकांश कोशरचना शास्त्रासंबंधी व कोशरचनेच्या इतिहासा-संबंधी माहिती व्हावी म्हणून पहिल्या विभागास या विषयावरच एक विस्तृत प्रस्तावना लिहावी असें ठरविले व उपलब्ध साधनां वरून निष्पत्त्यासून अर्वाचीन कोशासंबंधीं सर्व माहिती वेगळी प्रस्तावना संपादक वर्गांत तयार करून पहिल्या भागास जोडिली.

यानंतर शब्दकोश रचनेबरोबरच जो भाषाशास्त्रविषयक अभ्यास आम्हांस अवश्य झाला. त्या अभ्यासाचे फळ केवळ आपल्या डोक्यात साचवून ठेवण्यापेक्षा मराठी भाषाकवर्गास उपलब्ध करून दिल्यास भाषाशास्त्रास त्याचा उपयोग होऊन मराठीत उगीच असलेल्या एका शाखेत चांगली मर पडेल असें मनांत येऊन प्रत्येक भागास भाषाशास्त्रविषयक व मराठी भाषेच्या उत्पत्तीस व वाढीस अनुसरून एक विस्तृत प्रस्तावना जोडावयाची असे ठरविले व त्या प्रमाणें सर्व भागांस एक एक प्रस्तावना जोडली. यामुळे शब्दकोशाचा नवीन भाग अभ्यासबरोबर प्राहकांस कोशाखेरीज वाचनीय असा मजकूर सज्जच मिळत गेला व त्यामुळे कोशाचा बराच मोठा भाषाकवर्ग लक्ष्यकर्ते प्रत्येक भाषाची वाट पाहू लागला. व या निमित्ताने या विषयावर एक चालत्याप्रतीचे लिखाण मराठी भाषेत तयार झाले.

या प्रस्तावनाचा मराठी भाषेच्या अभ्यासकांस विशेष उपयोग होईल याकरिता या प्रस्तावनाच्या स्वतंत्र प्रती काढावया अशी काही अभ्यास मित्रांची सूचना आम्हांवर खरे प्रस्ता-

नांतील भाषा व इंडो-युरोपियन भाषा यांचे वंशवार वर्गीकरण दिले आहे. प्रशासकांचे मनांत प्रत्येक भाषाचे आरंभी भाषा-शास्त्रविषयक वाढत्याच माहिती वेगळी अशाच प्रकारची प्रस्तावना देण्याचे आहे. प्रत्येक भाषास जोडलेल्या अशा प्रस्तावना एकत्र करून छापल्यानंतर मराठी भाषेत भाषाशास्त्राची माहिती देणाऱ्या एका चांगल्या ग्रंथाची भर पडेल.”

२ “बोधाच्या या विभागांत ‘ओ’ पासून ‘ख’ पर्यंत काम पुरे झालेले असे याशिवाय आरंभी एक विस्तृत प्रस्तावना जोडलेली असून तीन भाषाशास्त्राचा विस्तृत इतिहास-प्राचीन व अर्वाचीन भाषेच्या उत्पत्तीविषयी निरनिराळ्या भाषाकोविदांनी सुचविलेल्या तर्कांची थोडीशी हकीगत, जगातील निरनिराळ्या भाषांची कुत्सपंडिका, एकाच भाषेत कालोन्मासुळे होणारे विकार, भाषा व बोली यांचे निवेचन व विविध भाषांची थोडीफार माहिती इत्यादि विषय आले आहेत. समग्र प्रतावेने पैर्नी हा एक पोटविभाग असल्यामुळे व बाकीचे विभाग पुढे छापण्याचे असल्यामुळे यावर अखेरीस सत आतांच देता येणार नाही. मात्र आहे तो मजकूर अत्यंत परिश्रमपूर्वक लिहिलेला आहे व वाचनीय आहे एवढे मात्र सांगता येईल.”

३ “संपादकांनी अरंभी जोडलेला प्रास्ताविक निवेचन व्यगर्दी माहितीने भरलेला आणि मराठी वाचकांचा फारच उपयुक्त असा आहे. थोडक्यात पुष्कळ माहिती संपादकांनी ठावून भरली आहे. प्रत्येक भाषास जोडले जाणारे हे प्रास्ताविक निवेचन एकत्र केले असता मराठी भाषेत एका चांगल्या ग्रंथाची भर निःसंशय पडेल. किंबहुना आजही स्वतंत्रपणे हे निवेचन थोड्या दिमागाने विक्रीस देण्यालायक आहेत.”

सरकार व संस्थानिकांचे सहाय्य—ज्ञानकोशाच्या वेळेस देणारा न घेण्याचे धोरण होतें पण बारीकमारीक देणगी न घेतां ठळक देणगी मिळाल्यास ध्यावयाची असें धोरण ठेवण्यांत आलें पण शक्यतो प्रती देउन मदत घ्यावी असें योजलें होतें व आम्ही मागणी केली नव्हती असें म्हणता येईल नये म्हणून प्रथम पासूनच शब्दकोशाच्या कार्यास थोडेंसे स्वरूप येईल लागल्याबरोबर सुपई सरकार, मध्यप्रांत व बऱ्हाळ सरकार व महाराष्ट्रातील प्रमुख संस्थानिक व महाराष्ट्राबाहेरील मराठी भाषा बोलणारे ईंदूर, ग्वाल्हेर, बडोदे, धार, धंवास वगैरे संस्थानिक यात्राकडे या कार्याकरिता मदत मिळावी म्हणून अर्ज करण्यांत आले होते. सुपई सरकारकडून बायोरकरकडे अर्ज फावा असें उत्तर आलें. बायोरकरकडून नेहमीप्रमाणे पैसा नाहीत हे उत्तर आलें मध्यप्रांत सरकारकडून काहींच उत्तर आलें नाहीं. मध्यप्रांत एक मराठी अँग्रेजी नांवाची वाढमधोसेतनाकरिता

संस्था स्थापन झालेली आहे. त्या संस्थेचे त्या वेळेचे अध्यक्ष रा. यादव माधव काळे यास समस्त भेटलों असतां अवश्य मदत करूं म्हणून उत्तर मिळालें परंतु अर्ज केला तेव्हां मात्र सदरहू कार्य मध्यप्रांताबाहेर चाललें असल्यामुळे काहीं मदत करतां येत नाहीं असें उत्तर आलें. जणू काहीं मराठी भाषेच्या कोशाशी मध्यप्रांत-बऱ्हाळचा काहींच संबंध नाहीं!! असो. संस्थानिकांकडूनही कोणाकडून उत्तर आलें नाहीं. परंतु समस्त गादी घेतल्या असता जी मदत मिळाली ती पूर्वी नमूद केलीच आहे.

सर्वांचा अंदाज—शब्दकोशाकरितां भांडवल जमविण्याकरिता कंपनी काढून भाग खपविले, देणग्या मिळविल्या, वर्गणीदार मिळविले तरी जोंपर्यंत छपाईचें काम चालू नव्हतें तोंपर्यंत देशाची अडचण मुळीच भासली नाहीं व सामान्यतः सर्वांचा पगारही देता येत असे पण छपाईचें काम सुरू झाल्यावर छपाईकडे पैसां फार लागूं लागली. सामान्यतः आमच्या प्राहकांची संख्या तीन हजार जवळ जवळ आली होती तरी प्रत्यक्ष पाच हजार प्रती छापून घेत असें.

यासंबंधी आमच्या एकंदर कामाचा व सर्वांचा अंदाज असा होता कीं, ज्ञानकोशासारख्या सुमारे १०० रुपये किंमतीच्या ग्रंथास तीन हजार प्राहक मिळाले. तर महाराष्ट्रात असा कामास ज्याअर्थी शंभर रुपये देणारे तीन हजार लोक मिळतात तर पाच भाषांच्या प्रथम अंदाजाप्रमाणे २५ रुपये देणारे ५००० लोक मिळण्यास अडचण पडूं नये. व पाच हजार लोकांचे सवालाख रुपये येतील त्यात छपाई २५०००, संपादकीय व कचेरी खर्च ५००००, विक्रीखर्च २५००० याप्रमाणे एक लाख रुपयेत हे काम व्हावें. २५००० रुपयांची तजवीज, आहस्मिक खर्च किंवा कूस म्हणून रहावी. त्याप्रमाणे सामान्यतः आमच्या कारागरे ज्ञानकोशाच्या तीन प्राहकांमागे शब्दकोशास पाच प्राहक मिळेंगे हे प्रमाण बहुतेक जुळत आलें हो किया १९२० पर्यंत सुखीत, चालली. पण पुढे मदीं वाढत गेली व प्रचार कार्यास नितका वेळ देणें अशक्य होऊं लागलें. कारण छपाई सुरू झाल्यामुळे सुदप्रसन्न तपासणे, सुद्विस्त तपासणे व छापण्याची व्यवस्था करणे याकडे लक्ष थावूं लागून आयात कमी होऊं लागली पण खर्च मात्र वाढत चालला. विषय प्रत्येक विभागांमागे २००० प्रती बैठपा राहू लागल्या व त्यांत काहीं पैसा अडकून बसला व हो रकम प्रत्येक भाषाबरोबर वाढूं लागली व कमी प्रती काढाव्या तर अग प्रथ बाहेर निघाव्याबरोबर दुर्मिळ होणार व असे ग्रंथ बत्तेवर निघून नसल्यामुळे काहीं प्रती तरी विद्यावधाच राहणें अवश्य आहे व एकंदर सुप्रसन्नवाच्या

मानने याच वेळीं खर्च होणारा पैसा प्रमाणाने थोडा लागतो. छापाण्याचे सामान घेण्यांत सुमारे दोन हजार रुपये गुंनून पडले. याप्रमाणे चालू रकमेची पणघण भासू लागली. तथापि सामान्यतः हे प्रमाण प्रत्येक प्रसिद्ध झालेल्या विभागामध्ये एक हजार रुपयांपर्यंतच राहिले. कारण संपादक येथेहि पूर्ण पगार न घेतां जमर तेवढीच व कचेरीच्या सोईनें रकम उचलूं लागला व कांही मालहि उधारीवर मिळू शकला. तथापि प्रत्यक्ष काही रकम कर्जाक काढावी लागली.

सायबार—ज्यावेळीं प्रथम सायबाराची गरज लागली त्यावेळीं वल्हाड येथील शिराळकर यांच्या येथींनून एक हजार रुपये कर्जाक काढले, हे काही दिवसांनीं परत करतां आले पण पुढें त्याचकडून येथेवेळीं काढलेल्या सर्व रकमा परत करतां आल्या नाहींत व सद्याच्या विभागाच्या शेवटीं त्यांचे देणे व्याजा सुद्धा सुमारे पसतीसशें रुपये राहिले. ही मदत केल्याबद्दल आम्ही त्यांचे फार आभारी आहों.

याप्रमाणेंच केशरी—सद्या दृष्टीनें हि तिसऱ्या विभागाच्या वेळीं एक हजार रुपये कर्जाक दिले होते ते आम्ही सुमारे तीन वर्षांनीं परत केले कारण त्यावेळीं श्री. तात्यासाहेब केळकर व श्री. विद्वांस यांनी आपल्या जागाचे राजीनामे देऊन मनीन द्रुष्टी यंत्रणाचे होते तेव्हां रा. शांत्यसाहेबांच्या हातचा व्यवहार त्यांच्याच हस्ते पुरा होणे यम्य होते म्हणून ती रकम परत काढण्यात आली. मात्र त्यांनीं आपल्या दिवसांचे सर्व व्याज आम्हास सोदून दिलें भाबडल आम्ही त्यांचे आभारी आहों.

याखेरीज श्री. गणेश सदाशिव मराठे यांनी पांचशें रुपये कर्जाक दिले आहेत तसेच रा. नरहर विष्णु देशमुख यांनीहि एक हजार रुपयांची रकम कर्जाक म्हणून दिली आहे. त्यांचे आभार येथे मानणें अवश्य आहे.

अशा कामात अडचणी या वारंवार येतातच व अनेक ओकशीती व्यवहारांत सर्वच येता. परंतु आम्ही ज्याच्याशी व्यवहार केला त्यांत सर्वांनी आमच्या कार्याकडे दृष्टि ठेवून आम्हांस अल्प सहाय्युत्ती दाखविली. त्यांच्या सहाय्युत्तीच्या अभावार्थ आम्हांस या प्रबंद शाब्दसागराचें पैलूती गळणे शक्यच झाले नसे.

या सर्वांत प्रामुख्याने निदेश कटावयाच्या म्हणजे केळन पेपरमिलचे मॅनेजर चोट फुडनजी पद्मजी हे होत याचेकडे जेव्हां प्रथम मी कागदासंबंधी कारर करावयात गेलों तेव्हां त्यांची मांडी मुर्खीच ओळख नसतां त्यांनीं अल्प आदरांत बागडून आम्हांस सवलतीच्या भावानें कागद पावयाचे कवून केले, पणथेच नव्हे तर मध्यमार्गी भाव उत्तरला असतां ठरलेल्या दरापेक्षा आम्ही मागणी व करतां हि आमच्या कागदाचा

दर कमी केला व आम्हांकडे बाकी यकली असताहि कधी आमच्या कामाची सोयी होऊं दिली नाहीं. त्यामुळे सर्व शाब्दकोशास आम्हांस देशी कागद वापरतां आला व त्यांनीं आपली सहाय्युत्तीची श्रु आमच्यावर आजतागायत चालू ठेविली याबद्दल आम्ही त्यांचे अल्प नमणी अहों. या गुजराती बोलणाऱ्या पागशी गृहस्थांनीं जी सहाय्युत्ती आम्हांस दाखविली तिचा सहकांसहि मराठी बोलणाऱ्या ब्राह्मण कागदाचे व्यापाऱ्यांनीं दाखविली असती तर आम्हांस अधिक आनंद झाला अडता.

त्य प्रमाणेंच छपाईचे काम प्रथम गणेश प्रिंटिंगमन्चे करून घेत असतां फार दिरंगाई हाऊं लागली व त्यामुळे बरखर्च अंगार फार वसूं लागला म्हणून तिच्या भागापासून कलागृह छापखान्याकडे. छपाईचे काम देण्यात आले तें अखेरपर्यंत त्याचेकडेच चालू राहून त्यांनीं हि आम्हांस फार सहाय्युत्तीनें वागविले व बद्दल त्या छापखान्याचे मालक रा. शंकर सखाराम दाते यांचे आम्ही फार आभारी आहों.

मध्यमार्गी सहाय्य विभाग छापण्याचे काम फारच लावणीवर पडू लागलें व पैशाचीहि अत्यंत टेंबाई भासूं लागली. कारण बाहीदाराकडून आलेली रकम पाच भाग छापण्यात खर्च होऊन गेली होती व सर्व मागीदारांनींच काही विनंति केल्याप्रमाणें सहाय्य विभागाची रकम अंगळ दिली नाहीं त्यामुळे फार अडचण झाली. अशावेळीं आम्ही आमचे मित्र रा. रा. न. अन्वयर व रा. श्री. र. राजगुड यांची मदत मागितली व त्यांनीं हि आम्हांस सहाय्य विभाग छापून काढण्याच्या कामीं मदत करून आम्हांस मोठ्या पैचावून बाहेर काढले. सहाय्य विभाग बाहेर पडल्यावर तातच्या विभागाची एवढी अडचण आम्हांस बाटली नाहीं. कारण त्यापूर्वी संपादकांचे काम व पगार निम्मा करून इतर सर्व मदतीस कमी केले होते व खर्चावर अगदीं काजो चालविणी होती व अखेरहि नजरेत आल्यामुळे एक प्रकारचा उत्साहहि बांदू लागला होता. तेव्हा या वर उल्लेखिता मदतीबद्दल आम्ही या मित्रद्वयचे आभार येथे घ्याऊं करणे आवश्यक आहे.

मध्यमार्गी तिसरा, खववा व पाचवा विभाग सर्वकर छापून निघाचे म्हणून त्याच्या प्रस्तावना समर्थ भारतरुडे छापून येतल्या त्यांचाहि या सहाय्यबद्दल निदेश करणे अवश्य आहे.

जोपर्यंत गणेशप्रिंटिंग वरते मध्ये काम चालू होते तोपर्यंत वावणीचे कामहि त्याचेकडेच असे परंतु तेथून काम काढण्यानंतर रा. कोटारे वंशु याचेकडे वावणीचे काम घेण्यांत आले व त्यांनीं हे तो दोरपर्यंत आमच्याशी सहाय्युत्तीपूर्वक वागणूक करून दरीच नेले याबद्दल त्यांचेहि येथे आभार मागिले पाहिजेत.

शब्दकोश छपाईचे काम ज्ञानकोशापेक्षाहि जास्त किचकट व कटाळवाणे व वरचेवर दुरुस्त्या करावयास लावणारे, यामध्ये प्रत्येक स्वल्पविराम, अर्धविराम वगैरे चिन्हे, ल्हानमोठा टाक्ष, अवतरणचिन्हे, डॅश वगैरे सर्वांसच महत्त्व व आदर देई नोट टाकले पाहिजेत नाही तर प्रत्येक चूक व्हावयाची याकरिता हेच काम करण्यात तरेचे झालेला जुजारीवर्ग अवश्यच होता व शक्य तो ज्ञानकोशात असलेल्या मज्जीत एकत्र ठेवावयाचे या प्रयत्न अनुसरून ज्ञानकोशामध्ये विधासेवकांचे काम करणारे रा रा मुकुंद सदाशिव देवकुळे याचेकडे आरम्भापासून छापखान्याची व्यवस्था सोंपविली व त्यांनीं हि आमचा हतु पूर्णपणे ध्यानात घेऊन आपला जुजारी वर्ग तयार केला व मुद्रित दुस्तवीचे आमचे श्रम वाचविले मजकूर ध्यानात घेऊन दुस्तवी छपायत घेऊन काम शक्य तितके शुद्ध करण्याकडे त्यांनीं नेहमी लक्ष्य ठेवून कल्याण नितलसपणे व चिकागीने व आमच्या सहकार्यांहि स मागी होऊन हे काम पूर्ण होईपर्यंत आम्हास सहाय्य केले या बद्दल आम्हास त्याचा अभिमान वाटणे साहजिकच आहे व देवकुळे ह सुप्रसिद्ध के रावजी मोरेश्वर देवकुळे यांच्याच परंपरेतील आहेत ही गोष्ट येथे नमूद करावीशी वाटते

सपादक वर्गाची नावे प्रयावर येतात व तीं सर्वांस माहीत होतात पण कचेरीची व्यवस्था पाहणारी मज्जी पडद्यामाद असतात पण त्यांची हि मदत अशा कार्यात महत्त्वाची अपते तेव्हा दिशेची व लिहिण्याचे काम करणारे व आमचे मदतनीस रा रामचंद्र मोरेश्वर देव हे ज्ञानकोशाच्या कार्यातहि कचेरीत असून विधासेवकांच्या कामात मला मदत करीत असत तेच शब्दकोशाच्या आरम्भापासून आमच्याकडे सर्वे अडवणी सोसून रहिले हे त्यांचे कामावरील व अह्मावरील प्रेमाचे शोचक आह व त्या बद्दल अह्मास फार धन्य वाटते तसेच एक ज्ञानकोशातीलच आमचे सहाय्य करणारे ना. योशील हि हि या कार्यात बरेच दिवस आमच्या कचेरीत होते पण मध्यवर्ती केलेल्या काटक्षर्षात त्यास अह्मास सोडावे लागले तिसरे आमचे कचेरीतील कार्यकर्ते रा. ना. त्र्य पुरंदरे हे हि आपले काम दक्षतेने व काळजीपूर्वक करून अह्मास सर्वे प्रकरे मदत करीत आले आहेत

याखेरीज मध्यवर्ती काही पदवीधर व इतर कार्यकर्ते अह्मी आमच्या मदतीस घेतले होते त्यांची नावे पुढे दिली आहेत

रा रा यशवंत गोपाल कानेटकर, रा रा पुष्पोत्तम सावळ्या राम दीक्षित, रा रा नरहर रामचंद्र तळेकर, रा रा विठ्ठल दिनकर आणारकर, रा रा वि. ल. कोरपे, रा रा पंचव नरह शास्त्री, रा रा भालचंद्र शंकर डांगे, रा रा गो. वि. राजगुरु, रा रा नारायण लक्ष्मण करमकर, रा रा एम्. व्ही. पेंडसे

आमचे ग्राहक—महाराष्ट्र शब्दकोशाच्या कामात विशेष सहाय्य कोणाकडून झाले त्याचा निर्देश मागे केलाच आहे. त्याचे सहाय्य हे विशेष प्रकारचे असल्यामुळे त्याबद्दल आम्ही त्याचे आभारी आहोच पण आमचा मुख्य भर ज्या मध्यम वर्गावर असतो त्या वर्गाकडून आमच्या कार्यास कशी सहाय्य मिळाली हे हि येथे नमूद केल्यास त्याचे हि आम्ही उतराई होऊ व इतर कार्यकर्त्यांसहि ते बोधप्रत होईल यात शक्य नाही. मध्यमवर्गास विशेष महत्त्व देण्यात पूर्वी ज्याचा आम्ही उल्लेख केला त्याचे महत्त्व आम्ही कमी समजतो असे नव्हे तर उलट त्याच्या सारखी जर काही मज्जी अशा कार्यात विशेष लक्ष्य घालतील तर अशी कार्ये अधिक विविध प्रकारची व जास्त व्यवस्थित व पद्धतशीर होण्यास मदतच होईल वाढूमयीन कार्ये करण्यामागचा द्वय जमविण्याचा व वित्त देण्याचा खेमेमिरा जर कमी होईल तर त्यास आपणेंच कार्य अधिक उत्साहाने, मनःबलाने होऊ दता व अधिक कार्यक्षमतेने हि करण्यास सापडेल पण मध्यम वर्गावर भार टाकण्यापासुनहि कायधर्त्यस एक लाभ होतो तो म्हणजे मनुष्यत्वाभावाचा अभ्यास करण्यास मिळाले की सधि, सर्व महाराष्ट्र हिबहुना देशभर प्रवास करण्याची जल्मी व त्यामुळे विविध प्रकारच्या कार्यक्षेत्रांत, मित्राशी वगैरे होणारा विचारविनिमय, परिचय व ज्ञानवृद्धि हा होय असो आमचे मध्यम वर्गातील प्राधक सर्व महाराष्ट्रातच नव्हे तर सिमल्यापासून रामेश्वरापर्यंत सर्व देशभर पसरलेले आहेत त्यात त्यातच ज्या टिकाणी आमचे वहापेला अधिक प्राधक आहेत अशा गावाची पुढे प्रदेशवार माहिती दिली आहे ती बरीच उद्बोधक होईल

त्याप्रमाणेच या माहितीमुळे दुसराहि एक जनतेचा गैरसमज दूर होईल असे हि म्हणावयास हरकत न ही अलीकडे सामान्यत सर्वेन असे प्रतिपादण्यात येत की पुण्यातील मज्जी स्वतः पैसा खर्च न करता वाढरून पैसा आणून पुण्यातील सस्था चालवितात आता पुण्यात सस्था पुष्कळ आहेत ही गोष्ट खरी व त्यातील कठी सर्व महाराष्ट्राच्या तर काही अखिल भरतखंडाच्या उपयोगी असे कार्य करीत आहेत उदा० पुण्यास स्थापन झालेले वैदिक मशोधन मंडळ, महिला विद्यापीठ भाडारकर प्राच्य विद्यामंदिर, वगैरे सर्व भरतखंडाचे कार्य करीत आहेत आतः इतिहासशोधक मंडळ वगैरे सारख्या सस्था महाराष्ट्राचे कार्य करीत आहेत महाराष्ट्र शब्दकोशाचे कार्य हि सर्व महाराष्ट्राचे आहे तेव्हा असे कार्य कोठे हि होत असले तरी त्यास सर्व महाराष्ट्राकडून सहाय्य देणे जरूर आहे ज्ञानकोशाचे कार्य मागपुरेला सुट झाले तरी पूर्ण होण्याकरिता पुणे येथेच आणवे लागले शब्दकोशाचे कार्य तर पुण्याच सुट झाले तेव्हा प्रथम पुणे येथील जनतेने या

कार्यास कर्म-सहाय्य केले व त्या मानाचे इतर ठिकाणी कोणत्या प्रमाणात सहज्य झाले ह प हिल म्हणजे पुण्यावरील वर उमे रिलेय आश्रम परभारचे उभर मिळाल

महाराष्ट्र-य पुणे मुंबई व नागपूर य तीन राज्या-य मानल्या जातात व त्यांन य त्यांत पुणे ही महाराष्ट्राची दोस णिक राजधानी आहे ही गांध मुंबई मुनिर्मांश्टीच्या म्हादस चान्सेलरीच आपल्या एसा पुणे येरील आपलांत वोलुन दाख- विली हाती व सादरसो-य कयंत तरी पुण्याने आपला हा लौकिक राखम देवला आहे ही गोष्ट पुणे येा ३८० मुंबई यय २३० व नागपूर येा १४४ प्राहक आदिन याबनन उपर होईल म्हणजे पुण सधामे नागपूर व मुंबई मिटून होणाऱ्या संछेयेपेसा- दि अधिक प्राहक देऊन आपल्यावरील जयाबदारी उत्तमरीतीने पार पाडली आहे.

आता बन्दाकडच्या मंडळीचे नेहमी असे म्हणजे असते की महाराष्ट्र नेहमी बन्दाह प्रांताला लुटून घेता जेते व कामे करते. सादरसोद्याच्या बाबतीत तरी बरील होन शहरें सोहून जिल्ह्यांच्या ठिकाणांचा विचार करता बन्दाकडी ही उदार वृत्ति आमच्या सधयोगी पडली नही हे दुर्दैवाने नमुद करावे लागते पुण्यानेतर सर्वांत जास्त अशी प्राहकांची संख्या महाराष्ट्रातील सर्वांत दुष्काळी म्हणून प्रसिद्ध असलेल्या अहमदनगर प्रांतात (१९) आहे. त्या खालोखाल सोलापूर (१७), नाशिक (१६), सातारा (१३), व धुळे (११) अशी असून सर्वांत श्रीमंत समकच्या जाणाच्या पुर्न खानेदराच्या राजधानीत धुळ्यापेसा कमीच (म्हणजे २४) प्राहक आहेत उलट कोकणच्या त्रिनाथ्या- वरच्या मागासलेल्या समकच्या जाणाऱ्या मालवण गांवी (२७) आहेत ठाणे व कल्याण या दोन्ही गांवी प्रत्येकी (२२) प्राहक असून गजपूरच्या पेठेत (१९) तर खमलनेरच्या पेठेत (१२) त्यागांवी व देवळार येथे (११), तर पडरपूर प्रांतात (१३) व चांदे प्रांतात (१०) प्राहक आहेत.

या वगैरे बन्दाकच्या जिल्ह्यांच्या ठिकाणांची तुलना केली तर वकाळा (२४), उमरावती (२२), यवतमाळ (१३) व बणी या तालुक्या-या गांवी (१०) अशी संख्या आहे.

मराठी मध्यप्रांतांत नागपूरचा आहवा वर दिलाच आहे. त्या नंतर वर्षा (२१), चांदा (१२) व मंडारा येथे (१०) प्राहक आहेत म्हणजे मध्यमहाराष्ट्रातील प्राहकांची संख्या बन्दाह व मराठी मध्यप्रांताच्या प्राहकांच्या तुल्य आहे.

हिंदी मध्यप्रांतांत जी त्रिखांच्या ठिकाणी महाराष्ट्रीय वस्ती होती असली तरी आमच्या हद्दीने दहा प्राहकांच्या वर संख्या वाढलेली ठिकाणे फक्त अजयपूर (२२) व खांडवा (१०) ही दोनच आहेत.

महाराष्ट्राच्या बाहेरच्या विभागाचा विचार करावयाचा म्हणजे बर्नाटकतील महाराष्ट्रीयांचा संबंध महाराष्ट्राची विशेष हट असून तेथे महाराष्ट्रीय संस्कृति पागलीच दृग्मूळ झाली आहे. त्यामुळे त्या भागांत सादरसोद्याच्या प्राहकांची संख्या समाधानकारक दिसून येते त्यांत अर्थात वेष्टगाव अथे महा राष्ट्रीय असल्यामुळे सर्वांत पुढे असून तेथे (२०) तर हुपळी (१६) आणि धारवाड व त्रिप्रापूर येथे (१४) याप्रमाणे प्राहक आहेत व दक्षिणेकडे बंगलोर येथे (१४) तर मद्रासेस (१०) आहेत.

त्या मानने गुजराथकडे महाराष्ट्रीयोंची संख्या दिवा महाराष्ट्रातील कार्यवहन आदया कमी असली असे वाटते. कारण तिकडील खुद वहांदे तोडले तर दहापेसा अधिक प्राहक असलेले दहा फक्त अहमदाबाद असून तेथे १५ प्राहक आहेत.

ब्रह्ममहाराष्ट्रातील उत्तरेकडचा भाग वेतल्यास कानपूर, दिल्ली व बनारस ही आपल्या संस्कृतीची केंद्रे असून तेथे अनुक्रमे दहा, तेरा व दहा असे प्राहक आहेत.

गोमांतक हा अरी राजकीय दृष्ट्या अग्र्य असला तरी आस्ट्री त्यास महाराष्ट्राचाच भाग समजतो व तेथील मंडळीची मद्दा- राष्ट्रातील वाचवडीस जी सहाजुति आडून येते ती इतरत्र वचितच आडळीच व आमच्या कार्यावर त्याचे विशेष प्रेम दिसून आले. त्यामुळे त्यातील मुख्य जी पणजी (२२) व महाराष्ट्र (२०) ही गांवे, त्या ठिकाणी आमचे प्राहक पुद्द महाराष्ट्रातील काही त्रिखांच्या ठिकाणांपेसाहि अधिक आहेत ही गोष्ट विशेष अभिनेदनीय आहे.

यानंतर संस्थानांछे दृष्टि दिवयास महाराष्ट्रीय संस्थानांत सर्वांत मोठे संस्थान जे खान्हेर तेथेच आमचे सर्वांत अधिक म्हणजे (८९) प्राहक आहेत. अर्थात या ठिकाणी प्रत्यक्ष संस्थानिकोक्तून मिळणाऱ्या मदतीचा विचार केलेला नसून इतर जनतेसंबंधी आपण विचार करीत आहो ही गोष्ट लक्षांत ठेवली पाहिजे. खान्हेरनेतर अनुक्रम बडोद्याचा लागतो व त्या दोहोंमध्ये फक्त एकच आहवापाचे अंतर आहे. यावरून बडोदे शहर आहवाने लहान असूनहि तेथे जी विश्वामिद्वी वाढली आहे तिचा स्पष्टपणे बोध होतो. त्यानंतर आमची महाराष्ट्राची व छत्रपतींची राजधानी कोल्हापूर (६८) येते. वास्तविक हे शहर बडोदे व गान्हेरपेसा बोव लहान असून तेथे बियेची प्रगति किती झाली आहे याचे हे द्योतक आहे.

यानंतर मद्रासचे संस्थान इंदूर यात ६४ प्राहक आहेत पण इंदूर व कोल्हापूरपेसाहि हिंदावाड-येथे प्राहकांची संख्या अधिक असून ती ७० आहे. या गोष्टीचे आपणास नवल वाटल्यासुद्धन राहणार नाहीं.

यानंतर अनुक्रमे सांगली (१०), मिरज (१४), देवास (१२), पार (१०) याप्रमाणे प्राहक आहेत व फक्त सारख्या लहान गावातहि आमचे (११) प्राहक आहेत ही गोष्ट तेथील सध्यांच्या सुविधे अधिवासींनी व दिवाणांनी प्रजेत दल्लम केलेल्या विवेच्या अभिरुचीमुळेच शक्य झाली आहे याबद्दल शांका वाटत नाही.

याप्रमाणे एकंदर आमच्या प्राहकांचा प्रादेशिक दृष्ट्या ठोकळ आढावा आहे. यात एकदम मिळालेल्या देणग्या बरेचशा विचार केलेला नसून दहापेक्षा कमी प्राहक असलेल्या गांवाचाहि विचार केलेला नाही ही गोष्ट मात्र स्थलात ठेवून याचा विचार केल्यास तो बराच उद्घोषक होईल यांत शंका नाही.

प्रसिद्धी—आजचे युग जाहिरातीचे असून जो तो आपल्या कार्याची जाहिरात करित असतो या कामी रंगाली लोक घर्षाच्या पुढे असून आपण महाराष्ट्रीय सर्वांच्या मार्गे आहोत. तथापि आपले कार्य जनेतेच्या नजरेपुढे नेहमी अग्रे अवश्य आहे हीहि गोष्ट तिनहीच महत्त्वाची आहे. तेव्हा आम्ही आमच्या प्रचाराकार्यामध्वे अगर इतर अनुपमिक कामांमुळे व्याख्याने बरेच देण्यास अगर परिपत्रक-संकेतनाम गेल्यां तर आमच्या कार्याची माहिती, व्याख्यान अगर इतर मार्गांनी शक्य तितकी देतच असू पण वर्तमानपत्रातहि मधून मधून आमच्या प्रगतीचे अहवाल देऊन हे प्रचाराचे कार्य चालू ठेवीत अर्ज विशेष प्रचाराची जरूर अमचे प्रय वाहेर पडण्यापूर्वीच होतो पुढे प्रत्यक्ष प्रय पाहून अनेक लोकांस कार्याची कल्पना येत अम. या अर्भांच्या काळात व नंतरहि आम्हांस अनेक पत्रकारांनी अमदीं वेळोवेळी पाठविलेली विनितिपत्रके, जाहीरपत्रके बरेच चांगल्या ठिकाणी छापून आम्हांस पुष्कळच मदत केली. या प्रकारचे सहाय्य आम्हांस कसरी, हानप्रकाश, महाराष्ट्र व नवाकाळ यांकडून विशेष मिळाले. जेव्हा मध्ये तर अमची यथावास्तव पत्रके छापून आली होती व आमच्या राजाच्या अर्जांचाहि फौजे एकदा छापला होता व तोच कापून काढून मरून पाठवून देवांसचे रा जे म आक हे अमचे मागीदार झाले ही गोष्ट आम्हांसहि नवल वाटण्यासारखी वाटली. कसरी योग्यलाईत जात नाही त्या प्रांतत महाराष्ट्र व हानप्रकाश यांचा अमद्दास फार उपयोग झाला.

आमचे विभाग जसजसे प्रसिद्ध होत गेले तमसे अधिप्रायहि वनील पत्रांनी देऊन अमद्दास उत्तेजन दिले.

बरील पत्रांची आम्हांस विशेष सदानुभूति अवल्यामुळे व आम्ही पाठविलेली माहिती बहुधा प्रमुख जागच्या मजकुरात येत अवल्यामुळे त्यांचा आम्हांस इतका उपयोग झाला की,

प्रत्यक्ष जाहिरातीवर अगर आम्ही एक पसुदा सारचे केला नाही व जाहिरात न मिळताहि या पत्रांनी अमच्या कार्याची प्रसिद्धि केली याबद्दल आम्ही त्यांचे आभारी अहो.

जाहिरात न देण्याचे दुमरे एक कारण अंत की अशा प्रयास जाहिरातीने वचितच मागणी येते असा अमचा हानकोशाच्या वेळचा अनुभव अहे ज्यास हा प्रय घ्यावयाचा आहे तो जाहिरातीची वाट पहात नाही पण अमचे बहुतेक प्राहक इतपिच विनिति कळनच मिळविलेले अहेत तेव्हा जाहिरातीत होणारा सारचे आम्ही अजीबात वाचविला.

प्रयांची मदत—असा तह्येच्या कार्यांना ज्याप्रमाणे द्रव्यवल व मनुष्यवल लागते त्याप्रमाणे प्रयवलहि लागते. हानकोशरचेच्या वेळी आम्ही पार उत्तम प्रयप्रसू जमविला होता पण तो आमच्याकडून शक्य ते प्रयन होऊनहि आम्हांसवळच नसे पण येथे पुण्यातहि कोठे एकत्र राहू शकला नाही. तेव्हा शब्दकोशाच्या कार्यास प्रय तर अनेक लागणार व पुढे त्याची वाताहत शास्त्रास जे दुसऱे दोते त्याचा अनुभव पुढां येई नये म्हणून यावेळी प्रयमवासान अंत घोरण ठेविले की, जोपर्यंत विनामूल्य किंवा वापरण्यापुरता प्रय मिळेल तोपर्यंत तो प्रयप्रय विकृत घ्यावयाचा नाही जे महत्त्वाचे कोशादि संदर्भप्रय बरेचतर लागतात तेव्हाच विकृत घ्यावयाचे व बाकीच्या प्रयांचे काम उघडवारीवर मागवावयाचे. तेव्हा आम्हांस प्रयाकरिता अनेकांडे याचना करावी लागली परंतु आमची विनिति कोणीहि अमान्य केली नाही या कामी आम्हांस ज्यांची मदत झाली त्यांचा उल्लेख पुढे करित आहे

बडोचे सरकारने पुष्कळच प्रय आजपर्यंत प्रसिद्ध केले आहेत त्यांची की कांदी विकृत मिळतात पण बाही केवळ त्यांच्याच उपयोगाकरिता खानगीमधून तयार झालेले प्रय आहेत त बाहेर मिळणे शक्य नसते तेव्हा आम्ही खाजगी कारभारी व विशाधिकारी यावेळी अनेक कळन त्याचेमार्फत प्रसिद्ध झालेले प्रय आम्हांस मिळाले असो विनिति केली व ती मान्य होऊन आम्हांस ते सर्व प्रय मिळाले याबद्दल आम्ही त्यांचे अत्यंत आभारी आहोत याचप्रमाणे केमरी कवेरीमार्फत प्रसिद्ध झालेले सर्व प्रय आम्हांस विनामूल्य मिळाले यानंतर ज्युस्पति बरेचच्या दृष्टीने बहुमोल प्रय श्री गंगाधरराव नारायणराव उर्फ आवावाहेर मुमुपदार यांचेकडून मिळाले, भारत इतिहास संशोधन मंडळातील प्रयप्रसूवाचाहि आम्हांस फार उपयोग झाला तसेच श्री सरदार तात्यासाहेब मेढरेकर व श्री. दत्तो बामन पोतदार व श्री. दाजीसाहेब पटवर्धन यांचेकडूनहि बरेच

प्राचीन ग्रंथ मिळाले, तसेच श्री. श्रीरुण नीळकंठ चाफेकर, श्री पंडुरंगशा शिराळकर, वगैरेकडून काही उपयुक्त ग्रंथ मिळाले. श्री. रामचंद्र चळवंत टिळक यांनी नामजोशी बोद्यापी हस्त-लिखित प्रत दिली तिचा आम्हांस पार उपयोग झाला.

तसेच प्रस्तावना लिहितांना आंबारकर इन्स्टिट्यूट, पत्रधुवन कॉलेज व सर पाटुरामभाऊ कॉलेज, सधेंदस ऑफ इंडिया सोसायटी, केसरी संस्था यांच्या ग्रंथ संग्रहालयांचाहि आम्हांस भरपूर उपयोग करून घेतां आला त्याबद्दल त्यांचाहि कृतज्ञता पूर्वक उल्लेख करणे जरूर आहे.

याखेरीज विशेष आभार मानावयाचे म्हणजे ज्या गुरूसांच आम्ही सलगार मंडळांत येण्याची विनंति केली व ती ज्यांनी मान्य केली व जेव्हा जेव्हा आम्हांस जरूर नाटली व आम्ही विचारले तेव्हा योग्य सन्ना दिला त्याबद्दल खाली नावे दिलेल्या मंडळीचे आम्ही विशेष जबाबारी आहे. यामध्ये श्रीमंत संस्था-निकाषायुक्त वाड्मसेवकापर्यंत अनेक दर्जांची व योग्यतेची मंडळी आहेत.

- श्री महाराज स्वयंजीराय गायकवाड, (परोदें)
- श्री. राजेसाहेब पंतप्रतिनिधि, (औन्ध).
- श्री. राजेसाहेब बाळासाहेब पटवर्धन, (मिरज).
- श्री नारायणराय उर्फ पावासाहेब घोरपडे, (इचलवर्जी)
- श्री रावराजे गणपतराय राजवाडे, (नांदेड).
- श्री गंगाधर नारायण उर्फ आवासाहेब मुजुमदार.
- श्री गरसिंह चिंतामण केळकर.
- फै श्री. चिंतामण विनायक वैद्य

- श्री. विठ्ठल रामजी दिवे.
- श्री. पैजनाथ काशिनाथ राजवाडे.
- श्री दत्तो यामन पोतदार.
- श्री. नारायण गोविंद चाफेकर.
- श्री. यादव माधव काळे.
- श्री श्रीरुण नीळकंठ चाफेकर.
- श्री. यशवंत खुसाल देशपांडे.

अखेरीस आम्ही सर्व संपादक मंडळी ज्ञानघोषांत अनेक वर्षे एकत्र काम करून त्यानुनव पुढे निघालेल्या या महत्वाच्या स्वभावेच्या कार्यांत आज दहा वर्षे एकत्र राहून काम करीत आलों व ज्ञानघोषाची परंपरा पुढे चालविली व मला पुढे करून माझे मित्र रा चिंतामणराय बर्वे, रा. आशा चांदोरकर व रा. चिंतामणराय दातार यांनी निलवणें आतापर्यंत सर्व प्रकारच्या अडचणींत समगारी होऊन माझ्याशी जे सद्कार्ये केलें त्याबद्दल त्यांचाहि येथे मित्र भावानें सादर उल्लेख केला पाहिजे अशी कार्ये केवळ एकट्यादुबट्या व्यक्तीच्या हातून होत नाहींत व संशयानेही तीं केले तरच यशस्वी होतात व त्याकरिता अशा सधेंने एकजुतीने कार्ये करण्याची ही परंपरा महाराष्ट्रांत यापुढे वाढत जाईल व मराठी भाषेच्या व ऐकंदर महाराष्ट्राच्या उत्कर्षास अनेक अगानीं कारण होत जाईल अशी आशा व्यक्त करून महाराष्ट्रातून अशीच कार्ये आम्हांकडून यापुढे करून घ्यावी व पर-मेश्वराने तीं कार्यास आम्हांस समर्थ करावे व ' क्लृप्त, फेनहि पुनर्नर्ता विधत्ते ' ही उक्ति आमच्या कार्यांत सांठ करावी एवढीच प्रार्थना करून ही प्रस्तावना पुरी करतो.

यशवंत रामरुण दाते.

महाराष्ट्र शब्दकोश

ग्रंथसंक्षेप सूची (पुरवणी)

संक्षेप	ग्रंथनाम	संपादक प्रकाशक इ०	आंकड्यांचा खुलासा
अग्नि भवांचीन	समिकीर्त भवांचीन कविता (पूर्वांघ्र)	संपा. रं. स. लाळे किन्नरीकर संपा. कवि चंद्रशेखर, प्र. ग्रंथप्रसारक मंडळी सन १९०४	४३ ४३
अष्ट भाग	अष्टाद्यांचा प्रश्न आनंदतनयवृत्त नवरत्नचरित्र	ले. धी. म. माटे; लोचनसंग्रह प्रेस, १९३३ आनंदतनयवृत्त कवितासंग्रह, संपा. ज. बा. मोडक, वा. दा. ओक, निर्णयसागर १८९१	४३ कविता, अंक
आकामनि आमहा आराम आदा-आरावरी आविश्वा आसेतु एक एशिया	आदित्यदादी कर्मानें आनंदतनयवृत्त महायज्ञ परित्र आनंदतनयवृत्त रामचरित्र आनंदतनयवृत्त शबरी आरुपान आनंदतनयवृत्त विधामित्राभिगमन आनंदतनयवृत्त सेतुबंध एकचम्याला नाटक एका शिष्याचाच आत्मवृत्त	आनंदतनयवृत्त कवितासंग्रह " " " " " " " " संपा. गडकरी आशुति ६ वी १९३२ संपा. जनरल मानासाहेब सिंदे, सयाजी छाहित्यमाला, पुणे २३९ वें	कविता, अंक " " " " " " " " ४३
कपासारा कला कांगमो कालिका किंशुक कीच कीर्तन	कपासारावृत्त (महिपतिवृत्त) कलावंत खाते (बरोदे) कांचनगडची मोहना नाटक कालिकापुराण किंकरकवित्तु शुद्धभासंवाद कीचकबंध नाटक कीर्तनतरंगिणी	संपा. कृ. प्र. खाडिलकर, आशुति ५ वी, १९२१ अनेककवित्तु कवितासंग्रह भाग २ रा संपा. कृ. प्र. खाडिलकर, आशुति २ वी संपा. दामोदर गणेश जोशी, आशुति १० वी, सन १९१२	अध्याय, ओवी ४३ अध्याय, ओवी कविता ४३
कुकी कुसु खाज	कुष्णकौतुक कुष्णाहुनयुद्ध नाटक खासगी खात्यातील अंमलदारांचे अधिकार	संपा. न. चि. केळकर बरोदे बरोदे बरोदे	भाग, ४३ कविता ४३
खानो खाला खेया	खानगंतील नोकरांचे पोषाख खानगी खाते लागतीचे नियम खेड्यातील यात्रा	संपा. द. बा. परचुरे, आनंद प्रेस, अतारा सन १९२९	४३
गलिह गुजा चंद्रप्र तप	गलिहकरचा वृत्तांत गुन्हेगार जाती चंद्रमहण नाटक तपशीलपत्रकें. मॅट पहा.	संपा. त्रि. ना अत्रे संपा. य. ना. टिपणीस कनैल मॅटवृत्त पुस्तकचि भाषांतर, संपा. डॉ. श्री. देशपांडे	४३ ४३ ४३ ४३

संक्षेप	ग्रंथनाम	संपादक प्रकाशक इ०	आंकड्यांचा खुलासा
वीर	तीर्थयात्रा ग्रंथ	संपा. छेले	४३
देवगणजन्म	देवनाथकृत कृष्णजन्म		कविता
पेंहु	देशी हुपर (हिंदुस्थानातील कारागिरीचे वर्णन)	संपा. बा. आ. शुभे, प्रका. मा. का. नाम-जोशी, धार्मिकपुण प्रेस, १८८९	४३
दौ	दौपदी नाटक	संपा. कृ. प्र. खाडिलकर, आश्रुति २ री	४३
नव, नवनीत	नवनीत	संपा. परशुराम त्यात्या मोडकोले आश्रुति, ८ वी सन १९२१	४३
पाक	पादरात्र	संपा. पाडक	४४
पुण्य	पुण्यप्रभाव नाटक	संपा. गडकरी, सन १९१७	४३
पेव	पेशव्याची बखर	संपा. कृष्णाजी विनायक सोहनी, प्रका. का. बा. साणे. आश्रुति ५ वी	४३
पेसवे	पेसवेकालीन महाराष्ट्र	संपा. वा. कृ. भावे	४४
पैमा	पैमापेंहु	कविभास्कर (अग्रकाशित)	कला
प्रेम	प्रेमसंन्यास नाटक	संपा. गडकरी, आश्रुति २ सन १९२१	४३
बाचि	बालरोगचिकित्सा	संपा. पांडुरंग गोपाळ, मुंबई १८७९	४३
बाय	बायबाचे बंड नाटक	संपा. कृ. प्र. खाडिलकर	४३
भास	भावाचे रामायण	एकनाथकृत	काव्य, अभ्यास, ओवी
मपेशि	मराठी ऐतिहासिक शिलालेख		
मराचिथोरा	म. रा. चिटणीस-थोरले राजाराम महाराज	बखर	४३
मानाप	मानापमान नाटक	संपा. कृ. प्र. खाडिलकर	४३
माझा	माढगांवकराची झानेसरी		अभ्यास, ओवी
मोमरा	मोरोपतकृत-मंत्रारामायण		अभ्यास, कविता
मोचिराट	मोरोपतकृत-विराटपद		अभ्यास, कविता
बाबडुबा	हुसरा बाजीराव रोजनिशी	संपा. ग. चि. बाब	४३
विकार	विकारविलसित	गोपाळ गणेश आगरकर	४३
धास्ते	धास्ते	बायबल मराठी भाषांतर	अभ्यास, वचन
सुपनि	सुपनदार्थ नियम	संपा. शे. रा. हुतबळणे, मुंबई १८८९	४३
शापा	ज्ञानेश्वर पाया		अभ्यास

याशिवाय ज्या ग्रंथातील अवतरणे शाब्दकोशात थोडपाच वेळां घेतली आहेत त्यांचीं नांवे संक्षेप करून न देतां संपूर्ण दिली आहेत असे अनेक ग्रंथ आहेत त्यांपैकी काहींचीं नांवे पुढे दिली आहेत - अभ्यापन, अरुणोदय, आटल्ये (कृ. ना.) याची कविता, आनंदीरामण, ह्यासुंदरी, उष काल, कमला, करुणाष्टक, कल्याण नाटक, कान्होपाशा, किराताजैन, वेदावकुमार (कविता), गुणमज्जू, गोविंद कवि, मयराज, चक्रर सिद्धांतसुने, जन्माद्वय, ताव्याची कविता, सुभाष, दत्तपदे, दामाजी नाटक, धनुर्मेध नाटक, धर्मविषय, धर्माजी, पूजावसर, प्रतिभासाधन, प्रेमसोपन, बदलापूर, बंदीशाला, बाजीराव, मयंक दिव्य, मराठ्याची बखर, महाराष्ट्र कृषीबल, महाराष्ट्र शारदा, मद्रिपटित्त पांडुरंग स्तोत्र, मिताक्षरा, मुलांचा व्यावहारिक कोश, यशोधन, रत्नकांता, रत्नप्रभा, राजसंन्यास, राजकीडा, लक्ष्मी आणि सरस्वती, ब्रजपात, बरचोचीची कथा, धर्मजयंती, विज्याचल, वेदयांचा बाजार, वाशिसिना, शापप्रभव, शारदा, शिवपावित्र्य, शिवजी, सख्तीमत्सर, सहचारिणी, सोमद, स्वराष्ट्र इत्यादि.

महाराष्ट्र शब्दकोश

विभाग सप्तका

वे

वे—(संज्ञेय) वेदशास्त्रसप्त

वे—जुन्या मराठीतील तृतीयेचा प्रत्यय, जें 'निरूपणी येउन वेसला। तो विंचुन फणकाविला।'—दा १८ १० २३ [ए प्रत्यय]

वेडळ—उ एक हिंस पशु जिता 'मग तया मिहें आपले सेवक। बाघु वेडळ कोरडा काडळा। तयातें म्हणितलें।'—पंच ३९ ४१ [स व्याल] वेडळी—झी नाशीण, झगळी 'का आयुष्य जातिथे वेळे। शेळिये सात वेडळी दिळे।'—हा १६ २५९

वेकट—उ व्यकटश, व्यक्तीचा 'कया वेकटीची कया वीटलाची।'—राक १ ११—वि वाकडा 'मृकटी वेकट वेकट पाह।'—दावि ७७ [स व्यकट]

वेकावल्या—झी अत्र (प्र) वाडल्या, बेईशकाई तोंडे, मोठें करून वेढावणें

वेक्ती—झी (प्र) व्यक्ति, १ माणूस 'पिढब्राम्हावतत्त्व रचना। विधाकार वेक्ती नाना।'—दा ४ १ १३ २ व्यक्ति, व्यक्तीना, उपद्रा आकृति, दिसणारा आकार 'जे अवेक पुण्याची वेक्ती। निस्तार वाढली इच्छाशक्ति।'—दा १ ३ ११ [स व्यक्ति] वेक्त—वि व्यक्त, स्पष्ट, उपद्रा, आकारयुक्त 'ऐसी पचमाहामूर्ते। पूर्वी होती अवेक्तें। पुढें जाली वेक्तें। यष्टिरचनेसी।'—दा ८ ३ ५७ [स व्यक्त]

वेळ—उ १ वेप, पोशाख २ आकृति, रूप, सौंग 'तो ब्रह्मचि मनुष्यवेळें। ओळख तु।'—हा ४ १०५ ३ दृष्टि, स्वरूप 'तरीं वेसेनि पा वेळें। सदा सुखिये ऐकें।'—हा १५ ४१२ [स वेप]

वेळंद—न एक औपधी द्रव्य मूळ हें वात आणि कृमि याचा नाश करणें आहे [स वच+खड] म्हण वेडा बाणी वेवडाचा पसारा

वेळस, वेळास—शे—मि १ विव्द, वाकडें 'परी घर्मासि वेळासें। जावों नेदी।'—हा ७ ४७ २ बोसट्टे, वाईट 'तेवीं वेळासें अतरीं। राहों नेणें।'—शाप्र १०१ ३ व्यर्थ [स द्वेष्य, प्रा वेम; स द्वेष्य=वातुल]

वेग—उ १ गतीचा जोर, जोराची गति, गतिमान् पदार्थाचा जोर 'आणि मातल्या इद्रियाचे वेग।'—हा १६ १९२. २ त्वरा, गडबड, धाई, मपाटा, सपाटा, जल्दी—हा २.१७. 'मुग्दी आता वेग वीजे। नळाची शुद्धि लाविने।'—कया १. १० ७५ ३ आवेश, जोर, उत्साह 'माटु वेगु विंदाणु। आशा शंका प्रतारणु। हे सग्यासिले अवगुण। जिया वाचा।'—हा १३. २७१ ४ वेदना, कळ, अगात भिनत मसलेल्या विपाच्या लहरी निंवा वेदनेच्या उसळ्या प्रत्येक, पेडका ५ मलमूत्र विसर्जनाची धाई, शुद्धीकर मलविषर्जन होताना वेणारा आवेश क्षीण, खुलाब, डाळ ६ हाडा 'कपीवीर चौताळला धग वेला।'—राक १६ ७ एखादें काय करण्याची आकस्मिक उसळी, मनानें एकदम घेतलेलें बळण, जोराचा उमाळा, मानसिक शक्तीचा एकदम क्षात्रला उद्रेक, उसळी ८ आधिक्य [स] सामाशब्द—

वेगसरू—किंवि वेगवत्तर, अतिवेगानें, मोठया जलदीन 'वेळनि निघाला बाहेरि। वेगसरू।'—माता २ २३५५ [स वेगवत्तर] वेगमान—न वेगाचें प्रमाण, धामकत्व (हें) मोमेंटम [वेगमान=मोजणी] वेगमोड—झी वेग कमी करणारी वस्तु, दळणी, खर्डी, घोरपड [वेगमोडणें] वेगलवार—उ एक नोक, वेगचार—राज्य १ १६ वेगवत्तर—किंवि अति वेगानें, तावढतोब 'कंठ्या नेणता देवो चाले। कोंठण्यापुरा वेगवत्तर।'—धवळेपू २ ४ वेगवत्त वेगवाव—वि १ चपळ, वेगाने जाणारा, जल्द धावणारा २ जोराची गति असलेला, मोठा वेग असलेला वेगवती, वेगसंधी—झी घोड्याच्या गतीचे निरिगारळे प्रकार. —अधप १ १८५ वेगसार—फि (गो) लवकर वेगा किंवि वेगानें, वेगें 'विरडे घाडनिया वेगा।'—मुसभा ९ ८४ वेगाघात—उ जिनें चालवणु पदार्थ दुसऱ्या पदार्थावर आपटतो

ती शक्ति हा वेगाचात पदार्थांचे प्रवृत्तिपरिमाण आणि धंग याच्या गुणाकारावरच असतो - यमु २१९ वेगाडा-ढा-वि वेगवान्, वेगवत्, वेगाढ्य 'बारेआ पासौनि वेगाडे। पर्वता हौनि दळवाडे।' - शिख ९३४, - गीता १४५१ 'पुढें जुपिले सकळ घोडे। जे का अनिळाहुनि वेगाडे।' - ह २२ ६३ - ह २४ १५ [स वेगाढ्य] वेगाडा-ढा, वेगाडे-किवि (महातु) स्वकर, वेगाने, 'त्वरेंने, जोराने' 'जेणें दोप मासे नासली वेगाडे। तो अधिकार फुडे नाही मज।' - शाप्र १३१ 'यादव उडिले वेगाडे। रथीं जुपिले जी घोडे।' - एभा ३१० वेगाडे पण-न संवेगता, अतिगतिमान् असण्याचा गुण 'जेसं मनाचें वेगाडेपण।' - हनुसा २५ १५५ वेगातिशय-उ वेगाचें आधिक्य [वेग+अतिशय] वेगायत-किवि वेगाने 'घावति हो पोरें पळता घरी वेगावत।' - निगा ९३ वेगाळ-वि. वेगवान्, चागली गति असलेला 'घेरॉ-गै-किवि त्वरेने, वेगाने, जल-दीने, चटकन, त्वरित - शा ११७ 'तात कोठें हो साय मला वेगौ।' - ध्रुवचरित्र (नवनीत पृ ४११)

वेग-स्त्री दोन्ही हात अंगापासून लाव वरून त्याच्यात माणस, फुल, गावोडे इ. पकडायसाठी घातलेली मिठी, कव, कवळा, कवळी, कवडळा 'अजुराणा काहीं वर्षांनीं सपाटा गुप्ता बवून दहा मनुष्याच्या वेगेंतहि तो मावणार नाही' - नि ४७१ ३ (गो) आरिंगन (किं० मारणे, घालणे) • मारणे-वेगेंत, कवळीत घेणे, धरणे वेगटणे वेगाटणे-कि १ वेगेंत धरणे, वेग मारणे हातांनीं पकटाळणे २ उराशीं धरणे, आलिंगन, देणे, मिठी मारणे वेगणे-स्त्री १ वळसा घालणे, प्रदक्षणा घालणे 'हाडाळा वेगून जा' - पाडाळा वळसा घालून जा २ वेगणे पहा वेग(सा)ळणे-कि (कों) वेग मारणे, मिठी मारणे, कवडाळणे वेगाटी-स्त्री वेग पहा वेगाटी मारणे, वेगा टीत धरणे-घेणे-कवडाळणे, वेग मारणे वेगेवर घेणे-कवेवर घेणे

वेग-न १ (काव्य) व्यंग, लगेपणा 'द्रुतुं हें नस्तौ वेग। नरेदे आणी सकळ साम।' - दा १ १० ३२, १५ ९ २१ [व्यंग]

वेग(सा)टणे, वेग(सा)डणे-कि (नेहमीं तोंड या शब्दाशीं जोडून) दीनपणाची मुद्रा करून एखाद्यापाशीं वार्दीं याचना करणे, याचनेसाठीं तोंड पसरणे 'माझ्या पुढें तोंड कराला वेगबोलेस' तुला नोकरी देणे माझ्या हातात नाही' [व्यं वेगे विना स व्यंकट-नाचका]

वेगड-डी, (संबडया-भय) -स्त्री १ स्नायू आंखड प्याफी म्रिया (यरी, भीति इ.ने) (किं० वळणे) 'कळे विवे काची वेगडी। पडे शब्दाफी बोवडी।' - दा १ ५ १० २ मळडी,

मुफुडी 'म्हणौनि परतावया तातडी। आस्या घरिली चोखडी। तव वळडी वेगडी। जेथील लेय।' - स्वादि १० ५ १० 'तितका वेळ तेथे बसवत नाही यडीनें वेगडी वळते' २ तिडा, पायांत पाय अडकण - शा १३ ५७० 'पळतां पळती वेगडी।' - एरस्व ११ ५१ ७ काकडी गति 'देखोनि मृत्यूची पाडी। पाया वळनसे वेगडी।' - एभा ९ २७१ वेगड्या असा अनेकधर्मी प्रयोग बहुधा येतो (वेगड्या वळणे-चरणे-होणे-उतारणे असे प्रयोग होतात) [स व्यंकट] • पळणे-पायांत पाय अडकणे, काकडें पाळत पडणे - एभा २३ ५३०

वेगणे-स्त्री अति घट, चिता, उपास इ. मुळ घळणे, गळानि येणे, गळणे [वेग]

वेगती-स्त्री व्यक्ति, व्यक्ति पदा [स व्यक्ति] वेगटण-णे-न (राजा) पोटाशीं पोर बाळगणारी माकडी, वानरी [वेग=अलिंगन]

वेगळ-वि (काव्य) धृक्, निराळा, वेगळा पदा. -किवि १ शिवाय, विना, खेरीज 'तिलाटावेगळ भाकर न घेके।' - विक ७९ २ मोहन, वापून [वेगळा] • चार-उ (व) एकत्र असलेले जुडव विभक्त होणे वेगळेचार पहा. वेगळणे-कि १ वेगेवळें वरणे, धृक् धृक् करणे, भाग पाडणे २ वगळणे, गळणे, काढून टाकणे. [वेगळा] वेगळ घाणे-वि निन, वेगळें असं 'म्हणोनि ते तैसे वोलणे। नव्हे सधातळ आह लावणे। केले मनचि वेगळघाणे। भोगवया।' - शा १ ११४ [वेगळा+भाणा] वेगळवेडाळी-स्त्री निर निराळया पदार्थांचे एकीकरण 'ना अशक्तपणे आणिके। वेगळ वेडाळी न टके।' - शा १६ १०० [वेगळी+वेडाळी] वेगळा-वि १ विभक्त केलेला अलग, अतारवर सारलेला-डेवलेला, विभिन 'बोळपौनी करी वेगळा।' - उपा २८ १७ ४ निराळा, विधर्मीय, अन्य ३ विभिन्न झालेला किंवा केलेला, एखादी गोष्ट कमी असलेला, न्यून असलेला (समासात) हट्टीवेगळा (अट्ट, अथ), जुदीवेगळा, ज्ञानावेगळा (ज्ञानातीत, निर्मुक्त) कृपवेगळा, लोभवेगळा, विदेवेगळा एखादी गोष्ट केली नाही असा जाण्या-येण्या-बसण्या-उठण्या-वेगळा, निराळा पदा -किवि सोडून, शिवाय, खेरीज विना 'कीं राम तुजवेगळा एकक्षण। सर्वया नव्हे हा भिन।' [स विगळ दे प्रा वेगळ, शु वेगळ] वेगळा घालणे-निराळे काढणे, विभक्त करणे. 'मजहि वृद्धपण आले। रेतीं वेगळें घाले।' - दा ३ ५ ३३ वेगळाचार-उ वेगळा आचार, विभक्त राहणे, वेगळेचार पदा [वेगळा+आचार] वेगळाला-वि निरविशाला, धृक् धृक् 'वेगळाळें व्यर वाचावयास सोप' वेगळाळणे-स्त्री निराळी होणे, बदलणे, पाळणे 'जेव्हा ध्यानस्तु होते वेळां। पाळती

वेंचणी—छी भाजी काढणी, तोरणी, तोड, गोळा करणे [वेंचणे] वे(वें)चणे—सकि १ एकक पिंपणे, गोळा करणे, एकेक उचलून एकर करणे २ जमविणे, साठविणे ' गधविषया मिलिंद भुलेन । कमलमोदीं वचिती । ' ३ निवडणे, पसत करून वेगळे काढणे, वाजूस काढणे, निवडून घेणे ' त्याने भारतातील श्लोक वेंचून काढले ' ४ वजा करणे ' एका एका वेंचला । धन्य विदु धन्य पुसिला । '—अमृ ७ १७८ [स विच्=वेगळे करणे, स विन्=विनाळा करणे] म्ह० नाव लक्ष्मी व गोया (गवऱ्या) वेंची **वेंचला**—वि १ वेचक, निवडून काढलेला, वाजूस काढून ठेवलेला, पसत केलेला २ विचारात घेतलेला, योग्य ठविलेला, विचार पूर्वीक निवडून योग्य ठरविलेला (विपय, सदा) ३ नियमित, प्रमाणशीर, योग्य (खचै इ०) . [वेंचलेला] ० घेणे—निवडणे, वचणे, टिपणे **वेचा**—१ निवडक भाग, उत्तारा, एखाद्या

प्रमाणान् निवडून काढलेला उत्तरा, पांढीं लोख ६० 'सब्बोद्विचीचि निवडून वेचे।' -साह १४६ २ सारास, सरोव ३ (बहुधा जनेकवचनी उपयोग) सारसप्रह, निवडून काढलेल्या भागाचा सग्रह, मुख्य मुख्य भागाचे उत्तर एकत्र करून झालेला ग्रंथ उदा० मोरोपती वेचे वामनाचे वेचे ६० ४ (ना) शितावन कापूस गोळा करून आणल्यावर बरेली मोजणी घेंचें घेंचें बोलणें-१ निवडक शब्दांत, निवडक शब्द, वाक्ययोग ६० योजून बोलणें, २ विचारपूर्वक, योग्य तितकें बोलणें, सुखांतून वाक्पा शब्द जाऊ नये किंवा भलतेंच विधान बरेल जाऊ नये अशी काळजी घेऊन बोलणें ३ शब्दानुपपत्ति बोलणें घेंचवीक-वि (गो.) निवडक वेंचक

घेंचची, घेंचचीण-ही खरेजाच प्रकार ही मनगटें, घोटे यावर होते विंचवी सुरूज पहा

घेंचावण-न-ही घेंचावण पहा

घेंच-पु (राजा कुण) विंचू

वेज-जें, वेज-झें-न १ मोठी, मणी, रत्ने ६० ना पावलेलें भोंक, छिद्र. 'तया व्रतसरूपाचा शुणी। भूमीनि धुंयेंतु भरले सुक्तामणी।' -मृ १४. -उपा १७२९ २ मुद्दे, दाभण ६० च भोंक, वेढें (किं० पाटणें) ३ (सामा) छिद्र, भोंक 'पवले काळिजा वेज धवौपनागाच तेज।' -मोरामारुणें १ २५० १६ ४ वन, लक्ष्य, वेज 'सुकलिया त्यागाचें वेजें। केला खवें त्यागही होय वोजें। निपिदें त्या सर्वत्र जुजे। नीतराण ते।' -शा १८ १२४ [स वेध प्रा वेज्ज, का वेज्ज] वेज्ज वेणें-भोंक पाडणें 'प्रज्ञा फळतया लया वेज्ज देणे जें।' -हा १८ ८९३, -विष्णु १०२४ वेजो पटणें-वेजीं उतरणें पहा 'आदा नय नका लपवू तीं उतरलेलीं वेजीं पडलेलीं मोठीं दिशू वेत सर्वांना' -भाऊ ४८ वेजो उतरणें-मोठी, माणिक ६० घें भोंक तार, रेखीम ६० च्या सततच्या वपणानें मोढें होणें (वेज मोढें झल्यास विमत कमी होतें) 'शिबे होळकर एवढे लढते सरदार असता त्याची वेचळ हिमंत हसली. वेजीं चतरलीं' -भाऊ १०४ वेज टिकली-जी (सोनारी) ज्यांतून तार ओढली जात तें लोखडीपट्टीला पाडलेलें भोंक वेज्जपट्टी-जी (सोनारी) चांदी-सोन्याचे सुत अगर तार ओढण्याची, भोके असलेली पटी, जतपटी

वेजीत-नि परामृत, पराजय झालेला, जिंकलेला 'गाव मग आणिला येजीत।' -ऐरो ४४७ [सं विजित] ० पत्र-न अजितपत्र पहा

वेट घट-पुभी १ (वेडा, गवत, सादाची साल, कापड ६० या) बदन बरेला दोर, दोरी, वेडन 'आणि सिकडेचें वेट बदन हातें।' -ड १४ २२२ २ बापूचे विठ्ठलीमुळे, किंवा

त्रेमाच्या असोसीमुळे आतड्यांना पडणारा पीळ, पीळ पडल्याची होणारी मानना (किं० उठणें, पडणें, वेणें, फिरणें, पिळणें) 'पोट्या-वेचीचा वेट बळला-पिळला' ३ एखाद्या पदार्था भोवतीं घातलेला दोरी ६० या वेडा, वळसा, पेरा ४ अबाडीची तीन परती दोरी ५ एक वेळ (हिचा पाला गुरे खातात) ६ (ब ना) चाकाची लोखडी घाव ७ वेड पहा [स वेज्ज प्रा वेज] ० पडणें-१ काहीएक कार्यासाठीं ऐकमत्य होणें, एकत्र होणें, सधश्यानें काम करणे २ गर्दी करणें, खेवाखेच करणें, एकावर एक पडणें (अयादि कारणांन-गुरे, मापसे) 'फौजेचा त्या किट्यावर मोठा वेड बळला.' ३ हेराण करणें 'गुराचा मुसळबायानें (पटवीनें) एक वेड बळला' वेटली-ळी, घेटणें घेटणें-नळी १ पीळ पालून बळलेली गवताची दोरी, वेडाळी २ (मूल हुगलेलें काढण्यासाठीं घेतलेली गवतकाड्याची) गुडाळी ३ वेडण, वेडन वे(वे)टणें-जोराने वेडा घणें, आबळणें घेंटा-टणी-जी १ वेडा, बिड्या, पेरा, भोवती गुडाळणें, वेडणें (किं० घालणें) २ कापलेल्या पिकाच्या पडपाची बांधणी, कापून टाकलेले पिकाचे बवळे एकत्र बाणणें वे(वे)टाळणें-जकिं १ एखाद्या भोवतीं हात, दोरी, दोरखड ६० नीं वेडा वेणें, वेडणें, गराबा घालणें २ (दोरी ६०) गुडाळणें -उदा १५६ ३ जोरांन गुडाळणें, आबळणें, वेडा घालणें 'तेज्जळीं वेडाळीला बघुती।' -उपा १५९ १८०२ ४ गोळा करणें, एके ठिकाणीं करणें 'तेय आपलेचि बळें। भोगिजे जें जें वेडाळें। हें बांकोनि कें वेगळें। पुण्य आहे।' -हा १६ २९९ ५ लुबाडणें व कन-टाळणें, (ल) व्यापणें 'हा हायवरी लोसु। करी स्वैरत्वाचा रासु। वेडाळिता अलासु। ते तें उरें।' -हा १४. २२० वेडाळा-ळी-ळें, घेटोळें-पुभीन १ बळसा, बर्तळ, वेडा २ साप किंवा दोरी यांची गुडाळी, बळकटी, खुरळी घे(वे)टाळी-जी वेटकी पहा वे(वे)टो-जी १ गवताची बारीक दोरी, बारीक वेट २ (राजा) मुळा बाणण्याकरितां भातेणाची गोळ घालून बरेली दोरी ३ वेडण 'मस्तकीं मुगुट आनि फिरिटी। समोवलीं सिद्धमिळपाची दाटी। त्यावरी मयूरपिच्छाची वेटी। ऐसा जगजेटी देखिला।' -व्य ६९

वेटण-न (वे) १ जुवोच्या मधोमध असणारें लुपणें, वेडण पहा २ वेडन, गाठ [स वेडन]

वेटणें, वेटणें-जकिं १ (कणसे, फुले, कापूस ६०) वेंचणें, खुडणें, तोडून गोळा करणें. वेंचणें पहा वेटाळणी-जी ओंधळा खुडणें, तोडणी -गांगा १०० वेटाळणें-जकिं ओंधळा लपटणें, लुडणें

वेटणें-बटणें पहा टाटणी फिरवून कापसामून सरवी काळणें बड० दिवस गेला वेटारीटी दिवे लावून कापूस वेटी.

पेटघण-ण, घेटाघणें—न वेदावणें, बाहुल्या तोंडे वेदी व इती लेहून वेलेली वेष्टा, उपहास, पाळे (किं० दाखवणें, दाखणें, करणें) [ग विटवण]

पेट (वें) घटघिणें, घेटाघिणें—उक्ति बाहुल्या दाखविणें, वेडा वणें, उपहास, विडवण करणें (अथ) वेडावण्या (-त्री)

घेटाळ—उ (य ना) पुरा, माहदा, पेट [री वेष्ट]
० संसंध-उ (ना) दोजारसंध

पेट—त्री विगार, रोस भेदगताण्याबाबून बरावें लगणारे काम—गांगा ४९ मजुरी न देतां अंमलदारी, अमित्रीचा मालक, खोत ६० नीं करून पेटलेले काम. ' गाडीचें त रोडू भावरे खास जाईल दिलें । सांपडले वेडी घोडी रे भार बाहतां मेले । '—तुगा १७० (कायदा) कीगा मनुष्याकडून त्याच्या समलोखाबून काम करून घेणें (इ) कपलारी लेपर २ पैसे न देतां खोत, सरकारी अंमलदारी ६० नीं जुळें किंवा रयत यापासून अधिकारच्या जोरावर घेतलेले निमन, खोतवेड ३ जुलमानें मनुष्य शिवा अन्याय वाकडून बाहून मेलेले ओंखें [स विटि, प्रा विटि वडि, ते वेष्टि] म्हणुं १ वेडीच्या घोड्यास हावडाचा कोंक २ (गो) वेडीघमान गोंय (वेडीला धरून नेल्यानें गोवे पहाण्यास मिळाले) = वाढातून बागलें निघणें ० करणें—खळणें—काढणें—कर्मवर्म, कर्म तरी, निष्काळजीनें काम करणें घेडीचें करणें—घारणें—न बारव, कर्म तरी, निष्काळजीनें केलेलें काम, हलगर्जीपणाचे काम (एखाद्याला) घेडीस धरणें—आपले काम करण्यासाठी एखाद्याला भाग पारणें, पुढून काम करण्यासाठी धरणें, ताय वणें घेडवारी, घेडया, घेडी—उ १ वेडीस धरलेला माणूस, विगारी १ (सामा) ह्माल ' रावत तेथे कित्येक वेडे । '—साहू ३३१ ० विगार—गिरळा—भीड १ वेडीन करविलेले काम, विगार, वेड पदा २ वेडीनें काम करवून घेण्याचा खोत ६० चा ह्मण घेडणें—कि वेडीला धरणें, आपल्या करीत घेउन मर्माप्रमाणें काम करावयास लावणें—झा १८ १४५९ ' पुढिल्ले पितरास्तव नीगेर वेडिले विठोबाला । '—गोखलेकृत वेदी खुशील घेडी, घेडें घेडया—उ नड विगारी ' नाहींवेडी जेवा सारा । जादाती नाहीं म्हणियारा । '—तुगा ३६०

घेट—खी जुनीं माडी मोडीत घालून नवीन माडी विकत घेतना अधिक वाचा लगणारा पैसा

घेट—खी (महासु) पड, उतारपेट ' बी घमाची उत्तर वें । '—झ ११

वेडेंठा—उ १ वेड पदा २ वळलेल्या चन्दाट्याचे जे अनेक पड असतात ते प्रत्येक घेडणें—न-न १ नामराचे जोखड टेकूनवळ इमाहास जोडण्याचा दार, जुणव इतर दोर, विण कऱ्याच्या राहाद्याचा दोरखड, तेगार (सामा) । सर्व आवडास

वेडक पालण्यास लागणारी दोरी २ (वीं) सुमाची जाड दोरी, चन्दाट ३ गाडी ६० कामाताजी जोडणें, गाडीवर सोजाम पालणें ४ (जुण) गुबी, सफाई, हातोडी, कसप, उद्योगध्या तील कोसल्य ५ वेडन पदा ६ घोड्यावरील माड [म वट्टिन, प्रा वेडण] घेटणें—उक्ति १ गाडी, नांगर, पुढून ६० ला वेडन बाणवें, जोखड आणि दगाड घेटणें एवत्र बाणून गाडा, नांगर ६० कामाला तयार करणें २ (दोन्या, जोखड ६०) एकत्र जोडणें, बाणवें, जुणवें ३ (सामा) वेडणें पदा सज्ज तयार होणें - वेडला शब्दाच्या द्विष्कोन आटूनवेडून, आटलावेडला, अमे प्रयोग येतात आटलावेडला—वि, दोन्या, वद ६० नीट बाणून तयार केलेला, व्यवस्थित रीतीनें जोडलेला, सज्ज केलेला—अकि १ वेडले जाणें, बाणले जाणें ' आणि पूर्णाक्षता वेडणें '—अष्ट १० १५ ' ते भोगवारी न वेडती । हयागवारी न जुगती । '—एमा १४८ २ पोशाग करणें, धारण करणें ' जैमा जैता पुढून वेड । तैवी तैवी छया नट । '—एमा २ ६६ [स घेडन, प्रा. वेडण] घेडणें—अकि (महासु) वटणें, निघणें ' भावेरी सरिसा वेडिला । गजिवा हातु घाटिला । '—शिशु १७८ [वटण]

वेडणें—अकि १ मूतें होणें, आकाराला घेणें ' तरी मज पाहतां तें मागील वणें । फेडाबया गीतापणें । वेडू वेडला म्हणें । तेव्हा होमावया । '—ता १८ १४५९—शिशु ३६८ २ वटणें, उमटणें ' तेया मुरारीचें सैन्य पालाणिलें । जैयें मूर्तिस्वाहा तेजे वेडलें । '—शिशु १०१५ ३ दिसणें, वाटणें ' चोख साधुल्लें नटे । लडिवा साचा वेड । '—झ १०३

वेडी—खी १ (कु) बळीवदारी वेड पदा ' शाह मालाची वेडोनि वेडी । '—दावि ४० २ जुली दून पुरा, मूढण ' निरवे युवाळीं मौक्तिकाची वेडी । '—दाव २४३ ३ तेंडण, वेड, पर ' तया मुकुटाचे तळवटी । मुकमयुरपनाची वेडी । '—एहस्व १ ६५ (घेडन)

वेड—खी १ मळळीतील म्हणून गर्जीनील गव्हाच्या वेड्या चोराना उपसून काढता येऊ नयेत म्हणून त्याच्या लाटाच्या मुळाची मनीमोचनी घातलेली वेणी—गुफण २—नखी हाताच्या किंवा पायाच्या बोटात पालण्याचा दागिना, वळे, वेडे [वेडणें स घेडन]

वेड—खी. ईडलिवाचे शाह—न ईडलिन् याचमयी वेड-लिन्—निन् [ईड]

वेडन—अष्टमध्ये काही विषाद शाल्यामुळे उत्पन्न होणारा आजार, बुद्धिप्रस (यात भलमलतें बोलणें, करणें इ० गोष्टी होतात), मेदुचा विकार व त्याचा परिणाम, खूळ २ मूर्खपणा, मूर्ख पणाचे कृत्य ३ (ल) अतिशय आसक्ति, अत्युत्कट किंवा पाजील द्रव्या, छंद, नाद, उत्कट लहर ' जगातील सर्व महत्कार्यांचा उदय

वेडाच्या उदरीच झालेला आहे ' -रत्नदुग्धि ४६ ४ सखळ कार
णाविषय मनात ठाम बसलेली समजूत ' या काव्यात बघीच्या
पूर्वचारिण्यातील काही चमत्कारिक घडामोडींचा उल्लेख आहे असे
वेडाभारो होक्यात शिरते ' -वेडाआर्या १ ५ अविचार, अज्ञान
' तो बलावीत होता तेव्हा गेग नाहीत हे वेड केलेत ' [का
एत्र-इडू=मूखेपणा, मूखे माणूस, तु० स वैषय(मूखे)-वेडेन-
वेड-वेड -भाष १८३५] ' फाडणें-१ वेड पाघरणें, वेड
घेणें २ एखायाने सुदाम पावलेले वेड धावपटशा दाखवून
घालविणें, खोड मोडणें 'वेडून पेडगांवास जाणें-आखला
काही भतलर साधण्यासाठी वेड दाखविणें, पाघरणें '० पांघरणें-
सुदाम बडगासारखे करणें, वेड काढण अर्थ १ पडा '० पिक्कणें,
वेडाचा पाऊस पडणें-१ एखाद्या गोष्टीवरून अवस्तव कुठून
उत्पन्न होण २ असमजसपणा, अविचार याची समृद्धि होणें,
एखाद्या बसवृत्ता व्यास लागणें '० भरणें-वेड लागणें, '० भरणें-
भरविणें-वेड लावणें, वेडा बरणें, वेड लागेपर्यंत प्राप्त वणें,
कार उपद्रव वणें '० लावणें-१ एखाद्याला माहित करणें, त्याचे
मन आकृष्ट करणें, छद्म लावणें ' वेड लावले प्रताराला । नाही
राहिला लोभिक । ' २ चोडाळयात घालणें ३ वेड लागण्याइतकी
स्थिति होवेंपर्यंत एखाद्याला अति उपद्रव करणें, वेडा करणें चेडीचें
सोन घेणें-वेड पाघरणें, वेडाचे दोंग करणें (ऋणही दिवा-
ळखोरी दाखवित असल्यास किंवा एखादा लायक इतम नाल
यकी दाखवीत असता हा वारप्रचार योजितात) चेडगळ,
चेडका, चेडगेला चेडसर-वि वेडपासारखा, अर्धवेड मूखे,
वेडयात जमा, धावबळलेला, खूबचट चेडगळणें-अकि १ (व)
वेडें हाणें १ वेडेबार धरणें, छाडिपणा, आडदाडपणा, मूखेपणा
कारणें चेडझुया-वि १ व्यवहारान्नचुन्य, खूबचट, मूखे,
वमझरी, विक्षिप्त, चमत्कारिक, निरक्षुण, अज्ञानी ' झुजा वेडझवा
म्हणुनि विमवा दतो असा गाढवा । ' २ प्रमात पडलेला, गोंधळ
लेला, काय करावे तें घुबत नाही असा, भ्रमिष्ट (ह्या शब्दाचें
मूळचें अक्षी, स्वरूप जाऊन आतां तो सभ्य लोकांच्या बोलण्या
तदि यतो) चेडविणें-सकि (वेड लागण्याइतकें वेडाडून, नास
वडून) छत्रणें, मतावणें, गावणें वेडाविणें पडा. [वेडा]
चॅड-शी (कु) दोन बाजूला दोन काटयात अर्धचवुंळा
कार लावलेले मासे धरण्याचें जाळें
चेडन (गो) कुठे चेडीजोड-उ कुड्याचा जोड
चेडण-अ (राग) हाताच्या किंवा पायाच्या जोडात
किंवा अगटयात घालण्याचें सोन्या-चादीचें बळे, वेडे [वेडणें]
पेडा-वि १ ज्याला वेड लागेल आह असा ज्याच्या मेंदूत
भिद्यार झाला आहे व त्यामुळे जो भल्लेपणालें बोलतो किंवा करतो
तो, खूडा, भ्रमिष्ट २ मूखे, ज्याला व्यवहाराचातुर्थ नाही असा

१ चेताल, फाजील, मूर्तीपणाचें, असबद विसंगत (वर्तन, भाषण
इ०) ' ही बेगी बरपना तुझ्या डोक्यांत कोणी पातरो ' ४
आसक, मोहित, आकृष्ट झालेला ' त्या गवयानें मला अगदी
वेडा करून सोडले ' ५ छादिष्ट, नादी, एखाद्या गोष्टीचा व्यापन
ध्यास पेतला आहे, सारखा त्याच्या पाठीमागे आहे असा ६
एकदम पुढील कामें फावयाचीं असतां काय करावें, कसे करावे
अशी मनाची आदिष्ट स्थिति झालेला, दिक्तेज्यमूढ, सभ्रंति
झालेला. [वेड] '० डॅस-उ रानउस, एवढा उम याचा औपधा-
कविता उपयोग होतो ' नादि कविता कोणाची आस । औपधास
वेडकस साजणा । ' -सला ३२ '० खुळा-पिसा-वि वेडा,
पिसाट, निरहादिकानीं वेडपासारखा वागणारा (वेडा, खुळा, पिसा,
हे तिन्ही शब्द एकाच अर्थाने आहेत) ' ज्याचे नेत्रपटास
होटी । वेडेपसे देवादी । ' ० गोळा-वि अगदीं अज्ञानी, मूखें,
वेडा -गृणिण १३४ '० धोतरा-वि (ल) मूखें, माधयिक, वेडा.
धोतरा पडा '० पीर-उ १ छादिष्टपण, बगल वागणारा-बोल
णारा; आसतायी मनुष्य ' हा एक आपला वेडापीर आहे जे
तोंडाला यईल तें सडपडत असतो ' -विंगला २ अजागळ, वेड
गळ माणूस, मूखें मनुष्य [वेडा+फा पीर] '० धागडा-वि
१ वेडावाकडा, अनेक ठिकाणीं बाकलेला बाकडाविडडा, २ (ल)
सरळ मार्गानें न वाळणारा, रुदरी, छादिष्ट. ' नी चाचा आहे, मी
वेडावागडा आहे, एवढाच कायतो माझा अपराध आहे ' -भा
१५ वेडावाकडा पडा '० मधुरा-उ एक प्रकारचा दौकिक ताप
यात रीतोपचार झाला असता बाल होऊन वेड लागल्यासारखी
स्थिति होवें मधुरा पडा. '० पाकडा-वि १ अनेक ठिकाणीं व
निरतिराळया तऱ्हेने बाकलेला, पाकडाविडडा २ (ल) इदिल,
वक, सोडा नसलेला, धाममागन वागणारा (माणूस) इरुही,
भ्रमिष्ट ४ असबद असघाट, जसें आले, घुबले तसें-अगदीं वाई-
तदि नाही व वाखाणण्यासारखेंहि नाही असे (भाषण, कृति इ०)
' वेडावाकडें गावें । परि दास तुझा म्हणवीन । ' (पनायाला)
चेडे वाकडें होणें-एखाद्यावर अनपेक्षित सफट येणें (परया-
दीचें) चेडेवाकडें होणें- (बायकी) वैषम्य प्राप्त होणें, सत्ता
विषकटणें '० विद्रा, विपारा-वि १ वेडा आणि वरूप, वरूप
आणि वरूपभावी, भीतिदायक, नेसर, देगाडा ' मग पुरुष वस
लेही वेडेविडे, साधेभोळे, खूळे, अजागळ असले तरी बिघडत
नाही । ' -सवतीप्रसर ८३ २ वेडावाकडा ' होळकें पिटणा
न्याच्या भोंवती भस्मांनीं वेडयावित्रा उडया कारा-या ' -टि
४ ७९. येडी हळद-शी १ जाड्या खोराची किंवा मोटीं
कुडी असलेली हळद २ (ल) वेडहुडी, खूळी, मूखें, वेडसर ३
(ल) चॅड पीक चेडेचार-खाळे-पुनव १ वेडेपणाची कृत्ये,
मूखेपणाचीं काम ' वेडेबार शिकवित, पालना । खुचुनि खेळी । '

—होळीचें पद २ वेडातील हावभाव, वेडा चाले इ० [वेडे+
आचार] वेडे पीक—न १ मसागतीचाचून विपुल येणारे पीक
उदा० एरबाचें—निवडुगाचें वेडे पीक २ आलें तर पुष्कळ नाहीं
तर मुलीच नाहीं असें पीक ३ (सामा) पुष्कळ भरभराट,
फाजील पीक, उत्पादन, प्रचार इ० ४ (ल) बळाल तर हवें तें
देईल नाहींतर एक कवडीह न देणारा दाता, अतिरेकी दाता,
लहरी दाता ५ (ल) धुल्ल कारणवरून कधी कधी अतिरेक,
आततायीपणा करणारा पण एखां मोठा उपद्रव दिला तरी अगदीं
शांत राहणारा मनुष्य ६ (ल) छादिष्ट वदैन, हास्यकारक वर्त
णूक, वेडेचार वेडे भाग्य—न नादान, नालायक, कट्टेलचून्य
माणसाला प्राप्त झालेलें भाग्य, शिक्षण, राहाणपण किंवा योग्यता
ही काहीहि नसता आलेले भाग्य वेडेवेडे चार—उभय छादिष्ट
पणाचीं छत्र्ये, वेड्यासारखें आचरण, छत्र्येपणाचीं छत्र्ये वेडे-
ज्ञान—न बळ, खूळ, पितें, मूलपणा वेड्यांचा याजार—उ
विचार न करता एखाद्या गोष्टीच्या नाहीं लागणाऱ्या, काहीं तरी
करण्या लाफाचा जमाव, मूलें माणसाची दोळी (कि० भरणें)
वेडथर, वेडदु(धु)ल्ली—वि वेडगळ पदा 'जा, बडदुगी,
हुला काय समजतें?'—बाळ २१८४ [वेडा+थर, हुला]
वेडपा—वि वेडगळ पदा वेडथर—बंडू—वि वेडा, मूलें वेड-
घणें, वेडाघणें—अकि १ मूलें किंवा वेडा होणें, खुळावणें २
बळुल्या दाखविणें ३ जड होणें, मुकी, स्तब्ध होणें (वाणी)
'वेडाबलेचि रसना, नकरी सिहापुडें शिवा चाला।'—मोठणें
२८८१—दावि १३. वेडाळणें—अकि १ वेडें होणें, खुळावणें
'सिंहाबलेचि न पडताळिता प्रथ। अविचकी तेथें वेडाळू लागत।'—
—मुआदि ११८ वेडाघणें—न (अव वेडावणी) बळुल्या
दाखविणें, चिडविणें वेडाघणें—अकि १ वेडविणें, मोह पावणें,
एखाद्या गोष्टीच्या भरी भरणें 'तिनं आमच्या तण विद्वानस
हूनं वेडाडून टाकलें आदि कीं घरात छत्र सराठी बोलण्याची
मारामार'—नि ५ वेडाळ-ळ्या—वि वेडा, अर्थवट मूलें,
वेडसर वेडाळनाणी—विक्रि वि वेडाळ पदा वेडयासारखें
(चोरणें, करणें इ०) 'सकळ राजसदनीचीं माणसं। वेडाळवाणी
बोलती त्याच।'—नव १८५३ [वेडाळ+वाणी=सारखें]
वेडीच—अ (काव्य) वेडेपणा, अजाणपणा, नशीब—हा १३
१९० 'बाया वेडीच पडने चतुरे। शहास बाबागिजे शस्त्रधरें'
—मुसमा ७६९

[स वेटू प्रा वेड, व वेड, हिं वे] वेडणें—न १ बायकांचे
पायाच्या मथल्या बोटात घालण्याचें वळें, वेडें, गिरोली (विरो
पत रमाच्या वेडीं वधू घालते) २ भाततोडणीसाठीं हातात
घेतलेल्या पेंडीस बांधलेली आतेणाची (पेंड्याची) दोरी—रूपि
२३९

वेडणी—अी उडीद इ० च्या पिठात तिसरटमीठ घालून
केलेले थिरडें किंवा थिरडयासारखें तोंडीलावणें

वेडणें—अकि १ घेरणें, मराडणें, मराडा घालणें, वेड,
घालणें २ एखाद्या पदार्थाभोवतीं (दोरी इ०) गुडाळणें, लपेटणें,
बळसा, विळखा घालण 'हृदय हृदया लागुनी वेड हातीं।'—मम
३३ ३ (ल) (अडचणी, सकटें इ०नीं) कट्ट्याजुनीं घेरण, पाट
पुरावा करणें, सर्व वाजुनीं अगावर कोसळणें ४ (सामान्यन वेडून
घणें) कसें तरी नेसणें, कमरभोवतीं सरासरीनें गुडाळून घणें
(स्नान बंधातर इ० करावयाचें असता) ५ परिधान करणें, नेसणें
'असे जीणें वस्त्र साडिजे। मंग नूतन वेदिजे।'—हा ११४४ ६
(ल) पादाकात करणें, (देवा, गाव इ०चा) पूर्ण कयना घणें,
ताब्यात घेणें, व्यापून टाकणें 'प्रणवाचिजे पेंठे। जाहलें शब्द
भ्रम माचिठें। तें ज्याचिय यशा धाडुडें। वेडून न पुरे।'—हा ९
१०९—अकि १ (कागद, भित इ०) चिन्न, अक्षरें इ० नीं
व्यापला जाणें, लिहून भरला जाणें २ (बोणी मनुष्य) वामा-
साली दडपून गेलेला असणें [स वेडन, प्रा वेडण] वेडा—उ
१ मराडा, फेरा, वेरा (कि० घालणें) २ (एखाद्या पदार्था
भोवतीं पातलेला दोरी इ०चा) विळखा, फेरा ३ मळसून, भोवरा
इ०चा स्वताच्या आसामोवतीं होणारा एक सवध फेरा, गिरकी,
मध्यविष्टभोवतीं किंवा स्वतःभोवतीं फिरणाऱ्या पदार्थाची एक
फेरी, गिररी, वृत्त ४ माश्रा इ० सहाणेवर लगाळताना होणारा
तिचा एक वळसा [स वेटू]—० घालणें—वेणें—एखाद्या शस्त्रा
विश्रिष्ठयालारा मारा घालणें भोवतालें सैन्याचा फेरा घणें,
कोंडून घाणें घेरणें, वेडणें—० घालणें घाणें—(काव्य) भ्रमण करू
ल गणें 'भ्रामकाचिनि सणें। जैतें लोही वेडा रिंग।'—हा १८
१३११ वेडाळणें—(काव्य) वेडणें, वेडणें 'मी मज माझि
यानि वेडाळिलें बाई'—निगा ८७—अकि वेडला जाणें—गीठा
२५९ वेडिता—वि नसणारा वेडें—न हाताच्या किंवा पायाच्या
बोटात घालावयाचें सोने—बादीचें वळें, जाड आगटी, वेडणें
वेडा लावणें—(प्र) वेड लावणें भुलविणें, कसविणें, भ्रम
विजें गुतविणें 'म्हणोन हस्य मिथ्या झालें। परतु वेडा लाविलें।
सकळाम सणें।'—दा ९७४४; ११ ३ १९

वेण, येणा—अी १ प्रसववेदना, प्रसूतिमयरीं कीस फोडात
यणारी डेड, निडीड (कि० यणें, यणें, होणें) (वेणा—व्या असा
विद्यपत अव उपयोग) 'नाही लागीं वेण वट्टन। नाही

वेडा—उ (बरोदें) मातीचें माडें, मडें दुस 'या
प्रतिपेपुडें पाडरा रग लावलेला वेडा ठेवतात'—ऐपपुवि ८१
वेड—नकी १ बांदी—सोन्याचें हाताच्या किंवा पायाच्या
बोटात घालण्याचें वळ, अगटी, वेडणें २ (गो) काननीउ
मोल्याचें वुडें ३—उ (बो) (विद्या, पर, कमर इ०चा) घेर

इतिगले गंधोपाट । ' -भारा बास ६७ -मोवणे २७ १४
 ' यतिया परम दुखद वेणा । ' -विगंधि ५४ २ आमांश काला
 अस्तो किंवा अन्य कारणेने मरविषयनाचे वेळी वेणारी तिडोळ,
 वदना, कळ ३ (वेण) छीच्या प्रसूतीचा प्रकार (वडीरा, सहजा
 सहजी, स्वाभाविक किंवा प्राप्त होऊन घालत होणे) ' गोदू
 वाईपी वेण हरिणीसारखी आह ' [स वेदना, प्रा वेमणा]
 वेणा-ण्या तेणें-१ (जनावरानें) प्रसूत्तिमधीं दृष्ट भोगणें,
 कष्टणें, सुपणें, वेणटणें २ परमावधीचा प्रदरन करणें एखाद्या
 कामात अतिरुष्ट, प्रम सोसणें वेणा(णा)टणें, वेणसुलें-अकि
 प्रसवेदना होत अमणें, प्रसूतीच्या आधीं पोटात कळा उठणें-
 यणें तिडका यणें

वेण-झी (कु) नदीत बोट्या पाण्यात मासे पकडण्याचें
 जाळें

वेण-झी (कु गो) विहीन

वेणा-णें-वि (कों) घरात घालून मारहून काढलेला
 (ताडूळ) न सडलेला, असरी (विशेषत तालिका व इतरव्या
 प्रतीचा ताडूळ) वेणे ताडूळ-उभय कण मारहलेले, न सडलेले
 ताडूळ, करड, असरी ताडूळ

वेणी-झी १ डोक्याच केंस, बाख ६० चे तीन किंवा
 अधिक वेब एकात एक निविडप्रकारें गुंतवून सर्पाकार केलेला
 आकार कशा प्रकारची रचना बांधणी (किं० पाळणें) ' दह
 दिवा वणिवा खोविदिया -शिउ ६५४ २ गुतागुत ' तिदी
 पुसगी योग्याची बाह्याणी । ताता हें गुण वीताची वेणी । ' -गाण
 ६७० १ पाण्याचा अरुद ओडळ; अनाद व नद्याचा सगम;
 निवेणी सगम ५ पकि; राग ६ फुलें वेणीप्रमाणें बो-यात गुंफून
 केलेला (वायकानी खोपा-अनादा या भोंवतीं घालण्याचा)
 गजरा ७ वेणीपणी पदा ' शाळा तुमी सकाळीं । वेणी नाहीं
 झालेली । -अमिनयगीत ८ वरवरीची वेणीसारखी दिसणारी
 धर [विणणें] ० वरणें-करविणें वेणी घालणें ' तों शुभस्वी
 न्हातुनि वेणी करवीत बैसली होती । ' -मोआदि २ ११८
 ० दृष्ट-उ (काव्य) वेणीचा पडा पापडा ' वेणीदह काडिला
 गळफास वेणी घातला । ' ० दान-न प्रयागक्षेत्रात धुवासिनीनीं
 आपल्या वेणीचीं दोन बोटें लबीनीं अन्न कापून त्रिवेणीस केलेले
 दान किंवा या दानाचा विधि (सर्वांस या क्षत्रीं शुद्ध सगळीं
 आरे पण धुवासिनीनीं पच दोन बोटें लावीची वेणी कापून
 गंगला अर्पण करावयाची असत -तीप्र १३) ० दार-वि वेणीच्या
 आकाराचा एका लाकडाच कडीस वेणीदार खिळ मारून घुरा
 करतात ' -विश्विप्त १ ८३ ० ञणी-झी ' केसाना तेल लावणें, वे
 विचरणें त्याची वेणी घालणें डुक लावणें, रोडपात कावळ
 घालणें ६० श्रियाचा प्रसाधनविधि (किं० वरणें, होणें) (सामा)

श्रियाया सहाय्या करीरमदनविधि ' गुप्ती वेणीकणी' गुप्ती अमून
 शाणी नाहीं ' -अमात्यमापव [वेणी+कणी, गुल ० म वेणी
 प्रवेणी]

वेणु-उ १ वेदू, धांपू, कळक २ वेदूची मुरगी, पंवा;
 बांसी -एफ्फ ६ ७३. ' वाहिला गोपाळें बेणुनाद पत्र कानी । '
 -गुणा १९१ [स] ० वृष्ट-उ वेदूची काटी ' वेवळ वेणु
 दहमदन । तेणें मन्दातल न पडे जाण । ' -एसा १८ १०३
 ० बीज-यण-नप वेदूचें मी ७ टा ठपणाव्यापेरी हें एक आह

वेत-म १ विणें, जनावराची प्रसूति २ प्रसूतीची घेप,
 पाथी ३ वीण [स वी=प्रसवणें]

वेत-उ १ एक बोटच्या आठीची वनस्पति, वेल याच्या
 सारीच्या परब्या, शुब्यां ६० वृतात २ या वेलाची काटी,
 छडी [स वेत प्रा वेत, हि वत] ० सरी-झी शुचीं ६०
 विणव्यासाठी काढलेली वेताची साल वेतस-सी-उभी वेताचा
 वेल, वेत [स] वेतसवृत्ति, वेतसीवृत्ति-झी १ वाक
 व्याची, नम्रव्याची, कोनवर्णानं वागव्याची पद्धत-रीत २ वारा
 बाहील तशी पाठ वेण्याची, प्रसग परेळ ० ती वागव्याची रीत
 ३ लवचीपणा, ताडरुतीचा आभाव वेतसी-झी वेत -वि
 वेताचा; वेताचा वनविलेला (पदार्थ-टोपली शुचीं ६०) वेताचा
 मल्लखांड ३ १ मल्लाबावरच्या उड्या आसणें, कसती
 करण्याकरता छताला टांगव्यासारखा कलेळा १०-११ कूट लांबीचा
 वेत २ अशा मल्लाबावरचा छळ वेताटी-झी १ वेताची
 काटी, छडी -एदल १५ १०४ वेताटी वेजून त वेळी;
 लाहन करावया उदित । ' -जे ५२ ५०; -ह १ ४५ १ हातात
 पाराव्याची काटी वेताटी चरून प्रत्ययाची । ' -दावि १३३
 [वेत+काटी] वेतारी-वि १ वेतपारी २ अधिकारी -शर
 वेत-झी (गो) वीत (डाताची), विविड वरी [वीत]
 वेत-झी इहेटीच्या एका भागावर सारा इमी वडव्यास
 दुसऱ्या एखाद्या भागावर जो जास्त घडवितात तो -बोंवरय्यु
 १७ १८२७ [व्यतीत १]

वेतड-उ इती ' नेतड एशा खती रसाळा । वनात गो
 घुरत गोसाण । ' -बायन, विराट ५ ८५ [स]

वेतन-न १ मजुरी, पगार, केलेल्या कामाचा मोबदला,
 विदागी ' बरदास दाससेना हे नाथा वेतनात माग हें । ' -मोडव्य
 ८४ २० -मोबन ४ १७७ २ (निशपत) सलीना नमयूक
 (पूर्वी पुराणिक, पोतनीस, फडनीस इना वेत ती) ' गावकाम
 गातशियाय वतनपद्धतीला कांडा मिलावा व चाकरीबद्दल वतना-
 ऐवजी वेतन दण्याची पद्धत चालली ' -गागा ६८ [स]
 ० गुच्छ-उ आठोत्री निव्वळ पगारी मास्तर -टिब्या वेतनी-
 वि १ वेतन टरवून काही कामास लावलेला (गरी, मजूर, पुराणिक
 आश्रित इ०) ' श्र्युत्य न म्हणे वेतनी । वेतन घर्ता । ' -दा २ ९

१३ २ काही कामाबद्दल एखाद्याला रोख घेते किंवा पगार न देता त्याच्या सोबदला व जोस दिरेचा (पात्र, हक्क, अधिकार इ०) वतन पदा ३ वेतनासवषाचा (तग, दिशव इ०) ४ भाडोघरी, पगारी

वेतवेतून घेणे—वेतवो पहा

वेतस, वेतूस—न शरीरातून रक्त काढावयाचें एक साधन विशय, तुवडी

वेताळ—प १ पिशाचाचा राजा, भूतनाय -शा १७ २१८ वेताळ फेताळें। जळो त्याचें लोट काळें। -तुगा ७११ २ भूतपिशाचातील एक उष जाति किंवा त्या जातीतील एक व्यक्ति ३ द्वारपाळ, वृत्तालिक 'भाट वेताळ बदीजन। भादनवे कुलागण। -जे १० ४१ ४ एक छुद्र देवता ग्रामदेवता -खया [स वेताळ] इह० वेताळ आढ तेथे भुताबळ आढच -पुर्वस्थळीं येणे-१ (पक्षादी व्यक्ति) पूर्वकर्मानुसार बापू लागणे, (वेताळ पचविशीतील गोष्टीवरून) नियुक्त गल्यावर पुन्हा पूर्वाचा पेसा पत्करणे २ (विषयरेत्या मनुष्यानें) चौदावे रत्न दाखविल्यावर वठणीवर येणे ० सेना-की पिशाचवत् क्षणिक क्वचित् दिसणारी किंवा दिसताच अदृश्य होणारी शक्ति वेताळ-सेना दृष्टी पडोनी। फोटें लपली नेणवे। -दावि २०० भुते, पिशाचाचा समूह वेताळाची फेरी-की वेताळाची प्रदक्षिणा, सचार वेताळाची स्वारी-की १ वेताळ आणि त्याचे गण, अनुचर याची यात्रा मिरवणूक २ पिशाचदीपिषा घेतोया-प (कु) वेताळ देव

वेत्ता—वि ह ता, जाणता, एखाद्या विषयात पारंगत अस लेला तज्ज्ञ [स] वेत्तुत्त-न एखाद्या विषयाचें ज्ञान, त्याील पारंगतता [स]

वेत्यास—प (प्र) व्यत्यास, फरक विरुद्धपणा, विसय तना विषयय [स व्यत्यास]

वेत्र—प १ वेत २ वेताची छडी, वेताची ३ (राजा किंवा मोठा अधिकारी याच्या) छडीदार-चोपदार-च्या हातातील काठी [स] ० धर-धारी-पाणी-उ मालदार चोपदार द्वारपाळ, द्वारसूक [स] ० यष्टी-की वेताची काठी 'चेती' क्रितीदावी वेतयष्टी। -स रुड १ २५ [स] ० यन्त्रिनी-चेत्रवती-की छडीदारपाल राजाच्या सत्रिय असणारी दासी चेत्रासन-न वेताची वैठक वेताचें आसन, खर्ची [वेत+आसन] चेत्रक्रीय-वि वेताचीं परिपूर्ण अलेले खूप वेत अस णारे-होणारे [स]

वेथा—स्त्री १ व्यथा दुख शारीरिक किंवा मानसिक पीडा 'जोषय'नेपे असोन वेथा। -दा १ १२२ २ सवट 'वेथा मोठो रावणा। -वेदीस्थ ४ १०२ [स व्यथा]

वेद—पुत्रय १ भारतीयाचे परित्र आय धर्मप्रय, धृति, जगा तील अर्थत प्राचीन वाङ्मय वेद चार आहेत ऋग्वेद, यजुर्वेद, सामवेद व अथर्ववेद यांतील मूळचे तीन हे मुख्य वेद होत आणि इतिहास व पुराणे यांना पाचवा वेद म्हणण्यात येतें ' २ ज्ञान ३ (महाराज) मगनाष्टक -बदलापूर १६९ -वि चार ही सराय. 'दोन अक्षीहिणी पाडवदळ। वेदअक्षीहिणी हें त्याचें बळ।' -जे ८३ २७ [म वेद विट्-जाणगे] एखाद्याचे वेद हरणे-परी युक्ता या वेत इ० फलन कर्तव्यमूळ हाणें, कांहीएक मार्ग न सुचणें, तत्रमत्र हरणें ० त्रय-न ऋग्वेद, यजुर्वेद व सामवेद -शा ७ ८४ ० त्रयी-की १ धर्म, अर्थ व काम ह्याचा समुच्चय २ सहिता, सप्रत्येक व आरम्यकें मिटून होणारे त्रय ३ ऋग्वेद यजुर्वेद व सामवेद हे तीन वेद ० निंदक-पु वेदाची निंदा करणारा, बौद्ध, जैन इ० अन्य धर्मीय मनुष्य ० पट्ट-न वेदवाक्य वेदातील कथा 'धुमधुमिती घोषा। वेदपथाचा।' -शा १५ १८८ ० पुरुष-उ वेदरूपी पुरुष, वेद 'वेदपुरुष तरि नवी का वचन। निबड्विनि गिन दाख विलें।' -तुगा १६५३ ० प्रतिपाद्य-वि वेदाच्या प्रतिपाद नाचा अवणारा (विषय) 'ॐ नमो जी आया। वेदप्रति पाया।' -शा ११ ० मुख-वि वेद तोंडपाठ येत असलेला, चालले वेदपठण केलेला ० मूर्ति-की (मूर्तिमत वेद) वेदविद्या संपन, विद्वान् भिषुक, शास्त्री इ० च्या नावामागें लावण्याची सन्मानदर्शक पदवी ० रक्षण-न वेदाचा प्रतिपाळ हा ब्राह्मणाचा आचार मानल आह ० लोह-कु-उ वेद आणि जग किंवा वेद हच जग धृतिशास्त्र 'हो गा मी निष्पाधिकु। क्षराक्षरोत्तमु एकु। म्हणोनि म्हण वेदलोकु। पुरुषोत्तमु।' -शा १५ ५५७ ० यत्ती-की पृथ्वी, वेद (अन) सुक पृथ्वी 'जयाचनि सौरभ्ये जीवित ओडे। वेदवतीये। -शा ११ २२४ ० व्यास्य-न १ वेदधृतिसहित, वेदातील वचन वेदवाक्यवतून व्यागणाडी, तारा यत्र काळण्याचा प्रयत्न जितका असमस्त -टिळे ४ ५९ २ ज्याच्या प्रामाण्याला निराळा आधार लागत नाहीं असें वेदातील वाक्य ३ (ल) प्रमाण वचन ० वादरत-वि वेदातील अर्थ-वादागम्ये अस असलेला म्हणोनि ह पाया। दुवुद्धि देस सर्वथा। -तया वेदादरता। मनीं वसे।' -शा २ २५५ ० चिद्-वि वेद जाणणारा विद्वान् -शा ८ १०३ [स] ० शास्त्रसंपन्न वि वेदधृति शास्त्रपुराणादि जाणणाऱ्या प्रविनि ब्राह्मणाच्या नावापूर्वी कामदोपरीं स्थावयाची पदवी याचा सरोप वे० शा० स० असा करतात ० सार-नउ वेदांचें सार किंवा रहस्य, वेदाचें सार असलेली वेदता 'जयत्रय जगद्गंगा वेदसारा।' वेदांगे-नमव वेदानुगामी शास्त्र वेदाचाच भाग म्हणून गणलेले शास्त्र, उपवेद हीं अंगें सदा आहेत शिष्टा कल्प, व्याकरण छद ज्योतिष व

निकृष्ट पडणे पडा [वेद+अग] वेदांत-३ (वेदाच्या अती अपेक्षा) वेदांचे सार । ब्रह्मज्ञान साधणारा वेदानंतरचा अग, उपनिषद उत्तरमीमांसा, पंडुरसेनातील सहाय दर्शन, उपनिषदांतील तत्त्वज्ञान 'वेदांतु तो महासुख । मोठ्ठु भिरवे ।' -शा १ ११

-एमा १७ ४० २ प्रपंचाचे ऐहिक सुख दुःखाचे मिथ्यात्व आणि ब्रह्मांचे सत्यत्व प्रतिपादिणारी साधुसत, हरिदास इ० सांगताना ती गोष्ट, उपदेश, ब्रह्मज्ञान ३ ब्रह्म हेच सत्य आहे, बाकी जग-मिथ्या आहे असे सांगून ईश्वराच्या सच्चिदानंद स्वरूपाचे निरूपण करणारे मत, जीवात्मा आणि परमात्मा यांचे ऐक्य दाखविणार अद्वैतमत वेदांताचे द्वैत, अद्वैत व विशिष्टद्वैत असे मुख्य तीन पय आहेत [वेद+अत] वेदांती-वि । उपनिषदांतील ब्रह्मज्ञान अभ्यासणारा किंवा त्याप्रमाणे वागणारा, ब्रह्मज्ञानी, वेदांतमताचा ३ ज्ञानमार्गी, ज्ञानकांडप्रतिपादक याच्या संज्ञेत पादांती -गीर २८७ म्हणू वेदांतापेक्षा धादांती बरा वेदाध्ययन-न वेद पठण, वेद शिक्षण पंचमहायज्ञांतील एक यज्ञ -गीर २८८ [वेद+अध्ययन] वेदाभ्यास-३ । वेदांचे अध्ययन, वेदपठन २ ३ कापचा अप [वेद+अभ्यास] वेदाभ्या-की वेदाने सार्थकतेले कर्तव्य, वेदाची आज्ञा, वेदवचन [वेद+आज्ञा] वेदोक्त-नि । वेदांत कर्तव्य म्हणून सांगितलेले ३ वेदमंत्रोच्चारपूर्वक ३ (ल) वेदमंत्रोच्चारपूर्वक कटावयाचा (धर्मविधि) याच्या संज्ञेत पुराणोक्त 'वगमट, तुला काय काय वेदोक्त करता येते।' -तोव ६१ वेदोक्तकर्म-न वेदोक्त, वेदोक्त मंत्रांनी करावयाचा पृथक्स्वरूप लुप्त्या शास्त्राप्रमाणे हा अधिकार फक्त वैश्वकिंसा असे 'अती कडे इयतीविजेने व पाश्चिमात्य शिक्षणाने संस्कृत शास्त्राच्या मराठे मंडळीच्या मनात जी काही चुकले शिरली आहेत त्यापैकीच वेदोक्तकर्मांचे रूढ एक होय' -दिले ४ ३१६ वेदोदित-वि वेदोक्त पहा [वेद+उदित] वेदोत्तारायण-३ । वेदस्वरूपा परमेश्वर वेदविद्यासंपन्न ब्राह्मणाच्या समानचोतक लावावयाची पदवी [स]

वेद-न कपट, कारस्थान 'म्हणोन ईश्वर पाप श्रुत्यांचे । वेद दवडील लोकनिदेवे ।' -मुआदि १६ १४८ [स वेप]

वेद-३ (प्र) वेध, नाद, ध्वन 'अपठ इतिकथेचा छु । सरळाम लाग नामवेद ।' -दा १९ ६ १८ [वेध] वेदपू-कि (महातु) मोहून जाणे (प्र) वेधणे पदा 'एक वेदुनी म्हणती देवांत घावी रुक्मीणी ।' -धवळेपु ४२ २

वेदकु-३ (काव्य) जाणणारा, शाला 'तैसा वेदाच्या विल्या । केवळ वेदकु उरे पाही ।' -शा १८ १२०३ [स विद-वेद म वेदणे]

वेदणे-भकि (काव्य) जाणणे -लिपु [स विद]

वेदना-की । तीन दुःख, कळ, तिडीक, याता। २ कळ-विणे, जाणीव देणे, दिग्दर्शन, ज्ञान, समजावणी [स] म्हणू बोटाची वेदना त्या बोटाला येत नाही =एकाच्या दुःखाची जाणीव दुसऱ्यास सुखीच होत नाही

वेदि-दी, वेदिका-की । उच आसन २ यज्ञकुडाची वरची बाजू. भोंवतालची जागा, आहवनीय, गाईपत्य व दक्षिणागि या तीन आग्निकुडान्यायशील विविध आकृतीची दर्भाळडा दित जाणा यज्ञात, उपकरणां इ० ठवण्याची स्वतः जागा (देऊळ, मष्टप इ० ठिकाणी) 'वेदिका रचे माडवी । सारी रांच्या ।' -शा ८ ४९ ३ लम, मुज, इ० विधीत घातलेले बहुते, देवळातील देवांच्या मूर्ति असलेला उच्चवर्ग [स]

वेदित-नि कळविलेले, उपज केलेले, पुढे मांडलेले, जाण वलेले [स] वेदितव्य-वि कळवावयाचे, जाणवावयाचे, जाणवायस योग्य

वेद्य-वि जाणण्यास योग्य, जाणवायचे (जगत, ब्रह्मवस्तु इ०) [स] {समासात} तत्वेद्य, मनोवेद्य ज्ञानवेद्य, इदियेद्य -हा ९ ४०९ 'वेद्य वेत्ता मिटी । वेदकही सुये पोटी ।' -अमृ २ १५

वेद्य-३ । मोती, सामिक इ० नाभोंक पाहण्याची क्रिया, छिद्र करण्याची क्रिया ३ छिद्र, भोंक, बेज ३ भेद, दृष्टि, जाण, गोळी इ० नीं एखाद्या स्थावर केलेला परिणाम, लक्ष्य पदार्थावर झालेला परिणाम ४ सूर्यप्रदाराच्या पूर्वी चार प्रहर आणि वनप्रदाराच्या पूर्वी तीन प्रहर अशी घर्माघात्राप्रमाणे असलेली प्रहणसंधी दोघाची व्याप्ति या कालात भोजन इ० निषिद्ध आहे ५ (येथे) लक्ष्य पदार्थाचे क्षितिजापासून किंवा सार्वस्तिष्कापासून असलेले बोधात्मक आणि कालात्मक अंतर ६ सूर्य क्षितिजक्षत्राच्या दुसऱ्या क्षितिजक्षत्राच्या त्या दिवशी सकाळी किंवा संध्याकाळी असणाऱ्या अशात्मक भागाने येणारा शुण्दोप-प्रयोजक सबंध 'आज सगळवारी दशमी तीन पष्टिका आणि एकादशी पडली सत्तावन पष्टिका म्हणून हा एकादशीला दशमीचा येथ आहे । ७ सप्तशालाकादि चकाचे ठायीं एकशालाकादिपत जीं नक्षत्रादिक असतात त्यांतून एकीकडे नक्षत्रादिकावर जो कोणी ग्रह असतो त्याचा दुसरीकडे नक्षत्रादिकांवर जो दृष्टिपात असतो तो. एका नक्षत्राने दुसऱ्यासमोर येण्याने होणारा परिणाम (एक वस्तु दुसऱ्या समोर अगदी समरेषेत आगी असली म्हणजे ते अशुभ मानतात यासुळे घराचा दरवाजा व दिंडीदरवाजा हे समोरा समोर नसनात, किंवा एक खिडकी दुसरीच्या समोर नसते) (यावरून पुढील अर्थ) ८ अटकाव अडचण, विरोध, उपसर्ग, पाव बंद अडथळा. जातो खरा पण वेध न आला म्हणजे बरा ९ एखाद्यावर असलेल्या कार्याच्या भारामुक्त, काळजी-यातनामुळे

त्याला स्वतंत्रपणे वागतां न येजे 'प्रपचाचा वध ज्याच्या पाठी मागे आहे त्याला रोऊ-समाधा कोटून मुक्तील ?' १० चाल सल्या' कामांत अक्षयळा आल्याने साहेला सोडण्या 'माझ्या कामांत येथ आला ' ११ काळजी, निरुद्ध, चिंता, पोर, पुढे धावयाच्या गोष्टीचे आधी लागलेच व्यवधान 'हा कामाचा मला वेध असा लागला की रात्री मला सोप आली नाही ' १२ ध्यास, ऐद, नाद, आकर्षण, चटका, ओडा ' जे पाठी घावेती वधे । आनंद हुतति चतुर्पदे ।' -कृ ३६ -शा १३ ४१० -एदसव ६५ -तुगा ११७ १३ सळें, विहोर ह०चा सोलपणा १४ प्रवेस, शिरकाव 'एक एकाही होय वेध । परि प्राप्तीपिण नव्ह याध ।' १५ नेम (याण ह० चा) १६ सुधम, रक्ष-पूर्वक अवलोकन, टाव पण १७ चित्ताकर्षकपणा 'वेधे परि मळाचें बोक मोडे । जयाचनि ।' -शा ६ १५ १८ चितन -शा १८ ९६१ [स निष्-छिद्र पावणे] ० धेणे-करणे-दुर्बण ह० सापनांनी क्षम्यपदांचाची दिपति, यति ह० मापणे दिवा टाविणे, अवलोकन करणे

येधक-वि १ भोंक पाडणारा २ (ल) सोंबणारा, बोच गारा, तिखट, कडक ३ हृदयस्पर्शी, शहोर आणणारा, टाव घेणारा ४ आकर्षक, चित्तदाहक (समासात) मनोवेधक 'मृदुगती वेधका वनमाळी । आम्हास टाऊन गाऊनी । दुम्ही दारका वसविली ।' -ह १६ ३९ [स] येधणे-जकि १ भोंक पाडणे, भोसकणे २ माणे, टोचणे, विद्ध करणे 'प्रभुसी दिशती वेधी' -माकणे ११ २१ ३ एकाप्र करणे, स्थिर ठेवणे (मन) ४ आकर्षून घेणे, गुढविणे ज्याच्या नीतिप्रवर्णा ज्ञात्याची चित्तवृत्ति वेधावी ।' -माकणे ७० ५ हात पाडणे अत-करण विद्ध करणे, भेदणे ६ परिणाम करणे, व्याप करणे 'एहवीं दिती वेधली कवळे । तै वादणिघाते म्हणे पिचळे ।' -शा ९ १५१ [स वेधन] येधन-न १ छिद्र, भोंक, येथ पाडणे, टोचणे २ गिरमिट, भोंक पाडण्याचें एक हत्यार [स] येधनीय-नि वेध पाडण्यास योग्य इष्ट [स] येधयती-खी १ वेधकपणा, आकर्षकता 'ते काई वाणी वेधवती ।' -शिशु ६०९ २ प्रेमशक्ति आता वेव्हाळ वेधवती ।' -माए १२ -नि वेध लावणारी, आकर्षक 'बी जगातें मूल गीति । ते श्री कृष्णाची वेधवती ।' -शिशु १४३ येधशाला-खी प्रधाच वेध घेण्याच ठिकाण येधशास्त्र न आकाशस्थ ज्योतीचें अव लोकन करून त्याच्या गती, स्थिती, वर्ग निश्चिन करणारे शास्त्र येधित-वि १ विद्ध करणारे, भेदणारे २ वेध करण्यात कुशल येध-वि वेधण्यास योग्य शक्य, इष्ट, योगिन [स] येधमक्षिका-खी एक जातीची माशी (६) इन्जुमान फलय -प्राणिमो ११६

येधळा-वि १ मद आणि अव्यवस्थित, वावळट व गवाळ 'घाव, घाव, असा काय येधळागारासा इकडतिकडे पहातो आहव' -हामुषा. २ गोंपळलेला, गोंपळ घालणारा वेंमळ येधा-खी (महानु) (प्र) विद्या, ज्ञान 'ते अवघा पलीकडे । ज्ञानसुधें सजियडे । शुद्ध यथ' तव जोडे । वैवत्यनिधि ।' -शाप्र २

येधा-प्र अन्नधव [स] येद्री-खी (गे) मासळी विद्वद्गारी मळठी येपयणे-भनि (महानु) चळवळा कापणे 'वाटदते कंदळीपत्रे । तेही वेपये सर्व गात्रे ।' -कृ ६४ [स वेप्-वेपय] येपयु-प्र कप येध(म)ळ-वि १ (महानु) चांबरी, योवडी 'तैही वेंमळ वाली । जिए श्रीमुखिची ।' -कृ ९४ २ (महानु) वावळा, वेधळा 'एका कणे तारते वेंमळे ।' -दाव २८५ '३ लुला, मलित 'वैधे सेविउ दाकदी पडनि यद्गात्रे भवे वेंपळे ।' -नोदृष्ण ६८ २९ [स निवृत्त, प्रा रिमल] येमळणे-भनि बाचरणे येमा, येम-उन १ (विगडाम) मागावर बाणा दाकण्याचे सापन, कणी २ माग [स वम] येय-प्र (गे) व्याही पदा ० जेयण-न व्याहीजेवण येयो-कि (सा) साळा 'राम खुब खुस येया' [स प्र हि हुवा]

येर-खी भेग, बीर येरणे-विणे 'लाकडाचा भुवा लाकूड वेरून पडतो' -अधप १ १२७ येरजार-झार-धार-खी जा वे (प्र) येरमार पडा 'जायुद करले वेरता ।' -राल ५९ येरीं, येन्हीं-शय १ (काव्य) परत, पावेनी (काल-हवलवाचक) 'परीहुनि सुगुटवेन्हीं । राममूर्ति देखिली साजिरी ।' -स्वादि १२ २५ 'ज्या आजवरि सरिता सुजरीं निवृत्त ।' -विनि ८७ १२३ 'समुद्रजळ उसळत वेलासवेरी ।' -शा १ १५५ वर पडा २ कटून, बारी 'घुबवाते कुठारे वही । वान मुखाचीं करीनी काठोरी ।' -शिशु ४५५ म्ह० अंधळे घावे कुठारे

वेरळ-प्र (महानु) लाडगा 'हर्षामरे वेरळ चोही । दिशा घावताति ।' -ज्ञाप्र २७० [स व्याल, वेरळ] वेरळचा निचाडया-वि (व) अतिशय कृपण, कडु (कळ-निचाड) येरवाळी, येरवाळीं-किवि (प्र) वेळेवारी पडा येथं-प्र (प्र) बघेथे पडा 'नाही तरी हे वेथेचि गेले ।' -दा १ १० ६१ [व्यर्थ] येळ-प्रुकी १ रत्ना, वृक्षादिकावर चढणारी वनस्पति २ नागवेल ३ बुडूक, काप ह० कानातल्या दागिन्यास

सोन्यामोत्याची सोखळी अंभते ती. ४ वण, वणज ' वार्थे म्हणे रस या स्वये वेला । ' -मोभाप्रम ४४० ५ वेलाच्या आका-
राची नक्षी ६ सोललेल्या शाब्जि पातळ वणन, साल (मारा
इ० बाधण्याच्या उपयोगी) [स वजि, प्रा वही, यु प वेळ]
•चदविणें-उतरविणें, वेलाला आदया देणें-(पानमळा)
वेल वर गुहाळणें, खाली काणे इ० क्रिया •परतविणें-वेल
उल विण (सत्ताही इ० चा) •मांडयास जाणें-घाढणें-
वरा वाढणें, कुटुंबविस्तार हाणें. ' प्रिय पुत्राते मेरोनि रुनि
म्हणे मांडवास जा वेला । ' -मोभाप्रम ४२. •गुंडी-भी
(४) गवताच्या परावर टाकण्याकरितां तुंडाव्याचे वेद दूर
धावून केलेला कडा •गांड-उ एक भाजी •चवळी-भी
एक प्रकारची चवळी •पत्ती-खी वेळ, पाने यांची नक्षी,
वृट •घाळी-भी एक सुगंधाप्रामाणें काढतला दागिना
' कानी घेवया आणिक वेल्हाळया मोत्याचे सर । ' -अफला
५५ •गुटी-टी-गुट-गुटा-खीइ भित, कागद, छोट इ०
वर काढलेली वेलाची नक्षी, तःहवाचेथी वृट •गोडी-भी
एक भाजीचा वेल कडाला वेलवोंडें म्हणतात. •मिरची-भी
एक जातीची मिरची. •गुटी-भी कुण. ' तेंण बाचेस
पडली वळवटी । बोलीं उपराटी विसरली । ' -एभा १४२४.
•चाक-उ (ना) वली गोर समुच्चयानें •योंगी-भी
बायलांची एक जात फडाला वेल्हाळें म्हणतात •विस्तार-उ
माझ किंवा इतर वेलाचा मोठा विस्तार, फैलाव. •विस्तार
घाढणें-(क) वरा, कडव वारणें (आशीर्वादित योजतात)
वेलरी-भी वेळ, बहरी, वेलाचें आळें ' मग पै कामगारि
सया । त्रिवो आर्या वेलरिया । ' -हा १६ १६७ [स वरी]
वेली-भी १ वल पहा २ लाव गाणें ' एक हामाया घालीति
हुवळी । एक वेली गाताली । ' -दाव ८५ ३ वस ' आयुची
वरी कां खुजिली हा हा देवा वृत्ति मुहाली । ' -दा ३ ३.
४० वेलीं जाणें-विस्तारणें, वाढणें ' जेसा वर्णाळालु गगनीं
पालठ जे नववनीं तैसें आकारजात अज्ञानीं । वेलीं जाय । '
-हा १५ १५२, -एभा २६ २५०. वेल्हा करंज-उ वरंज
शाखाची एक जात
वेल-भी (सा) तुळदें -भात्रे ७ १४
वेल-भी चोवधाना होणारा सुयासारखा एक रोग
वेलची-भी १ एलची, एलदोडा पहा २ कळीची
एक जात
वेलचुल-भी वेलचुल पहा
वेलंडी-वेगडी पहा.
वेलदोडा-उ वेलची, एलदोडा पहा
वेलाला-भी १ समुद्रकिनारा ' दर्पणगवळ्या. साड्जि
जसे । ' -हा १६ ३१३ २ वेळ ३ शीमा, गवर्दा [स]

वेलालाळ-न १ किनारा ' की भवार्णवाचे वेलाळळ । मुखाचे
तें । ' -ह ३८. २ वेदर, उतारपेट ' जे परिमळाचे वेलाळळ ।
सारमादिबोही । ' -अ १६
वेलाली, वेलाली-डी, वेल्हाली-डी-खी. १ व्यज
नाळ इ. ई स्वर जोडताना योजावयाच्या ि, १, किंदाची
सुवा ' क ला वेलांठी व म्हणजे की हाईल ' २ वृद्धि विस्तार
' पे जेवुनी इ एवडी । विभवांवेची वेलांठी । ' -हा ५५
३८१ [वेळ]
वेल्हाळणें-वेल्हाळणें पहा
वेली-वेली-खी (गो) एक ल्हान जातीचा मासा
-महाप १ १
वेलीं-भी चोवधाना एक मांटीचा रोग -अधप २ १८०.
वेल पहा
वेलें-न (बाई) नांदाचा मधला दाढा व जू माना
बाधावयाचा वाढी सोर
वेलीणी-वि (ना) दिव्याच्या पात्राची एक जात
वेल्हें दुरधें-न एक प्रकारचा तांदूळ
वेल्हवणी-भी विस्तार, वेल्हाळ ' तिसी प्रलीक्या
गुणी । जया कर्माची वेल्हावणी । ' -हा १८ ८२७ [वेळ +
लावणें] वेल्हावणी वेल्हवणें-कि १ विस्तारणें ' सत्य वेति
बोलसि । बोधवळ वेल्हावतु दिसि । ' -भाप १८४ -अमृ
७ ११२ २ सुधारणें, आढणें. ' ब्रानावे जीं इल्ल । निज-
मुल वेल्हावत । ' -एभा ७ २६९ ३ बोलणें, बोलणें ' गाउ
रुनि समीरणें । वेल्हावतीं विषणें । ' -अमृ १९. -अ १४.
[स वेल्हाळणें]
वेल्हाळ-उ १ काव्यात्मक मडणें, विस्तार २ अति
शयोक्ति, निवटमीठ (किं० लावणें, माढणें, वरणें) ३ (सामा)
वाढ, विस्तार ' दाळ वेल्हाळ देसो नवी । जैमी साद्विऱ्यातें
चोमवी । ' -खी गणित खी -वि पोकावळेले, विस्तारलेले
' जैमी अनुवेंती सरळ । वेली दिसे वेल्हाळ । ' -अमृ ७ ४३
[१ वही, प्रा वेला] •पणा-उ विस्तार ' वती वेराग्यशाळा
कवळिया । वेल्हाळवणें । ' -हा १५ १९० वेल्हाळया-ळी-
वि अतिशयोक्ति करणें, रंगवून सांगणें, यांची खोड अस
लेला-ळी
वेल्हाळ-उ नगरा किंवा इतर प्रियकर यासवर्षीं त्यादिक
पुढें म्हणतात -भी १ वायको किंवा इतर प्रियपात्र यासवर्षीं
योजतात ' वदत वेल्हाळ बोरिवणी । ' -ह १ १८ २ (निंदार्थी)
नगरमवाची, विलासिनी -वि १ लाडका, प्रिय ' पच वर्षांचा
विल्या बाळ । नत्तीस लक्षणी वेल्हाळ । ' -शिली (नवनीत
४ ३३४) २ घुदर ' डोळम आगें वेल्हाळ । ' -दाव ६४
३ नाट्यक ' कटावून विक दिसे अशी वेल्हाळ । ' -अफला ५४.

[देवा. वेदाळ] घेव्हाळा-ळी-ली. १ पत्नी, रत्ना, प्रीति-पात्र इ० स लावतात. 'वी वेव्हाळा विमुग्धा। सेजे आशिया।' -सिमु ५५१. २ सुंदरी; प्रिय स्त्री; वेव्हाळ. 'देखोनि हासिप्रला वनमाळी। भिऊं नको वो वेव्हाळी।' -एरुल्व ८.५६. -२१२२.

घेय-प्र. आश्रय. -मनबो.

घेय-न. (महातु.) माणाचे दूत शुभाश्रयास लागणारे सरळ ल कूट. 'कडणी एक साळी हाटासि वेय घेयावेया आए।' -दहातिपाठ ११. [सं. वेम]

घेवट-न. सेवट; द्रास. 'पांशांच्या पाचें मी काय लागें। त्याचीं घेवटे सोदीं अनेगे।' -एमा २४.३८३. [सं. विवेट]

घेयतणे, घेवतणे-उक्ति. १ वेडा घालणे व लगटणे, नेट करणे. २ भंडावणे; द्रास देणे; जिझोर करणे (भिडारी इ० नीं) [सं. विवेटन] घेयतून घेणे, घेतवेतून घेणे-भंडावणे; द्रास देणे.

घेयधान-न. (प्र.) व्यवधान पदा. 'सायधान वेयधान सरले नाही।' -दावि ५४.

घेयधना-ली. विवचना; विष्टा. 'ऐसी वेयधना करी. दुख वाटले अंतरी।' -दा ३.४ ४६.

घेयसा, घेयसाय-य-प्र. १ खरेदी मिकी; व्यापार. २ धंदा; उद्योग, व्यवहार. 'लग्ना वाटे जीवा। द्रासलें या दुखें वेयसाय देखें। हुट्टी देतां।' -मुंगा ६५३. 'सोडोनिया वेयसाव। बीणा हातीं।' -रामदासी २.६५. (प्र.) व्यवसाय पदा. घेयसाई-(प्र.) व्यवसायी पदा. 'मृत्यु न म्हणे हा देसाई। मृत्यु न म्हणे वेयसाई।' -दा ३.९.१४.

घेयस्ता-ली. (प्र.) व्यवस्था पदा. 'एवं देहाची वेयस्ता। ऐसी असे।' -दा ३.१.२७.

घेयाद-प्र. विवाद; वाद पदा. 'निरुपण मिसें निंदा घडे। धंवाद मिसें वेवाद पडे।' -दा ७.८.६६. [सं. विवाद] घेयादणें-उक्ति. वादविवाद करणे. घेयदरणें-विवाद करून भंडावणे. 'हुज्जती वेयदरून घेतला।' -दा १८.१०.४०. घेयादी-वि. विवादक; वाद करणारा. 'नेळे बहुत वेवादी। बहुतापरीचे।' -दा ३.९.५४.

घेयारणें-उक्ति. (प्र.) व्यवहारणें पदा. 'बहुतजगसि वेयारिलें। तें खरे वैसेनि मानावें।' -दा ६.८.६.

घेयें-न. भीति, मोथळ इ० कारणांमुळे लोंढातून निघणारा असणू उच्चार. 'घोले म्हणता आहा, पण विचार करा, नाही तर तेंपे गेला म्हणजे वेचें होईल।' [घ्य.]

वेव्हार-प्र. (प्र.) व्यवहार १ व्यापार; देवघेव, धंदा. २ अडचणी, हरकती आणून उत्तर देणे; प्रतिवाद; सवयी; हांगाच्या मोठी सांगणे. (किं० सांगणे; करणे) ३ एखादी क्रिया, आचार, प्रापंचिक गोष्ट. 'तुजवाचोनि आता वेव्हार। छुटका माझा।' -

कथा २.१२.१००. ४ लोखरीत; व्यवहार. ५ व्यवहाराची जागा; दुकान. 'राजद्वारी कां सभे मासारी। येमाचें पारीं अयवा वेव्हारी।' -एमा १३.१४३. ६ राटला; दावा. 'न दिसे नरहरी। जितोनी वेव्हारी। घेईन जाणा।' -गुच १.१२४. [सं. व्यवहार] वेव्हार-रा-री-प्र. १ सावकार; व्यापारी. 'तेथें वर्मान नामें वेव्हारा' -पंच १.५. 'मज प्रयोगमु फळावया। वेव्हारा होई।' -हा १४.१६. वेव्हारी-वि. १ व्यापारी. २ अडचणी; हरकती, सवयी आणणारा; हुज्जतखोर.

वेष्टा-वेय पदा.

वेष्ट्या-ली. १ प्रव्याहरितां वाटेल त्याला आपल्या शरीराचा विक्रय करणारी स्त्री; शई; कपचीन. 'वेष्ट्या म्हुणजे लोड्यांतल्या राडपासारख्या अहित, लडकर निचन नाहींत आणि सुलल्याचून रहात नाहीत.' -मृ ५.०. २ कलारंतोण; नायकीण. नतेधी. [सं.] गमन-न रंडीवाजी. 'मृत्ति-व्यवसाय-लीप्र. शरीरविक्रय; कसब; भगदत्ति. वेष्ट्याचार्य-प्र. वेष्ट्याचा मालक; वेष्ट्या वाडणारा. [वेष्ट्या+आचार्य] वेष्ट्यामार, वेष्ट्यालय, वेष्ट्याश्रय-प्र. वेष्ट्या राहतात ते टिकाण, घर; कुंटणखाना [वेष्ट्या+आगर, आल्य, आश्रय]

वेष्ट-प्र. १ पोशाख; कपडे; वेष्टार. २ पोशाखाची टन्हा, प्रकार, रिवाज ३ सुरक्षा; सोंग; मिष्ट ४ रूप. 'मी घुमचिनि वेष्टें। तवें तें हे सोपे।' -हा १.१९६. [सं.] १ धारी-प्र. १ वेष्ट, सोंग, सुरक्षा घेणारा; सोंगाव्या. 'पुढ-ली वेष्टधारी.' 'वेर मारीक वेष्टधारी। असतिव्य।' २ टोंगी. ३ भ्रूपा-जी. कप्रातकार घालणे; पोशाख करणे, प्रमाथना. (इ.) वॉयलेटला नवा प्रतिशब्द.

वेष्टक-वि. वेडा, वळसा, आवरण इ० घालणारा. [सं.] वेष्टणें-उक्ति. १ वेडणे; घेरणे. 'वेष्टिन उभे देखोनि घेरें। घेरी हृत्त विचारी।' -सुआदि ४.१४३ २ भोंवतीं गुंडाळणे; लपेटणे. [सं. वेष्टन] वेष्टन-ण-न १ घेरणे; वेडणे. २ आवरण; आच्छादन ३ विशबी; म्यान, गवखी. ४ कुंपण; तट; कोट. ५ वळसा, फेरा (रस्त्याचा पर्वताभोवतीं) ६ मृत्यांतील एक प्रकार, दानभाव ७ वेडण्याचें वज्र; धोतर [सं. वेष्टन] वेष्टनीय-वि. वेष्टण्यास, भोंवतीं गुंडाळण्यास, झांकण्यास योग्य. [सं.] वेष्टा-प्र. वेडा; घेरा. 'वेष्टा घनंजयाला आत्मदयें सत्य पाड वेष्टया।' -मोदोण २.२०. वेष्टित-वि. वेष्टिलेला. वेष्टी-ली. १ (वेष्टा) धोतर; कुंजी. २ आंतडीं गोळा होणे वेष्ट पदा. 'हृदयीं कवडून जडवेष्टी। होत असे मोहानें।' -नवनीत १४.६.

वेस-ली. १ गावडमाचा दरवाजा, नगद्वार. २ पसाचें, कुंपणाचें दार. ३ घराचें मोठे दार; दिंडीदरवाजा. ४ सरकारी पटी,

सारा भरणे (गावचे दरावाज लावून ती वगळ करीत यावरून)
[स विष्] वेशीं-वेशीवर-ला-स घाघणे-टांगणे-
माट्याने सांगणे, जाहीर करणे, 'सर्वोना कळविणे' 'हे माझे वेद मी
चवण्या लेखात जनतेच्या वेदीवर टागल आढे' - ककाआर्या १
(दुष्पणे) वेदीस घाघणे-आपली अध्वणू, आपसि जाहीर
करणे • कट-ड-ओ. पुण्याच्या दाराची कवाही, फाटक
• कट-री-उ वेस राखण रा महार (पूर्वी गाववेशीवर महा
रावा पहारा असे) ' जोहार मायबाप जाहार । सारा सावया
आले वेसकर । ' - तुगा २२९ • घाटी-उ (बों) घर राख-
णारा मूळ पुरुष (सर्प), निंवा दवता ही घरालभुतासेताची
याधा होळ दत माहो

वेसगणे-अभि (व) दुवेळ होणे, व्यस पावणे ' गदातार
पली हातपाय वेसगला तर कोण सभाळ करील ? '

वेसजी-ही १ गुड्ड ३ प्रकाश ' जयाचेनि आनिके तेज ।
आपो रविशशीचि अग्निजे । म्हणजनि जग वेसजे- । दीप असे
तया । ' - झा ६ ११० [स विगुडि, प्रा विगुडि]

वेसण-न-ही १ बैल, टोणगा इ० कारी स्वाधीन रहावे
म्हणून त्याच्या नाकात ओंवेळो दोरी नयणी ' की मासिर्षी
वेसण प लून । महारपभ करितो दीन । ' ३ (ल) पकड, छाप,
चवईस मालकाच गुप्त व बारीक काम नोकराकडे आले म्हणजे
नोकराची गुप्त आणि बारीक वेसण मालकाच्या मरमण्यानी कस-
ली । - सवरीशब्दा ५० ३ एक नाकातला अलंकार-टुलास
' ह्याली वेसण साजितो घडुमतीपोशात्मजा नासिकी । ' - क्षत्रि
सेना ४ (कुस्ती) आपल्या जोडीदारास खाली धरून आपली
घोट ओढीदाराच्या नाकपुडीत घालून वर ओढून जोडीदारास
चोव करणे [द्रष्टा अवघासिणी=नासारवजू हुल० गवेरण]
वेसणी-ही वेसण अर्थ १ पडा ' वेसणी घालीन, माझा ।
मनोवय पुढी । ' - दा ३ ३ २२

वेसन-नी-व्यसन-नी पडा वेसन अंले निष्काम खाले
नर न०३ नारी । - तुगा २९७ ' घाहाळ वेसनी निघाहो । ' - दा
२ ३ २७

वेसवा-ही १ वेसया कसवीण २ गरती असून व्यभि
चार करणारी स्त्री ३ (सामा) उभोर, वेडगी स्त्री ४ (सिनी)
निरंज्य स्त्री [स वेसया]

वेसवार-उ १ दोन तीन प्रवरच्या दाळी, घन, हळद,
मिरच्या इ० पदार्थ लटवून किंवा भाजून माजी इत्यादिकावर
घालण्यासाठी त्याचे जे दूट केरतात ता मसाला २ मेवेवूट ३
(बों) कच्चा मसाला ' मांस व वेसवार यांनी पोटीस वाता
• दुसवार पाषाणी ' - थार २ २६१ [स वेसवार] वेस
वारचें लाणवें-न मोहदा, मेध्या, दिंग, हळद इ० ने
घुम आत घालून करतात ते लाणवे

वेस्त-स्ती-वि अव्यवस्थित, व्यस्त पडा ' मूर्ख अभफ
वेस्ती । दग्धि भोजिजे । ' - दा १४ ८२, - दा १२ ९१.
[व्यस्त] • वेस्ता-वि अव्यवस्थित ' परतु येथील कारभार
वेस्तेवेस्ता ' - पेद १ ४३

वेहकळी, वेहफळी-ही एक लहान झाड, विकली.
' सोवणी दाहकळी वेहकळी ' - कालिका २२ १४

वेहणे-अकि (भिगी) राहणे जिवा हाकी जीव छुस वेहते '
- भि ३१

वेहरण-न आळ, दोव ' याणे टाकिली ममतामाया ।
मजवरी वेहरण आले माया । ' - भवि ४ २१० विहरण प. १

वेहळा-उ वेहडा, झाड व कळ

वेहळा वेहळा-उ ओडा, नाला, ओढोळ वहाळ पडा

वेहायेळी-ही लगामाचा एक प्रकार - भाषण १ १८५

वेहाळ-ही उपवास, ' वेहाळीचे वार पाता । ' - उपा
७३ २१

वेळ-पुली १ कालविभाग, काळ २ आताचा काळ व
बाही कार्य होण्याचा काळ यामधील अवकाश, अंतर ' घेरे
होण्यात असून वेळ वाढ म्हणून अर्धो घेरे वाकारून घ्या ' ३
पुरतव, न शुतलेरा, रिक्तामा वेळ ' माते पाटीरी काम आहे
वेळ सापडल्यास येईन ' ४ अवेक्षित किंवा योग्य कालापेक्षा
जास्त काळ, उशीर (कि० छावणे, लगणे) ' मला शाबेत
जाण्यास वेळ द्याल । ' ' वेळ लावला-ही, वेळ लागण-री '
५ (हो) समय, दगम, विशिष्ट काल ' हो वेळ पोथी वाचा
नयाची नव्हे ' ६ दिवसाचा अर्ध भाग, सत्राळ किंवा दुपार ७
तीस घटिकांच्या (रात्री किंवा दिवसा) आठ विभागांपैकी एक
अमृत, उद्योग, काळ (घुल्लु), चवळ (घोर), रोग, लाभ,
हानि आणि स्थिर वेळ साखरीज इतर पुष्कळ प्रकारच्या वेळा
आहेत उदा० अघरी-घोर-घात-राक्षस-वेळ, जाती-यती वेळ
इ० ८ सुहृत् ९ प्रसंग, सची - किंवि वेळा पडा ता दिव
वास तीन वेळ वेचये ' [स वेला] • दृढाडणे-व्यर्थ, निष्फळ
वेळ घालविणे • मारून नेणे-प्रसंगी कसोपणा यत्न न ठेणे,
मुकीने प्रसंग साजरा करणे वाणी राखणे ' केवळ शब्दामात्रे
वेळ मारून न घेता कति कसून दाखविली पाहिजे ' - निच
• वाढणे-बरे किंवा वाईट होण्यास समय अनुकूल हाणे सामा
शब्द- • अवेष्ट-ही उचित किंवा अनुचित, अनुकूल किंवा
प्रतिवृत्त असा काळ, प्रसंग (विवक्षित कामाविषयीचा) ' वळ
अवेळ आहे चार दरव जवळ अधिक असू या ' - किंवि वळ
किंवा अवळ न पातां घाटल त्याबद्दी ' वेळ अवळ बाहेर आलोस
परतु एथे पिसाचाचा उपदव भारी आहे ' • काळ-उ. काळ

वेळ पहा (किं. येणें, जाणें, सुदणें, पडण, टळणें) वेळा काळाळा कामास येणें-प्रमगविशेषी, अडीअडचणीला उप योगी पणें घेळणेवारचा, घेळणेवारी-विक्रि विवेलेप्रमाण, वेळेनुसार, वेळेच्या पांगल्यावार्ड गुणप्रमाणें व साधा किंवा वृत्ति याच्या प्रसारानुसार पडणारी (गोट ह०) अनिष्ट परिणामाच्या, कृतीच्या, वचनाच्या प्रमगी योजनात ' वेळेनेवारचा उगाच वृ शूलनोस काय म्हणून ' [वेळ आणि वार] ० (अ)नसार- (वेळनसार) -वेळेनुसार पहा ० नाचारी-कि बरी-वार्ड वेळ न पाहता वेळअवेळ पहा म्ह० वेळ ना चारी गाठव आले पारी [वेळ+ना+वार] ० प्रसंग-३ बाळकदा, बळबुल, वेळअवेळ पहा ० भर-कि १ सारा दिवस, वरचेवर ' वेळ भर वरती वेरसार धाक याचा वाट मजप्रती । ' -होला १८ २ अर्धा दिवस पर्यंत ३ बऱ्याच वेळपर्यंत ० मारणारा-मान्या-वि समयसुचक, प्रसगावधानी. ० चारी-कि विवेळारी पहा ० साधणारा-साधु-वि १ संधी साधून काम करणारा २ वचशीर वेळा-भी १ हंगाम, समय, विशिष्ट काळ २ आहुति वाचक गणनाकाळ घेळां-कि वि सख्याचक किंवा गुणवाचक उपसर्ग लादून आहुति दाखविण्यासाठी योजनात उदा० एक-तीन-बहुत-किती-वेळा ' एक वेळा सोडीन, दोन वेळा सोडीन, तिसऱ्याने कोरडील तर तोंडात दाखोल ' वेळाईत-वि वेळेवर, सफटप्रमगी वेळाध्य करणारा, मदतीस धावणारा, वेवारी -विउ ११ २८ ' हुका म्हणे दब भकावेळाईत । भक्त तेनिधिन त्याचि यांनि । ' -गुग २२७५ [वेळ+आगत ? हु०] नि वेळास्तो=वेळेवर [वेळावप्रक-न आगगाड्या, आणोटी, शाळा इ० च्या कार्याचा वेला दाखविणारा तक्ता (इ) टाईम-टेबल वेळाप्रकाशक-३ (गणित) पट दाखविणारी संख्या, वार संख्याक, गुणक वेळायित-वेळाईत पहा ' बाबला राखे वेळायितु । ' -दावि १४३ वेळाचणें-अकि आबाळणें, वेळेवर गरजेच्या गोष्टी न मिळाल्याने खगणें (पीक, अनावर, मूल इ०) वेळावेळ-खी १ वेळअवेळ पहा २ (क) विरच उशीर ' तो अलीकडे वेळावेळानें येळ लागला आहे ' [वेळ+अवेळ] वेळेन (नु) सार-कि १ वेळ, प्रसग याला अनुसरून २ वेळप्रसगी, कधीकधी वेळेवारचा-वि वेळेवर असलेला कधी नेहवाळचा असा अग्रुध प्रयोग येतो वेळेवारी-कि योग्य वेळी, वेळ टळण्याच्या आधी, वेळेचा अतिक्रम न होता ' गुला चाकरी सोडणें असल्यास वेळेवारीच सांग नाहीतर आयते वेळेस फसवशील ' वेळावेळां-कि १ वरचेवर, वार वार २ वेळ येदल त्याप्रसगी, प्रत्येक वेळी [वेळ द्वि]

वेळ-खी एक वनस्पति

वेळ-भी समुद्रकिनारा वेल पहा

वेळ-३ वेळ पहा ० अंउस-भी पडरपुरथील कार्तिरी किंवा मार्गदीपी भावस यादिवशीं येणुनाद वृणाग्रीत्यर्थे नदी-तील राहकार लोक जेवनात ० वट-वूट-न ० घळाचा तुकडा. [वेळ+वाट] ० फाटी-भी कळू, बांधूचा वामा ० चन-न. वेळेंच वन ' यदुवदापी वेळवने । वनवायी असती । ' -भाए ५३. वेळी-वि वेळसंधी ' वेजवी व सा ' ' वेजचि वेल पांचे न बदवति जसे तें तसे वेळवांचे । ' -२ (गजेंद्रमोक्ष) ५४ वेळ-न (गो) जीभ दाखवण्याची (तोने-वादीची) पटी वेळ-भी वळी (गधादिवाची) ? ' ज्याच्या वषाळाची वेळ । सुर सफळ वाळती । ' -भारा बाल ६ ५६. [वळी] वेळकोट-एळकोट पहा ' कि वाचे वेळकोट मोलती । ' -वेप १३.

वेळटी-खी (क) विळी (मराटेलेकान प्रकार) [विजि अन्व]

वेळण-भी १ पेज ' वेळिलें वेळण भाताचें । ' -ययादि १७ १३३ २ वेळवण-णी पहा ' सौत्रया वळिल्या अतिदुसरी । असार वेळण साडिलें दुरी । ' -एदल १४ ११३ वेळणी-खी १ वेळण काढण्यामादी केलेले तव्यासारखें खोलगट वितळी भाई २ (व) मडक्यावर झाकण ठेवण्याचें मातीचें भाई ३ झाकणी, वाढणी ' हा पडे गाढें वेळणी । ' -एमा १३ ३२४ ४ बाडणा, पाळी ' त्या सापापुड दुचाचि वेळणी ठेवनि । आपण घरासि आला । ' -पच ३ १४. [सं विरु=आच्छादणें-वेलनी] वेळणें-अकि १ (शिजलेला भात, भाजी इ० खी) पेज, पाणी नियदून काढणें ' स्वरित परम तेथें भात हे वेळथेलें । ' -साह ६ ७० २ (कदाही) गळले, दोबया इ० उकटून हलक्या हाताने हालवून पाणी नियदून काढणें ३ गाळणें वेळण-णी-न भाजी, डाळ, पुरण इ० पदार्थ वेळून त्याचें जे पाणी काढतात तें [वेळण+पाणी सं वन=पाणी यापासून मराठी प्रत्यय] वेळण, वेळविणें-वेळावणें-अकि (दुसऱ्या शब्दाशी जोडून येतो) सईल सोडून हलविणें उदा० बोई-मान-पाय-हात वेळणें [सं वेळन]

वेळवोट-डी-न खी (प्र) वेळवोट-डी पहा .

वेळा-ळ-ला-खी दडात घालवण्याचा एक अलंकार ' दडी वळा वाडकडा गुंभयाचा सणकार । ' -अफडा ५५. [स बलय, म बाळा]

वेळा-खी नव. वेलची एळा-ला पहा ' लवंगा वेळानीं समारच रामा मुखानी । ' -त्रिमुद्राम ३८

वेळा-भी १ समुद्रकिनारा ' वेळा लघुनि वेळही न लागला, जाई त्वरी श्यामला । ' -आसेतु ५ २ मर्यादा, हद्द ' दसैसामह वेळा । साहनि उते । ' -शा १९ ३१३ [स वेळा]

वेळाडळ—न वेलाडळ पदा मंदिर, गृह मुख्य पेठ 'तो जाण वेळाडळ। हानाचें वेळाडळ।' -झा १३ ३११, -क १३

वेळिल्याणें—(चुनिने) वेळिल्याणें पदा

वेळीप—उ (गो) गोव्यातील एक हिंदू शेतकरी जात

वेळू—प्र बाबू कळक वरा बास [स वणु प्रा वंजु]

रहू—यारा हात वेळ फिरतो आहे=मूर्तिमत दादिव नादत आहे

०जाळ=नव्हेचें वं 'दैवें बायच्या कपोळी। परंपरें वेळूजाळी।

स्वजाति काचणी हणळी। पेटली ते होळी वनाची करी। -एभा

१३ १८९ [स वेणु-जाल]

वै—जी वृषण बई पहा

वै—जी (विणकाम) ओवी पदा ०वाडी-जी वैची पंगे,

कावटी

वै—जी बहल्या भोंवतीच्या मरकय'ची उतरळ वही पदा

वैकटिपक—वि १ ज्याविषयी मतभेद आहे असा (मुद्रा,

निदान) ३ ज्याविषयी विकल्प सांगितला आहे असा (नियम,

विधि), ऐकिक ३ अतिवित्त सशयित [स]

वैकश्य—न १ वैगुण्य, पणुपणा; अवयवाची मोडलेली,

मासलेगी व्यय पावलेली स्थिति ३ व्याकुलता 'दह वैक-

श्याचा वारा। सणें लागेल या छुडमारा। -झा ८ १३२ ३

अपूर्णता कमतरता (धरा प्रयोग इ० तील) ०पूणे—(सके

तिक) (राधाबादायेश्वरे) वैकल्पपूर्ण/बरोबर जावत नव्हे,

-ख १२५० [स]

वैकुल—वि (प्र) बायकळ पदा

वैकारिक—उ (बास्तु) दाय ताण (इ) स्त्रेस [३

विहार-वैकारिक]

वैकुट—उन १ विष्णु देवतेचें निवासस्थान, विष्णुलोक

'सणें वैकुट पासानि विहाळें। मजगतीं केलीं राउळें।' -झा

१ ३८९ २ विष्णु कृष्ण -झा ११ १८९ 'वैकुटाच्या कटी

पावनि मिनी रडे प्रया आया।' -मोडयोग ७४४ [स]

०चतुर्दशी जी कार्तिक शुद्ध चतुर्दशी ०नाथ-नाथक-उ

विष्णु 'आता यावी लो वैकुटमाझ।' -झा १ २७४; 'तोपोनि

वैकुट नाथक। वर दिवला अलीकिक।' -व्य १०१ ०पीठ-

न वैकुठ पदा 'नातरी वैकुठपीठनायकें।' -हा १० १८ 'सुधा

साल स सनु। परा आले वैकुठपीठ।' -गुगा ६७८ ०मथन-

न वैकुठलोक वैकुण्ठवती दहासहित। नला तुक्या कट्युगी।

०वासा-नि १ विष्णुचें अभिधान चोरसयना सार्वभौमा

वैकुण्ठमिमा निरयना।' -व्य ५१ २ मरुतु पावलेल्या विष्णु

भक्तासर्वां कागदपत्रांत त्याच्या नावापूर्वी गिरितात ०समा

दाघा-जी कृष्णानें बरपसाम दिलेली मेजनाची

घेंटत-वि बदलेला (आहार निशा घन्या यात) विहृत

पदा -उ (बास्तु) ताण नेट (इ) स्त्रेस

वैमात—न एक रत्न एक प्रकारचा हिरा [स]

चंपरी—जी १ जिच्या योगानें शब्द बाहर पडतात ती

चतुर्विध वाणीवैरी चवथी, (परा, पश्यती म-यमा व वैखरी)

स्वपरवेद्यवाचा 'उच्चार होता वक्षाराला। वैखरी कोळज।'

-दा १७ ८२ २ वारा, वाणी 'फेडुनि जन्माची जवनिळ।

वैखरीयें तरी वादक।' -भाए ६०४ ३ शारदेवता, व वाशकि

४ जीम 'घातल्या मुखामध्यें प्रेमानें वैखरा। वादतो आता तो

हृदयांतली खरखरा।' -प्रला २०० ५ भापा 'हुसैं उदारत्व

थीहरी। बद्द न शके घाळत वैखरी।' [स]

वैगणें—न (कों) उन्हाळ्यात होणारें मात -रुपि १९०

वायुमण पदा

वैगुण्य—न १ गुणधर्मोपर कर, विरोध, गुणधर्माचा

विरोधीपणा २ ०यग, उणीव, दोष [स]

वै(वै) चणें—उक्ति सुणानें पाखडून, घोलून जाडा-धारीक

अज्ञ वगळा करणें 'मंतर तो रवा वैचावा' -पाकशाळ २३

[स विच=मिथ होणें] वैचपाखड-जी (०यापकाशी)

घोलणें-घोरवडणें [वैचणें+पाखडणें]

वैचई—जी (इ) एका कदाच्या बाळकल्या चकल्या या

तद्वन उपासाला खातात

वैचक्षप्य—न १ नैवय्य, पारंगतता २ सक्षोषनातील

प्राचोण्य [स]

वैचा—उ (जरात धदा) निरनिराळ्या आकाराचे व

आकृतीचे जरीच टसे उमटविणें [१ वैचा]

वैचित्र्य—न १ विविधता मिश्रता (२५६० थी) २ विष

क्षुण्णण्या आशये [स] ०पावई-वि रम्याद्भुत (इ) रोमों

निक -मनोरजन भावें १९१४ ५ १८२

वैज—उ (कु कों) वैज [स वैज प्रा वैज] वैजी-

जी (गों) १ जीवैच हाकटीरण २ दाईं छंदें तव आणि

येकु प्रबुद्ध करित। दोघी वैजी होतिया दशांत।' -खिपु १ १५

१२ ०पण-न छंदेंपण

वैजपती—जी १ काळी तुळस २ एक फुलझाड ३

विष्णूच्या गळपतील माळ हात दुध्वा-आप-तेज-वायु-आकाश

या पाच तत्वांचीं दर्शक गीळ, मोतीं भाणिक, पुष्पांज व हिरा

अशीं वांघ रत्नें असतात -झा ११ ६०३ 'वरम विसळ जेवें वैज-

यती विराजे।' -साकड ८ ११९ [स] ०माला-ठ-जी

वैजयंती अर्धे १ पदा वरी कोळे वैजयंतीमाळ।'

वैजात्य—न १ जातीची मिश्रता वने, प्रकार, तहा या

संबंधांत भेद २ जात, प्रकार त हा यासमूहाचा परकेपण

[स]

वैदालप्रतिक—पु योक्तस्यासी, धर्ममिश्रा, सद्गुण यांची
पतावणी दाखवून मत्सर, लोभ, कंठरपणा करणारा [स विदाल=
माजरमन]

वैदुरी—पु (महानु) एक राजनीतिप्रिय ' बोधीला निज
वैदुरी उशनसी । ' -गस्तो [वैदुर्ये ?]

वैदुर्य—न एक रत्न, नीलोत्पल [स वैदुर्ये]
वैण—पु (गो) वणवा वैणुचें—कि (गो) वणव्यात
सापडणे

वैणव—वि बावूचा कलेला, वुडडी (वणवा, टोपळा इ०)
[स वणु-वैणव]

वैतरणी—स्त्री १ यमरोकची एक नदी २ मृताला ही नदी
सरून जाता यावें म्हणून उत्तरकियेच्यावेळीं ब्राह्मणास दान
दिलेली गाय ३ एक नदी [स]

वैताग—पु सताप, तिरस्कार यापासून वाटणारी विरक्ति,
उद्वेग, बोट, त्यागबुद्धि (जग, जगातील गोष्टी याविषयी) (कि०
धेनें, यणे) [स वै+त्याग] वैतागणे—अकि १ तिडकारा
वाटणे, जावून जाणे २ रागाचे निर्भत्सना करून सवध सोड
व्याच्या गोष्टी बोलणे बैनापून जाणे असा प्रयोग येतो

वैताद्—पु (गो) एकनृतीयास टोळा

वैतालिक—पु प्रातःकाळीं गायनवादाने राजाला जागा
करणारा भाट स्तुतिपाठक, बरी [स]

वैद्—पु (विद्दिदाह्) मराठी खळातील सहावा डाव हात
दुपून कोंपरावर विंगी ठेवून ती थोडो उडवून दाहनें मारणे [का
ते अयिदु=सहा ?]

वैद्—पु १ वैद्य (अप) २ वैद् (नाकाडोळयाचा)
' गद् नावचा रे शब्दी । मुसा सम्रद कीज वैदी । ' -एरुस्व ११

३१ [स वैद्य] वद्—पु १ जडीझुटी-वनस्पतीची औषधे
देणारी रानावनात राहणारी एर अटकी जात व तोंतीत व्यक्ति
२ अवाणी, न शिकलेला वैद्य [स वैद्य त वैद्]

वैद्भी—स्त्री १ विदभैकन्या रुमिमणी ' नवल वैदभीच्या
भावो । -एरुस्व ४ ६७ २ (स हित्य) एक काव्यरीति हीत
समास बहुधा असत नाहींत व ही माधुर्याची व्यञ्जक आदि वैदभी
तशि मागधी स्फुर आम्हा घेवोत रीती अशा । ' -कम १ २
[स]

वैदिक—वि १ वेदासंबंधी, वेदापासून घेतलेले निघालेले
वेदोक्त २ वेदाध्ययनशील वेदकलेला (ब्राह्मण, पंडित) [स]
(वाप) एकापेक्षा एक वैदिक-प्रत्येकजण राहणा (विद्वा
नाच्या सभेविषयी निदाव्यजक प्रयोग) वैदिकी—वि वैदि
काचा आचार विधि इ० सवधी, वैदिक पदा —स्त्री वैदिकाची
वृत्ति, धदा, वैदिकपणा

वैदिक—स्त्री (गो अशिष्ट) वैद्यकी, वैद्यक ' मी जाण्ती
असे वैदीक । ' -उपा २८ ७. [स वैद्यक]

वैदुरा—स्त्री वेदर गाव ' वैदुरा नगरी जन्म घेमी । ' -गुच
१ २२

वैदुर्य—पुन एक रत्न वैदुर्य पदा [स]

वैदति—पु १ भयकर पोन्गूल २ वैधृति, एक योग

वैदेद—पु १ विदह दशाचा २ ब्राह्मण स्त्रीस वैदयापासून
खालेला मुलगा ' उत्तम वर्णाची जे नारी । हीन वर्णाचा गर्भ
धरी । तत्वि सतनि प्रसिद्ध । सुत वैदह मागव । ' -एभा २०
३०-३१ [स] वैदेही—स्त्री सीता

वैद्य—पु (विद्दिदाह्) वैद पदा

वैद्य—पु रोगावर आयुर्वेदानुसार औषधादि उपचार कर
णारा तज्ज्ञ दशो डॉक्टर, धनवतरी -वि १ औषधी, वैद्यका
सवधी २ वशानवधी [स] म्ह० १ वैद्याची पोरें गल
गुडानें मेलीं-स्वतःचा स्वतःला उपयोग नाहीं यामयी २ वैद्याला
वाटले आणि सन्याशाला मुडले, कोणास समजत नाहीं ०क-न
१ औषधीशास्त्र, वैद्याचे शास्त्र २ औषधोपचारावरचा मध, शास्त्र
[स] ०की-स्त्री वैद्याचा धदा, व्यवसाय ०त्रिया-स्त्री
शास्त्रोक्त औषधे, रसायने इ० करण्याचे वैद्याचे काम ०गिरी-
स्त्री (व्यापक) वैद्यकी ०नाथ-पु बारा ज्योतिर्लिंगांपैकी मोंग
लाईतील परळीवैद्यनाथ ०राज-पु वैद्याला सन्मानपूर्वक म्हण
तात ०वाणी-पु (व्यापक) औषधोपचार इलाज ' वैद्यनाकाक
कार । परि गुण नयेवि अणुमात्र । ' ०दार-न वैद्यक, औष
धोपचाराचे शास्त्र वैद्यौपचार-पुअव वैद्यकातील उपचार, इलाज
ससोपचार पदा

वधूत-ति-३०१ पोटांतील भयंकर दुख

धैर्घृत-ति-पु (ज्यो) सप्ताविष्टावा योग [स]

धेत—न (महात्तु) ज्ञान, बुद्धि

यैनजाव(बि)ता—५ दोषनिर्णयपत्रक —राज्य ८८

धनतैय—न गरुड [५]

येनसँ—न वनसँ पढ़ा

चेपरीत्य—१ १ विपरीतता, उल्टा प्रकार २ बैमनस्य
स्पर्शा [स]

॥ चंपूर्य—न समृद्धि, विपुलता, सुखान्न [स]

वैफल्य—न विकल्पा निष्कल्पा, निरुपयोगिता, नापिकी,
अनुत्पादकता [स]

धैर्य—न १ ऐश्वर्य, धारमाद, धीमती 'सैसी सर्व वृत्ति
धैर्यी। बुद्धि एव धीमती।'—हा १८ ३४८ २ प्रताप,
महिमा, योग्य [स]

धैर्य—न मतातर, मतभिन्ना 'आगरकर व टिळक यांच्या
तील वैमत्यांचे टोळ स्वल्प पुढीलप्रमाणे आहे'—मनोरजन,
आगरकर अंक [स]

वैमनस्य—न १ विमनस्कता, उदासीनता २ मानसिक व्यथता, मनाधीनता ३ विचल, गोचल ४ वैर, विरुद्धभाव [स]
वैमनस्य—वैमनस्याच्चा अपभ्रंश

धैमात्र धैमात्रेय—वि म

(भाज) स्त्री-रूप वैमात्री, वैमात्रियो (=सावत्र बहीण) अणु होते [च]

धैमानिक—१ विमान बालविणारा विमानविद्येत प्रवीण
-वि विमानासवर्धी विमान ये (शिक्षण ६०) [स]

यैमख—दि (चुकाने) विमख पहा

चेयधिकरण—न निरनिराल्या विषयाचें, आधाराचें ६०
अविष्टान अस्तित्व, व्यधिकरणत्वं [स]

वैयर्थ्य—न व्यर्थत्व वैफल्य पदा [स]

वैयाकरण—यु व्याकरणशास्त्री, व्याकरणतज्ज्ञ -वि व्याकरणसम्बन्धी (प्रक्रिया, इ०) [स] वैयाकरणी-णीक-य (सुक्तीने) वैयाकरण पदा

वैयात्य—न उद्धटपणा, नित्ताजरा धीटपणा । स ।

चैथी—रुी (सामा) षई वै पढा

घोर—न श्रुत्वा, वैमनस्य प्रतिबुद्ध भाव [स] गृह० कल्याण
राहून माधारी वर ० उगविणें—सुद्ध सेणें ० स्वाळणें—श्रुत्वा
वरणें 'हे देहमासी। वर घाली अहर्निशी।'—आण ५०६

०निर्यातन-प्रतिद्रिया-रुही अपकाराच्चा अपकारान् प्रति

कार, एक स्फेरा-प्र शत्रुत्व, द्वेष 'जे चालवीती तुज वेफेर।
 बेरी असे तो सुख पावले रे।' -अंक २ -हरिराजसूत रामायणे

भाषांतर १३ ० आध-५ द्वेप, दानुत्प ० मुत्ति-की प्रत्य
 प्रकार, वैनिर्वातन, सुह घेगाचार-५ (काव्य) १ दानुत्प,
 द्वेप न वैर प्रागट करण 'जके कला वैराचार' वेराडा-५
 (महाव) वैरी, दनु 'हा बाट वषट। जगी वैरा।' -आए
 ५२० वैरिणी-की वैर, द्वेप करणारी छो वैरी-५ दनु
 ज्याच्याशी वैर असते तो मान्य 'वैरी पाटियाही जातावे।
 न कचणे जे का।' -शा १६ ८६ -वि विरह; दानुवषधी

धैरतय—न विरक्ति [स]

वैरगिक—५ इन्द्रियनिग्रही तपस्वी । स ।

चैरण—जी लमात नवरीमुलीच्या ज्या दोन चिह्ना अस
तात त्यांपैकी जी आगावर घ्यावयाची असते ती दुसरी नेस
असते—न पापरण्याचे बळ, शैल उत्तम धरणे विराजत ।
—येसीत्त्व ११४५—मुसमा १०९ [स आचारण] चैरण्य
गांठ—जी बघुवराच्या पापरण्याच्या बळाची गांठ 'वैरण्यासाठी
बघुवरा ।'—येसीत्त्व १०८९ [वैरण-गांठ]

घोरण—जी १ गुरासदी चारा, भोलें गवत बाळलेला
कडवा ६० १ गोठयांतिल चारा दालग्याची कामा, गडदणी

वैरण—नखी १ दळण्यासाठी जात्याच्या पाळीत, आजण्या-
साठी खापर, बदर ६० कात किंवा काढण्यासाठी उखळत एक
वेळ घालतात ते धान्य, वैरा, 'टूकी' तैचि उखळ जाण। मागर
वीर घाली वैरण। '—एकदम १० ६०, 'पंचेवरी वैरण घातल।
तांतडीने जाते थोडेलें।'—दा १८ ५८ २ (सामा) भर, पुर
वण 'का साधुवाचा ताणा। ताण घालिता वैरण। ततु तोचि
चिचक्षणा। होय पट।'—माझा १८ ३६० (आहवा घागा,
याणा)—वडा [३३ वितर=पेकणें] वैरणें—न १ वैरण अर्थ
१ पहा, वैरा 'की दळविआ प्रथिवीचीं आता। काढासाठी वैरणें
घातलें मज पोता।'—विश्रु १०४४ २ ज्यादून जितें, उखळ
६० कात वैरण घालतात त भाडें—चकि १ शिजणें, भापणें,
दळण ६० कारणासाठी तपलें, खापर, जातें ६० कात धान्य ओतणें,
घालणें, ओवरणें २ (स) होटणें, दळणें (निदार्थी प्रयोग)
'आपली मुलगी अद्या टिकाणीं घेरनीत'—माभी वहाणी ७
(सामा) अर्थण करणें, देणें 'साय दृपदमदतें रवशर शिखि-
मुखात वैरिता पायें।'—मोआदि २५ १४ वैरा-उ १ एका
वेळचा (बाळ, सादूळ इ.चा) शिधा ओयरा २ स्वयंपाकाचें
साहित्य (खुलीपुडें देवलेलें) (वापर) मणाचा घैरा घरीं
अखणें—मोडें कुटव, परिवार अर्थण

वैरत्य—न १ विरलपणा (वक्रातील धाग्याचा), वीण
२ नमणे २ मनमोकळेपणा, दिलेपणा (स्वभावाचा) ३
वैलभोग्यपणा (कात्ताराचा) ४ (ल) दुर्मिह, उच्चाई, वग
तरता [स]

वैरत्य—न १ नीरसता रसहीनता, शुष्कपणा २ (ल)
वारडपणा, फिरपणा, पाणचटपणा विरस पहा [स]

वैरागर—न १ दिव्याची खाण 'वैरागरापुढें ठेविली गार।
क्षीराब्धीपुढें ठेविलें तक।'—रावि ३४ १६७ २ (सामा)
रत्नाची खाण 'सभाग्यें खणिता वैरागर। रत्नाहुनि रत्नें परि
कर।'—क्या १ १२ १ ३ (ल) खाण सादा 'ऐकें त्रैलोक्य
सुदरा। सकळ सौंदर्य वैरागर।'—एवढ ४४ ४ स्पर्शमणि,
विशमणि, ह्पशानें हिरा करणारा मणि—एभा १२ २१०
'वैरागर मणि पूर्णें तज्याचा होय। भेटल्या हरळ हिरा बरीतचि
आय। [स वक्राकर १]

वैरागी—उ १ सन्यासी, साधु, वैराग्य प्राप्त झालेला पुरुष
२ वैरागी, धर्माच्या नावानें शिक्षा मागणारा 'आधार घाटला
वैरागी प्रति।'—शनि १६६ [स विभाग] वैराग्य—न
१ प्रापचिक इच्छा, आकांक्षा यापासून निवृत्ति अनासक्ति 'तरी
वैराग्याचि आधारें। जिहीं विषय दृष्टीनि बाहिरें।'—झा ५
१५१ २ वैपथिक छुड्याचा त्याग करणें, विरयाचा कटाळा 'छुटली
वैराग्याची कोरप। चिराली मनाची धाप काप।'—झा १७
१३१ [स] ० पट—वि वैराग्याचें प्रतिपादन करणारे, वैराग्य
बोधक 'धृगारसाच्या ओढ्याच्या वैराग्यपर अथे कसा दणवार
—मतिविवार ७७ ० माला—स्त्री वैराग्याची माळ ० माला
घेणें वैराग्यमालेंत पडणें—दधारत्याग करून वैरागी होणें

वैराट—वि १ ब्रह्मचर्य उत्पन्न कलेल्या विराटपुरुषासंबंधी
२ विराट राजासंबंधी ३ कादें गाव—प्रात यासंबंधी [स विराट]
म्ह० वांशी वैरट बोली वैराट

वैराण—उ १ एव जात व मीतील अदकि ह लोककावणे
२ निवृत्तात लावण्या—पांवाडे आणि वायवी बोरी यांन हा
शब्द यतो

वैराण—न—वि १ आसाढ उपाह, पडिल, उध्वस्त सर
कारप फौजेचे जातायता तीन सुकाम जाहले त्यामुळे गांव
जुळे व परें जळाली, सधर गांव वैराण जाहलें—'बाहसमा
१९ २ (भुगोर) वायुहामय निरज (प्रदय) [वा वैराण
तुल० स विरिण-शून्य] वैराणा नी—स्त्री गलादी, ओसादी,
गैरआबादी 'त्या सुखाची दशा आबादी वैराणीची काय
पहाणो।'—ऐटि ५ ११ [वा वैराणी]

वैरुप्य—न विरुपता, विरूप आकार, घट [स]

वैल—पुन जुलीचा गाजुचा भाग, अवेल पहा [स विलग,
स वायला?] ० चुल—स्त्री वैल असलेली चुल

वैलंडी, वैलाडी—वैलाडी पहा

वैलक्षण्य—न १ विलक्षणपणा, विचित्रपणा, नहमीच्या
गुणाहून, प्रकाराहून वगळा गुण २ वेगळेपणा, भिन्नता [स]

वैला—वि वरच्या, बाह्यच्या गाजूसंबंधी [चरल, गो
वैलो] वैलाटी—स्त्री वरचा प्रदेश, उचावरचा भाग वलाटी

वैलोभ्य—न विलोमता, विरुद्धपणा [स]

वैवर्थणें, वैवर्तणें—अकि निवृत्त लावून त्रास देणें, खन-
पटीस बसवें

वैवर्ण्य—न १ राग अर्दी खराब होणें विवर्णता २ गुण
धर्मात भेद, विनातीयता [स]

वैवस्यत—उ चाळ मन्वतराचा अधिकारी, सातवा मनु
विवस्वनाचा पुत्र [स]

वैवाट, वैवाटणें, वैवाटदार—(प्र) नहिवाट इ० पहा
वैवाडा—उ (कों) घराभोंवतालचे परस, बई-वयवाडा
पहा

वैवाहिक—वि १ विवाहासंबंधी 'तो मी आज पुरोहितत्व
करितों वैवाहिकें मंगल।' २ नवरायासोसवधाचा, दापत्य-
धर्माचा [स] ० हुक—उ नवरा किंवा बायको म्हणून वागणूक
डेवण्याचा हुक (१) कौटुंबिक राईट 'वैवाहिक हुकानें वतनहुक
करायला लागण्याचा हुक कोठांस दिला आहे'—टिळे ४ ८९

वैव्हानी—स्त्री (मदान) आवाहन, जमवाजमव (स्त्रियाची)
'कतिता झाला वैव्हानी। चातुराणी।'—शिमु ७३० [स
आवाहन]

वेदाद्य—न १ स्वपटपणा, साधेपणा, निरादपणा (भाषा
इ० वा) २ मोकळेपणा, विस्तार (जागा, भांडे इ० वा) [स]

वेदाद्य—उ वेदादि महिन्यांनील दुसरा महिना [स]

वेरचित (अंगदार)—उ (वृत्त) सवै शरीर रेखित करणें, हात
अपरिद करणें आणि आसहलप्यान करणें, नंतर शरीर उच
कमन करिहस्त व कटिचिह्न हीं करणें ० रेचित (वरण)—न
हातपाय रेखित करणें, मान व कवर रेखित करणें, व दोन्ही पाय
वाकडे वळव त्यांनीं सोटें दोन्ही गाजूस हारील अशी पावडे आहवीं
टेंबणें ० स्थान—न (शृंग) दान्दा पाय वाकडे कमन आहव
टेंबणें, म्हणजे त्याचीं बोर्जे समोर न राहता बाज्या व उजव्या
गाजूस जातील चक्र सोडणें वगैरे मोठी वा स्थानात उभें
राहण्यानें स्थित होवत ० स्नान—न वैत्री पौर्णिमापासुन वैशाखी
पौर्णिमेपर्यंत वनतमाषाची स्थिती प्राप्त झाली करणें असें वन
वैशाखा—स्त्री—वि वैशाग महिन्यासंबंधी वैशाखा—स्त्री
वैशाखानील पौर्णिमा

वैशिष्ट्य—न १ निराळपणा, विशयता २ भिद्यता, करक, निराळपणा, वृथकपण ३ (सामा) वाळवण्याचा, धारण करण्याचा गुण [स]

वैदी—वी (कु कुण) नशीब, दैव आमची वैदीच म्हणून आम्हाला हातीं पेतलेल्या प्रत्येक कामात अवयस येते

वैशाख वैशीक—वि (महासु) वश करणारा 'ओळ खा वैशीक।' —भाए ७४६ 'वैशीकाचा पासो हे वापौनि उपासी।' —भाए ७५१ [स वशीक]

वैशेषिक—न पदशास्त्रील एक मत कणादमत 'विशय' म्हणून एक तत्वीनच पदार्थ मानून कणादानें त्यास या दर्शनात महत्त्व दिलें आहे —३ वैशेषिक मनाचा अनुयायी 'याचा (गुणाचा) विनाश हाचि मोक्ष।' ऐमा वैशेषिकाचा पक्ष।' —विउ ३५ [स]

वैशिष्ट्य—न १ निराळपणा विशिष्टपणा २ अलौकिकत्व, अत्युच्चता [स]

वदय—उ १ हिंदूच्या चार वर्णांतील तिसरा व्यापारी उदीमाचा वर्ग —हा ९४६० २ या वर्णातील व्यापक व्यापारी, वागी 'वैद्य तुळ्याचार गोरा ता कुमार।' —सुभा २३३१ ३ एखाद्या वस्तूचे गुणानुक्रमानें चार प्रकार कल्पिले असता त्यातील तिसरा प्रकार दर्शयिष्वाकरिता हा शब्द योजितात उदा० वैद्य-द्वि-भाग-सवर्ग-विपय-६० [स]

वैद्य—वि वश (अप) 'करीरे मला वैद्य त रामकता।' —राक ११४ [स वश]

वैद्यदेव—उ राज भोजनापूर्वी अग्नीग आहुती दण्याचा विधि पंचमहायज्ञांपैकी एक यज्ञ [स]

वैद्यानर—उ १ अग्नि 'मग लागल्या आगी कापुरा ना काजळी ना वैश्वानरा।' —हा १५४३९ २ एक औषधी पाक [स]

वैषम्य—न १ विषमता द्वैत 'पार्था जयाचिया ठायीं। वैषम्याची वार्ताचि नाहीं। रिगुमित्रा दोहों। सरिखा पाडु।' —हा १२१९७ २ एकासारखपणाचा अभाव कमजास्तपणा 'नाना कळावैषम्ये चट्ट। कां सांडिला आधीं नोंडु।' —हा १७२६ ३ अनियमितपणा, असमता ४ विरोध विषमभाव अस्तित्वात ५ दुस मत्सर, हवा प्रेम असतें तसे वैषम्य असतें तरी ते नाहीं होतें परंतु वैषम्य असले म्हणजे आपीं अगळे प्रेमदि विषय पावू नये [स]

वैषयिक—वि विषयासंबंधी (सुख ६०) विषयपदा

वैष्णव—उ विष्णुभक्त 'शेव यासी म्हणती सदाशिव। वैष्णव भाविनी रमावध।' —ह ३४१७७ २ विष्णुभक्तिसंप्रदायाचा अनुयायी याच्या उलट शैव —वि विष्णुसंबंधी, विष्णुचें

'ऐमी गीता वैष्णव प्रासादु।' —हा १०४९ [स] ० संस्र दाय—उ केवळ विष्णूची निरनिराळ्या स्वरुपांत उपासना करणारा एक धर्मपथ ० स्थान—न (नृत्य) एका पायाची माडी किंचित बाकडी करून पाय ताठ ठेवणे, दुसरा पाय जमिनीपासून किंचित उचललेला व चोटे वाजूस वळलेला असा पदिल्ल्या पाया पासून अडीच ताल अंतरावर ठेवणे, कमरेवरील भाग सरळ ठेवणे अशा प्रकारें उभें राहण्याची तहा नमन, अधास्त होणे, ह्या गोष्टी ह्या स्थान त उभें राहाण्यानें सूचित होतात 'वैष्णवास्त्र—न यिशाचास मारक असें अन्न, विष्णुसवर्षी अन्न 'वर्णकुमारें जाणानि अतिसत्वर १ वैष्णवान्न सोडिलें।' —जे ५४४५ वैष्णवी वी एक मातृका —वि वैष्णवासवधा (आचार ६०) 'अनुग्रह विधिमंत्र उपासना। सांगेन त धारणा वैष्णवीची।' —व २९ वैष्णवी भात—उ वैष्णवाच्या गद्यप्रमाणें (वरी अक्षता (कच्चा) मध्ये गोपीचंदन (मऊ) व खालीं रक्षा) सालेला भात

घससें—घनसें पहा

घेसा—उ (प्र) वयसा आरुध्य, वय [स वयस]

घेस्वर्य—न १ स्वराचा वेस्वरणा २ यत्नपणा [स]

घो—या अक्षरानें आरभ होणार शब्द कां—यातून व इतर लेखानून अर्ज येतात तरी ओ' या अक्षरानें आरभ होणाऱ्या शब्दापुढें त्याच अर्थ दिलेले आहेत दशावर व अशिक्षित गाव-दळ लोकांच्या तोंडी 'ओ' नें आरभ होणाऱ्या शब्दाचा विशेष प्रचार असला तरी 'ओ' रूप जास्त छद्म आहे तर्हा बोळणे, व जो, बोळटा ६० शब्द 'ओ' नें आरभ होणाऱ्या शब्दखाली पहा गो घाटी ओ पहा

घो—उद्ग ओ। हाकला उत्तर—मोउयोग ८९९ 'भावि कासि हे घो बाहताचि।' —दावि १७७

घो—ओम् (अप) 'वो नको विषमसिता।' —जिपु १११

घो—न आदरार्थी संबोधन (जीपुश्यांस) अहो (काव्यांत उपयोग) जयजय को पुढे।' —हा १२१ 'कैतिया को तुम्हीं विहाणिया।' —शिउ ६५, (अग) 'तू कोण को गोरटी।' —मुआदि ३७४१

घोडरणे—अकि वरेंणे पहा 'मन स्वप्नाचें काबाड। घोडरी जिदा।' —हा १८५४०, —भाए ७०४ ओडरणे पहा

घोड—खी ओक ओकरी पहा 'पाटीं नवता मळमूत्र वाक। तरी मरोन जाती सकळ लोक।' —दा ३१२६ घोडणे—ओकणे पहा 'नवळट पतिताचें शास्त्र अथ बोधी। तरी पतित नव्हे तो' —वामन सरतमाव घोडारा—उ वाति, ओकारा पहा

‘तथेच्या देखोनिया वस्त्रा। रावणा आला वोकारा।’—कथा ६. १७.५२.

घोंकार—घ. ओंकार. ओम् पदा. ‘शब्द मौनाचा विचार। म्हावया मूळ वोंकार।’—दा ६.१०.३२.

वोख—वि. वाईट; वोखट पहा. ‘नाठवी कव्हणाचें वोख चाग।’—गीता १२.७७२. ‘तोही विषमत्व सूर्ये तपणें। अनु-राग वोखा।’—ज्ञाप २४२. **वोखट-टा-ट्टे**—वि. वाईट. ओखट पदा. ‘देवा बहुती परीं पाहतां। एथ वोखटें होईल झुंजतां।’—ज्ञा १.२०९; ‘वोखटा तरीं सी विटलीं वेदासी।’—तुगा २१३९.

वोखत—घ. (मि.) वेळ, वखत पहा.
वोखद—न. औषध पहा, —ज्ञा १७.६२. ‘वोखदीसी पाप न मिलें पादाता।’—ब ४६०.

वोखारणें—अकि. (घ.) रागावणें.
वोगडचें—अकि. (गो.) गहाळ होणें. **वोगडावचें**—अकि. (गो.) उधळणें; हरविणें.

वोगमान—घु. मानपान. ‘व्याही जांवदयासी बोगमान। घनलोभें जाण कदा न करी।’—एभा २३.९७.

वोज—खी. १ रीत; मार्ग. ‘तेजाची वोज दावित। ईंद्र-नीला।’—ज्ञा ११.६००. २ चांगली रीत; व्यवस्था. ‘जेणें मङ्गलत पूजिले वोजा।’ ३ चांगुलपणा. [सं. ओजस्; ऊर्जा—उज्ज्—वोजा. —आम १८३३; तुल० का. ओज=व्यवस्था]

वोजा—वि. चांगला. ‘सूर्यअस्तु हा समय वोजा।’—किवि. १ व्यवस्थितपणें; चांगल्या रीतीन. ‘तया बैसवी आसनीं राम वोजा।’—माधवरामायण अयोध्या ४६. ‘अमर करिती कृष्ण-पूजा। तैसीया वोजा पूजी द्विजा।’—एरुव ३.२४. २ सहज; सोप्या रीतीन. ‘केसें बंधन तोडिलेल वोजा।’—विपू १.९५. ३ संवयीन. ‘प्रवर्ते वोजा श्वान जैसा।’—रंजोवा १.६९७.
वोजावणी—खी. रीत, वोज. **वोजावणें**—कि. १ रीत, मार्ग दाखविणें; सुव्यवस्थित करणें. ‘दार्क वेन्हाळे देदी मवी। जे साहित्यातें वोजावी।’—ज्ञा १३.११५६. २ नीट होणें; सावरणें. ‘ऐसा अतिबल संप्राप्त झाला। न दिसे कोणही वोजावला।’—कालिका २५.१५. **वोजें**—किवि. वोजा पहा. नीटपणें. ‘पांचहि प्रलय वोजें। तुज निरुपिलें।’—दा १०.५.२८.

वोजणें—अकि. (महानु.) आचरणें; वागणें. ‘मायेबद्दीनीं वोजती ते तुम्ही वोजा.’

घोडगस्त—वि ओडगस्त पहा 'अभिमानि आणि जिस गळ। घोडगस्त आणि खळ। -दा २३१८

घोड(ड)ण—न ढाल -हा ९४९१ 'येता वेरियाचे शय। घोडण पुढे वरावे।' -रावि २७६५, 'माझ्या देशाचे घोडण। आढ असता तुम्हा विघ्न। स्वप्नींही परि नाही जाण।' -सुगु ९ [ओढणे]

घाडवर—न अवडवर, जाडवर पहा १ ढोलारा 'रावण गवांच घोडवर। त्रिकूट घनुष्य कला चूर।' -वसीरव ४, १०३ २ मिथ्या भास 'प्रपञ्चचे घोडवर।' -एमा २८२८४ ३ दम, टोंग घाडवरी—की गारुडविद्या, जाडुमिरी -अमृ ६२२ 'मनुष्याची गोड लया। शास्त्राची घोडवरी लया।' -दा १० ४३४

घोटव—न मोटवें पाह 'तेथेही मोट पुढे वं नाडा हुटे। घोडव पडे बैल अवचटे।' -एमा ११ १५३२ [ओढणे]

घोटव—की योग्यता 'तेही अधिकास्तचे घोडवेदिण। काय किदि जाय।' -हा ६३३९ -उ आढासत्कार -हा १३ ६३७ -वि दुरयाचा एक प्रकार 'घाडव ताडवाची डसरी। लाजिमेरी चक्रारी।' -कपा ३८५८

घोटव—उ (महाउ) उतर, अवतरण 'तो अलाप करी परावाचा। घोडवो घोडवो नवारासाचा।' -आदिपर्व (कृष्णदास) १९.

घोटवणे—अकि ओढवणे पहा -अकि १ प्राप्त होणे, वेणे 'कि निवृत्तिचा घळिक। घोडवला हो।' -माए २५१ -हुण २४८ २ अगावर येऊन पडणे -एमा १ ३६० -अकि १ पुढे करणे -हा ९ १५ 'राज्य साहज हात मिळेल। घोडवीतो लोकाप्री।' -नव १८ ३९ २ घणे सुखीचिया तातुला। घोडविले कर घमळा।' -कपा १२ १७३ [ओढणे, तुल० का ओड=पुढे देवणे, करणे]

घोटवण—की (महाउ) माडणी, रचना 'प्रमेयाची घोडवण।' -माए १२

घोटवसे—न (को) मोठा गोयता

घोटवियाना—उ एक मुदा, उडियानवध 'आणि स्वधि एणा वरीतें। नाभिस्थानादिया हरीतें। बहु जो आरोप त्यातें। घोडियाना बोळिज।' -स्वाउ ९४ ६६; -अपरोधापुनव ११ ८३ [स उडियान]

घोटडी—उ (महाउ) खपरिपाक घोडव पहा 'हा सवाड धीरुणोदवाचा। मिया बोळिला प्राडता बावा। परि बोडीं शुको फीचा। टापो नेदी।' -माए ८२४

घोटक—वि १ ओढक पहा २ ओढगस्त 'घोटक म्हण वून घ्यावे असा प्रसंग पळण।' -ख ४७६३ [ओढणे]

घोटणी—की ओढणी पहा 'घोटणी जरी बादली' -पाडसमा १ ३७

घोटणे—अकि ओढणे पहा १ आकटिले जाणे, जवळ येणे 'लोक सहजचि घोडे। कामासाठी।' -दा १४ ६ २२ २ उपसणे 'शस्त्रे घोडवी भरा।' -दावि ३९६ ३ जवळ घणे 'ससार कस्तीं तुजला नवोड। त्या घडमावासुन कोण घोड।' -साहद ७ १३ घोडव(वि)णे—ओढवणे, घोडवणे पहा १ (हात ३०) पुढे करणे 'की सत्य चवु-पुट घोडविले शुक्राने।' -२ १५ २ येणे, प्राप्त होणे 'निर्मात्य साधिता मूर्ध्नि। प्रज्याचल घोडवी।' -सुसमा ४ १९

घोटणे—न पापकण घडणे पहा घोडवण—न पापकण 'राव म्हणे मही आसन। अवरासारखे घोडवण।' -नव १७. १५० घोडवण पहा

घोटदाम—उ वाण्याच्या बैलावरील एक कर -मसाप ९ २५२ [ओढणे+दाम]

घोटणी—की (गो) नवोडा कन्या [स उडा]

घोटा—ह ओढा पहा 'कृष्णा कृष्णास वरी प्रथम सुसमयी धावुनी, दीन घोडा। भेट नि सक गगप्रतिहि।' -मोहूष्ण ५८ ३

घादाकाड—की खटपट, धम 'सापडला रयापुडी। बोडा काडी निष्टा।' -एरुव १० ६९ **घादा वारा**—उ मयारा, धरवद 'जयाचिया अतर। माही घोदावारा। सयमचा।' -हा १३ ६९२, -एमा १० ५७०, -सुगा १३१० [ओढणे+ वारणे]

घोडाळ—वि ओढाळ पहा -हा ११ ५४०, -एमा ७ ५१३ 'स्वामीं अमिलासी घोडाळ। जदत शेंड अदेखणा।' -दा ३ २२८ घोडाळणे—अकि ओढाळपणा घरणे, भटकणे 'घोडाळिला लाविले। ते तेंच कान पूत वीले।' -हा १३ ७३९

घाडियाणा—उ (योग) एक मुदा, यध, बोडियांना पहा 'नच पडे कितीदी। घोडियाणा तो।' -माझा ६ २३० [स उडियान]

घाडी—की घोड, ओढ पहा १ प्रास, कट 'परी घर्म पत्नी घामडी। पोसिता जरी एकी घोडी। तरी कां अपरवडी। बाणाची बाण।' -हा १८ १४२, -एमा २९ १०० २ कल, आलवण 'उपस्थी परमावर घोडी। सालागी श्रीक माची अति घोडी।' -एमा ३ ४४३ ३ साण नद, जोर 'आमुच्या बाणाची घोडी। कसी साहतील बापुडी।' -एरुव १३ ४८वार्द कमलस्ता 'अनर्थ रत्न हाता घद। तें भांगराची घोडी पडे।' -हा १७ २६८ ५ धनुष्याची दोरी, ओढी पहा (कि०काडण) 'घनुडीं काढ जाणे घोडी।' -एमा ११ ३५६ ६ धक्का, सडत होटा धक्का होटा घोडी। वेडुड वेंसला नल्गे घोडी।' -एमा २४ २३०

घोढें—न लें, ओढें पदा 'नगर पीडिलें त्याचे घोढें। आज काडीन एकदा।'—मुआदि ३८ ८४

घोणत-ती—खी (गो) भित, ओणत पदा 'त्याही घोणती घोडेमां दिवसाभितुरी। मोडोनि पडळिया मूनीवरी।'—सिपु २ ४२ १३०

घोणजा—वि ओणवा पदा 'ओढरणें-खाली वाकविणें 'अर्थ देखोनि लजिमत्र। तोजण लोभें घोणजा केल।'—एभा १४ १६४

घोणघा—घ वणया पदा 'यासी कवतुक दाखविलें रानी। घोणवा गिळुनी गोपाळांसी।'—तुगा ३६ -२ ५८

घोणा—घ (महातु) ओहोळ बोंकणात ल्हान प्रदास ओहोण म्हणतात 'घुस्वरापोंमौनि तळेयाचा घोणा।'—ऊ ११६ [स व्ह-उप-वहन]

घोत—घ (महातु) ओढळ, ओत पदा 'बाजेधरा पूर्व घोत।'—ऊ. ११४

घोतडी—खी फार परिचय, सघटन 'का तुया बोल न मनणें। हें वोत।'चेनि दाढणें।'—माहा ११ ५५४

घोतणें—अकि (महातु) अवतरणें 'माया घटाकारें वोतें।'—चनधर सि घुत्रें २३६ [स अवतार, आ ओतर-ओतर-वोत]

घोतपली—खी १ बोंबळें जन 'तैसोच गुरुणा उखा ठजळली। ज्ञानाची घोतपली पडली।'—हा ७ १३१ २ बोडा रोक, ताप [स आतप-ओतप-वोतप+ली=अलपार्थी प्रत्यय]

घातप्रोत-पोत—किवि ओतप्रोत पदा
घोतत्रर—वि ओथवलेला वाकलेला 'घोतयस फल पुर्णी।'—एभा १९ ४२३ [ओथवणें]

घोतवर—वि लतु जाण्यादततें, भरपूर 'घोतवर सुखतात ग्याचा आगु।'—धवळे -मास्व १०६ [ओत का ओतु-पूर]

घोतघरा—घ जिल्हई, मुलामा 'सोनेमा रुपेमाचा वोत घरा। दिघला चागु।'—सिपु १ २६ ७४ [ओप-वोप]

घोतारी—घ ओतारी पदा 'दवाच्या प्रतिमा वोस्तीती वोतारी।'—मधव ४९८ घोतीघ-वि ओतलेली (मूर्ति इ०), ओतीघ 'तो वैराग्याचा काठिड। कि माहा तपाचा वोतिळें।'—भाए २५१ -खी मूर्ति, पुतळा 'तियें गर्भमेद गुप्तें। रफमून रस।' वोंतीव होऊनि असे। तें लाजिरवाण।'—हा १६ १८०

घोथंघणें—ओथवणें पदा 'करिती निर्लेजज हरीचे दास। सकळ घोथवळे रस।'—तुगा ७२०

घोथंघा—घ ओथवा पदा १ ओळवा 'धावे उणेया पुरेया। घोथवा जेनि।'—हा १३ ५३६ २ आग्रय, टेंका, खाव

'हा प्रतिमाजीं उगा। परि जुई जैसा वोथया।'—हा १३. १०२१

वोथरणें—अकि धारणें 'सहस्र व्दाप्र गर्जता वर्नी। जेरी हुरणी वोथरे।'—मुसभा ९ ७६ वोथरणें पदा

वोथरणें—अकि १ नाहोसा होणें 'तेंम वोथरे विस्मयो।'—एभा १३ ६७३ २ टिला पडणें, मदावण 'उठावला वोथरे वडा।'—अभु ६ ४६ [स उत्त+स्थिर?]

वोथिजणें—अकि १ पातळ करणें 'आहका पाणी वोथि जावें नलगे।'—हा ९ २१ २ विस्तारणें [अव+थिजणें]

वोदून—घ ओदन पदा 'अनेक शाखा वोदना।'—वेसीस ८ ६५

वोदरणें—कि. (महातु) (घर फुगुन) कोसळणें, उमदून पडणें, दाघळणें 'वोदरे तेथ मध्यें टेंका झुति।'—ट्यातपाठ १०

वोनामा—घ ओनामा पदा 'खडे माहनि शिकविला। वोनामा जेथी।'—दा ६ ६ २४

वोप—घुलीन १ मुलामा, तेज, ओप पदा 'त्यावरी कन काचे कल्या। वोप जणो विजु प्रकाश।'—क्या ४ ९ १९८, -मुविराट १ ६४ २ शोभा, सळाळी 'महाद्वारे विवाळ मळ कती। नवतलाची वळें वोप दती।'—ह २९ ७० ० सर-रा-

घ १ रत्नाच तेज गुदून दिसण्यासाठी त्याखालीं जो पदाथे घालतात तिचा मुलामा देतात तो, ओपसरा पदा 'उपाधीचा हुसरा घालिता वोपसरा।'—हा १५ ७६ २ (ल) सवध वोपसळें-

न (महातु) उजळा 'कनकप्रभा सोजिजेती। बरी वोपसळें दीजती।'—पूजवसर ११

वोपणें—अकि १ वणें, अर्पण करणें. 'ऐस युक्तिवेनि हातें। जे इंदिया वोपिजे भातें।'—हा ६ ३५२ २ हाणणें, मारणें 'शास्व रथीं जव घडे। त्वमुसळ वोपिलें रोकडें।'—एस्व १० ७२ ३ विकणें 'पै सवैमावेंसि उचितें। जें वोपिलें मज चित्तें।'—हा ९ ३३५ -न दान, अर्पण 'मग वेति ज्ञानाचें वोपणें।'—भाए ६२८ ओपणें पदा वोपविणें-१ विकविणें

'मुत्रपत्नी ओव। डोवावरी वोपविली।'—तुगा १२५१ २ दव विणें, देणें.

वोवणें—कि ओथवणें पदा 'ना ते परिमळें वोंविलें। चापेयाचेनि।'—शिधु १९

वोमाण, घोमण—न १ पूर 'जेथ प्रपचाची वळणें। कर्माकर्मांचीं वोमाणें। बरी तरताती वोमाणें। सुखदु खार्ची।'—हा ७ ७३ २ वेग

वोमयणें—अकि लोवणें 'अवईचीं पडळें। वोमयती शिन-खाळें।'—हा १३ ५६० [उमतणें?]

घोमाय—भी (प्र) वधूमाय, नवऱ्यामुलीची आई [स वधू प्रा वधूमाय]

घोरकल—ली—शुली कसोटीचा दमड वरकल पहा 'हव म्हणे वधूमाळी। ब्रह्मविद्याची वारकली।'—भाए ५४७

घोरख(रं)ह—उ ओरखडा पहा 'पचानेने नखे कपाळी वोरखडा कसा।'—सप्त १८ ४३

घोरग—वि वरग 'विषय वोरग करी'—दावि १४६ [अवतरण] घोरगणे—कि विरणे, ओरगणे 'विषय रती वारगळे। धीरगती।'—दा ३ १० ३२ [विमरय]

घोरढाण—णी—की दुर्धी वरढाण पहा

घोरप—की १ खाळा, उत्पटा 'घुजाली वेराग्याची वोरप।'—हा १७ २३१ २ ओरपडा [ओरपणे]

घोरपणे—ओरपणे पहा १ ओढणे 'घोरपिती काठिया। कमळे जैसी।'—हा १६ ३६७ २ ओरवारणे 'अर्थीचे नळे निरप। निराचे होर वोरप।'—हा ६ २३४ घारपेकार—वि (महानु) दरोडकोर 'घोरपचात गावे वेताली.'

घारायरा—ट—उ धम, खटपट—हा ८ ३५ 'निळा म्हणे म्हणोनि जागा। घारोनि वोरवार बाडगा।'—त्रिगा १८९

घोरस—उ १ वनरमनाने पुटणारा पांढरा—हा १४ ६९ 'बोली ह काय हपच्या वोरस।'—तुगा २१७९ २ प्रेम 'जैसी झुळी वोरस। माय वोर वारळा दोये।'—हा १८ १३२८ -न पुत्र, वल 'सु माकी माळली भी हुसे वारस।'—नाम १५३९ ओरस पहा [स उरसू—ओरस, प्रा ओरस] वारसणे—१ पांढरा सोडणे 'जवी वोरसोनि ठांही गाय। वलसापासी घावुनि आय।—मदि १७ २०३ २ प्रेम करणे—एमा ३ ८५०

घोराड—न (मि) घर 'एक दिडी एवढी वोरडा पागवात आयी—मिळीमापा २५ [शु वोरडी, म ओरडी]

घोरें—न (प्रा) वेश पहा—घार

घोल—ली—की तारण, गहाण 'जे आपुले सर्वस्व घाल। मग इतले वोलनि न्याल। म्हणोनि मयु नव्ह वोल। सावचि ह।'—हा १३ ३३० 'एसे म्हणैति अतरिवोलिडेडनि घासि पाठविले'—पच ४ ८ ओल पहा

घोल—की ओलावा, ओल पहा 'जयाचिच आद्यधेनि वोलें। सत्वसे पाह्वाळी गेलें।'—हा १४७८ खोलट—की ओल, ओली जमीन—हा १८ ६९९—एमा ६ ३०४ खोला—वि ओला पहा—एमा ८ २३३ खोलावा—ओलावा पहा 'जरी पुण्याचा वोलवा। नासिले।'—हा १ २३३ खोलांदा—स उ आदिता ओलेपणा, त्याचा अन्ध—हा १८ ४४६ 'सत्वाधेनि वोलसें। बोधत वेल्ल्यावटु दोसे।'—भाए १८४

घोस्हावणे—१ ओले होणे 'घोस्हावल तनु होरल वीठळ।'—तुगा २०१८ २ घाल होणे, वरण—हा ११ २९०, १३ ११५८ घोस्हावण—न-न ओला केव ओलेपणा 'तया प्रमेयाची ओस्वा। वरि दीजे साहित्याचे घोस्हावा।'—भाए १९ घोस्हावा—उ ओलावा, (स) आघार 'नामरूपादी घोस्हावा। आणणि घाल।'—हा ९ २८६ घोस्हासा—उ ओलावा—अष्ट ६ ३४.

घोल्हा—घे—शुली वाळवी—हार वाळवा पहा

घोळांदा—ओलावा पहा 'ओलांदा आगि वळ।'—दा ३ ६ २३

घोल्लिघटा—उ वाहती वाट, रहस्यीचा रस्ता 'जन्ममरणाचा वोल्लिघटा। स्वभाषे जे।'—हा ८ १४४

घोल्लिसावले—नवव (महानु) क्रियांची महावन्न, बोर्गी वले 'बळणा एवढा रायाचा वीगरा असे। तो वोल्लिसावले ने। ते उपसाह।'—रघुतिपाठ ८२

घोली—की उरणे 'तुपुपरि जराती मदिन उच बोली।'—सादह ३ ९९—दावि ५००

घोस्हाटणे—वकि होवळणे, परतविणे 'कितामणीची खाणी लागली। देणेंवरी बोळाळे वोल्लांनिळी।'—हा १५ ५४० [उटणे]

घोस्हावण—न (महानु) ओरवण साजिवक औषधी उपाय 'मग तो रावो म्हणे यासि घोस्हावण करी।'—रघुतिपाठ ७७

घोचणी—की ओवणी पहा माळ 'जैसी अस विमर वोरवि मोतियाची।'—सादह ५८५—तुगा १०७२

घोचया—की अवस्था पहा—मनको

घोचरा घोचरी—शुली ओरी, ओवरी पहा—न १०७ 'जे आत्मवेद्याचिया वोरवा। वडुल्ला असे।'—हा ६ ६२.

खोली, कोटडी—हा ८ ६११—एमा १४६ [ओवरी]

घोचसा—उ वसा, मत नेम 'मासें अविष्टान परी। आणि वाचसे आलांचे करी।'—हा १९ ८१६,—दा ७ ९ २३ [स उपव आसू प्रा उपवस म वसा] घोचसणे—मत घेणे, आवसणे पहा 'घोर वोरवली' घोचसी—वि वसा घेतलेला मतस्थ

'का वण घाडिजे वरा। वोरवतीयाची।'—हा १७ २८६;—एमा २३ ३१९

घोचळ—ळी—नखी (मो) बडळीचे हाद फूल ओवड पहा

घोवा—उ (अशिष्ट) १ वाम, नाव पहा २ ओवा पहा

घोवाडणे—अकि १ किल्ल परत येणे 'मग वीवाडिती वरगव्या। पूर्व पुरुष।'—वहा १ २५३ (पडणे—माहा) २ पार

पडणे 'कतुकोटि बोवाहित ।' -शा १३ १६४ (ओलाडणे-
माहा ओवाटून टाकणे -शा परिभाषा, मनको) ३ उपेक्षा
करणे 'आइकोनिचि बोवाडिले । कोणही जरी ।' -शा १३ २६५
(उल्लापणे-माहा) ४ उपडपयाचा प्रयत्न करणे 'हूँ धनगजंना
सरिसा । मयूर बोवाडे आकाशा ।' -शा १८ ४७४ (उल्लापणे-
शा परिभाषा) ५ झुकणे, कळ जाणे -दृष्टतपाठ ४९

घोंवारा—उ (घा) आळा, मर्यादा -थर
घोंवाळणी—की ओवाळणी पहा 'असो स्वप्रीतीची
बोवाळणी । सदाजे करिती ।' -व२ १४७० **घोंवाळणे**-
ओवाळणे पहा 'आसामोदा भुलेळ भूग । बोवाळती सुखातें ।
-मुआदि ३९ ५३ **घोंवाळी**-की ओवाळणी, दुसरी 'दो
चतुर्भुज धनमाळी । अर्धांगी लक्ष्मी वेल्हाळी । दखुनी करिती
बोवाळी । वनेदेवता ।' -कालिका १४ १९४

घोंवी—की ओवी पहा 'ते मगधरीता बोविया पावों ।
ऐसें केले ।' -शा १० १९

घोंविळा—वि ओवळा पहा 'जें दिवपणही बोंविले । आगीं
न लवी ।' -अश्व ३ ११, -शा १० २०२, -एभा ४ २५८

घोंवर—वि ओवरा पहा
घोंवड—न (प्र) ओवड पहा 'साधे वोवड गुणवड ।'
-दा १४ १२

घोंस—वि ओसाड, दुन्य ओस पहा 'काय करावें
गोमटें । वोस नगर ।' -शा ९ ४३३ -एभा ३ ६७९ **घोंसल**-
ळ **घोंसाल**-वि दुन्य 'हैसें जें वायाजें । वोसाल दिस
जाणें ।' -शा १८ ५७७ **घोंसावणे**-१ न्यून, कमी होणे
'कदमा कळीं धाला । न दिस कोजें आगीं वोसावला ।' -शा
१५ ३०३ २ उदास होणे 'तुज उद्विग्न वोसावले देखोन ।'
-रयो १ २०३ ३ ओस पडणे **घोंसि**-की (महातु) क्षिप्ता
'न मिळता आहारी । काहीं वासि न घरी । -भाए ३३४
घांसिरा-वि वोसि पहा

घोंस—की (गो) चरवी वसा [स वसा]
घोंसक—उ विषय -मनको

घोंसगा—उ माडी -शा ११ १०३ 'जगदुडास वासगा
घेऊन । विश्वजननी देत स्तनपान ।' -विही १४ ओसग पहा
[स उत्सग] **घांसगा असणे**-आश्रयाखाली असणे 'दोषेपुत्र
कता निघारी । तुझे वासगा आहत हरी । **घोंसिंगा**-वोसग
पहा

घोंसडणे—अकि ओसडणे पहा १ मरून वाडणे साडणे
'ते हृदयवचनामृत । पायीं अगोनि वोसडत ।' -शा १५ ५८८
-अ १८ २ टाकणे, त्यागणे 'कां समोर अमि हखोनि । जरी
न वचिज वोसडोनी ।' -शा १ २३०, -एभा २ २८६

पाको • ४

घोंसण—न केरकचरा, वाहून आलेले जिन्य वोसाण पहा
-एभा ७ १२१ [चोसडणे] **घोंसणणे**-वोसडणे पहा 'आनंदें
त्या आळवितो । वोसणती हरिनामें । -निगा १४९

घोंसण—की (प्र) वेसण पहा
घोंसणणे **वोसणावणे**, **घोंसाणणे**—अकि वरळणे,
वडवडणे ओसणणे पहा -शा ८ ६, -एभा १० ३१२ 'गाड
गुडें निद्रिस्त जो । निद्राभरें वोसणे जो ।' -मिस ४१ 'नवल
वैदर्भीचा मावो । रात्रीं वोसणावे वडो । भीमकी साहू नको देहो ।
आले पाहावो पणावया ।' -एहव ४ ६८ 'ससार हाच दीर्घ
स्वप्न । लोभें वोसाणती जन ।' -दा ७ १२० [स उत्+स्वप्-
स्वप्न]

घोंसतणे—अकि आचरणे, करणे वोसतिता रात्रिदिवसें ।
नाराणुक जया ।' -शा १६ ९२ २ आक्रमण करणे 'होतों अज्ञा
नाच्या आधारा । वोसतीत जन्म बाहारा ।' -शा १७ ४२९
(ओगून टाकणे-माहा)

घोंसन—किवि फुकट, व्यर्थ 'तथे वाळें जाती वोसन ।'
-रावि २८ ६६

घोंसपणे—अकि भयभीत होणे 'हैंने वोसपले जीव ।'
-दुगा ३८३९

घोंसर—उ ओहोट, ओसर पहा **घोंसरणे**—अकि ओस
रणे पहा १ कमी होणे, ओढवणे मेघ उडार परी वोसर । म्हण
ऊनि उपमेसी न पुरे ।' -शा ९ २०५ २ नाहीसें हाण तथे
तारुण्य वोसरेना । रोगयाधिही असना ।' -दा ४ १० १९ ३
मागे हडणे, दूर जाणे -एभा ६ १७३ ४ खाली पडणे 'गगनि
हूनि शुभनरति । ओम्भमाया वोसरली ।' -मुआदि ३३ ७४
घोंसरा **घोंसारा**—उ कमताई, न्यूनता -शा १५ १६३,
-एभा ११ १४०९

वासर—की ओसरी पहा 'सहजस्थितो ज ऊनि वोसरी ।
वसती क्षालो शुभमाग्री । -नव २० ५१

घोंसवणे—वोसणणे पहा

घासाड—डा—उ शितोडा -वि ओसाड ओसाडा पहा
-एभा ११ १५

घोंसाण—न पुरात वाहून आलेला केरकचरा, द० 'बरी
तरतावी वोसाणे । सुखदुःखाची ।' -शा ७ ७३, -दा ११ ६६
वोसण पहा

घोंड—हा—उ १ काय, ओगी 'का वाहाचे दुधी । सायचि
असावी आधी ।' -अश्व ७ ६३ -शा १८ ७८५ २ पन्हा
'बोहा दाटव्या चडू स्तनी । दुन्यवारा वरपती ।' -मुनन १२ ६७
[स छप्सू, प्रा छड]

योमाय—भी (प्र) वधूमाय, नव-यासुलीची आई [ध वधू प्रा वधू+माय]

योरखल्ल—ली—पुत्री कडोटीचा दगड वरखल पदा 'तव म्हणे वधमाळी। ब्रह्मविद्याचा योरखली।'—भाए ५४७

योरख(खं)डा—पु ओरखबा पदा 'पयातले नखे कषाळी योरखबा कला।'—सप्त १८४२

योरंग—वि वरा 'विषय योरंग करी।'—दावि १४६
[अव+रांग] योरंगणे—कि विरणे, ओरंगणे 'विषय रांगी योरंगले। श्रीवरांगी।'—दा ३१०३२ [वि+रांग]

योरदाण—णी—भी दुर्गंधी वरदाण पदा

योरप—भी १ खाखा, वरखा 'मुजाली वेरायथापी योरप।'—भा १७२३१ २ ओरखा [ओरपणे]

योरपणे—ओरपणे पदा १ ओरपण 'योरपली काटिया। कमळे जेही।'—भा १९३६७ २ ओरपाणे 'अरुंधीचे मळे निरपे। शिवाचे वीर योरप।'—भा ६२३४ योरपेकार—वि (महानु) दरोड्योर 'योरपेकारा गावे घेताती।'

योरायरा—द—उ भ्रम, कटपट—हा ८३५ 'निळा म्हणे म्हणेनि जागा। सोडोनि योरवार वाठगा।'—निगा १८९

योरस—उ १ वनेहमरावे पुढणारा पांढरा—हा १४६२ 'योरली ह काय हपक्या योरसे।'—तुगा २१७९ २ प्रेम 'जेही मुजली योरसे। माय मोळे काळा दोये।'—भा १८१३२८—न पुन, वत्स 'स माथी माझही मी तुसें बोख।'—नाम १५३९ ओरस पदा [स उरस—ओरस, प्रा ओरस] योरसणे—१ पांढरा साडेणे 'जवी योरसोनि तांदी माय। वत्सापासी घावुनि जाय।'—अवि १७२०३ २ प्रेम करणे—एगा २८५०

योराड—न (भि) घर 'एक दिही एका वी ओरडा पागवात आधी।'—भिरीमावा ३५ [यु वारडी, म ओरडी]

योरे—न (प्रा) पैरा पदा—घर

योरेल—ली—भी तारण, महान 'जे आपले कवैख द्याल। मग दपते सोडनि न्याल। म्हणेनि प्रधु नन्ह बोल। साचवि ह।'—भा १३३३० 'ऐसे म्हणेंति अवरी कोळिपेडनि वरासि पावविले।'—पच ४८ ओल पदा

योले—भी ओलवा, ओल पदा 'अयाचिय आस्थेनेनि वोलें। सत्वरी पांढाळीं गेलें।'—भा ९४७८ योलट—की ओल, ओली जमीन—भा १८९९९—एगा ६३०४ योलट—वि ओला पदा—एगा ८२३३ योल्पाचा—ओलवा पदा 'जरी पुण्याचा योल्पा। नाविजेल।'—भा १२३२ योल्पा—स—उ आर्द्रता, ओलवणा, त्याचा अक्ष—हा १८४४६ 'सत्वाचेनि योल्पासें। बोधतक वेल्हावतु दीसे।'—भाए १८४

योल्हायणे—१ ओले हाणे 'योल्हायल तनु होरेल शीलळ।'—तुगा २०१८ २ हात हाणे, करणे—भा ११२९०, १३११५८ योल्हायण—न—न ओला केप ओकेपणा 'तगा प्रमेयाची योल्हन। बरि दीजे साहित्याचे योल्हावन।'—भाए १२ योल्हाया—पु ओलावा, (स) आधार 'नामरुपाही योल्हावा। आचयि ओ।'—भा ९२८६ योल्हासा—उ ओलावा—भाए ६३४.

योलेया—घे—पुभी वाडवी—घर वाडवा पदा

योलीडा—ओलावा पदा 'ओलीडा आगि यळ।'—दा ३६२३

योळिवठा—उ वाडवी वाड, रूढवाची रास्ता 'जन्ममर-

णाचा योळिवठा। स्वभावे जे।'—भा ८१४४

योळिसावले—नमर (महानु) श्रियाची महावस्त्रे, ओली वस्त्रे 'वस्त्रणा एका रामाचा झिंगरा असे। तो योळिसावले ने। ते उपसाह।'—रथातपाड ८२

योली—भी उपरणे 'तपुपरि जलारी मदिके उब बोली।'—गादह ३३९—दावि ५००

योल्हाउणे—अकि हांदणे, परतविले 'कितामणीची खापी लागली। रेण्वरी योल्हाविली।'—भा ११५४० [उलटणे]

योल्हावण—न (महानु) ओलवण, शक्तिवधैक औपधी

उपाय 'मग तो रावो म्हणे यासि योल्हावण करी।'—रटात पाठ ७७

योवणी—भी ओवणी पदा माळ 'जेही असे विमर

बोवणि कोठियांची।'—सादह ५८५—तुगा १०७२

योवया—की अवस्था पदा—मनेही

योवरा, योवरी—पुभी, ओरी, ओवरी पदा—अ १०७

'जो आरमबोचाचिया योवरा। पडुडला असे।'—भा ६६२.

योरी, योटी—भा ८६३—एगा १४६ [ओवरी]

योवसा—पु बसा, मल, नेम 'मासे अधिष्ठान घरी। आगि बोवसें जागाचे करी।'—भा ११८१६,—दा ७९२३ [स उपन-आसू, प्रा उवासा, स वसा] योवसणे—मत घेणे, ओवसणे

पदा 'गौर योवसरी' योवसी—वि बसा घेतलेला, मतदय

'का बाण याडिजे घरा। योवसीयाचे।'—भा १७२८६,—एगा २३३१९

योवळ—की—वणी (गो) वजुडीचे झाड, फूल ओवळ

पदा

योवा—उ (अश्लिष्ट) १ दाम, वाव पदा २ ओवा पदा

योवाडणे—अकि १ फिरून परत येणे 'मग योवाडिती स्वयंस्थ। पूर्वे पुरुष।'—भा १२५३ (परणे—माझा) २ पार

घोळर—५ सोंग 'मुलें घोळव दावी गोहाः माखें दुस नेणो पादा।'—तुगा २९५७

घोळंयणें—अक्ति ओळवणें पहा—अमृ ६ १००

घोळंय घोळिया—५ वाळव करणारी मुगी, किडा, वाळवी वाळिया—झा ८ ८९ 'घोळवा घर करी सायासैं। त्यामाजीं संप राह सावकासैं।'—एमा १ १७६. 'आजि झळासि घोळय निजिती। लागलें ऐसैं वाटतें।'—कथासा २५ १४६ ओळवा पहा

घोळसा—५ १ बळसा, बडा, फेरा 'तुटला घोळसा मीपणाचा।'—दावि ४१६ २ भोंवरा 'जातो तळा येतो मागुता लवकरी। घोळशाचें फेरीं सापडलीं।'—तुगा ५६२ [बळसा]

घों—घोंसर (सक्षेप) पहा देय दाड कुलें १०० वों—'वों-घाचीचा शिलालेख

घोर—५ (घु) पूर लोंढा और पहा घोंशर—५ यश पहा 'उमय घोंशाचा उच्चार। ब्राह्मण मुखें होतसे।'—वेसोदर १०८७—मध्य ३८९

घोंसर—५ पुढा, गरी

घोंसा—५ वसा पहा

घोंळ—५ बडळीचें झाड, ओळळ पहा

व्यरुट—वि वाकडा वर कुटिल बेंक पहा 'भोंवया रेखिल्या वृण रखा। अतिपुरेखा व्यरुटा।'—एरुत्प ७ १५ 'चदरखा व्यरुटी। वळती नलीं।'—कथा १२ १४८ [स वर वर आ वर वरुड] 'कटादून—५ वाकड्या डाळ्यानें पाहाणें—एमा ८७१ व्यंकटी—की वजता कुटिलता 'जे खळाची व्यंकटी सांगे'—झा १८ १७९४ व्यंकटेडा, व्यंकटा—५ कनाटिकातील एक वनता विष्णु बालाजी (गिरीचा) व्यक्त—वि १ इद्रियाधार स्वतंत्र अस्तित्व असलेला 'अव्यक्त ब्रह्मापासून हा व्यक्त प्रपञ्च झाला' २ उच्च रता येणारा (वर्ण शब्द) ३ स्पष्ट उघड दिसाया समजाया जोगा 'आता शातीचें जी रिंग। तें व्यक्त मज सांग।'—झा १६ १३६—मोसभा १ १०० ४ हदय—एमा १ १५ ५ साकारा घोळी लिही व्यक्तु। आपणाचि।'—झा १३ ३०७ ६ ज्ञात ज्ञातस्वरूपेचें (गणित अकगणित) याच्या उलट अव्यक्त (बीज गणित) 'जिती एक पदें व्यक्त सांगितलीं आहेत'—म वीजगणित १ ७ (तत्त्व) नाशिवत क्षर—गीर १४१ [स]

व्यक्ति—ओ १ सत्य प्रत्यक्ष गोष्ट वस्तु विषय (मनुष्याचा, पदार्थाचा) २ स्पष्टपणा उघडपणा, प्रगटता—झा १७ ३७०—एमा २४ ८८ ३ आकार स्थिति—झा १ १५० ४ स्पष्ट उच्चार—झा १७ ४०४ 'ह पोर नुणें बोळ लागलें, अनून बर्णाची व्यक्ति होत नाहीं' ५ असाधारण, अलौकिक पुरुष

कोणताहि मनुष्य, असामी, इमम ६ (ल) अटल लोण्ड, वद माप माणुम ७ आविष्करण, दिग्दर्शन ८ अचा लोप झाल्याची अक्षरापुढील डखण [स] ० दर्शन—न (रेखनकला) लेखकांन जें काही लिहिलें असेल त्यावरून विवक्षित व्यक्तीचें प्रत्यक्ष दर्शन झाल्यासारखें वाटणें किंवा लेखकाच्या वर्णनांन वर्ण्य व्यक्ती वाचकापुढें मूर्तिमत उभी राहणें—प्रतिभा साधन ० वाचक—वि १ वैयक्तिक, व्यक्तीसंबंधी २ (व्या) एखादे उदाहरण दाखविणारे, सिद्ध (नाम) याच्या उलट जातिवाचक ० वैचिडय—वैशिष्ट्य—न एखाद्या व्यक्तीच्या ठिकाणी असणाऱ्या विशेष गुण 'एखादा कलावान् व्यक्तिवैचिड्यानें नवीन सुधारणा—रुसव दाखून लागला तर लोक त्याला मागे खेंचतात' ० स्वातंत्र्य—न व्यक्तीला निबंध बागण्याची मोकळीक, 'व्यक्तिस्वातंत्र्यानें धर्मबंधनें तुटत घाललीं आहेत'—कले १ १६७ ० स्वातंत्र्यवाद्—५ (तत्त्व) व्यक्तीला स्वातंत्र्य वर्ण्याबद्दलें मत (६) इन्टिडिड्युअॅलिझम् व्यक्तीकरण—न १ स्पष्टीकरण, विवरण फोड करण ७ पहा २ चित्रकलेतील अंग, साधनक्रिया (६) आर्ट ऑफ एक्स्प्रेस्युशन

व्यंग—वि १ न्यून, उणेपणा असलेला (एखादा अवयव), २ ज्याच्या अवयवात न्यून, उणेपणा आहे असा (माणुस), ३ विकलंग ३ अपूर्ण, अखड (वस्तु पदार्थ), उणा, कमी 'नाचों तवें उभा राह। जाता व्यंग करी साहे।'—तुगा ४०४८. ४ कमीपणा येणारी, अपमानाची (गोष्ट, ६०) 'हें काही आपणास वांचपीत नाहींत मग व्यंग गोष्टी साणणें हें विहित नव्हे'—माव ६६—न १ विकल्प पणुता २ अपूर्णता, अखडता ३ लघवी याजू विंग ४ कातडीवरचा तीळ वाग [स] ५ व्यंगणें—अपूर्ण होणें यथासांग न घडणें—झा १७ ३९३ व्यंगित—वि व्यंग पहा

व्यंग—व्यंग्य पहा व्यंगणें—वेंगणें पहा

व्यंगुल—लि—वि बोदतुटका—नवी अंगुलचा साठावा अश, एकसाठास अगुठ एक माप [स वि+अंगुल]

व्यंग्य—वि १ आढपड्यानें अप्रत्यक्षपणें, अलंकारिक शब्दांनीं सांगावयाचें दिग्दर्शित करावयाचें, सूचक त हेंन, हाव आवाजें किंवा कृतीनें गुप्त गोष्टीबद्दल वळवावयाचें जें तें, व्यंग्य गमित—न १ छंदी सूचक भाषण वक्तोक्ति २ अलंकारिक भाषण [स] ० चित्र—न चाडथा रपानीं मूळवस्तुचें वैशिष्ट्य दाखविणारे चित्र (६) कार्देन, टीकात्मक चित्र ० व्यंग्यरू—सवघ—५ (न्याय) वाच्य आणि गमित वस्तुमाधील सवघ व्यंग्यार्थ—५ (साहित्य) शब्दाचे वाच्य लक्ष्य, व्यंग—जे तीन प्रकारचे अर्थ आहेत त्यानील एक, शब्दाचा वाच्य आणि लक्ष्य

घोहट—ही ओहट, उत्तर, कमीपणा (कि० घणें) । 'मग म्हणे उत्तंर घोहट न पडे । अमुनि सुखाची सोयन सापडे ।' -शा ११ १५४, -सारङ ४ ११० घोहट पदा घोहटणे-१ ओसरणें ओहटणें पदा 'मद मत्सर बोहटनेना । धुली पाहिली ।' -दा १० ४ २ आकर्षणें, सङ्घटित होणें 'तय आपाजु आनुली कडे । ओहोटों लाग ।' -शा ६ २००

घोहदा—उ हुदा पदा अधिकार 'येक बोहदेचा जालो किंकर ।' -दावि ३५३, ३५५ [अर] घोहदेदार-वि हुदेदार 'जन्मविती स्वरी भोगावयात । बोहदेदार देव ते यजमान ।' -दावि ७६४

घोहमा—उ (प्र) बहिमा, बहीम पदा (कि० घरणें, येणें)

घोहमाय—ही वधूची आई, वहुमाय 'वृद्ध परंपरा ऐसी आहे । बरचण उट्टी बोहमाये ।' -परदश १४ ८९, -मध्य ६८८ [स वधूमाता प्रा म बहुमाय] घोहोमा-ही (अशिष्ट) वधूमाय

घोहट-रे—न वधूवर, नवें दंपत्य, मेहण 'बोहरेवीण वाधा घणें । हो दिगु गा ।' -शा १३ ८३७ 'परम साक्षिणी शोभाय मान । बोहरे पाहिली विध्वंसन ।' -वेसीत्व १० ९० [स वधूवर]

घोहट-र (ब) कुणव्यात भाद्रपक्षांत देवस्थानी ज्वाला बसवितात ती

घोहटणे—मकि सपणें, ओहटणें पदा 'गे बाई अपट्टीत सकटगती कवणें रिती बोहरे ।' -भागो ११०

घोहरी—ही शून्य पोळजागा -बार 'करीन झुजु घोहरी ।'

घोहळ घोहाळ घोहोळ—उ ओढा नाग ओढळ पदा -हा १ ४५८ लपौनि चोरबाचेचा घोहळी । कळीत पळिताचे ताखन घाली ।' -भाए ५२१ 'बहुकहन दाटले पूर । घोहाळ गंगा अल्पा समप्र ।' -द १० १८२ -तुगा २२४० [स वड] घोहळणें—मकि बाहुन जाणें, ओहळणें 'बाधिंये प्रयमदश । घोहळल्या होल्याचें सर्वांग जैती ।' -शा ११ २४७, -अय ३ १९ घोहोळणें—मकि ओपळणें, न्हाणें 'अवघा रानें बाहोळला ।' -उपा १२०

घोहा—उ गाश्दहीची काय, ओहा 'का बोहाच्या दुर्धी । सायिनि असावी भाधी ।' -अय ७ ६३ [स कपट]

घोहा—कि आहा (भि) वमा । 'बोहा वा, जहू आमी रामराम ।' -भिरीभाषा ३०

घोहार—वि (ब) बाईत पासणुणाचा घोहिरा—ही बहिनी पदा 'अष्ट वधूची जे राणी । रेवती कृष्णाची बहिनी ।' -एस्तव १४ ४५ कचेवृत्त ९

घोळकणवणें—कि ओळकवणें पदा -एस्तव ७ ३३ 'घोळ कवळें म्हाटुशी । अखलें आणि वायुळें ।' -मुमादि ३६ ५५

घोळख—ही (बों) पाणी माण्याकरिता वळेरी दाड्याची नरोटी डबरी

घोळख—ही ओळख पदा परिचय ज्ञान जे चावळलें कोळखी । शास्त्राविद्या । -शा १७ ३५६ घोळखण-ही ओळखण्याची शुण. 'अता आह्मे कोळखण । अन्धकाची ।' -शा १३ ८९, -एमा ३ १२ घोळखी-ही ओळख पदा 'चोपस कोळखी घुमो नय ।' -द २ २५

घोळग—ही १ सवा, ठळिग पदा 'होईन पुराण । बोळ गवें ।' -शा १३ ४२४ -एमा १४० ३ आश्रय ओळग 'चदपदार घोळग घाली । नक्षत्रमेमाजो ।' -पूजावसर ११ घोळगण, घोळगो-सेवा, भोग 'बहिणी म्दने पुर्ण विरक्ति मानवी । ज्ञान हें तयासीं घोळग्या ।' -ए १६० 'जव वेढ हें असेल । तव घोळगो ऐसी कीजेळ ।' -हा १३ ६३० घोळ गणा-वि सेवक उपासक 'हवर्षने पथीं वरीता जाण । सिद्धी होती घोळगण्या ।' -मुमादि ८ ८० घोळगणें घोळगणें-कि १, सेवा करणें, आश्रय करून राहणें 'अष्टसिद्धि याचे शरी । घोळपण राहतील निरतर ।' -गुच ११ १८ -मुमादि १८ २० २ भिलगणें, लोंवणें 'बोळगे कळभार । लावण्यासी ।' -हा ३ १०० ३ बावळ जाणें भेटणें 'नगरा येका जावनि रायात बोळगे ।' -पव ४४ घोळगविणें-(महातु) सवे श्रीरघवें अर्पण करणें 'बाईदी कापुरे बीडा घोळगवीचा ।' -पूजावसर ३३

घोळग घोळग—ही घोषा, वेढक 'घोळग घोळगेली तया तसशेरी । सकळही यादवा वृक्ष हीपली पाठवणी ।' -पवेळ पू २० -गुच २९ ११२

घोळघणें, घोळघणें—घोळघणें पदा १ मिळणें लगटणें 'हुरत सुखालागीं स्वा । मृगीं गी कोळवणी ।' -मुस्त ३५ २ वळणें 'आपल्या भाषा बोळघे । आपणें कावले ।' -अय ४ १९

घोळणें—अकि ओळणें पदा १ वळणें अनुकूल होणें, असण होणें 'शुणातुवाद धवण करिता । बोळे सरस्वती ।' -दा १ २ २६ तुगा ६६ २ मागणें, हुस होणें 'तुषा बोळे तेंचि सुख । बावूनिया ।' -हा १८ ५५९ ३ भरून घणें समृद्ध होणें 'भावर बाधा नाहीं मिती । सुधापत्राजें कोळती ।' -वेसीत्व ३ ५४ 'मेघ कोळय अंबरी । सलीं हुदैवी मयूरी ।' [वळणें] घोळघणें-१ घोळणें भागणें 'वरपात्रे प्राप्तिता वर । तुषा समृद्ध कोळवती ।' -जे १ ३० २ उदित होणें 'गगनीं बोळ वितु गमस्ति ।' -मुयन १ २१

घोळणें—(ब) बाळणें पदा

वरणारा-री, कलेला-ली -एमा १ १९१ ३ दुराचारी, व्यसनी, स्वरवर्तनी व्यभिचारी भाव-उ (साहित्य) रसाच्या उत्पत्तीस साहाय्यकारी असे ३२ भाव, सचारीभाव निर्वेद, स्वानि, शक्ता, अघुष्या, मद, भ्रम, आलस्य, दैन्य, चिंता, मोह, स्मृति, धृति, क्रीडा चपलता, हर्ष, आवेग, जडता, गवे विषाद औत्पुन्य, निद्रा, अपस्मार, सुप्ति विबोध कमर्ष, अविहिंसा, उग्रता, मति अथलम, व्याधि, उन्माद, मरण त्राम आणि वितर्क मिथून ३४ होतात

व्यय-उ १ खर्च, वेच २ नाश -हा १५ १२० ३ एका सवत्सराचे नाव -वि नश्वर -एमा २ १९४ [स] •सुद्धि-की १ खर्चिक स्वभाव, उपलक्षणची प्रवृत्ति २ (क) औदार्य सुद्धि, सढळ हात •वेत्ता-वि खर्चिक, व्ययशुद्धीचा 'पाये पद्माशील मुखे व्ययवेत्ते वित्त बेचिती यज्ञा।' -मोक्ष (नवनीत पृ ३३६) •शक्तिन-वि वृष्ण, बहू •शील-वि खर्चिक, उधळ्या •स्थान-न (अर्थ) बुद्धीतील बारावे स्थान व्ययित-वि खर्चिलेले, व्यय केलेले व्ययी-वि सढळ हाताचा, खर्चिक

व्यर्थ-वि निरर्थक, निष्फल, पुनट '३ घर्मा व्यर्थे तुवे शाले सद्गामिक ।' -मोक्षीम १ २४. -विनि ३था [स]

व्यलीक-की कपनेगिरी, लजाडी 'ऐशा तूच्या व्यलीका समजुनि न कडे कोण जाणेल तुते।' -निगा १, विरलस्तोत्र ११ [स]

व्यवकलन-न बजावकी, उणे करणे [स] व्यवकलित-वि बजा केलेले [स]

व्यचच्छिन्न-वि १ निराळा, वेगळा केला २ विशेष, मित्र मानलेला, अपवादित [स] व्यवच्छेद-१ निराळेपणा, विशिष्टीकरण २ अपवाद ३ प्रयकरण ४ छेदन, कर्तन [स] व्यवच्छेदक-वि व्यवच्छेद करणारा व्यवच्छेद जीवन क्रिया-भी (धाप प्राणि) प्रयकरणपूर्वक अपवय (इ) अर्थोलियम व्यवच्छेदून-न (वैद्यक) काढापाडी, शस्त्र क्रिया [स]

व्यवधान-न १ आढ येणे, असण दोंगराचे व्यवधाने सूर्य दिसत नाही २ मध्यवर्ती अवकाश अंतर ३ आढ येणारी वस्तु, अडचण 'तयाचिया ठायीं हान । या योना म्हणती व्यवधान ।' -ज्ञा १३ ६०० ४ अडचळा, प्रतिषध (प्रतिषध करणारी वस्तु किंवा कारण) 'सिंगाने वायूच व्यवधान होतें पण दृष्टीचे व्यवधान होत नाही' ५ खड, घोडा विराम, गतिरोध (सुद्ध असलेल्या कामात) ६ दुर्लक्ष 'पवित्र पद्माची सावधान । विरव न करावा व्यवधान । प्रातः काळीं आह

रम । ऐशिंग समयी पावावे ।' -एस्व १५ ६१ ७ उशीर, वेळ 'नाहीं लग्नासी व्यवधान । वेगीं करा पत्रार्पण ।' -एस्व १५ ६१ [सं] व्यवधायक-वि १ मध्ये, आड येणारा २ प्रतिषध, अडचळा करणारा [सं]

व्यवसा- (प्र) व्यवसाय पदा

व्यवसाय-उ १ धदा, व्यापार, व्यवहार -ज्ञा १३ ५५६ २ खात्री, निश्चय ३ खटाटोप, भ्रम, सतत काम 'तरी कीतना नेनि नटणुचे । नाशिले व्यवसाय प्रायश्चित्ताचे ।' -ज्ञा ९ १९७ व्यवसायात्मक-वि निवडानिवड करणारी -गीर १३६ व्यवसायी, व्यवसायक-ईक, व्यवसाई-वि १ व्यापारी, धदा करणारा 'तो मार्गी करून व्यवसाईक । त्या वजारे वृषम कटक' -नव २४ १७६ २ खटपटी, उद्योगी •व्यवसित-वि, निश्चित केलेले, ठारविलेले व्यावसायिक-वि व्यवसाय, उद्योग करणारा, व्यापारी 'कृपिक नव जाती कृषिके । तीर्थयात्रेसी पात्रिके । व्यवहार साहिला व्यावसायिके । धेड वना नवजाती ।' -मुद्रशिखरकथान (नवनीत पृ १८६)

व्यवस्था-की १ योजना, तजवीज २ निर्णय, निकाल, शेवट ३ कायद्याचे मत, कायदा ४ मत 'तरी अमुनिवरी पाया । साडी साडी हे व्यवस्था ।' -ज्ञा ११ ६३१ ५ रचना, प्रकार 'या लागीं तया पाया । विश्वतोमुख ह व्यवस्था । आली वाकपथा । धुतीचिया ।' -ज्ञा १३ ८८० ६ म्हणती, मोजदाद 'पै महोदधीचिया तरणा । व्यवस्था धल नय जवीं गा ।' -ज्ञा १० ३०१ ७ बघनेबघती 'तैसें टणकोनी सर्वथा । हें तें ऐशीं व्यवस्था ।' -अथ ७ ११८ [स], व्यवस्थार्थे-जकिं ठरविणे, निश्चय करणे 'जे अतींद्रिय म्हणोनि व्यवस्थिले ।' -ज्ञा ११. १५९ व्यवस्थापक-वि व्यवस्था करणारा, लावणारा -पु कारमारी, मॅनेजर व्यवस्थापक-न आपल्या मरणांतर आपल्या मिळकतीची कशा प्रकारे व्यवस्था लावावी यादल्ला लेख, मृत्युपत्र व्यवस्थापन-न व्यवस्था करणे, तजवीज, रचना व्यवस्थापित-वि व्यवस्था केलेले निशोजिलेले व्यवस्थित-वि १ नाट, चांगले ठेवलेले, रचलेले, योजलेले (काम, वस्तु पद्धत इ०) २ यथाभाग्य, खरे 'गुण ते ते व्यवस्थित । दापचि मानी' -ज्ञा १८ ७२३ ३ पद्धतशीर, सिस्टीचा, चेत शीर (मागूण)

व्यवहर्ता-वि व्यवहार चालविणारा, पाहणारा, व्यवस्थापक, चासक [स] व्यवहर्तृत्व-न व्यवस्था, दखतर, कार्य कर्तृत्व

व्यवहार-उ १ कार्य, क्रिया, व्यापार २ वहिवाट, पद्धत, रीत ३ धदा, दवपेव, व्यापार -ज्ञा ७ २६ ४ व्यवसाय,

यायोरीज निपणारा रोल भये व्यग्र्योक्ति-स्त्री १ औपरोधिक, छनो भाषण २ वयमार्थ-सूचक भाषण

व्यग्र-वि शोक भय, पिता १० नी दुष्प, अरवह्य (अत वरुण माणूस ६०)

व्यजक-वि सूचक शापक व्यस्त करून दाखविणारा -ना १ ४०२ [म] व्यजन-न १ (व्या) वसवदित वक्रा रादि वर्ण प्रत्यक्षी २ अनुस्वाराने निवा अनुनासिकाने अक्षरा वरील चिन्ह ३ तोंडीलावणे सगरी लोणेचे ६० ४ वयमार्थोक्त औपरोधिक भाषण ५ रूपा चिह्न अभिमान -वि व्यस्त चिन्हित 'एक अर्था मिश्रणी'. नीव शिव वादिते दोनो। तणे शाली व्यजन रतनी। -'एश्वर ७४० व्यजन(ना)सबध-उ (न्याय) एष्ट आणि सूचित गोष्टीतील सवध वाच्याचे आणि व्ययार्थ यामधील सवध व्यजना-स्त्री उपरोध, गारितार्थ ध्वनि सूचना -स]

व्य(व्य)जन-न पक्षा विनणा 'मोले सण व्यजन ते धरिता पुढारी। छाया करी तपनदीसिद्धा निवारी। -'२ 'दाती व्यजन धवोनि। धोपय पुनपाळा आपुनि। -'कथा १ ७ ११२ [स व्यजन]

व्यजीत जाणे-(सुखीने) अजित जाणे पहा

व्य तकरण-न (शाप) अक्षय्या [स]

व्यतिश्रम-उ १ उलगा, विपरीत वम २ उलट विरुद्ध वतन (आभास स्वैवतन ६०) ३ विपरीतता विरुद्धता [स]

व्यतिश्रात-वि उलगा विपरीत वात्रेला उफाराय [स]

व्यतिरिक्त-वि १ निराळा भिन्न २ विरहित विहीन, विना ज्ञानव्यतिरिक्त वद कापोपम जाणावा -'अथ खरीज वाचुन शिवाय मी तुला घतल्या व्यतिरिक्त जाणार नाही' [स] व्यतिरिक्त ३ १ असवद्धता वेगळी भिन्न स्थिति ईश्वरी ज्ञानागवा सवैया -व्यतिरिक्त आहे २ अभाव ३ अन्यायि ४ अम वाचा निदम परस्परभाव जथे ईश्वरभित नाही तथे भूतदशा नाही व्यतिरिक्त आहे ५ अपवाद ६ एक अत्यंतकाज जथे उपमान अणि उपमय यातून एवढे अतिवृत्त निवा-यूनव वार्जल असते तो अलंकार त्वदुदासता जडी तमि न सुराच्या बहुमता असा साधो। सोमीधम १ ४७ [स] ७ मुखे किनि व्यतिरिक्ताच्या म्हणजे अमावास्या पदतीने (प्रतिपादन) याच्या उलट अव्ययमुखे -'व्याप्ति की अमावास्यासुन निघालेला -वापक सिद्धत व्यतिरिक्तमुदाहरण न विरुद्ध उदाहरण

व्यतिपात-उ १ (व्यो) विषम प्रीति ३० २७ योगा तील १७ वा योग हा अशुभ व आपत्तिसूचक आहे २ अपशकुन अरिष्टसूचक चिन्ह ३ (ल) खोडक, सपट्टापाठी मुरगा [स]

व्यतिपाताघर होणे-जन्मणे(घोर)-लोडकर मुलाबदल वाप रतात

व्यत्यय-उ १ विरुद्धता विपरीत भाव २ उलटा प्रकार, विपर्यास ३ उलटा वम ४ (व्यापक) अक्षय्या, अक्षय्यी [स]

व्यत्यस्त-वि विरुद्धता उलट, (पांडे अर्था उपयोग) [स] व्यत्यास-उ १ विरुद्धता, विपरीतता २ विपर्यास घाल, योग्य याच्या उलट स्थिति, उलटापाठ [स]

व्ययक-वि व्यया वणारा, दु खर [स] व्यया-स्त्री दुख (शारीरिक निवा मानसिक) हेय, आधिपत्याधि पें पादी काट नद्व'। एव व्यया जांवी उमटे। -'हा १६ १५५ 'या भवी रामदास। घोर पावता व्यया -'राक (नवनीत ४ ४५)

[स] व्ययानक-नीक-वि १ रोमी दुखी, नादुरस्त २ प्रासदायक, पीडा दगरी (मूल) व्यथित-वि दु खित, पीडित, आर्त व्यथिष्ट-वि पार दिवसाची व्यथा असलेला, नेहमीचा दुखणेकरी

व्यधिपरण-वि १ निरिनाशले विषय, अधिष्ठान भूमिका ६० भवपी, ६० स असणारा २ (ल) विरुद्ध, अननुकूल, वनह विरहित ३ दुष्टपरी सद्विषय विरहित (मत टुके, ६०) -न भावपांडा, विरोध [स] ४ घट्टमीहि-उ ज्या बहुमीहीतील दोन्ही पदात निग्रह वाक्यात भिन्न विभक्ति असतात तो

व्यपदेश-उ १ विरिष्ट मार्गाने दिग्दर्शन व्यवहार २ नाव, एका ३ ४९८ अग्रामागिकपणा ४ बाह्याणा, सवध [स]

व्यपदेश-स्त्री १ उणीव न्यूनता २ (व्या) परस्पर विनियोग (दोन नियमाचा) ३ परस्पर सवध [स]

व्यमिचार-उ १ सामान्य नियमाचा भग अनियम, अपवाद 'मितक सुदिमान तितक आळशी असे म्हणता येत नाही कावी वचित व्यमिचार दिसतो वित्तीएक सुदिमान असुन उद्योगीही आढळतात २ आर्मेन्युति व्यवहारातिक्रम, दुराचार ३ परलोपमान परमुखागमन जै शमनियम ठाकती। तथ इतिथे सेवा राहादरी। म्हणजेनि व्यमिचार पडती। पुढ लियासी।' -हा १ २४९ ४ एवनिष्टेचा अभाव कृतघ्नपणा 'जविचिया वृषा लाभिजे वर। तेथेचि मने व्यमिचार।' -हा २ ३८ ५ वगळेपणा, फटक 'अ प्रवृत्तिचि आधारे। गुणाचेनि व्यमिचारे।' -हा ४ ७८ [स] व्यमिचारणे-अक्ति १ एक निष्ठ २ उद्धल नसणे तरी वचित काय आम्हा। जे व्यमिचरेना धर्मी।' -हा २ ६३ ३ सोदून जाणे वदणे -हा १ ७ ६० ३ अलंकीरवे जाणे योग्य मार्गापासून वृत्त होणे व्यमि चरित-वि अपवाद करून मोडलेला ज्यापासून व्युत्ति झाली आहे असा (नियम) व्यमिचारी-वि १ अपवाद भग काढलेला (नियम विरुद्धता) २ व्यमिचार, परकी (पुष्ट) गमन

करणारा-री, कलेला-ली - एमा १ १९१ ३ दुराचारी, व्यसनी, स्मर । ऐशिंग समयीं पावावें । ' - एरस्व १५ ६१ ७ उशीर, वेळ स्वरवर्तनी व्यभिचारी भाव-उ (साहित्य) रसाच्या उत्पत्तीस साहाय्यकारी असे ३२ भाव, सचारीभाव निर्वेद, श्लानि, झडा, अमुया, मद, भ्रम, आलस्य, दैन्य, चिंता, मोह, स्पृष्टि, प्रीति, क्रीडा चपलता, हर्ष, आवेग, जडता, गर्व, विशाद औत्सुक्य, निद्रा अपस्मार सुप्ति विबोध अमर्ष, चरहिम्मा, उग्रता मति आपलम व्याधि उन्माद मरण त्रास आणि वितर्क मिथून ३४ होतात

व्यय-उ १ खर्च, वेच २ नाश - हा १५ १०० ३ एका सवत्सराचें नाव - नि नश्वर - एमा २ ३९४ [स] • बुद्धि-की १ खर्चिह स्वभाव उधोलेपणाची प्रवृत्ति २ (व) औदार्य बुद्धि, सवळ हात • त्रेता-वि खर्चिक व्ययबुद्धीचा पार्थ पहाशील मुखें व्ययवेत्ते वित्त वेचिनी रहा । ' - मोक्क (नवनीत पृ ३३६) • शाकिन-वि रुपण कद्द • शरील-वि खर्चिक, उचळणा • स्थान-न (उद्ये) कुडलीतील बारावें स्थान व्ययित-वि खर्चलेलें, व्यय कलेलें व्ययी-वि सवळ हाताचा, खर्चिक

व्यर्थ-वि निरर्थक, निष्फल, फुकट ' रे धर्मां व्यर्थे नुक्ते शाले सद्दार्मिक । ' - मोभीम १ ०४. - क्रिपि ट्या [स]

व्यलीक-ली कनवेगिरी, लबाडी ' ऐसा तुट्ट्या व्यलीक समजुनि न कळे कोण जाणेल तूतें । ' - निगा १, विद्वलस्तोत्र ११ [स]

व्ययकलन-न बजाबाकी, उणें काणें [स] व्ययकलित-वि बजा कलेलें [स]

व्ययचिउत्र-वि १ मिराला, वेगळा कलेला २ विनाश, मिना मानलेला, अपवादित [स] व्ययचउद्द-१ मिरालेपणा, विशिष्टीकरण २ अपवाद ३ रुपकरण ४ छदन कर्तन [स] व्ययचउद्द-वि व्यय-उद करणारा व्ययचउद्द जोधन त्रिया-भी (शाप प्राणि) रुपकरणवर्क अपचय (इ) कॅवेलियम व्ययचउद्द-न (वैद्यक) काडापाडी, शस्त्र क्रिया [स]

व्ययघान-न १ आड रणे, अमण होंगराच व्यय घानाने सुर्य दिसत नाहीं ' रे मध्यवर्ती कवकास अंतर ३ आड रणारी वस्तु अडवण तयाचिया ठायीं हान । या योगा म्हाणती वदवधान । - हा १३ ६०२ ४ अडवळा, प्रति बध (प्रिय करणारी वस्तु द्या कारण) ' मिनाये बायचे वदवधान होतें पण दशीचे वदवधान हात न हो ' ५ खड, घोडा निर म, गनिरोध (मुद असलेल्या कामात) इ इल्लेख ' पत्रिडा पद यी सावधान । तिलव न कावा वदवधान । प्रात छाळीं आह

लम । ऐशिंग समयीं पावावें । ' - एरस्व १५ ६१ ७ उशीर, वेळ ' नाहीं लमासी व्यवधान । वेगीं करा पळारपण । ' - एरस्व १५ ६१ [स] व्यवघायक-वि १ मर्ष, आड येणारा २ प्रति बध, अडवळा करणारा [स]

व्यवसा-(प्र) व्यवसाय पदा

व्यवसाय-उ १ घदा, व्यापार, व्यवहार - हा १३ ५५६ २ खात्री, निश्चय ३ खटाटोप, भ्रम, सतत काम ' तरी कोतना नेनि नटनुचे । नाशिले व्यवसाय प्रायश्चित्ताचे । ' - हा १ ९१७ व्यवसायात्मक-वि निवडानिवड करणारी - गीर १३६ व्यवसायी, व्यवसायक-ईक व्यवसाई-वि १ व्यापारी, घदा करणारा ' ता मार्गी करून व्यवसाईक । त्या बजरीं रुपम वटक - नव २४ १७६ २ खपट्टी, उद्योगी व्यवसित-वि निश्चित कलेलें, ठाविलेलें व्यावसायिक-वि व्यवसाय, उद्योग करणारा, व्यापारी ' कृषिक नव जाती कृषिक । तीक्ष्मात्रेसी पाधिकें । व्यवहार साडिला व्यावसायिकें । धेनु वना नवजाती । ' - मुद्रिध्वनारुपान (नवनीत पृ १८६)

व्यवस्था-ळी १ योजना, तजवीज २ निर्णय, निकाल, शेवट ३ कायद्याचें मत, कायदा ४ मत ' तरी अमुनिबरी पायां । साडी साडी हे व्यवस्था । ' - हा ११ ६३१ ५ रचना, प्रकार ' या लागीं तया पायां । विश्वतोमुख ह व्यवस्था । आली वाकपया । धुतीचिया । ' - हा १३ ८८० ६ गणती, मोजदाद ' पै महोदधीचिया तरणा । व्यवस्था धरु नय जर्जी गा ' - हा १० ३०१ ७ वर्णनउपगी ' सैंमं टणकोनी सर्वैया । हे तें ऐशीं व्यवस्था । ' - आय ७ ११८ [स] • व्यवस्थार्थे-उक्ति टाविणें, निमित्त करणें ' जे अतींद्रिय म्हाणोनि व्यवस्थिलें । - हा ११ १५९ व्यवस्थापक-वि व्यवस्था करणारा, लावणारा - उ कारमारी, मनेजर व्यवस्थापक-न आपल्या मरणान्तर आपल्या मिळकतीची कशा प्रकारे वदवस्था लावारी या-द-चा रम, मृत्युपत्र व्यवस्थापन-न व्यवस्था करणें, पत्रजीज, रचना व्यवस्थापित-वि व्यवस्था कलेलें निधोनिनेलें व्यय स्थित-वि १ नाट घाललें टेवलेलें, रचलेलें, योजलेलें (काम, वस्तु पदत इ०) २ यथायोग्य, खरे ' गुण ते ते व्यवस्थित । दोषचि मानी - हा १८ ७२७ ३ पद्धतशीर, शिप्तीचा, मत शीर (माणूस)

व्यवहर्ता-वि व्यवहार चालविणारा, पाहणारा व्यवस्था पद चालक [स] व्यवहर्तृत्व-न व्यवस्था, उपरख, कार्य कर्तृत्व

व्यवहार-उ १ कार्य, क्रिया, व्यापार २ वदिवान पद्धत, रीत ३ धंदा, उपपद व्यापार - हा ७ २६ ४ व्यवसाय,

उद्योग, काम ५ न्यायालयाची वहीवाढ, बोटांची रीत ६ खट्या, चौकशी 'कोणत्याही व्यवहाराचा निर्णय करताना यात समावांचे सध्याने निष्काळ करावा.' - टि १ १६० ७ न्यायालयत निर्णयासाठी घणारी गोष्ट ८ योग्य वर्तणूक, बर्तन ९ भाडवट 'हूनना उपेग कला. कां चोरा व्यवहार दिवला.' - शा ३ ७२८ १० रंदा 'मग उत्तम ओष निघु. हा गुरचि व्यवहारभेदा.' - शा १६ १३९ [स] ११ दुष्ट-चतुर-दुष्ट-द्रष्टा-निपुण-वि व्यवहारात हुदार तरबूज, तज्ज्ञ १२ दर्शन-ने न्यायतरवदाकाचा अभ्यास. 'राजाने व्यवहारदर्शन नित्य करीत नसावे.' १३ धर्म-६ व्यवहारशास्त्र पदा १४ दु-न १ राजला हाथ्यासारखी गोष्ट २ खटला, कायदेशीर इतज १५ यात्रा-त्री व्यवसाय, व्यवहारक्रम राबडाच्या प निवा राज्या भरभरम शिंदीवरच सगळे लेखक बले, धर्मोप दशक, बरीर लोकांची व्यवहारायादा चालते 'चार (प्रस्तावता) १६ नियम-३ व्यवहारपद पदा १७ शास्त्र-न सामाजिक चाली रीती, व्यवहार यासंबंधी नियम याच्या उल्लेख घेतला १८ दुष्ट-वि योग्य वर्तनाचे, व्यवहाराचे, घोस १९ दृश्य-भावदृश्य-वि व्यवहाराच्या कामी अडाणी, रीतीचा व्यवहार माहीत नम केला २० द्वा-वि १ वयात आलेला, अज्ञान नसलेला, सद्दान (कायद्याच्या दृष्टीने) २ व्यवहारात कुशल, तसेच ३ द्धान-न व्यवहारासंबंधी चांगली माहिती व्यवहारार्थ-उकि योग्य कामी लावणे, उपयोजने 'मनप्रते इशियदोरे. बाह्यविषयी व्यवहार.' - परमा ६ १२ २३ व्यवहारि (री) क-वि व्यावहारिक पदा व्यवहारा-१ १ व्यवहाराचे, घरात गुंतरण, धंद्याईक २ भाषांरी व्यवहारी अपूर्णाक-३ (गणित) एका सख्यच वाटल तितक भाग पाडून त्यापैकी काही घेणे व्यवहारी ज्यातिथी ३ सुज रज ६० चे आम्हिक चालविणारा प्राक्षण, काही ठिकाणी याच्याकडे धर्माधिकार्याचेहि हक अस तात व्यवहारी घस्तानी-की (गणित) रूपयाच घेते कितीहि असले तरी १६ गडे (खुर्तले) इंगण १ रयाया असा हिशोब करणे व्यवहाराचे-वि १ उपयोगाला, व्यवहाराला योग्य, अवश्य शक्य (मनुष्य वस्तु ६०) २ अनुसृत्याला, करणाला योग्य (पदा, उद्योग) ३ कायदेशीर इलाज करणाला योग्य व्यवहारि-वि १ व्यवहारासंबंधी (भाषा, लिपि ६०) २ रूढ सामान्य लक्ष्मीचे ३ व्यवहारीपयोगी ४ व्यवहाराला योग्य इष्ट [श] ५ अपूर्णाक-३ व्यवहारी अपूर्णाक पदा ६ द्यस्त-३ (व्यो) मध्यम सौरदिषस हा रात्री १२ पासून दुसऱ्या रात्री १२ पर्यंत धावता (६) सिव्हील डे ७ नाम-नांव-न १ प्रचारातील परिचयाचे नाव चालते-वाहते नांव उदा० आण्णा आवा, आल्या ६० २ वक्षन नामाखीज युवा-

मुनीने नांव देवतात ते उदा० मंगेश नमदा ६० ३ नीति-नी तिथाचार, सामान्य, व्यवहारातील नीति ४ व्यप-न सरकारी वर्षे (३६५ दिवसांचे), कायदाप्रमाणे टरनेले वर्ष ५ दिक्षण-न १ व्यवहार करणारात उपयुक्त असे दिक्षण याच्या उल्लेख पुस्तकी दिक्षण २ धर्मदिक्षण व्यवहृत-वि अद्वयतामुळे धाकले, प्रतिबंध कले केलेले व्यवधान पदा 'ते अन्वयविता मकि तद्विद्युन. व्यवहृत मकि तो दोष न अस वा.' - यथादी १८ २४३८ व्यवहृत-वि उपयोजिले, व्यवहारगियय केलेले व्यवहार पदा व्यप्राय-३ उभोग, रति 'तिने गर्भारपणी आनंदुक्त व प्रनाराधायुन निराळे इंगणें व्यवसायाक्रियाय रद्दावे.' - बाचि २ [स] व्यपृष्ट-कि व्यापणे 'मी मासिया विमृति. भाणि व्यपृष्ट ल्या व्यकि.' - शा १० १०० [वेष्ट] व्यष्टि-की १ एकेक व्यष्टि, व्याप्ति अवयवभूत, विभागित समिष्टि, एखाद्या समुच्चयाचा, मिश्रणाचा असा विषय किंवा व्यष्टि, जासीती, वर्गीतील एर याच्या उल्लेख एमष्टि २ वट, विष्ट [स] ३ द्वा-३ अवयवाचा व्यक्तीचा बोध, म्हा याच्या उल्लेख एमष्टिह ४ रूप-वि वैयक्तिक 'व्यष्टिरूप सत्तेनी परमावधी करून अभिनंदन करितो.' - धनुष्य १० व्यस्तन-१ १ आसकि, घट, नाश छव 'जो घुसेता व्यस्तने सधुसतु निरतरा.' - शा ११ ४४३ २ बाईट, दुष्ट सवय, खोड ३ अडचण 'सांने देवतीरा जावे. एते व्यस्तन का जय पावे.' - शा २ ४४ ४ वाप गुन्हा, दुराचरण ५ तन्मयता, एकसारखे छव ६ सज, आपति 'नीच व्यस्तनी सुढता निदिति देवास न स्वकर्मास।' - मोरुणे [स] ७ समान व्यस्तनाचे सख्य-न १ एकाच व्यवसाया-या, आवडी-या, सवयीच्या भाषणाची एर २ सख्य ३० च्या सारखेपणामुळे होणारे सख्य ३ सारख्याच सखात पडे-यांचे सख्य ४ सामान्य विपत्तीमुळे होणारे सख्य व्यस्तनाईत-वि १ व्यस्तनी २ (ल) अभि लापी आम्हा व्यस्तनाईत आवचे. काही जाणोविना.' - रु २८. व्यस्तनी, व्यस्तनीक-वि १ खोडी, चट, सवय अस लेख; दुसऱ्याची २ नारी, छाईष्ट व्यस्तित (करण)-न (वृत्त्य) आशीदस्यस करून हात रेचित करून वस्त स्वलावर टवणे व उच करून खाली सोढणे [स] व्यस्तुता-की मरण, मृत्यु सुनि सांगे वर्षाती यक्षत्या मृष-मुक्ता व्यस्तुता.' - मोरन १३ २० [स वि+अनु+ता] व्यस्त-वि १ वेगळा, पृथक्, भिन्न २ उलट्या विपरीत क्रमाचा 'कारकीर्तित हे बघून रडला हे व्यस्त काही नस।' -

व्यवहार करणारा ३ व्याज असणारे (कर्जे) ० पैलावणी-
१ जमिंदारी आणि नावकरीत व्याज सवयजेळ काढून बरी
असेल ते अधिकृत वजा करून बाकी काढणे ३ सवय सुदनाधि
निवा वर्षाचे व्याज आकारण्याचा प्रकार 'याच्या उलट व्याज
काढवणे' ० घट्टा-२ (व्यापकपणे) सारणी ० व्यवहार (कर्जाक
रकमा देणे) माणी वगवेणे हुबुबापाड्या देणे (१०) ० भरा-
नि वजात हुबून व्याजावारी ज्याचे सवय उलटपत्र जाते आठ
असा व्याजाऊ व्याजी-जू-वि व्याज असणारे (कर्जे)
० व्याजाने दिली-घतलेली (२४५)

व्याज-न १ निमित्त कारण 'जे धर्मालय म्हाजिज तेथे
पाडव अणि माझे। येते असती व्याजे। जुताचि।' -हा १ ८६
३ मिय कपट होंग 'व्याज न जेथे नसे वकता, उपचाराची
पीडा।' -त्रिक २८ ३ तप, वप पुथी ३ सवय, वलावणी
विनवचनेचि करुनि व्याज। वना आगस त्ं एतराज।' -रावि
२२ १८ [स] ० निन्दा-भी ६० अर्थालंकार दोहो निदा,
वाहून निदा दिसाची पण गर्भिताये स्तुतिपर असावा, प्रथम
स्तुति या वा-दाच इतर अर्थेहि उत्पल्लव आदत्त १ एकाच्या
निम्ने दुसऱ्याची निदा करणे उदा० 'मीच मुरी म्हणून तुला
हे काम सांगिले' २ प्रथम निदा ० धाऊस्तुति ० स्तुति-भी
एक अर्थालंकार स्तुति करण्याच्या मिषाने निदा दिसा निदा
करण्याच्या मिषाने स्तुति वेळी असता हा अर्थकार होतो उदा०
(कोणी मुग्धा पहिल्यापक्षां व ईत वाचू लागल्यास) वाहवा।
भाता तर तु पार बागेच वाचू लागलास तसेच ' (निन्दाया योगे
स्तुति) आज एकदा पडांगस उठून घडा पाठ करायाची ही अव
समा तुला कोट्टा आढवणे।' व्याजोनि-जी एक अलंकार
मनानु जे योग्याचे ते स्वतः न कोलता निमित्तांतराने आपण
करून त्यात स्वाभिमत अर्थ आणवयाचा २ गुप्त गोष्ट स्वरूप
प्रगट झाले असता ते काही सवची सादून लपवून टाकावयाचे
व्याजजी-वि वाजजी पडा

व्याज्य-न चिता घोर काय तुलार शाळें व्याज्य।
-दावि ४३२

व्याघ-३ १ पारवी शिकारी कां मोरिचिया मुली।
मृग व्याघा दृष्टि न घाली। -हा १३ ७३९ २ एक नक्षत्र
लक्ष्मक पडा [स]

व्याघ- (प्र) व्याधि पडा व्याधि-भी (सहज शब्दप्र)
१ शरीरव्याध्या, रोग, आजार हा शब्द व्याधि शब्दाची जोडवहि
येतो म्हण पावल्या व्याधिव्याधी। जाती त्रिभुद्री सर्वथा।
-एकव १३ ७९ २ एकपिती म्हातरा ३ (व्यापक) सकट
आपति ३ पीडा प्राप्त लक्षांत ४ अव्याज प्राप्तदायक पोरास
निदाभी म्हणतात [स] व्याधित-वि रोमी, अजारी [स]

व्याघिघ्न-घु-नि रणविनी, शय, दल इ० मोठा आजार जड
लेला, व्याधिघ्न

व्याज-३ पंचप्राणवार्पणी एक हा मर्ग शरीर व्यापून
राहतो 'दह जसा व्यापिच सदा व्याजि।' -मोआदि ३४ २५,
-हा १८ ३३८ [स]

व्याप-३ १ सतत प्राप्त, लक्ष व्याप असणे एवमारते
व्यापुत, उद्योगीन निमग्न अशे 'तनु धन विद्याचा। मर्ग जो
जो पमारा। अतृति परि माता। ह्यामज्ये व्याप मारा।' २
प्राप्यिक उद्योग व प्राप्त आयुष्यातील हालचाली कट इ० ३
पमारा विस्तार मोठा व्यवहार 'त्रिमुका व्याप तिरुक् वैमव।' -
दा १४ ६ २६ ३ उपप्राप [स वि+आप] इ० व्याप दितका
सताथ व्यापक-वि १ व्यापणारा आच्छादणारा, सर्व
विस्तार आपल्यात घणारा २ पूर्णपणे भेदणारा व आक्रमणारा
३ अतर्भाव समावना करणारा सर्व पाटात घेणारा 'मनुष्यत्व
आति प्राधन्यत्वमातिपदा व्यापक ३ पमरणारा विस्तार पाव
णारा ४ माटपा, उदार विचाराचा (मायूस) तेथे भल काळ
जली। व्यापक सेधि कळी येती।' -दा १९ २ ११ व्यापणे-
विक आ-उदरणे, पोटात घेणे; समाविष्ट करणे (ल व शब्द)
-अति १ पक्षणे, व्यापत होणे २ भिन्नणे फैलणे (विपारी
अंगात) 'विप जो सर्करीं दावले माहीं तों पक्षत व्याप चाली'
व्यापन-न १ आक्रमण, प्रमरण २ समावेशन ० व्यापण्याचा
व्यापार [स] व्यापी-वि व्यापणारा पसरणारा, समावेश
करणारा (समाविष्ट करण्याचे) जगन्मारी सर्व-दावी व्यास
व्यापित-वि १ व्यापणारा, आच्छादयेल्या समाविष्ट केलेला
२ विलेला सुरलेला ३ परिपूर्ण भरलेला ३ ऋतु प्राप्त
व्याप्ति-भी १ आक्रमण सर्वत्र विद्यमानता २ विश्वव्यापकता
शिवादि द्रव्येचे एक अविधान ३ (सामा) विस्तार पमारा,
व्याप वसे इ० दावी व्याप्ति।' -हा २ ११४ ४ प्राप्ति,
मिलकत ५ (प्राप) सर्वांकरण विभागणी ६ (प्राप) व्यापन,
अस्तित्वाचे, मिलण्याचे ठिकाण -संप १ ६३ ७ (तर्कशास्त्र)
मिष्ट व अविभाज्य साहचर्ये निमित्त अनुमानकारण 'अभीची
व्याप्ति घुमावर (पुरातन्ये अभीचा समवेस असतोच तंदा
अभीच्या अस्तित्वाचे अनुमान निमित्त) व्याप्य-वि १ व्यापा
वयस्ये निवा ० दावलेले आकर्मित २ समाविष्ट ० दावयाचे निवा
हा २४ अतर्भूत ३ (तर्कशास्त्र) अनुमानविषय असलेले ० काटि-
भी अतर्भूतवगे गौण, पोटाविषय वगे व्याप्यकोटि-प्रविष्ट-अत
गत इ० समास ० वृत्ति-भी (तर्क) निरंतर साहचर्य व्यापन
-नि नहमीं घरोपर चिह्नून जपणारे अंतर्बर्ती, अनुपपन्न अस
णारे ० व्यापक भाव-३ एक व्याप्य आणि एक व्यापक असा

अवयवाचा सवय

व्यापादणें—क्रि. मारणें; नाश करणें. [सं. व्यापादन]

व्यापार—उ. १ काम, कर्म; कृत्य. ' कां निमेषोन्मेषांचि व्यापार '—एमा २.४३३. २ क्रिया; व्यवहार; कार्य; उद्योग ' मंदूहा रोग शांत्यास त्याचे व्यापार बंद पडतात. ' ३ हाल-चाल; चलनचलन; चळवळ. ४ धंदा; उदीम; व्यवसाय; देव-घेव; व्यवहार. ' लुगड्यांचा, माड्यांचा इ० व्यापार. ' [सं.]

अव्यापारेषु व्यापार—उ. ज्यांत कोहीं संघर्ष नाही अशा गोष्टी करणें; नमत्या भागवडी करणें. ' सरकारी शाळांची कशी काय व्यवस्था असते व तैथील विद्याभ्यासाच्या मानाने कोणत्या तऱ्हेचीं पुस्तके तेंपे चालणें जरूर आहे याविषयी या पुस्तकात उदाहरें करणें म्हणजे अव्यापारेषु व्यापार होणार '—नि. व्यापारक—उ. (शाप.) योगवाही साधन. (ई) कॅलेंडरिक एजंट. ' धातूंचें आग्निवावर जितकें त्वरित कार्य पडतें तितकें आल्कोहोलाचें आसिबांवर पडत नाही, दुसऱ्या व्यापारकाची मदत लागते. '—संपृ १.२२२. व्यापारणें—उकि. १ कामाला लावणें; वापरणें; ज्याच्या त्याच्या विशिष्ट, योग्य कारणाला लावणें. —अकि. क्रिया करणें. ' तैसं प्रकृति भाषारें. कर्म-द्विष विकारें. निष्कम्प्येही व्यापारे. निरंतर । '—हा ३.६२.

व्यापारी—उ. १ व्यापार, धंदा करणारा; दुकानदार; देवपेघ करणारा. २ उपयोग करणारा; उपयोगास लावणारा; चालना देणारा. ३ कर्मवृत्ती; क्रियावान्. ' एव्हीरं थामाचे कोट्यवरी । जे वेलती देहवरी । ते बीरतो व्यापारी । ऐवेंचि मानिती । '—हा १८.४३७. —वि. व्यापार—वाणिज्य यासंबंधी; उदीमधंदाचे. ' व्यापारी कायदा—पत्रव्यवहार इ०. ' ' त्या काचे लोकाच्या जडाजनीं व्यापारी गलबदार हल्ला करावा. '—कोरि ४. व्यापारी व्यापारोपयोगी चारे—उ अ०. (भुगोल) सतत वाहणारे आग्नेय वारे. हे व्यापारी गलबताना शिवकारक असतात. (ई) द्रेश्विद्विष. व्यापृत—वि. १ उद्योगात, उपयोगात अगळेला; योग्य मार्ग लागलेला. २ गुंतेलेला; मग ' वादेव्यापृत. '

व्याम—उ. सहा फूट (पुरष) लांबीचें माप, बाव. [सं.]
व्यामिध्र—वि. १ (शाप.) मिध्र, संकीर्ण. —संपृ १ ३. संदिग्ध; दुष्टपी. ' व्यामिध्रान्ये सुढीने करिशी मोहल्यापारी. ' (—नीता ३.२. टीका.) [सं.]

व्यामोह, व्यामोहता—उ १ धम, मोह —हा २.११०, १५.१०२. २ विमरण; स्मृतिनाश. [सं]

व्यायाम—उ. १ दंड काढणें, जोडी पिरविये इ० शरीर-वदनास मेहनत देणारी क्रिया, खेळ. २ वमरत; मेहनत. ३ (शाना) शरीराला चलनचलन होईल अशा प्रकारचा उद्योग. (आतेर्य आणि शरीरपोषन साधार्टी.) ३ वार; व्याम पहा. [सं.]
०शाळा—श्री. व्यायाम, मेहनत करत्याचें टिकाण, आखाडा, तालीम. (ई.) जिम्नॅसियम.

शधो. ७. ५

व्याल—उ १ हत्ती. २ साप; सर्प. —हा १५.४२०. [सं.]
व्याली—श्री. सर्पिणी. व्यालनकुल न्याय—साप आणि सुपस हे एकमेकांचे शत्रु आहेत. यावरून हाडवैराचा संघर्ष.

व्याली—वि. (प्र.) व्यालेली. —श्री. १ मुक्तीचें बालंत झालेली श्री. २ विणारी; मूल प्रसवणारी श्री. ' तानयाचे लळे पुत्तणें । हे व्यालीची वेदना व्याली जाणें । '—एमा २९.४९२. ३ जन्मदात्री आई. —एमा ३.६०७. ' व्यालीचा कडवळा । जीव बहुत खोवळा । '—तुगा ११७५. म्ह० व्यालीच्या वेदना व्यालीस कळत बाहेस काय समजे.

व्यावर्तित (अंगुली)—श्री (कृत्य) एका हातानें दुसऱ्या हाताच्या कनिष्ठिकेपासून आरंभ करून त्या हाताच्या आतल्या बाजूने बाहेरील बाजूस वेडा घालणें.

व्यावृत्त—वि. १ अलग; भिन्न केलेला. २ बाहेर टाकलेला; वगळलेला. [सं.] व्यावृत्ति—श्री. १ वेगळेपणा; उच्चटाण; वगळणूक. ' बभ्रुस दिव्य हें विशोषण दिल्यानं चर्मचमूची व्यावृत्ति होते. ' या अर्थाचें सामान्यद-दोष-अय-रोग-विज्ण-व्यावृत्ति. २ निराळेपणा; भिन्नपणा. ' पटादिक कार्याचे दायीं वृत्तिव्यावृत्ती अनुवृत्ति आहे परंतु वृत्तिकेचे दायीं पटवादि धर्मांची व्यावृत्ति. ' ३ व्यतिरेक; नव्हीपणा. ४ त्याग; खंडन. ५ निरास. —अमृ ५.१०.

[सं.] व्यावर्तक—वि. १ वगळणारा; दूर करणारा; निराळा ठेवणारा. २ भिन्नभिन्न; निरनिराळा. ' वरील पद्धतीनुसार अवाकदार पद्धतीचें अस्तित्व अगर निचा अभाव या गोष्टीकडे लक्ष देतां वनाह्तीचे होमिनिमस व काउन कॉलनीज असे दोन व्यावर्तक विभाग पाडतां आले असते. '—वसा १५. व्यावर्त्य—वि. वगळणारा, वेगळे करण्यास शक्य, योग्य, जरूर.

व्यावृत्ति—श्री. १ मनाचा गोंधळ; गडबड; अस्वस्थता. ' मो मोट्या व्यावृत्तींत सांगडलों. ' २ संकट; आपत्ति. ' तो काय हो व्यावृत्तींत पडला, घडकेंमध्यें भरणार. ' ३ धान; दगदग; लबांड. ' प्रवंचाची—लमाची—दुखणेक्याची—पोराची—व्यावृत्ति. ' ४ अवघण; किनु; आक्षेप. ' ज्याच्या मनान कोणत्यादि गोष्टी-विषयी व्यावृत्ति नाही तो सालयाला. ' [सं. विन्वृत्ति]

व्यास—उ १ (सुविधि) वृष्टपरीक्षाच्या एका विद्वत्पासून निघून मध्यविद्वान समोरच्या विद्वत्पर्यंत जाणारी सरळ रेषा; ही त्रिज्येच्या दुप्पट असते २ विस्तार [मं.] ०खंड, व्यासाधे-न्तु त्रिज्या

व्यास—उ १ गृहानास्त व पुरुषां ज्यानें रचिलीं तो ऋषि. २ ज्यानें वेदांच्या संहिता केल्या तो ऋषि. इत्या द्वापायन; वादरायण. ' तेथ व्यासादि ऋष्यांच्या मनीं । तेथि मेखळा मिगवती । '—हा १. १. २ पुराणिक; प्रवचनकार. [सं.] ०पीठ—न. १ पुगिकाचें आसन. २ पोयी व्दावर ठेवणारी पदरंधी. ३ उच्चामन.

(६) वायव्य (समापृष्टातील) '० पूजा'—ही पुराणसमाप्तीच्या वेळी पुराणिकांची पूजा, बहुमान करतात तो २ नेहमीच्या पुराणि कांची कार्तिकपौर्णिमेस जी पूजा करतात ती ३ आषाढी पौर्णि मेस गुह सन्यासी ६० ची जी पूजा करतात ती व्यासासन- न व्यासपीठ व्यासो नारायण-व्यास अर्थ १ पहा

व्यासंग—उ १ एकसारखा परिश्रम, उद्योग (विया, वला ६० विषयी) २ काळजीपूर्वक अभ्यास ३ नाद (समासांत) अभ्ययन-विद्या-विषय-छी-धन-व्यासय [स] **व्यासंती**—वि व्यासंग असलेला, अभ्यासी, उद्योगी, लक्ष पालणारा (विशिष्ट विषयात)

व्यासज्यवृत्ति—वि १ एकापेक्षा अधिक विषयाशी संबद्ध, विषयांत अंतर्भूत (गुणधर्म, अनुबध्द ६०) २ (ल) हुटप्पी, तडबोड करणाऱ्याच्या दृष्टीचा, स्वभावाचा [स वि+आ+सज्+ वृत्ति]

व्याहत—वि १ अडविलेला, प्रतिरोध झालेला २ पराजित, प्रतिहत ३ आघात केला गेलेला, आहत पडा

व्याहार—उ भाषण 'व्याहारव्यवहार'—एकोवेटीका कोल्हटकर ६१) [स]

व्याहाळ—न अरण्य, ओसाड जागा, शन 'न जाजनी अरण्य-व्याहाळी'—सुवन १२ ३५ व्याहाळी—की (महाव) शिकार 'रावो व्याहाळीए बाहिरी मीने।'—एहोपाठ ७७ —एमा ११ ७०१ व्याहाळी जाणें-निघणें-शिकार, करणें —एमा ६ ३६४ 'तव राव गेला बाहेरा। व्याहाळीसि।'—कथा १५ १२८ व्याहाळणें-शिकार करणें —एमा ७ २६०

व्याही—उ स्वतःच्या मुलाच्या किंवा मुलीचा साधरा मुल्य मुलीचे बरील परस्पर व्याही असतात, परस्पराचे विहिणीबेदि व्याही होताना [स वैवाहिक प्रा व्हादिअ, सु वेद, व वेदाद] ० भोज-भाजन-पुन (हमात) व्याह्यास मिशेलत मुलीच्या बापास दिवेली सेजवानी

व्याहती—की मूढस्वर, मज भू, शुभ, स्व, मढ, जन, तप सत्य या सात व्याहती माहत वेदमंत्राला वारम वरच्या पूर्वी ओंकारपूर्वक याचा उच्चार करण्यात येतो

व्याळ—उ साप 'जैसा नलामी व्याळ लागे। तो शिखांत व्याही वेगें।'—हा १ २५६, —सुभा १३६९ काग, मुजग यांनाहि हा शब्द वापरतात [स व्याळ]

व्याळी—की रात्रीचे भोजन—शार [वज्रा विभाजित= सायकाळचे भोजन, हि व्याळ गुळ ७० च विकाल, प्रा विजात= सध्याकाल]

व्याक्षेप—उ १ चित्त अडवला आडकाठी २ कोळबा ३ अडी, अस्वास्थ्य 'इतकीं माणसे बरोबर नेलीं तर त्याचे वितास व्याक्षेप वईल'—सुबोदय ३३३ [स वि+आ+क्षेप]

व्याक्षोभ—उ क्षोभ, अस्वास्थ्य सखळक (राग, लोभ ६० विकारामुळे होणारी) [स वि+आ+क्षोभ]

व्युत्क्रम—उ १ उलट, विरुद्ध प्रकार, विपरीत, प्रतिगामी व्यवस्था २ अव्यवस्था, गोंधळ ३ (गणित) व्युत्क्रात, उलट मांडणी, उदा० ६ चा व्युत्क्रम ५ [स] ० कोन-उ (भूमिती) समांतर रेषांतील विरुद्ध प्रतिरोन (३) आस्टरनेट ऑनल ० प्रमाण—न व्यस्त प्रमाण 'कोणत्याही दोन प्रवाही पदार्थांची उंची व घनता व्युत्क्रम प्रमाणात असतात तेव्हा ते परस्परास तोडून भरितात'—मराठी ६ वें पुस्तक (१८७५) पृ १६ ० भास-उ उलट क्रम, विपरीतता—शिक्षणमीमांसा ११५ ० मिश्रगणित—न मिश्रगणिताचा एक प्रकार याच्या उलट मध्यममिश्रगणित

व्युत्थान—न उत्थान उठणें, समाधि अवस्थेतून बाहेर येणें 'यालागी समाधि आणि व्युत्थान। या दोन्ही अवस्था संहित जाण। शुद्धि होय मत्प्रापण।'—एमा १ २०९ [स वि+उत्थान]

व्युत्पत्ति—की १ नैपुण्य, प्रावीण्य (विशेषतः शास्त्रात), शास्त्राहमयारी परिवय, ज्ञान 'गुणें नाम जरी ते पुसती। तरी बाहुक घाने तयाप्रती। अश्वविद्येची व्युत्पत्ती। कती तेवें।'—कथा १ १० २२ ३ अर्थज्ञान (बाबदांचे विशिष्ट ज्ञानी) विशिष्ट पदार्थास अनुगुण जी अर्थकल्पना ती 'वैदिक या शब्दांनीं वेदांत जो जाणणाव किंवा वेदानें सांगितलें जें कर्म अशा दोनही व्युत्पत्ती समग्र ११ '३ शब्दाची पदना, उपम, निहाळि व विद्वता—एमा २ २६३ ५ ज्ञान—एमा २ ७ ३४४ ३ उत्पत्ति, स्वल्प—एमा ३ १२४ ७ हातिटी शुक्ति 'स्वधर्म पद भगवद्भक्ती। ऐसी अति गुण आहे व्युत्पत्ति।'—एमा १८ ३६७ ८ परि स्पुटता, व्याख्यात 'वेदातीं ब्रह्मविद्येची कोरिली मानी यथा निशुती। इतर स्तोत्रीं ब्रह्म व्युत्पत्ती। तडी अति नीति मानी व।'—एमा ८ १०१ ९ ज्ञानाचा गर्व अनिमान 'एव व्युत्पत्ति आपची विसरिज। जें जगा पावुंटे होइजे।'—हा ९ ३७८ [स] व्युत्पन्न—१ १ शाख आणि बाहुमय यात प्रवीण, विद्वान, पंडित 'कवी व्युत्पन्नाची योग्यता।'—रामदास (नववीत पृ १६०) २ साधित सामासिक (कष्ट) ३ (कासरी) निघालेला, उत्पन्न झालेला व्युत्पन्नत्व—न विद्वत्त्व 'तया शरीर जें जातें अज्ञानाचे धों विहरलें। तयाचें व्युत्पन्नत्व गेले। अज्ञानेरी।'—जा १३ ८४० व्युत्पादक—नि ज्ञानाच्या योगाने व्युत्पत्ति समजते दासगिरी जाते असा (मय, भाषण, ६०), उत्पादक पहा

व्यूह—उ सैन्याची रचना याचे विविध प्रकार आहेत दह-योग-मगळ-असदहत-सकट-मकर-पताका-व्यूह 'सर्से दळ

दुर्घर । नाना व्यूहो परिकर ।' -हा १९१ २ शत्रुपराजयार्थं
युक्ति मसस्त ३ (सामा) वट कारस्थान, निम् (किं
रणे, दास्यून टाकणे) 'या माझ्या मूर्खे मुलाना काही सांगि
तों नाहीं तर हा माझा व्यूह दामदून टाकील' -गुप्तमज्ज ३
मूर्ति, शरीर 'पूजिला जी शीपती । चतुर्मूर्ती व्यूहरूपे ।' -एमा
६ ११६ [स] ४ (योग तत्व) शारीरिक किंवा इद्रियाची
विशिष्ट रचना •चतुष्टय-न सैन्यरचनेचे चार प्रकार-दंड,
भोग मंडल असहत इ०

व्येयंड-न (ग्राम्य) वेखड पहा

व्येयसाओ- (प्र) व्यवसाय पहा 'साधुसाधेनि भाड
वें । ज्ञानमार्गाचा •व्यसाओ फळें ।' -शिशु ७३

व्याम-न आकाश -अर्थ ७४५ [स] •कुसुम-न
आकाशाचे फूल, सपुष्प अशक्य गोष्ट 'व्योमवृक्षमाचा पादवा ।
कवणें दंड तोडावा ।' -हा १५ ०३५ •केश-प्र महादेव,
शरर •गामी-वि आकाशाकडे जाणारा 'चित्तेर्भी व्योम ।
गमित्य करिती ।' -हा ५ १५३

व्रज-प्र १ गवडीवाडा, गोकुळ -एमा १८ १५९ २
समुदाय जमा [स] •प-प्र गौळवाडाचा मुख्य, गोकु
ळचा राजा (नद) व्रजांगना-स्त्री गोपी, गवळण 'पाहें पा
वाल्माचेनि व्याजें । तिया प्रमाणानां निजें ।' -हा ९ ४६५

व्रजवृद्ध-वि (व) गळेळ 'मजवृद्धावला आह सुखता'
[मज=(भग्न्या) + यृद्ध]

व्रण-प्र १ शत उडि, एक रोग २ जखम, दुखापत, भेग
[स] •स्फोट-प्र प्रण फुलणे, वाहणे व्रणित, व्रणा-नि
मगविशिष्ट शत पडला, जखमी झालेला

व्रत-न १ स्वतः २ लावून घेतोला एखादा धार्मिक नियम,
नम, दंडदाचा एक मांस -द ८ १० (किं) घेणे) २ अशा
नम पाळण्याची कळती प्रतिज्ञा पण ३ व्रीद प्रतिज्ञा वाणा
'नसावनभूतवन उचलन तुचि धा पावनी ।' -कफा ६ [स]
(वाप्र) सील खाऊन व्रत मोडणे-भगती शुभ्रक कारणासाठी,
पायचांगाची वाणा नम साडणे सामान्यद- •वध-प्र मुज
यनोपवीत धारण करणे दंडप्रकारे प्रत्येक आह [स] •मिष्टान्न-
स्त्री मजवृद्धाच्या आनुपमिक कर्मांईई एक भिन्ना माणणे [स]
•वैद्य-न १ प्रगाची अपूर्णता त्यातील न्यूनता कमीपणा
२ लहानमहान मने, नेन इ० मज वर्ये १ पहा •सप्रद-प्र व्रत
घेणे, प्रत्येक अनंत व्रतस्थ प्रती-वि १ मज पाळीत असलेला
मताप्रमां कोटी नेम करणारा २ स्त्रीतग न करणारा व्रतवधे
पाळणारा 'अनृतवप सात वर्षांचा अमताप त्याचे आह स्वर्गे
बागा झाला, तेव्हा रासुा बापुसाहव प्रत्येक हात -मौन्योबना
व्रतति-स्त्री वद ल्या गाथीच दडना ही साध्वीन
वा गुन-प्रनि राजा । -माधन १३ ९९ [स]

व्रथा-(प्र) ट्या पहा.

व्रात-प्र समूह, जमाव [स]

व्रात्य-प्र १ योग्य काली उपनयन न झालेला द्विज २
ज्ञातिधर्म न पाळणारा, बहिष्कृत माणूस ३ अनार्थ -वि
अर्वाच्य, द्वाढ 'नित्य व्रात्य उपद्रवी मृदुणिया त्या ज्ञापिले
सत्तमी ।' -आसे २८ [स] •स्तोम-प्र १ व्रात्य प्रत्येक
न केलेल्याना पुन्हा जातीत घेण्याचा विधि २ अनार्थ लोकाना
आथे समाजात घेण्याचा संस्कार, शुद्धिसमारभ 'परकीयास
स्वसद्वल वरां आणि त्यास आपल्या समाजाचें सदस्य करावें
म्हणून जी चळवळ झाली तीत व्रात्यस्तोमास मदत्वाचें स्थान
दिलें पाहिजे' -प्राचीन महाराष्ट्र २८५ [स]

व्रीडा-स्त्री रज्जा, सकोच [स] व्रीडित-वि लज्जित,
राजलेख

व्रीहि-प्र, ताडूळ, भात, साली 'चरात व्रीहींचा होम
सांगितला आहे' [स]

व्हडेल-वि (सा) झालेला, (ल) म्हातारा -आत्रे
७१४ [होणे]

व्हडला-प्र (वे) लाकडाचा तुकडा भरल पहा

व्हडाल, व्होडल-स्त्री (कु गो) नवरी •पावणी-
वरात

व्हडकळ- (वे) भरल पहा

व्हडलणे-कि (वे) चढावी कळें

व्हडग-प्र (व) व्हगमी गयत कापण्याचा धडा करणारा

व्हडगाल-न (वे) एकच खोल गलेली बाकोरी

व्हड्डी-स्त्री १ (माण) बहिनी २ (फों) नणद
[बहिनी-स्त्री]

व्हडाळी-स्त्री (व.) ओढाळी पहा

व्हट-न (व) द्विदलपान्य मदन वेगळें काढल्यानंतर
मळणीतून उरणारा पाला

व्हट्टा-स्त्री (व) गाईंमंडीची आटी, कास [का होत=
पाट] •फिरव-न (व) देव मत्सर [का]

व्हट-वि (गो) माडा [प रद, प्रा व्हट] व्हडला-
वि बहील, मोठा

व्हडा-प्र (व) कारी पाजूनी पाजी अयून मध्ये अग
जाती जमीन चोंडा

व्हडागणे-कि (वे) फळणे व्हडागा-प्र फेकता दग्या-
सारो रीतू

व्हणजे-से-स्त्री व्हड्डी नवऱ्याची बहीण, वनमे

व्हन-(प्र) होन पहा

व्हडारा-प्र (व) वे नासुती

ध्वयतो-तो-तै-सना (घ) तो, सी, तै
ध्वया-कि (कु रौ.) पाहिजे 'तुला वेळां व्हाय।' [होणे, व्हावे]

[होणे, व्हावे]

व्हरचें-प-कि (गो) नेणें. [सं ह-हर]

व्हरयई-खी (गो) उतवेळपणा, पाई

व्हालस-वि (व) वाईट [घ]

व्हाल्यार-उ महार

व्हाळें-न (वे) भरड

व्हाईसरॉय-उ राजप्रतिनिधि हिंदुस्थानच्या गव्हर्नर जनरलला ही पदवी आहे [इ व्हाईस=दुय्यम+रॉय=राय, राजा]

व्हापन, व्हाईन-न (राजा वुण वे) उखळ (रंडान दगडी) -मसाप २४ १०६ वार्डन पदा

व्हाण-खी (प्र) व्हाण ० वेड-न (चांगरी) व्हाणे वाचा-ज्यावर वाय टेंवतात तो-वुडवा

व्हावी करणें- (हेट) समुदाय टाकणें

व्हाय-खी (गो) खोचारी एक हत्यार, अगदी पदा

व्हायोलिन-न एक युरोपीय सतुवाय याला चार ताली असून त्या म, सा, सा, प या स्वरांत लावितात याला पडवे नसतात हे गजालें वाचितात [इ]

व्हायटा, व्हायकाट-न (गो कु) पाण्याचा वाहून जाणारी जमीन

व्हायस-वि (गो) विषयत, वेफाट, वीर (आपण ६०) [वुळ० वार्डें १]

व्हायळ्या-वि हावरा, अघाशी, वखवखलेला [व्हायें, हाव १]

व्हाया-कि पाहिजे (लिमानुरोधें व्हावी, व्हाव अशीं रुपें होतात) 'तो सकळ जनासी व्हावा। जेपें तेंपें जित्य नवा।' -दा १९ ३ ५ [होणें]

व्हास-उ (क जैन) सध्याकाळचें जेवण (सुर्य मावळ ग्यापूर्वी)

व्हाळ-उ ओढा, माला [ओढळ, व्हाळ] ० कट-उ ल्हान ओढा व्हाळी-खी १ ल्हान ओढा, ओढोळ २ धारा ओढोळी

व्हाळ-ळी-खी वल्गोडीचे साड
व्हिक्टोरिया-खी एक प्रकारचें वाहन, वनी तीन गाणेंसो वसतील अशी एका पोटाची गाडी [इ]

व्हार-उ (गो) हीर गजालच्या हावळीची काडी

व्हेळ-खी (प्र) वेळ पदा 'ते व्हेळीं मज गमले ऐसं।' -दाव ३९६

व्हेळा-उ (राजा) एक साड वेढळा पदा

व्हेषरी-खी (कु) मोली [ओषरी]

व्हायळीक-खी (कु.) लमाचें आमरण

व्हेळसा-उ (गो) पाण्याचा मोठा लोटा

श

श-मराठी वर्णमालेतील तिसर्यां व्यंजन, आणि उच्च वर्णां पेशी पहिला वर्ण, हा तालव्य वर्णांतील आहे अक्षरविकास-या वर्णाच्या पाच अवस्था-१ शी अशोकाच्या चालूची येथी ३ शिला लेखांत, ० शी, पुढानववी राजांच्या वेळच्या मसुरेच्या लेखांत (इ स. १ ले व २ रें शतक), ३ शी, राजा यशोवर्मनच्या काळातील मंदसोर लेखांत (इ स ५३२), ४ थो, जयानम-ये मिळालेल्या एरा (उष्णीपविजयपणिनी) ताडपनी अघात (इ स ६ वे शतक) व ५ थो, अपराजित नांवाच्या मेवाडच्या मुहिलवशी राजाच्या वेळच्या कुदेशर लेखांत (इ स ६६१)

श-उ शकर [सं]

शं-न सुख, वल्याण [स]

शाउर, शऊर-उ १ विवेक, तारतम्य -राज्यको ८ २६. २ अघा, चातुर्थ [अर शऊर]

शाऊ-उ १ शाहा, सहाय, सदाह २ भीति, पुढोडा कुतर्क.

-इम ११८ [अर शाऊ] ० अंदेशा-उ सहाय, मय 'कोने विशीं शक-अवधा न धरणें' -रा १५ ६४ ० दौल-वि साशक-चित्त 'रयत शकदील होऊन तजवाजां घाली आहे' -प्रचर १७ ० शुभ-उ शाका, सहाय 'शकशुभ दिलात न आणितां करार-मोजीब खातरखा सजा करावी' -पया ४६६ [अर शकन शुद्ध] शकौ-वि शक्ती पदा

शक-उ १ ज्या दिवसापासून एखादा राजा एखाद्या कुटुंबाची किंवा आपल्या राज्यारोहणाची कालगणना सुरू करतो किंवा एखादी महत्त्वाची गोष्ट घडत त्या दिवसापासूनचा वेळ, वरें-कालगणना हिंदुस्थानांत अनेक शक होते -ज्ञावोविभाग ५ पदा 'जर्मवेचे अलीकडे कालिकाहन शक चालतो, पलीकडे विजयशक चालतो' २ [विशेषतः] कालिकाहनाच्या जन्मदिवसापासूनचा किंवा त्यानें विजयाचा पराभव केल्या पासूनचा काल-दाकसव-त्तराचा जेव्हा शक २६८० तल्या एका जैन ग्रंथात सापडतो याचा कालिकाहनाशीं सवध विजयानगरच्या हुकुरायान (शके १२७६) जोहून दिलेला दिसतो -मसाप १ २ सातवाहन पदा या कागचा आरम वैशाख शुभ १ कलियुगाचे ३१७९ वे वर्ष, सोमवार ता १४ मार्च इ स ७८ ३ एक लोकराष्ट्र, शाक, शाक(स)वाहनाचे-कालिकाहनाचे अनुयायी ४ राज्य, राजाची

कारकीर्द ५ अधिकार आधिपत्य, अधिकाराचा हुकुम, आज्ञा व श्रेष्ठपणा, वधेस्व, वरचढपणा (कि० अमक्यावर शक चणें वसणें, लागणें) ७ हुकमत, दारा ' भीमताचे प्रतापें मोठा शक केला ' [स शक-ऐश्वर्ये या धातूवरून-राजवाडे]
 ०३०३-उ १ ज्याच्या नावें वरपेगणना चालते तो, शक सध्या पर २ धर्म पय, सप्रदाय ह० स्थापन करणारा कलियुगात ६ शकते होतील ' ३ (साके) छत्रपती शिवाजी -पया ३८९ [स] शाकाध्द-न शालिवाहन शाकांचें वर्ष [स] शके-अ शकामध्ये, शकारभाषासून (सवत्सरसंख्यपूर्वी प्रयोग) ' शके सतराशे वावत्र ' [शक शब्दाचें सप्तम्यत रूप]

शकट-उ १ गाढा, गाडी २ रोहिणी नक्षत्रातील पाच ता-यानी झालेली शकटाची आकृति ३ (ल) खोडा, लोटणें अडथळा करणारा मनुष्य, काम [स] ०भेद-उ १ रोहिणी या शकटाकृति नक्षत्रातून एखादा ग्रह निवा च्द यानें जाणें २ शकटाकृति सैन्यचलनमधून अगर घनव्यूहामधून भेद करून जाणें, छावलेन फळी, जूट कट पोडणें, फूट मग अतस्त शकटभेद ... न केले ' -पद ५ ८२, -पया ५५४ ३ (अव प्रयोग) लाडपा शकटापा, शुष्पा ' तुझीं कलनिया शकटभेद ! बघिला जाण्दर रणरमी ! ' -निगा १०३ ४ कारस्थानें, मसळती, डाव पेंच [स] ०व्यूह-उ गाडीच्या आकाराप्रमाणें-सैन्याची रचना, ब्यूह [स]

शकटास्य (करण) -न (श्रुत्य) खालीं बसल्यासारखें करून हलसवर पाय खुप पुढें पसरणें व बक्षस्थळहि पुढें करणें - (भीमीचारी) गुप्तत्या चवडयावर सभा ठेवलेला पाय शक्य तितका पुढें सरकविणें म्हणजे कमरेच्या वरील शरीराचा भाग मागच्या बाजूस खालीं वाकले व छाती वर वईल याप्रकारची स्थिति [स]

शकड-न शकडें, सकट, शकट अर्थ ३ पदा ' दुष्मान पळती, वैज्याला शकड घालती ' -भ सा प १ ३ ५४ [स शकट]

शकर्णे-अकि समर्थ असणें, होणें काहीएक करण्याविषयी कोण्याएकामध्ये शक्ति असणें [स शक्-शक्य प्रा सक हि सकना]

शकर्णे-कि सशय येणें वाणें कुठकें करणें भीति, शक्ता वाटें आशकणें ' सणी शकाल मद्राणें : मासें अभय सदा तुम्हाते । ' -सुआदि ५ १७ [स शक्]

शकनाय-वि उपाययुक्त, शक्यपद, विवादीय, वाद प्रसत [स]

शकपाळ-उ (अप) शकपाल गडकनी, दाखारम तुलनाये सकपाल आहवाव ' शकपाल शिवात्री महाराजानें कला ' (शिवा जीनं नरीन शक सुक कत्र) -ऐपा ०३ [स शकपालन]

शकर-उ १ साब, शिव, महादेव २ सुप्रसिद्ध अद्वैतमत प्रस्थापक आद्य शकराचार्य -वि शुभ मंगल सुखदायक, क्षेम वर (वें) शखासुराचें झाड [स शम्-कल्याण, कर=करणारा) ०३०३-कि श्रीकाराप्रमाणें ' श्री शकर ' अपें पन्नावर सही सजा लिहिणें होळकर राजे अशी स्वदेस्तुरी करतात गुमच्या बडिंगस नोवरी दण्यात यत आढे असा मजदूर लिहून शकर केला ' २-विश्विस्त ३ ६१ ०फारा-उ मधखाणारा एक जाभळा पक्षी ०मत-उ १ (संगीत) नोहारवाणी पदा २ अद्वैत

शंकराचार्य-उ १ वेदान्त तत्त्वज्ञानप्रवर्तक एका धर्मगुरूची पदवी २ (ल) मठाधिपति धर्मगुरू पीठाधिष्ठित व्यक्ति ' थोड्या दिवसापूर्वी रोम येथील ख्रिस्ती शकराचार्यांनीं धनोस सतमाखितें येवुन, एका प्रसिद्ध ठिकाणीं त्यांच्या पुतळाची स्थापना केली ' -आगर ३ ५३ ३ एक मतप्रवर्तक आचार्य, गुरु व स्वामी वरील आचार्यांनीं ठिकठिकाणीं स्थापन केलेल्या मठांतील अधिपति [स] शंकराचार्या-उ (अप) मठाधिपति ' शकराचारीस साष्ट्र जाले । ' -दावि ५२८

शकरपट-उ (व नाग) सकात वगैर प्रसर्गी होणारी बेल गाड्याची शयंत बेलची शयंत गाडी-थोड्याची धावण्याची शयेंर ' आजच्या दिवशीं आमच्या गाडी शकरपट असतो ' [स सगरपट १]

शकरपाळा-ळ-उन एक व्याघ्र पदाविशेष, साखर अगर मूळ, दूध कणिक याचा तशीच गोड पदार्थ [स शकपाळ दुल० फा सक (क) रू-पारा, म साखरपाळा]

शकरा शकराभरण-उ (संगीत) एक राग यात पडून तीव्र कृपम तीव्र गाधार, पचम, तीव्र धैरत, तीव्र निपाद हे स्वर लागतात जाति पाचव, धाव, बादी गाधार, सवादी निपाद गानसमय रात्रीचा दुसरा प्रहर याचा दुसरादि एक प्रकार आहे

शकल-न तुकडा पाक, खड ' दोन शकळें दोन बाजुला । ' -ऐयो १६७ [स] ०पात्र-न पुढेंकें भाडें ' शकल पात्रें घजनी घावताती । ' -सप्र २० १३०

शकल-ळी १ शकल पदा योजना ' तुम्ही मन सज्याची शकल बाणोन सर्वांची यक्षबाक्यता केली ' -पद ५ ०६ २ रीत, स्थिति गडकी हे शकल व कराडचे दरमार्शवादी काही ठीक नाही ' -रा ६ ६९० [अर शकल]

शकल-शिकल पदा

शकस दाखस-उ मनुष्य ' एक मातवर शकस रवाना करिणों ' -ख ७ ३५६९ -एदि १ ३५ [अर शकस]

शकस, शकस- (प्र) शिकस पदा

शरणा—ली १ सवह, भय, अविश्वास, खात्री नसणे, आशंका, निंतु 'जैयें शका जात रोंवो लोपे' सापण माल्यें।'

—श १ ७३ २ आशेष, हरकत विरुद्ध मताचा शत्रु (बादग्रस्त याव तीत) (किं घेणे, करणे) ३ वरपना, स्वस्मसस्कार 'लैमीया विपयाची शका। मनीं वसतीं दसा। घातुककीं अशुखा। विवेक जाता।' —श २ ३२० ४ (संगीत) गायनात पाई करणे ५ अहचण, अहयळा, गुता, अहकाटी, व्यत्यय 'शका होती पहिली तिमी। नि शक झाली व्ययिताचारशी।' —युच ७ १५६.

६ लाज भय 'दिवसास राहल्या परीं जातोस, लोक आपल्याला हासनीत हो काही शका बाळगीत जा' [स शकुं=सवह वाटणे] ७ घेणे—वाळगणें—लाज, भोति वाटणे ८ धरणें—भीति, धाक वाटणे 'लज्जावती पार तयापि त्याची। शका न सीता परि हो पित्याची।' ९ याहा—वि शकेपरीकडे, शका घेण्यास जाणा नाही असें त्याचें वहीन शकाबाग्य आहे १० शील—लज—वि सातक, सहाय्येकर, शक्ति मनाचा [स]

शक्ति—वि १ साधक, भीतियुक्त, दिव्य वाळगणात २ भाति वाळगेल्या, धाकलेला, शकाधपद (विषय) ३ दृष्टि—वि (दृश्य) दृष्टी आशुवास्य वळविणे व वाहुल्या शोधल्यासारख्या करणे असा अभिनय (शक्ति मनोभाव प्रगट करण्या कडे उपयोग) [स] शक्ती—वि सगरी, साधक

शक्ती—वि दुर्बली विपत्त 'लडाई होऊन शाराभाई याची फौज गारात होऊन पाडुरंग शक्ती' —पमा १८५ [अर शक]

शकासर—उ राजपुरा एक फुलसाड व त्याचें फूल, घासासुर

शकार—उ राजशालक, राजाच्या रखेलीचा भाऊ —शु नेवळ नात्यामुळे थार अधिकार असणारा २ (क) मूख, आठवतेथोर व दुष्ट मनुष्य [स]

शकु—उ १ अणकुचीदार वस्तु, खिळा, सळई, शुळ, टाचणी काटा छुरी, गज मेख काटी इ० २ भोजणी करताना काटकोन पहाण्याचें एक साधन (इ इवेअरस्टाफ) ३ छायापावनाची सुची काटा ४ एकावर चौदा सूर्ये देऊन झालेली सख्या सट्याविषय दहा महापत्र, पहाइजार अज ५ (भूमिति) सुची; शुळक्याच्या आकाराची वस्तु (इ) कोन ६ (ज्यो) सारे ग्रह इ० ची लवोमतीची किंवा उंचीची ज्या [स] ७ छाया—ली शकुयद्राच्या कीलाची पडलेली छाया [स]

८ थन—न छायापत्र, दिनमान पहाणे किंवा प्राचीसाधन या करिता याचा उपयोग करितात (इ) सन्—नासल [स] शक्वाकार—वि १ शकु किंवा शुळका या आकाराचें (इ) कानिकल २ मळघाकार (इ) स्पायल —संयु १ ४४ [शकु+आकार] शकाकृति—ली शकुमारकी आकृति शकाकर पहा [शकु+आकृति]

शकुंत—उ १ एक पक्षी, वाघ २ सामान्यतः पक्षी [स]

शकुतल—न घोड्याच्या कानाचें मूल —अभप १ ६१

शकुन—उ १ शुभाशुभ चिन्ह भविष्य सूचक चिन्ह किंवा वस्तु, (शत्रु, दर्शन इ० रूप) लक्षण 'एका नाकें बहु सिद्ध। सहदह म्हणे शकुन निळा।' २ ज्या लग्नाचिन्हावरून—गोष्टीवरून ज्योतिषी, भविष्य कथन करतो ती ३ कौल, दवांचे दिलेलें उत्तर ४ अतुकूल गोष्टी होण्यावरून देलेली प्रार्थना, स्तोत्र मंत्र ५ एक पक्षी [स]

शकुन—उ (कौं) माशाच्या आकाराचें पिठाचें कलेलें चित्र, याला काडीच्या विया टोचलेल्या असतात 'भूपारतीनतर कुभाराने एका साटात शकुन व दिवा घेउन यावयाचें' —आदि काव्याची महाकाली [स] ७ उड्या—उ १ मणलकाच्यावळी कमिस्त मासर वंगर घालून केलेलें पत्रात्र उडा पहा २ पुरणाचा वडा —पाश्चात्त्य ५५ ७ गाठ प्रथी—ली १ एसादी पुढें होणारी किंवा दशातरी झालेली जी गोष्ट ती विषयीच्या शकुनाची आठवण राहण्यासाठी पत्रास बांधलेली शुभगाठ शकुनाला मान्यता देणे (किं वाचणे). स्वचक्राती हे स्वरित शकुनप्रति दिधली —सादह ८ १८१ —वेसीस्व १ ४१ २ शुभदायक, हितकारक घटना, वनाड, प्रसंग मंगलकारक शुभ चिन्ह लक्षण ३ त्यात वस्तुवत्पत्त्या पदरास पदाच्या मेडुणीने बांधलेली शुभगाठ ७ गाठ याचणें घालणे—१ अगदी पूर्ण पत्रावर विवरेण, पत्रें ध्यातात देवणे २ खात्री करणे चालल, बरोबर अजमास करणे 'इकडे हीं तिजेणें बावोबा-या तडा कयांतून वसुची पार पडतात अशी त्यांनीं शकुनगाठ बांधून ठेविली'

—सभाजी ७ पोतें—उ शकुनावावतचा एक सरकारी कर —पया १२९ ७ लाह—उ प्रयाणकाजी शुभदायक म्हणून पदरात लाह बांधतात तो आता वेळु नसता. राम या सुतें जावा। ता शकुनलाइ बांधावा। याच्या परती। —वेसीस्व १ ७, ७ चती—वि भविष्य सांगणारी 'इच्छ ते शकुनवती। होय वेती तात्काल।' —दुगा १२१६ —की भविष्यप्रय पोथी ही वरून ज्योतिषी, टोक जोशी भविष्ये वर्तवितात शोकुनिक—न शकुन दुजिन्ह, उत्पत्ता अद्भुत —वि शक्नासन्धी, अद्भुत कारक, अतिशयकार अवलंबणीय [स]

शकुनि—उ १ एक पक्षी, मिथाड २ गायार, दुर्गोचनाचा मामा ३ (क) कपटी वारस्यानी, बदस्त्र घणात आत, मनुष्य ४ (ज्यो) पत्रादि करणातील आठव करण शकुनिचतु पत्र्य—न १ दुर्गोपन दुशासन शकुनि व कणें दे वीच २ (क) दुष्ट रूपमाची टोळी, कट्टाचाडकोडकी [स]

शकुन—उ १ शत्रु भावण बोधणे, लक्षार, २ मसलत ३ हुकमत शकुनात असणें—चालणें—धारणें—वचन दिवा

शकुनिक—न शकुन दुजिन्ह, उत्पत्ता अद्भुत —वि शक्नासन्धी, अद्भुत कारक, अतिशयकार अवलंबणीय [स]

शकुनि—उ १ एक पक्षी, मिथाड २ गायार, दुर्गोचनाचा मामा ३ (क) कपटी वारस्यानी, बदस्त्र घणात आत, मनुष्य ४ (ज्यो) पत्रादि करणातील आठव करण शकुनिचतु पत्र्य—न १ दुर्गोपन दुशासन शकुनि व कणें दे वीच २ (क) दुष्ट रूपमाची टोळी, कट्टाचाडकोडकी [स]

शकुन—उ १ शत्रु भावण बोधणे, लक्षार, २ मसलत ३ हुकमत शकुनात असणें—चालणें—धारणें—वचन दिवा

आज्ञा दिल्याप्रमाणे वागणे शकुनांत घेणे—१ एखाद्याशी संबंध ठेवणे, वसणे, बोलणे, असणे (निषेधार्थी—वारा न घेणे यासारखा प्रयोग होतो) २ सामसलत घेणे

शकुनी—वि समर्थ, शक्त 'साहे महापराधदि, दंड खळाळा करावया शकुनी।'—मोसमा ४५८ [स शक्-शकु]

शकुत—न घाण, मैला, विटा [स]

शकेश्वर—३ 'शकाश्वर' पहा

शक्क—३ संशय, शरा शक्क पहा [अर शक्क]

शक्कल—की १ युक्ति, कल्पना, तोड, उपाय, योजना. (कि० काढणे, करणे, योजणे, निषेणे, पाहणे) 'हीच का तु शक्कल काढलीस'—इप ११३ 'शक्कल काढावयाला अक्कल लागते'—रणदुभी ३७ २—नकी दियति, प्रकार, स्वरूप (एखाद्या कामाचे, वस्तूचे) 'इन्हून ही हे शक्कल जल्द नमूदात यावी म्हणोन पत्रे जातात'—पया ४७७ [अर शक्क]

शक्कत—की सामर्थ्य, बळ, पराक्रम, जोर, ताकद, (प्र) शक्ति पहा—वि १ समर्थ, कार्यक्षम, योग्य, लायक, तरबेज 'हरी भरत तो शक्कत कामास मारी।'—राम ८७ २ पराक्रमी, प्रबल, शक्तिमान 'शक्कत नामचि तुझे रघु-राया।'—(बामन, नामसुया नवनीत पृ ९१) ३ (व्या) सुचक, दर्शक, विशेष अर्थ दर्शक, (शब्द वाक्यप्रचार), सत्कीक [शक्-योग्य, समर्थ होणे]

शक्कित—की १ सामर्थ्य, योग्यता, लायकी २ बळ, ताकद, प्रभाव. समासात उपयोग उदा० शरीरशक्ति, इद्रियशक्ति, नेत्रशक्ति, कर्णशक्ति, वायुशक्ति, ज्ञानशक्ति, योगशक्ति, कालशक्ति 'नाम शक्तिवळे जळी पाषाण तरे।' २ अर्थकक्षा, मर्यादा, सीमा, व्याप्ति (शब्द वगैरची) ३ स्त्रोदवता, पावती, रुद्धी, इ० वनी, ईश्वराची स्त्रीरूप सामर्थ्यप्रतिमा 'तुका हरि-भक्ती बरी। शक्ति पाणी वाह घरी।'—रुणा ४११ 'गणेश शारदा नाना दाक्षी'—दा ४६१० ४ माया, परमेश्वरशक्ति 'जे म्हत्ताची शक्ती। जे ईश्वराची शक्ति।' ५ प्रेरणा; (यत्रास चलन देणारा कर्ता) ६ एक आयुषविशेष, अन्न उदा० वासवशक्ति 'चित्रवृष प्रतिविम्बप्राण ह्यामाभि सोढिली शक्ति।'—मोक्षग २४ ७ कुबलिनी 'तैसेवेडियातें सोढिली। कविनेक आग मोढिली। बदाची शक्ति। ठटली दिसे।'—झा ६.२०७. ८ स्त्रीपुरुष मिळून जे मिळून त्यातील जी की ती ९ शिवलिंगास प्रतिरूप म्हणून असलेली योगी, प्रकृति तत्र मताची देवता हिची उपासना करणारे ते शाक्त १० अमुक शब्द उच्चारिला असतां अमुक अर्थाचाच बोध व्हावा असा शब्दाच्या ठिकाणी असलेला संकेत ११ माण [स शक्-सामर्थ्य असणे] १२ ग्रह-३ १ शब्दाचे विशेषार्थी ग्रहण, अर्थ ज्ञान २ शब्द, लक्षण, इ० वरून होणारा बोध, मन, एखाद्याच्या

सवधाने झालेला ग्रह 'त्याच्या वेपावरून हा साधु असा मला शक्तिग्रह झाला होता' ३ अस्तित्वात असलेल्या वस्तूचे अस्तित्वाची ज्ञान, ग्रहण, बोध, वास्तविकज्ञान, यथार्थज्ञान [स] ० ग्राहक—वि शब्दाच्या अर्थाचा निर्णय करणारा, निर्णायक उदा० व्याकरण, कोश, रूढी, पद्धति [स] ० चक्र—न माया-रूप त्रिभु, मायाचक्र 'जे शक्तिचक्राशी वेगळ।' 'शक्तिचक्र जे अशेष। त उपसहरे नि शेप। मूळमाघेसितें।' [स] ० त्रय—न १ युद्धाच्या तीन शक्ति, प्रभुशक्ति, मंत्रशक्ति, उत्साहशक्ति २ घटना, रचना, यासंबंधी तीन शक्ति, ज्ञानशक्ति, क्रियाशक्ति, द्रव्यशक्ति या तिन्हीस क्रमाने सत्वगुण, रजोगुण, तमोगुण यांनी सक्क अशीं साद्विकशक्ति, राजसगक्ति, तामसशक्ति अशीं नावे वाहते [स] शक्तितः—किवि शक्तीप्रमाणे शक्तिनसार-रूप-वि शक्तीप्रमाणे, सामर्थ्याप्रमाणे, योग्यतेप्रमाणे शक्तिनसार वेसवदा। तो सत्वगुण।'—दा २ ७.५५ [स शक्ति+अनुसार, शक्ति+अनुसूप] ० नित्यारथ—न (शाप) शक्ति केव्हाहि नष्ट होत नाही, तिचे फक्त रूपांतर होतें हा सिद्धान्त [इ] कौन्शादेशन ऑफ एमजी [स] ० पात-३ १ मंत्राचा उपयोग करण्याचे गुरूने दिलेले सामर्थ्य, शिष्यास गुरूने दिलेले स्वतःच्या ठिकाणी मंत्रबल २ शक्तियुक्त, बलवान, दुर्बलता, दुबळेपणा ० पूजा—की शक्तीची, वेदीची, दुर्गेची पूजा (शाक्ताची) ० मान-मंत-वंत-वि १ सामर्थ्यवान, कार्यक्षम, लायक, योग्य २ बलवान, जोरदार, प्रबल [स] ० मापक—न (शाप) यत्राचे सामर्थ्य, मति वेगवेगळे मोजण्याचे यंत्र (इ) डायनामोमीटर ० धैर्य-न (कोणत्याहि प्रकारचे) सामर्थ्यातील बद्दल, बळातील उणेपणा, कमनाई, कमजोरपणा ० संंप्राप्तक—न एजिनाची गति स्थिर राहण्याकरिता, योजिलेले एक महत्त्वाचे चक्र, यामुळे दयाची गति स्थिर राहून एजिन सारख्याच वेगाने फिरते (इ) फल्यर व्हील [स] ० सुत-३ १ कार्तिकवामास (इ) पराशर ऋषि ० स्त्री-३ दुर्बल ० स्त्रीण-वि शक्तिपात झालेला, अविश्राय अशक्त झालेला, आजारी उपाशी, वृद्ध, (गुप्त्य), सामर्थ्यहीन, बळहीन, सधाहीन शक्त्युपासना-की शक्तिवचेतेची सेवा, पूजा, शक्तिपूजा [स] शापक-३ शक्तीचे उपासक, दवीचा उपासक, शक्तिदेवीचा भक्त 'शक्तिने शाक्तहि आराविली।'—धन-ददाम भुषाळी—वि शक्तिसंबंधाची (पूजा, अर्चा, विगी इ०) [स] ० पंथ-मार्ग-३ शक्त्युपासना, ज्यांत देवतेदेवान सथ प्रादानादि कथांचे असे सांगितले आहे त्या तत्रोक्त मार्गाचे नाव वाममार्ग पहा [स] शाक्त्य—वि १ होण्याजोगे, तामवनीय, तामर्थ्याच्या आठो क्क्यातील, धाव्य, सभाष्य, करता देण्याजोगे 'शक्य असेच तरि रहा'—धेनुहाण २ ऐकण्याजोगे, अर्थ, मत्स्य, उद्देश

शब्दान् ज्याचा बोध होतो असा (अर्थ, आशय) ० क्रिया पद-न (व्या) मूल धातुस वणें अथवा वणें प्रत्यय लावून जे नवें सामर्थ्यबोधक क्रियापद सिद्ध होतें त्यास म्हणतात उदा० करवणें, जावणें, घेवणें, देवणें - मराठी भाषेचे व्याकरण १५५ ० भेद-५ (व्य) क्रियापदाच्या कृत्यास क्रिया करण्याचे सामर्थ्य आहे असे दर्शविणारा रूपभेद, प्रकार भेद पहा दाय्यरूप, दाक्ष्यार्थ-५ १ सामान्य अर्थ, प्रादुर्भावप्राप्ते बाबत २ (व्या) दाक्ष्यता दाखविणारे क्रियापदांचे रूप, विधिलिङ्

दान-५ इदं 'दाक्षसमा सार्धशत योजन दीर्घा तदीय विस्तीर्णा' - मोसमा १२२ [स] ० जित, दान्कारि-५ इद्रजित, रावणाचा मुलगा [स] ० धनु-न इद्रपुत्र्य [स] ० नैद्रन-सुत-५ १ वली २ अर्जुन [स]

दाक्षदुर्दानी दाक्षदुर्दानी-किवि (अप) सद्दुर्दानी, देखताक्षणीच, प्रथम दृष्टीसच, ताबडतोब [स सद्दुर्दारीन]

दाक्ष, दाक्ष-५ मनुष्य, माणूस, क्यस्ती [अर शास्त्र]

दाख-५ १ समुद्रात रहाणारा एक प्राणी २ अज्ञात प्राण्याचे घर, त्याचे अस्थिररूप दाखीर, कचब याचा देवावर पाणी पाल त्यासाठी किंवा मुद्रात वाजविण्यासाठी उपयोग करितात 'मोत्ये म्हुली म्हणून धिपाची पोरें आणि दाखचे भाचे' - प्रेमसोपन १५५ ३ एक प्रकारचे वाद्य 'दाख धुणें काढला मेरी' - सप्र ३२ 'काढल म्हुन दाखमेरी' दुःखी दयामे रणमोदरी' - जे ६८५ ४ बोगावर असणाऱ्या दाखाकृति रेवा-रेषा याच्या ललट एक ५ बोंब, ओरडा आरडाओरडा, दाखध्वनि.

'दाख करी आबोश - रावि ११ १६१ १ नवनिर्घोषीत एक ७ एक कळमा दाख - ८ कागडिलाजवळचे कवाळावरचे हाड, आळ दाखदुर्दानी धरुनि कौडम बीरवाणी' - २१७ ९ घोड्याचा विशिष्ट अवयव - अश्वप १ ६२ १० चौदा रत्नातील एक पाचव्या १६मी अजास भगिनी आणि शत तिधु। इतके अजोन परि दाख फिरें सिकारी' ११ (ल) अमाच, दून्य, पूज्य 'सुदीच्या नावाने दाख' १२ दाखादूर (राक्षस) पहा -वि १ मुखे जडाणी टोंब्या निरक्षर २ रडपा, बोकल्या, अपयश येणारा ३ स्वच्छ निर्मल, पारदर्शक गुण दाख विणाऱ्या विशारदापुने आधिर्यायी योजतात उदा० निर्मलदाख, पाणी ० वाजले-सर्पे, न उरण, परावृत्त होणें 'दाखवांचा दाख बाजरा' ० परितेन त्याचा दाख बाजरा' ० वरुणें-१ बोंब टोकणें-मारण, बोकळणें, बाजा बरणें 'सात्वति निचे, म्हुणे कुक-भा हो हू शंभू कदि मुम्भ मुम्भ'। मोद्रोग ११ ३५ -रावि ११ १६ २ (र) मोटमोठ्याने ओरडणें 'वैजाच्या कळ्यावर मजर टेंवून वरील दाख करीत असतो' - सगीत सत्तेचे गुलाम

२१ ० करावयास लावणें-बोवळन वसविणें, काही न देणें 'विशामित्राला दाख करावयाला लावून इद्रसमेवा रस्ता धरला' - भाकु ३ ७८ ० तीर्थे-न १ देवपूजेंत अभिषेकानंतर देवावर दाखातून शिषावयाचे पाणी २ (ल) फाल्गुनवाद्य बोंब [स] ० तीर्थे छेपे-शखध्वनि करणें, बोंब मारणें 'बापलेकांचे भागण आढले। केही बापास मारिले। तव ते मातेमैं पेतले। दायतीये' - दा ३ ५ १९ ० द्वाय-५ १ दाखापासून काढलेला द्रव, रस २ ज्यात दाख इ० विरपळतात असा द्रावक रस (कि० कणें, पावणें) ३ (शाप) लवणाजाल (इ) म्युरिमेटिक अँसिड - पदाव ११ ० घारी-५ दोन शिंपले एकावर एक बसून झालेली शखाकार कवचपट्टा - प्राणिमो ९२ [स दाखधू] ० घमा-५ १ (दासवाजविणारा) (ल) उदक, आडदाड माणूस २ निरक्षर, दाखोव [स दाख+घमा=वाजविणें] ० ध्वनी-५ १ दाखाचा आवाज २ दु खोदिकांमुळे बोकळणें, बोंब, पाचव्या 'पायाला चटका लागताय त्यानें दाखध्वनि केला' - मरतमा १७१ ० निवासी-वि दाखात रहाणारा (प्राणी) ० पुष्पी-की एक प्रकारचे गवत; विष्णुशता [स] ० भरुम-न दाखापासून केलेले रसायन इ शुद्धांशक आहे दाखाचे प्राणिद - सयोग १ ५६ ० मणि-५ १ दाखाचा मणि, मोती २ (ल) दिसण्यात गोरगामटा परतु अकलशून्य मनुष्य [स] ० घटिका-घटी-भरुम-की दाखापासून केलेले एक औषध हे समृद्धी व शुल यावर वेतात [स] ० घणी-न १ दाखातील पाणी (देवावर पालण्यासाठी) २ स्वच्छ, निर्मल पाणी ३ (ल) पाणी पातलेले दूध, ताक दही इ० दाखवणी पहा ० शिरीमणि-५ मुखे टोंब्या, अक्षरशून्य मनुष्य 'सर्वे पितोत दाखशिरीमणि किंवा कार विद्वान एतदाच निषतो' ० स्फुरण-न १ दाख-नाद २ (र) बोंब, आरडाओरडा 'लघाट पिगेनि वरतळे। शखस्फुरणे करीसे।' - मुहुरीन्द्राख्यान (नवनीत पृ ११७) 'हा लेणें करी दाखस्फुरण' - एमा २३ ५३५ दाखायाती-की बोंब 'न पेरितां जाग जाती। निमग्न्यावीण दाखायाती।' - सुशु ८० दाखासारखे-वि स्वच्छ, निर्मल 'दा टोंब्यांचे पाणी दाखासारखे आहे।' दाखासुर-५ १ एका देत्याचे नाव २ एक पुत्रमांड ३ त्या कुलदासांचे फूल, राजपुत्र दाग्या हुल्ली-की एक वेत होय 'संखवेळ' म्हणताना दाखपुष्पी पहा - वसु ५ ७८ दाखिनी दाखीण-की १ क्रियाच्या चार जातींपैकी एक, उच्च सडक कसांची, तामची व काकुळ झी २ (निर्दारी) थोडे दूध दगारी गाय ३ गोमरगाय दाखा दूक-न देवाच्या मूर्तीवर स्निपड्याचे दाखतील पाणी [स] दापोला-५ दाखाचा एक प्रकार - मृगाश ५३ दापोया-५ टोंब्या, मुख मनुष्य, दाख-मा पहा दाख्या-५

१ शखोवा २ अक्कावाईचें वाळ, अपयशी माणूस, कमनचिवी
माणूस शख्यासोमल-सोमलात एक भेद

शखजिरे-न सगजिरे पहा

शखपाल-ळ-उ १ सापाची एक जात, एक जिदाणु
'गन्हाळे तैसेचि शखपाल।' -गीता १ ३६९ २ पुळी
पालीच्या जातीचा एक प्राणी, गगपत, पाल, सरडा ३ शंकर
पालें नांवाचा खाद्यपदार्थ [स शखपाल=पाताळातील सपे]

शखबलय-वळा-ळी, शंखावळी-न शखाची बागडी
[स शखबलय] ०श्वेत-उ पोढ्याची एक जात 'शखा-
सारखा शुभ्रवर्ण, शखाप्रमाणें ज्याचा शब्द आहे, सुशील,
हसप्रमाणें उभा रहाणारा, फार ठेगणा नाही, फार उच नाही,
अद्या अश्या शखशेत म्हणतात' -अथप १ २३

शखळा-खी साखळी [स शूखला अप]

शखोट-खी साखोट पहा

शखुफ-उ फूळ, कळी [फा]

शचि-ची-खी इशाणी इशाचा पत्नी [स] ० नायक-
पति-वर-उ इद

शट्कर्णी-कि वि (प्र) पट्कर्णी, सर्वत्र प्रसिद्ध जाहीर,
वचन (कि० कर्णे, होणे, जाणे, येणे याशी जोडून) तीन
गुण्यास समजलेली गोष्ट शुश राहू शकत नाही यावरून [स
पट्=सहा+कर्णे=कान]

शठ-वि १ लबाड कपटी, उंचा ठक 'कधीश्वर कोप
विलें शठें. -एमा १ ३७३ भोजन करा म्हणे शठ दूध म्हणे
मज कराय हो करिडा।' -मोठयोग ७ ६४ २ तिरस्काराहें
अमंगल अवोरी सुस्तित बज्जुव, बिकडू कट्टे ३ हुशोल,
हुस्वमाची [स] म्हू० शठप्रति शठगलबाडाशी लबाड (अजास
तसे) ० शाठश-खी १ धूर्तता २ कापटप [स]
शाठार्ह-खी १ लबाडी, कपटीपणा २ कवडीसुचकपणा हुपणना
३ हुशपणा, खटपणा शठ पहा

शाड-उ साड, अडील्येल [स]

शाड-ट-उ १ नमुसक जर्जरारी, हिजडा २ खन्वी
कलेला, खोजा ३ निर्बीय चेतनारहित पद माणूस शाळात
सात प्रकारचे शाड सांगितले आहेत [स शाड]

शाडू-उ (क) बावा हात कोपरापासून वर करून उजव्या
हातानें काढलेला आवाज दड पोपटें तो दुन्यावर राहू
मारतो आहे' ० डाकणें-आम्हान करण मांडीवर अगर दहावर
हाताच्या सोंभ्याने मारणें त्यानें शडू टोकाचा व तु गण्य
पवायें हें लाटनारपद आहे' [ध]

शाडायचें-कि (गे) (एशाचा) अतरराचा काडणें
[स हात]

शाधे ७ ६

शण-उ ताम, सण, वाख अवाडी [स हि, गु]
० पट्ट-वख-न तागाचें वख [स] ० सुव्र-न तागाची
दोरी, सुतळी [स]

शणपो-उ भात मोजण्याची मोठी ओंजळ, पसा (कों)
शणै-शेणवी पहा 'विठ्ठल शणै' 'शणै गोयबाव वाल
बलकर'

शणोपण-न शेणवीपण, लेखकाचें काम -भाअ १८३४
शत-वि शंभर 'भारताचें शतें सात। सर्वस्वगीता।' -हा

१८ १६६१ [स] म्हू० शत तत्र पचोत्तर शत (शंभर तेथें
एकशें पाच) ऐशीं तयें पचायशी (खर्च करण्यास काय हरकत?)

[स] ० क-न शेंकडा, शंभराचा समुदाय [स] ० फूट-वि
शेंकडों तुकडे झालेला, शतधा भिन्न 'तेथ ब्रह्मकटाद शतकूट। हो

पाहत असे।' -हा १ १४७ 'वाटे उर्वी शतकूट। होऊन जाईल
सुणार्थ।' -पाप्र ४१ २२ ० टुत्य-न १ (शतकतुबल पुकीचा

शब्दप्रयोग) शंभर अशमे यज्ञ करण्यासारखें अचाट कृत्य,
शंभर यज्ञाचें कार्य २ (ल) एखादें अचाट काम, महत्कृत्य

शतकु पहा ३ विद्या प्रकारची घटणी, रायतें ० कृत्य
कारणें-पुण्य करणें, चांगली गोष्ट करणें ० ऋतु-उ १ इद २

शंभर अशमेय यज्ञ हे केले असता-यज्ञमानात्ता इदपद मिळतें
३ (ल) मोठा विजय, मोठा पराक्रम, मोठें शौर्य अचाट

कृत्य 'जन्मास आख्यापासून एक तळें बांधले एवढा कायतो शत
क्रतु देण' [स] ० गुण-वि शंभरपत्र 'शतगुणें हनेहो

वाटला तिथी।' -एमा ७ ६०१ [स] ० घुत-न शंभर वेळां
धुवून स्व-उ केलेलें रूप (औपपाकृति) [स] ० जनी-खी

(शंभराची इश्या करणारा) लोखंडी भाले खिळे बसविलेला
एक टोकळा एक विशिष्ट हत्यार बारले, दाकडों लोक मारण्याचें

सुनें आयुध 'पटिव बाण रोहटुविक वरण। दशजन्पा आणि
शतजन्पा।' -ह २२ ३४ २ एक प्रकारची तोफ, उरुहायन

'शतजनी नामक ऋतें वच प्रदापावर नजळ टेवावी' -हिल्दै२४
० चिंध्या-खी शंभर जागीं फाडलेले वख नसता किंवा वापरतां

न यण्याइतकें फाटकें वख, लफ्या ० चूर-वि शंभर तुकडे
झालेले वनकूट पहा 'पत्र पायें कीज शतचूर।' -एमा २२

४२७ ० शुणें-न अगदीं सुरा, तुकडे तुकडे झालेले, पडलेले
आहत अशी स्थिति पार पुराचा पुढेनि होय शतचूर्ण।' -अष्ट ७ ६७

'एकचि पातें शतार्ण।' -एहम्ब ८ ४६ -वि
सुत झालेला, विभिन्न [स] गत+गुणें] ० चट्टरी-वि (शंभर
सुचमिन्या, फद असणारा) फदी, दहगी बाईट घालीचा

० चिट्टर-वि शेंकडों भोकें पडलेला, चाळण झालेला (वागद
वख इ०) ० अजरेर-वि शंभर टिकाणीं पुढेल्ली, शेंकडों टिकाणीं
खिळखिळी झालेली शनचूर्ण पहा 'यालागीं शनजरेर नाय।

रिगानि कवि निमित्त होआवें ।' -हा १४१० [स]
 •तत्रीचीणी-ची एक वाय सारमळ'पदा •तारवा-ची
 १ सतावीस नसरापर्वी भोविसारे तशेंच (शमर हाच्याचे मिटून
 शात्रेळें) २ (ल) एखाद्यास अनेक मुगी असल्या म्हणजे
 यत्ने म्हणतात [स] •द्वार-वि शमर द्वारे दरवाज, ओंवे
 वंगरे असलेले [स] •धा-वि १ शमरदा शमरवडा २
 शकडों प्रकारांनी बैवा दातया दुवादी । निवृत्तजिवासी ।' -हा
 १११०१ [स] •धृति-उ १ व्रजदेव २ १६ •धोत-वि
 शमरवेळा धुवलेले (पुन वंगर) •पत्र-न १ एक जातीचे
 कळ २ भवतीचे पूत -वि शमर पावळ्या पत्ते असलेले
 (कमळ) [स] •पत्रनेत्रा-ची कळयादी (श्री) 'सपुनि
 पू मनसि न शत-पत्र-नश्री ।' -नरनीत पृ १७ [स]
 •पत्रिका-ची एक पुस्तक शत्रुनी [स] •पद-पाद-
 पदी-ची घोण गोम •पदी-ची शतपावली, जवणानवर
 अवचनकिया छत्र होण्यापाठी पेच्या पाण्या घोटें बालणें
 [स] •पावली-ची शतपदी पदा •भाग-वि (शाप)
 शमरभाग ज्याचे पात्रे आहत असे (१) संप्रिह -सामू २०
 शतभाग-उ १ (शमरभीम भीष्माच्या सारखे पुढे एक
 हून एक बलवान) आपल्या सामर्थ्याची वडाई मारणाऱ्यापुढे
 निदारी शब्दप्रयोग अनेक बरबड अधिकाधिक पराक्रमीपुढे
 'स आपली एवढी प्रतिष्ठा कशास सांगतोस तुजसारखे असे शत
 भीष्म पडते आहेत ऐसे शत शतभीम बहुत आहेत
 -शिवाजीचे बरिड शत्र्या सारखे मी पुढे शतभीम होऊ
 विले आहेत २ शब्द विदाप हानी पुरव •मध्य-उ १
 शमर यज्ञ करणारा ११ जे शतमखा लाक सायासैं । तें हो
 पात्रे अनायासैं । वैवल्याकामु । -हा ६४४१ २ शमर यज्ञ
 जे शतमर्दीही आंगवण । नोदवि एका ।' -हा ८२६५
 [स] •मयोर्त्तीर्ण वि (शमर यज्ञ करून पार शालेला)
 शमर यज्ञ पूर्ण झाल्यामुळे शपद मिलावेल ११ जे शतम
 कोर्तीर्णकरा । आरुदोनि असे । -हा १०२४० [शत+मख+
 बर्तीर्ण] •मान-वि १ शमरचे माप भोज शमर सख्या गर
 पात्रे शतमान आसुण्य २ (साकेतिक) शमर वषे दक्षिणा
 सेंच तुम्हास काय मिलाळ ३ शतमान किया एक शतमान मिलाळें
 •मारा वि १ शमर रोगावर रामबाण उपाय करणारा निष्णात
 (वैद्य) २ (ल) शमर रोगांना मारक किंवा त्याची हत्या करणारा
 (वैद्य) •मूखे उ (शमरपतीन शमरमुखी इतवा मूखे) अत्यंत
 मूख अज्ञानी छत्र वळ मूखे मढामूखे [स] •धूप-
 यापिक-वि १ शमर वषे दिवणारे बालणारे शमरवर्षाच्या
 मुत्तरीचे २ शमर वर्षातून एकदा वंगरें ३ शमर वर्षाचा शमर
 वषे जगलेला शतायुषी ४ शमर वर्षासंबंधी [स] •वृद्ध-उ

शतायु शमर वर्षाचा 'ज तो शतवृद्ध आहे । नगों बैवा ।' -हा
 ११४८४ •दा -अकिति शकडों शकड्याने, शमर शमर असा
 सवयने माजले जाणारे [स] •शास्त्र-वि (शमर पाया, अंग,
 विभाग असलेला) विविध प्रकारचा बहुविध नानानिध, असत्य
 प्रचारांनी युक्त [स] शताधीश शतायु शतायुषी-उ १
 शमरचा स्वामी-मात्र शमर लोकरील अधिपति २ (यने)
 ज्याच्या जवळ शमर वषय आहेत ता शमर वर्षे वयाचा शमर
 वर्षे जाणारा [स] शताब्दशी स्त्री-वि अतिसय आळशी
 आळश्याचा राजा [स] शत+आळशी शतरी मी शकडा
 दा [स] (समाप्तांत उपयोग) द्वि-त्रिपती शत-१ शतवृत्त
 पदा शतपुळे शत केले 'स-१७४ -वि शमर [स] शत
 जीय-अ (शमर वर्षे जग) एक भाषावाद ल्हान मुर्तस शिक
 भागी असता त्याची आई अथवा घोणी प्रीत त्रिया उच्चार
 तात शिक आली अमतां आसुयहानि होते अशी भावना आहे
 त्यावरून 'शतजीव शिकतां आलवीसी दो ।' -मध्य १५ [म]
 शत-उ (गो) कळीच्या पानाचा सुकल्या तुफा
 -सह्यादी १२४

शतद्रु-ची सतलज नदी 'शतद्रु नदी उलून अलीकडे
 आला ।' -भाष १२ [स]

शतरुळ-न (गो) बैलाचे आतें
 शतमी-ची आदिरात जाहीरनामा प्रसिद्धीपत्रक सतमी
 पदा

शतमर्दी-ची शतमर्दी पदा
 शतरज-शत्रज-ची शुद्धिके, शुद्धिकेचा देख [अर
 शत्रज, स चतुर दि व]

शतरजी-ची एक प्रकारची बैठक विदाईत [का शत्रजी]
 शतवेधी-ची पुका (भाजी) पदा
 शतावरी-ची एक औषधी वनस्पती या वनस्पतीस
 कोंकणात असलेली 'श शशवर [विसमवाळी, म्हणतात हिचे
 शतमूरी आणि सहलमूरी अस दोन भेद आहेत [स शतावरी]

शत्रु-उ १ अती दुष्मन वैरी शत्रु अपकार करणारा
 नाश करणारा माणूस २ मारक मोड करणारा पदार्थ उदा०
 पितशत्रु कळशत्रु चातशत्रु पूतशत्रु इ० [स] •कात्रु वि दुष्ट
 दस धरणास शत्रुशत्रु दोषेद्वी आकसी [स शत्रु शिक]
 •जिणें-न शत्रुकडून जिंकले जाणें दुधीतपणे शत्रुजिणें ।' -दा
 ८६२९ •ता-ची वैर •पाचन न अपायकारक पदार्थ
 तील वाईद अनिष्ट गुण नाहींता करणारा पदार्थ रामबाण
 औषध उताऱ्यांचे औषध [स]

शदत-ची असक चोर सक्ती विस्फेल या मुल्लात
 वारिसेचा शदत कार आहे ।' -रा १०१८२ [अर शिदर]

शनिघनी—३ घोड्याचा एक रग. —अक्षप १२८ -

शनि—३ १ सूर्यमालेतील एक ग्रह, नवग्रहातील सातवा ग्रह 'शनि हा खलप्रद आहे अशी सर्व देशांत फार प्राचीन काळा पासून समजूत आहे' —झाको श २ २ (ल) प्रतिस्पर्धी, वैरी सावकार तगादेवाला, किंवा सारखा पाठीस लावलेला माणूस याना हा शब्द योजतात ३ (ल) जुद्ध, त्रासदायक गोष्ट, पीडाकारक कृत्य 'हा शनि शनिवारपासून सुर्वर्त घुमाळूळ घालू लागला' —के १० ६ ३० ४ मधुबुद्धि, अघात काही जोर उद्योग, हुशर नाही असा पोर इ० ५ नीळ नावाचे रत्न (इ सेंटन) [स] शनी उदरी येणें—(जन्मराशीस शनि असणें) मोठा लाभ होणें, दैव फळफळणें, नशीब उदयाला येणें • टप्रीस येणें—वारावा शनी यणें • लरोस येणें—जन्मराशीच्या पुढील राशीस यणें शनीचा फेरा—३ शनिग्रहाचे अशुभ राशीस यणें, शनीची घारी, साडेसाती सक्ताची उपपत्ति लावताना योज तात पीडा (किं० यणें घालणें) • प्रदोष—३ शनिवारी प्रदोष (त्रयोदशी) यणें, तत्प्रीत्यर्थ करावयाचा उपवास दिवसूजा इ० • प्रिय—३ नीळरत्न • चार—३ मंदवार, रविवारपासून सातवा वार म्ह० न वेत्याचा (कल्याचा) वार शनिवार शनिच्यान्या, शनिच्यान्या तेली—३ वेनेइलाज, यडुही तेली, (हे तेत्याचा धडाकरितात शनिवारी तल विझीत नाहीत गाळीतहि नाहीत म्हणून त्यांना हा शब्द लावतात) शनैश्च(श्च)र, शनैश्च(श्च)र—३ १ शनिग्रह, शनिदेव २ (ल) नासदायक माणूस शनि अथे २ पहा [स] शनैश्चर अप शनैश्चर, शनैश्चर] म्ह० सूर्यापोटी शनैश्चरचागल्या बापाचा बाईट किंवा खोडकर मुलगा शनिपात, शनि पात—३ (प्र) सन्निपात, त्रिदोष [स] सन्निपात]

शनिशनि—किंवि हृदय 'शनि शनि मग जात होतें।' —शानश्रीप ८४४ [स] शनै शनै] शनैशनै—(प्र) शनै-गने पहा हृदय 'सुख पळिले साठवणें १ सत्ता वचें शनैशनै।' —मुग ११४० शनै, शनै, शनै—किंवि हृदय, मंदगतीने, मंदतेने, मुस्तपणें (किं० जाणें, यणें खोळणें) 'शनै शनै विपदासी निजाहेसी त्यागवी वद।' —एभा ५ २३१ [स]

शनैमैह—३ मृष्टच्छ् रोग प्रवेष्ट पहा शपणें—किं शप देणें, शपणें [स] शपू] शपित, शप्त—वि १ शपित शपणळें २ निर्भैतना वेलेले निंदित [स] शपत, शपत, शपत—भीउ शपय पहा शपूय—शपय—(गो) शपय 'शपय खो सांगन'

शपय—थी—ये—भी १ प्रतिवेत्तर सांगणें—खोळें आण, गाढ बचन (किं० घणें वहाणें, साणें करणें, देणें) 'सुख म्हणे 'रामा ! म्यां साधावी जानरी, शपय करितो।' —मोवन

११.११ जर तर हे शब्द पूर्वी घालून जोराचा नकार किंवा दुजोरा देण्यात येतो उदा० करील तर शपय 'हालिवल्या अगावर अगर काडीवर पडेल तर शपय' २ दिव्य [स] शपू-शपय घणें] म्ह० शपय केली वहायला, भाकरी केली खायला' —मासाप ४ ३ • वाहायाळा, शपयेला मोसळा होणें—एखादे काम मुळीच केले नाही असा दोष ठेविता येऊ नये म्हणून कसे तरी (हलगर्जीपणाने किंवा थोडें पार) करणें, शपय देण्यास सदसदविवेकबुद्धि आढ येणार नाही अशा स्थितीत असणें • सोडणें—(मुलीच्या खेळात) शपयेंतून मोडलें करणें खालील वाक्य म्हणत शपय सोडतात 'शपय सुटली, कुमाराची धार फुटली, हत्तीवरून साखर वाटली' • पूर्वक—किंवि शपय घेऊन • पण—न शपयपूर्वक छेळी जवानी, प्रतिज्ञालेख, शपय लेख, किंयापत्र

शपा—भी बीज, विमुक्तता, विमुक्त 'होती उभी हुपद—जा जैसी शपा नवाबु—भुदारी।' —मोवन ९ २

शफ—३ १ गाय, म्हैस, घोडा इ० पश्याचा वार, हा विभाग केला असतो २ या खुराचा विभाग (समासात) एकशफ, द्विशफ इ० [स] • यंध—३ घोड्याच्या मोट्यास बायतात तो चामड्याचा पग —अक्षप ११२०

शफताळू—३ (प्र) सत्ता पहा शफर—री—पुष्पी एक मासाची जात, सहरी हा मासा पाढरा असतो 'तेय देखों शफरें येरें। पोहों लाहती।' —हा १८ १०१८ [स] • चपज—३ कायदेव, मदन

शफा—भी इलाज, उपाय [अर शिफा] • छाना—३ इस्फाळ, रुग्णालय [फा]

शफखून—शफखून पहा

शफय—भी १ (कु) पाणदधिगा २ शिमग्यात मागा-वयाचे पोस्त ३ शिमग्यात पोस्त मागण्याकरिता उच्चारलेला शब्द

शफर—३ एक जात, भित, बोळी [स] शफरी—स्त्री जिगीण

शफर—३ सावराची एक जात रोही [स]

शफरळ—भी १ चित्रविचित्र, निरनिराळ्या प्रकारचे, रंगी बेरंगी २ गूढ, मिथ, अशुद्ध 'उठतां पुढावि करी शफळ।' —एभा १३ ४३२ ३ एकात एक मिश्रदन गेलेले, युतायुत झालेले

४ (वर्तत) मादापाथिक, माथीक —न. मिसळण, सहज, युता-युत [स] • त्व—न गूढपणा, मायाउपाधीची जितना 'हे बोल सापाची गवड्याचे।' —एभा ३ ४८० [स]

शफल शंयळ—स्त्री शिंदोरी, प्रतापातील अक्यामुमी, मध्यपदार्थ • आनि प्रिय आख्या स्वभाव । शंयळें उर बंध

रिगेनि केवि निश्चित होआवें ।' -हा १४९० [स]
 १ सत्तावीस नक्षत्रांपैवीं कोवितावें नक्षत्र (शमर तात्याचे मित्र नक्षत्रे) २ (ल) एखाद्यास अनेक मुली असल्या म्हणजे यंत्रें म्हणतात [स] ३ द्वार-वि शमर द्वारें, दरवाजे, भोंके वगैरे असलेले [स] ४ धा-वि १ शमरदा, शमरवेळा २ शेकडों प्रकारांनी 'वैसा शतधा दुर्गादीं । निस्तेजिलासी ।' -हा १११०१ [स] ५ धृति-उ १ अग्रदेव २ इद ३ धौत-वि शमरवेळा धुतलेले (पुष वगैरे) ५ पत्र-न १ एक आतीचे कमळ २ सवतीचे फूल -वि शमर पाकळ्या, पातें असलेले (कमळ) [स] ६ पत्रनेत्रा-की कमलाक्षी (स्त्री) 'तपुनि वृ सजसि ने शत-पत्र-नेत्रा ।' -नवनीत पृ १७ [स] ७ पत्रिका-की एक फुलशाव, शेवती [स] ८ पद-पाद-पदी-की घोंग, गोम ९ पदी-की शतपावली, अवगानंतर अवपचनक्रिया शुभ्र होण्यासाठी फेन्या धागें, थोडें पाळणें [स] १० पावली-की शतपदी पदा ११ भाग-वि (पाष) शमरभाग ज्याचे पाडले आहेत असे (इ) सेंटिमेटर. -रसामू ३० शतभीष्म-उ १ (शमर भीष्म भीष्माचार्यां सारखे पुढळ एका हून एक कलवान) आपल्या सामर्थ्याची वडाई मारणाऱ्यायदल निंदार्थी शब्दप्रयोग, अनेक बरबड, अधिकाधिक पराक्रमी सुचव. 'तु आपली एवढी प्रतिष्ठा कशास सांगतोस तुजसारखे असे शत भीष्म पडले आहेत' 'ऐसे शत शतभीष्म बहुत आहेत' -शिवाजीचें चरित्र 'तुझ्या दातेची मुण्णळ शतभीष्म लोक विले आहेत २ उद्ध विशेष ज्ञानी पुरुष ३ मख-उ १ शमर यज्ञ करणारा इद जें शतमखा लोक सायासें । तें तो पातें अनायासें । वैवर्त्यकासु ।' -हा ६४४१ २ शमर यज्ञ जें शतमखीहीं आगवणें । नोहचि एका ।' -हा ८२६५ [स] ३ मखाक्षीर्ण वि (शमर यज्ञ करून पार झालेला) शमर यज्ञ पूर्ण झाल्यामुळे इदपद मिळालेला, इद 'जें शतम खोसीर्णकरा । आरुहोनि असे ।' -हा १०२४० [शत+मख+उत्तीर्ण] ४ मान-वि १ शमराचे माप, मोन शमर सख्या भर गारें 'शतमान आयुष्य २ (सांकेतिक) शमर रुपये दक्षिणा 'तयें शुद्धास काय मिळाले ३ शतमान दिवा एक शतमान मिळाले' ५ मारी-वि १ शमर रोगवार रामबाण उपाय करणारा निष्णात (वैद्य) २ (ल) शमर रोगवाला मारक किंवा त्याची हत्या करणारा (वैद्य) ६ मूख-उ (शमरपणीं शमरमुखी इतका मूखें) अत्यंत मूखें, अज्ञानी, छद्म कळक मूखें सहामूखें [स] ७ धूपि-धापिक-वि १ शमर वेंप टिकणारे चालणारे, शमर वर्षाच्या सुरतीचें २ शमर वर्षातून एवढी दगारें ३ शमर वर्षाचा, शमर वर्षे अगलेला, घतायुषी ४ शमर वर्षासवधी [स] ८ धृष्ट-उ

शतायु शमर वर्षाचा 'जे तो शतवृद्ध आहे । नेणों वैचा ।' -हा १२५८४ ९ द्वा.-अक्रिनि शेंकडों, शेंकडपानें, शमर शमर अशा सरुयें मोजळ जाणारें [स] १० शाय-वि (शमर काया, अंग, विभाव असलेला) विविध प्रकारचा, बहुविध, नामान्वित, असख्य प्रकारांनी युक्त [स] शताधीरा शतायु शतायुषी-उ १ शमराचा स्वामी-मात्रक, शमर लोकावरील अविपत्ति २ (यंत्रें) ज्याच्या जवळ शमर रुपये आहेत तो शमर वेंप वयाचा, शमर वेंप जगणारा [स] शताळशी-स्त्री-वि अशिराय आळशी, आळदयाचा राजा [स शत+आळशी] शती-की शेकडा, शे [स] (समासात उपयोग) द्वि-निशती शत-न शतवृत्त्य पदा 'राव सुत्ते शत वळे' -ख १७४ -वि शमर [स] शत जीव-अ (शमर वेंप जग) एक आशीर्वाद म्हणून मुलास दिक आली असता त्याची आई अथवा कोणी प्रौढ ब्रिया उच्चार तात दिक आली असता आयुष्यहानि होते अशी भावना आहे त्याचरून 'शतजीव दिकतां आलवीसी वो ।' -मध्व १५ [स] शंत-उ (गो) केळीच्या पानाचा सुकलेला तुफडा -सह्याद्री १२४

शतद्रु-की सतलज नदी 'शतद्रु नदी उतरून अलीकडे आला' -भाव २२ [स]

शतपळ-न (गो) दिलाचें आतडें

शतमी-की जाहिरात जाहीरनामा प्रसिद्धीपत्रक सतमी पदा

शतमर्दी-की शतमर्दी पदा

शतरज-शत्रज-की शुद्धिवळें, शुद्धिवळाचा खेळ [अर शत्रज, स चतुरा, दि स]

शतरंजी-की एक प्रकारची बैठक, जिणार्त 'का शत्रंजी

शत्रुघ्नी-की बुद्धा (भाजी) पदा

शतावरी-की एक औषधी वनस्पती या वनस्पतीस कोकणात 'अक्वरी' व दशावर (दिवसमावाळी) म्हणतात हिले शतमुली आणि सहस्रमुली अस दोन भेद आहेत [स शतावरी]

शत्रु-उ १ अरी दुष्मन वैरी रिपु अपकार करणारा, नाश करणारा माणूस २ मारक, मोड करणारा पदार्थ उदा० विषशत्रु कफशत्रु वातशत्रु पित्तशत्रु इ० [स] ३ काशु-वि दुष्ट दख धारणारा गुप्तशत्रु शत्रुघ्नी, आकशी [स शत्रु द्विरक्षि]

४ जिणें-न शत्रुकडून जिंकले जाणें 'दुक्षीतपण शत्रुजिणें ।' -दा ८६२१ ५ टा-की वैर ६ पाचन-न अपायकारक पदार्थां तील वाईट अनिट गुण नाहींसा करणारा पदार्थ, रामबाण औषध उदा० पाचक औषध [स]

दादत-की अमल, जोर सक्ती 'विलेपेउ या गुलकात वारिचया दादत फार आहे' -रा १०१८२ [अर विद्वत्]

शब्दमारुह शब्दजाल पहा (कि० लावणें माडणें, वणें) ।
० प्रमाण-न शब्दांनी दिलेला पुरावा साक्ष (तोंडी) [स] ।
० प्रहार-प वाक्सादन, मनला लागतील, दुख देतील असे शब्द बोलणें, रागें मारणें [स] । **० बोध**-न शब्दज्ञान 'शब्दबोधें सतोदित' - एभा २ १६७ । **० ग्रह**-न वेद 'हे शब्दग्रह अशेष' ।
 -हा १ ३, -एभा ११ ४९८ [स] । **० भेद**-प १ शाब्दिक फरक २ प्रतिशब्द दुसरे शब्द [स] । **० सेदी-चेथी**-वि १ आवाजावरून वाण मारण्यात पटाईत निष्णात तरजेज २ वस्तूचा सुसता नाद ऐकून त्यावर विनचूक जाणारा वध करणारा (अख, शक्ति मतरलेला वाण इ०) ३ (ल) थोडक्या शब्दावरून एसायाचें अंतरण मतलब वेत जाणणारा, चांगला तर्कबाज ४ दतारय अर्जुन याचें विशेषण अभिधान [स] ५ मगानें दुसऱ्याचा नाश करणारा कवळ मलाचकारासुळें सारवा नाश करणारा । **० माधुर्य**-न शब्दातील गोडी; मधुर भाषण [स] । **० योगी**-वि (व्या) = याकरणत नाभें आणि नामाप्रमाणें योजलेले शब्द शब्द यांना जोडून येणारें (अव्यय) उदा० बर खाली, पुढें, मागें इ० हें ज्यांना जोडलीं जातात त्याचें सामान्यरूप होतें । **० योजना**-की १ शब्दाची निबड योग, जुळणी २ शब्द रचना, वाक्यरचना [स] । **० योनि**-की धातु, शब्दाचें मूळ [स] । **० रचना**-की शब्दाची रचना, मांडणी, वाक्यरचना, शब्दयोजना [स] । **० राशि**-प वेद -मनको ० लालित्य-न शब्दसौंदर्य शब्दांची मनावेधक योजना लालित्य पहा [स] । **० द्याहक यय**-न विजय्या सहाय्यानें दूर अंतरावरून बोल घ्याचें यय (इ) टल्फोन 'सौ महाराणीसाहेबास वारा घाल घ्यास एक क्षी कामगार पाठविण्यास द्याहकद्वारे हुकूम द्यावा' - एरापुर ४ २२४ । **० विचार**-प १ शब्दसाधनविचार, प्रत्यय प्रकरण (इ) इटिमॅलोजी २ (व्या) वाक्यतिरु निरनिराल्या शब्दाचा परस्परार्थी असणाऱ्या सवपाचा विचार । **० चित्ता**-प परमात्मा -मनको । **० वेध**-प १ वेदतील गूढ स्थळें, शब्दाचें कूट शब्दाचें ओळख, आह्वर 'कठीं शब्दवधाचें सासळें' - शिपु १११ २ आवाजास अनुमरून वाण, गोळी वगैरे मारणें । **० चेथी**-वि शब्दभेदी पहा । **० धैर्यरीत्य**-न (बोलणाराच्या हेतूची) विवद, विपरीत शब्दयोजना; अम्लीय शब्दयोजना, सुधीची पदयोजना 'कुमकर्ण शालका निरापद कुमकर्णाच्या मनांत होतें इतद सत्मात-शब्दवैरीत्या सल्लें' [स] । **० दाक्षि**-की १ शब्दाचा जोर, शब्दाचा वास्तविक, अमदीं बरो बर असा अर्थ शब्दाचा योगिक अर्थ २ (साहित्य) अभिधा रमणा, व्यजना इ० शब्दाचें बोधकशक्ति [ग] । **० दाक्षिगम्य**-वि शब्दज्ञा, मूळ अर्थाप्रमाणें । **० दास्य**-न शब्दाचा अर्थ त्याची आज्ञा वगैरे सधधी; व्याकरणशास्त्र, शब्दविचार, इ० नियम

[स] । **० शाख**-न १ शब्दविज्ञान, शब्दाचें संपूर्ण विवरण करणारें शाख, व्युत्पत्तिशाख २ व्याकरणशाख [स] । **० शुद्धि**-की १ व्याकरणनियमाप्रमाणें निर्दोष अशी शब्दयोजना, अवचूक मांडणी २ शब्दातील दोष काढून टाकणें, शब्दाची तपासणी, दुरुस्ती ३ परकीय शब्द न वापरणें, भाषाशुद्धि । **० शूर**-प कवळ बोलण्यात शूर, पटाईत - धतुर्ग पृ ७३ । **० श्री**-की शब्दाची शोभा 'एथुनि शब्दश्री सच्छात्रिक' - हा १ ३४ । **० सग्रह**-प शब्दसमूह शब्दसमुच्चय शब्दकोश-प [स] । **० सवय**-प शब्दाचा साठा, समूह शब्दाची समृद्धि वैपुल्य । **० संदर्भ**-प वाक्य रचनेतील शब्दाचा एकेमेकांशी असलेला सवय-अन्वय [स] । **० सादस्य** न (अर्थानें अमदीं निराख असणाऱ्या) शब्दातील साम्य, सारसंपणा [स] । **० साध** निष्ठा-की १ शब्दविचार, शब्दाची वनावट, व्युत्पत्ति २ शब्दाची फोड, उकल, व्याकरण चालविणें [स] । **० साधित**-न शब्दाभावून, नामापासून साधलेल्या शब्द -वि (व्या) नामापासून घनलेजें याच्याउलट घातुसाधित [स] । **० साम्य**-न शब्दाचा सारसंपणा, सादस्य [स] । **० सूची**-की शब्दाची सूची याच्या सल्ल पदसूची वगैरे [स] । **० सुष्टि**-की १ शब्दाचा सग्रह शब्दाची रचना २ (ल) वाक्य, ग्रंथ, प्रबंध 'आता बरू कवधर । शब्दसुष्टीचें ईश्वर' । - दा १ ७ [स] । **० स्फुरण**-न (शब्दाचें स्फुरण, परयाणें) ज्यात जोडाक्षरें व ट वगैरीतील अक्षरें एकराखी पुष्कळ यशात अशा कटोर, कर्ण वट्ट प्रवधावद्ध रूढगतात [स] । **० स्वरस्य**-न शब्दातील गारी, लज्जन शब्दमाधुर्य [स] । **० शब्दविर्ण**-कि बोलविणें 'मीचि शब्दांतें शब्दविना' । - एभा १३ ३४४ । **० शब्दाचा मार**-प वाङ्मोहन, शब्दप्रहार, कानड्यावणी, निर्मोसना 'वडपास टोणण्याचा मार, सहाय्यास शब्दाचा' शब्दांची कसरत-की शब्दाची कमतीप्रमाणें घडनें केळली अस्वाभा विक रचना 'भाया आणि तपधर्या, वचनाचें कट, शब्दाची कसरत, या गोष्टीची जर अमृत' - नातु १ ४ । **० शब्दाहपर**-न शब्दजाल, कवळ शब्दाचें वैपुल्य, अर्थहीन शब्दरचना, थोडक वस्तुत्व [स] शब्द+आहवर । **० शब्दातील**-वि शब्दाच्या किंवा बोलण्याच्या द्रव्योवादेचें वर्णन करिता यत नाही असे, शब्दांनी वर्णन करण्यास अवाक्य, अनिर्वाच्य [स] शब्द+अतीत । **० शब्दाशुभास**-प (साहित्य) शब्दाचा अनुभास, एक यमक रचना, ज्यांत त्याच रथा शब्दाची पुनःपुन आशुति होतें असा अन्वय शब्दाचा सल्ल वगणुभास [शब्द अनुभास] । **० शब्दानुशासन** न शब्दाशासन शब्दांच्या रिग, रूपावद्ध, अयावद्ध वगैरे नियम [स] । **० शब्दानुशास्त्र**-कि प्रत्यक्ष शब्द 'या एकर बोलण्यातील शब्दानुशास्त्र शांतपणानें दिव्याच्या सुचांन

ठाडने नव्हे। तेथे शस्त्रप्रसंगे करावें। पारुषे जरी।' —भाषा १८ ५५१ [सं शब्द]

श्रीमल—३ एक वाय सवळ पहा. [सं समेल]

शस्त्रिना—३ छविना पहा [पा क्षीना]

शस्त्रिना—३ (चुकीने) तत्त्व्या मागील किंवा पुढील पडदा, चांदणी [पा शस्त्रिया]

शस्त्रपुन—३ रात-छाया, रात्रीचा दृश ' वरकारच्या पौजवर दायवत घालावा हा इरादा शस्त्रांनी वरून रात्री पोचून सरजमानांनी घालून आले ' —रा १९ ८० [पा शस्त्रपुन]

शब्द—३ १ आवाज, उच्चार, शोणत्यादिप्रकारचा ध्वनि, श्रोत्रद्वाराचा विषय २ एखाद्या वस्तूचा रूपरचना, रसिक किंवा व्यक्ती जो अक्षरमूढ सा ३ (व्या) प्रथमादि विभक्ति ज्या वरून हातात अशी वर्णानुपूर्वी (नाम, शरनाम ६०) ' तळमळ हा सधुत शब्द चालतो तरी कसा ' —नारद ३.४ ४ बोल, बार्हस्पत्या, टपका (जि० लागणे, येणे, ठेवणे, लावणे, आणणे) ' तें केले पातैराष्टी विकळ सळखि, आणिला शब्द सानी ' —मोह्य ६८ ३३ ५ आज्ञा, हुकूम ६ प्रतिज्ञा, वचन, वाचा ' एकवेळ गेले शब्द ' —समागणेने १२० ७ वेद ' त्यासि शब्दपर निष्णात ' —एमा १० ३४९ ८ शास्त्र ' शब्दाविद्या आसकरी। भेद नदीची दोही पही। आरब्धते विरह वेढी। सुदिनोव।' —भाषा १६ ५ [सं शब्द=नाद करणे] (वाच)

० धारणे—सिद्धिताना किंवा बोलताना शब्द गाळणे, न तिहिणे किंवा न उच्चारणे ० पाली न पडणे—दुसऱ्याच्या सांगण्या प्रमाणे करणे, शब्दाला किंमत देणे, शब्द मानणे ० पाली पडून देणे—वत्तारास प्रत्युत्तर देणे, वादविवादात किंवा साह गाता माघार न घेणे ० श्लोर्णे—ज्याची सेवा, चाकरी शुद्धा, शुद्धात वगैरे करावयाची असेल, त्याच्या तोंडून आज्ञा निघताच तिच्याप्रमाणे करणे ' राजकारस्थानी पुरुष आणि सेनापति यांचे शब्द त्यांच्या अमदानीत सगळे लोक सेविले असतात ' —भोक् ० टाकणे—१ मागणी, विनित करणे, एखादी गोष्ट सांगून बघणे २ क्षिपारस करणे ० ठेवणे—लावणे—लागणे—दोष देणे, टपका ठेवणे, दूषण लावणे ' मातेनि दोषे पावले खंद। हा दुष्कासया ठेवणे शब्द ' —मुक्तेवर ' त्वत्सम साधु न लागे वेती स्वदशाधि शब्द ते राजे ' —मोवन ३ ३६, —मोदयोग ८ १९ ० लागू देणे—लागू लावू देणे—दोष पत्करणे ' सत्यप्रति पाडव लावू देती न आपणा शब्द ' —मोविराट ४ ६३ साम्बाशब्द-० काटिग्य—न (अल्कार) शब्दाचा कटोरपणा, कर्षण पणा [सं] ० कार्पण्य—न अवयवाचा, वमी बोलणे, मित भाषण ' शब्दकार्पण्य पडितास दोष खोला महाभूषण।' [सं] ० कोरा—प—३ १ शब्दसमूह, शब्दसमुच्चय, शब्दाचा साटा-

गजिना, शब्दांचा अर्थासह समूह २ शब्दांचे अर्थ, व्युत्पत्ति, व्याकरण वगैरे सांगणारा ग्रंथ [सं] ० कोराव्य—न शब्दरचना धातुवै, भाषाधातुवै [सं] ० पंडन—न शब्द, विधान १० खोडून काढणे, शब्दावलीत ठिका ० गुण—३ शब्दाचे गुण, लक्षण हे एकदर चौवीस आहेत ते पुढील प्रमाणे—० ज्ये, प्रसाद, समता, माधुर्य, सुकुमाराता, अर्थव्यक्ति, उदारत्व, कृति, उदात्तता, भोज, सुसुंदरता, औचित्य विस्तर, समाधि, सौक्ष्म्य, गंभीर्य, प्रेम, समितत्व, प्रीती, सीति, उक्ति, गति, भाषुक, सक्षेप १० ० च्युतय—न शब्दरचनावैशाल्य, वाकचालते, शब्दपटुता, भाषा वैशि, भाषाप्रभुत्व. [सं] ० चित्र—न १ शब्दांनी केलें वगैरे, चादले' चित्र २ (साहित्य) चित्रकाव्याचा एक प्रकार, शब्द चमत्कृति उदा० ' माग जी लुगडी, सकाप युगडी ' ६०. [सं] ० चोर—३ दुसऱ्याचा लच चोरून सो आपलाच म्हणून दडवून देणारा, दुसऱ्याच शब्द चोरणारा, उद्य योल वापरणारा ० जाल—ल—न १ शब्दांचे जाळ, अनंत शब्दांचा गुपता समूह, शब्दावहार, शब्दमाहुर २ वाचपक्ष भाषण, बहवच ' म्हणती शब्दमाळ दाखून। निथल एकाम ऐसिजे नमैं।' [सं] ० ल—किंवि शब्दांनी ' शब्दत अर्थत अगाध खोली।' —एमा २१ ३६५ [सं] ० ताडून—न एखाद्यास लागेल असे भाषण, शब्दाचा मार, टोचून बोलणे ' सुसप्त शब्द ताडून सुखास प्रत्यक्ष साडून ' [सं] ० ताडवर्थ—न भाषणाचा सारास, शब्दार्थ, मूल्य [सं] ० दोष—३ १ शब्दातील व्यंग, चणेरणा, शब्दापराध, शब्दवैगुण्य काव्यप्रकाशात एकदर शब्ददोष १ सांगितले आहेत ते पुढीलप्रमाणे शुतिकडू बघुतसंस्कृति, अपशुक्त, असमर्थ, विद्वताय, अनुचितार्थ, निरयंक, अवाचक, अशील (जुगुप्सा, अमगल, मीडा—युक्त), सदित्य, अपतीत, ' मास्य, नेयार्थ ' प्रताप ह्मणत पुढील सतरा शब्ददोष सांगितले आहेत—अप्रयुक्त, अपुष्ट—अपुष्टार्थ, असमर्थ, निरयंक, नेयार्थ, व्युत्पत्तकार—व्युत्पत्तकृति, सदित्य, अपयोजक, द्विष्ट, गूढ—गूढार्थ, प्राम्य, अन्याय, अपतीतिक, अविशुद्ध विषयास, विरुद्धमतिष्ठत, अशील (जुगुप्सा, मीडा, अमगल—युक्त), पक्ष—युतिकडू २ दोषारोप, बोल, टपका, आज (कि० ठेवणे, चालणे, लावणे, आणणे, येणे, लागणे) ३ शब्दासुद्धे, नांवासुद्धे लागलेला बहा, बलक उदा० ' प्रतिनेतेस व्यभिचारिणी म्हटली शब्ददोष तर यते ' ० ध्वनि—३ आवाज, स्वर, बोलणे ' तिवा हा शब्दध्वनि। म्याही प्रवर्णी ऐकिळा।' [सं] ० परीसा—की (वैयक) शब्दाच्या स्वररूपवेगवेगळ्या निवा जड हलकेपणावरून व्याधिनिदान करणे [सं] ० पाडित्य—न १ वक्तृत्व, भाषापाडित्य २ ह्मणी न करता उगीच कोरडे व बोलाचे वाक्यावड करणे, उषा बहवच, प्रीती [सं] ० पारव्य—न कटोर भाषण, कटु भाषण [सं] ० पारहाळ—३ शब्दावहार,

शब्दमारुह शब्दजाल पदा (कि० लावणें, माडणें, वणें) ।
 •प्रमाण-न शब्दांनी दिलेला पुरावा, साक्ष (तोंडी) [स] ।
 •प्रहार-उ वाक्ताडन, मनाला लागतील, दु ख देतील असे शब्द
 वोलणें, रागें भरणें [स] । •वोध-न शब्दज्ञान 'शब्दबोधें
 सदोदित।' -एमा २ १६७ •ग्रह-न वद 'हें शब्दग्रह अशें प।' ।
 -ज्ञा १ ३; -एमा १ १ ४९८ [स] । •भेद-उ १ शाब्दिक
 फरक २ प्रतिशब्द दुसरे शब्द [स] । •भेदी-वेधी-वि १
 आवाजावरून वाण मारण्यात पडार्हे निष्णात तरवज २ वस्तूचा
 उतसा नाद ऐकून त्यावर विनवूक जाणारा वध करणारा (अध,
 शक्ति मत्तरेला वाण इ०) ३ (ल) थोडक्या शब्दावरून
 एखाद्याचें अंतरण मतलब वत जाणणारा, चायला तर्कबाज ४
 दशरथ, अश्विन यांचें विशेपण, अभिधान [स] । ५ मनांन दुस
 न्याचा नाश करणारा कवळमना-चारासुडें घातूचा नाश करणारा
 •माधुर्य-न शब्दातील गोडी, मधुर भाषण [ल] । •योगी-
 वि (व्या) व्याकरणाला नांमें आणि नामाप्रमाणें योजलेले इतर
 शब्द याना जोडून येणारें (अव्यय) उदा० वर खाली, पुढें,
 मागें इ० हीं ज्याना जोडलीं जातात त्यांचें सामान्यत्व होतें
 •योजना-की १ शब्दाची निवड योग्य, जुळुगी २ शब्द
 रचना, वाक्यरचना [स] । •योनि-की घाटा, शब्दाचें मूळ
 [स] । •रचना-की शब्दाची रचना, माडणी, वाक्यरचना,
 शब्दयोजना [स] । •राशि-उ वेद -मनको •लालित्य-न
 शब्दसौंदर्य, शब्दाची मनावधक योजना लालित्य पदा [स] ।
 •घाहक यज्ञ-न विजेच्या सहाय्यांन दूर अंतरावरून बोल
 घ्याचें यज्ञ (१) टेलीफोन 'सौ महाराणासाहेबास वारा घाल
 घ्यास एक क्षी कामगार पाठविण्यास शब्दगाहकद्वारे हुकूम द्यावा'
 -ऐरापुर १ २२४ •विचार-उ १ शब्दसाधनविचार, ग्रंथप
 प्रकरण (२) इटिमोलॉजी २ (व्या) वाक्यातील निरनिराळ्या
 शब्दांचा परस्परसाक्षी असणाऱ्या सवचाचा विचार •वित्त-
 उ परमात्मा -मनको •वेध-उ १ वेदातील गूढ स्फोळें,
 शब्दाचें कूट शब्दाचें जळें, आडवर 'कटीं शब्दवधाचें साखळें'
 -शिगु १११ २ आवाजास अनुमळून वाण, गोळी वगैरे मारणें
 •वेधी-वि शब्दभेदी पदा •वैपरीत्य-न (बोलणाराच्या
 हेतूची) विरुद्ध, विपरीत शब्दयोजना, मळतीच शब्दयोजना
 चुकीची पदयोजना 'कुभकर्ण बोलला नित्रापद कुभकर्णच्या
 मनांत होतें इतपद, तस्मात्-शब्दवैपरीत्य झालें' [स] ।
 •दाक्षि-मी १ शब्दाचा जोर, शब्दाचा वास्तविक, अगदी बरो
 बर असा अर्थ शब्दाचा दौगिक अर्थ २ (साहित्य) अभिधा
 रचना, व्यंजना इ० शब्दाचें थोपकशुति [स] । •दाक्षिगम्य-वि
 शब्दरा; मूळ अर्थाप्रमाणें •दास्य-न १, शब्दाचा अर्थ, त्याची
 योजना वगैरे सवधी, व्याकरणशास्त्र, शब्दविचार, इ० नियम

[स] । •दाख-न १ शब्दविज्ञान, शब्दाचें संपूर्ण विवरण कर
 णारें दाख, व्युत्पत्तिशास्त्र २ व्याकरणशास्त्र [स] । •शुद्धि-
 की १ व्याकरणनियमाप्रमाणें निर्दोष अशी शब्दयोजना, अचूक
 माडणी २ शब्दातील दोष काढून टाकणें, शब्दाची तपासणी,
 दुरुस्ती ३ परकीय शब्द न वापरणें, भाषागुद्दि •दूर-उ
 केवळ बोलण्यात दूर पडार्हेत -धनुर्भंग पृ ७३ •श्री-की
 शब्दाची शोभा 'एधुनि शब्दश्री सज्जातिका।' -ज्ञा १ ३४
 •संग्रह-उ शब्दसमूह शब्दसमुच्चय शब्दकोश-प [स] ।
 •सल्य-उ शब्दाचा साठा, समूह शब्दांची समृद्धि वैपुल्य
 •सदर्थ-उ वाक्य रचनेतील शब्दाचा एकमेकाशी असलेला
 सवध-अन्वय [स] । •सादृश्य-न (अर्थानें अगदीं निराळे
 असणाऱ्या) शब्दातील साम्य, सारस्वेषण [स] । •साध
 निष्ठा-की १ शब्दविचार शब्दाची वनावट, व्युत्पत्ति २
 शब्दाची फोड, उकल •याकरण चालविणें [स] । •साधित-
 न शब्दापासून, नामापासून सावलेला शब्द -वि (व्या)
 नामापासून वतलेचें याच्याउलट घालुसाधित [स] । •साम्य-
 न शब्दाचा सारस्वेषण, सादृश्य [स] । •सूची-की शब्दाची
 सुची याच्या उलट पदसूची वगैरे [स] । •सृष्टि-की १
 शब्दाचा सगृह शब्दाची रचना २ (ल) काव्य, प्रथ, प्रवच
 'भाता वद कवेष्ट' । शब्दसृष्टीचें ईश्वर । -दा १ ७ [स] ।
 •स्फुरण-न (शब्दाचे फुरफुरणें घरघरणें) ज्यात जोडाक्षरें
 व ट वर्गातील अक्षरें एकसारखी पुढळ यतात अशा कठोर, कर्ण
 कटु प्रवधावद्द म्हणतात [स] । •स्त्राव्य-न शब्दातील
 गोडी, लज्जत, शब्दमाधुर्य [स] । शब्दविणें-कि बोलविणें
 'मीचि शब्दांतें शब्दविता।' -एमा १ ३ १४४ शब्दाचा
 मार-उ वाक्ताडन, शब्दप्रहार कानउपाडणी, निमैतसना
 'वर्धास टोणण्याचा मार, शहाण्याम शब्दाचा ' शब्दाची
 कसतर-की शब्दाची कसतीप्रमाणें चळने धेलेली अस्वाभा
 विक रचना 'भाषा आणि सवधर्मा, वचनाचें कट, शब्दाची
 कसत या गोष्टींची जरत असत -नाकु २ ४ शब्दाडवर-
 न शब्दजाल केवळ शब्दाचें वैपुल्य अर्थहीन शब्दरचना,
 पोळक वक्तृत्व [स] शब्द+आडवर शब्दातील-वि शब्दांच्या
 किंता बोलण्याच्या सखीबांदीचें, वर्णन करितां यत नाही असे,
 शब्दांनी वर्णन करण्यास अशक्य, अनिर्वाच्य [स] शब्द+अतीत
 शब्दानुमास-उ (साहित्य) शब्दाचा अनुप्रास, एक समक
 रचना, ज्यांत त्याच त्या शब्दाची पुन पुन आशुति हातें असा
 अलंकार याच्या उलट णानुमास (शब्द अनुप्रास) शब्दानु
 दासन-न शब्दशासन शब्दांच्या रीत, रूपावद्द, अयावद्द
 बौर नियम [स] । शब्द+शब्द-कि प्रत्यक शब्द 'या
 एकर बोलण्यातील शब्दानांद्द शासपणानें शिष्याच्या मुखातून

निपत होता ' -उप काल [शब्द+नञ्+आगि+शब्द] शब्दा
मृत-न (काव्य) शब्दमात्रेयं. वाय्मात्रेयं, अमृतप्रमाणे गोष्ठ
शब्द [शब्द+मृत] शब्दार्थ-५ १ शब्दार्था अर्थ आशय
२ शब्दार्था मूल, शब्दार्थ अर्थ, योगिकार्थ [स] शब्दार्थकार-
५ (साहित्य) शब्दार्था रूपावरुन सापेक्षता अर्थकार, शब्दार्था
तील अनुप्रास, समकालि अर्थकार, शब्दार्था उलट अर्थकार या
अर्थकाराच पुढील पाच प्रकार आहेत-पञ्चांगि, अनुप्रास, यमक,
रूप, पुनरुक्तताभास त्यात पुनः प्रत्येकीच जे निरनिराळे अर्थ
आहेत ते सारे प्रभावशब्दप्रमाण व वाच्यप्रकाशिते सामिलले आहेत.
[स] शब्दाशब्द-५ १ चांगले-नारट शब्द, अविचाराने व
उदरपणाचे भाषण, घळ प्रमग न पडतां असम्पण्याचे कोटणे,
'चोपातचें भाषणशब्द घोल नये, चांगले गोलाचें ' २ अप्रत्यक्ष
व आश्रय न घेता घालणे, चांगले दिवा वाईट (यारही कोणतेच
नाही असे) भाषण 'मी त्याला शब्दाशब्द काही बोललो नाही '
[स शब्द+अशब्द] शब्दित-न भाषण, आवाज, बोलण्याचा
स्वर, ध्वनि -वि १ उच्चारले, बोलले, वदले, पोषित
केलेले २ शब्दाने युक्त कला जो वायादि तो, वाजविलेले, निवा-
दिन [स] शब्दाशब्द, शब्दिक-वि शब्दाशब्दी, वायुक्त,
भाषीयुक्त, वाचिक ' तरी तर जे का सम्यक् ' तेही विविध
आशय. शारीर मानसिक. शब्द गा. ' -हा १० २०० २
स्वरासनधी, आवाजासवधी ३ (बघा) नामासवधी, नामवा-
चक (प्रत्यय वगैरे) ४ अनुसन्निवाय वचन करणारे, केवळ
शब्द जाणणारे, शब्दज्ञानी ' बघा शब्दिकचें शब्दज्ञान. तद्दी
व्याख्यान दाविले. -एमा ११ १५८ -५ शब्दाचे अर्थ
जाणण्यात व रूपे समजण्यात, करण्यात निष्णात, हुपार, हत्येज,
वैशारद [स] शब्दार्थोद्य-५ शाब्दिक बोध, अक्षर होणारा
अर्थ, योगिक अर्थ [स] शब्दिकसुष्टि-खी अलंकारिक,
शुचल शब्दरचना, काव्यप्रवधातील शब्दरचनाचातुर्य [स]
शब्दाशब्दी-खी शब्दप्रगति ' तेवीचि हा अनादि. ऐसी आशी
शब्दा. ' -हा १५ २३०

शब्दुली-खी (गो) गुल्वाचीचें शब्द [या शब्दुल]
शामर-५ सावर, हरिणीची एक जात सावर पडा.
[स शबर]
शामर-वि शत १०० सख्या दे, एक, दोन, तीन अशा-
प्रकारची शबरानी ५ दाखवितांना ' दे ' असे रूप वापरतात
उदा० एवढे, दोनदे, तीनदे इ० [स शत, ह सेंट्य] उह०
शमरांत फूल, इजरात काणा, सर्वांत माथला दाण्या (व)
ज्याच्या डोळ्यात फूल पडले आहे, तो शमर डोळ्यात शहाणा,
तसेच एका डोळ्याने आपला (काणा) असलेला इजरात
शहाणा व या सर्वांपासो दोन्ही डोळ्यांनी आपला अधिक शहाणा

असतो (वात्र) शंमर सुसधा मारून अंग कोरडे दाख
चिणारा-ज्याची खपाची निजा लुचवेगिरी दुमत्यास सिद्ध वरता
सेत नाही अणा, अनेक लष्ण्या करून त्याने न सांगणारा
रूपये तोळा बोलणे-मिनाभाषण, अगदी धोड व कवळ
मग्नये तेथेच भाषण करण (अशेल माणगावडल वापरतात).
रूपये भरणे-एखाद्याचा मग्नशल, निनाशकाल जवळ येऊन
तेथेच ' शतायुषी पुढे ' या न्यायाने मनुष्याचे आयुष्य शमर
बरे आहे, ते संपणे, मरणे ' तुला जी काय इच्छीत माहीत
असेल ती सगळी सांग, नाहीतर तुम्ही शमर बरे आतांच मरली
समज ' -मयुर शमर हातांत न देणे-अगदी दूर राहणे,
असि अतणे ' नंदयरी-वि उलट प्रतीचे, अत्यंत शुद्ध, ज्यात
मिलतुल भेसळ नाही असे (सोने इ०)

शामु-५ १ शिबिचि नाव, शकर, मठावेच ' तेमेलदीयेचे
शोरपण न सर. जेव शमुचेंदी तप न पुरे. ' -हा १ १८० १
(५) सरळमार्गी, भोळा माणूस ३ (स) मूखे माणूस [स]

शाम्-अव्यय १ कव्याण, सुख २ समाप्ति, शब्द [स]

शाम-५ १ शातता, शांति, स्थिरता, स्तब्धता २ (राग
आणि विहार याचवधी) इन्द्रदमन, मनोनिग्रह (वेदाती लोका
वर राम, दम, रूप, तितिसा यद्रा, आणि समाधान अशी एक
हर सहा कर्तव्ये लादली आहेत) ' ऐसा सुद्धीचा सपरम. ' त्या
नाम शिगिचे समु. ' -हा १८ ८३५ शांति, अनुसंधता,
अक्षोभ ३ आत्यंतिक सुख, मोक्ष, निर्वाण ४ औदासीन्य,
संयत्तरति, निरुति ५ योगसिद्धि ' कर्म ह्येव शमाचे कारण
होते ' -गीर ६९९ [स शम्-मनोनिग्रह करणे] श्दम-
दमादि-न वेदाती लोकांची दाम, दम आदिकरून कर्तव्ये, दम
पडा. शमदसादि साधनसमुच्चय ० चिपम-वि (पाउम, भाव,
रोग वगैरेसवधी लोकरुद्ध) १ हुलके व जाड, कमजास्त, कमी
अधिक, धोडेकार, मग्नपुढे होणारे २ शोभायबहुत फरकाचे,
शोभीकार चूक असलेले (दिशव, विधान, रीत) ३ किंचित
अतिशय असलेले, शोभाकार गैरसमज झालेले शमणे-अकि
१ शात होणे, स्थिर स्तब्ध, निश्चल होणे, समुष्ट होणे, समाधान
पावणे ' अत्युप भीम काळजि, हे वचन ययाचे मान रे ! शम
रे ! ' -गोभीष्म १२ २७ ३ ओसरणे, कमी होणे ४ मरण
पावणे; मरणे ' जो अधिक कोसळाचा भासत नव्हता रणी शमा
नासा. ' -मोक्ष ३ २७ ४ मरणे, यकणे ' शमले मद्रुप सेहु ' -
-मोभीष्म १० १३ [स शम्] शमविणे-कि १ शात करणे, स्थिर
करणे, दमन करणे २ मारणे; नाहीसे करणे [शम प्रयोजक]
शमन-न १ शांति, शांतता, स्थिरता, स्तब्धता २ (वचक)
शान्तवन, उपशमन, सपशम, तीव्रता कमी करणे, थडवा भाषण
' सतोषचार ' पडा ३ उपशमक, उपशांतक, उपशमन करणारे

शमर-वि शत १०० सख्या दे, एक, दोन, तीन अशा-
प्रकारची शमरांनी ५ दाखवितांना ' दे ' असे रूप वापरतात
उदा० एवढे, दोनदे, तीनदे इ० [स शत, ह सेंट्य] उह०
शमरांत फूल, इजरात काणा, सर्वांत माथला दाण्या (व)
ज्याच्या डोळ्यात फूल पडले आहे, तो शमर डोळ्यात शहाणा,
तसेच एका डोळ्याने आपला (काणा) असलेला इजरात
शहाणा व या सर्वांपासो दोन्ही डोळ्यांनी आपला अधिक शहाणा

औपय तीव्रता कमी करणारे, बदना ह्मन्या वरणार औपय, दुग्दहारक औपय उदा० 'पिताय समग्र सुखाग्र' ४ वात होणे, स्तब्ध होणे उपगम होणे विपर होणे, निशरण ५ यम [स] शमनाधीर-नि शान्त हाणारे शांत बरण्यासारखे [स] शमित-नि १ शमल २ शान्त झालेले ३ कमी झालेले दखलेले ३ उपगम पावलेले सतुष्ट [स] शमी-वि सौम्य, शान्त स्तब्ध, स्थिर, सौम्य स्वभावाचा 'नदिश शमि-सदृश्य-प्रद शानि-ज-वि एता य तो भावे।' -मोक्ष-मणिमाला (नवतीत पृ १८०) [स]

शमनाधीर-५ एक छुर देवत, एक सुसज्जनाची समभ शमनाविराची काडी फिरविणे-एवारी, कपट लुच्चेगिरी करणे हातचळारी करणे

शमल-न विद्या पाण, मळ मैला [स]

शमला-५ शोक्याची उरक्यापा शिवा बरबरदाचा साड लेला शोणा समला पदा [अर शमला]

शमस-उल्ल-उल्लेमा-५ सुसमानातीत साक्षी, पडित, महानहोपाध्याय [अर शमस=एवे]

शमिना-५ १ सध्या पुढील भागाचा हिवा मागील भागाचा पडदा, आदवा २ शमिना, डरा, मोठा तड्ड [का शमिना]

शमा-स्त्री १ एक कागरी शाव (दयन्याच्या दिवशी शमीची पुजा करतात) २ या शाखाचा (वडाग वाढल्यास भाग सात ता) पाला शमीम सजवड म्हणतात [स] ० धान्य-१ शीमेन उत्पन्न होणारे तुर, मूग वाराणा बौर घान्य याच्या उत्पत्त पृक्या-न्य [स] ० पुजन-पुजा-नश्री दसत्याच्या दिवशी शमीच्या शाखाचे केलेले पुजन, अर्घन

शय-५ हात 'अर्पान अमुना जो दावील त्या न आनरीन शय।' -मोक्ष २६ १० [स]

शयन-न १ शौच नीज निजणे निजण्याचा व्यापार 'कृष्ण तया ध्यानी आसनी शयनी।' -तुला २२ २ विद्याना मवक, चडई, माचा, खाट पलग आवरण, शय्या शज 'नमता पय फन गुप्त्र मृष्ट शयन।' -मोक्षी ४ ४४ ३ आरवे होणे जमीन पलग इ० वर निजणे अग टाकणे अगाखाली पणे शयनी घकादशी-स्त्री आषाढ शुद्ध एका दशी ह्या दिवशी विष्णु शौची जतात व चातुर्मास्य संपेपर्यंत उठत नाहीत [स] शयनीय-वि निजण्यास योग्य शय्या-स्त्री १ विद्याना, आवरण २ खाट पलग ३ शयन पदा [स] शय्यादान करणे-१ शूताची शय्या ब्राह्मणास देणे उत्तरक्रियेतील दान २ सती जाणे शय्यादान करणे मळा जाणून द्या शिर।' -पळा ४०, १०४ शायी-वि निजणारा शौचणारा

(जेथे दिवा ज्याप्रकारे असत तो शय्य पूर्वी यात्रत त) उदा० जगायी सावगायी, मुतायी गुगसायी, उतागायी [स] शय्याश्री-पुष्पी [प्र] सद्वादि पदा [सद्वादि अप] शर-५ १ बाण, तीर २ मृग मत्तग्रीतील शिपाच्या तीन तायाचा आकाशातीत बाण लुब्धक पदा -वि (ज्यो) पांच सख्या (मदनाचे पंच वार यावदन) [म] ० काट-५ बाणाची काग, दाही, कामटी [स] ० जन्मा-५ कार्तिक स्वामी [स] ० जाल-१ (काव्य) बाणाची शोड, पयांव, सरपती बाणांचे जाळे [स] ० धार-५ बाणाचा पाऊस, पयांव 'मेव बर्ता जळ शरपाती।' -एमा २१ ८० ० धि-५ भाता, बाणाची विद्या [स] ० पंजर-५ १ (काव्यत अतिशयोक्तीने) कर्जेन बर्ताना एमाशाच्या अगत पुंरुत बाण शिरल म्हणून हा शब्द योजतात वहाला दाखे विज्ज्याप्रमाणे आवरण २ बाणाचा विजरा, पय [स] ० पंजरी पडणे-१ (ल) (भीष्माच्या कदवदन) मृग्युच्या द्वारी मितवत पडणे, आज्ञा शाने, दुसऱ्याने सिखन पडणे २ ज्यातून बाहर पडण्यास बोज-दाच उपाय नाही अशा सज्जत पडणे ० पात-५ १ बाण शोडणे, वेळणे २ बाणाच पडन बाण दडन पडणे आदळणे ३ बाणांचा वर्षाव [स] ० पुष्पा-स्त्री बाणाची पिसे, बाणाचा पिते रावलेला मागील भाग [स] ० पल-न बाणाचे टोंक, अम बाणाचे धातूचे पाते [स] ० धर्य-धर्यात-धृष्टि-पुष्पी बाणाचा वर्षाव, महिमार [स] ० शय्या-स्त्री बाणांचा बिछाना [स] ० सधा-न बाणाचा नेम बाणांने नम धरणे, साधणे, मारणे [स]

शराटी-स्त्री बाणाची कामटी -किति (महातु) बाणाच्या आटीत, कैचीत 'शराटी पिठौत। तो हों खाडेंदु।' -शिपु ४४० (टीपय) शराभ्यास-५ धनुष्यविद्या, शरसधान करण्याची शक्य, शिक्षण [स] शरासन-न १ धनुष्य पाप २ शरसधान बाण फेकणे [स]

शर-५ (ज्यो) १ ता याचे कांतिरतापासून अतर याम्योतर अतर खगोलीय अक्षांश २ (गणित) व्युत्क्रमज्या ० पात ३ शररताचा जो कांतिरताशी पात होतो तो -सूर्य १२ [स] ० घृत्त-न कांतिरताशी लव असणारे घृत्त -सूर्य १२ ० सुत्र-न आकाशातील रेखाश्रुत [स]

शर-५ १ (व्यापत्य) कमानीची चढ, उंची 'कमा नीची जाटी ६ इच असुन शर गाल्याच्या एक अष्टमांश असावा।' -मॅट १९ २ (गणित) कशाची दोन टोके साधणाऱ्या ज्येच्या मध्यापासून तिजवर लव काढून तो त्या कसाला मिळे तोपर्यंत वाढविला असता त्या लवाल त्याच कसाचा शर म्हणतात -महमा २९ उंची [म]

शरग—५ (तजा) पातरा, बाळनेलीं थानें, पाचोळा
[ता शरग]

શરટ-૮—૫ સરદ સરદા, સરદ [૪ શરટ]

शरण—न रक्षण, संरक्षण, सांभाळ (कि० जाणें, येणें, अखणें)—वि १ सरक्षक, रक्षक, सांभाळ करणारा इत्यर्थ, प्रति कारक, आश्रयदाता, रक्षणकर्ता २ आश्रय, सरक्षण मागणारा ० अस्तर्णे—रक्षण व्हावें म्हणून विनंति करणारा होणें, अर्घ्य, आश्रय मागणें ' मी तुम्हास शरण आहे, जीवदान द्या ' ० जाणें—येणें—रक्षणासाठीं शरणागत होणें, एखाद्याचे वस्त्र वगैरे घेऊन द्या, क्षमा मागणें ' यालागीं तू अर्पण होता ' शरण आर्जे अघोष्यानाया । '—एकनाथ—समाश्रय २६० शरण आल्या मरण मोक्ष (देऊ, चित्तु) नय '—शरण आलेल्यास जीव दान द्यावें, त्याचे रक्षण करावें ' शरण आल्या मरण चित्तु नये '—भाय ३२ शरणगागत, शरणापन्न—ति आश्रय मागण्यास आलेला, शरणाधीन, रक्षेची याचना करणारा ' शरण जाय अघोष्यानाया । सो वज्रपत्र शरणामता । भवन्मया शरीर । ' ' अहंकार जड परैत । शरणामता माझे ययाये । ' [स शरण+आगत, आपन] ० गतवृत्तस्य—ति शरण आलेल्यावर दया करणारा, दीनदयालु (राजा, परमेश्वर यांचे अतिधान) [स शरण+आगत+वत्सल] शरणार्थी—३ शिंयायत लोकांची एकमे कापी भेट झाली असता नमनार्थी मागतावयाचा वाक्प्रचार, सहा तुमचा आश्रयार्थी नम्र सवक शरणार्थी—ति शरणगात पहा शरणार्थ—१ शरणगातांचा आश्रयदाता सरक्षक रक्षणकर्ता २ आश्रय देण्यास, रक्षण करण्यास योग्य, लायक ६० [स

शरण—न जिता (प्र) सरण पदा [सरण]

शरत् द—भी १ सहा कृत्यपेक्षी धीया कृत्य वैदिक महिने
 भ्रातृपद व आग्नि पण पुराणप्रमाणे आग्नि आग्नि कार्तिक व
 महिने या कृत्ये होत २ वर्ष [स] शरत्काल, शरद्वसु-
 ५ शरद्वसुचा बाल दिवाळा [स] शरदारमपत-५
 दक्षिणायनपत उत्तरायणपत पहा

शरपुन्ना-खी-खी एक औषधी वनस्पति उन्हाळी; सर्प
विषावर औषधी शाक 'या शाकाची मुळी पाण्यात उगावून
पिण्यास देतात व डोळ्यात घालतात' - बदलापूर १३८ [स]

शरयत—१। शरयत लिखु बाळिव चिच २० व्या
रसात पाणी व साखर घालून केलेले गोड-मावट पेय २ मुद्या
[का शरयत] ॥ खोरी-ची शरयत पान वाढनिययाचा कला
द्वार 'सैफमुलक याशी कऱ्या सारेय-जादे यात देण्याचा निवय
शेवन शरयत खोरी जाली' - या ७१४८

शरभ—पु १ हिमालय पर्वताच्या भागातील आठ पायाबा
एक कार्पनिक प्राणी हा सिंहाहून बरिष्ठ असतो असा समज
आहे. २ हत्तीचा छावा ३ टोळ ४ एक बिडा [स]

शरम—श्री राज, लज्जा [का शर्म] शरमणे—कि
 राज, लज्जा वाटणे, राजणे, वरमणे, ओशाळणे **शरमिदा**—
 धा-वि १ शरमलेला, राजलेला खजील, ओशाळलेला २
 उपकाराच्या आरामे किंवा भिऊन दपलेला, गोमयान्न बनलेला
 [का]

दारा-३ १ मुसलमानी कायदा, इस्लामधर्म-शास्त्र
 'तेथील दारा-अन्वये पैमले करीत जाणे' - वाढ सनदा ७६ २
 धारानिर्णय 'कायद दाराचा कबूल दिला' - वाढ-वाढ १८३
 [कर धर्म]

शहरा—स्त्री पगाराचा दर 'द्वारास शरा पधरापासुन तीस पर्यंत देतात'—पेद १०७६ [दि शरुह]

शराईत—वि निष्ठात, तरवज, निपुण, पयाईत (प्र)
सराईत पदा [सराव, सराईत]

शराकृत-दार-नामा-कती-३ शरकृत, शरकृतदार,
सराकृती पहा [अर शिराकृत] शराकृतदार-वाटिकरी 'इसरे
कोणाम त्याचा हिस्सेदार व शराकृतशर न जाणावा 'वाढ-
तनय ७५ [अर] शारीक-३ ? वाटिकरी, पातीदार, लायी-
दार 'येदा एवढे मजबूतीस शरीक होऊन तोंड पहात बसवि-
कत्रिया तांदा काढावा फल द्याय ' -ख ८ १३ २ दोस्त
तेव्हा जिवानसी शरीक आहो ' -रा ८ १६८ [अर शारीक]

शराब—३ श्री (पिण्याची) दास मय [अ. शराब]
 ०५५५—३ दास पिण्याची स्थान, सुरागर ० पाणी—न दास
 याजी, अमल, मित्रा 'नाचरप आनि शराबवाणी याचीच ह्याल
 निरोप आड होती'—स्वप ७३ शराबी—नि मयणी, दास
 वा [अ.]

शरायणी गज—३ जमीन भोजण्याचा गज, एक
लादींचे भाप

शरायती—सी (कारुणी भाषा) काकपद, ४ अशी वृण
देखातील ओळीमध्ये किंवा वाक्यामध्ये मागाहून घातलेला शब्द,
दाखविण्याकरिता बरावयाची वृण [अर शराइत]

शरावत—जी (ना) द्वेष हेवा, मत्सर [फा] शरा
रती—वि (ना) द्वेषकोर मत्सराग्रस्त द्वेषी मत्सरी शरा
रती मामला—उ (ना) द्वेषयुद्धिने प्रेरित होउन एखाद्यावर
घतकेले बाल्ट

शरारू—वि घातुक 'प्रकटि शरारू रूपा, पी जे गगनाला
असें शरारू पापी ।' —मोहण १८ १५ [स]

शराव-ची—पुली वेलणी, जोगली, ताटली, परळ नांवांचें
मातीचें भाडें, चयळ भाडें [स शराव]

शरीयत-पन्दा—५ इस्लामधर्मशास्त्र काजी 'शरीयत
पन्दा मुहम्मद हैदर'—वाक-सनदा ७४ [फा शरीयतपन्दा]

शरीर—न १ देह, बाया, वपु २ गुप्तेद्रियापहल सकेतानें म्हणतात [सं] ० कमाचणें—कटाक्षि करणें, शरीराची निगा राखणें, जोपासना करणें, शरीर पुष्ट करणें 'शरीर कमावून घ्यावयाचें पण अजून गमावून घ्यावयाचें.'—राजसंख्या १५ ० धेंचणें—परोपकाराकडे देह मित्राचें सामासक—० कष्ट—पुष्प शारीरिक धन, हाल, अपेक्षा, देहकष्ट. ० कळा—कांति—० शरीराचें तेज, उषटरी, सजेरा [सं] ० वृद्ध—उ १ तप आपरून दिवा अन्य रीतीन देहाला दिलेले धन, कष्ट, वृद्धक. २ शारीरिक शिक्षा, मार्गें ६०. [सं] ० पाटय—न शरीराचा निरोगीपणा, सुस्थिति, आरोग्य, शुद्धता [सं] ० प्रकृति—० १ प्रवृत्ति मान, शरीराची ठेवण, स्वभाव २ दहांचे आरोग्य, स्वास्थ्य [सं] ० भाव—उ १ शारीरिक प्रवृत्ति, स्वभाव, शारीरिक अवस्था 'व्याप करी घाटांनमरंदाः। सुखे म्हणे जयजयकार। तीं शरीरभाव पावटला।'—शिली २ २ अर्धभाव—मनधो [सं] ० भोग—उ १ शारीरिक कष्ट, याचना, रोमणीडा ६०. (शामा) दुखणें, दुखापत २ शारीरिक विनास, कर्मयुक्त, ऐप आराम (किं० भोगणें) ३ प्रारब्धप्राप्त वेदशीडा ४ शरीराला होणारे सुखदुःख [सं] ० यष्टि—० १ शरीर, अवकाश, शरीर ठेवण, घडण [सं] ० संवसि—० १ आरोग्य, स्वास्थ्य, निरोगीपणा २ शरीरातील जोम, उत्साह, शक्ति [सं] ० संयंघ—उ १ शोथरिशीमुळे जखमा सवय, आपत्पणा, सोयरीक, सोयरण, नातें २ विवाहसंयंघ, लग्न (संप्रतिष्ठित वापरतात) ३ हातपाई, मातामारी, धकायुत्री, लग्न ० संयंघाचर येणें—हातपाईपर येणें, मातामारी, धकायुत्री करणें, लग्न करणें ० संयंघी—वि सोयरीकसवधी, विवाहामुळे नातें जडल आहे असा ० सांडोवा—उ वेडांचे निक्केणें, देह ओवाळून टाकणें 'यालागीं शरीरसांडोवा कीजे। सक्क गुणचें रोग उत्तरीज।'—झा ९ ३८१. [शरीर+सांडणें] ० स्वास्थ—न शरीराची सुस्थिति, आरोग्य, शारीरिक सुख [सं] शरीराची ढगळ—० शरीराची क्षीज, कृशपणा (हणवण ६० मुळें आलेला), शरीराची खरावी शरीराची दामटी—० (अजारीपणामुळे) शरीराला आलेली हीन अवस्था, कृशता, खरावी शरीराची घळपी—ढळपी—० (रोगानें) शरीर कृश, काटीप्रमाणें होणें शरीरस्ते—वि १ देहपारी, देही, देह धारण करणारा २ शरीरसवधी, शरीराचें, शारीरिक—उ देहपारी सजीव प्राणी [सं] शरीर शरीरक—न १ शरीरविषयक शास्त्र, शरीरशास्त्र २ गातांना कप घेण्याचें कौशल्य—वि १ दैहिक, देहासवधी, शरीरी पदा—नीर १४२ शरीररक्षण—उ सहजजन, स्वाभाविक न्न, याच्या उलट आगतुक न्न शरीररक्षा—न शरीरविषयक शास्त्र (६) अनाटमी [सं] शारीरिक—वि शरीराचा, शरीरसवधी शरीरी पदा याच्या उलट मानसिक [सं]

शको ७ ७

शर्करा—० १ सागर 'शर्करेच्या पाळवंटी। पुत सरिता पोवीनी लोटी।'—मुमभा ९ १८ २ वायू रेती ३ मृत-सदा रोग ० मेह—उ रण्यावून वायूसारखा पदार्थ ज्यांत जातो असा रोग प्रमेह पदा [सं] शर्करावगुण्टित—वि साखरेत पोळलेलें, साखरेत आच्छादिलेले (ल) वरून गोड पण आंत बद्द [शर्करा+वगुण्टित] शर्करित—न साखरेपेक्षा अतिशय गोड पदार्थ, मधुमेहाचे रोगी साखरेऐवजी हें वापरतात (६) संकीर्त.

शर्त—उ एक विशेष प्रकारचा सदरा, समीप [६]

शर्त—चै—थ—० १ अट, करार, नियम २ कसोटी, पराकाष्ठा, कमाल, कळस, सीमा 'आईसाहेबात दाख दिली ती शर्त करणें ती केली'—मराठिपोठा २६. 'किर्याचे लोक गुराखाजी पडला म्हणेन गणना न करितां शर्तानें भांडूं लागले'—सभासद ३४. ३ एखाद्या गोष्टीचा वेसुमारपणा, आधिक्य, अति-दायता (आयर्थ, कौतुक वाटण्याजोगी) ४ पराकाष्ठेची समृद्धि, वावुराय उदा० 'गल्बतांती शर्त' 'अव्यांची शर्त' 'लाडू-बाची शर्त' 'पुण्याची शर्त' ६०. ५ पाणी, तेज, पराक्रम—मुगा 'एका टांकासारशी त्याचा फारकट पडता पाहण्याची शर्त झाली'—वि १२. ६ शिरस्ता, बहिवाट 'माफी भरल्या रर सडकशर्त कमभारा दाचा आकार होईल' [अर शर्त] 'होणें—वेसुमार होणें' 'तुल्या पाण्याची शर्त झाली'. शर्त—नामा—उ तड, करारनामा [का] शर्त—वेदशर्त—० पराकाष्ठा, अतिशय मेहनत (किं० करणें) 'किरून वाटून देण्याची उमेद घराची तो सदाशिवपताची कुठर—तोड करून सर्व शत्रू आपल्या रक्षात शनैःचालत करून धामटून घातले'—पाव २५ शर्तमर्दी—० अचट पराक्रम, महनीय कृत्य, प्रयत्न, साहस इत्यादिवद्दल कौतुकांनें योजावयाचा शब्द 'सेवा शर्त—मर्दीन केली।'—ख ४ १८०८

शर्धा—० १ पाद, अधोवायुनिस्सारण (किं० करणें) 'शर्धा करितो अघोद्वोर। नाकी लोंढी भरे दुर्गध'—एभा २३ ५५८ [सं]

शर्म शर्मणें, शर्मिन्ना, शर्मिन्ना—शर्म ६० पदा शर्मिन्दी—० १ लज्जा, ओशाळगत 'हृगेचे शिखस्तुची गैरत आणि शर्मिन्दी नवाबास फार जाली आहे'—रा ५ १९ [का शर्म] शर्मिन्दा—वि लज्जित, ओशाळा 'चाकरी करून शर्मिन्दे व्हावे यात बाई लौकिक नाही'—स ४ १८२१

शर्म—न सुख, कल्याण [सं]

शर्मा—अ १ ब्राह्मणाच्या नावापुढें लागणारें उपपद उदा० विष्णुवर्मा ब्राह्मण क्षत्रियाच्या नावापुढें वर्मा, वैश्याच्या

भावापुढे शुभ, व युद्धाच्या नावापुढे दाव, पालित अशीं उपपदे
योजितात [स]

शर्मिष्ठा—स्त्री १ नक्षत्रपुत्र, उत्तरध्रुवाजवळचा एक सहा
ताऱ्याचा पुत्र (३) र्सिभोपिभा २ ययातीच्या एका स्त्रीचे
नाव [स]

शर्यत—स्त्री १ पैज पण, होड २ सुरस, एवमेकावर
तण ' शर्यतीने रोक भाडू लागले । ' -मदर १४७
[अर शर्य, शर्यात]

शर्यत—स्त्री इस्लाम धर्मेशास्त्र -दारा पहा [अ शरी
अत् १०५८-उ इस्लाम धर्मेशास्त्र किंवा ईश्वरी कायदा आज
पर्यंत ' शर्यतपन्दा काजी मुहम्मद ' -रा १८५९

शर्य—पु श्रीशंकर ' दत्ताष्टदि-लोक-पालक कविके मुनि
वाल्किल्य हरिदास । ' -मोसभा १४३ [स]

शर्यक—स्त्री भडिमार, ताशेरा, हड; पाऊत, घुटी
[अर शर्यक]

शर्यगम—पुन एक प्रकारची फळभाजी, एक फळ, सर
गम् [तुर्की का शर्यगम्]

शर्यम—पु १ लोक २ दीवपतंग, दिव्यावर हडप गाल-
णारा किडा [स]

शर्यल—न १ साळशिंदर साळच्या अनावरील काटा
२ (ल) कटक, काटा ' ते भीमवपु निनासर, शर्यवपु असे
निनासाल, नाही । ' -मोद्रोण १२४२ [स शर्य]

शर्यका—स्त्री १ सवई साव वारीक खिळा, दांचणी,
सारेचा तुकडा २ काड, भात्याण, पेडा ३ कामटी काठी,
बैठ [स] ४ (सामा) लाव, वारीक अणकुडीदार पदाळे
(उदा० छत्रीची काडी, गज ह०) ५ परीक्षा—स्त्री एखाद्या
विषयाचा अभ्यास केलेल्या इतमाची त्याने अध्ययन केलेला
प्रय एखाद्या सळईने उचवून कोठेहि निघालेल्या पानावरील
भागाने त्यास स्पष्टीकरण करावयास सांगणे अशी विशिष्ट परीक्षा
पद्धति [स] ६ प्रश्न-उ हातात बाबी, देखणी पसित वगैरे
कांतीरी येऊन ती एखाद्या प्रयात घालून जो श्लोक निघेल
त्याच्या अर्थावरून प्रश्नाचे उत्तर काढण्याची पद्धति [स]

शर्य—पु एक पौराणिक राजा नकुल-सहदेवाचा मामा,
' शर्य म्हणे रे सुता बडबड करितोसि फार मधपसा । '
-मोक्षगे २९३५. [स]

शर्य—न १ काटा दांचणी, कुसळ, टोंचणारा पदार्थ
शर्यका पहा ' ज्या जन्ममृत्यूचे १ हदवीं शर्य । ' -हा १३
७५३ २ न वाढता पोटात राहिलेला गैरे, हल ३ (ल)
टोंचणारे दुख सल मनाला लावून राहिलेला अपमान,
सलगी, तापदायक, दुःखादायक व्यथा, पीडा, मनाला टोंच

गारी गोष्ट ४ बाधीत असलेल्या इमारीखरील जागेतील
प्रेत, केस, हाडे वगैरे अशुभ पदार्थ हा काढून टाकला नाही तर
त्याची बाधा होते ५ बाणाप्र ६ शरीरात राहिलेला (काटा,
छई, नाण, इ० चा) अत [स] ७ तन-शास्त्र-न वैद्यकीय
शास्त्रिया, शरीरात असलेले आगतुक पदार्थ कसे काढवे या
विषयीचे शास्त्र, शरीरव्यव-छेदन शास्त्र [स]

शर्य—न प्रेत, मृतदेह, मई ' गुवाचीबैल वजित जो
शणदि उभा न तो टिके शवसा । ' -मोक्षगे १६९ [स]

शर्य—न प्रेत नभ्याची ताटी, तिरडी [स] ७ वाहक-पु
प्रेत नेणारा, प्रेतवाहक, प्रेताला खांद्या देणारा [स] शर्य-
शास्त्रक-पु प्रेतासक्धी, मळपासक्धी [स] शावादीच-न
प्रेतवादानुसारे किंवा बुद्ध्यातील कोणी मरण पावल्यामुळे प्राप्त
हालेली अशुद्धता, सुतक, अशौच [स]

शर्य—न (बों) एक पाखळ
शर्याळे—न शेवळे पहा

शर्य—पु ससा [स] शर्याखान-न
ससाचे शिंग, ससाच्या शिंगासारखी मिळ्या वपना [स
शर्याविषाण] शर्याविषाण-पूंग-न १ ससाचे शिंग ' गवई
गवे धर्या पाडवे । काय शर्याविषाण मोडवें । ' -हा १५
२१५ २ (ल) न मिळणारी वस्तु अभाष्य पदार्थ अत्यंत
कोटीतील कोट ' खपुप ' पहा उदा० ' भगवत् शुणाचा अत
शर्याविषाणप्रय आहे ' [स]

शर्याधर, शर्याक—पु चंद्र, चांदोवा (ग्राम का-यात)
' आता तीख होऊनि मनाळ । जैत जातीचे मुकुळ । का सैज
परि क्षीतळ । शर्याकाचे । ' -हा १६११५ चंद्राच्या दिवावर
ससाच्या आकाराचा दाग आहे त्यावरून [स]

शर्या—पु १ चंद्र २ दहा या नावातून वहाणारा वारा
३ इतमाडो ४ कापूर ' दळा कवेल पूर्णीकल खदिर शरी
जायपरी लवण । ' -साहद ३४८ शर्याकर-पु १ चंद्र २
चंद्रकिरण [स] शर्याकल-स्त्री. चक्रकल [स] शर्यानी-
स्त्री चांदणी रात्र [स] शर्यामीळी, शर्याशेखर-पु शर्य
[स] शर्या शिरणे-हातात हात धरून वतूळ हत्तीने घर
लेल्या हातातून शिरणे ते एक खेळ ' खेळां आदरिले गोपाळी ।
शरी शिरणे बेंडुकळी । ' -महाप १८१ -दाव ८५

शर्यापत्र—पु सफट अक्षण ' राजाजीही शर्यापत्रात
आहेत । ' -रा ५१०० [का शर्यापत्र]

शर्याली—स्त्री करजी भाडा साखरपांडा गुजवरी ।
शर्याली अमृतपंडे शरीरापरी । ' -एमा २७२९ [स]

शर्या—न १ कोवळे गवत २ शरीराच्या गुहा भागावरील
बैठ, छोट धिरी देताना हा शब्द योजतात ' लुध्या दावून

दास्य दरील व्हावयाचे नाही ' शरित्त-वि बोंकळया गव
ताने आच्छादलेगी जागा, शोमल तूणानें युक्त [स]

शंसक, शंसा, शंसणें शसित, शस्त—शस्यत
नित्य यणारे ह शब्द, नेहमीच्या प्रचारांत 'प्र' हा उपसर्ग
लागून येतात उदा० प्रशंसक बरेरे पहा [स शस्=स्तुती
करणे]

शस्त—शी १ अगुस्तान, अगुष्ट्राण २ नेम [फा
शस्त]

शस्य—न धान्य [स]

शस्यक—न एक उपरत्न [स]

शस्त्र—न १ हत्यार, आयुध २ (ल) ज्यात एखाद्याचे
सामर्थ्य साटविलेले आहे असे साधन, पदार्थ, गोष्ट इ० जसे—
विद्या, सौंदर्य, पावित्र्य, लेखनी इ० ३ (ल) नाशक, हारक,
मारक वस्तु, औषध इ० [स] शस्त्र तुळणें-तोलणें-१ योग्य
स्थितीत, बरोबर रीतीने, हत्यार घरणें २ शस्त्र चालविण्यास वयुक्त
होणें, शस्त्र पराजणें (वर) दाख घरणें-१ त्याचे वाईट करण्या
विषयी कबर बाघणें २ त्यावर हत्यार घेऊन सडणें, हल्ला करणें, दांत
घरणें ० फार-३ हत्यारें तयार करणारा ० ज्ञान-न शस्त्रसंस्कृत
कवच, चिलखत, दोप बरेरे श्मान, आच्छादन [स] ० पाणि-
वि शस्त्रधारी, हातात शस्त्र, आयुध असलेला, घारण कसला,
ससल [स] ० वैद्य-३ जखमेवर किंवा रागावर शस्त्राच्या
कणारा निष्णात वैद्य, (इ) सर्जन शस्त्राभ्यास-३ लष्करी
शिक्षण, विद्या, हत्यारें वापरण्यात तरेचे होणें [स] शस्त्राख
व्यवहार-३ १ हत्यार वापरणें, हत्याराशीं सवष असणें, येणें,
२ (ल) लढाई, युद्ध इ० [स शस्त्र+शस्त्र+व्यवहार] शस्त्री-
की सलवार, कटणार, सुरी ' तीस विलोकुनि मानी रामानुज तो
मनी जेवी शस्त्री । ' -नोमत्ररामायण, अरण्य २२

शह—३ १ बुद्धिबळाच्या खेळातील एक सहा विरुद्ध पक्षांच्या
सामान्य मोहयाने केलेली राजाची अवयवूक व हल्ला, राजास
यणारा वेध २ एखाद्याचा पाडाव करण्यासाठी धलेला रोंख,
योजलेला डाव अशा स्थितीत लागणारा वेध धाक दरावा,
जार, दाव ' जें कर्तव्य तें सलावलीनें आपणी इश्रत वाह याज
बरी पडोन नक्का होय तें कराव ' -ल १ २४० ३ (ल) योग्य
संधीची वाट पाहून -अनुकूल काल पाहून मनोगत सिद्धीस नव्या
साठीं केलेले प्रयत्न (कि० देणें, बसणें, येणें) ४ (ल)
सुचना, ताकीद इशारा ' शहाण्यास शह मूखास टोणपा '
(कि० देणें) शहास गुप्तणें-(वचन लेख इ०) बद्द होणें,
बांधले जाणें, घुटका नाही अशा सकटात सापडणें [फा शह-
राजा] ० देणें-१ दुसऱ्याला हुसकावून रावणें २ बुद्धिबळाच्या
खळात प्रतिपक्षाच्या राजावर आपल्या मोहल्याची उडी पडेल

अशा ठिकाणीं आपले मोहारे आणून बसविणें ३ उधून प्रति
पक्षावर हावें तड्या तुदन पडतां येईल, अशा ठिकाणीं पसुन
त्याला भीती दाखविणें ० राखणें-दावात ठेवणें, जखेंत धरणें
' बरकड अवघे एकत्र होउन गनिमाचा वाद राखोन स्वामीस
सतोषानें पाववणें ' -शारा ७

शहत शहीत—अ तपशील, जबाबिरी-दागिन्याचे पोटेचे
अवयव लिहावयाचे प्रसंगी त्या दागिन्याचे नावापुढें लिहितात
' जगो, घाट साधा किमत रुपये ४०२ शहत ' -समारो-
१७१ ७२ [अर]

शह तुदा—शी अगदीतून जाण्याजोगी अत्यंत बारीक
जिणीची शाल [फा]

शहनिशाह—पुत्री शहानिशा पहा

शहर—न माठें गाव, नगर ' गावची हुमरी व व्यापारी
वस्ती कुणली आणि काळीपक्षा पाडरी बळावली वीं त्या गांवाची
शहरात गणना होऊ लागते ' -गोंगा २ [फा शहर] ० गुडा-
उ १ (गावगुहा शब्दाप्रमाणें) निष्णात, अहल, ल्याड व सोदा
२ सर्व जगाची माहिती असणारा, मोठा पूर्व आणि व्यावहारिक
३ कोणत्याहि कामात वाकभंगार, दखुमरी, बौरस [शहर+
गुडा = गोटा] ० पन्हा-उ १ शहराची तटबंदी, कोट ' ता
पुढें फौज गेली म्हणोन शहराची बंदोबस्ती न करिता, शहरपन्हा
खालीच होता ' -भाव २३ २ शहराचा पदारा, बंदोबस्त ३
असा बंदोबस्त ज्याकडे आहे असा अधिकारी [फा शहर+
पन्हा] ० यटोऊ-उ शहरातील गुड, अहल सोदा वाच्या
उलट खडपातील भोळा माणूस गावडळ ० बाजार-उ मोठें
बाजार गाव, शहर ' अचली वस्तु शहरबाजारात सोपावी गाव
खडपात काय ? ' शहराचे-वि १ शहरासवर्धी, नगरासवर्धी,
नागरिक नागर २ (ल) लबाड लुच्चा सोदा

शहर-रा-रें—पुन १ काटा, रोमाच, भीतीनें होणारा
वरताप (कि० येणें) सक सेजवरती निजता उठती अर्गी
शहर ' -पला १७९ २ हिमश्वर, हिंवातप [स सीत्कार, प्रा
सीत्कार सिआर तुल० अर शहर=तोम]

शहरग—शी कानाच्या बाजूला गळ्यावर असणाऱ्या
गोठ्या शिरा [फा शहरग = हाताची मोठी धोर] ० उलटी-
बाकमधील एक डाव, आपल्या हातातील जवियाने आपल्या
डाव्या बाजूच्या अर्थात जोडीदाराच्या उजव्या बाजूच्या काना
जवळील मोठ्या शिरेवर मारणें ० सीधी-शी बाँकमधील एक
डाव आपल्या हातातील जवियाने आपल्या उजव्या बाजूच्या
अर्थात जोडीदाराच्या डाव्या बाजूच्या कानाजवळील मोठ्या
शिरेवर मारणें

शहा—३ राजा, अधिराज, बादशहा (मराठीत कचित् उपयोग) ३४० 'नेसेन तर शहांचे नेसेन नाही तर नागवी बसेन' [फा शाह] ०जरा—३ सुदसप्राट, एक पदवी [फा] ०जादूकी—की खोबाऊय, राजपुत्रपणा 'ज्या दिवशी पत शहास शहाजादगी तुदन पातसाही जाली'—पेकि ५१ [फा शाहजादगी] ०जाडा—३ राजपुत्र, युवराज [फा ० शाहजादा] ०जादी—की राजकन्या 'चादबीवी नामें शहाजादी हिने कम केन्दीकरून दिल्लीचे फौजेसी लडाईं बारा वर्षे केली'—इस १ चादबिबी १० [शाहजादा] ०जानी—दानी—वि शहाजहान बादशहाचा, स्वभावाचा, वेळचा (रुपाय, राज्य इ०) ०जोर—३ मोठी सत्ता, सामर्थ्य—वि सुरेख, भव्य, बादशाही, उत्कृष्ट, प्रबळ—किवि सुरक्षपणाने, अभय शीतीने, राजशाही पद्धतीने [फा] ०न शहा—३ राजाधिराज, अधिराज 'तुम्हास किताब मोठा शहानवादा पादशहा जहाला असता'—मदव १ १११ [फा शहनावा] ०नामा—३ किरोसीने फारसीत लिहिजेला काव्यमय इतिहास [फा शाहनामा]

शाहा—वि कृष्ण, काळे [फा सियाह] ०काळे—काळें डुठ

शाहा—३ काढोबाचें वगैरे वारें अगात सिरल्यावर झाडाच्या तोंडाहून निपणारा उन्नराबाचक शब्द—३ साक्षात्कार—सोडि महदु [ध्व]

शाहा—३ (साव) १ सावकार, शेठ २ सावकाराची पदवी, पत असलेली अहामी, पैशाची देवघेव करण्यात अगदी विश्वासाचें कुळ ३४० शहा किंवा पादशहा '३ जकातदार, वर वसुली करणारा अधिकाारी 'शाहाचा दाखला, 'किंवा 'शाही डीप' जकातदाराकडे अरणा केल्याची पावती [साव] ०जोग—वि १ नाव लौकिकाचा पत्नीचा, विशासक (पदा किंवा माणूस), भरवशाचा २ एक जातीची हुढी, हुढी हुढी दाखविणारास हुढीतील रुपये (सदरहू इक्षम पतदार आहो असें समजून) मिळतात (दुर्मी हुढीप्रमाणें) ३ बिन दिकत बावबाचें (रुपये, इ०) विनमागणीची (गोष्ट) 'तुमचें शहाजोग रुपये देणें, त्याचा बोग तुम समेल' ४ अगदी खरें, बरोबर चालणारें (नाणें) [हि]

शहानवीस—३ (ब) तदपिलीतील खनिज्यांचा हिशोबनीस 'शहानवीस तदपिलीदाराच्या हाताखाली काम करतो' [फा]

शहागडी—वि शहागड म्हणून एक पेठ आहे, त्या-सवधी (वागोटें, गाल इ०)

शहांगी—न्या—वि किर्लोस अगाची, सरपाताळ, वेव्हारी वारीक असलेला—ली [स सिंहांगी]

शहाजण—श्यादानें—शावियानें—पुन मोठा नगरा, मंगल बायें फादियान पडा [फा शाह्याना]

शहाजिरें—न जिन्यातला एक भेद, प्रकार, तिखटाच्या मसाल्यातील एक जिनस [फा शाहजीरह, गु शाजिर]

शाहाडा—३ १ होंगरमाथा, कडा, कणा २ कड्यावरील अर्धे वाट [स सहृत, प्रा साहट १]

शाहाडा—३ १ एक होलाराचें वाय, मोठा बफ २ होलाराची हें वाय वाजविण्याची पद्धत

शाहाडा—३ मोठा धूम, सिंह

शाहाडें—न शाहाळें, कोंवळा मारल

शाहाणपण, शाहाणीय, शाहणीय—न की हुपारी, धूर्तता, अकल, चातुर्ये, चालारी समजत 'हृदयीं तावतिरी शहाणीव।'—मुभा ४१ ५७ 'दावोत कोणी शाहणीव लाव।'—दावि ३१२ [शहाणा]

शहाणा—वि धूर्त, हुपार, बुद्धिमान, अकलवत, समजुत

दार, चतुर 'जो बहुतस मानला। तो जाणावा शाहणा जाला।'—दा १५ ३ २६ [हिं—शियाणा—ना झुण शाणा, स सझानी, सझान] ३४० १ शहाण्याचें व्हावें भाकर, पण वेव्हारचें होज

नये धनी २ शहाण्याची एक बात, मूर्खाची सारी रात ३ शहाणा नास्तो, पोहणारा शुद्धतो शहाणाच मनुष्य एखाद्या वेळीं फसतो व पोहता येणाराच मनुष्य अनेकदा अपघाताने शुद्धतो ४ अति शहाणा त्याचा पैल रिकामा—आपल्या पैलास

काम करायलास लाविल तर त्याला चूक लागून जास्त दानावेरण

जाणावी लागेल, या भीतीनें पैलास रिकामें ठेवून त्याचें काम

धवत वरणारा, स्वतःस शहाणा म्हणविणाऱ्याचें कृत्य ५

शाण्याक तीन ठेव, पिशाक एक ठेव—(गो) शहाणा मनुष्य

एखात्यावेळीं पुढेकळ फसतो ०सुरस्ता—वि १ हुपार व देखणा,

बुद्धिमान व सुरेल २ (सामा) चांगला हुपार [शहाणा+

शुख] साडेतीन शहाणे—पेशवारीतील शुप्रसिद्ध व्यक्ती यात,

एक मित्रल मुदर पदखानी (निजामाचा दिवाण), दुसरा दिवा

कर पुरुषोत्तम ऊर्फ देवाजीपत बोरपोडे (नागपूरकर मोसळे याचे

दिवाण) तिसरा सखाराम बापू बोकील (पेशव्याचे दिवाण)

व अर्धा नावा फज्जनीस (फटकर ध्यान यासीत म्हणून

सुखेपाने) ४ सरपा, कवा, किंला 'असेहि म्हजतात शहा

ण्याची खरबड—की महद, सट माणस शहाणी होणें—

कि (व भा) ०दातीपुती, ऋतुमति देण 'काढो तुमची पोखी

शहाणी झाली वी नाहीं जडून !'

शहाणा—३ गायनशास्त्रीतील एक राग या ७ गांन यज्ज,

तीम जवळ, कोमल गांधार, कोम मध्यम, पचम, तीम पैवत

कोमल निवाह हे स्वर खगतात आरोहात धेवत, वज, अवरोह

सपूर्ण गायनसमय मध्यरात्र जाति वादक सपूर्ण वादी स्वर पचम, सवादी पञ्च

शहाण्णव—वि एक सख्या, ९६ [स पञ्चवति]

शहातुत—स्त्री १ एक फळशाह, तुती २ त्या शाहाने फळ [का शह्वर]

शहात्तर-शाहत्तर—वि ७६ ही सख्या [स पट्टसति प्रा छत्तर]

शहानिशा—उ स्त्री १ निश्चित मत, निकाल, सदाय निरास (एखाद्या बाबीसवधी) २ चागल्या बाईटाचा, खऱ्या खोट्याचा निर्णय, निकाल, दोहोपंधी एक मार्ग टाविणे ३ सोक्षमोक्ष, निश्चित स्थिति ४ चौकशी, तपास (किं० करणे) [का शह, न शह]

शहापुरी—वि शहापूर गांवाचा, गावातस्थी (धोतरजोडा, वय इ०)

शहायादी (फरशी)—स्त्री निजामच्या राज्यातील शहा याद खंथील पातळ सपाट दगड

शहामत—स्त्री १ धाडस, साहस, पराक्रम २ बातुये, कामत (एखादे काम करण्यात) ० करणे—वहादुरी करणे [का शहामत]

शहामुसळी—स्त्री काळ्या जातीची मुसळी (एक औषधी) [का सियाह+मुसली]

शहामृग—उ एक मोठा उभ पक्षी, हा आफ्रिका व अरब स्थानात असतो ' शहामृगाचा आवाज सिंहाच्या गत्रेनेसारखा असतो '—हाको २० श १५ [का शहामृग]

शहायसी—वि ८६ सख्या [स पट+अशीति, प्रा छासी इ०]

शहारत—स्त्री प्रसिद्धी, आवड ' तेव्हापासून कळमजारीची शहारत पडून स्वाराच्या चुंगी यत्न लागल्या '—हौक ७८ [का शहरत]

शहारत रें-शारें—उन १ रोमांच वष [त्या पत्ता वाऱ्या अर्शी शारें भरे घुमनाचे]—सुरक्ष ४४० २ हौव हिम ज्वर [स सात्कार]

शहारण—क्रि शहार येणे ' महाद्व्या बायकापोराना परबाहेर काढीत असल्याचा दस्ताव अतथक्षसमोर उभा राहून राधाबाईंना शहारल्यासारखे झाले—हाच का धर्म ५७ नाशिक कर शहार करणे—पाठीवरून हात फिरविला वसता, जना वारें अग चोरणे भोंवरा करणे—गोस्तीप्रयोग चंद्रिका ८४

शहाळू—उ स्त्रीचा जोपळा शाळू पडा

शहाळें—न कोंवळा नारळ खोबरे पड बनण्यापूर्वीचा नारळ

शहीद—उ हुतात्मा, युद्धांत पतन पावलेला मुघलमान, स्वधर्मार्थ किंवा स्वमताथे मेलेला वीर [का]

शह्नी—स्त्री १ सवई २ साळपीस, साळीदर [सळई]

शाहणें—क्रि उभारणे, आच्छादणे ' मध्य शाहल कतरी तळीं । स्तंभी लाविल्या कर्पूर वडली । '—सुरक्ष १८८ [स छाड]

शाह्वी—स्त्री पुतावा, साक्ष [अर शाहिही]

शाहिद-दी, शाहिदीदार—उ साक्षीदार [अर शाहिद]

शार्ह—स्त्री १ मपी, लिहिण्यासाठी बनविलेला रंगित द्व पदार्थ ' शार्हाचा उपयोग लिहिण्याची सुरवात झाल्यानंतर व्याच काठानें झाला '—ताको २० १५ २ लोखंडाच्या भिंसापासून तयार केलेले मृदग, पखवाज इ० स त्याच्याच लक्षण, रोगण [का सियाही] ० घालणे—नाश करणे ' त्या सुदार चित्रावर त्या दुर्गाई शार्ह पातली ' ० देणे—कराराप्रमाणे वागण्याची निश्चिंता दाखविण्याकरिता आगाऊ काही पैसे देणे, हसार, घयाणा देणे ० दान—मी—न स्त्री (क) दौत, शार्ह देवण्याचें साधन, पात्र ० शिरें—न शिऱ्याची शार्ह—रा ८ २१ ० शोक-सोक-उ (व ना न) टिपकायद (ह) ब्लॉटिंगपेपर [शार्ह+शोक (प) ने] शार्हाचा पुढा शार्हपुडी—पुढी शार्ह किंवा लक्षण लावली मृदगाची बाजू

शार्ह-ही—वि १ तावा अमल यासवधी, गुण, स्वभाव, नाव धारण करणारा मालकीचा उदा० पुण्शार्ह मुबईशार्ह, सुरतशार्ह २ वडून प्रस्थापित, सबब वाच्य-वाचक उदा० शिवेशार्ह, होळकरशार्ह अप्पाशार्ह, बाबाशार्ह ३ नाणीं घाली, रीतरीवाज पद्धती, कायदे बगर उदा० शिवशार्ह आदिलशार्ह, इ० ४ विशिष्ट जातिगुणादिवाचक उदा० ब्रह्मणशार्ह शुद्धशार्ह, योग्यशार्ह ओढेदाई, शिन्धुशार्ह, ल्याडशार्ह—स्त्री १ अमल, सत्ता, अधिकार, आमदानी कारकीर्द शिंदेशार्ह पुण्यामध्यें झाली ' २ (राज्य गाव लष्कर इ० मध्ये राहणारा विवक्षित) जनसमूह, समाज उ० ' सजव्या शार्हत यासारखा घर दुनरा कोणी नाहीं ' होळकरशार्हमध्ये मल्हारवा होता एकच पूत '—येपो १० ११० १२७ इ० ३ राजमंडळ राज्य ४ आणखी निरनिराळे सक्तीचे उपयोगाचे प्रकार उदा० वपळशार्ह फुकटशार्ह वागशार्ह ल्याडशार्ह [का शार्ही] ० शिरस्ता—उ १ सावै जमिक किंवा सवसाधारण चालरीत, पद्धत, रिवाज रुढी, जन रीति २ राजशिरस्ता, राजरीत चागले माणूस मिळऊन शार्ह शिरस्त्याचें मर्द माणूस पाहून '—समारो १ १३

शार्ह पैसा—उ एक ताब्याचे नाणे हा विनशिक्याचा ताब्याचा मुकडा असतो [हि]

शार्हैन—उ श्येन, सघाणा पड्डी [स श्येन]

शाक दिवस—३ (व) लहान दिवस—वशाप ५१
११ ४२२ शाक पहा
शापेंदरी—वि० ८६ सख्या [स पक्षीति, प्रा छासीद,
हि छियासी]

शाक—३ १ सात द्वीपापैर्नी सहाय द्वीप, जगाच्या सात
भागापैर्नी एक (सहावा) भाग २ शक लोकांचा प्रदक्ष [स]

शाक—३ शक, वर्षगणना, एखाद्या पराकामी राजाच्या
नावावरून चालू झालेला काल [स]

शाक-ख—खी १ फळे, पिया, मुळे इ० कोणतींही भाजी
करण्याजोगी पाने, भाजीपाला, भाजी २ (व वा) मास, स्निज
हेले मास 'ब्रह्मसमाधि' शुद्धमा, सन्म्यूना वनित्या घुरस म्या
ज्या। हेम्युत्त शाकमात्रा किंवा हे शाक या घुरस आल्या।'
-मोसभा १ ३७ ३ (दरावर) फळभाजी, पाटेभाजीस भाजी
म्हणतात (वाई) आम्ही, तोंडी लावणे 'बाळावया शाक
आणा' ० पाळा-भाजी-३ (व्यापकपणे) भाजीपाला
० ध्रत-न चातुर्मासांत चार पदार्थ सोडण्याचे मत सार्वेडी
प्रत्येक महिन्यास ओळखीने एक एक पदार्थ चर्च्य वरितात
(भाज्या, दही, दूध, डाळी) [स]

शाकंदरी—खी १ दुर्गा, एक देवी २ चौप चौर्जिनेस
दुर्गादेवीस अनेकदिश भाजावा नैवेद्य करण्याचे मत शाकाग्र-
न शाकमिश्रित भक्ष 'धुषेत शाकानें भवचट सदने निवटितो'
-नवनीत १३४ शाकामत- (अप) शाकमत पहा शाका
हार-३ वानस्पत्याहार, भाजीपाला, फळे वगैरे खाणे, शाक्या
अन्न मासाहार [स]

शाक चेशाक-शाक-चे-शाक—खी न १ अनिश्चितपणा,
शाका इशका बळमळीतपणा, अनियमितपणा, चुका, दोष
२ विलक्षणपणा, अद्भुतता अलौकिकता (खाखी मोठ,
निधान, दस्तोपेज या सवधी) ३ शाका निरसन, खात्री, निधय,
निकाल ४ उहापोद, चर्चा 'ते याद तुम्हाकडे येणार, त्याज
वर शाक-व-शाक होय नव्हे होऊन सलाह जाणार' -राज ७ ८२
'जे काही लिहिले त्याची पारख होऊन-शाक्येशाक वेळचे
वेळेस होऊन सत्य काय-ते निघत जाईल' -इनाम १२६ -वि
किवि १ बळमळीत, अनिश्चित २ निश्चित, निश्चय [अर
शाक द्वि]

शाकालद्वीप—न एक भूप्रदेश, शाकल नदीचे डेट, हे
समूदीपाल समाविष्ट वारी [स]

शाका—खी यत्न, जिथे मारणे, तुकडे करणे 'आतां
गनीम मागतील ते वरये पावे-किंवा बायकांमुळे यांची शाका
करून पायद-पळत मरावे' -आम ४ [अर सखा=चाकू,
मुन्या करणारा]

शाकार—३ १ (कु) पृक्षाच्या लहान-हड्ड्याचा
विस्तार, शाकारण्यासाठी गवत, झाप, इ० २ पजैच्यादि निवार-
णार्थे-घावर घातेलेले आच्छादन -शेकार पहा [स छाया+
आकार] शाकारणी-शेकारणे-शेकारणी-छपराची आच्छा
दणी, गवतानें शिवणें, वगैरे चालणे, घालणें

शाकिनी—खी गौण छीदेवताचा वर्ग, दुर्गा व शिव याच्या
देविका, एक पिशाच जाति [स]

शाक—३ १ शक्तिदेवतेचा उपासक २ शक्ति-उपासना
पथ ३ यामार्ग शक्ति पहा -वि शक्तिनवधी (पूजाविधी,
पथ, इ०) शक्ति पहा [स]

शाख—खी शाक पहा
शाखळा—खी शाखळी 'शाखळा खाहोनिआ। एके
वेळे केलियाति रागिया।' -शिष्ट ९८० [स वृक्षला]

शाखा—खी १ कांदी, हडाळी, खादी २ भाग, प्रकरण,
विभाग, अवयव, वर्ग (प्रतक, विषय इ० चा) ३ खातें
३ पथ, सप्रदाय, पक्ष, गण ४ वेदाचे पोटविभाग
प्रत्येकी ऋग्वेदाच्या शाखल व वाक्खल शाखा इ० [स
शाख-व्यापणे, पसरणे] ० चक्रमण-न (माकड या
खादी वरून त्या खांदीवर उरपा मारतें त्याप्रमाणें,) १
उकत उकत केलेले वाचन, अध्ययन अभ्यास अग्रस्तुत,
अपेक्ष अभ्यास २ विषयांतर, अथात आरुह, अग्रस्तुत विषयाचें
प्रतिपादन [स] ० चंद्रम्याय-३ एक न्याय (चुण म्हणून
शाखेची वदाचा सवध जोडणे) ज्या प्रमाणें कैद झाडाच्या
कांदीवर घडलेला दिसतो पण तो प्रत्यक्ष तीपासून फार दूर
असतो त्याप्रमाणें समोर दिसणाऱ्या गोष्टीमध्ये व वास्तविक
परिस्थितिमध्ये जेव्हा फार अंतर असतें तेव्हा ही उपमा अथवा
दृष्ट्योयोजनात दूरस्थ वस्तूची ओळख त्याच्या जवळच्या
वस्तूवरून करून देतिला हा न्याय योजतात उदा० समुद्रात सूर्य
सुडतो ही शाखा चंद्रम्याचें करूनउक्ति ओढे [स] ० नगर-न
उपनगर, सहराचा बाहेरचा, बाहेरला भाग परिकर [स] ० पाठी-
वि वेदाच्या विवक्षित शाखेचा अभ्यास केलेला, वेदाभ्यासी लोकां
तील आणखी भेद असे क्रमपाठी, घनपाठी, जटापाठी, इ०
[स] ० मृग-३ (शाखारथे अनावर) वानर, खार इ०
'शाखासृगाज महाप्रताप विख्यात जो अनेकवळ।' -मोरा १ ५६
० रेंड-डी-३ स्वराखेचा त्याग करून परकीय शास्त्रांचे अध्य-
यन करणारा ब्राह्मण शाखी-वि १ शाखेचा, पथाचा, पक्षाचा
२ शाखा, पांथा असलेला (दृष्ट) ३ एक कान मोठा असून तो
पथ उभा असतो, असा (पोदा) [स शाखा] शाखोर
शाखा-खी लहानमोठ्या हडाळ्या, पंथा, भेद पथ [शाखा+
उपशाखा]

शास्त्रोड—वि. (प्र.) पनीचा; विधायक, धारा. [सास]—दरि ११.१०२. [सं. पण्यति] शाण्णवी—(गो.) शाण्यव
शागित—द्व. शागीर्द—शागीत—पु. १ उमेदवार; धाप; गांवचे अधिकारी.

विषाधी; विषय; (विषापनः क्ता विषय्यामादी राहितेन). शांत—प्र. १ नवरात्रीची एक रात. संवाराची निवारता,
१ देवपुत्रे साहित्य मांघणे, पोतर पुणे, पाणी भरणे इ. कामे उपरति, सध्यामग ६० वर्षांना हा योजनात. ' बेनिदेवेनि
कालास ब्राह्मण मोडर. [फा. शागीर्द] ०पेसा—पु. १ उमेदवार नागरपंच. ' शांतुं दूंगासोते जिणे. ' -शा १०.४२. २ (तुल्य)
विषाधी, शागिर्द पहा. २ (मामा.) मोडर पाकर. ' राचाची दोडपाच्या पापण्या अथवा मिटणे, हा नांतग्याचा अभिनय
वेगमी व शागीर्दपेता व दरमहा दयायोग्य नेमन—संभाजी आडे. -रवी. शांति (७, १२) पहा. -वि. १ शांतियुक्त; शुद्ध
परिग्र. १ राजपराय्यासंबंधाची परगुनी कामे करणारे शांत. [फा.] नथलेला; निर्विघार, निरुद्ध. १ संतुष्ट; समाधानी. १ सत्त्वगुणी;
४ शागिर्द पहा. शागितो—द्वि—शागितो—भी. शागिर्दची शुनील. (माधुष, स्वभाव, वागणूकसंबंधी). ४ धंड; गा;
गुति, धंदा. सेना पाकरी ' सारासमपत्त सोडिले होते की, समलेला; विस्मेल (अमि, दिवा, इ.) [सं. दाम्—शांत होणे]
निलमुंदर याची शागिर्द करीन परंतु आपले दुसरेय सिद्धी **०**दंन—वि. १ अमदीं शांत; धंड; सौम्य. १ संयमी; मनावर
नेन—'ये १.१५४. [फा. शागिर्द] ताबा अमणारा. शांतवन—न. १ शांति; उपवसन. १
शाट—शाटणे—शाटाशाट—(भप.) छाट, छाटणे—छाटा **१** शांवन. ' की सुनचे समाधान । शांतवन वृत्तीचे । ' -मुळा
छाट पहा. २८.१०२. शांतता—भी. १ शांति; संतोष; समाधान. १
छाटी—भी. १ छाटी; संन्यासाचे भगव्या रंगाचे वस्त्र विशेष; रिपराध्यावर राग, शोभ, इथेच प्रदीन नसणे. १ निवर्तपणा;
छाटी पहा. ' शाटी धंपन, बल्बलाजिन पटा, त्या पाडुका गडबड नसणे. शाति पहा. शांतविषे—कि. शात करणे, शांतन
बाजडा । ' भाती १०. २ (मामा) पांवारयाचे दिवा करणे. शांति—भी. १ पावणे; दामन; उपवसन. ' रोग—बोध—
नेसावयाचे वस्त्र [सं.] बर—शाति ' १ शांतता; स्थिरता; पंडपणा. १ स्थिर; स्तब्ध

शाटिका—भी. पेंढगी; साडी. ' भरजर अवयी दे **१** अशी स्थिति, निस्तब्धता; स्थिरता; स्वच्छता. ४ मंदता;
शाटिका नेसविली । ' -साह ८ ७४. [सं. शाटी, शाटिका] सौम्यत्व; गृहता. ५ वैराग्य; विरागीपणा; निर्विकारता. ६
शाटय—न. १ लबाडी; लुकेगिरी; दाटपणा. २ दुष्टपणा; समाधान; संतुष्टपणा. ७ दुष्ट विराज्ज, प्रह बांदेची पीढा दूर
नीचता. [सं.] **१** ह्याची म्हणून करावयाची जप, पूजा, मंत्रपठन बांदे कर्मे.

शाडकाल—वि. रोडवळ; गांववळ; ओंगळ; पाजेरहा; **१** अरिष्ट शांति ' १ धार्मिक समारंभातील आकस्मिक उद्भव-
छापा; अज्ञानी; अज्ञानी. [सं. शाडकाल] शाडकाल—ल- **१** गारी संकट व अशुभ गोष्टी टळाव्यात म्हणून आगाऊ केलेले
शाडकाल—वि. १ हिरनागर; कोमल; बोंबळा (घान्याडर); कर्मे. १ (ल) संसारापासून मुक्ता; अनित्यतापासून सोड-
साजे, लुप्तगरीत; (गवत ३०). ' हा उर्ध्वमूल आहे । परो **१** शूक; यत्तु. १० शात २४. ' जेय साहित्य आणि शांति ।
उन्मुळला नोहे । येथेच हा होये । शाडकाल । ' -शा १५ **१** हे रेखा दिसें सोळी । ' -शा ४.११८. ११ मोक्ष; व्रत;
५१. २ रोडवळ; गांववळ. ३ अज्ञानी; अडदाल [सं. शाडल] अंतिम साध्य. ' तयातेचि गिंवसित । तें ज्ञान पावे निश्चित ।
शाडिल्य—प्र १ एका कपडेचे नाव. १ एका गोत्राचे **१** अयामात्री अनुपित । शांति असे । ' -शा ४.१८५. १२ पीढा
नांव; शाहित्य कपडीच्या कुलाचे नांव. -वि. शाहित्य गोत्रा **१** शास बंधरेपासून मुक्ता; एखाद्या पीढाकारक मनुष्याची केलेली
तील. [सं.] समजुत; तृप्ति; पीढेचे निवारण; शांत. (किं. करणे, होणे).

शाडू—भी पांडव्या रंगाची चिकणमाती; खडू. शाडू **१** शांतिक, शांतिकर्म—न. १ अरिष्ट; त्रास, पीडा;
घट—वि. १ शाडू असलेली (जमीन). २ शाडूची केलेली याच्या निवारणासाठी शाकात सांगितल्याप्रमाणे करावयाचा
(मृत्ति बाँरे). [शाडू+घट—घट प्रत्यय] विधि, शांति; अरिष्ट—निवारक—कर्म. २ (व गो.) कर्तु-
शाण—प्र. १ सहाण पहा. २ धार लावण्याचा दगड, शांतीचा विधि; गर्भाधान. -वि. १ शांतिकारक; शांतता प्रस्था-
निसण. [सं.] शाणे धरणे—(संजा) धार लावणे पक, प्रथम, उपवसन करणारे. २ आराधणारा; आळवणारा;
शाणा—वि. (प्र) दाहणा पहा. आराधक; प्रसन्नकारक; शांतिप्र-प्रद—कारक—दायक. [सं.]
शाण्णव—शाण्णी—वि. १६ संख्या पहा. दाहणाव पहा. शांतिक पोष्टिक—न. अनिष्ट निरासाचे केलेली कर्मे. [सं.]
' शाण्णव कुळीचे मूपाळ । आस सोपरे मुदादि सळल । ' भीळा कळीही बाघा होऊं नये म्हणोन दिवा. एरव्हीहि

मागल्यासाठी करतात तो वेदमन्त्राचा पाठ, मंत्राचे पठण २ (स) सफटे, अष्टपणी किंवा त्रास दूर करण्याची युक्ति, कला १ (ल) एकसारखे जोरजोराने रागे भरणे, शिब्या वणे [स] शातिग्रह-मैद-न १ अतिशय शातशक्तीचा मनुष्य, धीर, गभीर आणि शासक साधू २ बलून शात शक्ती दाखवून जाणून देण मत्सराने जळणारा [स] शाति रस-उ (साहित्य) नऊ स्तरांपैकी एक रस नवरास, शांत पदा [स] शांतिहोम-उ अनिष्ट गोष्टी दालण्याबद्दल केलें हवन [स] शांतोदक-उन औषध देहिभंत तराव्या दिवशी ज्या जाग्यावर खुल्लू पडता असेल त्या जागेच्या उपस्थे व मृत्युसमनाचे केलेली शाति, शिपि [स]

शातकुंभ-न सोने ' जेव्हा क्षीप आणि ज्योति । की शातकुंभ आणि काति । ' -ह १० १०२ [स]

शाद्-उ न द्यावळे
शाद्-वि आनदी, आनदित ' हमेशा खेडू-आश्रित्यचे खन पावडून दोळ शाद् करीत जावा । ' -रा १९ ५५ [का शाद्] ०मानी-की १ उच्चरित, सुसाली २ आनंद [का शाद्मानी]

शादियान, दयादान-न दहाखण, मोठा नगरा ' शादियानें बाजवावयाची परवानगी माली । ' -दियरा २ १४ ' दयादानें बाजवून द्यादी फिरविली । ' -रा २ ६ ५९ [पा शाद्याना]

शादी-की सुसलमाकचें लग्न, लग्नसमारंभ, विवाह, निका [का शादी]

शादळ-न कोवळे, माजुक भवत -शादळ पदा [स शादळ]

शान-की १ प्रतिष्ठा बौल छानदारपणा, शाटमाट, छरेखपणा, शोभा उत्कृष्टता भव्यपणा (माणूस, चेहेरा, व्यवस्था, समारंभ-विषयी) ' त्यात मजा माही व मधीची शान रहात नाही । ' -राज ३ ३०२ २ नटवपणा, छानछोकी ३ तजेला, पाणी, पिढई -वि छानदार, शोभिवत छान पदा [अर शान] ०गुमान-वि नष्ट, सून्यत्व, वपसा (किं करणे) [अर शान-का गुमान] ०करणे-नाहीस करणे ०दार-दारी-वि सुदर, उत्कृष्ट, तज्जदार, छानदार, छानवारी पदा ' काही ठिकाणी नगैनेही शानदार आली आहेत । ' -नि ५४४ ०शुकी-शोकी-की १ छानसुकी-शोकी, नडापडा, नखरा २ ऐट, नखराजापणा, बोल [अर] ०शूक-शोफ-वि फाकडा, कुंभोजा नखरेवाज ०शौक-की १ प्रतिष्ठा, योरी १ ' रान्यावर कायम करून शान-शौकीकरिता बसली बारा लक्ष रुपये आकाराचा सुलूख नेमून देऊन । ' -मदह १ १५४ २ कामबोल, भपका [का शान-उ-शौक]

शानमोग-उ (वर्ना) १ कुलकर्णी २ (व) ब्राह्मण शाने पदा -घट्टेन

शाना-न (क) लोकां तोडण्याचे एक पोळादी इत्याद, छिनी

शानिशा-शानिशा पदा
शाने-शान-शानी-अ धातुसाधिताना उभ व कि विशेष पणांना उभ हून प्रत्यय शब्दाव्यावर होणाऱ्या अभ्ययार्थी छेद बल लोकांच्या प्रचारांतील प्रत्यय ' तिसूनशाने वशाला दारा वितोस, इकडे कां घेउनशाने येईनास ' [स सत्]

शाप-उ एखाद्याचे बार्हद् ब्हावें म्हणून करणा वाक्प्रयोग, भविष्य, अनिष्टघितन, तळतळाट (किं ठणे, होणे, जाणे, रागू होणे) [स] ०घट्टणे-एखाद्याचा कार्यनाश होणे, हानि होणे ०गुण-उ शापाचा परिणाम, शापफल (जाति, कुल, समुदाय इतील व्यक्तीमध्ये जे काही स्वभावाविषय दोष असतात ते पुरातन कर्मांच्या शापामुळे असतात अशी समजूत) ' बाघुळानी वळें टांगून ध्यावें सवा त्यास शापगुण आडे ' ०प्रदत्त-वि शाप दुष्क, शापाने पीडिलेला, बाधित [स] ०दग्ध-वि शापाने नाश दुर्दैवा पावलेला, पीरलेला [स] ०दक्ष-वि शापाने बाधला गेलेला [स] ०मुक्त-वि शापाच्या पीडेंतून मुक्त झालेला, मुक्तलेला [स] ०मोचन-न शापापासून मुक्तका, मोडवणूक [स] ०शपणे-वि शाप देणे, अनिष्ट घितणे ' अन्ध्यावाविण शापिले कवि मला ' [स शापू] शापादृषि-श्यादृषि-वि १ शाप द्याय व मुद करण्यासहि समर्थ, (अवि आणि योडा) (शाप घेऊन भय्न करण्याची शक्ति व त्याचप्रमाणे बाणांनी दार बरण्याची शक्ति या दोन्ही शोणाचार्यांचा अर्थ होत्या, म्हणून हे विशेषण प्रथम त्यास लावलेले आढळते २ (स) व्यवहारात आणि त्याच प्रमाणे दाखवत, विचेंत पारंगत, धर्म आणि कर्म यांत सारखा निपुण, श्रद्धाई व मिळुकी या दोन्हीत निपुण समानार्थी शाद शापापुत्रहसमर्थ, निमदानुग्रहसमर्थ, मुक्तही असून शिपाई इ० -कि १ धर्मश्रेष्ठा आणि सामर्थ्य यांच्या जोरावर, कोणत्या ना कोणत्या तरी प्रकारे [स शापातू+अपि, शारातू+अपि] द्रापित-वि १ शापलेला, तळतळाट घेतलेला २ शाप द्याव यास लावलेला, भाप पावलेला, शाप घेतलेला [स] शापो ज्दार-उ शापापासून मुक्ता, शापमोचन [स] शापी-की (क) विलमीचा फडका छापी

शापर-न जाडू, चेटू टाणटोणा, मजतज [स शबर] शापरी-वि शावरसवधी, ऐदजालिक, जाडूसवधी (मजतज, विद्या, अनुग्रह इ०) की एक हल्की प्राज्ञत भाषा ०विद्या-की जाडुटोणा, चेटूक हज्जाल

शाबरी-की चेटकीण, जाडुगारीण [स]

शाबान—५ सुनलमानी (अरबी) वर्षाचा आठवा महिना [अर शाबवान्]

शाबास—उद्ग १ वाढवा, भलेभले, फार चांगले, भले वडा हर, धन्य। 'जहाँ शाक-भाजी मागतो ते देता हुम्मी वशी होता, शाबास तुसा घोर।' -अप ३०२ -लो धन्यता, प्रशंस नीयता, स्तुत्यता (एखादे वर्तन, कृत्य यासंबंधी योजतात) 'शाब स तुमचे खानदानाची असे' -रा १२ १२३ [फा शाबाश शाद्वाश, शाहअन्वाश] शाबासकी, शाबासी-स्त्री-की प्रशंसा, स्तुति, वाढवा, पाठ पोषण; धन्यवाद. 'तेव्हां शायसिगाने शाबासी दिली' -जोरा ८५ [फा शाबाश, शाबाशी]

शाबितो—श्री १ सिद्धता, प्रस्थापना २ समर्थन शावीत-नि सिद्ध प्रस्थापित [अर शाबित्]

शाबुडी—श्री (कों) एक प्रकारची मिठाई, साखणी

शाबुदाणा—३ उपवासास उपयुक्त पदार्थ, सांगे शाहाच्या सत्त्वाच्या गोळ्या शाबुदाणा पदा [मराठी सांगे-साय]

शाबूत—द—वि १ मजबूत, ठिकाळ, बळकट, दुबळत २ न मोडेलें, न तुटलेलें, व्यवस्थित, अभय ३ खरा, प्रस्थापित, सिद्ध, शाबीत पदा 'याबूकडे तीन खून शाबूत जाहेल' -बाबबा २ ५५ [अर शुबूत] शाबुती-श्री सुरक्षितपणा, व्यवस्थितपणा, नीटपणा, आढळपणा 'विरजीब शाबुतीने आला हाच लाभ जाणोन' -ख १ १६६ [फा]

शामर—नि शमूसबधी, शहराचे, शहरापासून प्राप्त झालेले 'मग तिहीं तं शामर। अदयानद बैभव। सपादिलें सप्र भव। श्रीमहिनीनाथा।' -शा १८ १७१६ [स शम्] •सुस-न (महातु) अग्रानद 'तया प्रेमाचा महुर। शामर सुखापति मधुर।' -विशु ७५५ शामरी-श्री १ पार्वती २ शहराचे आवडते पेय म्हणून सकताने भाग, पोटा [स]

शाम—५ एक देश, सियाम-सयाम [म हुम्न]

शाम—वि (अप) श्याम पदा •कर्ण- (अप) श्यामकर्ण 'रासम घुतला महातीर्था माजी। नव्हे जैसा तेजी शामकर्ण।' -हुगा ३१११ •शास्त्रा-श्री (महातु) तरबड्याची आज्ञी -कृ ८४

शामक—वि (वैद्यक) शमविणारे, थंड करणारे तीव्रता बसो करणारे उदा० पित्तशामक, वायुशामक इ० [स]

शामत, शाम्त—श्री हिमत धैर्य महामत पदा

शामदान—न उभट दिवा नेणवतीची ठाणवी, ठाणवाई, शास्त्रीट, चिराखदान [फा शामदान्]

शामल—५ १ श्यामल (सावळा) पदा २ हबडी, सिडी, जर्जरकर (काळ्या रंगाकरून सांकेतिक) 'राज्यश्री शारदा मूल चत्वारिवाचा।' [स]

कानोजी आपे यास पत्र जे। शामलाचा जमाव पालगडा-खाली यज्ज राहिला आहे।' -शारो ७, -मराभा ३ [स. श्यामल]

शामळ—वि (कों) नेमळट [शु सामळो]

शामाटे—न कसे तरी भाडण मिटविले, कधीचही तडजोड [शु शा माटे=कशाकरिता] •शामाट्या—अगदी मद्र, येण्या, मिडुद

शामाना-णा, शामीनी, शामियाना—संख्या पद्धती किंवा मागील बाजूने खोबळे कापड, पडदा संख्या ३ मोठा डेरा, तू [फा शामाना, शामियाना]

शामिल शामील—वि प्रेषित, समामित, सामील पदा 'ज्वाणी बर्या केला, त्यांत शामील झाले' अमृतील त्याचेंही पारिपत्य करणे' -रा ७ ४१ [अर शामिल्]

शाम्युला—५ (खा) एड सरळ, उच वाढणारे, व मोठे साद

शायद—कित किदाचित् 'शायद गरजूगे मनुष्याचे साग व्यावर शुवाह व बत्त्यास राजे साहेबाचे अत कर्णात प्राप्त होईल' -रा १० २५१ [फा शायद्]

शायदी—श्री साक्षी, साक्ष (प्र) शाहिदी [फा शाहिदी] •दार—५ साक्षीदार (प्र) शाहिदीदार

शायशी-शी—वि ८६ सख्या [स पक्षीति]

शायस्ता—वि योग्य 'अभियत शायस्ता पैदा करून' -रा १७ १६ [फा शाइस्ता]

शायी—श्री १ शाई, लिहण्याच्या उपयोगाचे रंगीत पाणी, २ गुदगाला लावण्याचे लुगण शाई पदा

शायी—वि निजगारा, आडवा होणारा, टेंकणारा शाई पदा (समासात) गु-शेप-सुख-जळ-वृक्ष-शायी इ० [स शी-शाय]

शार—५ (व) शेराने खाद, हुश 'शाराचे कुपण आवा राला आहे।' [स]

शार—न शहर (अप) 'आली शार पुण्याला शोभा दाटली पाण भिळेना जाणा उण्यामोवेतेला।' -ऐपेो ४३२

शार—न (व खा) भोंक पाडण्याचे हत्यार, सामता शारणी—कि लाकडास भोंक पाडणे शारी-श्री १ छोटा ल्हान सामता

शारंग—न शार्ङ्ग पदा

शारंगी—श्री एक तडुबाध, सारंगी

शारद, शारदीय—वि शरदूकृतबधी

शारदा—श्री सारस्वती वाणीची अधिष्ठात्री देवता 'नमो शारदा मूल चत्वारिवाचा।' [स]

शारदा, शारो, शारें—प्रश्नी म १ भय, ४५ (प्र)
शहरा पहा 'तया प्रस्तावाच्या अर्था। शारें भर घुमनाचे।'
—सुख ४४० २ हीव, धडीताप 'दूत सांगती थीहरी। वन्हा
वणीची लागली शारी।'—एकव १४ ६८ 'जेवीं कां शारियाचें
शीत। घामश्वासमवेत।'—एमा १७ ५५ 'ज्वर पाचाव
आणि शारो।'—दा १ ६ २६

शारो—शी (५) मंत्रप्राच्या साहाय्यानें दुसऱ्याच्या
परातील अन्न किंवा इतर वस्तू आणविणारी स्त्री

शार्दंग—न १ विष्णूच्या घनप्याचें नांव २ द्वागचें
घनप्य [स द्वाग अथ शारस] ० धर-पाणी-उ विष्णु 'तया
परी तो पाड्डमरु। महायोहें अति जनेह। वसोनी श्रीशार्दंगघरु।
काय बोले।' शा २५ 'पायां लागोनि घुसावणो। सुव्या टायी
शार्दंगपाणी।'—आ ११ ५४६ शार्दंग—उ विष्णु, वृष्ण 'हेंच
समर्पादियालागीं। एक दोन पाणी। उपवती शार्दंगी। दाविता
जाह्ला।'—हा ११ ७०४

शार्दूल—उ एक झाड, चित्रक [स]

शार्दूल—उ १ वाय, व्याघ्र २ राक्षस -वि (समाखात
वृत्तपदी) भेट उदा० नराक्षर [स] ० विक्रीडीत-न एका
वृत्ताचें नांव याच्या चरणात १९ अक्षरें, म, स, ज, स, त, त, ग
हे गण येतात उदा० 'वशी नाद गठी तिला कटितरीं खोवोनि
पोटीं पनी।' [स]

शार्मण्य—वि जर्मनदेशीय 'सर्व जगतांत शास्त्रीय
प्रगतीचें अपेक्षरत्न शार्मण्यदेशीयाना परमेश्वरानें दिलेले आहे'
—सास २ १३२ [जर्मन]

शाल—शी लोकराचें पाचरण्याचें उंची वल [का शाल]
० जोडी—शी १ हुहरी शाल, शालीचे दोन फंदे मिळून झालेले
जोववळ, दुसाल पहा २ शाल शालजाडींतून मारणें-देणें
शालजोडीतला देणें-मारणें-एखाद्याची व्ययोजीनें निरा,
कुळाकडी करणें उपरोधिक शब्दात दोचणें, दोसणा देणें 'जुलनी
अभ्रमलदाराचा अगर राजाचा स्वभावच असा असले कीं, ते
आपल्याजवळ जीं माणसें बाळगतात तीं अशीं असशीं कीं त्यांस
कोणी शालजोडीतील मारले तरी त्यांनीं शालजोडीच्या गरु-
णचीच तारीफ करीत रहावें'—दिले २ १२८ ० नरामा—प्र
अगावर नकडी, वेळगुष्टा असलेली शाल [का]

शाल—उ एक झाड, साल [स] ० निर्यास—उ शाल-
झाडाचा चीक हिक [स]

शालक—उ मेहुणा, बायकोचा भाऊ किंवा बहिणीचा
नवरा साल 'शालक लक्ष्मी वसती कवळ नच त्या जरि मुण
बिडु।'—सीमद [सं वयालक]

शालग्राम, शालग्राम—प्र (अप) शालिग्राम शालि-
ग्राम पहा

शालमुद्गी—शी (ना ५) लग्नाचे अगोदर दोन महिने
नवदेवाला नवरीच्या पापानें अहेर कर्ताना केला जाणारा
विधी [शाल+मुद्गिका]

शाला-ळा—प्र १ घर, दारन, सर्वसामान्य जागा, गृह
शालाशब्द-होमशाला, गोशाला, पाटशाला, वृत्तशाला, रत्न
शाला, अश्वशाला, डेवशाला, वित्तशाला इ० 'प्रभु रामहून दोघे
गेले शाळेवि त्या कुलाच्या।'—जोआदि १६ १ २ शाळ,
विद्या, कला, व्यायाम इ० शिक्षणयाची जागा, शिक्षणदि,
विद्यागृह, आखाडा ३ विवक्षित आचार्यानें प्रतिपादिलेली तत्त्व
पद्धति, विवक्षित शिक्षणाची रीत, पद्धति, विविध विचारपद्धति,
प्रणाली, शाळ ४ एका तत्त्वानें, धोरणानें किंवा विचारानें एकत्र
जमलेली मंडळी, सप्रदाय, मंडळ, गट ५ एखाडें वैशिष्टय एकदा
रशी चालरीत इ० असलेला पक्ष, युल, समाज उदा० 'त्या
कुळाची शाला अशीच कीं, सर्वे मनुष्य गरीब' ६ व्यवसायाची
जागा, होहाराचें दुकान [स] ० यधु-उ शालेतील सहाय्याची,
शाळाघोषती [स] ० नुसु-वि जेवें शिक्षण, कलाशिक्षण,
रीतभ्रात उत्कृष्ट शिकविली जाते अशा शाळाया शालेत अस
लेला (विद्यार्थी, गवई इ०) किंवा अशा शाळेंत शिकविलेले (गायन,
शिक्षण, इ०) ० सुदुर्णे-१ शाळा बंद होणे (विशिष्ट काल-
पर्यंत) शिक्षण थांबणे, शिक्षणाचे बंद होणे शालेंतील-
शालेचें-दिगुरू-लेकुरू-न नरोपेप्रमाणें, बापाप्रमाणें बाईत
वागर्ता लागलेला मुलगा

शालि—शी साल, भात, व्रीहि जातीचे पान्य [स]
० धन-क्षेत्र-न भाताचें शेत, सालीचें शेत [स] शालयो
दन-उ १ शिवजिल्ला भात २ (ल) भोजन उत्तम नम
चमीत लेखण [स शालि+भोजन]

शालिका—शी स्वान, सुमि 'जे महदावि शिखर।
शालिका हे।'—ज्ञा १४६७ [स शाग]

शालिग्राम—उ (अप) शालग्राम, शालिग्राम) १
गवळी नदीतील विष्णुस्वरूप मानिलेला काळा गुळगुळीत व
बाटोळा गोटा २ (ल उप) कादा, कदपे -वि अगदीं
काळा कुकळीत [स शालग्राम शाल-नदीचे नांव प्राचा-
दगड] म्ह० काळा काळा शालिग्राम गोरा गोरा मुसलमान

शालिनी—शी एक वृत्त याच्या एकेका चरणात ११
अक्षरे आणि म त, त ग, ग हे गण असतात उदा० काया
बाचा इक्षिबुदि चित। यांनीं किंवा दुस्भावनें प्रसत। [स]

शालिनी—वि १ दोमणरी, शाली पहा २ सुप्रहिणी
३ विनयशील [स]

शालिवाहन—उ एक शककर्ता, दक्षिण हिंदुस्थानातील सार्वभौम राजा याचा शक अथापि चालू आहे [स] **शक**—उ एक कालगणना, सवत्सरक्रम हा नर्मदेच्या दक्षिणेकडील प्रांतात चालतो याचा आरंभ ख्रिस्ती शकाच्या ७८ व्या वर्षी झाला आरंभ चैत्र शुद्ध १ [स]

शालिहोत्र—उ अश्वशास्त्रकर्ता, कपिलसुनीचा पुत्र यांचे अश्वशास्त्रविषयक 'शास्त्रहोत्र' नामक ग्रंथ लिहिला 'तो शालिहोत्र, वीं हा तुल्यचि अश्वसि जाण ताराया।'—मोखिराट १ २३ **शास्त्र**, **शास्त्रहोत्र**—न षोडशांच्या रोगांचे निदान व चिकित्सा सामणारे शास्त्र, पशुवैद्यक [स]

शाली—वि १ चमकणारा, चकाकणारा, तेजस्वी २ नावाजलेला, कीर्ति असलेला ३ समृद्ध, संपन्न, परिपूर्ण समा सत्त अभिमानशाली, मानशाली (पुरुष), उर्मिशाली, तरंगशाली, (समुद्र), गंधशाली (बायु), ज्वालाशाली, (अग्नि), आणखी सामाशब्द—रूपा—कौशल्य—गुण—तप—दान—दैव—धर्म—पराक्रम—पल्लव—पुण्य—पुष्प—बल—भाग्य—भोग—विद्या—वीर्य—वैराग्य—शौर्य—ज्ञान—शाली [स]

शालीन—वि लाजाळू नम्र, विनीत शालिनी पद्म [स] **शाली**—की घन्यता, विनय, लाजाळूणा [स]

शालू—उ १ उत्तम, उच्च, वैशाली, जतीचे लुगटे 'शाले शालू सावणा। क्षोरोदक लवणद पाटवें।'—मोक्षभा ५ ८३ २ बैलावरीं झुल [हिं साळ]

शालुक—की—की एक वायवी खेळ या खेळास वार अमर त्याहून अधिक श्रुती असल्या तरी चाव्दात चौपीत खेळावयाचे असेल तर दोघींनी एकेमेकींचे पाठीस पाठ लावून उभे रहावे व दोघींनी त्याच समोर टाळी देण्यास असावे ह्याप्रमाणे तयार होऊन मग 'शालुक शालूकी। दुसरी माक्षी पालूकी।' हे गाणे म्हणत सनोरील गड्यास टाळी देत वाटोळें फिरवें—मखे २३७

शास्मल—ली—शास्मलीक्षीप—उ की न पृथ्वीच्या सप्त द्वीपांपैकी एक हे युक्तीनपासून वास्तिक—आह्रियाटिक समुद्रा पर्यंत पसरलेले आहे सप्तद्वीप पद्म [स]

शास्मल—लि—ली—उ की सावरी, शबरीचे झाड [स]

शाव—शावक—वि शवासवर्षी शव पद्म

शाव **शावक**—उ छावा, बच्चा, बालक (मृग सिद्ध ६० वा) [स]

शावक—उ (प्र) श्रावक पद्म जैनयतीचा एक वर्ग (सामा) पावरी 'मग त्या दैर्घ्या साहिले हवन। साप्र साई जाहले नानावर्ण। त हे जी श्रावक जन। मोखिले भाता।'—क्या २ १७ ९८ [स श्रावक]

शाश्वत—की शाश्वती, टिकाळपणा, कायमपणा 'ह्या वेदाची शाश्वत नाही म्हणून पहिल्यापासून ईश्वरभजनीं लागवें'—वि १ अनश्वर, चिर, अखंड २ कायम टिकून रहाणारे, कायमचे [स] **शाश्वती**—की, टिकाळपणा, चिरतनता, शाश्वत पद्म **शाश्वतिक**—वि शाश्वत पद्म [स]

शासन—क्रि १ शासन, दंड, शिक्षा करणे २ अधिकार चालविणे, व्यवस्था पाहणे [स शासन] **शासक**—वि १ शासन करणारा, दंड करणारा २ राज्य चालविणारा, हाकणारा, राज्यकर्ता ३ व्यवस्था पहाणारा अधिकारी [स] **शासन**—न १ शिक्षा, दंड, सजा २ राज्यकारभार, सत्ता चालविणे ३ हुकूम, आज्ञा 'आले शरण तुज ...शासनात राहुनी।'—योगदा ८ १७ ४ आज्ञापत्र, निर्णयपत्र ५ राजाज्ञा, सनद, शासनपत्र उदा० 'अशोकानीं शिलाशासन' ६ सत्ता, अमल, कारकीर्द [स] **पञ्च**—न अधिकारपत्र, सनद, हुकूम (कागद, साम्रपट, शिला बगैरेवर लिहिलेले) [स] **पञ्चति**—की राज्यव्यवस्था, राज्यपद्धति, राजनीति, कायदेकात्र [स] **शास्त्र**—न राजकीय व्यवहाराचा विचार करणारे शास्त्र, राजनीतिशास्त्र (इं) पॉलिटिक्स [स]

शासनीय—वि १ शिक्षा करण्याजोगे, योग्य, दण्ड (प्रजा, सेवक इ०) २ अधिकार, सत्ता चालविण्याजोगे, लायक [स] **शासित**—वि १ सजा दिलेले, शिक्षा केलेले २ अधिकार, अमल, सत्ता गाजविलेले, हुकमत, आज्ञा केलेले, आज्ञापित [स] **शास्ता**—उ १ दंड, शिक्षा करणारा, शासक, शासन करणारा (न्यायाधीश शुरु, इ०) २ अधिकार, अमल चालविणारा, अधिपति, राज्यकर्ता [स शास्त्र] **शास्ति**—की (महायु) शासन, शिक्षा, दंड शास्त्र पद्म 'रागलिंगे तरी शास्ति कर्ता।'—विश्व १९४ [स]

शास्त्र—न १ शुक्तीच्या मार्गावरून सरळ मार्गावर आणणे, शिक्षा, सजा करणे २ सत्ता, अधिकार अमल [स] **शास्त्र**—वि १ शासन करण्यास शिक्षा करण्यास युक्त, योग्य, शक्य, जरूर, सरळ मार्गावर आणण्यास योग्य जोगते सारखे, जरूर २ अधिकार, हुकमत, आज्ञा करण्याजोगे, युक्त सारखे, जरूर शक्य

शास्त्र—की शासन शिक्षा दंड 'साहेब जे शास्त्र अथवा मुन्हेगारी घतीत ल आपण करूळ असे'—रा १६ ४७ 'शास्त्राखानास शास्त्र केली'—सभाषद २९ [अर सियासत, स. शास्त्र]

शास्त्र—न १ (देवी) धर्म, विधि, नियम, विद्या यांबद्दची बचन, आज्ञा हे ईश्वरी दिवा अर्णवीयेय मानण्यात येते म्हणून सामासत उपदोष समामाशब्द—शास्त्रमार्गदा, शास्त्ररीती, शास्त्रमार्ग,

शास्त्र—न १ (देवी) धर्म, विधि, नियम, विद्या यांबद्दची बचन, आज्ञा हे ईश्वरी दिवा अर्णवीयेय मानण्यात येते म्हणून सामासत उपदोष समामाशब्द—शास्त्रमार्गदा, शास्त्ररीती, शास्त्रमार्ग,

शास्त्र—न १ (देवी) धर्म, विधि, नियम, विद्या यांबद्दची बचन, आज्ञा हे ईश्वरी दिवा अर्णवीयेय मानण्यात येते म्हणून सामासत उपदोष समामाशब्द—शास्त्रमार्गदा, शास्त्ररीती, शास्त्रमार्ग,

शास्त्रप्रतिपादित, शास्त्राभ्यास, शास्त्रज्ञ, शास्त्रज्ञान, शास्त्रतत्त्व
 २ (समास नसताना) धर्म, शास्त्रमय, विज्ञान, बला इ० समर्था
 नियम हा अर्थ अभिप्रेत असता बहुधा मर्यादा शास्त्राभ्यासा दुसऱ्या
 शास्त्रास जोडून येतात उदा० वेदतत्त्वशास्त्र, शिष्यशास्त्र, काम
 शास्त्र, न्यायशास्त्र, व्याकरणशास्त्र, १ (सामा.) प्रवच, प्रय
 ४ नियमवद सिद्धांतमय रचना असलेला विषय [स] (वाप्र)
 शास्त्रास, शास्त्राचा, शास्त्रापुरतः, शास्त्रार्थास असंभ-
 नसणें—केवळ नावाला असणें—नसणें 'हा आपण उगीच
 शास्त्रास चाकू आहे ह्यानें पोटा देखील कापणार नाही' 'आज
 परांत शास्त्राला साखर नाही मग चोखर वृक्ष कुठली?' 'शास्त्रास
 स्नान झालें खरें, मलमुदी ती निराळी' 'शास्त्रांत-वि
 शास्त्रप्रमाणें, शास्त्र धरून, अनुसरून [स] ० दक्षि-वेत्ता-
 चिद ० मचिण-ज्ञ-अभिज्ञ-सपक्ष-वि शास्त्रांत निपुण,
 कुशल, चांगला शास्त्री [स] ० निर्दिष्ट-क्षी शास्त्राची शिक्षणशी,
 अवमानणी, शास्त्राचा अपमान [स] ० पापंड-न
 शास्त्राचा भला अर्थ, अशास्त्रीय विधान 'पोटा भरावया भाड।
 सैरा काजवितो होई। तैसे विपयारागी पितड। शास्त्रपाखड
 बोलतो।'—एसा ९ १५५ ० पारंगत-सकलशास्त्रपारंगत-
 वि सर्व शास्त्रविशारद सर्व शास्त्रात निपुण [स] ० यादे-वि
 शास्त्राभ्यास, निश्चिद 'आयकेचा उपक्रम। दिवसा नाही लाजा
 होम। शास्त्रवाह विषम। का पा कवि बोलिला।'—सुल १०
 १०८ [स शास्त्राभ्यास] ० भर्षादा-क्षी शास्त्रांत घालून दिलेली,
 आणून दिलेली, मर्यादा, सीमा (किं० शास्त्रें पाळणें, धरणें,
 पाळणें) [स] ० चतु-वि शास्त्रप्रमाणें, शास्त्रानुसार, सवास्त्र
 [स] ० व्युत्पत्ति-क्षी न्यायादि शास्त्रात गति, शास्त्र अथा
 तील निपुणता 'पुराण सांगण्यास केवळ शास्त्रव्युत्पत्ति नवी,
 काव्यव्युत्पत्ति असली म्हणजे झाले [स] ० संख्याक-वि
 सदा पत्र्यानें यावरून सांकेतिक 'खदिर वृक्षाने शास्त्रसंख्याक।
 पल्लासने श्रुति संख्याक। ऐशियापरी सम्म्यक। यज्ञकिया अव
 रविली।'—अै १२ ४९ शास्त्रार्थ-उ शास्त्रातील किंवा
 विधिविधेयसुप वचन, अभिप्राय, शास्त्राची सांगणी शास्त्रांतलें
 वचन, शास्त्र हा विविध शास्त्रांत शास्त्रांन बाहून दिलेला नियम,
 वा दाखविलेला मार्ग शास्त्रार्थ करणें-१ (एकादी गोष्ट)
 किंचित नावाला करणें, केली न केली याप्रमाणें बागणें शास्त्रा
 र्थास असंभणें-शास्त्रास असणें पदा शास्त्री-उ १ शास्त्रांचा
 अभ्यास केलेला गृहस्थ शास्त्रवेत्ता, पंडित २ ज्या शास्त्रांचें
 अभ्ययन ज्यानें केलें आहे तो स-छात्री उदा० ० ब्याशाक्षी,
 परमेशाक्षी ३ कौणत्यादि एखाद्या शास्त्रविद्येंत निपुण असलेल्या
 ब्राह्मणाच्या नावापुढील बहुमानार्थी पदवी उदा० पाळशाक्षी,
 गणापरशाक्षी, वाङ्मदेवशाक्षी ० पाणा-उ निश्चित घटा किंवा

व्यसंग म्हणून केव्या जाणाऱ्या पुढील सहा शास्त्रीय विद्यांना
 योजय जाणारा शाब्द, आल्कारिक, ज्योतिषी, परमेशाक्षी, नैय्या-
 यिक, वैद्यकी, वैय्याकरणी-याणा शास्त्रीय-वि १ शास्त्रासवर्धी
 (विषय, परिभाषा, व्यवहार, ज्ञान, इ०) २ यथाशास्त्र, शाब्दिक,
 [स]

शाह शाहंगी, शाहांगी, शाहजादर, शाहाजादा,
 शाहजानी, शाहाजानी, शाहजानी, शाहाजिरे शाह-
 जिरे, शाहजोग, शाहडा-डे, शाहणपण, शाहाणा,
 शाहाणासुरता, शाहाण्णव, शाहचर, शाहनिशा,
 शाहमत, शाहामृग, शाहारा, शाहारे, शाहकू, शाहळे
 शहा, शाहंगी याप्रमाणें सा खाली पदा

शाह-गोरा, शाहगोज—उ रानमाजर, [पा सियाह
 गोश]

शाहदी, शाहीदी—क्षी साक्ष, म्हा 'कोणी जमी
 नदार म्हादवी देस्मूख मसूरकर याची शाहदी घाल म्हणजे
 मारिले जाल'—रा ४ [का शाहीदी] शाहिदी, शाहिदी
 दार, शाहीद-उ साक्षीदार, साक्षदेणार, गवाह 'आम्ही
 ईश्वरास शाहीद देऊन वहीत्याथे तो करितो'—रा ६ १११ [पा
 शाहीद] शाहीदी नामा-उ साक्षीपत्र साक्षीदाराची जवानी,
 लेख 'हमी सरकारत शाहिदीनामा तुमचे पडोशीचे'
 —समारो ८ ११, २१

शाही—क्षी राज्य, सत्ता, असल, कारकीर्द, शारं पदा
 'सारे शाहीत अस्कारियाचा'—चित्रगुप्त २० [का]

शाहीर—उ १ पोवाडे, लावण्या व ह्या घर्तीचीं कवनें
 करणारा कवी, २ कवनें रचून तीं म्हणून दाखविणें यावर भरि
 ताथें चालविणारा कवि भाट, चारण ३ तगझा करून उपजी
 विवा करणारा माणूस ४ (सामा) राष्ट्रीय किंवा वीर
 कृतीची कविता करणारा कवि [अर शाह्र] ० कवी-गिरी-
 १ कवित्व 'रामहृण गुणोरामा कासार, शाहीरबीमर्षि सदा
 मगन'—पल्ल १०७१ २ शाहीराची कृति पेढा शाहीरी-
 वि शाहीरासंबंधी—क्षी कवित्व [का शाहीरी]

शाहीर—उ वेत्तव्यय-राव्य ८५ ० खर्च-उ सरकारी
 दिव्यापेदी एक खाते, यात बदलमुद्रारा व खेरीजमुद्रारा हीं
 खर्च येतात, व शाहित खर्च आणि तेवजखर्च मिळून एकवेरजी
 या मोठ्या सदरघाली मोठ्यात

शाळ-शाळा—शाळा, पदा 'बरा मुलाने शाळ धरु
 विद्या असते शालित।'

शाळ-उ शाळ (वृक्ष) पदा 'शाळ ताळ निविडवन'
 —वेदीव २ १८

शाळक—शाळक पदा

शाळंका-खा, शाळुका-खा, शाळोंका-खा-खी
महादेशाच रिग वसविण्यासाठी केल्ली पापाणादिकाची बैठक,
लिगाची अहणी, योनि

शाळंरुत-वि (अप) सालरुत सालरुत पदा

शाळप्राम-शाळिप्राम-शाळिप्राम पदा

शाळसुद-वि सालसुद पदा

शाळुंकी-खी-खी एक पक्षी, सालुंकी

शाळू-३ १ जोषळयाची एक जात हा दिवाळयाच्या
दिवसांत पिकतो २ दिवाळयातील लहान दिवस -वि (ल)
क्षणिक, नश्वर, थोडा वेळ रहाणारा [स शीतकाल, प्रा सियाल]
० गद्यत-न १ गुरादोराचें खाण्याचें उत्तम चवदार गवत २
पावसाळयात उगवणारें व नंतर थोडक्याच अवधीत नाश पावणारें
एक बारीक जातीचें गवत ० आयुष्य-न क्षणभंगुर आयुष्य
० ऐश्वर्य-न क्षणभंगुर ऐश्वर्य ० मित्र-३ शाळू सोवती पदा
० मैत्री-खी थोडा वेळ टिकणारें मित्रत्व ० सरासि-खी
अल्पकाल टिकणारें द्रव्य ० सोवत-खी शाळू सोवत्याची
मैत्री, सोवत ० सोवती-३ ज्याचा सदावास थोड दिवसच
आपणास लाभवयाचा आहे असा माणूस, थोडक्यांत सोवत
न ठेवता मध्येंच सोवून जाणारा माणूस, शाळू असेल तोंवर,
लभ्यास असेल तोंवर टिकणारा मित्र

शाळू-खी अन्याय झालेल्या इसमानें आगळीक करणा-
ऱ्याला धाक दाखविण्यासाठी व न्याय्य गोष्ट करण्याला भाग
पाडण्यासाठी रात्री निजैन स्वळी उच्चारलेले तळतळाटाचे शब्द,
गाप (किं० पुकारणें)

शाळें-न शाहलें पदा

शाळोत्र, त्री-न३ शाहोत्र पदा

शिऊळ-खी जोखडाची छुरी, शिवळ पदा

शिऊळ-खी शीळ, शीट शीळ पदा (किं० घालणें,
वाजविणें)

शिरू-खी शिक्षा, शिकवण 'शिक लावुनिया घाल्ती
वाढरी.' -तुगा १६ [स शिष्ट, प्रा शिव-ख]

शिक-खी शैल्यामुळें नाकातून वायूचें जोराचें सशब्द
नि सरण (किं० जाणें, येण) [हिं शीक में जि चिक तुल०
स ठिका] शिकणें, शिकणें-कि शिक येणें शिकेन युक्त
होणें शिकणी-खी १ हुगली असता शिका माणगारी एक
औषधी वनस्पति, नाकशिकणी २ शिकणें शिकेचा शकून-
विशिष्ट वेळीं शिवा दिशेस शिक आली असता तीव्ररून पाह-
ण्याचा शकून 'रोज तुला शिकेचा शकून पटली.' -तोबड
१६

शिककाई-शिकिकै-शिकेवाई पदा

शिकजी, शिकंजी-खी एक प्रकारचें सरसत, यडाई
लिंबू आणि साखर किंवा मध घालून त्याला गुगवाचा वास
लावतात [फा सक्जरीन]

शिकंजा-३ एखादी वस्तु दोन्हीकडून द्यावात घरण्याचें
सुतार, दुक्याइतर वगैरेंचें हत्यार [फा शिकंजा]

शिकण-न गवत, दोरी वगैरेचे भाड्याखाली ठेवण्याचें
वेढेलें, चुवळ, निवणें [स शिक्य]

शिकणें-कि १ द्यावा-कला-शान यासवधी घडे घणें,
विया मिल्विणें २ अभ्यास करणें [स शिष्ट प्रा प सिखणा
सि सिखणु हिं सोखना गु शिखणु व शिखिवा में जि
शिक] म्ह० शिकविलेली बुद्धि आणि वाचलेली
शिंदोरी (फार वेळ पुरत नाहीं) शिकणाऊ-वि १
शिकणारा, शिकाक, विवाणी, अभ्यासक, नवशिर्या, उमेद-
वार 'जिहिणें पुष्कळ पढलें भाड, कोणी शिकणाऊ काडून
असल तर लिहावयास आणून बसवा, म्हणजे दोघांचीहि कामें
होतील' २ उपग्रज नव्हे पणु अभ्यासांत सपादन केलेले,
गुरुपावुव शिकून साध्य केलेले (माणें, थोलेणें इ०) शिक-
घण-णी-खी १ शिकविण्याची पद्धत, रीत २ वाईट अर्थानें
सुचविणें, फूस देणें, प्रवृत्त करणें (किं० लावणें देणें) ३
उपदेश, शिक्षण, बोध देणें, शिकविणें ४ शिक्षणाचें वेतन
'पुष्कळ वर्षे त्याचा करिताथें शिकवणीवर चालता होता.'
-नि ११४ [शिकविणें] शिकजाशिकजा-खी दोन्ही पक्षांना
चिवावणी देउन त्यांच्यामधील कडू घेतविणें, फूस देउन
भाडण वाढविणें [शिकविणें द्वि] शिरविणें-कि १ शिक्षण
देणें, आध्यापणें २ उपदेश बोध करणें, पटविणें ३ (वाईट
अर्थानें) उत्तेजन देणें व मनात भरविणें, चेवविणें, प्रवृत्त करणें
[शिकणें] शिकाऊ-वि शिकणाक पदा

शिकजा-३ एक पक्षी

शिकंदर-३ १ मॅसिडोनियाचा जगज्जेता राजा अले-
क्झेंडर हा मोठा पराक्रमी, धूर्त व भाग्यशाली असे (याच्या
वरून लक्षणें किंवा औपरोधिक गुणविशेषण लावतात) -वि
१ (ल) धूर्त शहाणा व भाग्यशाली पुरुष महा बलाढ्य व
पराक्रमी मनुष्य २ (उप) पुढे गुड पक्का हराती सोदा
माणूस [अर इस्कंदर फा शिकंदर इ अलेक्झेंडर] ० नशीब
जसणें-देव अतिशय अगुल असणें नशीब पदा शिकंदर
ताळे-शिकंदराप्रमाणें उक्तीचे श्रद्धे शिकंदराची दयाल-
खी १ याजून व माजून नावाच्या राजनी लोकापासून सरक्षण
म्हणून शिकंदरानें वाचलेली एक अत्यंत भक्कम अशी
मिठ कदाचित् ही चिनी मिठ असवी २ (ल) अढळ,

अभेय गोष्ट 'व स्नेहशी (नवावाचा) कायम राहिल जैशी शिकदराची दिवाल ।' -पद्ये ८७७

शिकरम—न पोट, मर्यादित जागा, पोटविभाग, इह, क्षेत्र '...मोसले स्वराज्याचे शिकमात तेव्हा मिलाफी सलूख करून घेतील हे कयासत येत नाही ।' -पद्या ४७७ 'कुलरीचे मकान फरासिसाचे शिकमात आहे ते घेऊन बसोबस्त करावा ।' -पद्या ७ खल्प १ ३० [फा शिकरम] शिकमीदार-पोट-हिसेदार

शिकर—उ बहिरोलसाणा, ससाणा, बयेन [फा.]

शिकरण, शिकरण, शिकरण—खी केळी, खरबूज इ० दुधात कुसकून व मूळ किंवा साखर घालून तयार केलेला खाद्य पदार्थ 'एक मधुर शिखरणी । शेतमध्य पचवतानी ।' -सुवतआदि २९ ८३ [स शिखरणी]

शिकरणी—खी शिकाळी [स शिखर]

शिकरणे—कि नाक घटून जोरापे हवा सोडून देवूक काढून टाकणे, नाक लवदासह किंवा त्याशिवाय उपयोग करितात उदा० तो शिकरला, तो नाक दिकरला 'त्याने नाक दिकरले ।' असाहि प्रयोग करतात

शिकरी—खी (फा बों राजा) [रहाटाचे माळेस लोटा पावावयाच्या उपयोगी असा दोरीचा तुकडा]

शिकल शिकील, शिकल—खी १ (पासून, उघडून) साफसुफी, उजवाळा, जिल्हई वणे (हत्यार, शस्त्रे इ० ना) 'मेण शिकलकेली, गडी परचा पाटिजळा जलदी गेला जिनकराला ताकीद केही ।' -ऐपो ४३० 'जग लागला न सगला हें पाहून, बरेबेर शिकल करवून -भोंकु ११ २ तेज, शोभा, चढाडी, जिल्हई ३ मान, अन्न (कि० सडणे, उतरणे, आणे, गमावणे) 'पूर्व कगास शिकल राहिल -होके ७३ [अर सैकल]

० उडणे-उ (ल) लज्जित होणे, अवमान, अवहेलना होणे ० उतरणे-१ तेज कमी होणे, २ मानहानि करणे, होणे ० कर-गार-उ शिकल करण्याचे कसब करणारा, हत्यार वजळणारा हत्यार साफसूक करून घार लावणारा -भोंकु ४० [फा सैकलार]

शिकला—उ ल्हान नय, सुकळ

शिकली—खी (गो) सोन्यावर पडलेले चार घासून साफ करण्याचे हत्यार [दिक्क]

शिकस्त—वि १ पराजित, पराभूत, 'गनियामी कमी मोगमाशी युद्ध करून मोगल शिकस्त केला नव्हता' -भाव ८१ २ मोहने, हुकने, मोहने ताबडे मम, मोहकळीस आलेले (पर निरीर, इ०) 'वधाचे फारसान्यातील धोरत्या तोफांची मारगिरी आज रात्री मुलकन दिवाल शिकस्त जात्यावर ठप

गान्धिक हत्याचा घेत ठेल -ख १२ ६२९० ३ निदपयोगी, कुचकामाचे, -खी १ पराभव 'मीरफेजलास त्याणी शिकस्त दिली' -ख ७८५ २ मोड, हुदसा, भमदसा, नष्ट स्थिति, 'राज्याी सुभेदारकडील लोकांची शिकस्त जाती' -दिसरा २१६५ 'परतु सिवाड जाया न जाहली व शिकस्तही न जाहली' -बाढवावा ४ १४४ [फा] ० करणे-१ (कागद, ताव, तफा बौर पडी घालून चार रकाने पाडणे ० टाणे-हार खाणे 'शिकस्त खाऊन तोही फिरला ।' -ऐपो २१०

शिकस्त—खी कमाल, पराकाष्ठा, अत्युत्कृता (हृत्य, इ०) ० गार पडा [फा]

शिकळ—खी (कु) पांने किंवा फळे दो-यात ओवून केलेली माळ

शिका—उ शिका पडा

शिकायत—खी (व) तक्रार, किर्याद, कागाली. 'मुलाची पोट दुखण्याबद्दल शिकायत आहे [अर शिकायत]

शिकार—खी १ पारध, मृगया, (सावजाचा) पाळगा, दोघ २ सावज, मृग, पारध करावयाचा प्राणी ४ (ल) लग्ना, संधान (बहुधा रियासी) (कि० साधणे) ५ अचानक मोठा लाभ, टाबके इह ० साधली तर शिकार नाही तर शिकार [फा शिकार] ० खाना-उ पारधी पशुपक्ष्याचा भरण, रानटी पशुपक्षी देवण्याची जागा, प्रासिधप्रहालय तत्सव धीचा कारखाना [फा] ० गाढ-उ १ शिकारीची जागा, २ शिकार 'कमठाने येथे शिकारगाढाकरिता नवाव जाऊन राहणार' -रा ७ ८५ ० वार-उ (ना) शिकारी, पारधी ० धेड-उ शिकारी स्वाराच्या खोगिराला मागेपुढे लाकलेले बंद प्रत्येकी [फा] ० थाज-उ पारधी, शिकारी शिकारी-उ शिकार करणारा, -वि पारध करण्यासर्फी, घुसण्यासर्फी, पारधीच्या, शिकारीच्या उपयोगी [फा शिकारी] ० चित्ता-उ शिकार बघण्यास दिक्किलेला चित्ता

शिकारणी, शिकारणी—खी १ टांगण्यासाठी टोपरी, आडे इ० ल बांधलेली दोरी २ दिव्याची, टांगलेली टोपली शिकारणे-शिकारणे पडा शिकारी-शिकरी पडा [स दिक्क]

शिकारी—खी १ शिकरी, रहाटाच्या माळेस लोटा पाधा बबाना दोर, दोरी, २ आडे, टोपली इ० ज्या गळघाला, शिंकाडे करण्यासाठी बांधेली दोरी ३ आवे रिया नाळ उतरण्याची टोपली ४ नारळाच्या साडावर, पणण्यासाठी केलेला दोरीचा पायडा [स दिक्क]

शिकारोखा—उ बर्चस अधिका, स्वामित्व (कि० करणे, साधविणे मारविणे, लाकणे) [दिवा-ओखा]

शिकाळ-ळी, शिकाळी—छी १ भाड्याला शिम्पा-प्रमाण वाधावयाची दोरी २ भांडें सर्व बाजूनी सारखें उचलले जाऊन नेण्यास सोयीवार पडावें म्हणून त्याच्या गळ्याभोवती दोरीचा फास घालून वर हाताला धरतां येईल अशी योजना ३ नीट उचलना यावें म्हणून ज्याच्या गळ्याभोवती दोरी बांधलेली असते असे पात्र ४ (५) पाणी ओढण्याची दोरी शिकाळणें, शिकाळणें—उकि १ शिकें करणें, शिक्माला लवणें (भांडें, टोपली इ०) २ लेंबत असणें, राहाणें (एखाद्याचा पदा, वृत्ति सोडून) शिकाळणें—न शिकाळें असलेलें भांडें

शिक्की—छी (नाविक) १ गलबताचे शीब गुढावून काठीस बाधावयाचे उपयोगी असा शिडास सवद केलेला दोरीचा तुकडा २ शिडाची गुढाळी, घडी

शिक्कील—शिकल पदा

शिक्कीळें—न (मो) चिमणी

शिकें, शिकें—न १ वस्तु टागून ठेवण्यासाठी दोरी विणून करतात तें जाळें, पात्र, अथवा साखळीसारखी केलेली विशेष प्रकारची योजना २ जड वस्तु उचलून नेण्याकरितां वाशास टाग्यावयाकरिता केलेली दोऱ्याची योजना, जाळी ३ तत्त्वज्ञानाच्या क्षेत्राचा [स शिक्क्य, शिक्क्या, शिक्किया, प्रा शिक्क, शिक्किआ] म्हणून शिक्क्याचें झुल्लें मोर्चेबाचें पडलें—पिकलें=आयताच फायदा, अकल्पित रीतीनें एखाद्यास धाडिजे ते मिळणें शिक्क्याला हात पुरणें—(५) सुरंगी ऋतुसत्तात होणें, बयात येणें

शिकेकई, शिकेकई—छी एक प्रकारचें झाड व त्याच्या धंगा, या धंगाची पूढ न्हाताना केंस स्वच्छ करण्यासाठीं वापरतात सायणाप्रमाणेहि उपयोग करतात [ते शिगा=बुचडा, ते का काई=लेंग स शिखा]

शिकोरा—उ खापराचें शाकण शिकोरी—छी (५) खापराची पणती, खापरी 'शिकोरीमध्ये कळी घ्या'

शिकाळ—छी १ सत, लोंड २ विवाद, हिंमत ३ आकार, स्वरूप [अर शक्ल]

शिका—उ १ नाण्यावरील छाप चिन्ह, मुद्रा, ठसा 'चार हाडाची चाल अशी आहे कीं शिक्क्यात नाव भरावयाचें तें'—बाइसनदा २३ २ राजपरगण्यातील रावकर्त्याचा छाप, राजमुद्रा, सरकारी मुद्रा, मोहोर ३ शिक्क्याचा ठसा, उठाव ४ कापडावरील, फळावरील, हारीरावरील, खुण चिन्ह, दाग, छाप ५ अंगावर (देवी इ०) टोचलेल्याची खुण, प्रण ६ नावाचा, अक्षराचा छाप, सील शिका—मोहोर—उ (५) बाय काच्या मोटाट घालण्याची आगळी [पा शिका]

शिक्य—न भेण, मयमासाच्या धट्याचें भेण [स]

शिकेकदार—छी १ (शिका आणि वटपार या) राज चिन्हांवदुलचा व्यापकाची शब्दप्रयोग, अधिकारचिन्ह राक्या-विकाराची चिन्हे २ (ग्राम्य) प्रेतापुढें ठिकटपार वर विस्तव घातलेल मडकें प्रेतात तें शिक्केकरी-शिक्केनीस पदा शिक्केकदाणी—छी सरकारी शिके ठेवण्याची हवी हिला पुढे असून ही बहुधा चांदीची असते शिक्केकदौत—छी. शिक्क्याची फाई ठेवण्याची दौत शिक्केनवीस—नीस—उ राजाचा शिका सभाळणारा, शिका मारणारा अधिकारी; राज मुद्राधारी, मुद्राधिकारी [फा] शिक्केनविशी निशी—छी शिक्केनिमाचा धदा, हुदा [फा] शिक्केयरदार उ राजचिन्हें (शिकेकदार) बाळगण्याकरिता नेमलेला अधिकारी [फा] शिक्केसादी लोखंड—न उंची लोखंड धरिष्ठ प्रकारच्या लोखंडाची जात शिक्की, शिक्केची—उ शिका लावणारा—भासश्रुत ६ ८५

शिक्की—छी (५) १. होस, उत्सुकता 'कामाची शिक्की' २ दहशत, धाक 'मुलाची शिक्की फिजली'

शिक्का—उ सकार, कागाळी 'न जाणों, पूर्वी खोजीम कुलीखावाही गिलाशिरवाही' आमचा काय लिहिला असेल'—रा ६ ६०२ [अर शक्का]

शिखंड—उ १ मोरार्चे शेपूट मय्युपुच्छ २ मोरारच्या डोक्यावरील तुरा ३ लहान मुलाच्या डोक्यावरचे जावळाच्या वळी राखलेले दोन्ही बाजूचे केंडे, झुल्लें [स]

शिखंडी—उ मोर 'धोरा' तुरा करावें भीष्मी, नातीं करी शिखंडी तें।'—मोभीम ८ ४७ 'उपदाचा पुत्र हा मूळचा छी अहून पुढें याला पुरुषत्व प्राप्त झालें होतें 'अवसुत झालें, बघिला त्वत्तात शिखडिनें, गर्जे हरिसा।'—मोभीम ११ २ (८) नपुंसक, तृतीयप्रवृत्तीचा, दिजडा, अपेनारी, उभयलिंगक [स]

शिखणें शिखणाऊ शिखविणें, शिखवणी—शिखणें, शिखणाऊ शिखविणें, शिखवणी इ० पदा

शिखर—न १ डोंगराचा किंवा पर्वताचा माया, शिरो भाग, झाडाचा शेंडा, देवालय, घर इत्यादींचा शिरोभाग, (सामा) वरचे अग्र, टोंक वळस २ सुळका, मनोरा ३ (मोठेपणा, सद्गुण किंवा दुरुण याचा) वळस, पराकाष्ठा, कमाली 'त्यातून कवींचे विचार तर्कशास्त्राच्या तराजूत जोखून पाहणें हें तर अरसिकतेचें केवळ शिखर होय।'—नि ४ (व्यवहाराचा) शेवट, अखेरी ५ (संगीत) एका तालाचें नाव त्यात मात्रा सतरा व विभाग चार अवतात शिखरास जाणें—(त्या त्या गोष्टीचा) कळस, पराकाष्ठा होणें शिखरास हात पोचणें—श्रुतवृत्त्य होणें, मनोरथ पुरतेपणीं सफळ

होणें, महत्वाकांक्षा हृत होणें शिखरापुरीस-शिखरा पुरीस जाणें (विनोदानें) 'गन्धी, अतिशय गर्वाची बाप्ता होणें शिखरी काठया लागणें-(जेजुरी जिवा मढी या गावीं खडोवाचे भक्षणण उच काठयाना पताका लावून वाजत गाजत जाऊन खडोवाच्या देवळाच्या शिखराच्या सदर काठया लावतास यावरून ल) हातें घेतलेलें काम शेवट्यास येणें, श्वेय, जेव्हा वाळणें, कृतकृत्य होणें शिखरी पोटा लागणें-(आकड भोजन, पान, रोग जिवा गर्भारपण यासुळे) पोटा वाळणें, फुगणें (सामा) वाळणें, मोठे होणें ०मणि, शिखरा मणि-प्र शिरोमणी पहा शिखरी-वि वळसाचा, शिखर असलेला (पवत डोंगर) [स]

शिखरण-शिखरण पहा केळीं, खारसुणें इ० दुधा-दमात दुधवरून केळें पडान 'एक भणुर शिखरणी' श्वेत भक्ष्य पच यतानी।' -मुआदि २९ ८३

शिखरिणी-की एक घृत यात १७ अक्षरें आणि य, म, न, स भ ल, ग हे गण असतात उदा० अहो येता जाता उडत बसता कायें करिता। [स]

शिखा-उ (ब ना) पावसाची लहान सर [स सिङ्ग-सेच]

शिखा-खी १ दंडी ३ केंसाचा बुचका डोक्यावरचे बॅस (कोंबडा मोर इ० च्या), (सामा) तुरा, शेडी ३ पोटाच्या डोक्यावरचा तुरा, बलगी ४ अक्षीची ज्वाळा, दिव्याची ज्योत दीपू लेचि लो हा म्हणता। परी शिखा क्षणा क्षणा जाती।' -एमा ७ ५२९, -झा १४ ५५ 'नातरी दीप मूळकी। दीपदिखा अनकी।' -झा १४ ५५ ५ पीडा, छळ दर्शदिखा पहा [स] ०मामें लागणें-काही तरी वास, आरपि थाली सवेदित एखाद्याचा पिच्छा न सोडणें ०नष्ट-वि १ दंडी नसलेला २ (ल) मुसलमान, यवन [स] ०मणि-प्र १ मुगुतातील मणी २ उत्तम जातीचा मणि, उत्कृष्ट रत्न [स] ०मृज-न 'दंडी स जावने (ही जाळणुक्ताचीं दोन सुरंग बांध चिन्हें आहेत) [स] ०सूत्रावर येणें-(दिखा व यक्षोपवीत तोडून टाकण्याची तयारी करणें) असत कोषाविट होणें, वैतागणें शिखरी-वि दंडी तुरा असलेला (पडी इ०) शिखर असलेला (दोंबर इ०) शिखरी-प्र १ मोर २ अग्नि 'दिखी स्थापिला दाटला पुस ज्योमी। जपे रावण मन् न्याया अरामी' -मुराबुद २८७ [स] शिखिनी-की शंडोर

शिग-की खड्डे (लोखड, तावें पितळ इ० ची)

शिग-न १ शृंग विभाग, जनावराच्या डोक्यावरील एक अंगुलीदार ग य २ या आकाराचें एक बाय, कर्ण [स शृंग, प्रा शिङ्ग, शु दि सींग व त्रिया शिंग, मेजि

शिग] म्ह० १ आलें अगावर घेतलें शिंगावर २ म्हशीची शिंग म्हशीस जड नसतात स्वतःच्या गोष्टीचें किंवा स्वकीयाचें कोणास कोडें वाटत नसतें ३ शिंगाक तारु गावत्याक मोर (गो) शिंग वाजविणाऱ्याला जतास दिलें व गावत्याला जनावर (शुक) दिलें तर त्याचा काही उपयोग होत नाही (वाप) शिंगें असणें-भेद असणें (मनुष्य आणि पशु यात ठळक भेद शिंग म्हणून) 'दहा वाजण्याला काही शिंगें आहेत काय।' शिंगें फुटणें-वेडेपणा, अति रागापणा करणें शिंगें मोडून वासरात शिरणें-१ जाणत्या माणसानें पोरकटपणा करत लागणें २ अशुभपणाचें होण करणें, रागापणा दडवून सुलभपणां मूढ वतणें शिंगावर घेणें-टकर घेणें, चर्खलें तोंड देणें, लडणें. शिंगटें-न १ (तिरस्कारार्थी) शिंग, शिंगाचा तुकडा, मेलेल्या जनावराचें शिंग 'मणी होता शिंगटाचा। लोभ धरुनिया त्याचा। मूर्खपणें राज्याचा। अन्हेर केला।' -दा ५ ६ ६२

३ बटुकीच्या दारुन आलेलें शिंग (दारु डकविण्याकरिता) शिंगटणें, शिंगाटणें-कि १ शिंगानें मारणें, शिंगावर घेऊन फेंकणें २ (ल) अतिशय रागें मारणें, खरडपडी काढणें ३ (ल) ठकविणें, पदविणें शिंगाडा, शिंगाडा-प्र १ पाण्यातील एक वेळ, व तिचें फळ २ गोच्या पाण्यातील एक मासा ३ बटुकीची दारु भरून देवण्याचें शिंग, दारु देवण्याचें पात्र 'सुलानें वड रस दारुचा शिंगाचा बायला होता त्यात आग लागली' -तीप्र ११६ ४ एक प्रश्नाची ऐण, सापी आणि सदान द्याहून जरा निराळी खेळे व भावी पडावयाची ५ खणाची तिकोणी घडी ६ शिंगाच्या आकाराचे छुटाळे [स शृंगटक, सपाटिका]

शिगडें-न पैलाच्या शिंगावरील एक दागिता शिंगदोरी-की मज्जें पुशुर घाटून शिंगामोवतीं बांधलेली दोरी शिंगाशिगोटी-की १ जनावराची शिंग, हाडें इ० (मेलेलीं जनावरें टाकतात त्या जागेवरचीं), शुरादोराचीं पडलेली शिंग, हाडें इ० २ (व्यापक पणें) शिंगें असलेलें जनावर पशु ३ शिंगाढा जनावरांच्या

जिकीरकी सरकारी प्रदी, शृंगकाय -शृंगकाय शिंगाटणें-न पैलाच्या शिंगावरील बांधलेला हस्तीदंताचा तुकडा शिंगाडा-डी-डया-प्र शिंग पुष्पागारा, वाजविणारा -वि मोठ्या व लांबलचक शिंगाचा शिंगाडा घेत ३ शिंगाच्या आकाराची वेळपुडी शिंगाडी-शी १ शिंगाच्याचा वेळ २ गाडीच्या पुडें असणारे उभे दाडे ३ जोडा सेल करण्याकरिता बांधार वापरतात ते शिंगासारखे हत्यार शिंगाडें-न पोळयाच्या दिवशीं बैलाला चड पाऊण्यासाठी, ओक पाडलेलें शिंग वापरतात ते शिंगाळ-

शि १ लांब शिंगें मारलेलें २ मारकट, जिवें मारणारा (बैल) ३ (ल) आग्रपासच्या सवें माणसाना प्रास इगारा मिडा त्याच्या खोदपा करण्यात उपपरी इतम शिंगाळणें-कि शिंगानें मारणें,

जिकीरकी सरकारी प्रदी, शृंगकाय -शृंगकाय शिंगाटणें-न पैलाच्या शिंगावरील बांधलेला हस्तीदंताचा तुकडा शिंगाडा-डी-डया-प्र शिंग पुष्पागारा, वाजविणारा -वि मोठ्या व लांबलचक शिंगाचा शिंगाडा घेत ३ शिंगाच्या आकाराची वेळपुडी शिंगाडी-शी १ शिंगाच्याचा वेळ २ गाडीच्या पुडें असणारे उभे दाडे ३ जोडा सेल करण्याकरिता बांधार वापरतात ते शिंगासारखे हत्यार शिंगाडें-न पोळयाच्या दिवशीं बैलाला चड पाऊण्यासाठी, ओक पाडलेलें शिंग वापरतात ते शिंगाळ-

शि १ लांब शिंगें मारलेलें २ मारकट, जिवें मारणारा (बैल) ३ (ल) आग्रपासच्या सवें माणसाना प्रास इगारा मिडा त्याच्या खोदपा करण्यात उपपरी इतम शिंगाळणें-कि शिंगानें मारणें,

दिंगटणे दिंगाळ-वि १ दिंगे फुट लागलेला (बकरा, मेंढा, काळवीट इ०) २ मारकट, दिंगावर घेणारा ३ मोठ्या व सावट दिंगांचा दिंगाळें न (जनावरांचा धरण्यासाठी त्यांच्या) दिंगाच्यामोवती बांधलेली दोरी दिंगाळें केळें दिंगाळी केळें-न एक जातीचे केळें दिंगाळ्या-वि मोठ्या किंवा लावलेल्या दिंगांचा दिंगी-की १ बाजवण्याचे लहान दिंग (कानफाट्या गोसाव्याचे) २ लहान दिंगल (मादी) अल्प वयस्क घोडो दिंगोटी-की १ जनावराच्या दिंगावटल अल्पा-येंक शब्द दिंगट २ (समुच्चयायी) दिंगाची जनावरो ३ (सामा) दिंगाचे जनावर 'दोन दिंगोट्या होत्या त्याही सरकारात नेल्या' ४ दिंगाचे जनावर विठ्ठलाच्यापासून घ्याव याचा कर ५ बैलाच्या दिंगाला बांधलेली दोरी, दिंगाळें रुढं दिंग. तिकडे दिंगोटी-दिंगाचे जगावर पडले की सरकारी कर आलाच [दि]

दिंगटापाग-उ (कों) एका आज्याचे नाव [दिंग-पाग=जाळें]

दिंगडी-डी-की एक जातीचा मासा

दिंगट्या-उ विन खवत्याचा मासा -बदलापूर १२२

दिंगडी-री-की (कों) नारळाच्या झापाचे टोक किंवा पातीचे टोक, दिंग [रींग]

दिंगडी-डें-की न (कों) बाळलेल्या शेगाची रास (पावठा, सुर इ० द्विदल जाती-चा धान्याच्या) [सिंग]

दिंगर, दिंगार-न कोडे, पत्रावळ लावण्याच्या घांरिक काढ्या प्रत्येकी [रींग]

दिंगरी-की कोंवळा माड, अकुर मिटलेल्या पानाची सुरळी [रींग]

दिंगरी-की (प्रा) भाटें ठेवण्याचे, नेण्याचे दोरीचे दिकाळें [दिंगे+दोरी १]

दिंगरू-न जोडें, खेचर, गाढव इ०चे लहान गोर, वच्चा, घडें [दिंग] दिंगरूप-वि वच्चा, छोट्या (घोडा) दिंगरट-न दिंगरू शब्दाचे प्रेमळ किंवा तिरस्कारयुक्त रूप दिंगरवट-वि वयात न आलेले (दिंगरू, दिंगा) [दिंगरू+वट] दिंगा-उ दिंगरू गाढव किंवा घोडा यांचे पिल्लू (नर) दिंगी-की १ दिंगरू, घोड्याचे पिल्लू मादी २ (ल) छेलेली छोटी

दिंगरुप-य-उ द्विपुळ, सखिदूर [फा रागकें]

दिंगन्या-डिंगन्या-की अव (खा) मुळ्याच्या शेगा दिंगस्त-न (ना) विहस्य (अप)

दिंगळडी(दी)प-न (प्र) सिहलदीप, सिलोन [स विहलदीप]

दिंगा-उ (को) माहाचे झावळीचा किंवा पातीचा अग्र भाग दिंगडी पहा

दिंगाडो-उ (कु) सावर [दिंग]

दिंगाळ-ळा-(कों) एक मासा, समुदातील एक काळा मासा

दिंगाळी, दिंगेळी केळ-की एका जातीची केळ, दिंगळें-दिंगाळें केळें, दिंगेळी केळें-न दिंगाळी केळीचे पत्र.

दिंगफ, दिंगूफा-की पु फट, बलेडा, मंडेला 'दम्यांत असे सियुकेमुळें मोटें मसलतीत वमती यंत' -३७१० १६५

[फा दिंगफु]

दिंगोटी-उ (व) भुगा, भोगुळ

दिंगाम-उ घमणी, बैलाची गाडी एक विद्रिष्ट आका-राची पांढ्याची गाडी

दिंग्रु-उ देगवा, देवगा [स]

दिंगळ, शेगळ-की मुडावळ, बाशिंग [स शीट्+गल् १]

दिंग्या-उ (सक्षेप) दिंदळीचा, एक दिवी, दिनळ कीचा मुलगा (यातल वार्ड अर्थे तिघून गेला आहे) 'दिंग्याने (दक्षणा) विनाकारण बुडविली' -नमना ४७

दिंगजणे-कि १ पाण्यात उकडून मऊ होणे, उकडत असणे, रातले जाणे २ पक होणे, तयार होणे ३ त्रावणे, सताप होणे 'भाग्ये माजे दरिद्रें शिजे' ४ (ल) विचारात असणे, घाटत असणे, तयार होत असणे 'गुमचेकडे मुलगी घावी असे खिन्नते वाढे विध्य होईल तेन्दा खरे' ५ चालणे, पडून येणे -मूड २९ 'त्यांचे त्या ठिकाणी काहीदि शिजते' -अरुतुक उष्मा, उकाडा होणे [स सिध्, त्विद्य, प्रा सिज्ज, प सिज्जणा, सि सिपण दिं सिजाना सिजाना शु सिजवु, ओ. सिजिवा] शिजवक-न (राजा) भात, भाकरी इ० उरलेले शिजलेले अन्न शिजवण-की न शिजलेला पदार्थ शिजविणे-कि पाण्यात उकडून तयार करणे, रावणे, उकडणे शिजाळ-वि लवकर शिणणारे (डाळ, अन्न इ० पदार्थ) शिजणे, शिजाळ-शिजणे, शिजाळ पहा

शिजदा-उ नयन, बदन जमिनीवर ठोकें टेंवून बदन, [अर सिज्जा]

शिंट-की शिंतोडा सडा, पाण्याचे उडणारे घांरिक येव, पर्वन्यतुषार (किं उडणे उडवणे, मारणे) 'पावसाची शिंट लागू नये म्हणून पागोळीला चढी बावली पाहिजे [स सिन्]

शिंट, शिंट-की पड्याचा मल विष्टा शीट पहा शिंटवा-उ (प्रा) पावळाची, पाखराची विष्टा, शीट, शिंटणे-कि विष्टा

टाकणें (पदयादिकांनीं), मळ थोडा पटत असेल तेव्हा ल्हान मुलासवर्षाही उपयोग करितात २ थोडीने जनाह ल्हान हल्ल्या प्रतीच्या घोड्यापासून मैथुन करून घेणें. शिट्या-पु (राजा.) घड्यावूळ, पक्षी इ० ची विधा, शिट पदा शिटारू, शिटारव, शिट्या-वि (ग्राम्य) १ एखाद्या मरतुकड्या घोड्यापासून झालेले (शिंगरू) शिटलेल्या घोडीपासून झालेला घाईसाईट (घोडा इ०) २ (ल) छुद अकलीन हरामी इसमावदल बाप रावयाचा अपशब्द, छाकटा, हलकट, पाजी, हीन, नीच ३ (अशिट) धूतें, हुपार, ल्याड, विलदर, सोदा अशा अर्थानें ल्हान मुलावदल योजतात ० चंदर-न ल्याड, सोदे, भांमदे वगैर त-हच्या शोकार्नीं भरलेले वदर 'गुदजी ह्यापरिचे । शिष्य शिटारू वदरीचे ' ० चंदरी-वि धूतें, छक, ल्याड, सोदा शिटारू शिंगरू-न शिटलेल्या घोडीपासून झालेले शिंगरू, हीन अवलदीचे शिंगरू शिटारवणें-कि ल्याड, हुक्या वनणें, होणें, खोड्या करण्यात प्रयुक्त होणें, विवडणें (मुलासवर्षी प्रयोग) [शिटारव]

शिटकळ-की शिसारी 'ज्याणें एकदा एरवेळ घेतले असेल त्यास पुन्हा त्याचे स्मरण झाले तर शिटकळ घेते' शिट्या-उ शितोडा शिट पदा शिडी-वि छिटी, चिटाचें केलेले [छोट] शिडी-की शीळ (कि० बाजविणें, बाजणें) [ध्व] शिडी-की एक ल्हान झाड दिटुक-वि (कों) कृताज, हुपार, चपळ, टिकाऊ शिडी-टो-कीउ (गो) एक प्रकारचें भात शिटकणें-कि (प्रा) सहकणें, काठीनें, छोटोनें वडवणें, मारणें

शिडकणें-कावणें-उकि शिडका टाकणें, चिपडणें, चिपणें [दि शिडकता] शिडकाय-या-उ शिडका, छिड काव, चिपडणें [दि शिडकाव]

शिडका-वि (तजा) चिडणारा, चिडका [द्रा सिडुड]

शिडय-उ एक जगली झाड शिडशिड, शिडशीड, शिडशिडी-किवि १ हाडा म्हणता येऊन, पडून (पावसांनं) २ तिरसटपणानें, चिडीनें, (बोलणें, वागणें, हसड्ड, छिटफिट, छिटफिटफिट करणें) [ध्व] शिडशिडणें-अकि शिडशिड पडणें (पावसांनं), जोडणी पण अल्पकालीन पावसाची सर येणें शिडशिडी-की (कों) पावसाची जोराची अल्पकालीन सर, थोडासाच पण जोरांनं पडून जाणारा पावस शिडशिडा-वि (व) १ एकलेला २ खिळखिळा

शिडशिडीत-वि (राजा) (प्र) सहसडीत १ सह पातळ, कृश, पातळ शरीराचा २ फडफडीत, मोकळा व रुध (शिजलेला भात वगैरे) [सडा, सहसडीत]

शिडा, शिडासाटा-वि (राजा) सडा सडासाटा पदा

शिडाईत-न कलम, पैवद शिडाईती-वि कलम लावून झालेले, कलम केलेले (आवा, इ० झाड)

शिडी-दी-की १ दोन छाब छान्या लकडांना आदवी ल्हान लाकडे जोडून उच घडण्यासाठीं करतात तें सावन, पायसा, निषण २ सोपान, जिना, दादर [स श्रेष्ठी, देमा सिड्डी, हि सीटी]

शिणक शिणोक-की घमक, टणका, तिडोक, फळ, वेदना (हात, पाय इ० अवयवातून निघणारी) (कि० उडणें, निघणें) शिणकणें-कि टणकणें, टणका लागणें, शिणकारीं व्यथित होणें

शिणगार-उ (प्र) शुंगार पदा [स गुंगार] शिण गारणें-शिणारणें कि (प्र) गुंगारणें पदा 'शिणगारात अठरा मण चुप जळाल' (व) कैणव्या सवरण्यात, दागिने घालण्यात बराच वेळ हांगला म्हणजे सुनेला सासू म्हणते

शिणणें-अकि १ शकवा, शीण यणें, दमणें, शकणें, वागणें, धमणें. २ घ्रास घेणें, धम करणें कडणें 'सर्वेस्वें शिणोनि एवें। अनेवावीं सपत्तिजातें।' -हा १ २०० 'म्हणें पयम कृपाय खुबीर। सजकारणें शिणतो।' शिणत शिणत-किवि अतिशय वाजुळतीने 'शिणत शिणत पोटी पाहिली वाट तुझी।' -रावळणा शिणघटा, शिणोटा-उ अतिशय शीण शकवा, उलगनि, भागवटा, अक्षतपणा (कि० येणें, होणें) शिणारणें-अकि शीण यणें [शीण]

शिणशिणणें-शिदशिवणें पदा

शिणा-उ छातीच्या हाडाना लपेटलेला मांसल भाग, छातीचे भास

शिणारणें-उकि १ शीण, चीण, खीर भरणें, फजी मुत्र विणें. २ चिणणें, दरोत दगड वगैरे घालून पडें वरणें, खाव वगैरे जमीनीत विषा घालून पड वसविणें [चीण, शीण]

शिंतडणें-उकि (कों) शिपडणें, सडा टाकणें -अकि. शेंव शेंव पडणें, समीच सुमरणें (पावसांनं) शिंतडा-उ शितोडा, सडा, वडाणेन शेंव (कि० उडणें, उडवणें मारणें)

शितम-उ काडीतील एक जातीचा ल्हान पादरा मारा शितर-री-की ल्हान शोपडे, छायेकरिता केलेले छप्पर शितरणें-उकि चितरणें पदा

शितरणे, शितरणे—कि छिनाविणें, पघवून नागविणें
'पाश तस्कर वाटपाडा। वेप घालुनि शितरी मूढ।'—सुभादि
२५११. शितरू संतस्—वि फसविणारा 'शठ शुभ
कातर। लड तमुड शितरू।'—दा २ ३ २९

शितरपाड—वि चपळ, चलाख, तीक्ष्ण, हुषार, तक्ष-
दार शितरपाडी—की चपळता, चलाखपणा, हुषारी
शितरें—न (खा) बांधूचा तट्या, षण्ड (गार्दीतील
सामान बाहेर पडू नये म्हणून बाजूना लावतात)

शितळ, शीतळ—वि शीतळ पहा १ थंड, गार २
सौम्य; सुलभ, सोपा, खर नव्हे असा (उतार धंगरे) [स
शीतळ] ० धंदू-पू महड, नड, रेणालपारा, सुस्त मनुष्य
० शिमगा-पू १ शिमगी पौर्णिमेच्या पुढील दिवस, पुढवडीचा
दिवस, होळी थड करणाऱ्याचा दिवस २ शिमग्यामध्ये (वसन
पंचमीस) गाठपा, वसती रंगाची आगहीटोपडी मुलास दावयाचा
सण शितळाई—की १ थडपणा, घडावा २ शितळता,
थडाई [स शीतळ]

शितळचिनी—की एक झाड, कडोळ
शितळपाटी—की शीतला झाडापासून कलेनी मळ,
गार चढई

शितळादेवी—की शीतलशेखी देवी रोगाची अधि-
ष्ठात्री वेंवता [स शीतळादेवी]

शितळान—की (ना) सुई उतरू लागणें, ऊन कमी
होणें, शीतळाई [स शीतळ]

शिता—पू (कों) खियाचा केसाचा भाग, भागतील उभो
रेश [स शीता=नगराचे तास]

शितागोरी-चंवरी—की एक झाड [स शीता+गोरी]
शिताप, शितापी, शिताफ, फी—शिताव, शितावी,
सिताफी पहा

शिताफळ-ळी—की एक फळ झाड -न त्याच फळ
[स शीतफळ]

शिताच—वि १ चपळ, चलाख, तक्षदार २ उत्साही,
हौशी, कळकळीचा [फा शिताच]

शिताच-ची—की १ चलाखी, चपळाई, तक्ष, हुशारी,
कुशप्रता शिताफी पहा

शितारणें—कि म शितरणें, चितरणें पहा
शितिरुंड—पू १ सक्क शिव २ मोर [स]
शितो—की एकविणी भित, पडभित पडदी
शितें—न १ (विणकाम) शीत पहा २ बायकाच्या केसा
तील भाग, रया शिता पहा

शितेचा कानवळा—पू एका जंगली झाडाचें पान याचा
आकार कानवल्याप्रमाणें असतो. [सीता+कानवळा]

शितैन, शितैन—वि साठ, ६० सख्या [अर शितैन्]

शितोडा—पू १ पडलेला, उडालेला थेंब, पाण्याचा कण.
(कि उडणें, उडवणें, मारणें) २ सिंचन, प्रोक्षण, शिडका ३ सेक,
सडा [स सिचई छीटा] ० टाकणें-उडविणें-(ल) थोडा-
सा कलक लावणें, थोडासा दोप घणें, जाताजाता एखाद्याविषयी
लढानेंसं कुत्सित विधान करणें शितोडणें-उकि शिपणें, शिप-
डणें, सिंचन करणें -अकि थेंबथेंब पडणें (पावसाणें)

शितोडा—पू (कों) कळकाची फादी, बावूस बाजूला
पुटलेलें शिरें, छडी

शित्ता—वि सडा, ६ सख्या [अर शित]
शिथकण, शिथकड—पू (कों) शीतकण पहा
शिथड—की (विणकाम) हातमागाचा एक भाग, शीत;
कोंचीच्या बाहेर सांधेच्या शेवटीं असणारी आडवी दोन लाकडे
शिथिल—वि १ सैल, ढिलें, मजबूत, पळकड नसलेलें २
२ नेभळड, भद, मड, निरुत्साही; निर्यल [स] ० गात्र-वि,
निशक व निवेल अवयवाचा कमजोर अवयव असलेला (सामा)
दुर्बल [स]

शिंदू—की खजूरीच्या जातीचें एक जंगली झाड [हिं
सेप]

शिंदू-घ—की १ कुडाची भित, बावूच्या चिपा, कारवी
वगैरेची गिलावा वेढेली भित (कि० भरणें, घालणें) २ असल्या
प्रकारची भित रचण्याचें सामान [हिं स सधू]

शिंदड, शिंदोड—पू १ गाडूळ, काडू 'भावणमासा
शिंदड मासले शेरावरीं नेळ रुद्र।'—पळा १.

शिंदणें—कि (ऊ कों.) शेंदणें, विहिरीतून पाणी वर
खडणें (यांत्रिक साहाय्यानें किंवा सुसत्या हातांनीं) [हिं
सेदना]

शिंदपास देणें—कि माडी काढण्यास नारळाचें झाड
देणें 'माड शिंदपास दिला'—हृषि ७५८

शिंदलाडू, शिरलाडू—पुशव (व) कणनेत गूळ घालून
त्याचे उकडून केलेले लाडू शिंदलाडू पहा

शिंदळ—वि जारकर्मा, बाहेरल्यानी, बदकैली, छिनाल,
दुपचरणी, व्यभिचारी (की, पुरप) [देशी प्रा छिणो, छिणाल,
हिं छिनाल, स छिडू-छिण, छुणण] ० की-की (विशे-
षत खियाला हा शब्द लावतात) जारकर्म, व्यभिचार, दुराचरण,
छिनाली, बदकैली ० चार-चाळ-टेंच-पुशव बदकैली कर्म,
छिनाल नखरे, नटणें, सुरडणें, चरीपरी करणें इ० शिंदळकीच्या
चेथ, दुपचार ० तीट-कीपू शिंदळ माणसानें कपाळावर लाव

सेली तीट, विशिष्ट प्रकारची नदीरेवाज तीट, टिळा. •नखरा-
३ शिंदळ्या, व्यभिचारिणीचे नखरे, सुरक्षण व हावभाव,
बोलणे, चालणे इ० •घडा-वाडा-३ आरकशी व व्यभिचारी
लोकांच्या वस्तीची जागा, घर, गांव, (सामा) व्यभिचार
बाहुल्यांचे टिकाण •स्त्रीय-पुंस्वर (राजा) व्यभिचारिणी
प्रमाणे दोगी बदन, लाविकपणा, चेष्टा इ०. सोव पहा

शिंदळ्यान-नी-•ही एक माह

शिंदा-३ एक रंगटणे

शिंदा-३ अनोरेस सततीची एक जाठ निवा त्यातील
व्यक्ति २ लेकवळा, दासीपुत्र •पोरमा-३ वड, दासीपुत्र,
दास्यत्व करणाऱ्या छीपावून गेलेला मुलगा [शिंदळ]

शिंदाड-न कवळ, भातझोतीची जमीन आजच्यामाठी
लागणाऱ्या तुणझादिकांचा झीग [शिंद+पाड]

शिंदी, शिंदी-३ अविशीनिवातील रक्षिणी, इवरी,
दुसताण देवळा, विंदी

शिंदी-धी-३•ही १ जंगली राजुचीच माह २ या
माहाचा सादक रस, शिंदीपावून तयार केलेली दाह 'सहयायान
मद्वार शिंदी पिऊन पडला.' -देवा ६० शिंदीली-•ही
(ना) शिंदीचे फळ शिंदी-३ (को) नारळ पाहणारा

शिंदीड, शिंदीड-३ गांझळ, शिंदळ पहा शिंदीडा
सारखे फुगणे-(व) बघणे वसुन वसुने

शिंदेशाई-•ही-नि १ कापड, दागिने इत्यादिखवी
विशिष्ट तन्हा, घरण अन्नगारे 'शिंदेशाई पागोटें, तोरड्या,
सोडा इ०' शिंद्याचे राज्य, दरबार इ०सवधी, शिंद्याच्या अमला-
तील -•ही शिंद्याचे राज्य, अमल, सत्ता [शिंद+शाई]

शिंदोरी, शिंदोरी-•ही १ राज, शत मार्ग इ० टिकाणी
खाण्यासाठी मागेड्यात बाधून घेतलेले अन्न प्रवसात बरोबर
घेलेले खावण्याचे, 'कविली विदुरें सन्नति जाणो दिवली
तया शिंदोरी ती।' -मोसमा ७३८. २ बाहुमसात थाय-
कांनी माझ्याना दान दिलेला शिंपा, अन्नपाणी. ३ पुण्य संपा-
दण्यासाठी परक्या मुलांना दिलेले अन्नपाणी व गुराखी, मयूर
शतात दिवा कामावर बाधून नेतात ते अन्न 'कासेसि पेगेनि
शिंदोरी' मोपाळा सहित श्रीहरि।' -कथा ४५३ [स सिद्ध
नंदोरी] म्ह० शिंदिलेली बुद्धि आणि बाबलेली शिंपोरी
(सर्वदा सुरत नाही)

शिंदाई-•ही शिंदाई पहा

शिंदा-३ १ स्वयंपाकासाठी लागणारे सामान (ताडूळ,
बाळ, मीठ तूप इ०) पाकसाहित्य २ (सामा) न शिज
विलेले ताडूळ, भाज्य इ० ३ एक दिवसाच्या भोजनास लागणारे
सामान [स सिद्ध] •पाणी-सामान-सामग्री-न की

(व्यापमयी) अन्न तथा करण्याचा आवश्यक असे सर्व सामान
(धा-य, स्वकडे, भांडीकुडी इ०)

शिंधी-•ही निधी पहा

शिंधोट-•नि (प्र) १ सरळ व लांब जागार (नदी,
पर्वताची रांग इ०) २ (ल) प्रांजळ, प्रामाणिक • गुणी
राज्याचे दरद शिंधाट।'-देवा १०७ [दि शींधा]

शिनय, शिनीक-•ही कमक, कळ शिण्ट पहा (कि०
निषणें, रेंणे, होणे गाणे, मारणे)

शिनगार, शिनगारणे-३न १ शिणगार, दृंगार पहा.
२ (व) एकदाची, गळसरी [स दृंगार]

शिनसाल-ळ-•ही लुनी साल 'अवईची पळळे।बोम
करी निगाळें।' -झा १३५९० [स शीण+घाल]

शिनळ, शिनळ शिनळकी, शिनळकी, शिनळचार,
शिनळवाळे, शिनळटेच, शिनळतीट, शिनळ तखरा,
शिनळपडा-वाडा, शिनळ्यान, शिनळसोव, शिंदळ
इ० पहा 'हो का शहाणी शिनळी नारी।' -एमा १३ १३३,
'त्याचा तो निच शिनळपणा वरिच मावून रागुमीर रक्षण
मुलांचे व मुलीचे पुढे आम्ही त्याच प्रयोग करून दाखवावे'
-भाग ३ १७

• शिना-नि निराळा, 'आत्मा देहातून शिना।' -झा
[स शीण]

शिनाजोरी-•ही पेंवे, सामन्ये, पाहल, ताकत [पा.
सीमा-शोरी]

शिनारणे-•कि (व) शीण रेंणे, शिनारणे
शिनारणे-•कि (व) शिनारण पहा (खाव इ०)
देवून पहा करणे

शिनीसाफ-नि (व) निदोव, निष्कलक
शिनुटलें-न शिपतर -शार

शिने-•न शाने पहा
शिनेळ-न (कु) चिरा

शिंप-पी-•ही १ जल्पर प्राण्याच्या अहोरीचे सुपलीच्या
आठोरीचे आकारण, याची दोन पुढे असतात, त्यापैकी प्रत्येक
झुकि ३ फोडळ काठी नळी इ० वा तासताना होणारा वरील
सारखा आकार (लेखणी, अलगूज, पावा बगेरेच्या ठोंकास
करतात त्या सारखा) (कि० माण, तोडणे, घेणे, पाडणे)
३ शिंपच्या आकाराची छतीची खळी इ० [स झुकि, प्रा
शिंपि हि शीप] •मारणे-उत्तरणे-तिरकस काप छेद घेणे
शिंपेला पाट लागेस्तूर खाणारा-नि अत्यंत अभावी
इतम शिंपला शिंपला शिंपला-३ १ मोठी शिंप, हिच्या
मध्यें मोल्यें उत्पन्न होतात, पाटीवर रेंवा असणारी शिंप

२ शिंपेच्या आकाराची लाकडात घेतलेली खाच (किं० (नर) पाडणें, घेंणें, मारणें) ३ उगाळलेलें मध ठेवण्याकरिता शिंपेच्या आकाराची धातूची तबकडी, पात्र -वि उतरता, उतरट, डाळता शिपली, शिपली-ची १ लहान शिप २ खुपली शिपा-३ मोठी शिप, कालव शिपोटी-ची (व) पोटाचा वरचा शिपसारखा भाग, शिपा

शिपका, शिपका-३ १ हवका, तडाखा, हवका, पाण्याचा पातळ पदार्थाचा थोरानें मारा (किं० मारणें, टाकणें देणें) २ शिपणी, सडा (बाणेंतील झाडावर, धुराळी रस्त्यावर पाण्याचा) [स सिच]

शिपट, शिपट, शिपटी, शिपटी, शिपटें, शिपटें, शिपूट-शिपूट-न (कों) १ पोफळाचा दुसरा, रोंगर २ पोफळाचा घड

शिपटी-ची (कों) फोकाटी, शिरटी, पोक, छडी, घाटी काठी 'हातीं घेवोनिया शिपटी। माता लाकळी पाठो पाठी।' -कपा ४ ३१०० 'मासू जाता शिपटी। अणें पळतो जगवेटी।' -ह ७ २४६ शिपटणें-कि छडीने, काटीने, फोकाटीने मारणें

शिपटणें-कि १ शिचणें, शिचणें, प्रोक्षणें, सेक, सिचन करणें शिपटणी-ची शिचण, सिचन, सेक, सडा

शिपण, शिपणी-ची सेक सिचन, प्रोक्षण, सडा, शिचणें (किं० करणें, टाकणें, शिचणें) शिपणें, शिपणें-कि १ शिचणें, वर उडविणें, सडा टाकणें, प्रोक्षण करणें, सिचन करून ओलें करणें, जमिषिफ करणें 'इथे वड शिपोजे।' -वसा ६० शि-(शि)पणें-न १ रगवचमीस किंवा शिमाय्याच्या समाप्तीस अणावर रग उडवितात ते, रग उडविण्याचा खेळ २ रगवचमी 'शिप्या दिसशीं हला नेमिली कुप झाले तयार।' -ऐपो १५२ ३ (कों) दाड्यातून पाणी वाहून नेऊन ते झाडास ठेव्याची रीत शिपणपचमी-शिपणेंपचमी-ची रगवचमी शिपणीचा ऊस-३ पाटाच्या पाण्यावर होणारा उस याच्या उलट-पुणेनीचा ऊस

शिपतर शिपतर-न कळकाच्या चिपटाची केलेली पस रट परडी, उयळ तोपली (रुमात साहित्य ठेवण्यासाठी किंवा गुहाळघरात रस गाळण्यासाठी वापरतात)

शिपर-ची ढाल [का शिपर]

शिपा-३ मोठ्या माशाचें तेल

शिपा-३ नारळाच्या पोगीतून बाहेर देणारा अवयव, कणीस, शिपट

शिपाई-३ १ सैन्यातील सैनिक, योद्धा २ पेटेवाला, चपराशी, हरकारा, जासुर, वाकर ३ (ल) वाद, तटा, अडचणीचे प्रसंग इ० वेळीं धीटपणें पुढें होऊन तोंड देणारा माणूस [पा शिपाही] ० की-ची शिपाईगिरी, शिपायाचें काम ० गड्डी-३ १ शूर शिपाई, मर्द २ (सामा) शिपाई ० गिरी-ची १ शिपाईकी, शिपायाचा धदा 'वेवळ शिपाई-गिरीच करीत नाहीं, हिंमतीनिच लढाई करू' -ऐटि २ २७ २ (ल) झावधम, झोये, मर्दमरी 'शिपाईगिरीची व मनसुब बाजपणाची हतै करून दशास पान व्हावें ऐसेच आहा' -पया ३३३१ -वि शिपायासवधी, लष्करी, सैनिकासवधी, [पा शिपाईगरी] ० खोर-३ १ एक मुलीचा खेळ -मखेपु ३०९. ० व्यादा-राणा-३ (०) पापकायी शिपाई, चपराशी,) सैनिक, जासुर ० व्याणा-३ १ लष्करी धदा, ० व्यवसाय, लष्करी पेया, २ लष्करी गणवेव, पोवाळ ० दाई-ची लढवण्याचें मडळ, धूर लाव 'अपाजि बळवतारा शिपाईसाईमळचें एक दागा।' -ऐपो ४३९ शिपाय-यी-शिपाई पडा शिपायडा-डे-३ न शिपायास निदनें म्हणतात शिपुखडा-३ शिपायडा पडा शिपाई-३ पालखी, डोली, इ०ची दाडी, गाढी, दिवडी इ०कास आधारभूत कैशीसारखी उभी करण्याची लाकडी घोडी, (कुलीप्रमाणे दोव लाकडे एकत्र बांधून करतात)

शिपाई-३ एक पक्षी

शिपार, शिफार-ची १ गळवतास खालून पाण्याचा उपद्रव होऊ नये म्हणून केलेला दावर, रोगण इत्यादीचा लप. २ सदर लुळण, लेप लावनावयाची क्रिया (किं० करणें)

शिपारशी, शिपारस-प्र शिपारशी, शिफारस पडा शिपिल्ला-वि पोटाखाली पुढील्लमार्गानें नगापाशी भोंवरा असलेला (घोडा)

शिपिस्ता-३ बाळक्या पडा -मुक्या १६८

शिपी शिपी-ची एक प्रकारचें वस्त [स शिपिका, प्रा दे शिप]

शिपी-३ एक जातीचा मासा, यास तिसऱ्या अक्षरी म्हणतात -मसप ३ २

शिपी-३ एक पक्षी हा कुपणाच्या कडेनें हिंडून किडे खातो

शिपी-ची शिप पडा

शिपी-३ शिवणकाम करणारी एक जात आणि तींतील ० यकि, दर्जी [स शिप=शिचणें तुल० स शिपिक, प्रा. शिपिम दे प्रा शिपि=घुई] शिपुखडा-३ शिपायास निदनें म्हणतात

शिप्पा-३ (ना) सधान [हि शिप्पा]

शिफटें—न (कु) सुपारीचा पद, शिफट पदा

शिफार—शिफार पदा

शिफारस—स्त्री १ (दुसऱ्याजवळ केलेली) सारीक,

प्रथमा, युगमोक्ष 'तेवना पादसाक्षापाशी बहुत शिफारस पंदे

रायाची जाहली वी पंदे मंदे आदमी जाहल आणि जोरावर'

—ऐक्युल २३ २ वशिता, तारीफपत्र, हिमादंत ३ प्रथमा

करण्यालायक कृत्य (उपरोधिक अपाने उपयोग) 'त्वां काय

क्षात मोठी शिफारस केलीत' [का शिफारिश्] • पत्र—न

वशिता, काम होण्यासाठी आणिलेली जोळण, भलावपत्र

'पोरामोठ्याची युगली म्हणजे केव्हाही सही होणारे शिफा-

रसपत्र आहे।' —एणहुंभू १४ शिफारसी—वि आश्रय

दिलेले, वसिल्याचे. दात दिलेले, उचलून धरलेले, हिमाद्री

• तट—उ स्वतःच्या गुणावरून नसणे तर केवळ वसिन्यामुळे

मुळे झालेला मनुष्य, वसिल्याचे तट

शिफला—वि नीच, हलकट [भर शिफला]

शिफरा—उ शिफरा पदा

शिरींदी—स्त्री कागदाचे एक पान (विशेषत दोरठा-

बादी) हाकमोड

शिरींदी—स्त्री अनियमित शिपाई, बहुलीच्या कामासाठी,

किले, धाडें, पराणे इत्यादीच्या रक्षणाकरिता व बंदोबस्ता

करिता ठेवलेली पौन दगामी, त्रिशिष्ट कामासाठी ठेवलेली

पौन 'ठाणेयात शिबदी आहेव' [का]

शिवरा—शिवरा पदा

शिवरा—वि (कु) खोल्हट कामी पुरुष • करणे—

(वेगळे) गाईने मग्नपुत्र हुपून विकारुण होणे, लोह वर वरणे

शिवला—उ (चाभारी) खापराचे आडवे लांबट व

मोठे बुड

शिवाड—स्त्रीन गळवतातील एक प्रकार, मोठा मचवा,

झुलाव्यापेक्षा मोठी होवी

शिवाळी—ळें—स्त्रीन १ उचलल्या रसावरील मळी

काढण्यासाठी कळकाच्या दाडीला लावलेला शिपतराज सारा,

गुन्हाळात कडत रस गाळण्याची गाळणी २ (कु) आवे वेगळे

पळे साडावरून उतरण्यासाठी टोंकांग जाळीची टोपळी बांधलेली

लाव काठी, छेला [शिबें]

शिविका—स्त्री यानविशेष, पालखी [स]

शिविर—न १ रणांगणावर असताना रुग्णरी तळावरील

राजा, सेनापति इ०काचे निरनिराळे गोट प्रत्यक्षी २ सेन्याची

छावणी, तळ 'मग म्हेकडजे पक्षीट। दागणे हन कैड।

का शिबिरे चाहट। नगरीच ता।' —झा १० २९४ ३ (सामा)

ताबू ४ 'बैव' याचा प्रतिशब्द म्हणून योजतात [स]

शिथी—स्त्री १ एक मनस्पति २ शोग [स शिवा, शिबी]

शिमुटळें—न (कों) टापळे, परळें, शिपतर पदा

शिबें—न जाळे, पोताळे निवा दोरका निबर झाला

अपनी, त्यात होणारे तनुमय जाळे

शिबें—न १ एक सौम्य कुटुंबी, स्वचारीम २ याचे

भाग, शिपक इ०.

शिबें—न १ मध्ये खोल्हट असणारे वेळणी, समारळे इ०

भाडें २ चाळणी, शोबडी ३ शिवाळें, शिवाळी ४ (हट)

भाताची पत्र गाळण्याचा बाबुचा झारा

शिबेमांड—स्त्री (कु) भात वळतवडी मडक्याच्या

तोंडावर धावयाची लाडकी फटी

शिरोळी, शिरोळें—शिवाळी, शिवाळें पदा

शिरोळी—स्त्री (कु) रुढान पाठी, शिपतर

शिमटणे—उकि (प्र) चिमटणे पदा

शिमगा—उ १ होळीचा सण, होळीचे दिवस २ फारगुन

महिना ३ (स) अशील, भयकटविचकट भाषण [स

सुंगार] म्ह० शिमगा जाई आणि करिब राही—शिम

ग्याचे दिवसांत अचकटविचकट कलेली कपडे तदनंतर सुडों

भाटवणीत रहातात शिमगाचा मंत्र—उ बोंब, वाज, पाचजन्य

(कि० जपणे, म्हणणे, वाचणे) आडे (असेल) ते विवस

दिवाळी नाही (नसेल) ते दिवस शिमगा—मिळेल

तथा उघडपणेने खर्च करणे व न मिळेल तन्हा उपास करणे

'जो मनुष्य आडे ते दिवस दिवाळी नाही ते दिवस शिमगा

या वास्त्याने वागणारा आहे त्याच्या परादारावरून नागद

किरून त्याच्या हातात स्वकटच गारळाची आई कण्याचा

समव आहे।' —निच शिमगा करणे—१ बोंबलणे, बोंब

मारणे २ (स) निंदा करणे, दुखायाच्या नांवाने खडे फोडणे,

शिन्वा वेणे. • सण—उ १ वपुरक्षाने वरात घेतावून शिमगाचा

सण साजरा करणे २ या सणात विदावत रंग पचमीड दिलेला

अहेर, बहुमान

शिमटी—स्त्री १ शिपटी, पोक, झाडाची फाटी, छवी

२ एक रुढान झाड

शिमरा—वि (कों) १ वसकट, विशोभित (नाक)

२ अशा नाकाचा, नकटा (मनुष्य) 'नागळी माथा मोल्याची

जाळी। शिबरी सुपाणी दाणा त्याली।' —एमा २ २६३

(गो) शिमवे, शिमुर

शिममा—स्त्री मर्यादा, (प्र) सीमा पदा [स सीमा]

शिमघडो—उ (कु) सीमिची हट शिमघडया शिमघो

जारा—उ (राज) सीमिजेमारी, शिववरचा शेजारी

शिमाळ—उ उत्तर [अर]

शिया—उ एक मुसलमानी धर्मपथ याच्या उलट छुनी

शियारी—छी शहारे, कारें. ' परी येतुलियाही वेगळा । जो केवळ आनंदैक कळा । तया अतरारमयाही निवळा । शियारी आली । '—हा ११ १६९ [स सीत्कार किंवा सं शिदिर, गो र्शी यडी+आरी १]

शियाळें—न (गो) कोंवळा नारळ, शहाळें

शिर—न १ डोकें, माथा, मस्तक, शीर्ष ' तीन शिरें, सदा हात । तया माथें दडवत । ' २ झाडाचा माथा, शेंडा, टोक ३ सैन्याची आघाडी, विनी ४ डोई, व्यक्ति, घोड्याची सव्या मोजताना वापरतात उदा० घोडा शिर चार=चार घोडे [स शिरू, फा सर] इह० १ शिरसलमत तो पगडया पच वीड-जोंपर्यंत शरीराला प्राण आहे, तोंपर्यंत त्याला दुगार पाटेल तसा करता येईल (ल) मूळ कायम असलें म्हणजे बाकीच्या गोष्टी मिळतात २ शिर छुरी तुड्या हातीं=तुड्या हातीं मास प्राण दिला आहे मारणें तारणें सवें तुड्या इच्छेवर ० हातावर घेणें—१ पाठ साचें काम करावयास सिद्ध असणें, अत्यंत चार असणें २ जिवावर उदार होऊन एखादें कार्य करपास उशुक होणें, जिवाकडे न पहाणें शिरावर आणें राहणें शिरावर-शिरां असणें-एखाद्याच्या संरक्षणासाठी, कल्याणासाठी तत्पर असणें पाठ राखणें ' श्रीरामा वृ स्वामी अससी माझ्या शिरावरी जागा । '—मो केकाआर्वा ' शिरां आहे रामराज । औपधाचें कोण काज । '—रामदास शिरावर घेणें—(एखादें कार्य) पत्करणें पेशवाईच्या रक्षणाची जोखीम आम्ही आमच्या शिरावर घेतली आहे —अस्तमा १० शिरां भार चहाणें—जबाबदारी पत्करणें, हमी घेणें—पत्कर घेणें, सोपें ' शिरां भार वाहने कोले पुराणी । '—राम ३४ शिर.कंप-कंपन-उन डोकेंलटल हाळणें, घरकापणें ० कमल-ळ-न (काव्य) (कमलासारखें शिर) शिर, डोकें [शिर+कमल] ० गीर—छी कोंवड्याच्या डोक्यावरील दुग ० गोम-वि कपाळावर गोमेच्या आकाराचे, केस असलेला (घोडा)—छी घोड्याचें एक अशुभ चिन्ह [शिर+गोम] ० जेड्डु-उ डोकें उडविणें, वध [स शिरजेड] ० टोप-उ १ कानटोपी, माऊडटोपी घरात घालण्याची टोपी, टकीचें, टोपडें २ शिरच्छाण ० लाज शिरताज-उ डोक्यावरचा एक दागिना, शिरोलकार मुद्र ' शिरां शिरतान ते शिरां शिरताज गालो भरून । '—येपो २ ३० [फा शिराज] ० व्हीदे शिरांदि—किवि डोक्यावर, मस्तकीं, डोडीवर [फा सर इ वीदा] ० पाघ, शिर्पीव, शिरोपाघ-उ १ राजा किंवा सरदार यांनी कृपा वत होऊन दिलेले पागोटें, वस्त्रे इ० बहुमानाचा पोशाख ' मान पान, टिळा विडा व सिरपाव '—नाशपाव ३ ४ १५ ' जवाहीर सिरपाव वगैरे जिन्साना पाठविला । '—जोरा ८ २ जमावदीच

कातेव होण्याच्या वेळचा वेशपाहे इ० चा हक्क [फा सरोफा] शिरपीडा—छी डोकेंदुखी. [स] ० पेंच, शिर्पेंच-उ पागोट्यात खोंबण्याचा जडावाचा मोत्याचा दुग, एक अलंकार [फा सपेंच] ० फोड्या-वि भिक्षा मिळण्यासाठी डोक्यावर हाणून घेणारा डोकें फोडून घेणारा (भिकारी), भिक्षाऱ्याची एक जात व तीतील व्यक्ति ० व्हीद, शिर्विन्द, शिर्विस्ता-उ पागोटें, पगडी [फा सौन्ड] ० भारी—छी डोक्यावर वाहून न्याव याजोगें ओढें [शिर+भार] शिरयाळें, शिरियाळें—न डोक्याचा आधार, डोक्याची बैठक ' उमळनि करतळें । पडि-घाये कपोळें । पायाचे शिरियाळें । माहू लागे । '—हा १४ १८५ [शिरसु+आलय, म शिर+आळें] ० वषण-न हजामत, विशपत विषवा वायकाचे केस काढणें, विवेक्षा करणें ' कैदवीचें शिर वषण करून । छत्र धरोत कोण्हीतरी । ' शिरसु+किवि १ डोक्यानें २ शिर वाकवून, नम्रपणानें, आदरयुक्त, आज्ञावरुद्ध ' तुम्ही आमचे वडील, त्यापेक्षा तुम्ही सामाल तें आम्हास शिरसा मान्य आहे ' शिरसावंच-धार्य-मान्य-वि अति शय पूज्य, आदरणीय, माननीय [स] ० साक्षां नमस्कार-दंडयल-उ (डोक्यासहित आठ गात्रें जमिनीवर टेकून) अत्यंत नम्रतापूर्वक प्रणाम (वडील माणसें, घोर किंवा श्रेष्ठ व्यक्ति यास लिहावयाचा पत्रातील मान्या) [शिरसु+अष्ट+अंग+नमस्कार, दड वत] ० स्त्राण-न डोक्याचें रक्षण, आच्छादन करणें टोपी, पागोटें इ० टोप, जिरटोप [स] ० स्नात-वि डोक्यावरून स्नान केलेला. ० स्नान-न डोक्यावरून केलेली आधोल सवध स्नान शिरा तोरा-असणें-एखाद्याच्या वरवड असणें, -चा अधिकारी असणें ' गणितत तो मासा शिरातोरा आहे ' ० लाघणें-दाखविणें-मिरविणें-खोखी मिरविणें, वरवडपणा गाजविणें ' खडयाला पाटिल-छी मिळाल्यापासून तो भारी शिरातोरा दाखवू लागला आहे ' शिरो-छी डोक्यावरील नक्षीचें, शोभित कापड (हत्ती, घोडा हत्त्यादींच्या) शिरां—किवि डोक्यावर, ऐनवेळीं उदा० लष्कराच्या शिरां, प्रसंगाच्या शिरां, कामाच्या शिरां ० असणें-अप्रभागी असणें, समाळणारा होणें ' शिरां असता पडरिनाय । चिता किमिध न करावी । ' शिरोप्रह-उ डोकें धरणें, शिरोवेदना होणें (रोग विवृति इ० जें) डोकें घरणारा, डोक्यावर परिणाम करणारा (रोग इ०) [स] शिरोवस्ती-उ डोकेंदुखी वद करण्याचा एक उपाय शिरोधिंदु-उ (सुमिति) अक्षाऱ्या समोरचें डोक, कोण बिंदू —महमा १२, २० शिरोभाग-उ १ मानेपासून वरचा भाग, डोक्याचा भाग २ (एखाद्या समा-जाचा, सधाचा) नायक, शुणाल योग्यतेने उतम शिरोसूयण-न डोक्याला शोभा देणारी वस्तु अलंकार, इ० मुकुट पागोटें, टोपी शिरोमणी-उ १ डोक्यावरील दागिना, मुगुटमणि २

मुख्य, थेट इमम, प्रमुख नायक उदा० पंडित शिरोमणि, मूखे शिरोमणि, सोदाशिरोमणि इ० 'बाप बळिया शिरोमणी । उताविळ वा वचनी । -सुभा १९४ [सं] शिरोरोम-पु होऱ्यांतील बिपाव, रोग त्याचे प्रकार-वातिक, ऐतिक, श्लेष्मिक, सतिपातिक, रक्षयज, वृमिज शिरोलेप-पु. (वृत्त) मयळा, मायना, दीर्घक, खेवारीं ल्हिलेले वाक्य (६) हेडिंग 'शिरोलेखात लिहिल्याप्रमाणे अद्याप ८१० दिवसांचा अवकाश आहे -दि २५२ शिरोवेदना-ची बर्बदुखी, शिरोरीडा 'मोटी शिरोवेदना होत आहे' -कम ४ शिरोवेदन-न. कोणतेहि नोक्याला गुहाळावयाचे बळ, (दमाल, पागोटें धरें) [स]

शिर-ची (कु) फांव, पेंच

शिर-वद्रा शुश्रूक, मात्रास हावून लावण्यासाठी करा वयाचा आवाज [ध्व]

शिरकणें-कि (राजा) लेकर जिवा कापूस साफ करणें, निवडणें, कचरा व सरक्या वाटून स्वच्छ करणें [शिरकी]

शिरकी-की (राजा) (प्र) सरकी पहा

शिरकणें-अकि १ सुसणें, शिरणें, प्रवेश करणें (विरोध, अडथळा इ० दूर करून) वाट करून घेणें 'त्या दाटीमळे माझे एक बोटा शिरकें म्हुंगजे मग वाट केली असली' २ हाती लागणें, सांपडणें 'डेव उठावले झुजारी । पती असून शिरकले असुद्धी ।' -सुमादि ४ १२५ शिरकवणी, शिरकावणी-ची (बळेने प्रयत्नानें आत) शिरकाव, प्रवेश, घुसणें, घुसवणी शिरकविणें, शिरकाविणें-अकि (शिरकणेंचे प्रयोजक रूप) घुसविणें, घुसवविणें, शिरविणें, प्रवेश करणें शिरकाव-उ रिवाज, प्रवेश, वान

शिरकाव-पु (ना) १ पदसें २ पदशामुकें होकें दुखण

शिरका, शिरका-उ आसव, अम्लासव [का शिरका]

शिरकाटणें-कि (व) प्रवीण होणें, गति होणें, प्रवेश होणें [शिरणें, शिरकण]

शिरकाण-न १ शिरके आठनावाच्या लोकांचा प्रदेश, मुख्य -शर २ शिरकींचें निर्मूलन सत्यानास नाशनाश, समुद्र उच्छेद 'शिरके जेथें असतील तितके मारावे ऐशी आज्ञा करून शिरकाण करविले' -मराचिस २१ 'परतु समाजी महा राज शाणी शिरकाण केलें त्या दहशतसें' -मराचिपोरा ६९ [शिरके, शिरका व शीरे-खंड]

शिरकी-की सरकी कापसाठीची

शिरकुटी-की दिमटी, दिमटी पहा

शिरकें-न शिरकाची हातांत धरण्याचा भय मूढ वडी

शिरकेंड, शिरखंड-न (अप श्रीखंड) १ श्रीखंड पहा २ गण, कपाळास लागलेला घंदनी टिळा (किं० लागणें, बळणें, उमटणें) 'आज तुम्ही शिरखंड लावून मोटें नटलांत ।' [स श्रीखंड]

शिरकोळा-पु रागोळीचा दगड

शिरपोसाळी-ळें-की न दोडक्याचा वळ व पळ दोडकी, दोडका शिराळी-ळें पहा

शिरवण्या, शिरवण्या-पु (होके व डोळा) लावण्यातील प्रियजनविषयीची सहा; प्रियजन, प्रियकर [का सचेदमा शिरवण्या=डोळा]

शिरजोर शिरजोर-नि १ हेकड, हेकेखोर शिरसट; दटी. टोंग २ खेलेल, समेट, जवळल ३ होईनड, बरकड 'शिरजोर बायकोचें दोण जसा दांत दादण बादी' १ 'शिरजोर बायकोचें दोण जसें साधु दादला बादी । जी बर्बदिये जीवा सतसें दवादी दाद लावा ही ।' [पा समोर्] म्ह० 'बोर हो बोर पदस्थानून शिरजोर' =वत माळक नमुन मालकी हक गाजवू पहाणारा ०पणा, शिरजोरी-पु की १ हेकडपणा, हेकेखोरपणा, तिर सटपणा २ दादणपणा, बरकडपणा, बडखोरी

शिरड-टी-न १ (नो को) बारीक छडी, फोक, शिरें, बाइकी, पारी २ पोकडीचें शिरून शिरडांचेचें-कि (नो) छडी मारणें

शिरड-डें-की न (राजा कु) पालासबरेल्या शिण्याचा समुदाय; काटपाडट्याचा भारा; हाडाची छोट शिरें पहा [शिरें]

शिरड-की चिरड, चीड चिरड पहा [चिरड] शिरडी-नि चिखलोर 'भीम चिबेकी भला, न तो शिरडी ।' -मोविराड १ १५० ०पोर-प्र चिखलोर

शिरडी-की (राजा) फोकाटी, छडी, लहान सरळ फादी क्षिपटी शिरडाविणें-कि (राजा) फोकाटीचें, छडीचें बडविणें, भारणें

शिरडी-की एक जातोचे ताडूळ

शिरडी-की चिरडी, लहान मुलीचें नेसावयाचें वळ [स चौर]

शिरणी-की (ना) एक रक्ताभार

शिरणी-की खिपापत प्रसाद, चोरणी पहा शिरणी शार पु शोरणीपार इत्यादि

शिरणें-अकि १ आत जाणें, शिरकणें प्रवेश करणें, सुसणें, जोराचें आंत जाणें; [स शिर] शिराविणें-अकि सुसविणें, खुपसणें शिरकाव प्रवेश करविणें (बसत पदार्थ इ० चा) [शिरणें]

शिरती—छी, (गो.) केळीचें कापलेलें पाव; आगोतली.
[सं. शिरस]

शिरद—दू—न. एक माप; पावसोर; विपटें.

शिरदाली—छी. लगामाचा मुख्य भाग; सरदारी; मोहोर.
[फा. सरदाल]

शिरदोख—उ. घुरखा. 'कासे कासयला शिरदोख कशिला.'
—वसा १३१. [फा.]

शिरप—न. (चें.) पायास मिवा अंगास लागणारा घस;
टोप.

शिरपुट—टो—छी. बारीक वाळलेली काटडी; शिपटी;
बारीक इडाळी, छडी; फोक. [शिर] शिरपुटणें—कि. काटोनें,
छडीनें, फोकाटोनें बडविणें, मारणें. [शिरपुटी]

शिरिफल—उ. नारळाचें झाड व त्याचें फळ; नारळ.
[सं.]

शिरियारणें—कि. (बे.) गंधांनं कुणें, शेकारणें.

शिरमिदा—धा—वि धर्मिधा; लज्जन; ओसाळा. धार-
मिदा पहा.

शिरयाणी—शिराणी पहा.

शिरयटमुसी—छी. एक प्रकारचा समुद्रातील मासा.

शिरयणी—छी, (ऊ.) खिरापत; शिरणी; शेराणी पहा.
[फा. शीरण]

शिरयत—न. (कों.) १ होंगरमाग्याची जनीन. २ या
अमिनीवरील सारा.

शिरयती—न. (ऊ.) केळीचें बोंवळें पान, शेड्याचें पान.
शिरती पहा. [सं. शीयेंती]

शिरयळ—उ. छी. धिरोळ, शिळांचेळ पहा.

शिरया—उ (डुळड) यां उमा चिरून त्याच्या केलेल्या
चार भागांपैकीं प्रत्येक भाग.

शिरया—उ. (ग) योडाच वेळ पडलेला जोराचा पाऊस.

शिरयाळ—छी. ऊन्ड पडले असतां मज्येंच टगाआड
होण्याची सुर्याची स्थिति. 'उन्हाळपांत बहुधा शिरयाळ नसतेच.'
[सं. शिरिभवेळ]

शिरयाळया—छीभव. (ऊ.) एक पदार्थ. शेवयासारखा
खाद्यपदार्थविशेष. [१५वलय]

शिरशिरा—छीन. यरयणें; हुडहुडी; रींब; कापरें शिर-
शिरणें—कि. पंढीनं कुडकुडणें; यरयर कांणें; शिरशिरि येणें.

शिरशिरा—किवि. शिडयोड-डी पहा.

शिरयाळ—उ. बडिवाट. सिलविला पहा. 'हा ट्याव
या सरकारलें माजी राज्योतील शिरशिवायारून केला अखावा.'
—दनाम ८४. [फा.]

घडो. ७. १०

शिरशी—छी. दांडोळ. 'शिरसास एक मोर्चे झाड.'
[सं. सरसु]

शिरस—सु—उ. 'शिरा'ची मोहरी; अठरा रुपयान्या;
पैकीं एक धान्य. [सं. शिर] शिरशेल—सेल—न. सुसुई तेल,
शिराचें तेल. हें स्वयंपाकांत वापरतात व लोणज्यास वाळतात.
[शिरस+तेल]

शिरस—उ (ऊ.) शिरा

शिरस्ता—उ. चाल; रीत; पद्धत; नियम; दंडक; बडिवाट.
(समागत) शाईशिरस्ता; सरकारशिरस्ता; जनशिरस्ता इ० [फा.
सरिता] शिर(रि)स्तेदार—उ. १ जिल्ह्याचा एक अधि-
कारी; मुलगी अधिकारी २ न्यायकचेरी, मामलत. कचेरी इ०तील
मुख्य कारकून. शिरस्तेवाईक—निक्रिवि. रुड; शिरस्तेवाईक;
ठराविक पद्धतीप्रमाणें, नेहमीप्रमाणें.

शिरळक—छी. बांदुची चोय (पत्रावळ लावावयासाठी);
शिलका. २ घळ; धव. (किं० मारणें; जाणें; शिरणें). [सं. शलाका]

शिरळक—छी. (विशेषतः अनेकवचनी प्रयोग) शिलका;
घमका; शिणका. (किं० मारणें, मरून देणें; निघणें).

शिरळक—छी. शीळ; शीट. (किं० वाजवणें; वाजणें).
[ध्व.]

शिरळा—उ. एक मोठें झुप.

शिरळी समई—छी. (ओतकाम) जाड व फुगीर खांब
असलेली समई.

शिरा—उ. सोमा; मर्यादा; कड; हड; गांवची हड. [सं.
शिरस; हिं. शिरा]

शिरा—छी. नारी; रत्नवाहिनी; वस; शीर पहा. [सं.]
० ताणणें—जोरणें, माट्याणें कोळणें; वाद करणें; रागाणें कोळणें.
० निघणें—अशफ होणें. ० गत—वि. शिरा, त्यास यांमध्यें अश-
लेला (रोय, डुख इ०) शिराळ—वि. १ ज्याच्या शरीरावर
हिवा बाळाणावर शिरा उडून शिखतात असा (इसम, पदार्थ).
मोठ्या व फार शिरा असलेले (शरीर). २ रेखांजिन; पेटदार,
खिराजित. शिरालपड—उ. किड्यांचा एक वा. या किड्यांच्या
पंखाम बारीक शिरा असतात. —प्राणिमो १०८.

शिरा—उ (सं.) उलळ.

शिरा—वि. उत्तम; उत्कृष्ट; सुरेख, छानदार; चांगले. 'शिरा
दास चांगलो.' —पया २८५. 'दिवट...शिरा असतील त्यांज-
कडून' —पया २८७. 'वेतून असतां काम शिरा जालें.' —ख
१ ४६०२. 'नऊ लाख सैन्य एकटिल पोडा शिरा।' —पेपो
१११. [अ.] ० पञ्चर—उ, एक जातीचा काढा सडूर.

शिरा—उ. १ रवा तुपत माजून व नंतर त्यांत मूळ हिवा
साखर पाडून केलेले पजम; मोड सांजा. २ पाड; औपवी
रांपा ३ अर्क; सप्त; काडा.

शिराजणें—अकि शोभणें, विराजणें 'नागवद हळके कटि तटी । मणि शिराजे ।'—कथा ११११ [स सुभान इ]

शिराजी—नि १ शिराजचें, शिराजसव ती (मय) २ एक प्रकारचें खटूतर [शिराज इराणातील मादरावरून]

शिराटा शिराटं—उ (कों) शिऱ्याचा, कागऱ्याचा खराग [शिरें] शिराड—न (ऊ) कटिरी फादी शिरड पडा [शिरें]

शिराडा—उ चुराडा 'सदुक्तीं केला कीर्तीचा शिराडा ।'—गाला ४६

शिराणी—स्त्री (काव्य) १ अपूर्वत्व, दुर्मिळता, अलभ्यत्व थोर लाभ दुर्लभता 'तया वनसुखाची शिराणी'—विष्णु ५७ 'आज दुधाची शिराणी झाली' मोठ्या घीं लेक घावी, भेगाऱ्याची शिराणी करावी २ आवड दुख, समाधान, विशेष आवड कौतुक 'आणि पुतें मी सर्वगुणीं । जिगावी हे बापा शिराणी ।'—झा १८ १६५० ३ महत्त्व सातवरी, श्रित 'इतराची ठेविता शिराणी ।'—ऐरो २१८ [स शिरास]

शिरामें—न जनावराच्या तोंडाचें कातडें, टाळकें [शिर]

शिरावण—उ (ऊ) थावण महिला [स थावण]

शिरावळ—उस्त्री शिरोळ आणि शिरावेळ पडा

शिराळ—न अन्न-ज्या वागाची काळोखी मळमळ अन्नान्नावरून (किं) येणें पडणें, जाणें [स शिश्चिन्नेल]

शिराळदोडका—उ ज्याच्यावर जाड रेंवा असतात त्या जातीचा दोडका शिराळी—स्त्री १ शिराळदोडकीची वेळ २ एक रावनेळ शिराळें—न शिराळदोडका

शिराळशेट—उ एक विशेषनाम हा वाणी असून दुर्गादेवीच्या दुष्काळात अनेक लोकांचे प्राण वाचविल्यावरुळ यास खांदेरीन पटका विजापुरास राज्य करण्याची सधि मिळाली व त्यात त्यानें अनेक देवस्थानास नेमणुका करून दिल्या अशी आख्यायिका आहे याचें स्मारक म्हणून याची श्रावण वद्य पक्षीस प्रतिमा करून पुजा करतात २ (ल) रंगेल बैनी, कोणतीहि दशात गवणारा मनुष्य शिराळशेट (श्री) चें राउय—न दण भयुर ऐवर्थ, वैभव, अल्पकालीन पण वैभवयुक्त सत्ता, पाण्या वरचा सुखडा तुरतुर पडा

शिरिदिरी—स्त्री पावगाची भुरभुर, बारीक गुपारयुक्त पाळम [घ्व]

शिरिस्ता शिरिस्तेदार—शिरस्ता, शिरस्तेदार पडा

शिरि—स्त्री हत्तीने खागीर नीट रहावें म्हणून घालण्याचें दोडोभाजस खावें लाविलें वुरणस—पुराणी ऐरा २६१ [धीर]

शिरि—स्त्री (गो) शाभा, थो [घ थी]

शिरिं—न (गा) पावण्या काटपाचें केलेलें मासे घटपाचे जाळें

शिरिंद शिरिंदें—न एक माप पावशेर

शिरिन्गार—उ हलवाई [फा]

शिरिम्—न एक प्रकारचें कुठ, कोठ यान शरीरावर पाडरे वाग पडतात (किं) पुणें, पसरणें

शिरिपे—उ एक फुलशाड, याचीं फुलें सुवासिक असतात [स]

शिरिपे—उ शिरिप, सरसु, मोहरीची एक जात

शिरें—न (ऊ) कटिरी फादी

शिरें—न झाडाची छाटलेली फादी, कुपण घालवयास मादरावर घालवयास वगैरे तोटून आणतात तशी झाडाची दहाडी, काटपाची दहाडी प्रेयानेद्रून परन यताना प्रेत परत येऊ नये म्हणून वाटेंत कटिरी शिरें टाकतात त्यावरून शिरें मारणें, तोंडावर शिरें बसो (तोंड काळें होवो) असे वाक्प्रचार रूढ आहेत

शिरें—न १ शिर्दै कण्यासाठीं घाऱ्य जाळून पाणी काढून केलेला कपाय, लाखें उडळलें पाणी २ बाळगिणी इतिता आहाळिब, मिरां वगैरे घालून नारळाच्या दुधाचा केलेला काडा

शिरें—न (व) बायू कड 'एका शिर्यानें आबे पे गथले घळ नको' [धीर]

शिरिती—स्त्री (ऊ) आणेतली, कडीच्या पानाचा अम भाग [धीर]

शिरिसे—उ पाडन्या घमकदार रंगाचा मोडा—अथर्व ११

शिरिसेळ—उस्त्री घड वेळ शिरोपा शिरिसेळा वेळ—समय—काळ—वस्तु शिरिसेळा निपणें—जाणें—वाटणें—येणें [स शीतलभेळा, शिशिरभेला]

शिरिसेळी—वि शिरिसेळावाच्या गावासवधीं

शिरिसेळी—उ शिराळी—उ पडा

शिर्षो—उ (गो) दुकराची आतडी

शिर्षो—स्त्री (व) पावसाची सर

शिल—उ घोडपाचा एक रोग—अथर्व १३१०

शिल—न शेगाची कापणी कल्यानतर शेतामध्ये जां कणेंस सापडतात ती 'शेत सवगुनि नेल्या जाण । स शेतां प्राप्त कणेंस का फण । त शिलहृति सगुण । एकलक्षण उच्छातीचें ।'—ऐरा १७. ४१५ [घ]

शिलक—स्व—स्त्री बत्ती, सरवत्ती, फेंर 'त्या वेळेस इन्हून दोन शिलका म्हणजे पैरा एक क्षणात केल्या'—रा ३ १११.

'लोकमान्याका शिलक दिली।'—ऐरो ११३ [स्व शल्क]

शिलक(ग)णें—अकि पेट घेणें, पेटणें आग लागणें येणें

शिलक(ग)णें—विणें—सक १ पेटविणें, आग लावणें,

पतविणें, बत्ती घेणें २ (ल) चेटना देणें, उडावणी देणें, मडक मिणें शिलक(ग)णें—जी १ पेटविण्याची, आग

लावण्याची क्रिया २ (स) सान्यासाठी तगादा करावयास पाठ-
विलेल्या मनुष्याने स्वतःकरिता जवरीने काढी रक्म घेणे ३ अशा
प्रकारे घेतलेली रक्म ४ मुदतीत काम न केल्याबद्दल दरोज
घ्यावयाचा दड ५ वसूल केल्या पैसे जवळ देवल्याबद्दल, अपरा-
तपर केल्याबद्दल घ्यावयाचा दड शिल्पगून देणे—(ब) पेट
निगे

शिल्पक—शिल्पक—ही बाकी, खर्च घजा जाता उरलेली
रक्म, अवशेष, शेष (द्रव्य, धान्य, पदार्थ वगैरे) [अर सवस्]
•झाडा—५ हिशेव, जमाखर्च पुरा होऊन काढलेली बाकी (किं०
काळणे, उतरणे) •घट्ट—५ ज्या कागदावर जमाखर्च लिहून शिल्प
काढतात तो कागद, आढावा, हिशेवपत्रक जमाखर्चाचा पत्ता
•बाकी—ही हिशेव पुरा होऊन राहिलेली रक्म •साखळी—
की १ दरोज किंवा महिन्यावर हिशेव पुरे करून काटीत आण-
लेली बाकीची पररा २ जमाखर्च तपासून काढलेला पडताळा,
जमाखर्चाची तपासलेली तोंडमिळवणी, विनचूरपणा, हिशेवाची
खाजीदारी मिळवणी (किं० मिळविणे, येवजणे, मिळणे, जमणे)
शिल्पका—वि शेलफा, निवडक उत्तम, सुतर, बचक शिल्पी—
वि १ राहिलेला, बाकी, उरित. २ सप्रदातील, जपून ठेवलेला,
राखीव •झामिने—५ भव राखीव, उत्तम, उत्कृष्ट पदार्थ, वस्तु,
वस्त्र—पान, अलंकार वगैरे

शिल्पि—शिल्पक—ही शोय, पत्रावळी लावण्याची कामगिरी
बारीक काडी 'सल सिलका आणि सराट।'—दा ३५४.
[स शलाका] शिल्पकुषा—५ (ब) कुण्याच्या मधून यधून
कुडे कुडे निघणाऱ्या शिल्पा, अक्षर

शिल्पक—ही चमक, उमंग, लचक, कळ (किं० मारणे).
शिल्पका देणे—लळणे, त्रासणे, गाणे, हाल करणे
शिल्पगण—न सीमोहपन, दसऱ्याच्या दिवशी सीमेबाहेर
जाण्याचा विधि [स सीमोहपन] म्हुं० शिल्पगणाचे साने
पाहिले त्यानें लुगेवे

शिल्पास—किंवि दुयरी, एका तीरापासून दुसऱ्या तीरा-
पर्यंत, तुडुव पूर्णपणे मरून 'नदी शिल्पास मरून चालली'
'सैत शिल्पास पेटले-पिकले-आले-गेले-बुडाले-जळले [शेळ=
कडा+तास=पात्र]

शिल्पट—वि शिल्पन नमळट, दुवळा नपुसक अक्षक,
नालायक [स शिल्पाट]

शिल्प (र) पुटी—ही हल्की बारीक बाळकी काडी, शिंपनी,
फोंक छडी [शिंर]

शिल्पधत—प्र चिल्लत पहा
शिल्पशिला—श्ला—५ १ साखळी, सूत्र राय ओळ
'लहान-मोराभिन्न साठशिलशिला आमाराचा मित्रता ठेविला'

—पया ८७ २ सवच, पररा, बहिवाट, ऋणानुबध 'मोडव
तजग याजकडे वर्तमान कळविण्याचा शिल्पशिला जारी असावा'
—स ८४३५० [अर शिल्पशिला]

शिल्पशिलाटा—५ ससेमिरा, छेडणे 'सर मालकम हळे
सान्या सारखा ताडर मु शरी त्याच्या शिल्पशिलाटपाला कनाटून
असेली सोदून गेला.'—स्वभावचिंत्न २४

शिला—ही १ मोठा दगड, पापाण, खडक 'ज्यो पद
रें शिला परि अस न हे शापिली।'—कथा ३६ २ पाटा,
पदार्थ काढवयाचा सपाट दगड ३ उवरा, उवरख [स] •कुसुम—
न दगडूळ, थोडफूळ •जतु—जित—५ एक औषधी पदार्थ
(हा दगडातून पातारतो असे म्हणतात), (६) बिदुमेन
•घातु—ही एक अल्युमिनियमयुक्त पांढरी माती, एक प्रकारचा
खडा •पट्ट—५ पाटा •पुन—५ दगडी रूळ, बुन्याच्या
घाणीचे चाक •पुष्प—न शिलाकुसुम पहा •रस—५ एक
सुगंधी चिक्ट पदार्थ •राशी—५ मोठा दगड, पर्वत 'माडे
माडे पर्वत माही पोढीही जो शिलारशी। निरुक्ता नरें ती कली
सरेशदरिका दासी।'—विद्याप्रसदा •लेख—५ दगडावर कोर
लेली अक्षरे शिलोच्छय—५ पर्वत

शिला—५ चिल्लट, चिल्लताचा भाग [अर शिलाभा]
शिलाई—ही शिण्यावळ, कपडे शिण्याची मजूरी [शिवाणे]
शिलाण—न कापून, चिल्लत वगैरे तयार केलेली माजी.
[छिल्ले]

शिलाणे—न स्वभाव, वर्तन, दृष्टि, शील [स शील]
शिलावर्त—५ थोड्याच्या गुढ्यावरील भोंवरा [स]
शिला—ही छिली, दराजाच्या दुहरी बौकटीस जोडणारा
सालचा दाडा (सऱ्या दाड्यास थोडा म्हणतात)

शिली—ही पिली, मिशुरी, सुरकुट—भाए २६८
शिलाक शिलाकझाडा, शिलीकचट्ट, शिलीक-
साखळी—शिल्प ६० पहा

शिलीमुख—५ बाण 'निर्देय काम शिलीमुखविद्वद्दय
राम पावला कपा'—मोराभायण १ २९ [स]

शिलेखाना—५ शस्त्रागार शस्त्राखे, दारुगोळा ठेवण्याची
जागा [अर शिलाखाना]

शिलेजोर—५ शस्त्रसामर्थ्य, शस्त्राखाचे वळ 'दत्तात्री
शिन्हे याणीं शिलेजोरविशीं मारावाडी मागे सारोन गावात घातेले'
—भाव १६ [स शिलाजोर]

शिलेटोप—५ शिरलाण जिरेटोप
शिलेदार—५ हत्यारी, पदार्थ पोढे घेऊन सैन्यात वाकरी
करणारा 'शिलेदाराचे पाया पडता पडता कपाळ धिनत
चाले'—पारसनीस ४१ [अर शिलाद्वार] शिलेदारी—ही

शिलेदाराचा, पदा, चाकरी - वि १ शिलेदारासवर्षी २ (ल) गर्बिष्ठ, ऐटबाज, नोकखोकाचा, उधळपा, वेताल, अग्निबंध, स्वर चवरे पुढे दिलेल्या शब्दांची जोडून जोडतात. दग डोंग, डोल, रीत, चाल, वाणा, कारभार, डोलणे, चालणे, गोष्ट आदर वगैरे ०टंग-उ अवाढव्य, उधळपा, वेसुमार खर्चे, दिमाख, अतिशय उधळपटी, वेलाग ऐश्वर्यप्रदर्शन

शिलेपाट-उ आगगाडीच्या रुखाखाली घालावयाचे लाकडी चौस ओडे [३ स्लोपर]

शिलेपोस-स्त-वि १ चिखती हत्यारबंद, कवचयुक्त 'भदागिरी शिलेपोस' - वाढतमा १९ 'शिलेपोस पल्लेण एविल्लि पदाण जरीचे समले.' - भ्रला ४७ २ (ल) तयार, सज्ज, मागे पादा नाहीं असा, सडा [अर सिलाहू+पोस]

शिलेमाले-उभये चिखत व भाळे, दाळाळे, सामा-यत हत्यारेपात्पारे वगैरे शिलेभाल्यानिर्झी, शिलाभाल्या निर्झी-किवि हत्यारापात्पारासह शस्त्रासुग्रीसह, दाळाळयुक्त

शिलेमान, शिलेमणी-उ गोमेद शिवरातु

शिलोच्छुत्ति-ओ शेत कापून नर इतर ये धान्यादि कण राहतात ते वेंचून त्यावर निर्वाह करण्याची श्रुति - वि अदा श्रुतीने राहणारा (तपस्वी, मुनि) [स]

शिलोत्तर(स)रा-री शिलोत्री-पुत्री १ जमीनीच्या इजार पाराने खडकाराकडून व्यावयाचा हक (सामान्यत विष्वास एक मग) २ शिलोत्तरी पहा शिलोत्तरीद्वार-उ शिलोत्तरी हक्काचा मालक; शिलोत्तरा पाटिल शिलोत्तरा पाटील, शिलोत्तर-शिलोत्तरा पाटिलकी वगैरे या हक्कदारासच नावे आहेत- शिलोत्तरा पहा कुलाव्याकडे मिठागराच्या मालकास शिलोत्री म्हणतात [स शिला+उत्तर]

शिल्प-न वीणतेंदि कलाकौशल्याचे, कुसरीचे यात्रिक वगैरे काम, हुस्मर, कला, हस्तकौशल्य [स] ० कर्म-न यात्रिक अथवा हस्तकौशल्याचे काम कारागिरी ० कला-ओ कलाकौशल्याच्यासवर्षी शाक, हाग यात सामान्यत वास्तु शिल्प, मूर्तिशिल्प ही मोठतात-हाको श ६७ ० कार शिल्पी-उ कारागीर यंत्राखण्ट कलामिष्ठ यंत्रकलाविशारद ० विद्या-ओ हस्तकौशल्य, शहरचना, चित्रकला मूर्तिकर्म इत्यादींचे ज्ञान ० शाला-ओ कलाकौशल्याचे प्रदर्शने निर्माण करणारा कारखाना ० शास्त्र-न यद, मूर्ति, चित्र वगैरेसवर्षी नियम दर्शविणारा यय, निषध शिदिपक्ष शिल्पी-उ कारागीर.

शिल्पकल-ओ (वेधारी) एक फूट लांबीची, दोळाकडे निमुळती दोत गेलेली पहार - युजा ५३ [स शिल्प+कल वळन दगड]

शिल्पा-उ (वे) भित पाधताना मज्ये पातलेला आडवा लांब दगड, पद, (६) देडर [स शिला]

शिल्लो-ओ (गो) एक प्रकारचा सरहा

शिव-उ एक खाडीतील मासा शिवड-डा-उ (ऊ गो) एक मासा, मोठे खुगट

शिव-ओ सीमा, हद्द मर्यादा, कड [स सीमा]

० धडा-उ शेजारी, सीमेवरील, हद्दीवलीकडील मनुष्य [शिव+पडा] ० धडो-उ शेजारी शिवधडे, सीमधडे, सीमधडे-

पुनम सीमेवाहेरचे शेजारच्या गावचे लोक - योमा १७९

२१ ० धार-ओ (साकेतिक) धारीक तुपाची धार [शिव+धार] ० शेजारी-उ सीमेवलीकडील, शेजारच्या गावचा मनुष्य

० सोवार-उ शिवशेजारी शिवाणी उभा न करणे उभा न राहणे देणे-शाराणी उभा न करणे, आपल्या सीमेवरदि येऊ न देणे शिवार-शिवार-नउ १ गावच्या सीमेच्या आतील

वस्तीखेरीज इतर जमीन, सर्व शेतजमीन २ (काही) आगांत, विशेषत दक्षिण कोंकणात) हाडील्लुडचे असलेली जमीन, बाग

यतिचे, राई ३ कापून रचून टेंकेली इमारतीची लाकडे ४ लाकडे आणावयाकरिता जंगलात केलेली खप [स सीमागार] ० पडित-

उ खेगेगावातील साहिगार हसम, मामपडित, खेगेगावातील लोक ज्याचा सल्लामसलन घेतात असा अर्थन ज्ञान असणारा खेड

बळ ब्राह्मण, अज्ञानी, राजवट मनुष्य ० पाडणी-ओ गावच्या जमीनीची मोजणी, तपासणी ० हट्टेपाक-उ १ शेततील हुरडा, ओंया वगैरे अर २ शेततील पदार्थांचे तयार केलेले अन्न,

जेवण शिवारो-उ (गो) शिवार ची देवता

शिव-उ १ त्रिमूर्तीतील एक देव, सहायकर्त्री देवता, राक्षस, महादेव, महेश्वर २ चैतन्य आत्मा, जीवापासून निराळे चित्तवन

३ सत्तावीस योगापूर्वी एकविंशत्वा योग ४ मोक्ष ५ (द्विरुक्तीने) शिवशिव तिरस्कार नापसति खेद उद्दगवाचक उद्गार 'ऐकोनि

कृष्ण शिव शिव ऐसे आधी म्हणोगि मग हाते.' - मोक्ष १६

२५ -न मगल, कल्याण -वि मगलकारक कल्याणदायक

खुशदायक शिवशिव करणे शिवाशिवा-तिरस्कार, उद्दग दासविणे (किं० कार्ये म्हणजे) शिवावरचा घेल उच्चलणे-

काढणे-येणे-एक प्रकारचा नापसति खेद शय्य घेणे शिवा

घरचा घेल चुकेल पण हें चुकणार नाही-एखादी न

जळणारी गोष्ट दर्शविण्यास जोडतात ० कळ-ओ (कर) सचारा

अगत येणे ० कळ्या-ओ (कर) राग ० सतुद्देशी-ओ

भाषणयचतुरेरी, मद्दशिकारा ० दिनी-ओ पक्षादशी, शिवगत्र

० दोह्या-ओ (घेने) अगाळा राख फाटणे, ह्मास घाटणे

वगैरे शिवोपासनेचा व तपस्येचा अंगीकार करणे (किं० घेणे)

० धातु-उ गोमेद ० गड-उ एका नदीचे नांव निर्मिष्य-नय

१ शिवदेवतेम वाहिलेलीं फुले वगैरे. २ शिवस्व; स्वतः न वापरावयाची, ध्यावयाची, उपभोगावयाची द्रुमन्याची वस्तु. याचा शपथसारखा प्रयोग होतो. ०पंचाक्षरी मंत्र-३ ॐ नमः शिवाय हा मंत्र. ०पदो-खी. १ ज्यामध्यें कल्याणमय शब्द आहेत असें धाडूमय. २ शंकराच्या स्तुतीपर पदें. ३ शिवाजी महाराजांवर रचलेलीं पदें. ०पुरी-खी. १ वाराणसी; बनारस; काशी. ०भैरव-३ (राग) एक राग. यांत पड्ड, कोमल ऋषभ, तीव्र गांधार, कोमल मध्यम, पंचम, कोमल धैवत, तीव्र निषाद हे स्वर लागतात. पण अवरोहांत निषाद व गांधार हे कोमल देण्याचा प्रघात आहे. जाति संपूर्ण-संपूर्ण, वादी धैवत. संवादी ऋषभ. गानमय प्राप्त.काल ०मुहूर्त-३ सुशोभ्यावरोवरचा पहिला सुहूर्त, सोडोतीन पड्डांचा काल ०योग-३ सत्तावीस योगांपैकीं एकविंशत्वा योग. ०रात्र-रात्रि-खी. प्रत्येक महि न्याची वष चतुर्दशी. विशेषकरून माघ वष चतुर्दशी. ०रात्र घात-खी. कापसाच्या गुनाची १८७॥ फेरे अथवा ३७५ पदरांची वात. ही दर शिवरात्रीस लावतात. ०लघ्न-न (शुभ सुहूर्त) दसरा. [सीमोक्षेचन अच.] ०लिंग-न. सत्कार्ये, महादेवाचें लिंग, पिंडो, प्रतिमा. ०शक्ति-खी. पुनःप्रकृति. 'तेवी शिवशक्ति त्रिवंचना तुज मी सांगेन संपूर्ण.' -एभा १४. ११. ०शरणाथ-३ लिंगायत लोक नमस्कार शब्दापेवडी याचा उपयोग करितात. ०स्व-न. शिवास अर्पण केलेले; ज्याचा अपहार करणें पातक होय असें श्रव्य वगैरे. शिवा-खी. १ पार्वती. 'शिवा भवानी वराणी । का न पावतीच कोणी ।' -एकम्ब ५.७४. २ कोन्ही. शिवात्मा-३ परमात्मा; जीवा स्म्याहून निराळा जो आत्मा तो. शिवापुढचा-वि. १ नंदी, नंदोदेल, बैल. २ (ल) निवृद्ध, दगड; मद्र. शिवामूठ-खी. १ निवाह शास्त्रापासून पाच वर्षेपश्चेत प्रावणातील दर सोमवारी नववर्षेन महादेवास अनुकर्म तीळ, तांदूळ, सादू, सुगाची डाळ व गूढ यांची मूठ बहावयाची असते ती. २ शिवामूठ बहावयाचा विधि, प्रत. शिवालय-न. १ महादेवाचें मंदिर, देवालय. २ स्नान.

शिवक-खी. (व) शिलक; चोय (पत्रावळीची). शिवका-३ (नंद) दागिना. 'हयाने आपले शिवके मोडून खावें'. शिवटणें-सकि. शेवटणें; चश्रास, हत्यास घार, टोंक काटणें. [शेवट] शिवट-शेवते-३ मांग नार्तीतील एक पोटप्रात. -अस्त ४७. शिवटी-खी. (व.) चोय. (पत्रावळीची) -वराप ५. २१७.

शिवण-णी, शिवन-नी-खी. (कों.) -एक इमारी लांकडाचें शाह.

शिवण-खी. १ दोरा घालणें, दोरा व सुईनें जोडणें; टांके घालणें; जोड; सांधा, दग. २ हुंगणाच्यामधील शिवणी-प्रमाणें रेपा. ३ शिवावयाचे, शिवलेले कपडे, कापड, जिवस; शिवणकाम. ४ घरावरील गवताची शाकारणी. [सं. सीवन] ०कर-३ शाकारणी करणारा; शाकारी. ०काम-न. शिपी-काम; शिवण्याची क्रिया; शिवण्याचे कपडे वगैरे. शिवणा-वळ, शिवणावळ-खी. शिवण्याची मजुरी, वेतन, मूल्य. शिवणी-खी. साधा; जोड. 'मग शिवणी जैसी जलटे । शुक्ति पदवाची.' -हा १.२१६. शिवणें, शिवणें-उक्ति. १ टांके मारणें; दोरा घालणें २ शाकारणें; गवताचें छप्पर करणें.

शिवणें-अकि स्वर्श करणें, स्वर्शणें, संसर्ग होणें; संबंध पडणें. 'तिला स्वर्शितुंघेंचें अवमता शिवे काय जी ।' -केका १०६ [सं. स्तृ] शिवावयाचें नसणें-खी. अस्पर्श असणें शिवशिव-खी १ स्तृय व अस्पृय यांचा निवृत्त येउन झालेला गोंधळ; विटाळाची कालझालव; संपर्काचा भ्रष्टाकार. २ अशौच वगैरेमुळे झालेला विटाळ. शिवूं नयेदी-खी. अस्पृश, रजस्वला स्त्री. शिवसणें-अकि. शिवणें; स्वर्श करणें.

शिवनक-३. सातातील, साळीतील एक जात. शिवर-खी. (गो) भेग. शिवरायचें-अकि. (गो.) बारीक भेगा पडणें.

शिवरडोलो-खी. धावड; धावडें; अचूक; आळ. एक शाह. यावर काही पांनें दिवाळी व झाडें पादरी सेतात.

शिवरम-३ आतावरील पातळ पेज किंवा शिवरविलेच्या हाळीवरील पाणी. याचें कालवण करतात.

शिवरा-३. (रागा.) शिनोडा; पाणी शिवडणें; पाण्याचा पातळ सेक [सं मिच]

शिवराई-खी. शिवाजोनें पाडलेले नाणें, पैसा. [शिवाजी] शिवराभिवरा-भेयरा-विचरा-३ मूठ सीना व भीमा या नगान्या कांडची शेती. आता सामान्य शेती, पिके, जमीन या अर्थां वापरतात. 'शिवराभिवरा पिक्लीं-येनें पिक्ली.' =पान्य पिक्ले, पीक आलें. ' शिवरी-वि. कुटी; धवडा. शिवरु-खी. बंदुकीची दास. शिवरुनी-वि. धोकपेनी, धोकपेन गांवचें. शिवशाही-०. शिवाजीनें स्थापन केलेलें राज्य व पाद्व दिजेरी राज्यपद्धति.

शिवशिव शिमगा-३ शीतळ शिमगा, धुळदंडीचा दिवस

शिवशिवशिव—वि १ थर ताजें, शुद्ध (दवा, पाणी वगैरे) २ सौम्य वरून नष्टे ते ३ भूतपिशाचादि बाध पासून सुरक्षित (रस्ता, भाग प्रवेश) ४ सौम्य सुलभ, सापे सुनाध्य; सात, खचतर नष्टे अंगे (देवत, मूर्ति दव) ५ भूतपिशाचादि पीडेपासून, घुरी वजन, साति वंगर करून मुक्त कळेल (धान्याची राय, वंगर) ६ सात थर, पोमल (मन जोव वंगर) [म निव+शीतळ]

शिवशिवशिव—अकि शिरशिरा यणे, काणो, पुण्णुणे शणक्षणणे, बरीने दुखणे, (दात कान, हात, पाय, शरीर वगैरे) [म सिमसिमाय]

शिवसर—३ सिंह राशीत सूर्य असण्याचा बाल, सिंहस्य या कालात गाय चाली असता धन्यास अमिष्ट फल मिळते [स सिंह+सरणे] शिवसरणे—अकि सिंहस्यामव्य गाय विणे शिवसुरणे—शिवसुर—प्र शिवसरण शिवसर पडा

शिवळ—की १ जोखडाचे दात भाग असल्यास त्यांचा जोखारी खुगी, जोखडाची विलाच्या मानेजडकी खुगी, बिरडी बाधाबाची खुगी, शिऊळ २ विलाच्या मानेचा जोखडाजडकील भाग शिवाळ-शिवाळ-शिऊळ-शिऊळ-शिवळ पडा

शिवळ—की शीळ, शीट कि बाजवणे, घालणे शिवळणे—अकि (कों) शिरशिरा यणे, शिरशिवणे, अग थडथडणे कापणे, घडोन हाडणे [थड]

शिवळट-ळाटो—की १ शिवळ २ विलाचा जोखडा जवळील मानेचा भाग

शिवळवट—३ रण्याचा भिजवून केल्या उडा, पदार्थ बनविण्यासाठी वणकीचा केल्या लांबट गाळा

शिवळी—की एक झाड

शिवा—की गार्दवी [स] ० लिखित-न पार्वीनेने लिहिलेले फलश्रुतीत, शुभाशुभ वळ

शिवा—की बोवडी

शिवाई—की शिवराई पैमा

शिवाई-य—अम १ शिवाय विना वाचून खरीज सोडून शिवाय पाटीलगावाचे परवानगी देवडून शिकडे वणीजी जाऊ पहात नाही -दिमरा १ ११९ २ ह वसुन आपली घरून वर आणि वर ' इश्रम शिवाय ताका ताहफ सज्जीस वळ रुपये दरसाल दत होत -दिमरा १ १०० ० जमा—की अवातर वसुल मिलकत शेतसाऱ्याशिवाय इतर खड, शुद्धंगरी, नजर वगैरे निजिगारब्बा पावोच्या वसुली रकमा ० दोऱ्या—कीबव तळ्याच्या मणील खाऱ्या वरील भागाला बापून दोकाव्याच्या

दोऱ्या ० मिळकत-की अवातर फायदा, प्राप्ति, विरकोळ, मुल्य बाय सोडून इतर होणारी प्राप्ति

शिवाजी—३ (दंडरी) १ काठी व परवान यांच बाध लेला माठा दोर २ जिवा एकत्र करून त्यांचे शेवट (पद) एकात एक मिळून जर अमदील तिनक कर घेऊन दोन बाजू यादीक दारीने गुहादून केलेला दोर याचा उपयोग वणीस अड करून लाडू वर उलण्याकडे अगर खाली मोडण्याकडे होतो ३ शिवाजी राजा

शिवासा-या—कीबव भात शोड्यासाठी खडपात टाव रोवून घडवीकडा केलेली मावज -द्वि १ १९ -वदलापूर २९०

शिवा शिवगाल-ळो—की अपराध, दुर्भाषण, अजड वाक्य [स शार्प का मीरशिख] शिवरा-शिवराळ-वि शिवरा दारा, अवसर बोलणारा ' परि नष्टे हे शिवरे । ' -मोठयोग ११ ११ शिवरा-शिवांशरा-वि शिवरा

शिवा—३ (गो) भात ठेवण्याचे दर तोंडाचे लाडकी पात्र

शिवापा—की १ शीताफळीचे पाड २ अशोकाचे ताड शिवापाचोप-न शिवापा झाडावबधी निचार, रावणाने शीतल शिवपा झाडाखालीच कां ठेवली या प्रश्नासबधी विनाकारण काढ्याडू

शिविर, शिविरस्त, शिविरतु—३ सहावा ऋतू, मकर व कुंभ उचौरमास किंवा माघ, फाल्गुन हे चांद्रमास याचा काल [सं]

शिवी—की लहान कुणी, बाटली [फा]

शिरा—की शिसवी, शिसव नावाचे शाड

शिशु—३ १ बालक, लहान मूल, लेंकल ' रेडे शिशु तयास ये कळकळीनि माता कडे ' -केता १२१ २ प्राण्याचा लहान बच्चा पिळ ' असो मन्त्रशिशुने उगवून । आशुन ठेविला पूर्व स्वर्ग । ' [स] ० धर्गे-३ १ बालक लेंकळी, विगारयता २ लहान मुलें बालक वगैरे शिरनी-की मनुष्याचे अथवा प्राण्याचे खीजातीय बालक, पिळ

शिदन—न पुढ्याचे शुद्धेदिय [स] शिदनोदरपरा यण-वि कशळ पोड मरणे व विषयसुख यातच आनंद मान जारा याकडेच लक्ष देणारा [शिम+उदर+परायण]

शिष्ट—वि (शब्दश) शिस्तीचा, व्यवस्थित, नियमित, ऋतुमार्गी, नियमाप्रमाण चालणारा, शिक्षित (लव) विद्वान् सम्य समारित २ उत्कृष्ट, वरिष्ठ, श्रेष्ठ, आदरणीय पूज्य ३ उर्वरित राहिलेला, याकीचा शेप उडा ० दक्षिण, हुतशिष्ट ' हे शिष्ट सदन म्हणे धर्मात्मा भाविते ' शुद्धेष्ट वहे । '

—मोसभा ४ ५२ [स शिष्ट] म्हणुं शिष्टागमन अनन्याय
संभावित पुत्र्य लोक आले असता आपला व्यवसाय बंद
बाजूला ठेवावा. ० मंडळ—ने प्रेषित किंवा प्रतिनिधीमंडळ विनंति
करण्याकरिता, भेट देण्याकरिता, शिष्टाई करण्याकरिता पाठविलेली
मंडळी (३) हेयूटेशन ० संप्रदाय ३ संभावित, श्रेष्ठ,
पुत्र्य लोकाची रीत, मार्ग, पद्धति वागणूक, चाल ० सभा—की
श्रेष्ठ बहवा, सन्मान्य लोकांची सभा, मंडळ, समाज ० संभा
चना—की १ शिष्ट लोकांचे आदरपूर्वक स्वागत, वागवणूक,
सत्कार (विवाह, यज्ञादि प्रसर्ग आहरे, देणगी दान वगैरे देणे)
२ अहरे, देणगी (अशा प्रसर्गा दिलेली) शिष्टाई—शिष्टाई—
शिष्टायाची की १ श्रेष्ठपणा, मोठेपणा, मान पूज्यता,
आदरणीयता २ नियमितपणा, व्यवस्थितपणा शिस्त, चोख
पणा ३ संभावितपणाची मध्यस्थी, विवाहादि व्यवहारात
सुटवून आणण्याकरिता केलेली मध्यस्थी, सांगितलेला सम
सुनीच्या गोष्टी वगैरे, दोन पक्षात ऐश्वर्य घडवून आणण्याकरिता
केलेली मध्यस्थी, योग्य रचन वगैरे शिष्टागम, शिष्टाचार—
३ १ परंपरागत आलेली सन्मयपणाची, संभावित रीत, पद्धति
चाल ' शिष्टागम विधाने । विविध याग विधाने । '—हा १५
१८९ २ विवाहादि प्रसर्ग यजमानास केलेला अहरे देणगी
वगैरे ३ शाळात प्रत्यक्ष न सांगितले परंतु रूढ आचारा, नियम,
रीत पद्धति शिष्टाचार करणे—लोकव्यवहारास अनुसरून
बाईने दिसून नये म्हणून केवळ एखादी गोष्ट करवून देणे शिष्ट
घरणे—मर्ति श्रेष्ठत्वास चढणे, मान्यता पावणे, याग्यता नमता
स्वतः स मोठे सनजणे, उगाच मोठेपणा अर्गी आणणे

शिष्य—३ (शिष्या) १ विद्यार्थी, चेला द्यागीदे अनु
यायी, पट्टा २ उमेदवार, विद्यार्जनाकरिता सेवा करून राहि
लेला मनुष्य [स] ० परंपरा—की एका भाग्येमान झालेल्या
शिष्याची मालिका, छात्रगणांची, विद्यार्थ्यांची अनुक्रमाने रास,
ओळ, माल ० प्रशिष्य—पुत्र शिष्य व त्याचे शिष्य, शि-
ष्याची मोठी मालिका, शिष्यगण ० वृत्ति की १ विद्यार्थी
दशा २ विद्यार्थिदशेत मिळणारे वेतन, इय्य विद्यावेतन ३
स्कॉलरशिप ० शाखा—की एखाद्या गुरूचा अनुयायी वगैरे,
शिष्यसमुदाय, पयातील लाक, अनुचर ० संप्रदाय—३ शिष्यवर्ग,
मंडळ, समुदाय, पय अनुयायी वगैरे, शिष्यशाखा शिष्यसंप्रदायी
शिष्यवर्गापैकी (मनुष्य) शिष्यानुशिष्य—पुत्र शिष्य व त्याचे
शिष्य वगैरे, शिष्यपरंपरा, शिष्याची मालिका ' तो काय
विद्वान् । त्याचे शिष्यानुशिष्य किती होऊन गेले ' शिष्यान्
शिष्यपरंपरा—की एकामागून एक झालेले शिष्य व त्याचे
शिष्य याचा अनुक्रम, मालिका

शिस्त—न होकें शिष्ट. ' अर्थसाह अर्थमित्री । पाच पाट
काढिले शिर्षी । '—एहस्व १२ १४९ [स शीर्षे] ० फूल—न.

शिष्याचें शिरोमूषण, डोक्यातील दागिना शिस्तळ—न केसाच्या
लेंबत असलेल्या बटा जग, पाठीवर अस्तावस्त मोकळे सुट
लेले केंस शिसार शिसाळ—की मस्तस्त्रोग, अर्धशिरी,
होठेंडुची ' शिपाराचे रावे लावण । शिस्तचें जेसे । '—हा १८
१७९ सोदि, सिस तिसाळ न डोक

शिसकारी—की १ पोटातील मळमळ, कळमळण २
(स) शिसारी, वीट तिस्सारा, बटाळा

शिसनेकड—न (रें) रहाट व जूला तोडून नये म्हणून
रहाटाच्या गाडपाला ज्या दोन काठ्या बांधतात त्यापैकी प्रत्येक.

शिसली—की शिरी, लहान कुपो, बाटली [फा]

शिसव शिसन शिसजी—३ ३ ३ की एका काळ्या
कठिण लाकडाचे झाड याचें सामान व कोरीव काम उत्तम होतें

शि(शि)सयी—वि शिववाच्या लाकडाचे केलेले शि(शि)
सरेल—न शिववाच्या लाकडापासून काढलेले तेल

शिसा—३ ओळबा—सोदि म्हणून

शिसा—३ शिसव, शिसवीचें झाड

शिसा—३ १ मोठी पाटरी, कुपी, काचेंचें माठें उमट
माठें ' गुलाबशिसे उत्तमसे तीनचार पाठविले तर बरे होतें '

२ (शिष्ट) सवाचें मोहोळ (भाकारावरून) [फा शीष्टा]

शिसारी—री, शिसाटी—री—की १ तिडकारा, वीट,
बटाळा, २ दुर्गंधीमुळे येणारी मळमळ, ओकरी (किं० चेणे,
यसणे) [शिष्ट]

शिसावासा—भासा, शिसावासा—भास—३ १
फुलतून, नफानुबसान, अवघात, दुपणें, मृतपिशाच्चादि बाधा,
मोडतोड ' मृतवैद्य वेत्यानतर आमच्या गुपुस शिष्टावासा होत
नाहीं ' २ (व) चीजवस्त, मालाची जबाबदारी ' लोकांचा
शिष्टावासा सामाळण मोठे जबाबदारीचें काम आहे ' [शिस्त—
वाचा दि.]

शिसी—की (चामारी) भोंक छिद्र (चामडें टापून पक्के
झाल्यावर त्यातील पाणी बाहेर जाण्याकरिता पाडलेले)

शिसें—न एक काळसर जड धातु [स शिगक] शिस्त
पेन—की शब्दशः शिस्ताची पेन्सिल, लकडी पेन्सिल, विनसाईनें
लिढावयाची लेखणी [शिसेंन पन] शिस्ताशोध—३ शिस्तें
घालून अनुद घेणे शुद्ध करण्याची रीत

शिस्त—वि योग्य, लायक, सोभेत्तें, विनम्रक, बरोबर
[फा शुस्त घुल्लेले] ० याकी—की वसुली, यणे राहिलेली रकम,
वडवणी ० चार—वि पद्धतशीर, योग्य प्रकारचें, सोभेत्तें, साजेवें,
नियमानुसार शिस्तघोषी करणे—नेम घरणें

शिस्त—की १ नेम, नियाम, वध, सगान (किं० धर्ज,
बाणवें) ' शिस्त घडन बर्नि करोल बधिता हरणें ठिकणी

अहखळती।'—प्रला २२६ २ गुळाकडील वसूल करावयासाठी जो कुळवार सादी करितात ती, बदोबस्त ३ विवक्षित पद्धतीदुरुप, संप्रदायानुरूप वस्त्रे, व्यवहार, जावसाळ, शिरस्ता, पद्धति, रीत. [का शिस्त]

शिहाना—वि शहणा पद्दा 'विचारौनि पाता शिहाना नाही दादापरौता।'—शिखु २१२

शिळई, शिळी—जी शील, शीट, (किं वाजविणे, वाजणे) [ध्व]

शिळक-ळीक—जी शिलक पद्दा

शिळकथा, शिळकोपा—उ प्र शिळोपा पद्दा

शिळट, शिळटी—जी १ गारटा, सर्दी, हवेंतील धटपणा शैत्य (किं पडणे लागण) २ जमोनीतील ओल, गारवा, ओलवा (किं योगे) 'जमोनीला शिळट येऊ धाम परा' [स शीतल]

शिळटणे—अकि १ हवेंतील गारटा बाधणे यद्दोन (पिकात) इजा होणे २ शिळें होणे

शिळणधार शिळंधार, शिळाधार—वि किवि अति ओलाचा, सपाटपाचा (पाऊस, सर वगैरे) [स शिला+धार]

शिळपट—वि १ पातलेले (नाणे पैसा, टसा) २ सोपट, थोडड, पसलेली (शस्त्राची धार, टोक वगैरे) ३ (ल) ढिला, नेमळट, पुळपुळीत, नि सक्क, भोंगळ (मनुष्य कारभार, व्यवहार वगैरे) [स शिला+पट]

शिळपुडा—वि गारटा मोडलेले, शिळमोड, कोमट, लक, (पाणी, पदार्थ वगैरे)

शिळवट-टो—जी शिवळ पद्दा

शिळा—जी शिला, मोठा सपाट दगड, पाटा 'शिळा मनुष्य झाली। ज्याच्या घरणाचे पाली।'—तुगा २८८ [स शिला]

शिळा—चुची-उ लोहयुक्त •छाप-उ कागदावर लिहिलेल मजकूर शिखर उठवून छापण्याची पद्धति •धार-धारा-नि शिलणधार पद्दा •रस-उ शिलारस पद्दा •राशि-उ शिलाराशि पद्दा. •येत-सेत-उ १ दगडाचा सेतु पूल २ (ल) मजबूत, मठीव पट बांधणीचे पत्रे घर, यंत्र, काम मखलन पट्टण वगैरे (किं बाधणे) [स शिला+सेतु] शिळोच्चय-उ पर्वत [स शिलोच्चय]

शिळा—नि १ पर्वतित, घासा, पारोसा, जुना, नि सक्क २ (कें) पड निवाळला ३ (ल) थडा, ढिला, मद (कारभार, व्यवहार, पदा, स्वभाव) [स शीतल] शिळया कढीला ऊत आणणे-येणे-विणलेली, जुनी झालेली गोष्ट लकलन काणे मागाहून अवसान आणणे •पाका-वि उरले घुरले, भादल्या दिक्तीचे जुना, वेचव इह •शिलपाकें खाळ मुन्नी बांगडोस झाल •पाडवा-उ पाडव्याचा सण झाल्या

नंतर दुसऱ्या दिवशी उरलेले सणाचे पदाम खाणे •याचार-उ मुख्य वाजाराचा दिवम होऊन गेल्यावर नंतर जो एखाद दुसरीं दुकाने राहतात ती, (मोहनप्रेमणें) •विचवा-उ एखाद्या कामात पडला असता तें काम लवकर संपवावयाचा नाही व सोडावयाचा नाही व कोणी थोडेल तरी रागवावयाचा नाही असा फारच धिमा, मद, चेंगट मनुष्य शिळवड-वट, शिळावट शिळवण शिळवरे-न (राजा) शिळे पदार्थ (भात, माकरी वगैरे) शिळन-(वि-)णें-उकि शिळे करणे, दुसऱ्या दिवसाकरिता राखून ठेवणे, ताजेवणा नाहीता करणे, पालविणे शिळावळ-जी शिळे अन्न खाणे शिळ्या पदार्थांचे भोजन शिळो ओटी-जी गर्भाधान विधीनंतर दुसऱ्या दिवशी सद्याळीं सुग्रीची आई तिची ओटी निजावयाच्या खोलीत मरते ती

शिळारेळ-शिळावळ—जी थड वेळ, शिळोपा [स शीतल+वळ] शिळावन, शिळान-जी शिळोपा, हवेंतील घडाई अन्नाची छाया मळम [स शीतल]

शिळासतमा—जी धावण छद्म ससणी या दिवशी क्रिया वाण व्हात [स शीतला+सतमी]

शिळावटे—उ थोडपाच्या शुद्ध्यावरील भोंवरा -अक्षप ११०

शिलु—उ शील, स्वभाव [स शीच]

शिळासरा पाटीलकी—जी सार धावयाची असतां अथवा मिदामर करतावा समुद्राचे किंवा खाडीचे पाणी अड विण्याकरिता जो बंधारा बांधावयाचा असतो त्यास जें एक द्वार राखलेलें असतें तसे एक शिळा बसवीत (शोळ पद्दा) या द्वाराची व शिळेची देखरेख ठेवण्याकरिता जो मनुष्य नमेल्या असतो त्यास जो हद्द किंवा वतन दिलेले असतें ती

शिळोचरा-री-शिळोचरा पाटील-शिळोचरीदार, शिळोत्री—उ वरील शिळोचरा पाटिलकीचा वतनदार

शिळापा—उ १ दिवसांतले थड वेळ शिळावेळ पद्दा २ हवेंतील पडणा गारवा, गरटा सर्दी [स शीतल]

शिक्षक—उ १ पतोची खुजुकी अभ्यासक, विद्या वगैरे शिक्षणास २ (छत्र) चोर वगैरेस शिक्षा करणारा [स शिक्ष] शिक्षण-न १ अध्ययन, शिक्षणूक २ दडन, शिक्षा करणे, पारिपत्य श्रावण ३ अभ्यापन शिक्षणी, शिक्षणूक शिक्षणीप-वि १ शिक्षणास अध्ययन करण्यास योग्य, शिक्षणासारखा २ दडनीय, शिक्षा करण्यास पात्र शिक्षणें-उकि १ शिक्षिणे समजून सांगणे २ दड करणे, शिक्षा करणे, ताडन करणे शिक्षा-जी १ शिक्षण अध्ययन, अभ्यापन 'बापाच्या शिक्षेपुढें जीं पक्कीस बईं अगोदर जन्मून जितकें

ज्ञान प्राप्त झाले असतें तितकें झाले ' - नि ७१ २ दह, पारि
पत्य, शासन शिक्षापरिण-सकि शिक्षविणे ' जा का बुद्धी
शिक्षापिणः विद्या एकनि द्रष्टा केला । ' - हा १ १५ शिक्षा
चार-निवि दिलेल्या शिक्षाप्रमाणें उदा० शिक्षावार-तन्खा-
पत्रक-ताळेबंद शिक्षाचारी-भी शिक्षाप्रमाण केलें पत्रक
शिक्षित-वि १ शिक्षण मिळालेला, शिक्षलेला, विपुण, पढित
२ शिक्षा, सजा दिलेला, शासित, दंड झालेला ३ शिक्षीचा,
मुन्यवस्थित, वळण स वलेला. ४ अभ्यास केल्या, वाचलेला,
पढलेला, अभ्यासलेला (प्रश्न, विषय, पुस्तक) शिक्ष्य-वि
१ शिक्ष्याच्याचा शिक्षविषयास योग्य २ शिक्षा कल्यास पात्र,
दंडाई

श्री-अ कालवचन क्रियाविशेषास लागणारा एक निर
पैक प्रत्यय उदा० कदाशी, कधीशी, तर्षाशी, एव्हाशी,
माग्या इ० याप्रमाणेंच ज्ञान आणि शीक इदि प्रत्यय लावतात
प्रौढ भाषेत ह सामान्यत आढळत नाहीत

श्री-श्री (गो) यडी, दैत्य, सर्वां [स शीतम्]

श्री-श्री पाण, विष्टा

श्री-यद्वा तिरस्कारार्थक, तितकारा दासविणारा उद्गार

शीक-श्री शिक्षण, शिक्षा, रीत तब दबवती म्हणे
भाणा शीक लावू । ' - तुगा ११० म्हणोन विना स्मर
शीक लावी । ' - सारह २ १२ [स शिष्ट]

शाक-न शिकें

शाक-श-उ नानकपथी मनुष्य एक हिंदु धर्मातील
पथ व त्यातील व्यापि [स शिष्य]

शीक-श्री शिक किउका नाकातून ठसण्याने बाहेर
पडणारा वायु (कि० जाणें, घणें) [स शिक्का ध्व]

शीग-श्री १ धान्याने माप भरलें असता मापान्द्या वर
यणारी निमुळती रास २ जमिनीवर धान्याची अगर इतर
पदार्थाची रास केली असता वर दिसणारा निमुळता भाग ३
शिखर उचवटा ४ (ल) अखेर शेवट मर्यादा अवधि
' नली वृष्णे न्यावी स्वपदाप्रित कामना शिगरा जी ।
-मोगदा ५ १७ ५ सपाट जमिनीवरील उचवटा [स शीर्षक]

(वाप्र) शीगमाप दर्पो-कि १ चांगले माप घालणें २ (ल) एखा
याची बागली भरपाई करणे शिगेस चढणें-शिखरास, पूर्णत्वास
जाणें ' बॅं बहु चढा तुजा मद सिंगेल । - मोठयोग १२ २३
सामासद-० लाट-(शिगेच्यावर गेलेलें) अतिशय समृद्धि, सप
प्रता गडगज शीगरोट पीक-अमदानी-दौलत इ० -निवि
समृद्धिपूर्ण सत्रनेतें ० लाटा-वि आतीर धान्यादिकाची शीग
खोदून सपाट कले (माप पात्र) शीगवर-किवि अगदीं शीग
लागल क्षक्या प्रमाणात अति समृद्धतें शिगादारी-अ
(ना) अगदीं भरून, साबेतोर, तोंडातोंड

शीघ्र-वि त्वरायुक्त चलास, त्वरितगति -त्रिवि त्वरित,
मत्सर, त्वक्कर, अलद, ताबडतोब ० कवि-उ त्वरेने काव्य कर-
णारा, जल्द कविता रचणारा काणत्यादि विषयावर ताबडतोब
काव्य करतो तो ० कैम-न (ज्यो) युतिस्थान (उच्च) व
म्ह यामधील सूर्याशी होणारें कोनात्मक अंतर ० फोपी-वि
एकाएकी, तत्काळ, एकदम, ताबडतोब रागावणारा, यत्किंचित
कारणावरून रागावणारा, तापट, रागी ० फल-न (ज्यो)
प्रहापासून पृथ्वी व सूर्य यास जोडणाऱ्या रेखा काढल्या असता
त्यामध्ये होणारा कोन ० बुद्धि-वि तीक्ष्ण, तत्तरीत बुद्धीचा,
चलास, बुद्ध्यास बुद्धीचा ० सतोप-वि त्वक्कर सतृष्ट होणारा
शीघ्रोच्च-न (ज्यो) प्रहाच्या क्षेतील सूर्यापासून सर्वात
दूरचा बिंदु (इ) लोअर ऑप्सि याच्या उलट मंदोच्च
शीघ्रोच्च मंदोच्च सूत्र-न (ज्यो) प्रहाच्या क्षेतील
सूर्यापासून सर्वात दूरचा व जवळचा बिंदु जोडणारी रेखा, उच्च
नीचरचा (इ) लाइन ऑफ अपसाइन्स

शीट-श्री पत्राची विष्टा

शीट-न चीट, रनीवेरगी कापड [इ चिन्म]

शीट-श्री शिटी, शील [ज्व]

शीड-न १ गलबताचे अवजार, बारा धरण्याकरिता गल-
बतावर जे कापडाच कलेले साधन वापरतात तें २ (ल) पाणी
दार पोड्याचा मानवा बाक ० अर्या करणें-शीड पाडणे, उत
रणें, गुडाळें ० उतरणें-(ल) कमावणा होणें, मानहानी होणें,
अपयश येणें ० उभारणें-१ शीड मोडलें सोडणे, बारा धरून
गलबत चालू करणें २ (ल) भरभराट हो ० उत्कर्ष होणें ० चढणें-
उत्कर्ष होणें, वैभवास चढणे, ऐश्वर्य प्राप्त होणें ० धरणें-(ल)
पोड्याने चालताना एटीने मान वर वरणें ० ह्याकारणें-शीड चढ
विचें, माकळें सोडणे सामासद-० शीडो-श्री डोलकाठी,
शीड बाधावयाची मोठी काठी ० दोर पु शीड आवळण्याचें
दोरखंड ० द-पु शीड फाट नेये म्हणून त्याच्या काठास शिव
लेग जाड दोर

शीण-पु १ यकवा, ग्लानि, भागवत, अति भ्रम केल्या
मुळे येणारें पात्रवैकल्य, दमशूक (कि० येणें, वाटणें, मानणें) २
नटाला, निराकारा खेद, तिरस्कार तुमच्याच मुलानें तुम्हास
शिवी दिली म्हणून मला शाण वागला ' ३ व्यर्थ भ्रम,
निष्फल यत्न रामदास स्वामीपण । केला तितुकाही शीण । '
-नवनीत पृ १४० [स शीर्ष] ० भाग-पु यकवा, ग्लानि,
दमशूक (सामान्यत) [शिणेंभमागें] शिणोटा-पु यकवा,
भागोटा

शीण-पुभी वय, उमर च्यामान वयोमर्यादा तो आणि
मी एका शिणेचे भाई ' [अर शित-वय, काल] शीण भीण

फिटणें—वयातील अवतरासुलें वाठणारा आदरयुक्त दारारा, भीति कमी होणें शीण भीण फेडणें—वरील प्रमाणें आदर, भीति कमी करणें, नाहीशी होणें [शीण+भीण-भीति भेणें]

शीण—न (गो) उसनें वाण, शीणकाडप—उसनें वाण फेडणें

शीत—न १ शिजलेल्या भाताचा कण, दाणा २ (कों) ग्रामदेवतास दाखवावयाचा (वार्षिक) नैवेद्य, यत्ति [स शिक्श] म्ह० १ शितावळून भाताची परीक्षा २ असतील शिते तर मिळतील मुनं ० कण-कूण-पुन भाताचें शीत 'एक कड येऊन गेला म्हणजे आतील एक शितकण घोटांनं चेंपून पाहून' -पाटझास ० वड-जी (कों) भाताच्या शिताचा पसारा, भाताची साड केली शितें ० डी-जी गोळा, गट्या, गुठळी, कवरी (नासलेले पदी, रफ, कडी, खीर इ० चा गोटून झालेला)

शीत—न धनुष्याची दोरी, प्रत्यचा 'कडकड धनु मोडे थोडिता शीत नेटें' -सायब रामायण बाल २६

शीत—न १ (विणकाम) शाण्यामधील खालचे वरचे दोरे अलग करणारी आवडी काटी २ (कों) शिमरण्याव्यें सडाणेवर पुरण्या करिता आणतात तो घुरमाडाचा किंवा इतर झाडाचा डोंडा

शीत—न थडी, दैत्य, सर्दी [स शीत] -नि १ थड, गार २ (ल) मंद जड, उदासीन, आळशी शीतक—उ पदार्थ थड करण्याचें, यिजविण्याचें यज्ञ (१) कन्हेन्सर शीत कटिवेध—उ धुव व धुवटें सामपील प्रवेश शीतकर—उ थड ० काल—उ १ हिवाळा, हमत व शिशिरकन्ध्या काळ २ हिवाळातील व पावसाळ्यातील मिळून सडा महिन्याचा काळ.

[स] ० उदर—उ यडीपासून आलेला ताप दिवताप [स]

० पित्त—न १ एक प्रकारचें कोरटें वृष्ट २ पित्तदोषामुळ येणारे पडसें, हाणारी सर्दी, दैत्यविकार [स] ० मानु—उ चंद्र जेसा नवीन न भी घन गर्जे हाकोनि शीतमानु ररी -मोकणें ११ २४

० नौगुणेनि जरि पून शीतमानु -र [स] ० भगळ-वि दोन्ही डुशीखाली दोन ओंबरे असणारा (पोडा) -अथप १२४

[स] ० सेह—उ १ मूत्रावरून हात होणारा दैत्यविकार, सर्दी, पडसें व अन्ना विकारात होणारी रफवी [स]

० वास—उ यडीच्या बळी पाण्यात उमरे रद्दाणें, एक प्रफारशी तपस्व्या [स]

० वीर्य—वि ज्याच गुणधर्म थड जाहूत असा, दैत्यकारक, सर्दी उत्पन्न करणारा ० सुरीय—उ थड व सौम्य असा गुत्तास

-वि थड व सौम्य असा घुसायुक्त (धान्याची डुल्लूक)

[स] शीतानु—उ चंद्र शीतोष्ण-वि थोड, ज्येष्ठ उष्ण

शीतता—न थडी, सर्दी, दैत्य शीतळ-ळ-वि १ थड, गार २ मळ सौम्य, घुसकारक शीतळदाई—ओ एक

मुलाचा सेव 'हाम्या शीतळदाई' ॥ पारा मेठी दुसरी मादी ।

-मज ३३ शीतळा-ळा-की १ देवी, अगावर उठणारा पोड्याचा रोग (कि० येणें, निघणें, मावळणें, वानपणें) २ या रोगाची देवता शीतळा(ळा) देवी-की देवी या रोगाची दवता शीतळचिनी-पाटी-शिमगा-शितळ पद्दा शीतळाचो-उ यडाचा, गारवा

शीत—वि सडा, सडा ही सख्या जरवी वर्षास लावतात [अर धीट]

शीट—न आषट्याचे झाड -बदलापूर २८४

शीन—वि सुनं, मोडकें, जीर्ण, मोडकळीस आलेले [स शीणें]

शीनवाज—उ एक पक्षी हा गवचिमणीपेशा मोडा लहान असतो रंग गडद उदी असून छातीवर पांढर टिपके असतात [फा]

शीना—उ छाती, ऊर 'त्याची दुराटी बटूक लाविली दिव्याला' -सासइ रापुणे ३ [फा सीना]

शीप—ओ शिप, शिपी, शुक्ति [स शुक्ति]

शीम—की (राजा) शीम, सीमा, मर्यादा, हद्द [स सीमा] शीमघडा-ड्या-डी-उ शेजारी, शिवधवा पदा

शीर—ओन एका बाजूस पात्या बळकण माडाचा ताप

शीर—की १ शरीरातील नाडी, अगुद रफवादिनी, धमनी, सामान्यत रफवादिनी, नस २ यज्ञाग्रासु स्नायु

मासदोरक, भाजदोरक ३ पान, फळ वगैरेंतील रसवाहक तनुसस्त भाग ४ लाकडातील रवा, लकीर, रेष, (यावरून)

काठी, खाव लांकूड याची कड [स शिरा] शिरा घेणें,

शिरा किंवा शीर घेणें-काढणें-तोडणें-देणें-शीर सोडून

रफ काढणें शिरा तानने, ताणणें-ताणून, तानून ओर-

डणें-चालणें-माडणें-रडणें-चाद करणें, २-मोडणें,

जोरजोरानें हाका मारणें, कोलणें, भाजणें, तरण, ओरडणें शाक

करणें, वादविवाद करणें इ० शिरा-शिर तोडणें-घोडा

खच्ची करणें शिरा निघणें-ऊस रोड घाल्यामुळें शरीरावर

शिरा स्पष्टणें दिवू लागणें शिरा पुसविणें-रागणें, क्षोभाणें

शिरा तळतळून उडणें (म्हशोला, गाईला, घोडोला चार

कोला) शीर फुटणें-दुप वाहू लागणें घोड्याला,

पोराळा-शीर फुटणें-जोरानें वाडीस लागणें शीरचाला-

वि शिरा, रेषा उठून दितणारा, खासमारखा (शिरा वगैरे)

शीर—न कोकें मस्तक शीरें शरीराचा खांद्यापासून वरचा भाग, मुडकें [स शिरू] म्ह० शीर लगामत हो पणड्या

वचास-मुठ्ठय जीवत राहीस तर अनेक गोष्टी मिळवू शकल

शीरखड, शीरटोप वगैरे शिरखड शिरटोप इत्यादि शिर खाली

पडा शीरदळ-रफपशीं जाळें, रफपशींवा, शिराचा समुदाय,

भोके. शीर मुंडणे-गन्ध्याम येने शीरपणती-भी खाने-
मुमारी, मनुष्यांची मोजदाद

शीर्ष—पणि निरुद्धित, मोडणेभोडणे, अवयव निरुद्ध-
लेप, निरुद्धाप्र, विरुद्धलेप, नागलेप [सं]

शीर्ष—न मस्तक, बोंडे, शीर [सं शीर्षे] शीर्षा
मिगय-३ हाके हाता केन्नेले अभिनय, हावभाव उदा०
आभिन, पुन, विपुन, परिवादित, आपुन, अवयुत, अंशिन,
निदधित, परागत, उन्निगत, अपोगत, सीलित व केंपित
० पादो-३ जगवादी प्राण्यांच्या वर्गातील प्राणि या
प्राण्यांच्या दोरयाभोवती आठ बिया दहा मुवा असणात
शीर्षोत्तन-न शीके गाली टाून पाय वर ताठ व्हाऊ उभे
रहण याचे तीन पार प्रकार आहेत-संदेग ३४१.

शील—न (शै) शील

शील—न १ स्वभाव, अंगमूत गुणधर्म, उपपन्न गुण,
दहस्वभाव २ गुणति, सोज्वल स्वभाव, बदेन, बदेगूक, चारित्र्य,
सद्गुण (समागुण)-वि गुण, उपग, स्वभावच असलेला,
उपगत कट असलेला, प्रतीतीचा उदा० अष्टदयन-धर्म-धर्म-
दान-गुण-पाप-विद्या-पठन-विचार-व्यय-दया-तृपा-न्याय-
स्नानमध्या-गादन-मुद्धर्म-दुष्टधर्म-अर्ध-अनुगुण-विवाद-
शील तसेच सुशील, दुःशील, कुशील इ० शीलान्न शील-
यत-नि १ शुक्लमायी, सद्गुण, गुण २ उमदा, उत्तम जातीचा,
आवर्तन, पाणीदार (घोडा)

शील—३ धार लावण्याचा दगड -बदलापूर १०३. [सं
शिला]

शील—श्री विलसत, यद्गर 'शीलचा राहत' -इपु-
कीयो १० 'शिवचा शील करी अगाला' -पो १२. [अर.
शिलाहू]

शीलवृत्ति—श्री शिलवृत्ति पहा

शीव, शीव—श्री हृद, मर्यादा, सीमा [सं सीमा]
शिरार्णी उभा न वरणे, न राहू देणे-दूर अंतरावर ठेवणे,
जवळ येऊ न देणे, जवळ उभा न वरणे ० फारी-यडी-
यड्या-यड्या-नि शेजारी, पंगोशी ० शेजारी-सोयरा-
३ विजेनयड्या शेजारी, मिकेकडील मनुष्य ० तकरार-श्री
हरीसवधी तडा, भाडण ० धोडा-३ हरीवरील, हृद दाखवणारा
दगड ० पूजन-न सीमानपूजन, बरोच आपल्या यावच्या
सीमेवर (हरी वज्रात किंवा मडपान) करावयाचे पूजन

शीवड-३ (गो) एक जातीचा माघा

शीवळ-श्री शिवळ पहा

शीस-न मस्तक, शीर, हाके 'का शीस खाहनि
आपुले.' -हा ९५०० [सं शीर्षे] ० मणी-३ दोक्या

शीत बर्फार, भरण, दागिना 'भुजंग शिरी दीपवेणी । माळी
नीस मणी वृष्ण मणी ।' -अ १०७०.

शीस, शीस-न पुलाच्या मागे दिवणारा कळाचा
घोडा, काकडी, मोपळा बगर वेरावर पुलाबरोबर दिवणारी
कळाची ल्हान आरति ० पूल, शीसपूल-न १ ज्याच्या
मागे फळ धरु लागले, ल्हानसे बोड दिवते अंगे (काकडी,
मोपळा बगर) वेगवेगळे पूल याच्या लहट बायपूल-नाम
पूल २ दोक्यांना घालवयाचे शिवांचे भुपण ० पूल-पुली-
नि. फळे धरणारे, वांत नवडे अण फळदाह.

शीळ-श्री शिळी, शिळ (कि० पाळणे, पाजणे) [घ्य]

शीळ-न शील पहा 'सज्जनांचे शील । स्वभाव जिवें ।'
-हा १३ २९१ [सं शील]

शीळ-श्री १ दगड, विशेषत मज शुद्धशुद्धीत व सपाट
दगडाच म्हणतात, दगडाची चौप, पाटा, धार लावण्याचा दगड,
स्नान करण्याचा दगड, धुण्याचा दगड, उबवण्याचा दगड बगैर.
-न खार धरणे, दिवा निदामर बांधणे याकरिता जो
समुद्रावरीं अथवा खाडीत सपाट पालाशात त्यात मधून मधून
द्वारे ठेवतात त्यात दगड बसवावयाचा असतो त्या दगडावरून
त्या द्वारावदि म्हणतात (कि० पापणे, दडकणे, मरणे, मिळ-
वणे, पुढे) नेतर हीं द्वारे रक्षण करण्याकरिता एका मनुष्याची
नेमपूढ करतान त्यास शिळोत्त पाटील म्हणतात या द्वारात
दगड बसवितात त्यासहि पाटील नाम देतात खाडीच्या तोंडासहि
शीळ म्हणतात [सं शिला]

शीळवंत-३ जंगमातील एक वर्ग व त्यांनील व्यक्ति
शुल- (संशे) शुद्ध, शुक्र (पक्ष)

शुक्र-३ १ पोपट, राघू, राधा. 'जैसी ते शुक्राचेनि अग
मारे.' -हा ६ ७६. २ वशासपुन, श्रीमद्भागवताचा षष्ठा 'एवर्वी
विषय जिणोनि जन्मते । जे शुक्रादिक दाडुले ।' -हा ११ १०३.
[सं] ० स्वामी-३ (ल) अत्यंत हस मनुष्य, पाण्याचे पितर

० शुण्ड (हस्त)-३ (वृत्त्य) आगळा, तज्जेनी व अनामिका
तळहाताकडे वळविले व मथले बोट व करणळी ताठ उभी ठेवणे

० नलिकान्याय-३ पोपटगड धरण्याकरिता बांधलेल्या नळीवर
पोपट बसला म्हणजे ती फिल्ल तो उलग होतो व पडण्याच्या
भीतीने तीस घट घल्ल बसता. तीस सोडले तर आपण मोकळे
होऊ हें त्यास समजत नाही हा दयात ० नासिक-नि पोप-
टाच्या चौबीसारेचे वाकदार नाक असलेला ० नासिका-
श्री पापटाच्या चौबीसारेचे वाकदार नाक (६) रोमननोड
शुक्राचार्य-३ (ल) ब्रह्मचारी, धर्मेस्य शुक्रो-श्री पोपटाची
मादी

शुक्र-न शुक्र, दुहर 'तुका म्दणे शुक्रा ऐने । अन्म सतिसे शुक्राये ।' - तुगा १४६८ [स शुक्र]

शुक्रशुभार-वि कृतज्ञ, आभारी, शुक्र पदा [फा]

शुक्रा-का-उ आशपत्र, फर्मान, हुकूम, राजाज्ञापत्रिका [अर शुक्र]

शुक्र-वि शुभल - राग्यको ८ २६ शुक्र पदा [फा.]

शुक्रवार-उ (अर) शुक्रवार पदा

शुक्र-का-आ राजराज हंत्तन लाख्यामाठी उच्चारा वधाव दावर [स शुक्र-जाले-भाटग्रह १८३५] शुक्र ठासणे- ह्मणे-शुच, निर्वन, स्तव्य शात भव । शुक्र करणे-निवारण करणे प्रतिपेय, प्रविर करणे शुक्र न करणे-प्रतिबंध न करणे, सदर परवानगी, मोक्षदीड दणे शुक्रशुक्राट-उ स्तव्यता, शास्ता, निमेषव्यता, शुच्यता

शुकि, शुक्तिका-ली १ दिरी 'कां शुकि ते शुकी । १ होय प्रतीति ।' - शा १३ ११३८ २ मोत्यांचा दिपल ' निशराचेनि बोंशाटे । मोतिये नावरी सपुटे । मग दिवणी जेवो लते । शुक्रिन्वाचो ।' - शा ६ २६६ शुक्तिमान्-उ सात कुलाचलावेची एक पत्नी सातपर्वत पदा

शुक्र-उ १ आकाशातून एक त्रैलोक्यी ग्रह २ दैत्यगुह [स] ० धार-उ शुक्रग्रहाचा दिवस सात बारावेची शुक्रवा व दनिवार यामधील दिवस शुक्राचार्य-उ १ देवाचा गुरु हा एक होळयाने अथ होता यावदन २ (ल) एका होळयाने आपला मनुष्य, एकछ, [स] शुकी-नि पाठ्या किछ रगाचे पाणी असलेली (माती)

शुक्र-न वीर्य रेन घातु 'आग्निशुक्रशोणिताचा साधा ।' - शा ११ १०६ [स] ० दोप-उ वीर्यात होणारा विवाड, विकार, रोग ० मेह उ मूत्रातून शुक्राव होणारा रोग ० स्तम्भन-न १ वीर्यात यावविष्याची क्रिया, रतस्खलन न होळ देण्याचा उपाय २ रतस्खलन होळ नये म्हणून प्यावयाचे औषध शुक्रादमरी-ली शुक्रजन्य मूलसहा

शुक्र-न होळयातील फूल - योग ० ५११ [स]

शुक्र, शुक्र-उ आभार, आभारप्रदर्शन ईश्वरें पुन भंग केला त्याचा शुक्र कोठवर करवा 'रा ६ ६२१ [अर शुक्र] ० करन-आभार मानणे ० गुजार-वि कृष्ण आभारी ० गुजारी ली कृतज्ञता, आभारप्रदान 'बेहादवाने आम्हा पाहून नवी वाकेविली आम्हाली शुक्रगुजारी व येदयामन्दाचे त्रितपत्र याजकृतिव लिहिले ।' - पदमथ ९९

शुक्र-उ १ एक ब्राह्मणाच्याच यधील याज्ञिक करणारा, ब्राह्मणाचे पौरोहित्य करणारा, ब्राह्मणाकडीलच भिक्षा घेणारा ब्राह्मणाचा वर्ग, शुक्र ब्राह्मणातील एक वर्ग, त्यांचा उपाध्याय

-बदलापूर २५० २ (व्योति) सत्तावीस योगावरींची चोवि-साषा योग -न होळयातील फूल, होळयाचा रोग [स]

-वि १ पांढरा, येन शुभ २ चादण्याचा, ज्यामध्ये बदल्या वाढत जात तो (मंदिण्याचा पक्ष), या पक्षातील (तिथि)

० फागु-शुद्धेकाग्र-न (गर, शुद्धेकाग्र) १ असतीव्याद, अदगळ, अडचण, दुमणे, रामेमिठा, झंगट, लज्जट, पट, रिगाड. (कि० लावून वेग) २ पुढावे शुद्धेदिय गिहन ३ खोडा व ओढाळ गद्दिया मळयांत बाधनात ते होवणे ग्रह० बोलायला गेले शुभ पायी पडले शुद्धेकाग्र एका बारने निनाकारण अविक सोलून आपल्या नवऱ्याचा लोहपात पडण्याचा प्रत्यक्ष आपल्या या गोष्टीरून ० पक्ष-उ १ शुद्ध पक्ष, चादण्याचा पक्षवध, ज्या पक्षा दिवसात बदल्याचा कला वाढत जातात तो २ (ल) जातीमध्ये दोन पक्ष पडले असता विदोय बाजून, सत्य पक्षात म्हणतात, दुमरा दृग्गवध-दोवी पक्ष, ३ अगति वाढ, भरन राट, चांगली बाजू ० घृति-ली ब्राह्मणाकडेच पौरोहित्य करून किंवा प्रतिग्रह घेऊन निवाह करण्याची कृति, पद्धति; शुद्धाचल ० मिलायल-उ एक राग या रागात पडू, तीमळवम तीम गांधार, कोमल मध्यम, पचम, तीम पंचत, हीम निपाद हे स्वर सामावात जाति संपूर्ण-सपूर्ण बारी मध्यम सवारी पडूच गान्तमय दिवसाचा पहिला प्रहर शुद्धाष्टमी-ली वषट् शुद्ध अष्टमी या दिवशी शुभ देवीचे मदात्म्य आहे शुद्धित-न वीर्य, रेत - हकी.

शुचा-ली बिना, काळजी, शोक, दुःख 'अगा अगाही पोती । शुचा वाह पै चित्ती ।' - शा १८ ६८५ [स शुच]

शुचि-उ १ आपाद मात २ शुभार -वि पवित्र, शुद्ध, स्वच्छ निमल [स शुच] शुचित्य-न शुद्धता, स्वच्छता, पावित्र्य 'तेले शुचित्व मोठे । सज्जनचि ।' - शा १२ १७४ शुचिर्भूत-वि निर्दोष, पवित्र, शुद्ध स्वच्छ 'छद हरित्या नामावा । शुचिर्भूत सदा वाचा ।' - तुगा २१८१ शुचिर्भूत, शुचिष्मा-वि पवित्र शुद्धाचरणी 'यावरी यादव सत्ताजित । परम अनुग्रही शुचिर्भूत ।' - ह २५९

शुचिष्मा-ली बिना, काळजी, शोक, दुःख 'अगा अगाही पोती । शुचा वाह पै चित्ती ।' - शा १८ ६८५ [स शुच]

शुचि-उ १ आपाद मात २ शुभार -वि पवित्र, शुद्ध, स्वच्छ निमल [स शुच] शुचित्य-न शुद्धता, स्वच्छता, पावित्र्य 'तेले शुचित्व मोठे । सज्जनचि ।' - शा १२ १७४ शुचिर्भूत-वि निर्दोष, पवित्र, शुद्ध स्वच्छ 'छद हरित्या नामावा । शुचिर्भूत सदा वाचा ।' - तुगा २१८१ शुचिर्भूत, शुचिष्मा-वि पवित्र शुद्धाचरणी 'यावरी यादव सत्ताजित । परम अनुग्रही शुचिर्भूत ।' - ह २५९

शुचा-ली बिना, काळजी, शोक, दुःख 'अगा अगाही पोती । शुचा वाह पै चित्ती ।' - शा १८ ६८५ [स शुच]

शुचि-उ १ आपाद मात २ शुभार -वि पवित्र, शुद्ध, स्वच्छ निमल [स शुच] शुचित्य-न शुद्धता, स्वच्छता, पावित्र्य 'तेले शुचित्व मोठे । सज्जनचि ।' - शा १२ १७४ शुचिर्भूत-वि निर्दोष, पवित्र, शुद्ध स्वच्छ 'छद हरित्या नामावा । शुचिर्भूत सदा वाचा ।' - तुगा २१८१ शुचिर्भूत, शुचिष्मा-वि पवित्र शुद्धाचरणी 'यावरी यादव सत्ताजित । परम अनुग्रही शुचिर्भूत ।' - ह २५९

शुचिष्मा-ली अग्निहोत्र्याच्या पत्र्या 'पेशजी शुचि शुचे सोन्याव विवाजी आपाजी याणी नळे ।' - पेद ४४४ [स शुचिष्मा]

शुजा-वि शूर, पराक्रमी [अर शुजा=शूर] शुजाअत्-शुजात-ली १ शौर्य पराक्रम २ शौर्यनिधी, एक पदवी - ह ६५ [अर शुजाअत्]

शुठ शुंठ-उलीन मड, मद्दद, ड, विवृद्ध [स शुठ=आळस करणे]

शुंठ-ठी-ली शुठ, वाळविलेले माळे [स शुंठी]

मुद्रा, मुद्राद्वय—भी तोड (हत्तीची) 'गणनगशाये
मुद्राद्वय'—०८८५ १ ४४ [मि मुद्रा=चरणे] •धारी—उ
प्रभ्यांच्या एका यंत्रे नाव याच हत्ती येथे •येथे—न नई
कायद्याचे धन, अनुविवाह, वधवय, पद्धती

मुण—न (वा) पुणे मुने [म मुनम्]

मुत्रा—उम. मोहरे कोवरी यांचे होऊन त वांना उभारा
क्याथा काढ [५२]

मुत्र, मुत्र—उ उ [का मुत्र] •राना—उ उ
माना, उगावा करमाणा •नाल—भी उदाहरण वाटून न्याय
याची लोक •वान—उ उ उ होवारा •स्वार—स्वार—उ
उगाव करमाणा

मुत्र (महाग) पयलीत जोडवे [तामिळ]

मुद्रा—मि माते, पडे, गळे उडा •गोरेबुद [पा
मुद्रा—दोळे, पडे] मुद्रा—भी होणे दाण्याची मिठा •मात्र
वा होण्याने मुद्रा—मात्र शास्त्रे •भाष्यादीर्घमने

मुद्राद्वय, मुद्राद्वय—भी वटिवाड, पदवि चाल 'कान-
गोह यांचे दमरी मुद्राद्वय आठ'—रा ६ ५५४ [पा मुद्रा-
आमद]

मुद्रा—न नम, पयल्या 'मुद्रा अह्वार जळुमाळ' उरता
मुद्राचि वरी हावळ। '—०८८५ १ ४३२—धावि १ निमंत्र,
पावदित, दावदित, पवित्र, स्वच्छ निष्ठाप २ होषित
गव्हादिविधानी पवित्र निमंत्र केलेला पावन केलेला ३ निर्वोच,
निवृत्त, बाध, बरोबर, अव्यय (वदवि लेखन, भाषण,
बर्तन, क्रिया वीर) ४ एकही, साधा, विदायणदित 'कांदा
भट्ट नय असा एक निवेध केला समस्त म्हणजे मुद्राचा निवेध
सर्व जातीवर जाईल' ५ केवळ, एक, शुभता, निवळ 'त्याची
प्रत्यक्षाच्या रणांगणावर मुद्रा लाडगेनेच चालली होती'—अष्ट २
६ मुद्रा पाटे बाधण्याचा (पत्र) •चामला, शुभ, (कुत्रे
गादि) दोषरहित, पवित्र (दिवस, तिथि) ८ योग्य, न्याय्य,
बरोबर समत, 'ही शुभमुद्रा मुद्रा हा करितो'—मोक्ष १३
१० याअर्थ अनेक समाधीत हा वाडव यथे उडा •काकारमुद्रा
आरोहणमुद्रा ९ अग्नय, निरागी, मुद्रा, पञ्चाक्षर १० साक्षात,
मूर्तिमत 'मुद्राने तीच्या रतीच जी मुद्रा'—जम २ [स
मुद्रा=स्वच्छ करणे] •अपूणार्थि—उ (गणित) साधा अपू
णोड •फलयाण—उ एक राग या रागांत पडून तीन
क्रम, तीन गाथा तीन मध्यम पचम तीन धैरव व तीन
निपाद ह स्वर लागतात आरोहोद मध्यम, निपाद वर्ये, अव-
रोह सपूर्ण जाति औजुज सपूर्ण गानसमय रात्रीचा पहिला प्रहर
याचे भेद—कामोदकल्याण, जयकल्याण सूपाळी कल्याण,
यमन कल्याण, दयाम कल्याण, सावनी कल्याण, हरीर कल्याण,

हेमच कल्याण २० •आति—भी (गणीत) मुद्रा ग्राहक
तवार हाटे गी आणि या गाव आहण—वाडूरी, जागेभी, गांधारी,
मध्यमा, पचमी, धैरवी व धैरवी •नातन—भी (गणीत)
सहस्रवर्षाच्या वर्गात बदल न करता पटती जाणारी तान •पक्ष-
उ मुद्रापत्र, चंद्राच्या पक्षराडा •प्रोति—भी निम्बांज प्रेम,
अह्वार प्रेम यादून मित्र भयनीत, काव्यनीति इत्यादि
•ओज्जन—न निरागिध, निर्माण भोजन •मति—मि मरळ
मगधा, अंतगृह नयलेखा, निष्ठाप •मस्तर—उ (संगीत)
एक राग या रागांत पडून, तीन क्रम, कोमल मध्यम, पचम,
तीन धैरवा ह स्वर लागतात ज नि औजुज औजुज वादी मध्यम,
सरादी पडून, गानसमय रात्रीचा दुसरा प्रहर याचे प्रहार
पुढे दिव्याप्रमाणे गाहेत—गोडमहार, नटगदार, मीरामधन,
समदागीमहार, मिथामहार, मेधमहार, गुरदागीमहार, चर्यु
महार, देवगदार, कामजरीमहार वगैरे •मार्ग—उ सनातनधर्म,
परमार्थ धर्म, परमार्थ मार्ग, पवित्र, गम्य, कटु मार्ग 'जिथें
मुद्र मार्ग सांगता'—दा २ १३० •मुद्रा—मि पांड्या कथा
ळाचा, गन न लावलेला •दाग—उ (संगीत) जा राग आपल्या
नियमबद्ध स्वरांनी रचून होतो तो •देखत—न व्याकरण नियमां
गुमार जे लिहिलेले असते, निरागचे अगत ते •धुस्ति—भी १
योग्य, अधिकारानुसार परमार्थ, पदा न भगवादा रदा—निशान्त
२ निष्ठाप, निष्ठाप, सरळ स्वभाव, वान—वि निष्ठाप सरळ,
निष्ठाप •शब्दयोगी अव्यय—न (व्या) व्या शब्दयोगी
अव्ययत शब्दांचे जोडल्याशिवाय स्वन या अर्थ नवतो व जी
जोडणाला शब्दांचे सामान्यरूप होत नाही तो उदा० प दि
•देव ग्राहण—उ शुभ •केवरी १।१।३१ •सत्त्व—उ.
रजोगुण अवयव तमोगुण यांच्या प्रभावाने मिश्र न झालेला सत्त्व-
गुण 'आपुढे आतीचे अजन। मुद्र सारवांचे पत्र अण।'
—एवम् २१ •समाचार—उ १ शुश्रूत, मुद्रांत शुश्रा
तीची वातमी २ शुद्धि भाव, मनटिकाणावर अगणे •सामत-
उ (संगीत) एक राग या रागांत पडून कोमलपचम कोमल
गाथा, कोमल मध्यम, पचम, कोमल धैरव हेस्वर लागतात
आरोहोद गांधार निपाद वर्ये, अवरोहोद निपाद वर्ये जाति
औडवापाव वादी पडून, सरादी मध्यम गानसमय दिवसाचा
पहिला प्रहर •स्वारी—उ (संगीत) एक राग यात पडून,
तीन क्रम, कोमल मध्यम तीन मध्यम, पचम, तीन धैरव,
कोमल निपाद हे स्वर लागतात आति पाडव पाडव वादी क्रम,
सरादी पचम गानसमय माध्यान्ह या रागाचे प्रकार—पड
हस विचारय लवादहन, विदायनी, मधुमाद सावळसारग इत्यादि
•स्फटिक—उ १ (शब्द) निवळ स्वच्छ, पाडरा स्फटिक
२ (ल) निरुधर, निष्कांचन, अक्षरशुद्ध, ड, कफळक इसमाच

म्हणतात, तसेंच वज्रहीन, अर्थहीन, सर्वस्वी नागवडेला अशा शुद्ध स्वासहि म्हणतात. ०स्वर-५ (संगीत) जुन्या मताप्रमाणे बावीस ध्रुतीपैकी ४, ७, ९, १३, १७, २०, २२, या ध्रुतीस ठेवलेली नावे नव्या मताप्रमाणे १, ५, ६, १०, १४, १८, २१ या ध्रुतींची नावे दोन्ही पद्धतीत सा, रे, ग, म, प, ध, नि हींच नावे आहेत. ०स्वररूप-न ब्रह्म ०ज्ञान-न ब्रह्मज्ञान, अपरोक्ष ज्ञान शुद्धहेतू-५ एक सप्रदाय मायाविरहित म्हणजे शुद्धजीव व परमप्रज्ञ ही एकच आहेत असें मत. -मीर १७

शुद्ध-भी शुद्धि, अप्रमदा शुद्धि पद्दा. ०वृद्ध-भी शुद्धि व शुद्धि, ज्ञान, स्वस्थ जाणीव. -वि १ (ल) शुद्ध स्फटिक पद्दा निरक्षर, निरुद्ध, ठ २ खलास, निहाळ, शुन्यवत्. 'वृत्त नवनीत दधिदुग्ध १ खाऊन केले शुद्धदुध.' -द ६ ११७

शुद्धांत-५ कल्याण -रावयको ७ १७

शुद्धि-भी १ शुद्धता, स्वच्छता, पावित्र्य, निर्मलता, निर्दोषता, निष्पापता 'तया काळाते मुलयेने। दशशुद्धिही साधणे।' -ज्ञा १८ ६३६ १ शोधन, स्वच्छ, निर्मल, पवित्र करण्याची क्रिया उदा० वेदशुद्धि, पात्रशुद्धि, स्वल्पशुद्धि १ शरीर, निष्पृक्त, निर्दोष करण्याची क्रिया, रिवा तशी रिचति, निर्दोषता, निष्पापता, विनयकृपणा ४ कडुता, सारकपणा, धागळेपणा, अशुभता, अमंगलता यापासून अलिप्तता उदा० दिनशुद्धि, नक्षत्रशुद्धि ५ देहभार, जागरूकता, सावधानता, स्पृष्टि, चेतना, आढवण, सावधपणा, मूर्खता, भ्रष्टा, भ्रांति, भ्रम यापासून अलिप्तता 'याची का रे गेली शुद्धि माही तरायाची शुद्धि।' -ज्ञा ३५५ १ शोध, तपास, विचारणा, खबर, यातमी, वार्ता 'स्थाने सामिलली त्याला माझी शुद्धि। त्या कवीची शुद्धि समझि।' -मोअमग (नवनीत २ २६०) 'जगधि हे होय आये। तो शुद्धिही जेणे।' -ज्ञा ५७५ [स शुध्] शुद्धीवर आणणे-देहमानावर आणणे, मार्गावर आणणे, योग्य दत्तात आणणे शुद्धीवर येणे-देहमानावर येणे साध होणे, योग्य मार्गावर येणे, दोष, ब्रह्मन टाकून देणे ०पत्र-न १ प्रयातील चुकाची दुइस्ती दाखविणारे पान, पत्रक, शोधपत्र २ एखाद्या मनुष्यास पातकसाल्कार्ये प्रायश्चित्त देऊन शुद्ध करून घेतल्याचा दाखला, पापमातीत गूढ ह्यास प्रायश्चित्तादि विधीने शुद्ध करून स्वधर्मात अगर जास्तीत धेतल्याबद्दल प्रमाणपत्र. ०सूची-भी शुद्धिपत्र, शोधपत्र, शुद्ध व त्याची दुइस्ती यांचे पत्रक

शुध्-वि (अप) शुद्ध पद्दा 'अति मादरे शुध् कीया घराती।' -या मनाचे ओळ १०० 'ठरे शुद्ध जाहला शुध्परी।' -रामदासी ख १ ५ १८ शुधी-भी (अप)

शुद्धि पद्दा 'वेळ कठिण मोठी तेव्हाची कैकाव्या दारत्या शुधी।' -शेळ -ऐगे ३८६ 'तया रावणे सर्व साहनि शुधी।' -राक ख १ ५ १४

शुनक-न कुजे 'शौरि म्हणे राजेंद्रा ययनि वलवान् तथापि शुनकने।' -मोडयोग नवनीत ३०६ [स शुनस्] शुनी-भी कुशी 'शुनी वसयतोनि पटीं लगे।' -एभा १३ २०० शुने-न कुजे, सुणे

शुन्य-न शुन्य पद्दा

शुपका-५ तिपका पद्दा

शुफा-५ (कायदा) प्रथम खरेदीचा हक्क, अपकय हक्क, शेजाऱ्याचा लग्नघाती जमीन विक्रय घेण्याचा प्रथम हक्क [अर हक्क इ-शुफा]

शुवाह, शुभह-५ सवेह, मसाय, यहीम 'शायद मरुगो मनुष्याचे सांगण्यावरून शुवाह वल्हास राजे साहेबाचे अन्त बरणात प्राप्त होईल' -रा १० २५१ 'माय बाळीने तसें दिलत शुभह आणितो' -पया ४७६१ [अर शुद्धा]

शुभ-न १ शुभेव, कल्याण, भन्नुदय, ऐश्वर्य, सुखकारक स्थिति २ (उद्योग) अनुकूलता, कृपाशक्ति, कल्याणकारकता (तिथि, युति वगैरेची) ३ हितकारकता, लाभदायकता (एकाद्या वचनावी अथवा दिग्दर्शक गोष्टीची) -५ (उद्योग) सत्तावीस योगांपैकी तेविसावा योग -वि १ मंगलदायक, लाभदायक, सुखकारक, चांगले, शुद्धी, शुपरिणामी (कृत्य, विधि, शाकून, चिन्ह, योग) १ मंगल, उत्सवकरी, शुभाईमाचे (विधि, प्रसंग, संस्कार वगैरे) याच्या उत्सवकरी, अशुभ, आढ, पुण्यतिथि, वगैरेसंबंधी ३ सामान्यतः चांगले, बरे, दवेणे 'अशुभस्य कालदणः शुभस्य शीघ्रम्।' [स शुभे] शुभये, प्रकाशण] शु० शुभ योळ रे नात्या, माझास आप साधली ०कर, शुभंकर-वि शुभदायक, भगवत्कारक, दितकर, सुखकर ०कर्म-कार्ये-न मंगल समारंभ उत्सव, कल्याणकारक संस्कार विचे वगैरे (उदा० रुप चोळ, शुभ वगैरे) ०कृत्य-न १ (दाखल) चांगले कार्य, मंगल कार्य २ (वाक्येति) मंगल ०गा-भी एक प्रकारची लग्नाम -अथ १ १८५ ०ग्रह-५ कल्याणकारक, सुखकारक ग्रह, शुभ, शुभ व शुद्ध ०चित्त-वि चांगली इच्छा करणारा, चांगले चिंतणारा, बरे होईल अशी इच्छा करणारा ०चित्त-न चांगले होणे अशी इच्छा कल्याण इच्छेने ०चिन्ह-लक्षण-न मंगलप्रद, कल्याणकारक रूप, शाकून, दिग्दर्शक गोष्ट पोहण्याची काही शुभ चिन्हे-सुंगार, देवमण, पंच कल्याण, रणपूर वयामडणे, गोम (मुक्ती, तिरोमुक्ती), चांगिग, गणापळ, धेरे योळ, जदमंगळ, कटमरण दशावर्त,

सप्तरी, बाह्यदायक, यदकुश, पर्यती, वितामनी, येरला मुग, अटमगळ हृदकी, अथोगुली गोम इत्यादि शिलावते, पाटावते इन्ही अपेक्ष अथवा मध्यम गुणकारी व इतर अणुम चिन्हे अगवात ती अणुम चिन्हे या लक्षात दिशी जाईत. •पर्यमान-१ । चांगरी घातमी, घुसार्ता मंगलघाता, गंदेम २ (शि) मॅप्यु, मार्के, ह्यूड व जॅन यांनी लिहिलेले नव्या काराचे भाग •घाता-न्ही मंगलदायक, कन्याघकारक, गुण कारक घातमी, घैमा, हरीकत •येळ-ळा-न्ही मंगल दायक वळ, दिवसांतील कांही विशिष्ट अणुम काल वळ पहा शुभा-न्ही । पावेनीचे नांव २ गोंवर या रोगास म्हणतात. ३ (सांकेतिक, अणुम गुचना टाळण्याकरिता) गोंवच्या, शेणी यास म्हणतात 'घळे गुमा पचावित्ती । हिरयेक देवळे भिनी ।' -भाषवट महाप्रबळ चरित्र १९ 'शुभा वेंपोनि देखील माते । तरी पानये करून भायू देये ।' -मादि ५३ ७९ 'शुभानां विवनी शशी ।' -निगा २८१ 'येका गुमा येऊपरती ।' -दा १९७ शुभागी-न्ही शुभरी, रूपवती श्री शुभाचार-उ उद्भ, पवित्र आचरण, वागवूक 'शुभाचारें हाती मारी ।' -गुघ ११८ शुभातना-न्ही शुभरी, रूपवती, देखणी श्री शुभायेळ-न्ही शुभवळ पहा शुभाशुभ-रि (अणुम+अणुम) पर्यदाद, मंगळ व अमंगळ, ऐषधे अथवा दारिद्र्य, पाप पुण्यात्मक 'तेनी शुभाशुभ कर्म । जिये निवृत्तनी प्रकृति धर्म ।' -हा ३ १७८ शुभासन-न मंगलकारक आसन, धडक, जागा, सुंदर बैठक, छात्राची जागा 'शुभासनी इकिमणी येसलीसे ।' -साह ८९२ शुभेच्छा-न्ही हानी जीवाच्या घातभूमिकांतील पहिली भूमिका, ही सुळे अणुताप होऊन घातनचतुष्टयसंपन्नता येऊन शुभपदेशपात्रता येत, चांगली मंगलदायक इच्छा

शुभ-उ । एका राक्षसाचे नाव यास इथें मारले २ (ल) मड, मडद, मूखे मनुष्य, बुद्धिहीन, मतिमद पुष्ट 'शड शुभ कातल ।' -दा २ ३ २९ [स शुभ=शोभणे]

शुभ-वि पाहरे, धवल श्वेत, सफेत [स] शुभा-उ (सांकेतिक) रव्या शुभाशु-उ यद 'शुभाशुय हाता जाउ निघां शतुच्या पुरी माजी ।' -मोरामार्णे १४४ शुभ्रीकरण-पाहरे करणे, ओपविणे, रगहीन करणे शुभ्रोष्ण-वि पाहरे होईपर्यंत तापविलेले -पदाव २२ शुभ्रोष्णता-न्ही घन पदार्थ शुभ होई इतकी उष्णता -रसा

शुमार-उ (ळ) शुमार पहा शुमार हें सप शुभ जाह परतु प्रचारत शुमार हेंच आळवते [फा शुमार]

शुक्रा-उ अने भागीदार, पातीदार, वाटेकरी 'तीन कारिकापैकी येकाही नमूद शास्त्रास त्याने दोन शुक्रास इतला यावी' -रा ७८ [अर शिर्क=भागीदारी]

शुक्र-न्ही कीर्ति, नांव [अर शुक्रा=कीर्ति]

शुक्रात-न्ही शुक्रात पहा आराम.

शुक्र-उ कीर्ति, नांव [अर शुक्रा=कीर्ति]

शुक्र-उ १ प्राप्ति, आराम २ शरीरी सग -रि आरमि केले, चालू झालेले शुक्र पहा [अर. शुक्र=मारान]

शुक्र-उ एक शाह, शुक्रचे शाह [फा सई]

शुक्र, शुक्रेशुक्र-रि (ळ) शुक्रेशुक्र पहा

शुक्र-न १ मुलीबद्दल वराकडून घेतलेले द्रव्य, हुंडा, २ अक्रात, कर, दस्तुरी ३ अंदेर, (कायदा) विवाह प्रसंगांतील मिळालेले द्रोपन -पदा ६१. ४ परगुती काम, घराची भांडी वापरण्याबद्दल, दुमत्या जनावराची वाकरी बेत्याबद्दल मिळणारा मावदना, अवार प्राप्ति [स शुक्र=रण]

शुल्ली-न्ही (तजा) जराज काटक्या, दलवी [तामिळ-शुल्ली]

शुनुमार-उ सुवर, मगर 'शुनुमार परिवाळ मत्स्य मगर । कर्म करमीन जळविघार ।' -मादि २९ ७७ 'नेगसि भव-

शुनुमारा' -म सुवद ४१ [स शुनुमार]

शुधूपण-पा-नली १ सेवा, चाकरी, परिषदां 'ययाचे ने शुधुण । ते शुधुर्म ।' -हा १८८२ २ धवण करण्याची इच्छा [स शु=ऐकणे]

शुपरिवाद्य-न पोळळ वाय, पावा, अळगुज, मुरली, सगळे श्वेर [स]

शुपुसि-न्ही सुपुसि पहा निश

शुष्क-वि १ कोरडे, वाळलेले, सुकलेले 'शुष्क काशी शुशुरी । लाज हरि न परितो ।' -तुगा ३७५३ २ (ल) रोड (शरीर), कृश [स शुष्] •अन्न-न कोरड, कोरडे अन्न, जिवा, धान्य 'तयसि म्हणे बाहुक । आम्ही कस स्वयपाक । शुष्क अन्न दक्षे सम्यक । आम्हालागी ।' -कथा १ १० १३५ •ऊर्ध्वपात-न (शाप) कोरड्या पदार्थास उष्णता देऊन वेलेले ऊर्ध्वपातन (इ) द्राय हिरिटिलेशन-सेपू २ ६९

•काष्ठ-न शुक्तेने उम्ल काष्ठ पहा •कूप-उ कोरडी विहीर

•वाद्-उ रिक्ता, निष्फळ वाद घवा, कोरडा वाद 'शुष्क वाद घ्या गोष्टी । त्यातही वात्वाद उठी ।' -एमा १८ २०९

•वैर-न १ अकारण शत्रुत्व, अवैदिक वाकडपणा २ निष्फळ, बेफायदा शत्रुत्व, भाडण ३ शत्रुत्वाचा आविर्भाव, दिशाळ भाडण

शुष्काशुष्क-किसि रिक्तामणी, निष्फळ, बेफायदा, निरुपयोगी (धर्म करणे, काम करणे, यातायात करणे, परिधर्म घेणे)

शुष्केष्टि-न्ही अभ्यासाकरिता, शिष्ट्याकरिता, प्रत्यक्ष अनुभव घेण्याकरिता, करावयाच्या सत्कार, विशिष्ट अथवा प्रयोगाची तालीम, माहणी, पूर्व प्रयत्न [स शुष्क=इष्टि]

शुष्कोपचार-उ भव

१ कोरहे, निष्कळ, व्यर्थ उपाय, योजना बेकायदा तरतूद. २ (ल) निरर्थक पाकळ, प्रतिकार आभ्यासन, शुभेच्छाप्रदर्शन शुभर्षितन

शुद्धा—उ सट सोदा, लुच्चा, हराभी, उदाणन्पू [हि अर शहीद=परमवीर अर]

शुद्ध—उ अरवी सन, एक काल्पणना —अदिलशाही परमानें [अर शुद्ध=मदिन, झडर=चांदमास यांचे अनकवचन स सौर]

शुद्ध—उ न १ गुपय, कूम (सवत, पान्य यांचे) २ सड कटक काटा ३ शुरवट, एक कुमळाचा किडा [स]
 ०दोप—उ १ व्यामध्यें वळा, तिलक चमक टोचणी लागते अमा रोग (कुठ रोगाची पुढावटया) २ शुरवट पातेलेया रेप, मलम थारल्यामुळे होणारा रोग (अता रेप बाजीकरवात लावतात) ०पान्य—न ज्यास पुढे कुसळ अवघें असा आतोंच पान्य (भात वगैरे बांध्या ठरत शमीपान्य)

शुद्ध—उ शुद्ध शुद्धी—की शुद्धीण ' शाफीची शुद्धी माय. विद्या खाय विशीची ।'—गुण ४१० [स शुद्ध]

शुद्ध—उ चातुर्वेद्यातील चवथा वर्ग व त्या वर्गातील व्यक्ति इतर तीन वर्ग ब्राह्मण, क्षत्रिय व वैश्य व होत हा वर्ग विराट् पुराणाच्या पायापासून उत्पन्न झाला अतो समजून आह २ (ल) हा शब्द उपसर्ग रूपानें दुसऱ्या शब्दामा लाविला असता त्या शब्दानें व्यक्ती हाणाऱ्या पदार्थाचा काळसर, धूसर, असा प्रकार दर्शविला जातो उदा० शुद्ध हिटा=काळसर, मंद तेजशा हिटा तसेंच शुद्ध भाग=सवशी=पिंपळ=काळी भाग=सवशी=पिंपळ वगैरे [स] ०दोक—न घुसाचा रूपां शोडें वख, पात्र, पाणी वगैरे [शुद्धउदक] ०मुखो—वि १ वाड्या कपळाचा, कपा लास गय नसलेला २ पाले पायाचा व कपळावर कोणतीही लुण, चिह्न नसलेला (घोडा) ०लोख—वि घुसाचा रूपां सालें वख पात्र पाणी वगैरे शुद्धी—की शुद्धाची की, शुद्ध जातीची की —वि घुसासवशी शुद्धी (भाषा वख, रीत विवि वगैरे) शुद्धादक—न शुद्धदोक पडा

शुद्ध—न १ अभाव राहित्य नास्तित्व रिजदा; पोकळी २ सख्यचा अभाव दाखविणारा चिह्न ३ अतुस्तार विसर्ग दर्शक चिह्न ४ आकाश अवकाश पोकळी ५ (वंदात) निराकार त्रस ' वापुलिया सादोवारी । शुद्ध पत्ती ठरवडी । —हा १२ ५८ —वि अभावान्मक, रिफ दिकाम खाली, विरहित (समा सात) द्वय-ज्ञान-युक्ति-अर्थ-ज्ञान शक्ति-बुद्ध-पुण्य-पण-शून्य २ नम उपाद निवस पात्रादि विरहित बहुविधरहित पोकळ, उपवेदोक्त ३ वजाड निर्जन सुन वेचिराळ (समासात) शुद्ध मंदिर-शुद्ध-प्रत-स्थल धावोनि य उदज केवळ शुद्ध पाद ।' मोरामाण १ ४२५ ४ वगिर चेतनारहित सज्ञाविरहित ' तो

आपल्या घोडानेगानें इतका शुन्यचित्त झाला हाता '—मायबा बाजार (वाप) शुद्धस्थानी पडले—निष्पन्न निरर्थक होणें, वाण्यार जाणें ' परि जवणार त रोगित । तरि त मुगरिणीचे कट । शुद्धस्थानी पडिले ।' [स शुद्ध=ज्ञान] वामाशब्द ०खपाति—का खपाति पडा ०वट्टि—की १ निर्विकार चेतनारहित दृष्टि ' दिव्याकडे तो शुद्धस्थानी पडात वसला ' —मायबा बाजार २ (नृप) एक अनियत डोळ्यातीर घुबुळें स्तब्ध व एका रीत देणें, पापण्या निष्कळ दाखविणें हा चिन्तादर्शक आदि ०वेह—वि वगिर चेतनारहित अग शास्त्रा विविध रोगानें पीडिलेला ०परि-कर्माष्टक—न (गणित) शुद्धासवशी वरीज वजावाकी, गुणा कारादि आठ क्रिया परिष्माष्टक पडा ०मंदिर—न मूर्ति विरहित वेळळ मंदीर ' श्री शास्त्रिप्रामादिका यवनांचे शुद्ध नदीतें पडली ।' —सुप्रभाया ०मस्तक—की वि ज्याचे तीन किंवा चार पाय पांढरे असून डोक्यावर (विंवा कानाजवळ) मोवरा वगैरे कोण ठेवि चिह्न नसतें असा (घोडा) —अथप १ ९० ०लुच्चा—की १ आख्यापडां भाजक मोडा असल्यास भागाकार शुद्ध येतो ती २ (नवावीन) अत्यंत सूक्ष्म तत्वाचे गणित ' शुद्धलब्धी पर्यंत माराळू करून मबल मारा '—नि १०२० ०लिग—न निराकार परमात्म्याचे, ब्रह्माचे चिह्न हाण ' अ शुद्धलिगाची विडी । ज परमात्म्याची करडी ।'—हा ६ २७३ ०चाद—उ जप हें वखळ अभावान्मक आदि वदणन काही नाहीं म्हणजेच ब्रह्म असें मत ०चादी—उ शुद्ध वादाचा पुरस्कर्ता ०वेला—वेळा—की (ज्योति) सध्याह्म सध्यापत्र व सध्या काळ या वळात सज्ञा कारण यावेळीं केलेलीं कृत्ये निष्कळ होतात ०शेज—सेज—की माया ०सिद्धान्त—उ पदार्थ मात्र नाशित म्हणून माहीतच व ब्रह्मदि असतें तर प्रत्ययास कतें ज्या कांय प्रत्ययास अत माही व जें नाहीं तेंच ब्रह्म हा सिद्धान्त शुद्धवाद पडा ०हृदय—वि १ सज्ञा जाणीव नाहींशी झालेला २ निष्ठुर क्रूर (शुद्ध) भावना नाहींशा झालेला अन्त कारण नसलेला ३ मन इच्छा वासना नष्ट झालेला वासनाच्या पलीकडे गेलेला अतीविय शुद्धाकार—वि १ अभावस्वरूप ओठाळ निजेन, उभस्त शुद्धरूप २ स्थलछादि मर्यादा नसलेला निराकार सर्वव्यापी (प्रस रणशील्येन) सर्वव्यापी (आवरणशील्येन) (त्रस) शुद्धा कृति—वि अक्रिय नाक्ता ' रोंडे लासडोनसारखे शुद्धाकृति ०ह्रास्रर्षय आले कीं निर्येत यजमान आमनें डोक्यावर वस तात —छिल १ १ २८६ शुद्धातुल्य—वि निष्पयोगी, निमित्त्य वत् ' शुद्धातुल्य—च मदीं—(कर्तव्याचे) आत्मरूत १४ शुद्ध—उ वीर पराक्रमी पुरुष योद्धा लज्जव्या —वि १ पराक्रमी शौर्यशुण युद्धदाल २ धीट धारवी साहसी

निर्भय, उदार, धीर. ३ कोणत्याहि शुणात अग्रेसर, विसपत्न्याने एखादा सद्गुण असलेला उदा० (समासान्) दानधूर, कर्मधूर रण-आरभ-वाद परोपकार-युद्ध-गान-स्नान-भोजन-शयन-प्रवास-दूर [स] ०सेन-उ एका देशाचे नाव मयुरेच्या आसपासचा प्रदेश

शूर्प-न सुष, धान्य पातडण्याचे बाजूचे साधन 'बशजहि शूर्प न गुणे लघी सभवाहताशुभ व्यजना ।' -माकण (नवनीत पृ ३३४) [स शूर्प=भोजणे] ०कर्ण-उ सुपासारख्या कानाचा, गणपति 'शूर्पकर्ण वषमूख जयाचे नवलपरीचे सुत ।' - (प्रभाकर) -लक्ष्मी-पार्वती संवाद ०णर-नखा-खी १ रावणाची व्हीण २ (ल) कुरुप खी, कजाख खी

शूल-ळ-उ १ एक हत्यार भाल्यासारखे हत्यार 'मनुनामकाकुराला पूर्वी जो अर्विला शिवे शूल ।' -मोरामायण ११५९, १८५ २ तीक्ष्ण अग्राचा लोहस्तम्भ (अपराध्यास मारण्याकरिता) सुळ ३ तीक्ष्ण, तीव्र बदना निडीक, कळ ४ मेख, खिळा, टोंचणी (लोखंडी) ५ (ज्यो) सत्तावीस योगातील नववा योग ६ (आपट) भातघातीत उगवणारे एक तण, वेणण [स] ०गव उ एक ह्माते पशुयज्ञ -हाबो रा ९१ ०पाणि-जी-उ महादेव, शिव, शार 'कठ शीतळ जपतां झुळपाणी । राम जप अविनाश भवानी ।' -तुगा ३९८ शुळी-उ महादेव, शार 'गरळजळित शुळी रामनामे निवाळा ।' -दावि १६९

शुखला-ळा-खी साखळी, वेडी, लोखंडी वडपाची घनविकेली माळेसारखी धोरी [स] ०वंध-उ १ साखळीने बाधून केलेले तिरोधन २ (तुल्य) नर्तकानी एकमेकांच्या हातात हात घालून शानने उभे राहून केलेले तुल्य [स] ०वंधन-न साखळीने व्हीने बाधून केलेली अटक

शुग-न १ जनावराचे दिग २ पर्वताचे शिखर 'महत्वा श्रीच्या शुगीं नैसावया ।' -हा १७ २४२ ३ चदाच्या कोरेचा निमुळता भाग उभे टोंक ४ (ल) भाडण उपस्थित करण्या कृति करणे निवडखार टोंचणीवजा मायण कृत्य, उपस्थित केलेला शुद्ध बगैरे, तण्याचे निमित्त ५ एक पाय दिग 'टाळ सुंदग मोहरिया । पावे धुगे धुमरिया ।' -द १० १४० [स] ०श्रुघ्नी-उ एक सुनि, पजन्य पद्मवा म्हणून याची प्रतिमा करून आराधना करितात, दशरथाचा जामात ०प्रादिका-खी (न्यायशास्त्र) समुदायाचे एकदम प्रहण न कृति प्रत्येक पृषक् व्यक्तिद्वारा समुदायाचे प्रहण एखाद्या गोष्टीने व्यक्त होणारी सनैसाधारण सामुदायिक कल्पना घेण्याऐवजी तीत वक्ष होणारे निरनिराळ महत्वाचे सुंद पृषक्पण विचारात घेणे शुगापत्ति-खी (न्यायशास्त्र) दोन वैदलिक गोष्टींविषी कोणतीचहि

स्वीकार केला असता अनिष्ट घटन घण्याची परिस्थिति (३) डायलेमा [स] शुगाटक-उ चौक 'समस्त शुगाटक नोप देती ।' साह्र ६ ३ [स] शुगी-उ शिवाचा कतुवर, गण -खी एक पाय दिगी 'शुगी खंची करि जागृत मित्रसेना ।' -चामन (नवनीत पृ ९२) -वि १ दिग असणारा २ शिखर असलेला ३ ज्याच्या शेंडीत किंवा कानाच्या मधील भागात मासाचा खिळा दिसतो असा (घोडा) -अथप १ ९३

शुमार-उ १ नवरत्नांपैकी एक रत्न (प्रेम, कामभावना वगैरेचे बणन करणारा) 'देशियचनि नागरपणे । शातु शुमारोते जिणे ।' -हा १० ४२ (समासात) शुमार-लीला-रस-सुख-विनोद-शास्त्र-गृह-प्रिय-भाज-सभाषण-मत्सर इत्यादि २ अल्हार, भूषण, शोभा, धाट 'अगा बालका लेवजिजे लेणे । तया शुमार बाळे काई जाणे ।' -हा १० ५८ ३ (त्रियानी केलेले) प्रेमदर्शक हावभाव, आविभाव, लज्जादि प्रदर्शन, नखरा, चाळे वगैरे ४ लीपुण्याचा कामुक व्यवहार [स] ०कल्ह-उ प्रेमकलह, प्रेमाचे लटके भाडण ०गळेसरी-खी एक गळपातील भूषण, दागिना ०चेष्टा-खी १ (त्रियानी केलेल्या) कामुक चेष्टा, चाळा, प्रेमविषयक हावभाव, खेळ २ त्रियाचा नखरा, प्रेमप्रदर्शन, प्रेमविलास ०पट्टी-खी घराच्या सुशील दराजाच्या चौकटीच्या वरच्या बाजूत गणेशपुजाच्या वर बसविलेली कोरीव काम केलेली पटी ०पण-न शोभा 'सग न चालते कळवंजीण । राशिबिब जैसे परिपुणे । तसें चोखी शुगा रण । मनाचे जे ।' -हा १७ २३० ०पेटी-खी त्रियाची कणी-ररदपाची छुदर पेटी 'हुम्दी माईल तेव्ही शुगारपेटी आणलीत ।' -वृहत्कली तरुणी १९ ०मराळिका-मराळी-खी छुदर खी, रूपवती [शुगार+मराळिका=दुसी] ०मुरख-उ शुगारोपभोग 'शुगार मुरख उत्तम जन । तेथे भोग भोगिते ।' -नेव ११ ६४ ०लज्जा-खी प्रेमविवर्णक वरवर दिसून येणारी लज, विनय, ओढूननापून आणलेला गुजेरपणा, नखरा, कामुक लज्जेचा आविर्भाव ०लालन-न (त्रियानी केलेले) कामुक बाळे, चेष्टा, प्रेमयुक्त लाड कौतुक हावभाव ०साज-उ त्रियाचा गळपातील एक दागिना शुगारणी-खी सज वणूक आराम शोभा साज शुगारणे-खी सुशोभित करणे सजविणे नगविणे शोभविणे भूषविणे शुगाधारिक-वि १ शुगारासवणी २ शुगारी शुगाराचा भोक्ता 'शुगारिक नव रसिक । यामयेयें झाडवे येक ।' -दा १४ ५ २१ शुगारित-वि सजविलेला, नगविलेला सुषविलेला शोभायमान, सुशो-भित शुगारी-क-वि १ शुगारासन्नत निपुण २ कामुक वैषयिक, प्रेमासक्त कामी ३ शुगारासवणी, प्रेमविवर्णक ४ (को) घराच्या बांधणीचा एक प्रकार आह त्या प्रकारचा

शृंगारिल्ले—पावि १ शोभविल्लें, मूषविल्लें २ नकली, मुलामा दिल्लें, वावरचें 'काय आणीपासीं शृंगारिल्लें चले। पोटीचें उकलें कसावासी।'—तुगा २८०६

शृंगारवेली—खी एक जात (वादक नतैक?) 'वाय घारी शृंगारवेली।'—नव ११ ७०

शृंगाल-ळ—पु बोव्हा, जूक [स] शृंगाली-खी कोव्ही

शृंगारी—वि शृंगारी पदा 'शृंगारिया देवाचा रतिसु।'—विशु १५६

शृजणें—कि (प्र) शृजणें पदा निर्माण करणें
शृत—पावि शिजलेलें

शें—वि शमर, शत शतकाचक शब्दापुडें या शब्दाचा विशेपत उपयोग होतो उदा० दोनदें, तीनदें, पाचवें वगैरे 'ह्या छद्मद्वानुनि वृषभार काटी घातुक घाटी घे'—भोक्णें ५० १ [स शतम्] शेंकडा—पु शमर वरतूचा गट, तपुदाय, दामरी—किवि दर दामरास प्रत्येक दामर वस्तुच वगैरे 'शेकड; भाठ आणे व्याज 'शेकडीं-श'-शा-किवि शतस, शमरानी, शेकदपानी

शे—कि (खा) भाहे [गुज छे, स अस्ति]
शेऊर—खी (राजा) एक शाह, शबरी पदा
शेऊळ—खी शीळ 'कामू शेऊळ घालू लागला'—पाळ ७० [प्य]

शेऊळ—खी (कु) शेवाळ
शेपेशीं—वि (राजा) ऐशीं अधिक सहा ८६ घायशी [स शक्यीति]

शेक—पु १ घग, झळ, विस्तवाची उष्णता ऊन कपडपानें, गरमपाण्यानें, पानांनी औषधानांनी वगैरे शरीराच्या एखाद्या भागास दिलेली ऊब, उष्णता वगैरे 'अमी घेतुनी एकाय ठायीं। शेक घेती व्यवसायी।'—नव २५८ २ शेकोटी, आगणी (शेक ग्याकरिता काटक्या पाने वगैरेची केलेली) ३ (बों) शेती वगैरेच्या बहितीघाटीं दिलेल्या नैल वगैरे जनावराबद्दल प्यावयाचें भांडे, गोबदला (कि० वेणें, वेणें) [स शेक माहजद १८३४] ० लागणें—झळ लागणें, चडा वसणें, मुकसान होणें पेसा खर्च होणें शेकणें—अकि १ शेक वेणें, वेणें, जल वेणें, घने २. (स) अगावर बाजू वणें चडा वसणें एखाद्या व्यवहारांत मुकसान वेणें दो-(दों) कणी-पाक वण्याची किया शेकदोगडी-खी बाळबाळटीण, आगारी मनुष्य वरिष्ठ शेक वेणें इतर उपकार करणें वगैरेबद्दल सामान्यपणें योजतात (कि० करणें) शेकाटणें—अकि शेक वेणें, शेकाटा वेणें, शेकाटा-पु शेक, उबारा, घग

शेकाटी-कुटी-कोटी-खी शेक, आगटी, शेकग्याकरिता घेतिल्ल्या काटक्या, गवत वगैरे पानाचा विस्तव, जाळ, आग शेकावणें—अकि १ पोळणें, भाजणें, जाळ लागणें अगस ज्वाला वगैरेनीं इजा हाणें २ (ल) वाजु अगावर वणें, चडा वसणें, मुकसान वणें, होणें
शेक—खी (राजा) भाजी, शाक पदा 'शेकेक=भाजी पाल'

शेकचिल्ली—पु प्र शेकचिल्ले वेडापीर, उल्लु मनुष्य
शेकट-शेकटणी—शेगट, शेगटवणी पदा
शेकट्ट—वि कडवट, कडसर किंचित् वड
शेकदार-री—पु खी (प्र) शेखदार-री पदा
शेकाटी-री-रु—पु खी खारीच्या जातीचा एक प्राणी
शेकरें—वि (बों) कुकळें घागेरें 'शेकरें नि माडीदारें
शेकरें'—शेक २ ५७

शेकलें—न (गो) जिया नाकांत घाल्तात तो सोन्याचा दागिना, मुकळें

शेकाटा-टी—पु खी लाव वाजु लाव काटी (कळकाची वगैरे) [स घाया]

शेकानुशेक—किवि (गो) या टोंकापासून त्या टोंका पर्यंत येथून तयपर्यंत 'शेवानु शेक पाना दवर' येथपासून तेथपर्यंत पानें मांड [शिख-शेवट]

शेकार—पु १ पराचें छपर पेंडा, गवत वगैरे घालून बरा बर केलेलें आच्छादन (वासे, व भोमण घोदून) छपराचा भाग २ छपराचें सामान गवत, क्षाप वगैरे ३ (क) कवळें छपराचें इतर सामान, शेकारणी-खी पराचें छपर घारण्याचें काम, कवळें घाळणें वगैरे शेकारणें—अकि परावर छपर घालणें बौलें वगैरे घाळणें

शेकां—किवि शेकीं पदा शेवटीं, अखेरीस कित्यक शेक उडविले शेकीं।'—सप्र ८ १० १९

शेकें—न (गो) बोंबक्याचा तुरा [स शेखर]

शेख—वि शेप, बाकीचा, राहिलेला 'विळेभां शेपेसी खरीष।'—दाव ३८९ [स शेप]

शेख—पु पीर मूढ साधु विद्वान् [अर शेख] चिल्ली—पु वेडसर, अमिष्ट मनुष्य, तपस्वी, औलिया खर मनुष्य ० दार—पु शेकपावटी वगैरी कामदार, तर्कचा अधिवारी ० दारी—खी शेखदापें काम हुदा ० सल्ली विचार—पु मनोराज्य 'परतु या शेखसमी निचारचा आज काय उपयोग?'—एदा शिपायाचें आत्मवृत्त ३४४ शेकाटी-खी प्रीती वदाई देत, सोरा पुढावटी (कि० मिरवणें पात्रांनें लावणें, करणें) 'मोटी आरी तीन बरीदयांच्या नवयाची दोसो मिरपाय'—पद्मपे

[फा शेखी] शेखीशेखी—खी गर्विष्ठपणा, बढेलपणा, उन्मत्त पणाची वागणूक ' मिरजेस फौज गुलती यामुळें हैदर नादवानें शेखीशेखी केली आहे '—ख १२३८

शेखर—उ शेक्यावरचा दुरा, मुगुडावरील दुरा. [सं] शेखरीभूत—वि श्रेष्ठ प्रतीचे, प्रमुख, मुख्य ' त्याकाळी त्या मगध देशास शेखरीभूत अशा नगरीचें पाटलीपुत्र हेंच नाव सर्वतोमुखी होतें '—चंद्रगुप्त २१

शेखी—किवि शेवटीं, अखेरीस, पर्यवसानीं ' जीवा ऐक्य होय शेखी । '—विष्णु २.९६ ' शेखीं अनुखरेल पंचत्वा '—द्वा ३२८ [सं शिखा, शेखर]

शेंग, शेंगळ, शेंगाळीं—पुली एका माशाचें नाव, शेंग—खी (राजा कुण) राग, ओळ (एका टोंकापासून सरळ) [शिखर, शेख, टोंक] शेंगाडी—किवि (कु) (सरळ रेंवेनें) घर—खालीं शेंगानूशेंग—किवि (माल) या टोंकापासून त्या टोंकापर्यंत, येथपासून तेथपर्यंत, सरसोल, पूर्णपणे. शेंग—खी अरुद्र, लावट व जात दाणे असलेले फळ, फळी, दिवा [सं दिवा] म्हू० सारी रात्र जागली शेंगा बारीं राधलीं—अन्य पक्षाकरिता घेतलेले प्रमाणावाढ कर, धन

शेंगाड—उ एक साड, शेवगा, शेवगा याच्या शेंगाची भाजी करतात. [सं शिशु प्रा शेगू—शिशू] शेंगाडयमी—खी. शेंग्याच्या शाखाचा पाला किंवा शेंगा उकडून काढलेले पाणी शेंगाट्टी—खी लांब शेंगा येणारी शेंग्याची जात

शेंगाटी—खो (कु.) एका माशाचें नाव शेंगाडा—रा—शेंगरे—उ न (लोहार, सुतार) पातण्यासाठीं वस्तु घट घरून टेवण्याचें साधन, हत्यार, पड्ड.

शेंगाडी—खी धाड पेश्यासाठीं विस्तार टेवण्याचे पात्र, कगरी, आगटी [सं राकटी]

शेंगवा, शेंगूळ—उ शेंगट, शेवगा याच्या शेंगाची भाजी करतात

शेंगाडा—डी—पुलो. (कु) शेकाटा पहा लांब बाजू, चेन्नू, घाटी.

शेंगाळी—ळें—दीन दुर्गम्याची डाळ, मुगाची डाळ, उड्याची डाळ वगैरे डाळींच्या मारहाणे तीक्ष्ण लावावयास कढेरे मुदेक, मुक्कुटी [शेंग]

शेंघ—खी (खी) शेंग पहा

शेंघाळ, शेंघाळीस—वि ४६ राण्या

शेंज—भीन १ रांग, ओळ, बाजू इम ' धमनीं नीतिदीं । शेज घरी । '—द्वा ४५३ २ मलकट, विशादादि मगल प्रसंगी बरखापर मयाचा देव करतात (मंत्राण लक्ष्म्याकरिता) ही, (कि० भले, राबणे) ३ राण्या, अपवज, बिडावा, निजण्या

करिता तयार केलेली मादी वगैरे घालून मज जागा. ' बोळा नलगे शेजेसी । चिंदमाजी वेसे कुण्यासी । '—एकव्य ५३०.

४ मोहरामातील मखर [सं राण्या, प्रा. सेजा, गु शेज, दि. पर्सि. सेज] (वाप्र) शेज घेणें—(चामारी) जोडपाच्या कडेचा माग छाटणे, व्यवस्थित करणे शेज पडणें—लागणें—रागेस लागणें, क्रमप्राप्त होणें, सुल्ल होणें शेजेस घालणें—नवरानवरीस एकत्र निजविणें शेजेस येणें—१ लवडणें, शोपण्याकरिता वसणें (पांढा) २ मजून येणें, खपली घरणें, माळवणें (जखम)

शेजारती—शेज आरती—खी, रात्री निजावयास जाण्यापूर्वी देवाची कटावयाची आरती शेजओटी—खी ब्राह्मणामध्ये गर्भाधानप्रसंगी रात्री मादरचीं माणसें मुलीची ओटी भरतात ती—यदलापूर १०७ शेजघर—न राण्यागृह, निजण्याची खोली, जागा शेजार—न १ राण्यागृह, निजण्याची खोली, जागा ' दुधाची शेजारे । क्षीराची ऐसीं मनोहरे । '—द्वा १३१०. २ बिडावा, राण्या. ' जाले आणुले शेजार । येथें हृदयाच्या शेजारी । '—विष्णु २.९४. [सं राण्यागृह] शेजोड—उ १४—२० माणसें वसू राकटील असा चौरंग

शेजरे—रें—न १ (व) लहान डोंग—वशाप (के १९३५) २ (माण) खड्याचे भोंवतीं मंजलाकार कडव्याच्या पेंड्या उम्या करतात तें ३ नियाचीं कणसें टेवण्याकरिता केलेला लावट मुढा. ४ घेलणीचें बीं स्वतंत्रतेनें मळण्याकरिता मुख्य खड्याच्या शेजारीं करतात तें ल्हानसें वेगळें खळें.

शेजा—उ दिंबोदराच्यावर गावलेली लहानशी खोली, पत्त्या गन्चीवर बांधलेली लहान खोली, घरजा. [सं छाया]

शेजार—उ १ पडोशीपणा, निवृत्तवर्तित्व, लगतचें घर, जागा, आवार, सामीप्य २ शेजारी, पडोशी, लगतच्या घरात राहणारा [शेज] ३ धर्म—उ शेजाऱ्यावक्त्री वागणुकीची रीत, पद्धति, नियम. ४ पात्रार—उ शेजार, जवळ वास्तव्य, सामीप्य. [शेजार दि] शेजारी—उ शेजारी राहणारा, लगतच्या घरातील मनुष्य, पडोशी शेजारीण—खो. शेजाऱ्याची बायको, शेजारी राहणारी स्त्री वाप्र घेण येणारी शीस—स्वतःच्या प्रतिप्रेममाणें योल्याप्रमाणें वागणूक न घडलेल्या शेजारणीस तोंडून योल्यापाचा वाय शेजारीपासार—उ १ सामान्य शेजारी, शेजारच्या घरात राहणारा २ जवळपासचा मनुष्य, आजूबाजूच्या सोकाव वापरवयाचा मान्य रावण शेजारी—निवि. अनिव, जवळ, बाजूचा, लगत, समीप ' बा तूं कवन होतास मम शेजारीं । मय दा राशीन होतास अन्ती । '—नव २२.१६४. शेजारून—न जवळ. शेजिया—नि जवळचा ' की हा एष अमनुषि मेग । शेजिया मया । '—द्वा ९५२३. शेजो—खी. शेजरीय म्हू० १ शेजरी राता आणि घरीपर पचना २

शेजीं दिळें थोड त्याने काय भोल पोट उ शेजीच उसन सर्वेच वण शेजीं-जे-कित जवळ, समीप 'तय स छाया सुखी-तल। शेजी सरोवर निभळ।' -कथा २ ४ १००. शेजुटणे-न (कों) विशादृशगणी घरवृत्ती शेज भरणे, त्यांनी सुखी रुपविणे, विशी तोडणे वगैरे विधीस म्हणतात शेझार-री-शेजार-री पहा

शेट-उ सावकार, व्यापारी, उदमो, कारागीर, सोनार, कासार वगैरे यास स्वतंत्रतेने शिवा त्याच्या न वायुने लाबावयाचा शब्द 'ऐसा तु विन्हा जात्रासो रे शेठ। कळनि योभाट दसी जना।' -४ ४१० २ जो मनुष्य कलावतीग, वाळगतो त्यास म्हणतात 'त्याच्या वारास मुरईतीउ शेट असे म्हणतात' -व्यनि १ [स श्रेष्ठ-श्रेष्ठि] म्हणु शेट सवाशेर आणि लिग अडीच दोर-लिगयत व्यापारी गळ्यात लिग पालतात त्यावरून वरवर दिसणाऱ्या देखाव्यापेक्षा ज्याची प्रत्यक्ष योग्यता कमी जाई अशा इतमास म्हणतात •कार-उ (गो) •व्यापारी, सावकार •फो-जी शेठ्याचा हक्क बाजारास उपयोगात आण लेली घान्याची भाव सरकारी तिहुवाची भावत की माहीत हें तपासणे, पठेची व्यवस्था ठेवणे, या कामाबद्दल हुकूमदाराकडून (वेणान्या माफार) शेठ्यास मिळणारे उत्पन्न व ते मिळ व्हावा हा हक्क साधारण मणामागे पाव आणा असे -आडिव्याची मद्राकाडी १३ •जी-उ शेट यासच मौरवाने म्हणतात •शेई-जी शेठजीचा तोरा, डब, रेट, प्रतिष्ठा, सावकारीचा मान, दर्जा, हुद्दा (किं करणे, लावणे, निर वणे, मोडणे, आणणे, दाखवणे) •शेई मोहर-जी एक प्रकारची विवक्षित मोहोर (सोऱ्याचे नाणे) •सावकार-उभव व्यापारी, सावकार, उदीमी यास सामान्यपणे योभा वयाचा शब्द शेठाई-जी शेठजीवणाची ऐट, दिमाख, तोरा, बोल, पवती, हुद्दा, योरावी शेठाणी-जी सावकार, व्यापारी याची जी शेठी-उ शेट पहा शेठे-शेठ्या-उ १ पेट, वेदर, गांव वगैरे ठिकाणी मापे, वजन, दरदाम इत्यादिकांची चौकशी, तपासणी वगैरे करणारा अधिकारी नवीन पदा वसविणे हिंदी याचें काम असे -योमारी २ २८७ 'शेठे महाजन ऐका कोणी। पोंगडियाची बरा सावणी।' -मुगा ३७१ २ व्यापारी जातीच्या प्रमुख मनुष्यासहि म्हणतात

शेट, शेटकूल-न १ उपराच्या जन्मनेद्रियावरील केस, शष्प, २ क पडावे, तिरस्कार दर्शविण्याकरिता प्राप्य मापेंत हा शब्द योकेल्ल आडळतो त्याला काय शेट समजते [स शिष्ट-जनाचे] पाणिनी यातुपाठ] शेटळणे-शेटाळणे-अर्क १ शुद्धिदायक केन लगवणे, वयात येणे, सारण्यात येणे २ अवज्ञा करणे, तिरस्कार, तिन्कार दाखविणे, अवहेलना करणे, क्षिड-

कारणे 'दुसरी भासा शेठाळरी तो मला काय मानतो।' ३ वनविणे, फणविणे, चकविणे, चेष्टा करणे

शेठ, शेठजी, शेठाई, शेठाणी, शेठी, शेठ्या-शेट, शेठाणी, शेठी, शेठ्या, पहा

शेठ, शेठकूल-शेट, शेटकूल पहा

शेठ-जी १ फांक, फोड, चिरकळी, तमा लावट

कापलेला तुडडा (फळाचा) २ (माड, पोफळ, सुरमाड वगैरे झाडाची) तप्त, तप्त हिरवा, (बावावयाकरिता काढलेली सालीची वगैरे) चिरकळी, साप, सोपट [स व्हेद]

शेठ-जी (विणहाम) मागवर कापड ताणण्यास लावणारी घुगुप्पावृत्ती काठी

शेठ-डी-जी (कु) मासे मारण्याचे (फेंकण्याचे) जाळे

शेठगळणे-सकि (व) शेठे, कणें तोडणे [शेडा]

शेठगाव पेठगाव-न वादी प्रतिवादीचे मुद्दे पूर्णपणे ऐकल्याशिवाय अर्धवट कलेळा निकाळ, अगर समेट, अनिश्चित, ससयास आया असलेला निर्णय, समजूत

शेठफळ-न शेरेफळ, अखेरेचे मूल

शेठमाती-जी, पिचकर पालुडी, चिरण माती शेडी,

शेठ-जी राहू, पादरी चिरणमाती

शेठवल, शेठवेल-जीउ एक जातीची रोंगा येणारी वेल

शेडा-उ १ शेरीचा तुकडा, दोरखड, वेड, मारीक साखळी पड्याळ्याची साखळी २ (कों) आढा, बळकट दोर, मोठे दोरखड

शेडा-उ एक प्रकारचा रंग दाट तपकिरी किंवा पिंगट रंग, मुरा रंग -कि म्हैस, वळरे वगैरेचा रंग, धुरकट, म्हैशीच्या रंगाचे.

शेडा-उ (अधुन उजोडामुळे किंवा मदरशीमुळे दिसणारी) एखाद्या गोष्टीची छायास्तप आकृति, काळसर शांक [स छाया]

शेडा-उ एक प्रकारचे गवत इराळीसारखे गवत, शेडेंगवत, (व) जाड गवत, उदा० घोडेशेडा [स तुगाड्य]

शेडा-उ विषाण, ध्वज 'दोन्दीकडील शेडे दोन उभे करावे' -वाडवावा ३ ४९ शेडाअर्थ २ पहा

शेडा-उ १ शेवट, अम, शिखर, टोक 'शुक्लुत नारा वयाचा भीमकलागतीरि शिरे शेडा।' -मोकर्णे १० ५ २ शेडा, निशाण फेडव नवच माहोरास, कले लाहोरास जिंकत शेडे।

-येणे ४९८ [स शिखडक दि ठेवा] शेडामोडा-उ भाजी

वगैरेच्या डिऊया, शुधक, शेवन्ची पाने, कोंवळया दिव्या (सामान्यत) 'रानात येण्यास काही शेडामोडा तरी मिळेल'

[शेडा-मोडा] शेड्यामोड्यास येणे-पोटरी येणे, कणसे वगैरे पडण्याच्या स्थितीत असणे, पसवणे शेडातुडव्या-उ

१ वरचा व खालचा भाग, अग्र व मूळ, आरभ अत-पहिला व शेवटचा भाग २ आरभापासुन अगापर्यंतचा सर्व भाग, समूळ व साग्र 'त्याचे पचांशीचा झाडून सारा रोडापुढच्या मळा डाळक आहे' शेंडाबुडरा करणे-झाडाची छाटाछाट करणे शेंडा बुंधा-शेंडाबुंधा-पु शेंडाबुड्या शेंडा ना बुड्या-पूर्ण अभाव, नास्तिक, समूळ नसण्याची स्थिति 'शेरोपटाचे प्रथ जणीच चाळून जो पाहील त्यास सुद्धा कडून येईल ही वरील गोष्टीस शेंडा ना बुड्या' -नि शेंडामोरा-पु (राजा) लहान मुलाच्या टाडवरील न काढल्यामुळे बाढलेले व तोंडावर येणार बॅम, पुडील जावळ (किं वाघणे, सुणें, पडें) [रोडा+ मोरा] शेंडेछाट पु शेंड्याची छाटणी, साडाझुडपाची कळेडी छाटाछाट (नीट दिसावे, किंवा बाढावे म्हणून) शेंडेघान्य-न शेत कापून शाखावार जे घुमारे फुगतात त्यावर आलेल्या कणसांचे धान्य शेंदे (ड्ये) नक्षम-न धुमकेतु 'हें शेडेनसत्र या उत्पत्ताचे चूचक होय' -नि २४६ शेंडेपालरी-की शेंडी पालवी पहा शेंदे (ड्ये) फळ-न १ मासमाच्या अखेरीस अखेरीस आलेले फळ, अखेरच्या बढाराचे फळ २ (ल) म्हणतार पणत झालेले अपत्य ३ झाडाच्या शेंड्यावर, उच काडीच्या टोकाला धरलेले फळ ४ (ल) अखेरची गोष्ट, काम सत्ता सत्ता करावयाची गोष्ट 'अंशेरीच्या कामाला अवधी दोन शेंडेफळे राहिली होती' -सास २ १५० शेंडेसलाम-पु अनोळखी मनुष्याने केलेला नमस्कार, दुकन केलेला नमस्कार, बोळाचाली न होता केवळ परस्पर केलेला नमस्कार

शेंडी-की १ शोक्यावरील बेसाचा छुपडा, शिसा 'सन मनी बांधीं जशी शरी' २ शोक्यावरील तुरा, कळे मोराच्या शोक्यावरील पिसे ३ धुमकेतुची शेपटी ४ पोढपाच्या टाडवरील बेस, मुल्ये ५ तेत्याच्या पाण्याच्या किंवा चरकाच्या मयल्या शेट्याच्या टोकाचा भाग, बोंड ६ सोलेलेल्या मारळाच्या देंडा कडील काण्याचा शुबका ७ (फु) तडीस पागण्याचे जाळे ८ मक्याच्या कणसावरील तत्वा शुबका ९ (चामारी) तजास मधोमध ठेवलेले टोंक [स शिसडिका, प्रा दिग्गिडा] शेंडी फुटणे-अदाजापलीकडे खर्चाची रक्कम वाढणे, अपक्षे पलीकडे कोणतीही गोष्ट जाणे, वाढणे, एखाद्या कामातून दुसरे, किरकोळ काम निघणे शेंडी राखणे-रहान मुलास प्रथम शेंडी टेवण्याचा विधि करणे, बोल करणे शेंडीस गाडी देणे-गुरू, शिषक, बघील मदडी यांच्यावर उलटणे, त्यावर बडी करू पडणे, त्यास अकलशिकविणे, त्याचा उपमर्द करणे, बरकप्पा करणे (एखाद्याच्या हातीं) शेंडा सापडणे-मुंठणे-कचाणपात, तडाक्यात सापडणे अडचणीत येणे, दुसऱ्याच्या आहारी जाणे शेंडीस फूल पाघणे-एखाद्या मनुष्यास बंधन आपल्याला करून

वेणे, एखाद्याची स्तुति करून आपले काम सापणे, खुशामत करणे ० धर्म-पु हिंदुधर्म ० पालनी-की १ शाढ्याच्या रोड्याची पाने, टिकरी, अग्राचा पानाचा शुबका (किं वेणे, फुटणे) २ (ल) म्हणतारपणत झालेले अपत्य ० धूमी-वि शेंडीखाली मोवरा जलेला (बोडा) हें अमुपलक्षण आहे ० शेपटी-की (शाढ्या) अखेरचा भाग, अगदी शेवटची पाने वगैरे (वागवान आपल्या कामाबद्दल म्हणतात) (यावरून लक्षणेने) गाळसाळ, अखेरचा टाळाळ भाग, करावयाचे शेवटचे, कमी महत्वाचे काम, ऊरपूर आवरसार (किं राहणे) 'काम वहुत करून आपले, शेंडीशेपटी मात्र राहिली'

शेंडे-न १ भातावर पडणारा एक रोग २ एक प्रकारचे गवत

शेंडी-की (व ना) बकरी, शेरवी, शळी [शरडी] शेंण-न १ गाय, म्हैस, बैल बंगरेची विटा, पुरीप २ फळे, फुले, पाने कुजून गोळा झाली म्हणजे त्यास म्हणतात -की १ शणी, गोवरी, बाळकेल शणाचा पोदो २ (वे) शुळाची टेंप [स शकूट, शकूट, टु शकना, प्रा छान, शु छान, सि छेय, छेणो, स छगण-शागण-शअण-शाण-श्याण-शेण -रा प्रयमाला] ३४० पडलेले शेंण माती घेऊन उठने शेंण खाणे-मूलेपणाचे, तिफळ, भलेनेच इत्य करणे केळे खाणे पहा 'मग शेंण खायला मला क्काला भाणले' -नामना २१ शेंणाच्या दिव्या लावणे-दिवाले झडणे शेंणई-पु शणवी पहा शेंणई, शेंणकाई, शेंणकी, शेंणल (रा)ई-की १ शण टाकण्याकरिता केलेली खाच खडा, उकिरदा २ (देशावर) शणाची रास, हीम शेंणझला-काळा-पु शणखळा पहा ० कुंडा-पु (राजा) घरपदा, घरकाम, शेवळे व्यवहारातील शेंणगोटा करणे, शाढणे, सारवणे, दळणे, काढणे वगैरे काम ० धूट-धूर-न १ गोवरीचा तुकडा, शणीचा तुकडा २ बाळकेल्या शणाच तुकडे, सुरा बंगर, गोवर ० धूर-न शेंणगोटा पहा ० फोंडा-पु शणात भाताचे तूप किंवा कोडा घालून खावलेल्या गोंवत्या ० पेंड-खुड-न शणकूट, गोवरी, गोवर ० खळा-पु १ सारविण्याकरिता पासणी घालून काढिलेले शण २ फळे, पाने, फुले कुजून, सासुन जो गोळा होता तो ० खळी-खाई-की शेंणई पहा ० खूड-न १ गोवरीचे खाड, गोवर -पु २ (ल) (निंदारी) शेंणवी ० गंध-पु (निंदारी) शेंणवी ० गाईर-की (राजा) शेंण ई ० गाटा-पु १ शेंण (सामान्यत) २ शेंणने सारवणे, साढलेट वगैरे कामास योजावयाचा सामान्य शब्द यासारखेच शेंणोणई, सडासमाजून, सडासारवण, बरासार, साढलेट, चुळगोटे, शणगोटे, शेंणपाणी, शेंणसडा इत्यादि शब्द

व्यापक अर्थानें योजिले जातात. गोठा-३ गुराच्या गोठ्या सवर्षी सामान्य कामाचा दिवसीक शब्द, शेण काढणे, झाडणे, गोठा साफ करणे इत्यादि कामे, गोठापाणी. गोठ्या-३ १ खरकण्यावर लावण्याकरिता बिंबा इतर कामाकरिता घेतलेला शेणाचा गोळा, शेणाचा रगदा शेणगोळे घालणे-अन्वय स्थितपण केलेले काम तपासून दुस्त करणे शेणणे-अर्थ १ शेण टाकणे, हारणे, लेंढी टाकणे २ होळ्यास पू येणे, चिपें येणे. थापणपारा-३ आळशी, निरुपयोगी, रिकामेदेकडा मनुष्य, नाकर्ता, नपुंसक मनुष्य, पद. दिवा-३ दिवाळे काढल्याची खूण म्हणून लावावयाचा शेणाचा दिवा. दिवाळ खोरीचा शेणदिवाळ लावणे होय. -के २० १ ३० शेणप-३ (कों) शेणकला, शेणखळा पदा शेणपा-पोह-पोही-पोय, शेणाचा पोहो-३ १ शेणाचा गोळा, रगदा, पाहो, एका बेली जनावराने कलेली विटा २ (ल) लड पल्ल दुहेल, जड, मद्दू जनावर, दुबेल, नाकर्ता, नालायक मनुष्य, पद; मपुसक. पाट्टी-की शेण बाहून नेण्याची टोपली. पाणी-न १ शेणखळा, पाण्यात काढविलेले शेण २ शेणगोटा, सडा-समाजून वगैरे पदयुती कामासवर्षी व्यापक अर्थानें योजावयाचा शब्द, गोठापाणी. पुंजा-की शेणमार पदा. पुंजा-३ १ शेणगोळा करणारा इसम २ शेणगोळ्यासारखा मनुष्य, हलक्या दर्जाचा मनुष्य, नीच, हलकट मनुष्य. पुंसी-की गोवऱ्या लावणारी छी, हलकट, नीच छी. पुडा-की बाळकेच्या शेणाचे तुकडे, चूर, गोबर. पोतेरें-न शेणखळाच्या पोळ्याने जमीन सारवणे (कि० करणे). भोंवर-३ शेणकिडा, शेण बरील माशी, शेणावरील भुगा [स शेण+भ्रमर]. माती-की. (ना) घुलवड. मार-३ एखाद्याची अप्रतिष्ठा व्हावी म्हणून त्यावर केलेला शेण, चिखल इत्यादिकांचा मारा शेणवड-की. (कों) १ घुलवड, शेण, माती वगैरे केंकणे, मारणे २ घुलवडीच्या दिवशी एकमेकावर फेंकण्याकरिता केलेली शेण, माती वगैरेची राव, गारा शेणगडणे-अर्थ. शेणवड करणे शेण घणी-न शेण काढविलेले पाणी शेणचिरणे-अर्थ राव करण्यासाठी शेतात शेण पसरणे. सडा-३ १ पाण्यात शेण काढून तें जमिनीवर शिंपणे, उडविणे (कि० टाकणे) २ फळे, फुले, पाने वगुन त्याचा झालेला गोळा, शेणखळा ३ गर्दीमध्ये माणसावर उडविलेली फुले, पैसे, कवड्या वगैरे जमीनीवर पडून पसरलेली दिसतात ती. लडाईंमध्ये भयंकर कत्तल झाल्या मुळे जमीनीवर साडलेला रणाचा लाव, माखाचे छिन्नभिन्न तुकडे वगैरे 'त्या अडचणीत पाचवे मनुष्ये दार धावले, तैसीच पोहीदि पडले, तैसच जखमीदि झाले, वेवळ शेणसडा होउन गला' -भाव ७९. 'केला शेणसडा त्याच्या फौजेचा।'

-गापो ३. साळ-की. पोफळीची अळी खणून तिच्या मुळाशी शेण घालतात तें. मृप-न शेण भरून टाकण्याचें. मृप, शिपतर शेणाडी-की शेणवई शेणामेणाचा-वि दुहेल, नि सग्न, अग्न, हलका, पोफळ, वरपामी, निचलिबोत, मळ, सोपा वगैरे (इमारत, वस्तु, पंदा, प्राणी, मनुष्य याच्या बाबतीत) तिरस्कार, उपेक्षा दाखविण्याकरिता योजनात 'दिवसेदिवस शेणामेणाचे ते लोखंडाचे होत घालेले,' -भाव ५९. शेणामेणा लोखंडाचा-वि प्रथम कारच दुबेल, शिथिल परंतु नंतर काहीसा दृढ, त्यानंतर पारच दृढ असणारा (व्यवहार, भाषण वगैरे) शेणार काढप-शे) जमीनदोस्त करणे, गुरछान करणे शेणारा-३ गोवऱ्याचा शिंपलेला शेण, राव शेणी-की १ गोवरी, दाबडा, शेणाचा बाळविलेला शेळा २ शेणाचे बाळलेले पोहो (अव) 'नामयाची जाी सवे वेची शेणी।' -मुगा १६११ ३ अग्निहोत्र्याने होना करिता शेणाचे 'बाळविलेले गोळे ४ (राजा) (साकेतिक) दुंडा पैसा, दू पैसा (घर) शेणी रचणे-जाळणे, नाहीस करणे 'लोकाजवरी रचिल्या शेणी।' -मव २२८. पाणी-न सडा घालणे, शेण्या घालणे, पाणी भाणणे वगैरे काम (कि० करणे) शेण्या-३ शेणाचा पोहो -ति कोळे झाले अवता कमी सुपती पण पू बाहेर येतो त्या विकारास म्हणतात शेण्या खैर-३ खैर झाडाची एक जात शेण्या-साप-३ एक काळा विपारी साप. शेणई-य, शेणवई-ययी-यै-३ शेणवी पहा. शेणारा-यी-३ हवालदाराच्या हाताखालचा माईक मूग सेना। शेणयो-३ एक ब्राह्मण जात, सारस्वत, मुख्यत रेखन व्यवसाय करणारी एक जात इतर हत्ते घाणे, शानई, शनई. [स शेणपति, प्रा शेणवड, शाण्यती] शेणयें-अर्थ (गो.) गडावणे शेणुक-साडायाला शेणणी, शेणणे-की कि (प्र) शेवणी-वैदणे पदा शेणी-नी-शेणे-कीन (राजा) (लोदार) छिनी [स छिद] शेणो-वि (राजा) बाहाण. शेत-न १ धान्य वगैरे लावण्याची जागा, क्षेत्र लागवड केलेली जमीन २ पीक, उपचकले, पिकलेले उमे धान्य ३ शेत काम, कृषिकर्मे, धान्य पिकविण्याचं काम, शेती ४ नवरात्रात बिंबा चैत्रात शुद्ध कृतांत हो, माढ्यात वनत पातलेले धान्य व त्याचे अजूर ५ (ल) उपनौतिकचे साधन, धदा, व्यवसाय पोटाची तजवीज [स क्षेत्र, प्रा शेत] शेत उतरणे-कणसे चागली वाहर पडून मारणे, कणसे, चागली येणे शेत घरात

ठेवणें-असणें-करणें-खानें न देता शेताची मशागत स्वतः करणें शेत तोडणें-कोंबळ्या भाताच्या रोपावर रोय पडणें-
 रुपि २३६ शेत सोसणें-भात रोप्याचे केसर पावरे पडणें,
 शेत सुकणें, वाळणें, एक रोग [स शुपु] (मरहया) शेतांतून
 काढणें-ढकलणें-उडविणें-लाभ होण्याच्या ऐनवेळीं काढून
 लावणें, हातातोडाशीं आलेला घास काढून घेणें •आडगरा-
 ५ नि नाचणीची एकजात •एरड-५ एरडीचें झाड, सुखी
 एरडीचें झाड, सुखी एरड, मळा एरड दुसरा भोगली एरड,
 वर्षेएड •करी-५ १ शेतीवर निर्वाह करणारा, शेताची मेहनत
 करणारा, कुरीबल २ शेताचा मालक, धनी ३ शेती, खडकरी,
 शेतावर काम करणारा, कर्दा, कूळ •कापशी-४ शेतात पेरा-
 वयाचें, उपवणारें कापशीचें झाड •काम-न शेतीचें काम,
 धदा •कामी-काढ्या-वि शेतावर काम करणारा, शेताचींच्या
 कामीं येणारा, उपयोगी पडणारा, कुरीबल •खर्या-५ १
 केवळ शेतकाम ज्याला माहीत आहे, इतर काहीं विद्या नाही
 असा मनुष्य, अडाणी, गावडी मनुष्य, गावडा २ शेतकाम
 करणारा परंतु ज्याचा वास्तविक धदा शेतकीचा नव्हे, असा
 माझण वगैरे मनुष्य •खेत-न जमीनजुमला, शेती, गत
 नवाडी •भाणा-५ शेतजमीनीचा ससुवाय, लागवडीची जमीन.
 •गव्हा-५ गव्हाची एक जात, पाणी न देता शेताच्या ओली-
 वर येणारा गव्हा •शी-४ शेतकाम, कृषिकर्म, जमीनीची मशा-
 गत, लागवड वगैरे 'बेडीचे उपद्रवामुळे रयत परागदा होत्ये,
 शेतगी होत नाही' •बाडसमा ३ २२४ •घर-न शेतातील घर,
 शेतकामासाठीं शेतात बांधलेली सोपडी वगैरे •जमीन-४ लाग
 वडीखालील जमीन •पेढी-४ शेतकऱ्यास कर्ज देणारी सवकारी
 पतपेढी •पोत-५ १ सामान्यतः शेती, शेतीखालील जमीन,
 शेतीवाडी, जमीनजुमला २ शेतीचीं कामें, कृषिकर्म [शेत दि]
 •वाडी-४ शेतात, शेतीवाडी •मात-शेतीमाती-नली
 शेती शेतजमीन, शेतीवाडी, सामान्यतः शेतीची जमीन व लाग-
 वडीचीं कामें यास व्यापक सज्ञा •मळा-५ शेती, बागायत
 वगैरे, जिराईत व बागाईत शेती यास सामान्य व्यापक सज्ञा
 •माल-५ शेतीत विकणारा माल •वड, शेताड-४ १
 लागवडीची जमीन गावासभोंवतीची •घड-वडा-१ ५
 एक पुलझाड, दुधाणी, कुभा पहा २ एक छुडप •घस्ती-४
 १ (इगामात) शेतावरील वास्तव्य, राहणें २ शेतकरी लोकान्नी
 वस्ती, गाव, रोडें, गावें गाव •घळी-४ बाजार लोकात
 मामानें यांशिग बायल्यावर वर दोनारच्या परीं जातो हा विधि
 •घाडी-४ १ शेती, लागवडीखातील जमीन, कुणें, बागायत,
 आबार, बाळगे वगैरे शेतीमकचीं जमीनीस व्यापक शब्द •घार-
 पत्रक-पारो-नली गांवासधर्मी कुळकर्णी किंवा तलाटी यानें

शेतावयाचें सर्व जमीनीचें शेताच्या अनुक्रमानें नोंदणीपत्रक,
 तक्त्या •वाळूक-न शेतात होणारें एक काकडीसारखें बेलचें
 फळ, चिबूड •सनदी-वि लष्करी अथवा इतर सरकारी कामा-
 बद्दल पूर्वी सनदेशद्वारे मिळत असे, तसें शेत घारण करून नोकरी
 करणारा •सनदी शिपाई-५ लष्करी नोकरीबद्दल शेताची
 सनद मिळालेला सैनिक 'जेथें किंहे आहत तेथें किंहेदार शेत
 सनदी शिपाई ठेवीत' -नि १०६१ •सरी-४ शेती, पिकें
 वगैरेस सामान्य व्यापक सज्ञा 'शेतमरी पिकली' •सारा-५.
 जमीनीवरील वर, शेतीवरील वर, महसूल •हेत-न जमीन
 जुमला, शेतावाडी शेतकी-४ १ शेतकाम, शेतकऱ्याचा धदा,
 व्यवसाय २ पीक, उमे पीक, शेत शेताड-डी-शेतवड पहा
 शेती-क-४ १ शेतमी, शेतजमीन २ शेतलागवडीसधर्मी
 कामें शेती-५ शेताचा मालक, धनी -४ शेतजमीन,
 शेतरी शेती पाऊस-५ पिकाना योग्य असा पाऊस शेती
 भाती-४ शेतावाडी, जमीन पहा २ शेतीचीं कामें
 शेतखाना-५ शौचकूप, शौचाची जागा, पायखाना,
 सडास [फा शिद्धखाना=आरोपयूड]
 शेताळ शेताळीस-वि शेताळाळीस ४६ सख्या 'विप्र
 तरला गती शेताळ.' -दावि ७ २ ४६ [स पदचत्वारिंशद]
 शेतेक-न (क) एक जातीचा लहान मासा
 शेंद-४ १ नारळाचें बेलें, दडू २ बेवयाच्या आकाराचें
 फळ
 शेंदूड-४ १ एक चिबडीसारखा बेल, शेंदाड, शेंदणी -न
 शेंदाड, वरील बेलचें फळ
 शेंदूडशिपाई, शेंदाडशिपाई-५ पराक्रमाच्या गव्या,
 पोळ बत्ता मारणारा सैनिक, चाताड्या, पोळक डोल मारणारा
 शेंदणी-४ १ शेंदाड, एक चिबूडासारखा बेल व तिचें
 फळ 'बहुत दिवें घेतलें तर त्या कमसल कडू शेंदणी । रक्त
 मास मद भरित छुप मीं जसों दिखणी शेंदणी ।' -मला १५३
 शेंदणी-४ (कों) शेंदण्याची, पाणी ओढून काढण्याची
 दोरी
 शेंदणें-न १ पाणी काढण्याचा पोदरा, काळणें, बाल्दी
 वगैरे २ शेंदणी वेळाचें फळ -चक्रि १ पाणी किंवा एखादा जड
 पदार्थ खालून दोरीनें ओढून वर घेणें २ (व) अहणें 'माझा
 बंड त्या मितीळा शेंदला' -चक्रि चिरा पाहणें, किंचिर कापणें
 (घोयत्यानं पणस वगैरे) शेंदोच-वि शेंदून काढलेल
 [पाणी] 'शेंदोच, मरीव भाणि साचोव पाणी'
 शेंदरी-४ १ शेंदण्याची एक जात, नाचणीची एक
 जात-रुपि २८३ २ शिंदीच्या पाणाची हातरी ३ एक हट्ट्या
 किंमतीचें. लुणें, टांबण्या अलणायें पातळ ४ एक भाड

माकडाच्या तोंडासारखे झाड ५ एक तोंडाची फुले येणारे झाड
शेंदरी-रा-च्या-वि १ शेंदराच्या रंगाचा २ या रंगाचा
आवा [शेंदूर]

शेंदव, शेंदव—न १ सेंधव, शेंदेलोन २ खारटपणा, लोण
(जमोनीचा), खारट पातार 'खाडीच्या पाण्याचा एमपर्यंत
शेंदवे मारतो धडून एवच्या विहिरीचे पाणी खारें' ३ मीठ,
गुळ वगैरेस छत्रपारा पातार

शेंदवली—की एक वस्तू शेंदवली—न त्या वेळचे फळ
शेंदाड-डे—न १ शिबूड, फूट 'वाहेपा शेंदाडे पिकली'
—परामा १४ १ शेंदाड-की विबढीचा वेळ

शेंदूर—३ शिव व प्राणवायु यांच्या संयोगाने होणारा एक
रंग [स शिंदूर, प्रा शिंदूरा-संदूरो, हिं शेंदूर] ०उतरणे—
१ मूर्तीवरील शेंदूराचे कवच छुटून पडणे, कवच टाकणे २ (स)
अपमान करणे, अवज्ञा, अश्रद्धेला, अन्याय करणे, मानहानि
करणे ०विकार-उ योगरा बसलेला भावाज (शेंदूर साण्यात
आल्यामुळे झालेला)

शेंदेलोन-शेंदेलोन-शेंदोलोन—न सेंधव, मीठ, शेंद
मीठ एक क्षार, खाणीचे मीठ [स सेंधव+सवण]

शेन—उ सद्याणा पक्षी [स शेन] शेनी-की ससा-
ण्याची मादी

शेन—उ (गो) पावसाचा थेंब

शेन—अ शी पडा

शेनणी-णे—प्र शेंदणी-णे पडा

शेनिश्रय—उ पक्षा निवार, टराव, निवाल, शहानिशा,
मनाची खात्री, समाधान (किं वरणे) शहानिशा वडा
[सई+निश्रय]

शेनीडी—की (स) शिंदीच्या पात्यांचे लहान टोपळे
शेनीत, शेनतत—न (गो) केळीच्या पानाचा शिंदी
कारण्याकरिता केलेला लहान तुकडा

शेन्नी—ला बडीशेप, ओल्यासारखे एक धान्य बी

शेप, शेप—की शेपूट पुच्छ, शेपटी [स] सामाशब्द—
०फिट्टा-उ शेपडासारखा भाग असणारा किडा यास पाय नसून
हा संपुटत चालतो ०खळी-की-विण्याच्या खुमारास जना-
वराच्या शेपटीबळ खळगी पडते ती ०चौरी-वि शेपेचा
चौरीसारखा गोंडा असलेली (मेंदी) ०कह्याणी-वि खीलपट,
कामातुर विषयी [की] ०मोडया-वि १ वेवळ शेपूट पिक
वटरी असताच चालणारा २ (स) मट आळशी, चालायक,
कामगुजार ०हट्ट-न एक जातीचे गवई ०व्या-उ १ एक
किडा २ मोठी ल शेपट-की अविशय जोराचे हाकणे पाठीस
लागणे, दामगणे, घाबडवणे (किं काढणे) शेपटणे—कि शेपट

काढणे, दमविणे शेपटणे—कि शेपूट पिकणे शेपटा-
शेपडा-उ १ लांब शेपटी लांबलचक पुच्छ २ (स) पाठी-
वर मोठ्ठी सोडलेली वेणी शेपटी-शेपटी-शेपडी-
शेपुडी-की १ पुच्छ, शेपूट २ (स) जनावर गाय, म्हैस
वगैरे शेपटी-की (स) फोकाटो, छडी, शिपुगी, शिपटी
शेपाटणी-की, शेपट, राणीपेक्षा जास्त धम देणे (कि काढणे)
शेपाटणे—कि शेपटी पिकणे, घाबडवणे, दमविणे, फोडणे,
शिपणू, चमकाविणे शेपडावणे—कि (मा) शोधणे,
मारणे शेपाळ-वि पुच्छ असलेला, शेपटीचा शेपाळणे—कि
शेपटी पिकवणे; फुटणे, दमविणे, दासटणे शेपूट-शेपूट-न
१ पुच्छ, शेपटी-२ (स) टोंक, अम, अक्षेपा भाग ३ (स)
जनावर, पशु गाय, म्हैस वगैरे 'दर शेपास तीन रुपये पडतात'
—के २५ ७ २७ [स शेप] ०अडकणे—एखाद्या अडकणीत
गुठून राहणे, आमपरीत सापडणे, तीव्र वादर पडण्यास कठीण
जाणे, अडकून जाणे ०घालणे—मिकून पळणे, भितरपणा दाख
विणे, पायलत निसटून जाणे ०टेंचणे—(एखाद्या कामाचा, गोष्टीचा,
किडेचा) अक्षेपा भाग पूर्ण न करता अर्धवट ठेवणे, घोडीशी
शिडक बांधी ठेवणे ०राहणे—अवरोप, ठेवण्या भाग, जसे
रुची गोष्ट मागे राहणे, पडून राहणे ०लावविणे—लावण करणे,
दिरगई करणे, मायची भाजी सारखी वाढवीत राहणे ०हाल
विणे—लोभीपणा करणे, हावरेपणा करणे, छुवायत करणे

शेप—न शिव विस अण्यामि शेपम्-२ १० शेपाळा-
ळ्या-वि खोल्हड, कामी, विबडी, छरी शेपाळू-की
डिनाल, विपयी, कामुक छी

शेप—की बडीशेप, वाळतशेप, एक ओल्यासारखे धान्य,
वी शेपट-वि बडीशेपसारखा वास येत असलेले शेपा-प्या-
नी शेप्या, बडीशेपसारखा वास येत असलेला (आवा
वगैरे) २ एक जातीचा तांदूळ शेपू-की वाळतशेपेचे झाड,
याची भाजी करतात [स शपुण्या] शेप्याघुडा-डया-वि
एका जातीचा तांदूळ

शेप—न एक फळ 'शेपे शिताफळेंडी सरबुज खिरणी
धुरते दूत बीरे।'—सावह १ ४९ [पा शेप=सफरचंद]

शेपणे शेपारणे—शेपणे-शेपारणे पडा

शेप—न पुढाचे जन्मेद्रिय, शिव [वैय शेप]

शेप—की तरतारीचा एक प्रकार -सव्या ६७

शेपकरणे, शेपारणे—अभि कुणणे, चवून जाणे, मिजास
वरणे पुकारणे, रव चवणे [शेप]

शेप दोम—की १ शेपमा, शेपूळ, नाकातून होणारा दाब
२ नातड्यातील मळ, खाव, विटा आम; आंव ३ शेप्याच्या
नाकातून होणारा दाब, मळ निर्यास ४ नाकातून दाब होण्याचा

रोग (बोड्याचा), शेषा [स श्रेष्मन्, प्रा विभ] शेष्या-
ड्या शेरडेर-रि १ शेषूड अमलेले, शेरडाने भरलेले, बोंद
लेले (नाक) २ शेषडाने भरलेले नाक भरलेला ३ (ल)
अज्ञान, कलन नमलेला, अल्पवयीन शेष्या-पु १ बोड्याच्या
नाकांतून हागारा साव २ या सावाचा रोग शेषूड-पु १
नाकातील वाहणारा श्रेष्मा, चिकट सुखवृत्तीत साव, मल, पाण
हा वाहून सपरी भरल्यास त्यास मेहूड म्हणतात २ (स)
शिन्धाची काजळी मस [स श्रेष्मादक-भाइअह १८३३] इह
मी हस्त्ये लोकां शेषूड मासे नाका शेषूडात लोळणें (ल)
समारात गुफकून राहणें शेषूड पेडणें-नाक शिंस्कून टाकणें
शेषूडकिडा-पु (बे) गोगलगाय, पीक पिड्डी
शेर-यो-भी धातूचें दोपण, (काटी, छात्री, खांब, पल
गाचा पुर सिंग, बाण यांच्या) शेंकला मजेश्वरीगाटी वस
विलेनी धातूची, विडी, बट्टे, मायणी, दोपण वगैरे लोहंगीचे
बट्टे वगैरे नराळ्याची निमूळती नवी
शेषय-उद्गा (गो) दावासा ! वा ! दिमग्यात पोस्त मागा
वयाच्या बळी योजावयाचा शब्द *

शेषरटी-शैवी-शैवारटी-भी एक कात्री वेल
शेषला-पु रामला पदा
शेषा-पु (कु) (सोनारी) पत्र्याचा कोंब आणण्याचे
साधन [शैवी]
शेषाड्या-वि (चिपटून) हुक्यासलका कोणीतरी, वमी
दग्याचा 'बकील शेषाड्या असला तरी चालतो'
शैवें-न (व) नासधूस मोडलोड 'मातीच्या चित्राचे
त्यानें शैवे शैवे केलें तन्हा त्याचे समाधान झाले'
शैवें-पुअव कताच्या सरहद्दीचे दगड (सर्कल इन्स्पेक्टरनें
कायम कलेले) [स सीमा]
शैभर-वि (गो) शमर
शैम-भी शैव पदा
शैमट-टी-पुकी एक जंगली झाड याची पानें आल्या
सारखी लव असून बिचोऱ्याहून लहान सपटी फळें येतात
-बहु ५ ११

शैमणें-न रिग, पुजनेंद्रिय [स शिस्त]
शैमला-पु दोकीला बावावयाच्या पडक्याचा, कमालाचा
पर, शैव, कमलदाचा शैवट [अर शम्भा]
शैमली-भी (कु) शैव पदा
शैमलें-न एक वेलीवजा झाड
शैमेजणें-अकि थोडथोडा घाम यणें, घामान ओले होणें
मिजणें, घाम बाहेर येऊ लागणें 'चार दिवस घाम आला नाही
आता याचे अग घामानें शैमेजलें आहे' [स स्वेद]

शैमन-न (भाइय) शैमणें, शिस्त, पड्याचें जननेंद्रिय
शैम्या-भीम (छा अप.) शैवया
शैर-भी. (कों) पड्याची विष्टा, छीट, छीट शैरणें-
अनि पदयानें विष्टा टाकणें, छीट टाकणें

शैर-पु चिक्काडा, वाडेहुरा, निवली, एक कुपणास लावा
वयाचें काडपाकाड्या असलेले चिक्कालु झाड [फा शैर=दुध]
शैरताट्टी-ताट-ताड-भी शैरच्या झाडाची राग, ओळ,
कुपण

शैर-पु १ पदार्थे तोलावयाचे किंवा मापावयाचे एक प्रमाण,
माप याचें माप पूर्वी निरनिराळ्या भागात निरनिराळें असे
पुढें दिलेले आकडे इंग्रजे भाराचे आहेंत वेळगाव-२३ ०१,
मदास-२४ ३, मद्रास-२४ ९१ मगदूर-२३ ८५, म्हेदूर-
२३ ८५ पादियरी-२३ ६२, त्रिबनापल्ली-२३ १७, नगर-
७६ ५६ विंध-७२ ४६, मालवा-७३ ८९, अजमेर-७४
१७, पुणें-७६, रत्नागिरी-२९ चिपटून-३०, वेंगुले-२७॥
मालवण, दापोळी, मुपई-२८, राजापूर-२९, बगाली-८०,
कलयाद-११०, लखनौ-९५ ८२, मालवा-९५ ६६, काशी-
१०५ सध्या ८० भाराचा शैर सर्वत्र कण्यात आला आहे
२ जावद शिपाई, वेगारी वगैरेस पोटाकरिता जें धान्य, शिवा
वेतात तो ३ रोजचें अन्न निस्पृष्टी उदरनिर्वाहचें साधन
(किं० उद्येणें उद्येचे काढणें, चालणें, गुठणें मिळण, लागणें) *
आलुनकुलुने -याव १०३ इह ० शैर शिपमिला आणि विस्तव
विस्तविला=स्वतःचें थोडेसेच काम चट्टन आणेंद्रुत दुसऱ्यास
दिरवाई बदल दोष देणाऱ्यास म्हणतात २ थोडक्यात कारभार
आटोपणाऱ्या परंपनिणीस म्हणतात शैरास सन्नाशेर=प्रतिपक्षा
पेक्षा वरचढ चोरावर मोर *पीठ-शिपा-नपु भता,
शिपा शिपाई विगारी यास दिलेले धान्य शैरका-वि १
शैरभर धान्य गावेला असा २ शैरभर वजनात भोल असा ३
शैरभर धान्य ताडुळाचा भात शिजेल असे शैरभरकोडा-पु
एक मुरीचा खेळ -मखेपु २५८

शैर-पु १ वाच -राव्य ३ २२ २सिह ३-वि अजरदस्त,
घुट, छीट, शूर पराक्रमी, धाडशी, अमल, सत्ता गाजविणारा
'वस्तु ऐशा बळडियांनीं इस्मन शैर होतात' -रा १७ ८३
'मागती गिलचे शार शाले' -माय १०८ -राव्य ८ ६० [फा
हिं शेर=गिह] *खोर-वि उन्मत्त 'तद्वाईक शैर
खोर लोक हुजरातीत एकर देवूच नयेत' -मराभा १४
*पणा-पु सामर्थ्य अजरदस्ती जोरावरी -रा ८४ *वाजी-
बाज-भी सखी, वचैस्व 'ह आपले दायीं आपली बहुत
शस्त्राजी मानतात.' -जोरा ११५

शेरडावणें, शेरडावणें—अकि शेकारणें, कुणजें, ताळा
भरणें

शेरडी—झी शेळी, वकरी शेरडू—न वकरें (शेळी किंवा
वोकड) शेरडूक—न (तिरस्कार) वकरें, करडू कोंकुर शेर-
डुकी—झी शेळी शेरडुवया—प धनगर, शेळ्या पाळणारा
शेरडी—वि एक जातीचा कस (युजरायमधील)

शेरणी—झी १ नवस फेडण्याकरिता वाटलेली मिठाई,
प्रसाद, खिरापत 'यानेकर गवडाची पूजा करून शेरणी वाटतात'
—तीप्र ४८ २ देवापुडें ठेवण्याकरिता किंवा भेट देण्याकरिता
तयार केलेली गुळाची ल्हान डेप ३ नजराणा, दड 'हुमचे
माघा वदन सवचे शेणी हुतकां रुपये ५०० करार केले असेत'
—माडशाळ १ २८३ [फा शीरीनी-शिर्नि=शेडी, मिठाई,
प्रसाद स श्रेणी-शेणी-भाज १०३३]

शेराणी—झी १ नदीकाठी वाढणारे एक छुडप 'शेराणीचीं
घटें व पाणि याची शील'—आव ५६ २ दुसरे एका जातीचे
छुडप थोर शेराणी शेरणवेट—न शेराणीच्या छुडपाची गर्दी
शेराणी—झी (व) एक कुष्ठरोग 'त्याच्या अंगवर शेराणी
कुळी'

शेरय—न एक प्रकारचे पिस्तुल 'हे लोक शेख यापरीत'
—हिल्ड १२४

शेरवड—न (कु) एक वारीक पाड्या पानांचे झाड
शेरवा—प कोंवडपाच्या मासाचा रसा, शिरवा
शेरवान—नी—पुजी एक प्रकारचा अगरवा 'कृष्णरावजी
अगताील पिवळा शेरवान काढून त्याच्या हातीं दिला'—कोरकि
१२६ [फा]

शेराडी—झी एक जातीचा समुद्रातील मासा
शेरा—प दर, सराखरी, सामान्य प्रमाण, मध्यम प्रमाण
[अर शराडू=दर, पगार, भत्ता] शेरेकरी—प शेराप्रमाण
पगार वेतन मिळणारा मनुष्य

शेरा—प १ नियम, कायदा, पद्धति घालून दिलेली
रीत रुढी, प्रचार, परंपरा, धारा २ (कोटदरवारी) पत्र
अथे वगैरेच्या घाली लिहिलेले उत्तर किंवा हुकूम 'आपण
म्हणता तसे आमहांस करता येत नाही असा शेरा मिळाला'
—पिरे ४४ ११ निघाल्याचा लेख याअर्थी शेरगजी, शेरेयाद,
शेरेदुस्र शेरपत्रक हे शब्द रुढ आहेत येथे अथे, याद,
पत्रक व त्यांवरील लिहिलेले हुकूम असा अर्थ होतो ३ नकल
वचन घेदण्यावर मूळ कागदावर सद्या अर्थाचा लिहिलेला लेख
४ संपादनसमयाने कागदावर आपले मत व्यक्त करणारा लिहिलेला
लेख ५ शेराण्यादि कामगारगैरी नियम, पद्धती बौर घालून
देणारा लेख, दिशेरीक यादी, नियमावली व टीका • पिशा

रस 'शेरे क्षन्ती लोकलोकाचे।'—ऐपो १३८ [अर शरभा=
नियम]

शेरा—प पीरावर बांधलेल्या माळांचा पुज, चादर [अर
शरभा=नियम]

शेरा—प अखेरी, टोंक शेवट [स शिरसु]
शेरिया—प (विणकाम) दोन थोक आठ कड्या किंवा
२४ फाळे इतक्या प्रमाणाचे रेडीम

शेरिया—झी (युज) कवाडी
शेरी—झी बोळ, गळी, आळी, अर्धद गळी [स शिरसु
=टोंक]

शेरी—झी १ जमीन महसुलाकरिता घ्यावयाचा धान्या
वर दरमणी दोन शेराप्रमाणे कमाविषदार आपला हक्क म्हणून
घेत असे ती, तसेच सरकारी कामगारास अखेरी वाटणारा
कामगार आपला हक्क म्हणून जे धान्य घेत असे ती २ शेरी
जमीन—झी सरकार किंवा सध्यानिकाच्या खासगी मालकीची
जमीन अशी जमीन गावाच्या क्षेत्रात सामील केलेली असे
तसेच सरकारजमा झालेली किंवा लागवडीकरिता पूर्वी दिलेली
पक्षु पत आलेली जमीन याच सदरात सामील होते काही
भागांत जमीनोच्या मालकांकरिता वाढिलेली जमीन किंवा
खोती पावात खोताकरिता कुकड वाढिलेली जमीन यासदि शेरी
म्हणण्याची पद्धति आहे 'शेरी रुपये १५ दरबाला।'—बाळ
बाबा २८४ ० वरी-दोरकर-प शेरी जमीनीची लागवड
करणारा, शेरीचा भोकेदार खडकरी ० बाय—झी शेरी जमीनी
पावून आलेला ऐजजिनसी किंवा भगदी धगल

शेरूक—न (कु) एका पक्ष्याचे नाव
शेरें—न नदीतील एका माशाचे नाव
शेल—न टोंक, शल्य 'तेरा मोहोद दुर्वाक्य शेले'।
शेल्या घाला।'—भा १३ ४१९ [स शल्य]

शेल—न १ (व) शेवट, अखेरी, टोंक, शेडा 'शेल
पुरल'—शेवट शाल्या 'आम्ही शेल्पा लोक गेलो'—आम्ही
शेवटपर्यंत नेणें २ (गे) काढ्याची लांब दोरी, कासरा
३ (शट) नारळाचा पत्र, नारळाचा पट ४ (स) उ=चपट,
उत्तम आण, धिर, गळा [स शेल पु छेज]

शेल—वि (सा) समीतर (जू)
शेलका, शेलका—वि १ उत्तम, उत्कृष्ट, मुत्तय, निवडक,
श्रेष्ठ, प्रबळ पसत, श्रेष्ठ सामान्यतः या अर्थी व्यापक अर्थाने
व क्रियाविशेषणाप्रमाणेहि उत्तम रीतीने, बरोबर, मनसा, अनुक
या अर्थी उपयोग होतो 'हरित्रन म्हणेल अर्थ प्रगळा पाडा
न शेलका नाही।'—मोतापि ० १२० [स शिस्=नेवर्ण]

शेलणें-न—न साडास पोंडातून पाणी उदविष्णुचें घुपा-
सारखें लांकडी सापन

शेलणें—सक्ति १ (महासु) विषणें, जसम करणें 'नवनिशित
तिहीं शेलिच यादवातें।' -गस्तो ५७ २ (कों) सोलणें,
रोंगा वगैरे फोडणें. [सं शक्य]

शेलभेल—खी मिसळ, मिश्रण, सकर, खिचड-मिचड,
गिजगिदा [भेल द्वि]

शेलचंट-टी—खी १ एका जातीचें झाड २ कोंकणात
सर्वत्र आढळणारी एक चेल -न बरील झाडाचें फळ

शेला—उ अगावर घ्यावयाचें एक उची वख, हा पूर्वी
वार पटी एकेन करून तयार करीत हा मानाच्या वस्त्रात असे
'शेले झाड साड्या क्षीरोदक लाव रुद पाटावें।' -द्रौपदी वख
हरण [स चेल हि शेला] • घालणें-दुखवटपाचीं वखें
वेणें शेलकट-चंड-गट-न भिकार, जुग, जाडभरवा
शेला (शिरस्काराचीं) शेलकट-न (सातारा) मुसलमान
लिवा अगावर पांढी चादर घेतात ती शेलपाटी-खी शेला
व पाटी (गावच्या पाटलाचा हक्क, मान) 'शेलपाटी दर
शुशभ भोकर १॥ मण' -नाहशाछ १ १४४ शेला पागोटें-
न १ शेला व पागोटें, बहुमानाचीं वखें, अहेराचीं वखें पुर्वी
बहुमानार्थ शेला व पागोटें देण्याची चाल असे २ सरकारी
अधिकार्याच्या एक हक्क, कर शेला पागोटें करणें-पोषाख
करणें शेलादारी-खी एक उची सुगई, भारी किमतीची साडी,
शाळ 'एकतात गाठिता धरून बळकट करी शेलारीला।' -
प्रला १६७ शेलावाटी-खी लम दिवा म्होवूर लावा
वयाच्या वेळीं पाटलास यावयाचा शेला व वाटीचा भाग, एक
हक्क कर शेलें सांवळीचा-नि शेला व रोमला अखेर्या,
अकडवाज एटवाज 'तेणें दोनशत धनुवें. तीनशत उमे
खाकेर। शेलेंसावळीचे झुवार वीर। पाचशतें पै।' -कथा ४
६ १७५

शेला—उ (कु) नारळाची पेंड, नारळाच्या पोईचा
दंड शेल पहा

शेलाटा-टी—उ खी उच व सरपातळ, सदसडीत पण
रेखीव व मजसूत (मसुख, झाड, काठी) 'पोरगा शेलाटा
होता' -सरदा दशभक्त [शेल]

शेलाटी—खी १ एका झाडाचें नाव २ (ल) उच
सदपातळ की

शेलाटी—खी (पुणें) जोड नू

शेलरें—न कोरफड घायपात वगैरेमधून वेणारा दुरा,
खपकेदार दाडा [शेल]

शेला—खी १ टोंक, अम, झाडाचा बोंडा २ (कु)
नारळाच्या पेंडीचा दंड ३ (ल) मान, गळा 'कापुनि
घ्याया आलें शेला।' -२ ५० [शेल]

शेला—नि (नदभाषा) सहा, ६ सख्या

शेला—खी १ एक झाड -उ २ त्याचें फळ हिरवा रंग
करल्याच्या कार्मी याचा उपयोग होतो.

शेलें—न नारळाच्या पोयीतून येणारा फुलाचा घोंस.
-रूपि ७४८ [शेल]

शेलें—न १ जू, जोखड (हें घुरीस पळें केलेलें असतें)
२ (ल) भार, ओढें, जबाबदारी (किं० गळयावर, वर-शेलें
असणें, होणें, पडणें, घालणें, वेणें) ३ बाजू, पक्ष, प्रतिपक्षी
(खेल, युद्ध यातील) [शेल]

शेले भाव्यानिशीं—शिले भाव्यानिशीं पहा

शेव—खी एका फळझाडाचें नाव -न. या झाडाचें फळ,
सफरचंद [भर सेव] शेवीचें झाड-न शेव

शेव—खी एक खाद्यपदार्थ, हरमन्याच्या डाळीचें पीठ
छिद्रुक पात्रातून पाडून तयार करतात तो पदार्थ • कंड-कुंड
-चंड-न शेवेचा तुकडा • गाठी-खी गुजराती शेवेचा
प्रकार

शेव—उ १ टोंक, सीमा, अखेरीचा भाग, कड, शेवट
(गाव, शेठ, जाळें, वख वगैरेचा), शेव, शिवेवरचा आसमता
तचा भाग, २ पदर, टोंक, शेवटचा भाग (वस्त्राचा) 'काहीं
एक हसुन शेवशिरीचा घेती कों आलिगला.' -गणाधर, रस कळोळ
८१ ३ (ल) सवच, चागादोरा, (तपास, गुन्हा वगैरेचा)
'बादलाचा शेव हयसर लागला' 'शहराचा शेव' • माडी
काडावयासार्यां पोगीस जो छेद पाडतात तो [स भीमा, शेप]
शेव घालणें-१ वस्त्राचा पदर हालवून घेलावणें २ पदरानें
दिवा मालविणें शेव घेणें-ओसरणें, कमी होणें, खाली जाण,
(घूर, रोम, दुखणें वगैरे) शेव घेणें-पोहोचवणें-साथ करणें,
सुर धरणें (गवयाची) शेव चाधणें-(कु) घडवासासुळें पीडा
होणें, काईट सगति लागणें शेव लावणें-अनुमोदन वणें मदत
करणें, सहाय करणें हात वणें शेव लावणें-जमीन उकरली
न जाता वरवर छुरणें, खरडणें शेव येणें-पदर येणें, स्त्री ऋतु
मती होणें

शेव—खी माजीपाला वगैरे विकावयास आला असता
त्यावर घ्यावयाचा ऐनजिनसी कर (एक जुडी किंवा मूठभर)
शेवसचजी-खी माजीपाल्यावरील कर 'शेवसचजी व वानगी
देशमुखाचे निमे करार केली असे' -वाडवावा ३ ३ [का]
शेव—खी १ जम्या लवेंपेंत, सरळ खाली (किं०
चालणें,) धरणें याच्या उलट करळ २ (व) हलकेच, सौम्य
पणें -वि (वि) टेंगणें

शेवई—य—छी गहू शिवा तांदूळ याच पीठ मिळवून त्याची कोली वारीक व लाव वळी याची खीर करतात [शेव]

शेवगो—उ (कु) शेवया गाळण्याचें यंत्र

शेवक—उ प्र सेवक पदा

शेवक—न (गो) नारळाच्या पेंडीचे नारळ काढून पेट त्यावर रहातो तो देंट [शेव]

शेवगा—उ शेवट, एक झाड, याच्या फुलाची व बोंगाची भाजी करतात [स शेगुल शिगु शिपाव—वामन उ सरपवो]

शेवगा—गो—उ शेवया, दुरवडा घालण्याचें पात्र [शेव]

शेवट—उ अखर, परिणाम, अंत, समाप्ति, अंतिम अवस्था १—न टोंक, अग्र, कड, कडेचा भाग अंतिम भाग २ गडुकीचा तोडा [स सोमन्—सीमा]

शेवट घेणे—अखरीस नऊन पोंचविणे, संपविणे, समाप्त करणे, अखेर करणे शेवटचा—वि १ अखेरचा अंतिम २ संपूर्ण धाकटा शेवटचा आदित

घार उ कधीहि न घणारा दिवस ० च्या आदित्यारी कधीहि मन्हा, कदाचि न क०० हि मार्गी शेवटचा पालणी—जी

भेताची तिरडी शेवटच्या वाघण्यास पाणी माडणें—अख

रच्या अदी सांगणें, कमाळ मागणी करणें, अंतिम हेतु कळविणें सरशेवटो—अखरीस, सर्व संपल्यावर, अंतिम अवस्थेमध्ये

शेवटणें—यकि १ टोंक काढणें, शेवट झालेले टोंक (छिनी कोंबरे) हीश्ट करणें धार लावणें 'पहार शेवटायला हवा होती' २ धोड्यास बगैरे चाबकाच्या भाजणें किंचित मारणें ३ (राजा)

टोंकास शेवटास लागणें चाटून, घासून जाणें (गोळी, तीर, नेम बंगरे) ४ शेवट लावणें, संपविणें, पूर्ण करणें (दिसोब, व्यवहार बंगरे) ५ शेवटीं यणे अखरीस होणें, घडून यणे 'परिपरिणामी

शेवट। अवश्य मरण।—हा १८ २५९ शेवटता—किवि निवडता, घासून जाणारा, चाटून जाणारा चुगुटका (कि० लागणें, जाणें)

शेवटला—टाल—वि अखेरचा, अंतिम, शेवटचा शेवडा—वि (राजा) गावाच्या शेवटीं राहणारा शेवडे हें आडनाव पराजपे,

आपट, गोखले या चित्तराव व एका कदाडा पराण्याचें आव्ह शेवटोर—किवि शेवटपर्यंत, अखेरपावेतो 'सकळ राज्य तवहि

बवीर नारोपताचें स्वाधीन करून शेवटोर हो चालवीत आले'—संभाव सिंगलेख १६ २३ [शेवटवर]

शेवटा—ये—उ (गो) एक रुचकर मासा—सह्यादि १४६ शेवटा—उ कुमाराचें चाक ज्यावर आधारलेले असतें तो

निमुळता भाग [शेवट]

शेवडा—उ शेव या नाताचा कर वसूल करणारा अधिकारी [सा शेव]

शेवडा—उ एक गोसाव्याचा पय, जैन दत्ति 'जयय शेवडे जाणि फडीर।' [न शेवा गु शेवडो, सि शेवडो]

शेवडा—उ एका जातीचा मासा

शेवडा—खो धर्म, कातडी—हंको

शेवडी—खी (गो) सुपारीच्या किंवा नारळाच्या झाडाचे मुठ्ठेच फुगलेले सुडत

शेवडी—खी टोंक, अखर 'तो गावाच्या शेवडीला राहतो'

शेवडे—न एक जंगली फूल

शेवण—न एक जातीचा मासा

शेवती—शेवती—शेवती—खी १ एक फुलझाड २ एक झाड [स सेमती] शेवतें—न १ शेवतीचें फूल २ शेवतीच्या फुगसारखे डोक्यात घालावयाचें सोन्याचें फूल

शेवती—खी (अप) घर वधूच्या गावीं आला असता त्यास सीमेवर समोर जाऊन त्याचा करावयाचा स्तंभारपमारभ,

धीमती [स सीमातपूजन] शेवतीपूजन—न सीमातपूजन शेवती देणे—सीमातपूजन करणे 'दृष्ट्यास पूजन शेवती। वटा

न कळे दिवसराती।'—एरवव १५ ११

शेवतें—शेवतें शेवता—ननु विश्वादिप्यावर धरून ताप घून त्याच्या टांगचा दुधात अगर मुसता खाती पाडलेला धेंव

(औषधाकरिता) (कि० पाडणें, टाकणें) शेवतेवाघळी—खी तांबड्या पाटीचा एक मासा

शेवत्रा—उ स्वर्ण, सवर्ण, शिवाशिव [शिवणें] शेवत्रा—व्या—वि शेवा, शेव्या पदा बहिशीपेवाराखा

वास यत असलेला (आवा) —कृपि ६७८ शेवर—उ शेवरीचें झाड

शेवरा—शेवरा—व्या—उ शेवरीच्या जातीचें एक झुडप [स शाखोट]

शेवरी—शेवरी—खी १ एक झुडप २ मऊ फासव घणारें एक झाड, सावरी [स शाहमरी, प्रा सामरी, शिवाली, हि संवळ संवळ]

शेवरा—उ नाचणीची एक जात दिचा दाणा भुरा असून ही गर्वी आव्ह—कृपि २८३

शेवरी—खी (अश्विष्ट) शेवयाचा पुत्रा, लुमडा [शेवई] शेवरें—न भुडउरी, अळवें

शेवळ शेवळ—उ संवळ संवळ पदा शेवळ—न (गो) शक, नारळ काढून घेतल्यावर राहि

लेला पेंडोचा देंट शेवसर, शेवसरणें—शिवसर शिवसरणें पदा शेवा—खी (अप) सदा पदा चाकरी

शेवा—उ कावड बंगरे झाडाची पुण्याकरिता लावावयाचा जाणलेली काटेरी फाडी [शेव]

शेवळ, शेवाळ, शेवाळी—उ न की १ पाण्यावर जिवा ओलसर जागेत उगवणारी शिखी मऊ बनस्पती २ पाण्यात उगवणाऱ्या शेवाळीसारख्या काही मुळपास सामान्य नांव उदा० हळ, गोंडाल, नीळ [स शेवाल, व शेवाला, हि शेवाल] **शेवाळणें**—भक्ति १ शेवाळीने युक्त होणें, शेवाळ उगवणें, (दात) सुरसेणें, सुरसी येणें २ (स) गुणगुणीत होणें, गोंडस दिव् लागणें, पोसणें, पुष्ट होणें **शेवाळें**—न शेवाळाचे लाव तपु -वि शेवाळलेलें, शेवाळीने युक्त 'तें पचरोस होतें शेवाळें। म्हणोनि धनु स्वापिला स्वरीळें।' -ट्या २ १६ १२६

शेवाळें—न लोट नांवाच्या कंदाच्या झाडाचा दंड याच्या मुन्पाची भाजी करतात

शेवाळ-शेवाळ खरयूज—न सरयुजाची एक जात 'शेळ दिव् शेवाळ बाळकें' -अमृत ३४

शेवाळलेली—वि गाभण, गरोदर 'त्या बनस्पती शेवाळलेल्या मंड्याच्या दृष्टीसमोर बाधून ठेवल्या -व्हेनिसग व्यापारी ३०

शेप—उ नागाचा राजा, यास सहस्र मुखे असून याच्या शेक्यावर धुव्ही आहे अशी समजून आहे 'शेपूडून वाढाव्हा जाले।' -दा ०० ८ [स] ० फुल्या-खी गुलेचना, इरजि ताची छी ० तुळिका-खी सर्पशय्या, सर्पाची गारी ० मणि-उ १ शेपाच्या शेक्यावरील रत्न २ पाचेच्या स्वर्णोत पाचेपेक्षा फिडा स्फटिक सापडतो तो

शेप—उ बाकी, ऊर्जित भाग, अवशिष्ट भाग, अंश 'शेप असा बरिलो एणगीं रगोनि हानि शाहनेवें।' -मोभीष्म १२. २५ [स दिव्] (समासत) रोगशेप, कर्णशेप, अभिशेप ० थड-उ राहिलेला भाग, अवशेष, अंश ० जाति-खी (गणित) बाकी घामील कलेली ० पूरण-न न्यून भलून काढणें, बाकी भलून काढणें, पुरे करणें ० पूर्ति-खी न्यूनतापूरण, न्यूनपूरणा नंतरची संपूर्ण अवस्था **शेपाधिकार**—उ अविमक्त कुटुंबाची मिळकत कोणी हिस्सेदार मरत सल्यास इतर भागीदारास मिळावयाचा हक्क, अधिकार **शेपाधिकारी**—वि अविमक्त कुटुंबातील कर्त्या माणसानंतर ज्याकड कुटुंबाची मालमत्ता याव याची असते तो शेप्य-वि शिक्क ठेवावयाचें, ऊर्जित भाग देवाण्याचें, बाकी रहावयाचें

शेंस, शेंसपाट—खी (राजा) १ शेज पदा मळवट, मंगलप्र गों कपालावर गप कुकू दर्शी वगैरेचा पडा ओढून वर तादूळ डकवित्यात तो (कि० भणें) सुमीवास दिवली निघारी। शेंसपाट भरोनिया।' -रावि १८ ३४ २ देवदासीचें डबावरो वर लप्प लावावयाचा विधि (कि० पालवें) [स शीवें] **शेंसकूळ**—न शेंसकूडा पदा **शेंसमारप**—न (गो) ओटी मरणें.

शेंसमारप—वि (गो) सचार होणाऱ्या माणसाच्या धगा वर तादूळ टाकणें **शेंसघेंत**—न महारात पाटाचेवेळीं तीन वेळा कपाळस कलश लावण्याचा विधि **शेंसविधि**—उ तरुणप्रीचा विधियुक्त वैवाहिक, वैद्याकर्माचा दीक्षाविधि **शेंसे**—यात-वि शेंसविधि कलेली (छी)

शेंसगांड—खी सरकगाठ, निमरगाठ, सरकपास, सुरगाठ **शेंसमणें**—भक्ति अर्पण वाळणें, आवडजाले हाणें [स धुव्]

शेंसर, शेंसरा—उ सरकपास, शेंसरगाठ **शेंसरगांड**—खी सरकगाठ निमरगाठ

शेंसावणें—भक्ति (व) सोस वाटणें, उत्तंडा वाटणें 'भाक्रीसाठी शेसावला'

शेंसाळणें—भक्ति १ राग, त्वेष इत्यादिमुखें सतापणें, अठफळणें (मनुष्य, प्राणी) २ (स) खवळणें, क्षोभणें, जोरा जोरानें, सोसाट्यानें येणें, वाहणें (वारा, पाऊस, भाग) ३ शिवशिखें, उभापीळ हांणें, फुरफुरणें (सारावयास हात, वावा बयाम दात, बोलावयास जीभ वगैरे) [स ईपळ] **शेंसाळा**—उ कोप, राग, त्वेष, क्षोभ, वैव, उरकडा, उतावीळपणा (मनुष्य, प्राणी, मन अवयव याचा) 'शेंसाळे रोमाळे शेंमारा विमाळे' [स ईपळ]

शेंसाळणें—भक्ति कुमकुमणें, फुत्कारणें, खकलणें, धुस-मुक्णें (साप, माजर, मनुष्य वगैरे)

शेंसर शेंसुरणें—शिवसुर शिवसुरणें पदा **शेंहच्छर**—वि शाहातर ७६ ही सख्या [सहा+ससर] **शेंहूर-हूर**—न शहर पदा 'शेंहूर सातारा मोहकळीस आला होता त्याची वधाहत केली' -मंदर १ १६४

शेंहेचाळीस—वि ४६ सख्या [स पट्-चत्वारिंशत]

शेंळ—ओ शीळ, सर्प, पाल वगैरेचा शिळीसारखा भावाज. (कि० पालणें, वाजवणें, वाजणें) 'काम करणाऱ्या सुण्या एक प्रहारची शेळ वाचवून लागल्याच जास्त मेहनत कर लागतात' -मराठी सहावें पुस्तक पृ १३ [ध्व]

शेंळ—खी (राजा की) १ जिण्यामध्यें उन्हाळयातहि ओलावा राहतो अशी सातजमीन २ पाऊस पडल्यासरोवर लवता यावें याकरिता पाणथळ जमीनीत केलेलें आतावें रोप, शेळीचा तरया-उ अशा तादून वेलेलें रोप व अशी जमीन [स शीतळ]

शेंळ—खी १ (कु) सध्याकाळची वेळ २ (कु) रहाण सुलात थडाईसाठी सळाळी पालावयाचें पाणी, किंवा औषध [स शीतळ]

शेंळ—खी (गो) घडी, ओळ [स शीतळ]

शेळउंडी—खी (गो) शिळा मात पाण्यात कालून करतात ते खाद्य [शिळी-उंडी]

शेळकुंड—न (कु) गोवरी

शेळणे—न शेळणे पहा

शेळणे—अकि (कु को) शिलें होणें, गारटणें [स शीतल, म शिळा]

शेळमेळ—खी शेळमेळ पहा

शेळमोडो—वि (गो) यडपणा, गारटा मोडेल्ला, कमी घालेला

शेळवंडी—खी सासरी अगर माहेरी आलेल्या मुलीवरून ओवाडून दाखतात ती हातुळाची अगर भाताची धूड, व ही ओवाडून दाखण्याची क्रिया [शिळी-उंडी]

शेळसप्तमी—खी शिळा सप्तमी पहा

शेळसभा—खी (राजा) विरोधी पक्षाच्या मित्रांची दडपेड करण्याकरिता भरविलेली सभा [शीतलपभा]

शेळ्या—न (कु) शाळें, कोवळा नारळ

शेळी—खी बकरी [स छाग-छागलिळा, प्रा छागलिळा]

शेळ 'शेळी आते त्रिवागिणी खाणारा म्हणतो हातड= एखाद्याने जीव तोडून झटायें पण दुसऱ्याने वळट नावें देवाची अशा प्रसंगी भोगतात शेळक्या-उ शक्या पाण्यारा, चनगर शेळडू-न शेडू करडू कोंकट शेळीचा माऊ-उ (को) १ कोवड १ (ल) लमेट, मगरमस्त शेळीचे गट्टल-उ अनागळ शेळ्या मेंढया-उ बुदबळातील एक डाव हत्ती हे पाच समजून व इतर सर्व मेंढया समजून शेळक्याचा खेळ शेळ्या पाघ-उ एक मुलाचा खेळ -मसेपु ११९

शेळी—खी (गो) सदाण, वस्तूपास धार लावण्याचा म्हाण्याचा दाग [स शिळा]

शेळी, शेळें—वि (गो) शिलें

शेळू—खी (राजा) शिवळ, जोखडाच्या टोंकास असलेल्या भोंकत घालवण्याची खुनी (अव) शेळवा

शेळू—खी (राजा) शिळळ; शीळ, शेळ, शिनी (किं पारणें; वाजणें वाजवणें [ध्व]

शेळी शेवाळी—उ (गो) शेवाळ

शेळीणी—खी शीळ, शिनी [ध्व]

शेळाताप—उ (कु) विषमज्वर

शेळदिरा द्रा—वि काळदा काळा कुळकुळीत, काळाकुड, कोळसागराचा काळा [स शिळा]

शेळ्य—न शीप्रता; त्वरा चपळाई, जलदी [स शीप्र]

शेळ्य—न १ यडी यडपणा गारटा, गारवा 'नाझी चडकर जसा समस्त रीत्यातें.' -मोडणें २२ १५ २ हीव,

सर्दी; यडीचा विकार [स शीत] शैत्यपित्त-न १ यडी-पासून व पित्तापासून होणारा विकार २ कफ व पित्तघ्न प्रवृत्ति [स]

शैथिल्य—न स्थिरता, धिलेपणा, मुस्ताई, हलकपणा [स स्थिर]

शैन्य—न (अप) सैन्य, सेना 'मृत्तिकेचें शैन्य केलें।' -दा ८ १.३२ 'शैन्य अवघेचि मरावें।' -दा ८ ८ ३९ [स सैन्य]

शैण्यागिणें—अकि निजावयास घेणें, वर निजणें 'मचऊ समवें शैण्यागिळा पवित्र।' -सप्र ८ ८ २८ [स शय्या]

शैल—उ पर्वत, डोंगर 'बोदळल्या शैलाचें सर्वांग जेंमैं।' -शा ११ २४० (अप) शैल्य -वि पर्वतासवर्धी, डोंगरासवर्धी [स] ० कक्षा-खी पर्वताची वाजू 'शैल कक्षानिवृद्धें। अक्षास्य परिसरें।' -शा १३ ६१३ ० धाटें-किवि पर्वताप्रमाणें 'घडघड भुमि तेंणें लोटली शैलधाटें।' -माधवरायायण शालकाड २७

शैली—खी पद्धति, रीत, तन्हा, धाटणी, खुबी (वागण्याची, बोलण्याची, लिहिण्याची बंगरे) [स]

शैली—खी (एका प्रकारच्या बुद्धिबळाच्या खेळातील) राणी व प्रयानाची बायको ० याजी-खी एक प्रकारचा बुद्धिबळाचा खेळ यामन्यें दोन शैली असून पगवर क्षमर बरे असतात

शैल्प—उ नट, नाट्यभोरी, दोरावर खळ करणारा, बोव्हाटी [स]

शैलेयक—न शिखेर उगवणारी वनस्पति शैलेयक आणि हरळी यांचे अजन नेत्रात घाडवें।' -अथर्व २ ३० [स]

शैल्य—न शय्य याचा अपभ्रंश शल्प पहा

शेय—उ शिवमर्क 'शैव याची म्हणती सदाशिव।' -द ३४ १७७ -वि १ शिवोपासक, शिवाची पूजा करणारा; एका विशिष्ट पंथातील २ शिवासवर्धी [स शिव]

शैवल, शैवाल—न शेवाळ पहा 'वारिति जन्योन्य सैन्य शेवाला।' -जोभीष्म ५ ३४ [स]

शैशय—न बाल्य म्हणपण, बालावस्था [स शिशु]

शोक क्री—उ शोक-क्री पहा

शोक—उ १ दुःख पीडा खेद २ आकोश आकात खारड विलाप (समासत) शोकातुल शोकाकुलित शोकातुर, शोकाग्निवद, शोकाहर्ष, शोकाविष्ट शोकाक्रांत शोकमस्त शोकाग्निवृत्ति, शोकभय [स श्रु]

शोकर्णे—उक्ति. १ शुष्क करणे, सुकविणे, बोरडे करणे, शोषणे. २ शुष्क होणे, सुकणे, बोरडे होणे; वाळणे 'तुपेने शोक्ले शरीर।' -दा १३.९.१४. [सं. शुष्]]

शोकर्णे—अक्ति. सवकणे, शोक लागणे. 'तुझ्यारे मी ममतेला शोक्ले।' -होला ११५. [अर दौक]

शोख, शोखर्णे—शोष, शोषणे पदा 'आता धैर्याचा ससुद शोखला।' -भाए ९४. 'राक्षसी पतनेने शोखण।' -दाघ ३३५ [सं. शुष्]

शोख—उ प्रेम, आवड; नाद 'इतकें राजेश्री बावा-साहेबाचे शोखासाठी येथे राहणें जालें' -रा ६.५०३. [अर. शौक] **शोखीन, शौकी**-वि रंगेल, अभिविच्युक्त, ललित-कलावा भोक्ता.

शोखी—स्त्री १ पेट, अमर्यादा, दाहगार्ह, जुद्धम, औद्धत्य 'शैषतासानिशी बाहून याचें अशी शोखी त्याची होती ती पूर्वे मोडली.' -ख ७.३५१९. २ बंद, दाहगार्ह 'कमांडकात दैवर नाइकांन शोखी केली.' -ख १.९७ [फा शोखी]

शोचर्णे—उक्ति. दुःख करणे, खेद करणे, शोक करणे 'तरी साग काय शोचावे। एय तुषा।' -हा २.१७८. [सं. शुष्] **शोचनीय**-वि. दुःखदायक, दुःखप्रद, खेदकारक **शोच्य**-वि. १ दुःखदायक, शोक करण्यास योग्य. २ शोकमस्त, शोकाकुल 'जे ब्रह्म करी जीवा। शोच्यातें।' -हा १३ ३६९. **शोच्यता**-स्त्री १ शोकाकुलता, खेद, दुःख. 'हे शोच्यता अन्धेरी। पंडकुमरा।' -हा २.२१ २ अयोग्यता, खेदकारकता.

शोण—वि रक्त, तावडा [सं.शो=रंगविणे] ० न३-भद्र-भद्रा-शुक्ली. पाटणाजवळ गंगेस मिलणारी एक नदी.

शोणित—न. रक्त, रधिर 'आणि शुक्र शोणिताचा साधा। मिळता पाचाचा बाधा।' -हा १३.१०६. -वि तावडे [सं]

शोथ—उ सृज [सं] ० झण-उ सृजून आलेला फोड, गद्दे.

शोडा, शोदेगिरी, शोदेशाई—सोदा, शोदेगिरी ६० पदा.

शोध—उ १ धुंदाळणे, हुडकणे, पहाणे २ चौकशी, तपास; विचारपूस ३ परीक्षा, निरीक्षण, बारकाईने पहाणे ४ चौकशी, तपास बगैरेचा निकाल, फळ, परिणाम, निरीक्षणापासून बनलेला नियम ५ शुद्धीची दुरुस्ती; गाळलेला मजूर पादून केलेली शुद्धि; गाळलेला अगर शुद्धीचा शुद्ध सुपाकून समासात लिहिण्याची क्रिया. 'कोठे काढी कोठे काढी। शोध टापी स्पळासी।' -गुण २६२०. ६ शुद्ध करणे, स्वच्छ करणे, दुरुस्त करणे बगैरे. शोषन पदा [सं. शुष्=शोषण, शुद्ध करणे] **शोध टेयर्णे**—उच्छ

ठेवणे, चौकशी करणे, तपास करणे; विचारपूस करणे, नजर ठेवणे. **शोधक**-वि १ चौकस, शोधणारा, हुडकणारा, धुंदाळणारा. २ तपास, चौकशी करणारा; नजर ठेवणारा ३ शुद्ध करणारा; दुरुस्त करणारा. 'जे यावाचुनि शोधक आन नसे।' -हा १८. १३८. ४ (गणित) भाद करावयाचा, ऋण (लंक). **शोधणूक**-स्त्री. शोध, तपास; परीक्षा. **शोधर्णे**—उक्ति. १ धुंदाळणे, हुडकणे, शोध करणे. 'मग तळवे तळदाती शोधी।' -हा ६.२३२. २ चौकशी, तपास करणे, निरीक्षण करणे, परीक्षा करणे. 'जाणोनि शोधाची चिन्ने' -दा। ११.१०.२२. ३ शुद्ध करणे; निर्मल करणे. 'तुझ्या बहुत शोमिले अशनिधि...' -नेका १. ४ दुरुस्त करणे; सुका काढून टाकणे, निर्दोष करणे. **शोधन**-न १ शुद्धि; स्वच्छ, शुद्ध, पवित्र, निर्मल करणे. २ (गणित) वजाबाकी. ३ ऋणादान; कर्जेफेड ४ जखम धुण्याची क्रिया. **शोधनीय**-वि. शुद्ध करावयाचा; पवित्र करावयाजोगा. **शोधपत्र**-पत्रक-न शुद्धिपत्र, ग्रंथातील शुद्धाशुद्ध दाखविणारे पत्र. **शोधा-मणी**-स्त्री (बरोदे) १ कागदपत्र बगैरे शोधण्याची क्रिया. २ पूर्वीचे कागदपत्र शोधण्याकरितां द्यावा लागणारा पेसा, शुल्क, फी. 'नवला मागण्याचे अजबितोवर येणारी शोधामणी...' -कला-वंतळातें नियम **शोधार्णे**—स्त्री शुद्ध करणे 'पाटी सात्विके घीरेलेणे। शोधातील तिथें करणे।' -हा १८ १०१८ **शोधित**-**शोधीष**-वि. शुद्ध, स्वच्छ केलेले. 'आता जे का अमायिक। शोधितसव्याचे सात्विक।' -एमा ३ ३३०.

शोधर्णे—न गाळण्याकरिता, पुसण्याकरिता, स्वच्छ करण्याकरिता वापरतावयाचा कापडाचा हुकडा; फडके, हान पुमावयाचे फडके [सं. शुष्]]

शोधा, शोधेगिरी, शोदेशाई—सोदा बगैरे पदा

शोष, शोष—स्त्री. बघीशोष, बाळंतशोष **शोषट, शोषा, शोष्या**-वि बघीशोषेसारखा वास येत असलेला.

शोष—उ. १ सृज, शोष. २ शोषशोषणा, शोषित [सं] **शोषन**—न. (अप) शोषन, मंगलकाये 'तुमैं परीक्षे शोषन' -वेडीस ९ ११९. [सं. शोषन]

शोभ—स्त्री शोभा, कांति 'तेणे पनद्यामता शोभ। अतिप्रम साजिरी।' -एमा ३० ११३

शोभणी—स्त्री शोभनी पदा

शोभर्णे—अक्ति. १ सुंदर, चांगले, सुरेस दिवणे, कांतिमान, तेजयुक्त, तेजस्वी, हौदरेपुक्त असणे 'शोभेत कानी अठिठा निराळण।' -साहद ६.२४. २ साजरे, योग्य, शोभायमान दिवणे, ठीक होणे, शुक्ल दिवणे. 'हे प्दान मुन्नाच शोभून जासें.' -नीतिशास्त्र ७७ 'शोभेत ते करावे पंचल ते यावे.' [सं. शुष्] **शोभन**-न १ विभूषण, सुंदर, तेजस्वी, कांतिमान

दिसणे, असणे, करणे २ मंगलकार्य, उत्सव, समारंभ, 'निधी म पवेची ये शोभने। बाया गेले वरमाप्सण।' -एरव्य १२६.

३ (साके) गर्भाधान, फळशोभन, मैथुन 'शोभनाधि नेल्या घरी पेटपा।' -निगा १०२ ४ (साके) पुत्र धार

रूपन, पुनर्जन्मासाठी, हामासाठी वगैरे वापरण्याचे सरपण, अळण -पु सत्तावीस योगातील पाचवा योग ०पट्टिका-स्त्री रूपविशी 'राजा शोभनपक्षिसे। अति उत्तम ये पावती।' -वेनीस १११

शोभनिक -वि शोभा दणारे 'शुभासुख शोभनिक। श्रेष्ठागमने शिगेने नाक।' -एरव्य ७२६ शोभनीय -वि सुंदर शोभमान -वि सुंदर, चरूचकीत, तक्ररी, राज पुत्र, कानिमान देखिमान शोभवणा -वि सुंदर; देसणा, दिवाळ शोभविणे -महि सुशोभित करणे, सजविण, घुमारेणे, सौंदर्यपुष्क करणे शोभा -स्त्री १ सौंदर्य, छोट्टा, दसनीयत्व, दखणेपणा २ तेज, काति, तनेणा, प्रभा, रूप 'संपत्ति जाताच दारिद्र्याची शोभा दिवू लागली' ३ सौंदर्यपेक्ष वस्तु, अंगेदार, भूषण, पदार्थ शोभा करणे -महि भूषविणे, (अ) क्यामोक्षोने, फाजीती करणे; अपमान, अवहेलना करणे, 'निरोपण वगैरे तीन असानीस' शोभा करून धिक्काडार दाखणार -स ५११०.

शोभा होणे -जनिता होणे 'दुन जो नक्षोका शोभा व्हावला।' -आ १५ शोभाविणे -महि शोभणे, सुंदर दिवणे 'रुद्रगेनि ते शोभाविले।' -रस ४५४ शोभादायक -वि भूषविणारा, शोभा दणारा 'परि त्रिपेतम एकदि शाभादायक नरो अलवार' -विद्याप्रहारा शोभायमान -पावि (प्र) शोभमान, शाभ-

णारा, सुंदर, सुशोभित [या शोभमान] शोभित -पावि. सुशोभित, सूपित, सजलेला घाटलेला शोभिदैत -वि शोभा-

शुभ, सुंदर, देखणा, सुख, तेजस्वी

शोभाजन -पु एक क्षात्र याच्या पानाची, कुलाची व वैष्णवी भाजी करतात व कोंबळपा सुळयाचीहि भाजी करतात

शोभनीय -महो-स्त्री १ ववी पार्वती अम्बा वगैरीचे नाव. २ विवाहादि मंगलप्रसंगी जी सजविलेली व भात दिवा घरलेली रोंबळी घरातली ही ३ (साके) बाहरवयाची, व्यभिचारी स्त्री.

[स शुभ]

शोर -पु आवाज, बोरड, गळबला, गळका 'जशी बोरड करिती शोर।' -अफला ७७ -चित्र ४४ [फा शोर]

शोरा -पु १ सोरमीठ २ सोरमिळचे आगर, दलदलीची नापीक जमीन [फा शार=खारट]

शोप -पु १ बोरड, रुसता, अनार्द्रता, बोरडेपणा, बाळके पणा २ सुळणे, बाळणे, आर्द्रता नाहीशी होणे, ओलावा नाहीसा होणे याची क्रिया ३ शोपक शुण, आर्द्रता आकर्षण करून घेण्याचा धर्म, ओलावा ओढून घेण्याचा शुण (राज जुना

वगैरेचा) ४ अवयव, शुष्कता, 'जमादिकांचा ममाव (पाण्याचा शोप) ५ अवयव सहान, घुरा, पंशात पडलेली बोरड ६ कफ क्षय ७ (स) लोम 'शरीर शोण झाले नि मेय। तरी वित्ताचा शोप दामेना।' -पृष्ठा २३४१२ [स शुष्क=बोरडे होणे, सुळणे] शोपक -वि शोपून घेणारा, आर्द्रता ओढून घेणारा, बोरडे करणारा शोपण -न शोपून घेण्याची क्रिया, बाहेर करणे, सुधरिणे, शुष्क करणे शोपणीय -वि शोपणे करण्यास योग्य, पत्र, शुष्क करावयाचे शोपणे -उक्ति १ शोपून घेणे, सुधरविणे, आर्द्रता, ओलावा वगैरे आकर्षण करून घेणे, बोरडे करणे २ प्राप्त करणे, पडापत्र पिणे, पिऊन टाकणे ३ (स) ओढून घेणे, रिडामे करणे, खलास करणे, आजविणे, मरविणे -महि सुळणे आटणे बाहेर होणे, शुष्क होणे, वाळणे, रोडणे (शरीर, जमीन, पत्रे वगैरे) ४ 'मी सुधाचनि वेष्टे। तथे ते द्वे तापे।' -शा १२१६ शोपित -पावि १ शोपलेले, सुधळले, शुष्क झालेले २ (स) बोरडा कलेला, उबळले सर्व नाहीसे झालेला, नारकलेला ३ आतून येणारे, प्रसृत झालेले, जिवर केले शोपद -वि शोपण्यास योग्य राज्य

शोहरन -स्त्री पसिदी, नाबाई, कीर्ति, कथाति 'तमाम लोकात शोहरत आली थी यास पादशाहानी बोलविले भाव' -दिमरा ११२८ साकारा सीमेची आमदानी व शोहरत वृत्त -दिमरा १२८५ [अर शहरत=पसिदी]

शोहरा -पु कीर्ति, प्रसिद्धी 'सभा तपके दाखवून शोहरा वृत्तिल' -पया ४६६ [अर शहरा=कीर्ति]

श्री -उद्गा (गो) बौध्दास हाकनाना उक्तायाथाचा गण्ड [च]

श्रीक -पु १ मनाचा कल, आवड, छंद नाव २ इष्ट, विलास, विपयासक्त [अर श्रीक] श्रीकी -वि १ नादी, छद्दी, लज्जत असलेला २ विलासी, विपयी, इच्छावाज [अर] श्रीकीन -वि श्रीकी हांभी 'क्याली खुशाली करान्या श्रीकीन मळकीचा गॅरिफ ज्या मळकीत होता तीसच तो मिळून लाभला' -नि ६६२ श्रीख -पु श्रीक पदा

श्रीकृत -स्त्री ऐश्वर्ये भव्यपणा, मोठा दर्जा, मानसम्मान -आदित्यदाही फर्मान [अर]

श्रीच -न १ शुद्धि, देव, मूल यांचे क्षालन, समार्पन, प्रायश्चित्तादि विधीन दोषापहरण (आतूर किंवा बाळ) २ स्वच्छता पावित्र्य, शुद्ध स्थिति शुचित्व ३ मल, पुरीय मलोत्सर्ग, मलशुद्धि [स शुष्क=शुद्ध करणे] ४ कूप -पु सहास पाय खाना घनखाना ० चिधि, श्रीवाचना -पु १ मलोत्सर्ग, बहिर्दिवागमन मलशुद्धि २ प्रातर्विधि हातपाय, तोंड घुणे, दान

वगैरेचा) ३ अवयव, शुष्कता, 'जमादिकांचा ममाव (पाण्याचा शोप) ५ अवयव सहान, घुरा, पंशात पडलेली बोरड ६ कफ क्षय ७ (स) लोम 'शरीर शोण झाले नि मेय। तरी वित्ताचा शोप दामेना।' -पृष्ठा २३४१२ [स शुष्क=बोरडे होणे, सुळणे] शोपक -वि शोपून घेणारा, आर्द्रता ओढून घेणारा, बोरडे करणारा शोपण -न शोपून घेण्याची क्रिया, बाहेर करणे, सुधरिणे, शुष्क करणे शोपणीय -वि शोपणे करण्यास योग्य, पत्र, शुष्क करावयाचे शोपणे -उक्ति १ शोपून घेणे, सुधरविणे, आर्द्रता, ओलावा वगैरे आकर्षण करून घेणे, बोरडे करणे २ प्राप्त करणे, पडापत्र पिणे, पिऊन टाकणे ३ (स) ओढून घेणे, रिडामे करणे, खलास करणे, आजविणे, मरविणे -महि सुळणे आटणे बाहेर होणे, शुष्क होणे, वाळणे, रोडणे (शरीर, जमीन, पत्रे वगैरे) ४ 'मी सुधाचनि वेष्टे। तथे ते द्वे तापे।' -शा १२१६ शोपित -पावि १ शोपलेले, सुधळले, शुष्क झालेले २ (स) बोरडा कलेला, उबळले सर्व नाहीसे झालेला, नारकलेला ३ आतून येणारे, प्रसृत झालेले, जिवर केले शोपद -वि शोपण्यास योग्य राज्य

शोहरन -स्त्री पसिदी, नाबाई, कीर्ति, कथाति 'तमाम लोकात शोहरत आली थी यास पादशाहानी बोलविले भाव' -दिमरा ११२८ साकारा सीमेची आमदानी व शोहरत वृत्त -दिमरा १२८५ [अर शहरत=पसिदी]

शोहरा -पु कीर्ति, प्रसिद्धी 'सभा तपके दाखवून शोहरा वृत्तिल' -पया ४६६ [अर शहरा=कीर्ति]

श्री -उद्गा (गो) बौध्दास हाकनाना उक्तायाथाचा गण्ड [च]

श्रीक -पु १ मनाचा कल, आवड, छंद नाव २ इष्ट, विलास, विपयासक्त [अर श्रीक] श्रीकी -वि १ नादी, छद्दी, लज्जत असलेला २ विलासी, विपयी, इच्छावाज [अर] श्रीकीन -वि श्रीकी हांभी 'क्याली खुशाली करान्या श्रीकीन मळकीचा गॅरिफ ज्या मळकीत होता तीसच तो मिळून लाभला' -नि ६६२ श्रीख -पु श्रीक पदा

श्रीकृत -स्त्री ऐश्वर्ये भव्यपणा, मोठा दर्जा, मानसम्मान -आदित्यदाही फर्मान [अर]

श्रीच -न १ शुद्धि, देव, मूल यांचे क्षालन, समार्पन, प्रायश्चित्तादि विधीन दोषापहरण (आतूर किंवा बाळ) २ स्वच्छता पावित्र्य, शुद्ध स्थिति शुचित्व ३ मल, पुरीय मलोत्सर्ग, मलशुद्धि [स शुष्क=शुद्ध करणे] ४ कूप -पु सहास पाय खाना घनखाना ० चिधि, श्रीवाचना -पु १ मलोत्सर्ग, बहिर्दिवागमन मलशुद्धि २ प्रातर्विधि हातपाय, तोंड घुणे, दान

श्रीच -न १ शुद्धि, देव, मूल यांचे क्षालन, समार्पन, प्रायश्चित्तादि विधीन दोषापहरण (आतूर किंवा बाळ) २ स्वच्छता पावित्र्य, शुद्ध स्थिति शुचित्व ३ मल, पुरीय मलोत्सर्ग, मलशुद्धि [स शुष्क=शुद्ध करणे] ४ कूप -पु सहास पाय खाना घनखाना ० चिधि, श्रीवाचना -पु १ मलोत्सर्ग, बहिर्दिवागमन मलशुद्धि २ प्रातर्विधि हातपाय, तोंड घुणे, दान

श्रीच -न १ शुद्धि, देव, मूल यांचे क्षालन, समार्पन, प्रायश्चित्तादि विधीन दोषापहरण (आतूर किंवा बाळ) २ स्वच्छता पावित्र्य, शुद्ध स्थिति शुचित्व ३ मल, पुरीय मलोत्सर्ग, मलशुद्धि [स शुष्क=शुद्ध करणे] ४ कूप -पु सहास पाय खाना घनखाना ० चिधि, श्रीवाचना -पु १ मलोत्सर्ग, बहिर्दिवागमन मलशुद्धि २ प्रातर्विधि हातपाय, तोंड घुणे, दान

श्रीच -न १ शुद्धि, देव, मूल यांचे क्षालन, समार्पन, प्रायश्चित्तादि विधीन दोषापहरण (आतूर किंवा बाळ) २ स्वच्छता पावित्र्य, शुद्ध स्थिति शुचित्व ३ मल, पुरीय मलोत्सर्ग, मलशुद्धि [स शुष्क=शुद्ध करणे] ४ कूप -पु सहास पाय खाना घनखाना ० चिधि, श्रीवाचना -पु १ मलोत्सर्ग, बहिर्दिवागमन मलशुद्धि २ प्रातर्विधि हातपाय, तोंड घुणे, दान

श्रीच -न १ शुद्धि, देव, मूल यांचे क्षालन, समार्पन, प्रायश्चित्तादि विधीन दोषापहरण (आतूर किंवा बाळ) २ स्वच्छता पावित्र्य, शुद्ध स्थिति शुचित्व ३ मल, पुरीय मलोत्सर्ग, मलशुद्धि [स शुष्क=शुद्ध करणे] ४ कूप -पु सहास पाय खाना घनखाना ० चिधि, श्रीवाचना -पु १ मलोत्सर्ग, बहिर्दिवागमन मलशुद्धि २ प्रातर्विधि हातपाय, तोंड घुणे, दान

श्रीच -न १ शुद्धि, देव, मूल यांचे क्षालन, समार्पन, प्रायश्चित्तादि विधीन दोषापहरण (आतूर किंवा बाळ) २ स्वच्छता पावित्र्य, शुद्ध स्थिति शुचित्व ३ मल, पुरीय मलोत्सर्ग, मलशुद्धि [स शुष्क=शुद्ध करणे] ४ कूप -पु सहास पाय खाना घनखाना ० चिधि, श्रीवाचना -पु १ मलोत्सर्ग, बहिर्दिवागमन मलशुद्धि २ प्रातर्विधि हातपाय, तोंड घुणे, दान

श्रीच -न १ शुद्धि, देव, मूल यांचे क्षालन, समार्पन, प्रायश्चित्तादि विधीन दोषापहरण (आतूर किंवा बाळ) २ स्वच्छता पावित्र्य, शुद्ध स्थिति शुचित्व ३ मल, पुरीय मलोत्सर्ग, मलशुद्धि [स शुष्क=शुद्ध करणे] ४ कूप -पु सहास पाय खाना घनखाना ० चिधि, श्रीवाचना -पु १ मलोत्सर्ग, बहिर्दिवागमन मलशुद्धि २ प्रातर्विधि हातपाय, तोंड घुणे, दान

श्रीच -न १ शुद्धि, देव, मूल यांचे क्षालन, समार्पन, प्रायश्चित्तादि विधीन दोषापहरण (आतूर किंवा बाळ) २ स्वच्छता पावित्र्य, शुद्ध स्थिति शुचित्व ३ मल, पुरीय मलोत्सर्ग, मलशुद्धि [स शुष्क=शुद्ध करणे] ४ कूप -पु सहास पाय खाना घनखाना ० चिधि, श्रीवाचना -पु १ मलोत्सर्ग, बहिर्दिवागमन मलशुद्धि २ प्रातर्विधि हातपाय, तोंड घुणे, दान

श्रीच -न १ शुद्धि, देव, मूल यांचे क्षालन, समार्पन, प्रायश्चित्तादि विधीन दोषापहरण (आतूर किंवा बाळ) २ स्वच्छता पावित्र्य, शुद्ध स्थिति शुचित्व ३ मल, पुरीय मलोत्सर्ग, मलशुद्धि [स शुष्क=शुद्ध करणे] ४ कूप -पु सहास पाय खाना घनखाना ० चिधि, श्रीवाचना -पु १ मलोत्सर्ग, बहिर्दिवागमन मलशुद्धि २ प्रातर्विधि हातपाय, तोंड घुणे, दान

श्रीच -न १ शुद्धि, देव, मूल यांचे क्षालन, समार्पन, प्रायश्चित्तादि विधीन दोषापहरण (आतूर किंवा बाळ) २ स्वच्छता पावित्र्य, शुद्ध स्थिति शुचित्व ३ मल, पुरीय मलोत्सर्ग, मलशुद्धि [स शुष्क=शुद्ध करणे] ४ कूप -पु सहास पाय खाना घनखाना ० चिधि, श्रीवाचना -पु १ मलोत्सर्ग, बहिर्दिवागमन मलशुद्धि २ प्रातर्विधि हातपाय, तोंड घुणे, दान

श्रीच -न १ शुद्धि, देव, मूल यांचे क्षालन, समार्पन, प्रायश्चित्तादि विधीन दोषापहरण (आतूर किंवा बाळ) २ स्वच्छता पावित्र्य, शुद्ध स्थिति शुचित्व ३ मल, पुरीय मलोत्सर्ग, मलशुद्धि [स शुष्क=शुद्ध करणे] ४ कूप -पु सहास पाय खाना घनखाना ० चिधि, श्रीवाचना -पु १ मलोत्सर्ग, बहिर्दिवागमन मलशुद्धि २ प्रातर्विधि हातपाय, तोंड घुणे, दान

श्रीच -न १ शुद्धि, देव, मूल यांचे क्षालन, समार्पन, प्रायश्चित्तादि विधीन दोषापहरण (आतूर किंवा बाळ) २ स्वच्छता पावित्र्य, शुद्ध स्थिति शुचित्व ३ मल, पुरीय मलोत्सर्ग, मलशुद्धि [स शुष्क=शुद्ध करणे] ४ कूप -पु सहास पाय खाना घनखाना ० चिधि, श्रीवाचना -पु १ मलोत्सर्ग, बहिर्दिवागमन मलशुद्धि २ प्रातर्विधि हातपाय, तोंड घुणे, दान

श्रीच -न १ शुद्धि, देव, मूल यांचे क्षालन, समार्पन, प्रायश्चित्तादि विधीन दोषापहरण (आतूर किंवा बाळ) २ स्वच्छता पावित्र्य, शुद्ध स्थिति शुचित्व ३ मल, पुरीय मलोत्सर्ग, मलशुद्धि [स शुष्क=शुद्ध करणे] ४ कूप -पु सहास पाय खाना घनखाना ० चिधि, श्रीवाचना -पु १ मलोत्सर्ग, बहिर्दिवागमन मलशुद्धि २ प्रातर्विधि हातपाय, तोंड घुणे, दान

श्रीच -न १ शुद्धि, देव, मूल यांचे क्षालन, समार्पन, प्रायश्चित्तादि विधीन दोषापहरण (आतूर किंवा बाळ) २ स्वच्छता पावित्र्य, शुद्ध स्थिति शुचित्व ३ मल, पुरीय मलोत्सर्ग, मलशुद्धि [स शुष्क=शुद्ध करणे] ४ कूप -पु सहास पाय खाना घनखाना ० चिधि, श्रीवाचना -पु १ मलोत्सर्ग, बहिर्दिवागमन मलशुद्धि २ प्रातर्विधि हातपाय, तोंड घुणे, दान

पृष्ठो. ७. १४

शिल्पकर्त्तातीळ चौदाव्या प्रकरणांत सांगल्लें, त्यांत पाचवीच्या अंता उपयोगास इयाय हें नांव दिलें आहे।' -वेवरी ५. १३७

इयाल-एक-३ वायव्या भाक, वासक, चाला, मेहुया 'इयालें हुन्दा ठूपाळा' -मोहर्ग १७-१९ 'धनें म्हणे इयालक हा, प्रसन्न सदाये सुन माते।' -माभीष्म ३ ११ [६]

इयेन-३ बरिरीसंभाला, सगला पती [६] दयेनी-भी सगल्याची मादी

अद्या-गी १ पूज्य मुदि, आदर, भक्ति भाव, निष्ठा २ आतिथ्यमुदि विचार 'मग अद्यायुक्त। तयिचे आराधन जे चरिते।' -दा ७ १४९ ३ इच्छा, अनिलप, हेतु 'हा की वामिल्ल्या मित्रासा। परतानि प्रदान न परी रहता।' -एमा २९ ३०१ 'पदा हा निवारणीची चया। प्रदा करितये राज्य पदा।' -वेवा १५ १२ [१ अक्षपा-देवणे] ० जाडय-न, धडेबदल्या हा एयाया गोष्टीवर विद्वद् प्रमाण दिशले तरी ह्याने विश्वास देवणे ० भविन-की १ ईश्वरामर्षी प्रेम व विश्वास निष्ठा व आदर, अतः कर्णांत ह्ममाव व बाहेरून पूजा, उत्सार वगैरे (किं० करणे, देवणे, नसणे) अद्याउ-ळ, अक्षयान, अक्षदान-वि अद्या देवणार, आदिक, विश्वासी अक्षेय-वि अद्या देवणास योग्य विश्वनीय, विश्वासाई

अद्या-की (प्र) क्षपा अपामद्वासा घोडलेला वायु पाद पदेन (किं० साहजे करणे सत्ते, सुजे, होणे) 'अद्या करिती अयोद्धां। नाकीं लोडीं अर दुर्गय।' -एमा २३ ५७८ [६ सुध-पादणे]

अधम-३ १ कड, आयाव, मेहनत, रावणूक, दमयूक २ दुख, खद प्रास, कण्ठा, कण्ठ 'देवा होय अधम हुजे मावा।' -मुगा १५ [६ अध्] (वाप्र) अधम टाकणे-३ खपरिहार होणे, कड वाटवास होणे 'तो स्वामीच्या देखिले आग्रमाते। कांहीं चिते टाकिले हो धमाते।' -अम मायून येणे-घडलेल्या अमाबद्द हमा मागणे, खद व्यक्त करणे 'घडले अधम मायून येतो।' -पला २० ४१ ० कर्म-न कडाचे, मेहनतीचे रावावयास लागणारे काम, पुढळ कड, मेहनत, चास घेऊन कलेले काम अधमणे-भक्ति कठी होण, दमणे, घडणे, मागणे, जासणे, कटा छणे, खद होणे अधमचिखल-वि दमलेला, घडलेला, भागलेला दु खी, कठी अधमविणे सक्ति कड देणे, जास देणे घडविणे दमविणे [अधने प्रयोजक] अधमचिनीदन-न अधमपरिहार-स्वभावविधे ४२ अधमविमाध-३ अधमी, कडाची, मेह मतीची वाटणी अनकानी एका गोष्टीच्या सिद्धये सहकायाने भय वेणे, काम करणे अधमसहिष्णु-वि कडाळ सह्यदीक

अमित, अधमी-धात्री घडलेला, दमलेला, भागलेला, कठी, दु खी, धामलेला 'हे वर्तमान पुण्यास न तामाहव व भावगोडव यांव कड्यांस बहुत धमी जाहिले।' -भाव १७ ३ अममुद, नाराज, नारा, इतराज 'गार्विदयन यांभर बहुतच धमी हाते।' -भाव ४९

अमण-४-३ शुद्धयति, स-याधी [६] 'अय-न (प्र) अय पहा

अयण-न १ ऐकणे, भुन हाणे, ऐकण्याची क्रिया. 'धवगमात्रेचि देस। निवारममुच पवती।' -एमा २ १०४ २ कान अयणेदिय 'क्षिती अयन झालिती।' -कडा ३० 'मीमांसा अयनस्थानी।' -दा १ १९ ३ मत्तावीज सध्यातीळ भाविकांचे नसून [६ धुन्-ऐकणे] ० द्याददी-की भवानसून पुण भावपद विधा वस्तुन महिन्दीतीळ ह्म दाददी ० पुट-न कान 'आतयाची अयणुते।' -दा ४ २ १२ अयणीय-वि ऐकण्यास योग्य ० भविन-का नवविधा भवोपरी एक प्रचार 'अघार ते जाणोनियागवे। या नांव अयनभक्ति।' -दा ४ १ २९ अयणे-मक्ति ऐकणे 'बदि धवगिति कडाची धुति।' -दाव ४ १९ अयणार्थ अयण-न कानातीळ ऐक 'व्याचे इदिय 'जतरी लघोन अयणांचे अयन। अयन करोत पवित जन।' अयणीय-वि ऐकण्यास योग्य

अयण-न कवी, काटकोनविठोणाची कणरेवा [६] आत-वि दमलेला, घडलेला, कठी, कडाकलेला 'त्यांच्या मारायुळेच आत्मा आन होऊन हय जगांत आकविला नातो' -साय २६८ [६ अय] ० संसाहून-न घडले-व्याच अध परिहार. दमलेल्यास विप्राति आति-की दमयूक कडाका क्षीण

आध्व-न हून गितांचे लडेण पुत्रादिकानी करावयाचे ब्राह्मणोपवेन, पिंडदान बरेच कमी [६] म्ह० विक्त आध वेऊन सगलापणव्य करणे-नसती पीडा मागे लावून घेणे

आध्व-वि अद्या देवणारा, विश्वासी भाविक आध आधगुण, आधप्रस्त, आधणे, आपित-आधमये पदा 'कोणी देकात आध जो।' -दा ३ ७ १५

आमव-वि अधम करणारा, कड करणारा, तत्पर दस; कामसु, कडाळ

आय-३ (प्र) साव पदा पातार त्रिखा, लघकणे आयणे-भक्ति शिवकणे पासणे

आयक-३ जैनधर्मी गृहस्थ जैनमुत्तायुषाची [६] आयक-की (को) एक शुद्ध यास खेरी पावे येतात ती गणकाणीरीस वाहतात -न या सुड्याचे पाव आयण-३ चैत्रापासून पाचवा महिना हिंदु पंचांगातील एक महिना ० कांकडी-की भावणांत लागलेली काकडी ही

अपुनं म्हणून प्रथम देवताप्रणामास अर्पण करून मग खातात
 •घेवडा-३ एक घेवडाची जात अशीचमासा •पाटी-
 ती विवाहानंतरच्या पहिल्या थावण महिन्यात बराचदून बघू
 कडे जी राख बरि करून पाटीरितात ती पाटी -ऐरापुर
 १७८ •मासदक्षिणा-ही शिवाजी महाराजांनी थावण महि
 न्यात ब्राह्मणास दक्षिणा वाटण्याची पद्धति सुरू केठी ती पुढे
 सोपापति दमाडे व त्यानंतर पेशव्यांनी चालविली यानून पुढे
 दक्षिणा प्रेय कमिठी स्थापन चाली •सण-३ १ विवाहानंतर
 बघुसाठी पहिल्या थावण महिन्यात करावयाचा समारंभ २ थावण
 पाटी •सर-सरी-पावळी-ही १ थावण महिन्यात एका
 पाशेपाठ येणाऱ्या पावसाच्या सरी, हाडीचा पाऊल यानून
 यानून सारखा पडगारा पाऊल २ (स) सधूनमधून वरचेवर
 सारखे होणारे भाडण, कच्छना, तग थावणा-णी-वि थावण
 महिन्यातील किंवा थावण महिन्यासवर्षी •थावणी-भी १
 थावण महिन्यात प्रतिवर्षी ब्राह्मण जे उत्सर्जन उपाकर्म, यज्ञोप
 वीत धारणकर्म करतात ते २ थावणातीत पूर्णिमा

श्राव्य-वि थावण करण्यास, ऐकण्यास योग्य, ऐक्या
 जोगे, ऐकावयाचे, ऐकू घेईल असे 'हितसत्य श्राव्य ते बडे
 श्राव्य।' •मोकर्ण (नवनीत पृ ३३५) श्राव्यपत्य-न ऐकण्याविषयी
 योग्यता 'श्राव्यत्वे तरो माधुर्ये। पायीं बाळी।' •हा १६ ११८

शिंगार शिंगारणे-शृंगार घुंगारणे पदा
 श्रिमाडु-३ (महातु) मद मस्ती 'तव तुज सवया
 गोर आला श्रिमाडु।' •गस्तो ३३ श्रीमाठ पदा

श्री-ही १ लक्ष्मी 'श्रियेचीं राजळी।' •हा १६ २००.
 'श्रियेसारख्या दासी। परीं जियतें।' •हा १३ ७३ २ ऐश्वर्य
 संपत्ति कांति शोभा श्रीची प्राप्ति चाली म्हणजे गची बाघा
 होत '•सुसमजव ४ ३ जगातील तीन पुरुषार्थ-धर्म अर्थ
 काम, समुच्चयानें 'श्री हरील शक्ती ती •नोसभा ३ ४३
 ४ देवता, तीर्थ, धर्मप्रथ, सुरू बगैरेच्या नावापुरी आदरायें
 योजावयाचे उपपद प्रथ पत्र बगैरेच्या आरंभी लिहावयाच्या
 शुभदर्शक श्रीगणेशायनम याचा संक्षेप ५ ऐश्वर्य वैभव, सौंदर्य
 बगैरेचा शीतक म्हणून अनेक शब्दापुढे हा शब्द जोडतात उदा०
 गर्भश्री, गृहश्री, जयश्री, जलश्री, सदाश्री, वन्शी वीरश्री इ०
 ६ (साके) काशीक्षेत्र आपण श्रीहून कर्षी आला •पया
 ११ ७ -३ शक्राचार्य यास उद्दान उपयोग या उत्सवास
 कवीर पीठाचे श्रीहि उपस्थित होते -केसरी १७ ५ ३० [स]

श्री-३ (सगीत) एक राग यात पडज कोमल ऋषभ
 तीव्र गांधार तीव्र मध्यम पचम कोमल धैवत तीव्र निषाद हे
 स्वर लागतात आरोहात गांधार व धैवत वज्र्य जाति औडव-
 सपूर्ण वादी ऋषभ, सवादी पचम, गानसमय सायकाल

श्री-१ (संक्षेप) श्रीमत २ श्रीयुक्त, श्रीयुत ३ श्रीमती
 याचा संक्षेप

श्रीक-३ (शाप) एक घात (इ) सिरियम
 श्रीकंठ-३ शस्त्र, महादेव [स]

श्रीकरणाधिप, श्रीकरणी-३ देसातील जमावदीचा
 मुख्य अधिकारी. [स]

श्रीकात-३ विष्णु लक्ष्मीपति 'तयाचे स्वरूप आहूक
 म्हणे। श्रीकात तो।' •हा १७ ३४१ [स]

श्रीकार-३ १ प्रथ, पत्र, लेख बगैरेच्या आरंभी काढाव
 याचे शुभदर्शक श्री हे अक्षर २ व्यापारी बगैरे लोकांत मालावर
 सगळ्यांक श्री अक्षराचे बिन्दू करतात ते ३ हिशेब, लेख बगैरेचे
 शीर्षक [स]

श्रीराड-न १ दगाचा चक्का साखर, कैशर मिळून
 केलेले एक पन्नास, खाप पदार्थ २ चदन 'श्रीखड खंडे घुका।'
 •साराड ३ ४२ ३ भागचा एक पदार्थ [स श्रीखड, प्रा
 णिहडन गु सिखड]

श्रीगड-३ प्रयत्नेश्वराचा किंवा -शिदि १५२
 श्रीगिरि-ही छत्र शिरगीर पदा 'पालवछना श्रीगिरी।
 नाहीं (तेय) अतु।' •आय मराठी कवियित्री पृ ३४१, 'बरी
 श्रीगिरीछत्र शिरगीर। ध्वजा पताका अचरी।' •काशिनापुराण
 १२०

श्रीगणेशा-३ (ल) कार्याभ, पहिला घडा, सुरवात
 [श्रीगणेशायनम याचा संक्षेप]

श्रीचक्र-न एक ताम्रिक चक्र [स]
 श्रीच-३ कुबेर [स]

श्रीदर्शन-न देवतेचा साक्षात्कार देवतेचे प्रत्यक्ष दर्शन
 श्रीघर, श्रीनिवास श्रीनाथ श्रीवर श्रीवल्लभ-
 ३ लक्ष्मीचा पति विष्णु याचीं नावे अती अनेक आहेत
 श्रीनिकेतन-न विष्णूच्या छातीवरील लक्ष्मीच्या निवा
 साचे चिह्न 'श्रीवत्स श्रीनिकेतन। हृदयीं दोन्ही भागीं जाण।' •
 •एमा १४ ४८१ [स]

श्रीपति-३ १ विष्णु कृष्ण 'मागा बाळपर्णी। येणे
 श्रीपती।' •हा १३ १८२ २ घनवान् मनुष्य श्रीमत मनुष्य
 [स]

श्रीपाद-३ सन्यासी श्रीपाद जाले द्रव्याभिलाषी।' •
 •स्वादि ११ ८० 'कोप आण श्रीपादासी। दहें वेदवेदी
 ठोकिले।' •एरव १८ २५ [स]

श्रीपूर-न कोल्हापूर
 श्रीफळ-ळ-न १ नारळ प्रसाद म्हणून दिलेला किंवा
 देवतेस अर्पण केलेला नारळ 'जेथे जनुफळाचे समुदय पिकले

घोसदी धीकळवि" - २ गणेशोक्ष १२. २ एक विदित संगली फळ. [सं. धी+फल; शिर.फल] धीफळ देणें-मिरोप देणें; मोकरीवरून दूर करणें. 'सीतारामभाऊ व त्याचे शंभू तात्या योनाही धीफळ दिले' -विश्व १.४४.

श्रीमंत—५. १ राजा; महाराज. २ पेदाचे सरदार; गादीन्दीन पेशवा. 'गेले श्रीमंत तिव्या गांवास' - विक १४. ३ संस्वानिक. -वि. धनवान्; संपत्तिमान्; ऐश्वर्यवान्; पैसेवाला. [सं.]

श्रीमन्महा—५. आरंभ; सुरुवात. 'माहुलीचा कोट पेऊन या रणयज्ञाचा श्रीमन्महा करण्यांत आला.' -नेसरी २८.७.३६. [कोणत्याहि विधीच्या आरंभी म्हणावयाच्या श्रीमन्महागणा-विपतधनमः याचा संक्षेप]

श्रीमंतपूजन—न. सीमांतपूजन याबद्दल सुधीचा प्रयोग. शिवती पूजन असेंहि म्हणतात.

श्रीमंताचा नातू—३. श्रीमंतीची ऐट आपणारा धनहीन मनुष्य.

श्रीमंती—जी. ऐश्वर्य; संपत्ति; धैर्यपणा; समृद्धि. -वि. श्रीमंत जोकासंबंधी, श्रीमंतांत रुढ (थाल रीत, भाषा, पद्धति वगैरे).

श्रीमन्—३. संपत्तीचा, ऐश्वर्याचा गडे, साठा, भांडवत. श्रीमन्वाच—वि. ऐश्वर्याच्या गर्भमुळें जावका झालेला; संपत्तीची भांडवत बाळगून चैद्युमानपणे वागणारा.

श्रीमाठ—३. संपत्तीचा गवे; लक्ष्मीमंद; अहंकार; अभिमान. 'ते भीषि का कर्मठ। ऐसा न ये श्रीमाठ।' -हा १४.३५८. [श्रीमंद]

श्रीमान्—३. वि. संपत्तिमान्; ऐश्वर्ययुक्त; आदरणीय; वंच; मान्य; पूज्य; देवान्. याचें समासाच्या आरंभी श्रीमन् असें रूप येतें. उदा० श्रीमन्नारायण्; श्रीमच्छंताचार्य; श्रीमद्भाषवत.

श्रीमुख—स. १ अगवेंताचें तोंड; ते जर्जुर कांतिमान चेहरा, चर्मा. 'ऐसी श्रीमुखीन अक्षरें। निपतीवा एकखरें।' -हा ११. १७७. 'तुका म्हणे मांज हेंचि सर्वे मुख। पाहीन श्रीमुख गाव-दीने।' २ (उप.) शोबाब; मुखकट; तोंड. उदा० फारसा बोललास तर श्रीमुखात मारीन. 'गरुड तांबिला श्रीमुखावरी।' -गरुडगवैहरण.

श्रीमुद्रा—जी. विष्णुन लोक आपल्या चेहऱ्यावर उठवून घेतात ही विष्णुसंबंधी चिन्हें प्रत्येकी. ही सोड, चक्र, गदा, पद्म व रामनाम अशीं अष्टघात. 'टले श्रीमुद्राचे।' -हा ५.१.२७. [सं. श्री=विष्णु+मुद्रा=चिन्ह]

श्रीयुत—वि. श्रीमंत, कोणत्याहि गृहस्थाच्या नांवापूर्वी आदरार्थी योजनायत्या शब्द. [सं.]

श्रीरंग—३. श्रीरूप; विष्णु. 'जो संवादला श्रीरंग। अहं-मेसी।' -हा १.५०. [सं.]

श्रीरंजनी—३. (संगीत) एक राग. यांत पद्म, तीव्र ऋषभ, बोल गंधार, बोल मध्यम, तीव्र धैवत, बोल निषाद, हे स्वर लागतात. जागोहात ऋषभ, पंचम वगैरे. अवरोहात पंचम वगैरे. जाति औडव-पाडव. बादी मध्यम, संवादी पद्म. गानसमय दिवसाचा तिसरा प्रहर.

श्रीराग—३. (संगीत) एक राग. श्री पदा. 'कल्याण गोत्री श्रीराग। सुरलीत आळवी श्रीरंग।' -ह १०.११७. [सं.]

श्रीराज—३. विष्णु; कृष्ण. 'तेवें अर्जुनाचेनि व्याजें। गीता प्रभासुनि श्रीराजे।' -हा १८.१४७०. [सं.]

श्रीवत्स—न. १ विष्णु. २ विष्णूच्या हृदयावरील पांडव्या वेंसांचा भोंवरा. यासच विष्णूच्या हृदयावरील भूगूच्या लताप्रदा-राचें चिन्ह म्हणतात. यासच श्रीवत्सांक, श्रीवत्सलॉउन असेहि प्रतिशब्द आहेत. 'श्रीवत्स श्रीविदेतन। हृदयीं दोही भागी जाण।' -एमा १४.४८१. 'सकळ सृष्टीचें सृष्टण। ब्राह्मणाचा दक्षिण चण। हृदयीं पाडे गारायण। श्रीवत्सलॉउन गोविंद।' -एल्लव १.६८. 'हृदयीं श्रीवत्स लॉउन। मितवी भक्तीचें सृष्टण।' -गुणा ७२६. श्रीवत्सलॉउन-वि. वरील चिन्ह घालण करणारा (विष्णु). 'दक्षिणांगी विप्रचरण। श्रीवत्सलॉउन गोविंद।' -एमा २०.२०२.

श्रीविठ्ठल—३. पदरपूरचें देवत; विठोबा. याची विटाई, विटया, विटवा, विरल, इटाल, इटाल, टाल, विटामाई अशीं अनेक रूपें साधुसंतंच्या अंगान व साम्राज्ज ऐकें येतात. ही विष्णूचीच प्राइत रूपें आहेत. -प्रथमाला-चौन्यासिचा शिलालेख संके ११९५ पृ ५.

श्रीविद्या—जी. सन्नतंत्रविद्या. 'श्रीविद्येंत आई पशमिषिक्त आहे.' -माय २.४. [सं.]

श्रीवेष्टन—न. वस्त्र. 'वेक श्रीवेष्टन त्यास दिव्हे.' -पेद २०.५५. [सं.]

श्रीवैष्णव—३. विष्णूची उपासना करणारा एक पंथ किंवा त्यातील व्यक्ति. [सं.]

श्रीशमुद्रा—जी. श्रीमुद्रा पदा. 'आगोआगी लाविती श्रीशमुद्रा।' -साह ६.४७.

श्रीचर्चनी—वि. श्रीवर्चन गावची, श्रीवर्चन गांवासंबंधी (रोडा छपारी इ.) [सं.]

श्रीवृत्ती—वि. ज्याचे छातीवर बोहोंकडे चार व थंडाचे ठिकाणी चार असे आठ भोंवरे असतात असा (अथ). हा शुभ आहे. [सं.]

थ्रीस्टी—स्त्री (प्र) मृष्टि 'दुसरी थ्रीस्टी करू आद रिली।'—उपा ७३.

थ्रीहट, थ्रीहाट—न (योग) ताहुर्यनचा मुख्य विंदु ब्रम्ह 'कमोनिया थ्रीहट. आरी उवट्ट ब्रम्हयाना।'—एमा ११२९ 'दुसरें जे का थ्रीहाट. उदकाचे मूळकपाट।' मिस ७२६१ [स]

थ्रुत—धावि १ ऐकलेले, हात, प्रख्यात, प्रसिद्ध 'निब हुना ऐसे पूर्वी। इत ना थ्रुत।'—शा ११५८८ २ ज्याने ऐकिले आदि असा ३ थ्रुतीत, वेदसाक्षात पारंगत ४ थ्रुतीनी, धर्म शास्त्राने विहित [स थ्रु=ऐकणे] थ्रुत करणे=ऐकविणे, सांगणे, कथन करणे, सुचविणे, वानात सांगणे थ्रुतकीर्ति=वि प्रसिद्ध, प्रख्यात, विख्यात [न] थ्रुताधीत=वि वदाध्ययन फलेला, धुति बंगरे पडलेला, बहुधुन व पटीक 'त थ्रुताधीतही न होतु की। परि मजसो तुकिता मुका। तुटी नाही।'—शा १४४९ [स]

थ्रुति—स्त्री १ ऐकणे, धवण, ऐकण्याची क्रिया २ अर्थवें दिय, कान 'हाकने पुवरोफोने म्याल्या थ्रुति कापतील न सुयावे।'—मोसमा ४९० ३ वेद 'जे थ्रुतिप्रयाते जाणोनि। हातवरी यज्ञ करति।'—शा १३१० 'मळे कलिगुणी धुनी।'—केका ९६ ४ वार्ता, वातनी, आवई ५ (संगीत) स्वर, अक्षर, स्पष्ट व मधुर या गुणानीं सुक गायनोपयोगी नाद या धुनी २२ आहत त्या=तीमा, कुमुद्वी, मदा, छदोवती, दया वती, रजनी, रक्किडा, रौद्री, क्रोधा, वज्रिका, प्रसारिणी, प्रीति मार्जनी, क्षिती, रक्षा, सदीपनी, आलपिनी, मदती, रोहिणी, रम्या, उषा, क्षोमिणी ६ काटकोन त्रिकोणाचा कर्ण ७ (अर्थ दोनवरून ल) आधार, शासन, नियम 'परतु या गोटीस काही धुति आहे।' ८ बोणा 'गचैनी गभीर। टाळ धुति म्हन।'—सुगा ७५८. [स थ्रु=ऐकणे] ९ कटु=वि कणकटु कानाला न सोपणारे, कडैस वेसर १० पय=पु धवणमार्ग, कोंरा, कान

० मत=वि १ वेदमार्ग २ कर्ममधुर 'धुतिमत यत्रि जेधि सुराचण।'—मोआदि १ २ ध्रुयमाण—वि ऐकण्यास योग्य, ऐकावयाचे, ऐकू येत आहे असे, ऐकू येण्यासारखे [स] थ्रेडी—स्त्री (गणित) मालिका राग ओळ जेव्हा कोणा एका नियमाने एकासारख्या अनुक्रमाने सरया वाढत किंवा कमी होत असतात तेव्हा त्या ओळीस थ्रेडी म्हणतात—छम १३६३ गणितथ्रेडी, भूमितिथ्रेडी, [स थ्रेडी] थ्रेडीफल=न अशा मालिकांची बेरीज

थ्रेणी—स्त्री ओळ, राग, मालिका, पकि, पगत 'जेव यादवाची थ्रेणी।'—शा १६३७४ 'उचलोनि दोरीं जवीं। कीरयेनी आणिल्या।'—एफव १२२६ [स.] थ्रेणी—स्त्री अधिकारयुक्त महाजन मंडळ, पेडी 'गोवर्ध नात राहणाऱ्या थ्रेणीकडे दोनहजार कापांपणाची रफम अनामत ठेविली'—कसरी १८५३७

थ्रेधी, थ्रेधीफल—थ्रेडी, थ्रेडीफल पद्ध

थ्रेम्य—वि सम्म्य (अपभ्रंश) 'जेवि धावती थ्रेम्य गृहस्थ।'—दावि १३१३ थ्रेम्यता—स्त्री सम्म्यता (अपभ्रंश) 'ते थ्रेम्य ताहि सर्वां न कळे।'—दावि २३०

थ्रेय—न १ शुभ, हित लाभ, कल्याण, ऐश्वर्य, चांगुलपणा, 'तरी ज्याने मी थ्रेय म्हणून कल्याण पावेन तवें एकच निश्चित करून मला सांगा—मंर ६४३ २ पुण्य, सुख, फल. [स थ्रेयस्] थ्रेयस्कर=वि १ हितकर, लाभदायक, कल्याणकारक २ पुण्यकारक थ्रेयस्सगादन=न १ कल्याणप्राप्ति, उपकार अथकारादि कृत्यांचे फलप्रदण २ पुण्यप्राप्ति दक्षिणादि दानाने पक्कत कृत्यांचे फलप्रदण थ्रेयस्सपाद्य=न थ्रेय संपादा याचा अपभ्रंश थ्रेयान्=वि थ्रेय, उत्तम, बरिष्ठ मुख्य 'गोठ मत्ते वाय्यापेकीं थ्रेयान् अमलदाराचे इत्ते होत जावा'—अंदेर बहुमान नियम १९ थ्रेयार्थी=वि १ द्युमेच्छा प्रदर्शित करणारा, कल्याण इच्छिणारा, चांगली इच्छा असणारा, बरे व्हावे असे इच्छिणारा, अन्त्युद्देश्येच्छु गुनेच्छु २ पुण्याची इच्छा करणारा, पुनिकलाकडी कर्मकांडाची प्राप्ति इच्छिणारा थ्रेयोवाद्=पु आशीर्वाद, आशीर्वचन पुनकारक भाषण थ्रेयोनान्=वि. ऐश्वर्ययुक्त, पुन, उत्कर्षकारक, समृद्धियुक्त

थ्रेयु—पु समर्थ रामदास याच बडील बहु रामीरामदास गंगा घर स्वामी—वि उत्कृष्ट उत्तम, बरिष्ठ, मुख्य, ज्येष्ठ 'कीं थ्रेयें धडा घातला। रेवावधी।'—सिधु ११४ 'ज्येष्ठ थ्रेय नृपा तु न पयसे बोल हे मनीं काही।'—मोसमा ४६३ [स] ० अर्थोग=न पत्नी (६) वेल्हाफ=आगरकर थ्रेया चार=वि उत्तम, उत्कृष्ट तटवी बाणपूक, रीति, पद्धति थ्रेया यत् कुटुंब=न ज्येष्ठ मनुष्यास सनाधिकार असलेले कुटुंब (६) पॅत्रिआचेल फॅमिली=आगरकर थ्रेयुय=न थ्रेयत्व

थ्रेणवी—स्त्री मूमि, पुढवी 'जैसी का थ्रेणवी। सभा मीचि।'—शा १४३३८ [स थ्रेण=गोळा करणे]

थ्रेणि—स्त्री दुपण कुडे नितबभाग, ववर (६) पेल्हिरस [स थ्रेण=नचय करणे] ० फल=पु १ कुडे, दुपण, नितब, ववर २ नितबस्थि नाकडहाड (६) ओसि उनोमिन्त मुल्लोनी ० मंडल=न नितबमंडळ (६) पेल्हिरक गडें

थ्रेणिगित—न थ्रेणिगित रक्त 'मग काहिला बोजा थ्रेणि ताची।'—आए ७६१ [स थ्रेणिगित]

श्रोतव्य—वि. एकावयाचें; एकावयास योग्य; ऐर्वण्या-
गों. [सं. धु=ऐकणं]

श्रोता—प. ऐकणारा; श्रवणेच्छु; एकावयास आलेला, वस-
लेला; श्रवण करणारा. 'श्रोतेन पुतिले बरवें.'—दा ४.१.४.
[सं. धु] श्रोतृसमाज—प. ऐकण्यास आलेले लोक; पहावयास
आलेल्या लोकांचा समुदाय; सभ्य. (इं.) ऑडियन्स.

श्रोत्र—न. कान; श्रवण; श्रवणद्रिय; कर्ण; कर्णद्रिय. 'श्रवण
करितं मासं श्रोत्रं। अधिकाधिक भुकेले।'—एरुव १.६.
'श्रोत्रादि इंद्रिये आवरितौ।'—शा २.३०४. [सं.]

श्रोत्रिय—त्रीय, श्रोती, श्रोत्री—प. १ वेदेवता; वैदिक
ब्राह्मण; धृतिपारंगत ब्राह्मण. 'श्रोत्रोय कुटुंबी निर्धन।'—मुसभा
(नवनीत पृ. १०५). 'जे पत्रप्रणय श्रोत्री।'—शा ६.४४९.
२ अग्निहोत्री; यज्ञ करणारा. [सं. धुति]

श्रौत—वि. १ धृतिविहित; वेदविहित; वेदश्रेष्ठ. २ वेदा-
संबंधी; धृतिसंबंधी (विधि, वाक्य, कर्म). [सं.] कर्म—न वेदविहित
कर्म. 'यावरी श्रौतकर्म विधान। परी यागार्थे पशुहवन।'—
एमा १८.४० ०२समो—प. धृतीचा संकेत; धृतिमय, वेदाचा
सिद्धांत. 'तं घृष्टं ऐसं म्हणे। धृति समो।'—शा १४.२६०.
[सं. धुति + सम] श्रौतादिक—वि. धृतिस्मृतिपुराणेक.
'निर्वाळी होमपदं। श्रौतादिकी।'—शा १६.४०३. श्रौतो—प.
धृतिनिपुण, धृतिपारंगत; श्रौत जाणणारा, धृतिविशारद; वेदज्ञ,
वेदेवता. [धुति]

श्रुत—वि. १ डिला; विधिल; सैल; लटपटीत; घट न धन-
लेला; न आवडलेलेला. २ विस्तारले, विचारले (बस बंदरे).
[सं. श्रु]

श्रुतार्थ—शक्ति स्मृति कर्णे; धन्य मानणे; आनंद मानणे;
वाखाणणे, मोठेपणास वढणे. 'आइकोनि श्रावत असो अंतः
करणौ।'—शा ६ १४२. 'म्हणोनि विषयक लाभे श्राव'—
'११.६२३. [सं. श्राव] श्रुताघनीय, श्रुताध्य—वि. स्तुत्य; वाखा-
णण्याजोगा. श्रुताघा—स्त्री. स्तुती; धडाई; होल; बोरकी; गौरव;
प्रशंसा. श्रुताधिकर्ण—शक्ति. श्राव्य होणे. 'तरीच हरिदास म्हण
विना श्राविजे'—सुगा ११०३ श्रुताध्यता—स्त्री. गौरव; गौर-
पणा; मोठेपणा. 'ऐविषे श्राव्यतेच नोहे। तोपु जीवी।'—हा
१८.१९७. श्रुताध्यवाणा—वि. १ योग्य, स्तुत्य; चांगले; लाभ-
दायक. 'म्हणजे होय श्राव्यवाणें। सर्व काही।'—दा ६.१.
२. २ (अशुध सुकीने श्राव्य याच्या विपरीत अर्थां) गरीब;
बीस करण्याजोगा; लाजाळा लाजिरवाणा.

श्रुतपद—वि. द्वयर्थी; श्रेष्ठ असलेले, श्रेष्ठविशिष्ट, धरशोडीचें;
मोठाकथाचें. [सं. श्रु]

श्रुतीपद—न. पायांस्तून येणारी सूत्र. [सं.]

श्रेय—प. १ व्याधी शब्द; शब्दाचें अनेकार्थत्व; एक
शब्दाकेंकार; व्याधी घेतून; अनिश्चितार्थी शब्दयोजना. 'पत्रें
बायो पांशुता। परि हा श्रेयु' घडता।'—अ ६९. 'श्रेययुक्त
शब्दांच्या एका अर्थावतेवर दुसराहि' अर्थे सुचून चमत्कृति
रचून करितां येते. '—जन्मरहस्य २१. २ आलिंगन, मिठी;
कन्याळणे. (किं० घेणे). [सं. श्रिपू=आलिंगणं] श्रेयार्थ—

श्रित्यर्थ—प. वाच्य अथवा उचर अर्थाहून निराळा अर्थ;
व्याधी शब्दयोजना करून सुचवावयाचा स्पष्टार्थाहून वेगळा अर्थ,
गूढ अर्थ. श्रेयोभोक्ति—स्त्री. एक अलंकार; व्याधी शब्दयोजना
करून साध्यावयाचा अलंकार. उदा० 'भीषण नलगे मज्जा,
ऐकनि जननी वीर म्हणुनि कोले।'—र. (यांतीक 'नलगे' शब्द)

श्रेयस्मा—प. १ कक; श्रेष्ठ. 'सुखा मुख शोभनिक।
श्रेयस्मामने शिणले नाक।'—एरुव ७.२६. 'वेद जातवाहिरि
श्रेयस्माआते।'—शा ८.२१२. २ कफविकार; कफाच्या आधि-
क्यामुळे झालेला व्याधि. ३ सर्वा; पक्ष; शैत्य. [सं. श्रेय्मा]
श्रेयस्मपुरी—स्त्री. शेबडानें भरलेले नाक. 'गळतसे नाक श्रेय-
पुरी।'—सुगा ३१३३. [सं.] श्रेयस्मातका—प. भोंकरीचें
साह. [सं.] श्रेयस्मिक—वि. कफकारक; कफासंबंधी.

श्रेयोक्त—प. १ पय; कविता; विशिष्ट प्रकारची पद्यरचना.
२ स्तुति, कीर्ति. उदा० सुस्तोक; पुण्यश्लोक. [सं. श्रेयोक्त्=
उल्लेख]

श्रवः—किति. उदा; उदयीक. 'तरी श्र. म्हणजे सखा।'—
शा १५.१११. [सं.]

श्रा—प. कुत्रा; श्रान. समासातील रूप श्र. (सं. श्रत्)
श्रवत्—वि (प्राणिशास्त्र) कुत्रासारखे सुळे दात असलेला.
(इं) कनाशन. श्रवपक्ष, श्रवपाक—प. अत्यंत; चांडाल; कुत्रा
शिजवून खाणारा; क्षत्रियापासून उच्च जातीच्या स्त्रीच्या पोटी
जन्मलेला. 'सुका म्हणे खंडो देव भक्षण। वरिष्ठ त्याहून श्रवप-
तो।'—सुगा २८११. 'बी हा श्रवपु हा द्विज।'—हा ५.
९३. श्रवृत्ति—स्त्री. नीच सेवा; श्रानश्रुति पदा.

श्रवशुर—प. सासरा; जवऱ्याचा निंबा पायरोचा पिता.
[सं.]

श्रवश्रु—स्त्री. सासुर; सासऱ्याची स्त्री. [सं.]
श्रवसणे—शक्ति श्रास घेणे. 'ऐसे श्रवसोदि नये काही।'—
शा ११.२९९. [सं. श्रव] श्रवसन—न. श्रास पहा.

श्रवान—पुन. कुत्रा. 'श्रान हे लागे पाटी जाया बहु
दाहणा।'—सुगा ३४९. 'ना तरी हे पेतु हे श्रान।'—हा ५.
९४. [सं. श्रव] श्रेष्ठ—स्त्री. कुत्र्याचे बाळे. 'ननिद्रा—स्त्री.
कुत्र्याची शोक; शिवतू आवाजानें किंवा स्पर्शानें भंग पाव-
णारी शोक. ०पुच्छ—न. १ कुत्र्याचें शृंग. २ (सं.) कपी

सरळ न होणारी, नेहमी बांळडी राहणारी वस्तु; ज्याचें मन कधी बदलत नाही असा पूर्वप्रद्वेषित मनुष्य; वाङ्मय्याचें शिरणारा. ० पुच्छवत्-वि. नेहमी बाळडा, हरी, एकवडी (स्वभावाचा). ० मैथुन-न. १ कुत्र्याचें शोंबट. २ (ल) प्रारंभीं सुखकर पण परिणामी दुःखादायक मोठ. ० लांड-उ. कुत्र्याचा लडिवाळपणा; पुढे पुढे करणें; खुशामत ० वृत्ति-स्त्री १ कुत्र्याची रीत. २ (ल) पुढें पुढें नाचणें; तोंडगुजेपणा; हाजी हाजी; खुशामत. ३ नोच सेवा; दुष्ट मनुष्याची चाकरी. ० धेखरी-स्त्री. १ कुत्र्याचें शोंकणें; गुरगुरणें. २ (ल) धुत्रक प्रसंगी मोठमोठपानें सैतापून आरडाभोरड करणें; जोराजोरानें, तावातावानें बोलणें. 'मिठा दावयासि नसेल जरी। आवरून घराची आन देखरी।' ० घेर-न. कुत्र्यासारखा द्वेष; स्वज नाचा, मातलगाचा द्वेष, हेडा, दातुल. ० शूरस्व-न. कुत्र्याचे शौर्य; प्रतिकार नसेल तेंचें जोराचा हडा करणें; शौर्याचा आड आपुन बाळून जावयाचें पण अंगावर आस्थास पळ खाडा वयाचा. अशी रीत. ० स्वभाव-उ. कुत्र्याचा स्वभाव, चिड खोरपणा; दुसडेपणा; वसवस. ० आनी-स्त्री. कुत्री.

श्यापद-नपु १ द्विज पशु, मासभक्षक पशु २ मामा-न्यत' कोणतेंहि जगली जनावर. 'दाट न रिगे श्यापद। शुक्र हन पद्वद।' -हा ६.१७६. [स श्यापद]

श्यास-उ १ नाकाने किंवा तोंडाने आतवादेर घेतलेला किंवा सोडलेला वायु. १ दम; सुस्कारा; धापा. १ दमा; घर पर. [सं. श्व] ० कास-उ दमा; कफविकारानें बोंडलेला श्वास ० कुठार-उ दम्यावरील औषध, रसायन, माझा. ० दाडी-किवि. धापा टाकीत; सुस्कारा सोडीत, दम कोंडून. 'जैसी बतसालागीं श्वासदाटी। घेनु जाय।' -क्या २.७ १७९. ० नलिका मार्ग-उ शरीरातील ज्या मार्गानें वायु आत होऊन येतो आतो ती नळी; ज्या नळीतून फुफ्फुसात हवा आते ती नळी. (इ.) दुर्दवाप. श्वासाधरोध-उ दमा, कफ-विकार. श्वासोच्छ्वास, श्वासोश्वास-उ वायु शरीरात घेणें व सोडणें.

श्रियत्र-न. कुष्ठ; कोड. [सं.]

श्वे श्वे-स्त्रा. स्व, स्व, आपआपल्या. 'श्वे श्वे सदना गेले जन।' -दावि २३ ६८. [सं. स्व]

श्वेत-उ. सेतु (अपभ्रंश). 'श्वेतवंद रामेश्वर।' -दा २०. ७.३.

श्वेतं-नि. पोशार; शुध, शुक्ल; घवल. 'श्वेतपीत त्रियुग वास।' -एकस १०.१०. [सं. श्वेतं=पावें होणें] ० कुष्ठ-न पावें/कोड. ० कृष्ण होणें-काले घावें पडणें, मरण. ० द्वीप-म. पृथ्वीचा एक भाग; सं. ० प्रद-उ. पांढरी धुपणी; एक

रोग. ० मणि-पु स्फटिक. ० वचा-स्त्री वचा पहा. एक झाड, याची मुंठी पांढरी असते ० वाह-वाहन-पु अनुन. श्वेतां-जनी-नि. आंग एकरंगी पण फासोळीला पांढरा रंग असलेला (पोटा). -अथ १.९७. श्वेतांश्वर-पु जैनतील एक पंथ.

श्वेतु-उ (अपभ्रंश) सेतु पहा.

श्वेद-उ. (अप.) स्वेद पहा. 'श्वेद रोमाच स्फुरण।' -दा २.७.३८.

प

प-देवनागरी लिपीतील ३१ वे व्यंजन; दाच्चा अवस्था पुढीलप्रमाणें-पहिली लि. प २ रे शतक पोर्तुगीज शिलालेख, दुसरी इ. स. दुसरे शतक मधुरा, सारनाथ इ० २८, तिसरी इ. स. ६ वे शतक, मंदसोर लेख, चवथी तोरमाण लेख.

पट, पड, पण, पप-वि. सहा संख्या; समासात् हि उपयोग करतात [स पट] (पुढील सामान्य 'पट' या पदार्थां जोडून झालेले आहेत). ० क-न. सहाचा समुदाय. ० कर्ण-वि. सहा कानाचा. ० कर्णी-किवि. तीन इसमाच्या कानी गेलेली म्हणजे प्रसिद्धीस, उपबद्धीस आलेली. (दोन माणसाला केलेला म्हणजे चार कानी गेलेला, गुप्त विचार उघड होत नाही, तीन इसमास तो कळला तर तो फुटतो). (कि० होणें; फुटणें). ० कर्म-कर्म-न अव. १ 'ब्राह्मणाधी, अच्ययन, अध्यापन, यजन, याजन, दान, प्रतिग्रह हीं कर्म. २ जारण, मारण, उच्चाटन, मोहन, स्तंभन, विज्वंसन हीं मय व संज्ञ विधेयोक्त कर्म. ३ ब्राह्मणाच्या उप-जोडिरेचीं यहा साधन-कण्टति, प्रतिग्रह, याचना किंवा भिक्षाग्रति, कृषि, बाणिज्यग्रति, गोरख, वायुपिकग्रति (साव-धारी) ४ (हृदयोग) धौती, कपालभाति, ज्ञाटक, नेति, वस्ति, नौली. ० कर्मा-वि पदकर्म करणारा. ० कोण-उ १ सहा कोनी आकृति. २ इंद्रांचे वज्र. -वि. सहा कोनाचा. ० सक्र-उ अव (हृदयोग) देहाच्या दाखी असलेली सहा पद्मा-कार चक्रे-मूलाधार किंवा आधार, लिंग, नाभी, हृत्, कंठ, मूष. याना पधें अर्धेहि म्हणतात हीं देहाच्या मधील नाडीवर असतात. या नारीस भागीरथी म्हणतात. तिच्या दोन्ही बाजूस दोन नाड्या यमुना व सरस्वती या नाडाच्या आहेत. या चकाला आणखीहि इतर नावें आहेत तीं-दूर्म, अनन्तेश्व, आपार, अमाहत, अधिष्ठान, नाभी, अठराभि, मणिपूर किंवा पद्म, मानस, कर्शूर (याचे सेवकास व्रतस्थ असतें), गवह, गोव्हाट, जिगाति इ. (कि० भेद करणें). ० दरी-न. अव.

सौर, शाक, गणपत्य, शैर, वैष्णव, वसांत; किंवा साख्य, योग, न्याय, वैशेषिक, मीमांसा व वेदांत. ०पद्-पदो-पुं०. १ भ्रमर, मुंगा. २ ऊ ३ (ल.) घोडेस्वार (घोड्याचे चार व स्वाराचे दोन मिळून सहा पांथ म्हणून) -वि. सहा पायांचा (ऊ, टोळ, मुगा इ०). -ली. सहा चरणांचे कडेचे असलेली कविता. ०प्रमाण-न. जीव आणि अंत करणपंचक मिळून सहांचे प्रमाण. ०प्रज्ञ-वि. गुण, संपत्ति, सुख, ब्रह्मानंद, जगाची प्रगति, ब्रह्मज्ञान जाणणारा. अर्थ, पुढचाच पदा. ०याहु-वि सहा हातांचा, पशुभुज. ०शास्त्र-न अव. १ (पदनें) छंद, निरूपक, व्याकरण, ज्योतिष, शिक्षा, कल्पसूत्र २ दोन न्याय, दोन मीमांसा, साख्य, योग, किंवा (पद्धतीनें) न्याय, वैशेषिक, मीमांसा, वेदांत, साख्य, पातंजल योग ०शास्त्रसंपन्न-शास्त्री-वि. १ वरील सहा शास्त्रे जाणणारा. २ (ल.) विद्वान, पंडित. (पुढील सामान्य 'पद्' या पदार्थास जोडून आहेत) ०अंग, पदंग-न १ दोन हात, दोन पांथ, कमर, दोळे ही शरीराची अंगे. २ वेदाची कथाकरण, छंद, ज्योतिष, निरूपक, कल्पसूत्र, शिक्षा ही संपाणे. ३ -वि. सहा अवयवांचा, अंगसूत वस्तूचा. ०अंग-न्यास-उ. हृदय, गिर, शेंबी, शरीर, नेत्र, यांना स्पर्श करून टाळी वाजविले (पूजा, जप, मंत्रसिद्धि इ० प्रसंगी म्हणतांना. ०गुण-उ भव. संपूर्ण ऐश्वर्य, धर्म, यश, धी, ज्ञान, वैराग्य हे किंवा धर्म, भीष्ट, कीर्ति, इत्य, दान, वैराग्य, हे ईश्वराचे संपूर्ण गुण, या गुणांनी संपन्न तो पद्गुणेश्वर्य संपन्न-उ 'ईश्वर, देव. -वि. १ संधि, विग्रह, यान, आसन, दैवीभाव, समाग्र्य ही राजनीतीची मुख्य अंगे असलेला २ कोणत्याहि सहा गुणांचा किंवा सत्त्वाचा समुदाय असलेला ०अंगुल-ली(ळी)-वि. सहा थोड्या. ०प्रही-ली एका शब्दांत सहा प्रहांची सुति ०अब्द-न सहा दिवसांचे प्रायश्चित ०अक्षर-न 'काही' असे नाही. एखाद्या मूलक शब्दाचे योगावयाचा शब्द ०अक्षरी मंत्र-न. १ सहा अक्षरांचा कोणताहि मंत्र. २ मूले, शोख, अक्षरी. ०आतृ-उ १ शारीकत्वामी. २ -वि. सहा बाजूंचा. ०अर्मि-ली अव शोच, मोह, धुषा, तृषा, जन्म, मरण. ०अ-उ. (संगीत) सात स्वरांपैकी पहिला स्वर, गाय्याचे प्रारंभी, गायक आपल्यास योग्य असा जो ध्वनि मावून पेटो तो. यास ३६ ईंच लंबीच्या तारेचा ध्वनि व २४० आहोत्ये पावत्याय शास्त्रकारांनी भरिली आहेत [स पद्+ज] ०अ प्राम-उ (संगीत) आठ शुद्ध स्वरांचा समुदाय ०दर्शन-न अव 'पद् दर्शन पदा' ०आंतर-न. रसिकांचे अकरोचन; रोहोमज्जे पृथ्वी येणे. ०भाव-वि कार-रूप-वैरी-अरि-चम-उ अव काम, क्रोध, रोष, मोह, मद, मत्सर हे मनुष्याच्या अनाचे शत्रु समजले गेलेले सहा विकार ०भाव-उ अव. ज्येष्ठे (अंग), अस्ति

(अस्तित्व), व्रते (पाठ), विपरिणामते (श्रीत होणे), अश्रुमयते (श्रीगता), नयति (मृग्यु) हे शरीराचे विकार. ०मुज-उ १ पद्कोण. २ -वि. सहा हातांचा किंवा बाजूचा. ०रत, पद्धत-उ. १ कट, मल्ल, मधुर, स्पर्श, तिष्ठ, कषाय हे अत्राचे रत. २ -वि. स्वादिष्ट, रुचकर (अन्न), 'अस्त्या अत्राच्या मेजनाचीस 'पद्धतोजन' म्हणतात. ०पद्भिपु-वरीठ 'पद्भान' पदा. ०धर्ग-उ १ 'पद्भाव' पदा. २ -वि. सहा वस्तूंचा समूह. ०शास्त्री-शास्त्र-उ न. पद्याची पदा. पद्धत-न १ पद्कोण '२ -वि. सहा कोनांचा. पद्धत-उ अव. वसंत, ग्रीष्म, वर्षा, शरत्, हेमंत, शिशिर. पद्धत्यर्थ-न. 'पद्गुणेश्वर्य' पदा. (पुढील शब्द 'पद्' ही जोडलेले आहेत). ०मास-उ सहा महिन्यांचा काल सनानाही. ०मास्य-वि. सहा महिन्यासंपर्षी. ०मुख-उ पचनन पदा. ०मुष्ठी-मुद्रा-ली. (हठयोग) कानाची २ भोंके, २ दोळे, २ नाख्युण्या या हातांच्या बोटांनी हानून करावयाची एक मुद्रा. (यापुढील शब्द 'पद्' ही जोडलेले आहेत) ०पट-वि. सहावे. पटो-पटो-ली. १ पंथरवधालील सहावी तीव्र, २ सहावी विभक्ति. ३ दुर्गादेवी, सटवी. ४ (ल.) फजीती. -वि. ५ साठ पट्टीपूजन-न. प्रवृत्तीच्या सहाव्या दिवशी दुर्गा व इतर देवता यांची करावयाची पूजा. पाडव (राग)-उ. ज्यास सहा स्वर लागतात व एक बड्य असतो असा राग. पाडव औडव-उ ज्याच्या आठोदात सहा स्वर व एक रोदात पाच स्वर लागतात तो राग. पाडेचतान-ली. सहा. स्वरांची सात पाडव-पाडव-उ ज्याच्या आठोदात सहा व अवरोदात सहा स्वर असतात असा राग. पाडव-संपूर्ण-उ ज्याच्या आठोदात सहा व अवरोहान सात स्वर असतात तो राग. पद्ध-उ १ नपुंसक भाषण. २ हिजडा, झोय, खोजा. ३ वद्धा साह; बेल. [स पद्+दान करणे] पादमानी-ली. शालमानी पदा. पोक, पोको-शोक, शोकी पदा. पोटश-वि. सोळा (संख्या) [सं.] ०पदार्थ-उ भव. (तर्कशास्त्र) या शास्त्रातील १६ विभाग. -प्रमाण, प्रमेय, सत्य, प्रयोजन, दृष्टांत, सिद्धांत, अवयव, तर्क, निर्णय, माद, जल्प, विवर्त, हेत्यासास, छल, जाति, निग्रहपान-काहींच्या, मते सोळांच्या ऐवजी सात विभाग आहेत, त्यांना सप्तप्राधेवाद-वारी म्हणतात. व जस्यांना पोटशप्राधेवाद-वारी म्हणतात. ०महादाने-न अव. सोळा प्रकारची सोमोर्षी दाने १ तुला शुषप (हा शब्द पदा) २ हिरण्यगर्भ-ब्रह्मदेवाची सोम्याची प्रतिमा. ३ ब्रह्मदेव-सोम्याचा पुष्पीचा, गोल व कल्पश, मा

माझाची प्रतिमा ५ गोसहस्र=हजार गाईंचे दान ६ द्विष्य कामधेनु=कामधेनुची सोन्याची मूर्ति ७ द्विष्यदाध=मानेरी पोडा ८ द्विष्ययाधरय=मानेरी रय व पोडा ९ पचलगल्ह=पांच नागरांचे दान १० धरा=जमान इनाम देणे (जमीन विकत घेण्यास पैसा देणे) ११ विश्वक=एकाच्या बाहेर एक असा सोळा फेऱ्यांचे एक सोनेरी घर १२ कल्पन्ना=एक सोनेरी घल १३ सप्तमागर=या सात समुद्रांचे प्रतिनिधी म्हणून दूध, दहि मध तूप इ० देणे १४ रत्नधेनु=रत्नाची धनविरेली गाय १५ महाभूतघट=महादेव किंवा विष्णू याच्या नावाने दावयाची सोन्याची घागर १६ (काम) धेनु ० स्फुकार=पुष्प सफ्कार पदा पोडशोपचार=३ १ देवाच्या पूजेचा प्रकार किंवा विधि -भावाहन, आसन पाय, अर्घ्य, आचमन स्नान यज्ञ यज्ञोपवीत (उपवस्त्र) गंध, पुष्प धूप दीप नैवेद्य, दक्षिणा, प्रदक्षिणा मंत्रपुत्र २ (८) कोणतेहि गोळा प्रकार, कामे

स

स—व्यंजनमालेतील बसोसावे अक्षर अक्षरविज्ञास-या अक्षराच्या पांच अवस्था हट्टीस पडतात पहिली ब्रह्मोक्षाच्या गिरनार लेखात, दुसरी लिस्तपूर्व पहिल्या क्षातकातील मधुर येथील जैन लेखात, तिसरी पाचव्या क्षातकातील कराढाच्या लेखात, चवथी त्याच क्षातकातील विलसद यथील क्षतावरील लेखात व पाचवी सहाव्या क्षातकातील उष्णीसविजयभारिणी प्रयातील बर्णमालेत आढळत -ओक्षा

स—अ नामाच्या पूर्वी स आला असता त्याचा सहित, बरोबर, युक्त असा विशेषणरूप अर्थ होतो उदा० सकुटुब, सगुण सधाम, सदीप, सजल, सकप ३० अशा प्रकारचे शब्द ससृष्ट दिलाय निवळ मराठी शब्दांच्याहि पूर्वी स व्यंजन झालेले आढळतात उदा० सूरस, सज्जी ३० २ (व्या) द्वितीया विमर्षीचा प्रत्यय उदा० गात्रास विशेषतः कोकणात राजापुराकडे द्वितीया विमर्षीचा दुसरा जो ला प्रत्यय त्याचा उपयोग न करता केवळ स प्रत्ययाचाच उपयोग करतात ३ (व्या) चतुर्थी विमर्षीचा प्रत्यय साठी, स्तव जाणत्यास करावा उपकार.' -दा १८ २४

स—उ (८) सोदा, लुच्चा त्याच (सोदा या शब्दात आरम्भी स हे व्यंजन आढ यावरून)

सा—(सक्षेप) १ साठाग २ समत ३ सरकार ४ सबब सां—(सक्षेप) १ सेवेसी-सी २ सबची ३ साहेब ४ सेकीन

सौ—(सक्षेप) सौभाग्यवती

शब्द ० १९

स आदत—म्ही सुपोषण मुख -आदित्याही फमाने [फा]

स आदमद—वि सुबकार [फा]

सई—म्ही आठवण स्मृति [स स्मृति प्रा सई]

सइत्य—सभ सहित सह बगेयर मुयममा ठवी राणी मइत्य। -यसा ४ [स सहित]

सहर, सहर—वि सैर, स्वच्छती 'दास म्हणावया न बळे रमना। सहर बचना वासगळे।' -तुगा २९७८ सहराट—किंवि सैरपणे, इकडतिऊक, भळताऊक [म सैर, प्रा महर]

सइल, सईल—सैल पहा सइलाजणे—किं मेल दिले हाणे 'कोकटपाच मोती विसृजती सइलावत्या तारा।' -सला ८१

सइली, सइयर—सैली, सैर इ० पहा

सई—म्हा आठवण, स्मृति तय [स स्मृति, प्रा]

सई—म्ही (काव्य) सघी मैत्रीण 'आता सई यदोदेचे हारी हा कोण रयबाला।' -होला ११ 'सईसई गाविंदा यतो। मनवर गुलाल-टारीवो।' [स सखी, प्रा सही, गुज सही, हि प सि सहेली, सखि-सहि सई-ई, -भाष १८३४]

सई—म्ही १ समतिदर्शक अथवा भातील सज्जर कबूल असल्यावद्दल एकाया रोल्याच्या लेखाच्या अथवा पत्राच्या शेवटी लिहिलेले स्वन चे नांव, स्वाक्षरी, सही (किं० कारणे) २ प्रत्यन, खटपट मेहनत 'माझे कार्याविषयी तुम्ही मध्यस्तापासीं सई करावी' -रा १० १९० ३ म्हान गुप्त खेळविताना प्रेमाने त्याच्या कपाळास आपले कराळ लावून म्हानसा दिलेला दासा, -वि १ जिऊलेला, लाव्यात घेतलेला, जित 'देखी वसई सई हाती अम नवते व दोपकर अमिरूप होत' -यया ४९ ३ पाजील, पालतू पुरून अधिक चरलेला -अ खरोखर बरोबर खरेच या अर्थाने हा शब्द योजितात उदा० 'तो मूली तर सई परतु चोर नाही, पाऊत्र पडला सई परतु सुई काही भिजली नाही' तसेच, घर तर खात पहा तर खरा या अर्थीहि योजितात उदा० 'तु आधीं मग तर सई मग तो देवो कीं न देवो, औपच खा तर सई मग गुण तर पाहतोच आहोंत त्याचप्रमाणे ज्यात खचित व निदानपत्नी, बप पुरे या अर्थानेहि उप योगात आणिला जातो [अर सई=निर्दोष अर सभय] (वाप्र) सई कारणे—१ सर कारणे कवज्यत, ताब्यात घणे किंवा राज्य सई कारणे=किंवा राज्य हस्तगत करणे 'किंवा सई करून वतों हुला।' -देपो ५३ २ आक्रमण करणे, एखाद्या ठिकाणस आक्रमण पोंरणे 'आपण सभ्याकालपर्यंत मकाण सई करू (घोण्ही एक माल) सई कारणे सई म्हणणे—एखादा निग्रम घण्याचे कबूल करणे, निश्चित ठरविण सामाशब्द- सईन

शिका-३ एखाद्या दस्तऐवजावर, रोख्यावर केलेली सही व शिका (किं० घालणे, देणे, पडणे) **सईसाक्ष**-शी एखाद्या महत्वाच्या रोख्यावर, दस्तऐवजावर सही करणे व यास घालणे (किं० करणे, घालणे, पडणे होणे) **सईसूद**-वि कायदेशीर पणा येण्यासाठी ज्यावर सही, साक्ष इ० पातली गयी आहेत असा (रोखा वत दस्तऐवज)

सई-शी (कर) खेळतांना वेडू, मोठी टाकण्यासाठी केलेला खळगा, गल, बंद **सईभरणे**-(कर) याला मोठी टाकणे **सईफ**-शी तरवार, सेफ 'सईफ आहे ते तब्यार राम-मिंगास सायून मागावी' -रा १२ ६२ [अर सैफ]

सईभ-उ युक्ति, शकल, कलति 'किरम्यास सफी पोहो घावून अगर सईमानें सुलुख जस करून' -योमारी १२४

सईम-वि १ स्वतःच्या अंगचा, स्वतःच्या शरीरासय धीचा, मजसिवात असा २ (स) अखंड, अविच्छिन्न, सलग [स स्वय]

सईल-वि साराखा -नागा ११ २९

सईस-उ (ब) ओवदार, चौक्याची चाकरी करणारा, चौक्याची गावी चाऊ असता चौक्यापुढे धावणारा इसम [अर साईस]

सईसुमार-उ एखाद्या गोष्टीविषयी, कार्याविषयी सारा सार आद्याप्राद्य विचार, कोणत्यावेळी किती बोलवे, खावे, प्यावे इ० सवधीचा सुमार, अंदाज, अटकळ [अर सहीइ+फा सुमार] **सउदर**-उ माटेच्या सोबेचा दोर, (प्र) सौंदर, बोंब दोर पहा [सोइ+दोर]

सऊ-वि (जा) संपूर्ण सधे सगळा -आत्रे ७ १ ते ४ [सुख सऊ]

सऊमास-न यहु सद्ध पधणारे कोळें मास [सहु मार+मास] **सऊअग**-न यहु नाजूक शरीर [सहुमार+अग] **सऊळ**-वि मचूळ, निश्चित खाट (पाणी, पातळ पदार्थ)

सप-सपोषन (महातु) सये 'खादालरि कावडि पडि-भोरें बालतु। तो खेले वनाडु। वस्तु सप।' -आय मराठी कव पिनी-मातृजीस्वयंवर २ [स सजी]

सक-उ सहाता समुदाय सहा ही सख्या विशेषत खेळा वयाच्या फासावरील दानात व उजळणीतील पादधात, दधित झके असे अनेकवचनीदि रूप येते उदा० तीन सके अट्या [स परक] **सकरेजा** उ दुकाशी खेळात फासावरील (सहा व एक मिळून) सात हे दान [सक-सहा+रेजा=जगदा एक]

सक-उ वेधेगणना, शक विशेषत दालिहाइन शक. -शक १० मशील मगळबदे येथील भोज-तासपड [शक]

सकडणे-वि शकणे, शक्य होणे 'आवडी न पुरे माय बापायी। पडो का यंत्रिणी सकडेल।' -तुगा १५८ [शकणे]

सकडण-वि कडणासहित, हातात कडण असलेला 'तेव्हा सावळा सकडण। थारी बाधा पगहनि श्रीहृण।' -एमा ३१ ५२९ [स सकडण]

सकट-किवि १ सगळे, समग्र, सर्वच्या सर्व, एकदर २ (एखादे मनुष्य अथवा वस्तु या) सट, सहित सुद्धा, सह बरमान, बरोबर, मिळून 'तेणे समग्र होय नागु। देहासकट।' -भाए ११८ ३ निवड न करता असे हातास येईल तसे, सर भेसळ 'की देवा सस निरस न पाहता सकट शरण उद्धरिचे' -भक्तमयूकेजा १३३ ७ एकदम 'त्वसात शरणात धडुनि सर्वमही पळवि सट।' -मोमीभ १० ११४ [स सट=एकदर] **सकट** चोडे बारा टके **सकटनिकट** **सकटा** **चाली**, **सकटात**, **सकटामध्ये**-किवि सरसकट निवड न करता, समेसक्रीने, हातास येईल तसे 'या लुगड्याची वेगळी किंमत केले नाही, दहा लुगडी भाभर रुपयांस घेतली त्या सव दात हे आले आहे' **सकटसकांत**-ची अपराधी, निपराधी याची चौकशी न होता सर्वोपर ओडवलेले सकट, शालेडी शिक्षा (किं० बसणे, बसविणे येणे) 'अन्वाम केला असले त्यासच मारा सर्वोपर सकटसकात वस्तू नका' **सकटा**-वि समग्र, संपूर्ण, सर्व 'अणोनि पाशुरविला सफना। मीचे शक्याचे नि।' -क ६८

सकट-नली (दि) हुक्याची नळी

सकट-न अडचण, कठिण प्रमाण, प्रतिकूल परिस्थिति कसे नसू काय करू इ० मनास लागणारी विनचना, आपत्ति अरिष्ट त्रास [स] ० घालणे-एखादी वस्तु प्राप्त होण्यासाठी दड धरणे 'मी तुला काही सकट पातले नसता' -नामना ७२ **सकटासमोर उभा राहणे**-सकटास तोंड देणे, येईल तो विकट प्रसंग सहन करण्यास तयार अशेणे **सकटा**-शी १ एक योगिनी २ सकट आणणारी एक देवता (किं० येणे शुद्धरणे, पडणे) आम्हावर सकटा शुद्धरी 'सकटी चतुर्थी'-चौथ-शी (प्र) सकट चतुर्थी, सकटी पहा

संकट-वि अडच, संतोषित, अडचणीची (जागा, स्थल), **संकटक**-वि कटि असलेला, काट्यनी युक्त असा कंग्याळ (शाड, झुडूप) 'उपरि सकटक साचे परतु सांचे जगात सुराचे' -२ [स] **संकटकतनुसंध** उ अप्रुवरा प्राण्यांच्या विमागाच्या सधोषीं एक सप या प्राण्यांच्या शरीरा वरील कवचाच्या रंगदाना हालणारे किंवा अवल असे कटक अशेतोत या सधोषीत प्राणी समुदात सहातत व त्याची हालचाल अदम्यतेने होते -झाको (स) १

सकरतार—उ चिटणीस, सेक्रेटरी 'मेहरवान गोवड
स्मिय सरकारचे सरकार होत' - इनाम १२ [ई सेक्रेटरी]
सकटमळ—शी बाजरी ६० आरपूढ काढाच्या धान्याची
काढासकट केलेली मळणी, सगळमळ पदा.

सकडतरू—उ काटेरी झाड (मदानु) 'गुरी वो च्यातां
पुस । ह पुपती सकडतरू ।' - शिगु ८२८ [स सकडतरू]

सकडा—उ सहावा समुदाय फळे इ०च्या खोदी विक्रीच्या
प्रयोगी योजितात [स पटक]

सकण—वि भरगच्च, टेंचून भरलेले, पुष्कळ दागे असलेले
(कणीस) भरदार कणगे असलेले (पीक) [स+कण]

सकणव—वि सद्य, दयादे अत करण असलेला 'हा
भावो सकणवे । धरुनि धोही ।' - शा १७ १२१७ [स+कणव]
सकणवपण—उ सद्यता, दयापणा 'तैसें दु रिताचे दिणणे ।
दितो सकणवपणे ।' - शा १६ १५५

सकरुणे—कि शक्ये, समर्थ, शक्ती होणे, अर्थे 'बाणी
स्तोत्रे काय संकेल तुला ।' - निमा १६० [सकरुणे]

सकत—शी (कुण) शक्ति, सामर्थ्य, बळ, ताकद, जोर.
[स शक्ति]

सकत—वि (ब) टणक, कडक, कटिण [सकत]

सकत जमीन—शी सुट नसलेली, कठीण जमीन

सकताळ—उ (ब) नागरमोया

संकथन—न १ एकमेकाशी केलेले सभाषण, सवाद २ (ल)
सभा, संमेलन [स]

सकनटो—शी (गो) गाय, भैस इ० चारा खाणाऱ्या
पशूनी चारा खाल्यावर तो पोटात उतरण्याची घरातील बळी

सकमार—वि (राजा कुण) नाजूक (प्र) झुडमार पदा

सकर—उ वादूचा खडा सकारी, सकिरा पदा 'नरदेव
धुल्ल पवित्र शेळा उहून जाईल असा सकरा ।' - अफला ६३
[स शर्करा]

सकर—उ १ मिन जातीच्या अनेक पदार्थांचे मिश्रण,
मिसळ, संश्लेषण, मेदभावाहित्य २ अशा प्रकारे अनेक
पदार्थ, वस्तु एकत्र होऊन बनलेला पदार्थ, जाति इ० (समासात)
वर्णसंकर, जातिमकर [स] संकर अलंकार—उ (साहित्य)
दोन किंवा अधिक अलंकार एकाच पयात आले असता त्यास
सकर अलंकार म्हणतात याचे असांगीमाव किंवा मुख्य गौ—भाष
सकर, संदेहसकर आणि एकप्रतिपाद्य किंवा एखाककातुप्रवेश
रूप सकर असे तीन प्रकार आहेत सकरजाति—शी ब्राह्मण,
क्षत्रिय, वैश्य, शूद्र या चार जातीतील अनुश्रम विलोम अशा
प्रकारच्या सक्तापासून उत्पन्न झालेली जात

सकरकिडा—साखरकिडा पदा

संकरट, शोकरट—न (गो.) वाळवट [स शर्करा=वाद]

सकरटेटी—शी (गुज) सरसूज - वृत्ति ५७२

सकरनाते—सपरगत पदा

संकरा—उ (संगीत) गायनातील एक राग (प्र.) शंकरा
राग पदा

सकराई—शी हुडी स्वीकारण्याबद्दल धावे लागणारे व्याज
किंवा यदा [स स्वीकार] सकरा(क्रा)ई नकरा(क्रा)ई—शी.
हुडी खडी राहिल्याम त्याबद्दल गुप्तमानभरपाईदाखल हुडी लिहि-
णारापासून पेतण जाणारा पैसा हा शेरुडपार आकारला जातो.

सकरुण—वि दयाळू, सद्य, फौल अत करणाचा 'तो
ज्ञानदानीं सकरुण । भजिजे शुभ ।' - शा १७ २०८ [स]

सकरुयोवा—उ (ब) श्रावणमासात शिराळसोटाबद्दल
करण्यात येणारा सण शिराळसोटा पदा

सकर्मक—वि (व्या) ज्यास कर्म आहे अस, व्याक-
रणात, वाक्यात कर्मादिवाचक्याचा अर्थ पूर्ण होत नाही असे
(क्रियापद) [स] सकर्मकर्तरी प्रयोग—उ जेथे सकर्मक
क्रियापदाचा योग असून कर्त्याच्या अनुतोधाने क्रियापदाचे रूप
अमते असा प्रयोग

सकर्मम—वि बिचलाने भरलेले, लघ्वरलेले 'सकर्मम
सतोव । अवलीकृनि पकोह ।' - शा १२११ [स सकर्मम]

संकर्पकविदु—कर्म—वि १ ज्या विदुकरने अनेक वस्तु आक-
र्षित्या आतात असा विदु 'ए सकर्पकविदुच केवळ हे अत
सुष्टि ।' - शिक १८३ २ ज्या विदुत अनेक किरण बगैरे एकत्र
होतात असा विदु (इ) फोकस [स]

संकर्षण—उ १ सभ्येतील वैशवादि भोवीत नावापैकीं
तरावे नाव, विष्णूचे एक नाव, २ शेष, बळिराम 'करून साष्टांग
नमन । पुढे चालिले सकर्षण । ब्रह्मीच्या उदरी येऊन गर्भे राहिला
सातवा ।' - इ ३ २७ ३ (ल) शिवाचा दिवाण बाळोवा
तात्या पागलीस ४ (योग) चार व्यूहातील एक व्यूह -न
१ आकर्षण ओढ, खेचण्याची क्रिया २ जमीन इ० नापर
ज्याची क्रिया [स सम्पर्क]

सकपदेश—उ वेद किरण जेथे केंद्रीभूत होतात ते स्थान
(इ) फोकस प्रकाशाचे किरण केंद्रीभूतच्या द्वारे नेजात येतात
तन्हा नेत्रछातून जातसमयी ब्रह्मीभवन पासून शेवटी नेत्रातील
दर्पणावर सकपदेशात एकत्र होतात - मराठी ६ वे पुस्तक पृ
१०२

सकल—वि १ सर्व, सपूर्ण सगळा २ परिपूर्ण, पूर्णत्व
पावलेला [स] गुणसंपन्न—वि सर्व प्रकारच्या उत्तम
गुणानी युक्त असा [स] गुणालकरण—वि उत्तम प्रका-
रच्या गुणरूप अलंकारानी शोभणारा एखाद्यास पत्र लिहितांना

आरंभीच्या मायन्यांत लिहितात. [सं.] ०पेक्षा, पेद-वि सर्वज्ञ; परं प्रकारचें ज्ञान असलेखा.

सकल—**वि.** १ (प्र.) सकल; सोलण्ट (जमीन, जागा) २ टेंगणा; गुजा. ३ अखंड. -शब्. (गो.) खाती.

सकल—**उ.** खोटे नांव पाहण्याकरिता तयार केलेल्या सान्याचा अर्धा भाग; अर्धा चेंद्रे; एक भाग, तुकडा. 'खालच्या सकलातील खड्या व पन्हाळी यातीं मिळते असे भोक व पन्हाळी वरच्या सकलात पाडतात.' -गुजा १४४. [सं. सकल]

संकलन—**न.** अनेक संख्यांचें एकत्रीकरण; बेरीज, मिल. वणी. २ मिश्रण; भेगळ, सरमिळ. ३ अनेक वस्तू एका जागी रचून केलेली रास; दौग. ४ संत्य, संग्रह; एकत्र केलेला सांठा. [सं.] **सकलि (लि)त-वि.** १ एकत्र जमा केलेले; गोळा केलेले. २ मिश्रकेलेले; मिश्र केलेले. ३ विस्तार कमी करून थोडक्यात आणलेला; संक्षिप्त; सांसारूप्याने थोडक्यांत लिहिलेला (ग्रंथ, भाषण). 'यालागीं गुणसमिपात. सांगितला संकलि.' -एमा ३५.१५०. ४ ज्याचें आकलन केले आहे असा; आकलित. 'कीं जाति वेव्हारा परोत. जेया परिकर्मे संकलितां.' -४६ १४. [सं.] **संकलै**—**स्त्री.** मिश्रण; मिश्रकेलेली स्थिति. 'सामान्य आगि विशेषा. संकलै कीजेल देखा.' -भासा १२.१२३. [सं संकलन]

संकला—**उ.** थोड्याच्या बोलण्यांत होणारा एक प्रकार. यानें थोड्याच्या बोलण्यात गरमी होते व ते लाल होतात. -अश्व ९.१२१.

सकलात—**द**—**स्त्री.** लोंकरीचें, ठंची, तलम व हेंदरी किंवा निळ्या रंगाचें कापड [अ. सकलात; हुकी इस्तेरिएट; ई. स्फरिएट, इटा स्फरिजालटो; फ्रें. स्फरिएट] **सकलाती**—**दी**—**वि.** सकलाती कापडाचा केला (अंगरसा, दोपी).

संकल्प—**उ.** १ मनोदय; हेतु; मनातील विचार, इच्छा; 'सत्य संकल्पाचा दाता भगवान' -तुगा. २ मिश्रक; निर्धार; अमुक गोष्ट करीत बरीन असा कायम वेत; प्रतिज्ञा. 'साहितो अरीला... प्रभुजी संकल्प हा मनें बरिला.' -मोक्ष ४३.४२. ३ एखादे वत, संस्कार, विधि इ० आरंभिताना अमुक एक फल मिळावें म्हणून कीर्त करून घेतलेले सोहळ्याची किंवा, एखाद्या तीर्थाच्या ठिकाणी स्नान करताना, किंवा एखादी वस्तू दान करताना, सत्सैव ब्राह्मणभोजनारंभीदि असें उद्क सोडतात. 'सांगुनि मंत्रक्य सोडरी पाणी.' -मोवच ८.२९. 'यजमान धर्मेसंस्कारा ला मिळ हाला पण संकल्पाचा उच्चार करीत नाहीं.' -केसरी १२५३०. ४ मानसिक कर्मप्रवृत्ति; मनोविका, वासना. 'येऊनि विद्यादाक लखलखित. संकल्पपध्ना करुनि यात.' -एसा

१९.७६. ५ अंतःस्फूर्ति, स्फुरण. 'मूल माया जाणीवेची। मूलीच्या मूल संकल्पाची।' -दा १५.७.२. ६ (सुकीने) विकल्प; संशय. 'हे वेगोनि संख्या पडियला।' -दावि ७.२.२८. **संकल्पिणें**—१ वेत करणे; ठरविणे; निश्चिन करणे. २ (एखादे काम इ० एखाद्यावर) सोपविणे, हवाली करणे. मार्थी मारणे. ३ योजणे; कामी लावणे; अर्पण करणे. 'जीवित संकल्पिले तुझ्या-दावी' -मोक्ष ४२ ३६. ० **संयज**—**वि.** कोणतेहि कर्म करण्याचा संकल्प घेव्यामुळे तत्परतय झालेला. ० **विकल्प**—**पु.** कल्प व संशय; हळमळित स्थिति; संभाव्यता. 'संकल्प विकल्प निमाया। मनेंवीं सुझाल मनोरथ।' -एमा ९.४१७. ० **सिंहग**—**उ.** मनोरूप पक्षी; मनोरथ; मनमोहक हेतु. **संकल्पित**—**धा.** १ योजिलेले, निश्चित; ठरविलेले; ठाविक. २ विधिनियत; ब्रह्मप्रदित. 'जे संकल्पित घडेल सत्वर ते।' -मोउयोग (नवमीत ५.१११).

सकल्या फणस—**उ.** कापा नव्हे व बरदाहि नव्हे असा मध्यम प्रकारचा फणस.

सकघार—**वि.** सुकुमार, नाजूक, मृदु, हलका; सुंदर. [सं. सुकुमार] -**उ.** एक प्रकारचा स्वादिष्ट तोंडक.

संकष्ट—**न.** (अप) संकट पहा, अडचण; विप्र. 'प्राहे प्राहे चकपाणी संकष्ट हरी समप्री.' -मुगिराट ३.२६.

-**वि.** १ पिडत; धमार्चें; अडचणीचें; पीडादायक; दुःखदायक (काम). २ बड्याळ; सोशिक; धमी (मनुष्य). ३ घातलेला; अडचणीत असलेला; दु. स्त्री. ० **चतुर्थी**—**संकष्टी चौथी, संकष्टी**—**स्त्री.** प्रत्येक महिन्यातील चतुर्थी. या दिवशीं विनायकाचें वत बराबराचें असतें. शुद्ध चतुर्थीस विनायकी चतुर्थी म्हणतात.

सकस—**वि.** कष्टदार; दमदार; भरीव, पौष्टिक, धवयुक्त (अन्न, औषध, पदार्थ). [सं.कस]

सकस—**वि.** कठिण; मजबूद, धमार्चें; घट [सखत अप.]

सकल (ल)ळ—**वि.** १ सर्व; संपूर्ण; अवघा. २ एकूणपक्षा; सर्वेच्या सर्व. [सं. सकल] **सकलिक**—**स्त्रीक**—**वि.** सर्व; अवघे, एकूणपक्ष. 'उठा उठा हो सकलिक' -गणपतीचौमुखाळी. **सकलै**—**स्त्री** मिश्रण, काळवाकाल. 'सामान्य आगि विशेष'। सकलै कीजेल देवा।' -झा १३.३२२. [सकळाई]

सकळ, सकळवेळीं, सकळ्या—**कि.** १ सकाळच्यावेळीं; सकाळीच, लवकर. २ वेळेच्या पूर्वीच; अगरींवेळेवर; योग्य अवधि असता. 'तुं चाकरी सोडणारा तर मला सकळवेळीं सांग म्हणजे दुसरा कोणी पाहीन.' [सं. उपकल्प; सुका-३]

संकळणें—**अकि** संक्षिप्त करणे, थोडक्यात भाषणे; साराश काढणे. संकलन पहा. [सं संकल्प] **संकळीत**—**वि.** (अप.) संकलीक. संक्षिप्त, सारभूत, थोडक्यात आणलेले. -**कि.** थोडक्यात; संक्षेपाचें, साररूपीचें, सारमार्शेचें. 'तं संकळदि निरोपिले।

सकळीत मात्रे ।' -दा ११२७ सकळीत योलेणें-(व)
सदिग्ध बोलणे

सका—उ सखा, मित्र 'एव तो धृतराष्ट्र पुत्र बबधी येणेनि
सेना सेवा ।' -नामनविराट ५१९ [स सखिन्]

सकाम—वि १ सामना, इच्छा असलेला, विरक्त नव्हतो,
इच्छायुक्त 'ज्यालागीं वेव सकाम ।' -शा ६४५५ 'ज्योच्या
जन्मा देव सकाम ।' -पद्मा ५४३३ २ सहेतुक, स्वार्थी
राभाची इच्छा धरून केलेले (काम, कृत्य, कर्म) 'सवाम
सायन सर्वेदि सांडा ।' ३ निपथी, लपट, कामी 'जेसी रागामा
न जिणवेची वनिला ।' -शा ७९९ -किवि इच्छा धरून 'हें
परितोन भीष्मकोत्तम । दर्शना सहाम उठिला ।' -एकव ६
१ [स स+कम्=इच्छा करणे]

सकार—उ (स्वीकार) १ हुडो पत्करणे, पणें,
मान्यता २ हुडो पत्करल्याचा, स्वीकारल्याचा, पत्त्याचा घेरा
[स स्वीकार] •मारणे—स्वीकारल्याचा घेरा नारणे सका
रणें—जकि स्वीकारणे मान्य करणे, पत्तून घेणे, तसा घेरा
माणे सकाराई—लि हुडी स्वीकारण्यावद्दचा आकार,
हुडगावळ, वटपगावळ

सकार, सकारपूर्वक—उ (साकेतिक) सत्तारामबापू
बोकील बाबडल बापरीत 'सकारपूर्वक होणार' -ल १४२८
•विस्वा—व्हे—उ (साकेतिक) सोदा, सोदा या वर्गातील, शत्रू,
लबाड, कपरी

सकारा—उ (हट) ल्हान खडा, वाड्याखडा (अव)
सकारे=खडे [स शर्करा=वाड]

सकामुर—उ १ दाखासुर एका दैत्याचें नाव २ एक झाड
व त्याचें फूल राजपुरा ३ (धों) विमयात दाखासुराचें सोप
भागशात ते [स शखासुर]

सकाळ—की प्रातः काल सूर्योदयापासून माझ्यान्हापर्यंतचा
काल [स उपकाल, सकाल-भाष १८३३] सकाळचा
तारा—उ शुक्र सूर्याच्या अगोदर उगवतो त्या वेळेस त्यास म्हण
तात सकाळ-ळा-ळीं—किवि १ उदयीक, दुसऱ्या दिवशीं
प्रातःकालीं २ प्रभातीं, लवकर प्रातःकाळीं सकाळ सकाळ-
कि (ना) लवकर, शटपट न रेंगाळता सकाळपणीं—
याणीं—कि लवकर वेळेवरच शटपट उगरी होण्यापूर्वीच,
अगोदरच सकाळसध्याकाल सकाळसाज—किवि
सकाळीं व सायंकाळीं दोन्ही वळीं सायंकाळ सकाळें—किवि
योग्य काळीं त्वरेने 'अमर अमृतपान करिता । मरताती सर्वथा
सकाळें ।' -एमा १११३११ सत्त्व शुद्धि होईल सकाळें ।'
-गीता १२४०६

सकिरा—उ रेव, ककर, खडा, वाड्यातील मोटे [स शर्करा]

सकी—की (इस्ती) एक बाव आपऱ्या एका हातानें
जारीदारपा हात धरावयाचा व त्याच बाजूच्या पायांत आपला
पाय घालून खोंक देऊन पावणें [सती]

सकी—की (गो) कारी

संकीर्ण—उ १ (ताल) पहिला विभाग नियमाने नऊ
मात्राचा अठरापरा दक्षिणेकडील एक ताल

संकीर्ण—पावि १ मिश्रित एकत्रित, मिमळलेलें, गोपळ
झालेलें २ दाटी झालेले गर्दीचें, घोळडा, गर्दी दाटी झालेले
(पर, खोटी) ३ सकलित एकत्रलेलें 'आरमो पहिलीं होती
सयाकरी । सहीन त्या नारीनर लोक ।' -तुगा ५४ ४ आकुचित,
घोडवयात आणलेलें, सक्षिप्त 'मूळ संकीर्ण ह्मणवेली ।' -रावि
१ ५ क्षीण झालेले, 'हास पावलेलें अपुढ झालेले, अतझाळचें
(ज्योति, जीव, प्राण) अन्य, मोठे 'अप्रवन्न संकीर्ण परी ।
कुटुब बहु आहे पदरी ।' -भवि १८१३४ ६ मिश्र जातीचा,
रणाचा, सडक झालेला, कडू [स] ७ (संगीत) अन्य रागाच्या
मदतीनें रजक होणारा (राग)

संकीर्तन—न स्तवन स्तुति, गौरव, गुणगर्जन, परमेश्वराचें
नामोच्चारण संकीर्तित—वि स्तविलेला, स्तुति केलेला, गौरव,
गुणगर्जन केलेला [स]

सकु—उ शक -शिलाहार तामपत्र, शक १०४९

सकुचित—वि सञ्कोचिन पदा आकुचित

सकुटन—न (धों) साठणें पहा

सकुटप—वि कुटुपसहित

सकुडो—किवि खवेह करीतसहित [स+कुडी=बड]

सकुमार—वि छुकुमार पहा ३६० सकुमार सऊ घोरपडी

इतरी मऊ-नाजूकपणाचा आवा आणणाऱ्याची खीस म्हणतात

सकुमाराची राशी—अत्यंत छुकुमार नाजूक

सकुल—वि दाट गर्द, व्याप्त संकीर्ण [स स+कुल]

सकुलित—पावि मिसळलेलें, एकत्र केलेलें मिश्र

सकुली—की करजी -एमा (पाठभेद) २७ २९१ [स
शकुली]

सकुल्य—वि एकाच कुळातील, माजवद, आस, नाते
वाईक [स+कुल]

सकुळी—की समुदाय

सकुन—उ शकुन पहा [स शकुन]

सकुट—वि एकदा एकेवळ एकवार, तावडतोव 'ज्यासि
सकुल लाडनिया क्वनिला जन एक मास वरि परिस ।' -मोसना
१८९ [स] •प्रादो—नि तावडतोव प्रहण करणारा, चाणाक्ष,
बलाश तीक्ष्ण बुद्धीचा •दुर्दानीं किवि १ पाहताक्षणीच प्रथम
दुर्दानीं, पाहिल्याबरोबर २ प्रथमच मूळारभीं, प्रारंभीच

सकृप—वि कृपालु दयाळुः सदैव 'तो म्हणतसे सकृप। होणे' [स स+कृ] सकोचर्णे—अकि १ आकृषित होणे, लहान होणे, आखडणे' आणि मग समुच्या माया। पावोनि सकोचे पाया।'—हा १६ २०५ २ दाब पडणे, प्रतिबध वाटणे, अडचणें ३ मोकळेपणांनं न वागणे दुर्लभ असणे, वतावातांनं असणे, निर्भयित वर्तन करणे ४ भीड, मर्यादा, लज्जा यांनीं मोकळेपणा न वाटणे, लाजणे, संकोचन—न आखडणे, आक सणे; मिथ्ये, दाटणे, वोंडणे, अडचणें, कोताई, दाटी; चिंचोळे पणा संकोचित—पावि १ आखडलेले, आकडलेले, आकृषित, दाटलेले, एकत्र आलेले २ अकड, चिंचोळे, आपकलेले, अडचण लेले, प्रशस्त नसलेले, दाटीचे ३ निर्बधित, नियंत्रित, रेखलेले ४ दबलेले, निरुद्ध भिडस्त, धर्मिता, लज्जित, विनत ५ (सामान्यत) आशंकित, सुचकळपात पडलेले, सावक, भीति प्रस्त संकोची—वि भिडस्त साजाळ, मागे राहणारा, मनमो कळा कळे असा

सके—सकृ पहा [स पट्]

सकेकरी—पु पाणी दणारा, पाणी शिंपवणारा नोकर, मिस्ती 'वसण ज्याचा सकेकरी।'—स्वादि ६ ४ ५१ सका पहा [अर, सका=मिस्ती]

संकेत—५ १ व्यवस्था, निधिति, स्थापना, नियतता २ सहमत, योजना, करार, कबुली, वायदा, बोली, टराय ३ पूर्व निधिति, तरतूद, योजना ४ खूण, इशारा चिन्ह, अर्थमर्म हात चाल, सूचक अवगिज्ञेप, दृष्टिपेक्षे बगिरे 'सुमित्रा सुतालागि सकत कला।'—राक १ १७ ४४ ५ प्रेमीजनाचा वेत, निधित स्थान, योजना 'तो करी संकेत पोपोसवे।'—नुगा १४ ६ शते, अड, टाविलेले कलम, गोष्ट ७ शब्दाची विशिष्ट अर्थज्ञापक शक्ति [स समु+कृत=आमरण करणे] •कुंज—पु मियजनाचें मीलन स्थान, क्रीडास्थान •शाब्द—उ (व्या) नाम, पदार्थाचक शाब्द •समीकरण—न ज्या समीकरणात अक्षरावढल विशिष्ट एकच किंमत वाटली असता खरे असते असे उदा० हा+५=१० म्हणजे हा=५ •साक्षाकारो—उ दोस्त, मित्र, सोबती •स्थान—न प्रेमीजनाचें परस्पर भेटण्याचे योजलेले स्थल सकेताथे—उ (व्या) एका क्रियेची स्थिति दुबया क्रियेवर अवलंबून भाह असत बोध करणारा क्रियापदाचें रूप उदा० जर तो आला तर मी आईन •समाख्या १६१ सके तित—पावि निधित, जोडिलेले, टाविलेले, नियंत्रित सकेतो—वि टरायाप्रमाणें वागणारा, नियमांनं बालणारा

सकोटा—उ रेंव, छडा, बकर, बाव्हील खडा [स सकेरा]

सकेशा—की केस असलेली विषवा सी वपन न मेलेली विषवा [स]

सकोच्यर—पु सकासुर पदा राजपुत्र, एक पुलसाह व फुल सकोच—पु १ आकृचन आखडणे, आखडणे, एकत्र ओढले जाणे, मिळणे, चिरसुटणे, खडटणे 'आपलिया सकोच विकासा। आपणचि रूप वीरशा।'—हा १५ ५५३ २ अकडपणा, निमूळतपणा, आगेची दाटी, गर्दी, माकळेपणाचा अभाव, निरुद्ध पणा, (आगा बगिरे) प्रशस्त नसणे, आपकपणा (भाडपाचा)

३ जगा मोकळी, प्रशस्त नसल्यामुळे हाणारी अडचण, दाटी, दाटणी 'मळा सके सकोच होतो, स्वस्थ रिहवत नाहीं' ४ (ल) मनावर निबंध घातला गेल्यामुळे विकाराची होणारी दाटी, स्वातंत्र्याभाव मनमोकळेपणाचा अभाव मनाचा खोल पणा ५ लज्जा, विनय, भीड, मर्यादा बगिरेमुळे वागणारी व पडणारा निर्बंध, दाब, अडचणव्याधारी वागणूक (कि० वाटणे, होणे) [स स+कृ] सकोचर्णे—अकि १ आकृषित होणे, लहान होणे, आखडणे' आणि मग समुच्या माया। पावोनि सकोचे पाया।'—हा १६ २०५ २ दाब पडणे, प्रतिबध वाटणे, अडचणें ३ मोकळेपणांनं न वागणे दुर्लभ असणे, वतावातांनं असणे, निर्भयित वर्तन करणे ४ भीड, मर्यादा, लज्जा यांनीं मोकळेपणा न वाटणे, लाजणे, संकोचन—न आखडणे, आक सणे; मिथ्ये, दाटणे, वोंडणे, अडचणें, कोताई, दाटी; चिंचोळे पणा संकोचित—पावि १ आखडलेले, आकडलेले, आकृषित, दाटलेले, एकत्र आलेले २ अकड, चिंचोळे, आपकलेले, अडचण लेले, प्रशस्त नसलेले, दाटीचे ३ निर्बधित, नियंत्रित, रेखलेले ४ दबलेले, निरुद्ध भिडस्त, धर्मिता, लज्जित, विनत ५ (सामान्यत) आशंकित, सुचकळपात पडलेले, सावक, भीति प्रस्त संकोची—वि भिडस्त साजाळ, मागे राहणारा, मनमो कळा कळे असा

सकोटण—न, संकोटण—न—न साकटणे, ज्यापर एखादी वस्तु साकटावयाची, खापालावयाची असते तो आधाराकरिता घेतलेला ठोकळा [साकटणे]

सकामळ—वि मृदु नाजुर, लसलुपीत, नोमळ 'सकोमळ सरिछे। खुपुद राहती आणसे।'—हा ६ १८३ [स सुकोमळ]

सकावत—सलावत पहा

सकोटी—की (व) प्रेताची तिरारी

सकोश—वि (प्राणिशास्त्र) ज्याला दिशवी असते असा (प्राणिवर्ग) —प्राणिमो ४८ [स]

सकरवाते—न १ जवळजवळच्या आतांमध्ये अडलेली सली, साठ निह, रोम २ पत्नीच्या आतांविढल वाटणारा रोम, आपुलकी, आपलेपणा [सकर=साकर+वाते]

सकरपारा—उ (व) जरादाख

सस्करिया—न रताळे—कृषि ५५० [गुज]

सकरस—वि कठिण, बळकट सकत पहा [अर ससत, स+कस]

सकरा—पु मिस्ती, पाणी देणारा नोकर 'पखाली व सके यांजकहन पाणी पोहोचवीत होतो'—मंदरा १ ११२ 'सका तु जळद रमूत १'—राव्य ३ ३ [अर सका=पाणी वणारा]

सक—पावि १ सटम जोडलेले, सुक, २ (ल) रममाण अचीन निमग्न, मिश्रक, गळलेले, तपरा 'सप्त प्राप्ताण अजनीं आदे त्याचाचि सत्य हा अक्ष'—मोवभा १ १०० [स] इत्ति—की १ सयोग, जोड, संवध २ अचीनता, निमग्नता, अनुपकि सक, सकत सकत—वि कठिण मजबूत, कडसर, कटार, कडक जुलमी कटप्रद, दुस्कारक 'पालाद इतके सफ करता येते थो'—पदाव १११ 'ऐसा तीन सवयने बायका भांपळा

दील सप्त बरुन जातात '—ऐटि २३१ [अर सख्त्] ०गो-
नि चोलसत्त निभुर ०गार्ह—की निभुरपया ०पाटपाळ-
नि १ कण्ठर मनपुत, ससफ (पु) २ (ल) सोदीक,
कथाशु, कापाकट करणारा 'तुम्या घरांत पायकी सफगाठपाळ
आहे म्हणून तुला वळेवर भावर मिळते ' ०भीड—की विशेष
आमहाची विनि, निकडीची मध्यस्थी (कि० पालण) 'तुम्ही
सक्त मीड पातगी म्हणून माझे काम घाले ' ०मजुरी—की १
कथाचे काम, म्हणतीचे काम, तुलांत येयाकटून बरुन घ्यावयाचे
श्रमाचे काम २ वेद, असे काम करावयाची शिपा ०रद्व
दली—की निकडीची, आमहाची, जहरीची विनि, मध्यस्थी
सक्ती—की १ जवरी, जुलूम, बट दु स २ कडकपणा, बटो
रता, निभुरता

सप्त—पु १ एक धान्य, यव २ खावूचे पीठ सतू, खता
सप्तदह—वि रहिवासी—भादिराही फमने [अर
साधीन]

सप्तपाण—न कणसे काढून घेतल्यानंतरचा कडवा भाट.

सप्तदत्त—न १ कापाकापी, मारामारी, कतल २ (ल)
घसकापकी, ओठाठाण, वारं रीतीने वागडिजे [स सप्त-
कदन]

सक्तदर्शनी, सक्तदर्शनी—सक्तदर्शनी पदा

सप्तम—संभ्रमण—पु न १ गमन, पुढे जाणे, वाट
लागण, गति, प्रवास, स्वरुतर २ एका राशीतून दुसऱ्या
राशीत जाणे (द्वय अथवा प्रदाचे), सकाति [स सप्तम्]

संभ्रमण संभ्रमणगणित—न दोन सख्यांची बेरीज व
वजावाकी दिली असता त्या दोन सख्या शोधून काढण्याची
रीत क्रिया सप्तमक—वि स्वरुतर करणारा

सक्राई नक्राई—सक्राई नक्राई पदा

सक्रात—की १ (अप) सकाति पदा २ (ल) सकात
एका दिशेने चले दुसऱ्या दिशेकड जात व तिसऱ्या दिशेकडे पाहत
यावरून अथवा ताहेने विविधप्रकाराने वागणाऱ्या मनुष्यास विनो
दाने म्हणतात तसेच सकात अनुमकलादायी असते यावरून
अनिष्ट मनुष्यासहि म्हणतात—धावि पुढे गेलेला ओलाडून गेलेला,
पलीकडे गेलेला [स] ०फळ—न (ज्यो) प्रत्यक्ष राशीतून
सुये गेला असता त्या त्या राशीस किंवा त्या काळास अनुसरून
इतर राशीस मिळणारे दृष्टान्त फल ०वसर्णे—(ज्या राशीतून
सुयेकमण हाते त्या राशीस अनिष्ट फल मिळते या समजुती
वरून) अनिष्ट काल प्राप्त होणे, अनुम होणे सप्तति—की १
सुयांचे (विवा प्रदाचे) एका राशीतून दुसऱ्या राशीत गमन
२ एका स्थितीतून दुसऱ्या स्थितीत जाणे स्थित्यंतर, स्थलंतर
बोरे [स सप्तम्—जाणे]

सप्तपा—पु (व) विराळ शत्रु

सहृद—वि धनदायक, पीडाकारक, कष्टकर 'ते काम्य
कर्म सहेतु । जाणवे दय राजन ।'—हा १८ ११०

सप्त—पु मित्र, सहाचर, सत्ता विशेषत समावाच्या
उत्तापदी, जसे—इतस, मध्यस, तमस [स सखिन्]

सप्त—पुन सहावा मघ, समुदाय, गट 'वे सप्त वारा'
सक्त पदा [स पट्] ०रजा—पु दुकागी खोळानील एक
दान, एका कागावर सहा आंगि दुसऱ्यावर एक असला म्हणजे
होते

सप्त—अथ सप्तमी, विपरी, बरिता 'तरी देवाचि
मदननेवां सगई । वाळिला होता ।'—विपु २० ४० ७९

सप्तजिरे—न (प्र) समजिरे पदा

सखत, सप्तती—सफ, सफि पदा

सप्तया—समोपन सख्या, मित्रा, प्राणनाथा 'सखया
तमा विप्रति तुजिचे नामी ।' [स सखिन्]

सप्त—वि वागळे उपपुङ्ग, दाढ, दाढीव, घट विणीचे,
पोतांचे 'बहुत सखर सेले चांगले आठ गोली.', 'याचे वस्तु
आपळ सखत होऊन साम्य पडावयाचे नाही'—राजे समाजी
चरित्र १४ [सप्तार] ०निपतर—वि उत्तममध्यम, बरीवाईट,
उच्चमसल (जमीन)

सप्तल—न १ उताराची, खोलगट जमीन, लवण, खाव,
खळगा २ सळगी, खाव (जमीन, लाडू, दगड बगेरे
तील) —वि १ खोलगट, उताराची, खडपातील, खोल
(विहीर, खड्डा) २ कमी उच, टेंगणा ०चट—वि १ बोडे
सखल, खोलगट, खळ (जमीन) २ खळग्याचा, कमी उच
सखलाट—वि (गो) खालवी, सळची सखळी—की
(गो) देवाळाच्या समोवावर असलेली भित व तेवपर्यंतची
खोलपट जागा

सप्तलाट—की बरात लेंकरीचे कापड, जाड
लेंकरीचे कापड [तु पा सकलत सकलात पदा] सख
लाटी—की—वि बरातीचे

सप्तल्या फणस—सकल्या फणस पदा

सखवार—नि सखार मुकुमार 'वाढीति त्या गजगती
सखवार नारी।'—सादह ६ ७७ [स मुकुमार]

सखा—उ खोबती मित्र सहचर सगही सख्याचे
उदन । सखा सोडे निवात ।'—हा ११ ५७४ [स] सखा—

सप्तासोयरा (विहू) सप्ता—सप्तासोयरा पदा सखा—
सप्त्या नि प्रत्यक्ष, सवधाचा, जवळच्या सवधाचा खुला,
मामा, आल्या बगेरेच्या मागेन सवधाचा नवडे 'याचा बघी
जो खुला सखारे।'—बामन वृषिहावना, (नवनीत पृ १२६.

‘मणिला कंठी बाधुनि माझा सखा प्रसेन जो जुल्ला ।’
-मोक्ष ८३ १०४ सखित्व-न मैत्री, स्नेह [सखी-स्त्री
१ मैत्रीण, सोबतीण २ मित्रगयातील दृग्गारिक सखी ३
लावणीच्या प्रारंभी म्हणायलाचे श्लोक वगैरे गायें

सखा-उ सखाराम याचा संक्षेप सखारामबापू बोकील
सखा देवा विठ्ठला-पेशवाईतील साडेतीन ऱ्हाण्यापैकी तीन
शहाणे, सखारामबापू बोकील, देवाजीपत चोरघोडे व विठ्ठलसुंदर,
अर्धे शहाणे नाना फडणवीस

सखापत्, सखोचत-स्त्री औदार्य, दानधर्म ‘सखोव
तीचा माल आहे’ -रा १५ १३७ [अर सखावत्]

सखी-वि धर्माला, उदार, दानधर्म करणारा, [अर,
सखी] सखीचा खाल-उ अतिशय उदार सख्य, धर्माला

सखून-उ शब्द, बाणी, वचन; जवान, भाषण ‘ही
दानार्थी ईश्वरार्थी ज्यास बक्षीस केले त्याचे सखुताची पास
देवर्ण लाजीम’ -रा ५ ८६ [अर सखन, सखून=भाषण,
बाणी तुल० सं सखून]

सखेद-किंवि दुःखात, खेदमुक्ततेने, खेदाने ‘मग सखेद
असे बोलतु’ -हा १ १५२ [सं सखेद]

सखील-वि १ अतिशय खोल, फार खोल २ गभीर,
गूढ खोल अत करणाचा ‘सम्य सखील सावित्र’ -हा १४
८७ ‘प्रभु सखील हृदय भाजुले’ -हा १ ६३ [सं+खील]

सखत-वि सख पहा कठीण कष्ट [अर सखत] ० गो-
वि श्वाचिनिष्ठ, कठोरवाणीचा ‘शाहाजी सखतगो फार यास्तव
कोणाशी बनत नाही’ -दिमरा २ २३ ० गोई-स्त्री निष्ठुर
भाषण कठोर वाणी सखती-स्त्री सखी पहा खलस, क्रूरता,
निष्ठुरता, कष्टकण्ठा

सख्य-न १ मैत्री, स्नेह मित्रत्व (समासात्) छाधु
सख्य, स्त्रीसख्य, सत्सख्य २ देवाशी सपटन, नवविद्या
भक्तिपंथी एक प्रकार, सख्यमक्ति ‘अर्चन वदन दास्य सख्य
मात्मनिवेदन ।’

सख्य-न युद्ध [स]
संत्या-स्त्री १ अन्न, आकडा, भास २ गणना, मोज
दाद, दस्त्या ‘सख्या न बरवे कोणाशी’ -हा ७ १६३ [स]
० मोक्षार्थ-नगना करणे, मोजदाद करणे, रकम विचि ते काढणे
सांगणे संख्यात-भाव मोजलेले, तणलेले संख्यान-न
मोत्रग्याची किया, गणन सख्यापत्-पान्-वि विद्वान्,
सख्या जाणणारा ‘आंध्र शास्त्रांनि हे सख्या सख्याविदास्तु
पठती’ -मोविदा ४ १४ संख्यापत्-रुक्-वि सख्या दाख-
विणार निरापणाचा एक प्रकार एक, दोन, तीन वगैरे
संख्याविशेषण-वि सख्या दाखविणारा विशयणाचा प्रकार.

याचे सख्यावाचक, सख्यापूरक, सख्यावृत्तिवाचक व सख्याश
वाचक असे चार प्रकार आहेत. -ममाख्या १३८ सख्येय-
वि मोजण्याजोगे, गणना करावयाचे, गणण्यास लाक्य

संख्या सोमल-उ सोमशचा एक प्रकार, एक औषध
-अक्ष २ २१०

संग-उ १ सहवास, जोड, संगति, ऐक्य, संगंध, सोबत,
भासकि, संयोग, मैत्री (समासात्) सत्संग, खलसंग, साधु
संग, भगसंग, स्त्रीसंग, गुरुसंग, विषवासंग ‘म्हणजेनि सगु जव
प्रवृत्तीचा’ -हा ३ ६३. २ स्त्रीपुरुषसमागम, मैथुनसंबध [सं
सम्+गम्=जुळणे] ० चर-चारी-वि १ सहचर, बरोबर अस
णारा, सहवासी, सगती २ समूहचर, सघ करून राहणारा, कळ-
पात राहणारा ० दोष-उ ससर्गदोष ‘जे सगदोष हा लौकिक ।
अमु पावे’ -हा १ २५७ संगे-संगे-किंवि बरोबर, सगती,
सोबतीने

सग-उ दगड, धोंडा, पत्तर [फा सग] संगई-
सगी-वि दगडी, सगीन ‘कारजाचे भांगे सगी फारीवर
अमीनीस भांगे’ -पद्या ४४५ ० तरास-त्रास-उ पाय
रवट, पटाकाम करणारा ‘मग वाटिली कामवट । सगत्रास
पायरवट’ -कालिका १९ ३६ ० सरि-उ एक धातुविशेष,
सरका रावकरी २ २२ ० मगचर-उ आरसपानी दगड, एक
पादरा विविध दगड ० मरवरी-वि [आरसपानी दगडाचा,
आरसपानी] ० सार-उ दगडांनी टेंवून मारणारा [रा]
० सारी-स्त्री दगडांनी टेंवून मारण्याची किया [फा]

सगई-स्त्री सोयरीक आत्मसंबध [सग]
सगजिर-रा-नउ दासजिर, एक औषधी इष्य
सगट, सगटनिगट-किंवि सगट, सारखे, भेदाभेद न
पाहता, सरसकट, सवे ‘निदका बद्दा सगट सामाळी’ -रान
दासी भाग (नवनीत पु १५४) ‘नरपुत्रात मानसिल सगट’
-राळा १०१ ‘सगट लोकाचा जिह्वाळा मोड नय’ -दा
१५ १ ३९, -अन बरोबर, सदा, एकत्र ‘रघासगट देखील
पावे’ -उपा ७०

संगटर्ग-अकि एकत्र होणे, एकवटणे ‘दल्लादल वेच्यांत
धीरतोसंगित उगटले’ -ऐषी २९५ [स संगटर्ग]

सगटार्-स्त्री सखेसळ, एकत्रितपणा, वनराहित्य, समू
हावस्था सगटार्चा-नै-खाली-एकत्रितपणे

सगडी-स्त्री सगरी ‘चित्तेची सगरी जिवांस रगरी.’
आ सुताम ४९६

सगडी-उ सोबती, सगरी ‘धीरामा श्रम असे सगडि
तिळके गणात ज्या राम असे’ -मोक्ष ५९ ८ [स रम्+
गम्]

संगणमत-मती—सगनमत-मती पहा

संगणें—(विहू) सागणें पहा. 'तोहि शिणला नि शेप। वस्तु न सगवे।'—दा १५११

सगत—स्त्री (गजिपा) सजक्या हातक्या सेळगड्याकडून आलेली देणी.

संगत-ति—स्त्री १ सहवास, सोबत, साहचर्य, स्नेह 'उत्तम संगतीचें फळ सुख। अदम्य संगतीचें फळ दुःख।'—दा १७७ १७ २ समोग, मिलाफ, जोड, जमाव, मेळ, लग्न, ३ ऐक्य, सवध, जुळणी ४ पूर्वापरसवध, अनुरोध 'होईल शोकमगति भयु। म्हणजिनयां।'—हा ५ ६६ [स स+गम्=जाणें]

सगत—वि सबद, युक्त, अनुयोगी संगत(ति)गुण-संगगुण-उ साहचर्याने उत्पन्न होणारा गुणदोष, सहवासाने लागणारे बळण, होणारा परिणाम संगतघार-नि सबद, युक्त, अनुसरून असलेले संगतसोबत-स्त्री १ स्नेह, मैत्री, सोबत, सहवास २ स्नेही, सोबती, बरोबरची मळकी संगति(त)दोष, संगदोष-उ स्नेहासुद्धे, ससर्गासुद्धे जडलेला दुष्टगुण संगती-संगती-किवि बरोबर, सह, सोबतीने संगती जाणें-१ सती जाणें, सहगमन करणें २ सग करणें, रत होणें संगतीसोबती-उ स्नेही, मित्र, दोस्त संगमाती-उ स्नेही, सोबती, मित्र, दोस्त सांगाती-स, संगी-वि बरोबर, सह 'गड्याकाळी आपल्या मुलासांगाती लहान होंगरीवर बसला'—नि २९ सरगी-उ मित्र, स्नेही 'बोलिलें सरळ सगीयासी।'—प्र २ ६४—नि १ सगति धरणास, सबद, युक्त उदा० साधुमणी, गुणसंगी, स्त्रीसंगी, दुष्टसंगी, सत्संगी २ सगतवार, यथार्थ 'तव परमार्थ हा सगी न म्हणे।'—सिस ४ ७३ संगीक-नि बरोबरचा, सह घर, 'सगीक समुदाया ठेऊनि दूर'—दावि १०९ संगीकारी-नि बरोबरचा, अनुबारी, सोबतचा 'दोन तीन दिवसावरी। तस्कर असता संगीकारी।'—गुच १० २१ संगें-किवि बरोबर, सह साहित, साभिष्यात 'संगे महमदसाहब इमानी सर दार।'—ऐपो १७० संगेमगे-किवि स्नेहानें, सोबतीने, एकत्र, मित्रत्वाने [संगें द्वि]

सगद्गद—नि गहिवर आलेला 'येथ सगद्गदें बोलें। अर्पुनें जी म्हणितले।'—हा १५ ४६१ [स]

संगंध—नि सुवासिक [स]

सगनमत—न संकेत, परम्पर विचार करून केलेला मिश्रय, परस्पर सहाय्यकारिता केलेला वत, योजना, सहकार, सधटन संगनमती-उ एखादें कार्य साधण्याकरिता सवेत करणारा जमाव, सप, पक्ष, विचारविनिमय करून ऐक्य केलेली मळकी

सगपण—न आसपणा, नातें [स सखा, म रणा]

हाचे ७ १६

सगयहीण—स्त्री मानलेली बहीण 'भाटवण बरुनी, कडनि पातली सी, भाजिही सगयहिणी घरची।'—वाच्यनेतकी ६४ [सग+यहिणी]

सगम—उ १ ऐक्य, मयोग, भेट, भमेलन, मिलाफ एकत्र येणें, एका ठिकाणी मिळणें, एकत्र होणें उदा० 'नशांचा सगम, रस्त्याचा सगम' 'पे जीव परमात्मा सगमा।'—हा ६ ४८० २ (ज्यो) ग्रहांची युति, एकत्र येणें ३ (जरतार) हल्ल्या जस्ताकाचा एक प्रकार.

सगर, सगर—उस्त्री पाकळ्यात, सावजाचा मार्ग 'भवा-टवीचा सगर। जीवाकरिता येसारा।'—द्द ६

सगर, सगर—स्त्रीन वलाचें अंग व कडाची रेदामी बीण यामध्ये एक निराळ्या रंगाची रेष विणतात ती.

संगर—उ न युद्ध, लढाई [स]

सगरकूप—उ. काशीतील एका विहिरीचें नाव (सगर राजानें खोदलेला) [स]

संगरग—उ (गो) समुद्रातून प्रवास करणारा [सारंग २]

सगरणी—स्त्री (अप) समहणी पहा हगवण

संगरात—उ. (अप) सगपरास, पायबंद, अदभमेता-राय्ये ७ १४ [फा सगरास]

सगर्भ-र्य—उ सरुळा भाऊ [स] सगर्भ-वि गरोदर, गर्भिणी [स.] सगर्भप्राणायाम उ प्रणवयुक्त प्राणायाम

सगलेंकृत—वि गिलकृत याचें चमत्कारिक रूप [स स+गल=गळा+कृत=केलेले]

संगय—उ दिवसाचे पाच विभाग केले असता दुसरा भाग सात घटिकेपासून बारा घटिकेपर्यंतचा काल, वामने पिण्यास सोडण्याची वेळ दोहकाल [स स+गो=गाय]

संगवई—यी—उ १ यारमित्र; बाळपणापासूनचा सोबती २ सहचर, सहकारी, सहभागी 'नामासारखे वीर सगवये।'—ऐपो २२६ ३ सोबती, वाटाड्या, मार्गदर्शक [सगनवय]

संगसगा—उ १ सो करीत नाही तर मी का करीन अशा अर्थानें घरेलू मतार, स्पर्धा, असूया, अशा स्पर्धेनें केलेले कृत्य वगैरे २ दुसऱ्याची पद्धत पाहून केलेले कोणतेहि सामाजिक, लौकिक कृत्य—किवि बरोबर एकत्रित, सह, सोबतीने [सग] संगळणें—अकि (व ना) साचणें, जमणें, एकत्र होणें [सकलन]

संगळमळ, संगटमळ, संगडमळ—स्त्री कंवल वणतें न कापतां सर्वे पिडाची केलेली मळणी [सगळा+मळणें]

सगळा—वि १ सर्वे, सकल, एकूणएक २ पूर्ण पुरा, सर्वेच्या सर्वे [स सकल, प्रा सगल, हि प सगला, यु सगळो]

सगळा—उ (ना) डोंग, रास, गोळा [सकलन]

संगा—५ १ स्वकीय, नातेवाईक, आस, नाट्य २ मित्र, सोबनी -वि स्वकीय, अवलंबा, तरखा (सुलत, साधन नव्हे) [स स्वक, सखा, प्रा सक] संगार्ह—भी १ नाते २ सोयीक, विवादसवध, वाह्निघय संगारो(इ)यरा—५ स्नेहीसोबती, नातवाईक; आस सोयरापायरा, इष्टमित्र

संगा—५ सगुणी कवडी पदा

संगा—वि थोर, घट मजत, 'जैसे सगाव सपन। होतो पर्वतीचे मावाण।' -भाए ५४९ [स स+गाय]

संगितरंगित—वि सुसज्ज, सुखमोयींनी भरलेला, परिपूर्ण 'महाल चोसट संगित रंगित। ते साहजि विपिनी पढाल दु खित।' -नव १७ १४३

संगिन—वि संगीन पदा रट; घट 'कुच संगिन पाहून बसुन मनी मजपजनी।' -होला ५९ ८७ संगिनात—भी, स्वा जमा, स्वारसिबदी, मजतुती 'बडिलीं त्यारावर आपली संगिनात वजल सुरक्षित त्या स्पर्शात पावतून रजसिद्धि झाल्या पर' -बाळपारो १ ८६

संगितमात्र—५ धोड्याच्या आवायातीलओवरा -अथ १ १०३

सगी—भी सुवागी, सवागी, टाकणसार, कड्यासार, सोनार सोनें वितळविण्याकरिता वापरतात तो शार

सगीत—न १ वाद्यसहित गायन, गाने—मजजणे, गायन पालन २ गायनवादनची साधनें ३ गायनवादन मतेनशाख, स्वरशास्त्र, गायनकला -वि १ गायनयुक्त, ज्याला गाने, पदे आहत असे (नाटक) [स सम-गा-नी]

सगीत—वि समर्पण, व्यवस्थेदीर, व्यवस्थित, यथायोग्य 'सगीत घालिला तरी तो व्याप' -दा १९ ७ २५ 'उत्तारासी एगीत वतरी।' -दा १९ १० ६ [स सम+गम्]

सगीन संगीन—वि १ (बो कुण) जड, अवजड, भारी २ सपूर्ण, पूर्णपणे असलेला 'सामाजिक आणि राजकीय परिस्थितीचा संगीन अभ्यास मी प्रिंटोरियामध्ये केला' -महा रत्नाचीच सत्याचे प्रयोग १५५ [स सघन, फा संगीन]

संगीन—वि १ दगडी, निरेबदी २ वजनदार, जड, मज वूत 'कार झाल्या पेस्तर तुम्हास संगीन जाईल' -रा १५ १३६ 'संगीन कुच भरदार संगिज सजदार गुलगेन्द उसासले।' -प्रला ११३ ३ (ल) यथास्थित व्यवस्थित 'मग सुख सयनी मित्रा पडुडी। कोण संगीन करीलपी?' -नव १७ १६३ 'संगीन ज्याचा सुरताळ रे।' -प्रला १८० 'माय राजाचे संगीन।' -हनुविषो ५ ४ (ल) पूर्ण, जवळ, साम 'रजपुतास व-दगीत आणून फौज सवीन तयार करविरी' -रा ६ ८८९ 'त्याधवची सामसंगीन हकीकत साप' -कोकि ७०१ ५ एक

सारसा, अयाड, सतस 'शमिड नौवन बाजवी दगादन मेर घाने संगीन' -वेधो १०९ [स सग+दगड]

संगीन—भी याणट, बटुकीच्या टोकान लावलेल तांदूळ इत्याद, (इ) वेधोनेट 'संगीन खोवनी कोले।' -मराठपार्ची सपामगीते १२८ [सुर्जी सुगु=मात्रा, फा संगीन]

सगुण—वि १ रूपगुणसमय, साकार, प्रत्यक्षातपूत निर्गु णाचे सग्ट सत्त्व-रज-तमादि गुणयुक्त २ सफ्ट 'परी ठेडि यादि सगुण अहावे। ऐसेचि मानी।' -शा २ २७० 'उद्दीन-न प्रत्यक्ष दर्शन, स सादर्शन 'मनामाजि आले सगुणदर्शन' -राम दावी २ ५९५ 'निवेद्यून-न सर्व कर्ता परमेश्वर आहे आपला वेद परमेश्वरत्व आहे ही भावना 'कर्ता राम मी नव्ह आपण। ऐसे सगुणनिवेदन।' -दा ६ ७ 'उद्दीन-न मायात्रप्र, प्रकृति युक्त पुढव, केवल निर्गुणप्र नव्हे ते 'रूप-न साकार व सावयव परमेश्वराची मूर्ति, देवतेची प्रतिमा, चित्र बगर 'साक्षा रकार-५ दशतेचे प्रत्यक्ष साकारत्वात दर्शन, प्रत्यक्ष दर्शन याचे उलट निर्गुणसाक्षात्कार अथवा आत्मसाक्षात्कार-इष्टाने परमेश्वरत्वाचे ज्ञान, सर्व विश्व द्रवरूप आहे ही जाणीव, अत शन 'साक्षात्कारो-वि देवतेचे प्रत्यक्ष दर्शन झालेल्या सगुणोपासक-वि साक्षादेवतेची, प्रतिमेची, मूर्तीची उपा सना कल्याण सगुणोपासना-जी साक्षादवतेची अवि

सगुणी, सगुणीकवडी सगुण्या, सगा—भी की.५ तळाशी सपाट व घुमणा कुमोव व गोलाकार असलेली कवडी ही समई पातळी असता तेल कुमी जळते अशी समजूत आहे सगु(ग)न—उ (व) शकुन पदा [शकुन] -यागर- की सज्जनधार

सगु—उ १ शिड मदी, सोबती, जोडीदार (खेळातील) २ गिन, सखा, मित्रकर 'वातरफशी बाहारी जसे मेशाच्या बिंदू। तशा तशा लडित त सगुला।' -प्रला ११५ -किवि (खेळात) निहंविड जोडीने, एवत्र [स सगम्] 'मंगू-शुभव शिड, सोबती; मित्र सवगडी, जोडीदार [सगु दि] सगुहोत—याचि जमविलेले, साठविलेले, एवत्र केलेले, रच लेले, घालेले [स]

सगोत्र—उ एका गोत्रातील, जाण, नातेवाईक, एकाच पुढ्याचे वंशज [स सगोत्र=कुल]

सगोत्रपणे—सक्रि पालन करणे, अपणे, सभाळणे पोसणे 'जो सर्व क्षेत्रांत सगोत्राचि असे।' -शा १३८ [म स+उप] सगोपन—न पालन, जोपासना, यथायोग्य सत्ताळ, जपवूक (-धप) सगोपन, सगोपन 'मयुरादेई। मयुचरी जवे जैत। यूसगोपन तैत। करी जो गा।' -शा १३ ७८६ सगोपित—याचि पालन केलेला सगोपिता—उ पालक, सर

क्षक 'अशा मज असामुला इतर कोण समोपिता !' - कथा १३

संगड—की (काशी) माठी टकल्याडी

संगडा—(सा) मगा पडा

संगडह—उ १ मठा' सचय जमाव, रास, टीग २ एकी करण, प्रथन, सघटण, समादिति एकत्र आणण्याची क्रिया उदा०

काव्यमगड, लोकसंगड २ धरणे, घेणे, पकडणे [सं सम्+मगड]

संगडहण—न जमविणे, संगड करण्याची क्रिया, साठवण संग्र

हणें—अकि जमविणे, गोळा करणे 'कोडला ते सुनिनाथें। सघ

हिले अवधे।' - रास १७ 'विद्यावत झाली पडित। त सघ

दावे वउन घन अमित।' - पात्र ३७७६ संगडह—वि १

संगड करणारा, साठा करणारा, जमविणारा २ लोभी, वृषण,

ह्मयास करणारा, आदाखमृत संग्रहो असणें—राहणें—१

जवळ असणें, ताच्यात असणें, साठ्यात असणें २ परीं असणें,

अवलून असणें, परिचारात असणें स्वल्पकाळीच संग्रही राहिली

—दावि १५ संग्रहात—धावि साठविले, गोळा केले, सचय

केले संग्रहात—संग्रहाही—वि संग्रह करणारा संग्रहा—वि

संग्रह करण्यास योग्य इष्ट, राक्य

संग्रहणी—की हणवण, अतिमार, अतिशय रच होणे,

मलमगडासुळे होणारा रोग (अप) संग्रणी, संग्रणी—

[स]

संग्राम—उ दिग्राम पडा एक प्रकारची गाडी 'देति

खाशा थाया वसुन संग्राम भेगा।' - गाथी ४१

संग्राम—उ युद्ध संगर, लढाई 'पुत्राची आवडी धरती।

परी संग्रामी धीर नव्हती।' - झा ११७३ [स] ०जित-

वि युद्धात जिंकला गेलेला, पराभूत, पराजित, लढाईत हरलेला

०जित-वि युद्धात जिंकणारा, विजयी 'परमशतापी। संग्राम-

जित।' [स] ०सोर-वि युद्धात धूर, विजयी 'गेले बहुत

संग्रामी। संग्राम सौर।' - दा ३९५७

संग्री—वि संगर पडा (विणकाम) पात कोणताहि, काळ

रेसमी पण त्यात नकशी नमुन पिंबळया अगर पाड्या काढया

असतात अंम वाण

संग्र—उ समुदाय, समाज, समूह जमाव (प्राणी अथवा

वस्तूची एकत्रित मख्या) [स सम्+संग्र] ०जीवि-वि समा-

जावर जगणारा, मनुष्यसमुदायावर उपजीविका करणारा

(मिश्रकरी, ह्माल, भाट, नट कचकरी, वगैर अनुत्पादक पदे

करणान्यास सडा) संग्र-उ समुदाय 'मद सुखाचिया

सघडा।' - झा ११३९४ संग्र-वि गटाने समुदायाने,

सपक्षकोने, समूहामार्फत संघदापित-की ऐक्य, एकजूटीचे

सामर्थ्य 'त्याची सपक्षिक कायम राहिली तर सजवकीस

जोर मिळेल।' - टिळे ३३२ ०सत्तापाद-उ सर्व वस्तुजात

गात्राच्या मालकीचे करणे हे तरव (ई) कम्प्युनिजम संघी

करण—न सघयन, संघटन, समुक्तीकरण हिंदुस्थानातील सर्व

प्रताचा कारभार एकसुत्री धोरणाने चालविणे - केमरी १४

८३६

संघटण-टून-टन, (अप) संघटण, संघटन, संघटन,

संघटणे—न १ निकट रुक्म, सलगीचे वतन 'तुला म्हणे

जिणें। मूले संत सघटणें।' - आमचें त्याचे सघटण विशेष

असेल नाहीं?' - भाव ४ २ भेट, मोलन, एकत्र येणे, संयोग,

जुळणी, स्पर्श 'तुला म्हणे जरी अमि झाला साधु। तरी पडे

बाधु सघटणें।' - तुगा ६५३ ३ घ मिठी (मनाची कुस्ती-

मार्थे, प्रियतमाची आलिंगनात), भोड, विलखा, विलगणे

४ सघर्षण, घायाघास [स सम्+घट्] संघटणें—अकि मिडणे,

भेटणे, एकत्र येणे, विलगणे 'हुर्यीं हाणिताल्या करणें। यळे

सघटे पादसंधी।' - मुआदि ९५१ 'जैसी परिव्राजकावरी।

राजदामी सघट।' - मुआदि ९५१ 'राजवळी रामरूप मघ-

टेल।' - रावि ३२१२० २ मावणें, सामावणें 'हे वखोनि

दुयोपना। परमावद न सघटे।' - मुआदि ३१११६ संघ-

टना—की जमाव, जुळणी, एकत्रीकरण, संयोग संघट-उ.

घरणें 'मदरभ्रमणी तदसघटें। बहिद पैटला धडधडाटें।' -

मुआदि ४१०८.

सघन—वि किवि दाट, घट, गड, गच्छ; निविड 'अतो

ऐषो समा सघन। कलिगा दृष्टीने पाहोन।' - नव २०९२.

'तेवें गगनीं असे सघन।' - दा १३६१८. [स]

सघर्ष, संघर्षण—जुन १ घासणी, घायाघास, घमट,

घर्षण २ (ल) स्पर्धा, कलह, संघर्ष, पुत्र संघर्षणें—कि.

१ घणणें, चोळवणें, खरवणें २ झगडण, सडापट करणें,

भाडणें, स्पर्धा करणे, कलह, युद्ध करणें संघर्षित—धावि

घायाघास केलेले

सघाट—उ समूह, जमाव, यथा 'चालनी सघाट काटी

याचे।' - निगा ३२५ [स सघट्] संघाटण—न सघटण पडा

युद्ध द्व 'काल बहुत श्रमला कृष्ण। वत्सेसीं बरिता सघाटण।' -

निगा १६ संघाटी—की सांगड, सगुल

संघात—उ १ समुदाय समूह, नेळ, जमाव 'इतुक्यात

प्राप्त झाला मन्मथ। सग बाधु आणि दुसरा वसत। ऐसा निघाचा

सघात।' - कथा १८११ २ नकाचा एक भाग ३ वध.

[स सम्+घट्] संघातक—उ (वृत्त्य) पाव करणाचा समूह

संघारणी—की झपड; सडप, झडणी 'वडगावरी

वरी सघारणी।' - उगा ६९ [स सम्+ह]

सघारणें—अकि मारणें. 'सघाटेवडभार।' - उगा १७

४७ [स सम्+ह]

संघ्राणी—जी सप्रहणी पहा हयवण

सच—वि सत्य, खरें [स सत्य, हि सच]

सच—उ १ साधन, सामुची, जोड, साहित्य, उपकरण

सप्रह २ सप्रह साठा, डीम, रास ३ आकार, बापा, ठेवण
‘मग शरीरासतु पार्था। अशेषहि सर्वथा।’ -शा ६ १९८
४ (ल) मेळ, सगति एकात्म्यता ‘बोलण्यांत काहीं सच
नाहीं।’ [म सचय] संचक—वि सप्रही, सोभी, कृपण
‘ना तरी उदासीन देखें। सचकाहीं वेगवे।’ -शा ११ ४१२.
२ मचित कर्ते, साठविणारे ‘ऐस परमार्थ सचकु। जे नव्हेति
आत्मवचकु।’ -शु १९

सचकार—उ १ विगार, बयाणा, आगळू चेतलेली रकम
२ बविलाचा बयाणा [स सत्यकार] सचकारणें—कि
स्वीकारणें

सचकित—वि आश्चर्यचकित, विस्मित, चकित [स+
चकि]

सचणी—खी १ (रत्ना सावत्वाडी) कुळांत लागवड
करण्यास उतेजन द्याकरिता द्यातानें दावयाची रकम १
(कों) मगत, गोवण्या, कवळ वगैरे गोळा करण्याची खोला
वडून घुस्वात [स सचयन]

संचणी—खी (कों) जमीनीची तामबंदी, लायाचा
टराव [स सचयन]

सचणें—अकि साठणें, भरून राहणें, एकत्र होणें, जमा
होणें ‘तोचि परमात्मा सचला। आपींवि आढे।’ -शा ६
८४ ‘सिद्धिच अतरी सचली। चतुर्विधा प्रकारें।’ -दा १ ३
१३ [स समुंची] सचय—उ साठा, सप्रह, जमाव रास
दोग ‘हा कर्मसचया।’ -शा १८ ५१२ सचयन—न साठ
वणी सप्रहण, जमवणूक सचयी—वि सप्रही, साठा करणारा

सचरत—सचग्र—वि (अप) स्वतंत्र, मुक्त, मोकळा
[म स्वतंत्र]

सचत—ती—खी (गो) (अप) सतति [स सतति]
सचरणें—अकि १ प्रवेश करणें शिरणें, रिधाव करणें
२ मित्रणें, सुरणें, आत जाणें कीं सचलें हलाहल। हृदयीं बाटे
दशरथा। -रावि ४ ५० ३ व्यापणें शिरून राहणें, मुताखतादि
काचा शरीरात प्रवेश होणें, अगत येणें ‘काम सचलें गेणों
देहीं।’ -दावि ३४ ‘ते योगनिद्रा न सचरे।’ -विपु १ १०४
४ मंचार करणें, शिरणें ५ चुकणें, मळतीकडे आणें, स्वल्प होणें,
मागें भट्ट हाणें [स समुंचर] संचरित—धावि शिल्लेला
व्यापणेंला प्रवेश केलेला

सचवटी—धी सचोटी पहा प्रामाणिकपणा, नेकी
सचळ, संचळखार—उ पादलोण [स सौचरल]

संचा—उ साचा, यत्र

सचाड—वि इच्छायुक्त, कामयुक्त, मकाम ‘कामिनी
चरणलगीं सचाडें।’ -श्रिउ २९४ ‘आणि सचाडचिणे
परी।’ -उा १३ ५२४ [स+चाड]

संचार—उ १ हिंजणें, फिरणें, भ्रमण, वापर ‘जेथे
संचार राखताचा।’ -शुच २९ ८ २ अर्गात येणें, भूतपिशा
व्यादिघ्ननी व्यापणें ‘भूतमंचार विषयसंचार, वातसंचार’ ‘मृत
समर्थां संचार अर्गी वसे।’ -दा २ ३ २४ ‘देखा मनउ
बरलु जाय। मग तेथ का तैसा संचार होय।’ -शा १ १९०
३ प्रवेश रिधाव, गति ‘म्हणोनि वतना तेथ पाप। सचाड
नाहीं।’ -शा ३ ८१ ४ दृगन्वय, स्वल्प दोष, विस्तार,
विषयतर ‘आत्मस्तुती होता। संचार असे।’ -शा १२ २१७
५ पाळत राहिले चूक, दोष (किं) जाणें [स सचर]
संचारणें—अकि प्रवेश करविणें, शिरकावणें, घुसविणें -अकि
सचणें पहा सचारलेखन—न मध्यव्याकहन आपोभाप
केलेलें लेखन (३) ऑटोमेटिक राइटिंग संचारिका—की
मध्यस्थ खी, दती सचारित—धावि गति दिलेलें, धामित,
व्यापिलेलें, घुसलेलें संचारी उ (सगीत) बीजेचा तिसरा
भाग सचारी वर्ण—उ (सगीत) द्यायी, आरोही व अव
रोही यांच्या मिश्रणावें शाल्ल्या वर्ण

सचिणें—अकि साठणें जमणें, गोळा होणें, एकत्र होणें
[स सची] सचित—न पूर्वजन्माजित पाप-पुण्य, एकदर
कर्मोचा साठा, अष्टद, अर्ध ‘सचित म्हणजे एकदर कर्मोचा
जो साठा’ -गीरा २६८ ‘तिचीं टक्युनी हरी सचितें।’
-कडा १०५ ‘मना स्वाचि रे पूर्वसचीत केलें।’ -राम
-धावि साचलेलें साठविलेलें संचितोदक—न साचवणी,
साचलेलें पाणी सचय—वि साठविण्यास योग्य शक्य, पात्र
सचित—वि धितायुक्त काळजीतें द्याता, काळजीत
असलेला ‘पत्र सचित द्विपचवदन।’ -रावि

सचिल, सचील—न सचेल स्नान ‘न फिरे कलया
सचिल।’ -गीरा २ १५८९ -वि (अप) सचेल, सवळ,
अगावरील वलावड (स्नान) [स सचिल=वळ]

सचिय—उ १ प्रधान मंत्री, सहागार ‘दती घुसा
सचिव जीति’ -बोवन १३ ८६ २ अष्टप्रधानतील एक अधि
क्षरी, सुनीध ३ सहचर सोबती, मित्र [स]

सची—खी (प्र) चची, पाणडुवारी ठेवण्याची कण्याची,
मिण्ट पिशवी

सचून—न देशमाची एक जात

सचेतन—न चित्त, आत्मस्वरूप ‘मचेतनी बाणे फों।
दहासकट आडणें।’ -हा १३ ५०९ -वि सजीव जीवत,
चेतनायुक्त ‘लोहो करी सचेतन।’ -हा १३ १३९ [स]

संचेल, सचैल—वि पोयाख वेलेला -किवि अगावरील वव्रासद, पोशाखासुद्धा -न सवख स्नान 'मुख देखोन विस्चाचें। सचैल करी।' -हा १३ ७०५ [स सन्यैल]

सचेष्ट—वि सजीव, जीवत, चेतनायुक्त [स सन्येष्ट]
सचोटी—की प्रामाणिकपणा, इमान, नेकी, खरेपणा, चोखपणा [स सत्य]

सच्चर्या—की चागळी वर्तणूक, वागणूक [स सत्कर्त्या]

सच्चा—वि खरा, प्रामाणिक, विश्वासु, खात्रीचा [स सत्य, प्रा सच्च, हि सच्चा]

सच्चिदंश—वि प्राण्यातील चेतना, बौद्धिक, तात्त्विक भाग, जीवाश [स सत्+चित्+अश]

सच्चिदानंद—उ सर्व विश्वव्यापी पुराण, त्रिकाली अनपारा, सत्यज्ञान व आनंदयुक्त परमेश्वररूप, ईश्वराचें निरुपण रूप, परमात्मा [स सत्+चित्+आनंद]

सच्चिदचन—उ जीवात्मा -वि खऱ्या ज्ञानाचें, बुद्धिचें, अस्तित्वाचें परिपूर्ण [स सत्+चित्+चन]

सच्छिद्र—वि छिद्रमय, भोंकें असलेले (ह) पोरस [स सनछिद्र]

सज—उ १ साज, सच, सरजाम, सामुग्री, समूह 'क्षळकति सज जेथें गोठ हे सोनियाचे।' -साख ८ ७५ २ बौल, हब, सोमा उदा० सजदार, सजधज [साज]

सज—किवि (नप) सहज 'अवो या चौधाच्या सज अनुमते घालसि जयी।' -साख ७ १४८

सज—वि सज पहा 'देवा सज करीती रप।' -उपा २०

सजगणो, सजगणी—की १ दुबा पैसा, हड्ड पैसा, सहा रुके २ जमनीचे एक प्रमाण, सहा रुके किंवा तीस विधे ३ कसबीण -महिकावती बखर १२

सजगुरा—उ वाजरी, एक घान्य 'समर्थ सजगुर्याचें पोपट।' -सप्र ८, १८ [का छज्जे=वाजरी]

सज्जड—वि मजबूत, पट [सज्जड]

सजण-णा, सजन—उ १ प्रियकर, सखा, बडम, मित्र, प्यार, नायक 'आईकता तुझे सजणा न धोले।' -साख ५ १२ २ सोयरा, दातलय 'सोयरा सजण हाच असावा।' -साख ४ १०६ [स स्वजन] **सजणी**—नी नकी १ सखी, मैत्रीण, विश्वासु स्त्री २ नायिका, प्रिया, वदना 'तुवा सजणे हा पमाचार चेता।' -२ ५२ [स स्वजनी]

सजणी—की तयारी, नहापटा, पोशाख बगैरे, याट, विधुपण [सजणें]

सजणें—अकि १ तयार होणें, सज्ज होणें, सर्व सामुग्रीसह सिद्ध होणें, सर्व पोशाख बगैरे ठाकठीक करून असणें 'सजली त्या घावया स्वयुताचाहि बली।' -विक ६०, २ योग्य, व्यवस्थित, बरोबर, दुरुस्त होणें, असणें ३ शोभणें, सुल्लेख, अलंकृत होणें, नटणें, घुमारेणें 'केवल्याहि तैसे न सज।' -हा १५ १३ 'असेल सजली ययासचि तया स्वयोषा करे।' -वेका ३६ ४ अनुकूल होणें, जनणें, योग्य होणें 'पदासु सपात सुसं सजेना।' -साख १२४ 'म्हणीनि केले तें सजेना।' -दा १२ २६ बरील सर्व अर्थी सकर्मक रूपातहि वापरला [स सज्ज] **सजदार**—वि शोभिवत, यादामा-दाच, घुमारेलेख 'स्वरूप सजदार लक्षें येकचि नानी।' -होला १२२ **सजविणें**—अकि १ तयारी करणें २ घुमारेणें **सजाई, सजावट**—की याट, शृंगार, शोभा, व्यवस्था, रचना

सजल-ळ—वि पाण्यानें युक्त, जलयुक्त 'जैतें षढा भाड आभाळ। सदट दाटे सजळ।' -हा ८ २२९ [स सजल]

सजल—की १ व्यवस्था, रचना, युक्तणी (कि० कणें, लावणें, बसविणें, होणें, लागणें, बसणें) २ युक्ति, योजना, कल्पना, पद्धति (कि० काडणें, योजणें, रचणें, पाडणें) [अर]

सजलमा—उ एक अलवार 'सजें तोडर पावरा सजलमे कडे पटे चागळे।' -साख १ २५

सजा—उ (विर) सज्जा पदा

सजा-शा—की शिक्षा, पारित्य, दड, ताडन, बंद (कि० दणें) 'ही गोष्ट लटकी जाली तरी पातशा मज सजा पोचविते।' -रा १५ ४ [फा सजा]

सजावार—किवि योग्य रीतीनें, पद्धतशीर -मराचीघोरा ६४ [फा सजावार] **सजावळ**—उ बसूल, तगावा करणारा, दालाईन 'प्रस्तुत नवाचाचे सजावळ येउन त्याची सुटका होईल तर करणें।' -खरे १ ४१९

सजाइती—ईत—वि किंमत न ठरविता पसत न झाल्या वर परत करण्याच्या बोलोनें आणलेला (जिस्म), जागद **सजात**—पावि चागला झालेला, उत्पन्न केलेला, प्रेलेला 'जे मी सजात अपर्णें देस। आचार्ये की।' -हा १८ १७६९ [स]

सजाति-सीय—वि एकाच जातीचा, प्रकारचा, ताहेचा, शुद्धाचा, वध्याचा [स सज्जद]

सजाप-फ-च—उ १ वज्राचा रणीत काठ, किनारी, मगजो, नदीदार पट्टी 'सजाप सोडुनि पगडी बनारसी।' -

संघ्राणी—श्री मगधनी पहा इगवण

सच—वि सत्य, सौं [स सत्य, द्वि सच]

सच—उ १ सायन, सामुमी, जोड, साहित्य, उदहरण
समद २ समद साग, सीग, राग ३ आचार, बांधा, ठेवण
'मग दारीसतु पायां। ओपदि सर्वया।' -हा ६ १९८
४ (ल) मेळ, सगति, एकतासयता 'बाण्योत कही सच
नाही।' [म सचय] संचक्ष—वि समक्षी, लोभी, शृपण
'ना तरी उदारीमें देखें। संचक्षीं वैभवे।' -हा ११ ११२.
२ गचित कर्ते, साठविणार 'पेसे परमाथु संचक्ष। जे नव्हति
आत्मचक्रु।' -ह ११

सचक्षार—उ १ विमार, वयाणा, आगळ पतलेली श्म
२ वक्रिळाचा वयाणा [स उत्पकार] सचकारणे—कि
स्वीकारणे

सचकित—वि आश्चर्यचकित, दिस्मित, चकित [ग+
चकित]

सचणी—श्री १ (रत्ना सावतवाही) कुळाम लागवड
करण्याम उरोजन वण्याकरितां खोतामें पावयाची रसम २
(बों) गजत, गोवण्या, वनज वगैरे गोळा करण्याची खोता
कडून घुलतात [स मचयन]

सचणी—श्री (बों) अमीनीची समबरी, सायाचा
दारा [स सचयन]

सचणें—शक्ति साठणें, भरून राहणें, एकत्र होणें, जगा
होणें 'सोचि परमात्मा सचला। बाधीचि आहे।' -हा ६
८४ 'सिद्धि अतरीं सचली। वतुर्विया प्रकारें।' -दा १ १
१३ [स समुची] सचय—उ साठा, समद, अमाव रास,
डीग 'हा कर्मसचया।' -हा १८ ५१२ सचयन—न साठ
वणी समदण, जमवणूक संचयी—वि समक्षी, साठा करणारा

सचतर—सचत्र—वि (अप) स्वतंत्र शुद्ध, मोक्षदा
[स स्वतंत्र]

सचत—ती—श्री (गो) (अप) सतति [स सतति]
सचरणें—अकि १ प्रवेश करणें शिरणें, रियाव करणें
२ मिजणें, सुरणें, आत जाणें 'कीं सचरलें हलाहल। हुंदयी वाटे
दरग्या।' -रावि ४ ५० १ व्यापणें शिरून राहणें, भुताखतादि
काचा शरीरात प्रवेश होणें अगात यणें 'काम सचरलें नेणों
दही।' -दावि ३४ 'त योगनिद्रा न सचरे।' -विपु १ १०४
४ सचार करणें, फिरणें ५ चुकणें भलतीकडे जाणें, स्वल्पन होणें,
मार्ग धरत होणें [स समुचर] संचरित—पावि सिरिल्ल
यापलेला प्रवेश केलेला

सचयटी—श्री सचोटी पहा प्रामाणिकपणा, नेष्टी
सचळ, संचळणार—उ पावलेण [स सौचरल]

संचा—उ पाचा, यत्र

सचाड—वि इच्छायुक्त, कामयुक्त, यथाम 'बामिनी
सर्णालागीं सचाडें।' -श्रिगु २९४ 'आमि सचाडामिने
परी।' -हा १३ ५२८ [सचाड]

संचार—उ १ हिंरणें, फिरणें, भ्रमण, वापर 'जेवें
संचार सक्षमाचा।' -शुच २९ ८ २ अंगत सेलें, मुलपिडा
क्यादिदानीं व्यापणें 'भ्रमणचार, विषयमचार, वातचार' 'मृत
समयीं संचार अगीं वसे।' -दा २ १२४ 'दया मन्त्र
मरु जाय। मग तप का तेसा मंचार होय।' -हा १ ११०
३ प्रवेश, रिवाज, गति 'इणोनि वतेंत तप पापा। संचार
नाहीं।' -हा ३ ८१ ४ इगवण, स्वल्पन दोष, गिगार,
विरयातर 'आत्मस्तुती होत। संचार असे।' -हा १२ २१७
५ पाठासरील चूक, दोष (कि० जाणें) [स सचर]
सचारणें—उकि प्रवेश करणें, शिराकणें, घुमविणें 'अकि
सचारणें पढा संचारलेखन—न मन्यव्यावृद्धन आपोनाप
कळले लेखन (६) ऑटोमॅटिक टाईपिंग संचारिका—श्री
मध्यस्थ श्री, दुर्ग सचारित—पावि गति दिवळें, भ्रामित,
व्यापिल्लें, घुमल्लें संचारी उ (संगीत) बीजेचा तितरा
भाग सचारी वर्ण—उ (संगीत) ह्यायी, भारोडी व अज
रोही यांच्या मिश्रणानें काढला वर्ण

सचिणें—उकि साठणें, जमणें, गोळा होणें, एकत्र होणें
[स सचो] सचित—न पूर्वत्र-मजित पाव-पुण्य एकदर
कर्मांचा साठा, अट्ट, अपूर्व 'सचित म्हणुन एकदर कर्मांचा
जो साठा' -गौर २६८ 'तिथीं टक्कुनी हरी सचित।' -
कहा १०५ 'मना स्वाचि रे पूर्वसचीत केलें।' -नाम
-पावि साचलें सचिविल्लें संचितोद्भूत न सचवणी,
साचलें पाणी संचेय—वि साठविण्यास योग्य क्षय्य, पात्र
सचित—वि विंतायुक्त काळजीनें व्याप्त काळजीत
असलेला 'परम सचित द्विपचवदन।' -रावि

सचिल, सचीळ—न सचैल स्नान 'न किणें केलया
सचिल।' -गीशा २ १५८९ -वि (अप) सचैल, सचत्र
अभावरील वक्रासद (स्नान) [स सचैल=वक्र]

सचिव—उ १ प्रधान संत्री, घलणार 'देतो दुखा
सचिव नीति' -मोचन १३ ८६ २ अद्यप्रधानातील एक अधि
कारी सुलोच ३ सदचर, सोचतो, मित्र [स]

सचो—श्री (प्र) चची, पानसुपारी ठेवण्याची कप्प्याची,
विशिष्ट पिशवी

सचून—न रेशमाची एक जात

सचेतन—न चित्त, आत्मस्वरूप 'सचेतनी वाणे पर्णें।
देहासट्ट आटणें।' -हा १३ ५०६ -वि सजीव जीवत
चतनायुक्त 'लोडो करी सचेतन।' -हा १३ १३९ [स]

सचेल, सचैल—वि पोशाख केलेला -किंवि अगावरील वस्त्रासह, पोशाखासुद्धा -न सवल्ल स्नान 'सुख देखोन तिरकाचें । सचैल करी ।' -शा १३ ७०५ [स सचैल]

सचेष्ट—वि सजीव, जीवत, चेतनायुक्त [स सचैष्ट]

सचोटी—स्त्री प्रामाणिकपणा; इमान, नेकी, खरेपणा, चाखपणा [स सत्य]

सच्चर्या—स्त्री चागली वर्तणूक, वागणूक [स सत्+चर्या]

सच्चा—वि खरा, प्रामाणिक, विश्वासु, खात्रीचा [स सत्य, प्रा सत्त्व, हि सच्चा]

सच्चिदंश—वि प्राण्यातील चेतना, बौद्धिक, तात्त्विक भाग, जीवात्मा [स सत्+चित्+अंश]

सच्चिदानंद—उ सर्व विश्वव्यापी पुरण त्रिकाली अमंगारा, सत्यज्ञान व आनंदयुक्त परमेश्वररूप, ईश्वराचें निशुण रूप, परमात्मा [स सत्+चित्+आनंद]

सच्चिद्वन—उ जीवात्मा -वि ख-या ज्ञानाचें, बुद्धिचें, अस्तित्वाचें परिपूर्ण [स सत्+चित्+वन]

सच्छिद्र—वि छिद्रमय, भोकें असलेले (१) पोरस [स स+छिद्र]

सज—उ १ साज, सव, सरजाम, सामुग्री, समूह 'सज्जकति सज जेथें गोठ हे सोनियाचे ।' -साह ८ ७५ २ बौल, दब, शोभा उदा० सजदार, सजवज [साज]

सज—किंवि (अप) सज्ज 'अवो या चौथाच्या सज अनुमते चालसि जरी ।' -साह ७ १४८

संज—वि सज्ज पहा 'देवा सज करीती रप ।' -उपा २०

सजमणा, सजगणी—स्त्री १ डुडा पैया, डवू पैया, सहा रके २ जमनीचें एक प्रमाण, सहा रके किंवा तीस विचे ३ कसवीण -महिडावती बखर १२

सजगुरा—उ बाजरी, एक धान्य 'समर्थ सजगुराचें धोपट ।' -सप्र ८.१८ [का छजे=बाजरी]

सज्जड—वि गजपूत, घट [स+जड]

सज्जण-णा, सज्जन—उ १ श्रियकर, सध्या, नळम, मिन, प्यार, नायक 'आईकता गुण तुजे सज्जण न धाले ।' -साह ५ १२ २ सोयरा, नातलग 'सोयरा सज्जन हाच असावा ।' -साह ४ १०६ [स स्वजन] **सजणी**—स्त्री नजी १ सखी, भेमीण, विश्वासु स्त्री २ नायिका, प्रिया, वत्सा 'तुवा सज्जे हा समाचार घेता ।' -र ५२ [स स्वजनी]

सजणी—स्त्री तयारी, नटपट, पोशाख बगैरे, घाट विभूषण [सज्जे]

सज्जे—अकि १ तयार होणे, सज्ज होणे, सर्व सामुग्रीसह सिद्ध होणे, सर्व पोशाख बगैरे ठाकठीक करून असणे 'सजली त्या यावया स्वधुताचाहि बली ।' -विक ६०. २ योग्य, व्यवस्थित, बरोबर, दुष्ट होणे, असणे ३ शोभणे, सुल्ले, अलंकृत होणे, नटणे, घृगारणे 'वैवल्यहि तैसें न सजे ।' -शा १५ १३ 'असेल सजली यथारुचि तया स्वयोषा करे ।' -वेका ३६ ४ अनुकूल होणे, जमणे, योग्य होणे 'पदातु सथात तुज सजेना ।' -साह १ २४ 'म्हणीन केलें तें सजेना ।' -दा १२ २६ बरील सर्व अर्थी सकर्मक रूपातहि वापरतात. [स सज्ज] **सजदार**—वि शोभित, थाटामा थाटा, घृगारलेला 'स्वरूप सजदार लक्षतें येकचि मामी ।' -दोहा १२२ **सजविणे**—अकि १ तयारी करणे २ घृगारणे **सजाई, सजावट**—स्त्री थाट, घृगार, शोभा, व्यवस्था, रचना

सजल-ळ—वि पाण्यानें युक्त, जल्युक्त 'जैसें चढा भाड भागाळ । सदट दाटे सजळ ।' -शा ८ २२९ [स स+जल]

सजल—स्त्री १ व्यवस्था, रचना, जुळणी (कि० करणे, लावणे, वसविणे, होणे, लागणे, वसणे) २ युक्ति, योजना, कल्पना, पद्धति (कि० काढणे, योजणे, रचणे, पाडणे) [अर]

सजहुमा—उ एक अलंकार 'सजें तोडर पाखरा सजहुमे कडे पडे चांगले ।' -साह ३ ४५

सजा—उ (विह) सज्जा पहा

सजा-शा—स्त्री शिक्षा, पारित्यक्त, दंड, ताडन, कैद (कि० दणे) 'ही गोष्ट लष्की जाली तरी पातशा मज सजा पोचविते' -रा १५४ [फा सजा]

सजावार—किंवि योग्य रीतीनें, पद्धतशीर -मराचीयोर ६४ [फा सजावार] **सजावल**—उ बसल, तगादा करणारा, ढालाईत 'प्रस्तुत नवाबाचे सजाबल येउन त्याची घुटका होईल तर कर्णे ।' -खरे १ ४१९

सजाइती-ईत—वि किंमत न ठरविता पसत न झाल्या वर पसत करण्याच्या बोलोनें आणलेला (जिदम), जागड

सजात—धावि चांगला झालेला, उत्पन्न केलेला, त्रे लेला 'जे मी सजात प्रयलें वेष्ट । आचार्ये की ।' -शा १८ १७६९ [स]

सजाति-तीथ—वि एकाच जातीचा, प्रकारचा, त-हेचा, क्लाचा, वंशाचा [स स+जन्]

सजाप-फ-च—उ १ बत्राचा रगीत काड, किनारी, मगजी, नझीदार पटी 'सजाप सोडुनि पगडी बनारसी ।'

—अमृत १२३ ७८ २ (ल) शेंडीभोवतालचा घेरा ३ (ल) पुण न भरलेला पोळीचा, साठोरीचा काठ [स संज्ञा] संज्ञाए(व) शर-संज्ञापी-फी-वी-वि १ काठ असलेले, मिनारीदार 'भजरी मूल हत्तीला संज्ञादार।' —होणे ६ २ घरेदार संज्ञावी विडा ३ सभोवती केळीच्या पाखाचा घेर भगणारा एक प्रकारचा दारवारी विडा

संज्ञायत—ती संज्ञायीत—संज्ञावती पदा

संज्ञावचें—सकि (गे) खात्री पद्धिने [संज्ञविणे]

संज्ञिद—वि मशीर, जड, वजनदार [का संज्ञीदा= वजनदार, जड] संज्ञिदगी—जी गामीये, वजन, दाव

संज्ञीखार—३ (विह) सज्जीखार पदा

संज्ञीय—वि जिवत, सचेतन, सप्रण [स संज्ञीय] ओटोटी—जी प्राणिमरी ०ता—जी दबटवी, तनेत्रा, जीवत पणा —पणा ८ १७८

संज्ञीयन—न १ पुनदज्जीवन, मृताचे पुनदव्यापन २ मृतास जीवत करण्याचे मंत्र, तन अमृत वगैरे साधन. ३ (ल) पुनहा जर्जीत दोस आणणे [स संज्ञीय] ०विद्या—जी मृत मनुष्यास जिवत करण्याचा मंत्र, युक्ति 'प्रमाणा समान होत नाही तसे संज्ञीवन दिया नादत नाही।' —विद्याहरण ४१ ०होणे—सजीव हाणे, जिवत होणे, आगलाभ होणे संज्ञी यनी—की १ मृतास जीवत करण्याची विद्या, युक्ति, मंत्र 'तुका म्दणे मान्या विडोवाचे पाय। संज्ञीवनी भाडे हदया माजी। —हुणा ८१० २ मृतास जिवत करण्याचा शुण अस जेली एक वेळ, औषधी, अमृतवडी 'जरी परमाणू एकडे। संज्ञीवनी मूळ जोडे। —झा १८ ८३६ ३ (साकेतिक) अमृतवडी यावरून अमृतराव घेवचे यास हा शब्द योजित 'संज्ञीवनी व बावळा (शिशाच्या) एक आहेत।' —स ५४५३ ०मुद्रिका—जी वावडिंग छोट वगैरेचे मिश्रण कलेडे एक औषध, गोळी ०मणी—३ मृतास जिवत करण्याचे सामर्थ्य असलेला एक वास्तविक मणी, रत्न ०मंत्र—३ मृतास जिवत करण्याचे सामर्थ्य असलेला एक मंत्र संज्ञीविनी—जी संज्ञीवनी

संज्ञुकता संज्ञुगता—वि १ योग्य व्यवस्थित करी वर, जुळणारा, शिस्तवार, पद्धतशीर (राज्य, सध्यान, कार मार) २ आटोपशीर, आठोक्यातील प्रमाणशीर, नमस्त (काम, धरा, व्यवसाय) [स संज्ञुग] संज्ञुगणे—कि (माण) असत रचते चारविणे, समाधान मानणे, प्रमाणात, व्यवस्थित रीतीने काम करून घण

संज्ञुगई—जी एक ग्रामदवता 'वडगाई, वापगाई संज्ञु गाई इत्यादि देवतांच्या मावतीत.' —खया

संज्ञुतपत्र—न परस्पर विरुद्ध पक्षांत समेट घाल्या वदलचा लेख, कागद [स संज्ञुयुति]

संज्ञुदा—नि तयार, जग्यत, पूर्ण, सज्ज 'परंतु माझा बागा जाण्याचा घामल संज्ञुदा व झेजाची मदत' —पेद १ १२८ [स संज्ञुयुज] संज्ञुद—वि सज्ज, तयार 'सिलेमार संज्ञुद ते राठताचे।' —संक १ २ १५

संज्ञीक—ग—३ साठा, सवय, सच [स संयोग]

संज्ञीगणी—जी १ तयारी, तरतूद, जोडणी, पुरवठा, पर्याप्त, सचय, सिद्धता, साधुगी २ सपादणी 'जाता असो हे संज्ञीगणी। प्रमावतीती साग हरिणी।' —कथा १ ७ २३२. [स संज्ञुयुज] संज्ञीगणे—जकि सिद्ध करणे, सज्ज करणे, तयारी, तरतूद करणे 'पासरीले वास्त २५। संज्ञीगिले गुडहीले हस्ती।' —आय मराठी कविघोत्री—उ ४८ २ 'त वळीं रय संज्ञीगिला। अरूर मयुरेबाहेर निघाला।' —कथा ४ ६ १५ 'रय दिविका संज्ञीगून। तत्क्षणीं निघाले। —साय किर्दिका ८ १९

—मकि १ सपादणे, पुरवून घेणे, पुरवठ्यास घेणे २ (बा) छुपणवणाने करणे, टापटीप्रीने वदत पुरवठ्यास आणणे संज्ञीगणी—३ युक्तिधर्म व पाळणारा साधु घरातारी गोसाली संज्ञीग—३ परिस्थिति वनाय, घटा 'अशा संज्ञीगता शहरचा बंदोबस्त पोस्तिफहून होणे शक्य नाही' —नानासा देव दिने यांचे आत्मश्रुत २९७

संज्ञोदा—वि जोडलेला, जुपलेला 'बतुरगा परिवारा। संज्ञोदिया रक्षरा।' —झा ११ ३५७

सज्ज, सज्जित, सज्य—वि १ तयार, सिद्ध स्वर गुगारलेला, मूषविलेला, सजविलेला, साधनयुक्त, मोक्षर कलजा 'आयवाही ०याफारी। सज्ज न होय।' —झा १३ १११७ २ जोडलेला, जोडून तयार (रय, धनुष्य, वगैरे) [स संज्ञुयुज] सज्जणे—जकि १ सज्ज करणे तयार करणे होणे 'घडे सज्जतां अगतज। निरस्तज झाले त काळी।' —सुमादि ४१ ५२ २ जोडणे, सिद्ध करणे 'भूषाव सज्जुनि आकण।' —सुमादि ४ १३७ सज्जतात—जी तयारी, साज शोभा पोषाळ, साधनसाधुगी

सज्जदनिशान—वि माद्रीवरील मटाधिपति खानदा-मधीले व्यवस्थापक —धका ८२

सज्जन—३ १ सोरवान, सार्विक, शुणी मनुष्य 'आतां नमु सत सज्जन' —शनि २ सखा मित्र 'तु माझा सज्जन मी दुष्टी सांगता।' —व ५२५ ३ रामदास समर्थ 'हं असो जाडिचीं असतां सज्जन।' —दावि ८२ [स सज्ज जन] ०गिरि—३ सज्जनगड परळीचा किण 'सज्जन गिरि बरि मोस प्रदानी।' —च ६ ९

सज्जा—उ १ घराच्या सर्वांत वरील मजल्यावर केलेली हवाशीर खोली, बदिस्त जागा, चढखाला २ खिडकीपुढे काढलेली उघडी जागा, गॅलरी ३ नाटयगृहातील दुसऱ्या मजल्या वरील कठड्यावळीच जागा, गॅलरी ४ लग्नबंदीखाली अगळेच्या शेनअमीनीचा लोबलचक पग ५ जकातीकरिता पाडलेले प्रीत, विभाग उदा० पुणे सज्जा, नगर सज्जा [हि छज्जा स छाया ?]

सज्जाधार, सज्जीवार—उ एक प्रकारचा हार, सिधु घनैत्रित, एक अलकली, टांकणहार [स सज्जिआधार, प्रा सज्जिआधार, हि सज्जिआधार]

सज्जाद—उ १ मुसलमानाचा प्राभेनेकरिता बसावयाचा गालिचा, चर्ई २ गावीर बसणारा हफदार -आदिलशाही फामाने [नर सज्जादह]

सज्जगुरा—उ बाजरी, सज्जगुरा पहा 'कोणी घाढीं सज्जगुरात सोहून चारीत बसले' -भाब १२५

सट—छी १ छुद्र व वय पसुलील सहावा दिवस, पट्टी (व) निघेपत मार्गशीर्षे छुद्र पट्टी हा खरोबाचा दिवस, चपापणी २ एक वस्ता, सटी, दुर्गा देवता ३ या देवतेची उपासना, पूजा ४ पट्टीपूजा ही वाळतिणीच्या सहाऱ्या दिवशी करतात [स पट्टी] सटयणी—न मार्गशीर्षे छुद्र पट्टी अथवा नचापट्टीच्या सुमाराय पडणारा पाऊल सटवर्ण, सट्यावर्ण—अकि १ पट्टी देवतेची बाधा होणे, मूल जन्मल्यापासून सहाऱ्या दिवशी मृत होणे, अगर, आजारी पडून त्या योगांनी पुढे मरणे 'अक्षरि अजुना सटवले पाळा' -इ ३६ १३३ २ (ल) नाश पावणे, क्षय पावणे 'गुरु अक्षि ते सटवली' एकापरी' -दा ५ २ ६० ३ गर्भपात होणे नासावणे 'वध्यागर्भे सटवे सपूणे' तैज्जमरणमुकासि' -एमा २२ ४०८ सटवला—वि सटवीने मारलेला, जन्माच्या सहाऱ्या दिवशी मेलेला, बाधा झालेला 'सटवल्याने बाले' कोणी न करितोचि उदास' -एमा २८ ११४ सटवा—वि वाईट सटवाई, सटवी—छी १ पट्टी देवता, सटी, एक छुद्र देवता, ही लहान मुलास उपद्रव देते हिची मूल जन्मल्यानंतर सहावे दिवशी पूजा करतात 'यह म्हणुनी सटवाई' -दा १३ ८ १२ 'तेवीचि सटवीचिये राती' न त्रिसविजे जेवी वाती' -झा १८ ८३० २ (ल) कुटाळ, डुट ही एक लियांस उदेझून वापरवयाचा अपपद 'माक्या पलीं वाग म्हणून सजे' -वाव २ २ ३ (ल) (व) सटवीची बाधा सटवीचीं अक्षरे, सटवाचें लिहिणें—नअव त्रपल्लिखित, सटवीने मुलाच्या कपा कापर लिहिलेला लेख प्रारब्ध सटवीपूजन—उ पट्टी देवतेची मुलाच्या सहाऱ्या दिवशी करावयाचे पूजन सटवायसहागरी—उ अर्धवट, वाचळट मनुष्य सटावणी, सटावणे—सटवणी—जे

पहा सट्टी—छी सट पहा पट्टी देवता 'आणी वाचून जात सटी' -दा १० ६ ३४

सटक—छी सुताची दोरी -चित्राची माहिती २३ सट-कण-कन-कर-दिनीं-दिनीं—किवि १ त्वरेने, एकदम, झटकन, पटकन २ फळातून बी उडते त्याप्रमाणे आवाज करून [ध्व]

सटकर्णे—अकि सपाटघाणे पाजूला होणे, चटकन दूर होणे, निसटणे, झुडवात कपून मधूनच नाहीसे होणे, घनानातून मुक होणे [ध्व सट्ट] सटकपावली—छी झटकन निघणे, चालू लागणे, निसटून जाणे (कि० कर्णे)

सटका—उ १ झटका, हिचका (कि० मारणे, देणे, वसणे) २ जोराचा धका, फटका, तडाखा ३ (वडोदे) चित्राच्या कवारपट्यास बांधलेली दोरी -चित्राची माहिती ३२ सटकावणे—सकि झटकणे, टोकणे, खरडपशी काढणे

सटपयावटपया—वि छुद्रक, कफकक (मनुष्य), असा तसा, कोणी तरी 'अग हा सटपया वटपया सटक्याच गोष्टी करी' भाव भुजया खापर मिलेना पहा सयाच्या बरी' -परा ११ २५

संटणे—अकि मावणे, साटणे, साटविणे, आवरणे 'एवीनि रमेच्या वचना' इथे न सेडे शकमना' -सुरा १ 'देहपुदीची अंगळा' स्वर्णी न सेडे' -अमृ ८ ४

सटपट, सटफट—छी जळकळाट, जोराची शिफ्याबाजी, खरडपशी सटपट-टा, सटफट-टा—किवि सटपट, जलदीने, लवकर, वाटवडीने (कि० कर्णे, वोलणे) [ध्व-सट+फट] सटपटया-फटया—वि जोरजोराने, मोठमोठ्याने सावातावाने शितीभाळ करणारा

सटघट—छी (व) सटपट, व्यापार, उद्योग 'क हीं तरी सटघट चालू असते' [ध्व]

सटर—न घोटा (इ) शाल

सटरफटर—न किरकोळ, कारिफसारिक, राहिले साहित्य लहान जिवस वस्तु सामान

सटल—छी १ सटकणे, झुडकी, झटकन निघून जाणे, वचन मित्रा करारातून निसटणे (कि० खाणे) २ सत्या पासून ढळणे, थाग, घाता, गप्पा (कि० मारणे, हाकणे) ३ (व) इशगव 'जरा सटली केले वी काम विचडले' 'सटली-च्या-वि १ निघटणारा, सटकणारा २ सत्यापासून ढळणारा, बापाड्या

सटसट-टा, सटाटां सटासट—किवि १ सटपट, जलदीने, २ पावसाच्या वगेरे आवाजासारखा आवाज करून [ध्व]

सटसटीत—वि फडपळीत, रड्ड, फडफडीत, टणक, कडक (भात, हाल वगैरे)

सटा—श्रीजव केसाचे सड; जटा, घोड्याची आयाळ
'वृसिहाच्या दीपां पिवळट सटा पिंगट पिका'—तुहसिर्द्वेज
'कर्णाया योग्य कशा होती जयाच्या सटा कुरात्रांन कशा।'—
—मोड्डण ३७ २

सटारणा, सटारा—वि अवाढव्य, अचाट, भय, प्रचट,
विशाल, मोठा

सटालणें—अकि निसटणें, झटकणें

सटाली—स्या—सटली—स्या पहा

सटो—श्री सट, सटवी पहा 'ग्रन्ना रिडितो अट्टी'। भाणि
वाचून जाते सटो।'—दा १० ६ ३४

सटोऊ—वि व्याख्येसहित, टीका, भाष्य, व्याख्या,
विवरण जोडलेलें [सटोईका]

सटोप—वि टीपा जोडलेलें

सटीसामाशीं—किवि १ कधीं तरी, केव्हां तरी २ प्रमं
गणें, क्वचित् प्रसगीं [स पट्ट+प्रमास]

सटीसाचत्र—न मत्सर, हेवा, द्वेद (विशेषतः क्रियाचा)
[सटी+सापत्र]

सटेगोपाळ—उ लबाड, धूर्त, कसब्या, केव्हादि हातावर
हुरी इज्ज निसटून जाणारा [स यळ+गोपाळ] सटेगोपाळी—
श्री लबाडी, दगलबाजी, कसबपण

सटेल—न (विणकाम) धोटा (इ) शटल

सटेल—वि अरुमुद्रा, आडदाड [शट]

सट्टक—श्री (व) खरटपटी, तासटपटी [सटकणी]

सट्टक—उ एक नाटिकाचा प्रकार 'जो नाटिका समानवि
सट्टक बहुधा स्यास शुध म्हणती।'—कौर्ममज्जी १ ५

सट्टल—ली—श्री सटल पहा

सट्टा—उ १ सोदा, व्यवहार, विनिमय २ जोखमीचा
व्यापार, व्यवहार, पुढें मालाची किंमत घडेल किंवा उठेल याचा
अदाज बांधून आगाऊ केलेला व्यवहार ३ मक्ता, कप्ताट, ठेका.
[वेप्र १३=विनिमय, हि सटा] सट्टाचट्टा—उ व्यापारी
व्यवहार, देवघेव विनिमय, अदलाबदल, सराफी सट्टेबाजी—
श्री, सटा करण्याचा नाद, खोड, व्यसन सट्टी—श्री. (व.)
घशिला, शिकारस, सधान 'त्यानें कोणीकडून सटी लावली
कळेल नाहीं पण नोकरी मात्र घामदार पटकावली'

सट्टट्टट्ट—उभव (तिरस्कारार्थी) स्नेहीमंडळ, स्नेही
सोमती, मित्र [स घट्टु ट्टि]

सट्टया—उ (ना) सडा, नि सग

सट्टयागट्टया—उ (ना) चीजवस्त, पसारा 'त्यानें
सट्टयागट्टया गुंडाळला व पटून गेला.'

सट्ट—श्री. सट पहा [स. पटी] सट्टरणें, सटावणें,
सट्टळणें, सट्टघाई, सट्टची, सट्टधीपूजन-सट्टवणें, सट्टवाई
वगैरे पहा

सट्टया—उ (यु) साठ दिवसात तयार होणारा, गुजराय
मधील एक ज्वारीचा प्रकार—केसरी १३ १० ३६

सट्टी—श्री सट पहा सट्टीसामाशीं—सटीसामाशी पहा

सट्टी—श्री कचोरा

सड—उ १ घस, टोंब, चुट, ज्वारी वगैरे कापल्यानतर
रोतात राहणारा बुडळा, छुटारा, पसाडी, घाल्य २ (स)
(अश्लील) अनैशिय, (बेल किंवा रेवा यांचें) लिग ३ (ल)
आवळ, स्तन, आसक, धान ४ (इकराचा किंवा इतर प्राण्याचा)
राठ केव सड आवळणें—रोखीचे स्तन कोंकुरान दूध पिक
नये म्हणून वायून टेवणें

सड—श्री १ पदत, तहा, बढिवाट, लढ गोष्ट (किं० देणें,
चालत येणें, चालणें, पडणें) 'ही सड कारकुनांनीं मुक्तमान
प्रयकारापासून वेतली आहे'—विजि १८९६ ८ १४८ १
साक्षीदाराची तोंडी अगर लेखी जबाबी, पुरावा, दस्तऐवज,
कानपत्र, जुवा पुरावा 'कसवे पैठण येथीळ सड आली'
—वाडसमारी १ ३२५ २३ (कु) लोवण, खाच, खचरा; कातरा,
खाप [फा]

सड—श्री सादळ काढण्याची क्रिया [सडणें]

सड—वि सडा, मोजा नसलेला 'माजचे पोडे सडवेधड
गारवी पुढें विनी घरती।'—ऐपो १८४

सडक—श्री १ रस्ता, तयार केलेला रस्ता २ दोर, लाव
व जाड दोर (गादीवर ओसें वगैरे बांधण्याचा); मोजण्याचा, पाणी
शेवट्याचा लांब दोर, सखलादीची पटी. ३ जुगदान, घटवा,
वगैरेस लावलेली दोरी ४ रेसामी गोप, रेसामी गोंड्यासकट दोरी
(सरवार, खत्रीर वगैरेस लावलेली, पांगोट्याची विरीद) चवरी
'ढळतु फतारे पताका। मिळतु चवरे सडका।'—श्रिगु १०१७
'कशयतुच्या सडका'—पुरवणी ऐरापुर १ ५०५ ५ लांब व सरळ
तरतार. 'चाळीस धुजार सडक करानाटकची बमकती।'—ऐपो
१०७ 'सडका पाश भिडिमाळा थोर। घेऊन पुढें धांवती।'—इ
२२ ३१. ६ (ल) लव, सडपातळ मनुष्य ७ पदराच्या
दुप्ता 'चोसाळपणें झळकती। पालव सडका।'—ज्ञा १९

८ केसाच्या जडा, सडा, केसांची वेणी 'घन नाहीं करी
अडका। जेवें कच होतील सडका।'—राला ११५ १९ 'सडकेला
कळमीवळळच्या ताप।'—होग ८१ ११९.—वि १ सरळ, येत,
सीधा (रस्ता; पवित्र, रांग, ओळ) २ ताठ, उमा (मनुष्य, हाड,

स्तम्भ) ३ धोपट, उपहउपड, स्पष्ट, खणखणीत, रास्त (उत्तर आरोप, शिवी वगैरे) ४-विक्रि विषहक, एठदम, घडाक्यानें, वेपवईनें, सुगम, धूम, (पिणं, सेवन करणें, जुगार खेळणें वगैरे व्यसनासारख्या गोष्टी करणें) [स सरळ=सरळ] म्हून् राळा भाईं घुरमा आणि शेठजी सडक साती सडका-सवें जरूर त्या गोष्टी, सवें गोष्टी 'साती सडका भक्ता वेळ' 'सडकपातळ-वि सडपातळ, सडसडीत

सडकणी—ओ जोरजोरांनं चोप देणें, मारणें, दणकावणी, धपकावणी, घाव घालणें, कुटणें (धान्य वगैरे) [सडकणें]

सडकणें—जकि १ गारा, पावसाचे मोठे येव, खडे वगैरेनीं मारणें २ दोरी, छडी वगैरेनीं ताडण करणें ३ लाप, दुगाणी वगैरे झाडणें ४ लाकूड, दगड वगैरे साफ न करता सुमाराचा आकार देईल असें कुडावर दिवा घुतकी वगैरेनीं सरासरी लासणें ५ घुवा वयाचें दगड दगडावर जोरजोरांनं आपटणें ६ मळ, कीट निधून आर्वें म्हणून धातूचा तुकडा ऐरणीवर घणानें जोरांनं ठोकणें ७ सरासरी धारीक अंश वेगळा होई असें मोठ्यानें पाखडणें, उभळणें सामान्यतः कोणतीही गोष्ट सरासरी पाईवाईनें जोर जोरांनं, निष्काळजीपणानें करणें [ध्व १]

सडकणें—अकि निसटणें, पळ काडणें, पडून जाणें, नाहीत होणें सडकणें पडा

सडका—उ (पावसाच्या मोठ्या सरीचा होणारा) सड-सड असा आवाज [ध्व]

सडका—वि नासका, कुजका, सडलेला, विघडलेला [सटणें] सडका पाय—उ सडलेला, विघडलेला पाय ज्यामुळें सर्व पदार्थ नासण्याचा, विघडण्याचा समज असतो असा वेगळा काढ केला त्याचा सडलेला, विघडलेला भाग (किं ठेवणें, राखणें, राहणें, सोडणें, काडणें, कापून टाकणें) सडका धोंवील-वढेल बोंवील पडा

सडकाशी—ओ जमीनीच्या मशागतीचा एक प्रकार -नेसरी ४ १२ १६ [सड+काशी, काया १]

सडकीच—वि अथर्व, साधारण सरासरी पडलेला (दगड, दगडकाम, लाकूड, लाकूडकाम) 'कमालीचे दशेनी दगड सड कीच असाव' -मॅट ८१४ सडकीच जातें-न टाकीं न लाविलेच्या, साठीव नसलेल्या दगडाचें जोतें

सडकून—किवि रगडून, सपादून, अतिसाय, पुष्कळ हें अज्यय क्रियापदाबरोबर जोर, तीव्रता, आवेश, अतिसयता, वगैरे दाखविण्याकरिता जोडतात याच अर्थी कडवावून, कचडून, खसादून, दपडून, रपादून वगैरे अन्ययैदि जोडण्याचा प्रघात आहे [सडकणें]

सडकोळा—वि (राजा वों) काटकोळा, रोडका, वृष

सडगर—उ (कर) कष्ट, धम, नास 'कृती करावेत तुझे सडगर ?'

सडगळ—ओ नवे लावणीची पामवेल

सडगळ—वि उ (व) मोठाघाटा

सडगा—उ सोटा, डोणपा, सोडगा, काटी [सोडगा अल्पाची]

सडघाण—ओ (गा) सडा 'आवसाईत कालच्या वादळानें आवयाची सडघाण पडली होती' [सडघाण ?]

सडघाण—ओ सडलेली, नासकी, कुजकी स्थिति (अन, फळे, वस्तू वगैरेची) [सडणें+घाण]

सडण—न १ काडण, कुटणें, मुसळानें घाव घालणें २ काडण्यासाठीं, पाव घालण्यासाठीं घेतले धान्य (तांदूळ, डाळ, वन्या इ.) [सडणें] सडणावळ—ओ सडण्याची, काडण्याची मजूरी, मोल सडणी—ओ काडण, कुटण्याची क्रिया सडणें—जकि धान्यावरील तूस, फोळकट बोंडा वगैरे काढून टाकण्यासाठीं, काडणें, कुटणें, मुसळ वगैरेनें घाव घालणें [स सड्]

सडणें—अकि कुजणें, नासणें, विघडणें, खराब होणें [स. शब्द प्रा सड, हिं शु सडना]

सडणें—अकि सोडणें, टाकणें, त्याग करणें 'अद्यापि वेधली धृष्टी । न सडी शयु हे ।' -मृ २९ 'परी नेणिवेतें नसडिसी ।' -हा २ १० १० [सडणें]

सडताळा—उ दोर, काढणी, सडक -कित्याची माहीती २२

सडधोपट—किवि (विर) सरधोपट पडा

संडपडणें—अकि (व) लट्ट होणें -वसण ८ ५१ २४५

सडपानळ, सडंवल—वि किरकोळ अगचा, काट कोळा, रोडका, वृष

सडमिसळ—वि (विर) सरमिसळ पडा

सडशिग—उ सडा मनुष्य, फटिंग, सडेसोट, अविवाहित मनुष्याबद्दल विनोदानें येजतात

सडसड—डा—किवि पावसाच्या आवाजाप्रमाणें आवाज करून (छडी वगैरेनीं मारणें, सोडणें) [ध्व]

सडसडणें—अकि सडसड आवाज करून पडणें, तडतडा मारणें सोडणें [ध्व]

सडसडीत—वि १ फडकडीत, वृष, मोकळा व फडकडीत (भात वगैरे) २ उच व सडपातळ, अगासरसा व पीळदार (मनुष्य), सरळ व न विस्तारलेला म्हणून दिसावयास चांगला (वृष),

सडसाक्ष—ओ—ओ लेखी दिवा तोंडी पुरावा, दस्त-ऐवज, दाखले, प्रतिज्ञालेख, जबाब्या, वगैरेस व्यापक सडा सडा [सड+साक्षी]

सडा—५ १ शोणमाती, रग वगैरेचा दाट वर्ण (किं० चालें, टाकें, देंणें, शिंपणें) 'पोसाळा वंकाणाचा हातीं । नारी सडे घालीताती ।'—शिशु ५९० 'सदा सडे समार्जेन । पतीं तुळशीचीं वृक्षानें ।'—क्या २४ १२२ 'वरनि सडा समार्जेन गोपी कुम सेडनि कुशी'—वनदयानाची भूपाली ३ (४) पसरण, विखण उधळणी (फुलें, फळे, हरप, नाणीं वगैरेची—देवदेवर, माणवाच्या यदीत वगैर) 'जा मय हातीं च्यावा त्याच्या श्रुते श्रुती हा सडा हांपडेल'—नि १९२ 'दिव्य सुमनाचा सडा तो विराने चढूकडा ।'—भारा बाल ११ २९१ 'होता सडा गुलांचा पडला ।'—त्रिक १०० ३ शोणसडा, सडासंमार्जन, सडा सारवण—न केर काडणें, सडा टाडणें वगैर, झाडसारव, झाड-लोट, सवाळचें नुदीच काम

सडा—३ डोंगरपठार डोंगरपट्टी, डोंगरा-या साम्या वरील सपाट जमीन 'साळुक्रियांत सडा आढे ह्ये जाणा बाहेरून माती आणून ...'—बाइसमारो ६ २४६ 'सडे पगरीं राहिले स्वप्न ।'—दादि ६२ २५

सडा—३ नाडा, रस्ती, बळलेली सुताची दोरी, सुतळी 'मी बावडी वृ एक सडा नको मांक आया'—सला २ 'बाव बीला जसा सडा मागें खेंबीत असतो'—सास २ ४१८, सड्या—३ (कों) पाणी काढण्याची दोरी

सडा—वि एकटा, मोकळा, वेगळा, स्वतंत्र काही एक मागें व्याद नसलेला, फटिंग रिहामा, कामांत न गुलेलेला, उप-योगात नसलेला, 'आमें नसलेला, भाड्याने न दिलेला (गाडा, जनावर वगैर) 'आत कानडा लोक फाकडा, शिपाई सडे तल वार'—ऐषे १८३ 'कारभार—३ मोकळा, सरळ, उपर व्यवहार, विन घोटाळयाचा व्यवसाय धडा, पोपट मागीं काम, देवघेव, व्यवहार वगैर 'धस्त—वि ३ १ घसकनदन, घसकटराव, एकदम पुढें घुसणारा, अविचारी, उतावीळ (मनुष्य) २ सडा फटिंग सडेसोट आगापिंठा नसलेला, मागें कोणताहि व्याप, पावद नसलेला (मनुष्य) 'फटिंग—३ बायकापोरें, आगावाचा, ६० काहीएक व्याप पाव नसलेल्या मनुष्यास विनोदानें इष्टा तात 'फोक वि सरळ व तगतीत सडापातळव देखणा अशा सत्ता व नीटस (मनुष्य) 'मक्कलीस वि अविवाहित एकटा व गरीबीतील मनुष्य काबाडकट करून एकटा राहणारा [सडा—भार मक्कलीस—गरीब] 'साडा—साडा साड—सोट—वि १ निमग बायकापोरें नसलेला एकटा २ फावा नसलेला (वृक्ष) सडी को १ एकटी 'मोठे श्रीमंत बाईसाहेब सडी पाहिली ।'—ऐषो ११५ सडी आयती—जी नि सगण्या, सगरादित्य 'ऐसा शारिरस समोगाचिचे राती । माडीं घावला सडिया आयती । तव कर्मसयाची पाहाती । पाहाट जाळी ।'—हा ७ १३०

सडी पौज—जी लोफणाना मुणें वगैर सडाथर बराबर नम केलेली, लडाईच्या सपारीने निघालेली फौज, दुसरीं हत्यार घेऊन आणारी पौत्र **सडी** बायका—जी मूल नसलेली स्त्री, अगा वरील मूल नसलेली स्त्री **सडीसाड**—साट—साट—जी १ मूल नसलेली स्त्री, बांधू स्त्री 'सडीसाट नयन क्रिती माट पडाति पन दाट अनुनि ठरि हाट धरुनि शिपचढल'—राग ६७ ५७ २ एकटी स्त्री, जिळा कोणी आतबार्क नाहीं अशी स्त्री **सडीसाड**—क्षी—जी सुखजगतीचा पुराणा सडासाड पहा 'कायाकडे चालविन्यास सडीसाड पण्णार नाहीं'—बाह्यावा २ ३६ **सडी** स्नारी—सडेस्वारी—जी योवर लंकाजमा न घेतां निघालेली स्वारी 'केले सैन्य सपारसडीस्वारी हागें वेऊन ।'—ऐषो ४४५ 'फौजेंत केले ताकीड सडेस्वारीला ।'—ऐषो २८१ **सडेळडधु सडे साट—ट**—वि सडागोट फटिंग, अविवाहित, स्त्रीपुत्रादि परिवार नगेल्या सडेसोट—३ सडासाट एकटा, फटिंग **सडेसोट पणा**—३ वसुवैतकोरपणा, शेवटोवपणा **सडेहुपट—हुप्पा**—३ १ ज्योत मादी व पिलें नमतात अशा बाजाराच्या दोळीचा मुख्य नायक २ अविवाहित मळलीतला, व्रजवाची

सडा—वि उच व पळकट पिप्पाड, दाहण **सडार**—जी सडणावळ, काढणावळ **सडाका**—३ सडसड आवाज होई अशा दोरी वगैरेचा फाट काटा, पाऊरा वगैरेचा वर्णाव तडाका, टिडकाव [अ]]

सडाडा सडसड—डा—क्रि वि सडसड असा आवाज करून (पाऊरा, छडी, चावूक यांच्याप्रमाणें) [अ]]

सडास—३ पायखाना चौबूरप, शेतखाना [दि स]

सडिव—वि राहिक, काडलेले, कुल्लेने 'नानापरीच्या आतरी । सडिवा सोडिवा परवडी ।'—एमा २५ ३७४

सडिया—३ विकार, रोग, सडी पडा 'विपयाचे या पाया रवा । सयें लाग झुपाराचा सडिवा ।'—भाए १८० [सडने]

सडी—जी १ मनुष्य व पशू यास होणारा एक रोग, शय २ जसमेर माटा वसुम टाकतात तो पावरा निर्यास, असडी [सडने]

सडी—जी बाजूचे कुसळ धसडी छुट सड पडा

सडी—जी पुण्यकारिता घेतलेली लेखी किंवा तोंडी जवानी सड पडा प्रगकोडारें सडया लिहून घेतल्या 'काड समारो ७ २०४ 'पुन—न दातला साक्षीपत्र 'दाखलालेहू आणले तें सडीपत्र'—भाज १८३४

सडी—जी (कों) (सडसा व दमणी यात सडविलेले) हसाड धड राहण्याकरितां हसाडा बरोबर खालच्या बाजूनें मार लेली छुगी

सडीक—वि १ कांडलेले सडेलेले (तावूक डाळ वगैर) २ गोवारीची जात—इपि ६१४ काडलेल्या वियापासून सपत्र

झालेल्या गोवारीच्या शेंगा (या स्वयंर शिजतात) ३ सालसुद्धा शिजणारी (वाल्पापडी, मेहदळ वगैरेची शेंगा) ४ मोड, मुखत देवण्या करिता पडदा ठवून, संकेतानें बोलावें तसें न करता स्पष्ट, शिरी, उत्तर, प्रत्युत्तर वगैरे करून

सडीव—वि सडीक अर्थ १ पदा.

सडेतोड—वि १ जियल्यातियें, तावडतोय, तडकाफडकी निकाल देण्यासारखा, पटवळ, कामाचा उरक असणारा २ निराळा, एकटा, सुटा, नि सण, नि स्पष्ट [सडा-तोडणें]

सडेमुंडली—खी एक औपधी मुळी, कद

सडेल—वि सडलेलें, कुजलेलें, नासकें, कुजकें ० बोंडीळ-उ अत्यंत कृश, कुरप (मनुष्य) ० भात-उ १ विपडलेली, पुवळलेली जखम २ रक्कपितामुळें विषरलेल्या मासल भाग ३ (ल) घाणेरडा, ओंगळ मनुष्य ० मदार-उ सडेल बोंवीळ पदा

सडोळ—वि डोळम 'ते तेथीचे सडोळपण।' -गीता २ ६६०. [स+डोळा]

सड्या—वि १ क्षीण होत जाणारा, क्षयी, श्रित्त जाणारा २ खपल्या पडणारी (जखम, क्षत) [सडणें]

सड्या—उ (सुतार) किंको, विमणें, सुताराचें एक हत्यार [सडा]

सडळ—वि उदार, अघळपघळ, घळमळीत, सैल, मोकळा-चाकळा 'थोलुनचालून हाताचा सडळ' [स शिथिल, प्रा. सिडिल, हि डिळा स भदावद-सड्डाल-सडाळ-भाय १८३२]

संदाळ—उ सरकारी सार, दड वगैरे कोणताहि बोजा योग्य प्रदानात नसून दणें अवश्य करावेली लोकांनीं तो आप सात प्रमाणशीर वाटून घेऊन तयार केलेलें खाजगी पत्रक

सडील—वि शिथिल, सडैल, ढिलें 'सेवाक्षियेचें धैर्यवन्न : सडील झालें झगडता।' -सुमादि १२ १४१ [स शिथिल]

सण—उ १ उत्सवप्रसंग उत्सवदिवस, आनंदाचा दिवस २ उत्सवप्रसंगी केलेली चैन, मौज, जेवणावळ वगैरे. 'रीण काढून सण करणें ३ सणाच्या दिवशीं विशेषत दुसरा, दिवाळी वगैरे प्रसंगी आशिताना वाढून यावयाचें जेवण, शिधा वगैरे ४ विवाहोत्तर जावर वगैरेस मित्रा इतर नातेवाईकास दिवाळी, क्षिमा वगैरे प्रसंगी यावयाच्या मेजवानीच्या भेटी, देणूया, पोपास वगैरे [स क्षण] ० फारी-उ काक, बळुतेदार, आश्रित वगैरे सणाच्या दिवशीं ज्यास वाढणें शिधा वगैरे यावयाचा असतो ते ० चर्द-खो सणाच्या दिवशीं चाक याकडून वळतेदारास मिळा वयाचें धान्य (कि० देणें, माणणें, घालणें) ० वार-उ १ सणाचा दिवस २ सणाच्या दिवशीं वधूवराकडे परस्पर पाठवावयाचे

अहेर, देणयावगैरे (कि० करणें, देणें) ० सुद्धी-सुद्धीस-सुद्धी-खी-उ सणवार, सणाचा दिवस सणु-णू-उ सण, उत्सव सण—उ ताग 'अक्षितो सण कमा कडया हो।' -भिगवि २२ [सं क्षण] ० फाडी-फाडी-खी १ तागावरील चाख काढून घेतल्यावर राहणारी काडी २ अयाडी भेडी यावरील दोर काढून घेतल्यावर राहणारी काडी ३ (ल) आगकाडी सणाकी-खी (गो) तागाची वस्तु

सणई—खी एक अलंगुजासारखें पोचळ नळीचे केलेलें वाय सणरू—खी वळ, वेदना, तिडीक शिनीक पदा (कि० निषणें, उठणें, घालणें) [ध्व सण/सणादी-उ १ समर, वेदना, तिडीक, उणका घमक पदा (कि० निषणें, उठणें, घालणें) २ गोळी बाण वगैरेचा शिळीसारखा आवाज [ध्व]

सणरू—खी (ना) लहर, हुकरी. सणकी-वि लहरी सण-कण-वन-कर-दिनीं-दिशीं—किवि वेणानें जाणारी वदुबीची गोळी, बाण, छडी विंचा वावकाचा मार, दु खाचा घेग, तिडीक वळ वगैरेचा उद्रेक याच्या प्रमाणें आवाज करून [ध्व] सणकरणें-भक्ति. सणकून आवाज करून जाणें, शीळ घालणें, गाणें, तिडीक निषणें [ध्व]

सणकी—खी (माण) चारी पाय पाडरी असलेली मंडी. सणग, सणंग सनग—न विणलेलें वळ, वळाचा तागा, नग, उंबी वळ 'हे गीताक्षपी सणग अजबलशासून अखेरीपर्यंत अत्यंत योग्युतर चितानें सलग विणलेलें आहे' -गीर ४६२. [नग] सणगावर—किवि सुदेमासास 'सणगावरी मुकुदा। परतुनि एकदा आपणो।' -ह ८ १६१

सणगर—उ योग्यदा विणणारी एक विणकर जात [सं क्षण+रू]

सणगरणें—सक्ति (क्षण अप) शृंगारणें. 'वधूला सण-गरतात' -मसाप ४ २५५

सणग-सणगण—किवि बाण, बंदुकीची गोळी, शीळ, गाणें, वगैरेच्या आवाजासारखा आवाज करीत [ध्व]

सणतिचार—उ सणाचा, उत्सवाचा, आनंदाचा दिवस. [सण+तिचार]

सणव—उ (गो) सण, ताग [स क्षण]

सणचिया—खी अब (गो) अळशी, जवस 'सणीवि-याची पापा' अळशीचें पोटीस

सणसण-यां—किवि सणवन-कर वगैरे पदा

सणसण—खी गाणें, शीळ घालणें, बाण जाणें, गोळी जाणें वगैरेचा आवाज सणसणणें-भक्ति १ सणसण अथा आवाज करणें २ हातास वगैरे क्षिणक्षिमा, स्वरुण जेणें (कठिन पदार्थावर आघात करताना, टोला मारताना) [ध्व]

सणसणाट-५ सणसण असा अतिशय आवाज, सणकार, सणकारा सणसणीत-वि १ सणसण आवाज होईतकें साप लेंलें, उकळतें (पाणी, दूध, तेल वगैरे) २ क्षणझणीत, अति शय तिसट (भाजी, पदार्थ) ३ घट, दाट, मक्कम, दणप, पीळदार (कापडाची वीण, वाघलेला गडा, दोरा, मनुष्य, जनावर वगैरे) दिलें, सईल, गवाळ मग्वे असें ४ स्पष्ट, खडपडोत, साफ, सधेतोड, खणखणीत (नकार उत्तर, जवाब, भाषण, जावमाल वगैरे) ५ खडखडीत, सुरासुरीत (वाळलेले वस्त्र वगैरे) ६ खणखणीत, स्पष्ट आवाज करणारे, चोख (नाणें, माळें वगैरे) सणसर-वि १ कणखर, मजबूत, मक्कम, टाठ, पीळदार (दोरा, वस्त्र, मनुष्य, जनावर, गडा, ओलें वगैरे) 'त्याचा प्रत्येक अवयव सणसर होता' -वज्रापात १०८ २ खडखडीत, स्पष्ट, सधेतोड, साफ (भाषण उत्तर वगैरे) ३ जोरदार, असींच, सुवलक (पाऊल, पीठ वगैरे) सणसरून-क्रि (भाण) सडून सणाटा-५ घनाटा पडा सणाण-५ बाण, बडुवीची गोळी, गाणें, शीळ वगैरेचा सीत्कार, आवाज सणाणणें-अक्रि सणसण आवाज करणें सणाणा, सणाणें-वि तीक्ष्ण, तीव्र, 'काट देखोनि सणाणे।' -झा ७ १५२ 'काळ केले जो सणाणें।' -झा १२ ५८६ 'नखे देखोनि सणाणें' -मुआदि ६ २७ सणासणी-की सणाची खणाखणी, बाण, गोळ्या वगैरेचा भडमार 'भारामारी, हणाहणी, सणासणी हाळी तों अताजी पतास सडेनासें जालें' -भाव ३३ सणाटाणें-अक्रि (ना) १ ताप चढणें २ ओपणें

सणी-जी १ डबू पैसा, दोन पेसे, पैशाची दुकल सहा इक्यांचें नाणें 'भणण सारा दणण जाला कणा पावती सणी।' -देवो ६७० २ जमीन मोजणीचें एक माप-सहा इंच सजणी पडा

सत्त्व-५ साधु पवित्र पुरुष -न १ त्रिकायाधित अस्तित्वाची तत्त्व, गडा -वि १ वास्तविक, यथातथ्य, खरें, यथास्थित २ योग्य, रास्त, उत्तम, शुणवान, खरें, थामलें, जड्डा (हा शब्द बहुधा समासात येतो उदा० सत्त्वमै, सत्त्वपना, सत्त्वय, सत्त्वम स उग्र, सत्त्वग सधिया, सत्त्ववना, सत्त्वेश, सदाचार, सद्रति, सत्त्वग वगैरे) [स] सत्त्वमै-न चागले काम, पुण्यकृत्य सत्त्वचन, सत्त्वविता-नजी चागलें कान्य, धार्मिक काव्य, पवित्र गीत सत्त्ववि-५ चागला कवि सत्त्वकवि, प्रतिभावान कवि सत्त्वकाल-५ योग्य काल, पुण्यकृत्योत घालविलेला काळ सत्त्वकालक्षेप-५ पुण्यकृत्यात वेळ घालविणें, सत्त्वकृत्यात खर्च केलेला वेळ सत्त्वराज्य-न चागलें कान्य, धार्मिक, नीतिपर काव्य, उत्तम प्रतीची कविता सत्त्वकीर्तन-न उत्तम पुरुषाचें गुणगान, सज्जनाची स्तुति

सत्त्वति-की पुण्यकृत्य, चागलें काम, योग्य काम, धार्मिक काव्य सत्त्विक्य-वि चागल्या कृतीचें, वतैनाचें सत्त्विक्या-की १ चागलें कर्म, चागली वृत्ति 'हे सत्त्विकाचि आवरवी।' -झा २ २६६ २ आदर सन्मान सत्त्वयाति-की ख्याति पडा सत्त्वचर्चा-की धार्मिक बाबीसवधी खल, पुण्यकारक वादविवाद, चागल्या प्रकारचा वाद, खल सत्त्वम-वि सर्वश्रेष्ठ, सर्वोत्तम, सर्वोत्कृष्ट 'शबरास म्हणे नृपसत्तम।' सत्त्वार्थ-न १ विशेष पुण्यदायक क्षेत्र, यात्रेचें ठिकाण, पुण्यभूमि २ आदराचें भाव असलेलें ठिकाण, जागा, व्यक्ति सत्त्वपत्र-५ चागला, योग्य, सत्त्व, पुण्यकारक मार्ग, सन्मार्ग सत्त्वान-वि योग्य, लायक, कोणतेंहि दान करण्यास, मान दण्यास, सन्मान करण्यास योग्य (मनुष्य) सत्त्वार्नी दान-न योग्य, पुण्यशील पुरुषास दिलेली देणगी सत्त्वपाळ-वि (राजा) वसदार दुधाची, चागले सोणी येणारे दूध देणारी (गाय, म्हैस वगैरे) सत्त्वपुत्र-५ १ शुणी, कनैब्यदस मुलगा २ त्रैवर्गिक स्त्रीपासून झालेला मुलगा सत्त्वपुत्रप-५ पुण्यवान, उदार, धार्मिक मनुष्य, साधु सत्त्व सत्त्वचित्त, प्रचीति-ती-की वास्तविक, चागला अनुभव सत्त्विय-वि १ सत्त्वपास, साधुसत्त्व, चागल्या लोकसा आचरणारा २ साधुसत्ता बद्दल, चागल्या गोष्टीबद्दल, कर्तव्यबद्दल आवड असणारा सत्त्विस्य-५ निष्ठावान, श्रद्धावान् शिष्य सत्त्वश्रद्ध-५ १ आपल्या धर्माप्रमाणें योग्य तो आचार पाळणारा श्रद्धे जाती तोल मनुष्य २ गवळी व झाडी यांचे आचार इतर सृष्टीपेक्षा चागले असतात म्हणून त्यास म्हणतात सत्त्वसग-सत्त्वसगति-५ शुनी साधुसत्तार्थी, पुण्यवान् पुरुषार्थी, सद्गुणी माणसाशी सहवास, मैत्री, सवय वगैरे 'सत्त्वसगति सत्त्वकदा मुद्रासि पचे पचे न येरा इ।' -मोवन ८७ 'सत्त्वसगें खंय सांपडला।' -दा १८८ १३

सत्त्व-न सत्त्व याचें सत्त्वित रूप सार, रादगुण, तत्त्व, नल सामर्थ्य, तेज (बाप) सत्त्व घेणें, सोडणें, सत्त्वस जागणें-सत्त्व पडा

सत्त्व-न (राजा) सत्त्व, देवादापय, देवापचें फूल पेकन सामणें [सत्त्व] सत्त्वमागत-निश्चयाय, मादल्याज, दुसरा मार्ग नदणें, काही हलाज न चालणें 'नवऱ्याला नवरीवाचुन सत्त्वमागत' सत्त्वपत्त-की (व्यापार) साख व पत, चागला लेकिक, सत्त्वोटी व पत, विद्यासुपणा [सत्त्वपत्त] सत्त्वोपतीचा-वि नेहोचा, सत्त्वोटीचा, विद्यासु सत्त्वोपतीचें-क्रि वि नेहोचें, सत्त्वोटीचें

सत्त्व-अ साताची पत्त दाखविण्याकरितां योजितात तीन सत्त्व एकरीष [स सत्त्व]

सत—उ १ साधु पुण्यपुण्य, सतपुण्य, सज्जन 'जो प्राणेल भगवत । तया नांव सोल्लेजे सत ।'—दा ६ १ १६ २ तामान्यत धार्मिक आचारविचार पाळणारा सदाचारी मनुष्य, पुढाचरणी व्यक्ति—१ ३ ब्रह्म 'सदा सत मानतकरी मारवें ।' राक १ ११ ३—वि नित्य, शाश्वत, स्थिर, अक्षय, टिकाळ, त्रिकाळापासित 'असत नव्हे तें सत ।'—दा १० २ २ [स सत]
सत—नि स्थिर, शांत, सौम्य, गंभीर, मृदु, नरम 'तें असतचि अस्तिन जणें । मानिजे सत ।'—हा १५ १३३ 'संगें सत वायूतल्यापक्षा वाहत्या वायूत पाणी जलद शुद्धें ।'—मराठी सहावें पुस्तक पृ. १६० [स शात]

सत असत संतासत—वि बरोबाई, सत्यमिथ्या, खरे सोडें 'सत असत कर्म अजुंनी ।'—विपु ६ ३ ऐमेनि सतासतें । कर्म प्रवृत्तित्व देता ।'—हा १२ १०५ 'शिव्य पाहिजे सतासत । विचार घेता ।'—दा ५ ३ २० सतकी—की साधुत्व, साधुपणा संतचार—उ संताचा आचार, व गणूक, सतपणा 'बदसाख संतचार कल्पना घेती साधुजन ।'—ऐपो ३८९ सतडा—उ (तिरस्काराचक) सत संतमंडळां—की बारकरी पय, विष्णुदास संतमार्ग—उ सज्जनचा आचारक्रम, बाणभूक, साधु लोकांची रीत, पद्धति, मार्ग सतमाळिका—की गुरुशिष्यपरंपरेने चालत आलेल्या साधुपुरुषांची परंपरा, सताचा सय, सतांची बशाबळ सतसज्जन—उ सय (व्यापक अर्थानें) साधुपुण्य, सद्गुणी लोक, पुण्यपुण्य, साधुमंडळी सताचलि—की साधुसताच्या नावाची पयमय यारी, साधु सताची नावें असलेलें काव्य [स] सतो—वि सतारबधीं, साधुविषयक (रीति, वेप, पोशाख, राहणी बरीर)

सतका, सतका, सद्का—उ ओवाडून टाकलेली वस्तु, फुरवडी करून टाकलेली वस्तु द्वय 'जिवाचा सतका मारु व इज्तीया सतका जीव येसे आढे ।'—पद ३ १३५ 'सतका रुपय पाव केला ।'—पद १८ १३ 'क्रिपेक तथें सतखे करीती ।'—साहडू ७ ५५ [अर सद्का=अर्थण कलेली वस्तु]
०मतका—उ अभावस्थयस अनिष्ट निवारणार्थ उडदाची दाळ, पीठ, मीठ तेल मिरच्या बरीर जिन्नस मागसा देतात ते

सतजय—उ एखादा मनुष्य शिकला बरीर म्हणजे हा वाक्प्रचार वापरतात याचा अर्थ खरें आहे, सत्य आहे, खरें होवो, खरोखर सास्तपणें असा होतो [सत्य+जय किंवा सतायुषी हो विरजीव हो असाहि होतो शतजीव सत्यजो असाहि एक याचा पयय आह]

सतस सतत—वि नित्याचा नेहमीचा, शाश्वत, काय मचा, टिकाळ—क्रि वि नेहमी, नित्य, एकसारखें निरंतर, असह 'तयासि छलम मी सतत । म्हणकनि वेदाती निश्चित ।'

—हा ८ १३९ [स सतत] सततउयर—उ बडनार होणारा ताप, सारखा मधूनमधून येणारा ताप, विषम संततउयर—उ अगत सारखा राहणारा ताप, कमिआस्त न होणारा ताप सत तधार—की १ एकसारखा चालू राहणारा प्रवाह, पावसाची सारखी सळ २ वेवावर असह अभिपेक्षाची धार घरतात ती ३ (ल) एकसारखी चालत आलेली रुढी, आचार, कल्पना. संततस्मरण—न विरहालीन स्मृति, कायमची आठवण, नेहमी वरवेवर होणारी कधी न मुजगारी आठवण संतताभ्यास—उ खड न पडतां चालविलेले अभ्यास, कायमची राख

संतत—की अपत्य, वंश, कुल, मुलेंबाळ, परंपरा, गोत्र [स सतति] ०संपत—की अपत्ये व घन, मुलेंबाळ व इत्यादि अभिवृद्धि 'आमचे लोह छुपारतील तर सततसपन याचा त्रितीय जो आमच्यात वाटतो तो नाहींसा होईन ।'—नि ६१ [सतति+संपत]

संतत, सतंत—वि स्वतंत्र, धृमू निराळा, अग्न 'म्हणोनि छद्म ज्ञान त सतत ।'—दा ५ ६ ९ 'कोणी घुला कोणी लेंकी । कोणी एधी सतता ।'—तुगा १५१ [स स्वतंत्र]

संतति—की १ अपत्ये, पुत्रपौत्रादि विस्तार, वंश, मुलेंबाळ 'का बातेची सतती । बानणें जैती ।'—हा १५ ८० २ (ल) परंपरा, विस्तार, माळ, राग, ओळ 'मग कोरविदेचि आशेची सतती । वाटक बाडक होती । कोरा जिंहे ।'—हा १६ ३३८ [स समन्तत]

सततीस—वि सदासी, सीस व सात ही सख्या [स सप्तमिंशत्] सततिसावें—न (साक) छत्तीस तत्वापली कडील ब्रह्म 'छत्तीस सततिसावें । सोविवा पचविसावें । तिन्ही तुरोनि स्वभावे । घतुयें जे ।'—हा १४ २२४

सतस—थानि १ अतिशय तापविलेले, उष्ण केलेले २ (ल) सताप आलेला, अतिशय रागावलेला, प्राखलेला जळपळणारा, शुष्य ३ अतिशय पोडलेला, जासेलेला, गाजलेला, दु सो, कष्टी, शोकग्रस्त 'पै हरुनि कफवात । जें देहीं आडोप पित । तें करी सतस । देह जेवों ।'—हा १४ १९६ [स समन्तत] संतस सोने—वि तापलेले सोने लाल व सुंदर दिसतें म्हणून त्याची गौर, सतेज अणकातील नेहमीं उपमा देतात 'सतस सोनें जसी । जोतिदाची सीता ।'

सतफळ—न (क) समुद्रफळ (लहान सुलाच्या बाळ-कडत वापरतात)

सतम—पुन १ कहर, खलम, धुमाकूळ, धामडधिंगा, जबर-दस्ती, पडपड 'शिपाई दिवाणासारखा दिसतो पण बाघावर सतम केले'—रेहसुले २४ 'बाहेर पडण्यासाठी सतम केला' २ रेल्वेच, लयबद्ध, पराकाष्ठा, अनर्थ, अतिरेक [का सितम्]

सतमी—भी १ सतयतावरील मागची गोंद केल्या अथि
काऱ्याचा दाखला, परवाना 'सतमी न दाखलीत तर ते जितक
परवाना व सतयत जस्त होई'—काऱ्याविषये २३० २ जाहिर
नामा, पत्रक [पा १]

सतरंग, सतरंज—प्र सुट्टियाचा खळ 'गजीफा सत
रज चोपट मय ते नंदेही सांगज'—साहस १ ४६ [स सतरंग,
पा सतरज सदर १]

सतरंजी, सत्रजी—भी १ विद्यावतीचे आज, रवीदशी
पेठेर कापड २ (मन्त्रिया) एक कुन्तीतील बाव, हारणपास, जोरी
दाताच्या निवरीकन आपला एक पाय पाडून दुसरा त्याच्या
माजकन आणून दावो पायास तिढा घडन त्यास पीठ करणे
[फा सत्रजी]

सतरा—वि दहा अधिक सात ही संख्या १७ [स
सतरा प्रा सतरह, हि सत्रह, प सतरा, सि सतरह शु
सतर वरिगतर, प सतर] **सतरा पंधरा गोष्टी सांगणे**—
जिगत अगयद, घालणे घरघरण, जाऊड कपा सांगणे **सतरा**
गुणाचा खंडाचा अनेक रोग दिला दुर्गण असल्या **सतरा**
जणाच्या डोक्यास पाणी लावून देणे—(नंदी हजमत
कारण्याची पाणी लावतो साबळा) अनेकांची सुशामत करणे
नमरा फणमाई फोडणारा—अनेक आक्षेपेणारा, ब्यादखोर,
सतराया—भी बदरिब, ज्या मूळ बदरिबावर त्याच्या डोक्या
कला अथिष्ठित होतात ती मूळचदाची आकृति, निंब 'आवमेचिये
दिवनी'। सतराविये नंभी'।—अमृ ७ १५३, —ज्ञा १५ २७२

संतर्पण—न १ इच्छापूर्ति, समाधान, इच्छितप्राप्ति अजा
धिक वडन कृत करणे 'ब्राह्मण संतर्पण। स्वस्ति वाचन विधीचें'
—एक ५ २१ २ एक खाद्य पदार्थ, आदिष, दासे, खडूर,
साखरसह पाण्यात घुस्वरून भाताच्या लाव्याचें पीठ व गूथ घालून
करतात —योग ११७३ [स सत्+तृ] **संतर्पणे**—अकि
प्राप्त करणे, इच्छापूर्ति करणे सतुट करणे **संतर्पित**—वि गुट,
वृत्त इच्छापूर्त

सतरा ऐ—न धातूचें मोठें भाटें सतल पडा
सतरपटा—भी खरेपणा, नडी, प्रामाणिकपणा, सचोरी,
इमान [सत्य]

सतरा—प्र साधूचें पीठ [स सत्तु]
सतविणे—सतविणे पडा
सतराल—वि सत्यशील प्रामाणिक सद्गुनी
सतसय—किं (कों) सारखा, ओळीनं रागेनं न
सुत्रा अचड 'या बेसीपावून त्या बेसीपावेतो सतसय घई
लगत गयीं झोते'

सतसल—वि (विरु) सपसळ पडा

सतसल—वि सतुष्ट पडा सात अधिक सात ही संख्या.
सता—प्र गती या शब्दाचे पुंी रूप 'खरे निपट
काय सता पाळण ये' देवगी प्रेमळला। तेव्हा तो निजला सोडू
सांगण नार सपटून पाडे कोळा।'—पत्रा ८ १७ [स सत]

संता—भी प्र सभा पडा —नि ८४५
संताई—भी एक छंद पध्ता 'तनाई देवी म्हणे सत
मक्षता।'—सप्त ६ २५ [सन्+आई]

सताड—वि (राजा) ताड, सारळ, उमे, अगदी सारळ,
—निवि अगदी, साक, पूर्णपणे 'दार सताड सपईं टाकले'
[सन्+आड]

सतान—न १ संति, मृत्याळ, लेहळ, वशाश्रि 'मझे
देऊ देवा पोटी हें सतान।'—तुगा ११०९ २ उत्पत्ति 'सती
बोणाचे न सताने। निष्पत्ती या जन्मळणें। काय कुडिलिया
गने। जाहजैत गा।'—ज्ञा १५ २२० [स सत्+तन्]
—जाम—प्र पुढेच्या, संततीची इच्छा —वि संततीची इच्छा
अष्टणारा **गोपाल**—प्र पुत्रप्राप्तिरिता जबाबदाऱ्या एका
मंत्राचें नाव **धन**—न संततीसपी इच्छा, सपत्ति **धोज**—न
१ वजाचा मूळ पुरा २ अनेक रूपे संततीशिवाय गेल्यावर
झालेले प्रथम अवस्थ ३ दत्तक पुत्र ४ बोई रेत, **मार्ग**—प्र
१ पुत्रप्राप्तीरिता याजाबवाचा उपाय (देवधर्म, देवतेस प्रद
क्षिणा घालणे येर) २ (सप) व्यभिचार, जाऊड **धृदि**—
भी अपत्याची वाड, मुलाबाळाचा पतिवार जाऊड कुटुंबाची
वाड **सतानोपचार** **सतानोपाय**—प्र सतानमार्ग पडा

सतानु—प्र ह्म, पसरेल्लेडाह 'तु पांघ तापस छाया पड।
होसि परमार्गिवा सतानु।'—अ ५० [स सत्+तन्]

सताप **सतापाचे** **शाड**—पुन एक औपघी वतस्पती
याचा पाळ खोकल्यावर देतात

संताप—प्र १ अतिशय आग अत्यंत उष्णता, ताप, दाह,
(जमि ज्वर, कोष, तुण्या, वगैरेमुळे होणारा) 'हें असो
सतापु पैसा। चद न हमेर जैसा।'—ज्ञा ५ १२ २ कोष, राग,
त्वेष आवेस ३ त्रास, यातना दुःख शोक मनाची गस्व
स्पता, वेदय 'सर्वोणा कोडाळा काळा। अति रादापु उपमला।'—
ज्ञा १११७ [स सत्+तप्] **ज्वर**—प्र त्वेष, आवेस,
शोक मनाचा उदेक अस्वस्थता इत्यादिमुळे थणारा ताप
धृष्ट—न अतिशय राग त्वेष, मनोविकाराची प्रबळता
मुळुळे होणारी पीडा व्याधि **संतापणे**—अकि १ आग, दाह,
होणे रागाने जळणे दुःख होणे, कोधाविष्ट होणे सतप्त होणे,
काताचें २ त्रासनें कटाळणे अस्वस्थ होणे, दगदग होणे
'पथातापासुळे राजा १ सतापण धुसाल।'—मुआदि ७
११९ **सतापन**—न १ सतापयुक्त होणे, आग, दाह होणे,

जळणें २ आम, पीडा; धुवणता संतापविणें—जकि त्रास देणें, करणें, दुःख देणें, कष्टविणें, क्षोभविणें, राग आणणें 'संतापित'—धावि १ त्रासलेखा, तापलेखा, वावलेखा २ कामादि मनोविहारांनीं पीडलेखा संतापी—वि प्रासिक, चिह्नसोर, रागीट, तामनी

सतार—नि १ सरळ 'दोही' मुनं सरिसे सतार । जैसे अमृताचे परातुर । '—श्रु ८० २ उच्छ्वल 'दिशण सतार तरळ नएन । '—आयमराटी कवयित्री उ २११ [स स+तारा]

सतार—स्त्री एक तनुवाय, तारा ७, तीन तान्याच्या चार पोलादी, पहिल्या दोन पड्डे स्वरात, पुढील मुख्य तार (कोमल) मध्यमात षष्ठी पचमात, पांचवी धरज पचमात, सहावी पड्डे स्वरात, सातवी तारमसकांतील पड्डे स्वरात परदे १८ अगर २४ १८ पड्ड्याचा चलघाट, २४ पड्ड्याचा अचल घाट, यादि वाय सरफेच्या तारा ११ पड्ड्यासालीं लावतात [फा सितारा=तीन तारांचे वाद्य, यास पूर्वी तीनच तारा असत]

संताळ—लें—न पगरट तोंडाचें माठें माठें सतेल पदा संताच—स्त्री (व) योगायती झाडांच फळें येण्याकरिता पाणी बंद करून जून खाऊ देतात ती क्रिया [सताप]

सताय (वि) णें—जकि त्रासविणें, दुःख देणें, पीडा देणें, गांजणें, छत्रणें, त्रास देणें, चेष्टा करणें, उद्देग आणणें [स समू+वृ]

संताविणें—जकि शात करणें, स्थिर करणें शातवन करणें, सय करणें [घात]

सतार्ये—लें—न १ सनगिरी, महतगिरी, दुवावाजी, साधु पणा, ससाराकडे दुर्लक्ष करून सतपणाकडे लक्ष देणें २ साधूचा भेडा, सताचा सय ३ ऐहिक गोष्टींच्या प्रामाणिकपणाबद्दल विवचन, सताराच्या क्षणभंगुरत्वाबद्दल प्रवचन, व्याख्यान

सतिर्कें—किवि वास्तविकत, खरें पाहू जाता, खरेपणानें 'म्हणून ससाररुख सतिर्कें वाचोचिंगा । '—शा १५ २२३ 'नव्हेचि सतिर्कें वाचिक । '—अमरपेक्षातुभव [स सत्य]

सतिससमी—स्त्री अमुक गोष्ट असताना असा घातुआधि तानें बोध होतो त्यावेळीं हा भाषाप्रयोग होतो हा प्रयोग समृद्ध भाषेत विशेष रुढ आहे 'सृतेमर्तरी' [स सतिन+ससमी]

सती—स्त्री १ पतिव्रता, साध्वी, तपस्विनी 'सती आणि सत्पुरुष । दानवील याज्ञिक । '—शा १६ ४०२ 'सतीला नाही बती हती आहे शिंदळीच्या बरी । '—पत्रा १२ २८ २ पति सृत झाला असता त्याच्या प्रेताबरोबर सहगमन करणाऱ्या स्त्री

३ पावती ७ स्त्री, पत्नी 'यशी नरपतीच होय दमयंती । '—२ २ सती जामविणें—सती गेलेल्या स्त्रीच्या चितेवर पदारा करणें सती जाणें—सृतपतीबरोबर सहगमन करणें [सतीच्या]

खाल—प १ सव्यदा पतिव्रताचा पुत्र २ (ल) सत्पुरुष; पवित्र मनुष्य सतीचा खाल या हिंदी वाक्यचारावरून सुद्धीने सतीचें घाण—न सती आणान्या स्त्रीने त्या प्रसंगी दिलेले घाण यावरून कधीं न मोडतां यणारें वचन, हट प्रतिज्ञा, प्राणावर येवली असतादि न मोडणारा निश्चय 'सतीचें तें घेतां घाण । बहु कठिण परिणामी । '—तुणा २४१९ 'तावित्रा जिह्वासीं घाण, घेऊन सतीघाण प्राण दते'—प्रला १०८ सतीचें घाण घेणें—उचळणें—स्वीकारणें—अंगीकारणें—बरील प्रमाणें हटप्रतिज्ञा करणें, एखादी गोष्ट पतकरणें 'बा नि घाक सतीचें येवुनि सनीच हवेती घाण '—मातल्य २ ३५ सतीचें घाण ठेवणें—माडणें—बरील प्रमाणें प्रतिज्ञा करावयास सामोरे, घेजेचा निहा साडणें [स]

सतीर्थ, सतीर्थ—पुरुषधु, सहाध्यायी सतुरु—विवि वि सत्य, खोखरीचें 'तैसी तियें सतुळें । आ नी काई । '—अमृ ७ २०७ 'तेवीं अविद्याकाळीं सतुळें । अविद्या नाही । '—अमृ ६ ३१ [स सत्य]

संतुना—स्त्री साध्वी, सतीण 'बहिणी म्हणे पुढें बाल्यी तेमुनी । पाववा सतुनी महाब । '—य ७ १०. [सत]

सतुप—प सातूच पीठ [स सक्तु]

सतुप—वि बोंडा असलेले, असदी, साल्पगसह (धान्य). [स स+तुप]

सतुपट, सतपट, सतुसष्ट—वि सटुसष्ट, साठ व सात ही संख्या ६४ [स सप्तपटि]

संतुष्ट—नि तृप्त, समाधानी, आनंदित, सूर्य [स समू+तृ] संतुष्टणें—अकि तृप्त होणें; समाधान पावणें; सतोषणें संतुष्टार्थ, सतुष्टी—स्त्री तृप्ति, समाधान, आनंद, खुशी, सतोष 'मग सतुष्टीच्या ठायीं । पुढें सहजें । '—शा ३ ४९

सतृप—न चेहरा तुलुळीत दिसावा म्हणून नट वगैरे लोक लावतात तो स्थिर पदार्थ यवारी [स+तृप]

संतृप्त—वि १ पूर्णपणें समाधान पावलेला, घासेला तृप्त झालेला, सतृष्ट, आनंदी २ (घाप) एखाद्या दावणात एखाद्या पदार्थ राज्य तितका पूर्णपणें विदुन केलेला आहे असा (इ) संच्युटेड [स स+तृप] सतृप्ति—स्त्री पूर्ण समाधान, तृप्ति

सतेज—नि तेजस्वी, चकचकीत, द्यवकीत, तजलेदार [स स+तिज=तीक्ष्ण करणें] सतेजस्कर—वि सतेज पदा

सतेल—लें—न रुदत तोंडाचें व खोळट मोठें भाडें, मिडी 'बहरणाचें सतेल । '—बाहसमारी ३ १६०

संतोख—प तृप्ति, आनंद, सतोष [सतोप]

सतोटी—स्त्री सचोटी पदा नेनी, प्रामाणिकपणा

सतोया—उ सत्यवक्ता, सत्यमायी, खरं योल्यान्या मनु
प्यास म्हणतात [सत्य+चावा]

संतोला—उ वजन उचलण्याचा अन्वयास करण्याकरितां
वापरावयाचे मुरलासारखे काकडी साधन [सम+तोल]

संतोष—उ १ तृप्ति, आनंद, आस्वाद सुख २ तृप्ति,
समाधान (योग्यते) ३ आनंदी वृत्ति, प्रसन्नता [सं सन्+मुष्]।
संतोषण—न संतोष 'वायसान होय संतोषण'—सिध ५५८
संतोषणे—अकि संतोष पावणे, समाधान होणे संतोषदान—
न विरिमिरी, दणगी 'रेल्वच्या सेवावाकरीचा उपयोग करून
पेणान्या सर्वसामान्य जनताकडून संतोषदान मागण्याची व स्वीका-
रण्याची रेल्वेच्या नोकरदारांस मनाई आहे' संतोषपट्टी—
की पुत्रजन्मादि उत्सवानिमित्त राजांनं शेतकऱ्यांवर वसविलेला
कर संतोषचिणे—अकि तृष्ट करणं, संतोष दणे संतोषाच्या
कोटी—जीव अतिशय आनंद 'तुं प्रवेश करून संतोषाच्या
कोटी जाहल्या'—इम २०० संतोषित—नि तृप्त सतुष्ट
संतोषी—नि समाधानी, आनंदी हत्तीचा, वृत्त, प्रसन्न

सत्कण्या—जीव भात काढताना विरून अतिशय कण्या
धारया असताना त्यास म्हणतात [सत्+कणी]

सत्का—उ सत्ता पद्दा ओवाळणी, ओवाळून टाकलेली वस्तु
'सत्के व क्षिरात बहुत झाली'—इम १७९ 'पुतळासह वरनि।
सत्का बतरून नाव दिवें।'—गाणे ११९ [अर सत्का]
सत्कारमत्का—उ माग लोकास अमावस्येच्या दिवशी उडवाची
झाल, राखे किंवा इतर धान्य, पीठ मीठ, मिरच्या तेल वगैरे
जिनस देतात ते—गाथा १०४

सत्कार—उ १ आदरातिथ्य, मानधनमान, मानमरातब,
बहुमान २ आदर पूज्यता [सं सत्+कर] सत्कारणे—अकि
मानवान करणे, आदरातिथ्य करणे सत्कारित सत्कृत—वि
आदरसत्कार केलेला, मान दिवलेला, पूज्य मानलेला

सत्कार—उ सत् हा शब्द, अतिशयच शब्द 'तो
प्रणयो आदिवशुद्धा। आणि सत्कार जो दुजा। तिजा सत्कार।'
—ज्ञा १७ ३४२ [स] सत्कारवाद, सत्कार्यवाद—उ कार्य
प्रकट होण्याच्या पूर्वी त्याचे कारणार्थ्य अस्तित्व मानणारे निरीश्वर
सांख्य मत 'मग सद्धे सत्कारवाद्। तो पद्मक वरद। धर्म
प्रतिष्ठा तो विन्दु। अभय हस्तु।'—ज्ञा १ १३, गीर १५३ [स]

सत्तर—नि ७० ही सख्या [स सत्+पति, प्रा सत्पती]
सत्ता—उ १ कावावरील सात्वत दान २ पत्न्यातीत
सात टिपके असलेले पान [सात]

सत्ता—की १ अस्तित्व, असणेपणा स्थिति, सत्त्व
'हारी केवळ ज सत्ता। ते पुढव गा पाडुछदा।'—ज्ञा १३

१६५ 'स्वयं तीस नाहीं सत्ता।'—वामन निगमसार १
१४ (प्रथ भाग ४) 'सत्ता प्रकाश मुख। या तिही तिही उगे
लेख।'—अष्ट ५ १ २ अधिकार, प्रभुत्व, मालकी, अमल
'मज मागे राज्य करा दोघे, कोणास हो नवो सत्ता।'—ओ
समा १ ४६ ३ शक्ति, सामर्थ्य, प्रभाव (समासांत)
काय्यता, प्रभुमत्ता, ईश्वरत्ता ४ जुलूम, बरदा अमल
'देवी ब्रह्मणी सत्ता करी।'—दा २ १ ९८. म्ह० १ काडीची
सत्ता लाखाची सत्ता बरोबर नाहीं २ सत्तेपुढे दाहणपण
चालत नाहीं 'सत्ता करणे—न १ हक्क सांगणे, अधिकाराने
सामने २ अमल, अधिकार गाजविणे ३ धारक—धारी—
धिकारी—धारा १ अधिकार, प्रभुत्व, मालकी वगैरे अस
लेला सत्त्व्य, सत्तापीडा २ हक्क बजावणारा, अधिकारास
बिकटून दाहणारा ३ धारण न मालकी, प्रभुत्व गाजविणे,
हकाची बजावणी करणे, अधिकाराचा स्वीकार करणे ४ धीरा—
उ प्रभु, राजा, अधिकारी, अमलदार, अधिकारादिपत, पदाधि-
ष्ठि ५ निवृत्ति—की अधिकाराचा त्याग, हक्क, पदवी, उच्च
पद सोडून देणे, स्वतंत्रिपति ६ पुढव—उ प्रभु राजा स्वामी,
मालक, सत्तापीडा, धनी ७ प्रकाश—उ अस्तित्व व भास,
सत्त्व आणि चेतना 'तेवीं सत्ताप्रकाश जगा। आपणावि जो।'
—ज्ञा १५ ५५२ ८ सत्ता—की हक्क व पदवी, अधिकार,
मालकी, प्रभुत्व [सत्ता दि] ९ सत्त्व—सत्त्व—वि प्रभुत्व मालकी,
अधिकार असलेला १० सामान्यत्व—न सर्वत्र अस्तित्व, सर्वत्र
स्थिति 'सर्व पदार्थांत याप्रमाणे नित्यरूपाने सदैव असणे
यासच सत्त्वतत् सत्त्वसामान्यत्व असे म्हणतात।'—गीर २१३
११ सद्देवी—की अधिकार व प्रभुत्व, हक्क व स्वामित्व, अमल
व मालकी [स सत्ता+का सादेवी] सत्तेचा—नि १ माल-
कीचा, हक्काचा, अधिकारातील धनीपणाचा 'हे घर माझे
सत्तेचे आहे' २ (उप) हक्काने अग्रगण्य, अधिकारानुत्प-
'हा कामाग सधून जेवणाळा तेवढा मान सत्तेचा असतो।'
सत्तेवाईक—नि १ मालकीचे, स्वतःचे 'आपला जो सत्ते
वाईक पदाई तोच दुसऱ्यास दारा' २ अधिकारातील कार्ये
क्षेत्रातील अमलाखावील 'हे घर तुमचे सत्तेवाईक आहे की
माढयाचे'

सत्तायन—नि ५७ ही सख्या [स सत्तपचाश्व]
सत्तावीस—नि २७ ही सख्या [स सत्तविंशति]
सत्तीस—नि छत्तीस पद्दा 'अभीववी सत्तीस हठी।
हरी सर्वोमे येऊनि जाटी।'—भाए ४५३

सत्तु—उ १ छात्र जव २ सत्तुचे पीठ, गृह हरभरे,
छात्र यांचे आजून केलेले पीठ [स सत्तु]

सत्तूर—उ दोही बाजूंस धार असलेला कोयता

सत्तेचाळ—चाळीस, सत्तेताळ—ताळीस, सत्ये
ताळ—ताळीस—वि ४७ ही सख्या [स सप्तचत्वारिंशत्]
सत्तेचा—पंत—पु (उप) खरेपणाचा वाव वाणणारा,
प्रामाणिकपणाचे ढोंग करणारा [सत्य]

सत्तामी—पु उत्तरहिंदुस्थानातील एक पय
सत्पंथ—पु एक महाराष्ट्रातील पय इमांमत्वाद्वांने स्थापन
केलेला सत्पंथी भावसार—पु भावसार जातीतील सत्पंथाचे
अनुयायी

सत्य—न १ खरेपणा, सचोटी, प्रामाणिकपणा, नेकी,
इमान 'विपत्तीतहि सत्पुरुष आपलें सत्य सोडीत नाहींत'
१ वास्तविकता, वस्तुस्थिति, अस्तित्वाव ३ प्रतिज्ञा, शपथ,
दिव्य ४ चार युगातील पहिलें युग याची वर्षसंख्या
१०२८००० वर्षे आहे ५ अस्तित्वाची, होकारार्थी, उद्धार
(खोखर, खरे, अवश्य होय याप्रमाणें) 'वि १ खरें, वास्त
विक, ऋत, अतृप्त, खोटे नव्हे तें, काल्पनिक तार्किक नव्हे
असें ३ प्रत्यक्ष, ह्यात, निवृत्त, अस्तित्वा, घेतला असलेलें
३ अक्षर, मूळ, मकली नव्हे तें ४ खरा, खरें चोलणारा
५ सचोटीचा, प्रामाणिक, कपटी, लबाड नव्हे असा, विश्वास
नेकीचा सत्य उपाय—वि सत्यसध, नेकीने चालणारा
'परम गहन, अति सुशील, सत्यउपाय, सत्य अंतरा।'—ऐपो
३११ सत्यंकार—पु १ सत्यप्रस्थापन, खरें करणें, स्वीकार,
मान्यता, रज्ज करणें २ सचकार, विसार—तार सत्यज्ञय—
सतजय पहा सत्यत्वग्रह—पु खरेपणांनं भेजे, खरें मानणें,
विश्वास ठेवणें याच उलट मिथ्यात्वग्रह सत्यदर्शी—पु ब्रह्म
ज्ञान झालेला, ब्रह्मज्ञत्व स्वात्मत्वे अवलोकन करणारा ० धृत—
वि सत्यांनं पवित्र झालेलें 'सत्यधृत योजिजे। देखावे तें
देखिजे।'—हा १ ४४५ ० नारायण—पु एक देवता, या देव
तेज नवस केला असता तो फेडण्याकरिता या दृढतेचें काळयाचें
पुत्रन ० नाश—नास—पु सर्वनाश, सर्वस्वी हानि उच्छेद, समूळ
नाश, विनाश, प्रलय, नि पात, निघन ० निष्ठ—वि सत्यास न
सोडणारा, सत्यास धरून राहणारा ० प—पु ब्रह्मदेव, सत्यलोक
धिपति ० पाड—न ब्रह्मा 'बेश घनज्याला आत्मयशें सत्य
पाडवेष्टया।'—मोद्रोण २ २० [सत्यप+अण्ड] ० प्रतिज्ञ—नि
वचन पाळणारा, शब्द खरा करणारा, करारास अनुसरणारा, न
सोडणारा 'सत्यप्रतिज्ञ पाडव लागू देती न आपणा शब्द प'
—मोविराट ४ ६३ ० युग—न चार युगातील पहिलें युग वर्ष
संख्या १०२८००० ० रूपी—स्वरूपी—वि सत्य हेच ज्याचें
शरीर आहे असा (परमेश्वर देव देवता) ० लोक—पु ब्रह्मलोक,
ब्रह्मदेवाचें वसतिस्थान 'शब्दवती सत्यलोकीचे हुडे। घायें गड
वहती घोडे।'—हा ७ ८० 'महाद त्यापुढें सत्यलोक।'—एकस्व

३ १४ ० लोक—नायक—नाथ—पु ब्रह्मदेव 'ऐसें सत्यनायक।
बोलता जाहला।'—हा ३ १३ ० लोकेशवाळा—खी सरस्वती,
ब्रह्मदेवाची कुमारी 'श्रुपी पातला तेथ सतोपकाळा। सुखें
शतवी सत्यलोवेशवाळा।'—मुरामायणवाल ० वक्ता—वक्ता—
वादी—भाषी—वि खरें बोलणारा, सत्यवचनी ० व्रत—वि
सत्यास धरून राहणारा, खरें न सोडणारा, खऱ्यापासून न
ढळणारा ० दौल—वि खरेपणांनं वाणणारा, सत्याची चाड
वाळमणारा ० संकल्प—पु अद्विचारा, सत्यमार्गानें चालण्याचा
निश्चय 'मना सत्य संकल्प जीवीं धरावा।'—राम 'सत्य
संकल्पाचा दाल भगवान।'—वि खरेपणांनं वाणण्याचा निश्चय
केलेला, सत्यास धरून वाणण्याचा निश्चय असणारा ० स्थ—वि
सत्यप्रतिज्ञ, सत्यव्रत, खऱ्यास अनुसरणारा; सत्यापासून न ढळ-
णारा ० सेतु—पु ज्याच्याकडे जाण्यास सत्य हाच पूल, मार्ग
आहे असा (परमेश्वर) 'ब्रह्मज जन प्राजळ। सत्यसेतु
सरळ। कलामिनि।'—हा १ २ २४३ सत्या—खी शपथ सत्या
ग्रह—पु आत्मिक बलांनं अन्यायाशीं जगडून सत्याची बाजू
संभालणें, सत्य गोष्टीबद्दल कोणत्याहि विरोधास न जुमानता
सर्व मर्यादा सभाद्वन, सविनय मार्गानें हजत राहणें, सत्यानाश—
पु सत्यनाश पहा सत्यानृत न खरेंखोटे, सामान्यत
जगातील व्यवहारात जो बराबारीद प्रकार चालतो त्यास अनु
सरून हा शब्द वापरतात [सत्य+अनृत=खोटे] सत्यापलाप—
पु सत्याचा अभाव, खरेपणा नसणें, खरें लपविणें 'परदु
त्याच्या सिद्धान्तात सत्यापणप बराच आहे।'—इ रा इ
मूलतः फाळके ३१० [सत्य+अपलाप] सत्योत्तर—न सरळ
खरें बोलणें, सत्यास स्मरून सांगणें, देवास स्मरून सांगणें, दिव्य
२—क्रि वि शपथेवर, प्रतिज्ञापूर्वक, सत्यास स्मरून, खोखर
'अगो वस्तुत्याचा अधिकार। अल्पास न धडे सत्योत्तर।'—
दा ४ २ २४ [सत्य+उत्तर] सत्योत्तर—क्रि वि शपथवर,
प्रतिज्ञापूर्वक, सत्यास स्मरून
सत्या—पु प्रत्यामर्त्ये सात ठिपके असलेले पान [सात]
सत्या—खी सत्यभामा (संक्षिप्त) सत्यापति—पु
शोकृष्ण
सत्या—पु एक प्राणि—अश्व २ ५,
सत्याणाय—वि १७ ही सख्या [स सप्तनवति]
सत्यात्तर—वि ७७ ही सख्या [स सप्तनवति]
सत्यायशीं—सत्यायंशीं—वि ८७ ही सख्या [स सप्ता
शीति]
सत्याळ—न सेतल पहा
सत्याहत्तर—सत्याहात्तर—वि ७७ ही सख्या [स
सप्तनवति]

सत्येचाळ-चाळीस-ताळ-ताळीस-वि. ४७ ही सख्या [स सप्तचत्वारिंशत्]

सत्र-न १ अनेक दिवस चालणारा यज्ञ २ नामसंकीर्तन, भजन, नाम सप्ताह, ईश्वराचे गुणसंकीर्तन वगैरे. ३ आग्रहज, ब्राह्मण, वाटसरू वगैरेस अन्नदान व असे अन्नदान करण्याची आगा 'जेतें रात्रीं अन्न द्यालें. श्री सामान्या वीर आले.'-हा १३ ७०० ४ दानधर्म, भिक्षा वाढणें वगैरे ५ { ८ } यज्ञ या अपर्णा वरून मारामारी, कापाकापी, कत्तळ [स यज्ञ-विस्तार करणें] ०५-३ यज्ञकर्ता 'श्रीरासासि विलोकितान् पद्ममुखी होती मुनी सनय।' -मोहण १४ ७८ ० दाला-श्री अग्रहज

सत्रंय-सतरंग पदा शुद्धिबळाचा खेळ [स चतुर्ग, सि सत्रज, फा सत्रज] सत्रजी, शर्मज-सतरंजी पदा 'त्याजवरी खुर न जाहवे, माग दयेज केले' -वाइसनदा ७०

सत्रप-३ धुमेदार, मळाल्याकारा

सत्रा-नि १७ ही सख्या [स सप्तदश] सत्रागुरू-३ शुक्र, मरुगुरू, यज्ञगुरू तंद्रगुरू, वैद्यगुरू, जगद्गुरू, कुलगुरू, षट्पादगुरू, राजगुरू, मित्राळगुरू, विद्यागुरू, कुवियागुरू, अष्ट गुरू, यातियुरू, भ्रातागुरू, पितागुरू राजागुरू सत्रा चव फडा-(पात्र) फाजील चवइशी दिनाकारण सारवीपेक्षा जास्त माहितीची विचारवृत्त

सत्राजित-३ स्वमतक मणि ज्यास प्रथम मिळाला तो मनुष्य सत्यमात्रेचा पिता 'सर परता आता हो हरि। म्हणे सत्राजिताची कुमारी।' -नुगा १४२ [स]

सत्रावी-श्री जीवनरत्ना, चंद्राच्या सोळा कला जीवर अधिष्ठित असतात ती मूळची कला, चंद्रविंश, अकुरु, दश स्वानिचे अष्टतस्रोवर, अमृतकला, कुडलिनी 'जे मोक्षत्रिया महामगळा। जे सत्रावी जीवन कळा'-दा १३ १० 'कां सत्रावीचें स्वानदनीर। सेविती जैसे योगेश्वर।' -द ६ ८५ 'सत्रावीचा पाडुनि पांढा।' -चयावार्ह-उजवाडे ९० [सत्रा]

सत्रा-३ नारिंग [फा हिं सेतारा, सिं संमिते]

सत्राण-३ अवशिष्ट प्राण, जोर बल, शक्ति दण्डपणा, पदपणा, कस, सत्त्व, मजबुती, रंग, घमक, दम (जीर्णबळांतील, उपयोग्येच्या वस्तूतील, वयातील मनुष्यातील वगैरे) [स सत्राण] सत्राण-णे-क्रि वि आषेधानें, जोराच्या प्रत्यक्षान, एक बटलेच्या दाखीन, सवै बळ वैचून, मोठ्या दमति 'सत्त्वाची खुं सत्राण। काडूळी।' -ज्ञा १५ १८३ 'सत्राणें उग्राणें हुंकार भरली।' -मास्तीची आस्ती 'पक्षा भोवतून सत्राणें। भीमा उजु ठाकिला।' -मुगादि ३७ ३० 'दमडरे वरे सत्राणें।' -ऐरो २६७

सत्री-श्री (गो) छत्री [स छत्र] सत्रीसूर्यपान-न (गो) चवरी, अग्रदगोर

संजी-३ हत्यारबंद पाहारेदारी 'माजिस्ट्रेटने पुष्कळ सत्री लोक आणवून.. संभे केले'-तीप्र ११२ [६ सेंद्री]

सत्त्व-न १ प्रत्येक वस्तुजातात असलेल्या तीन गुण किंवा धर्म यांपैकी (सत्त्व, रज, तम) पहिला हा सर्व सद्गुणाचा धोतक आहे 'सत्त्वाधिलियां आतु। सत्त्व मी म्हणे अनतु।' -ज्ञा १० २८७ २ अस्तित्व, स्थिति, भाव, अर्थत्व ३ पदार्थ, वस्तु. द्रव्य (ज्याविषयी काही गुणधर्मांचे विधान करता येईल असे द्रव्य, वस्तु) ४ कस, सार, अर्क, सारमूत अशा, सत्त्वांश 'नराच्या ठायीं नरत्त्व। जे अहमाभिये सत्त्व।' -ज्ञा ७ २५ 'गुळवेलीचें सत्त्व' ५ बल, तेज, अभिमान, शक्ति, दत्त्व, जीवनपणा, पाणी. 'दिसतें सत्त्व अलें कीं पडता न चलेल हेमनगदि वर।' -मोवन ४ २६० ६ स्वभाव, स्वभाविक गुण धर्म 'सत्त्व टाकिती भाग्यवत सत्त्व। चोर पुष्कळ सुले।' -द २९ ३२ ७ खरेपणा, सद्गुण, पोरपणा 'आलिया अतिता म्हणतासु इतें। आपुलें रोकेडे सत्त्व जाय।' -मुगा १२४८ 'याचें दियार असे सदा सत्त्व।' -मोसमा ६ ४२ [स अस्] सत्त्व धेणें-पाहणें-वसुन परीक्षा घेणें, प्रचीति घेणें एखाद्याचा बाणा किंवा अभिमान किती ठिकतो याची परीक्षा पाहणे सत्त्व सोडणें-बल, कस, जोर, सरीवपणा, स्वभाविक गुणधर्म नाहीसे होणें (जमीन, औषध, मत्त, दैव, मूर्ति वगैरे सत्त्वचें औजसात) सत्त्वास जाणणें-सत्त्व राखणें, अदबणीच्या प्रसंगी आपला मूल स्वभाव, सद्गुण, अभिमान, नीतिधैर्य, वर्तन त्यापासून न ढळणें 'सत्त्वपरिवेच जडही समयी सत्त्वाच जागले हो तें।' -मो ० गुण-३ पदार्थमात्रांतील तीन गुणांपैकी पहिला गुण 'शुद्ध नेणीव तसोगुण। शुद्ध जाणीव सत्त्व गुण।' -दा २० ३७ ० गुणी-वि सत्त्वगुण ज्यात विशेष आहे असा ० धीर-वि. सत्त्व, इमान, औदार्य, शांतिक्य इत्यादि सद्गुण निध्यान राख णारा, सत्त्व कर्मांहि न साडणारा, सद्गुणी, धैर्यशील, दृढविषयी ० निष्ठ-वि सत्त्व न सोडणारा, सद्गुणी, सत्त्वोद्येचा, प्रमाणिक वगैरे ० पर-वि सत्त्वास जाणणारे 'ज जे असा सत्त्वपर।' -उपा ६२ ० मूर्ति-श्री सत्त्वशील, सत्त्वनिष्ठ सद्गुणी, प्रामाणिक असा मनुष्य ० रक्षण-न सद्गुण, सत्य मान, इत्यादि गुणांचे परिपालन, अदबर्णातीह सत्त्व न सोडणें ० वान-वत-वि सत्त्वगुणी, बल धैर्य, कस, सार, दत्त्व असलेला ० शील स्त्रीळ-वि १ सद्गुणी, प्रामाणिक, नीतिनियमाने बाणणारा, सप्रशंस 'पवित्र आणि सत्त्वशील।' -दा १ ८ १९ २ ज्योतील कस, किंवा गुणधर्म दोघे काढण्यात ठिकतात असा (पदार्थ, वस्तु) ० शुद्ध-वि शुद्ध केलेले, जातील निकास भाग

काडून सतेज केलेले (औषध वगैरे) •शुद्धि-शोधन-भीन औषधी, अथवा वनस्पती वगैरेची विशुद्धि, स्वच्छ करणे, निव्वस भाग काडून टाकून सतेज करणे 'तैसी ते सत्त्वशुद्धि। आगळी हानेनी शुद्धि।' -हा १४ २२२ २ अंत करणशुद्धि 'आता सत्त्व शुद्धि म्हणजे। ते ऐशा चिन्ही जाणजे। तरी जेजे ना विसो। राखोई जैसी।' -हा १६ ७४ •संपन्न-वि सद्गुणी, सद्गुतीनी वस्तुयुक्त, सत्त्वाधाने परिपूर्ण •स्थ-वि १ सद्गुणी, नीतिमान सदाचारसंपन्न २ पच्यकर, पुष्टिकारक, हितकर शक्तिवर्धक (अन्न, पदार्थ वगैरे) •हरण-न (शब्दशः व ल) सद्गुण, उत्कृष्टपणा, शील, कीर्ति, मान वगैरेची नाशवस्तु, हिरावून घेणे, त्याचा त्याग करणे, सदाचाराविषयी लौकिकाची हानि •हानि-खी (शब्द व ल) सद्गुण सत्यनिष्ठा, निष्कर्ष, सार वगैरेचा नाश •हानि-वि निवृत्त, निव्वस, गुण, तेज, मल रहित, निःसत्त्व, तेजोहीन, तत्त्वप्रद 'सत्त्वहीन मी बहुतापरी। सुदि अथोर असे, माझी।' •क्षेत्र-मु-वि सत्त्वगुणसंपन्न 'देही सत्त्वक्षेत्र। आरजैसा।' -भाए ३३- सत्त्वागळा-वि मारिक 'सत्त्वधीर सत्त्वागळी।' -दा १८ २२ सत्त्वायिला-वि.

सत्त्वस्थ, सद्गुणी, सत्त्वगुणयुक्त, सत्त्विक 'सत्त्वायिलिया आहु। सत्त्व मी म्हणे अननु।' -हा १० २८७ 'सत्त्वायिला शिवित्वाळा।' -आतिवि ६६४ 'त्यागुणे विष्णुमज सत्त्वा यिला' -ह २४ १० सत्त्वाधन-न पच्यकर व पौष्टिक खाद्य सत्त्वापत्ति-की हानी जीवाच्या सत्त्वभूमिकेतील औषधी भूमिका -हकी सत्त्वाशुद्धी-की १ निरनिराळी औषधी इत्ये पेऊन तयार केलेली एक प्रकारची सुट २ आतील सर्वे कस कायम राहिल अशा प्रकारे आल्याची वनविलेली सुट ३ ज्यास नेहमी औषधे घावी लागतात असे रोगट मूल (विशेषणप्रमाणे उपयोग) सत्त्वाश्रित-वि सद्गुणी व सचोटीचा, प्रामाणिक, विश्वासु, नीतिमान, शुद्ध वतनाचा सत्त्वाची चांगुणा-की साध्वी, सद्गुणी होती [थियाळकी चांगुणा या विशेषनामावरून] सत्त्वाची सावित्री-की पतिव्रता व सद्गुणी होती [सावित्री या प्रसिद्ध पवित्रता हीवरून]

सत्त्वर-वि चपळ, चलाख, तडफदार, वेगवान, जल्द -कवि जल्दीने, लौकर, तावडतोव, शीघ्र [स सत्त्वर] सत्त्वर होऊन-कवि उत्सुकतेन, तत्वेने, तावाडतोव, जल्दीने, चपळतेन, उतावीळगणे सत्त्वर-कवि जल्दीने, तावडतोव, लवकर

सत्त्व-वि सतसष्ट, सद्गुष्ट, ६७ ही संख्या [स सत्त्व पट्टि]

सत्त्वो-३ही सत्त्व, सत्ताका, शक्य, तो छुरणटु सत्त्वो पालावा -नैयक बाड ८१ ८८

संघ-वि मद, सावकाश चालणारा, धिमा, धड [स. शम्-शात-संघ] सथाचणे-उक्ति १ घात, स्थिर करणे, घात-वन करणे, २ संप, पड, मद होणे, अतिशय सावकाश चालणे

संथळ-न सघाट जमीन, मैदान, पठार, एका पातळीतील जागा, जमीन [स सम+तल, थल-स्थळ]

संथा-की पाठ, रोजचा अध्ययन करावयाचा थोडा थोडा माग, पठनक्रिया, धोरपरी (किं देणे, घेणे, पाठ केलेला विषय) 'वृक्षा समाध्यामी उभा राहिला की तो आपल्या सथेस आराम करतो' -नि ३२५ [सं सम्+स्था]

सथाउं, सथायां-वि भावेसपुष्प, जोरदार, जल्द, चपळ. 'तो सथाउं पोटा। न साहे भागा सानटा।' -शिशु ७७२. 'नीगतां सथावा गतीं। आसुहिता दोहो हातीं।' -शिशु ५३३. [१]

सद्-की समा, सद्गुदाय 'सावित्रीनें कविले तें वृत्त अशेष साधुमद नमुनी।' -मोवन १३ १०० [स] सद्स्थ-उ. १ समासद, मळकीतील, समेतील व्यक्ति २ यज्ञातील एक ऋत्विज

सद्-वि शमर -मादिलशाही कमानें [फा]

संद-की साधा, फट, बीर 'जे मग दाखून सद भरिजे' -नैयक बाड १० ८९. [सं सम्+धा]

संदक, संदूक-की पेटी. 'नरत्नाचे संदक' -वेसीख १.५५

सदका-उ दानधर्म, ओंवावून टाकलेली वस्तु सत्का पदा गाढयाचा सदका-शाहयाचा सदका-कुचकामी, निरुपयोगी, धुवळ वस्तु, धुवळ, धुद, कुचकामी मनुष्य अशा अर्थीहि हा शब्द वापरतात उदा० मोठा घाला देण-याचा सदका मला ठाऊक आहे' [अर सदका]

सदगरम-वि (ना) (स) सरदगरम, समचीतोषण, सौम्य; कोंवट [सद+गरम]

सदट-वि १ सघट, बळकट, पट, सुदृढ 'बोळवी होता सदट। सुटोनि गेला अत पट।' -कथा ६ १४ ६१ 'जैसें चढा आड आभाळ। सदट दाटे सजळ।' -हा ८.२२९. २ मोठा, भारी, जड [स सदट]

सदंड-वि दड हातात असलेला. 'तशी न इतरास मी जरि सदरही हाकिती।' -नेका ५४. [सं]

सदतीस-वि सततीस पदा. २७ ही संख्या [स सप्त-त्रिंश]

सदून-न धर, वसतिस्थान, निवासस्थान, गृह 'माते भजता सदना। भाक्षिया येती।' -हा १४७४ [स]

सदृष्ट-न-न चाणळे अन्न, पौष्टिक अन्न 'ऐसेनि कहीं विषायें। सदृष्टा वरपदा होये। तरी चाणी सुटे तव राह। व्याधु

जेमा ।' -हा १० १५८. 'न म्हणे दिलें उर ।' सदन कां वदन ।'
-भाए ७७७ [स सत्संभ्रम]

संदपड, सदपडीत—विभीन सवदपडीत, सनवात पडीत पहा

सदंभ—वि दांगिळ, डोंगी, पोकळ रौत भाजणारा [स सत्संभ्रम]

सदभ्यास—उ बागली सवय, बागला भय्यास, सदाधार 'तेंचि सदभ्यासे निरतर । चित्तानि परमपुरुषाची मोहर ।' -हा ८८२ [स सत्संभ्रमभ्यास]

सदमा, सधमा—उ अनर्थ, धपा 'स्यासे चालीचा चोप पहावा तोंच जो सदमा गुजलाहा जाहीरच माहे' -ऐटि ३ १७ [अर सदमा]

सदमुध, सदमुपु—किवि सन्मुख, रामोर, 'बैगला ईंधरा सदमुपु ।' -उपा ०७ [स सत्संमुख]

सदय—वि दयाळु ह्वाणु [स सत्सदया] सदयता—की ह्वाणुपणा, दयाळुपणा 'बैगी नेणो सदयता । उपनली तेंचें चित्ता ।' -हा १ २०५

सदर—की १ मुख्य समा, राजसमा, राजगमास्थान, मुख्य कचेरी 'हुपरे दिवशीं राजे सदरेंत बैसले' -समा १२ २ मुख्य, वरिष्ठ, श्रेष्ठ कचेरी, न्यायासन उदा० सदर अदालत, सदर निजामत -न १ रक्षान, कलम (दिशोबंदीतील) २ बाय, विव्हा, महरण, खातें -किवि सवेनाधारण, सामान्यपणें, शेण तीहि मर्यादा न घालता, पूर्णपणें, सरास उदा० सदरपरवानगी, सदरराज, सदरताकीद, सदरहुकूम, सदरमाफी -वि मुख्य, वरिष्ठ, श्रेष्ठ (समासात) उदा० सदरहवालदार, सदरभल, सदर-जमादार [अर सद] सदरेस्त अस्तर्णें-नोदरीस असणें, दिम तीस असणें ०अदालत-की दिवाणी कोर्ट ०अमीन-उ दिवाणी कोर्टाचा न्यायाधीस (सभ्याच्या सवज्जजाच्या हुद्याचा) ०अस्ामी-की ऐतदार, वजनदार एहसब ०कनजपारस्ती-की दिशोबंदीतील, दोन सदरातील करक, अतर ०घडणी-की जमाखर्चाची सदरवार खातेवार मांडणी ०जुमला-उ खात्याची, सदराची एकूणत वट बेरीज ०ताळा-उ सवै खात्याच्या रक मांडा मेळ सवै खात्याची एकूणत ०प्रमाणें-किवि वर दिसेल्या प्रमाणें, वर उल्लिखित पद्धतीने, रीतीने ०यजार-याजार-उ त्रिदिश उरकरी छावणीतील बाजारसह सामान्यत म्हणतात ०धारगीर-उ १ न्यायकचेरीतील पदारेकरी, कचेरीतील पाह न्यायरील घोडेस्वार २ (ल) निरुपयोगी, वेळामी इश्म; घोडे करिता वाढवलेला मनुष्य ०भेट-की सरकारी अधिकार्यास वेणगी म्हणून ग्राहक्या साऱ्यावर जायक घ्यावयाचा एक कर ०मुखी-अप शुद्धमुखी पदा ०रकम-की खात्याची, रकान्याची

एकूणत, एखाद्या मुख्य बाबीची शुद्ध रकम ०घार-किवि कलमवार, खातेवार, बाबवारीने ०हजारी-उ हजार लेख/वत्वा अभिधारी सदरेची खोली-की दिव नव्यान्व्याच्या पुढील खोली, उपभोगाएव, समाप्तीमधु समाग्रहाजवळील स्थान दालन सदरेघर-किवि उपभोग वर, मोठ्या जागी, पटारावर पांढ्यामा घदरेषा सरजाम घाटून ..' -वाक दुपा ५ १३ सदरेस्त-किवि कचेरीत, दरबारत, समेष्ट. 'अनुसृष्टिदि योगाचे मुहूर्ते सदराघ देऊन बैठले' -नाइसात १ ३७

सदर-की सरहद्दबद्दल सुकीने उपभोग दोब, सीमा, दिशा -पया ११२, -तिदि १८५

सदर-वि (व) सर्व, सगळे [अर सद]

सदरह-किवि प्रत्येक कलमाप्रमाणें, कलमावरहुकूम, निर्दिष्टित्याप्रमाणें, बरक्याप्रमाणें, उपरि निर्दिष्ट कल्याप्रमाणें, पूर्वप्रमाण, उपरुप [अर सद पा सदह] सदरह प्रमाणें-किवि सदरप्रमाणें, कलमवार दर्शविल्याप्रमाणें, बरीलप्रमाणें

सदरा-उ भंगखा, होट, दाव्या आंत घालावयाचा कपडा, पातळ पेंग [अर सदा]

संदर्भ-उ १ (दयानक, कथामाग, व्यक्ति, वाक्यानील भाग यांचा) सवध, अनुसंधान, सगति २ योजना, वेत, कल्पना, स्थान (निवाहसवध घडवून आणण्यासवधी) ३ सुन, शिल तिवा, खोलाचारी, मसलत (सहबारेसवधी) ४ गुकण, जोडनी, रचना, प्रचन [स समुद्रसु-रवणें] ०विशद-वि विस्तृत, असंबद्ध, विमोड, न जुळणारे ०शुद्ध-वि घुसगन, छेवड सदाप्र, सजोड, सदाजुळणारे, मिळणारे ०शुद्धि-की घुसगति, योग्य जोड, मिलाक, सरळ, योग्य, जुळणारा सवध

सदल-न एक विशिष्ट प्रकारचे भाटें [स समुद्रल]

सदल-न पदन [अर सदल] सदली-की एक तहेची खुर्ची -उ खोळा, पद -वि, चढनी रेंगाचा (घोडा) -अथप १ २८

सदल-उ (व) पीराचा उत्सव, उत्सव [अर सदल] सदला-उ (प्र) सधला १ दरजा वगैरे भरण्यासाठी, मिलावा साफ करण्यासाठी मुद्दाम पाडून न धोडून तयार केलेला पुजा न अशा पुन्याचा लेप [स समुद्रला]

सदलबद्दल-की (प्र) अदलाबद्दल पहा संदर्श (हस्त)-उ (शुत्य) आगळा व तपनीयाचीं अग्ने जवळ आणणें व बाकीचीं बोटे उभीं पसलून तळहात खोलगट करणें [स]

संदष्टक (अपर)-उ (शुत्य) अपर बावणें [स] संदष्टक-न (सगीत) गाताना दात खाणें [स]

सदसत—वि १ खोखोटें २ वास्तविक किंवा अवास्तविक, अस्तित्वात असलेले किंवा नसलेले, वास्तव अथवा अवास्तव [४] **सदसद्विचार**—**सदसद्विषय**—३ बरे कोणते, वाईट कोणते, खरे कोणते, खोटे कोणते यासंबंधी विचार [५] **सदसद्विचारशक्ति**—की खरे कोणते खोटे कोणते यासंबंधी विचार करण्याची मानसिक शक्ति, मनोवेवता (६) कौनशन्स [५] **सदसद्विषय**—३ योग्यायोग्य यासंबंधी निश्चय, बरे वाईट कोणते याची निवड 'त्या ठिकाणी सदसद्विषय व विचारात्मिक याची प्रतिष्ठा व मात्तव्यरी ती काय राहिली' -पार्लमेंट १८०

सदसद—वि (४) नरम, लिगलिवित

सदसद—वि सतसद, १७ ही सख्या [५ ससदपठि]

सदसो—३की तलवार 'नाही अद्यापि सलकला सदसो' -मोविराट ११७. [५ सस+असि]

सदळ—नि दाट, जाड, दोसर 'सपुर स्त्रोजिएचें कोसट। फेडुनि सदळ काट।' -४८० [५ स+दळ]

सदा—दा—किवि नेहमी, सदावित, निरतर, सतत 'हा सदा पाणिपुत्रा। पुष्टिष्ठ सावडा।' -विशु ८९४ 'सदा सवेदा योग द्वा पावडा।' -राम सदाकटी, सदाशुद्धी, सदाभोगी, सदासुखा, सदासौख्य, सदानंदी, सदाशुचि, सदाशुद्धी असे याच समासहि होतात म्हणून १ सदा पीक सदा ओक = दुष्कृत्यांचे कितीहि पीक आले तरी दारिद्र्य जात नाही २ सदा मर त्याला काण रवे = दुखाची हाडी काळानें सवय होते या अर्थी **सदा त्रिकाळ**—नेहमी, सतत, निरतर, तिन्ही त्रिकाळ, सदाळ, दुपार, सध्याकाळ (विशेष जोर दाखविण्याकरिता योजतात) **सदाशदा**, **सदानकदा**, **सदाकाळ**—किवि नेहमी, निरतर, सतत, सदावित **सदायक**—नि नेहमी वाढण, पुढेचलेला, ससरेला, हरी, कठी, वदास **सदा छाटलेकरी**—नि विजा न्यास छिळलेला **सदागति**—नि नेहमी अमण करणारा, सारखा गतिमान असणारा (हवा, वारा) **सदातन**—वि चिर तन, शाश्वत, निरंतराचा, कायमचा. **सदाफल**—वि नेहमी फलें दणारे 'जोहती दाटें फाळें। सदाफल ती।' -झा ११७३ **सदासवेदा**—किवि नेहमी, सतत **सदासिद्ध**—वि शाश्वत, चितान (परमेश्वर)

सदाकत—की प्रामाणिकपणा, विश्वास [अर] **सदा कत**—दस्त-गाडू—वि विश्वासपात्र, प्रामाणिकपणाचा बिधि, (एक पदवी) 'सदाकत दस्तगाडू नरसिंगराव तमाबी' -पया ४६७

सदागुलाव—३ एक प्रकारचे गुलाबाचे झाड व फूल [५ सदा+गुलाव]

सदाचरण—न योग्य वर्तन, चांगली वागणूक, नैतिक वागणूक, शिष्टाचार [५ सदा+आचरण] **सदाचरण**—णी—वि. योग्य वर्तन करणारा **सदाचार**—३ १ योग्य, नीतिपर, शिष्टाचाराची वर्तणूक, वागणूक २ चांगली पद्धति, वदिवट, रुढि, शास्त्रसमत, शिष्टसमत वागण्याची रीत, पद्धति, चाल ३ (मनु) सरस्वती व द्युपती या दोन नद्यांच्या मध्ये राहणाऱ्या लोकांची जी आचारपद्धति, वागण्याची रीत, रुढि, चाली वगैरे ती [५ सदा+आचार] **सदाचार**—री—वि सदाचरी, चांगली वागणूक असणारा

संदाणी, **संदान**—खीन लोहाराची मायणी, विठी, कड्या वगैरे करण्याची ल्हान ऐरण सिंगाना व सामान्य ऐणीहुन भिन सधन पडा [फा. संदान, स सम+था]

सदाफुली—की एक वेत व फुलझाड, ही नेहमी फुलें वेतात

सदार—वि ऐपत्दार, देशालायक, नादार याच्या उलट **सदारी**—की ऐपट, दयाध लायक असण्याची स्थिति, सप मता [फा दार]

सदारत—की मुख्य प्रधानकी, मुख्य प्रधानपद [अर सदारत]

सदावर—वि (४) वाग्य, टीक 'याचें बोलणें सदावर दिसतें'

सदावर्धत—न अतउत्र, अतसन आल्यागेत्यास अत देशासो सख्या 'म्हणे जीव गेला मीन नाथ। तरी याचें घालो सदावर्त।' -नव २२ १३९ [५ सदा+वर्त किंवा वृत्ति]

सदावर्ती—वि सदावर्तासंबंधी

सदावीळ—किवि नेहमी, सदावित [सदा+वेळ]

सदाशिन—३ सधर, शिव, महादेव [५]

सदाळणें—अकि घट नाचणें, घट ठेवून पुरणें, रोवणें, भोवतीं दगड, आती पालून ठेवून घट वसविणें [५ सम+था]

संदिग्ध—वि संशयित, अस्पष्ट, अनिश्चित [५]

संमति—वि १ संशयित बुद्धीचा, संशयात्मा, नास्तीक २ सावक मवाचा, अनिश्चित बुद्धीचा, विकल्पी ३ लेख्य-लेख-नु (कायदा) संशयित अर्थांचे लिखाण, दस्तऐवज **संदिग्धार्थ**—३ १ शास्त्रपद स्पष्टीकरण, विवेचन, अनिश्चित विवरण, गुस्पट नव्हे असे भाष्य, टीका २ संशयित कर्ज, विवादित कर्ज

संदिष्ट—धावि सांगितलेले, निवेदिलेले, निर्दिष्ट केलेले, जाणविलेला (सदश, माहिती, बातमी)

संदिसा—सं—किवि आपाच यावेळी, यासणी, सुद्धेच 'वापण्या सदिसि येले।' -दा ३३ ३१ [५ सय+सय]

सदी—स्त्री शतक 'वाराही सदी आज्ञा भरती म्हणून बहुत सदा कला' -विनयुक्त १०९ [फा सदी, तुल सदान्]]

सदी—स्त्री भरभराट, अनुकूल काठ, संप्रदाय, सुदेश दरादिवता [अर]

सदी—किंवि नेहमी, नित्य, सतत, सदा [स]

संदी—वि (प्र) सनदी पहा

सदी—स्त्री साद, सोनभोपरा, अहवणीची जागा, साध्याची जागा 'सोदो देवळाचिए सदी।' -ऋ ११५ [स सधि]]
सदीकळासु—स्त्री साध्याची कळावी, साध्याची हाडे 'सदी कळासु गडबडी।' -भाए २०४

सदीपनी—स्त्री (सगीत) १ सोळाव्या शुनीने नांव -उ २ धीवृणाच्या मुक्तेचे नाव [स समुदोष]]

सदीघाल—उ एक हुदा, अधिकार 'हजारी सदीघाल व जनातदार दहा पंधरा याव दरे' -वाड्यावा ३७७ [अर]

सदीस—किंवि दिवसभर, सतत, नेहमी [स+दिवस]

सदु—उ (अप) छद, नाद 'नाही आति निरेडु। न सदी विपयसु।' -ऋ ७ [स छद]

सदुक—दुक—स्त्री एगी 'सदुक माटुवा अलहार।' -मतीस्व ७६ [अर सदुक]

सदुकि—स्त्री चांगले भाषण -एमा ३१२५० [स]

सदुते—वि सिद्ध, तयार 'बुका दागोळा आदिकरून आमारी प्रयोजनी सामान सयेष्ट व सदुते करावे' -मराणा ३४ [स सिद्ध फा इतेदाद]

सदुसष्ट—वि ६७ ही संख्या [स सत+पष्टि]

सदह—वि बळकट, मजबूद, मरीव, मज्ज, घट [स छ+ह]

सदश—वि सारखा, सम मुख्य (समासात) एत सदश तत्सदश, पितृसदश [स]

सदे—वि शोकदा, दरमदे=दरशोकदपास [फा सदि=शमर]

सदेष्ट—किंवि देष्टासद, देष्टासकट 'मिथ्या वादाची अपक फळे। सदेष्टी सव पूर्वगाले। -एमा १०२२३ ११६६९

सदेय—वा—किंवि नहमी सतत सदैव 'त्या गोपि काही असती सदेवा।' -सावह ४२१ [स सदान्+एव]

सदेय—वि, देववान्, भाग्यशाली 'आता ऐडा सदेव म्हण। सौख्यदायक। -दा १९४१ २ उत्तम दाहणा 'ऐक सदेवपणाचे लक्षण।' -दा ११३ २४ [स+देव]

सदेश—वि एकाच देशाचा, सदेशीय [स+देश]

संदेश—सा—उ निराप, वातमी दूत वातां आहा यक दिवशीं सदेश कला।' -गप्र ७२८ [स सम्+दिय]

•हर—उ वार्ताहर, वातमीदार, निरोप्या, जायद

संवेसा—उदिष्टा पहा

संवेह—उ सदाय, सदा, अनिश्चिन्तना मासकता 'तेने तोबावया संवेह। सीस जेने का सोह।' -झा १६११८ [स]

संवेहो—वि संघर्षी, गोपळकेला, सचेतोर

सदैव—किंवि नेहमी, सतत, नित्य, सर्वदाळ, सदावित [स सदान्+एव]

सदैव—वि देववान् नदीववान भाग्यशाली 'परी फळला मनेपर्म। सदैवांवा।' -विपु ७१५४ [स स+दैव]]
म्ह० सदैवाची दरी नदीवाचा पालव (काणाचा)

सदोवि(सी)त—किंवि नेहमी, सतत सदा 'तेणे व्रजसे राजमठ। देखो सदोदीत।' -ऋ ८२ [स सदान्+उदित]

संदोर—उ (व) मोठा दोर परित्यावर घातलेले तागाचे मोठे चहाज सोंदर (सोड+दोर)

संदाली—स्त्री पेटी, सरूक

संदोष—वि १ दोषयुक्त, अपुरा, उणीव, कमीपणा, न्यून असलेला २ सुधीरे, सापराच, गुन्हागारी [स स+दोष]

सदोह—उ सदाय, समूह नवाव रास, योग, निधि साया उदा० आनंदसदोह दु खसदोह [स]

सद्रत—स्त्री (सद्रति याचा सक्षेप) उपाय, मार्ग, तर गोपाय गल्पतर, इलाज सोडवणूक, सोय, आश्रयस्थान 'कारुण्यनास बाकी कल्याणियाय सद्रत माहीं' सतनागत या वाक्यबाराप्यादि हाच अर्थ आहे [सद्रति]

सद्रति—स्त्री चांगली गति मरणोत्तर सुखावद् अवस्था, मोक्षप्राप्ति, स्वर्गप्राप्ति सुस्थितीत, उच्च जातीत पुनर्जन्म पर लोकाप्राप्ति, मरणोत्तर योगतीही चांगली दशा 'होता वृथा प्रतिष्ठा सद्रति न चढे मला घडो पनन।' -मोक्षार्ण १५४६ [स सत+गति]

सद्रव—वि अवसद सद्रवित कड दादून आल्यामुळे अडसलेले (स्थिति) 'मय म्हणतसे प्रसीद प्रसीद। वाचा होतसे सद्रव।' -झा ११५६८ [स सत+गद]

सद्रवित—वि दुःख, शोक कपेमुळे कड दादून आलेला, कड कादून आलेला दुःखाक, शोकाकून वाढपसयुत [स]

सद्रवीत—च आध्यात्मिक पवित्र, देवादि कासवर्षी गाणे, स्तोत्र स्तुति, मंत्रन [स]

सद्रगुण—उ विद्या, कला, शौर्य सहिष्णुता, उपकारकता इत्यादि वास्तव उत्तम गुण चांगला गुणधर्म, चांगले तत्व [स सत+गुण=मोजणे]

सद्गुग—५ आध्यात्मिक ज्ञानाची प्राप्ति करून देणारा, ईश्वरप्राप्तीचा मार्गदर्शक, अज्ञ न जाहीन करणारा उपदेशक, चांगले ज्ञान, विद्या, उपदेश देणारा गुग [न सद्गुग]

सद्गुहस्थ—५ प्रतिष्ठित, भय, प्रामाणिक, विश्वासु समान्य, सद्गुहनी, प्रेमळ, सौम्य मनुष्य [स सद्गुहस्थ]

सततचाय—५ (कायदा) उत्तरपक्ष, वैयक्तिक, सद्गुहस्थ प्रत्युत्तर [स सद्गुहस्थ अथाव]

सद्गुह—वि सद्गुह, सधत पदा प, मन्वृत 'संत अथ सद्गुह' रत्नसंचित हेमवट।' -दा १ २ १५

सद्गुह—वि (खा) सद्गुह पदा सद्गुह, परिपूर्ण

सद्गुह—५ मोहरमात साधुताच्या पुढे चलात ती विद्याने [अर सद्गुह]

सद्गुह—ही दलक, दोकडा [का सद्गुह=दलक, गुल स दलक] दूरसद्गुह=वि दलकडा 'बसल देत अदित त्यापैकी दलकडे बाळीस' -बसद्गुह मोहीम

सद्गुह—ही बलती, भरभराट, भाग्यदाल, अनुकूल परिस्थिति, सुदैव, सद्गुहय वैभवदाल; उत्कर्षकाल 'रोमन लका' नोहि दौड हजार वर्षे राज्य भोगल्यावर त्याची सद्गुह सपली' -नि ६६ 'होवे शिपाई जवर सद्गुह पैकानी पाहिली।' -एरो ४२१ [अर सद्गुह=बलती, प्रवाची शुभदृष्टि, शुभमला]

सद्गुह—५ १ चांगला गुणधर्म, सुलक्षण २ चांगला धर्म, चांगला नियम, वृत्ति विधि ३ सदाचार, चांगली बागवृक्ष, सदाचरण, न्याय्य वृत्ति [स] सद्गुह बाळगणे-संभालणे-राखणे-धार्मिक विधि नियम, प्रन वगैरे आचरणे सद्गुह सोडणे-टाकणे-धार्मिक विधि, रुढी, प्रते, नियम याचा त्याग करणे सद्गुहमार्गे वागणे-चालणे-राहणे-असणे-ज्याय, योग्य, रास्त वृत्ति करणे, सदाचारी होणे सद्गुहमार्गा जाणणे-योग्य, प्रामाणिक, नैतिक आचरण ठेवणे सद्गुहमार्ग येणे-नैतिक, धार्मिक, प्रामाणिक वृत्तीच्या कसोटीस उतरणे, योग्य, रास्त दिसणे वाटणे सद्गुहमार्ग टाकणे-चालणे-लोडणे-साडणे-एखाद्याच्या सद्गुहमार्गे वृत्तीवर अवलंबून ठेवणे, सद्गुहमार्गे वृत्तीचा आश्रय घेणे, सद्गुहदीवर सोंपविणे सद्गुहमार्गे-वि सद्गुहणी, न्यायी, नीतिमान, योग्य वृत्तीचा

सद्गुह्या सद्गुह्या—किवि ज्ञाताच, या क्षणी या घटकेस, यावर्षी, साप्रत [स सद्य]

सद्गुह्य—ही १ चांगली, शुद्ध बुद्धि मन, विचार २ सत्प्रवृत्ति, नीतिपरायणता, न्यायपरायणता, योग्य दिशेकडे कल -वि चांगली बुद्धि, प्रवृत्ति, विचार, मन अजलेला [स. सद्गुह्य बुद्धि]

सद्गुह्य—५ चांगला भक्क, शुद्ध अंतःकरणाने, अनन्य, एकनिष्ठपणे भक्ति करणारा, मनापासून स्नेह, मैत्री करणारा. [स] सद्गुह्य—ही अन्त करणापासून, अनन्य भक्ति, भाव, प्रेमळपणा, लोभ -वि अन्त करणार्थक लोभ, प्रेम करणारा, भाव ठेवणारा

सद्गुह्य—५ १ अस्तित्व, स्थिति 'सद्गुह्येनि अज्ञान सद्गुह्ये। कोणे परी न साही।' -अष्ट ७ २९३ २ साधुत्व, सद्गुह्यणीपणा, सुखभाव, सुखीलता ३ चांगली मनोरंजित, धदा, सुश्रुति 'जे इय स्वर्गीहनि सद्गुह्या। नेदावे निघो।' -झा ११ ६३७ ४ सत्य, योग्य अनुभव, प्रतीति 'हैं आलें मज सद्गुह्या। माता तुचि सई।' -झा ११ ५३६ [स सद्गुह्य भाव]

सद्गुह्य—न गृह, घर, सदन 'धरी सद्गुह्य मानी जया नित्य पया।' -वामन, भरतभाव [स]

सद्य, सद्य—किवि १ तात्काळ, त्वरित, क्षणात, ताबड-तोड, साप्रत, या क्षणी 'अपूर्व पळे अपां सद्य। तो सत्त्वगुण।' -दा २ ७ २९ 'न वृत्ते आदिल सद्य पाया।' -वामन, कामना-वतार १५ २ (सुखीने) साजुक, ताजे, अलीकडील, सुकेंच [स सद्य]

सद्यपक्ष—५ (विधितबधी) १ मुख्य कर्मांची उपांगे आधी किंवा मागहून व करतात तत्पक्षणी करवी असे मानणारा पक्ष २ असा तद्दने कर्मांचा अपक्षही किंवा एखादे कर्म मुख्य कर्मांपूर्वी करण्याची किंवा -वि ताजे, अलीकडील, नवे, साजुक सद्य प्रतीति—ही मरणानंतर मोक्ष अथवा स्वर्ग-प्राप्ति मिळवण्याचे वृत्ती याच दहात, याच जन्मी तिचा अनुभव मिळणे सद्यस्क, सद्यस्काल, सद्यस्कालीन-वि साप्रतच, ताजे, नवे, आजहाळे सद्यस्त-वृद्ध-वि अपक्षी ताजे, गरमागरम, सुकेंच केलेले (पदार्थ वगैरे), नवीनच बाहेर पडलेले (काजव प्रय वगैरे) सद्य-वि प्र सद्यस्क ताजा, साप्रतचा, नवीन, अवाचीन सद्य-द्यां-किवि तात्काळ, त्याच क्षणी, क्षणात, याच क्षणी, ताबडतोड, तेन्नाच 'चकाने भस्मसद्या कश्चि उडविना त्या महापापिणीचे।' -मो अवरीष (चवनीत ४ २६१) सद्योपपन्न—५ ताजी जसम, सुकेंच पडलेले क्षत, व्रण

सद्य—सद्य पदा

सद्य—वि आर्द्राशुक्ल, ओलसर, ओलावा अमणारा

सद्यी—ही (गो) सुत व लोकर यांनी विणलेले कापड, जपेछुती, अर्ध लोंकरी कापड

सद्य्या—५ चांगले घराने, उत्तम कुल -वि चांगल्या कुलातील, वसातील

सद्यस्त—न (चांगली वस्तु) १ (ल) परमेश्वर, परब्रह्म 'सद्यस्तु शास्त्री यद्वा।' -दा ४/४५ २-हीन चांगला मनुष्य, पदार्थ

सदी—स्त्री शतक 'मारावी सदी आजच माली म्हणून बहुत खेद केला'—चित्रगुप्त १०९ [फा सदी, तुल सशतम्]

सदी—स्त्री भरभराट, अनुकूल काल, संप्रदा, सुदैव, यशस्विता [भर]

सदी—कृति नेहमी, नित्य, सतत, सदा [स]

संदी—वि (प्र) सनदी पदा

सदी—स्त्री साद, कोमलोपरा, अरुचणीची जागा, साध्याची जागा 'दोहो देवळाचिए सदी।'—ऋ ११५ [स सधि]
संदीकलासु—स्त्री साध्याची कळाशी, साध्याची हाडे 'संदी कळासु गडवडी।'—साए २०४

सदीपनी—स्त्री (सगीत) १ सोळाव्या धुतीने नाच—उ २ धोडणाच्या गुरूने नाच, [स सम्+दीप्]

सदीवाल—उ एक हुडा, अधिकार 'हजारी सदीवाल व जमातदार दहा पधरा याउ धरें'—यादवावा ३ ७७, [भर]

सदीस—कृति दिवसभर, सतत, नेहमी [स+दिवस]

सदु—उ (अप) छद, नार 'नाही आति निवेंदु। न सदी विपयसु।'—ऋ ७ [स छद]

सदुक—डुक—स्त्री पेटी 'सदुक मातुवा अलकार।'—पैसीस ७६ [भर सदुक]

सदुकि—स्त्री चांगले भाषण—एमा ३१ २५० [स]

सदुते—वि सिद्ध, तयार. 'बहुका दाणगेळा आदिकसन भारमारी प्रयोजनी सामान सयेत व सदुते करावे'—मराठा ३४. [स सिद्ध, फा इस्तेदाव]

सदुसष्ट—वि ६७ ही संख्या [स सप्त+षष्टि]

सदृढ—वि बळकट, मजबूद, भरीव, मजबूत, घट [स शु+ढ]

सदृश—वि सारखा सम, हुंन्य (समासात्) एत तसदा, तत्सदृश, पितृसदृश [स]

सदे—कृति शेकडा, दरसदे=दरशेकड्यास [फा सदि=शभर]

सदेठ—कृति देठासह, हेंखासकट 'मिच्छावादाची अपक फळे। सदेठी शर पूर्वकाळें।'—एमा १० २२३ ११ ६६९

सदेय—या—कृति नेहमी सतत, सदैव 'त्या गोष्टि काही असती सदा।'—साह ४ २१ [स सदा+एव]

सदेव—वि, देववान्, भाग्यशाली 'आता ऐक सदेव लक्षण। सौख्यदायक।'—दा १९ ४१ २ उत्तम द्राहणा 'ऐक सदेवपणाचे लक्षण।'—दा ११ ३ २४ [स+देव]

सदेश—वि एकाच देशाचा, तद्देशीय [स+देश]

संदेश—सा—उ निरोप, बातमी, एत बातं, आज्ञा 'यक दिवशी संदेश कला।'—सप्र ७ २८ [स सम्+दिश]

० हर—उ कार्तीहर, बातमीदार, निरोप्या, जासुद

संदेस—संदिश पदा.

संदेह—उ सद्य, शंका, अनिश्चितपणा, साशरता 'तेने शोकाच्या संदेह। तीस जेने का होह।'—हा १६ ११८ [स]

संदेहो—वि सद्यी, गोंधळकेला, शत्रेखोर

सदेय—कृति नेहमी, सतत, नित्य, सर्वकाल, सदादित [स सदा+एव]

सदेय—वि देववान्, नशीबवान, भाग्यशाली 'परी फळला मनोधर्म। सदेवावा।'—विप्र ७ १७४ [स स+देव]

म्ह० सदेवाची दारी नरदेवाचा पालव (स्वागता)

सदोदि(दी)त—वि नेहमी, सतत, सदा 'तेने प्रभरसे राजमठ। देखो सदोदीत।'—ऋ ४३ [स सदा+उदित]

संदोर—उ (व) मोठा दोर परित्यावर वतलेले तागाचे माठे चहाट लोंदर [सोढ+दोर]

संदोली—स्त्री पेटी, सदुक

सदोप—वि १ सोपयुक्त, अपुरा, डगोव, कमीपणा, न्यून वसलेला २ शुद्धीने, सापराध, शुद्धगारीने [सं सम्+दोप]

संदोह—उ सदाय, समूह जमाव, रास, ढोंग, निधि, घाटा उदा० भावदसदोह दु सवसदोह [स]

सदूत—स्त्री (सद्रति याचा संक्षेप) उपाय, मार्ग, तर गोपाय, गत्यतर, इलाज, शोधवस्तु, सोय, आभयस्थान 'कारकुनास पाकरी केल्याशिवाय सदूत नाही' सननागत या वाकप्रचाराचाहि हाच अर्थ आहे [सद्रति]

सद्रति—स्त्री चांगली गति, मरणोत्तर सुखावड अवस्था, मोक्षप्राप्ति, स्वर्गप्राप्ति, क्षुद्रितति, उच्च जातीत पुनर्जन्म, पर लोकप्राप्ति, मरणोत्तर योग्यतीहि चांगली दशा, 'होता वृथा प्रतिज्ञा सद्रति न घडो मला घडो घनन।'—मोक्ष ३५ ४६ [स सत्+गति]

सद्रद्व—वि अवबद्ध सद्रदित कठ वादून आल्यामुळे जडसळलेली (स्थिति) 'मग म्हणतसे प्रसीद प्रसीद। वाचा होतसे सद्रद।'—हा ११ ५६८ [स सत्+गद]

सद्रदित—वि दुस, शोक योग्यमुळे कठ वादून आलेला, कठ भरून आलेला, डुस्काऊ, शोकावृत्त, बाधपसयुत [स]

सद्रोत—न आध्यात्मिक, पवित्र, देवादिवासवर्षी गाणे, स्तोत्र सृज, मग्न [स]

सद्गुण—उ विद्या, कला, सौंदर्य, सहिष्णुता, उपकारकता इत्यादिशाखा उत्तम गुण चांगला गुणधर्म, चांगले तत्त्व [स सत्+गुण=योग्ये]

सद्गुरु—प्र आध्यात्मिक ज्ञानाची प्राप्ति करून देणारा, ईश्वरप्राप्तीचा मार्गदर्शक, अज्ञान नाहींसे करणारा उपदेशक, चांगले ज्ञान, विद्या, उपदेश देणारा गुरु [स सद्गुरु]

सद्गृहस्थ—प्र प्रतिष्ठित, भला, प्रामाणिक, विश्वासू, समान्य, सद्गर्वांनी, प्रेमळ, सौम्य मनुष्य [स सद्गृहस्थ]
सतचचाच—प्र (कायदा) उतारपक्ष, वैकियत, सयुक्तिक प्रत्युत्तर [स सतचचाच जवाब]

सद्दृष्ट—वि सद्दृष्ट, सधट पद्दा घट, मजवूत 'दंत शुभ्र सद्दृष्ट' रत्नचचित हेमकट ।'—दा १ २ १५

सद्दर—वि (म्हा) सदर पद्दा सर्वे, परिपूर्ण

सद्दा—प्र मोदरमात ताधुताच्या पुढे नेतात तीं निशाने [अर श्दा]

सद्दी—स्त्री शतक, दोंकडा [फा सदि=शतक, शुल सं शतम्] **दरसदे**—किवि दरसदेकडा 'बसूल देत आदित त्यापैकीं दरसदे बाळोस'—वसईची मोदीम

सद्दी—स्त्री चल्ती, भरमराट, भाग्यकाल, अनुकूल परिस्थिति, शुभैव, सद्भाग्य, वैभवकाल, उत्कृष्टकाल 'रोमन लोकां नोहि दीड हजार वर्षे राज्य भोगल्यावर त्याची सद्दी सपली'—नि ६६ 'होते शिपाई जवर सद्दी कैकानी पाडली।'—ऐवो ४२३ [अर सद्द=चल्ती, प्रहाची शुभदृष्टि, शुभवेला]

सद्दर्म—प्र १ चांगला गुणधर्म, छलक्षण २ चांगला धर्म, चांगला नियम, रूति, विधि ३ सदाचार, चांगली वागणूक, सदाचरण, न्याय्य वर्तन [स] **सद्दर्म बाळगणे-संभालणे-राखणे-धार्मिक विधि, नियम, प्रत बगैरे आचरणे सद्दर्म सोडणे-टाकणे-धार्मिक विधि, रूढी, प्रते, नियम याचा त्याग करणे सद्दर्मानें वागणे-चालणे-राहणे-असणे-न्याय, योग्य, रास्त वर्तन करणे, सदाचारी होणे सद्दर्माला जाणणे-योग्य, प्रामाणिक, नैतिक आचरण ठेवणे सद्दर्मास घेणे-नैतिक, धार्मिक, प्रामाणिक वर्तनाच्या कसोट्यास उतरणे, योग्य, रास्त दिसेल वाटणे सद्दर्मावर टाकणे-घालणे-लोडणे-सोडणे-एखाद्याच्या सदसद्विवेकबुद्धीवर अवलंबून ठेवणे, सदसद्विवेकबुद्धीचा आश्रय घेणे, सद्बुद्धीवर खोपविणे सद्दर्मा-वि सद्गुणी, न्यायी, नीतिमान, योग्य वर्तनाचा**

सद्दया, सद्दयां—किवि आताच, या क्षणीं या पटकेंस, यावेळीं, साप्रत [स सद्य]

सद्गुद्धि—स्त्री १ चांगली, शुद्ध मुद्धि, मन, विचार २ सत्प्रभृति, नीतिपरायणता, न्यायपरायणता, योग्य दिशेकडे कल—वि चांगली मुद्धि, प्रभृति, विचार, मन असलेला [स. सत+मुद्धि]

सद्गुरु—प्र चांगला भक्त, शुद्ध अंत करणारे, अनन्य, एकनिष्ठपणे भक्ति करणारा, मनापासून स्नेह, मैत्री करणारा. [स] **सद्गुक्ति**—स्त्री अन्त करणापासून, अनन्य भक्ति, भाव, प्रेमळपणा, लोभ—वि अन्त करणपूर्वक लोभ, प्रेम करणारा, भाव ठेवणारा

सद्गाव—प्र १ अस्तित्व, स्थिति 'म्हणोनि अज्ञान सद्गावो। कोणे परी न लाहो।'—अमृ ७ २९३ २ साधुत्व, सद्गुणीपणा, सुखभाव, सुशोभता ३ चांगली मनोरुति, श्रद्धा, सद्गुति 'जे इथे स्वर्गीहूनि सद्गावा। नेदावे निघो।'—झा ११ ६३७ ४ सत्य, योग्य अनुभव, प्रतीति 'हें जालें मज सद्गावा। आता वृचि सर्व।'—झा ११ ५३६ [स सत+भाव]

सद्ग—अन गृह, घर, सदन 'धरी सद्ग मानी जया नित्य पया।'—वामन, भरतमाव [स]

सद्य, सद्य—किवि १ तात्काळ, स्वरित, क्षणात, तानड-तोष, क्षप्रत, या क्षणीं 'अधुन पळे अपीं सद्य। तो सत्त्वगुण।'—दा २ ७ २९ 'न देवचे आशिल सद्य पापा।'—वामन, वामना-वतार १५ २ (सुकीनें) साजुफ, ताजें, अलीकडील, जुकेंच [स सद्य] **सद्यपक्ष-प्र** (विधिसवधी) १ मुख्य कर्माची उपाणे आधीं किंवा मागाहून न करता तत्परसर्गां करावीं असे मानणारा पक्ष २ अशा ताहेनें कर्माचा अपकर्ष किंवा एखादे कर्म मुख्य कर्माशीं करण्याची किया—वि ताजें, अलीकडील, नवें, साजुफ सद्य प्रतीति—स्त्री मरणानंतर मोक्ष अथवा स्वर्ग-प्राप्ति मिळण्याऐवजीं याच वेदात, याच जन्मीं तिचा अनुभव मिळणे सद्यस्क, सद्यस्काल, सद्यस्कालीन—वि साप्रतच, ताजें, नवें, आजकालचें सद्यस्तस-च-वि अगदीं ताजें, गद्यागम, जुकेतच केलेले (पदाथे बगैरे), नवीनच वाहर पडलेले (काव्य प्रथ बगैरे) **सद्या**—वि प्र सद्यस्क ताजा, सांप्रतचा, गरीब, अवांचीन सद्या-द्यां—किवि तात्काळ, त्याच क्षणीं, क्षणात, याच क्षणीं, ताबडतोब, तेव्हाच 'चकाने भस्मसया कश्चि उडविता त्या महापापिणीचे।'—मो अवरीप (नवनीत ४ २६३) **सद्योद्यण**—प्र ताजी जखम, जुकेतच पडलेले क्षत, मग

सद्ग—सदर पद्दा

सद्गुरु—वि आर्द्रागुण, ओलसर, आलावा अमणारा

सद्दी—स्त्री (गो) सत व लोकर यांनीं विणलेले कापड, अथैसुती, अथे लोंकरी कापड

सद्दरा—प्र चांगले घराणें, उत्तम कुल—वि चांगल्या कुलातील, वशातील

सदस्तु—अ (चांगली वस्तु) १ (ल) परमेश्वर, पद्मप्र 'सदस्तु दाखवी सद्ग।'—दा ४ ४४५ २—स्त्रीन चांगला मनुष्य, पदाथे

सद्भासना—की चांगली वेळ, सत्प्रवृत्ति, चांगल्या गोष्टी-
कडे कल [स]

सद्बिद्या—की चांगली विद्या, ज्ञान 'अमृतमुखात मायसी
ओती। ती सद्बिद्या' -मोदयोग ३५४. [स]

सद्बिद्योग—उ (जुकीने) चांगला उद्योग, योग्य विनि-
योग 'उमरावत गीर गोसावी नये असता त्याचा सद्बिद्योग
होऊ नये हे चांगले नाही' -भाव ६९ [स सद्बोध, किंवा
सत्विनियोग बद्दल]

सद्बिवेक—उ १ सारासार विचार, न्यायबुद्धि 'विरकास
मूषण सद्बिवेक' २ तारतम्य योग्यायोग्य निवड करण्याची शक्ति
'की कोष कर्म दाखण सद्बिवेक आवडीले।' सद्बिवेकी—वि
न्यायी, तारतम्य जाणणारा, शुद्ध समजस योग्यायोग्याची बरो
बर निवड करणारा, विचारी

सद्गुणसत्ता—की (अप) सद्गुणसत्ता योग्यतः हेची शक्ति
'सद्गुणसत्ता सत्कर्म।' -दा ५ ३ १२ [स सत्सद्गुणसत्ता]

सद्गुण—न चांगरी बागयूक -वि १ सदाशशी, सत्प्र
हतीचा सद्गुण, चांगरी बागयूक आदि असा २ गोल, बाटोळा,
सुंदर, गोल आकाराचा [स सत्सद्गुणसत्ता]

सद्द्वेष—उ चांगला वैद्य, योग्य औषधोपचार करणारा,
मर्मज्ञ निपूण 'सद्द्वेष जैसं दोष। अगलीता।' -हा १६ ४२.

सद्बुद्धय—उ योग्य स्वार्थ उपयुक्त विनियोग, चांगला
उपयोग, कार्यदेशीर स्वार्थ [स]

सध—की १ ऐक्य, मिलाफ, संयोग २ साधा, जोड,
शिवण ३ कट धीर, भेग ४ अवधि, मसला वेळ ५ गाठ
पेर साधा ६ (ल) योग्य वेळ, भाणीवाणीची वेळ, ऐन प्रसंग
'दुकुल देहाधर्मी साधरी सध शिष्याला।' -ऐपो ३१५ ७
मेरी जुळणे, स्वयं दंड होणे तद्द, समेट तडजोड, पुनर्मिलन
[स सधसंधा] -वि धारण करणारा, शुद्ध सद्बिधित, कळकेला,
निगडित, सबद्ध ददां कपटमध, वरसध, अनुसंध धृत्यसध

सधपट—वि १ सवध पूर्ण, सगळा, अजिज्ज असणा
(बघ, काड, दाड, बल्लू रीत, मार्ग) 'त धर बतले सधपट।
रावणहि सोबी धर लिखट।' -रावि ३२ १०१ २ (ल) सरळ,
अचूक, निदोष (भाषण, बतन योजना, काम) ३ विक्रि
सरळ, समोर सीधा थेट ४ -विक्रि सधपट, रोकडा रोख
टोक साफ, निजून (उदाहरण, उदाहरण) ५ -विक्रि पट,
मजबूत, दाट [सधसंधा]

सधन—वि सधन, धीमठ, हन्यशान [स. सधसंधन]

सधनतार—की धीमती

सधन—की एक प्रकारची ऐरण सधन पहा सधन, बटा-
गण व गुरा ही ऐरणीचीच नावे आहेत यापैकी सधन ही जिन-
गर, बगंग व गुरा ही मातब्द आपणतात [स. सधसंधा]

सधर—वि थळकट, न हालणारा, आश्रययुक्त, स्थिर
'स्थोनि बुद्धियोग सधर। तेथ बजुना होई स्थिर।' -जा २
७२६ -आमा ३ ८९, ५ ३६१ [स]

सधर—सदर पहा 'सांय सधरीचा समाचार।' -दावि
७ २ १

सधर्म—वि १ एकाच धर्माचे, एकाच पंथातील संप्रदा
यातील २ एकच गुणधर्म असलेले, एकाच लक्षणाचे [सधसंधर्म]

सधर्मिणी—की विवाहित स्त्री, पत्नी

संधळा—उ १ दरजा भरणे, धिलबा करणे बगैरेकरिता
चांगला गळून व ओटून तयार केलेला तुना २ अशा पुन्याचे
काम गिलावा, अक्षर [स सधसंधा]

सधवा—की सुवासिनी, सौभाग्यवती, पति जिवंत अस
लेली स्त्री [स सधसंध]

सधान—न उपाययोजना, शक्ति युक्ति, साधनें यांची
योग्य तरतूद व योजना, एखादे कार्य घडवून आणण्याच्या कार्या
प्रयत्न, बुद्धि व शक्ति यांचा योग्य मिलाफ करून योजना १
योग्य रीति, मार्ग, पद्धति (एखाद्या कार्याच्या सिद्धये) २
नेम, निशाण, लक्ष्य 'सिद्धी हा धर सांगेल या म साधनें।' -
मोक्ष ४४ ७० ४ कल, प्रवृत्ति, रौल (मन हज्जा, बोळा
बगैरेचा) ५ मनाची धारणा, लक्ष्य, अवधान, ध्यान 'मूळ
प्रथांचे सधान राखून भग आपले रासायचे' -नि १९६ ६

कावा, कपट, युक्ति 'बोरडाक होती मिलाफची नाहीं कळले सधान।' -
ऐपो ११८ 'करिता जाहला घोर रुपान।' -रावि ३२ ११

७ पवार, डबोलें, टेवा 'आम्हांस मार्गात काहीं चांगलेचें मोठें
सधान साधेना' -वि ८ १५४ ८ सुमार, समय सधि

'दश' याच्या सधातस मी तुमचे गर्वी येईन '९ बग वशिला,
सूत्र [स सधसंधा] संधानी—वि हुपार, धूर्त, युक्तिवान,

कावेबाज, सधान सावणारा बांधणारा

सधान—की (कुलाबा) बेलगारीची निवळ

सधि—घी—शुकी १ जोडणी, ऐक्य, मिलाफ २ साधा,
जोड, शिवण, साध्याची रेवा, बिंदू 'अस्ति यत्र कीडिकीरी।

सधि कळायु कडकरी।' -आए २०४ 'बैसलो सधि भागी
तुल घतनि धिर्मी' -तुना ३२० ३ धीर, भेग, कट, खांच,

खड 'जयें दडताती सधरीत' -नव २४ १३४ ४ अवधि,
मधील काल, अवसर अवकाश ५ गाठ पेर, काढें, जोड ६

वर्णोना योग, दवा किंवा व्यजनं यांचा जोड, मीठन सामायिक
सध्याच्या अत्यंत व भारतीया वर्णोचें जेवण ७ लक्ष्य, दृष्टि,

बोळा, हज्जा, उद्देश 'मिथुक पैक्यावर सधि टेवून सप्रमानांचें
जाईव करितो' -कदन आले दक्षिण रुपी।' -ऐपो २६७ ८

सुप, मानवर, बरप बगैरेपैकी एक संपूर्ण होऊन दुसरे सांगण्याच्या

मध्यतरीचा काल, सधिकाळ ९ घोरानें भितीस पावलेलें भोंक, बीळ, विवर, भुयार, रिंद, भगदाड १० योग्य वेळ, योग्य समय, ऐन वेळ, आणिवणीची वेळ, अनुकूल वेळ 'यास्तव मोठ्या सधोस सुनारीं दोहोंच्या स्थितीकडे स्थूय रावें' - नि १ ११ (ल) सभेट, सह, सल्ला, ऐक्य, मिलाफ, तडजोड (मैत्री, नातें, सहव बंधूरेची) 'मज बरोबर सधि करावयास आली होती' - कम २ - एमा १९ १५६ [स सन्-पा=ठेवणें] ०काल ३ दोन कालाच्या मधील अवधि 'आयुष्याच्या अशा सधिकाळावर तुम्ही उभे आहात' - कले १ ३७३ ०ग-मि प्रत्येक साध्यातून जाणारें, भिनणारें (रोग विप, औषध बंधूरे) ०गत वि साध्यात असलेला, विलेला (चायु नात रोग बंधूरे) ०पाद-३ ज्याच्या पायास साधे असतात असे प्राणी उदा० हास, हेंडूण उवा, पिसवा, सुया, खेकडा बंधूरे (इ) ०प्रोपोडा ०प्रकाश-३ सूर्योदयापूर्वी व सूर्यास्तानंतर बराच वेळ जो प्रकाश दिसतो तो ०प्रकाशराग-३ (सगीत) सधि प्रकाशाच्या वेळीं गावला जाणारा राग यात ऋषभ कोमल व गाधार, निदाद हे स्वर शीत असतात ०फुटणी-की १ सधि वाताचा रोग कळा २ (सडळपणें) साध्यात झालेलें गळू उठणू ०घंध-घंधन-३न स्नायुदिस, साध्याना बाणार स्नायुचे बोर (इ) लिमेंट ०भग-३ १ सधियातामुळे साधे घरणें, दुखणें २ साधा मोडण, जिखळण ०धात-वायु-३ ज्यामुळे शरीरास साधे धरतात, दुखतात असा रोग (इ) 'हुमेटिझम्' ०विप्रद-३ सह बिंबा युद्ध, मैत्री बिंबा कळड मिलाफ अथवा विवाड, जोड बिंबा तोड ०वेला-की राधिकाळ, दिवस व रात्र याच्या मधील काल, कोणत्याहि दोन कालावधीमधील अवकाश उदा० पौर्णिमा, अमावस्या, कालाचा कोणताहि अवधिदर्शक शब्द उदा० सकाळ, दुपार, सध्याकाळ ०सकाच-३ साधे धरण्याचा रोग, सधियात ०स्फोट-३ १ साध्यास फुट, कळ लागणें २ साध्याच्या ठिकाणी पोड, सुन गावाद् होणें सधिन-न (व) वृष -वशाप ९५ १९८ ०संधिनी-की गमिणी गाय -धर्मसिधु १३० [स.] सधी-सधि पडा सधीर-वि धोरुख गभीर, पैर्बाचा 'तैम सधीरपी विलमेल' हृदय तयाचें १ - हा २ ३ [संधीर] सधेव-३ (गो) सवेद, सशय मनाचा गोंधळ [ग सदह] संधेर्वी, सधेर्वीसा-किवि आतां सप्रत, नुक्ताच, आतां (यणें आगमन, गमन) [सय २] सध्या-ध्या-किवि याशर्णी, तात्काळ, आताच त्वरित 'साधुर्षी गाजिता झालें सध्या पळ' - मोअग्रग (स्वतीन वृ २५७) सधे ० १९

'पाहें माथी सध्या प्रतीती।' - सुभादि १६ १८६ [स सय] इह० सध्याच साळी पिक्वी हुकाळी-रोज प्रथम अन्न मिळविणें व नंतर खाणें याअर्थी, उत्पन्नक्षी गौतमकृपि एका दुष्काळात रोज घान्य पिक्वीत व भक्षण करीत अशा कथेवरून संध्या-की १ दिवस व रात्र रामधील सधिकाळ २ त्रैवर्णि कानीं प्रातःकाळीं, माध्याह्नी व सायंकाळीं करावयाची दैनिक प्रार्थना उपासना 'हवीं सध्या करणें हें ब्राह्मणाना नावच नाही' - दिले ४ १४ ३ दोन युगामधील सधिकाळ ४ सधि प्रकाश, विनिहासा, उप काल 'सुदती दिती कामार्ता गार्थी सध्येत काश्यपा.' - मोमत्र ३ ५२ ५ कालावधि, अवकाश उदा० सकाळ, दुपार, सांकाळ, तिसरा प्रहर [स सध्या] ०कारळ-काळ-३ सायंकाळ, सूर्यास्तसमय ०काळचातारा-३ शुक्र ज्यावेळीं सूर्यास्तानंतर पश्चिमेकडे दिसतो त्यावेळीं त्यात म्हणतात ०काळीं-किवि सायंकाळी, सूर्यास्तानंतर ०काळी-की एक फुल्लाड व त्याचे फूल, सुगंधी ०पात्र न ताह्मन, सध्या करताना पाणी सांडावयाचें भाडें ०भट-३ न्यायशास्त्राचा मुताबिक -दिदि ४३७ ०भट-३ सध्या करण्याकरिता बांध लेली जागा, इमारत घर 'सध्यामठ भूदेरी। पायशिया नदी तीरी।' - दा २ ७ २२ ०राग-३ १ सायंकाळच्या वेळीं आकाशात दिसणारा ताऱुन राग 'नातरी सध्यारागीचें रग।' - हा ६ २५८ 'हो सध्यारागें गवसलें। निवडितें पूर्णचंद्र प्रकलें।' - क २१ २ (सगीत) सध्याकाळच्या वेळीं गावयाचा राग ०चंदन-न त्रैवर्णिकाती करावयाची सध्यापासना सध्यान्न-न (अप) सिद्ध त्र शिशविलेलें अन्न 'सध्यात पावें देखिली।' - सप्र १५ १७ [स सिद्धान्त] सन-३ वर्ष शक साल 'सन १८५२ साली' [अर सना] ०धात-किवि सालवार अनेक वर्षे धकलेला 'सनवात वाकी सनतोसापैरी' - वाडवावा २ २२८ [अर] ०चदपत्री-वातवात्री घादवाकी-की अनक वर्षे धकलेली सरकार दण्याची वाकी विरशेप ०चदपडीत-धातपडीत-घादपडीत-वि अनक वर्षे पडोत राहिलेली (जमीन) सनई-की शिपाणीसारखें एक मधुर वाद्य, नागमर तुतारी सारखें वाद्य सनया नेकरिया घुरणें - मुवन १२ ५९ [स स्वन सुनादा का मुनी, व सुनाय] सनक-की लहर [शिण्डा] सनकी-वि लहरी मत-कन-वर-दिशीं-सनफणें-सनफा-सणकन, सणकणें बंधूरे पडा सनकाडी-वाडी-की सणकाडी पडा अथाडी, साग यावरील साठ सोदून काढल्यावर राहिलेली काडी 'मग मुनी इधे या एक। राळ सनकाडिया सल।' - कथा ५.१२२.

सप्तकाविक—प्रथम सप्तक, सप्तदश, सप्तसुपात व सप्त-
सुमार इ अन्नदवाचे चार मानगणुन 'जे सप्तकाविकी सेविजे ।
आदरेसी ।'—हा १५५ [स]

सत्तंग—न सणग पडा १ कापडाचा तागा, टाण, नग १
(अशिष्ट) निवेयस्तु, निमय, माल, नग (जी, जनारवरीरे)
मनगर—भीष्ट काटिकाशील घोंगड्या, कांयळी विणगारी
एक जात व तीतील व्यक्ती [स दण-सणकार]

संतत (करण)—न (नृत्य) उडी मारून व पायांच्या
पुढच्या भागूच स्वस्तिक करून हात जोडे घांकविले [स]

सप्तसुमार—प्र सप्तकाविक पडा

सप्तद—जी अधिकारपत्र, प्रमाणपत्र, राजपत्र, घासनपत्र,
परवाना, मुखपत्र्यानामा [अ सप्तद] *अस्त्याद—की अन्न
सप्तदा बरीरे 'पितृमध्यें सप्तद अस्त्याद अजोन गेली'—गोहवा
१२ 'त मोजीब सप्तदअस्त्याद'—बाबयोमारे १६५ [अ
सप्तद+सप्तदुर्जे अनेकवचन] *मुतायिक—किं सप्तदेप्रमाणें
*दोरी—वि किं सप्तदी, कायदास धरून; नियमबद्ध, पद्धत
धीर 'सब्हनेर आणि सप्तदशीर राज्यदती या दोहोंत दुर्जे
साम्य आहे काय?'—मस १२ सप्तदपात्र—न राजपत्र,
घातापत्र, अधिकारपत्र सप्तदा पाहणी—की सप्तपत्रांची
तपासणी सप्तदी—वि १ सप्तदप्रमाणें; सप्तदशीर, राजपत्र
प्रमाणें अस्तित्वात आलेला 'हे मोस्तपत्र जमीनदार व पाट-
शाही सप्तदी जमीनदार आहेत'—रा १५१०० २ लेखाचा
आधार असलेले, सरकारने नेमलेले, खरे हक्कदार 'आरव लोक
हक्की ऐका छिपाय सप्तदी न्यार'—ऐपो ३४१ 'सप्तदी तेंचें
कोण वदा।'—केक १०७ *इनामदार—प्र व्यास सप्तद, राज
पत्र आहे, राजाने नेमलेला आहे असा इनामदार, याच्या उलट
आरी इनामदार

सप्तपद—वि सप्त व असलेले, सप्तम, टयार [स]

सप्तपणें—कि उपमेत येणें

सप्तपात—प्र सप्तपात 'सप्तपातें बरळतसे।'—दा ९३
३८ [स सप्तपात]

सप्तपत्र—वि सविनय सक्तीत, विनयशील [स]

सप्तय—यी—की १ सप्तदे पडा २ घोड्याच्या दप्तास
सप्तया म्हणतात—अक्षप १११८

सप्तद—की (व) बाट रस्ता

सप्तळा—प्र सदल, संधला पडा

सप्तगागर—वि सुंदर, चांगला 'की निराळीं बोल देखसी
सप्तगागर।'—हा ५१४१ 'सर्वांनीं अलंकार । शोभले सप्तगागर ।'
—स्वादि ७५१७ [सप्तगागर]

सप्ताटा—ट—प्र १ क्षपाटा सप्ताटा सोळाटा, जोराचा
आवाज (बारा, पाऊत, गारा वगळा, थपाटा, उकळी वगैरे

रक्मा आवाजागाराटा) (वि० पसणें, मागणें, वगणें, लावणें,
मारणें) २ आवेश, जार, घागा, तडाखा, (विहिण, पाठ
म्हणणें, गाण, वाद करणें, वगैरेचा) ३ सणमगाट, दणदणाट,
टणटणार, दणका (घुकीची गोळी, बाण, दगड, घनुयें
वगैरेच्या आवाजाचा) ४ याच अर्था जोर, आवग, तीव्र
देग वगैरे दाखविणारे तडाखा सप्ताटा, माराटा, मरका वगैरे
सर्वे दान्त सप्तशिष्ट अनीक रक्मा वगैरे आहेत—प्र दिवा वि
१ फार मोठा, जबर राक्षसी, अवाक्य; अकाट, वेणाम
विस्तीर्ण, दाहका, प्रचंड (पर्वत, राडक वृक्ष इत्या गल्बत,
हत्ती, नाग, मनुष्य वगैरे) उदा० सप्ताटा बाजार, वरा, दान,
रान, पांड, व्यापार, सावकारी वगैरे) २ भापूर, मुखक
देखलेल पीक, बहार सप्ताटा सप्ताटा—प्र सप्ताटा सप्ताटा,
आवेश, उमाळा वगैरे (कि० वगैरे) [अ] *सप्ताटन—किं
क्षपादन, जोरातें, सीमतन, क्षपाटपान, आवेशानें, दणकून,
क्षणक्षण, सणसणून

सप्तातन—वि दाक्षत, चिरकाल, कल्याणत, अवाधित,
पुरातन कालाचें, अनादिसिद्ध [स] *धर्म—प्र अनादिकाला
पासून चालत आलेला परंपरागत धर्म

सप्ताथ—वि व्यास प्रभु मालक आभय, सरक्षक, मित्र
आहे असा, धन्य 'अन्न दोळगे पसायदान । दोबो जी सप्ताथ
दोर्न ।'—हा १६४७१ [स सप्ताथ] *सप्ताथा—की
सुनातिनी स्त्री, सौभाग्यवती, पति जीवत असलेली स्त्री

सप्ताद—वि १ नादपुष्ट आवाज करणारे, स्वभावत
आवाज उत्पन्न करणारे उदा० वाद्याची तार घातूची तब
कडी वगैरे २ वाजणारा आवाज काढणारा [स सप्त=आवाज
करणे]

सप्ताना—न (कु) आताची एक जात

सप्ताम—वि ज्याच्या उजव्या व डाव्या दोन्ही रामांसावर
माध्य, टीया विहिल्या आहेत असा (प्रय) [स सप्तामि]

सप्तामि—प्र १ नातवांक, भाऊवद सपिड २ सहो
दर, सख्खा भाऊ एकाच आईपासून झालेला [स सप्तामि]

सप्ताह—सप्ताह पडा

सप्तिरूपे—प्र सप्तिरूप सप्तिपता, सामीप्य, दोजार,
जवळ अशणें [स] *सप्तिरूपेण—न जवळ जोडणें, करणें,
आणवण *सप्तिरूप—वि जवळच, सन्निध असलेल 'कायें कार
णाचे परंपरेंत अखेरचें जे कायें त्याच्या सवधानें उपांत्यात
सप्तिरूपेकारण असे म्हणतात'—न्यायपद्धति १२७

सन्निध, सन्निध सनीध—किं दोनही, जवळ, समीप
'सन्निध बैसोनि व्यापण । दिवले भोजन यथा रुची ।'—एकस्व
३२५ [स]

संनिधान—संनिधान—न सांख्य, सामीप्य, शेजार, जराजोक्त 'तथा संनिधानाचो वेडी। जया नव्हेचि वरिपडी।' —भाए ५० 'यासी करावे संनिधान। निहाळावे सुंदर वदन।' —रासप १ ५५९ [स समू+नि+धा]

सनीज—खी नवारीची बायणी, पटा, बंद 'सनीजा, चापी बंदुसाच्या'—बाइसमा ४, २८ [फा]

सनीन—उ घोट्याच्या डोक्यावरील तुरा, अश्वशृंग [फा]

सनीन—खी (प्र) सगीन पहा बंदुकीच्या शेवटी जोडा वयाचे अणीदार शस्त्र

सनेधान—न संनिधान पहा 'चढत वाडते सनेधान।' —दा ११ २ २७

सनोळख—वि आळखीचा, माहितीचा, परिचित 'जें जगचि सनोळख। जवेंसी जुनाट सोयरीक।' —शा १३ ३५७ [स+नोळख]

सन्नाटा, सन्नाटा—चि सनाटा पहा **सन्नादन**—सनादन पहा **सन्नाघर्णे**—अकि सडाखा मार्गे

सन्नति—खी आदरपूर्वक नमस्कार, नमन [स]

सन्नद्ध, सन्नध—वि सज्ज, तयार सिद्ध, सायुध 'सन्नद्ध करता दळभार। येथें लागल उशीर।' —एदस्व ५ १ [स सत्+गृह्+घाघर्णे]

सन्नाह—उ (तजा) साहित्य, सामानसुधान, सरजाम 'बर लिहिण्याप्रमाणें सनाहदी बरोवरी घेऊन युद्धास आला' —मएशि १५०७ [स]

सन्नाह—उ चिलखत, ढाल [स]

सन्निपात—उ १ मिश्रण, मिसळण, एकठा २ एकत्र होणे, मिळणे, जमा होणे, गोळा होणे, समाज समूह, समुच्चय ३ जोडणी, जुळणी, संवध, मिलाफ ४ पतन, आगमन, अक्षरण ५ एक रोग, रफ बात पित याचा एकत्र जोर 'तेवी परमार्थ जिही दुरावला। तयालागीं झाला सन्निपात।' —मुगा ३११० [स]

सन्निम—उ गोमेद—पदाव ७८. [स]

सन्निविष्ट—धावि १ पूर्णपणे प्रविष्ट झालेला, आत बस केला २ (स) मम गुण गुनलेला, गडलेला, व्यग्र (अभ्यास, काम वगैरामध्ये) ३ निगात निगुण, पारंगत [स]

सन्निवेश—उ १ अत प्रवेश पूर्ण शिरकाव २ पूर्ण व्यप्रा, ममता ३ नेपुण्य, कौशल्य, पूर्ण ज्ञान [स]

सन्निहित—धावि १ जवळ, शेजारी, सन्निध, आसपास [स]

सम्पत्ति—खी चांगली बुद्धी, सुविचार, योग्य प्रवृत्ति—वि सुविचारी, चांगल्या मनाचा, बुद्धीचा, नीतिमान, समजदार [स]

सम्मात्र—न ब्रह्म [स]

सम्मान—उ आदर, सत्कार, मान, पूज्यता, **सम्मानणे**—उक्ति मान देणे, आदर करणे, सत्कार करणे **सम्मानदार**—उ. आदरणीय मनुष्य, अधिकारी मनुष्य 'नेवेचि तो मद विलास। मुलेनि सम्मानदाराच्या सुखासु।' —ब ३११ **सम्मानित**,

सम्मानी—वि मान्यता पावलेला, ज्याचा आदर झाला आहे असा, पूज्य समजलेला, सत्कारित **सम्मान्य**, **सम्माननीय**—कि आदरणीय, पूज्य, मान कण्यायोग्य, पूजार्ह [स]

सन्मार्ग—उ चांगला, योग्य मार्ग, रस्ता, रीत, पथ [स]

सन्मुख—उ (साके करवीर) न्हावी, हुजाम (दा नेहमी पुढे असतो म्हणून) —विक्रिचि समुद्र, समोर, पुढे 'जेथे भीष्मद्रोणादिक। जवळिकेचि सन्मुख।' —शा १ १७५ 'सन्मुखे विमुख जवेंसी। न घेजे तुला।' —शा ११ ५३१ [स] •काल—

उ अतुकूल शुभ काल, वेळ, प्रसंग, उत्कर्षाचा समय

सन्वपात—उ (प्र) सन्निपात पहा 'सन्वपातावेनि डुखे।' —दा ५६ ६४.

सन्धा—उ (व) अर्धा भागा

सन्धा—किवि (व.) शानि पहा 'जाळसन्धा उपयोग काय'

सन्धाव—उ योग्य न्याय, रास्त गोष्ट 'अन्याचो तो सन्धावो करुनि दाखविला' —पब ३ १८ [स सत्+न्याय]

सन्धास—उ १ सर्वत्वाचा त्याग, सर्व त्याग 'माझ्या स्वतःची घनजया। सन्धासु कीजे।' —शा १८ १२६० २ चतुर्थार्थम

सन्धासिणे—कि टाकणे, त्याग करणे 'हे सन्धासिले अवगुण। जिया बाचा।' —शा १३ २७१ म्हणु सन्धास घेऊन आईचा

उतरार्ह होणे—पुनर्न सन्धास घेतल्यास आईस सन्नति मिळते अशी समजूत आहे या वरून सन्धास संन्यस्त—वि १ त्यक्, सोडलेला, टाकलेला २ सन्धासी सन्ध्याम घेतलेला **सन्धासी**—उ १

सर्वत्वाचा त्याग केलेला २ यति, चतुर्थार्थमी

सन्धोव—उ (राजा कुम अप) सशय पहा —मताप २ १०६

सनसनणे, सनसनाट, सनसनीत, सनसर, सना-
नणे—सणसणणे वगैरे पहा 'एणें बोलें सनानी।' —शिष्ट १८६

सन्सरणे—अकि (माण अप) सचरणे, सचार होणे **सप**—उ पूर्ण नाच. सप्पा पहा

संप—उ एकत्र, सपण, सप, एकोपा, एकमत्य 'वेड्याच्या लोकांनीं आणारापया घेऊन असा सप करुन गेल्यास

सरोवर मारपीट पुढली जाणार आहे ' -विहित १ १०९
[म पप-समवाये] संप करणे, सपायद जाणे-कामगारीनी
एकमत करून काम बंद पावणे हस्ताळ पाडण

सपक-नि अळणी, वचर, नील, पाणचट ' उपरम
परम मधुर परि राग केवळ तिला सपक राधा ' -मंडवोण ११
१८२ ' एक कृपूतील पत्रे दुसऱ्या कृपूत मयक लागला ' -नि
१३१ [का चप्यग] सपक पिडले-न १ (सजा) दोडक
व पडरळ याचे वजन घालून कलेरी मुगाची आमटी २ अळणी,
कमी मीठ तिष्ठ अचूकले पिडले

सपरा-उ हक्का, जाराचा विलोडा, दिग्दाव ' नाना
फडणविमानीं घोव-या तोंडावर सपरा मारला ' -हेलेयवमाला
[घ्य]

सपकल-पल-नि सवखल पवखल पहा
संपच्छ(दा)नवार-उ भावणातील दनिवार [स
सप्त+शनिवार]

संपत्तु(सु)करार-उ भावणातील हक्कार
सपट-ट-म (ना) सपोड [म सप्त+पिट]
सपटोळी-की सपटोळी पहा

सपटप-विक्रि सुशोभित सुभूषित, पावखूपण ' तैसी
निर्येकें उठे । होऊनिया सपटपे । ' -अष्ट ६ १०० [स+
पटप]

सपणे-भक्ति १ खर्च होणे, नि शेष होण, व्यतीत होणे,
खालात होणे, सरणे २ सावट होणे आतास, दावणास जाणे, समाप्त
होणे ' जें सपता ओडी वेवो । कोळिके ऐसे । ' -हा १८ ६०
३ (स) मरण निकाल होणे निष्कालात निघणे [स समाप्त]

सपत् सपत्ति-की १ धन, संपदा, श्रीमती, आलमत्ता,
२ संपादणी, प्राप्ति कमाई, धाम फायदा मिळकत ' उपचे
योगान आम्हाला इष्टपत्सपत्ति झाली ' २ ऐश्वर्य उत्कर्ष, ' धा,
अभ्युदय, वैभव [स] संपत्तिमान-चान-वि श्रीमत्, संपन,
ऐश्वर्यशुक्ल, धनिक, संपत्

सपत्-सवनार सपत् शुक्रवार-सप-चनवार, सप
रुक्तावार पहा

सपत्त-उ १ सावत्र २ (ल) घानु घेरी, निष्ठ पदाचा
मनुष्य ' मनुष्यसे केला सपत्ती कुमारी ' -सुरमायण, घालकाड
[स]

सपत्नी-की सवत [स समान+पत्ति]
सपत्नीक-वि वीसह नायकोसह समार्या [स]
सपदा-की १ धन विलसत पैसा इत्य ' सपदा बहु
आलिशकारी । सोयरे जमा होति त्यां वरी । ' २ ऐश्वर्य, वैभव,
श्रीमती, उत्कर्ष [स]

सपन, सप्त-न (अप) स्वा पहा ' सपन झा' सर ।
-ऐपो १३१

सपन्न-धावि १ युक्त, मदिन (समाप्तांत) निधा-उत्त-
शास्त्र-ज्ञान-धन-मुण-उपय-मपन्न ' अहो सपन्न गर्वें मुणें । '
-मुगा ७१४ २ धीमत्, ऐश्वर्ययुक्त वैभववान् उत्कर्षयुक्त
३ अर्पित, मिळविलेले, सवादिनेले, कमाविलेले ' आतां देह
वाचा भित । यथासर्पें गिते । ' -हा १६ ८५

सपर-सपरि-सी-की (व) छपर, छपरी, आच्छाद
जेवी पत्रची छपरी पहा

सपरिहर-वि परिवारासह ' स्नान भोजन अरकार ।
संग पूज सपरिहर । ' -एमा २७ ११३.

सपरिवार-नि सजाम्वासह, इतमासासह, नोकर
चाकरासह, आप्त, इष्ट, मित्र याग

सपरि-उ १ स्वरी, उपग, सवध ' मग क्षान्तिपत्रें ।
कडसिं विवर्कें । ' -हा १ ५० २ सयोग, मिश्रण, सहवास,
एकत्रिपणा [स सम+परि=स्वरी करणे]

सपर्यत-नि सपर्य, साम, दोषपर्यंत, सान्त ' हयंत
करणासचि थावा तयोग जो सपर्यत । ' -मोहकृष्ण ८६ ७ [स
सम+परि+अत]

सपर्या-की पूजा, उपचार ' न ना पुर्वे कळें सपर्या
धीतुरा राया । ' -सप्त १५ २२ [स]

सपल-उ १ (अतार) (पराशरज सिद्धधा) कुत्रिम
रचनाचा चौघोनी विणकेल गोफ २ मनुष्या (इ) संपन्न

सपल्लव-नि १ पानामदित, पानाचे लुपके असलेला २
विविधतर, समाप्य ' तेष विधिनियेषी सपल्लव । वेदवाक्यानि
अभिनव । ' -हा १५ १५७ [स सप्त+पल्लव]

संपविणे-उकि १ खर्चून टाकणे नि शेष करणे, संपविणे,
खलास करणे २ शेवट करणे, पूर्णतेस नेणे, समाप्त करणे, उर
कणे, निवडीत नेणे [सपणे प्रयोजक] सपविणे-सोपविणे याच
रुढि चुकीने हा शब्द वापरतात ' आज इवां आणण्याचें काम
सुजकडे सपविले आहे ' -रत्नकाठा १ ३

सपरील-ला, सपरील-ला-सपसल-ला सपसेल-
ला, सपरील-ला-किवि १ विस्फळितपणे अव्यवस्थित
पणे (किं पडणे, कलडणे, निजणे अथ टाकणे, भार टाकणे,
बसणे) २ अस्ताव्यस्त पसरलेला, (पडलेला, विखुरलेला),
विस्फळितपणे उडालेला (एखादी पडलेली इमारत, वगैरे) ३
पूर्णपणे, निखाल

सपसप-पा-किवि १ भरभर सपसप, झपाट्याने, पडा
पणे (किं काणे बोलणे वेणे, आटपणे) २ घरीने, निष्काळ
अपणाने, हलपजीपणाने ३ तबाक्याने, चपळाईने, झटकासतसे
सपस्कर-उ सोपस्कार पहा.

सपळ—उ (वे) आवाज [का सपळ=आवाज]

सपक्ष—वि १ पक्ष त्रिंवा विंगें असलेला २ एकाच बाजूस, फळीस असणारा, एकाच पक्षातील, ३ (न्यायशास्त्र) नव्हमी अस्तित्पक्षी, समवायी असणारा उदा० महानस हें अभियुक्त सशेदित असतें म्हणून सपक्ष तर त्याच्या उलट नदीचा खोद कधीच अभियुक्त नसतो म्हणून तो विपक्ष ३ साधार, प्रत्यप्रति पादित, मार्ग आश्रय गाहे असे (तत्त्व, व्यक्ति वगैरे) [स+पक्ष]

सपा—उ छापा पहा 'तिनदा गेला सपा घालाया भाऊ साहेबांवर।'—ऐषो ३४३

सपा—कवि पूर्णपणे, सपाइ पहा 'तव कृपेची दृष्टी असता। सपा मिरवू सवे क्षमिता।'—नव २३ १११

सपादनि—निवि पूर्णपणे, सर्वेस्वी 'कैमी वो मानुमें। सपादनि परवसें।'—शिष्टा २१६

सपाई—ई—यो—विक्रि वि कृचयावत्, सपूर्ण, सर्वेक्ष, साफ, सपशेल 'तया वेहा म्हणती भेटी। ह सपायी निश्चिंत गोटी।'—झा १३ १०९७—एमा २३ ३१६ [स स+पाद]

संपाक—उ स्वयंपाक, अन्न दिवविणे, उकडणे, राधणे [स्वयंपाक]

सपाखर—वि कृपालु सद्य 'ह निःशङ्कपणे सपाखरे। पचानन।'—झा १ २०५ [स+पाखर]

सपाट—वि १ समतल, एका पातळीत असलेले, गुळगुळीत, खाच दाळले, लचवटे नसलेले, समान, सारखे २ काटा-बरोबर सारखे केलेले, सीगलेट, सीम मारलेले (धान्याचे माप वर्गरे) ३ रिपर, हात, समपातळीत 'आणि उदक सहज सपाट जाहलें।'—झा १ १०७ ४ नष्ट, नाहीस 'हाक मारिताचि भीमें। कपट होय सपाट।'—सु सभा १४ ३६ 'मते भलातरे सगट। प्रत्यये बोलोन करी सपाट।'—दा १५ २ १७ [स स+पट]

सपाट करणे—नाश करणे, नायनाट करणे, धुळीस मिळविणे 'भाट न द्विज, करितो, विश्वासि सपाट अधकाराती।'—मोकळे ३५ २६ 'ममभोती आलिया नीट। त्याचे करीन सपाट। यम लोकी मिरवीन।'—नव १४ १८१ सपाट होणे—साफ होणे, नाहीसा होणे 'जेणें होती सपाट सद्य।'—एमा २९ ५१९ सपाट सुपली—चपट्या नाकास विनोदानें म्हणतात नष्टया नाकाचा, बसकट नाकाचा सपाटी—खी १ समपातळी, सपाट पणा, सरळपणा, समष्टुल्य २ सपाट मैदान, एका पातळीतील जमीन, पठार, ओटा

सपाटणे—झपाटणे पहा

सपाटा—उ १ सपाटा पहा.—वि (वस्तूच्या पूर्वी) अव्यवस्थ, अगव्यव, फार मोठा 'सपाटा बोर, सपाटा धोंडा, सपाटा वाडा, इमारत, घर, सपाटा साप'—एका सपाट्या पेटा

न्यात तो बसला '—नि ३३८ 'मोठा सपाटा सुधा वनजार'—नि ३७१ २ जोरदार, रेलचेल, भरपूर 'सपाटा पाऊस, सपाटा पीक, सपाटाळम' सपाटा(टे)पद—कवि जोरानें, सपाटपानें, एकदम सपाट्या—वि सपाटा पहा सपाटून—कवि क्षा-पट्याचा, जोराचा, आवेश युक्त 'सपाटून पाउस पडणे'

सपात—वि (राजा) सलग

सपातजाडा—उ (चाबारी) एक प्रकारचा साधा मार वाडी पदतीचा जोडा हा निया बापस्तात

संपात—उ १ समोम, समीप, भेट, सगम (रस्ते, नद्या वगैरेचा) २ टक्कर, तडाखा, धडाका, प्रहार ३ विपुलवृत्त काति-पृतास ज्या ठिकाणी छेदितें ते बिंदू प्रत्येकी ४ सुवाचें या छेद बिंदूशीं गमन 'मेसपाता, तुला सपात' ५ हुतरोप, अग्रीस जाहूति दिल्यानवर हवनीय पात्रात राहणारा अवशेष [स सम+पट] ० चटन—न अयनचलन, सपातबिंदूचे इत इत स्वस्थानापासून दूर सरणे, मावें जाणें ० बिंदू—उ सपात अर्थ ३ पहा ० रेपा—रेखा—खी १ स्पर्शरेखा, वर्तुलास बांदून जाणारी रेखा २ कातिवृत्ताच्या पातळीस विपुलाची पातळी ज्या रेंवेत छेदिते ती रेखा—सूर्यमाळा १२.

सपातळ—वि पातळ, निरजिरीत 'म्हणोनि तैं सैरें बोलों। नव्हें सपातळ आहं लावों।'—झा ६ ११४

संपादक—उ १ वर्तमानपत्र, मासिक, मोठा प्रय याची माहणी, जुळणी करणारा जबाबदार लेखक २ एखादा जुना प्रय प्रती तपासून टीपा बघीरे देऊन तयार करणारा—वि १ मिळ विणारा, कमावणारा, अर्जून करणारा २ वतन, जहागीर, हक, मालमत्ता वगैरे प्रथम मिळविणारा, सपादन करणारा ३ विवाहादि समारंभाचा मुख्य शायक, व्यवस्थापक, कायकर्ता, कारभारी. [स पादने]

संपादणी, सपादणूक—जी १ अर्जन, मिळविणे, पैदास, कर्माई, साधना, सिद्धि २ वतावणी, निबाद, निभावणूक, वेळ मारून जेणे, पुढें केलेली सबब, सोंग पार पाहून नेणे, निभावणे. 'आपुलेचि बोल वाजणे। त्याची सपादणी करणें लाग।'—दा १६ २१ 'तुम्ही लटक्याच बार्ता सांगोन। सपादणी करता ने।'—ह २७ १८ 'समयेपणे दे कर सपादणी। नवतेंचि मनीं धरि-

ल्याची।'—तुणा १२९९ ३ नकल, सजवट (हरिदास एखाद्या गोष्टीची कातो दगडी), योग्य तऱ्हेने उभारणी ४ पात्राचें सोंग, सोंगाची वतावणी, हुबेहुब नकल, सोंगास अनुसरून हावभाव 'नट जेवीं करी जाया वेणें सपादणी।'—सिम ५ १४३ ५ व्यवस्था, समारंभाची साधना, सिद्धि, योग्य तऱ्हेने कायची उठावणी, पार पाडणे [स सम+पद] संपादणे—अकि १ अर्जन करणे, मिळविणे, प्राप्त करून घेणे २ सिद्धि करणे, तरीस

नेजे, पार पाडणे, उरकण ३ वनावणी करणे 'नट नाट्य बरे
संपादू जाणशी पो।' - तुगा १४२ संपादन-न १२ पादणे.
मिळविणे, जोडणे, प्राप्ति २ सिद्धि, साधना. कार्यार्थ ३ वता-
वणी, निभावणी संपादनी-संपादनी-वि संपादणी, सपा
दणू पहा संपादित-वि मिळविणे, प्राप्त, मिळ

सपासप-पा-वि प्रभासन, घपाचप सतपण, जोरावे,
तरवे, सपाटपाने (किं मारणे, तोडणे, ताखणे) [प्य]
सपासरी-खी क्षपासरी, सपासरी, जोराची, तरेची, सपा-
टपाची क्रिया (सारणी, तोडणी, सांगणी बरे)

सपाळ-वि (राजा) उत्तम व पुष्कळ दूध द्यावी
(गाय बोर)

सपिडी-खी तरीट पदा
सपिड-उ १ आधामने ज्यास पिंड मिळण्याचा निश्चा
दण्याचा अधिकार आहे असा आप्त, नतिवादिक, सवधी आपल्या
पासून पितृद्वारा वरील मातपिडपार्यंत पूर्वज व त्या न्तेद्याची ७
पिंडपार्यंत सति (सपिड मानेबाईक देहीन प्रचारचे अनतत-
१ ज्याचे अर्धोच घरावे लागते असे २ ज्याक्यासी विवाह बघ्ये
वाहे असे ३ ३ ने दायभाग त अदामाऊ अततात असे सखीच
सपिड-पित्यापासून सात पिंडपार्यंत जे पुढ व त्याचे सगोत्र
वशा अ तसेच ज्यास पिंड दण्याचा निश्चा देण्याचा अधिकार आहे
असे पुण्य विवाहसपिण्ड-पित्यापासून सात पिंडपार्यंतचे
व मातोपासून पांच पिंडपार्यंतचे पुण्य दायसपिण्ड-१ पिता,
पितामह प्रपितामह व पुत्र, पौत्र, प्रपौत्र व दौहित्र, मातामह
प्रमातामह वृद्धमातामह व त्यांचे पुत्र पौत्र व प्रपौत्र] ३ सखा,
द्वे १ 'सजाचे सपिंड काढावे चिं' पुढस प्रमाणे ।' - तुगा १६
१८, - शिख ७९७ [स सपिण्ड=गोत्रा करणे] सपिडि-खी
मृतमनुष्या सवधी वाराण्या दिवशी करावयाचे श्राद्धकर्म

सपिती सपीति सपीति-खी सहपान, एकत्र पान
करणे दहाव्या दिवशी आपल्या घमाधिक्यासह सर्वे जात
सपितीसाठी प्रेजाच्या घरी जमते - आहार ३ १५८ [स स-
पा=पिण]

सपिटी-खि पोरबाळासह सामूळ, अजीवात 'तेव्हा
प्रत्याहारे खाती केली। विद्यारात्री सपिटी बोहली। इति ये वायोनि
आमिटी। रुद्रयामाहु ।' - झा ९ २१५ [सपिड]

सपिटी ठ-न गळ्याचे बारीक पीठ गहू जोडवून ददन
करतात ते बारीक पीठ [स सपिता सपिट]

सपीळ-खी (व) गांवामोवतालची भित, तट, परकोट
घेजेले पदा

सपीळ-वि (बों) गाय किंवा ग्नेस यांचे सर्वे दूध
पिणारे (वासक), जिथ दूध मालक काढीत वाढी, सर्वे वाढरास

पाजना अशा गारेंचे (वासा) - किं सर्वे दूध पिण्याकरिता
'वासक सगोत्र सोडणे, प्याळे' [स स-सर्वेपा-पील]

सपुट-वि (बों) ? चिंत, मजोब, भरदार (लिख बोर.)
यांच्या वट्ट पोली, पोळ, निर्जीव २ नारदार, भरली (दोन
बोरे) [स सपुट]

सपुट-न १ पुढ, करडा, संवडी, दोन्ही तोंड एकावर
एक टेंपून पिटावयाची कंडी गाई, शिंपा मिहाराचे नि कोंदाटे।
मोमिय नावारी सपुट' - हा ६ २६६ 'ज्ञानवरांगय शुक्ति
सपुटी' - एहव १४० २ मिटली ओजळ, एक उवाणा व
त्यावर एक उवाण हात टेंपून कलेली पोळळ मूट 'देविती लळा
दाखरी बरेचे करसुट' - झा ११ ३३६ ३ (ब) उमा जाय,
प्याळा 'पाणी प्यावयास तेव्हा सपुट भाण' ४ (खा)
पाणी भरल्याचे पक्वान्न [स] सपुटीकरण-न दोन पदा
यांच्या पोळळीत बंद करणे, पळणे

सपुत, सपुत-उ १ सुप, वागता सुग्रा २ परिपूर्ण,
भरीव 'सपुत वाशावरी सुरकरी' - ऐवो २२३ - वि पुत्र
अवलेख, सपुत्र [स सपुत्र]

सपु(सु)दा-वि (वर) आधार, पाडिवा, पुखटा 'माणे
कोणी तरी सपुदा असल्याशिवाय मोठी कामे पार पडत नाहीत'
[स सपुद्र]

सपु(पू)र-वि बारीक, सूक्ष्म, निम्नरता 'येदवीं सपु
रण त्याचे वाढावे।' - हा ८ १९ 'रेखिली परिकरे। सपु
सरेभोरे।' - ज ७३ 'जेव साहित्य वाणे सपु। लणालावे'
- हा १९

सपुदता-वि पूर्ण, संपन्न, पुरेसा, भरपूर 'सर्वांशुणी
सपुदता। ऐसा विना अतानि।' - तुगा १४११ 'तैही केडिया
आदर। आमचा मनोरस सपुद्र।' - निमा १ १७२ [स सपुद्र]

सपुद्र-न व व टेवण्याचे पात्र हवी सपुद्र पदा 'न
माय अष्टाडो तो सपुद्रासनी।' - तुगा ४७८ [स सपुद्र]
सपुपात येणे-१ (ल) सकोच पावणे, आसळणे, वमो होणे २
मुडीत सापडणे, कन्यात येणे

संपूर्ण-न एखाद्या निजीची समाप्ति व त्या कालचा
समाप्ति, आश्रम भोजन वंग, उद्यापन -वि १ सर्वे, सगळे,
प्रत्येक, एकूणएक सखळ २ पूर्ण, असणे, सर्वेच्या सर्वे, समग्र
३ समाप्त, पूर्ण झालेले सपळेले संपूर्ण कळावतोची खाण-
खी सर्वेष्टुमसपन्न मनुष्य, सर्वेष्टुमसपन्न इतस संपूर्णता-खी १
समाप्ति, सिद्धि कोट, पूर्णपणा २ उद्यापन, सांगता संपूर्ण
तान-खी (सवीत) सात स्वरांची तान संपूर्ण राग-उ ज्या
रागास सात स्वर लागतात व कोणाहि स्वर वग्ये नसतो असा
राग

संपुटक—वि (शाप) ज्या द्वाभ्यं एखादा पदार्थ
शस्य तितका पूर्णपणे विनाशित केला आहे असा (द्रव) (६)
संक्षुप्टेरेड

सपृष्ठदेश—वि (शाप) ज्याच्या पाठीला कणा आहे
असा (प्राणि) (६) वृद्धिरेणु [स]

सपेली—खी सकेली पदा

सपोट, सपोटी—किंवि जवणखाण सुदा, खाऊनपिऊन
याचे उलट कोरडा (नाकर ठेवावयाचे वेळीं बोरडा किंवा जेव
णासह पगार ठरवितात) सपोटी—वि जेवणासह, खाऊनपि
ऊन याचे उलट निपोटी म्हणजे कोरडा, जेवण वगैरे न धरता
पगार वगैरे)

सपोत—वि कायल्या, बारीक पोताचे (कापड) 'एतों
भीतभगा नेह्नी । सपोतें माजिदी ।'—कृ ६९

सपोल—वि पोकळ, निष्फळ, अर्थ

सपोश-प-स—वि पुष्ट, लह, पोसलेला 'जो मुखमें
सपोशु'—झा १३ ४४१ 'सरळ बाहु सपोश ।'—एरुल १५
५३ [स स+पोश]

सपोळा—उ एक प्रकारची बावही, पतंग

सप्टेयर—उ इम्रो व वर्षाचा नववा महिना [इ.]

सप्त—नि सात ही संख्या [स] ०.सप्त-उभय १ प्रत्येक
मन्वतरातील सात व्रतार्थ याच्या नावाबद्दल एकचान्यता नाही
सध्याच्या मन्वतरातील सप्तर्षि-वश्यप, अत्रि, भरद्वाज, विश्वा
मित्र, गौतम, जमदग्नि व वसिष्ठ अन्यत्र मरीचि अग्नि आणि
रत पुंरित-स्य पुलह, ऋतु व वसिष्ठ अशीं मावें आढळतात
सप्तर्षि अथवा ऋक्ष मनुजरातीह ह सात तारे आहेत कश्यप
पादि प्रसिद्ध । सप्तऋषी ।'—झा १० १२ २ (सांकेतिक) छातारा
शहर 'धान्यावचा राजा सप्तऋषीस येत आहे'—रु ८ १८३.
'सप्तऋषि गिरिवरी मासी प्रतिष्ठा—सप्त ५ १३ ०क-न
१ साताना समुद्राय २—नि सातवा ०कसुक्र-नि (कथना
युते अहकार व महत्त्व ही) सात आवरणें, वष्टणें नसलेला
'त्यामध्य सप्तनसुक पिंड ।'—या १६ ७ १५ 'सप्तनसुक
ब्रह्मा ।'—दा १५ ८ २९ ०कर-उ अग्नि ०करनेत्र-उ
शिव अग्निनेत्र ०करणे नगर (ज्यो) दव, बालव, बौलव,
सैलिक गर, वणिज व विष्टि हीं सात करणें ०कुलाचल उभय
सात माठे पर्वत महेन्द्र मलय, सद्य गुप्तिमान् कथमादन,
विषय पारियात्र ०कोण-उ सात काण असगारी सल्ल रेवानीं
मर्यादित आहूति ०क्या-नि सात, सात दिवसाची कनार बर्फाची
मर्यादा धरून दर वर्षास 'नव नाटी, बावन भाड ठेवें
सप्तऋषा ब्रह्म तप करीत आहे'—काहणी निष्णवी ०खणी-
उ ही सात खगांचा महाल 'तया मागे सप्तखणी । सोमे कनक

वाअर्थवर्णी ।'—कथा १ ६ १५६ ०गणी-गणी-खी दुवा
पैसा, ढगु पैसा ०गोदावरी तीर-न गोदावरी ज्या प्रदेशात
सप्तधा होऊन समुद्रास मिळते तो प्रदेश ०ग्रही-खी सात
ग्रहांची एका राशींत सुति ०चिरंजीवी-उभय अक्षयामा, बलि,
न्यास, हनुमान, विभीषण, कृप व परशुराम हे सात पुरुष मरणा
तीत आहेत अशी समजूत आहे ०चैतन्य-न सुख, दाखत
अथवा तृप्तचैतन्य व इतर सदा मायिक चैतन्यें ती—ईश, जीव,
प्रमाण प्रभात प्रमेय, फल ०जिह्वा-उ अग्नि ०ति-वि ७० ही
संख्या ०वृंती-वि सात दात असलेला (घोडा) (कुल्लणी)
०दश-नि १७ ही संख्या ०द्वीप-उभय पृथ्वीचे सात मोठेले
विभाग जव्ह, दश, प्लक्ष, शाल्मली, औंन, शाक व पुष्कर 'सप्त
खंडे सप्तद्वीपे । छत्र देशींच्या राजाचीं स्वर्णें ।'—ह २८ ६४
०द्वीपवती-द्वीपा-खी पृथ्वी 'आले सप्त ही सागर । सदित
सप्तद्वीपवती ।'—मृपळी विष्णुची ०धा-किंवि सात प्रकारचा,
सात ठिकाणीं, सात प्रसारांनी ०धातु-उभय शरीरातील सात
रस रस, रक्त, मास, मेद, अक्षि, मज्जा व हृक अन्यत्र-वसा,
रुधिर, मास, मेद, मज्जा, अक्षि व स्नायु अन्यत्र-अक्षि,
नाडी, मज्जा, मास त्याचा, रक्त व नख आणि वेग मिळून 'मग
सप्त धातूंच्या सागरी । तद्वालेला पोट अरी ।'—झा ६ २३५ या
सप्तधातूंचे मेल अथवा उपधातु रस-रक्त, रक्त-पित्त, मास-नाक,
कान, डोळे यांचा हार, मेद-मान, अक्षि-देश व नख, मज्जा-
स्निग्धता, हृक-भोज २ सोमें, वपें, तावें कविल, नाग, तीक्ष्ण
व कसे अन्यत्र-सोमें, रपें, तावें, शिमें, अस्त पितळ, रोखड
०धान्ये-नअव सातू गहू, साल, तीळ, राळे, सावे, हरभरे
०नद-उभय शोण सिंधु, हिण्यबाह, कोक, धर्म, लोहित व
सातु यापैकीं दोहोंबद्दल ब्राह्मण व शिवदंड धरतात ०पदार्थ-
उभय न्यायशास्त्रातील सात पदार्थ-द्रव्य, गुण, घर्म, सामान्य,
विषय, सधायक व अभाव ०पट्टी-पट्टीक्रमण-जीन विवाह
विधीमध्ये लग्नघोषामंतर वधूवरानीं समामनें सात पावले जाण्याचा
विधि 'विवाह होय ताला सपुर्ण । सप्तपदी पाशां ब्रह्म ।'
—एरुल १६ २६ ०पर्य-उ एक वृत्त —न एक खाद्य द्राव्य,
डाळिव सजूर यांचा रस व साखर मध व तूप व इतर मसाला
घालून केलेले —नि सात पात्रां (काड) ०पर्यंत-उभय
सप्त कुलाचल पदा ०पाताळ-न अथ अतल, वितल, सुतल,
तलतल, महातल रसातल व पाताळ 'अतल वितल, सुतल
महातल आणि तलतल । रसातल आणि पाताळ । सातवें त ।'
—या ६ ४ ७९ ०सप्तपाताळी घालणे-पडणे-जाणे-
पुन्हा केव्हाही दोन वर कडता येऊ नये अशी अरह्या
होण ०पुन्या-अथवा अयोध्या, मथुरा, माया (रुद्रिद्वार),
काशी, कंची, अश्विनि (चरजयिनी), व द्वारावती—एसा १८

१५०. 'सप्तपुत्र्या तीर्थं अगार्ये। जेथे वसती प्रजापति।' -ह. (तिगन्या मंडलातील), सह (चंद्रमंडलापासून नक्षत्रमंडलापर्यंत), विवह अवध वेवह (नक्षत्रमंडलापर्यंत), पठापरा (रानिमंडलापासून सप्तपिंपर्यंत), परियाह (सप्तपिंपासून पुत्रापर्यंत). ०स्वर-पुनव. सप्तसुर पहा. ०स्वर्य-पुनव सप्त-लोक पहा. -हरीतकी-खी. मव हरश्वाच्या सात जाती. विजया, रोहिणी, पूतना, अमृता, चेतकी, अमया व जीवती; अन्यत्र-अमया, चेतकी, पश्या, पूतना, हरीतकी, जया व हैमा-वती. ०क्षार-पुनव. (सात औषधी क्षार) तिल, आपामर्ग, करंज, पलाश, अर्क, श्व, चिंचा. यावद्दल पाठमेदि आढळतात, अक्षार पहा. सप्ताद्रि-पुनव. सप्तकुलाचल पहा. सप्ता-वस्था-खीनव. अन्न, भावन, विक्षेप, परोक्षज्ञान, अपरोक्षज्ञान, शोकशम व निर्द्वेषा मृत्ति. सप्ताश्व-पु. ज्याचे रयास सात घोडे आहेत असा; सूर्य. सप्तास्त्र-पु. सप्तशेन. -वि. सप्तशेनी. सप्ताह-पु. १ सात दिवसांचा काल; आठवडा. २ सप्ताह पारायण-न. सात दिवसांत एखाद्या प्रयाचे वाचन. सप्तोपचार-पुनव. वैद्यक शास्त्रातील सात निरनिराळे उपचारचे प्रकार. पाचन, रेचन, क्षेपन (स्वेदन), शमन, मोहन, स्तम्भन, बर्धन.

सप्त-वि. लिखित; मिथित. 'हा अहदनामा' सप्ता जाहला आहे.' -वे ११. [अट सवह-स्यैथे] सप्तसूत्र-वि. शाश्वत झालेले. [अर वसुत-ज्ञायमण्या, स्यैथे]

सप्ताल-लू-ळ-लू-न. एक निश्चित फळ. (हं.) पीन. 'सप्ताळें ऊस पुढे कथित कमालें बाळकें सुद्धन भोरें।' -सावद १.४५. [हा. सप्ताळ=एक फळ]

सप्त-न. स्वप्न पहा.

सप्त-संपत पहा. 'संप्राचा घरी न बसायें।' -सुवपाठ १६२.

सप्तपद-वि. (वे.) सप्त पहा.

सप्तपर-न. (व.) (प्र.) छप्पर पहा.

सप्ता, सप्ता-पु. १ सपाटा; तडाखा; दण्ड; वपराक. (किं सारणें, घें) २ घुंगराय, उच्चस्तता; ओसाडी; दाणा-दाण; कसता; वैराणण्या (आळपोळ, बंदाजी इ. मुळे प्रवेशाचा). निजाल; पूर्णपूर; समूळ नास (लोकवस्ती, पैसा, फुल, गुरेदोरें बगेरेचा सांच, रोग बगेरेमुळे), पार सेपणें; क्षयून जाणें; सरणें (एखाद्यापासून, संपति, त्रिदशी खाण्यामुळे, उघळपशीमुळे बगेरे). (किं बळणें; बळणें; होणें; बळवणें; सळवणें; करणें). [अर. सप्तक-रोग, ओळ; धव.] -रुवि. अगदी; समूळ; पूर्णपणें, सुधीन. 'तो सर मासे बोलोने सप्ता ऐकत नाही.'

सप्तमीत, सप्तमीत-वि. अनुभविक; अनुभवसिद्ध; अनु-भवाचे, प्रचीतीत झालेले. [सप्तमीत]

१५०. 'सप्तपुत्र्या तीर्थं अगार्ये। जेथे वसती प्रजापति।' -ह. (तिगन्या मंडलातील), सह (चंद्रमंडलापासून नक्षत्रमंडलापर्यंत), विवह अवध वेवह (नक्षत्रमंडलापर्यंत), पठापरा (रानिमंडलापासून सप्तपिंपर्यंत), परियाह (सप्तपिंपासून पुत्रापर्यंत). ०स्वर-पुनव. सप्तसुर पहा. ०स्वर्य-पुनव सप्त-लोक पहा. -हरीतकी-खी. मव हरश्वाच्या सात जाती. विजया, रोहिणी, पूतना, अमृता, चेतकी, अमया व जीवती; अन्यत्र-अमया, चेतकी, पश्या, पूतना, हरीतकी, जया व हैमा-वती. ०क्षार-पुनव. (सात औषधी क्षार) तिल, आपामर्ग, करंज, पलाश, अर्क, श्व, चिंचा. यावद्दल पाठमेदि आढळतात, अक्षार पहा. सप्ताद्रि-पुनव. सप्तकुलाचल पहा. सप्ता-वस्था-खीनव. अन्न, भावन, विक्षेप, परोक्षज्ञान, अपरोक्षज्ञान, शोकशम व निर्द्वेषा मृत्ति. सप्ताश्व-पु. ज्याचे रयास सात घोडे आहेत असा; सूर्य. सप्तास्त्र-पु. सप्तशेन. -वि. सप्तशेनी. सप्ताह-पु. १ सात दिवसांचा काल; आठवडा. २ सप्ताह पारायण-न. सात दिवसांत एखाद्या प्रयाचे वाचन. सप्तोपचार-पुनव. वैद्यक शास्त्रातील सात निरनिराळे उपचारचे प्रकार. पाचन, रेचन, क्षेपन (स्वेदन), शमन, मोहन, स्तम्भन, बर्धन.

सप्त-वि. लिखित; मिथित. 'हा अहदनामा' सप्ता जाहला आहे.' -वे ११. [अट सवह-स्यैथे] सप्तसूत्र-वि. शाश्वत झालेले. [अर वसुत-ज्ञायमण्या, स्यैथे]

सप्ताल-लू-ळ-लू-न. एक निश्चित फळ. (हं.) पीन. 'सप्ताळें ऊस पुढे कथित कमालें बाळकें सुद्धन भोरें।' -सावद १.४५. [हा. सप्ताळ=एक फळ]

सप्त-न. स्वप्न पहा.

सप्त-संपत पहा. 'संप्राचा घरी न बसायें।' -सुवपाठ १६२.

सप्तपद-वि. (वे.) सप्त पहा.

सप्तपर-न. (व.) (प्र.) छप्पर पहा.

सप्ता, सप्ता-पु. १ सपाटा; तडाखा; दण्ड; वपराक. (किं सारणें, घें) २ घुंगराय, उच्चस्तता; ओसाडी; दाणा-दाण; कसता; वैराणण्या (आळपोळ, बंदाजी इ. मुळे प्रवेशाचा). निजाल; पूर्णपूर; समूळ नास (लोकवस्ती, पैसा, फुल, गुरेदोरें बगेरेचा सांच, रोग बगेरेमुळे), पार सेपणें; क्षयून जाणें; सरणें (एखाद्यापासून, संपति, त्रिदशी खाण्यामुळे, उघळपशीमुळे बगेरे). (किं बळणें; बळणें; होणें; बळवणें; सळवणें; करणें). [अर. सप्तक-रोग, ओळ; धव.] -रुवि. अगदी; समूळ; पूर्णपणें, सुधीन. 'तो सर मासे बोलोने सप्ता ऐकत नाही.'

सप्तमीत, सप्तमीत-वि. अनुभविक; अनुभवसिद्ध; अनु-भवाचे, प्रचीतीत झालेले. [सप्तमीत]

संप्रति—क्रि.वि. साप्रतः सध्यां [सं]

संप्रतिबंध—वि. अद्यकळा, हरकत, बंधन, मर्यादा अगळेला
०दाय—उ. मुलगा, नातू. किंवा पणवू नसल्यास माझमतेचा
वास्ता इतर वास्त्याकडे जावयाचा तो ०ध्यापार—उ. संरक्षित
व्यापार.

संप्रदान—न १ अर्पण करणे, प्रीत्यर्थ करणे, स्वाधीन
करणे. २ कर्ता स्वनिष्ठ क्रियेच्या कर्माने किंवा स्वनिष्ठ क्रियेने
ज्या कारकस्य अर्थात अभिव्यक्त करतो असे जे कारण ते, चतुर्थी
विभक्तीचा अर्थ 'ब्राह्मणास गाय दिली, सुवासाठी रडतो.'
येथे ब्राह्मण व मूल ही संप्रदाने [सं. सम्+प्र+दा=देणे]

संप्रदाय—उ १ चाल, रीत; बहिवाड; शिरस्ता; प्रघात २
प्रचार, वाक्प्रचार, शैलीवाची स्तुती; म्हण ३ परंपरागत अथवा
प्रमाणयुक्त तत्त्व. ४ (धर्म, दत्तज्ञान) मार्ग; पंथ, मत. 'शुक्र संप्र
दाय धर्म'। तेचि जयाचे वर्णाश्रम।'—झा १२.४४४. [सं सम्+
प्र+दा] ०मुद्द—वि १ रीतीत, बहिवाडीत, स्तुतीत घडून अस-
लेले, रीतसर, प्रघातात्पुत्र २ रास्त, योग्य, तत्त्वाप्रमाणे, पायाशुद्ध
(बायें, चाल) संप्रदायी—वि विविष्टपथांग अनुसरणारा,
निश्चितताभिमाना, विविष्ट मार्गाचा अवलंब करणारा संप्र
दायीक—वि (प्र.) सांप्रदायिक संप्रदायास, पंथ, मार्ग, स्तुती
वगैरेस अनुसरून असलेले.

संप्रधार—उ विचार, निश्चय, निर्णय. 'ऐसा करुनि संप्र-
धार माननी आला विचार।'—कालिदा १० १५. [सं.
सम्+प्र+ध्र] संप्रधारणा—स्त्री विचार.

सप्रभ—वि तेजस्वी, प्रभायुक्त 'तेजें घनदयामता शोभ।
अति सप्रभ साजिती।'—एभा २० १२२ [सं स+प्रभा]

सप्रभव—वि सामर्थ्यासह, शक्तीसहित; पराक्रमी. 'संपा
दिले सप्रभव। श्री गहिनीनाथा।'—झा १८ १७५६. [सं स+
प्रभव]

सप्रयुक्त—क्रि.वि युक्तीने, बऱ्याबोलांने, नीटपणे. 'सप्र
युक्त राखत हाती न देत तरी हण...'—इर्म १७१ [सं स+प्र-
युक्ति]

सप्रयोजन—वि. सकारण, आवश्यक, जरूरीचें; योग्य.
[सं स+प्रयोजन]

सप्रवर, संप्रवर—वि दोन अधिक घराण्यातील प्रवर
(मूठ पुरुष, कुळातील श्रेष्ठ पुरुष) एक असणें, दोघांचे प्रवर
समान असणें—वि ज्याच्या प्रवरामध्ये एखादा प्रवर सामान्य
आहे अशी (झुलें)

संप्रसारण—न (व्या) य, व, र, ल, यांचे जागीं इ,
उ, ऋ, ल या स्वराचा आदेश होणे ही क्रिया [सं]

संप्रज्ञात—वि सविस्तर ०समाधि—उ सविस्तर समाधि,
ज्यामध्ये प्रपचांचे मान राहते असा समाधि 'जेथे उन्हासि
शको. ७ २०

विशुद्धें मन। ते संप्रज्ञात समाधि जाण।'—एभा १.१४९.
[सं.]

संप्राप्ती—उ (तंजा.) जमीनदाराच्या पदरी असलेला
हिसेबनीस व सुसत्कार (चोक, पांडव राज्यातील) [सं सम्+
प्रति]

संप्राप्त—वि. १ पूर्णपणे मिळविलेले; स्वाधीन झालेले,
पूर्ण केलेले, पार पाडलेले, सिद्ध २ जवळ आलेला; प्राप्त
झालेला, झालेला (जबर, आज्ञार, हाटका वगैरे). [सं. सम्+
प्र+माप्] संप्राप्ति—स्त्री १ पूर्वाप्राप्ति, मिळता; पूर्णता, स्वाधी
नता. २ (रोगाचे बंधेरे) आगमन, भर.

संप्र (पू) ण—वि. (अप. प्र.) संपूर्ण. 'संप्रुणाच्या दिवशीं
नव्हते का आले.'—मोर १५. 'पाचा उतरी सुफळ संप्रुण.'
—कदाश्या.

संप्रेम—वि. प्रेमयुक्त, प्रेक्षयुक्त, प्रेक्षभरित, प्रेमपूर्ण. 'संप्रेम
शुच करितात.।' संप्रेमकीर्तन—भक्ति—भाव—स्तवन—भजन—
नामोच्चारण—दान—दर्शन—सुवन—आर्चन—अधुनात—पांढ्या—
हृदय—अंतःकरण—भाषण—कदन वगैरे. असा अनेक वाक्प्रचारात
हा शब्द आढळतो. —किंवि प्रेमपूर्वक, प्रेमानें, झेदांन.

सफ—उ कतल, मायामारी, विव्हेस, नाश [अर सफ=

ओळ, राग] सफरा पदा. ०जंग—उ निकराचा हडा. 'इकडून
चडून सफजंग घेउन. ...'—पेद २१.२७.

सफर—स्त्री. सफाई पदा

सफर—न सुसुलमानाची वर्षातील दुसरा महिना. [अर.]

सफर—स्त्री १ प्रवास, जलपथदण, गलबतावरील फेरी,
खेप २ खळाशाचा धंदा, दर्यावरी ३ दर्यावरील फेरीबद्दल
मजुरी, वेतन [अर. सफर] सफर साधणें—प्रवासाचा हेतु
साध्य होणें, कार्यसिद्धि होणें; विचार साधणें सफरनामा—उ
प्रवासवर्णन सफरी—उ दर्यावरी, गलबतावरील नौदल, खळाशी,
जलपथदण करणारा.

सफरचंद—जंग—न एक गोड नारिंगाखंड फळ, सेव

सफरजंगी—स्त्री (प्र) सफेजगी तुळळ शुद्ध, भयंकर,
निडाराची लढाई (किं शब्दों, उडणें, होणें, चालणें) [फा.
सफ+जंग]

सफरदायी—उ नायकिणीच्या मागे सारंगी वाजविणारा

सफरा—उ धोब्याचा एक त्वचोमग—अथप २ २२४.

सफरिन—न घुमारे गाढ जाणे किमतीचे नाणें [पोर्तु]

सफल—ल—वि १ फल्युक्त, फळें देणारा (उत वगैरे).
'सफल ठेवोनि दिव्य हुम। बहु भावति 'जेवीं विहंगम।' २
(ल) लागदायक, फलदायी, फायदेशीर, यशस्वी, फलहूष,
प्राप्ति देणारा (धंदा, व्यवसाय, काम) 'केले उद्यम सदा
सफल।'—झा १०.१६८. [सं. स+फल=उत्पन्न होणें] सफल

अंडें-न कोंबड्यातील नरमादी याच्या सबधापासून मिळणारे अंडें हेंच उबविण्यास योग्य असतें सफळित-पावि फलद्रूप, यशस्वी - एमा २३ ३१४

सफा-की १ राग, ओळ २ कसल, सफ पहा [अर सफ-राग, ओळ]

सफा-वि शुद्ध साफ, छान, सुंदर 'दरखणास मेहेरप। काम काय सफा। गजिफा दुपारवर खेळली।' - प्रला २२९ [अर सफा-स्वच्छता] सफाचट-वि किवि १ साफ, शुद्ध गुळीत (हजामन) २ अजीबाद

सफार्ई-की १ तजेला, जिल्हई, तकाकी, चकाकी (पापुन माणलेली) २ (ल) स्वच्छता, शुद्धता, व्यवस्थितपणा, नीट नेटकपणा ३ कौशल्य, चलाखी, हातोटी ४ समेट, दिलजमार्ई, आत करणशुद्धि (वाधा, सहाय, हवादावा काढून टाकलेली), जुळणी, व्यवस्थित मांडणी, दुष्टता (दिशेचे वगैरेची, परस्परची समझूत, अटीबद्धची वगैरे) - किवि पूर्णपणे, सपशेल, अगदी, समूळ, अजीबात, साफ (किं० शुद्धणें, मास होणें, आळणें, वगैरे) [अर सफार्ई] सफार्ईदार-वि स्वच्छ, शुद्धगुळीत, रत्नलक्ष्मीत, सुंदर सफार्ईगिरी-दारी-की स्वच्छता, पकानी, शुद्धगुळीतपणा, जिल्हई सफार्ईवट-किवि साफ समूळ, निमूळ, अगदी अजीबात 'अमोनीबोपर कलमास जे फाटे फुटलील ते सफार्ईवट काढून काढून टाकिले पाहिजेत' - टपि ६८९

सफाप-की कांच स्फटिक [फा]

सफार-वि (व) सपाट, समतल

सफाशी-वि फावा असलेलें नडें असलेलें (पुतळी, पदक, नाणें) [सफासा]

सफोळ-की सफेली पहा

सफेजंग-गी-की १ सैन्य, फौज सज्ज सेना २ निक राची लढाई दाखण युद्ध, सहाजगी, घोर युद्ध 'सफेजंग होऊन गेली' - भाव ६४ उमयता चिरजिवली सफेजगी केरी' - ख १ २८ ३ उच्चस्तता, सत्यतास [अर सफ-जंग पहा] सफेजंगवहादुर वि रणशूर सौम्यधुरंधर (एक विताळ) मुकोजी आढोल यास ही पदवी होती - पया ९८ अराचियोरा ५२

सफेत-वि पांढरा, शुभ्र येत विशेषत पांढरा या शब्दास जोडून येतो उदा० पांढरा सफेत 'सफेत कलदर फडोर।' - अज ४६ [पा सफेत्, स येत] ० मुसळी-की एकऔषधी जिरस पांढरी सुपळी ० मोरचूट ५ पांढरा मोरचूट सफेता-५ पांढरा रंग, दिगार्ध कवैनधित सफेती-की १ शुद्धता, पांढरे पणा, श्वेतता धवलिमा २ पांढऱ्या रंगाचा द्रव 'पाचव्या मजल्यावरती सफेतीचा थोट ग।' - प्रला ९४

सफेत्, सफेद मुसळी, सफेदा, सफेदी-उपेत वगैरे पहा

सफेल-ली-की १ तगाची भित, परकोट 'इन्डील अलग फोडून पळीकडील सफेल फोडून गोळा पार माला' - होके २० 'सफेलीचें काम चालीस वर्षांचे म्हणोन आला' - पद १ ४. २ पातळ्या पुडील किंवा चरील धुनेगच्ची, ओटा वगैरे 'सफेलीचे बाड्यातील जो पोर आहे त्यानें ती फुम लावून नेली' - बाळ २ १० [अर फसील]

सफै-किवि (व) सफार्ई पहा

सफोल-वि निष्कळ, व्यर्थ, पोळक 'सागताधि सफोल। होतसे वाचा।' - शा १६ ३१३ [सफोल]

सफर-री-सफर-री पहा

सध-य-वि सधें, समस्त, सगळें [पा स धवें] म्ह० १ सब सोनारको एकलोहारकी २ धव धावे वाराटके सधदस्त-वि समस्त, सब सधकर्ही-किवि चोहोरडें, सर्वबाजूनी सध हाल-५ वितपातधी

सयकल-खल-वि किवि बरोबर, टीक, बनावें, जोगतें जुलेमें, नियमित, परिमित सयखल कबखल पहा

सयज-वि हिता सबजासारखा रंग 'सयज पोशाख' - पेद ६ ५८ 'दरोपस्त काम एकरगी सबज रगांचेच आलें आहे' - रेविप्र ६२ [फा सय्ज]

सयजा-५ १ एक लुळशीसारखें रोप 'लुळशीपनें सुकलीं सबजा ये सकलें बरती।' - विक ९० २ थोडपाचा रंग [फा सयजा] सयजजिरे-५ दुरण, धांदरान

सयजी-की १ हिरवेपणा, हिरवळ, दवडकी २ भाजी, भाजीपाला, पालेभाजी ३ भाजीपाला, फळफळावळ वगैरेवरील कर 'शेवसयजी व बाणनी दशमुखाच निमे करार केरी असे' - वाडवावा ३ ३ ४ भांग (पाला किंवा पेय) [फा सयजी] ० परोप-पु भाजीविक्रय ० मखी की भाजीवाजार

सयवशा-वि काळ पाडेरे पिपके असलेला (पोडा)

सयत-की विद्वता -आदिश्याही पमनि [फा सयद=टोपली]

सयवट्टी-की (सोंगट्याचा खेळ) सर्व मरून एकटीच राहिलेगी सोंगटी म्ह० सबहुनी भाणि भलनाच गुटी

सयद घ-वि १ पाखेळें, बघन, वडन याम्ह दोरी वगैरेनीं आवटले २ (स) पूर्ण सर्वे संपूर्ण, अविगस्त, सगळा, सध्या 'शुळाची डेप सराउ वजन केली तर अधिक भरेल' [स सयवघ] म्ह० सयघ गळवतत गुपारी=एयाचा मोटया कामंत अत्यंत लक्ष भाग घेऊन शेय मिळविणें ० यहीत-वि खपंच्या सर्वे रागवड कलेली कोणताहि भाग न वगटत कटलेली (जमीन) याच्या उलट पोतवहीत

स'ळ—घाति जोडलेलें, निगडित, नातें असलेलें, तयुस्त
 सं'रंध—उ १ सयोग, सगर्ग, नातें, योग, धागादोरा २
 (ल) विवाह, लग्न 'रेवतीगाई रामरावाच्या द्वितीयसव
 धाच्या पत्नी होत्या' -कोरि ४२९ ३ शूत ब्राह्मणाचें
 पिशाच्य [स समुत्पद्=वाचणें] संयेंधन-न जोडणें, सयो
 जन, सयोग, परस्परस निगडित करणें सं'रंधम्-उ मल
 वारात नायर लोकात प्रथम विवाहविधीनंतरचा जो स्त्रीपुरुष
 व्यवहार होतो तो संयेंधी-उ आस, नातेवाईक, नातरण
 'मूर्त म्याच घुडविंचे सवधी बघ आप्त शोकात।' -मोभीष्म
 ११२ -वि सवधाचा, नात्याचा, सवध असलेला, सयोजित,
 निगडित, सुक तद्विषयक उदा० ग्राम-पुण्य-मुख-पाप-गूढ-
 सवधी संयेंधीक-वि १ सवधाचा, विपरीतचा, सयोजित २
 राक्षसी स्वभावाचा ३ पिशाच्य, सवध विषयक संयधी
 सर्वनाम-न सर्वनामाचा एक प्रकार, दुसऱ्या नामाशी अथवा
 सर्वनामाशी सवध असणारे किंवा दाखविणारे सर्वनाम

सानीस—उ दरकदाराचा मुख्य कारकून, शिवदी व
 सरकारी नोकर यास पगार वाटव त्याचा दिशोव व लिहिणें
 करणें, दफतरदार, सेनालेखक 'सचनिवासी लष्करची जमा,
 घुरती, तैनात हजीरगती करणें ते सरदार, मुजुमदार,
 कारभारी यास बसवून त्याचे विचारें करावी' -बाइसनदा
 २६ [फा सफवरीस] सचनिशी-स्त्री सचनिवाचें काम व
 हुदा 'दिजे मजूर येथील सचनिशी देशजीपासून आपल्याकडे
 आहे' -समातो ६ १५३

सवय—स्त्री कारण, निमित्त, प्रयोजन, हेतु 'ऐसा हीन
 सववीन बायका आपला दिल सक्त करून घाती जातात'
 -पेटि १३३ -किवि कारणानें, म्हणून, मुळें 'त्यानें तिच्या
 दिल्या सवय म्या तोंडात मारली' [अर सवय]

सवर—वि सगर्ग, गाभण (घोरी किंवा गावडी) [समर]
 सवर—उ घोर, सधुरी 'सवर व विवेक करावा' -पया
 ४६० [अर सव]

सवर—स्त्री कोरफडीची एक जात [अर सव]

सवर—वि धोमत, घोर [समर]

सवरनिरर—वि चांगले-वाईट, निवडक नव्हे असें, सर
 निसळ -पया ८०

सवराभरित—वि सर्वव्यापक, सवाक्ष अम्यतरित -जा
 १८४ -ए २१०५ सभराभरित पदा

सवराद—उ (व) सोस, हन्यास

सवळ-ळ—वि १ सदांत, सामर्थ्यावान बलवान, जोम
 दार, बळकट, मजबूत २ तेज्यासह 'सवळ सविच तो मूर्खति
 म्हणया करिता वनी बहु भ्रमला।' -मोआदि ३२३ ३

पुष्कळ, अमित 'किंवा घन वेंचूनि सवळ।' -कथासा ७५९
 [स सवळ]

सवळस—वि सपसेल लोटायण घाटेला, दडवत घात-
 टेला. 'सवळ गळणी गाव्हाणें देती हरीचें।' -भज ८

सवसणीस—किवि (राजा) घा, मजबूत, न हालेसा,
 पद्मा, न उलटेसा (कि० वसवणें, ठेवणें, वसणें-पसादी
 वस्तु)

सरसव-यां—सपसप पदा.

सरसळ-ळां, सवसेल-ळा, सवसैल-ळां—सपसल
 पदा

सवळ, संनळ—स्त्री शिंदोरी, अग्रमासुपी 'आणि प्रिय
 आरिया स्वभावें सवळ उरें वेंचें ठाठवें नव्हे।' -ज्ञा १८.
 ५९१

सव(व्य)ल-ळ-सवळ-संवळ—पुजी १ तोंडाशीं दुमा
 गलेरी मोठी पदार, सामान्यत पदार २ तोमर, छेळणें, भाव्या
 सारखें एक शस्त्र काहींच्या मते सवळ हा शब्द पुर्तुगीं असून
 फक्त मोठी पदार हा अर्थ दाखवितो व सवळ हा स्त्रीलिंगी असून
 दुपारी पदार किंवा छेळणें दाखवितो. 'कौतुकें जें जे जल्मे । तें
 सवळाहीनि हील वपे।' -ज्ञा १३ ६६२ [सवळ]

सवळ—वि बलपुष्क सवळ पदा

सवळ—वि (प्र) शायल औपाधिक, मायिक, मिश्र,
 गूळ 'त्यातरी शुद्ध आणि सवळ।' -दा २५३ [स सवळ]

संवळ—उ गोंधळी वगैरेंचें एक घृदगासारखें वाय याचे
 दोन भाग असतात-एक पदगा किंवा पदगी अथवा क्षील हें
 लहान असून उच्च स्वर काढतें व दुसरें धव, धम किंवा घम
 हें मोठें असून खालचा स्वर काढतें संनळया-उ सवळ
 वाजविणारा

सवळी—वि (बुद्धिवळें) ज्यात जोर असलेलीहि मोहरीं
 मारलेली चाळ्यात असा बुद्धिवळें खेळण्याचा प्रकार, निजोरी,
 जोरी डावाच्या खळत

संवळी—स्त्री दब व देवाचीं उपकारणीं देवावयाची वेताची
 करतो, पेटी 'पिंड ब्रज्जाडाची उघडनि सवळी रे। देव न पूची
 त्याची जननी पुढकी रे।' -मज्ज १०९

सवळें—किवि १ घनेच, लगलीच २ बळें करून, जोरातें
 [संवळ]

सवां—वि छात सुसलमानी वर्षण-नेत योजतात [अर
 सवा]

सवाध—वि दोषयुक्त, सदोष, उणीव, न्यून, कमतरता,
 अपुरेपणा असलेलें (म्हणणें, पद्धति वगैरे) 'सवारभये सवाध।
 जिवा यया।' -ज्ञा १८ ६९८ [स सवाधा]

समाय—खी (नाविक) शिवाची काठी सरु मये म्हणून बांधलेली दोरी

समार—उ (खा) चण्णी [स समार]

समाहणे—जकि समाहणे, बोलणे, सवेन करणे 'परि-
मार्जुनी वधा वतनी। सवाहिले सुसनेई।'—सुसभा ६ १६
[स समाहनम्]

समाध—वि कारिक व मानसिक—मिनि अतर्वाह,
आगून व वाहेरून 'जैस सवाध जळडोही बुडालिया घटा।'—
शा ७ ११३ [स समाध]

समाहान्यतर—न आतील व वाहेरील भाग, अतर्ह
हेतु व वाहेरील क्रिया, वागणूक 'या पुरुषाचे समाहान्यतर
मळा कळले आहे।'—किरि १ वाहेरून व आदून 'सवाधा
भ्यतर समरटि।'—एकस्व १ ५९, 'तेसे म्या जग घरिले।
सवाहान्यतर।'—शा ७ ३२ २ प्रत्यक्ष व मनापासून, अंत
करणपूरक व बाह्य, उषड व मनापासून [स समास+
अन्यतर]

सयिना—उ छविना पहा. 'राजेसर्वेसयिन्यासहित तानाया
पातशहाचे शादमहालास दाखल जहाके'—मदक १ ९५

सवील—खी रस्ता, मार्ग, पद्धति [अर सवील] सवील
कारणे—कॅप्टि वरून, मीक मागून अगर उपजे घेऊन पैसा उभा
करण, द्रव्य गोळा करणे 'सर्वे तोहून जदबानीवर सवील करावी'
—सा ५ १८७

समुद्रबुडी—किवि समूळ, संपूर्ण, सद्गज 'वेदक सर्ग-
यिया सोही। जातसे समुद्रबुडी।'—शा १३ ७३०

समुदा—उ (अर) वगमी, पुरवडा, साठा 'यंदा धान्याचा
समुदा वागण केला पाहिजे' [य समुर्ति, सुवत्ता। फा समुद-
टोपली]

समुद्धि—खी पूर्ण जाणीव, ज्ञान, समज [स]

समुद्धि—खी ऐकमत्य सदमत 'समुद्धि घेदा समान
धीदरि। समदम वेरी हरि माला।' [स]

समुद्री, समुद्र—खी शांति, धीर, दम, सहनशीलता, सहि
ष्णुता, मुलाहजा, सहजुकी 'परंतु ते दिवशीं समुद्र काविली'
—ख ६ ३१ [फा समुद्री] समुद्र—वि समीर—येदि ५ १
—छत्रा याव, धीर घर, [अर समुद्र] समुद्रा—वि धीराचा, दम
दार, सहनशील—किवि अवसान पंजन, दम खाऊन ओराने,
सर्व सामर्थ्य एकत्रदन (किं) बसणे, दळ मारणे, फेंकणे, मारणे)

समुली—खी (ब) उराचा [समल]

समो(ये)टे—किवि सडाळी, प्रातःकाळी [स ह्रस्वटे]

सवेन—वि सतर भरवी वर्षगणनेत योजनात [अर सप्-
तेन]

संबोधणे—अकि १ हाक मारणे, पुकारणे 'मग श्रीछळणे
सबोपन। सावध केले पायांती।'—पाप्र २ समवृत्त करणे,
घातवन करणे, आधासन देणे 'येणे परी जननी जनका।
सबोखीत पुत्र निळा।'—युच ३० ५६ 'मग ते रावणे सबो
खिनी।'—रावि १४.१३७ [स सम+बुध]

संबोधणे—जकि हाक मारणे, उद्बोधन बोलणे, बोलारणे
[स सम+बुध] संबोधन—न १ हाक मारणे, उद्बोधन भाषण,
आमरण २ (व्या) आठवी विभक्ति, संबोधन विभक्तीचा
अर्थ—हे, अरे, अहा ३ विशेषण, उपपद, पदवी 'तो मुल आहे,
धोर आहे धोट आहे सर्वां संबोधने कडाला। ४ (बुद्धीने)
उदाहरण संबोधित—वि उद्दिष्ट, उद्देशिलेला

संबा—वि मुखोक्त 'तेष मेभारसे सगमे। भाव्यापत्रीं
संबोव।'—शा १५ १८७

संबा, सवेन—सात, सतर, सवा, सवेन पहा [अर.
स०अ, स०न]

समप्रवारी—उ सहाज्याथी [स]

सभय—वि १ भ्यालेग, भयभीत, साहाक, भीतिबुज २
भीतिदायक, भयकर, धोखाया [स]

समर—वि सभर ग भण, सगळे (घोडी किंवा गाढवी),
—किवि भारासहित, जोरान; सपाटपाने, अवजडपणे (पडणे,
टोंग बसणे, काठी मारणे)

समरण—न पोषण [स]

समरामरित—वि तिकडे तिकडे भरेलेला, अतर्वाह
०शापक, सर्वत्र पसरलेला 'मभाच परि समरामरित।'—रयो
५ १८२ 'आवाहा जैसे समरामरित।'—विस ७ ४९ [स
समर+भरित]

समर्तुका—खी १ सुवासिनी, पति निवत असलेली स्त्री
२ पतीबरोबर असलेली स्त्री, अर्त्यासहित पत्नी [स]

संभय—उ १ अस्तित्वाची दाखयता योग्यता, पात्रता,
शक्यता, संभवनीयता २ अज्ञान, दाका, म्हाव 'ही गोष्ट सम
वाने किडिली आहे—मराठी सदांच पुस्तक (१८७४) पृ १६ 'वृ
तिकडे रहावयास जाणार असा मला संभव यतो' ३ अनुपधान,
घोरण वरवध, सुमार ४ जन्म, उत्पत्ति, निपज, अस्तित्वात
यणे 'हेचि हेतु समवा। कर्मायिया।'—शा १३ ९६७ 'दिव-
सभव' (समासात) गर्भसंभव, रोगसंभव कफसंभव इ० हे तत्पद
समाससंभवसंभव, योगिसंभव सूर्यसंभव, काष्ठसंभव, श्मत्संभव हे पद-
वीहितमास ५ नियम, सतेजन, समाहार, एकीकरण [म सम+भू-
टोणे] **संभव**—अकि १ शक्यता अपणे, अतृप्याने सामर्थ्य,
पात्रता, योग्यता असणे 'इष्टणशी मैत्र्यर्थ्य होमावे। तरी एव
ते न समवे।'—शा ३ ७७ २ अनुपद, अनुयोगी असणे ३

उत्पन्न होणे, प्रत्येक, जन्म होणे, अस्तित्वात येणे, असणे 'वसि
ज्ञानकर्म समवे । ऐकंजोदे ।' - शा १३ ४४२ संभवदुत्तर-
नि शक्य म्हणण्यासारखी 'विधाच कोणाच्या स्वाधीन असणे
संभवत नाही व ते दृष्टीत पाहण्याचे कोणात सामर्थ्य असले ही
गोष्ट समनुद्धिक्त म्हणता येणार नाही' - नि २१२ संभव
नीय-वि होण्यासारखे, घडण्याखे, शक्य संभवसारखे-उ
त्तराधिकारी (६) विवर्तनर समर्थ, संभाव्य-वि शक्य,
होण्यासारखे 'आमचे म्हणणे अधिक समर्थ दिसते' - विवि
१८७६ २ २४. संभवी-वि उत्पन्न करणारी 'ते देवी सुख
संगी।' - शा १६ ६७

संभवता, संभवताळा, संभवंती-किंवि गोवर्ग,
सर्व बाजूनी, सभोवार, सगळीकडे, चोहोंकडे 'तो संभवता
दगुनी रणरा' - नीतिचंद्रिका २०

संभट्ट-उ प्रभव, साठा, भर 'हा तत्रचि आदर बहु । जव
छुटुतांचा समहु ।' - अ २९ [संभव]

संभळ-ग सयळ पहा सयजी पहा

सभा-त्री १ ज्या ठिकाणी विद्वान्, पंडित, शुभोजन,
राज लोक वगैरे जयतात, यज्ञतात अशी जागा; दरबार, मनुगृह,
'राजमहा, प्रज्ञमहा' 'सभे शिशुगाल घतता प्राची' - मुद्रभा
१२ १४४ २ समाज, मंडळी, जमाव, समुदाय, बैठक, आखाडा,
मेळा ३ सभेसंबंधी गाणे 'तत्ति सभा गाते सभेमधि तत्ति
सभा गातो' - पग २० ४० ४ साळा, धर्मशाळा, दालन
'एका सभेत रात्री निजला...' - मोवन ४ १११ सभा
जिऊणे-बादविवादात यश मिळवणे, एक माहून येणे, आपले
म्हणणे खरे करणे समाकंप-उ सभेमध्ये मणारे कापरे,
साजावण्या, सकोच २ मन अपराधी असल्यामुळे वाटणारी
भीति व त्यामुळे होणारा धक्काप, गोंयळ समांगण-न १
सभेची जागा २ रणण, चौक मोकळी जागा 'सन्नि वर
वळी सव समागणी नाचतो' - कका ११४ समागना-त्री
वातागना, कलावतीण, नायकीण 'गराव दिसेल नाचती
सभागना मानदात' - येणो १९९ समागृह-न कचरी दिवाण
खाना, सभेची जागा, दरबारची जागा समाचातुर्य-
कौशल्य-पाटव-न शिष्टाचार सम्यक्ता, रीतिरिवाज, चार
मंडळीन बाण्याची योग्य पद्धति व त्यात दिवून येणारी चांगली
बुद्धि सभाजन-उ १ सभेतील सदस्य, मंडळी समाज लोक
समुदाय २ सभासद, सभेत बसणारा गृहस्थ समादीप-दापन-
दिया-वि १ धावणीच्या दिवशी ब्राह्मणास अग्निहस्त झुवा
सिनी दान करतात तो दिवा २ समादीप दान करण्याचा
विधि ३ (ल) सभासूचण, सभेचा अलंकार सभाधिकारी-
उ सभेचा नेता, अध्यक्ष सभाधीट-वि सभेमध्ये न

मिता, न गोंधळात भागण काणारा सभाभूत-वि सभेमध्ये,
दरबारात वाद, मसलन, मध्यस्थी वगैरे कामीत प्रवीण, पाक
बगार, दुयार, सभासूचण-चतुर-पटु हे पर्याय शब्द आहेत.
०धैर्य-न सभेतील धीटपणा, आत्मविश्वास, निगडे ०धीर्य-
न सभेतील धूर्तता, चातुर्य, कौशल्य समाध्यक्ष समा
नायक, सभापति-उ सभेचा प्रमुख, मुख्य, नेता, पुढारी,
अध्यक्ष, मुखर उपस्था ०नियम-उ सभेसंबंधी कायदा,
निर्णय, काम चालविण्याविषयी पद्धति ०भीति-त्री सभेसंबंधी
नियम, निर्बंध, कायदा, पद्धति ०पाण्डित्य-न तादरा अर्गी
निगादि अशेतो पण सभाधिकारामध्ये भाषणादि करण्याचे सामर्थ्य
कवळ सभेमध्ये झालेचे प्रदर्शन, वरकरणी दासविण्याची विद्वता
०प्रवेश-उ १ सभेच्या कामात आरंभ, सुरुवात २ सामान
दाचा सभेमध्ये दण्याचा पहिला प्रसंग, नवीन समानदास नभेत
दायत करून घेणे ०भीत-वि सभेमध्ये लाजणारा, सकोच
वाटणारा, धीटपणा नसणारा ०भीति-त्री समागची, मंड
ळीची भीति, भीड, लाज, सकोच सभेमध्ये वावरण्याची सवय
०भीरु-वि सभेमध्ये लाजणारा, सत्राची ०भूषण-न सभेचा
अलंकार, पंडित, विद्वान मनुष्य, सभेमध्ये दोभणारा ०मंडन-
न १ सभेची रोपणाई, समास्थानाच आभरण २ सभेचा अल
कार, पंडित, विद्वान मनुष्य, सभेला दोभा जाणणारा विद्वान,
०मंडप-उ १ सभास्थान, सभेची जागा, मनुगृह दिवाणखाना
२ सदिसाच्या गामाच्यापुढे कौतून-पुराणादिकाकरिता बांधलेली
भाऊदातित जागा ३ गामा-यापुढीत मोकळी जागा ०माहून-
न नमस्वदी, सभेच चक्रविण्याची, भुलविण्याची विद्या 'सभा
मोहन भुरी चेकें । सावरी मन्न बोटेंकें अनकें ।' - दा ५ २०
०रजन-न सभेची करमणूक मंडळीचे मनोरंजन ०रत्न-न
सभासूचण, सभेचा अलंकार ०लंकार-उ सभास्थान ०ध्यव
स्थापक-वि सभेची व्यवस्था ठेवणारा, शिस्त राखणारा,
समा व्यवस्थितपणे चालविणारा ०ध्यवस्थापन-न सभेची
०व्यवस्था, व्यवस्थित मांडणी, व्यवस्थित कायदे, शिस्त, देख-
रेख ०शूर-वि सभेत किंवा मंडळीत धीट, आत्मविश्वासी,
सभेमध्ये पराक्रम गाजविणारा ०स्केत-उ सभेचे नियम,
पद्धति रुढि समासद-उ १ सदस्य, सभेचा प्रत्येक घटक,
सभेमध्ये बसलेला प्रत्येक सदस्य २ (ल) लोकांच्या किर्यादी
दाखळ करून घेणारा कचेरीतील कामगार ३ सभास्थान, सभा
मंडप, सभाभंडळ, बैठक 'तु या विश्वाची जनादि आदी ।
वैसर्षी जिजे समासदी । तथे सोयरीकीविया सत्रां । रळी
कोळी ।' - शा ११ ५४४ ४ पच न्यायदानाच्या कामी मस्त
करणारा अधिकारी 'सगामद भलेलोई सांगितले ई' - भाह
सम २६३ ०स्थान-न सभेची जागा, सभागृह, मंडप,

०स्फूर्ति—की समेधये ३१ गावधान, समेधये भाषण वरताना येण र अवगान, स्फुरण ०द्वोभ—३ समेधये गौरजन जाणें समेधये पावरणे, पोटाळने 'किंवा रामाक्षोभ तयास क्षाला ।'—साह ६ १५ समोचित—वि समेधये करावयाग, मढळीत वरण्यास योग्य, बैठकीत काण्यासारखे सभ्य—३ १ समासद, प्रेक्षा समेतील योग्य मनुष्य 'तै गुणदोष साधितेंहें । सम्यं जैमा ।'—झा १४ ३४३ 'भरत कुत्र पर्यं न सुखे सम्यगाला पूव एकदा ज गा ।'—मोसभा ४ १०३ 'न वदति सम्यं न पांढव ।'—मोसभा ५ ५८ २ पचासपेकीं एका अर्धेचि नव—वि समा विन, प्रतिष्ठित, शिष्ट, सज्जन

समागती—किवि (ना) सहज 'मी समागती तेंचें गेलें ।' [स्वभावगती]

समागो—व्य—वि १ भागवान यदास्वी, देववान 'समागव साधुनि जाय निषि आणि अमागव मागें वृत्तिहा दोषी'—आव १६—एमा १८ २५ ३ क्षम, क्षमदायक [स सभाग्य]

समागो—गी—वि १ (व) रास्त, योग्य, बरोबर, ठीक 'तुमचें म्हणणें समागी आहे ३ विवि (व) उदारानें, सत्त्व भागानें 'समागी पाणी उतरून गेलें' [स सभाभाग]

समाजन—न १ पारितोषिक, देणगी, काम—पाकरीव्हल वडित उपाहार २ पूजन, सत्कार 'विश्वामित्र समाजन करी ।'—मोरामाणें १ २३१ समाजित—पावि उत्कारित पुजित समाजणें—वकि स-मान वरणें, पूजणें, आदरसत्कार वरणें 'प्रकटवि साधुत जपा घेतो अभ्यासमनु समाजून ।'—मोमैव्य ११ १० [स सभाजु]

समाट—३ १ सामग्री साहित्य 'तिचें कुटुंबप्रवेशेदी । आणिव्हि समारसगृहि'—झा १७ १७९ २ सप्रद, राठा, सनुदाय 'तैम सवें भावसमार । न धरत प्रेम एकरी ।'—झा ११ ८८३ 'कांशानि शुभ्रतया सभार ।'—झनि १० (समा सात) अभिसमार, गजसमार शस्त्राजसमार ३ (व) कोधि वीर ४ लोणच्याचा वगैरे मसाला [स समभूट]

समावना—की १ सभव शक्यता, साहेजिकता २ धोरण, समज, शक्यतेतवची अनुमान, कल्पना ३ गदाज अनुमान, तर्क, कल्पना अटकळ ४ समज गृहीताये ५ बतावणी, आव ६ आदरसत्कार बहुमानपुरस्कार वांगशूक, विदागी, देणगी दक्षिणा गौरव, प्रतिष्ठा 'तरी समावने जिये । जो मानाची वाट पाव ।'—झा १३ ६५६ ७ औचित्य सुवगतता, योगवणणा, सुगमवता ८ (व्या) शक्यायें [स समभूट=होणें] समा घनीय—वि १ होण्यासारखे शक्य २ आदरणीय, सत्काराहें सन्मान्य समाधिणें—वकि समावना करणें, आदर करणें सत्कारणें, मान देणें समाधित—वि १ शक्य, सगवनीय,

होण्यासारखे २ गुणगत, सुगवद, योग्य, युक्त ३ सम्य, पतीचा सन्मान्य, वजनदार, कौर्तमान, प्रतिष्ठित, 'सपणा उदयलें पुष्ट । समाविता पुढीचें थोट ।'—झा १६ १७८ समाव्य—वि. शक्य, होण्यासारखे, सगवनीय सन्मान्यमान—वि ज्याच्या शक्या शक्यतेवद्दल विचार घालू आहे अग, ज्याच्यावद्दल भवतिनभवति घालू आहे अतें, सामान्यत शक ।

समावर्ची—किवि सहज, स्वाभाविक 'तरि समावर्ची होईल येव्हणें । या कडेवारासि ।'—भाण ८० [स्वभाव]

संभाषण—न सवाद, बोलाचाली, परस्पर बोलणें, वचन प्रतिवचन, खलवत, चर्चा, बोलणें [स]

समाळ—३ रक्षण, प्रतिपाळ, पालन गगोपन [स संमार] समाळीं करणें—दवाळीं करणें, स्वाधीन, सुदृढ करणें संभाळणें—वकि १ रक्षण करणें, पालन, पोसणें, रागोपन वरणें, आभय देणें, काळजी घेणें २ पालन करणें, पोसणें, राहून करणें, वाढणें (भार, कार्याचा, बोजा कोडे) ३—वकि जणें काळजी घेणें, सापव राहणें 'ममाळ, अपध्य कलेंम तर दुखणें वाढेल' ४ जाणीव असणें घाटण, समजणें 'भाग दिला तरी रामाळत नाही मग बिमदा बोडळा समाळावयाळा' 'संभाळून घेणें—वागवून घेणें, चालवून घेणें, पोसणें, खपवून घेणें, काणा बोळा करणें

संमाळू—की निरगुदी 'काळे दागे, कालेंजी सभाळूचीं पावें एरडलात दाशी'—अपव २ १०४

समीत—किवि (कीं) पुरतेपणीं मिजलेलें, धवयवलेलें, विन मिजलेलें (किं मिजणें, होणें, असणें)

समूत—वि १ सुसवद, योग्य; सुगगत, सुयुक्ति, (यावरून शक्य) २ उत्पदित, जन्मलेलें [स समभूट] समूत—ति—समूतगतां—प्रली १ सभव, शक्यता थिं कचित् सुगावा, मात्ती, दखलपिरी, काहीं तरी योच्या मगैरे वरून शक्यता वाटण्यासारखी स्थिति 'ह्यास या गोष्टीचा हुजूर समूत नाही'—दुस २ ८२ वेकाम होतें रुक्म मढती काहीं वार्ता समूत ।'—रेपो ४०१ 'धीमताथ ल्माची समूत देखील आम्हास दखल नाही'—ख ४२२ 'तें उत्पन्न खाणाऱ्या मनुष्याम इत्साक होण्याच्या वेळाची समूत वार्ताहि ठावळ नसती'—इनाम ७२

संमृति—की १ शक्यता, होण्यासारखी स्थिति सभव २ सुसगतता, सुयुक्तिता सुसवदता, जुळणी ३ जन्म, उत्पत्ति, पैदास, निपज

समूयसमुत्थान—न पातीदारीचा धदा भागीदारी, सुयुक्त भावबलाचा व्यापार [स]

संभाषणें—सद्योखणें पहा शांतवचन करणें 'तव योसे मधुरावचनी । स्वाभिनिणें समोषुनी ।'—ह्रिपु २ १२ ५३

संयोग—प्र १ उपभोग, विषयोपभोग, रतिबुल्ल, मैथुन 'सितेबुदरी लागी संयोग घावा' -राक ४० २ उपयोग, वापर, सेवन 'जो भ्रंशेचेनि संयोगें । मुखिया साला ।' -ज्ञा ४ १८८ ३ शृंगारसत्ताचा एक प्रकार, संयोगशृंगाराचे उलट विप्रलभ शृंगार. [स सम्+भुज्] **संयोगणें**-उक्ति उपभोगणें, सेवन करणें (विशेषतः स्त्रीबुल्ल) **संयोगी**-वि १ उपभोक्ता, भोक्ता, सेवन करणारा, उपभोग करणारा, वापरणारा २ विषयी, लपट, चैनी, रंगेल

समाधवा संमोवताला, संमोवती, संमोवर संमों घार-विनि शब्द सर्वबाजूनी, सगळीकडे, कोहीकडे सर्व दिशांनी, सगळीकडे

सभ्रम-वि भ्रातिष्ठ, वेढा 'जे मासिया भुली सभ्रम । नेणती लोक ।' -ज्ञा १ ३६१ [सभ्रम]

संभ्रम-प्र १ भ्राति, गोंधळ, घोटाळा, गडबड, मोह 'ना तरी मदासिद्धिसभ्रम । अंतला तापुड भ्रंशे ।' -ज्ञा १ २७१ 'मग कोपिला अद्भुत । संभ्रम तो ।' -ज्ञा १ १५१. २ भौल्लक्ष्य, तीव्र इच्छा, आकांक्षा उत्कृष्टा 'मग सभ्रमें दिशीसेने । घालितसे ।' -ज्ञा १ १६७ ३ आदर, सन्मान, इश्टी 'अथवा सभ्रमाच्या आयदी । स्नेहे जैसा ये व्यक्ति ।' -ज्ञा ११ १८१ 'नावडे लौकिक सभ्रम ।' याबळून डोल, नपपडा, ऐट ४ भ्रमण, गमन फिरणे, भोंवरा, चक्काकार गति 'ससारसभ्रमें आशा लागे पोटी । तेने जीवा साठी होईल हुश्या ।' -तुगा २७१३ ५ पसारा, अवडनर 'आणिही न ना सभ्रम । मनाचे ते ।' -ज्ञा १८ १९ ६ चूक, हयगय, गोंधळ, गैरमजज [स सम्+भ्रम्] **संभ्रमी**-वि सन्मान्य, सत्कारित, आदर केल्या सभ्रंती-वि १ गोंधळलेला, गडबडलेला, घोटाळा उडालेला, भ्रातिष्ठ 'येतुलेया सली । सभ्रंताच्या पोटी ।' -ज्ञा १३ ९०६ २ व्ययप, उत्कृष्टित, आवेशपूर्ण, नरत

संभ्रम-प्र (प्र) समारंभ हाचि हवन संपदेवा सभ्रमु ।' -ज्ञा ८५१ 'होतें श्रीकृष्णविदान । जे सभ्रम पर्णाची रुक्मिणी ।' -एरुव १४ ३०.

संभ्रातअर्हकार-प्र (तृत्व) विश्विसकरण पुढच्या बाजूस हात फेडून करणें मग हावा पाय सूची करून हावा हात विश्विस करणें, व पक्ष स्थलावर ठेवणें नंतर त्रिक फिरवून पुनर, आश्विस, अर्धेस्वस्ति, नितव, कटिहस्त व कटिचिडन हीं करणें कमार्जे करणें. **संभ्रातकरण**-न (तृत्व) मांडीच्या मागे हात वळवून ठेवणें, नंतर त्याच हातांनी मांडीस विळखा घालणें

सम्-संस्कृत उपसर्ग याचे अर्थ १ संयोग, मिलाफ, युक्ता, सहनाय उदा० संयोग समेलन २ जमाव, समूह, सघन उदा० समूह, सभार ३ सौंदर्य, दोमन, उत्कृष्टता, ऋजुता उदा० समाज ४ प्रकृता, आतिशय्य, प्रासस्त्य, प्राज्य

उदा० समाराधन, सदीपन ५ साहचर्य, एकसमयत्वं उदा० सगति, समति

सम्-श्री तालाची पहिली टाळी, तालाच्या प्रारंभीचे मुख्य ठिकाण, गायनवादनाने महत्त्वाचे स्थान -न १ एक अर्था-लकाट, यामध्ये दोन समान वस्तूंची तुलना केलेली असते २ कोण-त्यादि आकाशस्थ उभ्या वस्तूलाच्या ज्या विंदूत क्षितिजाशी छेद होतो तो बिंदु ३ (भूमिति) मध्यमप्रमाण ४ साम्य, सारखेपणा 'ऐवें बोधा आले ज्या सम । तथा कर्तव्य ते नैर्दुर्म्ये ।' -ज्ञा ४. १२१. ५ ब्रह्म -ज्ञा ६ ४३ -वि १ सारखा, तुल्य, समान, सदृश उदा० समकाल, समदेश, सम-गति-काति-गुण-गोत्र-जाति-धन-विभाग-शील-बल वगैर 'सकळकाळीं समा । सवें रूपा ।' -ज्ञा ११ ५३३ 'तुळे घालिता वो मये कनरासी । सम तुकें एक पान तुळवी वो ।' -तुगा १२१ २ एका पातळीतील, सपाट, सरळ, नीट, येड, एकरूप ३ दोन या सत्येने विभाज्ये (सख्या) ४ नि पक्षपाती, समदृष्टि, समान अधिकारी ५ सदृश्य, मित्रत्व अगर शुल्लभ नसलेला ६ शात 'तैसा आत्मबोधीं उत्तुमु । करिता होय जो श्रमु । तोही जेंयें समु । होउनि जाय ।' -ज्ञा १८. १०५४ [स] ७ उद्ध-न (तृत्व) नृत्यप्रसंगी श्वासोच्छ्वास अजिवात बंद ठेवणें ० फोपोल-प्र (तृत्व) गालाची स्वाभाविक स्थिति ० ब्रह्म-प्र (ताल) गायनास व ताल दण्यास जेथे एकदम शुद्धात होते ते ठिकाण ० चिनुक-प्र (तृत्व) खालचे-वरचे दात मागे पुढे न होतील, इतुवती सारखी राहील असे ठेवणें. ० दर्शन-न (तृत्व) दोन्ही शब्दांशीं घुळणें एका रेंवेत ठेवणें ० पाद-न (तृत्व) पायाची स्वाभाविक ठेवण, शुद्धलेले पाय. ० पुद्ध-न (तृत्व) पापण्याची स्वाभाविक स्थिति ० मान-श्री. स्वाभाविक स्थितीत मान ठेवणें ० यति-प्र (ताल) गायनाचा प्रारंभ, मध्य व अंत या तीन ठिकाणीं लयीची गति सारसी ठेवणें ० यश स्थल-न (तृत्व) उरोभागाची स्वाभाविक स्थिति ० अपूर्णाक-प्र (गणित) छेदापेक्षा अर्ध लहान असतो असा अपूर्णाक ० फर्णतुल्य चतुर्भुज-प्र ज्याचे कोण व बाजू सारख्या असतात अशा चौकोन, समचतुर्कोण, इ = दोनस ० फर्णायत-प्र चौथेचतुल्य, चौथे चौकोन ० फक्ष-वि समान, बरोबरीचें, सारखे, जोडीचे ० कालीन-क-वि एकाच बाळचे, एकाच वेळचे, एककाळीन ० केंद्र-वि ज्याचा मध्यविंदु एक आहे अशी (वर्तुळ) ० कोण-प्र काटकोन, ९० अशाचा कोन ० खात-प्र (भूमिति) चौस घन पदाये विटेसारख्या आकाराची आकृति ० गुणन-न एका सख्येस त्याच सख्येने गुणण्याचा प्रकार, सख्येचा बगैर करणें ० घटक-प्र (शाप) सारख्या आकाराचे पदार्थ, (इ) आयसोमेरिक ० घटकत्व-न समरूपता. (इ) आयसोमेरिझ,

०घर-न मात्रपर, मध्यगृह, मधले दारान, घडार ०चतुरस्र-
वि (रुढ) समचौख, चौकोनी, चारी कोन सारखे असलेला
-नच चारी कोन सारंगे असलेली आकृति [स समचतुरस्र-
अत्र] ०चित्त-वि १ समतोल समवाचा, समदृष्टि, मनाचा
कल उद्य न दगारा २ तटस्थ, कोणत्याहि विविध बाजुस
मनाचा ओठा नसलेला, उदासीन ०चौरस-यमचतुरस्र पदा
०च्छेद-उ (गणित) सारखा छेद, सामान्य छेद -वि ज्याचे
छेद सारखे आहेत असे (अपूर्णांक) ०च्छेदरूप-न ज्या
सर्व अपूर्णाकांम सामान्य अशा एकाच अंक छेदस्थानी असतो
असे अपूर्णांक ०तल्ले-अकि (घोनारी) सारखी तोलून
न वावर गुण करणे (सोऱ्याची काच घोर) [समतलोण्या]
०ता-स्त्री १ सारखेपणा, बरोबरी २ अमेरुदुहि, समुदुहि;
हृदय मानणे 'पै भय आणि निवेष्टता अहिता आणि समता।
हृदि तप पाडुता। दान जे गा।' -शा १० ८५ ३ नि पक्ष
पातळणा ४ त्रप्रकृता, तादात्म्य ०तुक्र-वि समतोल,
सारख्या वजनाचे, सारख्या महत्वाचे, सारखे 'तुक्रा रूढे
गुजमज्ये एक भाव। समदुके भार घेऊ पावो उच टाक।' -
भज ११ ०तुक्र भाव-उ बरोबरी, समतोलपणा 'ज्या
समाप्त समतुक्रभावे। आपणहि खावे त्याच तुकें खावे।' -
०तोळ-वि १ सारख्या वजनाचा, समार २ सारखा, सम,
जोडीचा, बरोबरीचा, सारख्या गुणाचा, मोलाचा, रंगाचा,
दजाचा ३ शांत, शीघ्र, न क्षोभ पावणारा (स्वभाव, प्रकृति)
समाधान (प्रकृति) ४ सारख्या शक्तीच्या (प्रेरणा) -किंवि
सोहीकडे सारखा भार, वजन असलेला 'होहीमध्ये समतोल
पसावे' ०पणा-अवस्था-स्थिति-पुत्री एखाद्या पदार्थावर
सर्वा बाजूनी कार्य करणाऱ्या प्रेरणा जेव्हा परस्पर समान असतात
अशी स्थिति, तुल्यबलता (६) इकिलिप्रम ०त्रिभुज-उ
ज्याच्या तिन्ही बाजू सारख्या लांबीच्या आहेत असा त्रिकोण
०त्रैराशिक-पुन ०त्रैराशि-स्त्री (गणित) ज्यामध्ये सम प्रमाणे
असतात असे त्रैराशिक याच्या उलट व्यस्त त्रैराशिक ०रव्य-
न समता पदा ०रुथळ-न सपाट आगा, जैदान सपाटी [स.
समतल] ०दर्शी-वि नि पक्षपती, तटस्थ कोणत्याहि एका
बाजूस मनाचा कळ नसलेला ०दु,ख-समनु,खी-वि ज्यांचे
एकाच प्रकराची पीडा, त्रास बगेरे आहे असा, दुःखाचा भागी
दार, वाटकरी ०टष्टि-स्त्री समानदृष्टि, नि पक्षपातीपणा,
नि स्पृहशक्ति तटस्थता -वि मध्यस्थ, तटस्थ, त्रयस्थ, सम-
दृष्टि नि स्पृह उदासीन ०द्विभुज त्रिकोण-उ ज्याच्या
दोन बाजू सारख्या आहेत असा त्रिकोण ०धात-समधातु-
वि समशीतोष्ण फार थंड नाही व उष्ण नाही अशी, नितेजी
'तशी काया समधात शुग्धिक अमोघ पुढाची।' -प्रा १०

[स समधातु] ०नय (करण) -न (नृत्य) पाय जोडून
नखें एका रेपेंच ठेवणे ०नर-समशक्त पदा ०पाद (स्थान)-
न (नृत्य) सर्वे अंग सरळ, सारखे व सौष्ट्यांत ठेवून दोन्ही
पाय एक तल अतएव न एकाच रेपेंच ठेवणे ०पाद भूमि
चारी-स्त्री (नृत्य) दोन्ही पावलांत अंतर न ठेवतां तीं एक
मेढ्याम जिडूनून जमीनीवर एकाच रेपेंच ठेवण ०पादी-वि
(प्राणि) दोन्ही पाय दोहों बाजुस सारखे असणारा (प्राणि)
०प्रमाण-वि (गणित) सारख्या प्रमाणात वाडणारा अथवा
कमी होणारा -उम १८ ०फळि-स्त्री-स्त्री बरोबरी, स्पर्धा
'त्यासि माहितां समकळी। न रिसे दुजा।' -ध्या ४ १४
५ -वि समबल, समतोल 'त्यासि शुभ्यचि समफळि।
करणे आगळि। काय मूर्ख।' -हाम २०५ ०वुस्ति-
स्त्री सारखे विचार, सारख्या भावना -वि १ सारख्या मताचे,
कलाचे वृत्तीचे २ सर्वोपदृष्ट सारखीच दृष्टि असणारा, सम
दृष्टि, कोणासहि कमी अधिक, जवळचा दूरचा बगेरे न मानणारा
०भाग-उ सारखा भाग, हिस्सा, पाती ०भाग-समभागो-
वि १ सारखा हिस्सा, भाग, भाग असणारा, सारखा पातीदार
२ सारख्या प्रमाणाचे, आकाराचे, वजनाचे ०भाव-उ १
सारखेपणा, समरूपता, साम्य, एकरूपता २ बरोबरी, समता
३ सारखा स्वभाव, दृष्टि मनोधर्म, प्रवृत्ति, वचना असलेला,
साधर्म्य, प्रवृत्ति-प्रवृत्तिनाम्य -वि १ सारखा, एकरूप,
समदृष्टि, सारख्या स्वभावाचा २ सद्धर्म सद्धात्री, सहोदशी
०भाररेपा-स्त्री ज्या दिशांनी वातावरणाच्या दाब सारखा
असतो अशी दृष्ट्योबरीत ठिकाणें दाखविणारी रेपा ०भुज
चौकोन-उ ज्या चौकोनाच्या सर्व बाजू सारख्या असतात
अशा चौकोन ०भुजत्रिकोण-उ ज्या त्रिकोणाच्या सर्व
बाजू सारख्या असतात असा त्रिकोण ०मडल-न (ज्यो)
समहृत, सख्खस्तिक ४ पूर्व-पश्चिम निदं सामान्य जाणारे घृत
०मात्र-वि सारख्या वजनाचा, आकाराचा, मापाचा
०मिति-स्त्री १ मध्यम माप दोन मापामधील फाडलेले
मध्यम माप २ मापाचा सारखेपणा ०मूह्यत्व-न (रसा)
मूल दत्वाचा इतर मूलद्रव्याशी संयोग होण्याच्या प्रमाणातील
सारखेपणा (६) ईश्वरद्वन्द्वी ०योग-उ उत्तम योग, चांगला
जुळून आलेला प्रसंग 'पेडिया समयोगात्री निरुही।' -हा
८ २२१ ०रस-उ ऐक्य, तादात्म्य एकरूपता, त्रप्रसारूप्य
'रूढे तुक्रा समस्ती मिळाला जर। तरी कोणासी उत्तर
बोलावे।' 'देव अमृत समस्ती। सदंज जहाले।' -शा ४
१३८ -वि १ समतोल वृत्तीचा, प्रकृतीचा स्वभावाचा, शांत,
गंभीर, उपनस्क २ समानधर्मी, सारख्या स्वभावाचा, गुण
धर्मीचा, वृत्तीचा ०रसपणे-अकि १ ऐक्य पावणे, तादात्म्य

पावणे, विलीन होणे, लहान होणे 'तदा महासुखासी सम
रसे तो।' २ एक होणे, मिसळणे, विलून जाणे, पूर्णपणे एक
रूप होणे 'जेसा लज्जाचा पुतळा। समुदामार्जी समरसे।' -
ह २१ २७ 'अलकारी हेम समरसे।' -यथादी २ १२५६

०रख-न ऐक्यभाव 'चित्तगुणी प्रवेशे। चित्ती असती
समरखे।' -भाए ६८२ ०रास-जी शेतातील पिकाची

वविभक्त रास, एकत्रित संपत्ति, एकत्र मालमत्ता, निंदगी

०रूप-वि सारख्या आकाराचे, आकृतीचे, रूपाचे ०रूप्य न
कारासारख्य, आकृतीचा, ठेवणीचा सारखेपणा. ०लंघचतु

०मुंज-उ ज्याच्या दोन बाजू समांतर आहेत असा चौकोन

०वय-वयी-वयस्क-वि सारख्या वयाचे, उमरीचे ०यति-

वि समतेने वागणारा, असणारा ०विषम-न विसंगति, अप्र-

योजकता 'जो नाचरे समें विषम। चमैंचधूचेनि चामें।' -ज्ञा १८.

४०१ 'तेष समविषम न दिसे काही।' -ज्ञा ८ १७० -वि बें

बाईट, अनियमित, योग्यायोग्य, सद्य ०यीय-वि १ सारख्या

गुणाचे, सारख्या ठीकतेचे (औषध, वगैरे) २ सारखे परा

कमी, प्रभावी, छर ०युत्त-न (ज्यो) सममूल, खख

स्तिक व पूर्व-पश्चिम विंदू यामधून जाणारे रूत (३) प्राद्व

०शीकु-उ (ज्योति) समस्त्यावर सूर्य असता

पडणारी शास्त्राच्या किंवा त्याच्या अक्षाशक्तिच्या ०शीतोष्ण

-वि जेथे हवामानात थंडी व उष्णता यांचे प्रमाण बहुधा सारखे

जसेत असा (प्रदेश) ०शीतोष्णकटिबंध-उ अत्यंत व

ध्रुववृत्त यामधील उत्तरेकडील व दक्षिणेकडील त्रैधाळीस अशाचा

धृवीचा भाग ०शील-वि सारख्या स्वभावाचे, प्रकृतीचे,

एकीचे, एकमेकाम अजुल ०समान-वि १ अर्थां सारखा,

गुण्य 'तुकाची समता जाण। शत्रुमित्र समसमान।' १

हुंबहुन, एकरूप ३ सपाट, सारखी, समतल 'समसमान

साधुनि भुरे।' -दावि २४ ५० ०सरी-वि सारखे 'राव

प्रधान समसरी। दोन पुत्र दोघासी।' -शनि २८६ 'प्रपच

परमाथ समसरी। होय श्रीहरिहरे।' -ड २४ ७६ [सम +

सर] ०सीम-वि ज्याची सीमा, मर्यादा सारखी जादे असे,

एकाच ठिकाणी संपणारे [सम + सीमा] ०सूत्र-न (ज्यो)

समस्तताच्या धृविद्विधमधून जाणारे महास्त, क्षितिज ०स्थल-

न पटागण, मैदान, सपाट जमीन, माळ ०स्थान-न क्षिति

जाचा उत्तर किंवा दक्षिण ध्रुविद्वि ०सरमाव-वि सारख्या

एकीचा, सारख्या प्रकृतीचा, सजातीय, सारख्या घटनेचा,

समान गुणधर्मोंचा

समई-य-शी धावूचा उभा दिवा, खाली बैठक, वर चाढे

व मध्ये नक्षीदार छाव असा दिवा, शणवई [स सदीपिका,

अर शमूज-दिवा]

शको ७. २१

समई-शी (ना) प्रम.

समई-किवि. वेळेवर, समयास, वेळेस 'समई यावा
चुको नये। सत्त्वगुण साडो नये।' -दा २० ३१ [समय]

समईक-वि (विल) समईक अनेकसत्ताक बहुसाधारण,
ज्यावर अनेकांचा हक्क, स्वतंत्र आहे असा, पातीचा, (घदा,
दुकान, व्यवहार), अनेकांच्या वहिवाटीचे (घर, जमीन)

समकण-अकि (रुड) समकण पहा सोळावें, चढावणें,
गोदी लागणें, सवयीचा होणें

समग्र-नि १ सर्व, प्रत्येकीं सर्व २ सगळा, सपूर्ण, सर्व,
साग्र, सवध [स]

समज-उ समुदाय, साळा, समूह, लोंढा 'चित्त समजो
बुडोनि ठेले। विस्मयाचा।' -ज्ञा ११ १८६

समज-उ १ बोध, ज्ञान, आकलन, उमज, अवगमन
(किं० घेणें, धरणें) २ ग्रहणशक्ति, आकलनशक्ति, ३ जाणीव,

खातरी, समाधान, बरोबर आकलन, परिज्ञान ४ ताकीद,
माहिती ५ शाहणपणा, हुशारी, अक्कल, बुद्धि 'वरिद्ध वरा

यास पाहिजे समज।' -मोठयोग १ ४१. ६ (ल) धाक,

दपटशा, मारटोड [स सम + भञ्ज्, हि समज] ०उमज-उ

पूर्ण जाणीव, पूर्ण ज्ञान, वास्तविक बोध समजणें-सक्ति १

जाणणें, बोध, आकलन होणें २ माहीत होणें, ठाऊक होणें,

उपबध होणें, स्पष्ट दिसणें ३-अकि पडणें, खात्री होणें, समा-

धान होणें, शकानिरसन होणें ४ सारख्या सारख्या दिस-

णाऱ्या गोष्टीमधील सारखेपणा व फरक कोणता हें नक्की आणि

एकेपणांन सारखा येजे समजू लागणें-सज्ञान होणें, कळू

लागणें, कळण्यासारख्या घद्यात येणें समजदार-वि १

छत्र, निचारी, शाहणा, हुशार २ चलाख, चांगली ग्रहण

शक्ति असलेला समजपत्र-न वादन करता समजुत हात्याचे

वादी-प्रतिवादी यांचे समतिपत्र समजवाली-वि समजुत

दार, शाहणी 'तुं समजवाची साऱ्यानीं जुट भाषावी।' -

राला ७३ समजविणें-अकि स्पष्ट करून सांगणें, समजा-

विणें पदा समज्ञस-नि १ समजुतदार, सुजाण, विवेकी,

शाहणा, जाणता २ बुद्धिमान, हुशार, तीव्र बुद्धीचा ३

सद्गुणी, सज्जन, भला ४ योग्य, लायस, बरोबर, शोभेया

समजस-वि समजसचा अपभ्रंश प्रथमार्थी समजावण-णी-

जीन १ समजुत, स्पष्ट करून सांगणें २ मन वळविणें, समाधान

करणें, समजुत पाडणें, खात्री करणें (किं० करणें, होणें) 'कर

उनि स्तन्यपान। स्वशाळाचे समजावण।' -रास १ ५७७ सम

जस्यशी, समजाविशी, समजावीस, समजती-शी योग्य

प्रकारें समजुत पाडणें, वळणावर, ताऊथावर आणणें, मनवळवणी,

समाधान, खात्री करणें, शका निरसन करणें, एखाद्यासुधवी

मन ताळपावर आणणे (कि० करणे, पारणे, काढणे) 'समजाविशीस अंधे मारवाड पायीज केले होते ते दोघेस्त त्याजकडे दिले' -आय १८ 'पवेल समजाविशी सदी करोत का लाजशी' -केडा १५ 'बसल्या सून समजाविशी करिशी बरी' -होला ५८ 'छासार्थी मांशी समजी व्हायी' -दाळ २९८ 'पदर पपकून वगी समजीला' -प्रला १०० समजा विणें-उकि १ समजत घालें, स्पष्ट करणें, पोह करून सांगणें, पटविणें २ खातरी, समाधान करणें, मन बळविणें, ताळपावर आणणें समजीक, समजीस-समजस पहा. समजीपत्र-समजपत्र पहा समजुत-झी. १ माहक शक्ति, बुद्धि, आचरन शक्ति २ पूर्णज्ञान, जाणीव, बोध, भाकलन 'लोकंत समजुत व उपयुक्तज्ञान याचा बराच प्रसार झाला' -वि ८ ३ खातरी, समाधान, मनबळवणी समजाविशी पहा ४ हुद्दम, ताबीद, आदर 'सरकारचे सल्लाने काम करण्यास त्यास समजुत दिली' -टिळे ११११० ० पाडणें-तहजोष्ट, एकमत, राशि करणें, समाधान करणें, खातरी करणें, पटविणें ० दार-वि समज दार, समजस पहा ० पत्र-न १ आपसात तहजोष्ट झाल्याबद्दल समजिपत्र, कारणामा, यादी २ क्रियांद काढून घेण्याबद्दल पत्र, कागद, खत समजून उमगून-किवि जाणून घेवून, सुझान, सुझपा, श्रुतपुरस्सर, बुद्धिपुर सर समजोती-झी समजुत 'मायबापाला कल्ल समजोती' -दावि १५० समडी-झी (खा) गमीदें झाड, सोंदष्ट

संमत, सम्मत-झी तरफ, दिशा, बाजू 'कमळनैन केकिन सम्मत निव' -रा १५ १०२ 'मोटे महाजन समता निदाय' -रा १५ १८९ [भर सम्त]

समत सम्मत-वि अभिनत मान्य, पसंत, वचुल 'मुष्टी समत जाला तेंव जुरे' -प्रयमाळा लक्ष्मीकल्याण १३ [स सम्मन्] संमत-संमति, सम्मत-सम्मति-झी १ मान्यता कबुली पसती २ ऐकमत्य सद्मत, अनुमति, इकार समतिपत्र-क सम्मतिपत्र-क-न १ अनुमतिपत्राक लेख २ पचाच्या निबाडपाची मान्यता असल्याबद्दल लेख

समतत, समंतात-किवि सर्भोर्बती, सर्भोवार, ओंव ताली, आसमात [स समंतत]

समत्र-क-वि मद्र म्हणून केलेला, मद्रोच्चारसहित (निधि मत कर्म) समत्रक दाह-उ मद्रादि देऊन केलेले प्रेतदान

समंद-समंद-उ समघ पहा

समई-समदा-वि १ सर्व, एकूणएक. २ सपूर्ण, सगळें [स समस्त] समदार-किवि सगळीकडे

समंद अयलख-वि सर्वांग पादरे व त्यात जरा रंग व पादरे पेटे असलेला (पोहपाचारंग) समंद घाळा-वि सर्वांग काळे व लाल समंद यदामी शिनाजानू-वि सर्वांग यदामी, आयाळ, दम, सोडी हात पाय काळे समंद शियाजानू-वि सर्वांग पिंबळे, आयाळ, दम, सोडी, कानाची टोके व पाय काळे, दुगणावर पादरे ठिपके (असा पोहा)

समदासो-झी (तजा) समजाविशी, समजुत [सम जणे]

समदुर-उ (ना) मोट्या खालचा नाडा, दोर, सोड दोर पहा

समदुरी-न (व) मीठ, लवण [स सामुद्रम]

समंघ, समंघ-उ १ सबध, नाते, आसपणा, सोयरीक, निष्पणा 'समघ पडतां सोडून जावें' -दा ११५११ 'दोषान पडिला समघ' -दा ३५ २६ २ ब्राह्मणांचे पिशाच [स सबध] समघी, समंघीक-वि १ नातलग, आस, निफट असकेला २ पिशाचासारखा स्वभावा असलेला ३ समघा संबंधी, सनधान्या जातीचा समंघकी-झी पिशाचवृत्ति -दामू

समना-उ सामना; युद्ध 'युद्धान निघल मना सनना करया' -बायनविराट ७ १६६ [सामना]

समनाधीर-उ सामनाधीर पहा

समनामीर-उ सामनामीर पहा 'ग्रामदेवना समनामीर, पीर, पादरीचीं दैवते' -गोपाळ गोविंद पटवर्धन बरित्र

समन्य-उ स्वाभाविक क्रम, एकसारखा व्यवस्थित क्रम, सुयुक्तक्रम लुळणी, ओड, योग मिलाफ [स] समन्यित-वि स्वाभाविक क्रमासत, सग्तवार, सनुषिक, योग्य क्रमाप्रमाणे असलेले लुळलेले, युफ, सबद

समन्स-न आव्हानपत्र, सरकारी बोलावणे, कोर्टाचे बोला विणे [इ समन्स] ० खटला-उ ज्या गुन्हास सहा महिने पर्यंत कैद किंवा दंड ओह असा खटला

समिध्याहार-उ सहोदोष्ट, एकत्र उल्लेख [स] सम मिध्याहृत-वि सहोमिधित, एकत्र दिलेले बाललेले, लिहिलेले [ ]

समय-यो-झी सगई

समय-उ १ वेळ, काळ प्रसंग, संधि, महेशाची, आणि बाणीची वेळ, हणाम, मोसम 'नगोनि या वेळा समय सम याच्या वेळा' -मुगा २३१ 'भोगोनि ऐथ्यी कसें समयीं हुयो घनासि सोडावें' -मोभीष्म १२ ७८ २ (ल) सकट, कठिण वळ, प्रसंग 'जो पावे समयीं विशेष गणिका' -र १६ ३ प्रतिज्ञा शपथ, वरार, टाव 'शातये समय असा कला वी करिण युद्ध

कृपायां ।' -मोक्षीष्म ११२४. [स सम्+अन्-ज्ञाणे] (एकाद्या)वर समय पडणें, येणें-कठिन प्रसंग येणें, सड्ड येणें, अडवणीत सावधणें समयविशेषी-विशेष प्रसंगीं, योग्यवेळीं समय्याचें शिरीं-समयाचा-समयां-उपयोगी पडणें-वेळे वर कामास येणें, योग्य प्रसंगीं साध्न होणें समय चुकणें-संधि गमविणें 'जरि काय मजवेडे दुःखाजि न वेतास समय चुकतास ।'

-मोक्षीष्म १२३६ समय साधणें-वेळ साधणें, योग्य सधोचा फायदा घेणें, शस्त्रां गाढ घालणें 'रणागणाचा समय साधिति ।' -ऐषो ११० ०भाषण-न प्रासंगिक कोल्लें, प्रसंगास अनुसृत कोल ०भाषी-उ योग्य प्रसंगीं कोलणारा, वेळेवर योग्य तें सायगारा, कोलणारा ०रक्षण-न वेळ साधणें, योग्य वेळीं कामें करणें, वेळ समालणें ०वेत्ता-उ प्रसंग ओळखणारा, जाणीवाणीची वेळ ओळखून वागणारा, योग्य वेळ, संधि जाणण्यास समर्थ, समयज्ञ ०शीर-किसि जेवेवर, योग्य प्रसंगीं, योग्यवेळीं, वेळींच, बघतोर ०सूचक-नि १ योग्य वेळीं अनात येणारे, सुचणारे, आढवणारे २ हजरजबाबी, हायडतोव योग्य उत्तर सुचणारा, देणारा, रोखडोक ०सूचकता-ही योग्य प्रसंगीं योग्य गोष्ट सुचण्याचा सुल, हजरजबाबीपणा ०स्फूर्ति-ही योग्य प्रसंगीं योग्य गोष्ट आढवण्याचें, सुचण्याचें सामर्थ्य, प्रसंग पडेळ त्यावेळीं योग्य ज्ञान प्रकट होणें, योग्य वेळीं उपाय, ज्ञान वगैरे सुचण्याचें सामर्थ्य ०ज्ञ-वि. काळ, वेळ ओळखणारा, प्रसंगानुसार योग्य वतैव कारणारा समयादीत-वि योग्य वेळ टळी आढे असा, संधि, प्रसंग निपुन वेळेला

समयानसार, समयानुसार-किसि प्रसंगानुसार, प्रसंगीयात, वेळेस सावेंस, प्रसंगास योग्य, इष्ट असें समया-उ समय 'कोण समयो पईल वेता ।' -दा ३ १० ३९ सम योचित-वि प्रसंगास योग्य, वेळस अनुसृत, प्रसंगास अनुसरून, सोमणारे, प्राप्तावसर

समर-उत्त शुद्ध, सधाम, लडाई 'अर्जुन योलिला समरी ।' -शा १२६८ [स] समरण-न समरागण 'पुजत प्रप येथीं समरी ।' -शा ६४०५ समरी(रा)गण-न शुद्धसुमि, लडाईची जागा 'समरागणा आला । रामें रावण दखिला ।' -तुगा ३९३ समरधीर नि युद्धामर्थ्य धीर दूर समर भूमि-जि रागणग युद्धभूमि रागण समरविजयी-वि युद्धांत जी मिलाळला, विजता, वेता

समरासमोर-किसि (प्र) समोरासमोर पहा' फल्ल राहुं

समर्थ-वि स्वस्त सवण, सोईस्कर किंमतीचें 'का सम धीचि विकणें । मद्धीं वस्तु ।' -शा १८ ८८१ [स समर्थ-अर्थ] -

समर्थ-वि १ सदांच, बळकट, कार्यक्षम, लायस, पात्र, श्रमंत, घनवान, ऐश्वर्यवान 'ऐसी हे समर्थ पदवी ।' -दा १८ १०.४६ २ समर्थी, सारख्या अर्थीचें [सं सम्+अर्थ] म्ह० १ समर्थीची पाठीं उघडत तीं दुहेळ्याचे प्राण जातात २ समर्थीच्या घरचें श्वात, व्याप्ति सर्वही दली मान ०स्पर्धा-जी मोठ्याशीं, बळगताशीं, ऐश्वर्यताशीं युद्ध, चढाओढ, झुज, द्वंद

समर्थेणें-सकि प्रतिपादन, बोलणें, सिद्ध करणें, वाजू घेणें 'आता मातें पावती हे कण । समर्थेणें ।' -शा १४८३ समर्थन-न प्रतिपादन, उद्दि देणें, पक्ष, वाजू घेणें, निदता, ०वस्थापन समर्थनीय-वि प्रतिपाद निर्वाच, पोषणीय, प्रमाणानें सिद्ध करण्यासारखें, प्रतिपादनीय, स्थापनीय समर्थित-यावि सिद्ध, स्थापित, प्रतिपादित

समर्थे, समर्थे-उ गर्दी, दाटी, तुडवातुडव, चेंगरा चेंगरी, घर्षण [स सम्+थ्] समर्थक-वि योग्य, बरोबर, ठचित, सोभेत्त, जुळण्यासारखें, यथास्थित, चोख -उत्तर, निकाल, कारण, सवच, दोष, प्रमेय, पद्धत, रीत, कल्पना, वाद, न्याय, युक्ति, तोड, भाषण, प्रश्न, वाक्य इ इत्यादीबरोबर उपयोग होतो 'समर्थक वाणी । नाहीं ऐकिली कारी ।' -तुगा ५५९ [स]

समर्थेण-न देणें, दान, बक्षीस करणें, अर्पण, बाहणें [स सम्+अर्थ] समर्थे (पि) णे-जकि १ देणें, दान करणें, बक्षीस देणें, अर्पण करणें, बाहणें 'आता ओंकारे आदरिले । तत्कारे समर्थिले ।' -शा १० ३०३ 'समर्थे शरीरें स्वहस्ते ।' २ दळन टाकणें, सड्डवणें देणें, ओपणें 'हदसीं समर्थितो बजगुष्टी ।' समर्थित-यावि बाहिलेला, दत्त, अर्पिलेला, देण टाकलेला

समर्थी-नि १ मर्यादित, ठाविक, निश्चित, प्रमाणबद्ध २ सधिनव, अद्वशीर शिस्तदार [स सम्+मर्थी]]

समला-उ पागोदशाचा, फेण्याचा, दोळीच्या रुमा लाचा, कमरवदाचा पाटीवर लेंबणारा पदर, धोस 'शिर्दि सभले लाउन निव्ठानें ।' -ऐषो १०८. 'शिलेपोस पळ्ळें लाबितो पळण जरिके सयलें ।' -प्रला ४० [फा शमल]]

समलेदार-नि समला आढे असा (फेता)

समलातीपत्र-न मदतीय बोलावण्याकरिता लिहिलेले पत्र [अर धामिलात]

समवाय-उ १ समुदाय, जमाव, समूह 'तरी तया निया सववाया । अनुसृत घनजया ।' -शा १८ १२९० २ (न्याय) नित्यसवच, निवड सवच, सतत सवच, संयोग 'तय तय समवाय पटी ।' -शा ११०६ ३ समष्टिरूप,

व्यापकत्व 'परी माते नेणती समवाये।' -हा १३४४
[स] समवायिधारण-न (न्याय) उत्पत्तिमुलक, निष्पत्ति, नित्य सगुण असणारे कारण, उदा० माती हे पदार्थ, तद् हे पदार्थ

समवायि—उ समवाय पदा समुदाय 'ऐसा साथध हा समवायो।' -हा ८१११

समवेत—सम राह, सहित, योवर 'यदुत अपि सम वेत।' -रावि 'रतु माई आपणसमवेत।' -तुणा ४१६ -ध्यावि
१ समवाय संपादने अस्मिन्, सबद्ध, आनुपगमि, सदस्थित २ जमलेले, एकत्रित, मीलित, मिश्रित, युक्त

समशेर—स्त्री १ तलवार, राख, वृषाण, एक शस्त्र २ चमडाचनी गजिकातील आठवा रंग [का समशेर] ३ बहादुर-पुत्रि १ तलवार बहादुर, तरवार वापरणारा पगारत, धूर, पराक्रमी २ मस्तानीच्या मुलाच नाव ३ गायकवाडांचा किताब
समशेरा-समशेरी-स्त्री तरवारीची काटाकाटी, खगाखणी 'लडाई बर वजेने समशेरासमशेरी जावली' -रा १३४४
समशेर करणे-तरवार गाजविणे, पराक्रम करणे 'ज्यानी जयानी समशेर केली।' -ऐरो २१७ समशेरी-नि १ चमडाचनी गजिकातील समशेर रंगाचे, बाजूचे २ पुतळीचा एक प्रकार या पुतळीला रोन्ही बाजूवरील बाहुल्याची ओकी एकाच दिशेस अमलात

समस्या—स्त्री समस्या, अट, आकांक्षा, हट्ट 'परस रामाची सुरविली समस्या पूर्ण।' -स्वादि १२६२ [स समस्या]

समशुकीत—वि वर, चांगला, सुरेख 'समशुकीत असता वाचा। शोध न करिशी का मामाबा।' -तुणा ४१६६

समष्टि—स्त्री १ अर्थीचा समूह, सामग्र्य, समुदाय, अनेक घटकांपासून संपूर्ण समुद्भूत, समाविष्ट स्थिति 'ईश्वरोपाधि समष्टि जीवोपाधि ०पष्टि' २ ब्रह्मांड ३ ब्रह्म-उ संपूर्णत्वाने, एकत्वात जाणीव ज्ञान, समूह रूपाने ज्ञान याच्या उलट धृक्त्वाने जाणीव म्हणजे व्यष्टिपद

सम(मा)सकी—स्त्री सहा मदितेच दूध देणारी, दरवर्षी विणारी (गाय म्हैस, बंगरे) [सहा+मास]

समसम—स्त्री १ कटक, रक्षक, निक्षेपना त्रास, काळजी (किं० लागणे, चुकणे, टळणे, छुटणे, जाणे, तुटणे, सारणे) २ व्यस्तता, अस्वस्थता, उद्वेग विंता 'कदा समसम माही पोटी। यथालाभ सतुष्टि या नाव।' -एमा ११४१० [समसम अनुकरण] समसमि(मी)त-वि खरमरीत, कडक, तीक्ष्ण 'कैसी समसमित नवाई। मुकेलेपणाची।' -हा ११

४२९ 'एक वज्रा आगिया दोन्ही। तैसे यच्च समसमीत।' -मुआदि ६१७

समसा—वि साळ, सम, सारखा 'वरी समसा उद। जेप कामु न आहे किया करू।' -म्ह ८८.

समसाळी—स्त्री (वे) माताचा एक प्रकार.

समस्त—वि १ सर्व, सगळे, सर्वत्र 'तो दडभार समस्त। सत्रमेंची।' -हा ११७६ २ सामासिक, अनेक पदांचा समाग होऊन झालेला (शब्द) ३ संपूर्ण, संपन्न, सगळा, असणा ४ सुख, मित्र, समाहित, अंतर्भूत, समुद्भूत ० राक्षस-राक्षसगणित-न (गणित) बहुशक्ति

समस्या—स्त्री १ आकांक्षा, अदान, अपेक्षा 'न सामा लवे समस्या आपुनी।' -हा ११९२. २ पूर्ण करावयास दिलेल्या श्लोकाचा अपेक्षित किंवा दिलेला भाग ३ घाका 'ऐसी केली दिवाची पूर्ण। समस्या देखें।' -कया ६२०९८. ४ कूट, कोडे, साके, कठिण प्रश्न (किं० चालें, पुरवणें) 'गणपतिपूजना वाचुन लग्न होत माही तर महादेवाचे ल्हात वसें केले अशी त्याने मज समस्या घातली' [स] ० पूरण-पूर्ती-अर्ची समस्या पुरी करणे, दिलेला अर्घा श्लोक पूर्ण करणे, कोडे सोडपणे
समळ—वि मळकट, घागेरहे -एमा ७११७, २५४०८
समळ-समळी-समळया रंगळ-सवळी, सगळ्या पदा

समळट—वि सगळ, समष्टि सारखा 'तळी पळती पर्वत मिर। अवध समळट होईल बघुघरी।' -विपु १३६३३ [स समतल]

समक्ष—गुण प्रत्यक्ष, देखत, समोर -किंवि समोरा समोर 'त्याची माक्षी समक्ष गाढ पडेल तेव्हा साम' [स सन्+अक्षिन्] समक्षता-स्त्री १ प्रत्यक्षता समोरील स्थिति, दृष्टि समोर असणे, उपस्थिति, हजेरी 'पश्चात्तर समक्षतेच्या राखा कराव्या' -ऐरापुर ३ २ भेट, प्रत्यक्ष भेट 'वापुनानाची समक्षता झाली यावर परास्पर चोळण्यांत येईल' -इऐ ६३
समक्षासमक्ष-गुण देखत, समोरासमोर, उल्लेख 'तुम्ही तिअच समक्षासमक्ष विचारून टाका' -भाव १३ -स्त्री प्रत्यक्षता, उपस्थिति हजेरी

समक्षा—स्त्री १ समस्या या अशी त्या शास्त्राचा अपभ्रंश २ साक्षात्कार देवाचे प्रकटीभवन, प्रत्यक्ष देखावा, दृश्य भास प्रचोति

समा—उ (कों) १ एक पिशाच्चेवना, समघ २ पूर्ण भरतीची वेळ, चंद्र मध्यान्ह आला असता भरती पूर्ण होऊन १२ मिनिटे पाणी तयेंच राहते त्यास म्हणतात ३ (ल)

भर, मध्य, इगाम, मोसम, शिखर, पराकाष्ठा ४ महेक्य, एकोपा, मेळ [स]

समा—उ गानानंद, गायन ऐकणे, गानासुळें खणणारी तंत्री (दरबोती वगैरे लोकाची) [अर समा]

समा—की वदे, सवत्सर [स]

समा—की १ आकाश—आदित्यशाही फर्मानें २ लण माचा एक प्रकार [अर समा]

समाईणें—अक्ति मावणें, एकर येणें 'दादोबाटी समा हूले।'—उपा ११ [स सम+मा]

समाईक—वि १ अविवक्त, अनेकस्वामिक, अनेकांच्या मालकीचा, (माल, जमीन, वतन, हक्क) २ पातीचा, भागी दारीचा (धदा, व्यापार) [स सम+ई=जाणें] •कुटुंब-न ज्याची सर्व जिदगी एकत्र असून वाटे जाले नाहींत असे कुटुंब, अविवक्त हल

समाकुल—ळ—वि समस्त, सर्व, सगळा, सवध 'अथवा ददादिता समाकुल। दिताचक्र।'—शा ११ ३१५ विरोधत एखाद्यां समाज, जात, राष्ट्र लोक, गाव यासकथीं हा शब्द वाजतात उदा० समाकुल पाडर सर्व गाव, ल्हानापासून थोरापर्यंत सर्व तसेंच समा कुळ देश, प्रांत, परगणा, कसरा, गाव, पौज, सभा, मढळी, पचासत जमात, जथा, वगैरे याप्रमाणेंच समाकुल असल्या, शिपाई, काकून वगैरे 'त्या निहाळपावर दकातदार व समा कुळ पाडरीच्या साक्षी झाल्या'—पेशवेकालीन महाराष्ट्र ४७६ [स सम+भाकुल]

समाकुळ—कूळ—वि व्याकुल, व्यग्र, हैराण [स सम+भाकुल]

समाक्रांत—धावि व्यापलेले, आक्रमण नेलेले, पादाक्रांत केलेले, पराभूत व्याप्त [स सम+क्रा+तम्]

समागत—धावि प्राप्त, आलेला, येऊन पाहोचलेला, जवळ आलेला [स सम+आ+गम्]

समागम—उ १ सहवास, संगत, म्योग, सपर्क सहविद्यित २ अनुगमन, सरी जाणें २ संभोग, मैथुन [स सम+आ+गम्]

समाचरण, समाचार—नष्ट सदतन, चांगली वाम गूक, वंशगूक [स सम+आ+चर्]

समाचार—उ १ चौकशी, परामर्श, निवारणूत काळजी देखरेख वगैरे २ बातमी, बात, हकीकत, वृत्त •षेणें—१ चौकशी, निवारणूत करणें २ (ल) मारणें, ठोकणें, खरपट्टी काटणें

समाज—उ १ समा, समूह जमाव मढळी 'तु जेलेक्या भीत घुराणा। देवसमाजा सुखी करी।'—मारावाळ ११ २२८ २ समुदाय, साठा, समष्ट, गर्दी 'चित्त समाजी

हुडोनि गेलें। विस्मयाचिया।'—शा ११ १८६ [स]

ंधारणा—की लोकांचे स्वाध्य, लोकसमूहांचे पोषण, रक्षण वगैरे •वाद्—उ सपत्तीचे उत्पदन व विभजन समाजाच्या मालकीचे ठेवणे •नेसरी ११५ ३७ •शासन—न १ समा

आंचे नियमन, नियमन २ समाजाकडून होणारी शिक्षा—गाथा २४७ •शास्त्र—न समाजाची उत्पत्ति, सुधारणा, परि

स्थिति, इतिहास वगैरे विषयांचे विवेचन करणार शास्त्र—झाको स ६६ •सत्तावाद—उ सपत्तीच्या उत्पन्नाच्या साधनाची

मालकी लोकशाहीच्या तत्वानुसार वनेलेल्या सरकारच्या हाती देऊन त्या साधनाच्या सर्वांच्या न्याय्य फायद्याकरिता सहकरि

तेने उपयोग करणा असे प्रतिपादन करणारे मत, समाजाचे राज्यतत्वावरील वचस्व प्रतिपादणारे मत समाजिक—वि (प्र)

सामाजिक १ समाजासंबंधी, लोकसमुदायविषयक, २ समाईक, अनेकसत्ताक समुक्त अधिकारातील

समाटणें-समाइन घेणें—अक्ति (माण) परका व आपण एक समजणें, दुसऱ्याशी मिळत घेऊन कामे करणें [सम]

समांतर—वि परस्परपासून सारख्या अंतरावर असलेला, दोन रेखांच्या समोरासमोरच्या कोणत्याही भागात सारखे अंतर

असला त्यास समांतर म्हणतात (६) पॅरलल [स सम+अंतर] •द्विभुजचौकोन—उ ज्या चौकोनाच्या दोनच बाजू समांतर

असतात असा चौकोन (६) ट्रेपिझॉइड.—महना •प्रेरणा—की समांतर रेखांनी यमन करणाऱ्या प्रेरणा, शक्ती (६) पॅरलल फोर्स

•याम्बोचौकोन—भुजचौकोन उ ज्या चौकोनाच्या समो रामभोरच्या बाजू समांतर असतात असा चौकोन (६) पॅरल्लो

ग्राम [स] •रपा—की ज्या दोन सरळ रेखा एकाच पातळीत असतात व कितीही वाढविद्या तरी परस्परास मिळत नाहींत

त्यास म्हणतात •संस्था—की पृथ्वीची सूर्यभोक्ती आपला अक्ष नेहमी समतल ठेवून फिरणाऱ्या स्थिति

समाधान—न १ मनाची शांति हृष्टि, मनाचा सतोप २ विव्राति, स्वास्थ्य चाराम दुःखनिवृत्ति भिताहरण ३ (न्याय) झळामिरसन, आक्षेपखंडन समजूत ४ (वेदांत)

एकाकारुति यनांचे बाश्मणेष्टीपासून परावर्तन, ध्यानावस्था, चित्तेकाय [स सम+आ+धा] •पश्य—न आत्मनिपुनानंतर

पाठवावयाचे शास्त्रवचन पर 'शाहु छत्रपतींनी दमाजीस समा धानपर लिहिले आहे'—दारा ८० समाधानी—वि १ शोध

क्यात वृत्त होणारा सतोप पावणारा २ शांत, सतोपीवृत्तीचा, वृत्त

समाधि समाध—की १ चित्तेकाय इद्रियांचे दमन करून आत्मस्वतःपात रोन होणें, एकतानता, तंत्री इद्रियवृत्ति

निरोध, योगातील आठवें व शेवटचें अंग 'ऐसिसे सतिविधे

सूमिक । समाधि राह । - शा १६ 'समाधि उभयाने लागती तत्पक्षा'
-दावि ४५७ १ सन्यासिने स्वतः स मितपत्नी जत त पुष्पून
चेरी, दिवा पुष्पन चेरी २ गुन सन्यासास जलंत बुधियायाचा
रिवा मालीन पुष्पयाचा विधि, संस्कार ३ सन्यादास पुरस्तेया
भूमावर बाधयान ते दशावन, पक्षी [स] • सुख-त समाधिभव
स्वतः होमरा आनंद समाधिस्त-स्थ-वि १ समाधिरावलेला,
ध्यानमग्न, आत्मचिंतनीय मग्न, गहलग्न 'दह केला बाव समा
धिभ्यः' - मुगा ७७३ 'वेदस्वरूपी होय समाधिस्त ।' २ समाधि
चेतरुग्न, गुन, पुरस्तेय

समान-उ पंचांगारेही एक बायु, नाभिरूप अगुन अग्न
रणाचा सर्व शरीरात प्रसार कणाचा बायु 'सर्वांगी व्यान सर्वांगी
समान ।' - दा १७८ १२. [सं]

समान-वि १ सारवै मुख्य, बरोबरीचे, जोडीचे, एकाच
बोरायतचे (समानते) समान-मात्र-जाति-धर्मे-१ स-सुख-बल-
सामर्थ्य-विभव-विक्रम-व्ययन समानोदेत, समानोयोग २० २
समान एका वातव्यंतीत, मुख्यव्यंतीत - एमा १४ ४०६ ३ एक-
रूप हुयंदुव प्रक्षरारवै, मुख्यरूप, श्रेय [स सम, मा-योग्ये]
• वक्ष वि सारंगीचे, पक्षाच दक्षाचे, मुख्य, सारंगे, जोडीदार
• काला-कालीन-वि समकालीन पहा एकाच कालचे
• ध्ययस्वरूप-वि समप्रवृत्त पदा एकाच रूपाचे • युक्ति-भी १
समताल वृत्ति, सात वृत्ति, नि पक्षपातीपणा, अपल मन दिवति,
समभाव २ दुसऱ्याशी मनेक्य, समताबुद्धि सर्वोदायी एकबुद्धि
-वि सारख्या इदमावाचा, सारमाचकळाचा सहमत • शील-
वि सारख्या मनोवृत्तीचे, स्वमावाचे, प्रवृत्तीचे, समत्वभावी
'समान शील' • समनुसखयम् । • हस्त-वि सारत्या सायाचे
सारमाच उबोचे (ओझे ओढगरी विल बरीर) समानांतर-
वि १ समानांतर सारख्या अंतरावरील, व्यामर्थ्य सारमाच परक
आह अस समानांतर देवा-समांतरया पदा समानाधि
करण-वि १ ज्याचा आधार विषय स्थान वर्पर एकच आहत
असे २ (व्या) एकाच विमळीतील ३ (ल) ज्याचा
आधार, पाया एकच आह अस, सुगमत, परस्परप्राप्ती लुळगारे,
सपुष्पिक • यहुद्वी-उ ज्या बहुदीक्ष समामतील बोग्दी
पदास विमर्शमायात एकच विमळि असते हो समास समा-
नार्थक-वि एकाच अर्थाचे, सारख्याच अर्थाचे, त्याच अर्थी
समानोदक-वि सविदाहून दूरचा पण ज्याला तर्पणाचा अधिकार
आह असा (नातलग्न) याचा सवध सातव्या पिढीनंतर चौदा
पिढ्यापर्यंत पोचतो समानोदर-वि एकाच आईपासु जन्म
लेले, सोदर, सख्खे

समान सम्मान, समान-वि आठ अरवी वर्षगणवेंत
वापरतात [अर सामान]

समान, सम्मान-न बोटीच बोलावणे (ह) समन्स
समान, सम्मान, सम्मानन-उ सन्मान, आदर सन्कार,
पूजन [स सम्+मन्] समानित-वि आदरसन्कार करुण,
बहुमानित, प्रियेला

समाननीन, सम्माननीन-वि ऐशी अरवी वर्षगणवेंतवची
योगजात [अर समानीन]

समापन-न १ समतिपन, मान्यतालेख, अनुज्ञापन 'सर्वो
ही मिळोन समापन केले' - बाहवाचा ३१ 'जुलमावि समापन
हांग्याची दिशी म्हणोन केले' - समतो १ ६५ २ कपुली लेख
[स समतिपन]

समापन-न पूर्णता, समाप्ति, रावड, अखेर [स सम्+
आप्]

समापन, समापित-वि समाप्त, सपूर्ण, रावडस मेलेले,
पूर्ण झालेले [स]

समापन-गी संपलेले, पूर्ण झालेले, झरकलेले, शेवटास
मेलेले [स]

समाप्ति, समाप्त-की १ पूर्णता, रावड, अखेर, संपवेली
स्थिति 'प्रयाची समाप्त ह्याचे हाते' - समदात्री १ १५ २
(ल) मरण [स]

समाधिक-वि समार्हक पदा

समाधिक, आमाधिक-वि प्रासंगिक प्रसंगोचित, प्रसंग
प्राप्त नैमित्तिक, काळाजुल्ल, कालपट [स समय]

समारिण-नकि मावरी व्यापणे, प्रवेश होणे समाविष्ट
होणे 'इद्री हाचि न समारे । बुद्धीचे निवृत्ति ठाय ।' - शा
४ २०६ 'प्रतिपत्ति न समात । उपजन असे ।' - शा १ १२६
'समापये न समारे ।' - दा ७७ २५ [स सम्+मा]

समार-उ (खा) संसार पदा १ मसाला २ एक औत,
इत्यार - कृपि २५७

समारम-उ १ उत्सव, सोहळा, (एखाद्या कार्याची,
सर्वजनिक, प्रसंग मेजवानी, मित्रवृत्त, वगैरेची) व्यवस्था,
उद्योग, सटपट, जुळणी, योजना, रचना, मांडणी उदा० लग्न
समारम, मुजीचा समारम ब्राह्मणपोवन, यज्ञ, जुळयाचा समा
रम २ (ल) अशा प्रमणास लागणारी सामग्री, शायरी, साधन
समुच्चय 'आमन्वा येथील विज्ञाहाकरिता आपणाकडील सर्व
समारम आम्हास या' ३ आदर, सत्कार, मान (किं० राखणे,
ठेवणे) ४ खटाटोव आटाभाट, आवेश 'तेवा समारुमु सुणा ।
गजवि तो ।' - शा १७ ४३८ 'जग सोमल समारमे । घाली
तेव ।' - शा १५ ४८७ [स सम्+आ+रम्]

समाराधन-ना-नामी १ मन, उत्सव, सोहळा वगैरे
प्रसंगीचे ब्राह्मणपोजन, मुण्डार, अढारा 'समाराधनेसी जाळ

नये।' -दा १९२१४ याचीं समारत्ना, समाराहा अशीं अपभ्रष्ट रूपे प्रचारात आहेत 'समाच्या दुसऱ्या दिवशीं आपल्याकडची समारत्ना झाली।' -पदे १२ 'काहीं समाराहा का आहे इथे' -पकोवे २ मनघरणी, सतोपविणें [स सम+आराधन]

समारोप—ननु १ अग्निहोत्रीं काहीं निघीसह आपल्या अमीवर अरणी शेवून अग्निहोत्र बंद ठेवतो त्यास म्हणतात २ उपसहार, शेवट, समाप्ति [स]

संमार्ग—३ दर्वी, खुबा इत्यादि यक्षिय पात्रें दर्माश्रींनीं साक करणें [स सम+सृज्]

संमार्जन—न १ स्वच्छ करणें, साक करणें, झाडणें, पुसणें २ पोतें, सडा, सारवण करणें, धुणें 'अहा थोर वाउयें आहलें। अमृतें संमार्जन म्या केलें।' -झा ११ ५३० 'निज भायें अमृत मिळता संमार्जन त्याचे केलें।' -कीर्तन १२६ [सं सम+सृज्-मार्जन] **संमार्जनी**—की केरघुणी, खराटा, झाडू 'संमार्जनाचा गुण हा पडावा।' -सावह ८ १३

समालोचन—ना—बही निरीक्षण, परीक्षण, सर्वोंगाचे अवलोकन, विवरण 'दुर्लभादासाच्या चरित्रावर विस्तृत समा लोचना या अकांत आली आहे।' -मनोरजन १७३ [स]

समावणें—अकि १ मावणें, आत राहणें 'वीं श्रीमंत रुप या दृष्टीमार्जीं समावले।' -ऐरो २७१ २ प्रविष्ट होणें, अंतर्भूत होणें, सुखाने प्रवेश करणें, घिरणें 'शेर दुधात पावशर पाणी समावेल' 'शमर पात्राच्या सैपाकात पाच पात्र समावतील' 'पाणी पात्र्यात समावतें, तेल तत्रात समावतें' [स सम+आ+इ सम+आप्]

समावर्तन—न सोडमुज ब्रह्मचर्याश्रमाच्या समाप्तीच्या वेळीं करावयाचा विधि [स]

समारोप—३ भाटें, पात्र 'था श्वाच्या समान्यात उदीर पडून मेला आहे' -बहापान माटक

समाविष्ट—धावि १ मावलेला, अंतर्भूत अगम्यत २ प्रवेश केल्या, व्यापलेला, आत राहिलेला (घर वगैरे) ३ शिरलेला, व्याप्त, प्रस्त (राग, विकार वगैरेनीं)

समावेश—३ १ मावणें, अंतर्भाव, अगम्यता स्पष्ट (व्यक्ति वस्तु कायें, गोष्टी यांचा) शमर ब्राह्मणात या एकाचा समावेश करा' २ प्रवेश, रिपाव, शिरकाव 'या ल्हानशा खोलीत पत्रास मनुष्याचा समावेश करा होईल'

समाश—३ मध्यान्ह अथवा उत्पस्तिचापासून शिक्तिजा पर्यंतचा वस समारूप [स]

समानशी—३ भागीदार पातीदार, समान वाग्वद्दी [स सम+अश]

समाश्रय—३ आधार आसारा, थारा, ठाव [स सम+आश्रय] **समाश्रित**—धावि आधार, आसारा मिळालेला

समास—३ १ शब्दाची जोडणी, शब्दसंयोग, शब्दांचे संयुक्तीकरण 'पै गा समासा माझाहीं। द्वंद तो मी अवधारी।' -झा १० २७० २ संयुक्त शब्द, जोड शब्द, सामासिक शब्द ३ (चुकीने) संयुक्त शब्दांचे स्पष्टीकरण, विग्रह ४ लेखाच्या बाजूस कागदावर सोडतात ती कोरी जागा, कडा, कुस, मोकळी जाणा (इ) मार्जिन ५ संक्षेप ६ (गणित) वेरीज ७ अन्वयाय, प्रकरण 'प्रसंग माने समास पोथी। बहुधा नांम।' -दा १२ ५४ [स सम+अस+अकण, फकण] **भावना**—की (गणित) गुणाकाराची वेरीज करून केलेली रचना, पदयोजना **रेषा**—की पोथीच्या पृष्ठावर दोहों बाजूस कोरी जागा असते त्या ठिकाणी मारलेल्या रेषा

समासमीना—की सदा सहिने दूध देणारी गाय किंवा म्हस, दरवीं गाभण राहणारी व विणारी गाय किंवा म्हस -मोल समसकी, सामासकी पदा

समाहरण—न एवत्र आणणें, मिसळणें, जोडणें, गोळा करणें [स सम+आ+ह]

समाहार—३ १ एकत्र जमाव समूह, समुदाय, मिश्रण, जुळणी २ अक्षरसमाहार, वर्णसमाहार, वर्णमाला, अक्षर माला ३ संक्षेप सारांश ४ (व्या) समास, शब्दाची जोडणी ५ शब्दाची अथवा वाक्याची जोडणी, जुळणी, 'आणि' या उभयपक्षीय अन्वयाचा अर्थ ६ द्वंद समासाचा एक प्रकार ७ सारग्राह्य, एकाच प्रमाणात असलेला आहार ८ निरोप 'किन्नै इद्रियावा मारु। प्राणापानाचा समाहार।' -भाए १३२ [स सम+आ+ह] **महद्व**—३ द्वंद समासाचा एक प्रकार या प्रकारात समस्त पदांच्या अर्था शिवाय आणखी इतरांचा प्रसारक्या पदार्थाचा अंतर्भाव होतो उदा० आजीपाला, चणेरुमुंर **समाहारी**—ति एकाद्याच्या बरोबरीने आहार असणारा, बरोबरीने खाणारा

समाहित—धावि १ एकाच, समाविष्ट, ध्यानस्थ, ध्यावनिमग्न २ इद्रियें ताब्यात असलेला तितेंद्रिय ३ एरन जुळविलेला जोडलेला ४ व्यवस्थित नीटनेटका ठेवलेला, माडणी केलेला ५ पूर्ण केलेला, सोबटास नेलेला ६ गोळा केलेला, जमा केलेला ७ विचाराघाटी घेतलेला [स सम+आ+धा-हित]

समिटी—की (महातु) शुक्राशुक्र, हाताहाती, मारा मारी ब्रजानी बज्रमुटी निदंत समिटी होतेसे।' -गस्तो ५९ [स+मिटी]

समिति—ती—की १ युद्ध, लढाई 'त्यादीं गुरू जिंकाया केली ती प्रणतिमिथ महासमिति।' -मामीप ११२४ २

मडळी, पोटमडळ, (६) कमिटी 'समितीच्या बैठकीच्या वेळीं हजार राहून ।' -पेरापु ३७८ समित्तिजय-वि युद्धात जय मिळविणारा

समिदर—उ समुद्र, सागर. 'समिदरांत मास वस जग-त्यात जी?' -मुन्या १८ [समुद्र]

समिध, समित्-ड. समीध—जी होमास उपयोगी उवर, विपळ, खैर वगैरे लाकडाचा तुकडा 'मग वासना तराविया समिधा।' -झा ४ १३६ 'होते यदस संपन्नास ज्वलनात हे समिधरणी।' -मोविराट ५३ [स सम्+इन्ध=पेटणे] समिध शोकणे—(स्मात्प्रीचा स्मारोप कर्ताना ह्यावर समिध तापवून ठेवतात त्यावरून) नांवाला करणे, विधिनियेष न मानणे, बद टाकणे 'तेन्हा काहीं बंदे या सभेची समिध शोकण्यास हाकत नाही' -आगरार ३ १२०

समिद्ध—धावि पेटलेला 'होय खल शलम लया समिद्ध रणी।' -मोविराट ५२ [स]

समिता—उ चारावा, वितान, अष्टमानमिर [पा शामि याना]

समिध—वि मिसळलेले, मिश्रित [स] समिधरण—न भेसळ, मिसळ, मिश्रण

समी—जी (तज्ञ) समयी, समई.

समीकरण—न १ सरई, समान, सपाट वरणे, बरोबर करणे, तुल्य करणे २ वरीज, एकत्रीकरण ३ (बीजगणित) दोन समान किमतीचीं पदें समोरासमोर माडणे, तुल्य पदें •घाळणे—दोन तुल्यपदसक्या दिलेले उदाहरण करावयास लागणे •यस विणें—दोन तुल्य गोष्टींची समान घाळणे, दोन गोष्टींची एक वास्तवता आहे असे सिद्ध करणे •सोडविणें—सोडविणें—दोन तुल्य पदसक्या असलेल्या उदाहरणातीत अन्वयकाची किंमत काढणे समीष्ट—धावि १ बरोबर, सारखे, समान केलेले २ वरीज केलेले ३ बीजगणितात समीकरण रूपांत मांडलेले

समीचीन—वि १ वास्तविक, सत्य, प्रत्यक्ष २ योग्य, न्याय्य दुष्क उत्तम ३ विपुल, भरपूर, परिपूर्ण, रेलचेल [स]

समीननिमीन—वि समवियम, कमीअधिक 'तेव सत्वे आणुल्या आमी। समीननिमीन भागी।' -झा १८ ८२८ [स]

समीप—वि जवळचा, निकटचा, लगतचा, अलीकडचा -क्रियादा अजळ, निकट, समिध, लगत, शेजारी 'हे निद्रिवा समीप। चेतां दुरी।' -झा १४ ८८ [स] समीपता—जी १ जवळिक; निकटता, नैकट्य, आगत्य, ससक्ति साजिज्य २ चार सत्काव्या सुष्पीर्षीं एक (देशाची सामिध्य, जवळ असणे) 'सलोवता समीपता। ते वर पिसें सांडी सवैया।' -झा १ ६६ 'समीप असावे हे समीपता।' -दा ४ १० २४

समीर—ण—उ चारा, वायु, हवा 'तंबवरी तो समीर।' -झा ८ ११६ 'कां अफाटा समीरणा।' -झा, १८ १६१८ 'सहाय तुं समीरण हो।' -मोविराट ३ ७८ [स सम्+ईर=जाणे]

समीलन—न एकत्र मिळणे, एकत्र होणे, येणे [स सम्+मील]

समीक्षण, समीक्षा—नजी १ सूक्ष्मशोष तपास, छाननी, चारीक चरीक्षा, तपासणी, अवलोकन, न्यायाळणे २ आत्म विद्या, बुद्धि, साव्यसाध

संमुख, सम्मुख—वि अभिमुख, समोर, पुढें, तोंडासमोर [स सम्+मुख] संमुखीन—वि समोराचा, समोरासमोराचा

समुचित—वि योग्य, रास्त, न्याय्य, उचित, दुष्क 'सुष्ठुत्त गाढुनि वेला कळइहि होय प्रकार समुचितता।' -मोमीया १ ३५ [स]

समुच्चय—उ १ सळा, समूह समुदाय, जमाव, हीग, 'वृद्धती तुवा पांडवा। हा विन्ह समुच्चयो आपवा।' -झा १३ ८६ २ सभेने दिलेला निकाल, केलेला ठराव, निश्चय. ३ (व्या) शब्दसमूह, समास, वाक्याचे किंवा शब्दांचे एकीकरण व, आगि, तसेच या उभयान्वयो अन्वयाचा जय [स सम्+उद्+चि=गोळा करणे]

समुच्छेद—उ समूळ नाश, पूर्ण नाश, उच्चाटण [स]

समुक्कट—वि अतिशय [स]

समुत्कर्ष—उ धेकव, उत्कर्ष, भरभराट [स]

समुत्थान—न १ उठणे, उभे राहणे २ पदा, उद्योग

संभूयसमुत्थान—उ पातीचा धदा [स]

समुत्पादन—न संपादन, उद्योग, उत्पन्न करणे [स]

समुद्र, समुदाय-समुद्राच—उ १ जमाव, समूह, वर्षे, सप अनुयायी वगैरे, शिष्यवर्ग 'बेतला मन्नीसमुद्राव।' -वेणा सीता १ १८ 'बर्बाईट सोसावे समुद्राचाच' -दा १ ५ १४ 'देखिळा इत्यादि विचित्र समुद्र' -दावि १२ १२ २ समुच्चय, समष्ट, [स]

समुद्रा—वि सर्वे, सगळे 'पेदै वीथे समुदे विरलेसे।' -निमवि ४० ६२ 'ते होतील हृत्प्रभाव समुदे तूच्या प्रता पानथी।' -निमा १ १ 'समाचार पेऊनि त्याचा समुद्र।' -दावि १२५ [स. समुद्रित]

समुद्रापी—ई—उ शिष्य, अनुयायी 'समुद्रापी मग ग्रुप्त झाग।' -देख सत्र ३ ७७ [स]

समुद्रित—धावि १ जमलेले, एकत्र केलेले, जुळलेले [स]

समुद्रित—धावि आगदित, सतुट [स+मुद्रित]

समुद्र (अधर)—उ (द्रव्य) ओठ वर उचलणे

समुद्धर्ता—५ उदार करणारा, मोक्षदाता 'म्हणेति मा भव'। नाही एकदिशिता। तयांतें समुद्धर्ता। आधि मी सदा।'
-शा १२ ९४ [म]

समुद्रवृत्त तारा—जी (वृत्त) होळे उचलणें, (वीर व तौद रसाचा अभिनय) [स]

समुद्रव—५ उत्पत्ति—एभा १० ९९ [स]

समुद्र—वि मोक्षवद, शिक्षा असलेले, मुद्रा असलेले [स स+मुद्रा]

समुद्र—५ १ सागर, दर्या, अण्व, उदकराशि, उदधि, जलधि २ (ल) अमयादि सांठा, विश्ठीण, अफाट, अगणित असा समूह पदार्थ वगैरे (उदा० देव, मानवी जीवित, भाषा, शास्त्र, शक्ति सद्गुण) या कल्पनेवरून भरसमुद्र गुणसमुद्र असे अनेक सामासिक शब्द बनतात म्ह० समुद्रास दुष्कणें दिवोंत औपध (यात्र) समुद्रापालचा-समुद्राशय, विनाया वरील समुद्राचें अर्थ समुद्रास-ज्या वळी मिळालेल्या देणगीपरीश काहीं परत देतात त-हा योजनात समुद्राचें मीठ डोंगराचे आयळे(मिळणे)—परस्पर विरुद्ध किंवा परस्परा पासून पार दूरच्या वस्तू एकर आत्मा असता म्हणतात सातासमुद्रां पलीकडे—अतिशय दूर, दुर्गमस्थळीं साता समुद्रांपलीकडे ठेवणें—अतिशय जतन करणें, दुष्काप्य स्वर्गळी ठेवणें, बहुमोल मानणें समुद्रात जाऊन—पडून कोरडा—सुका—१ असह्य सधि मिळतदि ज्यास कायदा झाला नाही असा दुर्दैवी २ दुर्लभात गढून पुढा उत्रत माध्यमि दिंडणारा किंवा नीतीची बदाई मारणारा समुद्रांत सुई पाहणें शोधणें—अशक्य किंवा अप्राप्य गोष्टीसाठीं निष्ठेळ प्रयत्न करणें सामास्य—

०कफ—५ समुद्रफेस, एका माशाचें हाड समुद्रमाणकी, सिपुफ, सुफेन ०कमळ—न एक प्राणि, हा देवी सारखा अगळे—प्राणिमो १८५ ०कईष्टी—की एक प्राणि—प्राणिमो १३९ ०कांडा—कांडा किनारा—तीर—५ समुद्राच्या काठचा, किनाऱ्याचा प्रदेश ०गृह—न समुद्रकाठी, किंवा खाडीत वगैरे वाघलेला वगळा, जलम विर, प्रीम्युट ०चतुष्टय—न चार समुद्र, पूर्व, दक्षिण, पश्चिम व उत्तर समुद्र ०नारिंग—न एक प्राणि—प्राणिमो १३९ ०पुष्प—न पुलासारखा एका प्राणि समुद्रमळ—भूवर्णन बाबा मराठ ८३ ०फळ—ल—न एक औषधी फळ यांचे झाड समुद्रकिनारीं अथून पावे वदामाच्या पातासारखीं असतात ०फेण—फेन फेस—माणकी—पुळी एक माशाच हाड, पाठ एक औषधी पदार्थ—प्राणिमो ९५ ०मेखला—जी पृथ्वी, वतुपरा मू (सभोवती समुद्राचें कडे आह म्हणून) ०चलयात्रित नि समुद्रांत वेढ लेली (पृथ्वी) ' समुद्रवल्याभित पृथ्वीचें दान। करिता समान नय नामा। '—मुद्रा २४९४ ०शोक—शोक-शोष-सोक्र—

सोख—५ एक औषधी वेढ [स समुद्रशोष] ०स्नान—न समुद्राच्या पाण्यान केलेली आधोळ समुद्राची दांडी—की समुद्रकिनाऱ्यावर जेथे त्या फुगतात ती जागा, समुद्रकिनाऱ्या जाळ जो बांध्या याच तयार दोतो तो समुद्रिय—वि समुद्रा संस्थी, समुद्रविषयक, समुद्रोद्भव

समुरी—नि शिमरी, नकरी

समु—नि उच—मादिलशाही कर्मानि [फा]

समुवाच—५ (अप) समुदाय [स समुदाय]

समूर—किवि समोर पहा

समूल—ल—वि किवि ' मुळासहित ' तेथ समूळ उपजती जातिधर्म ' -शा १ २५० ' चडवतें जैनी कर्दीकी। उत्र्यो पाहे समूली ' -एध्व १६ ११४ २ (ल) पाया, आधार, तगम, मूळ असले (प्रय, वाक्य वगैरे) [स स+मूल]

समूह—५ जमाव, समुदय, फळप दोग ' गेथ पावका दिक पाव। समूह वस्तूच। ' -शा ११ १४२ [स समूह]

समृद्ध—वि १ परिपूर्ण, भरलेग २ संपन्न, भरभराटलेला ' तगें सादुकपणें ज्वाळा सद्गदा। मग बासनातराच्या सभिया। ' -शा ४ १३६ ३ वाटलेला, अधिक झालेला [स समूह]

समृद्धि—जी. १ परिपूर्णता, सगळ, वैपुल्य, रेलचेल २ ऐश्वर्य, भरभराट, संपन्नता, सुकाळ ' मग समृद्धिजात आपैंसैं। पर रिपे। ' -शा ६ ३५४ [स]

समे—५ समर्थ ' अकिभावाचेनि जेमें। द्वारपाळ जाहला समे। ' -एरनाथ बाबा ५४० [समय]

समेत—५ सगेला, ऐक्य तडभोट, मेळ, साडण, विरोध वगैरेचा दाय, समजत [स सम+त] समेटणें—जकि १ तड जोड करणें, साडणतग मिटविणें, आवरणें, समजत करणें, सधि करणें, सगेला करणें २ एकत्र करणें, जमविणें, गोळा करणें—अकि १ संपणें, याणें, पुरें होणें, निवृत्ति होणें, अखर होणें, मिटणें (भाडण, ठरा, प्रहरण) २ एकत्र होणें, एकमत होणें, एकी होणें (विरुद्ध पक्षाची) ३ गोळा होणें, एकत्र जमणें, गर्दी होण

समेत—वि जुळलेला सलम सवद्ध (विषय, गुण किया, कारक वगैरे) -शम सह बरोबर, सहित समवेत युक्त ' निज सैन्य समेत शत्रूचें जो मामा। ' -साकर्ण ७ ४५ [स सम+त= जाणें] समेत वाचती—किवि वाक्यीसह (परगण्याच्या अधिकार्याच्या हक्कासह ते हक्क घडून) त्या शतास समेतवाचती पाच सण गात पवतें ' समेत जवाहिर—किवि जवनादिसह—पेद २० २

समेलन—न १ मेळा, एकत्र जमणें, जमाव २ शाळेचें संमेलन २ मित्रा; मेळव, मिश्रक ' जातीचें समेलन [म]

समसमान—वि (प्र) समसमान, अगदा सारखें, एका सारखे एकरूप, हुवेहुव, घेत सारखे

समेळ—न (रु) सवळ, एक वाय **समेळया**—उ समेळ घाजविणारा [स सम+मीउ]

समेळ—उ समूह जमाव, एक मताची, विचाराची मढळी 'सत मडळी, प्रेमसमेळी, वेली आरोळी।'—अवक २ शिवराम, रामजन्म २ [स+मेळ]

समो—उ १ समता, मेळ, सारखेपणा, ऐक्य 'शिष्या देता वदि। अद्वैताचा समो फुट।'—अमृ १७० २ समय, वेळ 'पाटी राजीबा समो पावे। आणि आविसावि साठवे।'—ज्ञा ८१६८ ३ समूह, समुदाय 'तें सुकृत ऐसं म्हणे। श्रोत समो।'—ज्ञा १४, २६० [स समय]

समोपणें, स्वोखणें—सकि १ सात्वन करणें, समजावणें 'येऊनी वेड्या भेटी घाल। समोखाल मज आता।'—निगा २१६ 'राबा सवोखिली प्रीति आरगून।'—दुगा १२१ २ हाक मारणें [स सम+उपु]

समोर—किविशय १ पुढें, पुढल्याबाजूस, जामी, अग्र भागी २ प्रत्यक्ष, देखत, समक्ष ३ सरळ, पेट, नीट, उजू (रस्ता, नदी, हातें, घों याची राग-याचे अर्थ सरळ रेंवेत किंवा बोलणाऱ्यापासून सरळ हव रेंवेत असे दोन संभवतात ते बोलणाऱ्याच्या अगविक्षेपावरून किंवा सदर्भावरून ओळखू येतात) 'ही समोर बालरी,' 'हा मार्ग समोर आहे।' 'ती वृक्षपक्षि समोर हावनी' 'रेष समोर आहे' (बों) सरळ उब, घेत बर, सरळ उभा (खाव काठी, खिळा) 'हा खिळा समोर मार' [स समुख शु साधु-मो प मुहेरे] **समोरचा, समारला, समोरील**—वि पुढचा, अग्रभागी असलेला, प्रत्यक्ष पुढील 'समोरिळा घाई। मजशी जुवतील काई।'—शिख ८१७ **समोरसमोर**—किवि एवमेकापुढें तोंडें करून असलेले, परस्पर सन्मुख **समोरी**—की समुसता, विवदता, समोरील स्थिति, प्रत्यक्षता समोरपणा **समोरून**—किवि पुढून, देखत समक्ष

समोरी—की (सोनारी) सिंहाच्या तोंडाचा ठसा **समानतावृत्त**—न ज्या ठिकाणाचें उष्णतामान सारखें असतें अशा स्थळाचा पट [स]

समासतिपल्ली मीमिचारी—की (शृत्य) एका मद्य पाय कमानी आतल्या बाजूनें वज्रुळाकार फिरवून मागें टाकणें [स]

समोह—उ भ्रम धाति, अतिवेक अज्ञान मूर्च्छा 'समाह विप्रम मासे। गिळित येयांचीं आविसें।'—ज्ञा ७ ७७ [स सम+उह]

सम्भ—उ १ मार्ग २ मार्ग, दिशा—आदिलशाही फमानें [अर समत]

सम्भावीर—शमनावीर पहा **सम्मत, सम्मतिपत्र, सम्मर्द, सम्मान, सम्मतित, सम्मार्जन, सम्मार्जनी, सम्मिध, सम्मिधण, सम्मुख, सम्पुपीन, सम्मेलन**—समत, सन्तिपत्र, समर्द वगैरे पहा

सम्भक्—वि यथार्थ, योग्य, रास्त, नीट, उत्तम, चांगलें 'हा सम्भक् ज्ञानाचा राजो। उपायामाजी।'—ज्ञा १६५१—किवि योग्य रीतीनें, ताहेनें, पद्धतीनें, नीट, बरोबर, युक्त, चांगलें, यथार्थतेनें, उत्तम रीतीनें [स] ० दुईडन—न योग्य शिक्षा, न्याय्य वद, रास्त शिक्षा, योग्य प्रायश्चित ० वृत्ति—की १ सरळ वतन, न्याय्य वागणूक रास्त वृत्त्य २ योग्य पणें बजावलेलें कर्तव्य, कर्तव्यकर्म

सम्राट—उ सार्वभौम राजा; सार्वभौम अधिपति सर्वेष्ट भूपति 'देवादि म्हणे वृष तो समाद्र प्रभु राजसुय मखकर्ता।'—मोसभा १४६ [स]

समशान—न (राजा) समशान, मरण [स समशान] **सय ई**—की मैत्रीण, सखी, त्रीमित्र 'कणालाची छाया पनतर सये ज्यास पडली।'—साहड ७८२ 'रहों मन्त्रोचि शान सये।'—मोविष्ट ११० [स सखि]

सय ई, से—की स्मरण जाठवण, स्मृति 'घाम मुळीचा कोण पुढिल मग सय होईल परची।'—प्रला १२४ 'ऐली पुढील से पेढा।'—ज्ञा १७९ [स स्मृति प्रा सुई]

सय—की (व) सयय, आभ्यास [स स्मृति]

सय ई—किवि सई पहा मनासारखें, पसत

सयजन—किवि (खा) खोंब, खरोखर 'सयजन त्याच्या घरीं चोरी झाली असेल का?' [स सत्यम् सत्येन]

सय—की (गे) खोबऱ्याचा कीस

सयत—धावि मर्यादित आवरलेला, दमन कलेला, स्वाधीन ठेवलेला, सयमित [स सम्प्रत्यम्] **सयतात्मा**—वि स्वतः बर ताबा असलेला आत्मसयमान करणारा **सयति**—की इद्रियदमन सयय नियमन एका वैराग्यनि विप्रचे। तन सयति विहार केले।—ज्ञा ४१२८ **सयतेंद्रिय**—नि जितेंद्रिय इद्रियनिप्रदी

सयतान, सेतान—उ १ चायकालील ईश्वरविधी व्यक्ति, इमिल्य २ भूत पिशाचच वेताळ ३ (ल) भयकर, क्रूर, डम, दुष्ट, दुष्ट, दुष्टद्वय करणारा, विद्रूप, इतरूप (व्यक्ति) ४ (ल) भयकर वादळ, हुकान

सयन—न सैन्य (अप) 'खासतल सयन।'—देपो ७९

सयनी—खी (ना) सनई (भय)

सयंपाक, सयंपाकघर, सयंपाकी, सयंपाकीण—
स्वयंपाक, स्वयंपाकघर वगैरे पहा ' तिकडे झाला सिद्ध मय
पाक । '—दावि ७ २५५

सयंभ—वि (गो) स्वयंभू पहा

संयम—न—पुन १ निर्बंध, बधन, मर्यादा २ निग्रह,
दमन, आवर, आळा, दान ' तेष सयमासीर्वां कुडें । '—झा
८ ५० ३ व्रत, नियम ४ (योग) ध्यान, धारणा व समाधि
मिदून होणारा निग्रह [स सम्भयम्] संयमनी—खी यम
पुरी, यमनगरी संयमित—धावि निग्रहीत, बदिस्त, मर्यादित,
नियमित सयमी—पु निग्रही, आपले विकार ताब्यात ठेवले
आहत असा पुरुष, तपस्वी, योगी, शितेदिव

सयर—खी सडल, फेरी, चकर ' सलावतजग दर्ग
झुलीखागचे बागेत सयरेपदल तिमरा प्रहरा गेले '—ता १ १७६
[अर सैर]

सयरर, सयरवयरा, सय ल्हावणें, सयली, सयं
घर—सैरट, सैरावैरा इ० पहा

सयली—खी सैली, सखि, छो ' सयली घेउनि सगें । '
—अक २ मृत्युजम चरित्र २ [स सहचरी]

सयली—खी पद्मोदयाच्या गळघातील दोरा, दोऱ्याची
माळ, सैली ' निगुण गुणाचा येक गुण । याची सयली करुनी
जाण । '—नागेशलीलामृत २१ [अर ?]

सयसद, सतचय—किल (राजा) सरळ ओळीत,
रांगेने, पेट, अनुदित [सई+छद]

सयसुमार—सईखमार पहा

सयसुवाद—उ (गो) ताळतन, घरकव ' तुदया बोल-
ण्याला काही सयसुवाद आहे का ? '—सद्मादि ११५ [सई+सुवाद]

सया—पु शिष्या, मनुष्याचा आवडे अली याचा अनुयायी
याच्या उलट सुनी [अर शिष्याह]

सयान—न बरोबर जाणें, सोपतीनें जाणें, साहचर्य
[स सम्+यान]

सयार—पु चेटक, धडडें, जाडोणा, शुभाटकी सयारी-
ण—खी टोकीण, चेटकी, जाडुगारीण ' म्हेने काम बागुल
आईले । हे आता सयारी दखील । '—माझा १३ ७०५

सयय—उ साजा, रवा व साखर यांचा गुपात घेतला
पदार्थ [स सम्+या]

संयुक्त, संयुक्त—धावि १ जोडलेले सगळ साधलेले, सचड
२ मिश्र, मिश्रलेले, एकत्र केलेले ३ सपड, साधित, युक्त
[स सम्+युक्] ० धातु-क्रियापद—पुन जोड पाड, दिवा

जोड क्रियापद, दोन शब्द मिळून होणारा क्रियादशीक शब्द
उदा० बोलून जाणें, गाऊ लागणें ० पातें—नभन वेल, पळस,
बरेसाखी अनेक दले असणारीं पातें ० मिळकत—खी अनि
भक्त मालमत्ता ० संयध—सयोग—पु असमवाय सवध, योग,
अवधौं निकटचा नव्हे पण जरा दूरचा सवध ० रुचर—पु ए, ऐ,
बो, औ हे स्वर

सयुक्तिक, संयुक्तिक—वि योग्य, सारासार विचारास
पणारें, सुसंबद, सुसंगत, पद्धतशीर, मेळावे [स.]

सयुति—खी सांघा, जोड, मोलन, एकनीकरण २
(ज्यो) दोन प्रह एका राशीत येणें, युति [स सम्+युति]

संयोग—पु १ निकट सवध, सधदन, मोलन, सगम,
एवत्र होणें २ मिश्रण, एकबोकरण, मिसळणें, घेराज ३ जोड,
साधा, जूग, एकोषा [स सम्+युक्] संयोगम्रीति—खी
(रसा) पदार्थातील परस्परकर्षण, एकत्र होण्याची प्रवृत्ति,
(इ) अकिमिटी संयोगभूमि, संयोगोभूमि—खी दोन भूयदेश
जाडणारा जमीनीचा अर्ध पहा, संयोगित—धावि जोडलेले,
एकत्र केलेले, घडयुक्त, साधलेले संयोगी—पु प्रचल्येनताचा
त्याप कलन ज्यानें विवाह केला आहे असा गोसावी, दिवा
वैरागी, परमारी—वि जोडलेला, जुळलेला

संयोजक—वि १ जोडणारा, जुळविणारा, साधणारा,
योजना करणारा, शीट व्यवस्था लावणारा; व्यवस्थित घटना
करणारा २ संभवा आनंद, संभवे कार्य करणारा, कार्यवाही
३ (रसा) योग्य परिस्थिति उभार करणारा (इ) अर्द्धोत्तर
[स सम्+युक्] संयोजन—न १ साधणी, जोड, मिलाफ
सयोग २ जुळवणें, एकत्र काणें सयोजित—धावि जोडलेले,
साधलेले, एकत्र केलेले

सय्यद—पु सदस्यदया मुलीकडील धदाज जो हुसेन
त्याच्या वैरातील मनुष्य, सदसदाची मुलगी फातमा हिच्या
वशातील मनुष्य [अर सय्यिद]

सया, सखा—पु छळा, जखतीत सहा पिचक्याये पान
सर—पु १ कोक २ (ल) मुख्य, प्रेष्ठ, वरकड ' या
सवावर हरिण सर आहे ' हुयापूर्वीह मुख्य या अर्थी जोड
तात उदा० सरदेवागडे, सरदेवासुखी, सर सुनेदारी इ ३ (ल)
प्रमुख, नेता, चालक (सस्था, मंडळ वगैरेचा) ४ (गाय,
म्हैस वगैरे घा—दानत योजक्याप) सख्या (बोरी) दाखविता
उदा० गाय सर एक, म्हैस सर तीन—एक गाय, तीन म्हैती ' बेल
सर पाचोत पाठिले '—पु १२८ प्राणवीर सख्या दाखविणें सर व
वस्तूची सख्या दाखविण्यास सुमार उच्च योजीत उदा० वटें
सर बारा, माळ सुमार पंचवीस सर करले—त्रिकणें, पादाकांत
करणें (भिन्ना, प्रदेस वगैरे), फते करणें, सडोस नेणें (काम, काज) फा .

सर] •फान (नू) गो-३ देशप द्यासाखा एक अधिकारी -रा
 १२ ११५ [फा] •फानगोपण-न सरकानगोपणाचें वतन
 'सह्यान मजकूर येथील सर मडलोईपण व सरकानगोपणाचें
 मवोन वतन रामचंद्र बळख यास करून दिलें आहे' -बाडवावा
 ३ १५ •कारकून-३ वरिष्ठ प्रतीचा कारकून 'पफ अटप्रधान
 सरकारदुनास पालक्या दिला' -शिचप्र २२ •खत-न १
 सरकारकडे देवोवेडी भरणा केल्या रकमाची फमान केलेली
 नोंद, पावती, बौलवामा २ विक्रयपत्र, सरकारने निवृत्त घेत
 लेल्या मागाची पावती •गवास-३ मुख्य नोकर, अनुचरा
 रिपति 'सरदसमुख म्हणून दऊन सरखवासी व दंडुड्याकडील
 चौकी पडारे व कारखाने यास' -मराचिथोसा १० •खेल-
 ३ १ खास पयकाधिकारी, स्वाराच्या पयकावरील अधिकारी,
 ध्वजदाधिकारी २ मराटेसाहीतीक एक पदवी, आपले सरदाराची
 पदवी 'हुळाजी आपले सरखल याजकडून भलम दूर करून ..'
 -बाडवावा ३ ५३ •खेली-की सरखेलाचा अधिकार, हुद्दा,
 पदवी काम •खात-३ मुख्य खोत 'सर खोत व फुट खोत
 पुढें घुडीचा फण्या राहिला नाही' -समारो १५५ •गावडा-३
 खेड्यातील एक कामगार, अधिकारी, घनगराचा मुख्य •गुच्छो-
 रो-३ १ शिक्षणावरील शिवदीतील एक अधिकारी, जमादार २
 पयाचा मुख्य, महत्त [फा] •चडमा-चडमा-३ प्रमुख, अध्यक्ष,
 चालक पुजारी, धुरीण, नायक (सभा, मंडळ, समूह, कंगरे) [फा]
 •तपासणी की एखाद्या खाशेल्याची हजर करणाऱ्या
 पक्षानें घेतलेली जवानी •तरम-३ मुख्य मोजणीदार, दिस्तेदार
 'हुजूर बचरी हथी दोनी तडा। सरतरम तेथीलिया मडान लाया।'
 -पैमा १ १९ •ताज-३ मुख्य, प्रमुख [फा.] •वफतर-
 न३ सरकारी कामकाज व तें करण्याचा अधिकार भाइअ
 १८३४ •देशपाडे-डया-३ देशपाड्यावरील मुख्य, मुख्य
 देशपाडे •देशमुख-३ देशमुखातील मुख्य, सर्व देशमुखाकून
 वरिष्ठ पदवीदार -नवे घराण्याचा इतिहास १७, -रा २१ ५९
 •देशमुखी-की सरदेशमुखाचा हुक, मोगलाचे भलमलीतील
 प्रांतावर मराठ्यानी बसविलेल्या कर हा उत्पन्नाच्या दशास किंवा
 सडेनारा ठेके असे ही बाब छत्रपतीची खासतीकडे खर्च होत
 असे -धोमारो २ ९१ •देशगत की सरदेशमुखी 'ताडुके
 नवलगुद देखील सरदेशगत निमवत गोविंद भिकाजी' -समारो
 ३ २५ •नामा-३ पदवी किताब, पत्रारभाषाभाषाया, आड
 नाव २ प्रास्ताविक मजकूर [फा सनमा] •नोखत-नोखत-
 द-३ ज्यास स्वतंत्र नोखत (मगारा) मिळाली आहे असा
 सैन्याधिकारी, सेनापति, मनानी 'जयसिंगराध निहम सखा
 वत विमत पागाहुजूर' -समारो ४ ५१ [फा] •पंत ३ मुख्य
 न्यायाधीश 'या रथापिलेल्या वरिष्ठ पोटांमध्यें मुट्यापित्त्य

सर पत मोरो काशीनाम भग्यकर याजकडे दिलें होतें' -बबोया
 तील राज्यकृत ३३९ •परस्त-३ पालनकर्ता, पालक [फा]
 •परस्ती-३ पालकत्व [फा] •पागा-की हुजूरपागा,
 मुख्य सरकारी घोडदळ •पागे-पाग्या-३ राज्यातील सर्व
 पागावरील मुख्य भलमदार •पाटील-३ चित्वाच्या वसुलीवर
 देणारे कारणारा व त्याबद्दल दंडा वहीती रकम मिळणारा
 अधिकारी •पेच-३ शिरेपेच, पगडीत खोवावयाचा धुरा [फा]
 •पोतदार-३ सर्वा पोतदारावरील मुख्य, मुख्य सरकारी राजि
 न्यावरील अधिकारी, नाणी पारखून पेणारा कामगार •पोस-
 ३ १ आच्छादन, झाडण, वरून पसरलेले कापड, रुमाल
 (भताचें ताट, पगडी वगैरे वरील) 'कोणी सरपोसवून पम
 रिती। -प्रल ११३ २३२ 'सरपोस जरी, वाराचा -समारो ४
 ११९ ३ (ल) गुप्तपागा, गुफित 'आजगावैतो सरपोस राखिला'
 -ख ९ ५०४२ [फा] •वस्त-रता-वि १ ६६, रूपविलेले
 २ वहीती द्याविक सादा देणारा, सर्व सादा न देणारा (जहागीर
 दार) •व्यागे-३ बागावरील देखरेख बाणारा अधिकारी 'त
 सरदार हमडे याजकडे सवागे म्हणून होत' -ह ना आपडे
 नरिज •वांध-३ मुख्य वाध -मसाप २, ३ ७८ •यार
 गिरी-यारंगी-की आधिपत्य, सैन्यातील हुद्दा 'पनाम चोडि
 याचे सरगारी बुझासी दिली आहे -रा १५ १९८ •खुलद-
 वि प्रमुख, कीर्तिमान, उ-पदवाधित •मजमु-की सुशुभ
 दातावरील अधिकाऱ्यांचे घर अधिकार 'साल मजकुरी कमाबीस
 सुम्दास सांगितली त्याची सरमजमु मशारनिरेकडे सांगितली
 असे' -बाडवावा ३ ७९ •मडलोईपण-न परगण्यावरील
 एका अधिकाऱ्याचें पद 'व सह्यान मजकूर येथील सर मडलो
 ईपण व सर कानगोपणाचें मवोन वतन रामचंद्र बळख यास करून
 दिलें आहे' -बाडवावा ३ ३५ [सर+मडलाही+पण]
 •भास्तर-३ हेडभास्तर, मुटप शिखर 'शाळेचे सर भास्तर
 स्वभावाचें मोठे गर्वित होतें' -नि ६५८ •मुकादम-मोक
 दम-३ शुभ्यातील एक अधिकारी, मुकादमावरील मुटप -सारो
 १४१ •मुटप-३ सह्यानचा, प्राताचा मुख्य, होळकराचा किंवा
 •लष्कर-३ सनाकर्ते, दवत सैन्य जमवून सेनापतीचें काम कर
 णारा -खिचप ६ •सज्ज-दि १ तात्रा, दिवा २ (ल) तेजीचा,
 मनीषवान •सज्जी-की (ल) भरमाण, तजी 'ज्यात पातळ
 हाची सरत-की ते गोट पातड्रास अर्जे करावी' -दिमरा १ ६२.
 •व्याद-३ गोंपळ, घोंडाळा •सम्त-३ तरेपेचा मुटप
 सम्मतचा मुख्य •सुभा-सुमेदार-३ सुमेदांतवरील मुख्य
 भलमदार, त्याची पदवी, हुद्दा, अधिकार •हवलदार-
 हवाला-३ मुख्य हवालदार, एक सैन्यातील अधिकारी
 'ताडुके अजबवेल येथील सर हवाला' -समारो ३ १७

सर—३ बैअषरीज वर—यदलापूर ३६३

सर—५ आवाज, प्पनि, साद 'सरीची गुलेले वित्त।
म्हणौनि मुक्ता जीवित।।' भाए ३७२ [स स्वर]

सर—३ दयाचा पर व स्नेहदुक् भाग—योर १ १५५
[स]

सर—३ १ हार, कुडे, मगि, मोल्ये वगैरे दोरीन ओवळेले
माळ, फटा २ अनेक पदरी हाराचा पदर, वळलेल्या दोराचा
पदर, वादीचा मंदर ३ पत्राच्याची माळ, एड ४ पैत्राची
सिंगदोरी, बलाचा दोर, दिगाजवळ विवा गणथान अडकविलेली
साखळी ५ लाकडाचा लांब सोट, वांसा, लाव वांनू, सुराळाची
सळदे ६ (व) कणमाचा लाव देड, सरांछे वगण्याची काडी
७ (ना) पोटातली आतडी ८ (व) पाठीचा बणा, नाचांचे
उभे हाड [स] ९ भात वगैरे धान्य चारवण्यामाठी वरून
सोडतात तो लांग रास ' सर पात्रे, दाडने ' [स ए]

सर—री—भी १ एकदम जोराचा लोंडा, सोराटा, उदा०
पावसाची सर ' नवी मेघ जर्म सर पाली ।'—मोरुणे ३३ ५०
वगैरे वारि हरी द्यावराव सरी ।'—मोरुण ८१ ८५ २
आवेश, आवग, उकटी, हुदरा उदा० रागाची सर, रडण्याची
सर ३ झप्का, झपाटा, फेरी उदा० तापाची सर, दिवाची सर,
पिरावाची सर ' बत्ती विराजू न पिराव सर ।'—नव १३ १२०
४ उमाळा, उकटी, लहर ' ममतेची, आनदाची सर, हसण्याची
सर ' ५ साध, फेरा, उदा० पत्रीची, जरीमरीची, डायरोक-
ण्याची सर ६ वाताची, धमाची, वडाची लहर [स ए—सिंगे]
सर—री—भी १ होवरी, गुल्यता, योग्यता, ताम्र
(कि० यों, पावें) ' विप अग्रत, सत्य अग्रत तु पावें तया
हुम्दा नसेचि सरी ।'—मोरुणे २७ १३ २ राग, ओळ ' वापि
लोनी नला सरे धरतु। युडेआमवें ।'—दिपु १ ३० ९६

सर—वि (महातु) योग्य ' ऐसें काडसें पो निढालपण।
सर नव्ह दुनें कारण ।'—विशु १७९

सर—की (गजिका) तलफ राजाकरिता किंवा इतर हुकुम
पड्या म्हणून केली सळी—वि (परत्याच्या हातात) हात
होईसें हुडमासारखे

सर—न सरोवर, तळे, तराण [स सस्र]

सर—५ एक पदवी [६ सर]

सर—अ अश, किंचित छटा, सादर वगैरे दाखविणारा
विचरणाने लागणारा प्रत्यय उदा० काळसर, विंगसर २ पर्यंत
पुरेपर, काडीकाड ' नवी वरसर भरली ।' भाई लोडहर अरलेले
' दिवाळेसर वायदो करून घेतो '—मसाप ३४ १११
० लुसा—वि पूर्ण आनंदी, सुखी, सवृष्ट [फा] ० गरम—वि
१ कोंवट, किंचित उष्ण, सोमट २ सदित, अनित्य, मोघम

३ उगुक, मोडीमरी ' पवणे मजुरीचे आवादानोम व मासु
रीस सरासम असणे '—वाडसनदा १४० [फा] ० गदन—भी
मिलवृक्ष, राखण ' सरादत व येहदीहि निपाती '—रा ७ ७८
[फा] ० घोपट—वि सळ, समोर, वधक, नोट, वांझा-
तिडवा नमलेला (रस्ता नदी, भावण, कृति, वागणू)
—किवि सारळपणे, उघडपणे, वधकपणे, साठाराड, तडव, न
अडखळता, न गुलता (लिहिले, वाचने वगैरे) ० निपट—वि वि
सरगण, गोळावेरीज करून, पडपणे ० पाट—वि सारवें ० पाह—
भी सारसी योग्यता ' तुम्हास दोषा सरपाड आह ।'—साराद
७ १०१ ० यसर—वासर—वि वि १ कमीगस्त, घोडाकार
फरक असलेला, यरावाई, श्रेष्ठकण्ट ' सगळीं मोती एकसारगीं
गाहीत सरवण आहत ' २ मित्र, सत्यमित्र, एकदळेने, एका
कलेग ' ही चांगली साखर व ती गीरत साखर सरवर कचन
वाड ' ३ सारसी, साधारण, मध्यमप्रतीचा ' तिजाईसु सरवर
पाहून घारी '—समारो ४ १५७ ० मिसळ—भी मिश्रण,
एकत्रीकरण, ० मिगळणे—वि किवि मिश्रित, एका, मिगळलेने,
मिश्र गुणांचे ' दुराणी व हे सरमिसळ पडत वतात '—भाब ७१
' जळ विप सरमिगळ राळे '—मोरुण १६ २ १२ हा—किवि
मोडलेपणाचे, अशोधितपणे, तावकास, विनोदक, सरळपणे (चाल
केले काम, पद्धति) ० रास—वि मिश्रात, निपुण, तरवज, हुशार
—वि वि एकदरीने, सरळ, सामान्यत ० शेवट—३ अखरी,
अन शेवट, टोंक अखरीचा भाग ० शेवट—टी—किवि अखरीत,
अती, शेवटी, सारतेशेवटी ० सरकट—सगट—वि वि एकदरीने,
गोळावेरीज करून, निवड न करता, सारसी, एकत्रपणे, सगळे,
सर्वसामान्य ० सरटा—वि वि सरसकट, मागे पुढे न पाहता,
निवड न करता ' एखादा पुरव सरसा' म्हणजे योग्यता न पाहता
दान करू लागला—गीर ५४८० ० सपाट—वि अगदी
सरळ व एका पातळीत एकसारखे, एकत्र, अगदी सपाट ' सर
सपाट जे निघोटे। कठिनत्व खोट ज्यात नाहीं ।'—ज्ञाप ३४
' त्या आत्मज्ञानादि सगट। अवघे झाले सरसपाट ।'—स्वादि
१२ ४ ७५ ० सपाटी—भी एकसारखा सपाटपणा, समपातळी,
उत्सवाखर, उत्सखल नसलेली स्थिति विस्तीर्ण सपाट मैदान
० सल्लू—३ विषय व तद्, कावोज करून केलेला सड शांतता
वगैरे ' जेमाड माळवा सुद्ध, करून सरसल्लू मोडिले वीर ।'
—देवा ४१६ ० सदा—किवि एकसारखा, नेद न करिता, सर
सकट विनोदक ० साल—न चालू सवे वप, हवच वप ० साल-
साला—सालीवा—साले—किवि सर्व वर्षभर, चालू साली, वर्षी
' बौकळीने सरसाले खेच करणे '—योमारो ९ ३ ० सिधा-
शिधा—३ कच्चाशिधा धान्य शेर ' सरकारावून शिपाई येईल
त्यास खोट सरशिधा देईल '—मसाप १ २ ७० ० सुमार—३

(प्र) सर्वमुमार, सोईमुमार, सरासरी ० एड्-सी सीमा,
मर्यादा, शेवट

सरई—सी. जहाजाचा एक प्रकार, जन्म पाल्पार जहाज
'फिरगी गोवेकर याची सरई सरकारांत पाबाय आली आहे'
—मागे १७८ [ध्व]

सरई—सी. लंकडाचा चौकोनी तुकडा [सर]

सरई, सराई—सी धर्मशाळा, उतरण्याची जागा [का सरा]

सरई, सराई—सी सुगी, हगाम, घान्याचा मोघम
[स सरई]

सरक—उ पांय, पाय—राभ्य ९ ८०

सरकट—सी पायघाची लहान सर, पायघाची गुरगुर,
गुरगुर, घोडीशी सह (किं पळणे, येणे) [ध्व रु]

सरकटणे—अकि १ सरकणे, पसरणे, निघणे २ वज्राचे
दोर वगैरे सन निरविरीन होणे; निघटणे, वसकटणे [स य-
सरणे] सरकटा—नि निघरवा, पसरवा. सरकट्टे—न निघरवे
पणा

सरकटणे—अकि १ सरकट कोणतीहि गोष्ट करणे, एकत्र
करणे, मिसळणे, गोळाकारकणे 'तैसें कृत्याकृत्य सरकटित। भाप-
परानुनि। कर्म होय ते निधित। तामस जाणा।'—माहा १८ १२६
२ एकदम, एकत्र रगडणे, नाश करणे, सरकट मारणे 'आले
बसो बसो राये। तयाचे रागाबया आर्वे नल हे। ऐस सरकटित।'
—हा ११ २९३ ३ गिरविकणे, लडवणे 'तैसें गिरवी टोंक।
सरकटिजे।'—हा १३ ५६१

सरकणे—अकि १ पसरणे, पगळणे, निसरणे २ मागे
पुढे होणे, हलणे, सरण, दूर होणे, बाजुला होणे, स्थानप्रद होणे,
आजुबाजुस होणे 'अमळ सक्कून वसा' ३ सरकावणे, पुढे
जाणे, पालून जाणे, चाल करणे 'दाहियाचा सरकोनि बारिक
आवरी।'—शिड्ड ५५२ [स य-सर] 'सरकोमिरकी चिमडा
गनेसाची आठी सागरगोट खेळताना हलून नष्ट म्हणून पालाबयाची
आण सरकगाड—सी मागेपुढे कपल सहेलआवळ करता येईल
अशी गाठ, निघरगाठ 'या गळफासाची सरकगाठ वीहून मीं
आपला गळा आवळलाच'—भाव १४३ ० पडडा—उ मागेपुढे
सरकावतो येणारा पडदा 'गाटकाचे सुरवातीचा सरकपडदा उच
रला'—क १० ६३० ० पूल—उ पुढेमागे ओढून काडता
पालता येण्यासारखा खटक वगैरेवरील वृत्त 'त्यावेळीं सरकपूल
ओढून ठेवल्याप्रमाणे बाजूस सरकला असल्याकारणाने'—सास
२४२ ० फास—उ गाठ मागेपुढे ओढून घट—सहेल करता येण्या
सारखा फास, निसरफास ० दांडा—उ (ना) दाबाचा सर्वांत
उच शेवा

सरकत—सी पती, भागी, भागीदारी, बट्टे, बटणी,
हिरसा 'टिपु मुक्ताबावर खात्री कंपनी सरकार, नवाब, पंतावे
या तिन्ही सरकारांनी सरकतीने केली'—रा ७१८ [अ.
शिरकर] ० दार—उ पातीदार; भागीदार, बट्टेदारी ० भागा-
उ भागीदारीच्या व्यवहारापद्धत्या करालनामा, बट्टेगीपत्र;
भागीपत्र ० घांटणी—सी १ हिस्सा, भाग, भागीदारीतील
हिस्सेदारी 'ठीक व्याज किंवा सरकत बट्टेगीने येईल तो
नका मिळेल'—आगर ३ ८५ २ (गजिन) हिस्सेदारी,
पातीच्या व्यवहारातवर्षी उदाहरणे सरकती—त्या, सरा
पत्ती—उ पातीदार, भागीदार, बट्टेदारी सरकती—सरि
कती—नि भागीदारीचा, ज्यांत अनेकांचे हिस्से आहेत असा
'ना श्री सहाल सरिकतीचा।'—अथराज २८

सर-वन-कर-कुर्मी-कुर्शी—नि नि सरकण्याचा, निघ
ण्याचा, पगळण्याचा, सर असा भाषाज करून [ध्व]

सरक(का)विणे—अकि पुढे, मागे करणे; बाजूस करणे,
हलविणे, हलवणे [सरकणे प्रयोजक]

सरकडा—नि बहत्तीर, अपराधी, आक्षामक [फा
सरकस]

सरकस—सी घोडे, गिह, बाय व कसरती लोक वगैरेचा
खळ [सं सर्वेस=वर्गुळ]

सरका—कि वि (व) सरळ, सेट, नीट, पुढे [सरणे]

सरका, सरिका—उ. एक आकट पातळ रस (इ)
भिनिगर [फा सरिका]

सरकाडी—सी (प्र) सणडाची पक्ष

सरकार—नजी १ शासनसंस्था, राज्यसंस्था, देश, प्रांत,
संस्थान वगैरेचा राज्यकारभार चालविणारी संस्था २ राजा,
राज्यप्रतिनिधि, राज्याधिकारी, शासनसंस्थेचा प्रमुख, सरा
पिष्टिनी व्यक्ति ३ (व्यापक) कोणतीहि कचेरी, जिल्हा, प्रांत,
तालुका वगैरेची कचेरी, अध्यायीश व त्याची कचेरी, तसेंच
इतर कोणत्याहि खात्याच्या अधिकार्यास व त्याच्या कचेरीस
हा धन्य सामान्यतः लाकतात अमलदार, अधिकारी वगै
'सरकार म्हणजे येथील अधिकारी वगै, इलडचे लोक नव्हेत'
—टिप्पा ३ मालक, पति, पतिष्ठ अधिकारी, व्यक्ति 'सर
कारचे घोडपवार मजगारल्याने कसे बसावे' 'सरकारवारी
येत आहे'—अत्यप्रभा २२ ५ शीत, देशविभाग 'उत्तर सर
कार' 'कोठे कोठे सरकार हा छुम्याचा किंवा प्राताचा भोटविभाग
आहे।'—मागा ४२ 'सरकार लुटार'—समागे १ ६५
६ (बंगाल) हिसेवनीस परचा कारभारी [फा] म्ह० सर
काचे देव परात ध्यावे (बाप) सरकारकामास येणे—

लडाईत मारें सामायाद- ० अमल-असामी-५ सरकारी
अमल, राणा, सरकारी मनुष्य ० अमली-नि सरकारवर अव-
लून, सरकारच्या आग्रिण ताब्यातील, अधिष्ठातील याचे
उलट परभारा अमली म्हणजे इतर सत्तेखालील ० सराय-नि
सरकारी परीत जमीन ० मुसद्द-की. गोट, हकीकत, इति
हास, परिशिष्टाचा भाडाचा ० जमा-नि साल्या, सरकारात
सामील कसेलें, जस 'मोरोपनामा पन्हाळगडचें आपलें पर
सरकारजमा करून प हाळगड सोडण्याची पाळी आली'
-भक्तमयूरेका ६ 'पुढें सरकारजमा करण्यांत आली
असती.' -केले १ १७ ० धारा-५ जमीन महसूल, सर-
कारी दणें, वावरी ० महशूर-नि १ कुशसिद्ध संजोय
माहीत झालेले, म्हानापासून घोरात टाऊन असलेले २ सार्व
जनिक, सर्वभूत, सर्वशत ० घाढा-५ राजशासदा, राजवाडा,
राजमंदिर, राजाचें किंवा सरकारी अंमलदाराचें निवासस्थान,
सरकारी कचेरी ० स्वायी-की राजा, घनी, मालक, वरिष्ठ
अधिकारी सरकारी-नि शासनसंस्थेसवधी, राज्यांतवधी,
राज्याच्या मालकीचे, राज्यसंस्थेसवधीचें, राज्यकचेरीसवधी
सरकारी अमल-५ १ राज्यसरोचा अधिकार, हुकमत
२ शासनसंस्थेतील अधिकार, पद, स्थान ० असामी-की
१ सरकारातील अधिकाराचें स्थान, नोकरी २ सरकारी अमल-
दार, अधिकारी ० खिन्हा-न सरकारी निवाणी, शिडा, रूण,
सुभ ० जाहिरात-की सरकारने काढलेला जाहीरनामा,
प्रतिदिपत्रक ० तोहमत-की सरकारवा दोपारोप, किताब,
आरोप, बहिम, पोपड ० नौकरी-की सरकारातील चाकरी,
हुत, अधिकार ० पाहुणा-५ (स) केरी 'सरकारी पाहु-
ण्याची बबदास्त सरकार नीट ठेवीत नाही' -के १२७ १०.
० घोली-की सरकारमार्फत लिखाब चालत्या असता सरकार
तोंफें आरमी प्रकाश्यात येणारा किमतीचा आकडा ० रोखा-
५ सरकारने आपल्या हमीवर काढलेल्या कर्जाचा दस्तऐवज,
हराकी कर्जपत्र, म्हणपट

सरकाळ-ळी-ळें-पुकीन १ जोषळा किंवा वाज
रीच्या कणसाचा दाढा, कड्याच्या ताटाचा अप्रभाग 'नाम
वेव पुमट वागाया सरकाळाचे गाढे।' -अकड १ उद्धवचिदन,
नागनाथ चरित्र ४४ २ (विणकाम) काढी, सुतकाढी ३
नोयट याण [सरकाळां]

सरकी-की कापसाची बी सरक्या-कीवम (ल)
कापसाच्या गियाप्रमाणें झालेले घुसलेलें धान्य, उदपण्यामुळे
घुसळकर पांढरपणा आलेले बोळे 'बोळ किरवे नागळे।
उदपणें सरक्या झाले।' 'बोळे सरक्या झाले।' -दावि १०
४ सरकळा-नि सररीसारखा, घुरा आलेला, पांढरपणा

आलेला 'बोळे होती सरकळे। तोंडीहनि साळ गळे। उतावरी।' -
भारा यात १ ७६

सरक्या-५ सुतळी, दोरा, पनगाचा गडा, नगसून,
तागाची दोरी [सब, गर]

सरग-न धान्याच्या राशीतील गळसाळ राहिलेले अणे
त्ये गारीक धान्य [सरणें-सरणें]

सरगड-५ नुछताप लाबलेला पानमळा, लाबल्या
नंतर एक वर्षे गोटले आहे असा पानमळा

सरगम-५ (रंगीत) रागास लागणाऱ्या स्वरांची राग
बाचक सताल रचना [सा, र, ग, म]

सरगा, सरंगा-५ एक समुद्रात आढळणारा मासा 'सरगो
पूर्ण' = (गो) नटणें घटणें

सरगा-गी-५ गी पतंग, विमान, वावडी
सरगांठ-की सुरगाट, रोवली असता सडम सुटणारी घाट,
निमरगंड -चिरयांची माहिती १२

सरग-५ बघाचें टोंक, ओचा, पर 'रडना वालिपेचा
सरग दाडिला। मागलीवरी।' -दिगु ६२०

सरगुंदलो-५ एक मासाचें प्रकार 'समित सरगुंदलो
बाई' -सगीत पोंदाळा ६

सरगुंडे-५ नव (व) सपीटाच्या बोटाच्या, गढ्याच्या
एक प्रकार [सरगुंडा=गोडी]

सरगोड-५ (व) अदपणा, दाव, कुधारकी, बडेजाव
'त्याण आपल्याच मोठा सरगोड, मग लोकाला काय वाटल तें
पदावयाचेंच नाही'

सरघा सरघाली-की मधमाती 'तो भीष्मावरि कोपे
हममुद्रावरि जेई सरघाली।' -मोमीम ४ ३७ [स
सरायांअलि]

सरजा-५ १ नयीच्या टीकेमोर्वा कलिकाकार जो
मोत्याचा घेर बघविलेला असतो तो 'नय नाकातील बडे घुरे सरज
कुकराचें।' -प्रला ११२ 'बर्गवचममाट सरजे चार।' -पला ३०
'५४ 'सरवीनय घोमवसे।' -नव २० ११२ २ तोडघाच्या
बुडीचा तोडा देवावयाचा लोखंडी आकडा ३ (ल) पैलाच्या
दावणीतील मुख्य बेल, स्टोरक्या बेल [फा सराजड] सरजे-
दार-नि १ मोत्याचा घरा असलेली, सरजा असलेली (नय)
२ अकतदार का वसूल करणाऱ्याचा मुख्य

सरजा-५ सिह 'भोंसल्या सरजा दलभजन।' -ऐषो ७
'वापनस सरजाच्या पंजाळा।' -ऐषो १९ [फा]

सरंजाम-५ १ सामानसुमान, साधनसामुग्री, हत्यारें
पात्थारें, उपकरणें 'पोक सरजाम माफिक देवाचा' -बाढसाळ
२७१ २ सैन्य, विड्याचा बरोबस्त वगैरे साध्याकरिता दिलेली

इनामी जमीन, पावडी बौर मान सरतब दिला अतन्त्यास
त्याच्या सर्वांकरीत दिनेने इनाम याचे चौपसराजम, जतव-
जाम व पौत्रजम असले तीन प्रकार असत 'हनुम सुबादति
याथा सरजाम जाता न ही' - इम ६५ 'सरजामपरी सरवारा
तुन आहली' - भाग ३ 'रुखवाखुख, तयाही, मिदना 'सर
जाम कनन हर राहुण बाहेर दिले' - ऐवो ३९६. [पा]
०६२-३ ज्याच्याकडे सरजामी इनाम आहे असा म्हागी
०६२-३ सरजामावधी पयक सरजामी-वि १ सरजाम
म्हणून दिलेले २ सरजाम पारण करणारा सरजामी पद्धति-
भी १ पौजेच्या अरिष्टादास नक्ष पगार बौर न दता पौजेच्या
घर्वांकरीत जहागीर दयावी पद्धति २ इमन गरदरने येथील
उदय राजास कांही सुदय अगर पैश घेउन पौत्र सुरदिश्याची
पद्धति सरजामी पौज-भी इनाम जमीन, जहागीर बौर
घेउन सरकारकरीत लहरी अधिकाऱ्याने देवई रीत्य

सरट, सरट-डा-डूब-डोका, सरट्टा-३ १ एक
पालीसारखा प्राणी 'जेम बाभुगेचें खोड' गिरवडि जातो
सरट' - हा १३ ५९१ [स सरट] उडू १ सरट्याची पांव
झपणापयत २ सरट्याप्रमाणे राग पाटणें-आपले स्वरूप, बाग
णूक वाचकर बदलणें,

सरट-३ (गो ३) गुरमाडाचा तट्ट, दोर, गिळ्याडाचा
सुनु [सर]

सरट्या देवमण-३ पावयाच्या अगावील एक छम
रुझणी भोंवत

सरण-न चिता, घुत मनुष्यास जाल्याकरीत कलेजी
कापादि रचना 'गावाबाहेर सरण रथिलें' बहुत कायें कापली' -
इ ५ १० [स सरण]

सरणि-णी-भी १ मार्ग रस्ता, बाट 'रदिम छेडुनि
दाविति अथाला पावेशर कदा सरणी' - मोकण ३९ २८ २
सरळ रेषा, असरीत नीट रेष, रांग, ओळ, सांखळी, मालिका
'तथापि त्या निबाराची सरणी राबडाच्या रूपाने पावयाची'
-कोरकि ४५५ ३ (ल) पद्धति रीत, चाल, रिवाज, रूढी,
रीती, धागणी (बोल्याची लिहिल्याची) 'दिसे सुथिची ही
सरणी' - विक २९ 'ज सापातरादि प्रथ सापक्या सरणीला
अधरी बरोबर उतरून' - नि ७ ३ एक कठ रोग [स.
स-सरणें]

सरणें-नकि १ हलणें चळणें पुढें मार्ग होणें, वाजला
होणें, चालणें जाणें, दूर होणें, निघणें, माघार घेणें हटणें, जागा
सोदून देणें 'तव भीमरी बडे आविरी' सर नू हीं एकी पावली' -
शिशु २२१ 'प्रास सरली उदधि जळें' - उवा ९७३७ उडू ०
घर घोब्या पाणी खोल २ सरकणें, घसरणें, निसरणें, चळणें

'बाट सरणें' 'पाव सरणें' ३ रापणें, गजरास होणें, खरें होणें,
कमी होणें, नाहीसे होणें 'कृपाचि सरणी अमेदि न घडे जगता
यथी' - केध ४ 'दावटें दावुनि जगा' मासु मरे वीरविलाता' -
हा १५ ५८६ ४ चालणें, पुरें पडणें, प्रगति होणें, वाजु राहणें
'तेमं लदिमदेनं धोरपण न घरे' - हा ९ ३८०. 'पेठ्या
वांनू कोणचि सरत नाही' 'रोजीवांनू रोना आणि घरीभर
पडेना' ५ क्षाभणें, योग्य दिवणें, घालणें अणें 'कीं एहि
न मरे तया माजी' - भाग ६३०. 'हे कुडे न सरती बोल.
साचाच्या गीती' - अय ६२१ ९ सरणावणें, उगुक होणें
'न म्हणीं सरती सीता' - विउ ७ ६६ ७ कार्यभाग होणें,
चालणें, पडणें, मान्य होणें 'सामं पातपरी आतुपुरे'। ऐतें
अग्रन्त्याधि जरीते। तरी त्रिमाळिबें धवळारे। करायीं का।'
-हा ५ ११४ [स स-सरणें] (टाप) सरणें-मरणें, जाणे
परी 'ऐता दोर्पाचा सरला टावो' - उवा १६०३

सरत सरगा, सरतें सरोट, सरत-३ (य ना)
मरी पेरण्याची पांयची नळी, मोपण

सरत-भी सरट, बडाभाड, गट, पैज, थोडईड [आ
शते]

सरता-वि १ यड, घेट, मान्य, ह्तास्य 'बापां जना
मुपळ करवें। तिरी लोकीं सरतेनां होआवें।' - दाव ४६
'रामानंद रमण करिता' केला सरता सतात। - इव सतमांडा
१० २ प्राय, चालणें 'जातो सरता केला' - महि बखर
५८. तुडा म्हणे सातो। केला कट्टरीने सरती' - तुगा ३
पूर्व, योग्य, पुरेवें 'म्हणे माझे सेवेप्रती। लक्ष्मीहि नव्हे सरती' -
टास १ ८९२ 'तेरीं तुम्हां आपजे कृपादानें करून। सरतीं
बचनें करायीं' - अवि १ ७ 'पैशा मरता होईन मी' - रावि
१ ३ शेवटचा, अखराचा शेवटला 'हे पहिली ना सरती' -
हा ३ ११३ ५ रापणारा, सर्व होणारा, आठोपणारा
'जे सरते जीवितवारी। तया औपधोतें वरी। काय जिन्हां न म्हणे।'
-हा ३ ३६८ 'प्राणी हे करितात आतु सरतें हे नेणवे अतरी' -
नक्षनीत २ ४४१ सरता पास-३ अखेरीची दिवति, शेव
टची पालवी, शेवट, अखेर शेवटचा भाग, हंगामाचा अखेर,
-ह्तास काल 'सुम्ही लक्षाचे सरत्यापालरी आला' सरता
पुरता-वि पूर्ण, पुरा झालेला, संपेलेला, सगळा, पुरा, भरपूर,
पुरून उरण्यायोग्य 'तेचि भाग्यवत। सरत पुरते धनवन।' -
सरतें पुरतें, सरतें पुरतें सरतासरतें-किवि १ पूर्णपणें,
भरपूर २ अखेरीस, सरतेवेळीं 'तरी आतां सत्तेपुरतें। आल्या
समान करा मातें।' - नव १७ ८० 'जे साधव होतें पारु सर्थ
न वेंसी सत्तासमती' - ऐवो ३५८ सरते रात-३ सरतीरात-
३-किवि रात संपेपर्यंत, सारीरात, रात्रभर सरतेवेळ-किवि

अंगेरीग; दोष्टी; संवर्णाना, अंतरच्या वेष्टी, प्रगंभी; अंती. सरवेदोष्टी, सरत्यादोष्टी-नि. १ अंगेरीग, दोष्टी; अंती. २ दोष्ट्या जागी, अंगेरीच्या भागाग; दोष्ट्या भागी, स्वष्टी; बरेता; टोकाता.

सरद—भी. १ सरदद, मयांश; गीमा. २ (स.) दिशा; पाठ; प्रवेत. 'यंदा दक्षिणेचे सरदेत पक्षेय पक्ष नाही.' 'राजापुरी पावेतो सरद दर्शकानारा मोडळा केला.'—प्रभासद ५२. ३ (स) साव्यानील प्रवेत; हर्दीलील प्रवेत, मयांशित प्रवेत 'अद्याव त्याचे सरदेत त्याचा बोल व तुमचे सरदेत तुमचा बोल'—बासदाष्ट १.१०६. ४ (स) रांग, ओळ (सांड, टेकड्या, वर वीरेची) [पा. सरदद]

सरद—नि १ थंड; गार; ओलसर; आर्द्र, दमट, सार्द; दार (हवा, जावा, बागा बंगर) २ रीतउ, थंडावा भाणगार, ज्यापासून थंडी होईल असे, दाहनामक (ओपच, साच, पसारे) [वी. सरद, फा. सार्द] सरद होणे, (मनांत) सरद होणे—एखाद्याबद्दल कट होणे, नाकार होणे, खट्ट होणे, रागा मनी होणे, थंड पडणे, बरमेणे. सरदणे—अभि १ दमट, ओलसर, थंड होणे, ओल येणे, (जागा, वस्तु). २ गरजेत, यिजणे, शर मणे. 'होष्टिच सैन्य पार सरदून गेले'—इंग १८३ सरदावणे—सरदेणे—अभि. (राजा) दमट, ओठगर होणे, सार्द होणे सरदगरमी—भी १ सार्दीने मित्र उज्जना, मध्यम उज्जता, थंडाव्यानें कमी उग्र भावगारी उज्जना (हजेतील, पश्यानील बरे). २ प्रकृतीतील थंड उग्र असा होणारा परक, एक व्याधि. सरदमात—न भागाची एक जात, एक जातीची साळ. सार्दपडा. सरदो—भी १ थंडी, ओलावा; आर्द्रता, दमटपणा, ओलसरपणा, ओळ २ दाटप, थंडावा; सार्दी (प्रकृतीत थंडावा प्रादुर्भाव, प्रकृति थंड असणे) ३ थंडी, सैन्य, सार्दी (प्रकृतीत सैन्याचा विशेष जोर होऊन ती मादुस्त होणे)

सरदा—धा—भी (प्र) अद्रा १ भाव, पूज्यता, निधाय. २ आवड, लालगा, गोडी, इच्छा [सं अद्रा]

सरदजाज—वि हुशार; सुदिमान, सोन्याचा, धूत 'अंताजी बरले उमर बरसे दहावर वयान शाहाणा लिहिणार सरदजा होता'—भाद्रिपार ५२. [पा]

सरदार—पु १ बडा अधिकारी, मुख्य अधिकारी, प्रमुख, श्रीमंत व मातबर मनुष्य, पुढारी, मनसबदार, मानकरी, नेता 'सरदारानीं कारभार विपद्दून दिव्यामुळे'—समारो २ १०४ २ (ल) (काशी) उपाध्याय ३ धाव्या कामावरील मुख्य यवेडी [फा सरदार] सरदारफी, सरदारी—भी. १ सरदाराचा हुदा, पक्षी, मान, अधिकार 'सुरतेची सरदारी पावो. ७. २३

बरावी ऐसी आह्ला.'—पदमय १९. २ सुन्यादेगिरी, मयान. 'शिपाइगिरीची रीत केळी सरदारगिरीचा प्रकार न केला.'—पया ३००. सरदारी—भी. घोड्याच्या तोंडापासून दोऱ्या-पर्यंतचा लुगामाचा भाग. -वि. गरदारागंधी; गरदारविपदक सरदावरही—भी १ गतगरी, स्थूलमान, टोळ्यमान; कनेक पटकोल्या मिश्रभागुडे उरवत होणारे सामान्य मुणभने. २ बरदाबारी पडा. [पा. सर+मावर्द]

सरप—न रान.

सरप—पु. (प्र.) सर्प पडा. साप ओटीळी—भी (कु) सापगुळी, घोषीमारसं तोंड असलेला साप

सरपट—भी. साप गेल्यामुळे जमीनीवर उठलेला परफटा, गापाची परफट, एखादा पदार्थ ओढला असना उठणारा परफटा, ओरफटा, ओढून नेलेल्या वस्तूचा मार्ग राहिलेला मार्ग, चिन्ह, पुण [सं सपु-सर्प]

सरपटणे—अभि. १ पोटांने पुढे सरणे, पोटांने परपटणे; जमीनीवरील सरवत जाणे, पुरवणे. २ (पदार्थाच्या पृष्ठ-भागावरून) सरणे, निसरणे, हलू हलू सरवत जाणे, अलगत पसरत जाणे. ३ निगरणे, पगरणे; सरणे, पसरवणे. ४ द्रव-पानें पुढे सरणे, वृक्षपानें सरकून जाणे. [सं सपु] सरपट्यां—निवि सरपटत, पुरवत; रागत, पसरत, निसरत.

सरपण—न जळण, इंधन, जळाक लांडके, बसतन

सरपोळी—भी (गो) रारी, साखळी [सर्प]

सरफ—पु खरे, बाटगर [अर सर्फ=खरे]

सरफ—इ-खात, सरफ-खात—पु एत राजाच्या जातपचांसाठीं सोहद पेतलेला प्रात 'त्यानीं खातखातून व सरफखातानून हात उचलया'—रा ५ ५५७. [अर सर्फ=खरे+खात]

सरफखाना—पु विद्यार्थी राहित्य ठेवण्यानें स्थान, -ताबुलगर. 'आवदारखाना चिठ्णीत याजकडे सरफखानासुद्धा अधिकार सांगितला.'—इमे ८८ [पा]

सरफमईशात—भी पोटावर 'तेथील महदुल वमय औलाद अद्दफाद सरफमईशात बरोव दुवागोई दवाम दौलत अवद पैबद मदगुल रदातील'—रा २० २८६ [अर सर्फ+मईश=चरित्रार्थ]

सरफराज—झी—भी. बढती, वाढ, शिफारस, स्तुति, प्रस्ता 'कृपावत होऊन सुद्दास सरफराज केले जाईल.'—बाहसमा १ १३४ 'जो जसा भार घरील तशी त्याची सरफराजी करावी'—मराठा १० [फा]

सरफळी—भी १ मुलाच्या कमरेत घालावयाची एक प्रकारची सफाईची साखळी २ गरजात घालावयाची एक प्रकारची साखळी. [सर्प]

सरफा—उ लाभ कयदा, नफा प्राप्ति दित 'यण कहुन तुमवा फाय सरा भाहे' -रा १५ ३६७ [अर सरफ=सर्व] **सरफेवाई** **सरफेपार**-वि पायदगीत, लाभ दायक हितकर

सरफास—उ सरगारा फांस निरफास सरफास, निरगाराठ [सरणे+फास]

सरफटणे—भक्ति बरपटणे रिश्विणे 'धारके सर्व वदन सरवटुनि। -मोमना ३ ४९

सरफडणे—भक्ति फरपणे सरफणे सरहत जाणे पयसत जाणे चादून जाणे **सरकणता गोळा** उ टप खात जाणारा, भुखसण जाणारा तोफेचा गोळ्या याच्या उतर अर्थातरी गोळ्या हवेतून जाणारा गोळा

सरसत—न रिश्व अ वा बिघ सासरबरोपासुन बनविलेले मधुर पय (काणी) सासरपाणी [अर धारसत] **छाना**—उ सर सते तयार करपाची व ठेवण्याची जागा सासरपाणी खात फार छाना

सरपता—वि गव्हाची एक जात

सरपत्ती—जी १ (तोफा, धडुवा घुसण, फाके बरोरेत बरोरेत) घरी लावून पेटवून कैकेला धुन धडाडा बरोबर पेट विणे (किं० वेण) २ (पावसून ल) जोराचा भडिमार घुमचडाका मारा सड हायेता (किं० होणे, हाणे लहणे, करणे हाडणे लहवण) ३ (ल) भाडणाचा तटपाचा इशोट करून माऊने जोराची बोलवली होये (किं० सडणे लहणे) ४ (विनोदाने) (पावसुवारी देतावा तुप बरोरे वाढताना सडणारी) पादल, धावपळ गडबड [सर+पत्ती-वा१]

सरसर रस—जी बरोबरी, इपचा [वा सरसर=प्रसुख प्रहारी]

सरवर—ई-जी व्यवस्था तरतूद बरोबरस्त पाडणवार (भदा बरोरे) चालू करणे मरजाची मांगलपूक व्यवस्था लावणे, निशा हाडणे आचरण चात्रविण सरभरा पडा ज काज सापाल त्याची सरवरा कर -रा ६ ५६४ [फा सरवरसू चासुपी प्रवासासर्चने]

सरवरीत—वि पातळसर घळमळित फार दाट नव्हे फार पातळ नव्हे असा (आवरस पिटले कारविल्ला भात भाजी, चुना पिखल बरोरे) [अ सर]

सरवसर सरयासर—वि किं० १ सरासरी मिश्रित एकदर बिजोड लहान मोठ एकत्र केलेले सगळीं मोठेय सरासरी नादीत सरवसर आहत तिजाई सुट सरवसर पाहून यावी -धाडसमा १ २५७ २ अभ्यस सरासरी

सरभगी—उ जेवताना पुढे मागे न पाहता रूप खाणारा धोण्याचा ण्ड पय

सरभरा—जी सरपरा पडा चालविणे, व्यवस्था मदत निगा (भदा बरोरेचा) इपचे पाटविणे इडाज सरभरा हाईल' -रा १६ २६६ **सरभरा**-वि उपयोगी मदन करणारा सहाय्यद भागु धोंदिव मुण प्रगामधी करळ सभरी।'

-दोग ७७ ११२

सरम—उ एक मास

सरम—जी (प्र) धारम पडा लाज सज्जा

सरम सरमट सभमट सरमाट—न वाजरीचे फाड टाट, कडचा 'कोणापासुन कडचा कोणापासुन सरमट तर कोणापासुन बांघ -छादित १८० -टुपि १७७ **सरमाडी**-वि सभम काढून साद्वाराये रात किंवा भरा रातीतील 'स माडी जमीन छेव, वावर 'स(माडी हरमत'

सरमणे—भक्ति विचचन करणे, व्याख्यान करी विवरणे 'जे ऐकनां मुख तुमा। तें सरमतां सरोउ आमा।'-प्रिउ १ १ १६८ [३ सभेन]

सरमस—जी गर्ती, गडबड दानी सभम वनितांची लाण रथा हो गर्ती। -साधवरासायण बालकांड ४५ अक ५१ [३ सभेन]

सरमाळ—जी (गो) सभयांची दिव्याची माळ **सरमो(मो)य**—किं० दर्शकचित्ति दालाप्रदि आ. दा सभेय बगज्जण रिसत मादी' -रा १० २७८ [अर सरिमूय]

सरस—उ (४) 'ज्ञान नांग

सरया—वि गुड -मनसा

सरसर—किं० बाण तीर गोळी बाँर गोळी अघता होणाऱ्या आवाजामागे [अ]

सरदास—धरिदास पदा

सरल—न (ऊ) बोंबा दूत भातावरचे सालपन **सरला**-ल-उ भाताचा बोंडा भात हाडल्यावर सळायत्या पेंडा

सरल—उ वेवढाराच्या जातीचे एक झाड सरल कुटजवट वृक्ष सातवण श्रम दाकिमी चाका -मंगारत्नमाला नवनीत पृ ४३२ [स] **म्रव** उ सरल साडाचा सुवासिक पासर सव पीक

सरलळ—वि १ सभोर उजू गीट बोकडातिकडा, दिरा नव्ह असा ये २ (ल) निरुपन प्रामाणिक नकीचा छेपचे नसल्ला (मनुष्य) ३ स्पष्ट उघड आडपडदा नसलेले निखारस (भाण चान्द) ४ सोपी साधी सुबोच (भावा सरणी लबापपद्धति व्याख्यानपद्धति काळ्य वरी) 'आर्थिका छदाने आर्था छदचि जन्मली सरले। -नवीत पृ २५४ [स]

०रेपा-खी एका टोंकापासुन दुसऱ्या टोंकापर्यंत दिशा न बदल
णारी रेपा ०रेपाकृति-खी जी आकृति सरल रेपानी मर्यादित
असते ती ०रेपाकोण-उ कोन मिा दिशानी येणाऱ्या सरल
रेपा एकेमेकीस मिळाऱ्या म्हणजे होणारा कोन सरलता-खी
कडुता, सरळपणा, निष्कपटता, निर्व्याजता

सरली-खी सर्डी, चिरफळी, चिरी, लावट तुकडा (काग
दाचा) -देवी नाममाला

सरवजा-उ सरवदा, सरोदा पहा

सरवट-उ १ सरवा करावयाच्या उपयोगी जमीनीचा
तुकडा २ एक जातीचे भात (हे तांबडे असते व उपदन न
लावता केवळ पेरून करतात) 'सरवट भात दिव्या जमीनीवर
पेरतात' [सरवा] सरवट पटणी-खी एक जातीचे पणजीचे
भात

सरवट-न १ पावसाची मोठी सर २ (काही ठिकाणी)
पावसाची ल्हानशी सर [सर]

सरव(चि)णें-नकि (ऊ) सपविणें [सरणें प्रयोजक]

सरवदा-सा-सरवजा-सरोदा-उ (राजा) सर्वदा
पहा डाकोता, भविष्य सांगणारा 'जैताचिया चाडा सरव
देया हात वसु नये।' -भाए २४० 'ऐकागा ए भाई. सरवदा
सांगतो काई.' -जुया ३२७ 'दिवटा सरवदा भाकूनि गेला.'
-दा ३७ २९

सरवर-न (प्र) सरोवर पहा तलें 'जे राजहंस सर-
वरीचे निवासते।' -वयावाई रामदासी ९

सरवळा-उ सारोळा पहा बेरजेचा ताळा पाहण्याची
एक रीत

सरवळा-उ वोटवा, गळतपाचा एक प्रकार 'ते वोटवे
सरवळ आणि माळत्याला।' -साहू ६ ७७

सरवा-उ १ नुस्तोच पिकाची कापणी केली आहे अशी
जमीन, दोतातील कणसे गोळा करल्यानंतर मधून मधून जुकून
राहतात तीं जळें भाजीपाला वगैरे काढून घेतल्यानंतर जो
पाटीमागें दुरळ अवशेष भाग राहतो तो (किं० वेचणें)
२ बरीलप्रमाण राहिलेला अवशेष भाग गोळा करून ठेवतात
तो (किं० अन्वणें उरकणें, सपविणें) [सरणें-उरणें सरून
उरेला] सरव्याची तमाखू-खी तमाखूचें मुख्य पीक
काढल्यानंतर रुडलेली तमाखूची पानें, यासच खोड्याची किंवा
पाणशीची तमाखू म्हणतात

सरया-उ डावें, शुष्णें काढून साफ करून लागवडीस
आणलेला जमीनीचा भाग अशा व हेवें नवीन लागवडीस
आणलेल्या जमीनीस दुसऱ्या व तिसऱ्या वर्षी सरवा शब्द
लावतात, चवथ्या व पाचव्या वर्षी पडण शब्द लावतात नंतर

अशीवात पड टाकतात सरवेभात-न सरव्यांत केलेलें
भाताचें पीक

सरवा-उ पावसाची सर

सरशी, सरशी वाजु-खी १ वरचडपणा, श्रेष्ठता, जय,
वर्चस्व (किं० येणें, होणें, करणें) २ भरमराट, प्रगति,
उत्कर्ष (किं० येणें) [सरस=अधिक, श्रेष्ठ]

सरशीं-शम सह, बरोबर, सहित, जवळ, पारी, सतिष
'बना आलीस सरशी।' -वसा ६२ 'गुडपा तोरणें उभवून
केली मुज प्रथम सरशी।' -ऐपो ३०४ [सरसा=जवळ]

सरशी-उ तान्यासारखा मज्जें तोंड व समोबार पाटे
असलेला प्राणी -प्राणिमो ११९

सरस-उ प्राण्याचीं शिंगें, नखें वगैरेच्या राव्यापासुन
बनलेला एक चिह्न पदार्थ [फा सेवडा]

सरस-सा-वि १ श्रेष्ठ, भरिष्ठ, उत्कृष्ट, उत्तम, श्रेष्ठ,
चांगला 'सरस वासन वजनदार पाहुणे मेले बहुत फार।' -
ऐपो १८५ 'होई अवान्या सरसा निरदया।' -ऐपो २४०.
२ बरचड, बरच्या दर्जाचा, अधिक मोठा, जाडा, आकार, गुण,
सख्या वगैरेनी अधिक [स श्रेयस्] सरसता-सरसाई-
खी १ श्रेष्ठपणा, उत्कृष्टता २ बरचडपणा, अधिक्य

सरसगिरी-खी बरसात, पावसाची सर येणें, बळि-
वाचा पाऊन पडणें 'उष्ण काळात सरसगिरी शाल्यास पाऊन
पडें शाल्यास पाणी धरायें लागतें यास्तव गवडे अलिकडे
उष्ण काळातच पाडवावे' -बरईची मोहीम

सरसण-न सौरस्य, मैत्री 'त्याचा तुमचा विवक
होजून सरसण चाळे ओच अर्थ केला जाईल' -शाह १ २४

सरसणें-सकि करणें, वृत्तीत जाणणें, रचणें 'कथा
ऐक त तू नवल वृत्तिवृत्ते सरसिलें।' -साधव-रामायण चाल
काव ५

सरसंडा-नि सरसंडा पहा

सरसर-रा-किनि १ सर्वे वगैरे प्राणी सरपटत जाताना
होणाऱ्या आवाजाप्रमाणें आवाज करून, नितरताना, घमरताना
होणाऱ्या आवाजाचे अनुकरण करून २ शरभर, त्वरेने, झगट
सरसर जोविंदा यतो। मजवर लुलाल फेकितो।' [ध्व सरणें]

सरसरणें-अकि सरसर आवाज करून पुढे जाणें, घमरणें,
नितरणें शरकर त्वरेने पुढे जाणें 'स्वामी वचने सरसला।

-सुप्रामगीतें [ध्व सरसर]

सरसय, सरसु-खी मोहरीसारखे एक धान्य, शिख
शिखी -ऐरापु २२४, -टुपि ३५४

सरसा-नि सरस पहा

सरसा, सरिसा—वि १ सरखा, समान, तुल्य 'देख सतासती कर्मी हें जें सरिसेपण मनोधर्मी।'—भा० २२७२ 'नावसरशी करणी असावी'—ज्ञान १ सन्निध जवळ, समीप 'परासरशी घरे लागलेली आहेत' २ (वेग, मपाटा, अपेक्षे शक्ती) याच्यासह बरोबर 'हृत्केसरशी पाठी उडी। स्तभामाजी कबाडी।' 'बा'यासरसा, हातसरसा शपाटासारसा तडाक्यासारसा, सटण्यासारसा, थोरल्यासारसा'—किवि १ बराबर सह सन्निधभागी, जवळपास 'सरया दो-ही भागी वसति सरसा सावधपणे।'—साह० ६८९ 'मुद्रा म्हणे सरशी असो यणें बोधें।'—तुगा १९३ २ बाजूला, एकीकडे, मार्गातून दूर (किं० काढणे, करणे, घालणे निपणे) होणें, जाणें ३ तात्काळ लागलीच, क्षपाट्याने 'सत्य धोळे वर भक्तिभाव जैसा। अनुभव सरसा आणुनिया।'—तुगा १८ 'मुलें मिळाली सरसी। कीडताती हरिसर्वें।'—द ७ ११९ 'नाम जपे सरसे।'—द० ६७ ४ नीट, व्यवस्थित, सर सावून 'पान खाऊन रंगेल अक्षर। पदर घ सरसा लाजून जरा।'—पला ३६ ५ पुढें, अग्रभागी 'या दो या चवदा बघास सरसे बा। मेळवा बाहवा।'—के० ५३ [स सरसा] सरसून—अथ बरोबर, जवळून, सह, लग्नून, लागून (किं० जाणें, घालणें, बसणें)

सरसाव(वि)णें—भक्ति १ बाजूला होणें, निवडणें, सरकणें २ पुढें जाणें, चालून जाणें धिटाईने चाल करणें 'हाता जो सरसावला नवरसामागारि शुभारसा।'—२ १७ ३ वाढणें चढें होणें अगान भरणें, जोमानें वर येणें 'मदें मासे सरसाविला। खांदी सादी भरोनि।'—दा ३ १ १६ 'एका वर्षीत ही पदा कशी सरसावली, आता मोठी बायको दिसते' ४ उठणु होणें तयार होणें, बराबरास उठणें, आवशानें पुढें हाणें—सक्ति १ जवळ करणें, जवळ येणें, सन्निध आणणें २ बाजूला करणें दूर करणें, सरकविणें ३ पुढें करणें, सारणें घरोघरी शीप अखड त्याच्या सरसावुनि वाती।'—घन द्यामाजी भुपाळी ४ तयार करणें ऊजित दशेध आणणें 'गुण्यक्षेत्र सरसाविलें।—रावि [सरसा]

सरसिज—न कमल [स] सरसिजोद्भव पु. व्रजदेव सरसिजोद्भवकुमारी—की सरस्वती

सरसी सरसी बाजू—सरसी पदा

सरसुदी-सोदा—वि आपला, बघात आलेला, सज्ज 'वेन बरोबर म्हणाले राहू घरी बशी सरसुदी।'—पग १८ ४३ [सरस-सरस]

सरसोवरदा सरसोवरी—किवि चढाई करून वृष्टावत काढून, चाल करून, धिटाईने, लागळीकरून पुढील वाक्यचारास

जोडून योजावत—कड्या करणें, जवाब देणें, शिज्या देणें, चाटून येणें, अगार पडणें

सरस्वती—की १ व्रजदेवाची पत्नी २ व्रजदेवाची कन्या, गणपतीची बायको ३ वाग्देवता, गायन, कला वगैरेची अधिष्ठात्री देवता 'जरी प्रकट सिद्ध सरस्वती। तरी मुक्या आपी भरती।'—झा १ ७८ ४ वेद शास्त्रें, वगैरे ग्रंथ, विद्या ५ वाणी, वाचा, भाषा ६ वर्षपतिपदा, दसरा वगैरे दिवशीं पाटीपूजनावरिता

मुळें पाटीवर रेखाची काढतास तो आकृति ७ एक नदी, ही पत्रा वात आहे, तसेंच प्रयाग येथील त्रिवेणीसंगमामध्येहि गुप्तकपानें येऊन मिळत अशी समजुत आहे अशी समजुत अनेक ठिकाणी आढळून येते उदा० महावल्केष 'मार्जी गीता सरस्वती गुप्त'—झा ११७ ८ सुंदर व अस्वलिन, भुरग्याविणी छोम म्हण तात ९ (साकृतिष्ठ) गुप्तपत्र [स] ० अनध्याय—उ आश्विन शुद्धपक्षात मूळ नक्षत्र असता सरस्वतीचे जावाहन, पूजन वगैरे ध्वज मंडपापर्यंत करत त हो काल ० दान—न १ लेखी बघन, लेखी काप, लिहून दिलेला लेख (किं० दणें, लिहून दणें) २ लोखी बघन, करार (किं० दणें) ० पूजन—न १ आदिन महिन्यात मूळ नक्षत्र असता सरस्वतीचे जावाहन करून पूजा वगैरे करतात

तें २ दिवाळीतील बहीपूजन
सरहंग—पु सेनापति दखरेल करणारा, मुख्य [फा]
सरहद-द—की सीमा, नवगंडा शेवट [फा]
सरळ—उ (मंडात) एक धूपण, आगतील मोठ्याचा सर 'मोतियावे दुसरे। सरळावेनि पतरे'—शिपु ४०४ [स सरळ]
सरळ—की (कों) भाताचा पेंढा, भात्याण, भाताचे कांड सरळ पहा
सरळ—वि सरळपदा [स] ० व्याज—न साधें व्याज, कवळ मुदलावर घतलेलें व्याज, याच्या सरळ घकवाड व्याज सरळणें—भक्ति १ सरसावणें, धिटाईने पुढें येणें तडबडणें पुढें जाणें २ बाकीला लागणें, जोमानें वाढणें (पूल, रोप) सरळ सोडणें—कि (काई) यादेंस खोंड क्षारज असता तो व्याजला खराक हाण्यासाठी यादेंची चार न काढतां सवे दुध खोंडस पाजणें सरळी—की १ पाण्यात समोर मारलेली मुळुंडी, पाण्यात जोरानें सरळ जाणें २ मोकळीक, स्वातंत्र्य 'मग मुलें तुज सरळी। दिवली आहे।'—झा १२ ११६

संरक्षण—न सभाळ, रक्षण राखण, निगा, जपणूक काळजी पणें [स समुंरख] सरक्षक—वि काळजी घेणारा, रक्षणकटा, सामाळणारा, रखवांदार, पहारकरी ० जकात—की स्वदेशातील उद्योगधंद्याची पांड-हावी म्हणून आयात मालावर बसविजेची जहाज, पटी, कर संरक्षणीय—वि रक्षण करण्याय

योग्य, राखण्याजोगें, जपण्यासारखें, सामाळण्यासारखें **संर-**
क्षिणें—उक्ति राखणें, काळजी घेणें, जपणें, सामाळणें, निगा
राखणें **संरक्षित**—धावि रक्षण केलेला, सामाळलेला **संरक्ष्य-**
वि राखण्यास योग्य, राख्य, अवश्य

सरा-सर-उ १ लाव सरळ बाजू अथवा लाकूड, वासा,
तुळई, लांब सरळ सोंट २ गाढवाच्या साटीच्या बाजूचीं वरचीं
आढवीं लाव लाकूडे (खालच्यास घोडे म्हणतात) ३ (विणकाम)
वखत्तील विरळ विणीची रेखा [स. छ.]

सरा-उ १ (वों) मय, दारू, मदिरा 'त्रिया पुजुनि
सरे दती। मलते त्रियेसी मलते जाती।'—तुगा ४२७७ 'सिंदी
सरा तमाखू आक भागी।'—स्वादि २४३१ [स. सुप.]

सरा-उ (खा) सरवा पदा अखेरचीं वेधणी.
सरा-ओ नदी 'समुद्र होऊनि ओशु। सरे दाऊनि माशु।
ताई पैसा।'—अष्ट ५२१ [स. छ=सरणें]

सराईदा-उ गायक, गवयी [का सराईदन्=गाणें, सर-
इदा=गायक]

सराई-खी धर्मशाळा, मुताफरपाना, विभ्रातित्यान
[का सराय]

सराई-सराई-खी हुगीचा काठ, दगाम, मोसम; पिळें
गोळा करावयाचा पैयन्यातोरचा काळ, दिवाळा 'सराई सर्वे
काळ। बायान वजे घटिकापळ।'—तुगा ३६० [स. शरद-
शारदी]

सराई(इ)त-वि निष्णात, पटाईत, कुशल, सुप्रण, पड,
सवत्र दक्ष, सराव असलेला, अम्यस्त, अनुभवो 'सराईत होता
बाजी ज्याचा मारा सभाळिला।'—ऐपो ७० 'मी आहें सराईत
सव्यारे बाळपणाची। पुरावी हीस मनाची।'—पला २८,
[सराव]

सराउ-ऊं सराय-उ बान्यास, सवय, परिपाठ 'सुम्या
गती निलासा सराऊ देती।'—शिख ३४१ 'सराऊ न कीजे राज
प्रमारी। तरि तया जैत कैने।'—भाप ५३२ 'जैसा रणवीचा
नयेवा। सराऊ कर्तुसे।'—शिख १००४ [स. छ.]

सराप-उ राजवाडा सराई [का सरा]
सराफत, सराफतदार-ओउ सराफत, सराफतदार पदा.
सरागणें-अकि शोमणें [स. सन्नाग-रखजू]
सराजमा-उ (कर) सरन्जाम पदा
सराजामी-ओ व्यवस्था—आदिलशाही फमने [सर
जाम]

सराटा-उ १ गोखर एक औषधी वनस्पती व तिचें
बीं 'पारधी निंधी मृगा सराट अर्जो महागजालें।'—हृ१८ २९
'सिरीमपे हा नयता सराटा।'—साहइ ८१४ २ माड,

पोषळ वगैरेचा हीर कुसपट, अणकुचीदार छलपा ३ आवाजा-
तील कप, गाण्यातील लाव तान, नादातील लहरी, हेलकावा,
वैषम्य, आदोलन, द्विस्रग (किं० घेणें, वाजवणें, वाजणें)
—उ १ उलयणें, कलया २ खराटा, झाडणी, सळावी ३ तागाचें
झाड, सणकावी, पळहाटी—रूपि ४७१ [स. शर.]

सराटी-टी-उकी तीर, वाण, वाणजाल, शरजाल.
'कुलाचा सराटी। केउती जुमाची गोष्टी।'—शिख २६७
'यालागीं शौचबुद्धीच्या सराटी। अहकारातें जाहनी।' [स. शर.]

सराडणें-अकि (व) सराट्यानीं, पळहाट्यानीं आच्छा
दणें, छपरावर गवत टाकण्याच्या आधीं तें काढया, तट्या
वगैरेनीं आच्छादणें [सरा]

सराद-न धाड 'घातलें वडलाचें सराद।'—ऐपो ८०
[स. धाड, अप.]

सरासनसरी, सरानसरी-किनि सरासरी पदा
सराप-उ सर्प [स. मर्द, म. साप]
सराप-उ शाप [स. शाप, म. धाप]
सराप-उ सराफ 'पाडुरा तेन्हा सराप होवोनी।'—
रामदासी २११९ [सराफ]

सरापराज-वि सरफराज पदा—आदिलशाही फमनिं
[का सरफराज]
सरापदेह-उ राजाचा तनू अतपुर—आदिलशाही
फमनिं [का सरापदेह]

सराफ-उ १ पैशाची देवबेव, हुडीचा व्यवहार,
व्याजवडा, सोने-चांदीचा बँगर—व्यवहार करणारा, पेदीवाला,
सावसार 'खटी आणि सराफ सोनार। तेरी सायोळी
आणि कासर।'—जै १० ८० २ (ल) हणप, कजूप
[अर सराफू] ० कट्टा-काटा, सराफा-उ सराफाच्या
दुकानाची राप, सराफगरी, सराफी, सराफ बसण्याची जागा
० खाना-उ सराफकडा, सराफाचें दुकान 'दवढी बराबर
सराफकडा।'—ऐपो २१५ **सराफकडा-उ** (निंदनें) सरा
फास उद्देशून निर्भरतेनापूर्वक योजनावयाचा शब्द ० हट्टा-उ
सराफ बाजार, सराफाच्या दुकानाची राप सराफाई—
सराफी-ओ १ सराफाच्या पदा, सराफाचें काम, सराफाचें कसव
'हो बारवेळची सराफाई दिली।'—ऐपो ३७१ २ कजूप
पणा, काटकर 'प्रातिक सरकारानें खात्यात चांगली सराफी
चाळविली आहे।'—टिळे ११५२४ 'यात सराफी कर
नय'—रा ६५०९—वि सराफासवयी, सराफाच्या कामा
सवयी सराफ बाजारात काही साकतिक शब्द प्रचारात अस
तात ते—रायडा = १ पैसा, समान रायडा = दोन पैसे, एक
मई रायडा = तीन पैसे, रामदाय = १ आणा, मानाजी = १

रपया, ममानी = ३ रुपये एरवई = ३ रुपये, ऐरण = ४ रुपये, मुळ = ५ रुपये, चेरी = ६ रुपये, परिनु = ७ रुपये, टाळ = ८ रुपये, वन = ९ रुपये, अवतार = १० रुपये, पाणर = ११ रुपये, वावड = १२ रुपये, टिपड = १३ रुपये, थोपडु = १४ रुपये, तळी = १५ रुपये सराफी काथा-उ १ सराफी प्रवासील कमव, कौशत्य, हुपारी २ वज्रपणा, काटवगर सराय-छी दाव मय, मदिरा, घुस [अर सराय] सरामद-वि मुख्य -आदिलगादी फर्माने [अर सरा-नामद]

सराय-छी सराई पहा
सरायदा-उ गायक, पयरे [पा सरायदा]
सरायनी-उ शरायणी गन, जमीन मोजण्याचें माप
सरारणे-अकि सरार आवाज करून जोरानें सरळणे, पसरणे, निमरणे, सरपडणे [ध्व सरार] सरारां-किवि सरार कामा आवाज करून, मारमर, जोरानें, साराटपाने 'जवाळा लागतो फणिशरा' सो आहाजोन सरारा' दिव बेमे ।'
-दा १३४४

सराय-उ अन्व्यास, रावय, रायता 'आणि जिणे सकळ साक्षावा सरावो ।' -हा १० ३९६ [स य] सरायणे-अकि अन्व्यास होणे, रावय होणे, रायणे 'विशुभाळ फनीतीस सराव-लेल आह ।' -अक्तभा १९५

सरायले, सराय-नउ एक मातीचें भाटें, परळ, रद तोडाचें मृणात्र [स सराय]

सरासर-किवि साधनत, पूने, सराम, एकर [पा सरास]

सरासर-रां-किवि सरसर पडा
सरासरी, सरासरीस, सरानसरी-छी १ सामान्य प्रमाण, सरसकट पणारें प्रमाण सर्वांचें मिश्रण करून येणारे सामान्य गुणधर्म लक्षण (किं करणे, थापणे, होणे, बसणे जमणे, मिळणे) २ (गणित) अनेक समजातीय सख्यांच्या वर्तनेस त्यांच्या सख्याने मापून येणारे प्रमाण -किवि १ सामान्यत साधारणत सरसकटपणे, विशेष वारकाई, चिकित्सा न करता, कसे तरी, सधाकमचित २ अजमासांन, कल्पनानें, साधारण असाजानें टोकळ मानानें, वरवर पावता, विनयुक्त निधय न करता 'या परास सरासरी हजार रुपये खर्च येईल' ३ मध्यम मानानें, सर्वांचा सम प्रमाणातें दिशोव करून, सर्वोपर सारखें वादन ४ सर्वस्वी, पूर्णपणे एकरांत 'आधी तुम्हीच सरासरी हरामकोरी केरीत ।' -रा १५ ३७१ ५ (विशेषणप्रमाणें) सामान्य प्रतीचें, मध्यम प्रतीचें बसवस चालवलाळ म्हण सरासरी शुधभाभर नदीच्या पात्राचें एकर

पाणी वाहून त्याची सरासरी काढणेची खोली अर्थात ही व्यवहारास निरपयोगी आह-कारण मध्ये पाणी खोल अस्पास

सराळणी-छी उगाकरितां कळेली तिमच्या नेळची वांगट [गळ]

सराळी-छी सरणी पहा.
सरि-छी यथेथी सरी पहा 'रत्नखर्चिने रम्यें तरि न पडति मेळ सीधारे ।' -आप सराठी कथयित्री १६४

सरिया-वि सारसा पहा
सरिगम-उ सरगम पहा स्वरागम

सरित-ता-छी नदी 'की सरितां स सागर । स्थनीं केवी ।' -हा २ ६० 'न ये चातक सरिता सिंधू ।' -तुगा ८५० [स] सरितेवर-उ समुद्र, सागर

सरिका-उ लाभ, मिळकत, पायदा, मया [अर]
सरिफेदार-वि लाभदायक, पायदारी सरका पहा

सरिफि-छी बडकीचा वाप, कळ
सरिया-छीत्रव साहिदा, सर 'उमिलिया बडळ सरि

याच्या मुदिया ।' -भाए ४४१ 'जैसियाजवीं काडिलिया । ईशिकाचिया सरियता' -ह ९४ [एव सरी]

सरितास-किवि रागोपाठ, एकसारखे, ओळीनें, अप्रति प्य कमार्ने, मोळेळपणीं, घुसार्ने [अर सतर-मुळ, आनद]

सरिदता-उ शिरस्ता पडा सरिदतदार-उ शिरस्तदार पडा

सरिसा-वि सारखा समान, बरोबर, हुस्य 'तथापि दोहीं व्ययीं सरिया । मोद कराल हा भरवसा' -मुआदि ३ ८८ 'तरो न एति कहीं सरिसे । प्रवषेसी ।' -शिष्ट १७ 'माणीं नथसरिसा । पुडे देखणहि बाके जैसा ।' -हा ३ १५६ -राथ १ सह, बरोबर 'भोमकी सरिसे पावनी ।' -एकव ६ ५८ 'तकाळ आज जसेसरिसा ।' -कथा १४ ६५. 'तिजें सरितां भाजिती । मळयानीळ ।' -शिष्ट ७८२ 'शिरा जाळें सरिसा ।

शुकीनें वर्यांचा पासा ।' -शिष्ट ७५१ २ जवळ, सनिच -किवि सारखें दुस्त, नीट पूर्वेवद, समोर 'पडले सवले जयें तरे । सात्काळ सरिसें करिती तरे ।' -मुयमा ३ ७८ 'उट्ति दोन्ही आरवे । चोखिलीया सरिसे ।' -हा १८ १५९६ [स सहस, सरसा पडा] सरिसेपण-न सादस्य, हुस्यता, सारख पणा 'सरिसेपणे एकवटत ह्म- । मस्तकावरी ।' -हा १ १०

सरी-छी १ धातूची तार २ एक खियाचा सोन्याचा दागिना 'सरीयपो होय सरी गळाची ।' -साह २ ७२ 'दिसे डेली सोनियाची सरी ।' -हा ६ २८६ 'सरीसिताक मोर्वरी ।' -तुगा ३ ७७५ ३ वायूची वारीक लाव काडी, सह ४ वायवाच्या

सरोतील पाण्याचा पट, बागेतील बाण्याची राय, दह ५
 त्रिकामात दोर सरल्यासुळे पडणारी त्रिख रेपा, दुस्ता ६
 मितोच्या माथ्यावरील रेपा, ओळ, राय ७ ठण, सागावरील
 सरा ८ जात्याच्या वरच्या तडीवर वजन ठेवण्यासाठी फळेला
 दगडाचा किंवा मातीचा बाटोळ्या पेंड ९ जतु, मानेचे हाड
 १० बाण्यातील मातीचा वाघ बाण्याचे भाग पाडण्याकरिता
 घातलेला मातीचा बळ, पाटगा, चिरा [स ख-पर] सरी
 मारणे-(कासारी) गोल भादपास कड, किनार काढणे, खोदणे
 सरी येणे-(व) गळपाच्या हाडात दुखणे, हलकी येणे,
 सरीचा जोड-५ एक मुलीचा खेळ -मुलेपु १८८

सरी-ग्री बरोबरी, स्पर्धा, तुल्यता, जोड, उपमा (किं०
 बंग) 'नाही मजनी सरी पावे। ऐसे रोणही।' -हा १६ ३१९
 'शफरी ध्वज सरी न पव।' -ह २ ३ १२४

सरो-झी (कर व्यापारी) दोन आले

सरोऊ-५ सरकती, मागीदार, पाठीदार, वाटेकरी
 शरीक पटा तेथील आकार होईल तो सरीकास देऊन बावी
 बरला 'वाडवाधा ३ १०७ 'सरीक नाही दुसरा।' -मुगा
 ३६०

सरीकत-झी शतै, अट, तह -शिदि २५

सरीसर्जन-किंवि सगळीकडे, सर्व दिशाणी, प्रत्येक
 ठिकाणी

सरीसुंदी-किंवि (ना) येत, सरळ 'सरीसुंदी नागपुरा
 हून सुश्लेष गेलो असतो'

सरीसा-सरिसा पहा

सरू-५ (बों) घर, दाडा, मूठ [स तवळ]

सरू-५ सरूचे झाड, एक सरळ वाटणारे सदा हिरवे व
 शोभितं दिवणारे झाड 'माझा दुलवण्याचा सरू।' -पवा
 ४ ११ [अर]

सरूचा सरूदार-वि सरूच्या शाराप्रमाणे सरळ,
 उभे 'केलुग्री सारखी खाल सरूदार कोर घडले।' -प्रसद
 ११९

सरूडोळ करणे-(ना व) अनमान करणे, मागे पुढे
 करणे, का व्हा करणे 'आळा सोडण्यास सरूडोळ करतो' [वर्णे]

सरूप-न १ स्वरूप याकरिता चुकीने २ सौंदर्य [स स्वरूप]

सरूप-वि १ सारखे, एकाच स्वरूपाचे एकाच तोंडव
 ल्याने, सदा २ (ल) अद्भुत, नक्ष 'मग आपले वजन सरूप
 याची दृष्टा धरावी।' -पेद ६ ५६-[स सारूप] सरूपता-
 झी १ सादरप, सारखेपणा २ चार प्रकारच्या सुषींवीं एक
 ईश्वरसादरप 'सलोदता समीपता सधुपना। ते तव भिंम साडी
 सर्वथा।' -एस्स १ ६६ सरूप त्रिकोण-५ ज्या त्रिकोणाचे

तीनदि बोन परस्परशी सारखे असतात असे त्रिकोण सरूप
 प्रेरणा-झी एक दिग्गामी प्रेरणा [स सारूप]

सरेफरी, सरेफार-५ कलार, दाख विकणारा [सरा=मग]

सरेगाऊ-वि सरळ 'आले सराटी सिंवितु। सरेगाऊ।' -

-शिथु १६४

सरेमा, सरेमाय-५न बालाप्र, वंस 'करार कला त्यास
 कसुर सरेमोमही यावयाची नाही' -पया ४४ [अर सरीय]

सरेसाल-किंवि वर्षभर, सवध वर्षातून, वर्षांमधून [सर
 साल पहा]

सरोऊ-वि. विनकिडीचा, वागडा 'आपृथ्वी हे पाच
 फोक। महाभूताचे सरोऊ। सरले होती।' -हा १५ ९८

सरोख-प-वि बोधयुक्त, सकोध, रागीट -किंवि रागांने
 आवगाने, क्रोधाने 'मग मरोप बालो आदरिले।' -हा २ ८८,

सरोग-वि छण, जाजारी 'हरी सरोगु वाय जाणे।
 निदान रांगवें।' -हा ११ ९०

सरोऊ-न कमळ [स सरसू+ऊ] सरोझनी-झी
 कमल समूह सरोझनी-झी कमलिनी

सरोता-५ आडविता

सरोत्तर-री-किंवि बरोबरीने, सद्धपणे, उदामपणे
 'हीनजनासी पराबरी। गोल बोळ सरोत्तरी।' -दा २ १५२
 [सर+उत्तर]

सरोद-दा-५ एक तदुदाय, यास दात तारा असतात.
 मुख्य चार म, सा, सा, प या स्वात व बाकीच्या तीन सा, प
 व तार सा या स्वरात मिळविनाठ यास रफा असून हस्तिदती
 तुरुदपाने हे वाद्वितात [स शारदा, फा सुरोद]

सरोदा झी-५ एक भविष्य सांगणारा भिक्षेकरी, हाकोण,
 सरदा

सरोध-५ प्रतिपद, अडपळा, अटकाव [स सम+धृ]

सरोमरी सरोमरी-झी १ बरोबरी, तुलना, साम्य
 'ते गुणागुण्या धरावी। सरोमरी ची।' -हा १८ १९ २ स्पर्धा,
 चढाओढ बराबरी 'जे मीपणाचा घरुनि रोध। सरोमरी करू
 पाहे।' -स्वादि ३ ५ ३१ -किंवि १ सारखेच, बरोबर,
 सारर्या प्रमाणात समानतेने 'बी दोही सिद्धी सरोमरी।
 निषजे यायु।' -हा १६ १६ २ आदराने, भरणे, आवडाने,
 वेगाने मरीष पडून 'जे श्रितुवि प्राणेशरी। उल्ले आवडीने
 सरोमरी।' -अश्रु १ २ 'तो मावाचिय सरोमरी। नव्हेचि काई।' -
 हा १६ ३८ [सरोमर]

सरोरुह-न कमळ, पडज, सरजिज [स सरसू+रुह]

सरोवर-न मांडे सळे, मोठा जलाशय, तडाग सरोवर
 नद्याने-सती जावयास निघालेल्या स्त्रीने विधिपूर्वक तडयात
 स्नान करणे

सरोवरी—सरोवरी—मरीपद्म. 'आतां सरोवरी तुजमज.'
—तुगा १२१५

सरोसर—उ १ एक शिरोमूढ, एक दागिना २ घोड्याचा
बोक्यांत घालावयाचा एक अलंकार याचे मुखपदा व कपाळपदा
हे दोन भाग असतात 'स्वामीनीं जरी सरोसर विठ्ठल घेऊन हेणे
मृदुवा लिहिलें'—पेद ७२१ [फा]

सरोसरोसा होणे—पुरेपुरे होणे, नकोसा होणे, थडून
जाणे, कंटाळणे [सरणे]

सरोळा—उ १ सारळा पदा येरजेचा हाळा पदाण्याची
एक रीत २ एक तोंडाचा घोटवा, गव्हला [सरणे]

सरोळी—भी (वे) तांदुळाच्या पिठांत दूध, मीठ वगैरे
घालून घारक्यात करतात ते एक पदार्थ याप्रमाणेच कायलेळी,
दोश, अथोळी असे अनेक प्रकार आहेत

सर्कत सर्कती सर्कन, सर्कवास, सर्गरम, सर्गदत्त,
सर्चंदमा, सर्ताज—सरकत, सरकता, सरकत सरखरास,
सरगम, सरगदत, सरकम्मा, सरताज, वगैरे पदा

सर्पाळ, सर्पेळ—उ सरपेळ पदा

सर्ग—उ १ उत्पत्ति, जन्म, सृष्टि 'सर्गसिद्धिलयकळां
पद्यांचे घेताचि नांव भव नाशी'—नरहरि गगारत्नमाला २
अध्याय, खड, प्रकरण 'आपण रघूचे सर्वनाचपाऐवजी स्वभाव
शास्त्राचा अभ्यास केला असता तर बरे होतें असे' ३ स्वभाव
४ त्याग [स रघू] ० व्यंघ—उ खडकाव्य, अनेक प्रकारे अस
लेले काव्य

सर्ज—उ शाल नावाचे झाड ० रस—उ घाल झाडाचा
पीक

सर्जा—सरजा पदा १ एक दागिना, अलंकार, मूषण 'सर्जे
तोड पाखरा सज्जुमे कडे पडे चांगले'—साकड ३४४. २
सिंह [फा शर्शा—जगनारा, उग्र (सिंह)] ० राय, सर्जेराय—उ
एक पदवी, किताब

सर्जि, सर्जिका, सर्जिकाधार, सर्जिखार, सर्जे
खार—उ सर्जिखार, एक प्रकारचा खार याचा सावण-
प्रमाणे उपयोग करतात सर्जिभवन—न साधुमज्ये रूपांतर
होणे

सर्डी—भी कागद कागदाचे पान 'रामा, खोलीतील
पातळ सर्डी फाडून एक कुकडा भाण पाहू'—सोमण्ठल खेड्यां
तील स्वभावचित्रे १५९

सर्त—भी शर्त पदा 'बडेखान पटाण भलामई सर्तानिती
भाडला'—ऐपे ८०

सर्द, सर्दे, सर्वगर्मी, सर्दार, सर्दारी, सर्दा, सर्दा—
सरद, सरदार, सरदी वगैरे पदा

सर्द—न (गो) खाजगातील पावसाळी भाताचे पीक
'वर्षाच्या कांठी सर्दांचे व वायण्याचे मिटून हजार भव्यांचे
पीक वणारे भले मोठे अफाट खाजन दिगलें'—सत्तादीच्या
पायण्याची ९२. [स सर्द]

सर्नाट—नि (व) सवाट, रूप जोसचा सर्नाटून—किं
समाटून, रूपकोरने.

सर्व—उ साप, नाग; सरपटणारा प्राणि [स रघू]
० फंकाळी—भी एक वनस्पती [सं] ० टोळी—भी साप
टोळी, एक विषारी जनावर, हे साधार वधून मनुष्यावर उरी
भाते ० फवचा—भी सापाची कात, मोग ० दृष्टि—वृंदा—कीड
सापाचा दंश, साप चावणे 'सर्वदृष्टि जालियावरी। तीन दिवस
उठती।'—दा ९८७ ० मणि—उ सापाच्या बोक्यांत एक मणि
असतो असा समज आहे तो हा विमारक आहे अशी समजूत
आहे ० दीर्घ (हस्त)—उ (तृत्य) हाताची सर्व बोटे एकमेकांस
जोडून अगट सर्वनीच जोडणे व सर्व बोटे उभी करून थोडी
बाकतून हात उभा करणे ० स्त्र—न जन्मेजसने गेलेला सर्पाचा

यज्ञ सर्पाची—उ नडून, मुगुस सर्पासन—न धामासनाप्रमाणे
जमीनीवर साफ निवून दोन्ही हात छापीचे बाजूला टकलेले आहेत
व कोक वर केले आहे असे आसन—उद्योग १५३ सर्पित
(करण)—न (तृत्य) पाय अचित करून मागचे बाजूवर ठेवणे,
हात रेवित करणे, कोक एकदा या बाजूस व एकदा त्या बाजूस
वळविणे सर्पाण—भी १ सापाची मादी २ घोड्याम जीभ
झाडावयाची खोब 'लगाव घेता जीभ काढतो ती सर्पाण'
—अथर्व ११५

सर्पटणे, सर्पट्या—सरपटणे, सरपट्या पदा

सर्पण—न १ जळण, जळाळ लाकडे सरपण पदा 'आगे
होवणि सप्तपोहुतबडी तो सर्वदा सर्पण।'—भो अचरीवाक्याम
(नचनीत ५ ३६०) [स धपण=शिजविणे]

सर्पेळी—भी (गो) सांखळी [सर्पे]

सर्पिल—नि बांदोळी, चकाकार, मळसुजासारखी.
[सर्पे]

सर्पांस, सर्पराजो, सर्पा, सर्पवार, सर्वत—सरपोत,
सरफाजी वगैरे पदा

सर्वमोहर—वि मोहरवद, लखवद, सीखवद 'त्यात
वित्तेक दस्तरे सर्वमोहर व कित्येक वे मोहरचीं याप्रमाणे लिहिली'
—रा ७, खलप २९ [अर सर्वमुशूर]

सर्चारी—उ हंगाल, भारवाहक, ओझेकरी—राज्य ९१०
[फा]

सर्म—भी (गो) वायकाची टोपी

सर्वत—स्त्री शर्थ; पराकाष्ठा 'जे सावध होते पवत
सर्वत केळी सरतासती ।'—ऐरोप ३५८ [एत]

सर्व—वि १ सगळा, सगळे भाग मिळून, सारी रास, सख्या
प्रमाण २ प्रत्येकजण मिळून, सगळा गट जमाव, समूह
३ सगळा काल, अवधि, विन्मार वगैरे ४ पूर्ण संपूर्ण, अवघा
पुरता, परिपूर्ण, सवध, न वगळता पूर्णता [स सर्व, या सव्व
सिं समु ५ सम, हि सब स पई=बापे] ० कर्ता—वि
सगळें करणारा, उत्पत्तिकर्ता, सगळें बनविणारा, अवघ्याची
रचना करणारा ० काल—कवि १ सगळा वेळभर, सर्व अवधि
संपेपर्यंत, सर्व वेळां, विवक्षित सगळा कालभर २ सतत, नेहमी,
सर्वदा, सदादित ० कालीन—वि शाश्वत, सर्वकाल टिकणारे
० खापी—वि १ ज्याच्या टिकाणी कोणत्याहि वस्तूचा उपयोगी
अथवा निरुपयोगी, अवश्य अथवा अनवश्यक अशा सर्व
वस्तूचा खप होतो असा २ ज्याला कोणतीहि कपलीहि वस्तु
पालत असा ३ सर्वोन्नतिता खणारा, काम करणारा, कोणा-
साठीहि परिश्रम करणारा सवार असा ० गत—वि सर्वव्यापक,
सर्वव्यापी; सर्व टिकाणीं ज्यांचे अस्तित्व, वास्तव्य आहे असा
'वैतन्य आहे सर्वगत । ते तत्त्व मन । स्वीकारिते ।'—शा २
१२६ ० गामी—वि सर्वव्यापक, सर्वत्र ज्यांचे गमन आहे
असा, सगळीकडे जाणारा ० गुणसंपन्न—वि सगळ्या गुणांनीं
सुख सर्व तहेनें पूर्ण, सर्व बागल्या गुणांचे अधिष्ठान
० जनीन—वि सार्वजनिक सर्व लोकांसवधी ० जाण—वि
सर्वज्ञ, सगळें ज्ञान असणारा, सर्व जाणणारा 'काय पूजति
मी नमो । जाणवे जी सर्व जाणें ।'—तुगा ११५८ ० जित्त-
वि १ सर्व जिंकणारा, सर्वोच्च समन करणारा, सर्वोच्च ताब्यात
देवणारा २ सर्वोद्भूत प्रेक्षक ० त्त—कवि १ सर्व दिशानी,
सगळीकडे, सर्व बाजूनी, दसदिशा २ सर्वत्र पूर्णपणे विपन्न
० तत्त्वस्वतंत्र—वि अनिर्बंध, स्वैर 'अशा अघात्री व सर्व
तत्त्वस्वतंत्र लोकानीं हिंदु महासभेच्या निमंत्रणाकड पाहून नाके
सुरावाची रात आर्य्ये नाही ।'—मास २ १६४ ० तीर्थ—प्र
समुद्र, सागर 'गंगा न साक्षिता जैसा । सर्वतीर्थें सहवास ।
वरपदा जाला ।'—शा १८ १०९ ० तोमद्—प्रन १ देवता
रथावनसाठी एक विविध मंडन काढतात ते २ सारी दिशांत द्वारे
अपेक्ष्य प्रागाद राजाबाबा, मंदिर 'रेखिलीं परिकरे । न्युनें सर्वेत्त
भदे ।'—श्रु ७३ ३ मैन्यरचनचा एक प्रकार एक विविध न्यूड
४ अनेक प्रकार एकच उत्तर योग्य असले असे बोधे, कूट ५
एक प्रकारचे विचित्रकाव्य कोणत्याहि दिशेने वाचले तरी एकच
प्रकाराचे अर्थ येईल अशी रचना ० तोमुन्य—प्र एकसोम
याच यज्ञ—वि गवे बाजूनी होड अगळण, कोणत्याहि बाजूने
पाहिजे तरी समोर होड येईल असा (देवता, वागी, आद्यात,
हो ७ २४

गोल) ० च—कवि सर्व ठिकाणीं, स्थळीं, जागीं, सगळीकडे,
सर्व दिशास 'ईश्वर सर्वत्र आहे'—वि प्रत्येक, सगळे, सर्व
सर्वत्रास दक्षिणा दिली ० च्या—कवि सर्व बाजूनी, सर्व
बाग्यांनीं दिशानीं, सर्व उपायानीं, पूर्णपणे, सुखीच, नि शेष,
निश्चित खचित, कदाहि 'मज आणवें सर्वथा नाही । मन
बुद्धिदारी । स्थिर नोहे ।'—शा १ ११५ 'मना सर्वथा
पापुद्धी नको रे ।'—राम ० चैव—कवि केव्हाहि, सर्व
प्रकारे दिशानीं, बाजूनी ० दर्शी—द्रष्टा—वि सर्वसाक्षी, सर्व
वाहणारा, ज्यास सगळें दिसते असा ० द्वा—कवि नेहमी,
सतत, सर्वकाळीं ० दुःखक्षय—प्र सर्व दुःखापासून मुक्ता,
मोक्ष ० घन—न (गणित) धेडीतील सर्व पदार्थाची वेरीज
—छज १७३ ० नाम—न (व्या) स्वतः निश्चिदाश्रयितक
नमता पूर्वापरसंचारनें कोणत्याहि नामावद्ध भोजता येतो
असा शब्द ० नियंता—वि सर्वांशर ताना बालविणारा, सर्वांचे
नियमन करणारा ० न्यास—प्र सर्वसंगपरित्याग, संघन,
कुटुंब आश्रित, सगार वगैरे सर्व गोष्टी सोडून देणे, सर्व ऐहिक
गोष्टी टाडून देणे, त्यापासून अलिप्तता, मुक्ता ० पाक—प्र
खोर, शोर ० पित्री अन्नावास्या—स्त्री भाद्रपद महिन्यातील
अमावास्या (या दिवशीं सर्व विवाहांचे धाड करितात यावरून)
० प्रायश्चित्त—न सर्व पातकाबद्दल एकाच बळी ध्यावयाचे
प्रायश्चित्त सर्व पापांचे परिमार्जन, शासन, सर्व दोषां
पासून मुक्ता 'सर्वथाश्रित पण्याचा त्यानीं जो निश्चय
कला'—भाग ३ ११५ ० प्रिय वि सर्वोबा आवस्ता,
लोकप्रिय विविध ० प्रहो—वि सव विश्व मारून आहे जे
कवळ लोहानें बोलून एवढार करणारा ज्ञाचाप्रष्ट 'छेडून सर्व
ब्रह्मी मारो'—सप्र १९४० ० भक्ष-भक्षक-भोता-
वि वाजेत ते खाणारा, खाण्याच्या कामी कोणताहि निश्चय न
पाळणारा इच्छा अस्वच्छ, भक्ष्य, अभक्ष्य न पहाता अपोरी
पणे खाणारा अग्नि, रात्री कावळा वगैरेसहि हा शब्द लावतात
० नाये—कवि काया-बाचा-मने करून, सर्व भावयुक्त 'तैमा
श्रीदेवी जा जीने । परानिया सर्वभावे ।'—हा ११ ७९०
'जगो वध ते सर्वभावे करावे'—राम ० भूतमृतातर—वि
सव वस्तूच्या टिकाणीं बास करणारा, सर्वव्यापी, विश्वव्यापी,
विश्वव्यापक (ईश्वर) ० मय—वि सर्व-पापी, सगंत (ईश्वर)
० मान्य—वि सगळे समान पक्ष कडल ० मान्य-मान्य
इनाम—न सर्व का साध असले इनाम, सर्वना कडल अस
इनाम, मान्यवरी इनाम, याबद्दल सनद नसते ० राष्ट्रीय
कायदा—प्र राष्ट्रांत्यातील व्यवहार नियमन करणारा नियम
० रूप कपी—वि सर्वव्यापी, सर्वांचे स्वरूप आहे असा, निधनपी
(ईश्वर) 'अनादि अविष्टु । सर्वरूप ।'—हा ३ १५० ० लिंगो—

५ कोणताहि विदिष्ट पय न अनुसरणार बैतली ० धातूमा-खी
वेदया, बातागना ० विघ-किवि सर्वप्रकारें ० येत्ता-चेदी-वि
सर्वत सर्वसाक्षी, त्रिकाक्ष ० वेपी-वि बहुरूपी, अनेक प्रका-
रचे वेग धारण करणारा ० व्यापक-व्यापी-वि सर्वत्र असणारा,
विश्वव्यापी, सर्वत्र भासणारा ० व्यन-उ गद्गद, वरड ० द्वा-किवि
सर्व दिशानीं, बाजूनीं, मार्गांनीं, रीतीनीं, पूर्णपणे, निश्चालक्ष,
दरोमस्त, निशेष ० द्वाक-ख-खी १ अनेक प्रकाशक्या
भाज्या एकत्र करून केलेली भाजी २ आले ० द्वास्ता-वि
सर्वांवर सत्ता, अधिकार गाजविणारा ० शोधी-वि सर्वांचें निरी-
क्षण करणारा, सर्व वस्तूची परीक्षा घेणारा, त्रिघ्राह, धिक्वित्तक,
परीक्षक, शोधक ० संगपत्त्रियाग-उ सर्वसंख्या, सर्व ऐदिक
वस्तूचा त्याग, पूर्ण वैराग्य, विरक्ति ० संग्रह-उ सर्व वस्तूचा
साठा, संचय, संचरण, मिथ संचय ० सपाट-किवि अग्रेद,
सर्वत्र सम स्थिति, मोठे ० आत्मा नसतां सर्व सपाट व्हाईले ।
-दा १६ ८ १० ० संमत-वि सर्व मान्य, सर्वान परत,
कबूल अवकलें ० समर्थ-वि सर्वसत्तिमान, सर्वसत्ताधारी, सर्वा-
धिकारी ० सह-वि सर्व सहन करणारा, सर्व गोष्टींचा भार वाह-
णारा ० सहपतमान-वि सर्वांसह, सर्वांस बरोबर घेतलेल,
सर्वांनीं युक्त ० साधन-न सर्व गोष्टींची सिद्धता, सर्व गोष्टी-
बद्दल आणणें, सर्व कार्ये साधणें, करणें, बनाव बतविणें ० साधन-
साधनी-वि सर्व गोष्टी साधणारा, निद करणारा, बद्दल
आणणारा ० साधारण-सामान्य-वि सर्वांस लागू होणारा,
सर्वांस सम असा, सर्वांचा समावेश करणारा ० मला नाही
तुमचे सर्वसामान्य सिद्धांत समजत. -मुवे ३० ० साक्षी-
वि सर्व वाहणारा, सर्व भूताच्या ठायीं असणारा, कदास सर्व
दिसतें असा (ईश्वर) ० नसेन दिसलें कदा नयन सर्वसाक्षी
रवि । -बैका ५ ० सिद्ध वि सर्व परिपूर्ण, (सर्व शुद्धि
कानीं शुद्ध, सर्व लक्षणांनीं शुद्ध, संपूर्ण, सर्वग परिपूर्ण (ईश्वर)
० सिद्धि-खी सर्व ईच्छाची पूर्ति, सर्वकाम पूर्ति ० सिद्धार्थ-
वि सर्व ईच्छापूर्ति झालेला सर्व हेतु साध्य झालेला ० सुख-
नद-वि सर्व सुख व आनंद प्राप्त झालेला, सर्व सुखाचा आनंद
ज्याच्या छिन्नाणीं आहे असा (ईश्वर) ० सर्वोद्वला-वि ईश्वरींचा
शुद्ध सोबळा, पवित्र जन्मसोबळा (एखाद्या मनुष्या इनाम व करताना
सोबळें नेसला असता त्यास उपरोधिकपणे म्हणतात) २ नेहमींच
पवित्र शुद्ध, सोबळें असलेलें (ऐसाची वस्त्र, धावकी बगेर) (ही कधीं
न घुतली तरी सोबळी मानण्यात येतात याबद्दल) ० सर्वा-वि
व्यापक, सर्वांचा समावेशक ० एव दर द्वाय सर्वस्पर्शी समाधानका
रक केला ० नेले १ ३०९ ० स्व-न १ सर्व धन, सर्वसंपत्ति, सर्व
मालमत्ता, चीजवस्त बगेर, स्वतःच्या मालकीचे सर्व ० सर्वस्व
हातावे कीं किंवाच न भीडतू पण हो ० मोधमा १ ९५ २

रम, मन, धन, 'तैमै सर्वस्वे कर्म अनुश्री । परि पञ्च न सुवे
दिती ।' -शा १८ ५१० मी सर्वस्वशो तैमै । सुमतांगी ।' -हा
१ १११ २ सत्ताप, सार, ० स्वहृद-उ सर्व संपत्ति जप्त करणे,
सर्व मालमत्ता खाल्ला करणे, सर्व हिराबुन घेणे ० स्वहृद-हृती-
हृतरक-हृती-उ सर्व धन हारण करणारा, घेणारा, लुबाडणारा
० स्वहरेण-हार-न ५ सर्व संपत्तीची लूट, सर्व धन हिराबुन घेणे,
सर्व नाश ० स्वामी-उ १ सर्व विश्वाचा प्रभू, सर्व सत्ताधारी,
अग्रपति, गावभोग २ सर्वस्वाचा मातृ, धनि, सर्व वस्तूचा धनि
० स्वर्वा-स्व-किवि १ तनमनघनेकरून, सर्व वस्तुमानाबद्द २
पूर्णपणे, पुरेपणीं, एकदर, अगदीं, सर्व प्रकारें, निश्चालक्ष
वदा ० सर्वस्वी सोदा, छन्ना, लघाड, हरामी बगेर ० हृद-
हृती-हारण-हृती-नि सर्व हारण करणारा, लुबाडणारा
० हृरण-न संपूर्ण नागवपूक, नाडपूक ० ह-वि सर्व जाण-
णाक, त्रिकाक्ष, धूर्ण ज्ञानी, सर्वसाक्षी, सर्व बैता ० मुग्धा
सर्वज्ञाच्या समानीं । येयांचे अवधान हे मातो । वितवणी झत
भीची ।' -हा ९ २ स्वर्धकप-वि सर्वांस कगाडीस लावणारा
सर्वांग-न १ सर्व शरीर, बद्ध शरीराचे सर्व अवयव २ सग
वेद, पद्मगतहित वेद सर्वांगरोग-घात-उ पक्षमात्रामात्रे
सर्व शरीरास वातविदार होतो तो -थोर १ ७५५ सर्वांगा-
सन-न साक ठराणें निजून हात जमीनीवर टेकणें व त्यावर
जोर घेऊन खायापचयता आंग व पाय व उचलून ताठ
करून स्थिर होणे -संगे ३५० सर्वांगीण-वि सर्व शरीर
व्यापणारा, सर्व अंगांसर्वां सर्वा-किवि एकवितानें,
एकाप्रतेने 'ओ सर्वांगे भोता ।' -दा ७ १ २८ सर्वांवी
मेदुली-खी १ सुरळी, भावीण २ वेहसर छी सर्वोत्तर-
नि सर्वांच्या अंतःकरणांत राहणारा ० मन सर्वांतरीन कविपती ।
अरि मित्र या ।' -हा १ १६१ सर्वांतोर्दी-किवि सर्वां
मुर्खी प्रत्येकाच्या सुखोत्त ज्याच्या त्याच्या तोंडातून सर्वां
रमना-वि १ अनोमाचें करून, अंत करणपूर्वक, तनमन-
घने करून ० धन कामासि निजमुक्त । सर्वात्मना नार्हा देख ।'
-एमा २३ ४३५ २ पूर्णपणे सर्वस्वी, निश्चालक्ष ० हा
सर्वात्मना ल्याव लाई २ ३ सुधीं, अगदीं, कव्हाहि, कोण-
त्याहि तऱ्हेने, साफ (नाही-निषेधाधिक शब्दाबरोबर संपणे)
'मजपापुन ही गोष्ट सर्वात्मना पचावखची नही' -रा ३
३०१ सर्वात्मा-उ सर्व प्राणिमानाच्या छिन्नाणीं असलेला
जीवात्मा, चैतन्य (ईश्वर) सर्वांघाई-किवि सर्वथा (अप-
प्रस) ० असा पुण्यरूप दृष न सोरी भोग सर्वांघाई ।' -रेपो
४०९ सर्वाधिकार-उ पूर्ण सत्ता, सर्वांवर सत्ता, ताबा,
नवेव सर्वाधिकारी-उ प्रमुख, मुख्य, सर्वप्रतापीध,
(इश्वरान्या राजाचा हेतुपूर्वक मुख्य प्रधान) सर्वाधीत-

नि सर्वे अध्ययन शास्त्रेण, सर्वे विषय शिक्षलेण, निष्णात
-विदि ११८ सर्वाभ्युत्थिति-धी सर्व जगत्वा, अनेक प्रधा
रत्वा, अनेक मोक्षीवा अनुभव सर्वाभ्युत्थिति-भरी-भोक्षी-
वि १ वातेल तें खाणारा, सर्वे प्रकारें आत्र व्याज खावें
असा २ अधारी, अधोरी सर्वायुद्ध-वि सर्वे तऱ्हेनें
स्वतंत्र, माफाट, स्वैर, पूर्ण स्वतंत्र, अयच्छ, नियमांनी बंद
नव्हे अस, विसगत (मनुष्य, चाल, वागणूक, कार्य, धन्य,
अपण वगैरे) सर्वायी-वि सर्वे वस्तुची इच्छा करणारा,
लोभी महत्वाकांक्षी वगैरे सर्वायी, सर्वायी-किति सर्वे
प्रकारां, सर्वेस्वी, हस्त-हनें, प्रत्येक स्थीनें 'वेदय न्यव
सायत आप। दिवतो निपुण सर्वायी।' सर्वाभ्य-वि किति सर्वे
प्रकारे सर्वे तऱ्हा, सर्वे कामांतील 'सर्वान्य कारभारी'
-चिच २ सर्वायिष्ट-न सर्वे जगावरील सामान्य संकट,
अन्यामान्य बीबा, अनेक लोकांस पापक दिवा अनेक प्रधा
रवें सकट, पीडा, बाधा सर्वायिष्ट, सर्वायी-वि सर्वे
भागाची सवष अतच्छे, एकद्वीयाच्या उलट सर्वायी-
निवि पूजपणे, सर्वे प्रकारें, सर्वे तऱ्हेन सर्वायीं संपूर्ण,
सर्वाययवीं संपूर्ण-वि सर्वे विभागानी अवयवांनी युक्त,
परिपूर्ण, सवष सर्वायुद्ध-वि अनेक अपुढे असलेला, सर्वे
प्रकारे होयपुण पुण्यानी भलेला (प्रप वगैरे) सर्वायि-
वि सर्वांवा, सर्वांची सवष असलेला, सगळ्याचा, विश्वाचा,
जागतिक सर्वे-नमर समष्टी 'दुस्र भोगिले आपुले जीवें।
तवें कैफि होती सर्वे।' -दा ३ १० ४४ सर्वेदा, सर्वे
श्वर-उ १ परमेश्वर, लक्ष्मी 'तया स्वधर्मी सर्वेश्वरी। न
भजेल जो।' -हा ३ १० ४ २ सम्राट, सर्वभौम, सर्वाधीश
सर्वेश्वर(री)सर्वा-उ विशात सर्वेश्वर परमेश्वर अलेला आदे
अतें मत (६) पंन थोडक्या सर्वे-किति सर्वेधि, पूजपणे,
सर्वेश्वी 'अकस्मात ते राज्य सर्वे बुडाले।' -राम सर्वा
रचय-वि अत्यंत महत्वाचे सर्वोत्तम 'साम्रत हे येथ
आम्राच भोनें आपले पदरीं सर्वात्कर घालें।' -पेद ३ १८१
सर्वात्कर वि १ अत्युत्तम, सर्वोत्तम सर्वेश्वर (ईश्वर)
२ राज्य -राज्य रास्त सर्वाधिकार-उ सर्वांचे कल्याण,
सर्वावर कळते उपकार जगदुपकार सर्वाधिकारी-वि जगास
वर्तमानकारक सर्वांस उपकारक लाभदायक सर्वांपयोगी-
वि सर्वे कार्यांचे उपयुक्त, योगत्यादि कामास उपयोगी
सर्वांपरी-किति सर्वे प्रकारानी, सर्वे रीतीनीं, सर्वे पद्धतीनीं,
सर्वे लक्ष्मी [सर्वे + परी] 'समर्थे जाणोनि सर्वांपरी।' -
सुभादि ३३ २ सर्वांपरी-वि सत्यपद परित् उल्लूख
उत्तम 'शिक्षारथिलिया सर्वांपरी। मेव तो मी।' -हा १०
२२७ -किति अश्रुपणे, वरिष्ठपणे, उत्तम रीतीनें [सर्वे +

उपरि] सर्वांपधि-जी हुतावरी, एक वनस्पति सर्वांस-
छा-सनाम दि (अदिष्ट) सर्वांची, तो सर्वांचा मुजोर करतो।'
-ऐपो ४३१

सर्वेपणे-सरावणे पहा ३ नित्य हें जेविनां तेज प्रकाशत।
सर्वेति गोमटीं अश्वद्वारे। -हाम्या १५५ १
सर्वेदा-उ एक भिषेकरी ज्योतिषि-जति, दाकोचा,
दाकोचा सर्वेदा पहा 'दिवदा सर्वेदा भाऊन मेला।' -दा ३ ७ ५९
सर्वेरी-जी सरदारी -आदिच्छाही कर्मानें [फा]
सर्गली-जी विरुद्धताचे शिराघाण, शिरधर्म -राज्य
५ १७

सर्वा-उ (५) सरवा पहा अखेरचा वेवा, मुख्य पीक,
कळकळावळ वगैरे काढून घेतल्यावर शेतात किंवा झाडावर
जो अवशेष राहतो तो -गाथा १०० [सरणे=सपणे]

सर्पप-उ १ सखु शिरस, एक प्रकारची मोहरी, राई
'पक्षिपदभ्रमनें सर्प मानी अवतु खाभिष शैला।' -मोअवसेप
आख्यात (नवनीत पृ ३७४) १ वजन करण्याचे सूक्ष्म प्रमाण,
मोहरीइतके वजन

सन्दास-किति सररास, सरिरास पदा सर्वे 'सन्दास
जनतनें छुड पचाग चालू करावे' -के १८८ ३६

सल-नउ १ शल्य, शस्त्रादिकांचे टोंक, काटा, मासात
शलेला अणकुचीदार पदार्थ, कूस 'सल सिलका आणि सराई।' -
-दा ३ ७४ २ पोटात न बांदता राहिलेला गर्भ, गर्भाशयात
राहिलेला शूत गर्भ 'सल आचवें गर्भपात।' -दा ३ ६ ४७
३ (ल) मनात छुपत असलेले अपमान वगैरेचें दुःख, दुःस्कारक
स्मृति, त्रासदायक गोष्ट, पीडाकारक निमित्त 'सलें मेळीं चित्तीं
भय दशमुलाच्यादि घडवें।' -मोरामावणे १ ४१० ४ वटलेले
झाड झाडा 'विचर विजती सलें। सलतीं तियें।' -हा १६ १४६
५ वीं पेरले असता उगवलेला कोवळा अक्षर हा विपारी
जसतो न जनावरांने खाळा असता त्यास रोग होतो किरळ
पहा 'सल खाऊन शुरें मेळी' -हा १५ १२९ ७
-खो (वें) उलघन, सलक [उ घल्य प्रा साल] सल
चट्टणे-विषाद वाटणे सर्ला लागणे-पोटात सल वाटल्या-
मुळे शिजून आजारी पडणे सलणे-अकि १ बोंबणे, टोंबणे,
छुपणे आणीं वेहाची छनी जिनी। जेणे आली ते चित्तीं। सलेना
जवा। -हा १३ ७३१ २ (ल) न खपणे, सहन न होणे,
दोळ्यात छुपणें मनाला टोंबून कापून राहणे, रुखरुख लागणे
(केलेल्या जुनीची, दोषाची) 'आचरणें खोटी। अपराधाची
देवीं सल्याही पोटी।' -तुणा १८८५

सल—३ कमरपडा, तळादीच्या म्यानाची दोरी, कात
ड्याचा दोरा, वादी—बदलापूर १८७ [का दि सल]

सलक—की उराण, शिलका, शिकक, कळ

सलक—र—की १ सरवती, पैतः शिल्प (तोफा, बटुका
बोरेची) 'जवळ यताच तोफाची व गाडदी याची सलक केली'
—ख ७ ३४८० २ पावसाची जोराची सर [अर शलक]

सलकडे—न १ सल अथवा उसण उतरायी म्हणून पातुचें
केलेलें मतरलेले कडे २ पुढाराच्या हातात घालण्याचें सोन्याचें
कडे [सल+कडे]

सलकी—की (का) कोरें, पावडें

सलग—गी—की १ दाट गिरी, सगति, विशेष परिचय
१ एकसारकी राग, ओळ 'घराची सलग लागत गेली' [स
सलग]

सलग, सलंग—वि एकपथि, विनजोड, विनसाण्याचा,
बाबुड 'सुरपणाचा सलग बाण असावा लागतो'—भाष २३

सलगम—न ताडडा मुळा, मुळाच्या आकाराचें तऱ्हा
रागचें एक भाजीचें मूळ

सलगी—की सलग पहा १ मैत्री, दाट परिचय 'मग अजुन
म्हणे सलगी। देवा हवें सतपिन्हें हन आगी।'—हा ६ १३९ २
लढिवाळपणा 'पायाशीं दवा सलगी केली।'—तुगा २६८

सलगीचा—दाट मैत्री असलेला, विशेष परिचित, घरोघ्याचा
सलग सलगत सलग—वि लागलेलें, अलड, चिकट
लेलें 'अति सलग अवस्था ह्या।'—दा १ ३८ [स सम+लग]

सलछ—वि लाडनास्पद, लजास्पद, लाजिरवाण 'जरी
आवडी आधी साच। तरी जीवितित सलछ।'—झा १८ ६४२
[स स+लछना]

सलज्ज—वि लज्जायुक्त, लज्जाशील, विनयशील, नम्र,
जागर [स स+लज्ज=लज्जणें]

सलतन सलतनत सलतान, सलतना—की नीनउ
१ चतुरा सैन्य सर्व साधनासह सैन्य 'युगमे व सलतन दोन
कोसावर उतरले'—ख ९ ४४५५ 'महादिक सर्व सलतनत
पेऊन यऊन महाराजाचें दर्शन घेऊन'—बोलेलज्जाराम चरित्र
४० २ राज्य राजसत्ता, पातशाही, मुलतानी 'सारी सलतनत
मराठ्यांच्या घरात पातली'—पेद २१ ९६ ३ पसारा, सामान
सुपान, रगाडा, युगमे 'युगम्याचें सलतान भारी आटोपून
राहाण्याची वरचेवर ताकद करितो'—पेद १ ४० [अर सलत
न३, सलतान] सलत(ता)नगर—पु धामडें कमविणारी आत,
चमेशार 'जीनगर सलतानगर चमडें। दोहर भाट बुडव रजड।'—
—सादि ६ ५ ३८

सलद—उन सडूक, पेटी, तिजोरी, शवपेटिका 'फोडली
सलदे मोडली कुडुपें आत तुरे मोत्याने रुपये पोशाग सोन'
—ऐणे ३३८

सलद सलदें सलदें—न (कों) ताटी, शिंगें बोरेची
ताटी, काटकाचें शडप (ऊणाकरिता, फाटकाकरिता केलेलें)

सलवतपाना—पु सरतखाना पहा

सलम—वि १ पूर्ण, सगळें, अलड, विनजोड, निदोप २
दिला, सैल, शिथिल [अर सलम]

सलमा—३ १ मलमल, उंची कापड २ मळ जरातर
'मलमली सलम्याचें काम केलेला लोढाचा जोड'—ऐरापुर १०
६४८ [अर सलीमी]

सलवडी—की एक खेळ

सलह, सला, सल्ला ह—पुत्री १ समेट, सधि, तह
एवोपा 'आजवर चालत आला सल।'—रत्ना ३ २ उपवेश,
मसलत, विचार, हितवाद 'पुरदारा तीन हजारांनिशीं
रवाना करणें सला नाही'—रा १० ७६ 'हे सलाद,
उत्तम लिहिती'—बाबुडा ५०८२—किवि बरें तर,
तस होऊ या, टीक 'सला, तुमचें का होईना' [अर सलाह]
० अंडीस—उ उत्तम विचार करणारा ० ऐन—की योग्य व इष्ट
गोष्ट, ऐनसलाह 'नवाब साहब खेमेदाखल जाले ह सलाह ऐन
पडली'—रा १९ १०४ ० कार—गार—पु सलगागर, मसलत
देणारा, दिलाची गोष्ट सांगणारा—जोरा २९ ० सलवीर—की
सलगमसलन 'जे होणे तें तर्फेनच्या इतलपाने व सलाहद्विरीने
झडवें'—रा १० १६७ ० दौलत—वि राज्यास इष्ट, दौलतीस
हितावड 'दोघेदि कदरी व मकरी त्याची उपेक्षा करणें सलाह
दौलत नाही'—रा १९ १००. ० नेक—वि हितावड, इष्ट, उप-
युक्त योग्य 'सलाहनेक असेल त्याची आपण आज्ञा करावी'
—रा ५ २०५ ० मामला—उ सलामसलत, तहाची वागपाट
'लडाई करावी, सलधामाल्याची गोष्ट करावयाची नाही'—ख
४४१२ ० यल—वि समयोचित, प्रवणास योग्य 'आतां रद्दावें
हें सलाहवक्त नाही'—खरे ८ ४३५१ ० सैल—पु केरफळा,
प्रदास बवैर, मुशाफरी, स्वारी 'तो दूर देश घगाट मुलुख सलग
गेने सलसैल आले कलन।'—पया ४ १८ [सला+सलह]

सला, सल्ला—३ बोटातील वडें वळें, आंगडी
सला—वि (सांकेतिक भाजीवाजार) दहा
सलाह—वि गारपूर, लयटून, सलद 'नारंगी सलाह
लाफ्या। काडिणी सुफळ चांगल्या।'—प्रदा १५४

सलातीन—उच्च राजपुत्र 'पातशाही सलातीन आदित
त्यास उपोपणें पडतात'—रा १० २०४ [अर सुलतानचें
अनेक बवण]

संलाप—प्र भाषण, समाषण, सवाद [स]

सलावत—स्त्री १ छाप, वचक, दसरा, धाक, धास्ती, मजबूती; जरब, 'दस्ताजी शिंदे याची दुराणोक्ष सलावत होती' -भाव ६२ २ वचस्व, प्राबल्य, उत्कर्ष, दैवानुकूल्य -वि. मजबूत, सुरक्षित 'तो दुर्ग अद्याप्य सलावत' -भाव ३ [अर सलावत] ०नुचा—प्र एक प्रकारचा चर, खदक 'सलावत कुपे खणवयास वेल्दार लाविले आहेत' -पेद १० ४३ ०पणा—प्र १ हुकमत, वचस्व, छाप पाडण्याचा गुण २ उत्कर्ष, भरभराट, यशस्विता, हुदैवीपणा

सलाम—प्र सुसलमान लोकात नमस्कार, रामराम या अर्थां अभिवादनार्थे योजनात तो शब्द 'सलाम् कल्यू कुम्' -तुम्हास शांति असो [अर सलाम्] ०चादज सलाम—उद्ग्रा अनेक मम स्कार, वदनापासून वदन सलामत—क्रि वि दाततेवें, सुखरूप पणे सुरक्षितपणे—स्त्री सुरक्षितपणा, 'धीमत् साहबास सलामत असावी म्हणजे बाकी फिकीर करीत नाही' -खर ६ ११७७ म्ह० १ दार सलामत हो पगडी पचास २ कीसोर खाई ताल सलामत जाइ ०घेसलामत—वि क्रि वि विशेष सुरक्षित, सुख रूप 'ईश्वर त्यास सलामत सलामत राखो' -रा १२ ३४ सलामालकी—स्त्री १ औपचारिक परिचय, नमस्कार चमत्का रास्तकी ओळख, साधारण ओळख, सुमाराचा सरयभाष २ नम स्कार चमत्कार, कुशल प्रश्न, रामरामी सलामी—स्त्री १ नमस्कार चमत्कार, रामरामी, पस्पर कुशल प्रश्न २ साधारण ओळख, नमस्कारपुर्तकी ओळख ३ नाममात्र कर, सलाम करण्यापुर्तका कर, घारा, वसूल, सुजरा घेण्याइतका कर ४ प्रथम सामना ५ मेगीच्या वेळचा बहुमान, 'गायकबाड सरकारास एकचोस तोफाची सलामी आहे' ६ कुस्ती खेळताना, दाडपट्टा बगैरे खेळ ताना प्रथम मंगलार्थे करावयाचा हात -वि खाली तोंड कलेली (लोक), (यावहन) वाकलेली, कलेलेली (भित बगैरे) सला मीचा हात—मलामी अर्थ ६ पदा

सलाचमी—स्त्री (५) पुःकुळी, ल्हान फोड [सलणें]

सलास—वि तीन [अर]

सलासीन, सल्लासीन सल्लासेन—वि तीस [अर]

सलित्ता—दा—प्र उगवरीची गोणी, उगचें ओझ्याचें पाणी; उडावरील ओम्हाची पिखली, भारपेटन 'उडाचे हलिते शिवायबाइ' सुतजी—बाहवावा ३ १६ 'दोर रलित सहित अलाता त्या वडाच्या तारल्या' -होला १५२ [दि राखिता]

सलिर—न पाणी; जल उदक 'सलिरिं पय जेम्' एक होजनि मीनतें मस' -हा २ १२७ [स] ०रासी—प्र समुद्र

सलीद—वि (५) पाठळ, सईल 'सलीदचें पीठ मित्र' [स सिपित]

सलीपा—प्र (नाविक होयकरी) गल्लतातील पाणी (चमत) बाहर उपसून टाकण्यासाठी केलेली पेटीसारखी जागा

सलील—वि खेळकर, गमती, चेष्टेखोर [स सलीला]

सलील—वि सोंपें, सुढम [अर]

सलीव—वि सैलसर, धिळें, क्षिपिल

सलीस—वि हलका, वेताचा, सहज सोसण्यासारखा, सेवण्यासारखा, पेलण्यासारखा २ सोपा, सुलभ [अर सलीस]

सलूक—प्र, सलोक—ख, सलुका—खा, सलोका—खा

—प्र १ समेट, मैत्री, सलूय, सलू भाव २ तह, शांतता, सुद्ध

तहकुची 'मोगलाचा तूतेंच सलुका जाला' -बाहवावा ३ ६५

'नजीबखान रोहिल्याचें हातें सलुका करून' -रा ६ ३३०

[अर सुतु] सलुकी—स्त्री—वि शांतताप्रिय 'मारो आपाजी

सहाणे माणूय सलुकी, म्हणून त्याणीं हें कार्य केलें' -ख १ ४५१

सलून—प्रुन १ आगाणाडीचा मोठा डबा 'डुसरा सलून

पाठविला यद्दाराजा कारण' -गापो २६ २ हजमतीचें डुकान [ह

सलून]

सलेप—वि सदोप, मलिन, विट्टत, विषडलला 'आमुचि

याचि दिदी सलेपा [जे सामान्यचें दखती] -हा ११ २९१

[स सलेप]

सलो—प्र देव, छळ [स छर]

सलोकता—स्त्री चतुर्विध मुर्चीतील एक मुर्चि, देवलोकी

वास्तव्य 'लोधी रहवें ते सलोकता' -दा ४ १० २४ [स]

सलोखा—गा—प्र सलूक पदा

सलु—न सल पदा 'तें जीवित सल मी मानी' पदपत

विहाग्री' -ह ६५ [सं. सलय]

सलुहा—घावि सलप पदा

सल्ला—प्रुकी सल पदा १ समेट, तह, सुद्धतहकुची 'सल्ला

ममता राज्यासीं करून' -चिद ७९ २ उपदस, दितवाद,

मसलन 'सला ऐकना झाला विषोड' -ऐगो १२६ -क्रि वि

बों तर [अर सल्ला] ०गार—वि दितवाद सांगणारा,

मत्रो, शबिब ०गारमडळ—न सग दंगारी नडळी ०मस

लत—की विचारविनिमय, सलपत, दितवाद उपदेश (किं

दणें साणें शिकवणें)

सल्लास—वि तीरा [अर सल्ला] सल्लासीन—सल्ला

सेन—वि तीस आसी वंरणनेत योजनात

सर—प्र ऋतू सल, याम [म] सत्रास—वि यज्ञागमूत,

यज्ञाचें उपयोगी 'उद सत्राग कुमानल, परि उपभागेचित्त्य

नल्लाघो' -मोहन ४ ७५

सय—स्त्री (अप) चव, रस्मि, स्वाद चव पदा

सय—स्त्री. उत्तरदिशा. [सं. सयम्=बाबा] सयचा
सयेचा—वि. उत्तरेकडील; उत्तरदिशेचा.

सयई, सयई, सयंय—स्त्री. १ अम्यास; परिषद; राबता
२ आचक्रि; घट; सालमा. ३ सयाही; सयदी; सैपुष्य; प्राचीन्य.
(कि० परगे; लागणे; पाडणे; लावणे). [सं. सयय; सय्य; पु=
आनंद होणे]

सयकणे, सयकणे, सयकायणे—अक्रि. गोरी लागणे;
घट लागणे; संवय होणे; आसक्ति उत्पन्न होणे; अम्यास होणे;
राबता पडणे.

सयका—वि. (व.) मूर्ख; पुरा. ' सयघा दयया झाला. '
[सं. सवै]

सयखण—वि. (व.) संवय; संपुर्ण. ' सवसाण पोळी वाढ. '
' सयखण जाणा सांपडली. '

सयंग—वि. दवस्त, अवमोली; पोड्या किंमतीचे. ' सयंग
झाले सयंग झाले. पारा झाले बंदरीचे. ' —पुणा ३६४६. ' तयाचे
बाक्य सयंग. केले मज बघायें. ' —हा १८.१६१०. [सं. समपे]
म्ह० सयंग सयदा हगवण लावी. सयंगणे—अक्रि. दवस्त होणे.
सयंगई—स्त्री. रस्त्याई. ' सोडूळ बमोरी तीस बत्तीस रोर या-
प्रमाणे सयंगई त्याजकडे होती. ' —आव ५६.

सयंगडी—डा सयंगडी—उ. रोडगडी; गोबती; सडकर;
सांगाती. ' तो मद्रनाचा जाण सयंगडा. ' —कथा १.३.६०.
' लाविले पिसे सयंगडिया. ' —पुणा ३६२. [सं. सयंगडी]

सयंगण—प्री, सयंगणणी—प्री—स्त्री. पिडाची कापणी,
काढणी; लाणी. सोयणी पहा. ' न पेरितां शेती जे कां सयंगणिया
जाती. ' —अप ९.५८ ' एरले तम करी. सयंगणी. ' —हा
१३३८. सयंगण, सयंगणै—अक्रि. पिडाची कापणी करणे,
सोतातून पीक काढून आणून साठवणे. [सं. सम+गृह]

सयवड—वि. सोपे, सहज होण्यासारखे, सुलभ; सुसाध्य;
अचघट नव्हे ते. [सं. सु+वड]

सयव, सयवंच—क्रिदि. सवंच; तावडतोव; लागलीच.

सयचोर—वि. दिवावयास साव परंतु चोर; सम्य दिव-
णारा चोर; सावचोर ' परी तो सवचोराचा सागातु जैसा नावेक
रवस्थु. ' —हा ३०११. ' सवचोर लागले आगीरी इद्रियें ये. '
—आप ५०६. [सवंच+चोर, साव+चोर]

सयचडरे—(अप.) सवचडरे, सवचर पडा.

सयड, सयड—स्त्री १ फुरसत, मोठेला वेळ; नोकळीक.
' मला येण्यास कामातून सवड झाली तर येईन. ' २ अवघाड;
मोक्की जागा; रिक्त स्थान. ' चकपराचिया सवडी. माजी
चंचरला तातडी. ' —मुआदि ६८०. ' एर मनुष्य सयवयास
येखील सवड नाही. ' ३ जागा, स्थल; छिद्र; संधि; बूझ; फट.

' धन्याची आगा सयवयास येईन अशी नाही म्हणावयास सवड
देव. ' ४ (सडखपणे) जागा; प्रवेश; क्षेत्र; भाग ' निज वृत्ति
काडी. सरी माया सोडी. इद्रिया सवडी. लपू नदी. ' ५ (—स्त्री.
चक्रिक) सल. [सं. मु+वैला] सयड, सयडे, सयड्या-
शब्. (सामा.) एमोड; पुढे; समग्र.—क्रि. १ कवळ; तोडारामोर,
समस; अपरोस. २ (व.) तावडतोव; सागलीच; तेव्हाच.
सयडणे, सयणणे—अक्रि. १ उरडणे; बळन टाकणे; भाटोपणे
(कामधाम), अमविणे. २ येणे; पडणे. ' मातुची परी बाहेर
सवडे. ' —अप ७.११६. सयडी—स्त्री. रोडट; भोंव. ' म्हणोनि
तुतीची उबडी. बोलनां न पडे. ' —हा १०.६०.

सयंपे—न. (गो.) पालक. ' संवेमोपां पावडवांवा स्वहा.
पुरवण कर्णी. ' —प्रिपु १.१०.४०. (स्वर्ग) सयणी पडप-
(गो.) पालकाची झिलझिल होणे.

सयणे—अक्रि. (क.) सवाणगे पहा. देणे; पडणे, ' शि या
सयणे. ' —द्रिष्या देणे. [सं. गु. द्यु]

सयत—ती—स्त्री. १ सपत्नी; एकाच नवऱ्याची दुसरी
बायथो. २ (ल.) प्रतिस्पर्धी. ' वेदांत म्हणे मज हे. सवती
जाली. ' —हा १६ २१५. [सं. सपत्नी; प्रा. मवती; हि. सौती]
* मत्सर, सयतीमत्सर—उ. १ एकच नवऱ्याच्या दोन
बायका अमठी ह्यास परस्परविद्वल वाटणारा ह्या; द्वेष. ' म्हणे
रावणपत्न्यांनीं मारली. सवती मत्सर कठिनियां. ' २ (सामा-
न्यतः) स्पर्धा; देवा; मत्सर (कोन अनुयायी, सेवक, मुत्तचबंदरे
मधील). सयतवळा—उ. सवतीसवती; एका नवऱ्याच्या अनेक
बायका समुच्चयाने. सयतळा—सयताळा—उ. १ एकाच
छोरीं एम बहं इच्छिणारे दोन अथवा अधिक शुद्ध्य परस्पर.
२ वार; यार, मित्रकार. (गो.) सवतो. सवतीचें भांडण—न
एक शरीराचे अलं. —अपेपु २६२.

सयतचणी माघवणी—न. पावसाची लहानशी सर, पाव
साचा शिंतोडा; सुसु. [सयवणी+माघवणी]

सयता—वि. वेगळा; मिराला, अलंग; तुटक, स्वतंत्र ' तेनी
बला सता चोर. ' —एपे ३५२. ' मी एकाकी लहान धरि
सवनें. ' —मोचिराट ३.०. ' बराच आपणा सवते. ' —रास ४.६.
' तें माताचि अवघे; सवते केले. ' —हा १३.५८२. [सं. स्वत.]

सयतां—क्रि. स्वतः, खुद्द; आपणच. [सं. स्वत]

सयतुकी—वि. सारख्या वननांचे; समतोल. ' सयतुकी
काढाले. माझे जालें. ' —हा १४.५१. [सं. सम+तुक्]

सयतु—उ. १ वर्ष, साल; अन्व. २ विक्रमादित्य राजाने
ह्यापच केलेला शक. हा नमंदेच्या उत्तरेस चालतो. [सं.]

सयतसर—उ. साठ वर्षांच्या कालचकातील वर्षास संज्ञा. या
साठ वर्षांचीं नावे.—प्रभव, विभव, शुक्र, प्रमोद, प्रजापति, भंगिरा,

श्रीमुख, भाव, युवा, धाता, ईश्वर, बहुधाज्य, प्रमाथी, विक्रम, श्रप, चित्रमातु, सुभातु, तारण, पार्थिव, अमय्य, सर्वजित्, सर्व धारी, विरोधी, विवृति खर, नदन, विजय, जय, मन्मथ, दुर्मुख, हेमलथी, विरंवी, विकारी, शार्वरी, प्रव, शुभश्रुत्, शोभन, कोधी, विशावसु, परामव, हवग, विलङ्घ, सौम्य, साधारण, विशेषहृत्, परिधनो, प्रमादी, आनद, राक्षस, नल, विंगल, काल्युक्त, सिद्धार्थी, रौद्र, दुर्मति, दुर्गति, रुधिराक्षरी, रक्षाक्षी, कोधन, क्षय २ वर्षे, साल, अश्व विक्रमाचाशक्त [स] •प्रति पदा-ली वर्षप्रतिपदा, श्रेष्ठ शुद्ध प्रतिपदा, वर्षारमाचा दिवस, पादवा •पृष्ठि-ली वर्षत्रिदि पहा

संवथल-न (राजा) सपाट जागा, समपातळीतील जागा [स सम+थल]

संवदड, सौंद-ली क्षमीवृत्त 'संवदड आपटा रान धाता। हा तो दमयाचा तुरा।' -तुगा ४३७७

संवदण, सौंदण, संवदणी, सौंदणी-ली परटाचें कपडे धुण्याच भांडें 'नल खाय संवदणी। बरी आणिकाची उजळणी।' तुगा २४०१ 'मोरी संवदणी तेही आप।' -दा १३०० १५ 'तरी संवदणी न मानावी। मलिन जैसी।' -शा १८१४१ [स शोयनी?]

संवदर, सौंदर-प्र सौंदर, मोटव्या सोंदेल वाघा वयाचा दोर [सौंदरदोर]

संवदर-वि सुदर, वैजणा [स सुदर]

संवदरफळ-न (राजा) समुद्रफळ

संवदा, संवदागर, संवदागरी, संवदागिरी संवदा गीर, संवदास्त-प्र सौदा सौदागर वगैरे पदा 'संवदा सुत घेऊ नेणें।' -दा १९३६ 'मळवाया तो कपाळ का संवदा।' -मोममा २६३ [का]

संवदा-प्र शेतीचें एकत्र काम 'ढोल व पाळा वाजवून वसत काढण्याचें काम चालतें यास संवदा म्हणतात' -खेया [स सम+धा]

संवंधा-प्र सकेत

संवधुर-ली समतोल, समानता 'संवधुर विषहली पर म्हाची।' -भाए ९० [स सम+धुर]

संवन-प्र सूर्य -नली स्वर, ध्वनीची तीव्रता, आवाजची उच्चता, हातव याचे तीन प्रकार असतात उच्च, मध्य व नीच, किंवा तृतीय, मध्य व प्रात, किंवा प्रथम, द्वितीय व तृतीय [स]

संवग-न हलतून, सवणे 'वारवार करी मैयुन। विलंबे प वरी सवन।' -रास ११२३०. [स स्तु-सव्]

संवफळ-फळी-फळ-प्रलीन स्पर्धा, टक्कर, धडक, उढी 'दुतवूक संवफळेयासी आला। तो हिरवाची धरिला।' -शिशु ९८३ 'किंवा सरिसेपणें सूर्ये मडळी। खोत घेऊ पाहे संवफळी।' -स्वादि ६१२१ [स सम+फल]

सवय-ली (खा) गाडीची दिवळ

सवय, संवय-ली सवई पहा स्वाभाविक वृत्ति, सराव, सवना, चाल [स समय] सवया-निवि (महातु) सव खीने, सवज 'तव तुज सवया थोर आला थिमाद।' -गरतो ३३

सवया-ली समता, बरोबरी, तुलना 'उपमा देता सवया हीणा।' -उपा ७ 'सवया दीसे कारीसवाणें।' -उपा ६८ [स समता]

सवरणें, संवरणें-उकि या धातूचीं यावल्यातुमात्राच्या रूपासुद्धे तत्सम्यक्षणे होऊन उपसब्धासारखीं लागतात यासुद्धे त्या क्रियापदाचा अर्थ अधिक स्पष्ट किंवा पूर्ण होतो अथवा अधिक जोरदार होतो याचा स्वतंत्र अर्थ होत नाही 'मी देऊन सवरून बंदीचे चोर झालों।', 'हालें सवरलें आता त्याची गोष्ट क्यास?' 'भारुनसवरून' 'खाऊनसवरून' इ० [स सम+इ स्वयति-सवरतो -भाए १८३५]

सवरणें, संवरणें-उकि सारणें, आटोपणें, आवरणें, आटोकपण आणणें 'सत्रमें उवाला इदयस्सेट। न सवरे कृष्णाजलाचा लोट।' -कृ २८ 'गडिवरून न सवरेचि मज।' -उपा ८३ 'सृणळसुताचिचे बागुरे। प्रळयाजिळु का सवरे।' -भाए २१६ [स सम+इ]

सवरणें-उकि झुगारणें 'सवरित बाज्याई सरदार।' -ऐणे १८. [स सम+इ, हि सवारता]

सवरा-वि स्वैर, स्वतंत्र, उनाड, आठोक्यानाहरचा 'सदा चौपाये वचनें रितले म्हणून जीव झाला सवरा।' -पला १३ [स स्वैर]

सवरात-य, सवराती-थो-प्र वि (अप) स्वार्थे-स्वार्थी (व) सोय, ह्मणाय 'वायकाना दामिन्यांचा फार सवरात' 'त्यांना फार सवरात झुला' -मसाप १२१० [स स्वार्थे]

सवरी-नि स्वैरिणी, उदगी, सौरी, नि सग, उनाड निसग झालें सवरीव्यवरी अशुदा बळवडी।' -पला १३ 'राहमाड ही सवरी झाली।' -पला ८३ [स स्वैरिणी]

संवरीत-गवि आच्छादिलेला, वेडिलेला [स सवत]

सवर्ण-वि एकरंगी, समरंगी, एकाच रंगाचे, वगणें, जातीचे, वर्णचें, सजातीय [स स+वर्ण]

सवर्णन—न (गणित) निरनिराळ्या जातीच्या पदस एका रूपात आणणे; चढती किंवा उतरती भाजणी [स] **सवर्णित**—वि एकरूप दिवलेला

संवर्त—क—पु १ मेघ, दग २ प्रलयमेघ, जगन्मच्या ओंताच्या वळी भरकर वृष्टि करणारा दग, जलप्रलय, महापूर 'पाचारुनी सवर्तका।'—निगा ४८ [स] **सवर्तामि**—प्र प्रलयकालचा अग्नि सवर्तामि जडामाळा।'—गुच २९ १४२

संवर्धक—वि वाढणारे, उत्कर्ष पावणारे, वाढविणारे, उत्कर्षास नेणारे, पोषक, वृद्धिकारक [स सम्+वृध्] **संवर्धन**—न वाढ, सुधारणा, उत्कर्ष भरभराट, पोषण **संवर्धित**—पावि वाढलेले, भरभराटलेले, पोषण कलेले

सवर्म—वि मर्मयुक्त 'सवर्म हृदय क्लहारी।' तेथ काढण्य वेळेच्या भरी।'—शा २७१ [स]

सवयलत—की सोहलत, सौलत पदा सूट, सवड, मेळ, मान्यता

संवद्यय—पु सद्यय पदा 'नाही तर राजियादीं काही सवद्यये घरीत नाही।'—पेद १०७३

सवद्ययान—न रमयान पदा [स. शवद्ययन]

संवससरिसी—की बरोबर चालणारी, सहचरी 'सव सरिसी दिवो राती। दोनी जैसी।'—शा १३ ९५५ [स सम्+य-सर्]]

सवसा—पु १ साडू, बायकोच्या बहिणीचा नवरा—महाप २३ ४८ २ मेहुणा, नवऱ्यामुलाच्या बहिणीचा नवरा—महाप २३ ४९ [स स्वसा=बहीण]

सवसाज—की सायकाळ, सवकाळ [समय+साज]

सवसाजचा—किवि सायकाळचा

संवसाटी—की बरोबरी, साम्य, तुल्यता, अदलाबदल 'शुभसत्त्व कैचा गाठी। जेणे सवसाटी मुम्हासी।'—निगा २११ 'अधोन्मीलित निजदृष्टि। होत लयोद्भवची सवसाटी।'—स्वादि १३ २०—किवि बदली, ऐवची 'पागोट्या सवसाटी। दिली राठमाची गांठी।'—तुगा १३५१ 'त्यासी आपुलिये सव सांगी। विरुत धेईन वडावडी।'—एमा ८ २४९ [स सम्+सत्त्व]

सवसाया—की (महापु) अतचिन्ह 'तयाची सव साया। सावेन तुज।'—भाए २०१ [स शव+ञ्जसाया]

सवसार—पु सत्तार पदा 'रुपे लावण्ये दिया। कितल सवसार।'—धवळे २२

संवसारणे—अकि सरसावणे पुढे सरणे 'बाणासुख सव सारण।'—उभा १६२३ [स सम्+सर्]

संवसार—किवि बरोबर, समामें [स सम्+च] **संवस्थान, सवस्थायन**—तस्थान, संस्थापन पदा

सवळ—की प्रात काल, प्रभात पहाट 'तो सूर्य उदयो देखोनि सवळे। पापिया पुटती वळे। लडुळाचे।'—शा १६ २३९ [स सु+वेळ]—किवि तात्काळ, ताबडतोब 'तव जाला हाहाकार। देव निळाले सवळ'—व ४६५

सवळ, सौळ—वि. (वे) १ पाणवट, वेचर 'ऊस सौळ आहे' २ खारें, मचूळ 'पाणी सौळ आहे' [स शवळ?]

सवळ—पु फावा 'म्हणे माजीं लुगटीं द्विवली। आप जेआ माजी बाटिली। आणि सवळ बालोनिया नेली। आमी माजी।'—सिपु २ ४९ ५१

सवळा, सवळे—पुन (पो) सोवळा—ले पदा सवळयात उदिर भरप 'प्रठ सोवळे असणे

सवा—वि पावपटीनें अधिक, चतुर्थांशानें अधिक; एक पूर्णाक एक चतुर्थांश उदा० सवाचार=म्हणजे चारपूर्णाक एकचतु र्थांश, सवार्ये=एकशेपचवीस; सवालख=एकशस पचवीस हजार [स सपाद] **सवाई**—की १ सवापट, एकचतुर्थांशानें अधिक २ एक घट, छद याचे अनेक प्रकार आहेत उदा० एक गजा बरि एक हयावरि एक रयावरि वैजुनि जाले।—नि सवापट, चतु र्थांशानें अधिक 'कौंणचे मापापेक्षा देशें माप सवाई आहे' 'सवाई मायकराव' 'सवाईचीं मिती'—की दरमहा दशैकका सवावयाप्रमाणें व्याजाचा करार 'सवाईच्या मितीनें कजें काढून वेतात'—व्यनि ४० **सवाईजमा**—की अवतार जमा, शेतकरी व इतर पावकरी यावरील एक सात्पटी अवका जास्त पटी—गांगा ५६ **सवाईसूट**—जजा—बाद—की साऱ्याच्या पचमाशाची सूट **सवाकी**—की सवाचे पाडे एक उजळणीचा प्रकार, एकधवा सवा, बेसवा अदीच याप्रमाणें **सवाहाती**—की (खाटिक) येदीचें आतडें, (दें सवा हात लाव अमर्ते यावतून)

सवा—की १ बाजू कड, 'उभी ठाके जयातवा। तिकडे सुळें दावी देवा।'—सु आदि 'माना पत्रे टसविस्तार। दिसे दादी सवा।'—दा ६ ८ २० 'तेय बेसला होता जियासवा। तियाचिकडे मस्तक खालविला देवा'—हा ११ २५४ २ प्रकार, पदति पटी, तन्हा 'यदु पुरिले ऐतिया सवा'—भाए २६४ 'मोडोनि भागाराचा रवा। लेजे धडिले आपलिया सवा,—हा ११ ६४४—किवि बरोबर 'स्वयें दर्शनाचिया सवा। अवयियाची जाती सवा।'—अमृ ७ २५५ 'सामाजून ध्यावें देवा। आपणा धया यावरि।'—तुगा १२१०

सवाई—की सवई, सवय पदा

सवाईगवत—न एक प्रकारचें गवत यापावून कागदतयार करतात—केसरी ११ ९ ३६

सवार्चिची दोरी—ही तद्व्या मधील खाबच्या माथ्यास बाधून दोन अथवा चार दिशास मेखाना ताणून बांधलेली दोरी
सवागी—ही एक क्षार, सुदागी, टाकणखार
सवागी—उ कसबिणीचा पुद्द (सौभाग्य देणारा) एक फकीर 'सवागी फकीर आपले हातात दिव्या बागड्या घालून '—गाथा १०८ [स सौभाग्य]

सवाड—वि (व) पातळ, विरळ
सवाण—न (माण) झगेकें [साणें]
सवाण—वि (ना) सपाट, समपातळीतील [स समान]
सवाणणें—वकि (राजा) चेंदणे, ठासणे, टोकणे, खावचें नेम, बडूक यात माती, दारू बगेरे ठासणे
सवाणा—उ (सोनार) एक प्रकारचा चिमटा, चारीक चिमटा

सवाद—उ खव, दचि, स्वाद पडा 'लढिक्याची वाणी चवी ना स्वाद।'—तुगा ३०७८ [स स्वाद]

सवाद—ही दिवार, काळी गावाभोंवतालची रेतकी मीन 'दर स्वाद वसवें मजकूर'—रा १५ १३१ [अर स्वाद]

सवाद—उ १ प्रभोत्तररूप सभाषण, चर्चा, सभाषण, परस्पर भाषण २ मेळ; जुळणी, अनुरूपता [स सम+वद्]
सवादणें—वकि १ साणें, विवेचन करणे, सभाषण करणे 'जो सवादला धीरुड। अर्जुनेसी।'—हा १ ५० 'तिथीं अजुनि सिंहा पासि सवादिलें।'—पव ४२ २ सभाषण करणे, परस्पर बोलणे
संवादो—वि १ वादविवादकुशल, सभाषणनिपुण 'सवाद रहित सवादी। सग रहित निरोषाधी।'—दा २८ २३ 'श्रेमळु सवादिया होय।'—हा १२ १६१ २ जुळता, जुळणारा, अनुरूप
स्वर—उ (संगीत) रागातील मध्दवानें दुसरा स्वर, वादी स्वराशी जुळणारा स्वर या दोन स्वरात आठ रिंवा बारा युतींचे अंतर असतें वादीपासून सवादीस्वर चौथा रिंवा पाचवा असतो याच्या जोड्या मद्या—आरोहकम सा—पम, रे—ध, प, ग—निध, म—सा (तार) अवरोहकम सा(तार)—प, म, नि—ग, प—ग, रे, प—रे, सा, म—सा
सवान—वि (व) सपाट, साफ, एका पातळीतील (जमीन) [स समान]
सवाय—वि (गो) (ळ) स्वस्त म्ह सवाय खाण पोटा फुगे [सवाई, सवग]

सवाय, सवायकी, सवायी—सवा सवाई, सवाई पडा
सवार—उ स्वार, अश्वारोही, अश्वारूढ, घोड्यावर बसलेला मनुष्य—वि अश्वार बटलेला, बटलेला (गाहीन, घोड्या वर बगेरे) [स अश्वारोही, पा सवार]
घाघे ७२५

सवारणें—वकि शृंगारणें, शोमिवत करणें, नीट रचना करणें 'सवारिच्या राजमभा प्रशस्ता।'—साध ३ ३२ 'वार भोयाची पाय्खी सवारिली।'—ऐपो १४ [स सम+वृ-सवरण, सम+आर+समारचयति-समारयति-समारई, सम+वृज्-समाजने-भाव १८३४]

संवार—उ १ दाटणी, आकडेण, संकलन २ आडचन, (उच्चार करताना ओठाचें, बाळ प्रयत्न पडा) [स सम+वृ]

सवारी—ही १ स्वारी पडा 'सवाई माघवरा सवारी निघाली नवाबवरी।'—ऐपो २४९ २ एक कुस्तीचा डाव

सवार, सवारी, संवारी—ही समा, भरतीची पूर्णावस्था [स सम+वृ]

सवारी—उ १ गायनाचा एक प्रकार २ एक तालाचा प्रकार यात पंधरा भाचा व चार विभाग असतात—वि सवारी तालासवर्धी

सवाल—उ १ प्रश्न, चौकशी, वादपृच्छा २ खड्या घुसत झटलेला उई माथेतील दोहरा, श्लोक 'हेल काढून खोल आवाजांन सवाल म्हणतात',—युजा ३३ [अर सुवाल]

सवाल—उ अरबी चर्चाचा दुहावा मद्दिमा [अर सवाल]
सवाच—वि सवा, सव्वा 'सवाच लख नव कोटि वीषा'—बक्रपर सिद्धांतपूर्व १०४ [स सवाद]

सवाशा—शे—उ ब्राह्मणातील एक पोटजात, सहवासी जात

सवाशीण, सवाष्ट, सवाण, सवाणी—ही सुवासिनी पडा सौभाग्यवती ही 'घराबाहेर पडताच सवाण बायका कडे वर पणाने भरेलेली घागर'—नि २३ [स सुवासिनी]

सवारीण ब्राह्मण, सवाण्य ब्राह्मण—उ १ सुवासिनी व ब्राह्मण, पति त्रिवृत असलेली एक ब्राह्मण ही व एक पुरुष (जेवावयास कोव्यावयाचें जाव्यास योग्यता) गण सवाशीण २ अशा तऱ्हेचें ब्राह्मण व सुवासिनी जेवावयास कोव्यावयाचा विधि (किं० चालणें, कर्णें, साणें)

सवास—उ सहवास पडा 'नागातीर्थ सवास। वरिपडा शाल।'—माज्ञा १८ १०९ [सहवास]

सवासन—किं वि चानमहित 'तेशीं बोरकिलीं सवासन। इदियें विषयी।'—माज्ञा १८ १०१६ [स+वासन]

सवास—उ १ सपरनीक, सुवासिनीचा नवरा २ मेहुणा—बदलापूर २६९

सवास—वि १ सरळ, सोईचा, सुकसाण 'माई पाल्हे पडले आहें तें सवास कर' २ अनुकूल, सोईचा 'सवास पडा व आपल्या मनाजोगें काम शाले' ३ सव्य, उजवा [स सव्य+स]

सवासुठ—जी एक औषधी 'सवासुठ चार टाक' (बगोदे) प्रसविकृत्यादरी ५

संवाहन—न १ वाहन नगें, आणणें, नेणें, आरोहण 'ना आगें करी संवाहन। कर्म मिदीये।'—हा १८ ३०६ २ साथ, साधन 'उजू नोहेचि प्राचीन। नेवेचि प्रज्ञा संवाहन।'—हा १७ ३८ ३ अममर्दन, रगवणें, वेणें 'सकळतीर्थी अधिष्ठान। करी लक्ष्मी संवाहन।'—तुगा २०८० 'अगसवाहन, पादसवाहन, हस्तसवाहन ६०' [स सम्+वद्]

सविकार—वि परिणाम, प्रकार, विकार यासद 'क्षेत्र तव सविस्तर। सांगिलें सविकार।'—हा १३ १६१

सविता—उ सूर्य, रवि [स सु=प्रसवणें, सवितृ]

संविति, संवितो-संवित्ति—ची १ पूर्ण ज्ञान, योग्य समन, जाणीव 'आणि परमार्थसंवितो।'—विपू १ १८ २ स्नेह, मैत्री, मित्रासंबधी चांगली घृति, ओळख [स सम्+विद्-सविति]

सविध—वि सजातीय, सधर्मीय, सवर्ण, एकाच जातीचा, प्रकारचा [स]

संविधान—न १ संदर्भ, अनुसधान, धागादोरा (इतिहास, कथा वरीरचा), सचय, जुळणी (किं लावणें, बाणणें, घालणें, रचणें, जमवणें) 'संविधान लवकर ध्यानात घेईना'—कम-२ अथवस्था, तयारी, तजवीज 'संपूर्ण नजनाविध संविधानी।'—साहद ६ ३ [स सम्+वि+धा]

संविधानक—न कथाद्वय कथानक, गोष्ट कथानकाची रचना 'संसं नाटकास किंवा कादंबरीस संविधानक होय'—नि ५१६ [स सम्+वि+धा]

सचिनय—वि विनयशील, नेमस्त, नम्र [स+चिनय] सचि नय कायदेभग-उ स्वतः अनन्याधारी राहून व प्रतिष्ठार व फक्ता सरकारचे जुलमी कायदे मोडण्याची क्रिया

सविभाग—य विभाणी, वांटणी [सं सम्+वि+भज्]

सविधा—क्रि वि १ सद्दख, सद्दखी, साहजिकपणे 'तवे कातोपुरी जावया। तोन भागे योजिले सविधा।'—स्वादि १० ४ ५८—अमृ ६ ७५ २ आणोमाप तत्काल 'कल्पना निमे प्रति समे। भाग मन विरमे। सविधाची।'—हा ६ २१२ [स स्वयम्]

सविला—वि सवयीचा, ओळखीचा [सवय]

सविचळ—वि क्रि वि सविस्तर, स्पष्ट, विस्तारपूर्वक खुलाशा सद; विवरणपूर्वक 'आणि आधींचीं हीं मूळें। सवचली परि सविही सविचळें।'—हा १५ २०९ [स स+वि+च]

सविशेष—वि क्रि वि सविस्तर 'ते सविशेषे विणविजे।'—विशु ११८ [स+विशेष]

सविप—वि विपारी [स+विप]

सविस्तर—वि क्रि वि १ विस्तारासद, विस्तृत 'सविस्तर बटल जेसें। बीजकणिकेमाजी असे।'—हा १४१० २ तप शिलासद, विस्तृतपणें, बारीकसारीक माहितीसद [स स+विस्तर]

सविस्मय—वि आश्चर्यपूर्वक, आश्चर्यचकित, विस्मित, चकित [स+विस्मय]

सवीळ—ची (कों. कु) शिवळ पदा

सवृत्तिर—वि हक्कार, वतनदार, वृत्तिगान [स+वृत्ति]

संवृद्धि—ची १ वाढ, विस्तार, २ सुवत्ता, विपुलता,

सवृद्धि देलचेन ३ अस्त्युदय उत्कर्ष भरभराट [स सम्+वृध्]

सवे, संवे—ची सगरे सवय पहा 'सवेळाविता सव पडे।'—दा ७ ७ ११ 'टाकि टाकि अशी सव सगुणमदिरा।'—होळ १८ २४ 'ऐसेचि स्थैर्यांती होईल। सवे यया।'—हा ६ ३८२

सवे—उ समय, वेळ, काल 'सवे सारीतु पातीनिळे। दड

मायकापाशी।'—शिधु ५०४ [स समय]

सवें—शभ बरोबर सद, समागमें 'सवें सेना मृपाळ

निघाले।'—२३१ 'तयाचि मुलगासवें। वीरवृत्तीचेनि यारें।'—हा १ १२७ [स सम, समेत, सहित]

सवें, सवेंच, सवेंचि—क्रि वि आपण होऊन स्वतःच

आपोआप लागलीच, सायबतोच, तात्काळ तत्काळी 'शब्द

बोळता सवेंच नासे।'—दा ९ २ २७ 'जो मेगजिशाचि तव।

पुरती उपायाचे धावे।'—अमृ २८ 'सवेंच गाबरपुडेंच सरला।'—

ऐपो २१० 'वाहतो ओतरीं सवेंचि तो।'—तुगा १६ [स

स्वयम् स्वयम्+एव सपमेव]

सवेंच—वि सवें होणारें शिजणारें, नाशवत 'रूप सवेंच

नाम निवेंच। रूप शक्ति नाम साच।'—रावि १६ ९९ [स+

वेंच=सवें]

सवेध्या—चीनव (कों) रास-द्वानी रजसमारमत विहिणी

बरोबर वराकडील क्रियांग वयकडील क्रिया नहाण घालतात तो

समारम [स+वेधेय]

सवेदक—वि ज्ञान दणारें कळविणारें बोध करणारें [स

सम्+विद] **सवेदना**—ची ज्ञान जाणीव बोध सवेद्य-वि

स्वतः स कळणारें, स्वतः स जाणता यणारें (पण दुसऱ्यास सांगतां

न येण्यासारखे, आत्माउभय दु ख कळ दळ ६०)

सवेद्या—सा—ची स्वच्छा, स्वतःची इच्छा 'तरी आपु

छिया सवेद्या। कां न मगावासी परेद्या।'—हा ३ २६ [सं

स्व+इच्छा]

सवेसाजचा—क्रि वि ऐन सायकाळचा, अगदी संध्याकाळीं,

तिनीसां [स समय+साज]

सघेळ, सघळ—ही प्रातःकाल, सकाळ, प्रभात 'न पडता सघेळे। मानससरोवरीची कमळे।' - शिशु ७८६ - 'किवि तत्क्षणी, तात्काल 'सबळैचि वियोग पडेळ।' - झा १७ ७७० [स सु+वला]

सघैल—उ सडपर, सोवती, शेजारी 'सघैल गोवेळे नाना परी।' - दाव ८२ 'सघैलचा शुणरोष तुकणें।' - झाप्र २८२

सघो—उ (गो) बोरलें, बहुवरास वसण्याकरिता वेळेची सुशोभित जागा म्ह० १ सव्यार घोव मरप 'बोहल्यावर नवरा मरणें २ सव्यार न्हावक लागप = बोहल्यावरच ऋतु प्राप्त होणें

सघ्य—उ १ डावा हात २ (बुकीनें) उजवा हात वि १ डावा, उजवा नव्ह तो २ उलट, विरुद्ध भागचा ३ दक्षिणेकडील ४ (बुकीनें रुढ) उजवा, दक्षिण 'प्रचड डावाभुज दड भारी। सव्ये करे बाजवि कैडभारी।' - वामन, कालियामर्दन १४६ 'वामसव्य दोन भाग। परी दा नामी एकचि अया' - एभा १९६ 'स+प ते सळीं ठेविने। तेंणें सिवणी मण्यु पीडिजे। वरी वैसे तो सडचें। वाम वरणु।' - झा ६ १९४ सव्य घालणें - प्रदक्षिणा घालणें, उजवीकडे ठेवून फिरणें 'घालोनि सव्ये मग अत्रिकला।' - सावड ७ ८९ सव्यअपसव्य, सव्यापसव्य

वि डावा उजवा, उलटसुलट, शुद्ध अशुद्ध बरोबर व बुकींचे 'सव्यअपसव्य भोवडी गदा।' - एहस्व १४८ 'पकवेणें रप फिर्विती। कावे वेती सव्यअपसव्य।' - ह २६ १५५ - न (भाडाचे वळीं उलटसुलट जाणें करावें लाभें यावरून) यातापात, खपट, उपचाप सव्यगत—किवि स्पष्टपणें, उपदणें, स्वच्छपणें (दिखणारा) • **साची**—उ अजुन 'सव्यसाची सारखे शगळे माणें पढायाला।' - ऐपो ३९२ 'परिस पा सव्यसाची।' - झा ३ १४५ - वि डाव्या व उजव्या दोन्ही हातांनी काम करणारा, शुद्ध करणारा

सयद—नि (व्या) विकरण पावणारा, व्यास विमलकायादि नृत्यय लगतात असा (शब्द) याच्या उलट अन्यय [स]

सयाज—वि व्याजसह, मुळाहून अधिक सव्या, सव्याइकी, सव्याई, सव्याल-सना, सदाई ६० पदा

सव्याल—उ परशुप्रमाणें एक हत्यार (हें कृदाहीप्रमाणें माखतात) [दि सल २]

सव्योस्त—वि वीस अधिक सहा ही सख्या [स घन्+विंयति]

सव्हार सव्हारणें—सहारा, सडारणें पडा 'गाता ऐका सव्हारी।' - दा ११ १११

सदाद—वि १ शन असलेला, सदाकित, सदैवयुक्त २ भीतियुक्त, निष्ठ, निना धास्तीयुक्त [स स+शदा]

सदाक—वि यत्नान्, यत्निष्ठ, मजबूत, समर्थ, यत्नकट, जोरदार [स स+शक्ति]

संशय—उ १ शका, संदेह, मनाचा डळमळितपणा, मनाचा अनिश्चय २ वहीम, अदेशा, विकल्प, अविश्वास, विषरीत भाव ३ भय, भीति, धास्ती [स सम्+शी=निजणें]

• **खोर-वार्दक**—वि संशयी, शक्यखोर, अदेशा घेणारा, अविश्वासी • **ग्रस्त**—वि संशयानें व्यापलेला, अनिश्चित मन स्थितीत असलेला, विकल्पां भरेलेला, संदेहविशिष्ट. • **निवृत्ति**—ची संशयाचा निरास, शंकेचें निवारण, निर्मूलन, शकापडार • **पिशाचिका**—ची शकास्यी युत 'स्वतः व्या संशयपिशाचिकेस अग्र

स्थान देणाऱ्या लोकाची विचारसरणी वामच्या मतें अगदीं अग्रगण्य - गीर ५१८ • **व्याद**—उ बरस्पर विरोधी दोन मतांपैकीं सत्य कोणतें याचा निर्णय करता येत नाही अशी मनस्थिति, जगाच्या उत्पत्तिलयासंबंधी बौद्धांनी अनिश्चितता प्रतिपादन करणारे मत 'सोफिस्ट बहुतांशी संशयवादी असत' शानकोश, स ११३.

संशयात्मक—वि शकायुक्त, संशयी, अनिश्चित, संदिग्ध, गोंधळलेलें, दिकतखोर **संशयार्थ**—उ (व्याक) व्या क्रियापदाच्या रूपावरून सद्देशात्मक बोध होतो त्या रूपास असलेली सज्ञा संशयायुक्त—वि नेहमीं शका काढणारा, संशयी घृतीचा **संशयी**—वि शक्यखोर, अनिश्चित मनाचा, भ्रांतिग्रस्त, थोटाळलेला [स]

संशयस्त्र—वि शास्त्रास अनुसरून केलेलें, धोलकेलें, लिहि-लेलें, असलेलें [स]

संशुद्धि—ची स्वच्छता, शुद्धता, निर्मलता, शुद्ध व पवित्र स्थिति, साफसफाई

संशुत, संश्रित—धावि आचार दिलेलें, आभ्रयाखालील, आभ्रय असलेलें, आश्रित, रक्षित [स सम्+शी]

संशोभित—उ हळू - गंगा २५४

संशोधक—उ १ शोध लावणारा, शोध करणारा, नवीन गोष्टी शोधून काढणारा २ शुद्ध करणारा, दुरुस्त करणारा, पवित्र करणारा [स सम्+शु] **संशोधन**—न १ नवीन शोध लावण्याची क्रिया २ शुद्धि, तपासणी, चौकशी **संशोधित**—धावि शोधलेलें, शुद्ध केलेलें, तपासलेलें

संश्रय, संश्रुति—उ आधार, आश्रय, आसरा [स सम्+शी]

संश्रीकता—ची शोभा, सुवक्ता, तेजस्वीपणा 'तिच्या रंगाची संश्रीकता किंवा तिच्या आकाराचा चातुल्यपणा...' - सांकेटीसंवाद २७७ [स+श्रीकता]

संक्षिप्तता—ची संप्रमता, संयोग, चिक्कट असणें. अभ्यासाच्या चार भूमिकांतील तिसरी भूमिका [स]

संस्थित—धावि विकृतलेला कवटाळलेला, मंलम

संस्थेप—५ आरिगन, मिठी, कवणाले, सल्लता [स समन्विष्ट]

संपद्म प्रातिपात—३ सारत्सपात [स]

संपद्मपात—३ प्रहाच्या कक्षेतील कटुविंदु

सष्टम—नि मोठा, सुंदर, सुरेख, दळक (दागिना, भाडे, वस्तु) धड मजबूत, दळकट (कापड, कागद अथवा इतर वस्तु) -क्रि (व) यथेच्छ, खूप दोन्ही कुशी तागेपथित [स समन्वितम्]

ससकर—३ १ रेंव वायू खडे (धान्य, बगैरेमध्ये) मिसळलेले गदळ २ मिसळलेले धान्य, गदळ असलेले धान्य -नि मिसळलेले, गदळ असलेले, ककरमिश्रित [ससकरं]

ससकार—३ सचकार पदा बघणा

ससक्त—धावि १ सवद जोडलेला, चिकटलेला, सल्ल, बद्ध २ आसपास तात्पर पाठीमागे लागलेला, अतुरका, चिकटलेला लागलेला अतिशय प्रवृत्त ३ निवृत्तचा, सुपरिचित पतिव्रत सवध असलेला [स समन्वितम्] ससक्ति—की १ सवध निवृत्तपणा २ आसक्ति अतिशय प्रवृत्ति हट व्यासंग ३ दाट परिचय प्रसंग

ससगनी-गानी—की १ सगनी पदा दुडा पैसा, दुग्ध पैसा २ सदा रुके, जमीनीचे एक माप ' महासगनी जमीन सगनी इनाम दिली ' -शिवसाहे १०४

ससत्—की सभा [स पद्म=ससत्]

ससत्त—३ (गो) बरा ससतीक—नि (गो) पशाला

ससतणें—८कि बोलणें -मनको

ससत्तक—३अ भारतीय युद्धात सामील झालेले जिवंत पुत्र सत्यप्रतिष्ठ [स]

ससवधिक ससवधी—नि साक्षेप, परस्पर सवध नसलेले सवद्ध परस्परपक्षां निगडित ' सस्य आणि सेवक लघुत्व आणि गुरुत्व हे सवद्ध ससवधिक आहेत ' [स=सवध]

ससर—३ १ सचार गमन यज्ञा वापर २ पसारा संगति ३ चुक न्युति प्रमाद वैसे दुर्बेज ये जमिनाय. का शुभकर्म हन ठाय । तय ससरीणी जाय । शुद्धि तयाची । ' -झा ६ ४५५ [स समन्वितम्] ससरण—न १ गमन जाणें, पुढे सरणें, सचार २ जन्म स्थिति लय बगैरे, जवळील अस्तित्व, आधुन्यातील व्यापार ३ मातृम्याचे आगमन बहिर्गमन जीवकाचे फेरा ज मरणाच्या फेरा ' सरी जिज्ञाच रंग रण । को न सुकिम । ' ससरणें—अकि १ जगणें व मरणें जन्म, स्थिति, लय, मर्दन जाणें सारत्सकार्त्त जाणें, प्रमर्ग

२ सारणें, आटोपण ' म्हणोनि असो हें यापरी । तो देखे झानाची वासारी । सणें ससरले निकरी । भापु विश्व । ' -झा १३५ ३ सरघावणें, उद्युक्त होणें, प्रवृत्त होणें ' बागोरे सावरा बया गोविंदा । ससरल्या । ' -झा ११ २१६ [स समन्वितम्=सरणें] ससरा, संसारा—३ १ स्थिति, उद्भव प्रादुर्भाव ' मोक्षचा ससरा । उणा नोहे । ' -झा १४ २८४ ' श्रीरामा आणि दिनकरा । वेगळिकेचा ससरा । क्षीरसागर आणि क्षीरा । जणे शीती । ' -स्वादि १ २ ९० २ पसाय, विस्तार ' नैसा वासरेचा ससरा । देहा हों नेदी उजगरा । ' -झा ५ ५४ ' नामरूपाचा ससरा । होय जगातें । ' -झा १५ ७६ ३ लय संगति जोड ' काहेना सुचा, वैश्वानरा । जाल्याहि ससरा । ' -झा १७ ३५१ ' बोधाचा हा ससरा । जाला जो आयुतें । ' -झा १८ १७५८ ससरिसु—किवि एकदम सात्काळ ' कीं आमी घातला पोतासु । ऐसं नव्हे ससरिह्नु । बच झाला । ' -अष्ट ४ १७७

ससरा—३ सासरा श्वशुर ' भूतित ससरा अभिमाना । -अकक २ मगीश राधाविलास ' पितर माळव्यपुत्र ससरें ते पितामह साळ नातू सोयरे । ' -शिवराम, गीताचंद्रिका ४४

ससर्ग—३ १ सवध सयोग, संगति ' कीं ससर्गेनि जळ विर । ससर्ग वाळूट अरे । ' -झा १ १५ २ सचटन, परिचय, दृढगवडण, व्यवहार ३ सपरी गातिव्य, निवृत्तपणा [स समन्वितम्] ससर्गाभाव—३ (तर्क) अभाव, विनाश याचे तीन प्रकार आहेत प्राक् नैमित्तिक व कल्प, जन्म अथवा कल्पसौचा अभाव, नाश किंवा लय ससर्गित—बावि सवद, युक्त ससर्गी—नि १ सवद, निगडित, निवृत्तचा, जवळचा २ परिचित, संगत, ओळखीचा बंगर

ससरप—३ १ व्यावर्षी खयमास असतो त्यावर्षी येणारा अधिमास २ सौम्यगति हृदय सरणें, हल्लें (साप शरावेने प्रमाणें) [स समन्वितम्]

ससरा—३ १ एक पार मित्रा प्राणि, दास सारगोप २ ससाण वाचवून सक्षेणें वापरतात (गो) सतो [स सक्ष] ससावुत्रा—३ एक मुलाचा खेळ -बाळमित्र १ ७० ससे पावें न ससासारकी एकसारकी पांती, भीति वाळणें (किंवाळणें, करणें, लगणें) ससेहोलपट—की गडबड धांदल मारासार केचाचेंच रागळीकडून एकदम होणारा मारा (सास ससर्गी मिळून एकदम होण्याचे त्याप्रमाणें) ' मारा मारार, अर्भ होऊन ससेहोळण होऊन एक ठार झाला ' -भाव १५ मग चौहूदय दत्ताजीनि वे सास ससेहोळपट सहावी -भाव ६३

ससरा—३ (व) सोचा (राव कुरव्या बगैरेचा) -वशाप ८ ५१

संसाटी—स्त्री संवगाटी पदा शरोवरी 'मम माक्षिया ससागी। सुक्री जणी।' -शा १८ १५०९

ससाणा—उ एक मासाहारी, शिखारी पक्षी, इयेन, बहिरि ससाणा [स इयेन]

संसार—उ १ जग, विश्व, सृष्टि, इहलोक, सगुनि, मानवी जीवित, अस्तित्व, जगाची स्थिति 'ससार म्हणजे दोळ्यापाठे दिसणारे सर्व जग हिंवा दृश्य सृष्टि असा अर्थ आहे।' -मीर ८०१ 'शिवसिंह बटनाची विवनी ससारी। कणूच नेध।' -भाए २२९

२ प्रपच, व्यवहार, कुटुंबोपपाणि कार्ये, गृहदृश्य, पराकाम ३ विस्तार, पसारा 'नवल ऐके धनुष्या। कैसा वावनेचा ससारा। वेढा होऊ नेंद्री उजगता। परी सुखदु खे भोगी।' -शा ५ ५४

[स सम्+च] संसार उभारणे—गृहस्थाश्रम चालविणे गृह व्यवस्था पाहणे 'मुळापासिं एसावाचा सगार नसता का उभारण' -नामना २१ संसार करणे—१ गृहदृश्य करणे, परा

तील सर्व कामधाम, व्यवहार पाहणे २ (वे) ताढावे पान कापून ताढी मोथ्यात पाहणे संसार माडणे—ससारात घुसता करणे संसारास—ससारावर पाणी घालणे—ससाराचा नाश करणे 'म्हणती जाता ससारा चालू पाणी। परी अन्न दळू चक्रपाणी।' -

द-१६ ११६ संसार घुसा करणे, जाणे—ससाराचा नाश करणे 'मुळयाची ज्येष्ठ काता। मैत्री अन अर करिता। येणे पञ्चा वाट चित्ता। ससार घुषा गेला की।' संसार हाकणे—ससार बाल

विणे, प्रपच योग्य रीतीने करणे संसाराची मात्रा करणे—सर्व प्रपचाचा नाश करणे, विनाश करणे, सर्व आत्माचा मोड करणे सामानाद-० ओई—न प्रपचाचा भार, जबाबदारी, ससाराची काळजी 'म्हणे ससारजोमे माझे दियी। वैसी परी होईउ।' -

कछु-पुष्प प्रपचातील दुखें, त्रास, वेदनात, जबाबदारी ० चक्र—न प्रपचाचा गाढा, सगारयात्रा, नेहमी ससारात नेणाऱ निरनिराळे प्रसंग, अनुभव वगैरे ० ताप—दुःख—यातना—

उन प्रपचातील दुखें, त्रास, कष्ट श्रम 'आधीच ससार सापें सतत। तो हा सत्समागमें निवत।' ० धंद्या—उ प्रपचातील कार्ये, व्यवहार, उद्योग 'जेणे सकले आपसा ससारपदा' ० मान—न प्रपचातील लक्ष्य ऐहिक गोष्टीबद्दल वाटणारा आपसेपणा, प्रेम,

आदर ० भार—उ ससाराचे ओझ ० भ्रम—उ ससारातील माया पाश, प्रापचिक घुसतात, ऐहिक गोष्टीसर्वर्षी वाटणारे प्रेम व त्यात गुस्पदन राहण्याची वृद्धि ० माया—स्त्री प्रापचिक गोष्टीसर्वर्षी वाटणारा भ्रम, ऐहिक गोष्टीत असणारी सणभंगुरता क्षणिकत्व

परंतु त्याचेवद्दल सत्त्वाचा होणारा भाव 'ससारमाया साडानि। दशाच पावला स्वर्गभुवनी।' -रावि ११ १४५ ० मार्ग—उ जग विश्व सृष्टि ऐहिक व्यापार व्यवहार यांच्या खलट पर मार्गमार्ग ० यात्रा—स्त्री, प्रपचाचा रोजचा क्रम, ऐहिक दिनचर्या,

ससारातील भ्रमेक घरेकारंड प्रसंग, आयुष्यक्रम ० रदाटी—स्त्री जगाचा क्रम, विश्रुत चालकल्या अनेक पडामोडी, जीवितचक्र

० सागर—उ प्रपचाचा, सृष्टीचा अकाट विस्तार ० सात—स्त्री. ससारसुखी याजार, प्रपचाचा याजार 'तवि ससारसातेवी येउन। जो न करील ईश्वरभजन।' -महि कथा १६ ५ ० साक्षी—नि

ज्याला सर्व जगातील व्यापार दिसतात असा (परमेश्वर) ० सुख—न प्रपचातील आनंद, सुतोपभोग, ऐहिक सुखोपभोग

संसारचा गाढा—उ ससारचक्र, प्रपच, व्यवहार, जगातील दिनक्रम संसारचें ओसड—न प्रपचाची जबाबदारी, ससा

राचें ओझे संसारिक—वि १ ससारात दया, आपले रोजचे व्यवहार योग्य तरतुने करणारा, व्यवहारज्ञ, प्रापचिक २ ससारा-सचर्ची, सगारातील 'जव गुंसे रूप नोह दिटे। तवजगासि ससा

रिक गोमटें।' -शा ११ ३२१ 'ससारिक ह तुटना।' -दा ० ५ ३५ ३ ससारात, प्रपचात गडबेला, आपल्या आयुष्यातील

गोष्टींचाच बळ विचार करणारा, समारी 'मागें घोलिला ससा रिक। न्यागेंविण नव्हे रीं साधक।' -दा ५ १० १ ससा

रिया—उ समारी, प्रापचिक आत्मा गुणमय। ससारिया।' -शा १४ ३१ संसारी—वि १ प्रापचिक, ससारत गडबेला, गृहस्थाश्रमी कीपुत्र वगैरे असलेला २ ऐहिक, जगासचर्ची.

ससारणे—नकि सरसावणे, पुढे होणे, वसुध होणे 'होर हो जांले। तव पारंके ससारले।' -शिशु ८०१ 'तव देओ समा

रला।' -शिशु ६९० [स सच]

संसार—उ १ ससार पदा २ सयोग 'का ह्नेदा सुना वैधाना। जालियाही संसारा।' -शा १० ३५१

ससाक्ष ससाक्षिक, ससाक्षी—वि साक्षीदार हिंवा पुरावा असलेला, साक्षीसह (दस्तऐवज वगैरे) [स+साक्षी]

ससिद्धि—स्त्री १ नैसर्गिक स्थिति स्वाभाविक स्थिति, गडबेसुख, स्वाभाविक गुणधर्म, जातिस्वभाव २ पूर्णता, पुरत

पणा, साध्यता, समाप्ति, पूर्णदशा, फलप्राप्ति क्षप्रप्ति ३ वैराग्य, विरक्ति पूर्णज्ञान, आत्मज्ञान, यौगिक सिद्धि 'जिये वैराग्य येणें बोले। मागा ससिद्धिरूप केले।' -शा १८ १५४

[स सम्+सि+पृ] सिद्धि]

ससु—उ श्वास दम 'चरणी चाले भरला ससु।' -उवा १८४५ [श्वास]

संस्कृति—स्त्री १ सृष्टि, जग, विश्व, मानवी जीवित, सृष्टीची घडामोड विश्वपरंपरा, ससार ससरण पदा 'नेदिजेचि

संस्कृति। माया उपहा।' -शा १४ ४९ २ प्रवाह, ओघ [स सम्+च] ० पंथ—उ ससारक्रम, जीवनमार्ग, जन्ममरणदि

परंपरा 'जव न होसी लिखवहातीत त्। तन न धुके संस्कृति पशु।' संस्कृ-याचि सयुक्त, निगडोत, साधलेले, जोडलेले

संस्मृतत्व—न १ (कायदा) एकत्रपणा, अदिमफता, विभक्त
 सात्त्यानतरचा पितापुत्र, अमर भाऊ बंधूंचा एकत्रपणा २
 एकी, मिलाफ सयोग, जोड, सगति **संस्मृष्टि**—शी १ जुळणी,
 जोड, मिलाफ, सयोग, एवी २ एकत्र संग्रह, जमवाजमव,
 गोळा होणे ३ विभक्त मालमत्तेचे निरनिराळे भाग पुन्हा एकत्र
 आणणे, विभक्त मालमत्ता एकत्र करणे ४ (अळे) रूपरचि
 मिश्रण, मिश्र रूपक **संस्मृष्टी**—प्र एकदा विभक्त झालेला, पण
 पुन्हा आपला पिता, भाऊ मित्रा सुलता बंधूंबरोबर एकत्र राहणारा
 यमाधिक कुटुंबातील भागीदार

संज्ञेष्टा—प्र लोट, प्रवाह 'जेथे येते तेथे येते' नीर
 संज्ञेष्ट वाहती येतास ।'—नव १५ १७ [ध्व]

संज्ञेमिरा—प्र एच प्रकारचे वेढ माझ्या द्यापाने तुला
 संज्ञेमिरा या अक्षुराचे वेढ लागेल '—सिद्धासनपत्तिशी [स,
 से, मि, रा ही चार अक्षरे चार श्लोकार्थी आयादरें असून
 त्या श्लोकांत एताने आपल्या मित्राचा विश्वसपात कल्याची
 कथा आहे ही कथा सिद्धासनपत्तिशीत आहे]

संज्ञेष्टा—प्र घसा, गळा, मानगुदी (कि० घरणें)
 [च श्व]

संस्कारण—न सत्काराची क्रिया [स समृ+कृ]

संस्कार—प्र १ हिंदु धर्मातील काही विविध आवश्यक
 विधि हे त्रैवर्णिकाकृति आवश्यक मानतात हे सोळा प्रमुख
 मानतात पण त्याची नावे निरनिराळी आढळतात उदा०
 गर्भाधान, पुसवन, अनवलोमन, विष्णुबलि, सीमंतोत्थन, जाट
 कर्म, नामकरण, निष्क्रमण, सूर्यबलेवन, अन्नप्राशन, चूडाकर्म,
 वपनयन, महानाम्नी, समावर्तन, विवाह, औषधैवद्विक 'विदेसी
 मले मरणें। तयास संस्कार देणें।'—दा २ ७ ७७ २ शुद्धि
 करण, परित्र करणे, कोणत्याहि गोष्टीच्या शुद्धीकरता कराव
 याचा विधि, दोषापकर व गुणजनन. —कसरी २४ १ ३६,
 ३ तयार करणारी कृति, क्रिया, परिपाक (स्वयंपाक, औषधि,
 खाद्य, वस्त्रे, पदार्थ, भाजणे, चूने करणे, सुट देणे, आवना
 करणे वगैरे क्रियांनी) ४ उजळा टाणे, पूर्ण करणे, साफ करणे,
 विशुद्धीकरण करण (क्रिया, वस्तु वगैरे) ५ रूपांतर, बदल
 नवीन विशेष गुण उत्पन्न करणे, कोणतेहि कार्य करणे ६
 एखाद्या गोष्टीचा छाप टसा (उठणे), काय, परिणाम (दिशने)
 [स समृ+कृ] ७ रहित—विरहित—वि ज्याचे संस्कार झाले
 नाहीत असा संस्कारणें—कि संस्कार करणे, क्रिये, कार्य
 करणे संस्कर्ता—प्र संस्कार करणारा संस्कार्ये—वि ज्याचा
 संस्कार करावयाचा आहे तो, संस्कार करण्या योग्य **संस्का**
 रित—धावि संस्कार झालेला संस्करुण—चीत जीर्वाण भाषा,
 व्याकरणविद्ययांनी बद्ध अशी भाषा —धावि १ ज्यावर संस्कार,

कृति, क्रिया घडली आहे असा २ शुद्धीकृत, पत्र ३ अल
 कृत, व्याकरणशुद्ध, उजळा रिपळे, विद्वतापूर्ण **संस्कर्तृ**—
 की १ संस्कार, क्रिया, पूर्णत्व २ मनुष्याचे जाति अथवा
 राष्ट्रस्वकी जे राध त्याचे मापा, शास्त्रज्ञादि रूपाने व्यक्त
 होणारे चरित्र 'ज्ञातिराष्ट्रादि संघाना साक्षर्यं चरित्रम्।' **सं**
 गानवी आनीची बौद्धिक, धार्मिक, नैतिक, सामाजिक, सुधार-
 लेखी स्थिति

सस्तर, सस्तरा—वि स्वस्त, रावण, अल्पमोली, शुल्भ
 [स स्वस्व] **सस्तराघर्णे**—अकि स्वस्त होणे—सवि स्वस्त
 करणे, रावण बरणे. **सस्तराई**—की. रावणई, रावणपणा, स्वस्तराई,
 स्वस्त अस्वत्याची स्थिति **सस्तरासुकाळ**—प्र अत्यंत विषु
 लता, लयलट

सस्तरन—नि स्तनयुक्त, ज्यास आंचूळ आढेत अने
 (प्राणि) (ई) मॅम [स]

सस्तर—न शत्र, अस्त्र 'अग्नी शस्त्र मुमरिले।'—उदा
 १७ २५ [शत्र]

संस्थ—नि १ राहणारे, वांघणारे, वास करणारे, अविधित
 उदा० जलसंस्थ=पाण्यात राहणारा, वृक्षसंस्थ=माडात राहणारा,
 स्वर्गसंस्थ=स्वर्गात राहणारा २ बरे शोध हाणारे, पसरणारा,
 बाजूला, दिशकडे असणारे उदा० दक्षिणसंस्थ, प्राक्संस्थ, उदक-
 संस्थ [स समृ+स्था]

संस्था—की १ स्थापित स्थिति, स्थापत्य, मुखावड
 स्थिति, स्थिति, स्थान 'पृथ्वी सुर्याभोवती फिरत असताहि
 तिची आकाशातील राहत्या बदलेली दिसत नाही'—मराठी पद्यांत
 पुस्तक पृ ३१५ २ शोध, अंत, अखेरी, समाप्ति ३ घाबरे,
 राहणे, वास ४ कष्टुर्मासने गमन, झुलतीत घालणे, सरळ
 पणाचा व्यवसाय, सुसुट घालणे ५ रचना, पडानोड, व्यवस्था
 'जे कष्टपादि संस्था। ब्रह्मस्थाने केले।'—शा ५ २६ ६ घटना
 साहस्य कर्मसंस्था। जाणती बेबी।'—शा ५ २६ ६ घटना
 योजना, कार्यनिष्ठपण करणे, कार्याचे घेतलेली मागणी, व्यवहार,
 समा (इ) कॉर्पोरेशन [स समृ+स्था] **संस्थापक**—वि स्थापना
 करणारा, योजक, सुसुट करणारा, प्रवर्तक **संस्थापणे**—अकि १
 स्थापना करणे, योजणे, सुसुट करणे, घटना करणे, पडवून आणणे
 २ निश्चित करून स्थापन करण, ठरविणे (धर्म, विधि) ३ अधि
 शिन्, स्थानविध करणे, मांडणे (राजा, मूर्ति) [स समृ+स्था]
संस्थापक—ना-नवी योजना, निश्चित, प्रतिष्ठा, मांडणे,
 यमविधि, स्थानावर करणे, सुसुट, पाल करणे (राजा, मूर्ति, धर्म,
 विधि वगैरेचे) **संस्थापित**—धावि योजलेले, निश्चित केलेले,
 ठरविलेले, स्थापन केलेले, स्वरूढ मान्य वस्तु घेतलेले
संस्थित—धावि १ स्थिति, स्थापित, समाप्त, पूर्णतया नेलेले,

प्रतिष्ठित, निर्णीत २ राहिलेले, निविष्ट आलेले, आश्रित (सह, मात, युक्त वगैरे) संस्थिति-स्त्री १ पूर्णावस्था, वेवढ, अखंड, पूर्णता, निर्णय २ वात, कायमस्थान, युक्तता ३ ठिकाण, स्थिरता; एकामता

संस्थान—न १ राजाचा गाव, राजारहोचा गाव, शहर, लहानसे राज्य, माझिलक राजांचे राज्य २ वेवढा, साधुसंत पंडित वगैरेस नेमून दिलेले स्थान, देऊळ, मठ वगैरे सारखी ज्यास सरकारावून उत्पन्न वगैरे मिळते अशी जागा, देवाकडे, मदारडे वगैरे नेमणूक असलेला गाव वगैरे ३ देवता, साधुसंत याच्याकरिता केलेली नेमणूक [रा समंस्थ्या] **संस्थानिक**—३ सत्स्थानाचा मालक, माहजिफ राजा, ज्याच्या चरितार्थां परितो एखादे गाव वगैरे नेमून दिले आढ अशी व्यक्ति **संस्थानिक**—**संस्थानिनी**—वि १ सत्स्थानासमर्थी, सत्स्थानाभातीळ (उद्योग, व्यापारी, व्यवसाय) २ राजकीय, राजसदस्यवर्धी 'प्रस्तुतच्या अनुया' इमनी इतिहासात सत्स्थानिक घुलाखरीज आमच्या विद्या कला, दिष्टितीती वगैरे बद्दल एक अक्षरहि नाही'—नि १०५

सत्पूर—३ सवय, स्वतः, शिवाशिव, ससर्ग, योग [स समंस्थपूर] **संस्पृष्ट**—वि स्वसंयुक्त, स्वसं कण्यासारखा योग्य, स्वसं कण्यास शक्य, स्पष्टाई, स्वसंवेद्य **संस्पृष्ट**—भावित सबद्द स्वसं केलेला, योग आलेला, एकत्र आलेला, निगडित, युक्त

सस्मित—न. हास्य, किंबित हसणे **सस्मित**—नि १ हसित, हास्ययुक्त, हसरा २ (ल) विकसित

सस्य—न १ सामान्यतः वृक्षांचे फल पण विशेषतः रुढ धान्य, पीक 'ऐसेनि सस्यदि सजळा। करी धान्यजाती शुद्धळा।'—हा १५४०५ ३ धान्याचे रोप 'का फळीं सरे वाढणें। सस्यार्थे जनी।'—हा १८४०५ [च पशुनिद्रा घेणें] **सस्य**—३ धान्य कापण्याचा काल शुभी, हंगाम, लागीच दिवस 'सस्यार्थी निवडिलें। बीज जैस।'—हा १४३५२

सस्य—३ वर्णाग्रम—मनको

सस्वर—स्त्री (कु) सुसर पहा

सह—वि तीन—आदित्यादी वर्णानि [फा]

सह—वि (समासाच्या उतरपदीं) सोसणारा सहन करणारा उदा० दुसह, सुसह प्रसह निरसह [स सह]

सह—उपसर्ग याचा अर्थ १ सगटि, सबब साहचर्य २ जोड, संयोग, योग ३ वाढ, आधिक्य ४ पूर्णता, पुरतेपणा, संपूर्णता—किवि बरोबर सगतीने, जोडीने ०कार—कारिता—शुभी सदाय्य, मदत भागीदारी (काम करण्यात, क्रिया करण्यात) ०कारी-३ सहचर्यक मदतनीस, सोबती भागीदार, जोडीदार ०कारी पतपेढी—स्त्री अनेक लोकांनीं संयुक्त जबाबदारीवर पतीवर कर्ज काढून परस्परास साहा करण्याकरिता चालविलेली

पेढी ०कारी-मडळ-मडळी-संस्था—नस्त्री अनेक लवार्नी मिळून एकत्र सामुच्चयिक जबाबदारीवर कार्य करण्याकरिता चालविलेली संस्था, ०गमन—न १ सती जाणे, पतीबरोबर जीने त्याच्या चित्तेवर स्वतःस जाऊन घेणे, पती दूर मरण पावला असल्यास पत्न्याच्या पानाच्या वगैरे त्याच्या प्रतिमे बरोबर चित्तोत्थेदन करणे २ (सामान्यतः) बरोबर जाणे, सगतीने जाणे, सोबतीने जाणे ०छर—पु सांगाती, सोबती, मित्र. 'सहचर मनोधर्म' देवाचा जो।—हा १०३३—वि बरोबर जाणारा ०छरी—स्त्री १ पत्नी, स्त्राची बायको, २ मैत्रीण, सखी, सोबतीण ०चारिणी—स्त्री धर्मपत्नी, स्त्री, (स्त्राची) बायको ०धर्मचरिणी—स्त्री पत्नी, विवाहित स्त्री, स्त्राची बायको ०धमिणी—स्त्री पत्नी, विवाहित स्त्री ०पान—न एकत्र पिणे, एकत्र पान करणे ०भागीदार—पु एकत्र कुटुंबातील भागीदार, पातीदार, वाटकरी ०भोजन—न पचिव्यवहार, एकत्र भोजन, एका पर्वात अन्नग्रहण करणे ०मरण—न सहगमन, सती जाणे ०यात्रा—स्त्री सहगमन 'साध्वीची सह्याना म्हणती।'—मोमना १६८ ०वर्तमान—सह बरोबर, सहित, सगतीने, जोडीने ०वास—पु १ एकत्र राहणे, साहचर्य, एक ठिकाणी राहणे २ परिषय, मैत्री, ओळख, सगट ०वासर्णे—जति १ एकत्र राहणे, सगट होवत असणे, उपयोगात, असणे, जोडरी, चाफरी निमित्त जवळ राहणे २ परिषय, सहाय सवय होणे, निवड सहाय्य, उपयोग इत्यादी सुद्धे स्वभाव, गुणधर्म, गुणदोष इ० माहीत होणे, अनुभव घेणे ०वासी—वि १ निवड राहणारा २ एक जाद्वण पोटाजात ०सपादक—पु दुय्यम सवाक, सपादकाचा मदतनीस, सहायक 'द्विचर दे मराठा पत्राचे सहासपादक आहते'—के २७ ५ ३ ०स्वेदून—न एकदम ज्ञान, जाणीव होणे, दूर अंतरावर असलेल्या दोर व्यक्तीच्या अनात एकत्र विचार घेणे, एकाच प्रकारची स्फूर्ति होणे, विचाराची देवाण घेवण होणे (६) टेलीफनी—संकेटीत सहाय १६३ ०हिरसेदार—पु सामाईक कुटुंबातील भागीदार सहाय्याची—पु बरोबर अभ्ययन करणारा, सम कालीन विद्यार्थी, शुद्धपु सहायुभाव, सहायुभूति—पुस्त्री नपथ्येस्तुशीं तूफुता, जण्ये वदस होणारे भाव स्वतःस होणे **सहोक्ति**—स्त्री एक अलंकार, मुख्य भाषीबरोबर आनुप्रासिक गोष्टीचा चमत्कारजनक उल्लेख **सहाद**—पु विशाहाबरोबर येणारा मुलगा, विवाह करतेसमयी पूर्वपतीचा किंवा उदरात असणारा मुलगा, द्वादशविध पुत्रांपैकी एक सहोदर—वि एकाच आईच्या पुढीं जन्मलेला, एकोदर, समानोदर, सरखा (माऊ) माय बाप सुद्धा म्हणजे सहोदर। तीवरी तीर न पावता।—मुगा ४६ 'जे काळकूटचे सहोदर।'—हा १०११२

सहज—वि १ शरीर साहेला, शरीर निजमेलेला, उत्पन्न साहेला, सहजत, शरीर जन्मलेला, एकाच वेळी असलेला २ भाऊ, सहोदर, एकाच मातेच्या उदरीं जन्मलेला ३ स्वामात्रिक, जन्मजात, जन्मापासून असलेला, निरुपेक्षित, नैसर्गिक, स्वभाव ४ सुगम, सोपे 'कादीस जाणे पैशावाचून सहज नव्हे. -किवि १ कोणताहि उदस मनात न घेता, निहंतुक, उभोच, निष्कारण, स्वभाविक, आपोआप २ विशेष प्रयत्न न करता, सुगमतेने, सीलेने, साहजिकतेने, विनाप्रयत्न ३ विशेष कारण नसता, निमित्त, प्रत्य, जाया बघेर काही नसता याच शब्दाचे सहजगतीने, सहजगत्या, सहजरीतीने, सहजरीत्या, सहजा शाली, सहजासुद्धी, सहजावारी, सहजाहया, सहजाशुतीने, सहजानुद्धन, सहजत, सहजानुसार श्रयादि पर्यायशब्द होतात ० कला-छा-शी स्वामात्रिक शक्ति ० गुण-उ निरुपेक्षित स्वभाव, स्वाभाविक गुणधर्म, उपजत गुण, जन्मजात स्वभावधर्म, देहस्वभाव 'सहजगुणास न बले उपाय।' -दा २४ ८ २१ 'सहजगुण लोकी न अन्यथा कोणी।' -मोआदि २ १७ ० ता-शी स्वामात्रिकता, सहजगता ० ता-किवि स्वभावत. 'आपण सहजना पूर्णधाम।' -गुण ६१० ० प्रेरणा-शी स्वामात्रिक प्रवृत्ति, नैसर्गिक जोड ३ (३) इन्स्ट्रट 'त्यांच्या अपत्येभाला सहजप्रेरणा या सदत घालणारे' -विचारविलासित ० मित्र-उ जन्मजातमित्र, जन्मापासून सहचर, मागेभाऊ, आतभाऊ, भावभाऊ ० शत्रु-उ जन्मापासूनचा वैरी, दुष्ट भाऊ, सापत्न भाऊ, सावत्रभाऊ ० समधि-शी मनाची समाधानी वृत्ति, सविकल्प अगर निर्विकल्प कोणत्याहि वृत्ति स्वभाविक आनंदी, समतोल मनोवृत्ति, मायिक उपाधीति स्वस्वरूपी छीन असणे 'असोन मायिक उपाधि। तेच सहज समाधी।' -दा ११ १ ४४ ० सिद्ध वि १ सुगमतेने झालेले, सहज उत्पन्न होणारे सहज साध्य झालेले २ सहोत्पन्न, स्वामात्रिक, नैसर्गिक जन्मजात ० स्थिति-शी, १ नैसर्गिक स्वभाव, गुणधर्म २ सरलमार्गे स्वामात्रिक स्थिति सहजराही-उ सहजसाधुपदा सहजोद्गासीन-वि नात्याचा नव्व असा, जन्माने नाते नसलेला, स्वामात्रिक मित्र किंवा शत्रु नसलेला सहणें—अकि सहन करणे, सोसणे 'जे जे अदि बलित तु सहा सुति ते।' -मोसहा ५ २० ० वेतो मी सकला दिशास बलि हे मत्कर्म आतरे सहा।' -वेणिसहार [स सह] सहन-न सोसणे, सादणे, सहन करणे, धीर काढणे -किवि सोपे, सुलभ, सहज होणारे ० ता-शी सहनशीलता, सोशिकपणा 'वन्य विषेकी सहनता दृढ।' -दावि ४ ३५ ० शक्ति-शी सोसण्याने सामर्थ्य, सहन करण्याने बल, सोशिकपणा ० शील-वि सोशिक स्वभावाचा, धीपाचा, सोसणारा, सहिष्णु

सहनीय-वि सहन करण्यासारखे, सहन करण्यास शक्य, योग्य, युक्त **सह्य**-वि सहन करण्यासारखे, सोपेसे, सोसण्यास योग्य, शक्य, सुलभ, अवश्य

सह्यत—घावि १ घपटित, युक्तलेला, सांपडेल, जोडलेला २ एकत्र केलेला, एकत्रलेला, जोडलेला [स सम+इत्+इत्] ० जानु-जानुव-वि शुद्ध केलेला, होपरे एकत्र केलेला, सह्यत-शी १ सप्त, समुच्चय, एकत्रितता २ जोड, मिलाफ, जुट

सह्यद—उन मध [का.शहद]

सह्यदेवमत—न सह्येव नावाच्या ज्योतिष्याची ज्योतिष शास्त्रातील पद्धति सह्यदेवाचे ठीके-उन सह्यदेवाचे भविष्य विषयक आशे सह्यदेवी-वि सह्यदेवाच्या ज्योतिषपद्धती सक्ती, तीक्ष्ण अनुसरून असलेले

सह्यदेवी—शी एक औपधी वनस्पती

सह्यनई-नै—शी सर्वद पदा एक सुधिराच 'साह्य कणे सहनै घट्ट। होल नव्हे मिळविजे चांग।' -स्वावि १० २ ४६ **सह्यरणे**—अकि नाश पावणे, मष्ट होणे, नाश करणे, लय करणे, पावणे 'महाशय अवसरे। हे त्रैलोक्य ही सह्यरे।' -दा २ १९१ [स सम+ह] सह्यर्तो-उ नाश करणारा. -एभा ११ ६०४

सह्यर्प, सह्यर्पण—उन संपर्पण, एकत्र पासणे, वात्तापीत, उगळणे, घोटणे [स]

सह्यल—शी १ रपेट, फेरफटका; मोडकळा हवेतील मजने फितण्याचा व्यापार, सौजेने फिरणे २ फेरी, बकर, दोड (घोडा वगैरे दिलेली) [आ सै] ० शिकार-शी मर्यादी खेळ, शिकार वगैरे सह्यलणे-सहल करणे

सह्यल—वि किवि सहन, सुलभ, सोपे, सोईस्वर, जुजवी 'गाजदीखान झालिया सहल पडेल' -पया १३७ [आ सहल]

सह्यलपणे—अकि तैलावणे, सहल होणे [स शिथिल]

सह्यली—शी दासी, सली, सहचरी [स सहचरी]

सह्याण—न सवाहन, पाय धावण, चेपणे, रगळणे 'वीदा देजोनि धीचरण सह्याण। वताती [-दाव ३०१ [स सवाहन]

सह्यविकार—उ (न्याय) विगमनाचा एक प्रकार, एका वृत्तातील विकारपर दुसऱ्या वृत्तातील विकार अवलंबून असणे (६) कोंकणितळ वेदप्रेषण [स]

सहसा—किवि १ एकाएकी, थाडेने, अविचाराने 'एवें मोलीनि सहसा। जळयांतु रीगे अपेसा। -माए ३२९ ० ते

सहसा कैम काई। सागा म्हणों।' -शा ११ ३१ २ बहुधा, बहुत करून, बहुधा, हजार दिश्यानीं, कदापि, किमपि, कधीं, सर्वात्मना 'हे काम मीं सहसा करणार नाही।' 'तो सहसा तुज्या घरी यावयाचा नाही।' 'नरदेह हा स्वाधेन। सहसा नव्हे पराधेन।' -दा १ १० २५ 'त्याच्या हातून हे काम सहसा होणार नाही'

सहस्रकंध—प्र ज्याची मर्यादा चंद्रमहलापर्यंत आहे असा सप्तसंधातील चौथा स्वर्ग [स]

सहस्र—वि एक हजार [स] ०५२-प्र सूर्य ०३२१ न सूर्य ०३२२-न हजार बेलां धुतकेलें औषधोपयोगी तूप ०५८-न १ कमल २ ब्रह्मरथ, ब्रह्मदल 'सहस्र दलाचा मेघ। धौयें वयोनि बाय।' -शा १० १०३९ ०५३-किवि हजारतऱ्हातीं प्रकारांनीं ०नयन-न ३३ ०नाम-न १ हजार नावांचा सग्रह यादी (विष्णु, शिव वगैरे देवतांचीं हजार नावें प्रथित केलेला अनेक सग्रह) २ विष्णु, शिव वगैरे देवतांचा तुलसी घेल, द्या वगैरे बरीलपैकीं एक एक नाव घेऊन हजार नावागणिक बाह्यमात्रा प्रकार ३ (ल) अपरा-३, शिष्या दुग्धास सहस्रनामें वाहतात ' -स २५११ ०फड्डी-वि १ हजार फड्या असलेला (नाग, दोष) २ फड्या निवडण ०फळ-न एक दोडक्यासारखे भाजीचें फड व बेल ०भोजन-न एक हजार ब्राह्मणास अनदान दणें, जेवण घालणें ०मुख-प्र दोष 'न वगैरणी सहस्रमुखा। ब्राह्मदिका अलक्ष्य।' -एहव १ २२ ०रश्मि-प्र सूर्य ०३३ सहस्रावधि-किवि हजारानीं, हजारों ०शीर्ष-वि हजार कोडीं असलेला (विश्रा पुरुष), हजार मस्तकाचा फर्णाचा (शेप) जी सहस्रशीर्ष याचे दाखले कोडी वरी होतात एभि बळे।' -शा ११ २६९ सहस्राक्ष-वि १ हजार होळ्याचा २ सवें पादणारा (विश्रा पुरुष) -प्र ३३

सहा—की (वायकी) साय पदा

सहा—वि ६ ही सहाय्य [स प] -नभव (ल) सहा शास्त्रे 'साहीसहित बोदण। बाहिला वर्दी।' -शा ११ ६८२ 'तो हा पदरीचा राणा। पुसा सहा चौं अठराज्या।' -तुगा २५३९ ०कमळ-नभव पदवक पदा ०गुण-प्रभव पदगुण, सदा वागल्या उलो, ज्ञान, वैराग्य, ऐश्वर्य ख्याति, यशस्वी औदार्य 'ज्ञान वैराग्य ऐश्वर्य ख्याति। यशस्वी औदार्य स्थिति। हे साही गुण वसिष्ठसी असती। -भारा बाल १५ २५ ०गंधार-प्रभव मौन, शिष्य भ्रमण, अपोवदन, गमा, विषयास ०मुखाचा-प्र कार्तिकव्यामी 'सहा मुखाचा दहाला। कपाटाभाजी।' -ह ३ ७ ०सुमे-दक्षिणेंतील औरंगाबाद (अहमदनगर) बदाह, खानगवा, बिजापूर, गोवळकोंडा (देहरादून) व घंटा (कनाक) हे मोगलांचे सहागुमे 'सहागदो ० २१

सुमे दहन 'साहेसहागुमे-१ विजापूर, १दौलताबाद, १ अहमदाबाद-गुजरात, १बदागपूर-खानदेश, १ हैदराबाद-भागा नगर, १ औरंगाबाद व अर्धा नागपूर -शिदि २० साहेसहा सुमे दक्षिण सहा महिन्याची जामई-अतिशय विल्व लागणारी गोष्ट 'या सोनाराजवळ दागिना करावयास दिला म्हणजे सहा महिन्याची जामई'

सहाकार, सहाकारी—सहकार, सहकारी पदा

सहासष्ट—वि ६६ ही सख्या साठ व सहा [स प] पृष्ठि] सहाजणें-नै-नभव सहाशेन, मोठे नगारे, जयवाघे 'याणी ती जाण फले करून सहाजणें बाजरीत खेतीवर उभे राहिले' -भच ११ [फा शादयान]

सहाण—की १ गड वगैरे उगाळण्याचा कुडाचा दगड २ सबास धार लावावयाचा दगड [स शाण, प्रा सण]

सहाण—वि (व) सवान, सपाट (जमीन) [स सवान]

सहाण—न (व) गाय, म्हैस वगैरे पयूचें जननेंद्रिय [स सु=प्रसवणें]

सहाण—वि लहान, सान पदा

सहाण्यात घालणें—(वाप्र) सहादेवीत करणें -मसाप ४४ २५९

सहानक-की—सावक-की पदा

सहानुभूति—की समदुःखित, सहसवेदन, दुखाची दुःखित व्यक्तीवरोबर जाणीव [५ सह+अनुभूति]

सहामासकी-सहामास्की—की १ सहा महिने टिकणारी माठ भाजीची एक जात २ वर्षांतून बारा महिन इथ देणारी म्हण [सहामास]

सहाय-व्य—न मदत, साथ, हातभार [स सह+अय]

सहाय-यी—प्र मित्र, सोबती, मदतगार, मदतनीस, जोडीदार [स सह+अय=यमन करणें, सह=यमन]

सहार—प्र १ नाश, लय, क्षय, विनाश, प्रलय २ नि पात, विषय मोडतोड, लोप (आकार रूप स्थिति वगैर्याचा), उच्छेद दैव्यांचा सहार करावया। -तुगा ११ ३ गेळा करणें, जमवाजमव एध्म करणें ३ सणेप ५ सजेच, आडचन [स सन्+ह]

सहारक—वि नाश क्षय उच्छेद, प्रलय करणारा

सहारण—न सहार पदा माघ विनाश, प्रलय करणारा

वकि सहार करणें सहादिना-वि सहारक

सहित—वि १ बरोबर असले, जोडून असले, मगलीत असले, युक्त, सहर्षनाम २ सहन करणें, सोसणें, सादिलें

-सम मद, बरोबर, सगती

संहित—धावि १ जोडलेलें, सांपलेलें, निराश्रित, युष्ण २ एकत्रित, जमविलेले, गोळा केलेले ३ संहित्य, आडवित, सवो चित्त [स समु+धा]

संहिता—की १ (व्या) साध्मिच्य, सविदितत्व, जनु यष, योग (धोन वर्णांचा संधि होण्यापूर्वीची स्थिति) २ वेदांची एका ठिकाणी मांडणी, वेदांचे प्रबन, वदांची विविष्टशाखा, ऋग्वेद संहिता, यजु संहिता, मेनायणी संहिता बंगर ३ विविष्ट प्रथाची रचना, मांडणी, एकत्रीकरण, शाखादिकांचे मूल ग्रंथ, पुराणादि प्रप उदा० सुतसंहिता, बाराहसंहिता, गणेशसंहिता, महाभारत 'सांगे सुनीथराला एकाच सद्ध संहिता घौती।' -मोअदि १ १२ ४ समुद्र, एकत्रप्रयन, रचना, मांडणी

संहितायणें—उत्ति (राजा) सरल होवें, दिलें पडणें, तैगवणें [स तिपिकीभन] सहील—वि (राजा) रेल, डिला, पोळ [स तिपिल]

सहिष्णु, सहिष्णु—वि सदनशील, सोदिक, सोसणारा 'उच्छता आणि सहिष्णु। तोचि आत्मा।' -दा १२ १ १७ [स सहिष्णु] सहिष्णुना—की सदनशीलता, सोदिकपणा

सही—की सखि, मैत्राण 'तपे येऊनि नारदें शिकविली वाळासि पाळी सही' १० अक २ -कृष्णकौतुक [स सखिन्]

सही—की स्वासरी, स्वतःच्या हाताने लिहिलेले स्वतःचे नांव, बरोबर असल्याबद्दलची निशाणी, दस्तक 'त्यावरी आप णडी सही घातली' -भाब ४२ -वि योग्य, मान्य, खरे, बरोबर, पूर्वत, बहाल, अचुक सई पदा 'मग सही तु भोर प्राप्ता।' -दावि ११८ 'ती याद सही व मान्य आसे' -रा ७ २२ -किदि (वी) घुरेसें, शमात 'एकदा घाटगीच सही' [अर सहीइ] सहीए करणें—नकी करणें 'एकशें शिक्का रघुपात प्रथ कावनाल याती सही केला असता.' -पावो ७१ सही सलामत—वि मुखरूप, सुरक्षित 'ती वापरी आजतागाईत सही सलामत आहे' -भाब ५ सही सही—किवि १ उत्तीत, हुबेहुब, बरोबर 'केन्दा केन्दा तर सही सही अणदी माझेच प्रवेश मी पदावी आहे असें मला आडवून आले' -मुयरेन ११ २ हय हय, हलकें हलकें 'नादवाने मद्द मदखाचें कपट ओळखून चिटून जाऊन सही सही, तान घेतली -ल ५ जोशीवृत संगीत शास्त्रकार व कलावताचा इतिहास ६०

सहीसाक्ष सहीसुद—सईसाक्ष सईसुद पदा सही—की गोष्टाच्या खेळात केल्या खडा, बदा या खडात गोटी टाकण्याची क्रिया सह्य—धावि १ नष्ट, उन्हेदित, विनाशित, विलीन २ प्रथित, एकाच केलेले, गोळा केलेले सहार पदा ३ सधिस, आडवित [स समु+ध]

सहदय—वि १ हृदय असलेला, दयाळू, नेमळ, सहाय्य भूतिक २ भाव्य असलेला, प्रगति असलेला, मा चालणारा, मोडी असणारा

सहेत, सहेतक—वि हेतुपुर सार करणें, सकाण, साधार [स सहेत]

सहेली—उ सदल पदा, रपेट, व्यायाम [अर धर]

सहेली—की फकीराच्या गळ्यातील माळ, राकी

सहेली—की सखी, मैत्रीण, सहचरी 'पटाण मोगल सहिल सहेल्या।' -ऐपो २११ [स सहचरी]

सह्य—वि सहन करण्यास योग्य [स]

सह्य—उ एका पर्वताचें नाव, सप्रादि, पश्चिमेकडील बोंरज व दक्ष समशील एक पर्वत 'गले रामासह ते सागरतीराणि उतरवी सप्रा।' -मोसामायें १ ६० १४

सळ—उ १ अभिमान, आग्रह, हट, ईर्षा 'शुनीनि कामाचि वळें। जो विषय सळ पाहें सळें।' -हा १६ ४५४ 'अक्षरें साधिलें सळ। विषयु दपौनिया।' -ह १०१

'बळियाचीं आम्ही वाळें। अशें निभेर या सळें।' -गुण १८१८ २ वळ, झपाटा, जसली, जमरें, आवश 'तेसा लुगी जया सळ। कानार्मीवा।' -हा १५ ३०३ 'दाणित वाप मुखात सळों।' -भा नवरस बरित ११७ [स सळ]

सळ—उ भय, मोह, न्यूनता 'योगनिश तरी न मोडे अर्जुनेपणा सळु न पडे।' -हा ५ ७८

सळ—न १ छळ, अक्षर, पीडा, गाजणूक 'ससुद रुपनाचें सळ। गुपरी केवळ नय पाळ।' -भा रा किटिका १७ ४० २ पडामोह, करून, मुखलुख गेलें ताकड्य गले वळ। गलें ससारीचें सळ।' -दा ३ ५ ४५ [स छळ] सळणें—अकि १ छळणें, गाजणें, त्रास देणें 'ज लुडीतें सळी। निथयातें दाळी।' -हा ६ ४१४ 'वपाधीच्या शोणें सळिसी तु आम्हा।' -भा ७२ २ भिणें, भयभीत हाणें 'जथाचेनि माव सळें। सहाय्य।' -हा १६ ४१८ 'ईस देखोनि सळसी।' -आपुतना वष ३७८ 'त्यास देखताचि सळिजे। वा वडोन तीत्काळ पळिजे।' -ह ६ १९ सळणूक—की छळणूक

सळ—न द्वेष, वैर, दावा, वादवेपणा 'पनयु जेसा सळें। दीपाचि।' -हा १८ ६१८ [स सळ्य]

सळ सळ—न वाणाप्र, टोंचणी, लोखंड लोखंड बरीरेचा जणीदार बोंबणारा बुडका हृदयीं तल्लोहाचें सळ। स्याहें बरेंल चिरकाळ। परी दुष्ट शब्दाची नळजळ। मरणान्तीहि खेनेना। -सुआदि १८ ४१ [स सळ्य]

सळ—न २ पीक कापल्यावर उरणाता घस, सह, कापलेण बुडद्या निंवा त्यास कुटलेला अक्षर [स सळ्य]

सळ—पु १ ताराची मूठ म्यानास बाधावयाची दोरी,
पर 'स्वार भाले पाहवर सळ सोडिले किंलीचे।' —पेणे ५७

२ (सामान्य) बारीक बारी (कातडे शिवण्याची) [स शलाका]

सळ—अक्षी घडीची दुमड, मोड, रेपा [स शलाका]

सळ—खी (सोनारी) सोन्याची रगड [स शलाका]

सळई—खी १ सुई, बारीक तार, रोखडाची वगैरे बारीक
काडी, ताडी, टोंबणी, भोंसकणी २ सुसळवें योळ रग
लाहूड, लोखंडी गज, पदार ३ सुगटपातील विणीच्या रेपा
४ कड्या, गरज, फळें वगैरे माजताला दर शेकडा वगैरे टाविक
शाखावर माजून काढून ठेवलेली पेंटी वगैरे (यावरून एकर
माप किती शालें तें ठरविता येतें), भात मोजताना आठवणी
करिता, घुगेकरिता पुन्नी करून ठेवतात ती [स. शलाका, प्रा
सलाया] सळईच्या मुगटा—उ ज्या मुगटाच्या विणीत
लहान लहान चौकटी न दिसता ते पेट पेट किंवा रेपा दिसतात
असा मुगडा याचे उलट मुगटा मुगटा (लहान लहान चौकटींचा)
सळप—यी—सळई पहा सळो—खी सळई

सळफ—खी १ पावसाची सर सळफार असाहि बाक-
वार आहे २ तोफाची सरवती, घुकाची पै, शिल्ल
'सळका बुद्ध लागल्या।' —स ४२ ८९ [ध्व सळ]

सळफ—खी शिल्लका, फळ, उत्पण

सळरु—खी हड, मरदा, रेपा 'पडेता भोवत्या सळक
पाल्ले. तिया रुग्णु न जाईने।' —विपु १ १८ २९ [स
शलाका]

सळकण—कन—करं—दिन—दिनीं—दिशीं—निनि सळ
सळ असा आवाज करून [ध्व]

सळकणें—अकि १ सळसळ आवाज वरणें, सईन निघून
जाणें (सापामाणें) २ घसरणें, निसरणें ३ सुपचप निघून
जाणें, सत्कणें, निसटणें [ध्व]

सळका—पु १ सणका, शिवसिल, रवार, खवखव, वड,
खान (दातास चावण्याची इकडा, अतिशय खानविण्याची
वगैरे इकडा दोळन घुणारी) (किं० सुणें, यणें, लाणें,
जाणें, जिणें) २ जोराची पावसाची सर (किं० येणें)
[ध्व सळा, सळा]

सळडण—न (व) घरावरील कुळेंक गवत

सळणें—अभि १ सळसळणें, उषळी फुणें, खतखत
लाणें २ सळक लागणें, रवारणें, खवखवणें, शिणक लागणें
'जयांत बहु घुषा सळे।' —मपराज ७, महाराष्ट्र सारस्वत
[ध्व]

सळई—न (कों) शिन्त्याचा क्षाप, कुपणाकरिता काट्या
कुट्या बाधून तयार केलेले शहप

सळनळीत, सळनळ—वि १ सळ, घेट, ताट, सीवा,
घधिरहित २ अगदीं, नि शेप उदा० सळनळीत वसा न्येट
उभा, विचिर्वाह काक नसलेला 'सळनळीत नागवा' = अगदीं
नम्र, निर्वध

सळप, सळंप—नखी (राजा) लाकडाची धलपी,
विल्ली, चीप, कुळपटा [स चाला] सळपा, उसळपा—उ.
(राजा.) लाकडाचा टोकळा, मोठा धलपा

सळभेसळ—खी मिसळ, मिश्रण, सारभेसळ, एवकार.
'अदी सळभेसळ करून आपणास कोठेंच पारा नाही' —भागर
३ १४३ [भेसळ द्वि]

सळमिसळ—खी मिश्रण, पचमेळ, खिचडी, —किवि.
एकत्र, मिश्र 'सळमिसळ करीना सर्वथा क्षीरताही।' —२ २९
'सखेही सागात सळमिसळ झाले सळक ते।' —२ २९ [मिसळ
द्वि]

सळवंगी—वि वपटी, ल्याड 'सळवंगेआ देवाचा जग
यापु।' —शिषु १५४ [स छल्लंअगी]

सळगडा—पु (कों) खराटा, सळायी पडा

सळसळ—खी १ सळ असा आवाज, सळडी, खदखदणें
(किं० करणें, बाजणें) २ शिवशिव, रवार, वड (जखम, गडू
वगैरेची), तडस, सुससुस (भरलेले स्तन वगैरेची), गुळुर,
खवखव, शिवशिव (दात, जीभ वगैरेची) (किं० घुणें) [ध्व]
सळसळ—खी, सळळी—किवि १ सळसळणारा आवाज करून
(आपण घोरें) (किं० बाजणें, काणें) २ रवार, धडधड, वगैरे
आवाजासारखे सळसळणें—अकि १ उकळणें, खदखदणें, दस
ळणें (पाणी वगैरे सळसळ आवाज करीत, रक वगैरे) 'सळ
सळणान्या रचाल।' —समीमणीत १०३ २ शिवशिवणें, रव
रणें, वड घुणें (खरज गडू वगैरे) ३ तटतटणें, हुळहुळणें,
सुससुसणें (भरलेले आचूड, स्तन, स्तनापे वगैरे) ४ शिव
शिवणें, खवखवणें (दात, दात, पाय, जीभ—साण्याकरिता,
चावण्याकरिता, धारण्याकरिता) ५ कुडकुडणें, धरधरणें, शिव
शिवणें (यडी, आवट पदार्थ वगैरेमुळे—दात वगैरे) ६ सळसळ
असा आवाज करीत जाणें (सर्प वगैरे) [ध्व] सळसळीत—
वि सुळपुडीत तुळतुळीत, सत्तरीत

सळसळा—पु (राजा) थिरीपाचें शाह (याच्या शेंगाचा
आवाज होतो त्यावरून)

सळा—खी तारेची सुळई, भोंसकणी, लोखंडाची काडी,
ताडी, बळकाची वगैरे अणकुचीदार काडी, धलपी [स शलाका]

सळा—पु छळ [स छळ]

सळाक—प—खी सळई, गज [स शलाका]

सळाथी—श्री (कों) हिंरची केसुणी, साधू [सङ्ग-
आधी]

सळासळा-ळा, सळाळा—किवि सळराळ पदा. 'सादानी
पाने सळासळा वाजत होती' -शेरिक ४३३

सळाळ—उ १ दरपदार्थ उळकतांना होणारा सळसळ आवाज
२ सपटण्याचा आवाज ३ फूटकार, दुरकण्याचा वगैरे आवाज
[५] सळाळणे—अकि सळसळणे पेशा अधिक तोंत्र १ उळक
त ना वगैरे सळसळ आवाज करणे २ जोराने, मोठयाने फूटकार
टाकणे (सर्प वगैरेनीं) ३ मोठयाने दुरकणी फोडून, गजवा करून
अगावर चाल करून जाणे ४ जोराने म्यानातून काढणे (तरवार
वगैरे), जोराने सारपट जाणे, जोराने निसटून जाणे

सळी—जी सळदे पहा

सळी—जी कळी, कुचाळी, कुभांड, 'जे सळी लाविली
वयेची। आपणेंआ आपणु।' -शिष्ट २०० [स छल=कपट]

सळी—छी हांव, ईषा 'अवचरटिका म्हणता सळी अधिक'
-दावि ६१

सळिजे—न सरवळा, शबदे, गडद। यासारखे खावविशेष
'नाखिवा माळतिया सळिजे। इत्यादि वळिवद बरवे।' -क०२

सळु—की सळ पहा रेपा, घडी, दुमड 'सिंधुची सौवन
मोडे। पणीपणा सळु न पडे।' -अष्ट ७ २६१

सळु—उ सळ पहा आप्रह बल, न्यून इत्यादि
सळे, सळा—की १ घादी, शिवावयाची तात २ मापाची
पटी, घादी 'माप टाकी सळे पटिली विटले। यापटोनीकेले समा
धान।' -तुगा ४९० [स घालाका]

सळे—किवि सत्वर स्वस्थि, एकदम 'पामेपूळि रणगे।
तरि सळे मायेआ चडे।' -शिष्ट ४७२ 'तें वचन तोनाचें
स्वामि सळे' -विपू १ १३

सळी कां पळासे करणे—अतिशय ज्ञानुन सोडणे 'इम-
जास सळोका पळो करून सोढल्याखेरीज ते काही वेणार नाहीत'
-केले २ २४७

संक्षय—उ १ विनाश, विलय, प्रलय, विक्षय २ (सामा-
न्यत) नाश नायनाट, मोडतोड [स सम्प्रक्षी]

संक्षिप्त—पावि संक्षेप केलेले, लहान, अरुढ केलेले, थोड
क्यात आणलेले, सारांशरूपाने मांडलेले [स सम्प्रक्षिप]

संक्षुर—वि खुर असलेले (प्राणी), प्राण्याचा एक बने
-प्राणिमो ३७ [स]

संक्षेप—उ १ सारांश निष्कर्ष, समाहति थोडक्यात
मांडणी २ (गणित) अथ व वेद यानून संपादन शुणक कमी
करणे [स सम्प्रक्षिप=फेकणे] संक्षेपे—किवि थोडक्यात,
सारांशरूपाने 'ऐती हे आदि परपर। संक्षेपे गुज घलुर्वा'।

संक्षेप—उ १ सारांश निष्कर्ष, समाहति थोडक्यात
मांडणी २ (गणित) अथ व वेद यानून संपादन शुणक कमी
करणे [स सम्प्रक्षिप=फेकणे] संक्षेपे—किवि थोडक्यात,
सारांशरूपाने 'ऐती हे आदि परपर। संक्षेपे गुज घलुर्वा'।

संक्षेप—उ १ सारांश निष्कर्ष, समाहति थोडक्यात
मांडणी २ (गणित) अथ व वेद यानून संपादन शुणक कमी
करणे [स सम्प्रक्षिप=फेकणे] संक्षेपे—किवि थोडक्यात,
सारांशरूपाने 'ऐती हे आदि परपर। संक्षेपे गुज घलुर्वा'।

संक्षेप—उ १ सारांश निष्कर्ष, समाहति थोडक्यात
मांडणी २ (गणित) अथ व वेद यानून संपादन शुणक कमी
करणे [स सम्प्रक्षिप=फेकणे] संक्षेपे—किवि थोडक्यात,
सारांशरूपाने 'ऐती हे आदि परपर। संक्षेपे गुज घलुर्वा'।

-हा ३ १३८ संक्षेपण-न एकत्र आणणे, थोडक्यात मांडणी,
सारसंग, सरोपण संक्षेपणे—अवि सकोचन करणे; अ कुचन करणे,
एकत्र आणणे, ओढणे, संचणे, बांधणे करणे संक्षेपत.—किवि
थोडक्यात, सारांशरूपाने संक्षेपिक—वि सक्षिप्त, निष्कर्षित;
संक्षेपसवर्णी, सारभूत संक्षेपोक्ति—छी. सारभूत भाषण, थोड
क्यात बोधन, मांडणे, सारांशकयन

संक्षौर—वि क्षौरमुद्रा, दाढीमिरासुद्धा सर्व हजमत करून
घेतले (प्रायश्चित) 'माधवरावजीनीं इतरासाठीं हें प्रायश्चित
घेतलें नसतें तर त्यांना संक्षौर प्रायश्चित घ्यावें लागतें असतें'
-आगर ३ १३५ [स संक्षौर]

संक्षु—वि सज्ञा अवलेख, नावाचा, नामेकरून उदा०
गुणसंज्ञक, विष्णुसंज्ञक, तत्त्वसंज्ञक [स]

संज्ञा—जी १ नाव, अभिधान, आख्या, सर्वेत्तावर २
संकेत, चूण, इषारा, चिन्ह 'आणि भागी इक्ष्वाक्यसौची। संज्ञाय
मरणाची।' -हा १३ ७६१ 'संज्ञा करोनि मातेती।' -गुय

११ ६१ ३ गद्यत्री ४ (व्या) पारिभाषिक नाव, शास्त्रीय
नाव ५ छुद्दि, चैतना, ज्ञान, बुद्धि [स सम्प्रज्ञा=जाणणे]

० पत्र-न मुखट्ट, नामपत्र 'या प्रथाच्या संज्ञापत्रावरून तीन
प्रथाची यांत नावें आली आहेत' -नि ४४४ ० वाम-वि १

प्राज्ञ, जाणता, विद्वान ३ शुद्धीत नसलेला, सावध.

संज्ञान—वि १ साहाज्याद्वारा, बुद्धिमान, विद्वान, जाणता
२ (कायदा) बयांत आलेला, जाणता, समजू लागलेला अज्ञा
नाचे उलट [स]

संज्ञी—वि संज्ञा असलेला, नाव असलेला, त्या नावाचा [स]

संज्ञोक्त—वि (सांकेतिक) विशिष्ट चिन्हांनीं दर्शित, विशिष्ट
चुणानीं, द्वावभावांनीं वगैरे दिग्दर्शित, विशिष्ट संकेत, टटविक
चिन्हे याच्या योगाने जाणवण्याचा [स]

संज्ञु—वि चाळताना शुद्धच्यास शुद्धा लागणारा, दोपर
पाडया [स]

सा—वि १ सहा, ६ सख्या 'पात्राकृति अतिशय। होय
विधिता सा बायीं।' -एस्व १० १८ २ (सांकेतिक) सहा
शाखें 'सा चहु वेणळा अट्टा निराळा।' -तुगा २४७ [स

पत्र-८ म सहा]

सा—असा याचें सक्षिप्त रूप, सारखा, सदरा याअर्थी विशेष
यने, क्रियापदे इ० नाहा प्रत्ययलागते उदा० बरासा, मोठाला,
आईसा, येईसा इ० नामाना लपवताना काहीं विड्वती होतात

उदा० आज मला निराशी वाटली -जेवणमें वाटले-उपोषणमें
वाटले पाऊलघा-बारासा वाटला म्हणजे वाटले इ० 'जो धेयें

घरसा सद्वस्त्रसा तेचें समा हू-सा' -र४ कधीं मुसता

सहस्रसहस्रसा तेचें समा हू-सा' -र४ कधीं मुसता

विधानाला जोर येण्यासाठी वापरतात 'अरे, मोच सा काय'
-मोर ६ [असा]

सा-—की १ लक्ष्मी, पार्वती, दवी २ (महातु) नावा
पुढे लावतात उदा० कामासा, साईसा [स]

सा-—सावकार याअर्थी नावापुढे लावतात उदा० पाडुसा,
रेणुसा [स साधु, शहा-साहु-सा-सा]

सा-—(संक्षेप) सायम

साअत, साईत-—की घटिका, सुईत, क्षण 'ननुमि
यास बोलावून साअत पाच घटका रात्रीची ठरली' -रा ५ २७
[अर साअत]

साइख(क)ई-—न कळवुनो माहुली 'साइखडियाणे
काई प्रायवे। सूत्रपारते।' [सुनट्ट प्रा सुनव्हट्ट]

साइपण-—स्वत, खुद अशु ७ ७९ [स स्वयम्, प्रा
सय, सई] साई पहा

साइला-—उ (बौ) दशासाठी मारलेले जनावर 'गावात
घवईचीचा साइला पडले त्याचे फर खोताला देतात [का साय
=मरण]

साइ(ई)ली-—की सावली पहा 'सर्वे सुखाची साइली
मोहली। आनदाची सुलौरी हारली। -भाप ९०

साई-—की १ छाया, सावली 'जेथे छुरीतळ महीतळ
साइ साई। -नल ८८ २ (ल) आश्रय, छत्र 'यद्दिण यधु,
पाप, साई। सकळ गोताविच साई।' -तुण ६९३ -वि क्षिण
'जरि तुझे हें वित साई।' -शिगीता ६९ [स च्यु १]

साई-—की स्वाती नक्षत्र [स स्वाती, प्रा साइ]
साईचा पाऊस-उ (कुण) स्वाती नक्षत्रात पडणारा पाऊस
-महाप २ ३ ६५

साई-—उ १ कर्नाटकात घनी, मालक, मोठा माणूस ६० स
आदरार्थी संभोवन, स्वामी (अप) २ गोखानी, साधु. [स
स्वामी, हि साई]

साई-—की १ साय, मलई २ साईवारखा पर, पाणुदा
साईत-—न (प्र) साहित्य पहा ० सुईत-१ (व्यापक)
साहित्य, मामान वीर 'साईतसुईत काय लागवयाचे तें तयार
कर, जा' -माल ० १०६

साईर-—की १ ओळ, राग (सुग्या ६० बी) २ दवा,
छंद, साक (पद्यांची) 'एथें दाणे पाल म्हणे आतां पार
व्याची साईर येईत' ३ घोळटा, पोंगाट, घोळ (मासा ६०
भा) ४ कळप, छंद (दुकराची) ५ टोळकें, समुदाय, गुप
(धान ४ इतर जनावरे याचा) [स इतर १ अर साईर=मर गे]

साईर, साईरबाय-सादर सादरबाब पहा

साईल-—गाइल पहा

साईल-—की (महातु) मैत्रीण 'मग सेजीया साइलीया
असति तीया म्हणेति।' -दृष्टतपाठ ४४ [सखि]

साईली-—वि सावली पहा. -वाढमा १ १६१

साईस-—उ मोतदार, घोडेवाला सईस पहा [अर साईत]

साउजी-—वि सालस, गरीब 'भावूजी, महा साउजी।' -
अमत ३४ [स साधु, हि साउ-जी]

साउट-—सावट पहा

साउपा-—वि शुद्धीवर आलेला, सावपा पहा 'त्याने
मेघपृथ्वीच्या आपें। दिपोनि केले साउपें।' -मुआदि ४ १०४

साउंवर-—वि डवलेला, विस्तारलेला 'नवरत्नाचा
चौवारा पद्मरामचा लवोदरा। वाटारमो माउवर। नाचतु दिरो।' -
शिपु ३३५ [साउवर (स+माउवर) मूळ वाउड असेल]

साउमा-मों-मं-मेयां-—वि क्रि वि १ ममोर, पुढे, सामोरा
समुख -शा १४ २८५ 'साउमा येऊनि आपण। बगुड्यादि उम
सेना नमस्कारुनी सप्रेम।' -एदव १५ ३९, 'नागाबा साउमों
येति।' -पूजावसर, 'मग योळ म्हणिनदन। साउमे याजी या
आर्त्तिगन।' -कथा ३ ३ २७, 'तचें व्हटें दयाले। पाडवू साउ
मेया आलें।' -शिपु ५७९ २ प्रत्यक्ष, साक्षात् 'तय साउमा
पयाबा उवायो। तव बोडवला आन प्रस्तावो।' -शा १६ ६२,
-शिपु ३०९ [स समुख]

साउली-—की छाया, सावली पहा 'माउलीवरी न मयवे।
मयितें जेतें।' -अशु ५ १६

साउलें-—न एक प्रकारचे वस्त्र, लुगटे 'काळें साउलें नेमली।
-कथा ६ १० ६३, -भाप १५ सावले पहा [देखा साउली]

साउळ-—की पाउरेपणा 'दादी साऊळ धरी। मान
हालीनि वारी।' -शा १३ ७०७

सा(सा)उळा-—वि सावळा पहा

साऊ-—उ सावकार, साव पहा 'सामळण ताऊ देवरी
ल्यानी।' -यत्र ११ ७ [साधु, माह]

साऊळ-—कीन माट पोपडी ६० बी भावकी सावडी
पहा 'शीर-वि चालकी बाउलेली, शुपकदार 'जारे, खुदे,
बटव, साऊळतिरे।' -कथा ८ १० १०८

साऊ-—की पहा एका हाताची ओंजळ (पाणी, पान्य
६० पण्यासाठी कलेगी) साकेने पाणी पिणें-हानने पाणी
पिणें

साऊ-—की १ गाथ, पुरावा 'कडे देग्यादेग्याच्या
बातीची सामने पियाद पऊ नय, एकमेकाची गाऊ देवून एक-
महांनी देणेंपने कडेने' -वडोकरमैत्रकास २ ३६४७णी,
पदारा, राप, सामाटी बनविलेला माणूस, माणसे (वि० बय
वि०, टेवा, राखो) [स सादय प्रा सवस]

साऊ-—की १ गाथ, पुरावा 'कडे देग्यादेग्याच्या
बातीची सामने पियाद पऊ नय, एकमेकाची गाऊ देवून एक-
महांनी देणेंपने कडेने' -वडोकरमैत्रकास २ ३६४७णी,
पदारा, राप, सामाटी बनविलेला माणूस, माणसे (वि० बय
वि०, टेवा, राखो) [स सादय प्रा सवस]

साऊ-—की १ गाथ, पुरावा 'कडे देग्यादेग्याच्या
बातीची सामने पियाद पऊ नय, एकमेकाची गाऊ देवून एक-
महांनी देणेंपने कडेने' -वडोकरमैत्रकास २ ३६४७णी,
पदारा, राप, सामाटी बनविलेला माणूस, माणसे (वि० बय
वि०, टेवा, राखो) [स सादय प्रा सवस]

साऊ-—की १ गाथ, पुरावा 'कडे देग्यादेग्याच्या
बातीची सामने पियाद पऊ नय, एकमेकाची गाऊ देवून एक-
महांनी देणेंपने कडेने' -वडोकरमैत्रकास २ ३६४७णी,
पदारा, राप, सामाटी बनविलेला माणूस, माणसे (वि० बय
वि०, टेवा, राखो) [स सादय प्रा सवस]

साऊ-—की १ गाथ, पुरावा 'कडे देग्यादेग्याच्या
बातीची सामने पियाद पऊ नय, एकमेकाची गाऊ देवून एक-
महांनी देणेंपने कडेने' -वडोकरमैत्रकास २ ३६४७णी,
पदारा, राप, सामाटी बनविलेला माणूस, माणसे (वि० बय
वि०, टेवा, राखो) [स सादय प्रा सवस]

साक—**झी** १ व्यापारी पत, अन् 'सावधारीना साखसुद पणा दाखुन त आपणी साक बाववितात'—मुत्त १५३ २ (सामा) चकी धील साख पडा **०**खाणी-वि अन्वा, लैवि कथान कुतवान वित्तवान। साकसाणी पदिलवान'—नर ११ ६८ **०**पाक—साकडि साफोपाकीचा वि १ पाकीचा, अन्वा. २ नकीचा, शीगचा **०**सुरत-वि नीटनेच्छा, व्यवस्थित (लेख, मापण ६०) साखसुत पडा—किवि उपरपणे, राज रोस, सादेखन साफा-की माक पडा

साकटण पें **साकटा**—न पु त्रकहाच टोकळा (यापर पदार्थ ठेवून ताडण्यासाठी) **साकटणें**—चकि १ साकटणावर टाकून हुकवे करणें सोडणें २ (क) मास करणें, पुन्हा उडविणें (सिन्ध ६० या)

साकटा—**भी** कटकाची काटी, काटो—हृदि ४५४

साकड—**डा**—वि १ अक्षर आशुचिन् हानदो (जाण, भाई ६०) '६६ धोदि साकड। गमो लाग।'—हा १४ १६१ २ पट बावळ ३ आरुड, घोळें (बख पादत्राण, ६०) ४ कडीण तेवीं वधुं साकडु। देवोनि केला जरी कुड।—हा १८ १०६ म्ह०वर साकड बाईत माकड **साकड** डें—खीन १ अक्षर, सकट जरी विनामणी हाता चढे। तरी काडिचें कवण साकडे।—हा ३ २३ २ खडा गतां नया परंतीहनि कोसळण्या। माना साकडीमधे रिचवल्या।'—दा १६ ४४ ३ कोडें विचार ४ ओळें भार [स सकट] **साकडणें**—कि सकटण सापडणें अवघडणें अवघडणें 'स्वर्ग साकडलें। दोन्हां भागी। हा ११ ३२९ ६ २१४ **साकडी**—**खी** साकड

साकडा—**उ** गाडीची वेळ [सांगाडा]

सा—**(सा)कण**—**खीन** गाडीची आख व आखी, घूर व जू याना एकर बाधणारी दोरी

सा(सा)क(ख)णें—चकि गोळणें, बोळणें घट होणें यिजणें साकविणें—प्रयोजक कि गोठविणें घट करणें [स सख]

साकणें—कि (खा) चाखणें 'रामा है कोरें भायुव पयले मांशा हार दातावीं साकी विईन'—झिरी २०

साकर—**खी** साखर पडा साकरची कीज सुटाई। कवितातमी।—सिन्धु १८

साकर—**उ** पात्र भोरी ६० मधील प्रवाह जडविणारा केर, पासा काटण्या वेगरे जमतो तो गाळ २ यातेरोलवे वेळेस सव्व नीट उमटविण्यास प्रतिबंध करणारा मज्जातील कफ स, वेड्या खाकरा [स सकट]

साकरू—न (खा) रताळें कद [सईरा]

साकरिबक—वि सरिपलेळें योजलेळें, टरविलेळें

साकड्य—न १ सकला, संपूर्णता नि शयता २ सर्व समुदाय एकर आकार जमा गोष्ट (समासात) साकड्य यत्मान वृत्त-अर्थ [स]

साकच—**उ** (राज) तात्पुरता पूत साकू पडा

साकडा—**उ** कागाराचें एक इत्यार—बदगापूर १६ [सावस]

सा(स)डी—**खी** बरडी, सवळी हिला बव्हत्तीं मांजण नयून धीणहि घट नसते

सा(सा)र—**खी** १ साखळी, झुखला साखळ पडा २ बडी 'त्यावरी पवरास साखळा।'—उपा ६९ ३ बाघ, कुण, छीन—सिन्धु १८ ३५ [स घूखत्रा प्रा सत्र] **०**कर—उ मिश्रकन्याचा एक पय व त्यातील व्यक्ति कन्या जवळ एक साखळी असून ती त आपल्याला साखून घेतात

साकळण—**खी** प्रतिबंध, मना करणें (किं करणें) 'सैजी होती रक्षिणी। तीवरी साकळण करणी।'—य ४६९ **साकळणें**—चकि १ सांघळीनें बाधणें २ नियंत्रण करणें **साकळ दूड**—**उ** मोठी जाड साखळी **साकळराति**—**खी** (गणित) त्रैशिकाची एक रीत **सारळी**—**खी** (साकळचें अल्प रूप) साखळी पडा **साखळी** लगाम—**उ** लगामाचा एक प्रकार

साखळणें—**आकि** १ गोठणें घट होणें, बोळणें सांकोणें पडा २ बदकोशणें घुळ मसणें (आतडीं नाशुव) **सा**—**(सा)कळा**—**उ** १ घडण्या, पनता (किं धरणें) रक्षाने साखळा घाला '२ गेळा पाठ ३ बदकोशता मलावधम (किं करणें) 'गोटांने साखळा घाला' ४ खडा (परसाकडेचा) [स सप्तकळ] **सा(सा)कळी**—**खी** पुराचा पाठ लोंडा (नात्यात, साकण्यात पुस्तकारा) (किं कुणें, पडणें भाणें)

साखळी—**खी** (बों) गळ्याची लोंकती कातडी, पोळी

सा(सा)का—**उ** १ दागिऱ्याला बाक लावण्यासाठी कलेलें मिश्रण (तांचे व चारी किंवा सोने याचे) २ सोन्याच्या दागिऱ्यात स्वाडीने घातलेली दुसरी हिणकस धातु किंवा एखादे मिश्रण ३ पाषाणाच्या प्रवाहातून वाहून आलेला गाळसाळ पुरीन ४ साखळ पडा ५ खारी बसलेला पदार्थ (न निरघळणारा) अवि द्राव्य पदार्थ ६ (शिक्ककाम) उरलेलें कापड जाडीत साक्यात बसविणें

साकाटा—**उ** १ मागाडा पडा २ सापडा पडा

साकागे—**उ** (गे) गोणपाट्याला हुकडा [इ रक्षिएट]

साकार—वि आकार असणें, आकारदुक्त निश्चित आहृति आकर देह असणारा व्याख्या उल्ल निराकार—अनु १४ [स+आकार] **साकारणें**—चकि आकार, दह घाण करणें,

मूर्तिमान होयें - एसा ६ ५६, 'आदि पुरय हा साकारला ।'
- रावि १.

साकांक्ष—वि १ उत्सुक, इच्छा असलेला, कामनायुक्त
'योगादिर्के साधने । साकांक्ष आराधने ।'—शा ३ ९० २ प्रदाल्लु
'राजा परमायें साकांक्ष । देखोनि सार्थक कथेचें देख ।'
- एसा ३ ३१ ३ सदायुक्त 'तुपा वोळ आम्हा । साकांक्ष पै
जी ।'—शा १७ ३४ [स+आकांक्ष] **साकांक्षित**—वि लुकीचा
प्रयोग आदि उदा० साकांक्षित स्नेह बाक्षायुक्त, सदायुक्त.

साकी—स्त्री पत, साक-ख पदा

साकी—स्त्री एक सराठी वृत्त यात दोन चरण असून
शेवटीं यमक असते प्रत्येकात चार मात्रांचा एक असे सात चरण
अवतात उदा० 'जनकमखाते मुनिसह जाता, प्रभुने गौतम
भाया ।'

साकी—वि (जुनरी) मागचे दोन पाय पोटाखालीं
पाहरे असणारी (मंडी)

साकी—प्र दाक्ष्या पेली भरून देणारा (गुत्त्याली)
पोल्या [अर]

साकीयाकी—स्त्री बाकी शिष्टक बाकीसाकी पदा
[बावी दि]

साकीन—वि प्र राहणारा, रहिवासी 'मधुकीर गोसावी
साकीन अबोडे'—रा १५ १३८ [अर साकिन]

सांकुव—न अडे 'मग विष्णु कोपौतु समुदाकरि साडुवें
भाणविलि ।'—पय १ ४१. [साकू]

सांकुळणे—अकि गोठणें, धिऊणें, साखळणें पदा

साकू—प्र तात्पुरता, सरासरी केलेला पूल 'मध्ये साडून
दिवाळ लाविले'—ख ४०७१ [१ स शकु-सकू-साकू-राज
बाद, दि साकू]

सांकू—न (कातकाडी) बोंबडीचें सडे - बदगापूर १२८
साडुव पदा

सांकूळ—न मोरी, पाठ, इ० त अडकलेले गवत, काटक्या,
केर इ० गाळसाळ सांकूळ पदा

साकू (ख)ळ—स्त्री १ (शेतरी) (राजा पुण) भाजा
बळ कर्यावर न जळना अर्धवट राहिलेला राव, केरकरा ३
पंदमेश ० काढणें-अर्धवट जळलेला राव पुन्हा जाळणें

सा (सां)कें—न हाक, साका पदा 'परि पचर निडाळा
मिळत । तें काय साकें नोह ।'—द्रा ८ ३८

सांकेतिक—वि १ संकेतावली सक्ता पदा २ विशिष्ट
छापा, निगद हावभाव इ० नें युक्त, दृष्टिने कळेल ३ पारिभाषिक,
सांक्षिक 'दे भूमिनिशास्त्राले सांकेतिक पद होय'—सुनौ ३९
[स] ० लेखन-न एकाद्या शास्त्रातील विशिष्ट चिह्ने वापरून

केलेले लिखाण (६) नोटेसन 'गवयास गायनाची द्वाष्टोक्त
माहिती व सदरहूचें सांकेतिक लेखनही अवगत असावे'—कला ८

सांके (को)रा—साकर पदा

साकेवप, साकेणें—कि (गो) धिऊणें, साकणें पदा

साको (कु)ली—स्त्री (कर) पाणयळ दलदलीची जागा.

सांक्रामिक—वि सासर्गिक [स]

साख—स्त्री १ पत (व्यापारी), साक, अडू (कि०
वाढणें) २ लैंगिक, अडू [स मा५४] ० वाज-वि पतीचा,
अडूवा ० वाजी-स्त्री (व्यापारात) पत, अडू असणें **साखी**—
स्त्री १ पत, अडू २ सगेटी, प्रमाणिकपणा साकी पदा 'उन्ही
चांगली साखीची माणस'—ख २९५ ३ प्रमाण, साक्ष्य
'मंत्रत नहि मानत साखी प्रेमभाव नहि अतराखी ।'—सुगा
४३२ **साखसुरत**—वि १ दुमदार, प्रमाणखीर २ सुरेख, नीट-
नेटके 'साखसुरत पोसाख विषाण केला कीं मोठा सभावित दिसतो'
—विवि ८८ १५५ ३ पद्धतशीर, ससाळ, योग्य ४ पटेल असें
तयार केलेले, बांधलेले, रगविलेले (जागा, भाषण, लेखन, इ०)
साकसुरत पदा—किवि १ उपपणे, राजरोस 'सहज साख-
सुरत जमाना चालला असता'—सुधेम ११ २ प्रत्यक्ष, साक्षात्
—सिपु १ १५ [साख+सुरत]

सांखणें—अकि धिऊणें, पत्र होणें, गोठणें साकणें पदा

साखर—स्त्री इतर पदार्थ गोड करण्यासाठीं वापरण्यात
येणारा एक पीठ, रेंती यासारखा गोड पदार्थ, शर्करा, खाद्य लस,
नीट इ० पासून होी तयार होते 'साखर बाडिली रामपुरी ।'
—मसाप २ १ [स शर्करा, प्रा सक्करा, फा शकरू, तुळ० फें
सुकु, सेंदरीन, इ शुगर] म्ह० १ साखर (साखरेचा) खाणार
त्यास दुव देणार २ साखर खांदल तर डेकर देईल ३ दातावर
साखर आगि मानेवर कातर (=मनात कपट पण बाहेर वर्तन गोड)
(वाप) **साखर दाखव**—(गे) साखरुदा करणें, लग्न ठर-
विणें **साखर पेरणें-पसरणें**—१ गोड गोड बोळून वडा कर
व्याचा प्रयत्न करणें २ तोंड देखल्या गोड बोळणें **साखरेची**
साल काढणें—अतिशय सूक्ष्म व चारीक परीक्षा, छाननी करणें,
नसता कीस काढणें (निदर्शी वापरतात) 'पारिभाषिक
शब्दांच्या बाबतीत इतरी पासापीस करणें हें साखरेची साल
काढण्यासारखें बघेपणाचें आहे'—(पावले) मराठीतील अज्ञा-
गलनेडक्याचान **साखरेची साल काढणारा**—अतिशय कडक,
खाद्य, बारकाण्याच्या दोषेद्विष्टि माणसाबद्दल निदर्शी वापरतात
साखरेनें तोंड भरणें, तोंड भरून साखर घालणें—चांगले
गोड बक्षीस करणें, तोंड गोड करणें सामाशब्द-० किडा-प्र
१ सुन्याचा साखरेवर उपजीविका करणारा एक किडा २ (ल) व्यास
साखर फार आवडते असा माणूस ० गोटी-स्त्री एक स्थान पण

गोड आंब्याची जात. ० गोळा-पु. राहु; पदात्र 'इंजळी झाल्यापासून दाखगोळा तर गेलाच पण साखरगोळाही दुर्मिळ झाला.' -ति १.४००. ० चुंघा-पु. चुंघन; गोड पाषा. 'अव-
णाने नमः श्रीचा साखरचुंघा घेतला.' -विधिपत्रक दासशंक
(श्री हृदय) ११२८. ० चौथ-श्री. (महारी) भाद्रपद वद्य ४.
-बदलापूर १५४. या दिवशी चतुर्थीचा उपास पाळतात. ० ज्ञाय-
भ-पु. गुलाबी जाव. ० क्षीप-पु. अण्णेदयाच्या वेळची क्षीप
(ही फार सुखकर वाटते म्हणून नांव). 'ह्या म्हणजे संसाराचा
सुयोदय होण्याच्या आधीची ही साखरक्षीप होय.' -रंकाचे
राज्य ७. ० नाते-सवररनाते पदा. ० निवी-लिची-श्री गोड
लिचाचे झाड. ० निवू-लिचू-न. गोड लिचू. हे फळ रात्रिगाएवेने
अम्लून क्षीपची आहे. ० निचोळी-श्री. एक स्थान फळ. 'बरी
मंडप साखरनिचोळ्याचे धोंस घेतला'-अमृत ३४. ० पाटया-पु.
एक मुलगा खेळ. 'विटीदाह, वेडूळगोऱ्या, लपेडाव, कावडी।
सातापाड्या, भोंबरे, चकमोदरा परवडी।' -होला ५४. साखर
पेंडया। ० पाणी-न. साखर व पाणी. हे पाटण्यास आतिथ्य
म्हणून देत १ लिवांचे सरपट. २ (व्यापक) फाळ्याचे पदार्थ.
० पारा-पु. दुसऱ्या व रवा आंच्या वड्या. [फ. शकड-पारा]
० पुडा-पु १ विवाहनिश्चयाच्या प्रसंगी बंधूच्या हातात साख-
रेचा पुडा देऊन इतरांस पानघुपारी वाटतात तो समारंभ, औष-
धारिक बाहुनिधय. 'तिच्या साखरच्या मंडळीनीं सुलीला थरी
नेऊन साखरपुडाई केला.' -वृष ६५. १ असा केळी
देतात तो साखरेचा पुडा. ० पुरी-श्री. भेजवानीत मुख्य पत्राव
पुरी असेल तेव्हा कोळतात (कारण तीवरोबा साखर वाढतात).
० पेंडया-भाद्रपद-आश्विन महिन्यातील गवताच्या पेंड्यानी खेळा-
वयाचा एक खेळ. ० पोळी-श्री. पुण्यासारखी साखर घालून तयार
केलेली पोळी -गृति ३८५. ० फुटाणा-पु. वेळोवेळ्याचा दाणा-
फुटाणा ६० वर साखरेचा पाक चढवून करवेंदाएवढी करतात ती
पोळी, एक मिठाईचा पदार्थ. ० फेणी-श्री. साखरेचा मोठा
वसावा. 'साखरेफेणी पाडिली।' -मसाप २१. ० बीड-न.
पिठात साखर घालून तळलेले अन्न. ० मात-पु. साखर व वेशर
घालून वेलेला मात, वेशरी मात 'साखरमात वाढला नरा।' -
मसाप २.१. ० मांडा-वर्ना) माडा (हा साखरेची खातात
याकडून). ० रंगी-वि. शुळी साखरेच्या रंगाचे (वज).
० लाडू-पु. बरीचशी साखर घालून तयार केलेला पिठाचा लाडू
० पडी-ळी-श्री एक गोड पत्राव. ० मुपारी-श्री साखरुजा
पदा. 'साखरुपारी वाटिली सुंदर नारी।' -वसा ४६. साखरी
गोडांणी-श्री. साखरेच्या पानांनीं बघवून पुटाण्याप्रमाणे
केलेली काजूची बी. साखरेचा-पु (घातेकडी) शुद्ध, चुंघन.
साखरेची सुरी-श्री. (ल) वरून गोड पण मर्ममेदी भावण, असे

भाषण करणारा, गोड सोडून मान कापणारा मनुष्य. 'या चांडा-
ळ्याच्या उतांत साखरेची सुरी भोंसळून वसांनेच मान कापली पाडिले.'
-संभाजी साखरोळी-श्री. मोहन घालून केलेले रवा किंवा तांदु-
ळाच्या पित्राचे पुरीसारखे पत्राव. -गृति ३१३. (साखर+पोळी)
सांघरपोळा-पु. आंघूर, लहान पोला. सांघड पदा.
'आजि गुप्ती बसा। साखर पोले नेसा।' -मसाप २.३५६.
(विहिणीच्या गाण्यांत शब्द येतो). षट विणीचा पोला. ?
[सांघड= आंघूर, लहान+पोळा]

सा(सां)खळ-श्री. १ मोठी सांखळी. २ रांग; ओळ;
पंच उरा ० दातांची सांखळी. ३ वेडी; वंघन. 'नियमांचिया
सांखळ। वाहणे रादा।' -१८.६३७ ४ संबंध, जोड. 'प्रजेचे
हक व राजाचे हक यांचा एवमेकांस कोणते रीतीने सांखळ
आहे...' इनाम ८०. ५ (खा.) कडी (दाराची). साखळ-
वर, सांखळणे, साखळदंड ६० समासासाठी सांखळ पदा.
(सं. मुंखला; प्रा. संरळ) सा(सां)खळी-श्री. १ अनेक कड्या
एकमेकांत अडकावून केलेली एक दोरीसारखी रचना. ही बाप-
ण्याच्या उरादोरी. २ बांदी-सोण्याच्या कड्याचा एक दागिना
(पायांत रिचा फांतेंत घालण्याचा). 'पदच्युत गळ्याच्या सांख-
ळ्यांशी विधेया।' -सा ५६ ३. ३८. ३ (४.) दाराची कडी.
४ मुलीचा एक खेळ. ५ (पैसाप) जमिनीची ओजणी करण्याचे
६६ फूट लांबीचे व रंगर कड्याचे एक माप. सांखळी-न.
(महापु.) १ सांखळी; माळ. 'कंटी शब्दवेद्याचे सांखळी।' -
शिक्ष १११. २ साखळी.

सा(सां)खळण, साखळण-कवि. १ गोठणे, दिजणे;
पड होणे; खडा होणे. २ (पैत) रावातील माळसाळ काढणे.
(सं. संदलन) सा(सां)खळा-पु १ पड झालेली अवस्था;
साखळा. २ मद्यवरोध, यद्धोष्ट्रा. (कि. धरणे) ३ तुंचणे; मुबारा.
सा(सां)खळी-श्री. १ नदीला पाणी चढले असता तिच्या फुड-
णारा पाट. २ नदीला घातेलेला वाघ; नदी वाडविणे (उतारासाठी).

सांखारा-पु. १ वेळीच्या सोपाचें पाणी, आख्याचा रस,
मिजलेले गहू, रताळी ६० वादून त्याचे पाणी यासारखे पदार्थ
भाड्यात घालून ठेवले असता त्यात खार्जी जमतो जो घनित
तो; खार्जा. २ पाण्याचा प्रवाह अद्विगल गळसाळ, बेरकबर
६०. [सं. संखलन]

साखाळा-श्री. (महापु.) साळा. 'साखाळाचिया
डेविया। पाता दडी टाचिया।' -श्रु १६.

साखेय-वि. स्नेहशील, मित्रभावाचा. [सं]
साखत-श्री. १ संवध, राख्य. 'कोणाचे म्हणजे यांचे धिडे
यांती साखत आहे.' -श्रु ७ ११५. २ वजावणी. 'आपला

जिम्मा साखत करीत जाईल. ' -रा ८.२१७. [का साखतनू-करणे]

साखता—३ चिलखताचे जपनपत्रक. -राव्य ५.१५ [पा. साखत]

साखय—न. मैत्री; सहवास. [सं.]

सांख्य—नपु १ ज्ञान, तत्त्वज्ञान. २ एक दर्शन (पद्धत नापैकी). ' वेदसाय्याच्या राजवाणी : सांख्यवेदाताच्या सुवर्णी । ' -शा १८.२७९ १ विचार, मत. ' मग उपर करुनि पांढरा । जे हे आनिमील साय्याच्या गात्रा । -शा ७.४३. ४ विशिष्ट संन्यास मार्ग. -३ ज्ञानी लोक सांख्यशास्त्रास अनुसरणारा ' एकु ज्ञानयोग म्हणजे. जो साकुरी अनुष्ठिते । -शा ३.३६. [सं] ० योग-मार्ग-निष्ठ-चित्तशुद्धये कसे करून ज्ञानप्राप्ती नंतरकडे त्यागपूर्वक चेतलेला संन्यासमार्ग. -मीर १०१. सांख्यो-वि १ साख्य मतानुयायी २ सद्गामी -हंदो

सांग—३ एक झाड, याचे लाकूड इमारतीच्या कामी फार उपयोगी आहे; सांगवान. [सं झाड, भा सांग] ० वान-३ राग २ (न) रागवृत्त्यांचे जंगल ३ सांगाचे लाकूड (बांधकामासाठी रचून ठेवलेले) ० घानी-वि. सांगासंबंधी, सांगाचे, सांगली. सांगली-वि. सांगाचे; सांगवानी.

सांग—श्री. एक प्रकारचा सर्व्व लोखंडी भाटा. हा लोखंडी गजसारखा असून टोंकास भाव्याप्रमाणे टोंक असते. ' देवी सापरी हृदयात नव्या सांग । ' -मोडयोग १२ ७९. [हि. सांग, सि सांगि] सांगुणी-श्री २४ शक्रविरोध. ' शीशे नि वैराग्य बघनी । भेळोनि विवेक सागुणी । ' -भू ५६.

सांग—वि १ सर्व्व अंगसहित, एकूण एक गोष्टीसह -एमा ७ ६१८ २ समय, संपूर्ण ' केली यात्रा सांग निघाले तेथोन । ' -रामदासी १.६१. ३ यथास्थित; पुरेपूर. ' भोगिताही उगम । बाटाळे मन । ' -शा ६.४४२. ४ अव्यय, निर्व्यय. -ऐषो १०९ [स+अंग] ० ता-श्री १ प्रेता; संपूर्णता, यथास्थितपणा (सर्व्व साधनें जमून, सर्व्व संस्कार होऊन-विवाहादिकर्माची) २ (ल) कर्माची पूर्ति करण्यासाठी घातलेले व्रत अंग मोडून व दिलेली दक्षणा ० संपूर्ण-वि. पूर्ण भाण्ड प्रथम सांग पहा ० सरस्वरा-श्री सर्व्व प्रकारची, सर्व्वी मदत, एकंदर मदत. सांगोपांग-वि सर्व्व अंग, उपांग, भाग, लहानमोठ्या, प्रधान गौण गोष्टी यासह, यथासांग (विवाह, यज्ञ, इ० विधि) ' तैमा सगोपायु. निपजे जो शोयु । ' -हा १७ १८२. [स+अंग+अण]

सांग—श्री धा नाम. १ सांगणे, सांगणी, निरोप (कि० सांगणे) ' प्रियकवुसि बराला सांगता सांग साळा. ' -आमा ९. २ भाडा, हुकूम [सांगणे] ० कामी-ग्या-वि १ स्वतःची हुद्री न शको. ७. २७

जातविता नुवते पाणितलेले काम करणारा; वेळेप्रमाणे वागण्याची अपेक्ष नसणारा (निद्रावृत्तक उपयोग). २ ज्याने चुकते सांगि तलेले काम करावयाचे आहे अगा; नुसता तोंतेंत हुकूम पाडला पाहिजे अगा. (बात्र) सांगीतल्या कामाचा दिव्या भाक-सीचा-केवळ सांगितलेलेच काम करणारा व मिळेल ते सांगारा. ० सरस्वरा-श्री. १ बोल्याने, (एखाद्याबद्दल) गौरवाने गावून, शिष्टास करून मदत करणे. ' त्याने स्वतः काही दिले नाही पण माझी सांगसरभरा अशी केली की माझे लम झाले ' २ मदतीच्या याचा देणे; शाब्दिक मदत ' होय, हा माझा मावाप खरा. त्याने अंगे करीन तसे करीन, हे देईन ते देईन म्हणता माझी सांगसरभरा केली. ० सुगरण-सुप्रण-वि चुसती बोल्यात हुवार; शोषाटिल्ली करणारी छी. ' भावशी म्हणजे सांगसुप्रण, चुलीजवळच्या सुप्रत्या गप्पा. ० सुगाराई-सुपाराई-श्री, बोल्यात वाढण पणा. सांगणा-वि निरोप्या, बोलावणे करी. -रिपु २.४ १२. [सांगणे] सांगणी-कि १ शिकवण; आदेश, सूचना २ सांगणे; बोलेल, निरोप (कि० सांगणे) ३ शिकविण्याची, समजुत देण्याची पद्धत सांगणीचा-वि. १ वृषपक्षीयानी वृषकृति इत्य दिवा काही मोबदला व चेतां तिपा केलेला (बाहुनिधय, विवाह) २ असाप्रकारे विवाहित (कन्या). सांगणे-नकि १ कळविणे; कथणे. २ वाक्याविषयी आक्षेपणे, छुषविणे (काम, मामलत, अधिकार, रोजगार, चाकरी इ०). ३ बोलावणे, निर्मंत्रण करणे (भोजन, समारंभ इ० स). ४ शिकविणे, समजावणे (अध्ययन, श्रेष्ठ, विद्या इ०). ५ म्हणून दाखविणे (विद्या-व्याप्त शिस्तभक्त, घडा इ०). [भा संघट-दुल० सं. सांगतिक= गोष्टी सांगणारा, मनु ३ १०३] (दुखणी, संकट, दुर्कर्म इ० नीं) (अरघट, कठीण, जड) सांगणे- (त्याचा) परिणाम कठीण होणे. सांगून येणे-विवाहासाठी देऊ करणे (मुलगी). ' माझ्या भावास एक मुलगी सादून आली आहे ' सांगणोचांगणी, सांगा (गी-गो) चांगी, सांगा-सांगी-श्री. १ प्रत्यक्ष प्रमाण नसतां एकांत दुसऱ्यास, दुसऱ्याने तिसऱ्यास सांगण्याची परंपरा, ऐकीव गोष्ट, गप्पा ' सांगणो-बागणीचे काम नव्हे । आणुल्या अनुभवे जाणवे । ' -दा १०. १०.५३. २ गप्पा छोटणे, बक्ता करणे. ३ एखादी गोष्ट अनेकाना सांगणे, बोधाय करणे [सांगणे दि] म्ह० सांग-सांगी नडाला वाग्य सांगता-वि सांगणारा ' हरिश्चंद्रची महिमा बैसी । आरवे पुत्रता सागत्यासी । ' -एमा ३ ५८०. सांगावा-३ (साण क) निरोप. ' मला तुमचा सांगावा पोचला नाही ' सांगी-श्री सांग पहा १ निरोप २ उपदेश, समजावणी ' हुडग्या सांगीवरून जायेनेची हुगेति झाली. ' -वि ८.४ ८२ ३ आक्षा, हुडम. सांगिजणे-सांगणे, सांगि

तलें जाणें - विप्र ० ७९ 'फले कार्या या तुम्ही सांगितें तें ।'
-२३८ 'मग आणिकु उपचार केला तेही । तो सांगितेजु आता ।'
-सिंग ७७२

सांगडा—प्र सांगडा सांडा

सांगड्या—वि (क) सदा घोटाचा [सा=सहा+अंगडी]

सांगड—सांगळ पहा

सांगड—डी—पुकी १ दोन होडया दिशा बाया एकत्र बाधून बेरेले जलया २ (खी) दोन दिवा अधिक भोपळे, नारळ ६० फळे जनावरें, माणसें यांना एवत्र बाधून बेरेली रचना 'एकी वेदनयाचिया सांगडी' घेतल्या अहमदाचिया घोंडी ।'-हा ७ ८४ ३ (सामा) तरून जाण्याचें साधन, नाव होडी 'योगी सद्गति सागरांत म्हणती ज्याच्या पदा सांगडी ।'-मोहृष्ण २६७ ४ जोडी सोबत मैत्री 'दिंदे यांची अन्माची सांगड होती तों पावतों द्वाकणांसही आगचा बचक होता'-भाष ३७ ५ काताच्याच्या हत्याराचा एक भाग, यानें तो काताच्याची वस्तु घट वसवून ठेवतो लाकूड काट्याची बैठक [स सप्त सपाटिका=युग्म] • घालणें-सवण जोडून घेंण, नेळ घालणें 'बरील दोन कल्पनाची सांगड घालून दिली आहे'-दि ४ ११ सांगडीस धरणें-निवटलबद होई असें करणें सांगडणें-जकि १ (अनेक पदार्थ) सांगड होई असे सपड करणें २ (व्यापक) सुद्ध नये इतकत होऊ नये म्हणून बाधून ठेवणें सांगडणी-खी एवत्र गुतविणें जोडणें सांगड घालुली खी बळवुनी बाहुली पुतळी सांगडा ३ सांगड भोपळ्याचे पेटें सांगडी-डया वि सांगड नेणार, नावाडी सांगडिया एवत्र यईश ।-देव ४ सांगोड-खी (गो) सांगड (दोन होडयांची) करून लीवर देवतया रथ ठेवून ठळयात मिरवणूक काढतात ती

सांगड तोडणें—कि (राजा) प्रामदेवतेस वरिदान करणें -आश्विन्याची महालक्ष्मी ८

सांगडा—वि सारखा सगडा 'म्हणैनि सूर्य सूर्याचि येवडा । चर वदाचि सांगडा ।'-अमृ ७ २८६, -सिंग ८७१

सांगडी—खी (शु) विहीर खोदण्याच्या उपयोगाची एक लोखंडी पहार हिच्या एका बाजूस अण्डु-प्रीदार टोक व दुसऱ्या बाजूस आकडा असतो या आकड्यात दोर बाधून तो कप्पीकरून घेतोला असून त्याचें टोक विहिरीवाटेरी मागवली हातात घरून ती पहार विहिरींत सरळ आडन आपटेल व ओंठ पाडील असे सोडावयाचें असतें

सांगडा—प्र वस्तूच्या आकारास आधारून रचना (सारी गाडा, पलग नाव छत्री ६० स दाडे, लोंकडे ६० च्या

आधारावें झालेली यावरून चमादि घटन होऊन वस्तु पूर्ण होते) सांगळा खोडा २ मोठी, अवनड वस्तु प्राणी, घुड मर्दे ३ विहिरीतील चौकट [स सम+मृ] सांगाडी-खी विहिरीच्या भिंती पद नयत म्हणून ठळाशी दिलेली आधारचौकट

सांगाडी—खी (कातकाम) कांठण्याचे यत्र सांगड ५ पहा

सागर—प्र १ समुद्र 'सगराकरिता सागर म्हणती ।'-गुणगळ्या १५ २ मोठा साडा, साण, आगर वंस -गुणसागर, कल्याणार ६० 'हा वेदार्थसागर ।'-हा १ ७२ [स] सागराभ्य-प्र एक जातीचा मासा -प्राणिमो ८७

सागरगोटा—प्र सागरगोटी वेलीचें बी, गजगा मुली सागरगोट खळण्यासाठी घेतात सागरगोटी-खी एक औषधी चल होस वाटे असून पिबव्हीं फुलें घेतात ही बी बी तो सागरगोटा

सागरा—प्र (क) पागरीसारखें माणें

सागरी—खी (खा) मुळयाची सांग, डिंगरी

सागलाग—प्र १ मनाचा बल छद्म २ पाळलाग, प्रचलन धेत, योजना ३ हेतु ध्येय उद्देश (किं साधणें, लागणें यत्नें बाधणें ठेवणें धरणें ६०) [लाग दि]

सागवली—खी सागवडीखालची जमीन [का सांगिझ-लागवड करणें]

सागशी—खी एक प्रकारची टोपली करवी साकती पहा सागळ—खी बकल्याचे कमावळें कातवें हें मऊ असून जोडा ६० वा बक्या बाजुत लावतात [स छाग] सागळा-वि (महाप्र) कातडी, कातक्याचा 'पखाला तथा पोहता सागळा जे ।'-प्रसा २८ -गुग ३२१९

सागळा—प्र पाण्याची झारी धरणारा भोकर सागोई 'मोचि होईन सागळा । करु सुईन सुवळा ।' हा १३ ४१८

सागळ्या—वि सदा बोटाचा, सांगड्या [सा=सहा+अंगुली]

सागा—प्र (कों) बकरी मेंढपा ६० चा कळप

सागा—प्र तात्पुरता पूल साकू पहा -तीप्र ४१

सागात—प्र (गो) सगत सोबत अविद्या आवतें । जेव न वाजे विवतें । छुं जयपे सागत । गुणत्रयावा । -सित ३ [सगत] सागातिणी-तीण-खा ससी, सेनीण चिरोखा तिची सांगातिणी । प्राणहृदि आवडे ।'-ह २८ १९ विरडे न्याहूक पळवी लखा । सांगातीण घावली चिरोखा ।'-कीर्तन १ ७५ सागाती-वि ३ सोबती, मित्र 'वैवत्य मार्गीचा अभिज्ञ । सागाती हा ।'-हा १९ १९ 'इह मित्र आणि सांगाती । जाणुलके घरा जाती ।'-रामदास (नवनीत पृ १९९)

पांगातीं-ते-शम बरोबर, सह, समतीं पदा. 'काय खातो
आम्ही कासया सांगातीं कैस हें लागतें नेणें सुखीं।' - तुगा
२५ सांगाते जाणें-सती जाणें

सागु(गो)ती-स्त्री खाण्यायोग्य असें प्राण्याचें मांस
बहुधा बकऱ्याचें मांस [स छाग, हि सगेती]

सांगुळणें-भक्ति (कों) गोठणें, साखळणें पदा

सागू-५ १ एक दाद, याचा सागूदाणा होतो १
याच्या सत्त्वाची गोळी, सागूदाणा [मलायी सागू] ० दाणा,
सागूचे तादूळ-५ सागूच्या गोळ्या, सागूदाणा

सा(सां)गूळ-स्त्री (को) १ फणसाच्या गन्याभोवतीं
जसपारा तेंपु, पाती, चार २ चार अठळशासरुट फणसाची
भाजी, सवध फणसाची भाजी [सागळ]

सागोपान-न (प्र) सगोपन पदा

साग्या-५ साधीदार, मित्र, बोरी, चहाडी १० कुवर्मा
तील सोबती [सगा] ० लाग्या-५ मदतनीस, सायीदार
(बाईट कामात)

साग्यालाग्या, सागालागा-वि १ एखादी योजना,
घटना घडवून आणणारा, सुक्तिवाज लागलाग्या पदा २
लाग्या, कारस्थानें काय्यात ज्याची सुद्धि झाले असा.
'पाचसात सागलागे जमविले आणि दोडा घातला' [सागलाग]

साग्र-वि १ तीक्ष्ण, अणुक्षीदार टोंक असलेला २ समप्र,
सगळा [स+अग्र] ० निद्रा-द्रोण-की (अशुद्ध प्रयोग) गाड
सोप

सर्गप्राप्तिक-वि सर्गप्राप्तिकची, शुद्धविषयक, छद्मरी
[सं]

साग्यात, साग्याद-स्त्री (गो) भेट, नजर - सग्यादि
१०४ [पोतु साग्यात]

सांघणा-स्त्री-स्त्री (महायु) धाड, चाल 'कामाक्या
कामवाणी वृजयुवती गणी सापणी मन्मसाची.' - गस्तो २४
-क ८३ [सघात]

साघणें-कि साघणें पदा 'तेथ बापेकळिकाची कुसरी. काई
सापो।' - शिशु ६३२.

साघात-५ सयोग, मिलाफ 'ना तरी प्रलय बहि
महाघातु। या दोषा जैसा साघातु।' - हा १११८ २ समूह,
मळी 'सर्पसाघातु न साहे।' - एभा ११६० [स सघात]

साच-वि १ सत्य, खरा - हा २१६ 'सर्व जाणें एक
विष्णु साच खरा। सांजिक दुमरा माही नाही।' - तुगा ११ २
वास्तविक, खरासुरा 'टाव नाही यापाचा। अकुळी साचा
धीळण।' - एफव्य २३ ३ समर्थ, बलवान 'यणें दळ
भास आपचा। साचु आसुचा।' - हा ११२४ - न ज्ञान

'मग साचाचेंचि रूप। होऊनि ठेले।' - हा ५१६० [स
सत्य, प्रा सच्च] साचोकार-रें-किवि खरोखर, सत्यपण.
'लक्ष लक्षातीत आपण व्रत साचोकारें।' - देप १५ 'ऐसंचि
असेल साचोकारें। तरी भी सतुष्ट साचारें।' - सुआदि १९.३६,
-हा ४९७ साचोकारा-वि. खरा, सत्य - एभा १३.

सांच-५ जागा, स्थल, अवकाश, समावेश होईल एवढी
सोयीची जागा 'हें जाहाज कार ल्हान पडलें यामुलें यात
इतकें खटलें रहावयाजोगा साच दिसत नाही' [साचणें]
सांचणें-भक्ति १ जमणें, एकत्र गोळा होणें, थोडा थोडा देत
जाऊन साठ होणें (पाणी, घान्य इ० चा) 'आपुलें धन
लोकावरी साचे। तें मागू जाता स्वयं बांचे।' - नव १४ १२१
२ सर्वाधिक, प्रचलित होणें, 'विपरीत ज्ञानदीपिका। साचली
जे।' - हा १५ ८२ ३ साचविणें, गोळाकरणें, जमविणें, साठ-
विणें 'कृपणा ऐसा साची अर्थ।' - दा २१० ३५ [स सच
यन] सांचवणी-स्त्री साचलेलें, साचविलेलें पाणी (तळें, दोंद,
हवेंकें इ० त विशेषत कारसा उपचा नसलेलें याच्या उलढ वाहतें
पाणी) जें साचवणी अल्पजल - एभा २१ ११८ सांचविणें-
जकि साठविणें, जमविणें, समूह करणें 'येक दोन कोटी दळ
तुजसी। तें येकोनि साचवीजे।' - कया ६ १९ १४३ सांचा-
५ संचय, साठ 'आला कदाचा बहु पाव साचा।' - मोहण्य
३४२ सांचा पडणें साठणें 'तिळें तिळें पुण्य साचा पडे। तरि
हें बहुता जन्मी जोडे।' - तुगा ७१२ सांचीय-वि साचलेलें
(पाणी इ० वाहतें नसतें) सांचीय, सांचाल-वि तळें, दोंद,
इ० त साठविलें (पाणी)

सांचर-स्त्री (बाधकाम) उघडी, साठ पदा (६)
सुद्धस

सा (सां) चल-ळ, सांचाल सां, (सा) चोल-ळ,
साचोला-५ जो पावलाची वाहूल (माणूस, प्राणी इ०
च्या), आवाज, हालचालीचा शब्द 'साचलु न मोडितु।
प्राविचा।' - हा १३ २४५ - एभा ८ ११९ 'सुनियात साचळ
एके। द्वारि देखा।' - कया १६ १८७. 'सव सांचाल जाला
मार्गावरी।' - सुवन १६ १२८. 'म्हणे सले हो एक एका। पावले
वाजू देऊ नळा। साचोल ऐकोन गोविदा। जाग्या होतील निघारें।
-द ६ ४८ [स सचळ]

सांचा-५ १ ठग, मूठ, एकाच प्रकारचे अनेक पदार्थ
तयार करण्यासाठी केलेली विवक्षित पद्धत, यंत्र 'ना तरी चवुरा
नगाथिचे बाचे। काय आहाती रुटिकिया अक्षराचे साचे।' - हा
११२०८ २ एकाच जातीच्या पदार्थांचा समुदाय, जुळी
(उदा० सारक्या लायीवरीचे कागद, पाने, इ०) ३ नमुना, किंसा
(कुमारी) काळवें इ० करण्यासाठी ज्यावर मातीचा गोळा घेतात

ती कळी हा झवगवर वसतिनी वसने ५ (मुद्रण) भाड, सोळा पात्राचा एक भाग, कर्मा ६ सवय, साडा 'उपरि सवटक साचे परतु गाचे' ज्ञात सुरुसाच ।' - २८ [साचणे]

साचार—वि (क्रि वि सारखा उपयोग) १ खास, सत्य 'तैमी वोनी साचारी। अवतरो माही माधुरी।' - झा १४ ३१ २ खरोखर - एमा ८ ५९ 'कीं अनेक वायात साचार। यकचि नाद दुमदुमति।' ३ अकृत्रिम, खराबुत 'मरगज स्वामी मिहमूर्ति। साचारासारख्या हुकारती।' - सुसभा २ ३६ [साच] **साचारि**—स्त्री खरेपणा 'जे साचारिवेचे नि विकें नदी मेदी।' - झा १६ ११९

साचिय—न १ सचीवाचे काम, कारभार, येदीपद २ मंत्री, साधचर्ये [स]

साज—न (कीं) एक प्रकारचे गवत, येर ० भारा, साजारा—न साज गवताचा मारा, आले साजाची—वि खाद जमिनीचा एक प्रकार होत साजाचे किंवा देवाचे गवत सगळे

साज—पु १ लागणारे सामान साहित्य, साधने, सरचाम, कार्याला लागणाऱ्या सर्व गोष्टी (समुपचाराची) २ नाचणारी, गाणारी, पोवाड्याने तमाचोवाले, जादूगार इ० मळीना लागणारी हत्यारे पातारे, साहित्य, उपकरणे 'साज सारंगी देत आणून। म्हाणे मकरसे कुशलवपण। कळा दावी कुशल भोगती।' - नव १९ ३८ ३ गण्यासजण्याच्या वेळीं पड्यात पुगटाचा चाळ बांधतात तो ४ पोवाड, जामानिमा, झुगार (कलाकृती, नट विपारी इ० या) ५ सजज तयार होणे, पोवाड्यावरून ६ (सामा) मळ्यासजण्यासाठी लागणारा पोवाड, बळे, इ० ७ घाटमाट झुगारमंडण, वटणे 'बहु दिवसी पति येत करि बहु मिथिला पतिवरा साज।' - मोडण ८० १५ ८ पखवान ९ गळवातील एक दागिना [स सजज, फा साड] ० करी—पु वाजनी गवई तमासगीर, मोंधळी इ० च्या दाण्यातील इतम ० सजागी वि साज, साजकारी 'साजसजोगी थोर प्रवीण।' - दासि ३८१ ० सरजाम—पु एखाद्या कार्याला लागणारे साहित्य, सामान इत्यादि ० सामान—न साधने साहित्य साज अर्थ १ पहा 'साज सामान कुल लुप्त नले' - ऐच २४ **साजणे**—वक्रि १ शोभणे, योग्य दिसणे प्रयोगकथाचिया माळा। साजती जिवेच्या माला। - शिशु ८० २ चांगले योग्य समाचणे [स सजज] म्ह० सगळे ते बोलावे आणि पचेल ते खावे

साजरा साजरा—वि १ सुशोभित, शोभित, अलंकृत—एमा १८ तरी तो सदन हू सच बरी। तेणे तू साजरी। जगासाजी।' - कथा १३ १४० २ सुंदर गोजिवाणा, छान, 'कमीं हार साजरा।' - संपाळी गणनीची म्ह० ३ पुणताव्याच्या म्हणी

आणि टोणगाव गाजरा २ पुण्या डोळा काजळानें साजरा **साज(जि)रा गोजरा**—वि देवता, सुंदर, 'पद्मावीण तळे, निहदर मुनी जो साजरा गोजरा।' - वामन स्फुटश्लोक (नव नीत पृ १३३) **साज(जि)रेपण** न मांदये, सोमा, 'ऐक्याचे सुंदर न डळे। आणि साजरेपणाचा लाभ मिळे।' - नय १ ५९ **साजविणे**—कि शोभविणे 'उद्धरति पतिराम—प्रभु वीर्तिहनी स्वकीर्ति साजवित।' - सो स्फुट आयां (नव नीत पृ २५५) **साजावणे**—कि शोभित दिसणे, सुणे 'परी तो पूर्णमेसीच पूर्णत्वासी ये। आणि कळकें साजावला होय।' - म्वातु ६ १ ३२

साजिदा—उ १ कळवतिणीच्या मागे राहून गचताना वाव वाजवून तिची साथ करणारा इतम २ वजवण्या, वादन कुशल [फा साधरा] **साजिदी**—स्त्री १ कळवतिणीची मदत नीस स्त्री, साथीदारीण २ व्यविचारी, येदगी स्त्री ३ साजि यांचे काम, वृत्ति

साज—स्त्री १ नें पांथ निवाल्यावर ते साण्यापूर्वी बऱ्यावाईत देवताना अर्पण करण्याची रीत (कि० धरणे, वसणे) २ जमिनीच्या पिकाच्या अंदाजाचा खरेपणा, अंदाजाप्रमाणे पीक दण्याची खात्री, तरी जमिनीची पात्रता (कि० बाळगणे सोडणे टाकणे, कुठणे, जाणे) ३ अदाजलेले, अपेक्षितेले, उत्पन्न पीक (कि० येणे, भरणे, उतरणे) उदा० सुईची—जमिनीची—काळेची—पादरवी साज 'रचुनि मद्रसणाचे खळे। मळीं एके काडुगेनि पाळे। तेथ अक्यफीची मिळे। साज मळी।' - झा १३ ३९ [३ साच] **साजी**—स्त्री सगुदि वाड (कि० यणे) 'राति न सरती जाणो आली सहसा घना तदा साजी।' - मोमथ ५ ७२

साज—स्त्री १ सध्याकाळ, अस्तमान 'तेचि सरुलपाची साज जेलेपे।' - झा ९ ७२, -सुगा ४०७ २ सधिसकाश साथ—प्रात काल 'साज सुळको पसरली पुसट लाली।' - विक १२ [स सध्या, प्रा सभा, हिं साज गु साज] ० धरणे—साजला काढलेल्या दुप्याचे तूप करून त्यात वात बुडवून देवापुढे दिवा लावणे दीपनत धरणे दिपत धरणे सामाजिक—० दिवा—पु सध्याकाळी देवापुढे लावलेला दिवा साजवात ० घण घणी—स्त्री १ सध्याकाळ, साज 'नावा छुल्ला साजवणी। वस्तुचि पा।' - झा १८ ४८१ -सित ७ ८२ २ सध्याकाळचे गोदोहन 'जे जाणिते हातवटी। साजवणीची।' - झा १८ १४८३ ३ घार काढण्याचे पात्र 'भाप वाचि विषयी भादी। परी साजवणी टेंको मेदी।' - झा १३ ६३७ -निगा २२ ० वळ—स्त्री (न) साजवळ ० घात—स्त्री १ साज दिवा २ (सामा) सध्याकाळी रावण्यात येणारा दिवा दिवासी (स) मद, मिगमिण ज्योतीचा दिवा (कि लावणे,

साजणें) ० वेळ-भी सध्याकाळ - एमा २३ २७८ ० सकाळ-
 किंवि सकाळसध्याकाळ, सर्वदा नदुमी ० सोंवळे-न सायकाळी
 स्नान न करता नुसतें ओंवेळें वर सोडून सोंवळे वर नेसणें, असा
 सोंवळेपणा सांज(जा)वणें, साजळणें-अकि सध्याकाळ
 होणें 'दिवस साजावितो' 'मला साजावेंत' 'साजे-झे-
 किंवि सध्याकाळी' 'समस्त वपुनि विनाय साजे सिमिरासि
 यावया परते।' - मोद्रोण (नवनीत ३१५) सांजा(जो)ळ-भी
 (गो) सध्याकाळ 'साजोळे दि-यासी तेल।' - अमृत ११३
 साजेसा-किंवि (गो) सध्याकाळी

साजक-नि पोदगी, ताट 'पाच महाल साजक हुपास
 म्हणून दिले' - मराचिथोसा ५ साजक पदा ० रोटी-की
 धपयेचा एक प्रकार साजकरोटी पदा 'आता तुम्हां मला आझा
 केली तरी मजला साधवी साजकरोटी घारी' - भाव २९
 [साजक व साजकरोटीबद्दल चुकीचें वाचन]

साजक-उ एक धान्य साधा [स द्यामाक]

साजगिरी-उ (सगीत) एक राग यात पड्ज, कोमल
 न्दपम, तीव्र गाधार, कोमल व तीव्र मध्यम, पचम, कोमल व
 तीव्र धैवत, तीव्र निषाद इ स्वर लागतात जाति सपूर्ण-सपूर्ण
 बादी गाधार, सबादी निषाद मानसमय सायकाळ

साजण-उ प्यार, प्रियकर, सजण पदा [स स्वजन]
 साजणी-भी-की १ प्रियकरीण, प्रिया, सजणी पदा २ सखी,
 मैत्रीण 'तुझे मर्नेचें साजणी! कडलें मज।' - कथा १ ३ १०१
 'तव भणे रुक्मिणी! ऐसिआ तुम्ही साजणी।' - विशु ८१९
 साजणें-न १ मैत्री, सख्य - झा १२ ६४ 'कृपण मित्रांचें
 साजणें. अपासणें पय चालणें।' - सुभादि १७ १८ २ सौजन्य,
 प्रेम 'जीव घेतलिया उणें। चालों नेणसी साजणें।' - अमृ २
 १९, - एमा १० ४२३

साजण, साजणपात्र-सादण, सादणपात्र पदा

साजा-नि १ प्रसन्न 'म्हणियाचेनि दाटणें। साजा होया
 - झा १३ ४३८ २ परिपूर्ण, भरलेला 'कायि जलाणेंच पाठयें।
 साजा होय।' - झा १४ ३३३ [सज्ज]

साजा-जी-जें-नि १ नवा, साजूक - हकी २ ताजा,
 टवटवीत 'भूमिवगळीं हाडें। पाणी घेती कपर्णीवडे। न दिसती
 भाणि अपाह। साजीं असती।' - अमृ ७ ९१ ३ तयार, सज्ज
 - झा १४ १०२ २ [स सय, सज्ज] साजीवंत-नि सजीव,
 टवटवीत साजोवता-भी सजीवता, टवटवीतपणा - इकी
 साजेवण-न टवटवीतपणा 'दे वसताचें दिगवणें। झाडाचेनि
 साजवणें।' - झा १३ १७८

साजा-उ १ गहू वळले, भरवले ममता त्याच्या होणाऱ्या
 कण्या, जाबा रवा २ धोणत्यादि धान्याच्या कण्या 'भाणि

सायव शब्दे जाण। जे गोधूम खडकण। देशभाषा विशेषण। साजा
 ऐसें म्हणती।' - राव १ १९४ ३ या कण्याचें कळलें गोड
 खाद्य, शिरा (गुळाचा) शिरा बारीक रव्याचा साखर घालून
 केलेला, तर साजा जाड रव्याचा गुळ घालून केलेला असतो [स
 सयाव] साजवरी, साजोरी-भी १ साजाची पुरी, एक
 पत्रान 'सोवळ व्रततेजें। साखर साजारी। जेवितो हे गोडी।
 तोचि जाणे।' - हागा १५९ २ (वर्ना) सादणें, इहली

साजा-उ सजाफ पदा 'खाशा पकीच्या मुकिशच्या
 रागोळ्या काढणें, साजा भरणें वगैरे कामें' - ऐरा प्रस्तावना
 ७७

साजात्य-न १ सावर्ण्य, साधर्म्य, सजातीयता २ कुटुंब,
 नात, यश इ० चा सारखेपणा, आसपणा - उ सजातीय व्यक्ति,
 वस्तु 'भगोनि जवळीक करणें। साजात्येसी।' - क ९७ [स]

साजिरा-उ एक जातीचा मोठा वृक्ष याचीं लाकडें इया
 रतीला उपयोगी असतात

साजीसार-उ एक क्षार पापडसार सज्जीसार पदा
 [स सज्जिछाक्षार, प्रा सज्जिआक्षार]

साजीश-स-भी १ सगनमत, सख्य 'विहारेराशी
 साजीश पचन सव्यीस बोटे बाटवचे किंन्हातील उडविले'
 - दिमरा २ ३६ २ पचवणूक, वचन मसलत ३ हुनार, युक्ति
 - रा ८ ४८ [फा साक्षि] साजीसी-भी आज्ञेव - राव्य
 ८ ९१

साजूक-नि १ घटून पार वेळ झाला नाहीं म्हणून जो
 ताजा, चवदार आदे असा (भक्ष्य, भोज्य पदार्थ) 'भीमें
 आणून साजूक अरें। भोजनीं तोपवीं पावहीमणें।' - सुविवाद
 २ २० २ मृत्पावनापासून आणून फार वेळ झाला नाहीं असें
 (उदक, पुष्प, इ०) 'हें असो कायसीं फुलें। पानचि एक आव
 हतें जाहलें। ते सायूकही न हो सुकलें। मलतेतें।' - झा १ ३८५
 ३ (सामा) साजें, टवटवीत नवें 'जवर्षण गदा तीख। कमळ
 साजूक फडवु।' - एमा ११ १४७७ [स तयदक प्रा सज्जस्क,
 देसा सज्जोक]

साजें-न टट काढण्यासाठी माणसावरून ओवाडून टाक
 ण्याचे पदार्थ (किं० टाकणें, उदरणें) 'टाहित होत्या उतरुनि
 जीवरुनि वृष्टांपरी सरया साजें।' - मोवच ४ १४६ [१ साज=
 सध्याकाळ २ साजणें]

साजें-न १ शपथ, वचन २ मृत (किं० धरणें) ३
 धिकाऱ्या अदाजाचा खरपणा नाज पदा [साय, साज]

साजें-न (महायु) वेळ 'नांदियाचें साजें।' -

साझ, साझें, साझळणें-साज इ० पदा

साझा-उकी (ना) भागी [हिं]

साट—१ माळा, गलथ ३० कावर कामटया, कारक्या ३०
भी बरे गी लकणेगी, आस्तरण (सामा) तणपोळी, जमीन
(कामटयांची) • वेद-३ साटी घुसडीला ज्या दोरने वातात
तो दोर • घाव-भी सागीची दोन्ही बाजूनीं एकूच साटणी-
की (साटा-ठा यांचे अल्प रूप) लहान चौकट साटी

साट-ठ—न १ आंवा, फगत ३० चौ पोळी २ (विश
पत) फगतपोळी (साट)

सा(सा)ट—उ १ चावूक, गोरवा, भावूक -हा १८ ५ १५
-एभा १९ ११२ 'जेसा तो अश्याये । तयावी साजिमल पावो ।
साट पुनरा पदारे । अश्यापा ।' -साटिका १४ २४ 'तडासा
कटकारा 'पोडियां साट दही सोडुनि पावोरे ।' -इमुडा
१९, ५० ४८ [ध्व राट्ट का वाटी=चावूक, हिं, राटिका=
छडी] • मार-री-की १ एक रातेज्याश्यांचा टोळ यात
इती रगतात साडून त्यांचे बाबकानीं-कटवानीं मारून पळवतात
२ इतीची झुज • माट्या-उ साटमार पळवायी योजेले
इसम

साट—उ की अवकाश, जागा, वाव सांठ पहा साटणें-
बकि साठणे पहा 'लाखिल्ल्या छुट । मग सुंदना सडे सटि ।'
-हा १७ १४९ साटपा-उ १ सांठण २ सामानसुमान
साटय साटयण-साटयण पहा 'सापासि साटणें । जाला
दुखासि विसणें ।' -अ ४८ साटयणी-णूक, साटयणें,
साटवासाटय-साट मध्ये पहा साटया-उ सांठा 'सांठा
आणानि वृत्त • पाचा' -दावि १० साटा-उ १ साटा पहा
'शोराम वृत्तवा लाहसी साटा ।' -दावि ३०९. २ शरी ३०
मध्ये भरतात तें सारण पुण साटारा-उ राख, ढीग
साटका—की प्राटिकेप्रमाणे रावणाची एक यक्षीण 'डेपे
साटकेचे अमिहसवतु' -दाव ३००

साटकाविटका—वि मळलेला, खराब झालेला [विटका
दि]

साटण—सी १ बडाई निष्कळ बडबड २ छोटीनाटी
गट [स शासन म शाणें] साटणें-कि (क) बडाई
मारणें निष्कळ बडबड करणे

साटणें—उकि बाजारांत जालेला माल एकदम खरे घेणे,
पाऊक माल घणें [साट]

साटणें—कि भरणें छेदणें 'कृष्णाचा वार साटवू जरि
दिस ।-गस्ते ८१ साड वि तोडणारा छाटणारा (समासात
उपयोग) 'सव म्हणे दानवीर साडु । उदव दवा न सडी
लाडु ।' -भाए २०९ [स शासन]

साटल्यामोटल्या—कीभव अनेक प्रकारच्या मोटळ्या
गटव्या, कपडे, दागदागीन गुरेडोरे, धीजवस्तू इ० बद्दल समुच्च

यानें वापरतात 'गुढो निघून जा मी सा० अघून येतो'
[मोटडी दि]

साटा-टी—उभी मावदला, प्रतिदान -हा १० १९९
'इनिं जोरे कडी सागी । पाडिली तुगी सळखोरी ।-मुगा
१२३ [वेग मर दि साट का साटी, तुळ० स साति=
देवें, देणगी] साटकोष्ट-वाट-न (व) आपली मुलगी
(बहीण) दुसऱ्याच देउन त्याची मुलगी (बहीण)
आपल्या गुलाम करणें साटमाऊ-उ साडू साटिलोट-न
१ आपल्या घांकी मुलगी दुसऱ्याच्या घांकी व त्या घरची आपल्या
घांकी भागण्याचा प्रकार, परस्पर हारीपण २ मोवदला, देवान
वेवान 'पुण्य कोणाला कोणे घांकी । साटिलोट देवाकडे अस ।'
-दावि १८७ साटोपाटी-की बदलबदल, मोवदला -हा
१ ४१४ 'जेसा ओहारियांच्या साटोपाटी । मारा आगित्या
उठावटी ।' -अवि ४८ १०३ [का घाटी तुळ० स साति=
देवें, देणगी]

साटा-उ १ (प्र) टाटा, क्षितोटा २ पहाव करताना
पोटात, पडणामध्ये लोणी, तूप, छल इ० चोपवतात तें, माहन
(किं० लावणें, करणें)

साटा-उ १ सांगाडा, चौकट, साटा-ट्या पहा 'माडीच्या
साटयापोरेवर नदीत पाणी होते' 'मोळीनि शिप चकवडा ।
सीपानि अस्तिका साग ।' -भाए ४०२ २ (सा) शिबी
साटारा-उ (क) साटा साटी-की १ माडीची बैठक
सळवा भाग २ साट, सांगाडा ३ (को) होडो झाडण्याची
कामटयांची हाथरी ४ (सामा) बावल्या कामटयाची जाड
हाथरी, पडदा साट-न (व) साटा सांगाडा

साटा-उ (व मावडा) अस [दि]
साटारणा साटारा—वि सगरणा पहा
साटि—नि साठ साटि लक्ष रायाची मारणी ।' -शिउ
१०३६ [स पटि]

साटो—की सडा खरदीचा करार 'पाण्यातील म्हैलीची
साटी । करणे हनि खुदि खोटी ।' -दा १० ८ १० [शु साडु=
कीदोविकिपा करार व साटि]

साटी—की १ आश्रय, सगत -एभा २४ ७७ 'तव
पुढें कलीचे सागीं । सर्वेदि जिक्लि सधी ।' -कपा १९ १८
२ साहाय्य [स सति]

साटी—की १ बरोबरी, सारखेपणा 'वत्तमाचिया साटी,
नीच मानिजे किटीटी ।' -हा १६ २ २ स्पर्धा बरोबरी
'साटी बरी म्हणे होडा । मदान, कविरनाली ।' -मुआदि
१६९ [का साटि]

साटी—स्त्री नाश 'जिवाची केली साटी।'—अकक २
शिवराम मुद्रिका [स साति]

साटी—शब्द साठी पदा

साटीण—न एक प्रकारचे मऊ कापड 'अतळस बुतन्याही साटीया रुद बोली।'—सारुह ३४० [इ साटिन, तुल० स साटी=कापड]

साटीथाप—उ (५) थाप पदा

साटें—न १ बाजारात विकववयास आणलेला सर्व माल (एका व्यापार्याने) 'तही उन्मेखाचिये पेटे। गुणा अवकणी भरीन बुद्धीचि साटें।'—हृ १४ २ माल एकदम खरेदी करण्याचा सौदा, धाऊक मालाची खरेदी, सदा (कि० रेणें, टाणें, मारणें) ३ खरेदीचा करार, साटेंखत [१ यु साटु] ० खत—न साटें टावन करतात जो कागद तो टाविलेली सवे रकम न देता काही थोडा विसार देऊन अमुक सुदतीत बाकीची देऊ असा कतात जो दस्तऐवज तो

साटोप—वि १ व्यवहारवक्ष, व्यवहार, व्यवस्था इ० बाला जाणगारा (मायूस) २ आटोपशीर, थोडक्यात मावणारे, वेतशीर (कामकाज इ०) [स+आटोप]

साटोप—वि अहंकारयुक्त 'ते सैसेवि उचित करी। परी साटोपु नोह शरीरी।'—हा ६४६ [स]

साटोप—उ १ अति नेट, खटपट 'महा साटोप जो माही।'—एमा १३ १११ २ चव, भावेस 'जैसा नपुसक बाही छीमुळ। परी सग तया कैचा देख। मुळीच नाही बीजा रोप। मा कैचा कामसाटोप तयासी।'—एमा २१ ३४२ ३ उत्साह 'साधना करी साटोपें।'—मुआदि ३१ ३९—वि १ भावेसायुक्त 'बाहुस्फुरणें आला कप। वेगें साटोप उठिला।'—एहस्व १० ४५ २ उद्युक्त 'पुसोनिया होये। साटोप करी।'—हा १८ ६२३ [स+आटोप]

सा(सा)टोपा—उ बोझार, साटा, साटवण 'कैसे मोरिचेंच मान पाह पा। तो उखिजीवाचा साटोपा।'—हा ८ १६६ 'म्हणानि पत्रगामी नावा। उदरी त्रैलोक्याचा साटोपा।'—एहस्व १ ३५ साटपा—वा पदा [साटा]

साटोरी—स्त्री एक पहात्र, सारण घातलेली पुरी [साटा +पुरी]

साटया—वि साटमाया पदा

साटया—ठ्या करवत—स्त्री चौकटीची करवत

साठ—उ चौकट. साठ पदा साठणी—स्त्री साठी पर टेंकण्यासाठी बसविलेले लांकूड 'हरिपतांनी गाडीच्या साठणीवर हात ठेवून गाडी मायून बालत असता'—खरदे १०३ साठयद—उ साठी आवडून घ्यावी म्हणून ज दोन घुरसे

थोडक्यातून आरपार घालून दोरीने बांधतात ते प्रत्येक साठा—ठ्या—उ सागाडा, चौकट (गाडी, जनावर, चित्र इ० ची) 'गजाश्रय पडिले खळाळा। रथ काठा साठा वाहाती।'—जै १८ ११८. साठी—स्त्री साठ—ठा पदा गाडीचा कोठा

साठ—वि ६० ही सख्या; पछि [स पछि, प्रा सछि] ० संवत्सर—प्रभव प्रभव, विभव इ० साठ संवत्सराचीं नावे (हिंदु कालगणनेतील, संवत्सर पदा) साठळणें—भक्ति (वयाला साठ वर्षे होणें) म्हातारचळ लागणें, फार वय झाल्याने बुद्धिभ्रष्ट होणें साठियुं—उ (गुजरात) निळवा, लवकर तयार होणारी जोडघळपाची जात—उपि २६६ साठी—स्त्री १ साठाचा समुदाय, सच २ साठ सख्या 'माराच साठि आधीं प्रभुतें मग तीन जिणुणें ओपी।'—मोर्ण ११ १९ ३ साठ वर्षांचे वय ४ या वयात होणारी अवस्था, म्हातारचळ ५ तांदूळ, नाचणी याची एक जात, साटेरा—री म्ह० साठी भाषि बुद्धि नाशी ० उलटणें—म्हातारपण येणें ० बुद्धि—स्त्री म्हातार चळ, बुद्धिभ्रष्ट साटें—न (ऊ) साठ दिवसांनी विकणारे मात साटेरा—री—वि १ साठ दिवसात तयार होणाऱ्या भाताची एव जात २ नाचणीची एक जात

सा(सा)ठ—उ १ सावेळ इतकी जागा, पुरेदी जागा (साठग्यास, टेकण्यास) २ (ल) क्षमाशीलता, क्षमा ३ साठा, सचय ४ आश्रय दवा 'आम्ही सलग्नचे राजात साठ म्हणजे दवा घेऊ व तेथून बार्देसिद्धि करू'—बघईची ओहीम [स स+ठ्या, प्रा सठा] सांठण—न साठविण्याचें पान सांठणें भक्ति १ साचणें, जमणें, गोळा होणें २ माचणें, राहणें साठवण—नक्षी १ साचविण्याचे पान, जागा, होद, बरणी इ० ० योग्य साठवे संपूर्ण। ऐधी साठवण कोटून आणू। २ सचव, सग्रह साठवणी—न १ (तळें, होद, टाकें इ०च) साठवलेले पाणी २ (पाच, खळगा उबवें इ०त) साचलेले पाणी साठवणी—पूक—स्त्री साठविणें, सचय, सग्रह सांठव(वि)णें—भक्ति १ भरून ठेवणें, साठवणें, सचय २ साचविणें, जमविणें [स सच्यापन, प्रा सठावण] साठवा साठव—स्त्री १ साठविणें, सचय सग्रह करणें (अनेक वस्तू). २ घाईने, कसे तरी साठविण्याचा व्यापार साठा—उ सग्रह, सचय, डीग, रास साठा—स्त्री १ गोणी २ साठा साठापा—उ सग्रह सचय 'आला चारा रुढ्यात दाडून त्याचा साठापा करावा'—केशरी १८९ ३६ साठयाचा—वि टेकणीचा (घुवर पदार्थ, बलपात्र)

साठपा, साठमार—साटपा, साटमार पदा

साठी—स्त्री तुल्या, घरोबरी, सांगी पदा 'जें परब्रह्म निर्मळा। साठी न घरे।'—हा ८ २६२. [वा साठि]

साठी—खी सोबत, सगल साठी पदा. 'संगतीं जिया बाळकांचो। माहे साठी जन्माची।'—दा ३ ४. ४२ [स साति]

साठी—भी नाश, त्याग 'करील आपल्या जीवा साठी।'—सुभादि १९ २८. [स साति]

साठीं—धन ? करितां, स्वतः उद्देशवाचक विंश हेतुवा चक अभ्यस्य २ मुळें, योगानें 'लिखितासाठीं जरी मी सांठे। तरी कां साधक शिगती गाडे।'—एवढ ५ ५४ ३ ऐवजीं, बदली 'कां विटेसाठीं परीत जोडे।'—एभा १९ ४२४

साठोरी—खी सारण भरलेली पुरी साठोरी पदा
साड—उ गामा, मर्मस्थान (सांडू, साड ३० ये), नार—मोमाधम ४ १३ [स सार]

सांड—पु १ देवाच्या, धर्माच्या नांवानें मोकळा सोड. डेग धैल, पोळ २ बट, उत्पत्तीचा धैल ३ (स) जुसता पोसलेला मळेन्द्र मायूत, उनाड, रिकामेदेकडा मुलगा (निंदार्थी) 'घरोघरीं दूय छगे। झाला सांड हुस्या पोटी।'—अशुत २३ [स पेंच, प्रा. राब, हिं सांड]

सांड—खी उडीण, उडातील मादी [दे प्रा संडी]
सांडण, सांडणस्वार—सांडणी, सांडणीस्वार पदा सांडणी—खी उडीण; सांड 'साडणी दरोज ३०।४० कोट पात्रात'—मराठी ३ रे पु आड ४ १२८ [हिं साडणी]—चातमी—खी साडणीस्वारानें माणलेली चातमी 'साडणी चातमी आली।'—ऐपो २३४—स्वार—पु सांडणीवर बसून डाक, चातमी ६० पोंबविण्यानें काम करणारा दिपाई पोड्यापेसां उड, उडापेसां उडीण फार जलद चालत म्हणून पुर्वीं टपालाचें—आयुदाचें काम असे स्वार करीत सांडरू—न (तिरस्कारार्थी) साड, उडीण

सांड—खी १ जास्त झालेले पाणी काढून देण्याचा मार्ग (बाध, भिंत इ०तून) २ प व्याचा दरनाजा, उपरी, सांडवा ३ (राजा) बांध पुढून पडणारी फट [सांडणें] सांडवा, सांडोवा—पु १ धरणाचें दार, सांड २ पाण्याचा निकाल, जास्त पाणी काढून देण्याची वाट ३ काढवा, पाट. ४ घरणावरची वाट (सावरून पावसाळ्यात पाणी वाहते), नदीवरला पायरस्ता [दे प्रा संदेह—पाण्यातील पाय ठेवण्यासाठी असलेला दगड] सांडावा—पु सांडवा पदा

सांड—खी १ उपक्षा, विस्मरण (किं करणें) 'साड कर मासी दोन दिवस स्वरूप निजल्यानै।'—प्रला १६३ २ सोडणें, टाकणें, त्याग (विपयीं—करणें) 'पुत्राविपयीं—साराविपयीं—कामाविपयीं साड केली' ३ हविष्याची, गमविष्याची खोड (किं लागणें) 'काय हो, तुमच्या भावाला रुपयाची साड लागली' ४ नाव सोडणें, वाटल तें वरण्याची

गुमा देणें ५ टाकलेली पायकी ६—न हावलेली, सांड-लेली बट्ट ७ दट, बापा ६० साठीं ओवाडून दाखवयाचा पदार्थ. 'इण्ण्णीं लेकर आमी भिभोन। सांठीं ओवाडून सांडणें।'—ह १३ १६०.—रि रस्त्यांत पडलेली, वेवारी (बट्ट) [सं सट्—सट १ सं छई, प्रा छट, हिं छड]
—जाणें—सोतातील पाणी जाण्यासाठीं ठेवलेल्या सांडीची दिंड काढून जाणें—वृषि २०९—छेणें—वरणें—१ (अमक्याच—सा) जाक देणें, जाण्यास परवानगी देणें 'मग टाकीं सांड देऊनि त्यासीं। पाटवीं मजपासीं रात्वर।'—भवि ५६, ५७ २ दुळेंस, कागडोळा करणें (दोपाकडे) ३ टाकून देणें, फेंकणें 'माग कुटुंबा करी सांड।'—सामाशब्द—उडपड—उडड—खी (ना) साडलव, नासयुक्त ०खत—चिद्दी—पत्र—नली सोडचिद्दी (बायकोस, गुलामास, घादारास इ०) सोडचिद्दी पदा ०घट—रि घर सोडून जाणारी, नवरा सोडणारी (खी) सारवर पदा ०पाणी—न धुणें, भांवीं घांसणें इ०केव्यामुळे साड केलें पाणी, मोरीचें पाणी 'सांडपाण्याचा निकाल होण्यासाठीं गटारें व गोम्या बांधात'—भारोता १ ११ ०भोळा—वि विहरमोळा पदा ०राड—खी नवन्यानें टाकलेली बाई, सांडरू ०लवंड, सांडासांड—खी सांडणें, पाप्ये करणें, नासणें या अर्थी व्यापक शब्द, नासयुक्त, उधळमाधळ ०घट—रि नवरा टाकलेली, घर सोडून गेलेली (खी) 'सांडवर कोणी न धरितीं हातीं। प्राण्याची गति भोगू जाता।'—दुगा ३ १७ [वर=नवरा] ०सूट—खी कोणाकडून वाचण्या पैसा, माल इ०त दिलेली सूट साडण—णी—णें—नली १ ओवाडून टाकलेला मित्रस, बळी (दट, मृतवाचा काढण्यासाठीं) (किं टाकणें) 'साक्षात पिशाच येऊन। पेऊनि गेले जेंव्हा साडण।'—भवि १ १०० 'अग्रणित तिज हातीं साडणी टाकनीती।'—सारद २ ८७—झा ८ २६० २ मृतवाचा, दट काडणें, ओवाळणी ३ कुतवी, ओवाडून टाकणें, लुळ, क पदार्थ असणें 'आग्रोग मूर्तिमत। सांडणें करीत हुनवरून नित्य।'—सुभादि १६ ३१ सांडणी—खी १ सांडण्याची क्रिया, त्याग 'तेनीं अविया साडणी।'—एभा १२ २२५ २ उपेक्षा 'केली प्रपचाची साडणी।'—एभा १० २५१ ३ विरणें, लय सांडणीस टाकणें—घालणें—पाडणें—मनातून पावविणें, निसरणें सांडणीस पडणें—निसरणें जाणें सांडणें—वकि १ बाहिर पडणें, पाडणें, लवडणें उपटें होणें २ हवरणें, गहाळ करणें, होणें 'मकि पावळण तें मागें सांडलें।'—नवनीत पु १५३ ३ सोडणें, टाकणें, त्याग करणें—झा ४ १२९ 'भीम म्हणें साधिला मूढ। शिखा उपटीन।'—सुसाय ९ ९० सांडरा—वि १ उपड्या, उडव्या २ इल्या, नेहमीं साडणारा ३ (ल) निष्काळजी, विहरमोळा

सांडखूँ-वि नवन्यानें टाकलेली, परदार सोडलेली (स्त्री शिवी प्रमाणे उपयोग) सांडखूर्णे-अकि १ क्षीण जर्जर होणे, खणें 'सांडवला भला माणूस याची कोणी कुमक करीनात' -माव ८३ २ मुक्कें, आचवें 'सुग्रीव खीराज्यें सांडवला नवपुण्या रोयें मज शरण रिघाला।' -हातु १० ३११ साडाव-चा-उ साडणी, साडण्याची क्रिया, साड पहा 'असे साडाव येत आले अटक उतरून नऊ बोशवर।' -ऐषी १२१ साडी-ची त्याग, अग्नेर 'समर्था मनीं साडि माडी नसावी।' -राक (वरुणाष्टक), -दुगा ५०३ साडी-पडणें-धरणें-हार खाणें, मागें राहणें 'पनोपनीं त्वा घरिजेत साडी।' -साह ७ ११९ सांडी मांडी-ची १ घेण्या-टाकण्याचा व्यापार 'मग हें साडीमाडी मळगे हुज।' २ यातायात, वास, घरसोड 'साडीमाडी मागें केल्या भरोवरी। अधिकचि परीं दुखाचिया।' -दुगा ३०८ सांडीविखुरीं-क्रि वि साडण्यालवण्यात दकदकितकड 'सुरा हुनि धीज काडिलें। मग निवाळलिये भूमीं परिलें। तरि तें साडी विखुरीं गेलें। म्हणों ये कायी।' -ज्ञा ९ ३९ सांडोर-वि (छनरी) पोर न पाजणारी (मैंदी) साडोवा-उ दुरवडी साडणें, उतारा 'यालागीं शरीर साडोवा कीजे। सखळ गुणाचें लोण उतरिज।' -ज्ञा ९ ३८१ सांडोसांड-क्रि वि काळोकाळ, मळून घाहील अशा रीतीनें

साडा-ची कोपरा, साध 'सागवडी सार्वी पडे।' -ज्ञा १४ २३५ साडी पडणें पहा [स सधि, म साध]

सांडई-ची ताडुळाच्या पिठाचें कुरईप्रमाणें एक खाद्य (शव) साड्या 'कोणी घड्या घालून माड्याच्या। नेली पराठा मग साड्याच्या।' -साह ६ ७९ (नवरा वायकोची साड करील या भीतीनें-ज्वनिसाम्यावरून-छत्रात साड्या करीत नाहींत) 'भीमकी प्रिय न्हावी श्रीपती। साड्या न करीच शुद्ध मती। जाणे पृथाचार रीती।' -एहव १४ ११७.

साडगा-उ कोहळा, भोपळा, काकडी इ० क्या फोडीत विसट भीड घालून, वाळवून व नंतर तखून कळेलें तोंडी लावणे 'काळमुखीं न्हायाचा काय साडगासा च।' -मोठयोग १५६ [१ साडाक-माअ १८३४ का सडिग]

साडणी-ची सोनाराचा चिमटा, साडस पडा सांडशी-ची रत्नान साडस

साडस-उ (सोनारी, लोहारी) निस्तवातील पदार्थ उच रण्यासाठी असलेला चिमटा, (सामा) पकड; चिमटा 'का पाचुबेनि सांडस। खाडिजे पय पाणी राजदमें।' -ज्ञा ९ ४४ [स सदा; प्रा सडास; हि सॅडशी]

साडा-उ लामाभ्यें सडि म्हणून जो सोहळा होतो त्यावेळीं वधूस दावयाची साडी साडी-ची १ रत्नान लुगडे

२ (ना) मारी वस्त्र, पेटणी 'शेले शाल साडया क्षीरोदक लावईत पाटायें।' -मो सभा ५ ८३ [स शाटी, प्रा साडी, हि यु साडी] साडे-उ श्व १ लामानतर चवथ्या दिवशीं ऐरणीपूजनाच्या प्रसर्गां वधूवरास वरें अर्पण करावयाचा सोहळा 'सुद्धें पाहुनि लाविलें साडे शाले चौदिवशीं।' -अमृत पुरवणी २ २ या प्रसर्गां देतात तीं वरें 'साडे आता जानकीसी। सम पिले पाहिजे।' -वेसीध्व १३१ ३ (ल) समाप्ति, शेवट 'तो हा अमृत इच्छितो ससाराचे साडे।' -अमृत ११६ साडे करणें-१ खरास करणें, खातें बद करणें २ (ल) काढून लावणें, गचाडी देणें ३ खरदपटी काढणें साडे चालणें-हाल होणें 'महाराजाज्या हुकुमानें त्याच्या मुलाचे साडे चाल्ले आहेत' -विश्विप्त २ १०५

साडादिडा-वि धड एकरी नव्हे, धड दुहेरी नव्हे, धड दिडकी नव्हे, धड तिहेरी नव्हे अशा तऱ्हेची, वेतापेक्षा कमी अधिक, वेडीवाकडी (बद्धादिकाची घडी, दोरी इ०) [स+ अश (अर्धा) मदीड]

साडी-ची (नाविक) काडी पारात बसविण्यासाठीं अस्त मानावरून साल आडपाच्या खालच्या अंगास भिडविलेलें साडूड

साडुस, सांडव-उ (कों) एक किडा, आळी साडू, साडमाळ-उ वायकोच्या बडिणीचानवरा साट माळ यद्दिणीयद्दिणीचे नवरे ते परस्पर [साट=मोवदल वि सत्त्व, का सडुक] म्ह० १ सोयऱ्यात साड आणि भोजनात लाडू २ (माण) पाहुण्यात साड आणि हत्यारात माडू (वाल्की असतो)

साडे-उ श्व साडा (अर्धा) याचें अनेकवचन १ माणखी अर्धा याअर्थी तीनच्या वरच्या सख्याना लावितात उदा० साडेतीन-चार २ दिवी, अपशब्द यापुढें माणखी, भरीस अर्धा या अर्थी वापरतात उदा० साडेशिन्दीचा-मात्रागुमनी-हरामी [स+अर्थे-प्रा अड्ड] ० तीन-वि ३॥ सख्या काही कित्यात न्यक्ति व वस्तू यांचें प्रमाण-मान दाखविणारी सख्या उदा० साडेतीन तरवार (करी)-मालेकरी-लिहणार, शहाणे इ० ० तीन पांढें-नवव (देवीचीं) १ तुळजापूरची भवानी २ कोल्हापूरची अवायाई ३ माहुरची देवी व ३॥ सप्तगुपीची देवी ० तीन पोशाक-ख-चखणें-उ नवव पूर्वी दरवारात अधिकाऱ्याना ३॥ बरें देत असत तीं १ पागेटें २ शाल मोडी किंवा शला ३ पाय जामा किंवा सगा करण्यासाठीं यडासुदी या वची वस्त्राचा तुकडा व फक्त्यासाठीं किंवाखापीचा अर्धा तुकडा (अर्थे टाण) ० तीन मुद्धतें-उश्व कोणतेहि काम करावयास दमस, बरें प्रतिपदा व धरं प्रतिपदा (पाड्या) इ तीन अत्यंत उत्कृष्ट सुद्धें असून

सातपन—१. १ एक प्रकारची तपश्चर्या २ प्रायश्चित्ताचा प्रकार 'सातपन, चाद्रायण किंवा साताहातदोष परिहारक—यांपैकी कोणतेहि प्रायश्चित्त घण्यास तयार होण्याचा गिथ्य कला'—आगर ३ १३४ [स]

सातपाणी—३ भितोवर बेंहू मारून तो शेलण्याचा खेळ, भितपाणी—मखपु ५१

सातवडी—६—खीन पाच किंवा जास्त गण्यांनी बेंहूने खळावयाचा एक खळ—मखपु ५८

सातमा—खी (नाविक, वृद्ध) रच्यत ह्याकारणें, गरवत ह्याकारण्याचा परवाना सतमी पहा

सातर—वि अतरांनी युक्त, अतर असलेले, गुन्हा, पुन्हा [स + अतर] ०स्पदी—३ परपरात्तवध, अपत्यशु स्पर्श

सातरणें—जकि चड्ढन सारखा विस्तार होणे (साढाचा), चमळे बहरणे, फैलावणे [स + आतरणें] सातारा, सातेरा—वि सातारेळा (रुख)

सातर (रा)स, सातरवारा—३ (नाविक, बों) ईशान्येकडील वारा, सप्तर्षिभागाकडून येणारा वारा [स सप्तर्षि]

सातरी रानाची, साथरी—खी (व न) आयकण विज्ञाना [१ स स + आस्तु अर सातिरु=आश्वासित]

सातवार—खी (पु) (कों किनाऱ्यावरचा दगड) काही विवक्षित छाटा येऊन गेल्यानंतरची यणारी मोठी लाट (हिंदी खळाशी हो लाट सातवी मानितात व युरोपीयन खळाशी तिसरी किंवा नववी मानितात) [सात]

सातळणें—कि सचणें—मनको

सातली—खी (गो) मिरल माडाक्या सावळीची इरल्यासारखी दिवलेली पण वाटोळी छत्री (गो) सधरी [छत्री]

सातप—३ (सामा) सात

सातपन—चीण—नु (प्र) सात्पन, सात करणें समा धान, दु साचा पहिदार [स सातपन] सातविणें—सात्पन करणे

सातळणी—खी (व ना) तळणें, पोढणी देणे

सा(सा)तळणें—कि तळण, पोढणीस टावणे (हरभर, दाणे, मिरच्या इ०) 'गंग, घोडे हरबरे सातळ बरे।' [तळणें]

साता-ती-तें—पावि होस्ताता, जसता या मर्षी 'पावला सातां छीणु।'—गीता १ १४८३ 'जेवीं छीरीं नाइ

न हळे। टकलीं सांती।'—शा ७४ 'जे योगु यागु न करि तीबि। जन्मले साते।'—शा ४ १५४ [स सत-सति]

सातार्डे—सातडे पहा

सातारी—खा (कों) १ वाढ्याची जागा २ या जागेवर बांधलेलें दंडळ (नागावें) पेढ पहा

सातारो—३ (कों) माशाची एक जात इ मासे भाकरोवर जोडवरमण्ये पकडतात

सातिशय—वि अधिकाधिक [स स + अतिशय]

साती—खी (गदातु) छत्री, चुबका 'सळकती पाळ सातीया।'—आए ४४१—शिशु १०१८ सातरणे पहा

सातु—३ १ गव्हासारखें एक धान्य २ भाजलेले सात गव्हा व हरभरा यांचें पीठ [स सक्तु]

सातेरी—खी (गो) शांतादुर्गा देवी

सातेरू—न एक विशिष्ट प्रकारचे मधाचें पाळें, मोहाळ हें वाढळात अर्धतें व याला सात तोंडें असतात [सात]

सातु—अ एक द्रवित प्रत्यय अर्थ—रुपांतर पावलेला, सर्व्ही आधीन उदा० अमिता, अहमसाळ [स]

सात्रक, सात्रक ब्याळ—खी घोड्याची एक चाल चौपायी इतरां चालणें सात्रक—वि घोड्याची एक चाल आहे तिच्या सपडीचा—शिदि २०७

सात्मीकरण—न (शाप) परिपाक, एकरसता, एक जीवपथा, समरसता (१) असिमिलेशन [स स + मात्मीकरण]

सात्वत—३ भक्त, भागवत 'तोचि धरण सात्वती पावाक्या सम विमूति।'—एभा ६ ११६ [स] ०धर्म—३ भागवत धर्म—गीर १०

सात्वती—खी नाटकाच्या चार मोठ्या प्रकारांपैकी एक यांत सौम्य व सारिक भावना दिग्दर्शित केलेल्या असतात [स]

सात्वत—ना—नली १ शोककोधादि कारणांनी झालेली शुद्धि जाईशी करून पुन्हा पूर्वस्थितीवर आणणे २ सामाधान करणे, सात्वत, धीर वेणें ३ यातुळें झालेली स्वस्थता शांत गणा [स] सात्व्यात—३ सात्वतपर, प्रेमळ, स्नेहपर भाषण [स] सात्त्वित मि १ शांत झालेला, सात्वत पाव

लेला २ स्वस्थता लाभलेला शांत सुख मिळालेला [स] सात्त्विक—सात्त्विक—३ सात्त्विकभाव एकभाव किंवा मनाची अवस्था (काव्यनाटकातील) ही स्थायी आणि व्यभिचारी यां मागामधील अल्प हिच्या ठिकाणीं सधन अद्विग, सत्य अशा भावना व्यक्त असतात स्वैद, स्तम्भ, रोमांच स्वरमय, वणु (कण) वैकथ्य अथु आणि प्रत्यय इ अष्ट सात्त्विकभाव आहेत 'आपुणेनि शिदामणणे। आणीनि सात्विक रूपमो जणि।'—शिशु १८१ [स]—वि (शुद्ध रूप सात्त्विक)

१ सत्य, पवित्र, प्रामाणिक, उत्कृष्ट, सत्त्वगुणातीर्ण युक्त
'मृगोनि उपनिषदादि समस्त। सार्विक ते।' -शा २५६
२ सौम्य, दितकर, रोगनिवारक (औषध, पथ्य, इ०) ३ अर्थ
युक्त, भरीव, ससत्त्व ४ उत्साह, चैतन्य, बल, तेज इ० गुण
असलेला ५ सत्त्व, सत्य, अस्तित्व असलेला, वास्तवपूर्ण
०चांडाल-५ सौम्य वृत्तीचा चांडाल ०प्रेम-न खरे, शुद्ध
प्रेम 'निराशेन सार्विक प्रेम कष्टवृत्तीच रूप पेतें' -एक
१०७ ०भाष्य-५ सुखादि भावाने भावित होणाऱ्या अत-
करणापासून उत्पन्न होणार भाव ह आठ आहेत सार्विक पदा
'मृगोनि सार्विक भावाची मादी। कृष्णा आनी अर्जुना
आर्षी।' -शा ८५६

साथ—स्त्री १ सोबत, संगत, सद्भाव २ सोबती स्नेही,
जोडीदार ३ मदत, ठेका (गाणेंबचावणे, भाषण इ० कामी)
(किं० करणे) [स सद्+अंशु, सार्थ, किंवा स स्वस्ति-सथि-
साय-राजवाडे हिं साय=शरीर] इ० भात सोडावा साथ सोडू
नये ०करी-५ साथ, मदत करणारा (गाण्याबजावण्यात)
साथी-५ १ जोडीदार, सोबती २ कामात मदतनीस,
दुष्यम ०दार- १ साथी, मदतगार २ (बाई अर्थी)
हस्तक, साहाय्यक

साद—पुत्री १ हाक, देश्याविपर्यी बोलाविणे (किं०
घालणे, देणे, हाकणे) 'विपायें वाडे सत्व शुद्ध। तेव्हा ह्यासाठी
करी साद।' -शा १७६० २ हाकला उत्तर, ओ देणे
'साद व कारे पुत्राया।' -उपा ६४, -भोज १२५
३ प्रतिध्वनि, परसाद ४ शब्द, ध्वनि 'तव त्या बैलाचा
साद आईकोनि।' -पंच ५ (ल) इच्छा 'तोचि अमेदु
बैसा। ह जाणावया मानसा। साद जाली तरी परियेसा।
बोलीजे।' -शा १०१११ [स शब्द; प्रा सद्, प सद,
हिं शु साद] ०घालणे- १ हाक मारणे -कृ १०८. २
(कों) गाणें ०घरणे-पहल्यामुळें किंवा भीतीमुळें रड
ण्याचा आवाज होतावून न निघणें (रहान गुलाचा), खास
घरणें ०परतणें-निराळा आवाज दणें, पिकलेली अवयवा-
बदलेल्या आवाजावरून दाखविणें (फळातें, मिश्रित फणसाच्या)
-सामाशब्द ०परका-ता-वि १ बदलेल्या आवाजाचा
२ (ल) पिकलेला साद परतणें पहा सादणें-अकि शब्द
करणे 'भगमोनि मदसु सादें। ऐकरूपया साथी।' -सिधु
३७० सादविणें, सादाविणें-अकि १ साद घालणें, हाक
मारणें 'बायुदेवातें सादवी। वीनमंत्रे करुनिया।' -सुआदि
७७ १७५, -तुगा ५४ 'करी वेडुनिया सादवी।' -निगा
११ २ (वर्ना) ताल घरणें टिमकी वाजवून साथ करणें
सादु-५ साद, शब्द 'तव त्या बैलाचा सादु आईकोनि।

साकवित ह्याला' -पंच ३ सादुकार-वि शब्द करणारा
-पंच ३

सांद-दी-स्त्री (व) १ बोल २ अंगण, परसु
'सादीकडे विदारी आहे' ३ आठ वाजु, साधीकंपरा 'मठ
करी बट्टीशी मोहवत। दसर पहले सादीत।' -अफगा
साध पदा [स सधि]

साद, सांदकाम, सांदणें, सांदमान्या, सांदीकोदी-
इ० शब्द साधने आरभ होणाऱ्या शब्दामध्ये पदा सांदो
सादी-वि वि कोनाकोपन्यात -दा ३ ११६ 'कोणी न
येती राजद्वाराकडे। जो तो दंडे सादोसादी।' सादा-५
साधा पदा 'वरि चर्म घातलें र कर्मकीटकाचा सादा।' -
नामना ७१ सादी-स्त्री कोंपरा, फट, साथी पदा 'सादी
माजी रगडाचा। महानागें पायतळी।' -ह ११ ९६

सादट-वि १ तिसड २ मळका ३ मनको
सादण-णें-न सादुळाचें एक पत्रान सांदणपान-
ताडली-नकी कयात सादण करतात तें पत्र

सादण-न (विणकाम) सादण तावू जोडणें [साधणें]
सादणी-की साधक, साधणी पदा 'बौन्यायसी लह
योनी। तिचें बाडा पेटा सादणी।' -शा १४ १०७ सांदणें-
साधणें, जोडणें 'तरि हाक देऊनि सादिलें। शिळेतें काई।' -
शा ८४३ [साधणें]

सांदणें-साधणें पदा 'त्यातें साम्याचिया वाणी। एकयाची
तादे कुलवाही।' -शा ७ १७९ [साधणें]

सादनी-स्त्री (सोबारी) पाटगढ व वतगढ हीं एक-
नेकाम ओढून त्याची पेटी तयार करण्यासाठी जी धातूच्या
पत्र्याची अर्ध बरी कडी उभारतात ती सादनी पदा

सादर-वि १ आदरयुक्त, मान, धिटाचार ठेवणारा २
तत्पर, तयार, सज्ज 'तैसाधि शुद्धमजनी सादर।' -गमा १७
३३१ 'होई शरणगत किंवा सुखासी सादर।' -तुगा ३९२
३ उत्सुक, आतुर 'का चंदकिरणें चकोर। नेवीं अत्यंत सादर।' -
एमा ७ १५६ सादर-रें-वि १ आदरुद्धीने, पूज्य
नावांन, नम्रतरुक्त 'सादर ललितानि तेय। दखता ह्याला
श्रीयुक्ती।' -युच १७ २ कौतुकाने 'मैयुनयुत ज प्राणी।
। सादर न पहाव नयनी।' -एमा १७ ३५० ३ विचार
पूर्वक 'ता सादरें निरीक्षिता जाण। होय त्या सर्वांचें निरसन।' -
एमा २० ४६ [स स+आदर]

सादर-धाति १ आलेला, आगत, प्रविष्ट (पाटविलेलें
पत्र किंवा वस्तु) २ रत्न, निषालेला, पावलेला 'हुकूम
सादर जाहण आहे ता पाहून मेहेरबानी सपादून घेणें' -चित्र
शुप्त ८ ३ प्रकाशित सपादित (हुकूम, जाहीरनामा, शासनपत्र)

असम्पत्तीया दिवा नागवचमी हे साधारणपणे अर्धवट उलट्ट
मुहूर्ते समजले जातात १ येथे गु. १, २ आश्विना गु. १०,
कार्तिक गु. १ व ३॥ असम्पत्तीया दिवा नागवचमी ०तीन
राय-उभय (पेशवाईतील) १ गुगुराव पारपरे, २ गजानराव
प्रतिनिधि, ३ गोपाळराव पटवर्धन व ३॥ घोरले माधवराव
पेशव ०तीन दाहाणे-१ (पेशवाईतील) १ सयासमबापु
घोडीउ, २ विठ्ठलर, ३ दवाजीपण घोरबोह व ३॥ नाना पट
वीर २ (स) दीडसाहाणा, मूखे व बवाईसोर ०पंधरे-
पन्ढरे-न (१५॥) दान असउ उलट्ट १५॥ व भाषवहन
नवि पदपते दिवते 'का साहेपकरया रजतवरी। हेनीं ह्युतीनी
बोलणी।' -ज्ञा १० १५ 'साहे पदहयाचीं सरले दवा लेदते
हानी।' -पवळे उ ११ ०साधार्या-१ (उप निदाभ्यक्र)
बहन बोळा पण आपून परा लबाह, यदुति माणूस ०रभिर-
वि (अजुद, अशिष्ट प्रयोग) १००॥ ०सातवी-२१ी साहे-
सात विष जलीन ०साती-सातीचा केरा-बीड १ एवा
धाची जमरासी व तिची मागवी आणि पुढची रासी या तीन
रासी जमण्याला शनिमहाला लागणारा साहेसात वर्षाचा काळ २
(दा काळ कथाचा जोतो यावरून ल) आपलकाउ, दुईवाचा
केरा (किं बणे, लागणे)

साटवामाडवा-३ मुलीचा एक खेळ पायांवरून हात
सिखिताना पुढील गाणे म्हणतात (किं करणे) 'साटवामाडवा
पाडुण्या। मंगणीचीं रेकर माकुण्या। दिव होतीं साडुडी।
साडुडीच्या पायांत दोर म। लागणीचा नवरा खोरम।'
साट, साडे-साडे साडे वडा
साण-०ही होळी दवतवी पालखी टेवण्याची जागा,
दवता स्थापनेची जागा, कोनाडा (होळीच्या दिवशी जाणारा)
[स स्थान ?]
साणे-० (राजा) कोनाडा [स स्थान ?]
साण-०ण-०बीड (प्र) सहाण १ गवड व गवाळण्याचा
कुकराज दगड २ धारेचा दगड, निसणा [स साण, प्रा साण]
साणपट्टी-०ही १ जाल्याचे पळे २ पालपाचा दगड साणी
लाणी-०ही (वें) सीमेची दूण (दगडत कोरलेली) [लाक-
लाणी-लावणी]
साण-वि दान, ल्हान 'साणा हा सत्वाचा प्राडुं।'
-उवा १६ [म साण, का सण]
साणा-३ १ तरीचें नाकें उदारजागा २ तर, नाव
साणा-३ १ भागीदारी जमिनीत आपल्या भागाचे,
मालाव रक्षण करण्यास ठेवलेला माणूस २ कुळार देखरेख कर
ण्यास जमिनीच्या मालकानें ठेवलेला माणूस [साहाणा]
साणा-पया बसणे-(वें) पीक काढून होईपर्यंत मालकाने

हम राहणे (मणेइच्याने भोगविल्याखरीत्र मालकास सण
बसणो येत नाही) 'तुण मळा पायलां देत नसउ तर छाण
बगडवाण भोलाव' साणेपण-न (वें) विदावी समस
मोहणी मळणी

साणे-१ धूर जावा, उजव हावा, यावी म्हणून भिनीत
दिवा छपलें ठेवलेली शिडही, गवाश, पारे

साट-वि १ ०सल्या, गत २ (न) गरुदनें मोठा परिपूर्ण
पार उदा ०गाण्डाउ उप, सात ल्याउ, सात पडशत वगणे, इ०
[म. सप्त, प्रा सप्त, दि सात] म्ह० १ सात घुडे (मा) टी
आगुबाईचे कुले उपरे १ सात गुणाला अन् भोपळा अजवणी ३
सात पाच रमा, पणयाचा नाही पिया ०आठार्ये-नवर (बल
भावा) १ आठाराला सांव नाही २ तडहाताला केंस नाही ३
समुदाला शांडण नाही ४ घोडपाला रता नाही ५ देवला
आर्याप नाही ६ जिमेला हाड नाही ७ केमाला रिण्ड, ताई,
सिसें, कपीउ व पोलाद ०पट्टी मणी-३ (तजा) बिदाव्या
मडपांतील एक दागिना ०पाच-वि १ पण्याइतर 'ऐतियाही
सातपांन प्रपाग। विवृती संमितिलिया दूज अहंन।' -ज्ञा १०
३०२. २ सत (पात्र) व पांच (महाधूर्त) 'सातापंचाचे
वाढले। आठवे आकरले।' -गुग २००४ ०पाच करणे-
जीत पुढील विमतपणा आहे अशी गोष्ट सांगणे, ताळमेळ नाही
अनें बोलणे ०पानी-वि उगवल्यापासून सात पांन आली म्हणजे
ज्याला पत्र येत असा (बल इच भोपळा, कांडवी इ० वा)
०पुडी-०ही (सापिडी दार) आतड्याने बेटन ०पुडी
गालाड-न सात बडी घु होउन पुटणारे गळ (सात सात पाउरे
आहेत अशा समज) ०पुती-०ही १ घरघोसाडीचा बल २
सात सुलग अण्यारी बाई, साता सुकांची नाई म्ह० एखुती
रेडे आणि सातपुनी रेडे ०पुतें-न घणसाळे (कड)
०पुन्या-०भीमर प्रसिद्ध अशी सात पवित्र नगरे 'जयोध्या
मयुरा माया। कासी काची अवतिका। हारावती आदि आल्या।
सर्वही भोसदायिका।' -विश्ववी सृपाळी ०फिरक-न एक
घोमेच्या दाखे साच साला सात पैरी (फिरती वें) लाव
तात तीं येण्यावर किंदा लागतात ०भाई-०ही सातांतील
किडे-वेंचून खाणास एक प्राणी ०मौरिक स्थाने-उभय १
शिप २ डकराचे मस्तक, ३ सर्पांचे मस्तक, ४ घवळ, ५ मत्स्य ६
वेडूक, ७ हणी ०लाजा-०भीमर पुढील सात प्रकारच्या लाजा -
जलजजा, मनोजजा, पशोजजा, धर्मजजा, कर्मजजा, जाति
जजा कुलजजा ०लाजा पट्टीं घाघणे-अतिशय निरंज
असणे ०पडा-३ (आडवडा, पथरडा याप्रमाणे बनविलेला
खब्द-दुमारे ८०। १० वर्षांपूर्वी) १ सात दिवसाचा काल २

सात त्रिंशत्साचा एकदर हिशेब ० चण-चीण-की पुन एक झाड याच्या एका डेवास सात पांजे असतात सप्तपर्णी ' सरल कुटज वट-पूश सातवण पशू दाडिनी थाका ।'-नरहरी-गंगारत्नमाळा [स सप्तपत्नी-सप्तवण- सातवाण- सातवण] ० चळा-ळी, सातोळा वि १ सातव्या महिन्यात जन्मलेले (मूल) २ सातोळा महिन्यात प्रसूत झालेली (स्त्री) ० चाकडी-की सात दिवस एकसारखी पावसाची शब्द ' अस्तुताची सातवाकुडी । लागो का अशुषडी ।'-झा १३ ६४०, -एमा २३ ८५० ० चार-रविवादि आठवड्याचे सात दिवस ० चेउळी-की. सात नाम्याची इगळी ' का आयुष्य जातिये वेळे । घेळिये सात-वेळिले मिळे ।'-झा १६, २५९ ० सडका-की अथ उपगतेने हत्तीच्या गहवळ्यातून बाह्यारा मदाचा साव (किं० झुणें) ० सडका सुटणें- १ हवळरी, खैर बनणें २ माजणें, उमन होणें ० सवाई-सवाईने-किवि १ सातपटीपेक्षां अधिकपानें (गुणादितात) सातपट २ (ल) अतिशयोक्तीने, अतिशय मोठ्या प्रमाणात, फारच अधिक, खरबड ' तुमच्या पोड्यापेक्षा आमचा घोडा सातमवाईन चालला आहे ' ० सायास-साय-या-उल्लिख अतिशय, पराकष्टेचे परिश्रम ' सातासाय सानी ' असा बहुधा प्रयोग येतो ० साया करणें-अतिशय काळजीनें, सोपवकारानें कामविणें, फार परिश्रम घेणें [सात+सायास] सातरी-की १ सात दिवसाचा काळ २ सप्तर्ष, साताचा समुदाय सातों पहा सातरे-न १ सात अहोरात्रपर्यंत पाऊस वारा इ०ची श्रोड ' पावसाचे वाऱ्याचे सातरे ' २ सहा दिवस मध्ये जाऊन सातव्या दिवशीं हिवाची चेणारी पाळी ३ (ल) ४ धोमधो मिळणारी इशानिष्ट गोष्ट सतत काही दिवस मिळत गेल्यास म्हणतात ' पंधरा दिवस क्षींस्मोजनाचे सातरे लागले होते ' ४ सात दिवसाचा काळ, सप्ताह -झा १७ ९८ ' ही माजा एक सातरे ये ' सातवी-की मूल जन्मल्याच्या सातव्या दिवशीं करावयाचा कुलाचार (नामदेव समाजात रुढ) साता काळजाच्या पलीकडे ठेवणें-फार फार जपणें साता गुणांचा टोंडीपा-उ १ अनेक दुर्गुण आणि छोटी यानीं युक्त असा इशम २ अनेक व्याधी, रोग ज्याच्या मागे लागले आहेत असा इशम अठरा गुणांचा खडोवा पहा साता जन्माचा वैरी पु फार जुना, मोठा वैरी, हारवैरी ' दोक्यात दगड घालता दर साता जन्माचा वैरी छुडा रडायला लागेल '-आ २७ साता नवसांचा-नि फारा दिवसानीं, नवसांसायासानीं झालेला (वाळ), (ल) फार लाडका ' साता नवसांचे हें एकुलत एक लाडके बाल । उडव्या वागडव्यातचि बालपणीं घालीतसे काळ ।'-मोपरे. साता समुद्राच्या पलीकडे-फार फार

दूर अशा अर्थी साता समुद्राच्या पलीकडे ठेवणें-फार बंदोबस्तानें, कोणास मागमूस लागू न देता ठेवणें साता सायासांनीं-किवि फार परिश्रमांनीं सातरे-वि सात महिन्यांचें (जन्मलेले मूल) म्ह० सातरे आणि म्हातारें, आठ आणि घाट (स) (याचा विशेषणसारखाहि उपयोग वस्तुतः) साताळ-उ (व) सात दात असलेला वैल साताळशी-वि अतिशय आळशी [सात=सातपट+आळशी] सातव, सातेरू-न (कों) जमीनीत (वाडळात) लागणारे व सात पोवळीं असणारे मोह सातो-अ. सातामें शुणून, सातपट (पादथात उपयोग) ' एक साती सात ' सातेरें, सातें-सातरे पहा. सातोळा-वि सातवळा पहा सावरू-न सातरे, सात दिवसाचा काळ

सात-की १ सोबत, सगत, समागम, साहचर्य ' एवढी मधुक्ताचा साती केवि जीणवे ।'-शिशु २६६, -तुगा ३०७५ २ सोबती, जोडीदार ३ तिरकमठयाला बाबूची बारीक बांध-सात ती बांध -बदलापूर १९९ [चाय] साती-उ सोबती, साथीदार

सात-की १ कम, आरुति, सातरे (विदोषत साथीच्या रोगाचें) २ एकाच प्रकाराची, पद्धतीची, पदार्थाची पुनरावृत्ति उदा० ' भाकरीची-भाताची सात (भोजनास), सुळाची-मुलीची सात (बायकोस) ३ सतत प्रवाह, परंपरा [सं. सतत]

सात-सात-ती-की साथीचा रोग, साथ सा(सां)त-की एक विवक्षित भासा. सात-थ-की ग्रामदेवतेपुढें नारळ फोडणे (दत्त-यास किंवा आवणीपूर्वी भगतावे) -बदलापूर ३२० [१ सा साती=दान]

सांत-वि समग्र, सर्व ' यालागिं बोलिले सातें ।'-रास २ ६३ [स+अंत]

सांत-सात-की १ बाजार, हाट -झा १३ ३३०. ' गोरस घेऊनी सातें निघाल्या गोळणी ।'-तुगा १९८, दहीसात २ जत्रा, मेळा ३ (गो) आठवड्याचा बाजार सातो-की (ना) लढाव बाजार

सांतकें-न (नेदयाथा) (क) लुगडे. सातहें-न १ कातहें, चामहें (माणसाचें किंवा इतर प्राण्याचें) २ कातडयाचा खोवता पटा, वामाडा (किं० काढणें, निपणें). ३ झाड-वनस्पतीची साल (किं० काढणें, निपणें) [स+आज १]

सा(सां)तत्य-न सततपणा, शाश्वतता, अखंडिता. [स सतत]

[अर सादिर] ०करणे-१ पाठविणे, खाना करणे, उणे (सरगरे लिहिलाना, दिवा पुरव बंधकोस लिहिलाना पत्रातून हा प्रयोग योजतात) २ हजार करणे पावता वरणे ०होणे-हजर होणे, उपस्थित असणे 'निदरी मेले मरणे। तयासि सहकार देणे। अथवा सादर हाणे। तो सत्वगुण।' -दा २७७४. सादरीर-सादर पहा 'सुभियाचे नावे खनदा सादरीर केव्या असेती।' -रा १५५५

सादरा-५ सधनास दिवा मुलताल हा तालात बगविलेले गीत

सादळ-वि सदे, ओलसर [स सभाद्र] सादळणे-अकि सरदेणे, ओलसर होणे (जागा, वस्तु)

सादापत-न ६अक्षि साधनपत्र (अप)

सादापिदा-साधापिवा पहा

सादिता-जी आरंभ, आरभून 'ऐसी सादिता बोलता। होदेन साधविबुद्ध।' -एमा १०७४६ [स सभाद्रिता]

सादिद्वारिद-व्युत्पत्तिदृष्ट्या हे शब्द रूप आहे पण सादिलवार शब्द रूढ आहे सादिलवार पहा

सादिलवार-री-जी १ गावचा नैमित्तिक, आगवुक, खर्च (उत्सव धर्मोत्साह भत्ता इ० साठे) हा सादा पण बसवून भागविणा जाई २ आगवुक, आह्निकिक खर्च -वि नैमित्तिक, आगवुक (खर्च पटो जमा इ०) [अर सादिलवारिद]

सादी-वि १ बसणारा, आरोहण करणारा (समासात) बंध-गज-द्वग-रथ-सादी २ (गौरवार्थी) घोडेस्वार, सैनिक, योद्धा -मोकरणे १०१८ [स सद्-सादी]

सा(सा)दुकणे-अकि वेगळे, प्रचलित होणे, मडकणे 'नातरी बढवाभउ सादुकण। प्रलयावति पोखला।' -झा ११० [स सधुक्षण] सादुकपणा-५ पेटवण, भडका 'तेणे सादुक पणे ज्वाला समुद्र।' -झा ४१३६

सादृश्य-न सादरपणा, सदृशता, समानता [रु]

साधत-वि अवभा, साध संपूर्ण 'तरी साधवुचि पाही। ससाध असे।' -झा २३१८ -किवि आरंभापासून शेवट पर्यंत साधल्याने [स सभाद्रिताभ्रत]

साध-मि १ अगदी जवळ जवळ, चिक्कून लसलेली (साठे, पें, इ०) २ घट निगीचे व रुणट (कापड) ३ निबिड, दाट (अभार) ४ घट, जाद, अविरल सत्त्व ५ मज्ज, सोमल, अनुसूच 'गळगळ जे हृदय साध न होय ज्याचे।' -र २७ [स] ०मेह-५ १ दाट लयरी होणे २ अशी दाट लयरी साद्रीकरण-भजन-न (शाप) टढीकरण-भजन (६ कॉन्टेन्पेनन)

साध-जी १ जोड, साधा, सां-याचा विदु, रेवा २ मेग, पट, धोर, सडा, खाच, सिड ३ पें, भवि, खीळ, सांघा ४ (विणकाम) हातपागाडील साध्याचा तिडा, वेडा, कातरा (कि० पडणे) [स सधि] सांधीस घसणे, सांधीत पडणे-१ एकागत राहणे, पडणे (पतिभरणावर वारामात विधवा इ०) २ (सामा) मागे पडणे, लोकांच्या स्मरणार्थून जाणे सामान्य-०

०फ-वि साधकाम करणारा (शिखर इ० ठील) 'साधकाल कर्तन व सोचन या दोन्ही विषयात गति पाहिजे' - (काळे) शिवगणम ०काम-न साध्याचे, सुटविण्याचे, योग्य रीतीने एकरूप करण्याचे काम [साधने+काम] ०कोड-जी कावाकोपरा, खाचसळगा, बीळ, फटा (सामा) सन आढवाजण्या वारीक सारीक जागा 'दिवा घेऊन म्यां साधकोड पाहिली' (अब अप योय) ०मोड-जी (याधकाम करताना) एका घरातील दगड, किवा विंग याचे साधे बरच्या घरातील दगडविंगच्या साध्याशी सरळ येत न येतील भूतें करणे (कि० काणे) 'साधनोड ३ द्वापेडा कमी नवावी' -मेरठ १५ ०दख-५ एक माड अक्षिभगावर औषधी यांचे लाकूड चिरले तरी मुन्हां साधले जाते अन्वत प्रकाश्या शाकला 'लखी साधदळ' म्हणतात ०धण-जी पायतणाची दुदस्ती -बदलापूर १८७ ०साधणी-जी. १ (विणकाम) परमणीमुळे ताक सालेली भूतें एकरूप वळणे, जोडणे २ मागावरील झुताशी नवीं सुनें जोडणे इ या कामी वापरण्याचे हत्यार, साधन साधणी-गूक-जी १ जोडणी, जुळणी, एरीकरण (शिवणे, झाकणे, चिक्कविणे इ० ने) २ मनेद, एकी साधणे-अकि जोडणे एकत्रित करणे, संयुक्त करणे (जिवणे, सालणे, चिक्कविणे, गाठणे इ० कियेने) -अकि एक होणे, जडणे, जुगणे साधन-न जोडणी, साधयूक साधप-न (राजा) साधय्य वा व्यापार साधणे पहा सांघा-५ १ भवि, पें, सधि, साघ २ जोड, सधिरवा-विदु, दर्ज ३ जोडलेला तुकडा, जो जोडला असतो वस्तु लांब होत किवा वाढली जाते तो तुकडा 'सोरीक दादा हात साधन लाविला तेन्ना पाणी काढलपणें खप योगी झाली' ४ मिळाक एकी 'आमि जुजकोनिताचा साघा। मिळता पाचाचा साघा।' -झा १३१०६ ५ (नाविक) सांडीतील दोडया लावण्याची सोईची जागा ६ (दोरपदा) दोन तुकडे एकरूप जोडणे, लाण (कि० शिवणे) [स. सधि] ०यस्तेणे-जम बसणे, जुगणे, जमणे, वेतरीर, सोईने होणे साधासाध-जी १ अनक वस्तू एकरूप येणे, जुळणे अनेक लोकांनी एकरूप करणे, जोडणे २ (स) समेद, तडजोड ३ दुदस्ती, मुळीत बलणे साधित-वि साधलेले, जोडलेले, जुळलेले (शिवण्याने, शाळल्याने इ०) साधी-जी १ जोड, साधा २ शिरण, फट, भेट. साध पहा साधीकोडी-जोडव जोड, साधे, विरा,

फटी ६० सवधी व्यापकाची शब्द, वनेकोपरे सांधी
कोंदीचा-वि १ घरात कोठे तरी आडबाजूस, जोपयात
बसणारा, भिळात राहणारा २ छुद्र, मट्टर नसलेला, अज्ञात, गल्ली-
दुर्घातील सांधीकोनी-नीं-किंवि कोनाकोपण्यात, आडसर्गात,
आडबाजूस 'जो तो देवे सांधीकोनी।' -रवि १९१७०

सांधोबा, सांधीतला-वि १ कोंपण्यातला, आडबाजुचा २
अज्ञात, छुद्र, हल्का ३ कोंपण्यात, आडबाजूस, गुप्त जगां अस
ण्यास योग्य, लायक सांधीचा पदार्थ पहा सांधीचा पदार्थ,
सांधीतली वस्तु-अ १ टाकाक, निष्पयोगी वस्तु २ (ल)

विषया ३ गुप्त किंवा खाजगी ठिकाणीच पक्क उपयोगी पडणारी
वस्तु ४ वेगळी काढून ठेवलेली, मोठया, नैमित्तिक प्रसंगी
कायमपणाने घेणारी वस्तु (अलंकार, पागोटें, रोळा इ०)

सांधी-
तला व्यवहार-उ कोंपण्यात, आडबाजूस, गुप्त, स्थळी चाल-
णारा व्यवहार, गुप्त, खाजगी व्यवहार सांधीतली गोष्ट-अ १
अज्ञात, खाजगी, गुप्त व्यवहार, गोष्ट म्हणून सांधीतली गोष्ट
उजेडात आणू नये सांधीतली सायकारी सांधी
तला व्यापार-अ ३ अप्रसिद्ध, लहानसा व्यापार, सावकारी,

गणीकृतीतील घडा सांधीतले मडकें-न (निदाव्यवह) विषया
सांधीमानेचा-वि सांधीकोंदीचा [साध+भाजन] सांधीव-वि १
साधलेले, जोडलेले (विभाग, तुकडे) २ तुकडे जोडून केलेली,
विभागची बनलेली (वस्तु, गोष्ट). सांधोरी-अ १ सोडा किंवा
अव्यवहित साधा, चौर २ गल्ली, मोळ सांधोरी कोनदोरी-कोन्दोरी-
सांधीकोंदी पहा सांधो सांधी-किंवि कोनाकोपण्यातून साधोसांधी पहा

साधण-ण, साधणपात्र-ताटली-साधण इ० पहा 'तिथे साधणें
वाढिली.' -मसाप २१

साधक-वि १ (कार्ये इ०) सिद्धीस नेणारा, प्रयत्न
आणणारा, पुरे करणारा (माणूस, पदार्थ इ०) २ कार्यसिद्धी
विषयी उपयुक्त, साधनमूल, उपकारक (लेख, वचन, पदार्थ इ०)
३ भोवसावण्यासाठी जतनप, मतवैकल्ये, बंदबंद इ० करणारा
(योगी, मात्रिक). सुसुद्ध 'या विषयात साधकाल्पजिती
नियम।' -हा २ ३०३ 'उपदेसिले आत्मज्ञान। तुटले सखार
बधन। दृढतेकराणें कडी साधन। या नांव साधक।' -भा ५९
४ ४ मदतनीस, शिष्य 'जाणत सिद्ध महाराज देख। कामिका
तयाचा साधक।' -सतलीलामृत (नवनी २४३) [स] ० ता-
अ १ एखादी गोष्ट साध्य करण्याची हातोटी, सिद्धि २
प्रसंगमान जाणणे -होके ८ ० वाचक-मि उपकारक आणि
अपकारक, अनुबुद्ध आणि प्रतिकूल २ योग्य, अनुयोग्य,
चांगले वी वाईट 'मलत्यास पैसा देऊ नये साधकबाधक पाहून

व्यवहार काढा 'साधणें-उकि १ (कार्यादि) सिद्ध होई असें
करणे, सिद्धीस नेणे २ करणे, संपादन ३ मिळविणे, जिंकणे
'असकल्प असा की साधुनि याचीच सव भू पाया।' -मोभीधम
११.११ ४ मारणे, नाश करणे -हा २ २१६ 'हें शत्रेवोण
साधिती।' -हा ३.२५८ ५ अनुकूल करणे 'एकातें साधुनि मारिती।' -
हा १६ २४४ ६ पाळणे (प्रत, विधि, इ०), साजरा करणे, मानणे
(सण, सुने) ७ व्याकरण करणे, सांगणे ८ व्याकरणानुबधानी,
शब्दसंयोगाने बनविणे (शब्द) -अकि १ सिद्ध होणे, तडीस
जाणे २ यशस्वी होणे, भरभराटेने. ३ गुरळीत चालणे [स.
साध-साधन] साधणी, साधणूक-अ १ साधण्याचा
व्यापार, साध्य करून घेणे, संपादन, मिळविणे २ सिद्धीचा योग्य
मार्ग, साधन ३ साधन, उपाय, योजना, युक्ति (साध्य कर
ण्याची), पदविषयाचे बौध्दल्य 'जिमें पठिता साधुनूक सरें।
विश्वरभेंयाची।' -शिद्ध ३२८ साधवर्ण-कि (व) वरा करणे
साधित-वि १ साधलेला, मिळविलेला, तडीस नेलेला २
(व्या) गुणवर्णयुक्त, मूर्त ३ (व्या) उद्भूत, संभूत, प्रत्यक्षा
दिक्कलून बनविलेला याच्या उलट सिद्ध ४ (व्या.) शौगिक,
सहकारित, पठित याच्या उलट मूल ५ (व्या) दोन किंवा
अधिक अवयव एकत्र होऊन बनलेला साधितपणे-कि साधणें
साधन-न १ साधण्याचा व्यापार, संपादन, प्राप्ति २ करणे,
बनावणे, उकरणे ३ कारणमूल अंगे, पदार्थ, साहित्य, सामग्री,
उपकरणे ४ अवयव, अंगे, घटक ५ योजना, कल्पित, उपाय
'इष्टतरी साधने वेदीं अवेक।' -एमा १० ११४ ६
मध्यस्थ, आदल्या, गुमास्ता ७ धार्मिक मतवैकल्ये (मोक्ष-
प्राप्तीसाठी), मंत्रतंत्र, दानधर्म इ०, अनुष्ठान ८ (न्याय)
निर्णयाला प्रमाणमूल गोष्ट, प्रतिज्ञा ९ (कायदा) स्थापित
करण, सिद्ध करणे १० (औषधे-किमया यासाठी) धातुवर
रासायनिक क्रिया, संस्कार (विशुद्ध पाण्यावर) ११ जोड,
संपादन 'आत्मत्यागितां भो नरकाच साधन केल' -इप २९
१२ नाश, पराभव 'त्रिपुर साधन करावयाची।' -गुच १९
१३ (व) मार [स] ० चतुष्टय-न अन्नप्राप्तीचे चार प्रधान
उपाय वस्तुचिक्के, वैराग्य, क्षमादि पदपक्षि व सुसुद्ध-
एहव ६ ५६ 'आत्मत्यागिया विशाळ घोडी। ठाई ठाई देविल्या
प्रचडी। साधनचतुष्टयादि हातगुडी। दुर्ग पावले रोमेसी।' -ह्वानु
१० २ १० ० ह्यादशी-अ १ सहाळी घोडावेळ असणारी ह्यादशी
(पुढे त्रयोदशी लागत असल्यान एकादशीचा उपवास घोड्या वेळाने
सोडण्याची व्यवस्था करावी लागते) ० निर्देश-उ १ (कायदा)
पुरावा पुढे करणे, पुराण्याचा उपन्यास, निर्देश २ (न्याय)
प्रमाणाने सादणें, स्थापना ० पत्र-न पुराण्याचा वागद, लेखी
पुरावा ० मार्ग-उ १ मोडाचा मार्ग, दिशा ० सूत्र-न कायंचे,

सिद्धीचें, साधन, उपाय, (किं वरणें, लावणें) २ (इक ६०) दावीत करण्याचा पुरावा, साधन, सतपत्र, दस्तऐवज ३ कार्याचा, संपादणीचा मार्ग, पदन साधनिका-अर्थ १ तयार करण्यार्थ, कुलीचें साध, पद्धत वग २ (व्या) व्याकरण करणें, वाक्य प्रत्यकरण [स] साधनी-वि १ शिडीच्या, संपादणीच्या कामी साधनें, सपाय, योजना ६० लावण्यात, सोपव्यांत वाढव-गार, हुपार, मेढनी, सपादन करणारा, साध्य करून घेणारा २ संपादण्याच्या, सहीस नेण्याच्या कामी योजलेलें, साहाय्यक, कारण असणारें (साधन दार, ६०) ३ सिद्ध प्रस्थापित करणारें (लिपि, खत) साधनीय-वि १ संपादण्या-मिळविण्याजोगें, करण्यासारखें २ सिद्ध, प्रस्थापित करण्याजोगें [स] साध्य-वि साधावयास शक्य योग्य, सापाय, मिळण्यास शक्य योग्य 'साध्य नसे सुनिश्चया।' -शाश्वत (सामांतत) कष्ट-आयास-भ्रम-कृच्छ्र-शक्ति-बल-पराक्रम-साध्य २ प्रति कार्य, निश्चय, निश्चय (रोग, शत्रु, ६०) ३ सिद्ध-तयार करावयाचें 'हे माणुं तरी दोनी। परी एकवृत्ती निदानी। जैती सिद्धसाध्य भोजनी। वृत्ती एकी।' -हा ३ ३८ ४ (तत्त्व) अनुमान, निर्णय करण्यासारखें ५ (कायदा) सिद्ध, प्रस्थापित करावयाचें, निश्चय करून दाखवावयाचें ६ (सुधीनें) संपादित प्राप्त, सिद्ध -न १ प्रमेयाचा भाग २ उद्दिष्ट, हेतु -उ १ (व्यो) बावीसावा योग २ वेळाचा एक वर्ग यात १९ दव आहेत 'हे रुशदित्याच मेळावे। वसु हन साध्य आवचे।' -हा ११ ३३९ [स] ० साधन-न मिळवावयाचें तें मिळणें सिद्ध लाभणें, हेतुपुष्टि ० सिद्धि-अर्थ १ हातीं घेतलेल्या कामाची सिद्धि २ मत, सुमिका दिवें प्रस्थापन, घुसका ३ उद्दिष्ट वस्तु प्राप्त शास्त्राची स्थिति

साधन-न (व) रूप

साधनी-जी-अर्थ १ गवडी, सुतार ६० २ जमीन एका पातळीत आहे निंबा नाही हे पाहण्याचें साधन, हत्यार (६) ३-०६८ २ मांशी वगैरेच्या कोंदणासमोरीतीची किनारी साधनींत येणें-अस्पर्श-समपातळीत, सरळ असणें, स्थिति जाची समांतर असणें

साधर्म्य-न सादरय सारलेपण (स्वभाव, गुण ६० था)

साधल-उ सधला पडा वाचकामाचा पुता 'दगड वागल्या सांवल्यात वसवावे' -मॅट ३७

साधलाव-अर्थ दैवमत, नशीब, योगायोग 'आम्ही दोघे सारकी चाकरी करीत असतां यजमानांनं त्याला हजार रुपये बक्षीस दिले, मला काही नाही, ही साधलाव आहे' [साधणें-व्यापणें]

साधा-वि १ नववी, जर, रेतीमहाठ ६० नसलेले (पागेटें, धोतरजोडा, कापड ६०) २ छानछोटी, अण्ड, पेट नमेल्या (मापूस) ३ वक्ता, अन्योक्ति, अडथारा ६० नसलेले (सापण, लेखन) ४ निष्पटी, अकृत्रिम; गैर दिक्कती, सरळ दृष्टीचा, गरीब ५ मूळ रूपात, अमिश्र, निर्मळ, स्वच्छ असलेले [पा सादा तुल० स साधु] साधें गंध-न पांटे गंध (चंदनी, केशरी नव्हे) ० जाढा-उ साधेकडी धोतर, मान्या उष्ट रदामी जोडा ० पिचा-वि १ साधा पडा २ (देसावर उत्तर भागांत) गुप्तगुपीत, लुप्त व निरोगी (चेहरा, पैदा ६०) ० पोशाक-र-उ मेढमीचा विन रंगी-रेतामी-जरीचा कपडा ० घाघा-उ साधा आकार, घडण रूप 'साधा काधा विन अरवा' ० भादा-वि १ ग्रीड असून साधा व सरळ, ग्रीड व पवित्र २ अगदी साधा ० सिधा-वि सरळ, निष्कप ३ 'हे प्रकर साधेतिष्ठ नवून काहीतरी विपरीत आहे हें अनतसर्वांना समजलें' -हा ३ १७ ० सेपा-गेजचें जेज (विन पकामाचें) साधी कैद-अर्थ (कायदा) सक्त मजुरीची नसलेली पैदा साधी चाल-अर्थ नवमीची, जन्मजात चाल (घोडपायी) साधी पोळी-अर्थ पुरण भरून केलेली नाही अशी पोळी साधे मिरे-जिन्वाची एक जात साधें पान-न संयुक्त नसलेलें, अनेक दळें नसलेलें पान, एकटें पान

साधारण-वि १ सामान्य, सर्वांस लागू पडेल असें, अवशिष्ट २ समार्थक, सार्वत्रिक दृष्टी साधारण पण पण वरुनि नव्हेचि एक दारविता।' -मोसभा ५ ५२ ३ उल्लू नव्हे व टाकाऊदि वळे अणें मध्यम प्रतीचें -न १ सर्व सामान्य विद्यम, रीत २ एका वर्गातील सर्व वस्तूना, व्यवधाना लागू पडणारा, त्याच्या ठिकाणाचा गुणधर्म -उ १ चवें चालीसावा सवत्सर २ सामान्य लोक -एमा २ १ १९ [स] ० अवयव-उ (गणित) दोन किंवा अधिक सख्यात जो एवच अवयव असतो तो ० कार्य-न व्यक्तीचें विशयें करून नव्हे असे कार्य ० गति-अर्थ साधी, मेढमीची, विशाप नसणारी गति (६) सिंपल मोशन ० देश-उ ज्यात झाडी व जोंगर मध्यम प्रमाणात असून पाउसदि मध्यम प्रमाणातच पडतो तो देश ० धर्म-उ सर्वसामान्य, सर्वांना लागू पडणारा धर्म ० पक्ष-उ उत्तम व निष्ठ या दोन पक्षांमधील पक्ष मध्यम पक्ष ० फुलवाजी-अर्थ इमजी फुलवाजीचा एक प्रकार -अभि २० ० भाजक-उ (गणित) दोन सख्यास ज्या सामान्य अवयवांचें नि क्षेत्र भाग जातो तो ० समा-अर्थ सत्येच्या घटनानियमाप्रमाणें सर्व सभाववाची वर्णोत्तन एवढा किंवा अनकदा टाकिक वेळी भरावयाची सभा (३)

जनरल मीमिंग ०खी-खी वेदया, हल्की खी, अखलीन, माडोत्री खी साधारण्य-न साधारण्यण्य, सामान्यत्व, याच्या उलट वैशिष्ट्य, विज्ञापता

साधु—वि १ सरल, योग्य, शुद्ध २ पवित्र, सारिवक, सद्वर्ती ३ धर्मनिष्ठ, ईश्वरभक्ति-परायण ४ विवक्षित दोषरहित व गुणयुक्त (वाक्य, भाषण, ग्रंथ, कर्म इ०) ५ हितकर, मले 'तेवा ही नेर साधु न घडे' अथेतनासी।'—शिमु ४७२ ६

चांगला, व्यवस्थित, पूर्ण 'शृंगरूप दैत्य माहनि तत्त्वमें साधु मदविले होते।'—मोसमा १९०—पु १ सज्जन माणूस, पवित्र पुरुष 'साध्वीं शांति नागविली। मय माया मागी मृगारिली। तिचे करवीं विटाळविलीं। साधुदेई।'—झा ३ २५३ २ भगवद्भक्त, सत ३ योगी, ऋषि, मुनि ४ महाराजा धर्म

गुरू—उडा (द्विषीनें) शाबास! भले बढाई। 'तों साधु' साधु। ऐसे बढले छानर म्हणोनि तो खवळे।'—मोभीष्म १५१ [स] ०बोध-पु सपुपदेश, चांगली, सज्जनत्व म्हण मिळा लेली शिकवण 'साधुनेष ह्याला सुरोनिया ठेला।' ०वाद्-

पु धन्यवाद, शाबास असा उद्गार 'न करि नगीं साधुवाद धुमतात।'—मोमन ३ ३ ०वृत्त-सि-वि पवित्र, सद्वर्ती मार्गाचा ०शील-वि सच्छील, धर्मशील, नीतिमान ०सज्जन-पुष्य (समुदायाने) सज्जन, सद्वर्ती, निष्कपटी लोक

०सत-पुष्य १ (समुच्चयाने) साधू आणि सत 'साधुसत येती घरा। तोचि दिवाळी दसरा।' २ साधू सत (विजु जाणी) ०समागम-पु साधुसताचा, सज्जनाचा सहवास, सग 'साधुसमागम अत करणात विनयाचें उपधान करितो'

साध्य—वि सायकालीन, सध्याकालचें [स] साध्यान, साध्यतात—वि १ साम्र, सविस्तर 'साध्यात वाक्यार्थे निरिधरें लिहिला।'—सप्र १५ ३८ २ सर्वत्र, सर सकृत् 'समर्थे साध्यतात वाटिलीं साक्षरपाने।'—सप्र ७ २४ [स साधन]

साध्यायी—पु (प्र) सहाध्यायी पहा साधरस—पु भय, भीति 'जेण प्रवर्तला साधवेस। पाहुं बोले।'—झा ११ ३८ 'न बदती वाणी कदापि साधवेसदा'—मोकर्ण [स]

साध्वी—खी १ साधुपत्नी २ पतिव्रता, सती 'साध्वी शांति नागविली।'—झा ३ २५१ [स] सान—वि १ लहान, बारीक, छोटें 'कटि प्रदेसें शोमव

अवन। मात्र अतिथयेसी सान।'—एरुव १५.५५ २ थोडे, अल्प 'त्याच्या त्या व्यसनमुनि भासे रम्यति दुखही त्या माने।'—मोकर्ण ३ ३ ३ हलका, कनिष्ठ 'हर विशेष विष्णु सान।' ४ लहान, अल्पवयीन 'सान थोरों सामाळिले [स

एरुव, प्रा लहान, का सण] ०थोर-वि लहानमोठा साधे ० २९

'न म्हणती सानथोर अथवीं सकळिक।'—तुगा १९९ सानट—वि विमुक्तलें, लहान, सान 'ते उदकधारा गोमटी। थोर ना सानटी।'—शिमु ७८४ सानणें—कि लहानावणें—मनको साना—वि लहान, सान 'सख आहाड न म्हणे साना थोर।'—आए ३३२, —एमा १४ ४९२ सानी—वि. १ सान, लहान २ पाकटा, दुसरा, 'आलमगीर सानी'—वाडयोमा २ १०६ [अर सानी=दुसरा] सानीव—न.

लहानपण 'नाना पुरातिये प्रतिष्ठेलागीं। सानीव घडनि कार्या।'—झा १ ४६ सानुला—वि लहान 'तेसे परमाणु पायुलेव जाणुनि जीव सानुले।'—झा १३ २४८ साने—वि अथ लहान 'थोरसाने भक्जन।'—बेसीख १२ ६४ सानेजणें—लहान होणें 'दातही आन होती। २रि अपाडे सानेजती।'—झा ६. २६३ सानेपण—न लहानपण 'सानेपण मोह नये।'—दा १४ १३२ सानेवाणें—वि थोडें बहुत. —शर

सान—खी सहाण पहा [स शाण हि] ०पट्टी—खी. लहान पार लावण्याचा दगड

सान-घ्न—खी (गो. कारवारी) केरसुणी, साडणी [सारण अल्प रूप]

सानक—खी १ जेवणाचें लहान ताट, ताटली 'सानक वाडोनी कमलें झाकोनी।'—रामदासी २ १२२ २ रोटी, जन ३ निर्वादासाठी दिलेली इनाम जमीन (ही परत व्याख्याची नसते)

'मोकरुमी इनाम सानक जकात येविली'—वाडयोमा १ १२७ अर सद्ग, सद्गक, हि यु] ०रोटी—खी शपथेचे अन्न, अनाची शपथ, बेलमदारा 'तिनें तत्समयीं सानक रोटी दिली'—भाव २५ सानकी—वि सानकासवधी

सानचा—चो—वि किवि (प्र) साजना, सध्याकाळचा, सध्याकाली

सानवणें—विषय—कि सुरणें, सुल दणें 'शुद्ध स्वयंपाक पानें आपें आप उतरलीं। निजबोध मनामीनें सानविली।'—सप्र १५ ७

सानसून—खी (ब ना) सामसून पहा नि-शब्दता साना—पु (कें) कोनाडा, गवाक्ष साणें पहा १

सानोन हाल—किवि नंतर, पुढे 'सानीन हाल त्याची प्रती निघाली, कोटरीची चूटी गलय असे'—रा २० ६७ [अर

सानील हाल]

सानुकंप—वि करुणायुक्त, दयाई [स+अनुकपा] सानुकूल—वि अनुकूल, अविरोध 'जे सानुकूल धीशुद्ध अन्नवचो म्हणे।' १ ७५ [स स+अनुकूल]

सानुनय—वि १ नम्र, विनीत २ सम्य, मर्यादशील [स+अनुनय]

सांनुनासिक सांनुस्वार—वि अनुस्वार असलेला, नाकात उच्चारणाच्या (वर्ण) [स+अनुनासिक-स्वार]

सांनुराग—वि सधेम, प्रेमळ —प्र अनुराग, प्रेम 'परि मनी आशी निजा। सांनुरागु।' —३। ४५७ [स+अनुराग]

साज्ञ—न (गो) ताड्याच्या वृत्त्यांचे एक प्रकार, सादणे (ऊ) सानान

सान्निध्य—न सन्निधता, समीपता, शृंगार [स] •विकार—प्र (सां०) सान्निध्यामुळे घटनेत होणारा परा, योगक्रिया (इ) पॅटलिसिस

सांनिपातिर—वि १ सन्निपातासंबंधी २ सडीर्ण [स] सांनि—न पिशाचवाचा झालेल्याच्या अनावरून उत्तमन पिशाचाच्या दिवेग बळी (मात, बोंबड, इ०) (कि० देणे टाकणे, उडवणे) [साङ्ग+अन]

साप—न १ एक सरपटणारा प्राणी, सर्व वेद्यावर नागाखेरीज सर्व सर्पजातीच्या प्राण्यांना साप म्हणतात, सामान्य आदिनाम जिवाणु विरुद्ध अपुन, कुरत, मण्यार, पोणस, शोण्या, नागेटी जोगी, घामण, आधेला इ० विशिष्ट जातीचीं नावे बोंकणात आढेवत २ (गो) घोरपड, गार [स सप, प्रा सप, प सप हि गु व साप, मेजि सप] (बात्र) साप खाई तोंड रिते—(साप चाबतो पण त्याच्या तोंडात काही येत नाही) एखाद्या कृत्याच्या निष्फळपणा दाखविण्यासाठीं योजितात साप साप म्हणून मुई धोपटणे (साप असल्याच्या खोण्या समजुतीने मुई बडविणे) नष्टता दोष लावून बोभाटा, शिक्षा करणे; (कधी सां० दोरखड सोदपणे असाहि प्रयोग करतात 'पण लगीच साप म्हणून दोरखड सोदपण्यात काय अर्थ' —काव्युत्तराव) इह० साप म्हणू नये धांपलो, घामण म्हणू नये भापलो (गो) दुष्ट माणसावर विश्वास बघी देवू नये •टोळी—ओ एक विपारी सापची जात •सुरळी—सोळी—ओ एक जातीचा सरडा ही दिसण्यात सरबोधासारखी तर चालण्यात सापासारखी असते, जात विपारी चोपय पदा सापाची जीम—ओ अगदी लहान शस्त्राला म्हणतात सापाचीमावरी—सापसुरळी सापाचे चारूळ—साप राहत असलेले पांड्यां सुगन्धि चारूळ सापरीज—ओ सापाची मादी

साप—वि (प्र) साक पदा

सांपई—वि (रात्रा) कुवट, मुरसलेल्या घान्याच्या घाणी प्रमले घाण येत असतेले सापट पदा

सापकर्व—वर्णा—प्र एक रंग; हा विपारी असतो [साप+व]

सापका—प्र १ आणीबाणीची वेळ ऐन सड्याचा प्रसंग, २ भयंकर सडट, धोका 'जिवाटी—प्राणार्थी साप पळला'

[सप.] स्वप्न, विचाराच्या, अपेक्षेच्या क्षीयतेमुळे (स्वप्नांत किंवा जगोपणी) होणारा भास, दृशत (कि० पडणे) [स स्वाप+का प्रत्यय]

सा(सां)पट—ओ पट, मेग, चीर (साधा इ० स अमलेली) [सधि+फ]

सा(सां)पट—ड—वि कुवट, घाणीचे, दुरसट 'अत्र विगल सापडे'—यथादी

सांपटणे—अकि सापडणे पदा

सापटी—ओ (कों० तेवीषदा) जाळीदार दोरी ही वैश्रव्या मानखालून घेऊन जोखडाअ बांधलेली असते सापड पदा

सापटें—न (महानु) जीवने नव्ण 'बद्धणीं एकु एसणे सापटें पायुतायेया दे।'—दृशत पाठ ५३

सांपड—डी—ओ (राजा) १ बारीक, लव लवचिक काडी, काठी (कुपण इ० वाढण्यास, काही गाळण्यास उपयोगी पडणारी) (अशा कामी उपयोगी) हाकाच रोपटा सापूड—ओ सापड पडा [स सपुट, प्रा सपुड]

सापड—प्र १ एकाने दुसऱ्याला गुतवून किंवा बघन घालून पडवणे, धतून ठेवणे, गुतणी, अडकणी (कि० घेणे) २ शेत इ० स्वामी लावणी, वेणणी इ० काम सोडर व्हावे म्हणून पुष्कळ कामकरी एकर मिदून, त्यात एकाने बांध बाजरीत असले व त्या नादावर इतरांनी ईयेंतें तें तें काम त्वरेने करीत असावे असा श्रेत वामाचा प्रकार 'भरुरे दादा', 'भोणे भले' इ० गीतें यावेळीं ठेक्यावर म्हणतात, ताल देत सर्व काम करतात (कि० चालणे) [सापडणे] सांपडणी—अकि १ गवसले जाणे, भाडळण २ हाड्यात, हातात जाणे ३ अडकणे (सडट पास, सापळा इ० व) 'बीं वणव्यात प्राणी सापडले। त्यावरि तोडिलें तत्करानी.', ४ सामने, मिळणे, आकळणे ५ येणे मिळणे (सधि कुरसत, वेळ इ०) [स सपड-सपादन, प्रा सपाडण] सापडविणे—१ सापडावयात लावणे सापडलेले करण २ गुतवून ठेवणे, वापणे 'दोपासही सापडवुनि साट। भात्ये तुम्हा शेल खरा न काट।'—आकृ ३० सापड-प्र ३ (कों) १ काटपा बांसे इ० वा केलेला माळा, मांडव, साठी, साट, साकाटा २ छपर चोपणी, वन, पाने, इ० ज्या खात्रवर घातलेल्या कामटपा ३ सापड-डी पदा

सापटी—ओ वैश्रव्यास गुप्तताना वेष्टाच्या गळ्याखालून घेऊन जोखडास बांधलेला दोरीचा पडा सापटी पडा सागा-प्र (वर्ना) सापटी पडा

सापल—वि सावत्र —एगा ११ १५७ [सं] •भाव—प्र सवटी सावत्रमाळ इ० चा परस्पर वैभाव सावत्रपणा 'एधं राष्ट्रंही दुसऱ्या राष्ट्रविषयी सापलभाव बाटत आहे'

-क १७६३० ०संवंध-३ (कायदा) एका पुश्ताच्या दोन
किंवा अधिक विवादित झियाचा व त्याच्या मुलाचा परस्पर
समय सापत्नीक-वि सपत्नीक, बायकोसह [सपत्नीक]
सापत्न्य-न १ सवतपणा २ (ल) मत्सर, द्वेष, स्पर्धा [स]
सापथी-की (वाई) एक वनस्पती -मसाप ३ ३
सापथीण-की (क) एक औषधी वेड
सापथंद-घ-की एक औषधी वेड यात काळी व पांढरी
अंगा दोन जाती आहेत वूड सापाच्या तोंडात टाकल्यास तो
निर्वल होतो -वगु ६ ४५ [स सप+अन्ध ?]

सापसारणी-की (कों) सापसारण्याची क्रिया, सुधा
रण्याचा व्यापार सापसारणे-कि (कों) १ साराशांनं व्यव
स्थित माडणें, उपसद्धार करणे, तत्त्व काढणे (चर्चा, भाषण इ०
चा) २ दुष्टत करून, जुळवून नीट करणे, साफसफाई करणे,
सुधारणे (भोगळ, अव्यवस्थित मापण वहाकलेली, धसरलेली
गोष्ट इ०) ३ आचलन आदपून ठेवणे (इकडे तिकडे पडलेले
पदार्थ पसारा) [स सप्रसार, प्रा सपसार=समवाय]

सापसिप-की थोडा सडा वपाई 'मालमुरहणाचे वाव
रात मात्र पूर्वीच्या नक्षत्राचे सापसिपीने खरिपाचे पेरें झाले
हाते' -शेतकी शेतकरी ३ ४ [स सिच्-द्वि]

सापळा-उ (ड) १ नारळीचें मुकलेलें पान सुकीसाळळ
२ सुक्या साळळाची खापट शाकारण्याकरिता केलेली जुडी
सावळ पहा

सापळा-उ १ उंदीर, गूस, वाघ इ० प्राणी धरण्याकरिता
कलेनें यंत्र, पिंजरा २ अस्थिपत्र, हाडाचा सागाडा ३ विड
विडित बारीक माणूस [स सपत्, प्रा सपत्] सापळा
वर्ण-राहणे-नुसती हाडे उरणे सापळ्यात सापडणे-
अडकणे-पडणे-मुत्तणे-पिंजरात, अडकणीत सापडले जाणें
(शब्दशा व ल)

सापाले-न (राजा) निजैन साप इ० प्राणी राहता
असलेले, रान वाडलेले स्थळ [साप+आलय]

सापिका-उ १ एक ताऱ्याचे नाणें ॥ शिवराई २ दीड
रुपयाचें जमिनीच मापे जा निप

सापिंड-उ सापिंड (अप) पहा

सापिंड्य-७ १ सापिंडपणा २ (कायदा) वर व वधू
याचा बाप, आज्ञा, पणजा वगैरे एखादा सामान्य पूर्वज अथवा
मूळ पुरुष असणे [स]

सा-सापे-किवि साप्रत हर्षी, अलीकडे 'हो तरी माई
पिजे बहुतों काळाचा' आणि तू तव श्रीकृष्ण सापेचा । -ना ४
३८, -एमा २० ४४ [स साप्रत]

सापेजणे-अकि (राजा) कुवट, कुजट वास मारणे,
नासणे (धान्य, पीठ इ०) [सापदे-ट]

सापेक्ष-वि १ अपेक्षा, गरज असलेला २ तुलना, तार
तम्य, बरोबरी पाहून केलेले, सबब ३ अनुबद्ध, तत्तत्प्रमाणा
तुरूप, अवलंबून असलेले जसे-अर्थ-काल-सापेक्ष 'कालज्ञान
यत्सापेक्ष आहे' [स स+अपेक्षा] सापेक्षा-की इच्छा,
गरज अपेक्षा, आश्चर्यकता असणे [स+अपेक्षा जुकीचा प्रयोग]
सापेक्षित-वि १ अपेक्षा धरून असलेला, उत्पन्न २ अनुबद्ध,
सबब

सासाहिक-वि आठवड्याचे, [सम्पाड] -न आठवड्याचे
नियतकालिक श्रुतपत्र [स]

साप्रत, साप्रतकाळी, साप्रती-किवि आता, आज
काल, हर्षी 'हो का साप्रत ऐसें जाहलें.' -हा २ ९७ 'श्री
हरी म्हणे ऐक साप्रती। सबब ना नसे यावयाप्रती।' -बीतन १
१७ [स साप्रतम्]

साप्रदाय-घ-उ (प्र) सप्रदाय पहा 'धरम शुद्ध बाप
देव। म्हणेनि याचा साप्रदाव।' -निमा १ आत्मचरित्र [४
१०४ [स सप्रदाय] साप्रदायिक-वि १ सप्रदायासमयी,
सप्रदायाशील २ परंपरागत

साफ-वि १ स्वच्छ, निर्मळ २ निर्दोष, पवित्र, निष्क
लक, निष्कपट ३ रोगास, अपूर्णत्व, व्यंग इ० पासून मुक्त,
अव्यय, निरोगी (शरीर, अवयव, प्राणी, पदार्थ इ०) ४ शुद्ध
शुद्धीत, एकसारखा, अविषम, सरळ, नीटमेरुका, व्यवस्थित
(काष्ठपापाण, बाघकाम तयार केलेली वस्तु, इ०) ५ सरळ,
गूढार्थ, वक्रोक्ति, सदेह इ० दोष नसलेले (मापण, लेख प्रवच)
६ उषड, रपड -किवि १ निखालसपणे, वेधडक, स्वच्छपणे,
उघडपणे (बोलणे, उत्तर करणे) २ पुरतेपणीं, सर्व, एकर,
अगदी (जळणें भिजणें, करणें) 'मी पावसांनं साफ भिजलों'
३ सुर्वीच, विलकूल 'मला साफ दिसत नाही' 'विसरुनि
बोराना साफ। असेच कर तू आलाप। -टिक १६३ ३ स्वच्छ,
चागल्याप्रकारे 'तेथून समुद्रही साफ दिसतो' -पाव्ह ३७
[अर साफ] ०करणे-१ स्वच्छ करणे, धुणेंसुतणें २ छान
टाकणे 'जो आडवेले त्यास पाहताच त्याचे कान व नाक साफ
करीत जावें' -रा ५ ६६ ०सफा-वि १ स्वच्छ आणि
निर्मळ २ शुद्धशुद्धीत आणि तजेलदार ३ नीटमेरुका साफ
पहा ०सफाई-की १ तजला, चकाबी, मजकणा २ साफसुफी,
स्वच्छता ०सुफी-की घासुनसुसून स्वच्छ, व्यवस्थित करणे,
स्वच्छता, टापटीप साफी-की १ स्वच्छता, पावित्र्य, निर्दो
षता २ मजकणा साफपणा ३ सफाई पहा 'त्यामन्ये काड
ण्याची कांहीच साफी दिखत नाही' -मराठी ६ वें पुस्तक (१८७५)

७७ ४ मांग, औषध ६० गाळण्याचें पडकें ५ विलमीची छापी
६ कसल, नाश 'अबानक साफी करोन' -रा ३ १८५
-वि निवळ, अत्रयन्नाशिवाय, नफ, रोख 'नोनिल्लेदारी पदतीत
सर्वेच सारकर पुरवतें, पण त्यास साफी पगार देण्यात देतो'
-हिंदू ३३२

साफल्य—न १ सफला फट्टता २ फायदेचीरपणा,
प्राप्ति, लाभ -वि सफल 'ते कौसल्या कामधर्मी दिवैत्या।
ब्रह्मानंदे देव साफल्य वक्ष्या।' -सुराबाल ५३ [स]

सा(सा)फळा—(प्र) साफळा पहा
साफा—प्र खाल, वेग, पक्का (बोक्यास बांधण्याचा)
[हि]

साफोटी—डी—जी सफोट, हफोट 'रस मष्टराम
साफोटी।' -उषा १४१ अ व आ [उ सफोट]

साव—सद्ग सादेव शब्दाचा संज्ञेव 'जी साव।'

साव—प्र १ साव, शकर २ (ल) भोळा माणूस
३ (संकेत) राघोबादास पेन्ने 'सापास तिकडे घेउन गेले'
-पया १७५ ४ विद्ययाच्या मुठीस देतात ती विशिष्ट आकृति,
मांडळी 'विद्ययाच्या मुठीला साव करण्याकरिता या हत्या
राचा उपयोग करतात' -बदलापूर १०० [स+अवा]
सावाचा अवतार—(ल) अत्यंत भोळा माणूस सावा
पुढचा—वि नशी, (ल) मूखे 'तु शुद्ध सानसुद्धा भारेल,
शुला काही कळत नाही'

सावक, सावीक—वि किंवि पूर्वी, पूर्वान, मागे, मागचा
-ख ७ १५८५ [अर साविक्] य-दस्तूर सावीक—पूर्विल
वदिवाटीप्रमाणे 'जहाजाचे येण्याजण्याविशीं मजकूर य-दस्तूर
सावीक लिहितात न आला' -वाहसमा २ ६५

सावका—प्र (बी) नाव, पत अमू लौकिक [साव]
सावट, साफट—जी (व) बोळ, अदरस्ता पट
[साव+कट]

सावड—डा—वि १ साधी, अलक्षित, प्रगल्भ नसलेली
(वकिता, ६०) 'सावड याची कवनें ही कथा।' -दानि
४०८, -द २५ १२१ २ भोळा, गरीब, निष्कपटी 'हा
सदा पाणि धुरा। सुगिष्ठ सावड।' -शिष्ट ८५४ ३ एक-
निष्ठ अष्टविम 'एका पाहिले कवळ। सावडी भक्ती।' -रा
७ ५५३ ४ सरळ शुद्ध वाटमाट नसलेले 'मया
सावडीं नामें गाउन। हरिगणी नाचतसें।' -मवि २ २३६
-द २५ १२० [साव] सावडाभावडा—वि भोळा सावडा
पहा [सावडा द्वि]

सावण, सावू—प्र मळ धुवून काढण्याचा एक सास
यनिक पदार्थ, मळ काढून टाकण्याचें साधन 'सावण सांडुनि

मेरुति नाशिरे सन्यास घेतला काचारे।' -मुपदे १ 'जेव्हा
वस्त्र हपडिल्या सावणी। सकळ मळाची होय हाती।' -नव
२४ १४८ [अर सावुन] सावण माती—जी हपडे स्वच्छ
करण्याची खारी माती, मुक्तानी माती (ई) पुण्ये अर्थ
-पदाव ५३ सावूचें झाड—न रिडा

सावणी—जी एक प्रकारची मिठाई, सासरेच्या पांजाची
काही सावरी पहा

सांवता—प्र (प्र) सामता पहा
सावर—न जाड, मयतन, वेदक 'सावर मंन कौटले
अनेकें।' -दा ५ २३ [स सावर] सावरी—वि जाड

टाण्यासवणी, जाडगारी -प्र मानिक, जाडगार 'सावरी
आणोनि नसतांवि दोष। प्रायश्चित देताती।' -भवि १४ १२९.
[स सावरी] •शिया—जी जाड, मयतिया

सावर, सावरकाडे—निवडुंग—जी नव एक प्रकारचा
निवडुव 'सावरी बादिग्रत्या सळा। परी फळ ना जाड
पोकळा।' -ज्ञा ९ १७४ [स सावर] सावरी निवडुंग—प्र
सावर निवडुंग, त्रिधात्री निवडुंग, बाच्या उलट फडे निवडुंग

सांबर—उन हाण्यासारखें पण कटे पुढलेली शिंगे वस
गारे अनावर, एक हाण जात [स सांबर] •मोपळी—जी
एक बेल हिचा फाटा सांबरचा पोतडुकी लागली असता
वारतात •शिंग—न सावराचे शिंग •शिंगी—वि सावर
शिंगाचा कलेळा (आंकडा इ० पदार्थ) सावरी—वि १ सावरा
सवणीने (कातडे, इ०) २ सावराच्या कातड्याचा (धुव,
विशवी, इ०) -जी १ सावराचें कातडे २ (राजा) दारू,
गोळया, चटमक, नाचकण, इ० ठेवण्याची वाढवी पिशवी
(विशेषत सावराच्या कातड्याची)

सा(सा)वर मीठ, सांयरी मीठ—न सावर सरोवरा
पासून, साया जमिनीपासून काढलेलें मीठ, एक क्षार
[सांबर]

सावरी—जी एक मिठाई, सावणी
सावरी—वि (जुपरी) मिश्र रंगाची (मंडी) [स
शवल]

सावरे—न (महासु) ताटवा, कुंज, श्रीबाष्ट 'तेसे
मासोनि बोरहृयरे। नावडे भोगाचें सावरे।' -भाए १७४
'केतुकी दळाची सेजारे। पावीची सावरी परिकरे।' -शिष्ट
७७३ [२ स सावली, स सावरी]

सा(सा)वरे—न पाणी 'मदन बोळगे शेजारें। जेय चंद्र
हिये सावरे।' -ज्ञा ९ ३२४ [स सावर=पाणी]

सावरे करणें—कि (व) आनूवायूच्या काढ्या गोळा
करून त्या वितरणांत दिवा दोगापुरे टाकणें [सावरें १]

सायळा—वि १ सापा, सौम्य, शांत, धीमा सायडा पहा २ गरीब, मोळा 'कसे करिल रेकर्त निष्ट हे पहा सायळे।' -केका ७०. [सायडा] ० सायळा-सायडा भायडा पहा

सायळी—स्त्री वेताची करडी-पेटी रावळी पहा 'हृदय सायळी माजी निमुली।' -सुसभा १० १७, -ह ३४ १६८
सायळें—न एक शब्द, भाला 'साउलिथेतें सायळें हास्या भोय आढले।' -अष्ट ६ ४४, -झा १७ १४३, -एस्व ८ १३ [दे प्रा सच्चल, दि सच्चल, का सयळ तुल० स स+भल]

सायान—उ (प्र) सायान, भरवी बर्पाचा आठवा महिना [अर् शब्दान्]

सायार—उ (व) कोयिवोर [स सभार]

सांवार—उ सावारें, भाजी इ०कात घालण्यासाठी तयार केलेला मसाला सांवारें—न ताकायें पातळ कालवण, ताका तळी पातळ भाजी, सामारें [स सभार]

सानीत, सावूत—द—साबीत, सावूत पहा

साधू सावण—उ साधण पहा

सावूचे ताडूळ, सावूदाणा—उ (प्र) सावूचे ताडूळ, सावूदाणा सावूशाळाच्या सत्त्वाच्या गोळ्या उपासाचा एक पदार्थ [मलायी सावू]

सावोटी-टया—वि सदा वोटें असलेला [सा=राहा+ वोटें]

साम्राजणी—वि (महातु) साम्राज्य नावाच्या द्वीपा-सवधी 'कातळें साम्राजणीचें' -विशु ९३६

सामडा-ळा—वि सावडा-ळा पहा.

सामण, सामूण—सावण पहा

सामणी—स्त्री सावणी पहा

सामन—वि (प्र) शामन, शमूसवधी [स] ० वेघु-उ (महातु) विश्व (ईश्वर) चैतन्याची विद्या 'नाट्टप्राज्ञा घडला. कीं सामनवेधु मूर्तीसीं आला।' -दाव २२६ [सामन-विद्या]

सामार-रें—साबार-रें पहा -नव १ ११९ सांभार गाडा—जीवन सांभारें करण्यासाठी अळूच्या पानाच्या वळलेल्या गाठी

सामारी—उ 'आश्रयदाता, रक्षक, व्राता [स+आमृ]

सामास—वि भासमान, सत्य पदार्थाचा आकार, गुण इ० असणारा पण असत्य, भायिक (बाह्य विश्व व प्रत्येक पदार्थ यावद्दत जोडतात) याच्या उद्भूत शब्द निराभास 'साकार सामास आभास। पौंयें जागिजे निराभास।' -ह २० १४५ [स+आभास]

सांभाळ, सांभाळणें—सभाळ, सभाळणें पहा

साभिमान—वि. अभिमानयुक्त, गर्विष्ठ, ताठ्याचा [स+ अभिमान]

सामिलाय—वि अभिलाषायुक्त, आशात, लोभी 'एकें सामिलपें वित्तें' -झा ११ १२८

साम—वि (वैद्यकी) आव, अपचन यासवधी, यापासून होणारा (रोग) याच्या उलट निराम [स+आम]

साम—नपु १ चार वेदांपैकी तिसरा वेद, सामवेद यातील ऋचा ऋचायाच्या अस्ततात 'बोळती निपेध नियमों। जिया ऋचा यजु सामें।' -झा ५५ १६६ २ सामवेदातील मन्त्र, ऋचा 'वेदपथीचीया सामा-। आत घृत्तसाम जें प्रियोत्तमा। तें मी म्हणे रमा-। प्राणेश्वर।' -झा १० २८१ [स सामन् तुल० ६ साम] ० घेद-उ तिसरावेद, साम पहा ० घेदी-वि १ साम वेद पडलेला (प्राज्ञण) २ सामवेद शाखेचा, सामवेदानुसार सफ़्फ़ारादि कर्म ज्याच्या कुलात होतात असा

साम—न १ गोड, सामोपचारें बोलणें, सलोखा, तडजोड, समेट होई असें भाषण, कृति 'सामेंचि कार्य होइल जरि तरि युदासि काय कारण हो' -मोदयोग १३ १९ २ शत्रु, प्रति स्पर्धी याला वळविण्याच्या चार उपायांपैकी एक साम, दाम, देव आणि भेद हे ते उपाय होत ३ मैत्री, सख्य [स] ० दान-म-नपु १ एखादी गोष्ट घडवून आणण्यासाठी, शत्रूला वश करण्यासाठी योजनाबधी शांततेची सख्याची तहा, समे दची वागणूक २ साम आगि दान किंवा दाम हे सख्याचे उपाय योजणे, गोडी गुलीवीन किंवा इ०य देऊन वश करणे -एभा २३ ७१२

सामक—न कजरवेंतील सुद्ध, मूळ दणें [स]

सामका—अभक्ति (राजा) समोर, पुढें -वि (राजा कुण) सरळ, नीट, योग्य [स सन्मुख, तुल० हिं सामना] सामकार-कीर-(गो) सामका पहा सामुक्-किवि सन्मुख -सुरा ३ ९५

सामथ्री—स्त्री सामान, साहित्य, एखाद्या कार्याला साधन श्रुत गोष्टी, पदार्थ याचा समुदाय, शब्दाळें, उपकरणें 'देती सामथ्री जय तरि का सदीपिला शुणी वरिते।' -मोविराट [स समथ] साममथ-न १ सवें, एकदरी, समप्रता २ अचडता, पृथंता [स]

सामट-स्त्री (व ना) बोल, गळी [साध]

सामंत—उ मांडलिक राजा, जहागीरदार, प्रताधिपति -वि १ मर्यादा घालणारा, सीमा, हद्द ठरविणारा २ सीमेवरील, जवळचा, सतिच [स] ० वासी-वि सीमेवर राहणारा, शेजारी ० सारंग-उ (सगीत) एक राग यात पडज, तीव्र

कृष्ण कोमल मध्यम, पद्म, लीज धैर्य, कोमल व लीज निपाद हे स्वर ल गतात आरोहात गाधार व धैर्य वन्य आणि जवरोहान गाधार वन्य जाति ओढवपाव, वादी कृष्ण, सवादी पद्म मानसमय मध्यान्ह

सामंता—प्र (सुतारी) भोक् पाहण्याचें एक हत्यार —आप २० [स सम+मथ=मथणे]

सामदस्तक—दस्तखत-दस्तक **सामादस्तक** इ०—न धनकीच्या वडीवर कृष्णकोने पैसे पावल्याची-कई घेतल्या बदल करावयाची सही, लेख [स्व+दस्तक?] **साम(मा)** **दस्तकरी**—वि सामदस्तक असलेली (वडी, खातें, लेख, इ०) **सामधी**—भी तयारी —रीता २ २१५२ 'समस्तपारधी बोलाविले। राणे म्हणे सामधी करा बहिले।' —बालिकापुराण २१४ [सं सम+धा]

सामन—प्र एक जातीचा मासा —प्रणिमो ८५ [इ] **सामना**—प्र १ समारासमो अर्थे २ विवदता, प्रतिरोध ३ युद्ध, लडा ४ अनेक खेळाइमध्यें होणारा पुतळीचा खेळ, लढत (इ) दुर्गमंड [हि] **सामनी**—किवि (राजा कुण) यमोर, वेळत सामने—किवि (व खा) पुढें, समोर **सामनेवाला**—१ शत्रु, प्रतिस्पर्धी २ खेळणारा, खेळात भाग घेणारा

सामयिक—वि १ समयास अनुसरून असलेलें २ सम योचित, यथाकाल ३ प्रासंगिक, नियमितकालिक ४ नियुक्त, टाव, रुढी चाला अनुसरून असलेलें [स समय]

सामर, सामरी—सावर, सावरी पद्दा 'कोविला चितलें सामरे। देवालयी समर्पावी।' —दा ४५ २६

सामरस्य—न १ एकत्रीक, समस्त होणें 'हें छाडनि सकल दय। जिवा होए ब्रह्मेमी सामरस्य।' —भाए ७८१ २ मग्नानंद, ब्रह्ममय होणें ३ ऐक्यता —हा ५ १२० [स]

सामराज्य—न (प्र) साम्राज्य पद्दा 'अखंड भोवी पद सामराज्य।' —दावि २१९

सामरिक—वि युद्धविषयक, समरसवधी (बाय, साख, इ०) [ते समर]

सामर्जन—न समार्जन पद्दा (अप) 'सदा सामर्जन तुलसी वृंदावन। अतीतयुक्त ब्राह्मणाये।' —तुगा ६ ३६, —सप्र १० २

सामर्थ्य—न १ बल, शक्ति, जोर —एमा २३ ४१६ २ लायकी, पात्रता समता ३ गुण, शक्ति 'बाना सामर्थ्य वाढ पावी। वेदाग्रयळें।' —दा १० ७ १२ ४ (व्या) शुद्धप्रभाव ५ शब्दातील परस्पर संबंध [स] **व्यान्**—वत—वि बल शक्ति, योग्यता आंगलेला

सामल—सामील पद्दा

सामलात—की १ भागी हिस्सा, वाणी (पैसा, माल, धडा इ० त) २ सामील, संयुक्त होणें, साहाय्य भाजसाहेबाच्या सामलातीस नवावाकडील फौज व सिंदे याजकडील चार पलटें तोफा सुद्धा यावी '—ख ११ ५९०५ ३ शत्रूची सख्य, क 'ज्यावे पाटलाची कसुर किंवा सामलात दिसुन आल्यास त्याचें इनाम काढून त्याच्या विरादराना देण्यात येते' —गाणा ५९.

४ समाईकी, संयुक्त मिळकत 'एक रुईखंडे मात्र सामलातीत आहे' —रात १० २५० [अर शमिर्त्त अथ सामलात्]

सामलाती—वि सामलात, भागी सर्वधी, समापकी, संयुक्त 'सामलाती मामलत-बोरी-साक्ष-न्याय इ०'

सामवर्ण—नकि. (प्र) समावर्ण, सामावर्ण, भावर्ण **सामवायिक**—वि १ सच, सभा, मंडळ यातलें २ सच, जमाव यावधी ३ समवाय सवध असलेलें [स]

सामसूम—नकी शांतता; स्तब्धता, गडबड, हालचाल इ० चा अभाव 'तेथें कया होऊ लागली माहीं अन्नून सा० आहे' —किवि सुकाटयानें, गवयिप 'त्याचे परीं गेलीं तो सारे सा० निजले आहेत' [स शांत+सूर्य, इत्यामा+सूर्य+हि] **सुनसान]**

सामस—न (बाद) प्रत्यतर, प्रचित [समस]

सामसा—की दृष्टांत, साक्षात्कार (दवतेचा) [समस अप]

सामा—प्र १ माल, सामान 'आर्थी घ २ रामनाम। सामा मरी हा वसत।' —तुगा २६९४ २ (व) सामग्री, तयारी, साहित्य 'सामाचा सामा एका भाटा दिवसात तयार केल' [फा सामान् हि]

सामार्दक—वि संयुक्त, समार्दक पद्दा

सामाजिक—वि १ समाजासंबंधी, समाजाची 'देशाची सामाजिक व सांपत्तिक स्थिति राजकीय स्थितीवर अवलंबून असते' —टिप्प्या २ सामुदायिक, सामवायिक ३ संमेलनसंगणार, सभा सद समाजातील व्यक्ति 'स्वरचित कवने जेव्हा तो म्हणे तेव्हा सामाजिकाच्या मनावर त्याचा प्रभाव होत असे' —नि ३१५ [स] **चळवळ**—की समाजप्रचारेसंबंधी कार्य, प्रयत्न इ०

वृद्धा—प्र समाजातील ह्यान योग्यता, मान. 'कैद्याचा सामाजिक दर्जा सरकारचें पाहिला पाहिले' —क १० ६ २०

व्यहिरकार—प्र चाळीत टाकणें भोंवताराच्या लोकांनी एसा, दाखी असहकार करणें, टाळाला अप्रगणी, वाईत, सुसमाजने मिद न वण 'सरकारी नोकरावरील सामाजिक बहिष्कार सरकार कसा बंद पाहणार?' —के १० ६ २०

सामान—न १ संपदार्णी, हत्यारें साधने २ वीजवस्तू, माल, प्रचारातील वस्तू ३ (सुदण) कसा लुटवून आवळतां सर्व पानामध्ये साखरे अंतर पडण्यासाठी मरीत घालावयाचे

लकडी तुकडे -पु पोपाख, चिलखत 'परतु अगत सामान
यामुलें बार कारेगार झाले नाहीत' -ख ५२१३६ [फा.
सामान] •सुमान-न (व्यापकपणें) बीजवहन, असबाब,
सामग्री, साहित्य वचित अनेकवचनी प्रयोग 'त्यानीं आपलीं
आंगें हालविलीं तोंच वरवीं सामानेंदुयां फाटकीं तुटवीं होतीं
त्याचे शानदार सारजाग हा के' -मराठी ६ वें, पु आ २

सामान मोहरा—प सामान्य इसम (बहुधा एखाद्या
अलौकिक किंवा असामान्य मनुष्यासबधीं बोलताना अकरणरूप
प्रयोग योजतात [सामान्य+मोहरा]

सामानाधिकरण्य—न १ एकरा वास, एकरता 'दोनी
गुणाय सामानाधिकरण्य होण्याची योग्यता इथवी भायेंत जी
आली ती अकराव्या हातकात आली' -नि ५५६ २ एतोची,
धर्माची समानता ३ (-याय) एकदेशीयत्व एककालिकत्व
[समान+अधिकरण]

सामानुक—शी सामावयक, समावेश 'तेथ भीतरि
भरलेल्या आनदा। सामानुक सायासु।' -अ ११ [सामावणें]

सामान्य—न १ सर्वसाधारणपणा, समानता, अनेक
व्यक्ती किंवा जाती यादीं सवध २ जातीचा, प्रकाराचा धर्म,
गुण 'आभा, पिपळ, ताड, माड, इत्यादि सर्व रूखावर दृष्टत्व
म्हणून एक सामान्य राहत' ३ साहित्यातील एक अलंकार
एखादी वस्तु इतर तत्सदृश वस्तूच्या साजिन्यात असल्याने
तेव्हा ओळखू येत नाही तेव्हा हा अलंकार होतो उदा०
'तडागात जन्मोबा करायारस्तव सांगला हो गेल, परि पद्मगत
गोळखे अग्नानन।' -वि १ सर्वसाधारण, सर्वांना लागू
पध्दती, सर्वांचे 'सकळस जें मान्य। तेंचि होतसे सामान्य।' -
दा १५६६. २ साधारण प्रतीचा मध्यम बागला आणि
बाईट, उच्च आणि नीच यामधला 'जैतें सर्गीं अन्न जालें।
की सामान्या बीड जालें।' -झा १३ ७०० [स] •नाम-
न (व्या) वस्तु-पदार्थमात्राचें नाव याच्या उलट विशेष
नाम •पक्ष-पु मध्यम मार्ग, मधला पक्ष, प्रकार •रूप-न
(व्या) विभक्तिप्रत्यय किंवा ध्वन्योगी अव्यय लागण्या
पूर्वी नामांचे जें रूप बनते तें उदा० घोडा, लाकूड,
आज्ञा याना चा, नें, स, ला, पासून, पाशी, वर इ० लागणाना
घोड्या, लाकडा, आज्ञे अशी रूपे होतात •लक्षण-न साधा
रण, जातिगत विक्षेप चिन्ह •लिंग-न ज्या नामाचें (पुरुष
किंवा स्त्री) लिंग निश्चित करता येत नाही तेव्हा त्याचें लिंग
सामान्य समजतात उदा० मूल मी, तू इ० •शासन-न
अविशिष्ट, सर्वत्र लागू पडणारा हुकूम, कायदा, आज्ञा •सर्वनाम-
न जें सर्वनाम साधारणपणें कोणत्याहि नामाबद्दल येतें तें उदा०
कोणी, काही, सर्व, अमुक, इ० •स्त्री-शी वेद्या 'पांजे

भाट नागरी। सामान्य क्रिया काजुवारी।' -ता १७ २९६
सामान्यतः—किंवि १ साधारण प्रकार, सामान्य रीतीनें २
सर्व जातीला धरून, व्यक्तिशः नव्हे अशा प्रकार ३ अविशिष्ट,
सार्वत्रिकपणें ४ व्यापक रीतीनें, बहुसंख्यला, मोठ्या भागाला
धरून ५ बहुधा, नेदमी ६ एकदरीने, एका सामान्या-
शी वेद्या, बटीक 'सामान्या भली आग। न तिचे तव।' -
झा १८ २५०

सामापसर्पित (करण)—न (वृत्त्य) पायाचें स्वस्तिक
करून त्यातून एक पाय काढून घेणें, शिर परिवादित करणें व
हात रेचित करणें [स]

सामायर्णे—कि (प्र) सामावणें पडा 'बीज मोडे झाड
होय। झाड मोडे बीजीं सामाये।' -झा १७ ५९

सामायन—न सामान (अप) सामुग्री, सिद्धता 'सतीचें
सामायन करा म्हणवी।' -होला २२

सामावणें, सामिणें—अकि (राजा) १ प्रवेष्टून व्यापणें,
मावणें, समावणें पडा 'स्त्रीयुदादि प्रतिभे। सामाविलें।' -झा
१८ १६९९ २ एकरूप होणें, ऐनय पावणें -एमा ७४ ५५९.
[समावयन]

सामाशी—वि सहासासे वजनाचें [सा+मासा]

सामाशी, सामासकी—शी १ दरसाल विणारी, म्हणून
वर्षांतून सहा महिनेच दूध देणारी गाय, समसकी पडा २
सामाशें पडा [सा+सहा+मास] **सामाशे-सं**—न नृत्यनतर
पदांच्या महिन्यात बराबराचें धाड, पाण्यासिक

सामास—पु १ सहा महिने, पणमास 'आणि सामास
माजीं माझ। उत्तरायण।' -झा ८ १२० २ सडी सामास पडा
'धादपक्ष सगीं सामास।' -दा १४ १५३

सामासिक—वि १ सयुक, जोडलेला २ सासुदायिक
[स]

सामिकृतान—शी (सगीत) तीन स्वराची तान पूर्वी
सामें तीन स्वरात म्हणत असावेत [स]

सामिलात—सामलात पडा

सामीपत्र—न स्वतः ला सरकारची चाकरी करण्याचें सामर्थ्य
नसलें म्हणजे त्या कामासाठीं भाऊवद उभा करून त्याजपासून
लिहून घेतलेला कपार -सार [स स्वामिपत्र सामील+पत्र?]

सामीप्य—न १ समीपना, सामिप्य, निकटवर्तित्व २
मुक्तीच्या चार प्रमाणपैकी एक [स]

सामील—वि १ सहाय्यक, मदतनीस, जोडोदार २
(दिशेव) समाविष्ट असणेंत प्रविष्ट, (कि० करणें) ३ (सूत्रा)
छिद्र [अर सामिल] सामिली-शी सहाय्य फूस, फेक्य,
सह्य 'एक सामिली तरी समजावी नाहीतर अथळेपणा तरी'

-एवंप्र ११४ सामीलनामा-३ आपल्याला दोत नाही म्हणून भाऊ उभा करून त्याच्याशी कडला करार -भाभे १८१३.

सामु(मो)प्री-भी १ (प्र) सायभी पहा २ (छ) सामध्ये, ऐक्ये 'तरी पुरावण लागी'. आणिक दुसरा नाही जनी. ऐसी सामुभी साध्या अनी. -हा १ १६२, -गुणभा २ ११

सामुदायिक सामुदायिक-वि समुदाय, एकदर सख्या, राध यासयभी २ जमाव, समाज सयबासयभी [स समुदाय] ० चळवळ-भी सयानी मिळून करावयाची पळवळ 'सामु दारैक घळवळ कल्यादिवाय पगार बाळगार नाही' -कळे १ २५५

सामुद्र-वि समुद्रासयभी, उदधि, पागार याविषयीचे [स] ० क-वि १ दयावर्दी गळतावरवा नाविक २ समुद्रीरक्ष ० धुनि-भी (भौगोलिक अवाचिन तत्वा) दोन समुद्रांवर जोडणारी पाण्याची अर्धे पटी, प्रवाह (६) स्टेप [स समुद्रां धुनि=नदी] सामुद्रांत-समुद्रकठिना एक मासासारखा प्राणी (६) सी-मर्चिन -प्राणिमो ८ ११६ [सामुद्रांभर] सामुद्रिक-न मोठ 'की समुद्री पळें सामुद्रिक। तें हवेंचि अजण सागर एक।' -याप्र २० ४४७

सामुद्र-न शरीरावरील चिन्ह एण [स] सामुद्रिक-न हात पाय इ० अवयवावरीत घालाप्रमाणे गुभागुभ चिन्ह -हा ११ ११६७ 'ध्वजवस्त्रांशु रेखा। चरणींची सामुद्रिके दखा।' -एकव १ १२ २ शरीरावरील चिह्ने पाहून गुभागुभ वर्तविणे, शरीरेखादि शान ३ याचे शास्त्र, शास्त्रप्रय -३ हे शास्त्र जाणणारा ज्योतिषी, भविष्यवादी -वि १ शरीरावरील चिन्हांसयभी सामुद्रिक लक्षणें सकळ कळा। -दा ४. १ २१ २ या शास्त्राविषयीचे

सामुरा-किंवि सामोरा पहा सधकरी यई व सामुरा। -ऐपे ६९

सामु(मो)सा-३ पुरीचा एक प्रकार ही तिबोनी अपुन अलत पुण भरलें असते -एदि १ १९

सामे-न घामान साममी 'हिहिण्णानें सामे असायें नावाप्रकारी।' -दा १९ १ १४ -सप्र ८९ [सामान]

सामोपचार सामोपाय-३ १ विशेष त्रास दुख न देणारा औषधोपचार सोम्य उपचार उपवासक्रिया २ सामाचा, गोडीगुळाचीचा प्रकार उपाय सोम्य दात हाद्वानी बळविणे सामोपचारें सामोपचारानें कडाव चढुषा प्रयोग होतो [सामा उपचार उपाय]

सामारा-किंवि सन्मुख, पुं३ (अणे, यणे, होणे-आगत स्वागतासाठी) -सं ७ १६ [समोर] सामोरी सामारेया-किंवि सामोर, पुं३ 'योगें सामोरी घुगती काय।' -दावि १८४ 'हैवी श्रुता तोचोनि जाणें। सामारेया।' -हा १६ १५८

साम्य-न १ सारखेपणा; गाढय, मुख्यता २ एकसारखेपणा, समपातळी, बरोबरी. 'तरी करणेही विषयीचे। साम्य होय न रेने।' -हा ११ १८४ ३ समता (सक्येची) याच्या सळत विषयता ४ भेदाभेद नवणे, समभाव दृष्ट्यवणा 'साम्या-बसवा कशी सपादन करावी हेव भगवत्प्रीत मुख्यत्वेकरून सांगितले आहे।' -गीर २८२ ५ (गणिता) गुह्या ६ ऐक्यता दैतावा दुकाल पाहे। साम्याचे घुपणें होय। -हा ११ १००. ७ (छ) गुहा 'ऐसेनि जयाचे धिती। वैषम्य साम्याची बासती।' -हा ११ ८०९ [स] साम्यता, साम्यत्व-साम्य यांचे अर्थ रूप

साम्योपचार, साम्योपाय-सामोपचार (अप) सामोपाय (अप) पहा

साम्राज्य-न सार्वभौम राज्य, सम्राटाचे राज्य, सत्ता २ निःसंशक राज्य 'तिचे ओळखीचीया साम्राज्या वैसी।' -हा ६ १९७ ३ ज्या राज्यात बोरी, वहायी, गाजदूक इ० जाहीत, प्रजा मुखी आहे असे राज्य [स] ० स्वरकार-न सर्व साम्राज्यावर अणिकार असलेले सरकार (६) इपीरियल गव्हर्नमेंट 'गव्हर्नमेंट प्रजाजोचा तादा अमान्य करव्याचे ह्मत्य साम्राज्य सरकारच्या अहिनुरार कर्ते' -बसा ६१.

साय-भी १ दुधावरची मलई दूध तापवितें असता वर देणारा लेहयुक्त पाउदा 'ऐसे काय म्हणेल साय न ह्ये, लोणीच दे खावया।' -योद्धण २६९ २ उबळून प. होणाऱ्या उताऱ्या उतावरचा कनेरे सायीसारखा पदार्थ, मळी ३ नदीतील गाळ, खळमळ, साका ४ सार सत्पाश ५ तात्पर्य, सारांश [स सार] सायदी-टें-भी न १ पाक दूध दई इ० वर देणारी पातळसर साय २ गुळावरचा साक, मळी [साय अल्प रूप]

साय-भी १ साबली, छाया २ रक्षण ३ रक्षणाळा उप योगी मोठ आश्रय व्याडोसा झाडी इ० 'जियादी जावायी तनुज निज सायीच'दस्ती।' -गजेदमोक्ष २५५ [पा साय सं छाया] सायी-या-भी सावली 'दुपाराची सायी झमज अवची उपति असे।' -साकड ७ १४१ [स छाया]

साय-३ १ सागाचे लाकूड [स शाक, प्रा साय] सायल-ला-३ सागवानी सायली, सायवानी-वि साग वानी सायवान ३ साग -न सागाची सायव वान साया-३ साग साय पहा म्ह० साया वृक्षाचा साया

सायं—की सध्याकाळ 'सायप्रतमध्यान्हा। या तिथी काळाची गणना।'—हा १४ ३३२ [स] ० काल-ळ-प्र १ सूर्यास्ताची वेळ २ दिनमानाच्या पाच भागातील शेवट्या काळ 'ऐसं गोप जो सदात। तो सायकाळ ओसरला।'—ह १३ ५४ ० काली—की एक फुलझाड याच्या फुलास सायकाळें म्हणतात ० कालें—न एक फूल हें सध्याकाळच्या वेळीं फुलतें
सायक—प्र माण, घर 'सखि हस्ति हस्त न वृष, पादव हृदयात सायका मारी।'—मो सायकास्तन—न धनुष्य [सायक+मास्तन]
सायकल—की पायांनीं चालविण्याची एक दोन चाकी गावी, दुचाकी [३ बायसिकल] ० स्वार—प्र सायकल्लर वसणारा इसम (३) सायकल्लर
सायकवाटी—की (खा) कन्यानिरीक्षण तिथि
साय(यि)लडा, सायल्लह्याचें बाहुलें—प्र न वळ सुत्रो बाहुलें 'जेन्नी सायिजड्यासि नाचवितस सुनपारफिया'—निमा सुमद्राच ७ ८८ 'सायराडियाचें बाहुलें। नाचवी त्या सुत्रें नाचलें।'—मवि २ २५० [स सुन+काट?]
सायड-ळ-प्र (ब) भागीदार
सायल्लय—की गाडीचा एक भाग तुळव पडा,
सायन—प्र मेघसपात बिंदुपासून गणलेला प्रहारा रेखास [स] ० खेड-प्रह-प्र सायन पहा ० पंचांग—न सायन पद तीन तयार केलें पंचांग ० पद्धति—की प्रहलें त्यान मोजनाग जयनगति हिरोबात येण्याची पद्धति ० वर्ष-न सूर्य एका सपाटा पासून निघून पुन्हा त्याच सपाटास यण्याचा काल सौरवर्ष ११५ दिवस १४ घटका व ३२ पळे
साययाणी—नि रेखांमाची एक जात, बैंगनवाडी -मुव्या ७७
साययान—न १ मढवी, सायवान पहा २ छप्पर 'बाजूच्या घराची सायवानें आट न येण्याची तजवीज ठेवें'—पेरा २ ४९
सायर—न १ मालावरचा कर, जकात पढी जमीन सोहून इतर कर सायरबाव पहा—बाबमा १ ८७ १ जकातनाकें [जर साईर] ० धाव—की १ (ज्यापड) जकात कर व फिरकोळ पडणा २ जमामालावरील कर याच्या उलट जमीन बाव सायेर-सायर पहा—बाब १ ३५
साय(य)र—की राग, ओळ, साईर पहा
सायरा—प्र पातळ घर पावुदा तरंग (पाणी, डोळा इ० वर येणारा) [साय]
सायरी—की एक झाड सायरेल सायपेल—न सायरीचें तळ
घाको ७ ३०

सायवान—न १ छत, चांदवा, मढवी २ मढपाच्या बाजूचा पडवीसारखा भाग ३ सोपा, पडवी ४ (ब) छप्पर ५ तान्या चांदणी सभोवतीच्या उतरत्या बाजू 'निद्रेश हेरा पेराजी वहु सायवानाचा होता त्याप्रमाणे करावा'—ख १०८५ [फा सायवान] ० दार-वि, मढवीसह पार्सी, छपरे असलेली 'सारंग्याची राहुटी चांदणी सायवानदार आहे ती लोकर आली पाहिजे'—स ५६७४ सायवानी—वि ज्यास बाजूत छपरे उतरलीं आहेत असा (मढप ६०)
सायवीण—की (गो) देवी
सायसंगीत—वि १ ततोत लुळणारे, पूर्ण ऐक्य असलेले २ अगदीं खरे, रास्त ३ (काडीच्या मते) सामसंगीन यामर्षी [१ सादि+संगत प्रा साइसंगत]
सायसंगीन—वि १ सुसज्ज, सर्व साधनांनीं युक्त, तयार, संपूर्ण सांग पहा २ (काडीच्या मते) सायसंगीत यामर्षी [संगीन]
सायल—प्र (कों) साइल पहा
सायान्ह—(शुद्धरूप) सायाड पहा
सायारू—प्र (महायु) जाळी 'मोतिवाचा सायारू बाधिला। कीं देवीं पुण्यवर्त्मानो केला।'—शिख ७१५ [साईर]
सायास—प्र अतिशय आयास, फार कष्ट, मेहनत 'करुनी सायास मेळविलें घन। तेही ह्मणार्पण केले तिहीं।'—तुगा १२ [स+आयास]
सायासी—वि १ कष्ट करणारा, मेहनती २ साइसी
सायासें शीं—किवि मोठ्या कष्टानें 'दोन वर रगाचे भरून ठेविले होते अति सायासी'—ऐरो २०३
सायाहन—प्र सायकाळ दिवसाच्या पाच विभागापैकीं शेवटचा पराद पडा [स]
सायाळ—की एक प्राणी याच्या अगाला लाव लाव कटि असतात, साव 'त्यातून देती व्यापार आरोळ्या। असले दिवा भित्ति सायेळ्या।'—होला ११४ [स शल्य हि सयल]
सायुज्य—न १ चतुर्विध सुफीतील एक हीत ईश्वर आणि जीव यामध्ये अमेद असतो 'तैसें सायुज्य आणि पुनरावृत्ति। ये दोन्ही अवस्था आहाती।'—हा ८ २०७ २ ऐक्य समीकन [स] ० सा-सायुज्य सुफीची अवस्था (अप) 'तुका म्हणे सज न लगे सायुज्यता। राहून या सतासामागें।'—तुगा ७९६ ० मुक्ति—की ईश्वराची तारास्थ चवथी मुक्ति 'आत्म्याला सायुज्यमुक्ति हें अतिमघाव्य होय'—पि ३ २४८ सायोज्य-सायोज्यता—मुक्ति-सायुज्य-मुक्ति पहा की कारणे सायो ज्यमुफी। तेही वृद्ध मानिली।—दा ३ २५६ 'प्रबोध उपजे

धोतेयाचिया वित्ता। पट्टप्रक्षेपी होये सायोज्यता। म्हणे कवी भास्कर।' - भाए ८२७

सायुध—वि सदाश, आयुषासहित 'त्रिचूल इमक शोभाय मान। सायुध ऐसा प्रगटला।' [स+आयुध]

सार—न विंच, अमसूल ६० अष्ट पदार्थ पाण्यात कोळण त्याला दिंग, मसाला ६० लावून करतात तें काल्पन, एक प्रकारचे अष्ट वरण 'वडे नखती बावडे, सार आवडे।' - भाए ३५ [दा वाळ, स सार]

सार-सारकांड—न नावचे परमाण शिबाला ज्यायोगे ओघतात तें केंद्र, दोरी, बादी ६०

सार—न सौगण्या, शूत याअर्था दार, पार, नार (धोबा, जवाहीर, श्री) या शब्दाबरोबर वापरतात या गोष्टीवर वेसा चघळला जातो दार पहा

सार—श्री (व) घुसगाची दाह मण्यासाठी कळेंतें छिद्र, शॉंच, पोळी 'सार कल्ल सी बिहीर पोळी'

सार—उ कल्ल, काळिमा 'तू पाशाचा धर्मपुत्र। सुमती नामें महापवित्र। दुधा पेडाचा सार। आमुचे सुखीचा।' - कपा १ १२ १९ [सार]

सार—उ न १ सत्त्व, तत्त्वाचा २ साय, नवनीत, १४, अर्बे ३ तपशांश, शास्त्रार्थ 'तेही अति आदरे साजुनी। सार निव हनी वेतसे।' ४ सत्य 'जरि केवल सोबिला म्हाकार। हरि होय वीर सवै ब्यवहारोच्छेद हें नव्हे सार।' - मोक्षाति ३ ५२ ५ कल, कालि १ एक अलकार एखाद्या वस्तूचा सत्त्वर्पे किंवा अप कल्पे चढत्या किंवा उतरत्या पायन्यानीं झाला आहे असें वेगळे अलंकार हा अलकार होतो उदा० 'वाहे महीतें स्वर्णि।' कणीम्ह तो। पाटीवरी कूर्म तयास वाहतो। त्यालाहि चे सागर माडियेवरी। मोराचिये मोरिब जाण यापरी।' - वामन - वि १ श्रेष्ठ प्रमाण मुख्य 'अमृतरसाहृनि हे कथा सारा।' - मोक्ष २३ १ २ उत्कृष्ट, अतिशुद्ध 'सार हिन्माला गार म्हणति सोनार देत पावली' - राल ११० ३ शाश्वत, नित्य 'सार म्हणितें शाश्वत। जयास होईल कल्यात। तें सार नव्हे।' - दा १४ ५ ५ [स] ० यत्ता श्री श्रेष्ठता, योग्यता 'आमच्या देशी आपेचा विस्तार व तिची सारवेत्ता' - भागवत-देवीभाषा ३ ० यान्—वि तथ्य, सार असलेला, सार सर्वांच सायसार—उ सत्या सत्य नित्यानित्य, श्रेष्ठकृति तय्यातय्य बागवोईट ६० 'जे नेणती परदोपशुण। सदा साससार विचारण।' [सार—[असार सारासारविचार—उ सार विती व कोणतें तत्त्व असार कोणतें याविषयी विचार वागल्याकाईष्टांचें तात्त्व दान -दा १२ १ ११

सार—श्री सार पहा

सार—उ गाभा; साह नार (साबाचा)

सारक, सारक—न (हो) १ घुमाबाची सावळी, कादी २ घुमाबाचा लोंगरासारखा अवयव याचे तत्त्व बापावर-याच्या उपयोगास येतात धारकाचा होला घातस पाणी देण्यासाठी वापरतात सारकी—श्री घुमाबाच्या कादीचा सडान होला

सारक—वि १ जुलायचे, मलमुद्धि करण्याचा गुण अर्गी असलेले, रेवक (ओषध) २ पुढें दळणारा, सारणारा सार करणे—कि (व) १ कोळवण, पाठवणी करणे सारवूट—कोट—न पु सारखेपणा [सारखा]

सारखवट—टा—श्री ३ साहस्य, सारखेपणा [सारखा+वट-वट] 'गावब आनि पोडे पयुवा वगै एकच आहे व दाची बरीच सारखवट आहे।' - मराठी - पु ३ भा ४ पु १०८

सारखा—वि १ सम, उदका, लुळता २ समान, एक रूप ३ सपाट, समपातळीचा, प्रकारचा, एक गुणी-वर्गी ५ सम भाव असलेला, समदर्शीतला, आपपरभावहीन ६ योग्य, जोगता 'ही भागा घर बांधण्यासारखी आहे' 'पामोडें भोकीस राहीसारखे बाय' ७ समभाग-प्रमाण 'सनिज सपति सारखी वाटकेली तसत' - मराठ १ -किवि कमजास्त न होता, एकसारखे, सतत 'हें पोर बार पडका सारखें रवतें आहे' 'पाळत दोन रोज सारखा पडतो आहे' [स साह्य, प्रा सारिकल, हिं सारीखा] सारखाविणे—वकि १ सारखा, सपाट, होई असें करणे २ एक सारखा, सट्टा होई असें करणे

सारग—उ १ (सगोती) एक राग 'वदासपुन सारग ऐकता त्रज्जचारी वेळा चळती।' - प्रला २३६ (या वाद्यदाचे सहस्रतात अनेक अर्थ आहेत त्यापैकी जे काही मराठीत येतात ते असे) २ अमर - झ १८ १६३५, - एमा १ १०३ ३ हरण ४ मोर ५ सवै ६ सिद्ध ७ वातक ८ हत्ती ९ हसक १० रूख ११ वज्र १२ कामदेव १३ वसुध १४ कमळ १५ रत्न १६ सोने १७ चंदन १८ पुष्प १९ प्रकाश २० मेघ २१ कापूर २० [स] ० घट-पाणी—उ विष्णु हृण्य 'भीमकी नाकीचें घुषाणी। सद्ग देखेल सारगपाणी।' - एरवट ७ ३३ - एमा २५ ४९१

सारग—उ १ खलाशी नावाची - वाद्यधोमा १ ३४४ २ ताळेलावरील अधिकारी, रावासाचा नायक ३ कोंकणातील नावाड्याची एक जात [का सरग=सैन्यातील अधिकारी]

सारग—वि चित्रविचित्र, शबल, चबुरगी, [स] सारग—उ थोड्याचा एक रण तावूसकाळा -वि तावूस काळसर रणाचा वेव्हा सारगा वाहू। राव आणवित।' - शनि ९६

सारंग—ही आव्याचें मोठें जाळें, सारण पद्म
सारंगगाठ—ही एक जतनेद्रियविषयक अतर्क्यासारखा
 रोग यासाठी कातडी पड्डा (टूस) वापरतात
सारंगपट्ट-पाट—उ १ पटवार सोंगट्या काशाती खळा
 पयाचा खळ २ सोंगट्या आणि पट, सारीपाट
सारंगी—ही (कोथी कर्ना) सूत वाळविण्याची आगा
 [का सार]

सारंगी—ही (ने) खेप [का सारिंगि]
सारंगी—ही एक तलुवाय जाळूळ कोरून कातड्यानें
 मगवितात सा, प, सा, म या स्वरान त्याच्या चार ताती मिळ
 वितात, हिला तफ्याच्या ३६ तारा असतात हें वाय गजानें बाज
 वितात [स] ० घाला, **सारंग्या**—उ सारंगी बाजविणारा
 [दि सारंगिया]

सारंग्य—सारंग्यम—ही (माण) एक जोंघळ्याची
 जात ह काळ असतात

सारजा—ही सरस्वती, शारदा [स शारदा, या सारया]
सारद्वळ—न एक जगली झाड
सारदेंकर—उ (राजा) करपट ठेंकर 'आज जडांना
 मुळें मळा सारदेंकरा येतात' [सारदेंकर]

सारण-णी—ही व्हान जाळीतून झाडावरून उतरलेले
 आम साठवण्याचें मोठें जाळें

सारण—न १ सारणें, डकलणें २ करजी, पुरी इ० पत्राजात
 भाषयाचा गूळखोबऱ्याचा किंवा इतर मसाला पुरण ३
 भाकरी मापण्याकरिता, पोळी बगिरे लाटावयाकरिता तिच्या
 काही घालतात तें पीठ—ही १ पाट, कालवा, सारणी
 '११ असविला असेल तेथून सारण घडवून त्यावरून पाणी
 न्यावें लागतें'—शतकी—शेतकरी ३ ५ २ कळक ६० ची
 घारीक काव चिपारी, सरी ३ (कों गो) केरखुणी
 [स स सारणें] ० पुरी—ही (बडोदें) एक पत्राज—येरापु
 विवि ३०८ **सारणिक**—वि रस्ता, प्रवास यासंबंधी [स]
सारणा—ही १ मूढ, पचाण इ० सिद्ध ० करण्याचें गणिती नोटक,
 अडमाल उदा० प्रहू तिथि योग मक्षत्र—करण सारणी २ रीत,
 मांझणी विधि (३) फोंम्युला 'फलित रेणा काढण्याची
 एक सुत्र सारणी काढिता येते—यस्य २० ३ सूत्र सिद्धत
 ४ (रया) सकत चिन्हरूपानें, सरयप्रमाणें लिहिजेळी पदा
 याची घटना ५ व्हान नदी, आडा ६ पाट, नहर सुमन
 तिलाची सारणी।'—मुआदि ४८६—दा ३ २३ ० वेगना
 मोट ओरठां यावी म्हणून केलेला उतार, मोटचा उतार, ८
 (विणकाम) अंढळ टांगून ठेवण्याची दोरी **सारणें**—जंफि १
 पुठें करणें, डकलणें, दूर करण 'दिण्याची वात सारा पाहू'

२ खोटणें, पलीकडे वरणें 'सागर साहनिया बसविले। कोंकणी
 जन पाळिले।'—परशुरामाचा पाळणा—शिशु ३३८. ३
 निरास वरणें, घालणें 'स्वामिनीं वधुनि तापसारिला। त्याक्षणे
 सकळ ताप सारिला।'—मोरा १ ४६३ ४ खळास करणें,
 घडव करणें, सपविणें 'तेराही स्पष्ट सारिले अव्द।'—मोविराट
 ४६३, —ह १ ४४ ५ आटोपणें, उरकणें 'प्रत्युत्तर नेदुनि
 मुखें। भोजन सारी ययासुखें।'—मुआदि ३८ ७७, —हुगा
 १८६ ६ काटणें, उपसणें (पाणी आणोळीस इ०) 'जळ
 सारिले व्हावाला।'—रामदासी २ १७७ [स स-सरणें]

सारथी—थि—उ १ रथ हाकणारा, गाडीवान 'सारथी
 शास्त्रेणघर। कणुनेसी।'—झा १ १४१ २ (ल) सुनवार,
 कार्यवाह कणधार, प्रमुख म्ह० तोंडासारखा सारथी जवळ
 असल्यावर काय कमी ३ साहाय्यक, सकटनिवारक, पाठीराखा
 म्ह० अडल्याचा सारथी भगवान् [स सारथी] **सारथ्य**—न
 १ सारथ्याचें काम, पेश, रथ चालविणें २ (ल) साहाय्य,
 मदत [स]

सारथ—ही (प्र) सरहद्द पदा
सारथ—वि ओळें, (प्र) साथें 'साथें आणि सीतळा
 —दा ८५ २३ [स+भाथें]

सारचुरी—ही (क) राकपिठाचें सारण व गूळ घालून
 केलेली पोळी [सारण+पुरी]

सारनेटा—किवि वेगानें, त्वरेनें—शार [सारणें+नेट]
सारनोळी—ही डाळीचें मोठे पुरण घालून कुलेली पुरी

छान्या पुरणाच्या पुरीला कचोरी म्हणतात [सारण+पोळी]
सारपणें—सकि (ना) ओरपणें, भुरकणें

सारपा—उ ढळण्याचा ढोंग [सार]
सारफळी—ही एक अलंकार सारफळी पदा 'कर्ना

नाहीं बालपा बहून सारकळया ल्याला।'—ऐरो ६८
सारफा, **सारफेवार**—सरफा, सारफार पदा

सारभागी—वि शहाणा, गुणज्ञ 'म्हणती सारभागी जे
 जव। माझीया गुणगुणाचें गायन। कलनिया ते शालमन।

निवात होटी।'—रास ३ २७८ [स सार+भज्]
सारमुकन-भूकण—वि नाकपुडीच्या आतील बाजूस

पाठरा ठिपका अवघारा (पोडा) हें अग्रम चिन्ह मानतात
सारमोळा—वि ज्याच्याकरिता दुसऱ्यानी कष्ट केले
 आहेत अशा चांगल्या गोष्टीचा आयता उपभोग घेणारा

[सार+मोळा]
सारमंडळ—न एक तलुवाय हें साकरी पटीसारखे आतून

याच्या ३६ छप्पाना तारा गुंडाळलेल्या असतात यात ३
 वस्तू असतात

सारमेय—न पुत्रा [स]

सारव्य—न १ सारवणा, निडाई २ (ल) ग्रामा
शिक्षणा, अष्टत्रिमास, ऋजुना ३ निर्भीष्टपणा, स्पष्टपणा,
(बोलणया) ४ साधेपणा, स्वाभाविकता (रचना, पदति
३ ची) [स]

सारवट—टी—ओ (कों) एक प्रकारची पाडी बेलगाव
कडे दोन बेल्याच्या धमणीला म्हणतात

सारवण—न १ शेणखळ्याने लेपणे, सारवणे (जमोन,
मिठ, इ०), पातेरे (कि० पत्ते) २ सारवण्याकरिता तयार
केलेला शेणखळा, शेण ३ सारवेली स्थिति (जमिनीची)
४ शेण इ० चा दिलेला थर, लेप [सं समावहन, प्रा सारवण
दुल० का सारणे,] सारवणे—विणे—वकि सारवण करणे,
लिपणे [का सारिणु—सारवण]

सारवत—न (कों) १ जून, कडकडीत अस विषयाचे
पान २ विषयाच्या पानाला होणारा रोग

सारवळा—सारोळा पद्दा

सारवान—पु उड्याक्या, उड्याचा जोडर [पा]

सारव—पु चक्रवाक पक्षी —झा ६ १७७ ' सारसांनी
निशी ध्यात रवीच्या प्रकाशी ।' —तुगा ८५७ [स] सारसी—
ओ चक्रवाक पक्ष्याची मादी

सारस—न कमल ' सेवा धोपतिच्या पद्दा नलि जला
अत्यारे सारसा ।' —भोअवीप [स] सारसाश—नि कमल
नयन, ' श्रीमूर्ति हुची हरि सारसाक्षी । हे जणते सार असार
साक्षी ।' —बामन हरिविलास ६ २८ [सारस+अक्ष]

सारस, सारीस—न (कों) घुमाराच्या झाकळीचा
धुव्याकडील भाग हा पन्हाळासारखा असून झाडास पाणी
उडविण्याच्या उपयोगी येतो सारक पक्षा

सारसई—ओ साद नावाचे जनावर

सारसुयी—ओ साफसुयी—अर

सारसुसर—ओ १ सामान घुमान, चीजवस्त २ घरा
तत्प्रा, प्रवासाचा लग्गणाच्या लहानसहान जिनसा, निरचोळ
वस्तू

सारसे—नि शत्र सरसा पद्दा

सारसे—न एक प्रकार, सुपारस ' सदा लिबाच सारस ।'
—महाप ४ २५१ [स+स]

सारस्य—न (प्र) सारस्य पद्दा

सारस्वत—वि १ सारस्वतीसवधी २ आपोसवधी ३
विशाल अम्यासह—अड ७६ ' पेसा मष्ट तो अजीवत । महा
पापिया सारस्वती ।' —कथा ३ ७५६ —पु १ सारस्वती नदी
कडचा प्रवेश २ एक नाम्दण जल ३ सारस्वतीचा पुत्र ' वाय

पडपावरी सारस्वते । पडो मिजिजे ।' —झा १८ —न सर्व
निया, वाहमय, साहित्य ' हे सारस्वतीचे गोड । तुम्हीचि
सावित्रे जी शाह ।' —झा ११ १९

सारसी—किवि (ना) नेहमी, जेव्हा पाहावे तेव्हा।
[सर्वे वेशी]

सार—पु १ जमिनीवरील कर, पट्टी ' माही वेगी जेवा
सारा । जाहाती माही म्हणिपारा ।' —तुगा ३६० २ खड
' हेरिदग्न साहसाने हा प्रात सान्याने तरी आपणास बहिवादीस
घावा म्हणून घोली लाविली ।' —विवि ८ ६ ११३ ३ माडे
[अर सार] ४ दोरा—पु सार, कर पट्ट्या बगेर [सारा+दोरा
आभिषयाधी] ५ घडी—ओ सरकारास सारा न वणे एक सत्या
प्रद ' बाळशृंग मयुरादास गुजर यांनी सारावरीने उरवेछतर
भाषण वेत्यावडल ४ मद्दिने कैद झाली ' —के २ १२ ३०

सारेकरी—पु सारा भरणारा इयम खडरी

सार—पु दोळ्याचा एक रोग, दोळ्यावरचे पत्र
सार—पु (व ना) केशकलाप [स सारा=दुर्वा, गवन]

उतरणे—वेद्यवपन करणे, (विषया सोचे)

सार—पु सुसार पिकाचा मोठा बाफ —हरिविमान ज्ञाते
सार—वि अवघा, सर्व, सगळा, एकदर (सक्या परिमाण)
[ने सर्व] २ सुशेस—किवि (कों) सर्व दिवसभर, सवध दिवस
[सारा+पु+रीस=दिवस]

सार—सारि—२—नि (कों) तुल्य, सारला ' तुमाला मी
भरणी सारी ।' —चेदावळ, महाराष्ट्र सारदा, जून १९३५
' दावी अर्जुन पराचारासारे ।' —भोगीम १० ८१ [स सार्य]
सारदारा—पु १ धागा, जोड, बंध २ स्नेहवधन ' प्रेम
सारादोरा उप्पेल कागाने ।' —दावि २१० [सारा दि]

सारारा—पु १ सार, सार, अर्क (लक्ष्मणेने व शब्द)
' भोगोस्त मयन करिता । थोरिलो सारास नवनीता ।' —एरव
८ २९ २ तात्परे मधिताथे, गोववारा ३ (कायदा) निषेध,
निघाल (न्यायाधिकाचा, पचाचा) ४ हुक्मनामा, निवाटपत्र
सारि—री—पु द्रुतकार, सोंपट्या फासे खेळणारा —ओ
१ सोंगटी —एमा २९ ७७५ २ सोंगट्याचा खेळ, सारीपाट
' सारी खेळता अस्फुट निरुहो माडो ।' —झा ११ ५४८
० पाट—सापपाट पद्दा, सोंगट्याचा खेळ —एमा २ २९
' विवा साणते ते अवसरी । सारीपाट खेळतसे गौरी ।' —कथा
१ ६४० ० फळी—ओ सोंगट्याचा खेळ ' पुष्कराति म्हणे
कली । तु नळाची खेळ सारीपळी ।' —कथा १९ १०

सारि—ओ (हेट गो) विचारक्षा, तिमर दिवशीं भरा
वयाची रास [२ स सार] ३ धुवप—कि (गो) चिता धुम
खड राहणे

सारिका-सारी-स्त्री एक पक्षी, साडुडी, मैना 'झीला मला अवश्य आहे, असे म्हणून त्यानें हमसानान तातकाळ चिता घालण्या दि गाय हरिक्या प्रेमें जशी सारिका।' -मोठ्ठण २५१ २१३ [स]

सारिखा-सारखा पदा 'तेही प्रेसेसारिखें चरणीं । निवे दीन परिसिजे ।' -मुआदि ४४९ [स] सट्टा, प्रा सारिख

सारिगम-स्त्री न (प्र) सरगम पदा

सारिफा, सारिफेवार-(प्र) सर(रि)फा-वार पदा

सारी-स्त्री (वे) रोष [का]

सारूप्य, सारोप्य-वि (राजा) १ पतीचा, अद्वार २ काही कर्म करून आपण नामानिराळा असें दाखविण्यात पण रत, आपली याच पेटेल अशी साद्विष्यात राहाणा ३ चापळें, सत्य; महात्माचे (आपण, वतन, कृत्य इ०) 'महाभूताचे सारोस सरखे होते।' -हा १५१८ -स्त्री सारुखी पदा [सारस ?]

सारुखी-सारोपी-स्त्री १ पत, अन्न, लौकिक २ आपला चारुपणा दाखविण्याची शिताफी, दाहाणपणा (घोर, लबाड माणसाचा) ३ दाहाणपणा, हुसारी सारोपीच्या गोष्टी सांगणे-सविस्तर सबबी, घुलाशाच्या गोष्टी सांगणे

सारूप्य-न १ सादस्य, एकलपता, सारलेपणा, एकजि ननीपणा २ मुक्तीच्या चार प्रकारांपैकी एक, सत्पता [स]

सारें-न, (ना) १ मात्तारें खत (सोताघाटी) २ जिभे वरचा पाडरा साक्षा [स सार ?]

सारें-क्रि (व) नहमीं, सर्वकाळ [सर्व]

सारोदार, सारोद्धार-क्रि (ऊ गो) सदासर्वदा, सतत 'बारबार येव करून सारोद्धार झुत यसेण अगदीं उपयोगी नाहीं।' -रत्न ११

सारोघार-उ (महाउ) साराश 'तयाचा सारोघार । आता आहूक तु ।' -आप ६९५ [स] सार+उ-उ-उदार]

सारोळा-उ वेरजेना एक ताळा (शु) सर्वाळा (कि० करणे, उत्तरणे)

सार्थ-उ १ व्यापारीसच, ताढा २ (सामा) सच समूह जमाव 'चाह-उ १ लमाणचा नाईक, ताडपाचा मुख्य [स]

सार्थ-वि १ अर्थयुक्त, अर्थ देणारा (प्रथ) 'सार्थं भगवद्गीता २ सत्य, अन्वर्थक, यथार्थ ३ निष्फल, नि सत्त्व नव्हे अस ४ सपन्न, सधन [स स+अर्थ] सार्थक-क्य-न १ समाप्ति, साप्ता, शेवट २ सफलता, सिद्धि 'म्हणेनि आपुलीं आपणये या । जरी य इद्रिये येतीं आया । तरी अधिक काहीं पनवया । सार्थक असे ।' -हा २ ३५१ ३ कृतकृत्यता, इति कृत्यता, इति कृत्यव्यता ४ उत्तरकिया 'त्याचे सार्थक करणे

मला अवश्य आहे, असें म्हणून त्यानें हमसानान तातकाळ चिता घाली ।' -कोतन १५७ ५ धीज, साफल्य 'ही मनीषा सिद्धीस गेली अने वाचकांस वाटले तर सर्व भ्रमाचे सार्थक्य झाले ।' भावि २ -वि सफल -एमा ११३८ [स सार्थक्य] सार्थकी लागणे-योग्य कारणी लागणे, यथायोग्य विनि योग होणे

सार्ध-वि ओला, भिनजेला, सर्द -एमा १३६३७ [स स+आर्ध] सार्धता-स्त्री १ ओलेपणा -एमा १८ ३५९ २ टक्करी -एमा १३६३७

सार्ध-वि अर्थ मिळविलेले, दीड, अर्धासह 'तेथ सार्ध सार्धे प्रातीं । साडुनिया ।' -हा ६ १९५ सार्धमुदा-इपया-द्वय-त्रय इ० [स+अर्थ]

सार्प-वि सर्पासबधी सर्प [स]

सार्व-वि अखिल, सबध, एवदर [स] *काल-क्रि. सतत, नेहमीं, सदासर्वकाळ *कालिक-वि सर्वकाळ लागू असणारे, सार्वत्रिक *जनिक-जनीत-वि सर्व लोकानुबधी (भाचार, इ०) सामान्य, सामुदायिक, लौकिक राजगी याच्या उलट सार्वजनिक गणपति-धर्पा-समा-हित इ० *भौतिक-वि १ सर्व प्राण्यासबधी, जगातील सर्व भूतमात्राविषयी २ सर्वभूताविषयी *भौम-उ सम्राट्, सर्व पृथ्वीचा राजा, चक्रवर्ती, बादशहा 'जन्म गेला कोराण मागोन । सार्वभौम नाम तया ।' -वि सर्व पृथ्वीसबधी, जागतिक *भौमपद-न सम्राट्पद, सर्व पृथ्वीवर सत्ता, राज्य *राष्ट्रीय-वि १ सर्व राष्ट्रासबधी-बाधत (नियम, कायदा इ०) 'ऑस्टिन हा सार्व राष्ट्रीय धर्मशास्त्राला कायदा हो सत्ता लावीत नाहीं ।' २ आंतर-राष्ट्रीय (इ) इतरनेदानल -ज्ञानको *लौकिक-वि जगातील सर्व राष्ट्रे, लोक यासबधी, अखिल जागतिक सार्वत्रिक-उ १ सर्वत्र विद्यमान, प्रसिद्ध २ सर्व जागचा, सर्वत्र सबध असलेला सार्वस्विक-वि समाजसत्ताक 'लोकसत्ताक राज्य चागले सगळें राज्यतंत्र गुज्यदन दाखून सार्वस्विक साप्रदाय असावा' -नि ७१२ सार्वीय-(प्र) सर्वाण 'न लावीं वो करुल । पावीं नी येतसे ओदत ।' -शिख ८३२

सारलूक करणे-क्रि (व) मदत करणे, हातभार लावणे एकांने दुसऱ्याचें सारलूक केले पाहिजे ।

साष्टिटा, साष्टर्य-न (पचया मुक्ति मानतात वन्हा चवथी मुक्ति) बुद्धि, बल, ऐश्वर्य इ० सर्व गुणत परमेश्वराची साम्य, एक प्रकारचा मोक्ष [स]

साल-न १ वर्षे, सवत्सर 'ईश्वर त्याजला बहुसाल करो' -ना ३ ३३५ २ वर्षासन, वार्षिक वेतन, पगार [का साल]

० **आयदा-३** (कागरोपत्री) आगामी वर्षे आनदाचे साल
 ० **उधारी-३** वर्षेमुदतीची उधारी -गंगा १४३ ० **करी-३**
 १ जोतपण कुळवरण ६० वृत्तीचे अनेक जे भागीदार त्यांतून
 विशिष्ट सालची बहिःवाट करण्याचा पत्ता अविचार आहे तो,
 विशिष्ट सालचा वृत्तिभोगी २ एक सालाकरितां नमस्का गणून
 ३ वर्षांचे वेतन दाखवाचा वरार करून टाकलेला माणूस
 ० **गिरा-गिरी-गिर-पुत्री** १ बाढदिवस, वर्षापाठ 'महात्ता
 जांच्या सालगिन्याच दिवशी गाल्हेरामध्ये मोठा जल्मा होता'
 -एशिया ३५३ नशाबाची सालगिरे -रा ५ २७ २ बाढ
 दिवसाचा समारंभ -रा ७ ८२ 'सालगिरीच्या समारंभातही
 बहुत आरास करावी' -ऐफुके ३४ [का सालगिरिह]
 ० **गुदस्त-न** गळे वर्षे, मागील साल -दिमरा १९८८
 ० **गुदस्त-स्ता**-किवि गतवर्षी, गुदस्ता ० **झाडा-३** साल
 अखर दिवस, वर्षाचा दिवस 'सावधान गुदा निर्भर मानती।
 सालझाडपापाशी गुपी नेणे।' -गुगा १८९४ ० **दूरसाल-**
 किवि प्रतिवर्षी ० **द्वार-(खा)** सालाच्या पोलीने नेमस्का
 नोकर सध्या सालाकरी ० **पाडा-३** (गो) वषाअखरझाडां
 वर्षी सर्व फळे काढणे, वार्षिक तोड [साल+पाडा] ० **पेंदी-३** १
 (जमावरी सडा) कोल खत ६० सवर्षी लागोपाठ वर्षासाठी टाक,
 योजना, हे अनेक दावे, ध्याव ६० टावांचा त्या कापदार
 वार्षिक ३ (राजा) वृत्त्यादिवाच्या बहिःवाटाविषयी असु
 क नीं अमुकमाली बहिःवाट करावी असा सालक-यामध्ये झालेला
 टाव सालउत्पन्नाचा वरार ० **घ-साल-**किवि प्रतिवर्षी, दर
 साल वर्षातुर्वर्षे मौज मजदुरची जमावरी साल-ब-साल
 समरायप्रमाणे करून। -वाढवाडा १२०६ ० **घेगामी-**
 धंजमी छो वर्षेपर पुरल इतका साटा करणे, सालाची वेगमी
 (धान्य लेजनी) पावड ६० चौ) ० **वाली-३** चौ एका वर्षी
 पुतरी कलेची बोली वरार ० **माड्या-३** साल अखरचा
 दिवस पेगारा अमलदार -गुगा ० **मजदूर-न** चालू साल
 नेमान वर्षे ० **वारा** की वर्षात घडलेल्या गोष्टींची नोंद
 टाचण -वि सालवार सालाप्रमाणे लावलेली ० **संघर्षी-वि**
 सालीना सालचे (उत्पन्न वेतन मिळकत ६०) ० **हाल** न
 चालू साल सालहाल व गुदस्तची खडणीची वेवारी करून
 वेणे' -दिमरा १०८८ किवि चालू साली हालसाल पहा
 सालाना साल(ला)ना-किवि वर्षाकडील-वर्षाला सर्व
 साल मिळून यई अशा प्रकाराने 'आम्हास सालीना एक
 हजार रुपये वेतन मिळते [का सालियाना] सालापाद-
 नि वार्षिक दरमालचा (खर्च पैका पडतो) -किवि दरवर्षी
 साडादप्रमाणे' [का साल वमन्] सालापादी-वि दर
 साल होणारा सालगारा (वर्षे पणे ६० व्यवहार) -भी

दरसाल पडत असतो तो विशिष्ट व्यवहार, खर्च ६० 'ग्रीची
 सालापादी ३०० ३ आठ' साली-वि वार्षिक, सालाची
 सालीसाल-वि १ प्रतिवर्षी, दरसाल २ वषातुव
 साल-३ १ त्वचा, वर्षे जाड आवरण (झाड, पत्र, ६०
 चे) २ पोराख्याने, चोळवल्याने निपाळले कातडे (माणूस,
 जनावर यांचे), -न १ वारीक त्वचा, पोल, त्वष, टरफल
 (धान्य, राणे ६० वर्षे) 'कडिमुगातीं फोरडी। चहु गुणांचीं
 सालें यांडी।' -झा १५ १२१ २ कोळीचे टरफल, आमसुल
 ३ गाठ जमीन नांगरल्यानंतर तीतील ढकले फोडून अमीन साफ
 करण्याकरितां जमीनीवर फिरवायाचा लाकडी जाड ओंढा, गुठें
 [य घाळ, व प्रा सालण] ० (पाठीचे) तार्णे-चडा राणें,
 उरुसान येणे ० ट-नि १ पाडेबहुत साल ज्याच्या अर्गी आहे
 असा (काळ, कणिक सांडूळ, लांकूड ६० पदार्थ) २ आग्याचा
 एक प्रकार -न १ पोल, टरफल (धान्य, बी ६० चे) २
 पोळळ रेंग (आत दाणा नसलेली) सालडे असा अनेकवचनी
 प्रयोग बहुधा यतो ० **टी-डी-३** १ सवष कातडे (मनुष्य,
 जनावर यांचे), वरीरावण २ खरपटून, पावून निपाळले
 कातडे ३ (मुळ्याची) एकाचा माणसाचे कातडे ४ (सामा)
 साल त्वचा, पाळळ कवच 'भाऊशाची सालडी। काडुनि
 पेडने आतुली गोडी।' -सिप ४ १९६, -विड ४ १२ ० **टें-**
 टें-न सालटी बी (१-२) पहा ० **दाटा-वि** जाड सालाचा
 (आवा, केळे, ६०) 'सालदाटी केळ' नांवाची एक केळयाची
 जात आहे [साल+दाटणे] ० **दोडा-३** १ जाड साल अस
 गारा एक जातीचा आवा २ अतिघाव जाड साल असणारे
 शेदावाचे पळ ० **पट-न** १ साल (इत मनुष्य, धान्य, पळ
 ६० चौ) २ पावून खरबटून निघालेला कातड्याचा तुकडा
 साल पहा ३ बोंडा तूस कोळ ० **पा-३** उदळ्याची रात
 ० **मोटा-टा-वि** जाड सालीचा (पत्र, पळ वनस्पति ६०)
 ० **वणी-न** असतुलचे सार सोळवणी ० **सुल-न** भी (व्यापक)
 साल ६०

साल-न (गो) दिवाणखाना, दालन -सझादी ३१४

[पोतु ३ सडन]

साल सालई-पुत्री एक झाड सारफळ [स साल
 प्रा साल]

सालरुद्ध-३ (सुबई) जातभोगेन पाक टाविलेला इसम
 तिखरी पहा

सालकरणे-कि अल्लूत वरणे होणे 'दिसें सालकरले
 सकळ। प्रत्यक्ष जैसें निराकार कवळ।' -स्वातु १५५०
 [स+अल्लकरण] सालकृत यन्यावान-न अगावर दागीने
 पादन मुलीचे विवाहप्रसंगी दान करणे (एवढी कन्यादानाच्या

वेळीं मुलींच्या अगावर फारसें काही ठेवीत नाहीत) याच्या उलट गमतीचा प्रयोग-मिळकृत कन्यादान.

सालखांदे—न (कों) एक प्रकारची दहा करणारी माशी

सालखाद्या—वि १ चागले असेल तेवढे घेणारा, लोणी, मलई खाणारा २ फायदा मिळतो आहे तोपर्यंतच राहणारा (धदा, नोकरी, जागा इ० वर) [साल+खाणे]

सालजाव—उ जावसाल पडा १ तद्, निकाल 'मोंग लाच्या विचारे पाहता हे उभयता सरदार वशीं असावे म्हणजे मोंगलाशीं सालजाव होउन वदोवस्त होईल' -रा १ १२ १ २ बोरणे 'तरी सालजाव करून मशारानिल्लेस माघारे लोकर पाठविणे' -रा ६ ३१३

सालडोल—जी एक झाड, सालफळ पहा

सालवळ—जी (वे) १ वसावळ २ चाल [का साल]

सालव—उ (व) मासाचा रसा, होडी लावणे [हि]

सालपारि—जी एक लहान दवता -खेया

सालपापड—न फेणी, एक पत्राव -पाक ६४

सालफण—उ एक झाड -अश्वप २ ४८

सालफळ—जी एक झाड, सालडोल

सालभुक-पाडरी—वि कानावर पाडरा ठिपका असणारा (घोडा) -मसाप २ १ ५७

सालमंडा—जी १ साल जाड पण आत लाव्या मात्र घोडा असा (नारळ, पोफळ, केळे, इ० फळ) २ अशी जाड सालीचीं फळे धरणारे (पाड) ३ जाड सालीचे (झाड) [साल+मंडा] सालमंडी—जी एक वाड थाचे साल जाड पण लाकूड फार हलकें असते

सालमाला—उ एक हलकी दिंडु जात धदा सावोलपाचा -विस्सन घोश

साल(लं)मिथरी—जी एक औषधी मूळ -वयु ६ १० [अर सालवि+मिथरी]

सालवन-ण—जी एक वनस्पति [स सालि-पर्णी]

सालस—वि १ प्रामाणिक, सज्जन, निरागस २ गरीब खोडकर नगडे असा (माणूस, जनावर) 'एका पाटील सालस सवलस होउन बोलती बघी।' -पला २ २० [अर सल्लि] ० पण-णा-णु घुनता, सालसुदपणा, 'चल सालसपण घडनि निखारल खोटया बोला बोळ नको।' -अफला सालसाई, सालशी—जी प्रामाणिकपणा, सरळपणा 'त्याचीं उत्तरे त सालमीने िदितात' -बाहसभा २ १७७

साला—उ १ वायकोचा भाऊ, मेहुणा -एरुव ७ ७५ 'हे कोण वायकोचे साले' -अमृत ११८ २ वदिणीचा नवरा (या अर्धाने आज फारसा रुढ नाही) ३ एक शिवी 'वायकोने सावरल म्हणून टीक, नाही तर साल्यापासून घुरवात होती' -के १ ७ ३० [स इयाळ (क), प्रा साल, हिं साल, प साला] साली—वि १ वायकोची वडीण (विशेषत पाकटी) 'साल्या मेहुण्या घरास येती। फाळांच्या वसती पक्की।' -अमृत २ वायकोच्या भावाचो पत्नी 'राली अवघा मेहुणी। रूपवत कुशल तरणी। स्त्रियेच्या वाळतपणा आणी। तो एक मूर्ख।' -सुमल ८३ [स इयाळी, प्रा साली] सालेपण—न मेव्हण्याचे नाते 'सणें राज धरिती सर्नी। सालेपणें तुजसी कैला बाढ।' -घवले ७ १०

सालाधाला—वि १ अल्पसोपी २ आनंदी, सुखी समाधानी 'घरा दिसे सालीधाली। रगम्मा माशी।' -मज्ज ३१९ [धाल द्वि]

सालार—वि सेनापति, नाईक [फा सालार] सालिम—वि (व) सगळा, तमाम [अर सालिम्] सालु—न (व) पागोटें [हि] सालोव्य—न सवोक्ता पहा [स] सालोत्री—उ घोडावैद्य, सालिहोत्री, पशुवैद्य [स सालिहोत्र]

सालोरी—जी एक वनस्पति हिचे मूळ साक्षांवरिल्याच्या ऐवजीं देतात [स शारिवा]

साव—वि सर्वे, अवघा 'मरावे मारावे या आले प्रसंगा। बरे पाडणारा वळले सावे।' -तुगा ४०८२ [स सर्वे, प्रा सव्व-साव]

साव—उ १ सावकार, पेढीवाला 'होय व्याकुळ जळता सर्वेस्व वही मनात साव जसा।' -मोआथम ५ ९२ २ श्रीमत, भरभराट असलेला व्यापारी धंदेवाला ३ प्रामाणिक, पतीचा माणूस याच्या उलट चोर ठक इ० 'तुका म्हणे चोरटाचि साल साव। सहज न्याय नाही तथे।' -तुगा ३७० [स साधु प्रा साहु-सादव] ० जी—उ (आदराधी) सावकार, लेठजी 'बहुत सावजी, क्रोधयुक्त प्यासाचा फर्जी।' -देवनाथ कटिबंध ६ ० चोर—उ साव दिसणारा चोर ० पणा—उ सचोटी, प्रामाणिकपणा ० सावकारा उ सावकार आणि सावकारी, व्यापारा-व्यापारी, धंदे आणि धंदेवाले यासवधी व्यापकपणे बोलावयाचे असल्यास जोडात (सामा) उद्योगधदा 'साव्य साव्याचासून साव सावकारा बाढला हो।'

सा(सा)य—जी १ माडी, शीर, स्नायु (क्रि० चढणे, कुणवें, शेंकडें, उतरणे, दुसणें) अनेकवचनी उपयोग जसें-

सावकार, पेढीवाला 'होय व्याकुळ जळता सर्वेस्व वही मनात साव जसा।' -मोआथम ५ ९२ २ श्रीमत, भरभराट असलेला व्यापारी धंदेवाला ३ प्रामाणिक, पतीचा माणूस याच्या उलट चोर ठक इ० 'तुका म्हणे चोरटाचि साल साव। सहज न्याय नाही तथे।' -तुगा ३७० [स साधु प्रा साहु-सादव] ० जी—उ (आदराधी) सावकार, लेठजी 'बहुत सावजी, क्रोधयुक्त प्यासाचा फर्जी।' -देवनाथ कटिबंध ६ ० चोर—उ साव दिसणारा चोर ० पणा—उ सचोटी, प्रामाणिकपणा ० सावकारा उ सावकार आणि सावकारी, व्यापारा-व्यापारी, धंदे आणि धंदेवाले यासवधी व्यापकपणे बोलावयाचे असल्यास जोडात (सामा) उद्योगधदा 'साव्य साव्याचासून साव सावकारा बाढला हो।'

सा(सा)य—जी १ माडी, शीर, स्नायु (क्रि० चढणे, कुणवें, शेंकडें, उतरणे, दुसणें) अनेकवचनी उपयोग जसें-

घावा ओढताव-साणतात-मुनतात ६० 'परिपदि बहु पाई वोढती सर्वे सांवा.' -सावट ३ ७५ २ बवरा, ६० कान्या अतिशयाचा संघ तन्व तांत दारा, मारी पडा [स स्यायु]

सायकार-३ १ ज्यापासून लोक पैसे कर्जाळ घेतात असा धीमत माणूस, मृगीवाल् २ जो ज्यास कर्जाळ पैसा देतो तो त्याचा सायकार ३ व्यापारी, धंदेवाला साव पडा [स सायु कार, प्रा साहुकार यथेनं पुढील व्युत्पत्ति देतात सा (सडा)+ वकार (वख, वपु विद्या, विनय शाणी, वित्त) ज्याच्या जवळ आहेत किंवा पाहिजेत असा] 'धरजाव, मरजाव, विघरजाव' हा मंत्र सायकार देव घेत ना उच्चाराते असे यथेन मानतात व त्यास सायकाराी मध्य म्हणतात सायकारकी-स्त्री १ साव कारी पडा २ (स ना) बोधपेपणा, छत्रचूळ सायकारा-३ १ सायकाराचा समुदाय, अनेक धीमान् पेढीवाळे 'त्या वाहतेत सायकारा मोठा आहे' -तीप्र १०४ २ (राजा) मोठी साव कारी, व्यापार उदीम 'तमासा सावकारा बंद झाला' -रा ३ १६४ ७ उडणे-पेठ बसणे, व्यापारी उद्भूत जाणे सायकाराच्या नाव-३ जवळ पैसा नसून धीमताप्रमाणे राहणाऱ्यास म्हणतात सायकारा-स्त्री १ पैसाचा व्यवहार, देवपेढ २ सावकाराचा पडा, सावकारकी 'कण तरि मुष्टी पोढे त्याच्या व्याजांत हेम नगरी ती। मुद्रात सुक्ति देणे ही बोण्या सावकारिची रीती।' -वि १ सावकारासुधवी २ व्यापारी, धंदेवाल् ३ व्यातमी-स्त्री पेढावाहेत सावकार लोक आपली जी हाक स्वतंत्र ठेवीत, तिच्या द्वारे आलेली यातमी ही आर्दी निविष्ट अशी मानली जात नसे -रा १० २६२

सायकाश-३न आराम, स्वस्थता 'ही ऐकता परिणाम घोष। भूतेप्रताप्त ना वाट सायकाश।' -द १३ २१४ 'महाराज श्रीस्वामीस सायकाश वाटले' -वावडा ३७ -किवि पाई गोंधळ न करता स्वस्थपणे, शांतपणे (किं जणे, येणे, बालणे ६०) [स+जवकाश] सायकाशी-स्त्री सयपणा मंदपणा, पाई नसणे ७ वर घेणे-सायकाश बाल देणे, सयपणे करणे सायकाशे-किवि आरामशीर स्वस्थपणे 'सवरी सुध्दी सायकाशे। शाश्वत लोकीं सुखवस्ती।' -मुवादि २० १४२

सायकें सेवकें-किवि (सायकी) घालूनपाहून योग्ये गालून, लावून (बोलणे)

सायघड-वि सोपी, सुलभ 'या गोष्टी आवघडा। जाल्या वर सायघडा। नावाचा चौघडा झडल झडल झडल।' -दोला १२२ [स सुघट]

सायचित्त-स-वि. १ दक्ष सावधान 'नव्हतो सावचित्त। तणे अतरले दित। -दुगा २०२६ २ एकचित्त लक्षपूर्वक 'दुबारामरूप प्रत्यक्ष बोलत। होई सावचित्त सावधान।' -य

५०५ ३ आगा, दुरार 'निजोन उठती दुवित। कदा नाहीं सावचित्त।' -दा ८ ६ ३९ ४ जिवत, सुदीवर आलेले 'जैत झाले सावचित्त। नवें वय नेमत।' -मुप ३२ १५५ [सावप+ वित] सावचित्त-तीं, सावचित्तपणे-किवि सावधान चित्ताने, स्वस्थपणे सावचित्त पडा

सायज-न १ आपद, शमनी पत्र (माणसालेला नव्ह असा) -एमा २ ९३ १ तिघारीचे जनावर (सडा, दरण, ६०) 'विचारपनि वरसे। जिथेचें सावज उसासे।' -भाए १९८ ३ मगर 'पाहे पां घावने हातिल धरिले। तणे तया काकुळी माते हमरिले।' -हा ९ ४४० [स आपद प्रा सावज, हि शीत्रा]

सायजिरा-३ समजिरे पडा

सावट-न १ सावलीची आगा, विरोधत जेथे नेहमी शास्त्रपुत्रपणे आच्छादन असल्याने जित्रव होत नाहीं अशी 'रोतामध्य झाडाचं सावट फार झाले आह ते काढल्याशिवाय पीक चांगलें येणार नाहीं' २ (सामा) सावटी, छाया ३ सावलीची स्थिति आतवचूनयता [[स छाया] ७ पहाणे- (माण) आरसा पाणी इ.स आपले प्रतिबिंब पाहणे सायटी- नि सावटाची सावलीची (आगा, रोत,)

सायट-किवि (खा) एकदम -मात्रे ७ १४ [स+ अवचित]

सायड-स्त्री शेतकामांत एकमेकांना जनावरे ६० ची मदत करणे, सायड, इस्त्रीक पडा (किं कारणे)

सावड-शीन (गो) १ शान्तील कावावगेरे रावासाठी तोकरणे २ राव जावून भान्य परणे (होमशार कचधान्य) ७ मारप-कि शान्तील झाडी सोडून शेतजमीन तयार करणे

सा(सो)घडणे-वकि १ गोळा करणे, एकन करणे (अस्ता व्यस्त वधू) २ एकदम नेण्यासाठी, एकजामी करणे, डीग करणे 'करिज ब्राह्मण पादप्रक्षालन सावडीन मी उठें।' -मोसभा २ ११ 'राख सावरणे' असा प्रयोग रुढ आहे ३ सावविणे, जमविणे (पेसा) 'तुज होता क्यथा टकमका पडाती। परी सावडीतो द्रव्य आधी।' ४ विवरणे 'येक दिव्याने भडिती। यक वित्र सावडिती।' -दा ६ ९ ५ (काही अर्थी) सावरणे पडा [सावरणे]

सावण-न (ये) साधा मळल्यानंतर उरणारे गवत पेंडा [सावा]

सावत-(प्र) सामत पडा 'तु सावत राजो वाचोनि आगिक। क्वण राखेल।' -भाए १०३ २ एक आदनांव

सावते-मि साखे -शर [स सम]

सावतोल-उ (व) दागण्याचे रेशमी गोंडे वगेरेसकट वजन -जनि १५ [स सर्वे, प्रा साव+तोलणे]

सावत्र—वि (समासात् प्रथमपदी उपयोग) सापत्न पदा [स सापत्न्य, प्रा सावत्] सावत्र-आई-भाऊ-मामा-मुल्ला-सासरा इ० सामाशब्द आहेत ० भाव पु १ सवतीमत्सर, सापत्नभाव २ परकेपणा, दुजेपण

सावत्राई—वि दोन सावत्र बंधूना राहण्यास सोईस्कर होईल असा एक घाऊन्या बांधणीचा प्रकार दुपई, त्रिपई, चौसोपी, दृगारी याप्रमाणे सावत्राई हाई एक प्रकार आहे

सावत्सर, सांत्सरिक—वि प्रतिवर्षी येणारे, नियमाने करावयाचे (आदादिक), वार्षिक [स सवत्सर] सांवत्सरिक आद-न १ वार्षिक आद, दरसाल मृततिथीला करावयाचे आद २ पक्ष, महालय (भाद्रपद महिन्यातील)

सावद्—न (राजा गो) सावत्र, शिष्टार (प्र) सावत्र पदा

सावध—वि १ भानावर, शुद्धीवर असलेला, जाण्ट -झा १ २२५ 'सावध होऊनि साष्टांग लागली पाया।' -वसा १८ २ दक्ष, हुशार, सावधान ३ (ल) दुखण्यातून, विपन दरेतून, अज्ञानाबन्धनेतून बाहेर पडलेला, उज्जितदशापन्न [स सावधान] ० गिरी-की १ शुद्धि, आरुतावस्था २ दक्षता, सावधगिरी ० 'मिनेयणान सावधानपणाची भर पडली म्हणजे त्याला सावधानता म्हणतात' -दिव्या

सावधान—वि दक्ष, सावध, जाण्ट 'उदरक आहे पुणे रमा। हुता असावे सावधान। पाणिग्रहण मी करीन।' -एदम्ब ५ ७८, -दुगा १३१ -न १ लम, मुज लारतवेळी मंगलाष्टक म्हणत 'समुद्रांत सावधान' असा या शब्दाचा करावयाचा प्रयोग (याचा उपयोग मुज्या मुलाला, बंधूवराला 'सावध असा' असा इशारा देण्याचा असतो) ३ (ल) लग्न विवाह 'सावध असल्या विवाह सावधान झाले तर कुळासाठी पचातोपच होत असतो' -संन्यासाचा सार ८५ [स] ० ता-की १ एकामचित्त २ दक्षता, हुशारी

सावधि, सावधिक—वि १ मर्यादित, टाविक, परिमित 'इंधराचे गुण सावधि, नाहीत' ० भोजन भाण सावधिक घ्यावे २ अवघाट, अवधि असलेले, वेळ, योग्य संपी अघाप न आलेले, ज्याची वेळ, मुदत संपली नाही असे 'अजून तुमचे लग्न नावधिक आहे एवढ्यापासून वसाला खटपट करितां' ३ मध्ये अंतर मुढावयाचे, काढावयाचे राहिले आहे असे (दूरस्थ बंधूवरंपी उपयोग) (सामा) सावट ४ विविट सामान्य, सर्व साधारण नवेले असे मर्यादित अर्थवृक्षा असलेले उदा० अभिनी धवपाट मोलराना राग दे विविट झाले, हाकासवपांत पुढ्यावर हें विविट ५ सावेधु सबद्ध

साधन—वि श्रीरूपसिंधवी (कालमान) उदा० साधन दिन-वर्षे इ० [स] १ साधनमास पदा ० विन-न ग्रह क्षितिजावर एकाच ठिकाणी लागोपाठ येण्याचा वेळ, किंवा एका सूर्योदयापासून दुसऱ्या सूर्योदयापर्यंतचा काळ, ० मास-५ सौरमास, सूर्योचे तीस वेळे उगवणे व माळणे याला लागणारा काळ ० वर्ष-न ३६० दिवसांचा काळ

सावनी कल्याण—पु (संगीत) एक राग यात पडज, तीव्र गांधार, पचम, तीव्र धैवत, तीव्र निषाद हे स्वर लागतात आति पावव पावव वादी पडज, सवादी पचम गानमय रात्रीचा पहिला प्रहर

सावपा—वि (बों) सावध झालेला, शुद्धीवर आलेला

सावयव—वि १ ओंग, अवयव यासहित, भाग, साधने, परिवार असलेला २ साक्षात्, मूर्तिमत, साकार 'सावयव अविद्येची मूर्ति। जन्म माये।' -रु ४८, -हा १३ ० ५५. 'जेसी विपुला सावयव। उतली पृथ्वीवरी।' ३ समग्र, अखंड [स सप्तयव] ० अंक-पु (गणित) अपूर्णाका सहित पूर्णांक असलेली संख्या

सावर—की न स्तायु साव पदा बहुधा अनेक वचनान्त उपयोग उदा० सावरे घरातात-ओटतात, साणतात-तुटतात-वळतात [स स्तायु प्रा साव]

सा(सो)वर—उ १ पुढा रात्रि ओंग, वत्साह परत येणे (दुसरे, सकट इ नंतर) २ सत्ता संपत्ति, मान इ० पुढा प्राप्त होणे 'अलीकडे राजाचा आश्रय लागल्यापासून त्याने सावर घेतला' ३ वळकटी, दाव -वेद ५ ३३ ४ स्थिरस्थार [स+भावणे किंवा स सम+व्याहर] सा-सांवरणे-१ गोळा करणे, एकत्रित आणणे, भावरून ठेवणे २ साभाळून घरणे, पडून देणे (घबरलेला भाणूच, वस्तू) उचलून घरणे 'हा परत होता म्या त्यास सावरून परले' ३ पुढां पुढे स्थितीवर येणे (दुसरे, विपत्ति, मुकसान इ० नंतर सशक्त होणे) ४ उदरत करणे, सुधारणे (जुकी, घोटे वतन इ०) ५ शाबूत राखणे, घड्या लागून न देणे, जसाचा तसा ठेवणे 'वेद मर्यादा सावरी। श्रीति ज्ञानाची देवावरी। ६ काळजीपूर्वक, निगा आदार ठेवून सामाळणे, रक्षित 'मृत्तिधा घेऊनि पोली बदनी। कोण बरी सावरी तीटी।' ७ 'एथी प्रकट हे निजाधित जना सावरी।' -वेदा १० ० आदार, विनय इ० साव दिसतील असे वाणणे 'तो घावला सावरोन। जरांनी मिठी घातली।' -जे ८५ २२, -नव ११ १५ ८ अंग धरणे, रुढ होणे ९ पर पाहणे ठरविणे 'स्वयवरी हृष्टा कथा बरी ते। वेळे वें साहस सावरीते।' -सारा १ २२

सावान—सायवान पहा

सावाय—व—प्र सहाय्य मदत 'ऐसा स्वयंभु जो जीवें लाडु। सावायेवीण सद्गुरु।'—शा १८ ८५७ 'ते इधन जैनी आनी। सावावो होय।'—शा ३ २६५ २ सावधता—स्वातु १४ ३७ [स सहाय] सावायणै—यिणै, सावायणै—अकि १ सयुक्त होणें, सग लाभदा जाणें 'ते नित्यकर्म भेलें। होय नैमसिद्धी सावाइलें। सोनयासि जोहलें। सौरम्य जैसैं।'—झा १८ ५८८—अन्त १० २२ २ साहाय्य करणें—शा १७ ३६७

सावारे—पुन्य स्नायु साव सावर पहा (कि० ओटणें वळणें घुणें) सावारा असा एकवचनी प्रयोग वचिदच होता

सावास—प्र १ सद्वास सग तिअें लज्जा सावासी भक्षिनीं। पुन धरितीवि ना।—दिशु ६०७ २ सद्वासी, द्विक्ता 'मज द्रवि एक सावानु। श्रेष्ठकरा पै।'—भाए १३४ [स सद्वास] सावासिनी—की सखी, दासी 'तव पैदा आमाइली। सावासिनीतें।'—दिशु १९०

सावित्रा—वि सरळ—झा ८० ३७—किवि १ सहज, अकम्पात् ज मनुष्यो परि नावेडें। ऐसैं सावित्रावि आरोचकु जै पहा।—झा ४ १९७ २ सवेया 'घईल हें सावित्रा। निरुदचि।'—अन्त ६७५ [स सत्य, प्रा सन्, किंवा स स्वाभाव्य प्रा साहज्य]

सावित्री—की १ ब्रह्मदेवाची पत्नी व ऋग्वेदिकाची मन् रूप माता २ गावत्रामन्त्र ३ सत्यगानाची पत्नी [स]—प्रतन वन्युर्मिषे प्रत ज्येष्ठ गुण १५ स पावळीत ० सूत्र—न यज्ञप्रीत जानवें

सावी—व्या सावी—की पशुधनवाचि विधि सहावी [स पछि]

सावाज—द—न (राजा) सावत्र पहा

सावली—वि (वि) सहावी 'गोट सावली'—वि १७ गायत्री—प्र (संगीत) एक रात यात पडून कोमल कृमि होन गांधार कानल मज्जम पचम कोमल पेवन लीम निपाद ह स्वर लगनात आरोहण गायत्री निपाद बय्ये जाति ओदन—गणुणें वादी पचम, सवादी पडून गानधमय आत—काल सायें—वि १ सादार, सायय 'माया दे सायव किंवा निपादेव। नष्ट साचा टाव कोणे परी।'—ब १६२ २ साग सपुं सर—अन्त ५ ३ ३ मूर्तिनत 'मज पाहतां सावव। गांधि स।'—झा ६ २५५

सायमा—की स्व—आ अभिरथ—दर [स स्व—आ]

साया—प्र (गा) गांध्या पावळीत मसा [साय—जव कवे पाणी—पदे वगैरे]

सावोत्रा—साहोत्रा पहा 'सावोत्रा देखील इनामतिजाई सुदा दरोवस्त अमलाचा करार.'—वाडसभा १ ६४

सॉव्हरिन—प्र इंग्लंड देशातील सोन्याचें नाणें किंमत १ गॅलंड—सुमारे तपचौदा रुपये [३]

सादक—वि १ मित्रा, बुजणारा शकखोर २ खानी, विश्वास नमलेला, कवरणारा [स+आदक]

सादयिक—वि १ सदायस्पर्द सदिय, अनिश्चित २ शकखोर सायक [स सदाय]

सादिवटा—प्र (सुबई) साक्षात्कार

साएकोष्ट—न (ना) साटेंगेटें

साधग—वि १ अजागासहित (नमस्कार, प्रणाम) २ सपूर्ण, संपन्न (लोटगण, गण)—प्र साधग नमस्कार (कि० पालणें) [स+अट+अग] ० नमस्कार—प्र जमिनीवर पडून (आठ अंगें टेंकून) कलेला नमस्कार लोटगण 'साधग नन स्कारास अधिकास। माना प्रतिमा दवगुह।'—दा ४ ६४

सास—वि सत्य, खरें 'सप्रोच छप सास करील'—उवा १२ [स सत्य, प्रा सच्च न साच]

सासट—वि (प्र) सहासट पदा

सासणाय—प्र (गो) साक्षात्कार

सासणें—कि साचविणें 'सधु मेळवूनी मादी। भाणिफा सासी पारधिया।'—तुण ३६३१

सासन—न साधन, उपकरण

सासन (ण) णें, सासि (सी) नणें, सासिणें—कि १ तयार हाणें पिकणें—झा ६ २५७ २ सहाणें फोकावणें नातरी उतासें खोपता। सासीनगीं ज्ञानव्ता।—दिशु ३२

सासणडी कागद—प्र सासवड्या हातानें कळला कागद (पूर्वीं जुपर सावड, दोल्ताबाद ६० टिकाणीं कागदाच कारगाने असत) जाड जमावची वयाच कागद 'करी पागोटी, छादीची पोतें वरच्या रचण्या काज्याची धाई, यावरी कागद बघेरे वस्तुम उदार आशय हजें'—आगर ३ १६

सा(सा)सपणें—अकि १ चाचपणें हातानें दावून, हात फिरवून पाहणें सासणी तयाच्या आगातें'—माविराट १ १७८ २ हुडकणें शापणें (अनक वस्तुन एकला) ३ बुरबाळीं अगावसून हात फिरविणें (स्थानमूल, दु सित ६० म समापाताकरिता) —अकि १ (अपराध) चाचपणें जाणें २ रंगाळणें [स सपणु]

सासयहु—की (साय—नून) दोन सारख्या दिसांच्या पा स्थानमांडपा वेळी (मांस्वरच्या विदगावर सायवहु या नावाचीं दोन स्थानवेळीं दगडे आहून हेंच सांवास दोन स्थान मांडे म्हणू आहत ह्यांचे म्हणतात) [दि साय=साय+वर—नून]

सांवर-री—शी शेवरी, एक प्रकारच्या वापसाचे शाव.

[सं. वाचमली] सावच्या-पु सावरीची काठी

सावरचिन्ने—न (ये) एक प्रकारचे रताळे

सावरणी—शी (गु) बेरगुणी, शाव

सावरणे—णा—न पु (सोनारी, कासारी) एक प्रकारची हातोडी [स+आवरण]

सावरे—न अण -वार ?

सावर्ण्य—न १ रंगचा सारसेपणा, एकवर्णीपणा २ रंग

दिव्हा जाति ही समान असणे सजातीयत्व. [स स+वर्ण]

सावर्तिक—वि प्रत्यकारीन, 'सावर्तिक मेघाच्या लाजाच्या श्रेणिंसायकां घारा ।'-मोविराट (नवनीत ३०४)

[स सवर्त]

सावली—शी १ छाया, प्रतिबिंब २ प्रतिमा ३ अतुल रंगारी वस्तु, व्यक्ति [सं छाया, प्रा छाभा, हि छाव, भ साव (ली)] ० पडणे—१ आगामी गोष्टीचा प्रभाव दिवू लागणे, चिन्हें दृग्गोचर होणे २ आगामी गोष्टीचा परिणाम होण्याइतका त्याच्या आठोकपणा असणे 'नवव्या माहाची सावली पडल्यावर बाळढ शाकी तर पोरास भय नाही ' ३ परिणाम होणे (विशेषत अतिशु), अनुकरण करणे (निदर्शो उपयोग) ० पायाखालीं येणे—असणे—माझ्यान्ही होणे सावलीस उभा न राहणे—अजीबात टाळणे, सवष येऊ न देणे सावल्या गेल्या—सण्याकाळ झालो सावली वर पारा—दिव्य कर्णायाचा प्रतिस्पर्धी

सावले—ले—न १ एक प्रकारचे लग्ने, वज्र, नेसणे, बसव. ' हतेन भले न होचा वन करिती हनुनि सावले काय ।'-मोव शोन ३ ६० २ (सामा) होवत, होचा कपडा, वेदराव ' वस्तु मराठे मनुष्य पळू लागिल्यावर कोणाची ईर कोणास नवहीशी होते राडने सावले हुसकटले तर झाडास बांधिले असता शाव पेऊन बारा कोस पळतील '-माव ६८ [देशा साउली=वज्र]

सावय—वि प्र सावयव पदा—मनवी

सावरोप—वि अवरोपयुक्त, काही शिल्पक अवरोले [स+अवरोप]

सावळ—शी पाव, फास [कि० घालणे] ' यमकिंकर पावळिले । सावळा हाती ।'-बरा १४, -क्रियु २ ४९ ५१

सावळ—शीन (वी) भाव, ताव, झुमाव, पोळळ इ० ची माठी फाटी, शावळी [स इयामल बिबा जामावलि ?] सावळी—शी (वी) लहान सावळ

सावळणे—मकि १ भावळणे, घालणे, नाहीला होत जाणे (गोबर, काजिण्या; देवी इ०) २ काळया होणे—पडणे (साम

झाताना, देवी इ०) ३ काळवडणे, कापणे ४ उजळणे (काळावड वणे, वेदरा) [सावळा]

सावळगोंदा—वि १ मलीन, पागेरटा २ अनाचारी, दुर्दैवी ' सावळ गोंदा करीना परमाथे कदा ।'-दा २० ३

१८. सावळगोंदे—न सावळे गोथळे पदा

सा(सां)घळा—वि १ निमगोरा, साधारण गोरा 'सावळी तव सुडमारा ।'-सावळी मी पोडसावरी ।'-अमृत २६ २

जोडल्या रंगचा, इयामल, काळा आणि तावडा यामधील रंगचा (पेट, जनावरा) ३ (सामा) काळसर ' सावळा वर बरा गौर वपुल ' ४ मेघयुक्त -एमा २१ -उ वृष्ण ' घावळा, नदाचा मुल खोटा ने ।'-[स इयामल ना सामल, हि सावळ]

सांघळा गोंधळ—उ १ इत्यया प्रकारचा गोंधळ, लमडा (सं शासलिक गोन्डळ-राजवाडे) २ सावण्याच्या पावल्या-खाली घाललेला अविट प्रकार, गुप्त अनाचार, व्यभिचार

३ सावळे गोथळे पदा सांरळेगोथळे—न १ काही निरात न होता गोथळात अघातरी राहाणे, अशी त्रिशङ्क अवस्था (इमे, येमे, पाद इ० ची) २ तात्पुरती सारवासारव, तड जोड करणे ३ सोबले ओंबळे, लाचार, पक्षिविचार इ० विवरी परंपरागत व्यवस्था न राखणे, संकर, धर्मबाधा बर्तव

सांघळी—शी (गो) वेदसारणा

सा(सां)वा—उ काण, एक मूणवाच्य. याचा भाव होतो [स इयामल हि सांवा] ० धोपड—शी अमीन खतावण्या करिता वाचा, छोळ याचा विवद देण्यासाठी जमीनीची नाग्रणी करणे पावसाळ्यापूर्वी दोन महिने माळ जमिनीची अशी मराठात करतात साव्याण—न साव्याचा पेंडा [सावा+तुण]

सा-सांवा—पु साग, सामवान, साया

सा-सावा—वि १ विनकटिरी २ (कु) गोडा ' सावे पाणी ञ्गोदे पाणी साव पदा

सावादके—न १ इतिकट-यता (मृत्युशेकीची) -माहा १८ १७२५ २ अडचण -बहा १८ १७२४ [स साव=देहिकट]

सावाई—शी सावदा, सवृंता [स सवे, प्रा सव्य=साव] सावाहणे—सावायणे पदा

सावाड—न (कु) शिकार, सावज पदा [स खापद, प्रा सावय]

सावाधावा—पु १ साहाय्यासाठी धावून येणे ' सुजरीन कोण सावाधावा करी । येई वो सावकरी पाडुरगे ।'-तुषा ८६०

२ घातमाव, धावपळ ' करिता ससारी सावाधावा ।'-दावि २४१ [धावा हि]

सावान—सायवान पहा

सावाय—च—प्र सहाय्य मदत 'ऐसा स्वयम्भु जो जीवें लाट्ट। सावायेवीण उड्डट।' -शा १८ ८५७ 'तें ह्यन जैसी आगी। सावानो होय।' -शा ३ २६५ २ साहचर्या -स्वाय १४ ३७ [स सहाय] सावायणै-यिणै, सावायणै—अकि १ सयुज होणें, सग लाभला जाणें 'तें नित्यकर्म भलें। होय नैमतिही सावाडलें। सोनयासि जोडलें। सौरम्य जैसैं।' -शा १८ ५८८, -अष्ट १०, ३२ २ साहाय करणें -शा १७ ३६७

सावारे—पुनव स्नायु याव सावर पहा (कि० गोठें वळणें, गुणें) सावारा असा एकवचनी प्रयोग कचित्त होता

सावास—प्र १ सद्वास, सग तिजें लाजचा सावासी भक्तीरि। पुन परितोचि ना। -शिगु ६०७ २ सद्वासी, दितकता 'मज वुचि एक सावास। थोवकपरा पै।' -आए १३४ [स सद्वास] सावासिनी—की घडो, दामो 'तव पैरमी आमादली। सावासिनीतें।' -शिगु ११०

साविया—वि सळ -शा ८ ३३७ -किवि १ सडज, अकृष्णात् 'ने अमृतही परि नावडे। ऐसैं सावियाचि आरोचक जै पै।' -शा ४ १९७ २ सर्वेया 'पडल हें साविया। निवडचि।' -अष्ट ६ ७५ [स सव्य, प्रा सव्य, किंवा स स्वाभाव्य प्रा साहज्य]

साविनी—की १ ब्रह्मवाची पत्नी व शैवगिकाची मज रूप मारा २ गायत्रीमंत्र ३ सत्यपानाची पत्नी [स] ० व्रत-म वप्रमिर्मेसैं अत ज्येष्ठ गु। १५ स पाळडात ० चून-न पडोपरात जानवें

सावा-ची सावनी—की पडोपुजनाचा विधि सहावी [स पडि]

सावाज-द—न (राजा) सावज पहा

सावुली—वि (भि) सहावी 'गोठ सावुली' -भि १७

सावेरी—प्र (संगीत) एक राग याल पडून, कोमल रूपम, तीव गंगार कोमल मध्यम पचम कोमल पैल, तीव निगद ह स्वर रंगमात आरोहात गाफार निपाद वर्यै आति औदर-धर्णें वादी पचम, सवादी पडून गानमय प्रात कळ.

सावेर—वि १ साकार, सावयव 'माया हें सावव किंवा निरावव। नकळ याचा दाव कोणे परी।' -ब १६२ २ वांग, सवुनी, सरें -अष्ट ५ ३ ३ मूर्तिमत 'मज पाहतां सावव। वांनिव हा।' -हा ६ २५५

सावेमा—शी हव-शा अभितप -शर [स हवळा]

सावा—प्र (गे) गोठ्या पावयणील मया [घम-गोठ, गवे पत्नी-पडे व-।]

सावोत्रा—सावोत्रा पहा 'सावोत्रा देखील इनामतिजारे सुडा दरोवस्त अमलाचा करार' -वाडसभा १ ६४

साव्हरिन—प्र इगळ देशातील सोन्याचें नाणें किंमत १ पौंड=छुमरें तेराचौदा रुपये [३]

साशंक—वि १ मित्रा, सुजणारा, शकखोर २ खात्री, विश्वास नसलेला, कचणारा [स+आशका]

साशयिक—वि १ सहायास्पद सदिग्य, अनिश्चित २ शकखोर साशक [स सहाय]

साशायटा—प्र (मुबई) साक्षात्कार

साष्टकोष्ट—न (ना) साटोलेटें

साष्टांग—वि १ अष्टांगसहित (नमस्कार, प्रणाम) २ सपूर्ण, संपन्न (लोटाण, दारण) -प्र साष्टांग नमस्कार (कि० घालणें) [स+अष्ट+अंग] ० नमस्कार-प्र जमिनीवर पडून (आठ अंगें टेंकून) कलेला नमस्कार लोटाण 'साष्टांग नम स्कारांत अधिकाळ। नाना प्रतिमा दवगुल।' -दा ४ ६४

सास—वि सत्य, खरें 'सप्रोचें छप सास करीत' -वपा १२ [स सत्य, प्रा सव्य, म साच]

सासट—वि (प्र) सहासट पहा

सासणाय—प्र (गो) साक्षात्कार

सासणें—कि साचविणें 'मधु मेळवुनी मादी। आणिका सावी पारधिया।' -हुण ३६३

सासन—न सापन, सपकारण

सासन(ण)णें, सासि(सी)नणें, सासिणणें—कि १ तयार होणें, पिकणें -शा ६ २५७ २ बहणें फोकावणें 'नातरी सातरसैं सीपता। सामीनली ज्ञानयता।' -शिगु ३२

सासणडी कागद—प्र सासवड्या हातानें कलेला कागद (पूरी जुनार सासवड, दोळ्यापाद ६० ठिकाणीं कागदाच कारमान अघट) जाड जमागची बग्याचे कागद 'कदी पागोटी, सादीची पोतरी, बत्त्या लसण्या काजगाची धाई, सासवडी कागद वगैरे बत्तुय उदार आग्रय वणें' -आगर ३ ९६

सा(सा)सवणें—उभि १ चाचवणें हातानें दाडून, हात फिरवून पाहणें सावरी तयाच्या आगातें' -माविराट १ १२८ २ हुडकणें सोपणें (अनेक वस्तून् एकाला) ३ पुनवाळणें आणवस्त हात फिरविणें (रुदानमूल, दु शित ६० स समाधानाकरितां) -अरि १ (अपारत) चांचपडत आणें २ रंगाळणें [स सासणू]

सामयहु—धी (माघ-मून) दोन सारख्या दिवगाच्या पा रुदानमोठ्या गठी (अवसरच्या दिवगार सामयहु या नावाचीं दोन रुदानमोठी देवळें आरत रंगच सांभीस दोन रुदान मोठे म्युव आरत त्यास रुदान) [दि साम-माघ+यहु=युन]

सासर-रें—न सासरा-सासरे पर, प्रतिपद 'कन्या सास' याची जाये। मागे परतोनी पाहे।' 'इहेने इकडे तासरे तिकडे माहेर। दोहीकडे आप्तिक समप्र।' -द २४ ३८ [सासरा] म्ह० १ वेडीला सासर काय माहेर काय। २ सासरी एकादशी माहेरी शिवरात्र (दोन्ही घरी दारिद्र्य) 'माहेर-१ सासरी पाठविणे व माहेरी आणणे, विचारपूस करणे (मुलीची) २ सकातीच्या वेळी दोन विवाहित मुली-एक माहेरवाडीण व दुसरी सासुरवाडीण म्हणून-दोनतीन दिवस राहावयास आणून त्यांना चोळीभंडी करून हिकातीनगर त्यांची पाठवणी करणे ३ (नवीन लग्न झालेल्या मुलीमध्ये) भागाचा एक प्रकार 'सास-(प्र) सासुरवास पदा

सासरा-उ १ नवऱ्याचा दिवा बायकोचा बाप २ सास-याच्या स्थानी मानला गेलेला नवऱ्याचा दिवा बायकोचा नातेवाईक उदा० आज्ञासासरा, तुलमासासरा, इ० [सं श्रुत, प्रा स(सा)धुर, हि सधुर तुम० मे जि सधो] म्ह० सासऱ्या गेली म्हणून काय सिद्ध झाले? सासुरे, सासुर-सासुर पदा सासुरपाट-ची ब्रियांचा हावीकराचा भाग उजनी कडच्यास माहेरवाढ म्हणतात सासुरवढ-याडी-ची १ बायकोच्या बापाचे घर, बायकोचे माहेर २ घातरे 'बी भवाचित्सम सासुरवाडा।' -मराठा ५२ सासुरवाडी-सी सासुरवाडीण-ची १ सासरी राहणारी (परत) मुलगी, वून 'सासुरवाडी शुन स्वतः बटली घेसी।' -मोठला २ (ल) एसायाच्या धाकामुळे दस्तनपणे वागता व येणारी व्यक्ति ताटाखालचे माजर सासुरवास-१ शुनेचे सासरी राहणे २ (ल) सासरी सासु सासरा, नगद, दीर इ० करतात तो जाच, छळ ३ (ल) एसायाचा होणारा जाच छळ, परतवण्या सासु, सासुस-ची नवऱ्याची दिवा बायकोची आई, सासऱ्याची बायको [सं श्रुत, प्रा सासु हि सास, यु सासु सि सध] म्ह० १ सासुरा पाय मुनेस लागला तर शुनेनेच पाया पढावे मुनेचा पाय सासुस लागला तरी तेंच २ वार दिवस सासुचे वार दिवस मुनेचे सासुडी-ही (निशब्द) सासु सासुपण-न सासुरवास सासुरचा छळ 'सासुराई सासु दिन सासुपण केल। कपाळीच डूक मला जमरी दिल।' -जात्यावरील गाणे सासुसुन-सासवह पदा सासुवा-मुना-मुनीचा एक खेळ -मसेपु २६४

सासगिरी-वि स्पर्शजय, ससर्गापासून उत्पन्न होणारा एकापासून दुसऱ्याला लागणारा, बांधणारा, (रोम) (इ) स्पर्शजय

सा(सा)सुन सासु-जी (गो) मोहरी [स सवैप प्रा सासव] सासवेल, सासेल-न (गो) मोहरीचे लेख सासोव-जी (गो) मोहरीचे काळण, रायते

सासष्ट-नि ६६, सहासष्ट पदा

सासान-न अदण -हार.

सासाय-उ (गो) साक्षात्कार, प्रचीनि

सासारिक-नि समारासंबधी, ऐहिक, प्रापंचिक. [स सासार]

सासिद्धिक-नि स्वाभाविक, स्वयम् मूढची [स]

सासी-उ एर शुनेणार जात व तीतील व्यक्ति, कजार

सासु-नि भिवत, सम्राण 'पापुनि भवत्प्रसादे निम्रपद बहुधास सासु राहो तो।' -मोचन १३ ६८ [स+अधु]

सासु-ची (ना) शेकोटीसाठी लागणारे जळण

सासधानिक-नि १ सध्यानासंबधी, सध्यानी (कार भार, नोचरी, भाडण इ०) २ निर्वाहासाठी सध्यान, रिवा गाव स्वाधीन असलेला, सध्यानिक [स सध्यान]

सासना-ची गाय, बैल इ० जनावराच्या मानखालची पाळी

साहकार-री-उ (प्र) सहकार-री पदा

साहकार-नि अहकारी, अभिमानी, गर्विष्ठ 'सैतेनि साहकारे। फटाभिलापिये नरे। कीजे गा साहारे। जे जे काही।' -हा १८ १०५ [स+अहकार]

साहचर्य-न १ बरोबर असणे, जाणे, जोड, घडी, सबंध 'दारिद्र्य व विद्याव्यासंग यांचे आज इमारे बर्बापासून बाधणारी साहचर्य आहे' -दि ४ १९९ २ सहास, मैत्री, संगत [स]

साहजिक-नि १ सुलभ, सोपे, सहज साधणारे २ सहज, सात्त्विक, एकदम घडून येणारे, स्वाभाविक ३ आगतिक, आकस्मिक -किवि स्वाभाविकरीत्या, सहज [सहज]

साहटे, साहटणे-न (प्र) सायटे पदा

साहणे-उकि सहन करणे, सोसणे 'साहा रे साहा! भनीमि हाणती। परतोनिया।' -शिशु १५९, -हा १ १८६ [स सह] साहट साहट-किवि कसे तरी राहून करीत, कष्ट सोयीत अलेले (साणे, पिणे शिकणे इ०) साहता-वि सहन करणारा 'आता सर्वेही साहातिया गरिमा। गर्वा न ये तधि समा।' -श १६ १११ साहून पाहून-किवि मुक सान सोपून व पडते येऊन, कष्ट पण आदरपूर्वक वागून (तडजोड करणारे, व्यापारी उदीम इ० च्या तोंडीचा वाक्प्रचार)

साहणे-न (को.) पाख्यास किंवा भिंतीस प्रकार येण्यासाठी, घूर जाण्यासाठी टेवतात ते भोक, गवाक्ष, हरोका, साणे पदा 'कोडे उपडिता त्वरित। पेया अदकला साह ग्यात।' -द ९ १५७

साहज—साहज पदा

साहज—वि लहान, सान लहान शब्दाबरोबर उपयोग
उदा० साहज साहज

साहजक—साहजक पदा

साहजक, साहजक—छी (श्री) रिकामी, मोकळी
जागा (पावातील), वर इमारत नसलेली जागा [अर साहजक-
भेदान ?]

साहजक—उ साहज, मदत (कि० देणे) [स सहकार]

साहजक—उ (कों) घर, पापुदा सायरा पदा

साहजरी, साहजरेल, साहजरेल—सायरी, सायरेल पदा

साहज—न १ साहज, धैर्य, अचाटपणा, मोठा क्षपाटा
योद्ध्याला आवश्यक असा उद्यम, साहज, धैर्य बल, शक्ति,
पराक्रम या सहा गुणांपैकी एक २ अविचार 'हाला तिणें
उपजवा वाळपणीं करुनि साहज त्यजिज।'—मोकरुण २२
३३ ३ धाडसाचें, अविचाराचें धृष्ट्य, कोणनेंदि सपाटयाचें,
घड्याघाघ काम म्ह० साहज केच्यावाचून लक्ष्मी मिळत
नाहीं साहसिक, साहसी—वि धाडसी, अविचारी, साहज
कसें करणारा 'हें नेणुनि मज साहसी म्हणो नीच।'—मोकरुण
२७ १९

साहज—न हजारचा समूह 'एकाग्रुष्टीहि तपिज। तप
साहसी।'—हा १७ ४१५—वि हजारसवधीं—विपयी [स
सहस]

साहज—वि १ १; सहा ही सख्या सहा पदा 'बसेत
साहा ६ दाट पाही। पिपीलिकेला परि मार्गे नाहीं।'—साहज
८ ५३ ३ (साकेतिक) सहा शाखें कळा वाढविती शब्द। साही
जणाची विवाद।—एरस्व ६ ७७,—होला १५ साही—अ
साहानें शुणन 'एके साही साहा'—वि साहा पदा 'साही
बर्फे ओलाडुनि। मग क्षिरावला स्यानी।'—सिख ४ १२९
[स पट] साहा महिन्याची जामई—छी पार काळ
सावलेला, अत पाहणारा खटला, व्यवहार इ० स लावतात

साहाकार—उ साहज, मदत 'स सवपुत्री साहाकारें।
शुखपायसतुपरें।'—हा १८ २५९ [स सहकार] साहा
कारी—वि सहाय्यकारी, मदतगार 'साहाकारी व भकास।
म्हणजेन गुज विनवितसे।'—वेवसत ११

साहाजक—वि नितर शाश्वत—बाबबाबा १ ५५
[साहजकदल पुकीनें] (पदा)

साहाजक—न—न साहजण, मोठा बका, नयारा [छा
साहाबाग साहाजण पदा]

साहाजक—छी गप उगळण्याचा दगड सहाज पदा

साहाजक—न साधन, सामुग्री, परिवार 'काय कामधेनु
खेवें सर्व साहाज। चालत असे।'—हा १० ३०९

साहाजक—न (महाजु) (घोड्याचें) सैन्य, (घोड) दळ
'ते आ घोडेआचें साहाज।'—शिख ५०६ [सैन्य]

साहाजक—नुक—वि शाश्वत, अक्षय 'वी श्रीधृष्णाचें उसिटे
सेविती। ते महादिका वय होती। साहाजुक सत्यलोक भोगिती।
सेखीं नैवल्यपदा।'—दाव २६८ [अर सहजक-सानक पदा]

साहाजक—न १ पाठिवा, मदत, साहज, जोळ २ स्नेह,
समत [स] ०कारी—वि सहकारी, सहकार्य करणारी (६)
बोआंपरेटिह 'रोतच्यानीं आपापसात परस्पर साहाज्यकारी
बेका काढाव्या'—टि २ ४६३

साहाजक—न १ सामुग्री, साधनें, उपकरणें (एखाद्या
वस्तूच्या, कार्याच्या उत्पादन-निमित्त-उभारणी इ० ला लाग
णारी) उदा० लमाचें-मुजीचें साहाज्य—मोकरुण २० ३९ ३

सहावास, समत, स्नेह 'साहाज्य भगलें येणें धोलें। म्हणती एक।'—
दा ८ २ ३९ ३ सवष, ऐक्य, सच ४ साहाज्य, मदत 'सस
सक मधुन जय हि साहाज्य करी जपोनि धर्माचें।'—मोशक्य

२ १४ 'अहल्याचें साहाज्य करावें'—सिख ५१ ४ (साके
तिक) तेल (विशेष प्रवर्गी, प्रभातसमयीं इ०) ५ अलंकार

शाळ, अलंकार हा १ ६ ६ काव्य, नाट्य कथा, लालित्य
याचा समावेश असलेली वाङ्मयशाखा 'साहित्याचिया खेड
कुलिया।'—शिख २९—एमा १ १०१ ७ (वापक) वाङ्मय, सार

स्वत [स] ०पत्र—न सदतीची शिफारस करणारे पत्र, दाखला
नव्या अमलदाराच्या सदतीसाठीं अशी पत्र दत्त—भाअ १८२२

'मारवाजी भीमसिंग भाणखी वहुत छोट मोठे सरदार यास साहित्य
पत्रे दिलीं'—भाअ १४ ०शास्त्र—न काव्य, नाट्य इ०तील

अलंकाराचें, गुण, दोष पद्धति, योग्येदिवचिणारें शास्त्र, अल
कारशास्त्र, आपासोदर्यशास्त्र ०समेलन—न साहित्यिक बर्चा,

ठाव इ० साह्यी मारणारा साहित्यकाचा मेळावा, वादमयसभा,
वाङ्मयपरिपट ०साहित्य—न साहित्य समुच्चयाची (साहित्यदि)

साहाकार, साहज—सावकार पदा

साहज—न साहज मदत 'एक म्हणती उच्चिष्ट चावाळी।
साहज करी।'—दा ८ १० ३५ [स साहाज्य] साहज करी—वि

मदत करणारा 'भक्त साहजरी पाडुण।'—रामदासी २ ६७
साहजभूत—साहजभूत, उपयोगी 'साहजभूत सर्वोपरी। साधनें होये।'—
दा १४ १४ ५ ४०

साहेब—उ १ स्वामी, धनी, मालक २ अधिकारी, बरिष्ठ
'जेता साहेब महस्कारिज। ओळखिल्या उपरी।'—दा ११ ९ ७

२ टापीवाल, इमन, युरोपियन 'साहेबाला पैताळ।'—सामागरीतें
१३० ३ प्रतिष्ठापक सहा महाराज, श्रीमंत या अर्धी ४

(समासांत गौरवार्थी) नांव, हुद्दा, टोपणनाव इ० पुढे योजतात उदा० पाटीलप्रादेव, नानासाहेब, रावसाहेब इ० ५ लिखांच्या प्रतिष्ठानामांपुढे उपयोग. केव्हां केव्हां हा मर्यादक बहुवचनी होतो. उदा० 'साहेबादेव आरी, साहेबाहेव गेली.' १ वेवसायि अंकि-पूर्वक लावनात उदा० जगद्वैव 'साहेबादेव' असे म्हणण्याची व्हडिलट आहे. 'धवे हुतार रत्नाचे' साहेब राजी रत्नाचे.' [अ. साहिब] ० काम-चाकरी-न. वशिष्ठ काम; स्वामि सेवा; सरकारी काम. 'साहेबकामास नाही गेला. एहीन मुखाने निवृत्त' १-दा १२.१.५. ० किराण-न-व्य. सुयोग्याचा स्वामी; शुभप्रदाच्या शुभीयुक्त वैभवावाली. 'बादाजान साहेब किरान थाणी वसति सवे बादशहात करून उपरात राहिले.' -बादमनदा १४९. [अ. साहिब किरान] ० जादा-उ. १ राजपुत्र २ उमराव. 'इष्टे श्रुत काविराज तिष्ठे वसति साहेब-जादा।' -अफला ४६ [पा. साहिब-जादा] ० नौवत-भी. राजादिकांच्या स्वागतात पुढे हातीवर घालून घालविलेली नौवद, मोला डका. 'साहेबनौवत घुडूम घुडूम शबे।' अथल ६५५. ० मवरार-फ-साहेबमजदूर. 'वेविदीचा सिद्धांत वदन सर-कारास साहेब मजदूर घाणी दाखवला.' -इनाम १०९. [फ. साहिब-नौवत] ० मुखल-फ-उ. पुरबीवरील मालक, राजा. 'आम्हांगी जो साहेब-मुखल असेल तो हुदमनी करे घात बाही.' -ऐदि १.६०. ० यचितयार-उ. अधिकारी. ० रियासत-उ. राजा, राज्यकर्ता. 'दखणे सवे साहेबरियासत यांचा एक जाला.' -पया ४०३; -रा १९ १९. ० खोक-उ. भव. इमत्र; युरोपियन. ० सुभा-उ. प्राताधिप, सरसुभा. 'एक पदराचा सेवक साहेब सुभा.' -ऐपो ३०४ ० सेबा-साहेबकाम पदा. 'ते साहेब सेवत पसरले.' -ऐपो ३५०. ० हिम्मत-वि. धैर्यावान्; साहसी. 'फते-नसीब व साहेब-हिम्मत आदित, करितां हर एक प्रवर्गे फरिग्याचे फौजेस तेज करतील' -चिरा १९. साहेबी-भी.

१ सत्ता, स्वामित्व 'मुखलांत साहेबी कारकुनखेरीज वेग्याची नाही.' -समासद २४. २ मोटेपणा; शक्ती साहेब म्हणजे असा प्राप्त झालेला अधिकार, दर्जा. -वि. १ साहेब, युरोपियन यासंबंधी (वेप, रीत, अधिकार इ०). ३ दाक्षाची एक जात ही लांबट व पांढरी असून फळ फार मधुर असते. साहेबीण-भी १ साहेबाची बायको, युरोपियन स्त्री, मद्रम. २ प्रतिष्ठित स्त्री, घोर बुलतील स्त्री.

साहोत्रा-उ. १ दरमहा किंवा दरसाल वेहडा सदा असा व्याजाचा दर. २ योगरात सदाचा हिस्सा घेण्याचा मालकी हक्क (मालक, सरकारी नोकर इ०चा एखाद्या ठिकाणी) ३ उत्पन्नाचा एकपटला. हा राजाचा असे -यत्ना ८. ४ चौघांमध्ये पत-सविधाचा हिस्सा. चौथ पदा. [सं. पट, -म. साहा-उत्तर]

साह्य-न. १ पाठिबा, मदत; साहाय्य. २ संगत; मैत्री; ऐक्य; सिलाक. [रा.] ० धरणे-(दायदा) उत्तेजन देणे; मदत करणे; संगनमत करून बांही एक गोष्ट करणे. (इ.) भवेउमेद. ० भूत-वि. मदतगार, उपयोगी प्रवणरा.

साह्ये, साहरा-री-रेल-सायेंटे, सायरा इ० पदा. साह्या-उ. साम, साया. [ध. शाय्या; प्रा. साहा] साळ-भी. मात. देवावर साळ म्हणतात. 'काहीतसे ठंके-गाचे दळ. साळी ऐने तेववा.' -रावि १०.१८८. -मा १८.९५. [सं. शालि, प्रा. सालि] साळवण-न. भावाचा पैदा. [सं. शाळिण] साळीडाळी-भी. भव. मंगळागीर, महाद्वंद्वी इ० च्या पुजेमन्त्रे सोळा मुगाच्या डाळिंध्या व सोळा तांदूळ ही जी बाह्यानी लागतात ती. [साळ+शाळ]

साळ-भी. १ (प्र.) शाळा पदा. 'न जाय तो पुत्र कदापि साळे।' -साह १.९. २ सुतार, लोहार, कासार इ०च्या कामाचा कारखाना, टिकाण; धर्माचे स्थळ. 'मग काळिका हाली प्रसन्न पुत्राली देती साळी वरदान' तें आवि सांगेन। साळसुत्र।' -दाळिकापुराण १८.५. ३ (समासात) आणा; टिकाण. उदा० पोहसाळ, टाकसाळ, इ०. 'गीतसाळ करी कुडी विकराची।' -भाए २२. [ध. शाळा; प्रा. साल] ० घालणे-मांडणे-शाळा काढणे.

साळ-साळी (विणकर) पदा. ० घालणे-(रेशीम, सूत इ० कांची) जितके लांब सगळे विणक्यांचे असेल तितक्या अंतरा-वर सुत्रा मारून त्यांच्याभोवतीं सूत गुंडाळून तितका लाव ताणा होई असे करणे. ० घट-टी. साळवी, साळाऊ-वि साळ्यानीं विणलेले. याच्या उघट कोठी, मोशक. ० घाडा-उ. विणकर लोक व्हडलात तो भाव.

साळ, साळई-भी साळ, सायाळ. अंगार लांब कटिरी निसें वळणारे जनावर. [सं. शलय] साळजिबाद-न साळ पदा. साळपीस-न. साळ जनावरांचे पीस साळशीट-त-द-न. १ साळपीस. २ साळ. साळशी-भी. साळ. साळिकर, साळिकर-झी-झी-साळशीट पदा. साळी-झू-भी. सायाळ जनावर.

साळई-भी. साळवणी (शाव) पदा. 'जेवो साळईच्या हवा। साळईच बीज येला।' -आ १.१० [सं. साल, प्रा. साल]

साळकारे-मालकारे-भी. (बहुधा अनेकवचनी प्रयोग) कोणी तरी पातळूक, सरफरदार बाई निदारी वापरतात. 'सगळा घाट त्या माईसाहेबाचा आणि त्यांनीं जमविलेल्या सालकाया मालकायांचा.' -पडोपे [सं. दयालिका+मालिका. म साळी (का)+मालका] साळकोमोळको-पुसव. कोणी तरी माणसे; फासतू. अलवतलवते. [सं. दयालक दि.] साळकोजी

माळकोजी-उ १ वरील प्रमाणेंच अर्थ २ गोमागणेश, कोणी पढा माणूस (निदायी उपयोग) 'तू मोठा सालकोजीमाळकोजी लागून गेलास, मला ठाळक आहे' [स श्यालक+मालिङ्ग, म सालकमाळका]

सालकें-न (गो सोनारी) कमळाच्या आकाराचा फुलासारखा दागिना [स सालक, गो सालीक=कमळ]

सालखाई-न एक प्रकारची गांधिल माशी

सालढाळ-वि १ साधा, सरळ, निगर्वा, मनमिळाऊ २ प्राज्ञ, मोकळा, खुल्या दिलाचा 'सगळ्या आपत्या सरळ न साड्याळ' -खरादे ३० ३ सौम्य प्रकृतीचा, विचारी ४ कपट, कारत्यान न करणारा, सालस ५ दुसऱ्याच्या दोषाकडे दुर्लक्ष करणारा, उदार मनाचा 'या बरोबरच बारिकसासिक्त मतभेदाचि काहीं कानेवोपरे असले तर त्याकडे कानाडोळा करण्याला मनाची जी एक साळढाळ वृत्ति असावी लागते तीहि त्याजपाशीं मोठीच आहे' -अष्ट ३ ६ वरील वृत्तीच्या माणसाच्या वर्तन-व्यवहार-भाषण इ० ला लावतात [सडळ १ धवल-ढाळ द्वि]

सालढीकपणा-उ दुर्लक्ष, उपेक्षा, चालढकल, टिपई -कसरी १५ १ १७

सालणी-की छाटणी, कापणी, तासणी -कृपि ७०२ [साल] सालणें-जकि १ तासणें २ साफ करणें, मज, शुद्ध वृत्तीत करणें ३ छाटणें, काटणें (फाया, झाडे) ४ सोलणें, साफ काटणें 'सेवावया आनदतब्हाळी। प्रथम उसाची पांनें माळी।' -एभा २० २२२ [साल, हिं छाल, छालना]

माळीव-वि तासलेलें, छाटलेलें, सोललेलें

माळमाळ-वि अतिशय, विलक्षण लाव (इमात, खोली, रस्ता इ०), लावक्यालाव [माळ द्वि]

सालपणी-की एक साड [स शालपणी]

सालसुद्ध-ध-वि १ साधा, निष्कपणी, प्रामाणिक २ छकेपजे माहित नसलेला, सरळमार्गी [स शालाशुद्ध] साल सुद्धी-की प्रामाणिकपणा, सरळपणा

सालखी-उ पटवैद्य, घोडाबाकर सालोत्तरी पढा [म सालिहोनी]

साला-उ (प्र) साला बायकोचा माऊ, श्यालक [स श्यालक, प्रा साल] साली-की बायकोची बहीण मेहुणी [म श्याली, प्रा साली]

सालाक-वि चालवत, अलकारांनीं युक्त 'तेव बैवत्य घाळक सालें। मावळ वेदी।' -शिपु ७०७ [स+अलवत]

सालापळीस येणें-(गो) हातकर होणें

सालामोळा-वि सरळ, साधा, प्रामाणिक, छकेपजे मादीत नसलेला सालगूद पढा 'साळभोळे आळ ते भविम्वत।' -शवि ४१६ [भोळा द्वि. शाग+भोळा?]

साली-उ विणकरजात व तीतील व्यक्ति म्ह० सालपाची गाय माळ्याचें वासरू=निरनिराळ्या ठिकाणाहून आणलेली सामुग्री 'माळी-पुष समाजातील चालच्या वर्गाना लावतात, सामान्य, उच्च दर्जाचे नसलेले लोक

सालीक, सालुक-न (गो कु) १ कमळ २ वमळा सारखा बोक्यातील दागिना [स सालक=कमळकद]

सालुंकी-खी, सालुंकी-खी-खी मनेप्रमाणें एक गाणारा पक्षी, साय [दे प्रा साली] सालू-१ सालुंकीचे अल्प रूप 'रावे साल्या हस मयूर।' -ह १७ १६ २ (लाव व्यातून रुढ) त्रियकरीण, छबली 'खाशाची मो प्यार सालु भीतें हुड्या काय बाळा।' -राला ७८

सालू-खी सायाळ, साळ पढा

सालेगोंधें-दू-न मावळेंगोंधळें पढा

सालीका-खा-की शकराच्या पिंडीसालचा दमड शाळुका पढा 'स्वर्ग ज्याची सालीका। समुद्राची पिंड देखा।' -ज्ञाणा ४७

सालोता, सालुती-पुकी (क वे) करुणी साडणी सळायी पढा सालोतणें-(क) साडणें, वेर लोटणें

सालोत्तर, सालोत्र-न (प्र) सालिहोत्र, अश्ववैद्यक, घोड्याच्या रोग गुणदोषावधीचें शास्त्र (सं सालिहोत्र) सालोत्तरी, सालोत्री-उ घोडाबाकर, पटवैद्य [स सालिहोत्र]

सालोरी-की (गो) सालुकी पढा

साल्था-वि ठिकाणा एक प्रकार ह सालेतील रवीच्या वळीं होसात याच्या उलट गोष्टेरीळ हें पावसाळी पीक आहे [स शीतल]

साक्ष-उ प्रत्यक्ष गोष्ट घडलेली पाहिली आहे असा इसम, साक्षीदार -द्री १ साक्षीदाराची जवानी, पुरावा २ साक्षा पढा म्ह० १ मगोमय साक्ष २ उदराला माजर साक्ष [स+अशि] ३ घालणें-(एखाद्या कागदाची) समक्ष पाहिल्याची हमी पटविणें, त्यासाठीं सद्दी करणें ४ भोजन-न पक्षीत इतर मडली आहेत असें माजन, पगत 'साक्षमात्र पाहिजे वनातरी।' -नप्र १५ ५ भोज्या(इया)नें-पुराव्यामह साक्षी-उ १ एखाद्या व्यवहार प्रत्यक्ष पाहणारा माणूस 'होतो तयाचि छुरामक युक्त साक्षी।' -२ ४४ २ (कायदा) सामोदार एखादी गोष्ट पाहिली आहे, माहिती आहे असें सागणारा, पुरावा दणारा, गवाह 'बादी आपण हाकन त्यास साक्षी करीत नाहीं।' -दि ४ ११० -की १ पुरावा, साक्ष (दस्त ऐवज, द्यवहार, घडलेल्या गोष्टी इ० च्या खरेपणावधी)

कायदात साक्षीचे दोन प्रकार सांगितले आहेत, इतमाधी व अद्वयमाक्षी २ अनुमन, प्रत्यक्ष 'मनेह म्हणोनि। वानिती पुराणी। मनें अत-कर्णी नये सांगी।' -दुच १ १७.

० घालणे—साक्ष पालणे ० येणे—अनुमयास येणे 'तुका म्हणे साक्षी आले। तरी केले प्रगट।'—तुगा ३९८७ साक्षीदार—५ साक्ष, पुरावा देणारी व्यक्ति, गवाह गवाही देणारा साक्षीभूत—वि साक्षीरूप, प्रत्ययास आणून देणारा 'आणि गमना ऐसा साक्षिभूत। तोही मीचि।'—हा ९२८५ साक्ष्य—न १ साक्ष, गवाही, पुरावा २ साक्षीचे काम, साक्ष पाठणे साक्षप—पी—साक्षेप—पी पहा 'आळसी तेचि साक्षपी होती।'—दा ११३३

साक्षर—वि १ अक्षरभोवतण असलेला, लिहिता वाचता येत असलेला, साधारण शिक्षेला २ (दि) सुशिक्षित, विद्वान् ३ (येने) ज्याला (सा) प्रादा अक्षरे—काही येत चारी—कफ माहिती जाहेत असा, निरक्षर, अक्षरघ्न्य [स स+अक्षर]

साक्षा—की १ अनुभव, प्रचोति २ प्रत्यक्ष प्रमाण ३ साक्षात्कार (वर, मंत्र, प्रभ, हाउन इ० चा) ४ साक्ष पदा [साक्ष] साक्षात्कार—उ १ प्रत्यक्षज्ञान, प्रतीति, अनुभव—गीर ४०९ २ ब्रह्मात्मैक्य ३ ईश्वराचे प्रत्यक्ष दर्शन (कि० होणे, दाखविणे) 'अथ ममन निरुप्यास। धरति साक्षात्कार होय सरस।'—दिली १७० ४ स्वतः प्रचोति घेणे, खरेपणा पाहणे, घेणे, दाखविणे (कि० करणे, करून पाहणे) [स] साक्षात्कारी—नि ईश्वरदर्शनाचा लाभ होत असलेला, साक्षात्कार अनुभवणारा

साक्षात्—शब्द समोर, पुढे, प्रत्यक्ष किंवि १ धडपडीत, लघवणे, लघवणे २ स्वतः, स्वार्थ, जातीनिर्घा 'दुसऱ्या कोणास पाळू मका तुम्ही साक्षात् आजून पहा'—नि किंवि १ स्मृतिगत, प्रत्यक्ष 'बाह्य साक्षात् सूर्य आहे' २ (शाप) अपेक्षेत, प्रत्यक्ष, सरळ 'झेरिनचे आतिबद्दाहवार साक्षात् कार्य घडले म्हणजे'—सेप २१२ [स] ० वृत्त—नि १ स्वतः अनुभवलेले, पाहिलेले २ स्वतः जातिनिर्घा केलेला (धय इ०) 'हा प्रय त्याचा साक्षात्कृत आहे' ० द्रष्टा—नि समस्त पाहिलेला ० संसर्ग—उ १ प्रत्यक्ष, वैयक्तिक संसर्ग २ शरीर संवाचने दिवा आपणणाचे नाते ३ प्रत्यक्ष संयोग, जेट, दळणवळण

साक्षिणी एकादशी—जी कार्तिक वद्य एकादशी ही बेडी असता वर्षातील सर्व एकादशा केल्याचे पुण्य मिळते

साक्षेप—उ १ नेट, चिकानीचा उपयोग, निष्ठापूर्वक कार्य (कि० करणे, घरणे) 'नित्य नवा हव्यास परावा। साक्षेप अत्यंत करवा।'—दा ४२५ २ भाव्या, अवल्य, अतिशय आवड, व्यासंग, तुला पुस्तकाचा साक्षेप आहे 'तुझ्या भावाला पैक्याचा सा० आहे' ३ मनाचा तीव्र कल, बळकट निष्ठा, मनाचा निश्चय, निर्धार 'हा साक्षेपाने संख्याकाळने वेळेस निजतो' 'कोणाला बोरी कप्याचा साक्षेप तर कोणाला

शिंदळहीचा साक्षेप पळ सारखेच' ४ आपह, अवल्य 'कपेची साक्षेप पाचारिले जी। म्हणे माझ्या घरी कोणी नाही।'—तुगा २४५४ ५ दीर्घयोग, मोठी संपत्त—एमा ९३५५,—दा ५९५४ 'साक्षेपविम केवळ। दया पुट।'—दा १११० २० [स स+अक्षेप] साक्षेपी—नि १ काम, अभ्यास, दोष यात सारखा मज्जेल, तन्मय २ निध्याने विद्यार्थीने मागे लागलेला, स्थ बाळणारा ३ आपही, निर्धाराचा स्वभाव असणारा ४ दीर्घयोगी, प्रयत्नबारी साक्षेप, साक्षेपाने साक्षेपे—किंवि १ सुधाम आणून घेऊन—हा १८१९५३ 'वी वरपतक घोषित आला पर। दमिदियाचे साक्षेपे।'—दावि २ यत्नाने, कष्टाने—हा १७२४९ 'श्रीहृण्मूर्तीच्या साक्षेपे भार उठेल धरेवा'—मुसभा १७३० साक्षेप—पी—साक्षेप—पी पहा

साक्ष—वि शास्त्रोक्त, वेदोक्त 'आहुता एव यज्ञ। तवेन जाण साक्ष।'—माहा १९९९ [स+आक्ष]

सिआरे—न (प्र) दाखारे पदा 'तव भेदा माली सिआरी।'—विशु ९५१

सिक्—की १ शिक्षण, शिक्षण २ शिक्षा—एमा २४ २४२ 'आतां गुज सिक् लानिन'—पंच १० [सं शिक्ष, प्रा सिक्स]

सिक्—की (प्रा) शिक पदा (कि० घेणे, जाणे)

सिक्का—उ १ दावाचे यज, चाप, सुतार साधा जोड ताना सडके भाववून घरातात ते यज २ (ल) पेंच, सडक 'रुडाईचे सिक्कात सडकात पडावे हे सुतसीव नाही'—पैम ६५ [का सिक्का]

सिक्का—की लिखू मध किंवा गुल्फेद यापासून तयार केलेले पडाईचे पेंच [अर सिक्का]

सिक्का—की १ वाळू, रेंती—एमा २७१०१ 'कुटता सायल सिक्का—सेतूचे काय त्यापुढे चाले।'—मोसचय २ सुत खादा [स] ० तेल—न (वाळूचे तेल) (ल) अशक्य मोठ खण्ण पदा ० मेह—उ १ लघवीतून रेंती जाणे २ अशातन्हेची लघवी एक प्रकारचा रोग

सिक्कर—उ (प्र) शिकदार पदा [अर अक्कर, फा शिकदार अलेक्कावर]

सिक्का—नि देशात प्रस्त, उज्वल 'ऐसे चार पटका बुद्ध बहुत सत्ता होऊन रजत सिक्के करून घडे केले'—ता ६९४६ [फा सिक्का]

सिक्क—न पोट (प्र) शिकम पदा [फा शिकम्]

सिकरण—णी, सिकारणे—शिकरण, शिकरणे पदा

सिकल—वि पुढील उजवा पाय व मागील हावा पाय पाडरा असलेला (घोडा) असा घोडा वाईट समजतात —अक्षप ११०४

सिकल—ही साफ, स्वच्छ करणे, शिल्ई देणे, पाजळणे (हत्यारे, शस्त्रे) [अर सैकल] ०कर-गर-गार-उ हत्यारें साधुसुख करणारा, त्याचा उजवून घार लावणारा, शिकल्यार

सिकवण-वणी-विणें सिकवासिकच सिकस्त, सिका, सिकाऊ, सिकार, सिकारणी ण, सिकाळी, सिकील सिकें, सिकेकाई—इ शब्द 'सि' नें आरम होणाऱ्या शब्दांत पदा

सिकस्त—नि परामृत शिकस्त पदा 'त्यास निकस्त कूनन बरवान गोळात घातला' —इम १०३

सिका—उ शिका पदा सिकारंद—उ शिका कलेले 'ऐवें खत रायें सिकावई दिवले' —मव ३६

सिकायत—ही (माळवी) तकार, क्रियांद 'त्याचा घालून या, गाहीत बडेसाईबाळवे सिद्यान कर' —विक्षित ११०० [अर शिषायत]

सिकारा—उ एक मडकें —महाप ० २६३ [का झुका]

सिकाल—नि कपाळावर दोन अगुलाएवढा रुंद व लांब पदा असलेला (घोडा) हें शुभ लक्षण आहे —अक्षप ११०५

सिकेकाई—ही (प्र) सिकेकाई पदा

सिकल-कर-गर-गार—सिकल सिकलकर पदा

सिका सिकेकाटार—द्वौत-चरकार—शिका ६० पदा

सिक—नि सिपकलेले, सेचन कलेले [स]

सिकय—न (शाप) नेग (६) सजर सेरीन [स]

सिवियक—न-वि मेणापा, सेरीनचा वडा० सिवियकाल, सिवियकाल

सिखर, सिखरमणी, सिखरणी-विणें सिखरट निगरवट, सिखरें सिगा, सिंगाडा सिगी—

सि नें आरम होणाऱ्या शब्दांत पदा

सिंगा—ही शींग पदा १ टोळ अग्रभाग बापेचिया

विग। बणी हो लविला लागे। —झा १०१४२ २ मयादा

अवधि 'तुम आमुन्याची माली गि।' —रावि २५५४

३ कळस, गिखर 'सखळ सापनाचें पळ। झानचा गिखि

कळा।' —दा - ६३० (माप) सिगेला येणें-लापणें-

(२) चपची मयादा घटने कळस हाणें 'तुघा ह्या त्रि

२२ अजे माप। विदाग सनाप झाला तुम।' —जुगा १५४५

'जिनुनीचें तत्र एरवडे। बरपण विवि अणें।' —म्य १६

सिंगन—उ घोड्याच्या अगावरील एक भोंवरा हे दोन्ही कानाच्या आत असल्यास वाईट —अक्षप ११००

सिंगरो—उ (गो कु) कारवारच्या बाजूला रानात आठळणारी गिगट रणाची मोठी चार

सिंगसिंगोटी—(प्र) सिंगसिंगोटी पदा —वाडबावा १३

सिंगलद्वीप—न सिंदलद्वीप (अप.) ; लका

सिंगा—ही (गो) मास भाजण्याची काठी

सिंगाडा—उ बडुकीची दाळ ठेवण्याचें सिंगासारखे माहें, सिंगाडा पदा —वाडबावा ११६७

सिंगर—न (गो) पदार्थ भाजण्याचें पाळणीसारखे माहें

सिघ-ग—उ सिंह शक ८१० मधील एका राष्ट्रकूट ताम्रपत्रात हें रूप आढळलें शीख रजपूत दामारच्या लोकांत नावापुढें गिग जोडण्याचा प्रघात आढ उदा० गोविंदसिंग, जयसिंग ६० [स सिंह, प्रा विघ]

सिचक—न सिचन, सिचणें 'बदनेदकाच्या सिचका।

मागे धुळीतें शमविलें।' —झै ११९९ [स] सिचणें-

एक गिगळणें, लहान येवानी मित्रविणें, सिचणें पदा 'ह्या-

मिधु दुग्धा माखल द्या। सिचाचें आता या कृपायुते।' —जुगा १०९४ [स सिचन]

सिचन—न सिचण्याची क्रिया, वयां 'अने मूळ सिचणें सहजें। शाळा पत्र सतोपनी।' —झा १२५ [स]

सिचवणी—न सिचण्याचें पाणी, पदार्थ, 'घाडूनी लोडणी पडलें अगणी। सिचा सिचवणी

वीथें बरी।' —जुगा ००१८ [सिचणें+पाणी] सिचित-नि

सिपळेले, सिचणुष

सिज(श)णें—सिजो पदा 'एन्ही तोवि अमि सणें

सिने। तरी वगडा हाय।' —झा ७६५

सिझा—ही लोडणा, पैजा ६० चा ध्वनि, घुसराचा

आवाज गिजराचें व्यावृळ सोप झाले।' —मारड ७५९

[स सिझा]

सिजील—अ दासला, (दसरी) नोंद 'तेच सुदीचे

वित्रापुरक काजीची सिजील आहे' —गोदसा २३ [अर

सिजिन्ट]

सिडी-दी—का १ (प्र) गिरी पदा २ (खटकल

कळत्या) पायन्या गिरी दरी अरस।' —दावि २४४

सिण—उ (प्र) शींग पदा हे असो गिण गुगथा।

लहानी ला।' —झा १०८०

सिंगार, सिंगया(घा)रणें—टूतर, शुभरणें पदा

'जवि सिचवका सिंगार।' —दावि ४६०. 'गिगप रनि लीते

हो।' —बगीस ८९४

सित-स-वि ६, सहा [अर गित] सितैन-नि साठ [अर]

सित—न प्रत्यया, धनुष्याची दोरी, शीत शीत पदा
-अम् ६ २५ 'सित घडउनि त क्षणी' शर लाभिला तत्काळ ।'
-वकीस्य १४ १३४ [व प्रा सित्य]

सित—नि गुप्त्र, पादरे, भेत 'सित-कृष्ण तोय भासे
अघायी पावली जिथे गला ।' -नरहसिंहृत गगारत्नमाला [व]
० धातु-प्र बद् सितोपल-प्र १ दृष्टिक १ सखीसाक्षर
[स सित+उपल] सितोपलदि चूर्ण—न सखीसाक्षर (११
तोळे), वृत्तालोचन (८), वचची (१०), दासविनी (१) यांचे
केलेले चूर्ण हे हाथीताप, अरवि इ०वर उपयोगी आह

सितवण—प्र न (प्र) शितवण पहा
सितडणें, सितडा, सितडी, सितवड—शितवणें इ०
पहा

सितणें—कि (व) शिवणें, स्वयं करणें
सितर—प्र टक मूल 'पहिला शाहाजिया सितर ।'
-मुआदि ७८९ सितरणें—अकि कपविणें, टकविणें रीत
रण पहा 'दुर्गाबा ऐसा जाण । त्यासी क्षणाक्षणा सितरी
मन ।' -एमा १११७८, -झा १४ ३४२. सितरू—नि
पचव्या, टक 'घाट शुभ कातर । लड तुमुं दितरू ।' -दा २
३ १९

सिताड—न (विणकाम) कर्णीत असलेल्या बसाराण्याचे
फिरके धरणारी कामनी

सिताफळ-ळी—(प्र) शीताफल पदा
सिताच—वी—शिताच—वी पदा
सितार—वी (दि) सवार पहा [फा]
सितारा—प्र १ तारा -वेदि १४४ २ देव, नशीब
[फा]

सितासवाती—वी (व) चित्रा आणि स्वाती नक्षत्रें
(शतकरी लोकात रुढ) 'सितासवातीच्या पाण्यानें बहार
केली' [चित्रा+स्वाती अप]

सिती—वी (एकविटी) अरुद गित पवरी
सितोढा—प्र १ यें बण (पाणी, पाऊस, वर्षाव इ०
चा) (कि० उडणें) २ वृष्टि शिंपणी [सिचणें+सदा]
सिताहणें—अकि सितोरे पडणें तुपार केणें (पावसाचे)

सिद् सिद्ध सिद्धा—शिद शिदळ, शिदा इ० पहा
सिद्धणें—अकि छडणें, कापणें 'देवही सिद्धां तया । काय
खडु होईल ।' -झा १८ ६४३ [स सिद्ध]

सिद्धर, सिद्धर—प्र न सिद्धर पहा 'सकल सिद्धराचा
टिक ।' -मृपाळी 'विस्तीर्ण मस्तकी उदर । सिद्धर बघिला ।'
-दा १२ १० [स]

सिद्धाद्य—न (प्र) मिथुनार, मिथुनी 'मातियाचे
आधार । तसे पुढीलें मिद्धा ।' -गिणु ६९५

सिद्धेराई—शिद्धेराई पहा सिद्धीरो—जी शिद्धी पहा
'जैसी लीची मिद्धी ।' -गिणु ७६८ -सारह १ ८०

सिद्धी-ळी—प्र इच्छी शामल आदिर्कतील एक जात
[अथिरीनियन]

सिद्ध—प्र १ ईश्वरेति प्रयत्नार लेखक उदा० व्यास
२ गूढ-अविद्य-वर्तमानाचे ज्ञान असलेला, दृष्टा, साधु ३ अणि
मादि सिद्धी प्राप्त झालेला, योगी ४ मुक्त पुरुष -दा ५ १०
१० ५ एक उपदेवाचा वर्ग ५ त्यातील व्यक्ति 'येर गुरसिद्ध
धिमर ।' -झा ११ ५० ६ ६ (उद्यो) एकविभाव योग [स]
-वि १ सपविळेलें, गुरे केलेलें २ व्यापित केलेलें, सत्य म्हणून
दाखवून दिलेले, पुराव्यानें सों केलेलें, प्रस्थापित ३ निकाल
केलेलें, तोडलेलें (भाडण, खटला) ४ बनविलेला, तयार केलेला,
रचलेला (नियम, घना, कायदा) ५ पकविलेले शिजविलेले
(अन्न) 'जैसी गिद्धमाध्य मोजनी । सुती एबी ।' -झा ३
१८ ६ चेव्याजोवें, तयार केलेलें (बोदन, इ०यें मिसदन-
बोवच) ७ तयार ठेवलेला, असलेला (कामास योगावयाचा
माणूस, जनावर इ०), मुद्दाम सोळवलेला, वाट पहात अस-
लेला, राहून ठेवलेला, सज्ज, तयार ८ कुशल, निष्पात
९ शायत, घड्याळट 'जय हें सकल सिद्ध जाहे । हात घाला
वया पाय ।' -मुगा ७२९ १० प्रत्यक्ष, मूर्तिमत 'जरी
प्रकट सिद्ध करवतो । तरी सुद्धा आधीं भाती ।' -झा १८ ७८ ११
अनुविम, सहज असणारा 'नित्यसिद्ध परमेश्वर मासे स्वल्प
शुद्ध जाणती ।' -एमा ११ ११२७ १२ सुवांरच्या प्राप्त
झालेले 'बायोनि कर्मरम उचित । न करिताचि की सिद्धवत ।
-झा ३ ४५ १३ (व्या) गुणधर्मयुक्त, मूर्त याच्या उलट
साधित=अमूर्त १४ (भाषा) मूळ, अणु-पत्र (शब्द)
याच्या उलट साधित शब्द (समासात) (सिद्ध शब्द उत्तरपदीं
असतांचा) -अनुसव-उपाधि-ओवधी -क्रिया -व्याय-लोक-
व्याकरण-स्वभाव-सिद्ध ऊन प्रत्ययात यांतुपाधितापुढें नहमीं
हा शब्द येतो उदा० कलन-मोघून-शिवून सिद्ध (याप्र)
सर्वसिद्ध आणि खुलीस पोतेरे-तयारी होव्याच्या कार
आधीं तयारी झालेल्या सांगणाराबद्दल वापरतात ० तत्त्व-न
ब्रह्म ० ता-जी तयारी सर्व सिद्ध असणें ० पादुका-कीअव
ज्या पायांत घातल्यानें वाजळ तिडटे जाण्याची शक्ति प्राप्त
होते अशा पादुका 'करशीर होमी दत्तात्रेय सिद्धपादुका ।'
-सम ३ २० ० पुरुष-प्र १ अणिमादि सिद्धी प्राप्त झालेला,
योगी, भाषिक २ ब्रह्मस्वरूपा विलीन झालेला ० प्रज्ञा-की
पूर्वजन्मातली या जन्मीं मिळणारी बुद्धि तिचे सिद्धप्रेक्षेने

लागे। मनवि सारस्वताते दुभे।' - शा ६ ४५४ ० मीळी-ति
 श्रेष्ठ सिद्ध पुढर 'अजययात्री सिद्धमीळी।' - गुण २० २
 [निद+मीळी] ० योग-३ पाठशिरदे भाणि त्रिरे यांचे पूर्ण
 हे अतिसारात तांदुळाच्या पुण्यातून घेतात - योर १ ४१५
 ० रस-३ १ अमृत 'ब्रुमाय भरीव। निदरासांचे कोटी।' - शा
 ६ २५५ २ पारा ० लाहू-३ संघटी चतुर्थास कणकेच्या उकडीचे
 केलेले लाहू, मुत्तुळी - द ८ १६ ० घट-३ कामना पूर्ण कर-
 नासक 'त्या सिद्धवटा सावित्री सपूर्ण। सीता देवून नरस करी।'
 ० घट-किं सिद्ध शास्त्राप्रमाणे, एहीत परून 'एका विष
 याचा वाद पडल्यास इतर विषय सिद्धवत् प्यावे सांगतात।' - वि
 (शाप) एहीत, चरे मानून चाललेले 'सिद्धवर पदे' (६)
 पोरुलेटून [स] ० साधक-३ अर एकाच कष्टकारस्याना
 तोल मळी आपणे ऐक्य बाहेर समजून न दतां, सगनमतां
 दुसऱ्याला फाविण्यासाठी एकेनेंशांचा पुरस्कार करणारे (एकानें
 सिद्ध पुढर बनावयांचे व दुसऱ्यान त्यांचे स्तोम माजवावयाचे)
 [सिद्ध+साधक] ० साधन-न १ सिद्धीचे अगुत चमत्कार
 दाखविणे, जादू किंमया २ सिद्ध असलेली वस्तु पुढां सिद्ध
 करण्यास लागणे तर्कशास्त्रात हा एक दोष मानत आता 'हू
 योर काहेस असें जोरालाच म्हटले अजता सिद्धमाधन दोषदोतो।'
 ० स्थाळी-ली पाहिजे तें अण पाहिजे ते-शां विपुल निघावें
 अशी (कोणी सिद्ध पुढां दिली) थाळी, पात्र सिद्धण-
 कि १ सिद्ध करणे 'तुलदाया पैला सिद्धी।' - पाटणदिलालेख
 वने ११२८ २ सिद्धीस जाणे 'मोक्षमूलकृपाजीवन। जणें सिद्धे।'
 - शाप्र ९१ सिद्धाई-छी १ चमत्कार, सिद्धमाधन २ दैवी
 चक्ति प्राप्त होणे सिद्धि पहा सिद्धानुवाद-३ सिद्ध गोष्टींचे
 वर्णन 'तरी सिद्धानुवाद लाहो। आपडी वर।' - अमृ
 १० १२ [सिद्ध+अनुवाद] सिद्धाधन-न दिजेणें, ६० सत्का
 शनं सिद्ध कोलेले अन्न, तयार, खाण्यालायक अन्न [सिद्ध+
 अन्न] सिद्धार्थ -वि १ ज्याचा उद्देश मनोरथ सिद्धीस
 गला आहे असा २ गौतमपुढ [सिद्ध+अर्थ] सिद्धार्थी-३
 जेचनचा स्वत्वर सिद्धावस्था-ली जीवन्मुक्तावस्था प्राप्ती
 स्थिति - नीर ३६७ [सिद्ध+अवस्था] सिद्धाश्रम-३ १
 सिद्धावस्थम पोचलेल्या सुनीचा आश्रम 'जावें सिद्धाश्रमांत।'
 - रावि ७ १० २ हिमालयातील नरनारायणाश्रम 'सिद्धाध
 मासि पवि विश्व जया सिद्ध सादना गाते।' - मो उद्योग
 ८ २७ [सिद्ध+आश्रम] सिद्धासन-न योगासनचा एक
 प्रकार कामवासना नाडींशी काण्याला याचा उपयोग होतो
 - सयोग ३२३ [सिद्ध+आसन] सिद्धि-ली १ दैवी शक्ति,
 अणिमा २० अष्टमहासिद्धी 'देवें विपश्य हे तैसे। पावती सिद्धि
 येनि मिणें।' - शा ३ ३१३ २ आश्चर्याकार अपूर्व सामर्थ्य,

कौशल्य ३ तपचर्येचे निवा दवता भक्तीचे फल ४ परिपूर्णता,
 समाप्ति, संपादन, उद्दिष्ट साध्य होणे 'तें मनोरथ सगें नव्हे।
 ए-दवी सिद्धि येलेचि आहे।' - शा १३ १३३ ५ पुराव्यानें
 स्थापना, संस्थिति, प्रस्थापित होणे (मुद्रा, मात्र आरोप ६०)
 शावित्री 'अंत काणही अनादि। प्रवाहरूपें त्याची सिद्धी।'
 - एमा १३ २४५ ६ निर्णय, निकाल, तज्जोड (माहण,
 सार्लें ६० ची) ७ घटना, बनावणी, माडणी (कायदा,
 नियम, ६० ची) ८ सिद्धता, तयारी, (अन्न, औषध ६० ची) ९
 सज्ज असणे (वदरी किंवा इतर काम करण्यास माणूस जनावर ६०)
 १० कौशल्य, नैपुण्य, वाक्चकारी (योगधामर्ष्य, किंमया ६० त)
 ११ मुक्ति, ब्रह्मस्थिति, निर्गुण 'तैसें न होणें निपजे। तें नेष्कर्म्य
 सिद्ध जाणिजे। सर्व सिद्धीत सहजें। परम हेंच।' - शा १८
 १८० १२ यश; विजय, उत्कर्ष १३ सामग्री, साहित्य 'परि
 त्याच्या आहे सर्व सिद्धी।' - रामदासी २ ११८ १२ [स]
 सिद्धीस-आणणे-नेणे-पुढें करणे, तशीच नेणे, यशस्वी
 रीतीनें पुढें होणे, तशीच जाणे ० स्थान-न मूळ ठिकाण
 सिद्धात-३ १ प्रमाणापुरीधानें टरलेला निर्णय, विचार-
 गतोपनादिदार्थ फल २ प्रतिपादित तत्त्व प्रस्थापित सत्य ३
 तत्त्वांचे कथन, परमतत्त्व 'जे वडे शास्त्राचें सार। सिद्धात धादात
 विचार।' - दा ५ ९ ७७ ४ विधय, निणय 'अखेरीम त्याच्या
 मनात सिद्धात होऊन तो म्हणाला.' - मराठी ६ वें पु (१८७५)
 १८६ ५ निश्चय, प्रमेय, सारणी (६) यिअम ६ ज्योतिष
 ग्रंथ उदा-० सुयसिद्धात ७ (ल) पक्की, बल्लेप, गोष्ट [स]
 ० मार्ग-३ युक्तमार्ग - दा ४ १९ सिद्धातित-वि
 सिद्धात म्हणून मिळित केलेला, प्रस्थापित सिद्धाती-वि १
 सिद्धात ग्रंथ पडलेला २ प्रयोग करून पाहणारा, सिद्धात ठरवि
 णारा ३ कोणतेहि सत्य तत्त्व वगैरे प्रस्थापित करणारा
 सिद्धक-३ (स्थापन) ज्यापासून साक्षर तयार होते असा
 एक साधनानिक पदार्थ (६) डेक्सूनिन - राको ५ १७
 सिंध-सिंधु पहा ० भैरवी-ली (सगीत) एक राग
 यात पडूज, तीव्र रूप, कोमल गांधार कोमल मध्यम, पचम,
 कोमल पेकत कोमल निपाद हे स्वर लागतात जाति सपूर्ण-
 सपूर्ण वादी मध्यम सवादी पडूज मानसमय दिवसाचा दुसरा
 प्रहर सार्वत्रालिकदि आहे अवरोहात कोमल ऋषभ घेतात
 सिंधा सिंधापाणी-सामुग्री ६०-शिधा ६० पहा
 सिंधापा-३ सिद्धता तयारी 'भक्ताचा करिशी सिंधापा।'
 - मुआदि ४८ ३९ [स सिद्ध]
 सिंधु-३ समुद्र, उदधि 'पे सरित्तेचि ओढें। सिंधुजळा
 मीनलें घोषें।' - शा ८ ८४ २ एक मोठी नदी ही पंजाबातून
 बाह्रात येऊन अरबीसमुद्राला मिळते ३ या नदीकाठचा एक

प्रदेश, सिंध ४ हत्तीच्या गडदकळतून बाह्यागारा गद ५ (रसायन) एक धातु (६) सोडियम—खी (साया) नदी [स]
 ०क—वि १ समुद्रांत उत्पन्न झालेले, सामुद्रिक २ सिंधुदेउजें, सिंधुमातींत उत्पन्न झालेले ०कफ—३ समुद्रजें, समुद्रमागरी [स] ०घुचित—१ (राप) सोडियम बेक्झिट ०दुर्ग—३ १ समुद्रतील शिंपा, जजिरा 'नाना सिंधुदुर्ग सिंध्य केले।'
 —सप्र १२३ २ मालवगवा समुद्रातील शिंपा ०नद—३ एक महानंद, सिंधु ०पुण्य—नपु शब्द [स] ०रूपण—न संश्लेषण, खाणींतील मोठ

सिंधुर—३ हत्ती [स]

सिंधूरा—३ (सगीत) एक राग यति पड्डम, तीव्र ऋषम कोमल गाथार, कोमल मध्यम, पचम, तीव्र धैवत, कोमल निगद इ स्वर लक्षणता आरोहात गाथार व निगद वर जाति औहव सपूर्ण बादी पड्डम सबादी पचम गानसमय सार्वकालिक

सिंधोड—वि सरळ, सचा 'तुम्ही सिंधोड'—स११३८ [हि सीमा, सिंधाव]

सिंधोरी—खी (प्र) सिंधोरी पहा

सिनगार—३ (प्र) धृगार पहा 'नारीने करून सिनगार, धुलनिळे वार।'—सावणी

सिनसाळ—वि १ जीणे छिन्न साल असलेला २ क्षणिक, भासमान अक्षणी पडले। बोमयतीं दिनसाळे।'—हा ११ ५६०; १५ १४० [स शीणे, प्रा सिन+साल]

सिनळ—वि (प्र) दिंदळ पहा **सिनळ-ळु—३** वार वार 'जे तुला सिनळु तुशी वाट पाहातुसे।—पच २० **सिनळी—खी** वारिणी 'राजे सिनळि, कडति जाति होतिस'—पच ३०

सि(सी)ना(ने)जोरी—खी १ छातीचे बळ, पाहस, उडोवळ—राव्य ८ २९ २ पराकाष्ठे बल बळजबरी दर बाजियास डुरादी लावून सीनेजोरीने शिळा घ्यावा'—पेद १० ५५ ३ सामर्थ्य, प्रताप 'रैयत मुखामधी ठेविली बाळाजीपताने छत्रपतिच्या सिनाजोरी'—गाथो ९५ [फा सीना=हृदय+जोरी] **सिनाने—वि मिन निराळा 'म्हणोनि मुतेस मवानो। वदिली न वल्लि सिनानी।'—अम्ह १ ६०, —हा ६ ३९ [स छिन्न]**

सिनार—३ १ वेगवेगळेपणा भिन्नत्व 'क्या पूर्वापर सागर। या नामासीचि सिनार। सर आखें ते नारी। एक जेये।'—हा १८ १५८८ २ (कों) वेगळा साटा सचय गुप्तसमूह एके देखे परि सिनार। न सोदी पै।—सिख ५९ [स छिन्न]

सिनाळ—खी (गे) सृम [६ सिमळ, पोडु सिनाळ]

०करप—कि सृम काणे ०जाधप—अर्धोगवायुचा सटका बसणे

सिनीवाली—खी अनावास्या (विशदत वसुदेवायुक्त)

'जेते मिनीवालीचे निशिय।'—रयो १ ३५५ [स]

सिने—रि वेगळे, मिन सिनान पहा 'मग कानळा आणि मयी। न दिसे विवचना जेसी। तरी भद्रातामसी। सिनीनाही।'—हा १० ७० [स छिन्न शु+अन्य]

सिनेदराजी—खी छाती, पराक्रम—पेद १० ५५ [पा सीना=छाती+अर दरभ=दर्जा]

सिनेमा, सिनेमाटोग्राफ—३ चलचित्रपट हालत्या चित्रांचा खेळ, साटक [६]

सिंप—सिंपला—विप पहा 'दुग्ध कपिलेंचें सिंपीभर पितो।'—मध्य २५

सिंपडणे, सिंपणे—सिंपडणे, शिंपणे पहा 'जे द्वैत दोप सने। सिंपेविना।'—हा ४ १५१

सिंपर—खी हाट [पा] ०समशेर—खी हाल तलवार

'त्यास चार हुनार जमावात वूल सिंपर—समशेर असे लोक आहेत, करोळ विलकूल नाहीत'—हा ७ १३८

सिंपलक—३ घोड्याच्या अगावील एक मोवरा हा एका हुंदरीवर असल्यास वाईट, दोन्हीवर असल्यास उत्तम—अश्वप १ १०२

सिंपाई, सिंपाईमिरी व्यादा—दाणा—शिंपाई ६० पहा

सिंपारशी सिंपारस—सिंपारशी—रस पहा

सिंपी—शिरी पहा 'करी करी रत्नपट्टीत सिंपी।'—साहद १ ५३

सिंपुटी—खी छिमटी, छडी 'हातीं घेवूनिश सिंपुटी।'—निगा ३४ [सिंपट]

सिंपला—वि धुर—राव्य ८ १९ [अर सिंपल]

सिंपारत—खी बकिलातीचे ठिकाण 'बाक्या सिंपारती हसण्या जवळकरवळ आहेत कीं मधून फक्त एकच रस्ता आहे'—सास २ २१४ [अर सिंपारत]

सिंपारशा सिंपारस—सिंपारशी स पहा

सिंपत—३ करार 'या गोष्टीनें मजकुरात याचें तसा सिंपत जाला'—इम १९५ [अर सत्त्व]

सिंपदी—सिंपदी पहा

सिंपाड—न एक जडाज, शिवाड पहा 'जाहजें व सिंपाडें तुम्हीं परितें आहेत'—वास्तव २ ३१

सिंपाडो, सिंपिका—शिंपाळी, शिंपिका पहा

सिंपीर—न हट्ट शिंपीर पहा चौथानीं क्यारी तनवा धारल्यावर सिंपीर सने राहवें'—पेद ५ ५४

सिधुर, सिरे—अनुक्रमे सधुरी, शिरे पदा
सिम सिमगा, सिमा—अनुक्रमे सीम, शिमगा सीमा
पदा

सिधुर-री—क्षिमी पदा 'नागवी माया मोत्याची
जाळी। सिमरी सुपाणी दाणा रयाली।'—एमा ३ ३९३

सिमेड, सिमेंट—न एक चुनखडीची भाजून कलेली
विशिष्ट दूड, सधानद्रव्य हे बांधकामास उपयोगी पडते,
सिमिट [६]

सियारी—क्षी शहारा, कापरे सियारी पदा [शहारा]

सियारी—क्षी डाकीण 'म्हणे काम साधुन ऐकल। हे
भासा सियारी दखेल।'—शा १३ ५०४ [अर सादर=मानिक,
चेतरी]

सियाळ—क्षी (महातु) साल, आवरण 'तचि स्वयंभु
सियाळी। पेडोभताती।'—शिरु २७२ [छाल, छियाळ]

सिर—न १ शिर पदा २ जवियाचा एक हात चौर
मालयानतर हात फिरवून डोक्यावर मारणें सिरें—न शिरो
भाग 'एव्हचीं जगदाकाराचें सिरें।'—शा ८ १५४

सिरंज्या, सिरका—शिरावा, शिरका पदा

सिरचोट—क्षी लकडा, तगादा 'समाजीची शिरचोट
लागली आहू की'—पेद १० ७२

सिरजोर, सिरताज—शिरजोर, शिरताज पदा

सिरड—क्षी (जुनर) जळाळ लाकडाचा साडा

सिर(रि)याणी सिराणी—क्षी, आवड, शिराणी पदा
—शा १६ ३९ 'आनदाची दिवाळी सनी। गेयाचेया दरीनाची
सिराणी।'—शिरु १०

सिरस्ता—शिरस्ता पदा

सिरा—वि डट्टट सिरा पदा —सला ६३

सिराई—क्षी (जुनर) केरखणी, गारणी

सिरियाळणें—कि शुद्धयात मान घालून वसणें —मनरो

सिलक, सिलकझाडा, सिलकणें, सिलकचद—

साखळी, सिलकात्रण-णी—णें सिलकी, सिलमण,

सिलगणें सिलगावण-णी—णें—श ने आरम होणारे ह

शब्द पदा

सिलका—क्षी क्षिणात्रा, सिलका 'सल सिलका आणि
सारे।'—दा ३ ७४

सिलपी—क्षी (व) डलपी [छिलणें]

सिलयसी त्या—वि (व) शोपी, युलहीसी मुल्या

तर सिलयत्या निघाला ' [२ हि सिलय=सलपता]

सिलसिला—१ शिलसिला पदा २ वळण परपरा,

सयध राजाजी सापाजी भोसल्याजी बोलण्याचा 'सिलसिला

होवाच '—पेद ५ १२ ३ याजना, तजोज सिलसिलाट—
उ उपद्रव

सिलारपेसानी—वि कपालावर चक्कासारग्या रदान
वागेळा टिळा असणारा (घोडा) हें शुभलक्षण आहे
—अश्वप १ १०४

सिलावट, सिलाट—वि पाथरक —शिदि ४१४ [रा
शिला, हि सिला]

सिलिक—क्षी पेटवणी, बती दणें 'जलदीनें दूध वरणें
नाई तर तोफास सिलिक हाईल'—भाव ३० [अर शलक म
शिलगणें, शिलक]

सिले—न हत्यार, दाख 'भोडियासी सिले व राजतासी
सिले व टोप'—इम ७ —वि हत्यारपद 'हती आणज्जु सिले
वरविले'—आदिसद १०४ [अर सिरडू] खाना—उ हत्यारें
ठवण्याची जागा, दाळागार 'बकचकीत खुर सिलेखाना।'—
—ऐयो ११५, —हिल्ड ५३ सि(सी)ळे टोप—उ शिराजण
—गुना ३०२१ सोलेगेप अनेक हा निवडता ते लोकही
भागले।'—साहद ३ ४५

सिलेदार-री, सिलेदारीदंग सिलेपोस-पोस्त,
सिलेभाह्यानिशीं—शिलेदार इ० पदा

सिंघ—क्षी मर्यादा, सिंव पदा सिंधूची सिंव न मोडे।'—
—अश्व ७ २६१ [स सीमा]

सिंघण सिंघणापळ, सिंघणें—सिंघण—णें इ० पदा
सिंघणा—वि निश्चित 'धोखरा देख सिंघणा। उदुनि
वसे तो शहाणा।'—गीता २ ८२ [स हवपू हि सोना]

सिंघणी—क्षी शुद्ध आणि शिस्त याना जोडणारी सिंघण,
यामधला भाग सिंघणी पदा 'संघ्य तें नळीं ठेविजे। तणें
सिंघणीमध्यु घोडिजे।'—शा ६ १९४

सिंघरा, सिंघराई सिंघसेजारी—सर सरणें—
सोयरा सिंघराई—य सिंघावजमा—मिळकत सिंघार,
सिंघारलेंपाक सिंघासोव, सिंघी सिंघीमाळ-ळी,
सिंघेरा—श मध्यें पदा

सिंघितणें—कि स्वीकारण, मानणें तैसें गुना कलें
मातें। आपुल म्हणोन सिंघितलें होते।'—मुआदि १० १२०
[स सिंघि]

सिंघि—(प्र) सिंघ पदा

सिंघ सिंघ-संभावना सिंघाई सिंघाचार, सिस
कारी—सिंघ इ० शब्द पदा

सिस, सास—न कोडें, शीर्ष 'सिसा परता नाई
दड। ऐसें बोलती उदड।'—दा ४ ६ १६ [स शीर्ष, प्रा.

सिस्स [सिस्स-प्र अर्धसिस्सो, एक मस्तकरोग सिस्साळ-
ळी-सी शीपैपकि, मुडाबळी ' पागी उमे टाड्नि घुबळी]
प्राप्तकभराभी सिस्साळी । ' -हा १० २५३, -मुगादि ३७
२५ [सिस्स+मालि-ळि]

सिस्सफूल-न होण्यातील अल्हार, सिस्सफूल ' सिस्सफूल
घरि माया भांग टीळा कपाळी । ' -साहद ६ २२ [शीस+फूल]

सिस्स-चा-धी-पेल, सिस्सा-त मध्ये पहा
सिस्सारी, सिस्स, सिस्स-सिस्सारी, सिस्स, सिस्स ६० पहा
सिस्सामेस-न (माण) दुखणेवहाणे

सिंह-प्र १ एक थेट पद्य, मृगराज २ (समासात
उत्तरपदी) थेट, वरिष्ठ व्यक्ति उदा० पुरुषसिंह, पंडितसिंह
३ (ज्यो) बारा राशीतील रांची रास [रा] ० कटो-
सी सिंहाप्रमाणे बारीक कपूर असलेली ही बारीक कपूर हे
सौंदर्याचे एक लक्षण आहे ० कंठपित (वरण) -न (चुच)
पाय सरपटत पाठीमागचे बाजुम नेलन दोन्ही हात आकुंचित
करणे ० केदार-प्र १ सिंहाची आयाळ २ एक वनस्पति
० ताल-प्र पनरून ओढलेले दोन हात ० दार-न मुख्य
दरवाजा, प्रवेशद्वार (राजवाडा, बिदा ८० बे) , दिव्हीदरवाजा,
० मादू प्र १ सिंहाचे ओरडणे २ (ल) युद्धाची आरोळी,
युद्धाचे आव्हान ० सिंहाद केला बोरी । उपराउपरी घावि
गले । ' -एहस ८२० ३ मोठा, भयकर आवाज, ओरडा,
गजैना ' विजय जाणोनि तदा कळे बहु सिंहाद हपनि । '
-मोक्क ४७ १५ ४ ववळात निर्माणुप सियदीतदि, एखाद
पेळी आवून निवेगारा गभीर, खोल आवाज ० चिक्रीटित
(वरण) -न उजवा पाय पुढच्या बाजूस अलात करून,
हावा पाय मागच्या बाजूस घळवून कनिष्ठिकेच्या बाजुने मंडळ
करून टाचेवर टेंकविणे ० रूथ-प्र शुल सिंहासाठी येण्याचा
काल हा काल सुमारे १२ महिन्याचा असतो हा वारा
वर्षांनी एकदा येतो ही पर्वणी शुभ, पुण्यप्रद मानली जाते
' की श्लोक सर्वतीर्थ संपातु । जाला धीगीते गये आतु । जे अजुन
सिंहस्थु । जाला म्हणोनि । ' -हा १८ १६७५, -मुगा २७७५
सिंहल सिंहलद्वीप-न लका, सिलोन सिंहाडा-प्र मोठा,
मयेवर सिंद ' न समती दरीमाची सिंहाटे । तसे दाख दिखतो
रागीट । ' -हा ११ ३४४ सिंहावतार-प्र (सिंहासारखा उग्र
अवतार) १ (ल) अतिशय रागावलेली स्थिति, भयंकर क्रोध
(कि० धरणे, धेज) २ (चुकीने नरसिंहवतार) सिंहाव
लोकून-न (सिंहाप्रमाणे वारवार भागे दृष्टि टाकणे) १ मागचा
इतिहास पाहणे, पूर्वेत लयात येणे, त्याचा विचार करणे,
(उत्तरोत्तर प्रगति होत असता) ' सिंहाबलोकने करून । पहा
मागील अनुसंधान । ' -ह २५ ४७. २ एक न्याय प्रमालोचन

पदति [सिंद+मळोळन] सिंहासन-न १ देव, राजा ६०
५ वयावयाचे आसन, पीठ, गादी, तफ (अद्या सोन्याच्या
दिवा मौल्यवान पदार्थांच्या आसनासाठी सिंद असत म्हणून हे
नांव) -एमा १०.६०६ २ राजधानीचा प्रांत, परगणा
' शयबाग सिंहासन ' -भोजताम्रपट टोके ४१० १ एक योगा
सन -सयोग ३२१ [सिंद+आसन] सिंदिका-ची राडूची
माता, एक राक्षसी. ' तो सिंदिकेने बदन पसरिले । छायापुत्र
घाविले । ' -रवि ११३९ सिंदी, सिंदीण-सी सिंहाची मादी
सिंहतुळाना-प्र १ आरोग्यस्वाते -सने दिा व ९९
२ नेहपाया [वर सिंदुखाना]

सिंहघार-सी (वे) शिंयावठाचे जातवे
सिंहाड-न मोठा आर्त स्वर ' बोसानी सिंहाडे छटिनी ।
अपरे सिंभेथे । ' लिपु २ १२ २६

सिंहाणा-ना-रि (महातु) शहाणा ' सिंहागेडा देवा
विगेवा । ' -शिशु १५३ [सं सतण]

सिंहानक-प्र घोड्याचा एक रोग, दिंगाडा -अक्षप
२ ३३

सिंहार-न कैराचे लाडूक सीदार पदा -हार
सिळा, सिंहापाका-पाजार-यिच्या-वेळ, सिळा
ससमी, सिळोषा- ' दि ' मध्ये पदा

सिंह-प्र शिष्य ' वसिष्ठासि दि वरें काहि ६०५ । '
-वेव ५१ [सं शिष्य]

सी-रि सीन जशिषप्र १०८ [का सिद्ध]

सीक-को सिद्धा, सीक पदा ' आता नचारे लावीन
सीक । ' -उपा ५४ -एमा २४ २४०

सीकल-वि पात्रलेले, शिकल पदा ' जसे खडूग सीकल
होता । मग भय कायते धातु जिक्ता । ' -नव १० १७

सीप-सीप पदा

सीग-शोग पदा कुळप्रभनें रुपासि आली । वरवपणा
शोग चढली । ' -एहस ७ ६

सीपट-न शिंगट पदा ' मणी होता सीगटाचा । ' -दा
५ ६ ६२

सीगवट-टी-ची (महातु) (ल) शुगाररचना ' जे
मोषकेचा हाटी । शरीराची कवनि सीगवटी । ' -भाए ४०६
[शुग सीग+वट प्रत्यय]

सीण-प्र कडू शीण पदा ' वषा अधिकारीण । वक्तु
त्वाचा करी सीण । ' -दा २ १० ११

सीत-मर्भे अर्थी सीत पदा १ यदी ' पिडा होते सीते
खटपट जनीं दस घटती । ' -दावि २२४ २ ज्या धनुष्याची
दोरी ' सीत लाऊन सोडिला बाण । ' -जे २०.११९ (वाप्र)

सीतापुढें मोठ खावप-(गो) कामाच्या आर्षीच त्याविपरीत
वोव मारणें

सीतरणें—कि फवविणें, टशविणें. 'सीतारोनी नाचा जना।
पाशी उदर आणि शिष्ट ।' -मुनव १० १४९

सीता—खी १ रामपत्नी, रामायणातील नायिका, पंच
कन्यांपैकी एक २ स्वर्गातून मेरुपर्वतावर पडल्यानंतर गंधेचे जे
चार प्रवाह झाले त्यापैकी पूर्वचा प्रवाह बाकीचे तीन म्हणजे
अलकनदा, भद्रा व यमुना ३ वृक्ष, वनस्पतिदेवता ४ (साकेतिक)
अर्धा रुपाया, अंधेली [स] म्ह० १ सीता बीं सप्रमय = (सीता
दे निचा लष्ण्यास सिद्ध हो असा रावणास रामाचा निरोप) कठीण
अटी असल्यावेळी हा प्रयोग वापरतात ५ (व.) सीता गेली
वनवासा, मला लागली कर्कशा=चागली गेली व कैदाशीण आली
० घवरी खी घवरी (वनस्पती) चा एक प्रकार ० देवी खी
पीठ काढनाला महारासादीं तसाच राहून टेंबलेला पिकाचा
भाग काही ठिकाणी खळ्यावरची रास नेल्यानंतर तेथें जे धान्य
राहतें त्याला म्हणतात या धान्यावर महाराजा इक्ष्वकु असतो
० फळ-ळी-खी न एक फळझाड व त्याचें फळ सीतेचा
पोव्हारा-एक प्रकारची मोठी कवडी, कवडा सीतेचे पोव्हे-
न एसा जातीच्या गवताचे बी

सीत्कार—उ हसू असता ध्वनि, हु खाचा हलका ध्वनि, दात
मिळले असता आत बारा ओठून काढलेला आवाज [स घ्न]

सीत्कारणें—कि फेंकणें, धुडकावणें 'मोटका काळासी
सीत्कारी ।' -भाए ४५९ [छिद्+कारणें]

सीधा—वि १ सरळ २ प्रामाणिक, निष्कपटी ३ विना
हु ख-सकट 'आता हू इपुन कशी सिंधी सुटतेस तें मी पडातो ।'
-स्वप १५४ [हिं] सीधे वारस-उ अव. बापानंतर शुल्का
याप्रमाणें वारस, याच्या उलट तेवेवारस 'पेशव्यानीं सीधे वारस
व तेवेवारस याजकडे इनामें चालविल्यामदल उदाहरणें आहत ।'
-इनाम १०१

सीनसाळ—सिनसाळ पहा

सीना—उ (जविया खेळ) आपल्या हातातील जवियानें
जोडोदाराच्या छातीत धडोमध मारणें [फा सीना=छाती]

सीम—वि १ तिसरा -रा ८ ९५ २ तिसरी प्रवृत्ति, कनिष्ठ
(जमीन) 'सर्व हल्लीं जमीन अवल इम सीम तिही प्रतीची'
-वाचसमा १ ३७, -नाहय, वा १ २०३ ३ तिसऱ्या दर्जाचें,
देशाची एक जात -मुल्या ९६ ४ (विणकाम) जरीच्या
काठाची एक जात [फा सिलुम्]

सीम—खी सीमा पहा 'तेणें होय देहपम । तदनंतर पुरे
सीम ।' -वि उ ७ ८६

सीमंत—उ १ वेंसाचा भाग, स्त्रियाची विशिष्ट केशरचना
२ सीमादेशक चिन्ह, सीमेचा श्वेत [स] ० पूजन, सीमंती-
न खी सीमातपूजन पडा 'मग सीमंती आली। बरा बळ पोपली ।'
-कालिका ६८ सीमंतोत्थयन-न एक गंधसंस्कार, सोळा
संस्कारांपैकी एक साळीच्या काठ्यानीं भाग चिंचण्याचा विधि
'मग सातवें मासी सीमतोत्थन ।' -स्वायु ५ २ १८ [सीमत=
भाग+उत्थयन=विचरणें]

सीमा—खी १ मर्यादा, हद्द, अवधि (देश, ग्राम, काल
इ० चा) 'जेणें जेतन्या ईश्वरा मन्ना । देहहि केलें परमसीमा ।'
-हा १८ ३८२ २ (ल) आधिक्य, अतिरेक, कळस, पराकाष्ठा
पडा 'जेणें बोलण्याची जाळी सीमा ।' -दा १० ८ २६ ३ (ल)
अतिशय समृद्धि पुरेपुर, रेलचेल 'त्यावर्षी पडन्यानें मोठी सीमा
केली' [स] ० सांडणें—कि मर्यादा सोडणें, सीमेपलीकडे जाणें
'तेणें येसकीर्ति प्रतापें । सीमा सांडिली ।' -दा १५ २ २१
० सूत्र-न (श्रुति) परिमिति, परिसूत्र, परीष सीमात-
पूजन-पूजा-नखी १ नवरदेवाची गावच्या सीमेवर किंवा
देवळात किंवा त्याच्या परीं जी पूजा करतात तें, श्रीमतपूजन
'राव समोर गेला त्यासी । केलें सीमातपूजेसी ।' -एदव ५
३२ २ ज्येष्ठ अमावास्येला वाराबळतेदारांनीं गावसीमाना
वावयाची मोठ सीमोहंघन-न १ गावसीमा ओलाहणें,
गावबाहेर जाणें २ विजयादशमीस समारंभानें अवश्य करा
वयाचा किंवा धादादिदिनीं न करावयाचा सीमा ओलाहण्याचा
विधि [सीमा+उत्थयन]

सीमूर—वि (महायु) उदट (खी) -दृष्टातपाठ १६
सीयाळी—खी (महायु) घडी -स्थितिस्थळ [स
दीतकाल]

सीर(री)गिरी—खी (महायु) एक प्रकारचें घन 'पालव
छत्रें सीरगिरिआ नाहीं तेथ अतु ।' -धवळे पू ३४ [श्रीगिरि]

सीरणें—न (महायु) साम्य, बरोबर 'कोवळीक घाली
सीरणें । शिरीय पुष्पासी ।' -भाए २६

सील—उ (हिं) पाटा [स शिला]

सील-छा—न बिलखत 'सीलवर मारा न चाले जरा ।'
-ऐणे १९ 'महाबाय सौम्य अखडीत ल्याली ।' -मध्व ३०९
[जर सिलाहू]

सीलद्री—खी (महायु) एक प्रकारचें भारी उगडें, शेलारी
'तव सीलदिया आणिळे अनेक वडें आळकास ।' -धवळे पू ७६

सीव—खी सीमा, मर्यादा, हद्द, सीव पहा [स सीमा]

सीवजारी—उ हडीवरचा, चमारी

सीवकारा—रू—उ (महायु) शिडकावा, दिपहणें
'देहने कस्तुरिजेचा सीवकार ।' -दिपु

सीयणा—उ स्वप्न 'दिष्टी देखिला सीयणा सागवेना।
मुतेले तथा माखिती सीसहीना।'—मुराभयोध्या ७९ [स प्रप]

सीयन—न शिवणे, दोरा बाळणे [स]

सीवन—ही शिप्रमणौच्या वातव्यावरील शिवण [स]

सीया—ही (व) तिकणीच्या दात्यातील मधली जागा

सीस—न बोंरे, मस्तक 'परि साचवि महाभोहाचिये
पुरी। बुडालेया देखोनि सीसवरी।'—शा ११ ४९ [स शीपे,
मा सीस] ० फूल—न (डोक्यातील) एक दागिना, सीसफूल
—वेसीख १ १२१

सीस, सीसक—न शिसे पदा

सीहार—न शेराने लाहूड—गुणा १८८१

सीक्षणें—कि शिक्षा करणे—दावि ४२१ [स शिक्षण]

सु—अच्यय चांगला, बरा, उत्तम याअर्थी नामादिकांच्या
मार्गे लागणारे अव्यय जेव्हा—सुपुन, सुगुड [स]

सुआर—उ आचारी, स्वयंपाकी 'हो सुआरासीचि अन्न
घरी। देरा मोहे।'—शा १७ ९० [स सुद=सिजवणे] सुआ
घणें—सक्ति सेवन करणे

सुजळणे, सुजळणे—सक्ति कार्यप्रवृत्त होणे (जमीनीत
नागर वगैरे) बाळणे 'सुजळताती नागर काहे।'—अमृ ५ ६५
२ माड, पोळ ६० साबावून पानाचा कोव निपणे [स सु=
प्रसवणे]

सुई—ही लहान दामण, कपडा ६० शिवण्याचे साधन
[स सूची, मैत्रि सुव] म्ह० १ सुईचे अग्नी यंत्रिका २ जिडडे
सुई तिडडे दोरा

सुई (वी) ण—ही जियाची प्रसूति मुलभरणे करवून पुढील
थाकतण्याची खटवट करणारी ही [स सु=प्रसवणे] म्ह० (व)
सुश्रीपुढे वृत्त रपत नाही ० णण—णा—नप सुश्रीणीचे काम

सुपर, सुपरणे सुपरतुला—खेरे ६० पडा

सुक—ही (वारवारी) एक हक्क

सुक—उ (क) मपमातीचे मागीचा काटा

सुकट—ही वाळलेला मासा, वाळलेला बोंबील—वि
सुकलेले, वाळलेले [स शुष्क] ० णे—सक्ति वाळणे, शुष्क होणे
ताजेपणा निघून जाणे सुकटा—डया—वि सुकट—(वि) पडा
सुकटी—ही वाळलेला माशाचा सुटा, मुगा

सुक(ख)ड—डी—ही पुरा सालेल व सुकलेला नारळ—वि
सुकलेला [स शुष्क] सुकड—डया—वि सुकटा—डया पडा
सुकडा—उ हिरवट रंगाचा अगार खरले नसलेला मासा

सुकडा—सुकडोजी—वि आजारीपणाने वाळलेला (माणूस)

सुकडी—ही (महाउ) कस्तुरी 'सर्वांगे बाह्याद्यति परि
मळे। सुकडिचेनि।'—अ ७१ [म सुकट; सुकड=चदन]

सुकणा—उ (क) एक जातीचा पक्षी सुकर्णे—सक्ति
१ वाळणे, शुष्क होणे; ओलावा नाहीसा होणे २ नदी, खाडी
६० मधील पाणी कमी होणे, पात्र कोरडे पडणे ३ आजारी
पणासुळे खरीर खीण होणे, बाळणे [स शुष्क=वाळणे] म्ह०
(गे) सुकर्लेले पान नव्य झालेले सांग=निवडयोगी माणमास
मळतेच काम सांगणे सुकर्णावळ—ही सुकर्ण्यामुळे झालेली
द्रवपदार्थाची खरावी सुकतळ—न जोड्यात पावण्याचा घाम
शोधून घेण्यासाठी घातलेला घामव्याचा तुकडा, घामोळे, सोपि
राच्या खालचे घामोळे, अगरखा ६० कामभ्ये काळित अष्टव्या प्रका-
रचे घातलेले जोड कापड [सुकर्ण+तळ] सुकर्ताच—उ भरीत सोने
तापवून दोनो आणोआप चढ होऊ देण्याची क्रिया याच्या उलट
पाण्यात (पाणी ओवून चढ करणे) [सुकर्+ताच] सुकर्ती—ही
नदी, पणुड ६०ची ओहोटी, पात्र कोरडे होणे सुकर्ती भरती—
ही समुद्र ६० चे पाणी उतरणे व चढणे सुकर्वडा—उ उड-
दाचे पिठात मिठ, सुड, हिंग ६० वाटून तळलेला वडा सुकर्वण-
न १ धान्य ६० सुकर्विणे, वाळवण २ वाळविण्याची मजुरी
—ही जीर्णे स्थिति, अशाकता सुक(ख)जत—जीन. वाळलेले
केलीचे पान सुकर्वणी—ही १ क्षप्रेण, क्षीणता २ (व) एक
प्रकारची गवती चढई सुकर्विणे—सक्ति १ वाळविणे २ (ल)
मिस्त्र करणे—मोदी ४ ३१ सुकर्णे—न (वी) कपलेले पीक,
वाळलेले रोत सुका—वि १ सुकर्लेले, वाळलेले २ (ल) लाभ
रहित, उल्लभरहित, पोळ, निरर्थक, अर्थहीन, कसहीन ३ कोरडा,
जेवणाशिवाय (पगार) [स शुष्क, तुल० मैत्रि शुको] सुका
कूल—न एक जातीचे कड, मिठी सुकाट—न (क) वाळवि
लेला कोलवी जातीचा एक मासा, मुगाट सुकाट(ड)णक—वि
कोरडा टणकणीत (जमीन) सुकाड—उ १ शुका पदा २
सोतलील पाखरासाठी उभे केलेले बुजगावणे सुकाताय—उ १
भुकेमुळे होणारा पोटाचा अडका, भुकेमुळे होणारी व्याकुळता २
शुष्क पाहुणपगार, निरर्थक फेरकटका, साफ काकतुली, खरवपटी,
घसमुक्कलेपणा (किं० देणे, बसणे) ३ सुक्याव पडा सुका
सुक(वका)ळ—उ पावसाच्या अभावामुळे पडलेला दुष्काळ
सुका लफडा—डे—उन निरर्थक व्याद, प्रास, अडवण, भांरण
६० सुकाळे—न (गे) सुकर्लेले सुकी(क)कळ सुफळ—
न सोलून दप लावून वाळविलेले केळे सुकी(क)पळून—ही
कोरडी, पुनसलेली खरज सुकेड—ही (राआ) वाळलेली
भाज जागा [सुका+कड] सुकी जामोर—(गे) पायया-
शिवाय काम करणे सुक्या—वि (राआ) सुका पदा सुकयो
पोळयो—(गे) हवेतले चणले अनवे माले
सुकद—उ कांडा ६० भाजी [स]
सुकद—वि करण्यास सोपे, सुगम, सहज मिळविण्यासारखे
[स सु+क] ० णे—सक्ति आनंदविणे

सुकरगुजारा—५ आभारप्रदर्शन [का शुक्रगुजारी]
सुकरमा—५ १ सत्तावीस योगातील सातवा योग २ देवाचा
एक कारागीर [स]

सुंकर्ले—न लहान सुंलग, सुलभी यांच्या कानात, नावत
घालण्याचे सोन्याच्या तारेचे लहानसे वेढाळे प्रथम यानेंच
मोक पाडून मग तें आत ओवतात [स शुक्ल]

सुक्सुक—शी (ना) सुगवा

सुक्ळ—५ सुकाळ, सुगी, स्वस्ताई [स सुकाल]

सुकळास—किति सुकर पदा सद्वज्रत्या, सद्वज्र, योक्ते
पणे, भाषोभाष [स सु+जेस]

सुका—५ (ल) तमाव

सुकाण—णू—न गवस्त विवक्षित दिशेस वळविण्याचे
त्याच्याच मागच्या बाजूस पाण्यात असलेले एक साधन कण
[स सुकण, वर-सुकान] •दार-गीर, सुकाग्या(ण्या)—५
१ सुकाण धरणारा, कणधार २ (ल) पुढारी, मुख्य, नायक.
•यारी—की सुकाण फिरविण्यासाठी लावलेली दोरी सुका-
णूची दाडी—की सुकाण फिरविण्याचा दाबा

सुकाळ—५ १ चांगला पाऊस पडून भरपूर धान्य आलेले
दिवस सुकाळाच्या ढळढळीत २ समृद्धि, विपुलता, सुवता [स
सु+काल] •पुरा—५ अत्यंत विपुलता (धान्य, पाऊस, नफा इ०
•की) [सुकाळ+पुरा] •सौदा—५ अत्यंत स्वस्त मालाची देव
पेव (विशेषत सुकसानीचा दर्शक म्हणून योजतात) म्ह०
सुकाळसौदा आणि हजवणीस काळ सुकाळया—वि १ अत्यंत
विपयासक्त, कामोत्सुक (पुरुष, स्त्री) २ सुखार्थ वारवार
दस्ताव पुलापासून नेहून करून घेत असावे अशा स्वभावाचा
(पुरुष, स्त्री, नपुंसक)

सुकीर-सुका, -कर—५ (अक्षिष्ट) शुक्र तारा [स शुक्र]

सुकीर्ति—की चांगला गवलौकिक -वि चांगल्या नावा
लौकिकाचा, कीर्तिमान [स]

सुकुडदुम—अकि (ना) घाबरणे, गच्चडणे, सदैव होणे,
पाचावर घारण वसणे [सुकुड=सुकुणे, दावणे, आवरणे+दि
डम=सपटी]

सुकुंडो—५ (गो) घुला, सुरवट नावाचा किडा, बुडुडा

सुकुमार—वि नाजूक, कोमल, कोंबळा [स]

सुकुरडडो—५ (गो) घाकूनडडा

सुका—५ पद, चिह्नी, हातरोखा [का सुका]

सुकुत—न १ पुण्याईचे इत्य, सकृत्प, पुण्यकर्म, देवता
समुष्ट कण्यासाठी करावयाचे कर्म (यज्ञ, याग इ०) २ पुण्य,
सद्गुण वि पुण्यवान, सद्गुणी [स] सुकृती—वि पुण्यवान,
भार्मिक इत्ये करणारा, नीतिमान

सुका(सूता)सुक(सूत)—वि भल्लुं, वरेंवाईट, न्याय्य
अन्याय्य, सदसत, वेळावेळ, धावडाशब्द, सव्यापसव्य ' चौपा
गच्चें सुकासुक बोळ नये समजून बोलवें. [स सुफ+असुक]

सुन्ती—की (व) पापरवटाचा दगड फोडण्याचा लहान
हातोडा सुतरी पहा

सुख—न समाधान, मनास वाटणारी स्वस्थता, आराम,
आनंद, सैन, अनुकूल अनुभव, शांतता व विभ्राति, करमणूक व
उपभोग, शांति (समासात) आत्म-रति-विषय-इन्द्रिय-सुख
(समासात पूर्वपदी-विशेषणार्थी) सुखकर, सुखसाध्य, सुख-
खाय इ० [स.] म्ह० सुखच मे दायनच मे—वेनीत राहून शोषा
ताणणे (वाप्र) सकलसुखसंपत्तिवसति—सर्व प्रकारच्या

सुखाची व समृद्धीची खाण (छपमस्त्री किंवा हितवितनाच्या
वेळीं उपयोगात आणवयाचा शब्द) सुखाचा विचार—५
समाधानाची कल्पना सुखाचा भाऊवंद-भागी-वाटेकरी-

खेबती—५ धाडुखेबती, ताज्या धोडपावरील गोमावा
वेवळ चिनीच्या वेवळा सोबती सुपाचा शब्द—५ गोर, सम्य
भावा, मन स समाधान वाटेल असे भाषण, मनु भाषण सुखार्थे

सुखे-सुखे=सुखेनैर-किति आनदांन, तत्परतेन, अत करण-
पूर्वक, सहजरीतीने सुखास पडणे=येणे=वाडणे=तोणे, होणे,
बरे वाटणे. सामाशब्द- •कर-दायक=सुखावह-वि सुख

देणारे, •ढाळ-५ फार घास न देणारे छलावांचे कोषक त्यासुळे
होणारा छलाव [सुख+ढाळ] •दु खभोक्त्व—न सत्ता
रिक्तस किंवा जीवात्म्यास भोगावे लागणारे सुख दुःखाचे अनुभव

•निद्रा—की गढ शोष •प्रसव—५ विनाजायास होणारी
प्रसूति •भाक्-भोगी—वि १ सुखी, सुखे भोगणारा, सुखाचा
वाटकरी २ अत्यंत विपयासक्त •भाग—५ सुखकारक, सोपा

वाटा, टेवा •भास—५ समृद्धीसुखे शरीर सुखे (कि० देणे,
चढणे) •रीण—न जरूरी नसता सैनीसाठी काढलेले किंवा
सुखाने, सोईने केला येईल असे कर्ज •रूप—वि सुखी,

सुखाल, मकटहति—किति काही प्राप्त किंवा अडथळा न होत;
सुखाने सुरक्षितपणे, सुखेनेच •चेंत—वि सुखी •वस्ती—की
१ कोठेहि सुखाने राहणे, सुवास करणे २ वपन, जमीन, वतन

वाडी, वामचद्रा यासवथाची काळजी मागे नसून केवळ पूर्वाजित
घनमचयावर कोणत्याहि गांवीं चिनीखातर राहणे—वि सुख
वस्तु श्रमरहित जीवन कष्टांरा, जीवनाकरिता परिश्रम करावे न

लागणारा •वास—५ सुखवस्ती अर्थ १ व २ पहा •वासी-
की (व) गती चटई (वसण्याची)—वि सुखवस्ती (-वि)
पहा •विणें—अकि सुख देणे आनंदित करणे •शयन—न
•शोज—की १ (शृंगारिक काव्य) चांगला पलंग, अथरुण इ०
२ सुखवारक शोष •शय्या—की सुखदायन अर्थ १ पहा

२ परलोकीं सुख व्हावें म्हणून ब्राह्मणास दान करावयाचा पलंग, विधाना इ०, सुतसव्या पदा ० संतोष-समाधान-
 ५ न आनंद आणि शांति, स्वास्थ्य व सुखोपभोग, विप्राति
 आणि तृप्ति ० संतोषानें-किंवि १ आनंदीपणें २ स्वेच्छेन,
 स्वतःच्या राजीखुशीन, अकलहुपारीन, कोणाच्या जबरदस्ती
 निरहित ० सोहळा, सुखाचा सोहळा-५ विवाह मुज १०
 प्रसंगीं करावयाचे न्हाणे माखणें, मिरवणूक, अलंकारधारण, श्रुति
 भोजन इ० (कि० भोग्ये) ० स्पर्श-वि ज्याच्या स्पर्शापासून
 आनंद मिळतो असा सुखागणें-अकि १ नेवळ येनीत सुरफटणें,
 सुखातच मग राहणें (निदारी), हालअपेष्टा सोसल्यानंतर सुखी
 बनणें [सुख+अण] सुखाचा धनी-प्राणी-जीव, सुखा
 नंद-५ १ सुखासमाधानांत आयुष्य, चालवणारी व्यक्ती, सुखानें
 निर्वाह होणारा माणूस २ दयाळु स्नेहाळु पुरुष सुखाचा
 घाटा-५ सुखमय स्थिति, देवा (कि० उचरण, येणें, भोगणें)
 सुखाचा धारा-५ १ सतोपदायक वाटमी, वाटा २ गेद,
 सुखकारक शब्द, बोलणें, सुधाचा शब्द सुखाची आईबाई-
 की ऐक्यांतील बह्वचारीणी, सुखापुत्री झालेली मैत्रीण सुखाची
 घडी-की सुखदायक वेळ, प्रसंग (कि० येणें, उगवणें, चालणें)
 सुखाची भाकर-दी-की सुखकारक उद्योग, विनाशासाचा
 घदा, नोकी किंवा अशा परिचित्तातील सुख सुखाचें माहेर-न
 सुख मिळणारें ठिकाण, आजोळ, आनंद देणारी जागा ' बक्षस्थळ
 हेंच ह्मावेलें । सदै सुखाचें माहेर । ' सुखाचें शरीर-न
 सुखोपभोगानें भोसलेलें शरीर, निरोगी काया सुखाड-न
 सुख -वि सुखकारक सुखा(द्या)डणें-अकि (काव्य)
 सुख पावणें, आनंदात गकें होणें, फार सतुष्ट होणें ' निजसुखें
 सुखाडला । ' सुखाडु. सुखाचा सोयरी-सोयरीणी-५ की
 जिवलग मित्र, नवरा, जिवलग मैत्रीण, बायको सुधानुभव-
 सुखानुभूती-५ की सुखसतोषाची जाणीव सुखानुभव-
 वि सुखाचा अनुभव घेणारा सुखापा(चा) सुखोपा-५
 सुख, शांति सुखापुरी-५ एक गोसाव्याचा पय, (निदारी)
 आनंदी मनुष्य येनी, सुखी शसम [सुख+पुरी] सुखार्थी
 सुखेपी-वि सुख इच्छिणारा सुखाचणें-अकि सुखाणें पदा,
 आनंद पावणें, सुखाची चट लागणें व त्यासुलें भाळस उभारण
 होणें सुखावह-वि सुखकर सुख देणारें सुखाविणें-अकि
 सुखी व समाधानी करणें, आनंदी व सतुष्ट करणें सुधासंतो
 पार्थ-संतोष-समाधानानें-किंवि सुखसतोष पदा सुखा
 सन-१ सुखानें बसतां येईल अशी पारची, मेणा इ० बाह्य
 सुखासुखी (खी)-किंवि १ सुखसतोष पदा २ उगव,
 निवारण सुखास्वाव-५ सुखाचा उपभोग -वि ह्मादिष्ट
 पणाचा, चवीचा सुप्रिया-वि १ सुख भोगणारा, सुखी २

समाधानी, सतोषी, आनंदी, येनी; मौजा मारणारा सुखीस्य
 माव-५ समाधानी स्वभाव सुखें सुखेनैव-किंवि १ सुखानें
 सुखसतोष पदा २ अनायासे सुखोत्पत्ति-की १ सुखाचा
 उदय २ सामान्यत सुख, चैन

सुपट-सुखटणें-सुपड-सुफट इ० पदा
 सुखणावळ-सुखणें-सुखताव-सुपती-सुखणावळ
 इ० पदा

सुखरज-की सुखी खरज
 सुखवत-की (वी) सुखवत पदा
 सुपवशी-की सुखवशी पदा
 सुखा-५ भाषस ति सुका पदा सुख [स सुख]
 ० ड-की कोडी जाण ० डी-की कोरड, दुष्कृता, बाळ
 लेली स्थिति ० रुखा-वि सुख, कोरडा

सु(स)खून-५ शब्द, वचन [स शकुन, पा सुपून]
 सुखस-वि (गो) रुचकर, श्वदार
 सुगई-की सुगी पदा
 सुगट-न (गो) निगा आसीका माळा
 सुग(घ)ड-न लहान मळकें [स सु+घट]
 सुगड-डा-वि चतुर, दुबळ, घदाणा
 सुगणें-अकि वास घेणें, हुणें [स सु+ग्रा, फें जि सुग]
 सुगति-की १ सुखासमाधानाची स्थिति २ उत्तम गति
 मोक्ष [स]

सुगंध-५ सुवास, चांगला वास [स] ० क, सुगं
 धिक-वि मधुर वासाचें, सुवासिक ० माजूर-न जवादी
 माजर ० मूली-की कचोरा, आवेहळद ० मुग-५ कस्तुरीमुग
 ० राज-य-५ एक जातीचे सुगंधी तेल सुगंधि ५ सुवास
 -वि सुवासिक सुगंधिक(त)-वि सुवासिक सुगंधिद्रव्य-
 न सुवासिक औषधें वस्तु इ० सुगंधी-५ सुवासिक वस्तु अतरे
 इ० विकणारा, गंधी ० सुगंधेल-न मत्तद.

सुगम-वि १ सोपें, सुलभ, साम्य करण्यास, मिळवि
 ण्यास सोपें २ फारसा प्रास न देणारें (औपच) ३ समजण्यास
 सुलभ (पुस्तक) [स]

सुगर-वि सुगड (-वि) पदा [स सुगड] ० ण, सुग
 रीण-की १ एक जातीचा परी २ एक जातीचे जंगली
 साड ३ चांगला स्वप्रास करणारी छी ४ (व) खटवाहीतील
 गवताच्या काढाची केसणी सराटा -वि सुगर, निष्णात (सुकीन
 पुरुषासदि लावतात) सुगरणीये घर-न सुगरीण पद्याचें नोटें
 सुगरीण, सुगरार सुगराचा पणा-५ की हुसारी, दयता,
 कौशल्य, चतुर्ता सुगरावा-५ घाटमाट ' जयाचा सुगरावा
 देले । ' -हा १३ ८१२ म्ह० (व) सुगरी साताची शवदादी

ळत्या हाताची=मोठी सुगरीण पण घर स्वच्छ ठेवतां येत नाही
अशी स्त्री

सुगुराई—स्त्री (सगीत) गायनातील एक राग [हि]

सुगुरात—उ (गो) स्वाधे

सुगळ—नि चांगल्या मानेचा सुग्रीव (-वि) पहा [सु+गळ]

सुगाड—न (इ) षड्भौमिमेव (सकांतीव) दाढ्याचें
सुगडाचें बायन [स. सुपट]

सुगावणें—भक्ति, आनंद होणें, इच्छेप्रमाणें होणें, सुलभ
प्रकारे आढळणें [सु+गावणें] सुगा(वा)या—उ घोष,
तपास, तलास, पत्ता [इच्छेलेल्या, सापडावायच्या वस्तूचा इ०]

सुगी—स्त्री १ विवाचा हंगाम २ समृद्धि, सुकाळ, संपन्नता
(वि) सौगण्डी (कि० सारणें, पुढणें) [स सुगति का सुगी]
म्ह० मातें सुगी येव उगी •सुराई—स्त्री (व) सुगी व्यापक-
पणें

सुगुण—उ सुदुगुण [स]

सुगु(गु)म—नि सुगम पहा

सुगुरवा—उ (गो) पायगुण

सुगुर—वि (गो) सावध

सुप्रण, सुप्राई, सुप्रावा, सुप्रीण—सुप्रण इ० पहा

सुप्राजा, सुगुर्या—उ शुभ शकुन

सुप्रास—उ उत्तम प्रकारचे अन्न, मिष्टान्न [स]

सुग्रीव—उ किंकिपेचा बानरराजा व धीरामाचा मित्र
-वि चांगल्या मानेचा (सु+ग्रीव)

सुप्रदित, सुप्रद—नि १ चांगलें घडविलेले, बनविलेले,
चांगल्या आकाराचें-पाटाचें २ वनविषयास सोपें, सवध ३
चांगलें जोडलेले ४ चांगल्या योजनेचें, आखणीचें, मांडणीचें
[स]

सुघट्टी—स्त्री टाच -ज्ञा ६ १९३

सुघड—न सुगड (-न -वि) पहा

सुगडाई—स्त्री सुगुराई पहा

सुघराणी—स्त्री सुगरीण पहा

सुवर्ण—भक्ति मनात स्फुरणें, यणें, आठवणें, मनात
आणणें निर्माण करणें [स सु] सु(स्)चक्र—उ चढाडखोर
माणूस -नि सुचविणारें, कल्पना करून देणारें सु(स्)चना—
स्त्री प्रस्ताव, उपक्रमाचें ज्ञान सुचविणें, जाणीव देणें लक्षात
घेण्याची गोष्ट सुचविणें-सक्ति सुचना करणें, कळविणें, इयारा
देणें माहीत करून देणें सुचें-न सुचना, इयारा

सुचरित्र—न चांगली, भलाईची वागणूक, आचरण -वि
चांगल्या वर्तनाचा [स] सुचरित्रा—स्त्री चांगली, सद्गुणी स्त्री

सुचि(चि)त—वि चांत, स्वस्थ, विनयाचाचें, निश्चित
[स सुचित] सुचित्त—वि १ सुचित पहा २ दक्ष, सावध

सुचिन्द—न चांगलें, शुभकारक लक्षण; शुभ शकुन, राण

सुजगर—वि जागृत, जागा [स सु+जगर]

सुजणी—स्त्री एक जातीचे लावट व निमुळतें मोती

सुजणें—भक्ति १ पुणें, पुगीर दिसणें २ अत्यंत लज्ज,
उत्तुळ होणें ३ चालणें 'वाचुनि विस्त्रया सेती' सुजताती नागर
बाई १' -अष्ट ५ ६५ ४ खोळवणें-घर म्ह० १ सुजलें मूत

कोडकोडपाव राजी २ (गो) मुजिल्लें तोंड हासुक उपकार ना
रहूक्य उपकार ना=जायबदी वस्तु ठेवून उपयोग नाही व दाडू-
नदि उपयोग नाही सुजे मोठेपण-न (गो) १ मृत्यूच्या

वेळची सुज (त्यावरून ल) २ अत्यंत निरपयोगी वस्तु [स
शाव, हिं सोजना] सुजट सुजकट-सुजीर-वि किंचित
गुजलेले, कुगीर सुजम(मि)रणें-भक्ति थोडेंसुं गुजणें

सुजमीर-वि सुजट सुजरा(ला), सुजलेला-वि १ कुगीर,
सुजगरा २ अत्यंत आसक्त, लज्ज सुजलेंभूत-न सुजरा
अर्थ २ पहा सुजी-स्त्री सुज

सुजन—उ सज्जन; सुजाण, सुल्लभायी मायूस [स]
•ता-त्य-चीन चांगुलपणा, सज्जनपणा, सन्मत्ता

सुजना—उ दाभण, दौऱ्या [फा सोमन्=सुई]

सुजनी—स्त्री १ गर्भेश्वरी सुती कापड २ पावरण्याची
डुई

सुजाण—वि सुत शुद्धिबान, तदफदार, बलाख [स सुज]
सुसणें-भक्ति १ सुवर्ण, समजणें २ दिसणें 'दिबहुना
मुसं स्वधेवरी १' -ज्ञा १४ १५६ ३ राहणें -शर [स सूचना]

सुटक—न सुचिन्द -वि १ शुभकारक 'या नाव गा
निज नेहिक्य' ब्रह्मचर्ये अति सुटक १'-एभा ३ ४४९ २ पाणी

दार सोडण, जहाळ. 'अति सुटक दळमार १' -एवस्व ५ ४०

सुट-कण-कर-दिर्नी-दिर्नी—किंनि सुट अवा आवाज
होऊन, धाटकन, फटकन, तदकाफडकी, धाटदिर्नी [च्व]

सुटकणें—वि १ चटकन् निघून जाणें, घटकणें पहा [हिं
छुटका] सुटका—स्त्री १ सुकता, मोकळीक २ प्रसूति, बाळत

होणें [हिं छुटका] सुटगाड—स्त्री सुगुगट पहा सुटणूक—स्त्री
सुकता सुटणें भक्ति १ मोकळे होणें, स्वतंत्र होणें, बघन-

करार-दाव-त्रास-थोटाळा इ० तून सुक होणें २ अलग होणें,
विभाग पडणें, गाड-संबंध-सगत इ० मधून मोकळे होणें, विलग,
विरुद्ध होणें ३ मरणें, फुटणें ४ उडवणें, फुटणें; वाटे पडणें

(वाग, कप बड), पाझर फुटणें, वास देणें, अति राग-रोग झुलम-
गरिष्ठ इ० चा प्रादुर्भाव होणें, वारा-पाऊस इ० सोडाटयाने वहाणें,
आण-वणवा पडणें ५ बेल-थोडा मळकणें किंवा भरभाव पडणें,

दाय-धन नसणे, मोठाट भावणे, स्वरपणे सचणे, एसादे काम-
धदा इ० करण्यास बदरकारणे सुदस पडणे, मनमुगद व बेमुगद
पणे एसादे कृत्य करीत सुणें 'तो गारीत-गिब्या दत-बोव
लस-पळत-गुग्या' १ बार होणे, उडणे, एसाट होणे (लोफ
बुक इ० चा) ७ मर्यादाहेर मोठे होणे, वाताने पोषण होणे
(पोट भंग) [स भट] सुटला-वि (४) पालू (माणूस)
सुटल्या सारग्या-वि आषाढी सुटसुटीत-वि पणव,
माकळाचाकळा, मोटनमडा, आखू व बोभयूद, हल्का व मज
घूत, तहफदार व सलार (माणूस, शरीराचा बांधा), दुपदार व
छोट (पर); सोईस्कर व मर्यादित, आटोपशीर (काम, धदा)
व्हान पण व्यवस्थित बोमड नसणे सुटा-वि १ विला,
मोकळा, अग्न न घुतलेला २ वपनरहित, एत न पसरिलेला,
लोवता, हावत असलेला ३ गदी वसलेला, विरळ, एत, अत
पडलेला ४ एकटा, वेगळा, निराळा ५ न अटलेला, कामात
नमलेला ६ शुध सुटलेला (कज इ० मधून) हाताचा गुग्या=उदार
सुटास-फी (कु) बाईट चालीची फी सुटावणे-अकि १
गुणें, मोकळा हाणें, विरळित होणें, दासळणें (गवताचा भारा,
गज इ०) २ ओलीने पुगोटा येणें (मातोची भित इ० घ);
वाजणे, सुजणे मोठें होणें (पोट इ०); पैनीने बारीर फोपणें, लड
होणें ३ जागेवरून पसरणें (दुवई इ०) सुटा स्वर-उ
(सगीत) ज्यावर गायक यावून रागरकि बावितो तो स्वर
सुटिक-का-फी १ (कान्य) गुगुक, गुका २ वपनि, वृष्टि
'पजेन्याची सुटिका जेसी।' -हा ११ १८९ सुटी-झी-फी
मोकळीक, रजा (काम अग्यास इ० मधून) कामास टाळा,
नाग दिवस [दि सुग] सुटी करणे-(कु) नीट करणे,
निवडणे (धान्य) सुटुक-न (४) ल्हाड सुटुडु-फी
निरर्थक हालचाल रिकामी घुळुळ (कि० लावणे, मांडणे
करणे) -किवि आळसाने मागेपुढे करून, निरर्थक प्रकारें
सुटा-किवि (४) पहिल्याने, प्रथम 'पहिले गुा तो माझ्या
घरी आला सुटी वाहेरील टांग-फी (महाविद्या) कुस्तीतील
एक वेव सुटुघी-न १ (ने) वेणेंपणें पुणे करणे, अजोवेच,
कणमुकता २-वडा मुलाच्या खळातील अजून मोवळीक
अप्याविषयी आपळ्याचे होळे सोहण्याविषयी एक लडा
सुट(ठ)र-रू रें, सुटार-न सुटीच्या लागींवारची भाग
होणारे गळू वडाण [छड]

सुटारा-उ धाण्याची सवय लावण्यासाठी, विलास ज्या
खावामोर्वाही पगर क्रिावयास रावतात तो खाव [छट]

सुड-फी वाळविलेले आले [स सुटी] इह० झुगीवाचून
कोक्या गेल=खटरीवाचून बाईट गोष्ट सुपारणे, पीडा दळणे
(साठा चर्पा) सुड फुलणे-नदीव फळफळणे (गाडीत)

सुंठ गुंणें-एसावाचे मन गिराणे, वान मरण, शिक्काविणें
व्यव्हा-उ वाळविणीस छाण्यासाठी किंवा जन्मोत्सवाच्या
साठी वाटण्यासाठी कलेने गुं, गुळ किंवा साखर इ० पदार्थांचे
मिश्रण व्यणी-फी सुगीचा काठा व्हावर-फी पित्तनिर
गवाये खावयाचे गुग्यामरये मिश्रण

सुडकणे-अकि राटण, हाकन निवून जाणे
सुडका-क-धन १ जुने वप्राचे वडके, पत्कर विधी
२ (निडने) म्हातारा मनुष्य ३ वण रगोटी जवळ असलेला
माणूस -गुग १८८१

सुडमुड-फी सुडमुड अर्थ २ पहा व्ये-मकि उडमुडणे,
घुळघुळ करणे, गोघळ उडविणे (वडीर मुले यानी) सुड-
मुडाट-उ गोघळ, उडवू

सुडमुंडणे-मकि (४) लोकवावर पापला घऊन निजणे,
सुडमे वी सुडम-किवि (४) भविष्यताने, निश्चय
येउन

सुडसुडाट, सुडसुडीत-मुळमुळान, सुगुगीत इ० पहा
सुडा-उ (४) अकित्ता [दि सराता]
सुडाघाणी-फी १ गजैना, ध्वनी, गजर 'तव अनुहताची
मुडाघाणी दुर्गापौनि उडली।' -एमा ९ १९९ २ सुखात
३ सुकसा -हा १२ ५४ [सुणें]

सुडावणे-अकि कटीण काम करण्यास पुढे होणे, बाडसाने
पुढे सरावणे [सूड=तोष]

सुडी-फी कणिसांसहित ओंवळा तजगुरा इ० धान्याच्या
ताटांचा रचून ठेवलेला ढोंग गज एड १ गवताची गजी, भारा,
वेडी [स वार]

सुडाळ-वि १ चागल्या पडणीचे-रचनेचे, सुख सुद
२ तजस्वी, वडकचीत पाणीदार (मोती इ०) [सुं=वाळ=
तेज]

सुणमार-उ (वे) सुना भाजणारा
सुणा-णी-णे-सुणीन कुना-वो-ये [स खान] इह०
(ये) सुणार सिद्धमनार मण्यके, ताणें गोवरीत, नदी घेतली.

साठ-फी (कु) वृत्त्याच हेतूक
सुणा-फी ये-वि व्यये, शून्य, निरर्थक [स शून्य]
सुण-अकि रिपणे, शिरकाव करणे, पालणे 'न रिगावे तय
करणे। लोंडे सुटी।' -हा १२ १२४, -एमा २२ ५५४

सुत-उ १ उव सुरण २ (ल) राजपुत्र-उमार, दिव्य
'तेव महश-वयसपुढे। धी निहृत्तिनायसुते।' -हा १८ १८०५
[स सु=वाळत होणे] सुता-फी मुकगी

सु(पू)त-न १ दास, धागा सुन २ नाकत (नय-
वाळण्यापूर्वी ओक रहावे म्हणून) पाळवयाचा दोरा, धागा (त्या

वरुन) ३ - नि सुताप्रमाणे सरळ नीट [स सुत] सुतानें चंद्राला आं राळणें-शुद्ध द्वितीयेच्या सध्याकाळीं भात्रिक लोक आपल्या वस्त्राचें सुत (दशा) काढून तें चंद्राला अर्पण करतात आणि पुढे नवा शाश्वत तशीं आमचीं वर्षें नवीं होऊ दे अशी प्रार्थना करतात त्यावरून सुतानें सुत लागणें-एका गोष्टीच्या योगानें दुसरी गोष्ट समजणें (गो) सुतान डोंगर खेडावप-डोंगराला सुत वेढणें सुतानें स्वगास गाठणें-जणें-चढणें-एकाद्या गोष्टीचा यत्किचित् अशा समजल्यानें शुद्धिप्रमाणांने ती गोष्ट पूर्णपणें तर्कानें जाणणें सुतास लागणें-सुखीतपणें घालू लागणें सुतासाठीं मणि फोटणें घरा वर नाही-शुद्ध वस्तु बचावण्यासाठीं मूल्यवान वस्तूचा नाश करणें योग्य नाही सुतासुतानें-सदरीन, बलाने काडी-जी (गोष्टी) सुत गुढाळावयाची काही खुडें-न (गो) सुनाचें गुढाळें सुतड गोतड सुळणें-असणें-एकमेकाचें गुथ जमणें, (लावचा) सवष असणें ०णें-अकि १ (व) एकाद्या वस्तूभोवतीं सुत गुढाळणें २ (ल) नारणें, ठोकणें ०पुती-पुतळी-की (कर) १ कापसाचा (कलमेवर लावा बघाचा) नणी २ बिया मगलागौर, शिवाभूळ इ० प्रजेमध्ये वस्त्राकरिता विविध आढूतीचा कापूस करून बाहेरता तो ०पात-न कापडाची वीण, पोत सुनर फेणी-की एक गुजराची खाद्य पदार्थ सुतरा-नि साहाणा, धूत, तीक्ष्ण सुनव(नि) ०णें अकि १ सुतात गुफण, ओवणें, गोवणें २ ओवटीं सुत गुढाळणें (सकातीचीं सुगड, वधुर, विपळ इ०च्या) 'विर्षी' त्या सुतधुनिया निज करी ते कणें वाधितो ।'-अकड २ ती स्व १०१ लमातील तेलफळ, रुखवतातील लाडू इ०स सुत गुढाळणें सुतळी(ळ)-की सुताची जाड दोरी ०ळया लगाम-पु एव प्रकारचा लगाम सुताचा तोडा-पु १ सुताचा पोडेल्या तुकडा दोन्याचा तुकडा २ (ल) क पदार्थ, अत्यंत हलक्या किमतीची वस्तु सुताड पुनर-की (गो) श्रवणी पौर्णिमा सुताडा-पु कापसाच्या सुताचें विणलेलें जाड वस्त्र (लगडें इ०), शोऱ्या, दोन्या सुताडें न १ (निदार्था) सुताडा २ फार दूरचे नातंगोत आससध, नात्यागोत्याचें आळें, धरोवा निकटचा सवष सुताडेंगुताडें-गोताडें-गाताडें, सुताडगुताड-१ सुताडें अर्थ २ पडा २ दूरच व्यापारी सवष एकमेकाच सुताधुतीचें न्यवहार किंदा सवष ३ सुताची गुतागुत [सुत+गुतणें] मिवा गोत सुतार बाधणें-(कर) पसगास दोरा बाधण्यासाठीं फासा करणें सुतारा पु (गोष्टी) मागाचा एक भाग गुडद्याशीं समातर असलेली काडी सुती-की १ वस्त्र, विस्तार-शर २ (व) एखाद्यावर दाग, वस्त्र पाडणें, एखाद्याच्या घाटानें निमूटपणें घाणें, ऐकणें

-नि १ कापसाच्या सुताचें कलेलें, तत्संवधी २ (ल) सरळ, नीट, विनयूक, पद्धतशीर, चोरा ३ ओळीन, सम पातळीत असलेलें, कुशलतनें माडणी केलेलें, आवास्यातील ४ (मल्यावाचर शब्द जोडून समापात) कापडाचा पोत, वीण, तल्पणा दावविणें ०णें-एकसुती, दोन सुती, जाड सुती, बावीक सुती सुतीव-नि घरील अर्थ २,३, पडा सुतेरा-पु कोळी नावाचा किडा व त्याचें गुदापासून उत्पन्न होणारा तट, दोरा

सु(सु)तरु-न अशौच, मृत माणमावद्ध धरावयाचा विटाळ [स सु=वाळत होण] ०तुळा, सुतकाळा(ळ्या), सुतकी, सुतकीळ, सुतकाडी-नि सुतत आल्यामुळें अपवित्र झालेला

सुतकी-की पावरटाचें दगड फोटण्याचें एक हत्यार सुतणें-अकि निजणें 'राज तो मी सुतणें ।'-तुगा १४२९ [स दो-शय, हि सोना]

सुत(ता)रनाळ(ळ)सुत्रनाल-की उडावर बाहून न्यावयाची तोफ [फा धुमनाह] सुनरस्वार-पु साडणीस्वार (पणें इ० नेणारा) [फा धुडुंबवार]

सुत(ता)राम्-किवि १ (मुलाधे) पलीकडे, खुडें, अतिशयपणें २ अगदीं सर्वथा सर्वथा सदैव शन ३ सुळीच नाही, कधीहि नाही (नकारार्थीच) उपयोग [स]

सुतल-ळ-न सप्तपाताळांपैकीं तिसरें पाताळ [स] सुतला-की (गो) चोरी सुतलावप-चोरी करून नेणें

सुतसणें-सकि घालणें, देवणें -शर सुना सुनत(ता)-की शिश्रन्वचा छेद करण्याचा युसलमानाचा एक धार्मिक विधि [अर. सुनत]

सुतार-पु १ लाकडाचें काम करणारी एक जात व त्यातील व्यक्ति २ लाकूड वोरणारा एक पक्षी [स सुनथार] ०काम-न सुताराचा पदा किंवा त्यानें कलेलें काम ०की-की सुतारकाम खेड्यातील सुताराचा वस्त्राच्या एक ०डा-पु (निदार्था) सुतार ०मेड-न सुताराचें दुकान, अडा सुताळ-की एक जातीचा ताडूळ सुताळी-की शोध, घाग, पत्ता -तुगा २८३ [सुत्र] सुतिणें-अकि मारणें -शर [सुन] सुती-(सांकेतिक) (मडें) वीस 'या संदयेचा साके

तिक शब्द सुती-की (गो) १ गाथीच जननद्रिय २ आई, जननी ३ जन्मस्थान, उत्पत्तिस्थान 'कीसुखाची आसफी।

तेचि वाडल्या दुखाची सुती।'-एभा ७५९७ [स दु= वाळत होणे]

सुती—ही नाद, छंद, लोभ -गुण २१२७

सुतोवाच—उद्गा सामण्यास किंवा चोलण्यास सुकवात करणे या अर्थी वाचप्रचार बहुतेक पुराणे सुतांनै शौनकादिक ऋषीस सांगितली आहेत त्यामुळे त्यातील अनेक अध्यायांच्या, आर्यांनी 'सुत उवाच' असे शब्द असतात त्यावरून [स सुत+उवाच]

सुत्रा-त्री—वि सुतरा पदा बाह्याणा; घूर्णे [स सुत्र]

सुधारणे—जकि सरळ व्यवस्थित करणे सुधारणे पदा [स सुस्थिर, सु+धारा]

सुसगत—ही शोध, विचारपूस, तपास, चौकशी (किंवा) लवणे, लगणे) [शुद्धि; शोध+गति]

सुसडणे, सुदणे—जकि (कों) पायाखाली तुडविणे, चिरवणे [स सुदन]

सु(सु)दणे—जकि (काव्य) दणे, घालणे 'ऐसेनिदि विप होय सुदले। नवरवीं देता।' -हा २१८४, -हा २२६४

[स ह्युत] सुदणिते आत घालणे, शिरकवणे, प्रवेश करविणे सुदम—वि माणसाळण्यास सोपा [स सु+दमन]

सुदमुद—वि (ना) हुणेहुप

सुदर—वि देखणा, रम्य, मनोरम, चांगला [स]

सुदरा-री—ही १ सुदर ही २ लहान वीतभर सनई, ही नोव्या सनईच्या हुपट तीअनें पाजते सतार, खविगा इ० बाधास विवक्षित स्वराजुसधानांनै त्याचे दाडीस जे पदद बाधीत असतात ते प्रत्येकी

सुदर्शन—न १ विष्णूचे चक्र २ (ल) व्याद, अरिष्ट, पाठीस लागलेले लकडे ३ चक्रावित बाळिग्राम ४ अमरावती [स] -वि सुदर ० घूर्णे—न अनेक औषधे शुद्ध केलेली एक सुकरी

सुंदल—ही (व) लुडलुड

सुंदश—वि शांता, सामिक. 'तेषा अर्जुन सुदश।' म्हणोनि चमत्कारिह।'-भा. ५. ९६९

सुदा—वि शुद्ध साधा, चांगला, सरळ, नीट, व्यवस्थेरीर [स शुद्ध]

सुदाम सुदामदेव—उ श्रीकृष्णाचा एक मित्र हा रोड व दक्षिणी होता -वि (ल) रोड, दक्षिणी (मनुष्य) [स]

०दरिद्र—उ अत्यंत दारिद्र्य ०दरिद्री—वि फार दारिद्र्य सुदाम्याचे पद दक्षि-न अत्यंत जीर्ण व फाटके दख सुदाम पुरी—ही फार दक्षिणी गाव सुदाम्याचे पाडे—उ नव (सुता म्यानें पर मूढभर पोड धीउज्यास दिले त्याच्या मोबदल्यांत दाने त्यास घाव्याचे नगर दिले त्यावरून) दातवाने आपल्या

वैष्णवीवद्दल बोलावयाचा विनयाचा शब्द, माजीभाकरी सुदामे-उ भव पोढास साकेतिक शब्द

सुदामत—किवि १ सरळ, सरळपणे, सुखसतोपाने, सुरक्षितपणे, सुस्थितीत, सुखसान न पावता, इजा न होती, विन चोक (अचणे, पोहोचणे, पावणे इ० चे वि) 'परतु नावा सुदामत सांगतील, न सांगतील' -ख १०५२२८ 'ऐवज यणे त्यास तो सुदामत फडशा करीत नाहीं' -ख ११६००९ २ विनजासाने, विनाशउपट, नियमितपणे, पूर्वीपासून, पूर्ववत्, विन हरकत (वागणे, नादणे, वणे, बोलणे, चालणे इ० चे वि).

'बोळणचे मागे सुदामत, चालू लागले' -ख १०५५३२८.

—ही ३ चाल, प्राचीन वहिवाट, सरोखा 'घरोब्यानें ऐकयतेनै समयपरीं सुधामत चाल्वा' -रा ८१८१ [फा सुदामत]

सुदारणी—गूक-सुदारणे—सुधारणी इ० पदा सुदावणे—जकि जड होणे [सुद]

सुदाया—उ सुगावा पदा

सुदिन, सुदिवस—वीस—पु १ कुजोय इ० नसलेला, मंगळकारक, शुभकारक दिवस २ सणाचा दिवस ३ इष्टवस्तूचा लग्न, सकटापासुव सुक्ति, इष्टवर्ताश्रवण इ० घडण्याचा दिवस [स] सुदिस—किवि (अशुष्ट) सर्व दिवसभर.

सुदीर—उ (गे) वाटया कुजवी, घूर [स सुद]

सुदुलंभ—वि अत्यंत फटीण (मिळविणे, मिळणे इ० स) [स]

सुदर चाफतन—सादर होणे, उद्धृत होणे [फा]

सुदट—वि फार बळबट, मजबूत, गच्च बसविलेले, कठिन, कणखर, सक्क व मजबूत [स]

सुधुसुध—ही शुद्धी (ज्ञान), समजण्याची ताकद, जाणीव, मनाची सुस्थिति [स सुधिस+शुधि]

सुध्या—यय १ सहित, बरोबर, सगतीनें, सकट २ -किवि दखील [स सादे]

सुधा—वि (कों) शुद्ध, साधा, एवढाच 'हे तापें शुद्धे सोने' [स शुद्ध]

सुधडणे, सुयणे—(कों) सुदडणे, सुदणे पदा सुधणे—जकि सपाट होणे, समपाटलीत येणे, आणणे

सुधरणे—जकि सुधारणे पदा सुधर—वि व्यवस्थित, सुधारलेले सुधराई—ही १ सुधारणा २ (बडोदे) म्युनिसिपालिटी

सुयमी—ही. इनाथी सभा [स]

सुया—ही १ अष्ट २ पुलांमधील मध ३ सुना ४ रस, पाणी ५ मीर ६ चार ७ हलिकी [स] ०कर, सुयांगु-उ न्वर त्याची सभावी कला ती सुयावरी ०पाणी-उ व्याख्या

अमृताचा कलश आहे असा देवाचा वैद्य, धन्वतरी ०२२-५
१ अमृत २ लिंबाचा रस साखरेच्या पाकात घालून केलेले एक
पत्रात्र

सुधा—वि बरोबर, योग्य, विनयुक, शुद्ध, सरळ [स
शुद्ध] म्ह० सुधा बोरने नाच्या, बोहण्या झाल्या साया
० भाव-३ सरळ भाव

सुधारणे—अकि बरोबर व्यवस्थित, करणे, रचणे, ठेवणे,
सरळ, नीट, बरोबर, योग्य, दुरुस्त करणे, योग्य व व्यवस्थित
रीतीने घुरे करणे, संपविणे—अकि सरळ, बरोबर, योग्य होणे,
अधिक चालले, टापटीपेचे होणे, सन्ध्या वनणे [स शुद्ध, हि
सुधारना] सुधारक-३ १ दोष नाहीसे करू पाहणारा २
समाजामध्ये नवीन गोष्टी आणू पाहणारा, परंपरेस साहज नवीन
आचारविचारास अनुसरणारा. सुधारणा—णी—णुक सुधारा-
णीउ १ योग्य, व्यवस्थित मांडणी, व्यवस्था, दुरुस्ती, अधि
कात्रिक पूर्णत्वाकडे जाण्याची किंवा नेण्याची क्रिया २
परंपरेस सुद्ध नवीन गोष्टीची समाजात प्रस्थापना, पुराण प्रियते
विरुद्ध वद

सुधी—३ १ पंडित, विद्वान शाहणा माणूस २ तीक्ष्ण व
उत्तमबुद्धीचा मनुष्य—वि बुद्धिमान, शाहणा [स]

सुधीर—वि मजबूत, बळकट, धाडशी, निर्भय, दड, खबीर
मनाचा [स]

सुनका—वि सुना पहा [स शुन्य] सुनयहि(स)री-
१ कातडीचे स्पर्शज्ञान नाहीसे होणे २ रगतपिती, महाब्याधि
सुनसान—खी सामसुम सुना—ने—वि १ रिकामा—में २
ओढा, नागवा उघडा, निष्कळ, ओसाड, व्यर्थ, मोकळा ३
उदास, शुन्य, अभावयुक्त (किं० जाणे=तोडपाचा असणे, वास
बासणे, व्यर्थ जाणे) सुनाट—वि सुना, व्यर्थ, शुन्यरूप,
खैर—निवि खैरपणाने सुनावा पडणे—मोकळा पडणे
सुनो—किवि शुन्यरूपाने सुन—वि बधिर (कातडी, नवयव)
सुन पडणे—(व) निखळ पडणे, बधिर होणे, मूर्च्छित होणे
सुन होणे—(व) यक होणे

सुनत—ता—खी सुता पहा
सुना—३ एक जातीचे झाड
सुनावणी—खी स्पर्शकण, कपन, न्यायाविशापुढचे
क्रियादींचे वाचन, वादीप्रतिवादींचा बरोबर जवाब सुनावणे—
अकि १ एकविणे २ कानउघाडणी करणे [हि सुनावा]

सुनीळ—वि निळ्या दगळाच्या रंगाचा [स]

सुने—न इवें [स थान]

सुपक—वच—वि (बायडी) चांगले शिजलेले, चांगले
पिकलेले [स सुपव]

सुपडें(ली), सुंपली—नखी लहान सुप [सुप]

सुपतळ—न सुध्दतळ पहा

सुपती—खी १ पायबटाची हातोडी; सुतकी २ एक
कूळसाड, सुपी

सुप(पे)ती—खी निजण्याची गादी, चटई, विछाना
'बाजावरी सुपती'—तुगा १९२ [स सप]

सुपय—३ १ चांगला रस्ता, वाट २ (ल) सन्मार्ग
(किं० धरणे, वेणे, सोडणे) [स]

सुपरिणाम—३ चांगला शेवट, अखेरी—वि अनु
कूल परिणामाचा [स]

सुपरीत—वि सरळ, बरोबर, व्यवस्थित, नियमित, योग्य,
वस्त २ विपरीतच्या ठळट, सुळें [स]

सुपर्ण—३ गडद [स]

सुपली—खी १ गोकर्णाचा ढेल व फूल, ही निळी व पांढरी
जसते २ सुपडें पहा

सुपळाष्ट, सुपाष्ट—वि (व) स्पष्ट [स स्पष्ट]

सुपाऊस—३ फावदेशीर होणारा पाऊस किंवा त्याची तर

सुपाणी—नी—न नाकातील एक जातीची, बहुधा
एका मोत्याची वय, सुकळें 'भीमकी नाहीचे सुपाणी'—एस्व
७३१—वि पाणीपारा [स]

सुपात्र—३ दान, मान देण्यास लायक माणूस [स]

०दान—न बरील प्रकारच्या माणसास दान्याचे दान किंवा ते
दण्याची क्रिया

सुपारी—खी पुनीकळ, पोकळीचे बी, पोकळ व त्याचे
कळ सुपारीचे पुढील प्रकार आहेत—ओली सुपारी=कच्ची
सुपारी, पांढरी=तोडा=तोडी सुपारी=पकी व टणक झालेली काढून
वाळविलेली सुपारी, चिकणी सुपारी=कच्ची व मऊ असता काढून,
दुधात सिजवून, सावरीत वाळविलेली सुपारी, दगडी सुपारी=
सिजवून कठीण करून तिच्याच पत्र्यात मिजवून उन्हात वाळ
विलेली, फुलवरीटी=बरडी सुपारी=अर्धवट पकी असता काढून,
सिजवून उन्हात वाळविलेली [स सुपारी=खोबरे] म्ह० १
तारवात अर्धी सुपारी=सर्व गळ्यावातीस माल दुसऱ्याचा असता
आपले एक सुपारीचे खाड टाकून एकदर माजत आपला वाटा
वाढि असे प्रतिपादन २ (वे) सुपारी इतके खाते, दुपारी पर
साकडे जात=नायुक प्रहतीचे माणूस सुपारीचे फूल=न
सुपारीचे काप तिच्याच्या ठोळात तडून केलेले एक औषध
०देणे=मागवू देणे, गोंधळ ह० प्रथमी त्राधान, गोंधळी इ०००
त्याचा प्रारंभ करण्यासाठी सुपारी वून (पुन्हा फिरणारा नाही
याअर्थी) निमित्त करणे, नेमणे, आमनण देणे ०सोडणे=

(बायकी) लगान वरून वराच्या दिवा वरून वरूनचा सुगीत
दिवा चिमरीत धरलेली सुपारी साहून बाहेर काढणे ० पाट-
३ मोठी अगर इतर रत्ने यांचा सुपारीसारखा भाजार, याचे
विशेषण सुपारी पाटी

सुविड-रि बळकट, दणकट, कणगर [स]

सुपी-शी सुपती अर्थ २ पदा

सुपीक-न चांगला दगाम, सुगी -वि चांगली विधाक
(जमीन)

सुपुन-३ कर्तव्यपरायण व प्रेमळ मुलगा [स]

सुपुन-ते-सुप्रत-कि वि हवारी, ताश्चान, स्थापीन.
(नि० वरुणें) [पा]

सुपेती-शी सुपेदी

सुप्त-रि १ निजलेला २ पथिर, स्पृशेनदीन [स]

सुप्ति-शी १ शोध, निद्रा २ सुगी, रत्नानि, चथिता

सुप्रभात-न पहाण, सुहाळ, उष काळ -रि वि पहाटे,
उज्जाडतांच, सुप्रभाती [स]

सुप्रयुक्त-रि उत्तम, बघायोग्य ज्याची योजना केली
आहे तो, चांगले रचलेले, ठेवलेले -रि वि व्यवस्थितपणे,
साजिल्ले (भाषण, इत्य) [स]

सुप्रयोग-३ योग्य सवय, ओडणी, दिशा, प्रथम [स]

सुप्रसन्न-रि अतिशय आनंदित, हस, सप्रुष्ट [रा]

सुफराटणे, सुफराटणे-रि सुलभ, योग्य, सरळ, उच्च
काणे, उचराटणाचे विहद करणे दिवा होणे सुफराटा, सुफा-
रटा-रि सुल्ला, सुफाटा, सरळ, उच्च बराबर [स सुपरीत]

सुफल-न १ बाण, सुई इ० ये टोक, अम २ व्याच,
घाण, खोला [सुफल]

सुफल-ळ-रि चांगले फळ, देवट देणारे, येणारे, चांगले
पळ आले आहे असे (झाड), लाभकारक, फायदेशीर (भदा,
उद्योग) ३ सुपरिणामकारक फलदायक, (उपाय, योजना)
[स]

सुपरी-३ सुखमानातील एक गूढबावी पय [फा]

सुपेदुटम-रि (व) पका ल्याह [हि]

सुपेदसुरमा-३ डोळयत पालवयाचे एक औषध [हि]

सुपेन-न समुद्रस, एक औषध [स]

सुध-म-न ३ नारळाचे कवचीवरचे तंतु दाभ्या,
ताग अगडो, मोळ इ०च्या सवची विणलेली सोरी म्ह० सुभ
जेव्हा मग बळ म जळ-सुभ जळाला तरी पीळ जळणार नाही
गर्हित किवा दट्टी भागसाचे सुखान घाल्ले तरी त्याचा ताटा
किवा दट्टा जात नाही [स सुध] ० खड-खी सुंराडी-न
खी काथ्याचा तुकडा ० णे-अकि खाट, पालणा इ कुवाचे
विणणे.

सुध-म-३ घोडा, गाढव यांचा गुर [हि सुभ
० तारादी-खी-खी सुधच्या मरुया काटणे सुंभतराश-स-

३ घोडा, गाढव यांच्या नट्या लागून हाफ करणारा मनुष्य

सुध-रि लहान पण चांगल्या घाटाचे, छानदार, सुदर,
नीटनेटके, सुसुगीत, चांगेसुद, आठोपरीर, दातेर, ओसें ग्या
[फा राबक]

सुध-रि-अकि सुधरुणे पदा

सुध-रि-शी चांताला व समृद्धता, गिमुलता (धान्य मांभ,
इ० चा), स्वस्थता, सगंराई [हि] ० वाळ-३ भारताठीचे
दिग्ग, अगुल काळ, दगाम, दुगधारक दिग्ग

सुध-रि बळकट, चांगले चांगले, मजबूत, पड [स]

सुधरा, सुमा-३ (भेदभादा) एक रुपाया [स सुभ-
पांटे]

सुंया-मा-३ दगडी शिळा कोडण्याचा जमी लोखंडी
पण ३ तोफ टाण्याची टोकणी ३ कोडण्याचा तुर सुंयेरुटी-
३ बरीत दगडे काम करणारा, दगड कोडणारा मनुष्य

सुया, सुयेदार-सुभा, सुयेदार इ० पदा

सुवाईक-न सुवासा पदा [सुभिश]

सु(सुं)गारा-सुवाद्या-३ (सौंदर्याच्या चेहऱ्यातील
एक रुंद), कवचून पदन जाणे, नितळणे, दूर पदन जाणे
(कि० वरुणें) [सुंगारा]

सुविथी-शी कमीपणा, हलकेपणा, अप्रतिष्ठा [फा सुवकी]

सुंरी खाफ-न बार जाड आरे भरलेले खाक

सुयुद्ध-धि-रि हुशार, बुद्धिमान, साह्याणा, धूर्त [स]

सुवोद्य-३ चांगला उपदेश, सहा, सिध्दशूक [स]

-रि समजण्यास चांगले, चाळबोच, सोपे, घाचे, सहज शिक
विण्यासारखे

सुंम-३ कवच माणूस [भर सुम]

सुंम-३ १ एक दैत्य २ (स) त्यावरून आळशी व
मूर्ख माणूस [स सुंम]

सुंभ, सुमचंड-डी सुंभणे, सुभतराश-शी, सुमत्ता,

सुभचाकाळ, सुंभा सुमाडी-सुव इ० पदा

सुभक-ग-रि सुभक पदा

सुभक्त-रि पूजनशील, आदरशील, भक्ति करणारा, भक्ति
वसलेला [स] सुभक्ति-शी पूज्यता, आदरणीय प्रेम

सुभ-रि १ दैवान, नशीबवान २ सुदर [स सुं

सुभ-रि सुभगा-शी भाग्यशाली स्त्री

सुभट-रि १ चांगल्या घाटाचे, मोठे २ भव्य, चांगले,

सुखे इ० शूर [स.]

सुभद-रि सुखी, सप्रुष्ट ' कुसाचे सुभ गायेन माधोनि ।

सुभद जाहाले । ' -रिपु २ ४१ १८३ [स सुभद]

सुमर—वि उत्तम भरलेले [स सु+य]

सुमा—उ १ प्रांत, देश २ प्रांताधिकार ३ प्रांताधिकारी
४ (सांकेतिक) विटाळशी स्त्री [पा सुपा] • पेठा—उ सुमे
दागच्या हाताखालील पेठा सुमेद्वार—उ सुम्यावरील अपि
कारी, गव्हेनर २ (६) इमली सेम्यातील एक देशी अधिकारी
सुमेद्वारी—स्त्री सुमेदास्येकाम व हुद्दा सुमे खप्कर—न
सेनापती व शिपाई ६० ची नेमणूक, नौदण्याने हिंदीची सर

सुभाज—वि पुता भाजलेला (पापड, धान्य ६०) [सु+
भाजणे]

सुभाषणा—वि दिसण्यात सुरस, छानदार, सुंदर, देखणा

सुभाष—वि चांगले बोलणारा सुभाषित—न १ चांगले
भाषण, वस्तुत्व २ विनोदपर किंवा बोधपर सूत्रचन -वि
चांगले लिहिलेले, बोललेले [स.]

सुमिच्छा, सुमिच्छाकाळ—सुवत्ता ६० पहा

सुमिस्त—न सवगार्द, विपुलता, समृद्धि, स्वस्ताई (धान्य
६० ची) -वि स्वस्त, सुरक्ष [स] • ता—स्त्री सवगार्द,
समृद्धि

सुम—न फूल, सुष [स]

सुम—वि (ना) वज्रप, कटू [अर सुम]

सुमंत—उ अष्टप्रधानातील एक प्रधान [स सुमति]

सुमधुम—कवि तडक, सरळपणे, दोरीवृत्त (स्ता, राग),
स्फट, उषड, स्वच्छ [धूम द्वि]

सुमन—उ १ गहू २ दव

सुमन—न १ चांगले मन २ फूल [स]

सुमनस्क, सुमना—वि १ चांगल्या, सुखी मनाचा,
मधुन्य नसलेल्या मनाचा २ अनुकूल मनाचा, प्रगतीचा [स]

सुमरू—न स्मरण -वार

सुमसाम—स्त्री शांतता, स्वस्थता -किवि सुकाटणाने,
शांततेने [स शुन्य, शांत, हि सुन-सान]

सुमार—उ अजमास, अदाज, गणती साधारण सख्या, तर्क
(किं० पढाणे, काढणे, करणे, बांधणे, येणे, दिसणे होणे) २
वेसुमार निवा अदाजाबाहेरची सख्या निहिरीला पाण्याचा
सुमारच गादी ३ विमान मर्यादा, मध्यम प्रमाण 'हा सुमाराने
वाळतो' ४ निकटपणा, सावित्र्य पौर्णिमेच्या सुमारावर या
५ मर्यादा, काळ 'हा घोडा नसकणे-या सुमारास आया'
६ भान, शुद्धि 'एवढा वळ मळतेसळते बोलत होता आता सुमा
रावर आला' ७ प्रमाण, नेम, वेत ८ रोख -वि वाईट, मध्यम
प्रकारचे 'हे आवे सुमार आदित' [फा सुमार] सुमाराचा-
वि साधारण, मध्यम प्रकारचा सुमारणे—अकि १ मर्यादित
येणे असणे २ अदाजापेक्षा जास्त होणे, भरभराटेणे (पीक, धदा)

घडो ७ १४

३ विविध फुगवटी येणे सुमार माफक-घट—वि सुमाराचा
सुमारी—वि सक्षमेने मोठ्याने येण्यासारखे, मापीच्या उलट
गणनीय; सख्यावाचक १ -स्त्री सुमार पहा (अर्थ ३, ४
सोडन) २ गणना, गणनी 'खानसुमारी' शाहसुमारी, गात्र
सुमारी, रातसुमारी सुमारे—किवि अदाजे

सुमुहूर्त—उ, शुभकार्य, उपयोगी ग्रहचलादिकेकडून उत्तम
प्रकारचा दिवस, वेळ [स]

सुमेरु—उ मेरू पर्वत [स]

सुयका—वि (व) गुलटा, सरळ

सुयटा—टी, सुयरा—उ स्त्री.उ केळी-नारळीचा कोंम,
बारीक पानाची सुरळी [सुई] सुय(या)रणे—अकि (कों) वरील
कोंम, एखाद्या रोगाने जडत जाणे

सुयंत्र—वि सुयवस्थित, सुरळीत [स']

सुयाण—ने—न सुकाळ -हा ११ १३८

सुयाणा—उ (कर) सुईदोरा ठेवण्याची स्त्री [सुई]

सुयेर-सुयेरणे—छेद, सुयेरणे पहा

सुर—उ देव, देवता [स] • सुर-उ दबावा शुक वृह

स्वप्ति, शुक्ता तारा • तस म-द्रुम-उ स्वप्नरक्ष • धनु-न
६६ धनुष्य • नदी-सरी-सिंधु-स्त्री १ आकाशगंगा, मानी-
रची • पति-उ देवराज, ३२ सुरभि-स्त्री कामधेनु 'विषाद
धरिला म्हणो न सुखी विष क्षीर वी' -केका ४ सुरयुवती-
स्त्री देवांगना, अन्धरा • लोकर-उ स्वर्ग, देवलोक • वाड-उ १
मोटेपणा, चोरवी, महात्म्य २ शोभा, शुभार, सुख ३ सुहाळ,
पूर, रेलचेळ ४ स्वतंत्रता, अनुहक्ता ५ मर्जी -वि शुद्ध,
बोख • वाडा-उ देवाच्या शोयांचे वर्णन, स्तोत्र, गाणे,
पवाडा (किं० गाणे, म्हणणे) • वाडणे—अकि आनंदित होणे,
शोभणे, प्रसुद्धि होणे

सुरई—स्त्री चवू, खुजा, उमे लावट व चिवळ यानेचे
पाण्याचे भांडे. [स सुरा हि सुराही]

सुरई—स्त्री कटपारीसारखे कमरेत खोचण्याचे एक शस्त्र
'सुरई भारती हातहातात.' -ऐपे २८३ [हि सुराही]

सुरई सुरई पीक-धान्य-धान-मात—स्त्री न कोंकणी
खलाटील सर्व प्रकारचे पीक स्वग वेल्दोडे-जायफळ-केसर
६० सुरासिक पीक प्रत्येकी सुरईमात-ताडुळ-न.उ अव
(कों) उकडे नसलेले ताडुळ

सुर-कण-कन-कर-दिन-दिनीं-दिदां—किवि शट-
कन, भरदिशीं (उडवाण्याची दाळ, पोहण्यातील सुरकाडी ६०
स अजुलझुन) [प्य]

सुरकंडी-काडी-कुंडी—स्त्री १ माशासारखा आकार
करून पाण्यात बुडी मारणे, गदीत सुसडी मारणे (किं० मारणे,

देणें) २ द्रव पदार्थांची (दाहक) एकदम वर आलेली सुरली, प्रवाह [ध्व.]

सुरकर्णे—अकि १ सुर, सुरे असा आवाज करणें २ (ल) गदीतून मटकन निघतून जाणें, सुधरी मारणें [ध्व.]

सुरकरी—३ १ तमासांतील गाणाऱ्याला सुराची साथ देणारा २ सुर हें वचन वाजविणारा [सुर]

सुरकचडी—भी एक खेळ

सुरकाड—भी (व) ओळ, रास (कि० मारणें=सुरळ धावणें) [सुर]

सुरकी—भी आजकेली ताजी रीट -मॅरट ८. [वा पुढे=तावडा]

सुरकुक्क (सुर) ती—भी वक्र, चामळें इ० बरील चुणी, बळी, धिरमी, आड्विचन. [का सुरकुं] सुरकुतणें—अकि सुर कुत्या पवणें

सुरक्या—३ १ सुराच वाजविणारा २ (आढयापाटण्यांचा खेळ) सुरदुग्या, मयदंभ [सुर]

सुरक्या-क्या—३ (गजिका) ज्या चित्रापावून खेळाचा आरंभ होतो तें चित्र हें पक्षाचारांविशीं दिवसां रामानें व चार्नी वृष्णाचें भाजितात [सुरकु=आरंभ]

सुरखा-सुरखा—३ अकूच्या झाडावरील एक किडा

सुरखी, सुरखी—भी १ सांबंधा रंगणीची तडाकी, तेज (कपडा, चामडी इ० बरील) छाली, गुलाबी शांक २ औषध, जामण इ० मुखे होळपात आलेला तांबूसपणा ३ फुल, वनस्पती इ० चा तजेला (कि० येणें) [का सुरखी=तावडेपणा]

सुरखाई—भी सुंदरपणा, सुरेखपणा. [सुरेख]

सुरखान—न ल्हान पाणबंदक

सुरंग-भी—भी रक्तचंदनाचें झाड ' जैसं सुरंग तैसं सुसं अंग । ' -इ १ ३४ [स]

सुरग—वि चामण्या रंगाचा [स] ० ता-भी टाळपणा

सुर(क)ग, सुरंगा—३ भुयार, विबर, किड्याचा तट इ० उडतून देण्यासाठी जमीनीच्या पोटात भुयार खणून त्यांत स्फोटक दास भरून तयार करणें, किंवा तसेलें मगदास, तटाखा धून वाहेर जाण्याचेण्यास तयार केलेला थोर मार्ग (कि० पावणें, करणें) [स]

सुरगधातु—३ गेह [स]

सुरगाड—भी सहज सुटण्यासारखी गांठ निघण्यांत

सुरंगी—भी खाणीच्या कामांतील पदार -वि सुदग खणण्याच्या उपयोगी [स सुदग]

सुरंगी—भी देवपुत्राग नावाचा एक कुवाटिक पुलाचा वृक्ष, त्यापावून काढलेलें अक्षर

सुरंगी—भी झारी. ' पयरी सुचसुरंगी । ' -सुच (पाटमेद) १ १०८

सुरंज—३ १ सुरंगी झाडाचें मूळ रंगकामांत याचा उपयोग होतो २ रक्तचंदनाचें छोट्टे सुरंजी-भी रक्तचंदनाचें झाड -वि. रक्तचंदनाच्या रंगानें रंगविलें [स. सुरज]

सुरंजन, सुरंजनमिथ्री—भी एक औषध [अर]

सुरट—३ (राजा.) सेठान्या बापांत पाणी देण्यासाठी देवतेले ल्हानगें भोक

सुरट, सुरट—३ न सुराट पडा

सुरड—भी (व) सर्वेणाची माडी, सर्वेण.

सु(स)रण—३ एक खाजट बंद, मूळठ्याधीवर याची भाजी खातात [स सुरण]

सुरत—न १ मेथुन २ (ल) ऐक्य [स] ० क्रीडा-भी मेथुन, समोण सुरती-वि मेथुनविषयक

सुरत—भी १ चेइरा, सौंदर्य, प्रतिमा, पुतळा, रूपरेखा २ इकीकत, तन्हा, विषात, प्रकार ३ गाठ ४ (ल) दिनन, स्वरूप [अर सुरत.] ० पाव-वि सुंदर व तेमवरी चेइल्याचा, सुस्वरूप, देखणा ० ह्याल-३ इकीकत, कैपियत रवरीसुरत=रहण्या तोडाचा म्ह० सुरतेचा भज कसरेचा दिला-सुंदर पण निवैक असा

सुरती—वि सुरत गावासवधी उ० सुरती एरड, सुरंगी भुशंतरव सुरती, सुरतीनुवा, भोर्ती=हें बहुमोल व तेजस्वी असतें

सुरत्यान—वि सुंदर ' प्रतिमा सुरत्यान नाहींत ' -ख ४७९३ [अर सुरत+वान]

सुरत्या, सुरदास, सुरनीस—वि गाव्यात, एर देउन साथ करणारा [सुर]

सुरंदार—वि सुरक्या झाडाप्रमाण जवळ व सुंदर [सुर=झाड]

सुरना—३ (व) तपास पत्ता, वानमी

सुरनीस, सुरनसि—३ सरकारी सनद, वयात कौल इ० वर ' मूळ सुंद, वार ' हे तीन शब्द लिहिणारा एक सरकारी काम मार, बालाच पुढें सभ्यतात सचिव हें नांव दिलें गेलें [का सचन=विपू]

सुरपणें—अकि (को) सुरल किड्यानीं (भात इ०) खाऊन पोकळ होणें

सुरपाटी—भी (आढयापाट्या) मधली घेडपयंत जाणारी पाटी सुदुग्याची पाटी सुरपाट्या-३ सुदुग्या [सुर]

सुरपार्षी-चा-ध्या—भी झाडावर सरसर पडावयाचें, छाली घावत घावत वतरावयाचें आणि सुर नावाची पाटी फेका

वयाची असा मुलाचा एक खेळ (कि० वरणे=ओढाताण वरणे, कमी लेखणे)

सुरफाक—३ (सगीत) एक ताल

सुरफाटणे, सुरफाटा—सुरफाटणे, सुरफाटा इ० पदा

सुरफुरे—वि १ भरपूर 'ऐसे प्रेमसे सुरफुरे ।'—झा १५

६८ २ सुचक

सुरवंद—की एक औषधी वनस्पति, हिने पोददुखी, जत याचा नाश होतो [सुर+वंद]

सुरघुर, सुरघुरणे, सुरघुराट—मुदघुर इ० पदा

सुरसाण—३ (गो) स्वादिष्टपणा

सुरभि—वि १ सुगंधी, सुरासिक २ सतोपदायक [स]

सुरम, सुरम(मा)डे—की एक जातीचा भासा सुरमट—वि रामग, स्वादिष्ट, वरील भासा पालून तयार केलेला (पदार्थ)

सुरमा, सुरमा—३ १ खोळपात घालावयाचे एक मोत्याच्या चुपे केलेले अजन २ शिवे नावाचा शरीरावर पाडरे चढे पट पारा एक रोग (कि० कुण्ठे, पसरणे) ३ सुरम नावाचा भासा

सुरमाड—३ एक जातीचे माडाचे झाड, भेरळ, याच्या पावून दात तयार करतात, याच्या खोडाचे पन्हाळ करतात याच्या वियाना सुरमाडाची सुपारी म्हणतात [सुर+माड]

सुरमी—की १ कार जेवण झाल्याने येणारी सुरती होपण्याची सुसुरी २ सुरम भासा ३ सुरमा अर्थ २ पदा [सुर+मि]

सुरय—मी—की सुरधे पदा

सुरल—न (नाविक) पाण्यातील खेळडपाने गळवताच्या तळास पावलेले वारीक भोंक

सुरवं (वि-वै) ट—३ घुला, कुसरुड जो चावला अमता खान सुवे असा एक नेशाळ किडा

सुरवा—३ (ऊ) भास, हम्भरे इ० चारस्ता [फा सुर्वा]

सुरवा—३ केळी, नारळी इ० झाडास कुण्याच्या नदीन सुरळी कोव २ शेव करण्याचे पात्र सोया

सुरपाडिक—वि १ सुसदायक २ महत्त्वकारक [स] सुल] सुरवाडे—न सुल, अनुकूला, सुकाल

सुर(र)वात—की प्रारंभ आरंभ प्रथम उपक्रम

सुरवार-रा—की कमेरेजवळ सैल व खाली निमुळता होत गळण पोदरीपासून तग यत्नपार पायजमा, विजार पाय चोळणा [फा सुवार्]

सुरवारी हिरदा—३ लाव व मोटा, औषधोपयोधी हिरदा

सुरस—वि पक्कदार रसाळ स्वादिष्ट, रसमरिह, मडुर, मिष्ट

सुर(र)सन(न)—३ एक सुसज्जानी शक हा इसवी सन ५९९ किंवा खालिवाहन शक ५२१ या वर्षी सुरु झाला हा शुभनक्षत्र लागते तेव्हा (बहुधा ६ जून) सुरु होतो, म्हणून यास शुभसाल किंवा अरबीसाल म्हणतात यामध्ये ९ मिळविले म्हणजे फसली साल येते [अर शहर=महिने]

सुरसा—३ दोन्ही बाजूस टोके असलेला लाव खिळा, किंवा वावूची केलेली खील

सुरसा—३ हाळ्याच्या फळावरील एक रोग

सुरसावीज—न सबज्याचे बी

सुर सिंघार—३ रवावप्रमाणे असलेले एक वाद्य [सुर+शृंगार]

सुरसी—की प्राप्ति—शर

सुरसुर-रा—किवि स्फोटक दात कुठल्याच्या वेळी होणाऱ्या आवाजाप्रमाणे [ध्व] सुरसुर-की १ सुरमी १ पदा २ स्फोटक दात उडताना होणारा सुर असा आवाज ३ हातापायास मुग्या येणे, विवरिव [ध्व] ०ण-अकि १, वरील दातचा सुरसुर असा आवाज होणे २ अवयवास मुग्या येणे, मरगळ येणे सुरसुरा(रे)—३न (गो) गोवराच्या जातीचा एक रोग सुरसुरी, सुरसुर-की १ भुईनळ्यासारखा शोभेच्या दातचा एक प्रकार २ सुस्ती ३ सुरमी पदा, (कि० येणे) सुरसेप-३ एक जातीचा स्फोटक द्रव्य भरलेला गोळा

सुरसोटा—३ तवे-यासारखे विनभोपळ्याचे एक सोटपा सारखे तनुवाय [सुर+सोटा]

सुरळ—वि गाडीची मागील बाजू जड असणे, सुलार पदा

सुरळी—की १ कागद वज इ० ची वळकटी २ वाय काचे एक रसमी वज ३ एक प्रकारचा रोग [सुर+वळणे]

सुरळीत—वि सरळ विनयोक्त, निर्वाध, व्यवस्थित, अडचणीविहित, वयोक्ति—यूट इ० ज्यांत नाही असे (भाषण, श्लोक इ०)—किवि व्यवस्थितपणे मोकळेपणे, निष्कपपणे (कि० जाणे, घालणे, वर्तणे) [स सरलित]

सुरक्षण—न व्यवस्थित राखणे, सामाळणे [स,] सुरक्षित—वि सुकरूप व्यवस्थित, चांगले राखलेले, सामाळ केले, निर्वास्त

सुरा—३ एक प्रकारचा खजीर, मोठी सुरी [हि]

सुरा—की (वे) सुरा केळीचा कोवटा कोव, मोना

सुरा—३ (खान) मडकी टोकण्याचे वाफणे

सुरा—३ मुलमानाच्या कुराणप्रयाचा खड [अर सुरा]

सुरा—की १ मय, दात विण्याचे भाडे, सुरधे [स]

सुराप—३ शोष, घालत, घातमी, सुचना २ भोंक टिड

[ना सुराप]

सुरा(न्या)पार—उ एक प्रचारचा शार, तास [स
सुर्यशार]

सुरागता—स्त्री दक्षी, दवागता, भासरा [स]

सुराचार्य—उ दवांचा पुरोहित, बृहस्पति [स]

सुराज्य—न स्वांगे जुलमी नसलेले व्यवस्थित पद्धतीचे
राज्य [स]

सुरापना—उ (व) आवाज [स स्वर सुर]

सुराणी—स्त्री १ आवाज २ उपभोग—सुण २६८४

सुरापान—न मद्यपान, दास विणे [स] सुरमंड उ
दास तयार करताना त्यावर येणारा केव तवण सुरामेह—उ
प्रमेह पद

सुरालय—उ १ स्त्री २ मेह परंतु शृष्ठीच्या अर्थाचे
टोक [स सुप्र+आलय=पर]

सुराष्ट्र—उ कठिवाड वस श्रुत प्रांत [स]

सुरी—स्त्री मोठा दुधारी चाकू ल्हान तरवार [स सुरिका
हि, पोरनि जुगी] म्ह० वे सुरी आणि चाल उगी

सुरु—स्त्री १ पेजेवरची जाड साय २ अबरार मारळातील
कोंबळे खोबरे

सुरक—स्त्री सुरक इ० जनावराची मुसंडी

सुरग—उ मुल (सुवार इ०) पदा

सुरवात—स्त्री सुरवात पदा

सुरसन—स्त्री सुरसन पदा

सुरू—उ १ चाली फुगीर व वर निमुलता असा सरळ
वच व दगारा वृक्ष फासी कविलेत प्रिये-या शरीरास याची
उपमा देताना २ एक वनस्पति [फा सुरू] ० चार-दार—वि
सुरसारखा सरळ व उंच (समई सुरद की)

सुरू—उ वज्र (बोहा) —वि १ प्रारंभ केलेल सुरवात झालेले
२ चालू झालेले (काम) ३ सुरूवत याअर्थी सुरीने [अर
शुभ] ० तदकूय—वि किंति आरमिळें व मध्यतरी याविलेले

सुरूव—उ सुरवा (मज्जिमातील) पदा

सुरूप—वि सुद, दिसवतल चांगला देखणा (गो) सुर
पाय [स]

सुरख—वि सुरूप पदा नीटनटका रखीव ठीक योग्य
[स सुखीखा] सुरवाई सुररी की छानदारपणा, सौंदर्य
गोडसपणा वाचेवदपणा

सुरोव—उ (गो) सादस नावाचा एक किडा

सुर्या—उ कुडई चकरी इ० तयार करण्याचे मध्ये मोक
असलेले पात्र सावा सारा

सुखी(रा)ई—स्त्री १ बहुमान आच त्याजकडून
पडले नाही इतकी सुखीही आहे —रा ५ १७० २ शुक्रा [फा]

सुखी-सुखी-स्त्री १ उजळ तोंडाचा, सुख 'भगवान्
सुखी करील तोच सुदिन समजावा' —रा ६ ३१५ २ (ल)
मिशन, वेतारम, वसुंतपार, काश्मा, वसुमान, वाई वमे करून
प्रतिभे वागणार [फा सुखी=नाकडे+रु=चर्चा] म्ह० सुखी
सारिका आणि नटग तिडका सुपाई—स्त्री लारी सुर्वा—स्त्री
१ लाली, तजलेदार गुलाबी छटा २ लालशई [पा]

सुर्वा—स्त्री (व) सधेची पळी, तिच्यातील पाण्याचे
आचमन [स सुवा]

सुलक्षणी—स्त्री सोन्यास ओक पाहून त्याची परीक्षा कर
ण्याची विद्या, चाखणी सुलक्षण पदा सुलक्षणें—सकि सोन्याची
परीक्षा पाहणे म्ह० सोने सुलखावे माणूस पारखावे

सुलपाधे—सकि (व) पटविणे, शिगाविणे [हि]

सुलप—न (व) १ लक्ष्मीतील बोहर्यातील ओवा
ळणी २ वसुवारी मस्तके एवमेकास लावून मगाळत पैसा
डाडणे

सुलट—टा—वि सरल, योग्य मारचा साईचा, उज्ज
अनुकूल, योग्य दिशेचा व वाजुचा सुलटणे—पुन्हा सरळ
रस्त्यावर वेणे, अनुकूल होणे, सलटलेल्या स्थितीतून पुन्हा पूर्वे
स्थितीत वणे सरळ हाणे, बरोबर वारणे या-या विरुद्ध उलटणे
सुलटा घारा—उ अनुकूल वारा याचे विरुद्ध उलटा वारा

सुलतान—उ १ बद्दशाहा राजा २ अनियमित सत्ता
चाळविणारा जुलमी राजा [फा] सुलतानी—स्त्री वादशाहाचा
अमल, सरदारचे हातून घडणारे जुलमाचे अंगार इतर वाई कृत्य
दडपशाही, पोरने केलेली लू या-या विरुद्ध अक्षमानी-देवी
प्रभोय सुलतानी कोस—उ दिष्ट सुलतानांनी टाविलेला ५
मैलाचा एक कोस

सुलम—वि सद्गज मिळणारे, करण्यास सोपे स्वल्प, सव
पद [स]

सुलह—उ सलज, सरय पेस्तर रक्तहीदाला याचे
मारिक्त सुलह करून —रा १७५३ [अर सुलह]

सुलक्षण—न १ शुभकारक विद्द सुण २ सुदुगुण उच्च
पणा इ० बाळाजण्याजोगे सुण ३ —वि चांगल्या गुणाचा
विन्हावा; सोनायमान [स] सुलक्षणिक सुलक्षणी—वि
१ शुभकारक विन्हावा (बोहा माणूस) २ सत्पुत्री, सुदर,
देखणा

सुलास्य—उ सोने-वारी-या वागीन्या वाण्यातील धातूच्या
सुद्धतनी परीक्षा पाहण्यासाठी त्याला पाडलेले मोक (कि० घालणे
वाडणे) [फा सुलप=मोक] ० णा स्त्री १ वरी प्रमाणे
मोक पाडणे २ असे मोक पाडण्याचे हत्यार सुलक्षणीने
जुघुबि नाणे । सर पारखिती सज्जान । —अवि ३ २२४ ० णे—

सकि १ बरीलप्रमाणे भोंक पाडणे २ (ल) अतर्बाह्य परीक्षा करणे सुलाखी-वि बरीलप्रमाणे भोंक पाडलेले

सुलाखणे—अकि दागिन्यात भरलेली लाख वाहेर, उघड कीस येणे

सुलार—वि (व) मागे झुकलेली ओढ्याची गाडी सुरळ पहा

सुलीन—वि तन्मय, एकरूप 'तिय परी जे सुलीन।' —एखव १३९ [स.] ०णै—सकि एकरूप होणे, ऐक्यता पावणे, लय पावणे ०ता—की पूर्णपणे लीन होण्याची अवस्था.

सुलुक—र—उ १ स्नेहभाव, सलोखा, मैत्री २ तद, समेट [अर सलुक]

सुलुप—उ उतार, डाळ [इ स्लोप]

सुले—न सुलाच्या पोटात होणारा डबा नावाचा रोग

सुलेमानी दगड—परथर—उ सुसलमान लोक ज्याच्या मण्याची गळ्यात माळ घालतात अशा अकीकाच्या जातीचा दगड, त्याचे मणी या दगडातील पाणी प्याल्याने अनेक रोग नाहीसे होतात —सथाद्रि आक्टोबर १९३५

सुवण—उ जन्म —शर [म सु=प्रसवणे]

सुर(५) र—उ डुकर [का]

सुवरा—उ कळीचा कोंब, सुवरा, सुई

सुरथे—न १ साने घातु २ सोळा माशांचे वजन (५ रती=१ मासा) साधारण ८० गुजाचा एक तोळा ३ बागला राग —वि बागल्या रगाचे, जातीचे कुडवाचे [म] ०कदली—की, सानकळ ०कार—उ घोमार ०कोटक—उ काजवा, बकाफ-

णारा कोणाताहि किडा ०सोटो—की सोन्याची लंगड ' सुवर्ण खोनी जडवणे निखळ ।' —स्वातुद्रि १३ १६६ ०गणित—न अङ्कगणितातील एकरीत, मध्यम सरासरी ०चलन—न सोन्याच्या नाण्याचा प्रचार, सोन्याचे नाणे ०धातूचा मार्ग—उ किमया

' का सुवण धातूचा मार्ग ! दृष्टिवयणे लागवेग ।' —दा ५ २३ ०पथा—उ किनयागार —दाइ ३ ' सुवणपथी सुररुढी ।' —दा ३ ७४९ ०पाद—वि छाती व पाय यांचेवर अतिउप

पेस असलेला (घोडा) ०पुष्ट—कीन सोनचापा ०पुस्ती—की सानचापयांचे झाड व फूड ०मध्य—उ दोन परस्परविरोध गोष्टीतून काढलेला मधला मार्ग मध्यम मार्ग, तहजोड, एरडोळी

०याय ०मालिना घसत—उ एका मातेचे नाव, हीत सोने अर्धत ०मासिख मुळी—की—न की एक सोन्यासारख्या रंगाची ओवधी माशा विन्मासिक ०स्तेय—न सोन्याची बोरी,

पचमहापातरांपेक्षा एक ०स्तेयी—उ सोनार —वि सोन्याची थारी करणारा सुवर्णभिपेक—उ लघात ज्या व घात सा-न्याचा तुकडा घालता आह अशा पाण्याने बघवतात ज्या

बापास अभिपक

सुवह—वि १ वाहून नेण्यास सोपे, सोसण्यास सुलभ २ सोशिक [स]

सुना—उ मोठी सुई, दाभण [हिं]

सुनाच्य—वि वाचण्यास सोपे, सुलभ, स्वच्छ (पुस्तक, अक्षर) [स]

सुवाड—वि सुरेख —हरि २ १८

सुवाड दुवाड, सुमाण—वि (कु) लहरी, चवळ

सुवात—की (गो) जाण

सुमाफळी—आ (कोष्टी) नकराचा सोबळा भरण्यासाठी लागणारी फळी

सुमाय सुमायो—उ वागण वारा —हा ९ २८ [स सुमायु]

सुमार रू—उ पाकडता, आचारी —शर

सुमारा—उ (बायरी) गुळाचा दाद आनदाची वातमी, वातां, माहिती, खबर ' नव याचा मला कधी सुवारा नाही ' [स सुवार्ता]

सुवारा—उ (कों) खळपातील भात सोडण्याचा दगड

सुवारी—की (कु) छत असलेली छकडा, गाडी

सुवार्ता—की चांगली वातमी, खबर [स]

सुवाला—उ गळवताचा सुकानूकरीत चपण भाग

सुवाय—उ अशुद्ध वारा म्हणून सवादाचा सुवावा डळ ।' —हा ९ २८ [स सुन्वायु]

सुवाय—उ सद्वात —शर

सुवायणे—सकि चालणे घेणे (सुर्ग) —मनको ' गगन सुई सुवाचे । मशकें येती ।' —हा १ ७४

सुवाश्राण—न सुवासिनी पहा

सुवास—उ १ चांगला वास, सुगंध २ चांगली वसति [स] सुवासिक—वि सुगंध सुगंधयुक्त सुवासिणे—सकि सुगंधित कले सुवासित—वि सुगंधित फेडेंडे, सुवासिक

सुवासिनी, सुवासिन—ण—की सवाण वी, नवरा जिरत असलेली वी, सोभाग्यवती वी [स]

सुवाळा—उ (धों) साधारण पत्तेमारीसारखा, १०० ते १५० खरी वजन वाईन चेईल असा मधवा

सुवाळी—की (गो) एक प्रकारचे वाय

सुमाळीमवाळा—की गोड व छट भाषण, लाहीगाडीचे भाषण [मवाळी द्वि]

सुविद्य—वि १ सुदिक्षित, सुग पंडित, विद्यागण, बहुभूत २ हुशार सुदिमान [स]

सुवी—की सुई पहा

सुवीण—की सुंदर पदा [सुन्वीण]

सुपेत—न पूर्ण मास होऊन झालेले शिंयाचे बाळतण, अशा प्रकारची प्रसूति योग्यपद्धती व सुलभ रीतीने झालेली प्रसूति [सु+पेत]

सुवेनसो—स्त्री सामर्थ्य

सुपेर—५ सुपर, सोयर, बुद्धि, जवनासोच [सु+पेर=वेळ]
०णं—अकि बुद्धि असणे • सुला—वि सुपेर असलेला [सुपेर+तुला प्रत्यय]

सुपेळ—स्त्री चांगली वेळ, शुभकारक काळ, योग, सोईचा समय [स]

सुशक-पत्र—वि कण्ठ्यास सोपे, सुलभ, तत्पर साध्य होणारे, वणारे [स]

सुशिक्षित—वि चांगला शिक्षलेला, शिक्षणपुढीचा, उत्तम शिक्षीत किंवा बळगणाचा [स]

सुरी—स्त्री १ एकप्रकारचे पोडार सुती कापड, गादीचे कापडे २ लक्षन मुलाच्या पोटांत होणारा एक रोग

सुरीत—वि (माण) संचित

सुरील—वि उत्तम वस्तीचा, सद्गतीची, सुखमावी [स]

सुदोल—स्त्री (क) कोवळ्या कणसाची भाजी

सुसोमित—वि उत्तमप्रकारे नटविलेले, सोसायमान, घोषित [स]

सुध्रात—वि (काव्य) अत्यंत दमलेला, बळलेला, धात [सु+ध्रात=वि] सुध्रातणे—दमणे, एकले, ध्वनित होणे

सुध्राव्य—वि कर्मधुर, ऐकण्यावर मातस प्रश्रयता देणारे, ऐकण्यास सुखकारक (गाणे, भाषण इ०) [स]

सुधमा—स्त्री उत्तम प्रकारची शोभा [स]

सुपुति—वि गाढ निजलेला, सोपलेला [स] सुपुति—स्त्री गाढ सोप, आशुति व स्वप्न या दोहोहून भिन्न अशी तिसरी अवस्था हीत अत करणवृत्तीचा अज्ञानात एव झाल्यामुळे कोण त्याच विषयाची स्फूर्ति असत नाही ज्ञानशून्य अवस्था [स]

सुपुम्ना—स्त्री (योग) शरीरतंतुंत दृढ व विंगल त्या दोन नाड्यामधील एक नाडी [स]

सुष्ट—८—वि चांगले, शुभ [स सुष्ट] सुष्टासुष्ट—वि. चांगलेवाईक, बरेवाईट, शुभाशुभ

सुस—न सुख—इशे

सुसकार—रा—५ इद्रयातल्या खोल आगेपासून वेगाने व शब्द करित बाहेर पडणारा उज्ज्वाळ, उसासा, (कि० टाकणे, देणे) [च] ०णं—अकि बरीलप्रकारे उसासा टाकणे, काढणे
सुसग, सुसगति—५ स्त्री चांगल्या माणसाचा शहावास, सत्समागम [स]

सुसड—वि उत्तम सडलेले (चाव्य) [सु+सडणे]

सुस्त—किंवि सुसकारून

सुसंवद्ध—वि सुसगत, मामच्या पुढ्यार्थाी उत्तम मेळ घसलेले, चांगले जोडलेले (भाषण इ०) [स]

सुसंयत्त—वि (महातु) स्वबळांने युक्त राज्यामध्ये सुनयत्त राबवु ।

सुसमारणे—किंवि अगावर सुज चढणे [सुज+मारणे]

सुसर—स्त्री मगर [स सुस्ति १ सिद्धी सेसर]

सुसर—वि चांगल्या वस्तीचा, सुख्यवस्थित चाललेला

सुसद्यो—५ पीक पिळके होऊन सुकु लागण्याचा एक रोग.

सुसद्द—हा—नि सोवण्यास सोपे [स]

सुसा—५ १ अनावराचा एक रोग २ (सोनारी) तोत्री असलेली कासरी दिव्यांत पाणी भरून बागेसरी (झोपडी) व ठेवतात व तोट्टीतून वेगानेच बाहेरुन विस्तव टिकवितात

सुसा—वि (व) शरीरक, निमुळता

सुसारणे—अकि (महातु) चांगली चावली पहणे ' सुसा इती नाखिंवे एके । बबणा साध्ये तें नाटके । '—मर ६९

सुसाचणे—अकि दम घेणे, उसासा टाकणे [सुस्कार]

सु(सु)साद-दा—५ १ आवाजमुक्त जोराची गति, गजना, गाणे, बाण्याचा जोरा गतिमान बसुचा आवाज (माण, बडू बीबी गोळी, पदयाची अगरी इ० वा) जोराचा शिरकाव, दबासा, सपाटा, सोसाटा २ जोराचा श्वास [ध्व]—किंवि बरील प्रकारच्या आवाजाने, स सु आवाज करीत ०णं—अकि बरील प्रकारे आवाज करून घुसणे, वेगाने व जावेदाने जाणे, अंगावर चालून जाणे

सुसार—वि (गो) सुसाध्य

सुसास—५ अवकाश—वि सांगण्याजोगे—शर

सुसासा—५ सुवकार, उसासा (कि० टाकणे, चालणे, देणे) [ध्व]

सुस—किंवि सुगाढ (—किंवि) पडा (कि० करणे) [ध्व]

सुसदो—स्त्री (व) बिबुडी

सुसूत-सुसक—वि १ सुसवद पडा २ (ल) छलदार, गोंडस देखणा—किंवि व्यवस्थितपणे बरोबर

सुसं—न एक रोग सुश्री पडा

सुस्कार-रा सुस्कारणे—सुसकार, सुसकारणे पडा

सुस्त—वि मद, आळशी रेंगाळणारा, जड, मद विम्मा, बड, झिज, आळसावेला—किंवि यडपणे रेंगाळत (वि० बसणे, झिजणे अर्थां) [पा] सुस्ता—वि सुस्त पडा

सुस्ताई—स्त्री गाढशीपणा दिलाई, यडपणा, दिरगाई, हयगय [का] सुस्तावणे—अकि सुस्त होणे उस्तावणे होणे

सुस्थ—नि चांगल्या अवस्थेत असलेला, सुखी, सुखम,
सोईस्कर [स] सुस्थिति—जी सोईस्कर अवस्था, सोई,
सुखदायक अवस्था [स]

सुस्रातणें—कि (काव्य) सुस्रातणें पद्या

सुस्मित—नि आनंदानें हसणारा, मदस्मित करणारा [स]

सुस्यमाव—उ चांगला स्वभाव, वृत्ति, मनोधर्म [स]

सुस्वर—उ १ (गायन) उत्तम सुर, गळा २—वि उत्तम
गळ्याचा, सुराचा, चांगल्या आवाजात म्हटलेलें (गाणें) [स]

सुस्वर—स्त्री (अप) सुसर, मगर

सुहा—उ गायनातील एक राग सात पड्डा, तीव्र ऋषभ,
कोमल गायार, कोमल मध्यम, पचम, कोमल निषाद हे स्वर
सांगतात जाति पाडव-पाडव, वादी मध्यम, सवादी पड्डा
गानसमय दिवसाचा दुसरा प्रहर

सुहा—उ द्वेप, वैर—शर

सुहागी—स्त्री सवागी, डाकणखार [दि]

सुहाड—उ १ उत्तम योद्धा, राजा 'आइके द्वारकापुर
सुहाडा।'—हा ११ ६७०—२ मित्र 'साम्य तेथि सुहाडा। वेति
जाणे।'—हा ९ २४१—वि १ सुहा हाणा 'अगा आत्म
पपीडा। धीज तमलेनी सुहाडा। वेतिती मग पुढा। तेथि
थिके।'—हा १७ ९९—२ शोभित, मनोरम 'बरी वैराग्याचिया
पाखरा सुहाडा।'—स्वादि ७ ३ ३९ [स शुभट]

सुहार—उ १ आवड, प्रीति, प्रेम 'एक सुहावे पवाडे
पड्डा।'—दाव ८४ २ (स) ग्रन्थसुख—शर—वि सुशोभित,
आनंदाकारक, मधुर 'आणि शाब्दादिक सुहावे।'—हा १५
१६१ [स शुभट] सुहायणें—कि १ सुशोभित करणें २ रचना,
उभारणी करणें 'बरी मवप सुहाविला।'—स्वादि १० १
२ ३ तयार करणें 'जन्ममृत्युची सुरगी। सुहाविली निलायी।'—
हा १३ ४८

सुहावना—वि (महा) सुदर 'कान्हा मना सुहावना।
रानो गाती श्री ब्रकपाणी।'—धवलेड ५९

सुहावा—वि आवडता, साक्षात्कार 'जयजय सर्वे विहावया।
सोदमाव सुहावया।'—हा १४ २

सुहास्यचदन—वि हसतमुख असणारा

सुहीण—स्त्री सुईण पद्या

सुहव—इ—उ १ प्रेमळ मित्र, सोवती २ (ल) लडाईंतील
दोस्त राष्ट्र [स] ० ता—स्त्री मैत्री

सुहदय—नवि चांगलें मन चांगल्या अंत करणाचा,
स्नहाळ [स]

सुरेर, सुरैरणें सुरैरतुला—सुरैर ६० पद्या

सुळ-कन-कर-दिनी-विशी—वि वि सुळ अर्था आवा
जानें शुळयुळीत शुळयुळीत पदार्थावहन घसरणें, निघरणें निघा

त्यावेळीं होणाऱ्या आवाजाप्रमाणें आवाज होऊन (किं० गळणें,
सुणणें, निघटणें, पडणें, उडणें) [ध्व] सुळकं(का)डी-
कुंडी—स्त्री सुरकडी पद्या सुळयणें—अकि १ बाजूनें-मधून-
आतून हळूच घसरणें, निघटून जाणें, मुकाटयानें निघून जाणें २
(ब) बारीक, निमुळतें होणें

सुळका—उ १ डोंगराचा, खड्याचा, फड्याचा शुळाप्रमाणें
खारीं रूंद व वर कमाधमानें निमुळता होत गेलेला माथा,
शिखर २ शुळा दात, शूळप्रमाणें निमुळता होत गेलेला पन्हाचा
वस्तूचा गाग ३ पीक कापण्यावर राहिलेला पुट, सरळ व वर निमु
ळता होत गेलेला शूळ ४ दाराच्या चौक्याचा एक भाग, चौक
टीच्या बाहीच्या उलट बाजू ५ (क) नारळ सोलण्याचें निमुळतें
हत्पार, उत्कट [स शूल] सुळकी—स्त्री छुगी, दांडा इ०चें
निमुळत अप्र, निमुळती सालेली कोणतीहि वस्तु सुळकु(कं)
चा-सुळखांव-खुवा-उ १ बैलगाढाचे कणेकडाचे खालीं
आत तुव भरून उभा केलेला निमुळता खांब, तुव्याचा आचार
२ शुळका सुळकेपट्टी—स्त्री दाराच्या बाहेरच्या बाजूस माथ्या
वर असो पणेशणी किंवा कपाळपट्टी असते तशी आतल्या चौक
टीची वरची पट्टी सुळयुळाट-उ शुळयुळाट पद्या [सुळ ध्व]
सुळयुळीत-वि शुळयुळीत सुळसुळ—स्त्री शुळयुळाट पद्या
सुळसुळणें—अकि १ शुळकणें पद्या सुळयुळणें, बळबळणें २
माणें मुगळा लागणें, पादल उडणें सुळसुळाट-उ १ अतिशय
मोठी सुलुळ, गर्दी, बळबळ सुळसुळ मुगळा, पादल, गडबड
(मुलें, उदरी, पक्षी, भिकारी, लोकांचा जमाव इ० ची—आत
बाहेर यणत्राणें बघिरेची)। (किं० लांबणें, माडणें, करणें, लागणें,
सुणणें, होणें) छपरातून उदरी, साप इ० ची येरदार २ फार
त्रास ३ विपुलता सुळसुळीत-वि १ शुळयुळीत निघटणें
(अतिशय जिल्हई दिल्यामुळे) २ जीणें झाल्यामुळे उतरलेलें
(पोतर इ०)

सुळा—उ १ अणकुचीदार दात तोंडातील शुळ्याचा दात,
हत्तीचा पुढचा दात, डुकर, साप, वाघ माजर यांचे अणकुचीचे
दात, अणकुचीचा छत्रा, चालताना पायास खुपणारा जमीनीतून
वर आलेला खडा खुग्रा इ० २ मास इ० भाजावयाची एक
प्रकारची छोखडी सळई ३ कसई, कशेट गवताचें बीं ४ पडूचे
अगावरील गोविंदाप्रमाणें पडणारा एक जतु ऊ (किं० पडणे)
५ मोटचें चाक देवण्यासाठीं जे दोन खाज विहिरीचे काठावर
झुंके उगे केलेले असतात ते प्रत्येकी [स शूल] ० गीर-वि
(घरावरील छपर) फार उताराचें, याचे उलट माट सुळाघरची
पोळी—स्त्री अल्पत पोक्याचें, जिवावचें जिंदीरीचें काम, जो लाभ
मिळवावयाला जीव पोक्यात किंवा सळटात घालया लागतो तो
'खुगसाली मलपतात बसून जाणें' हे सुळाघरची पोळी आहे

सुद्धी—स्त्री (तमावर) देवदासी, कलावतीण, नायकीण [का सुद्धे=वेदया, देवदासी]

सुद्ध—वि विद्वान्, समजस, बुद्धिवान्, जाणता, शहाणपणा असलेला [म]

सू—स्त्री सुर (शिवग्याची) [सुर]

सू **सू**—किंवि १ जोरापे व वेगाने बाहेर पडण्याने होणाऱ्या आवाजाप्रमाणे (सापाचा फुम्कारा, बाणाचा वेग, वादळाचा आवाज इ०) २ सुरपारची खेळात तोंडाने उच्चारल्याच्या शब्दाप्रमाणे आवाज करून (कि० करणे) ३ -स्त्री वरीलप्रमाणे होणारा आवाज व क्रिया, (कि० करणे) [च] • निघणे—सुटणे—पळणे—धावणे—वाल्याच्या वेगाने (पोडा, दौड करणारा मनुष्य इ०) पळणे सू काढणे—हाकणे—दुपटणे—दयडणे—(पोड्यास) जोरापे धावविणे • बाल्या करणे—वेगाने निसटणे, पडून जाणे

सू—वि (समाघात उत्तरपदी) जन्म घेणारी उदा० 'वीरसू, विश्वसू' [स]

सू—स्त्री (हेट) न उचललेली कोंबळी सावळी, पान, घुसरा

सू—स्त्री बाजू

सूक—उ शुकाची चादणी [स शुक]

सूकर—उ १ डुवर २ एक जातीचे हरिण [स]

सूक्त—न वेदातील काही ऋचांचा समूह -वि यामुळे म्हडले, धोलले, चांगले, बरे, योग्य, प्रशस्त (भाषण, बर्तन, इ०) शुभासूक्त पदा

सूचक—न सूचन, निदान, तर्क -उ हेर, बातमीदार -वि १ सूचना, माहिती, कल्पना, ओळख, बोध इ० करून देणारा २ बघाडी करणारा ३ भेद, छेद पाडणारा ४ समे पुढे टाकावी सूचना मांडणारा [स]

सूचणी—स्त्री (काव्य) सूचना 'ऐसी बाधेन्याची सूचणी.' -हा १३ ५०५

सूचन-ना—न स्त्री १ इपारा अप्रत्ययसिरीने कळविलेली गोष्ट, इपारत, सूचवणी व तिची क्रिया २ समेच्या विचारार्थ लायक सदस्याने योग्य वर्दी वस्त्र मांडलेली योजना, कल्पना [स] सूचित-वि सूचविलेले, दर्शविलेले, इपारा दिलेले, ओळख करून दिलेले **सूची**-स्त्री १ (समाघात उत्तरपदी) सूचविणारा, सूचक (-वि पदा) उदा० इंग्रजी, माग्यसूची २ भोवकणारा [स]

सूचिका, सूची—स्त्री १ सुर, अग्र २ अनुक्रमणिका, विषयांची यादी ३ प्रस्तावना ४ (पद्ये) कृष्णीच्या गोलाची कोनाइति छाया, दिव्याल चंद्र प्रवेश करतो म्हणून चंद्राच्या हाते ५ गुडका, पिरामीड, शंकू, इतरीची छोंद, अणुबुचीदार

खाव इ० [स] म्ह० सूची प्रवेशे सुसलप्रवेश • कटाह न्याय-उ एक अति लहान व एक अति मोठी अर्ती दोन कामे सुगमप्राप्त झाली असता, लहान काम अगोदर करून ठाकवे अशा अर्थाविषयी दृष्टांतविले करून घेतात जे, सूई व कडई ही दोन घडावयाची असता सूई आधी घडतात, असे जे एक लोक व्यवहाररूप प्रमाण ते. सूचित-वि भोवकले, टोवले, छिद्र केलेले **सूक्ष्म, सूक्ष्म**-वि कोनासारखा, अणुबुचीदार, निमुळता [स सूचि=सूई+अग्र]

सूज—स्त्री शरीरास काही विकारासुळे येणारा फुगीर पणा, फुगवणी [स शोथ, हि सूज, का सोजू=वाह]

सूड्या—स्त्री झपाट्याने पळणे, सु बाण्या (कि० करणे) [सू-पारवीच्या खेळातील शब्द+ड्या=पोड्यास हाकताना उच्चारण्याचा शब्द]

सूट—स्त्री १ (कज इ० तुन) माफ केलेली, सोडलेली रकम २ (शुलाम, बदी इ० स) वचनातून मुफता, सुटका; सोडवणूक ३ रामें मध्ये पडणारा खड, दोन पक्षांपैकील अंतर, फट. ४ (ना) वीर्यसत्त्व ५ (व) बाळलेली मिरची.

[सुटणे] • पुत्र-न सोडविरी, माडपत्र; साडवत • मोडळ-स्त्री १ काही काळापुरती केलेली सुटका (कि० भसणे, होणे, चालणे, भोगणे, देण) २ कर, दस्तुरी, कज इ० तुन मिलावेली सुटकम, सोडमाकळ [सुटणे+माकळे होणे] • साड-साड-सूट-स्त्री सूट अर्थ १ पहा, सूनोकाळ अर्थ २ पहा

सूड—उ १ शोथ, तपास, बोटणी, विचारपूस (कि० काढणे, लावणे, लावणे) २ बदला, परतफेड; जे, वचपा, लवकाराची प्रतिक्रिया (कि० काढणे, लावणे घेणे) 'मारि-लियाचेनि रागे। पाटीचा जरी सूड मागे।' -हा ११ ५५२ ३ खतावणीतून काढलेला हिशोबाचा उतारा उदा० (व) पहाणीसुड ४ हिशोब उघडकीस आणणे ५ नमारा, तबला इ० वाद्ये वाजविण्याची विशिष्ट गति, प्रकार (कि० मारणे) (त्यावरून) खड व पडता बाळलेले कोणतेही कार्य, अखड क्रिया ६ अनेक कल्पे लिहिलेल्या कागद, सूडबद • कोडपांची सेतांची कळ घालीने अथवा चमराशीने यादी ७ बोल इ० नाजूत त्यागत्यापासून मध्ये अडथळा नेदीपर्यंत वाजविण्याचा व्यापार ८ (व) विशेष प्रकारचा गीतसमूह ९ ताण वजन काम करणे [स शोथ, वा सुटि=तिरस्कार करणे] • घेणे, उगवणे-वडे काढणे • दायी-नि (ना) झाड, पांढरायक • पंढ-उ अनेक वल माने सुड भिडिलेली यादी, गावलावणीतून काढलेले हिरेव मिठा माहितीपत्राची जंघी

सूड—स्त्री (ना) न पोडलेले सर्वंग, लांडके [का सूड=अळणे, टाक]

सूनें—सकि घालणें, ठेवणें 'तू घरुनि देहाभिमानतः। दिती सुनि या शरीरांत।'—हा २ १३७ [स सू=ठेवणें]

सूत—न १ घागा, दोरा, तार, रेवा, तळु (विशेषतः कापमाचा) २ (ल) सधान, सवय (आश्रय, आचार इ० चा), मार्ग, सपाथ (मिळविण्याचा सपादण्याचा, साध्य करण्याचा) नात्यागेत्याचा सवय ३ नासकें पठ ४ जखम इ० मयें घाग्याप्रमाणे आडळगारा एक जतु ५ कापडाचें वीण काम, वीण ६ (ल) समेट, स्नेहभाव, मित्रत्वाचा सवय ७ अगदीं थोडी लांबी दाखविणारे माप, एकअष्टमाष्ट इ० ८ लाडू कापण्यासाठीं त्यावर खुण करावयाची दोरी ९ पातुयें, सदागण [म सूच] (बाप) सुनाचा तोडा—१ दोन्याचा पुढ्या २ (ल) शुद्ध रक्कम, वस्तु 'समर शय दिले त्यापैकी सुनाचा तोडा हातीं लागला नाही' सुनांनै सूत लागणें—एका गोष्टीच्या सोबाचें दुसरीचा शोध लागण सुतांनै स्वर्गास जाणें—स्वर्ग गाठणें—किंचित घुमवा लागताच त्यावरून तक्रारें एवढर सर्व गोष्टीचें स्वरूप ओळखणें सुतास (सुतां) किया सुतांवातां लागणें—सुराळीतण चालू लागणें नीट व्यवस्था लागणें सुनास—सुतां—सुतांवातां चालणें, लावणें—सुराळीत असणें, लावणें ७ बाघणें—सवय जाडणें, पागा लावणें (नातंगेंत, मित्रत्व इ० चा) (मूठभर) सूत बाघणें—देणें—(स्नेहशरीर चिन्ह म्हणून एकाशस) पागेतें देणें ७ असणें—स्नेहसवय असणें, जुळतें असणें ७ जमणें—मैत्री जमणें (नाकादीं) सूत धरणें—(मरणोन्मुख अवस्थेंत आसो व्हास घाल्ला आहे की नाही हें पाहण्यास नाकादीं सूत धरतात यावरून) मरणोन्मुख अवस्था सूत नसणें—मैत्री नसणें सामा शब्द—७ काडी—की (कोष्टी) जिच्या भोंवतीं सूत गुडाळलेले असतें ती काडी, गणा, रिवाडी सुतणें—सकि वेणणें—शर ७ परमै न परम्याचा एक प्रकार, लघवींतून सुतासारखे जत जाणें ७ पाड—उ न सणगाची वीण व र्मित 'इ सणग सुतापाडास बरे आहे' ७ पात—पात—उ कापडाचें विणकाम, बनवट, वीण

सूत—उ १ बाप हात्रिय व आई ब्राह्मण अशाची सतति अशी जात व तीतील व्यक्ति याचा धर्मा सारख्याचा (त्यावरून) २ सारथी ३ सुतार ४ भाट पुराणिक [स] ७ उवाच—अन सगळ्या पौराणिक कथा बरील जातींतील एका पुराणिकाने सांगितल्या आहेत म्हणून प्रत्येक कथेच्या प्रारंभी हा शब्द अवघटो (यावरून) प्रारंभ करणें

सूत—वि जमलेला, झालेला [स]

सू(सु)तरु—न १ जननाचीच, सुवेर २ म्हणतात अशीच ३ मृताशीच [स सु=प्रसवणें] सू(सु)तकी—वि सुतक असलेला

सूतपणें—अग्नि तन्मय होणें—शर

सूतशेपर—उ पितृशामक एक औषधी माचा [स]

सूति—की १ जन्म, बाळतण २ सतति ३ प्रवेश—हा १० १०९ [स सु=प्रसवणें] सूतिका—की १ सुणीच बाळट झालेली ती २ बाळतण सूति। ह सूतिकाग्रह—न बाळ तिणीची खोली सूतिमास—उ बाळट झाल्याचा महिना सूत्याशीच—न सुखरूप झालेल्या बाळतणाचें १० दिवसाचें सुवेर, वाखा झाल्यास गर्भारपणाचें अितके मदिने झाले अवतील तितकें दिवस पाळावयाचें सुवेर

सूत्कार—उ ओराचा सोडलेला खास, फूत्कार [ध्व]

सूत—न १ सूत, घागा, तळु, दोरा २ कळसूची बाहुलीची दोरी, तार, (यावरून) एकाचा यत्रातील किंवा भातगडीच्या धया—उद्योगातील मखली चावी वित्री, युक्ति, सधान, फिरकी, तमेंच त्या रचनेची युक्ति, पूर्वी करून ठेवलेली योजना, यत्राच्या वृत्तीची पद्धत, रीत ७ मनसून म्हणजे मनाचा कल, इच्छा, आवड ३ नियम कायदा, तत्व, सूचना, शिक्षण याची ठरीव पद्धत, ठराविक रीत ४ व्याकरण तसै ३० शास्त्रातील नियम, शास्त्रप्रवृत्त आचार्यानी त्या रथा शाखावर लिहि लेले मूलप्रप, त्यातील सुटी वाक्ये ५ (कायदा) हुडमनामा, निर्णायक मत ६ जानवें ७ ओळखा ८ वात (कापसादिकाची) ९ (ल) सरळ ओळ, राग तसै दिवें हेम्यसून।'—एकव ६ ५५ १० (ल) मैत्री, सधान [स] ७ जमणें—मात्रे जमणें सामाशब्द—७ क—वि १ विवदूक, सरळ, सुतामय्यें, निजिन्, बरोबर ३ सरळ, एका रेंपेंत, लखेरेंच, समपातळीत अवघेला (रस्ता, मित, काठी, खास) ३ बरोबर, नियमित, (त्यावरून) नीटनेटका छानदार ७ काडी—खी मागच्या हात्यास लाविलेली किंवा जोडलेली काठी ७ जंत—उ एक प्रकारचा बारीक जताचा किडा ७ धार—उ नाटकाव्यधर, नाटकावयवी माहिती करून देणारे मुख्य पात्र २ कळसूची बाहुल्याच्या खेळात ज्याच्या हातात वाडु त्याच्या दोन्या असतात तो माणूस ३ मडळ, समाज सप ३० चा मुख्य चालक ७ धारी—उ सूतपार अये २, ३ पहा ७ प्राय—किवि शोडक्यात, सक्षेपानें सूत्रात्मा—उ हिरण्यगर्भे [स] सूत्रा—त्री—वि सूत्रक पद्दा राहाणा, तरवज चतुर, चलाख, निष्ठात, धूर्त तीक्ष्ण बुद्धीचा 'व्यास सहजें सूत्री बळी।'—हा १८ ३५ [स]

सूद कल्याण—उ (संगीत) कल्याण रागाचा एक प्रकार सूरणें—अकिर्क १ मारणें ठार मारणें, वध करणें (विशेषतः काव्यात) २ रिचविणें घालणें ठेवणें 'नयनीं सूदले अजत।'—एकव ७ २४ [स सू=ठेवणें मारणें] सूदन—न वध हवन

सूत्रसेव—प. (गो.) १ पलंगपोस; चादर. २ मच्छरदाणी.

सूत—जी. १ मुलाची बायबो. २ पुतण्याची किंवा मुला.

सारखा मानलेल्या पुण्याची छी. [सं. स्तुपा; प्रा. सोण्हा, सुण्हा]
म्ह० १ कती मे सुने घरासारखी. २ (गो.) सुने फुडे खावेंचे
 पुणे फुडे भोगवें=सुनेच्या हातीं कारभार जाण्यापूर्वी खावेंच्याचें
 व मुलगी भोटी होण्यापूर्वी दागदागिने घालण्याची हीच भावपूज
 घ्यावी. ३ चार दिवस सासूचे चार दिवस सुनेचे=सून लढावें
 असतां सासू आपला अधिकार गाजविते, पुढे सुनेस मुलेंबाळें
 झालीं व सासू म्हातारी झाली म्हणजे सुनेस आपला अधिकार
 गाजविण्याची संधि मिळते. **०मुख—न.** लघात घरातीच्या अंगो-
 दर करावयाच्या एक समारंभ. यांत सासू आपल्या सुनेचें तोंड पाहते
 व तिच्या तोंडांत साखर घालून तीस मांडीवर बसवून अंगावर
 दागिने घालते.

सून—प. (कु.) पोष महिना. [सं. सून्य]

सुना—उ थोड्याच्या जिभेखालचा भाग.

सूना—जी. झाडणें, कांडणें; दळणें, चूल पेटविणें, पाणी
 मारणें या पांच घरकामाच्या वेळीं किंवे ३० च्या हिता पडतात
 त्या प्रत्येकीं. [सं.]

सूनि—त्रिभि. कोट्यापुढे ठेवून, असून, चालून. 'म्हणोनि
 निहत्तीची मांडोळी। सूनि प्रतितोळी।'—हा १८.७०४. [सं.
 सू=ठेवणें]

सूनु—उ पुत्र; मुलगा. [सं.]

सूनृत—वि. खों; सत्य; गोड (भाषण).—**उ.** खों व मधुर
 भाषण. [सं.] **म्ह०** सत्य आणि सूनृत.

सूप—न. १ धान्य पाखडण्याचें वाचूचें केलेले एक साधन;
 पाखडण. २ ओढा-डबकें यांतील पाणी सोतास देण्याचें एक साधन.
 [सं. सूर्य] **म्ह०** भरल्या गाड्यास सूप जड काय। **सुपा**
 एवढे काळीस होणें-आनंदानें हृदय प्रफुल्लित, मोठे होणें,
 फुगणें. **सूप फडफडणें-वाजणें-विवाह** वगैरे समारंभ संपल्या,
 मासव परतणें वगैरे झाले म्हणजे हें मंगलकांथे समास झाले असें
 दर्शविणें (त्या साठीं उपाध्याय एखाद्या समिपेचें सूप वाजवितो)
 मग कार्यासाठीं आलेले पाहुणे परत जातात.

सूप—न. घरण. [सं.] **०कर्म—न.** पाकक्रिया; स्वयंपाक.
०कार—उ स्वयंपाकी. **०द्रास्त्र—न.** स्वयंपाकाचें शस्त्र, रीत,
 विद्या, यादृशास्त्र.

सूपरम, सूपराम—उ मरण. 'रहोनि त्या सांगडी सुप-
 रामो।'—शामन भरतभाब. [सं.]

सूपयती—जी. (महाशु.) कासन. —**म्ह०** ११५.

सुम—वि. (व.) वंचव, चिडू सुम पडा. [भर. सुमा]

सूर्य—जी. १ सुदै (शिवण्याची). २ फेळ्याचा घड. सुदै
 पडा. ३ (गो.) एक प्रकारचे पकाच. [सं. सूची]

सूर—प. १ गाण्यांतील स्वर; आवाज; मधुर ध्वनि. २
 नावांनून चाहेर सोडण्यांत येणारा श्वास. (कि० वाढणें, घालणें;
 जाणें; बंद होणें). ३ सनई, पावा इ० वाद्यें सप्त स्वरांत वाजत
 असतां, त्या स्वराचें सामान्य रूप घडून जें सतत एक सारखें
 लांब सनईप्रमाणें वाद्य वाजवितात तें. यानें सुराचा भरणा होतो.
 ४ सुरपारंवी खेळातील फेकाव्याची व परत आणाव्याची काटी.
 [सं. स्वर] **०काढणें—(ल.)** रडणें. **०भरणें—१** स्वर संभाळणें.
 २ (आटपापाट्या) मधली पाटी भरणें. ३ सूर देणें; साथ देणें,
 ती ओढणें. **०देणारा—प.** सूर ओढणारा, साथ करणारा इतम.
०चंद होणें—१ चंडी वगैरेमुळे (नाकांतील) श्वासास अडथळा
 होणें. २ श्वास बंद होऊन मरणें. **०वाहणें—१** बरील प्रकारचा
 अडथळा दूर होणें. २ (एखाद्या कामाची) शक्यता किंवा संभव
 दिसणें; मनाचा कळ होणें. **०करी—दास—नीर—प.** गाणाऱ्याचा
 साथीदार; त्याचें स्वरपूरण करणारा. **०भरण्या—प.** गाणाऱ्यास
 सुराची मदत करणें, साथ. **०भरणरि—जी.** १ सूर भरण्याची
 क्रिया; अनेक वाद्यांचे एक सूर जमविणें, २ साथ. **०झान—न.**
 स्वरज्ञान. [सं.]

सुर—जी. (कों.) नारळाची दाह (विण्याची). [सं.
 सुरा]

सुर—प. सूर्य. 'उदयापूर्वीच हाती तेजोलेलेचि जेचि सुर
 तने।'—मोक्षणे ७.१८. [सं. सूर्य]

सुर—वि. धाड वीर. [सं.] **०मर्द—प.** धूर पुरव; पादवी
 माणव. [धार+मर्द]

सुरण—उ सुरण पडा.

सुरपारंवी—सुरपारंवी पडा.

सुरमवी—उ (साविक) आंगोशीकडील वारा.

सूर मच्छार—उ (संगीत) एक राग. यांत पड्डम, तीन
 कपडा, कोमल मध्यम, वंचम, कोमल निवाद हे स्वर लागतात.
 जाति—ओड्डव—ओड्डव, वादी मध्यम, संवादी पड्डम. गानमय
 रात्रीचा दुसरा प्रहर. [सं.]

सूर्ये—न. (गो.) सूर धरण्याचें वाद्य.

सूर्ये—प. १ आकाशस्थ ज्योतीं पैकीं पृथ्वीला विशेष मह.
 त्याची एक ज्योति. इतर तारकांप्रमाणें हीहि एक तारकाच आहे.
 पृथ्वीवरील वारावर वस्तूचें रक्षण-पोषण होण्यास लागणारी
 उष्णता याच्यापासून मिळते. याच्या उदयास्तांन दिवस-रात्र
 होतात पृथ्वीपासून याचें अंतर ९ कोटी.२७ लक्ष मैल; साधा
 ब्रह्मा ८७००५०० मैल. हा आपल्या आंघासोवरीं गुमारे २५
 दिवसात प्रदक्षिणा करतो; आदित्य. रवि; मातृ २ सूर्यदेव.

[स] म्ह० सूर्यापुं काष्ठवात-ह्राजवा (वाप्र) सूर्याचे आड-
सूर्य प्रकाशात सूर्याची हरणे-पिल्ले दाखविणे-मुलाचे कान
पडवून त्यास वर उचलणे, कानाच्या पाळण्या आगट्याने ओरान
दावून उचलणे, याच अर्था-समसु दाखविणे, काशीची वाट दाख
विणे, बोरीस बोरें भाणजे इत्यादि वाक्यप्रचार आहेत हा सूर्य
आणि हा जयद्रथ (= हीच ती वेळ व हाच तो माणूस),
एखाद्याचा दाप पुराव्यासकट त्याच्या पदरीं पाळणे. सात्तावन्-
० उजेडी-किंवि दिवसातपशी सूर्यप्रकाश असतां ० कन्या-भी
(घाकेनिक) भादरी (भादकरीयापुन) [स] ० फर-उ किरण
[स] ० फमल-उ सूर्य उगवल्यानंतर समलणारे व नवोदित
सूर्याचे तोंड असणारे एक कमळ [स] ० कमळी-भी
बरीत कमळाचें झाड ० फात-उ १ सूर्य विरणाचें एदा वेंवत
पर्याप्त न वरून उज्जता उत्पन्न करणारा एक विश्वास प्रचारचा
कटिकमय मणि, याची पचापततात सूर्य म्हणून पूजा करतात
२ एक सूर्यमूळ ० काती-नि सूर्यकातमण्याचा (पशार्थ,
आरवी ६०) [स] ० पार-उ एक प्रकारचा चार, चोरा
[स सूर्यवार] ० प्रदूषण-न सूर्य आणि पृथ्वी यांच्यात चद्र
आला म्हणून सूर्य दिसतेनासा होणें, हें प्रदूषण अमावास्या होतें,
ज्या हिंदू शास्त्राप्रमाणे सूर्याचा कर्तु प्रहर्षनें केलेन प्राप्त [स.]
० तथकडी-भी सूर्यपूजा करण्यासाठी मायका ज्या ताम्ह
नाल, तवकावर सूर्यप्रतिमा काढतात तें पात्र [सूर्य-तथकडी]
० तळी-किंवि सूर्याचे छाती, पूर्वेस [सूर्य-तळ] ० वृद्धन
मत-न सूर्य मेघांनी व्याज्यादित झाला असता त्याचे
दशन होईपर्यंत उपोपण करण्याचें मत [सूर्य-दशनमत]
० नंदन-उ १ दम २ दानि ३ सुधीव ४ कर्म ० नक्षत्र-न
ज्या नक्षत्राजवळ सूर्य असले तें नक्षत्र [स] ० नारायण-उ
देवतारूप सूर्य [स] ० पन-पान-न अन्दागीर 'आणि ती
सूर्यपत्नी' - साधवतमायण घाल काड ३९ ० पर्व-न सूर्य
महण, व्यतीपात, सूर्यसंक्रांत, अमावास्या ६० पर्वे प्रत्येकीं
[स] ० पिद्ध-न लहान दिवा ० पुट-ठ-न सूर्याचे उज्ज्वल
वाळकिय्याची क्रिया (औषधी, सूर्यापुं ६०), उन्हाचा दाप [स]
० पुटा-नि उन्हात वाळविलेले (औषध ६०) ० पाटी शनै
श्वर-उ (शनि हा सूर्याचा मुलगा त्यावरून) चांगल्या वापाचा
वाईर मुलगा ० फूल-उ सूर्यकमळ पहा ० रिय-न सूर्याचें
मिग किंवा प्रतिबिंब [स] ० भक्त-नि १ सूर्याचा भक्त २
(यक्षे) दिवाळखोर (सूर्योपासकाप्रमाणे, हात बघ करून दिवाळ
वाजल्याचे जाहीर करण्याच्या रीतीवरून) ० मडल-न १
सूर्याचें निव २ सूर्याच्या आसपासचा प्रात, प्रदक्ष, याच स्वामि
एव अणतो सूर्यलोक [स] ० मडली-भी अव सूर्य व त्या
समोबती विरणारे इतर गोल, ग्रह, उपग्रह ६० ० मणि-उ

सूर्यकात पहा ० माला-भी सूर्यमळी पहा ० यंत्र-न १
सूर्याच्या पूजेसाठी तांब्याचे पत्र्यावर निंबा एखाद्या फळा-
वर काढलेली प्रतिमा, एक निश्चित रेखाकृति २ ग्रहांचे
वेध घेण्याचे एक यंत्र [स] ० लता-घुलो-भी एक प्रकार
रचा वेळ ० लोफ-उ सूर्यकमळ पहा ० वंदा-उ सूर्या
पापून झालेला एक राजवश ० ० श्रीरामाचा वश ० वशी-नि
१ सूर्यवशातील (राजा) २ (ल) सूर्योदय झाल्यावर निवून उठ-
णाऱ्या ० चिकासी-नि दिवसा उगलणारे व रात्री मिटणारे
(फूल कमळ ६०) ० संतान-न १ सूर्याची प्रजा, वश, मूल
२ (पत्नी हा सूर्यपुत्र पण खोडकर म्हणून ल) चांगल्या वापाचा
वाईर मुलगा ३ भादरी ० सूर-उ उगव्या नाकपुर्वीतून
निघणारा भाव, याचे उलट बसूर ० स्नान-न उन्हात बसणे
० हार-उ याक्याचे गळ्यातील सूर्याच्या आकाराच्या टिक
रचाचा एक हार सूर्याचें झाड-न सूर्यकमळी पहा
सूर्यावर धुकणें-(ल) एखाद्या घोर व्यक्तीची निंदा करून
स्वतःचें हतें करून घेणें सूर्यावर मुकणें-प्रसिद्ध सूर्याची वृथा
निंदा करणें सूर्यावर्त-उ अर्धशिशी दुसल्याचा एक प्रकार,
ही सूर्याच्या उदयापासून वाढत जाऊन सूर्यास्तास बघ होते
सूर्यास्त-उ सूर्य माळणें सूर्यदुर्लभगम-उ अमावास्यानंतरचा
चक्षोदयाचा पहिला दिवस [स सूर्य-दुर्लभगम] सूर्योदय उ
सूर्य उगवणें सूर्योपासक-नि १ सूर्याची पूजा करणारा सूर्य
पूजक २ (ल) दिवाळखोर सूर्योपासना-भी सूर्याची भक्ति
उपासना, पूजा ६०

सूरु-उ एक प्रकारचा ताल, यात मात्रा दहा व विभाग
पाच असतात

सूस-उ खी एक प्रकारचें कदमूळ [हि]

सुळ-उ १ सुल पहा २ एक प्रकारचें हत्यार
सुळीं दावयाची वेळ-नर डुपारी वळ [स सुल]
सुळीं देणें-मुळाच्या तीव्र अभावर दावून बसवून मारणें
सुळावरची पोळी-भी जीव पोळ्यात घालण्यासारखें काम
सुळ घेणें-अत्यंत कष्टप्रद काम करणें ० घेणा-भया-वि
कटीण, अवघड, दुसाध्य (काम) ० बाध उ चढाचा व
गर्दर रस्ता, सुळक्यासारखा बंधारा, वाघ

सूरुमना-भी सुडुडा (वाडी) याचा अपभ्रंश

सूरुम-न ग्राम (सर्वे विश्वाला व्यापून राहिलेले पण
सूरुमापून सूरुम) -उ १ अणू २ साहित्यातील एक अल्कार
वाच्याल्लकार पहा -नि १ वारीक, लहान, थोडें, अनुप्रमाण
२ नाजूक, साधारण किंचित ३ सुरल; विरल ४ विरविरित,
दिसूळ ५ दिसण्यात जलदता, सुख [स] ० दर्शक यंत्र-
न सूक्ष्म व अति सूक्ष्म पदार्थ पाहण्याचें यंत्र ० दर्शी-दृष्टि-

द्रष्टा-नि तीव्र नजरेचा, भारकाईने पाहणारा, मर्मज्ञ •वेद-
शरीर-पुन लिंगदेह पहा, वासनात्मक शरीर •बुद्धि-नि
आतिशय बुद्धिमान, मर्मज्ञ, मार्मिक •मान-न १ अगदी परोवर
घ सूक्ष्म माप, विनयूक मोजमाप २ सविस्तर व ततोत्तरे अंदाज.
३ (विपल, पल, विकला, बल इ० निमेषापासून धवत्तरापर्यंत)
काल-विभागांचें मोजमाप, यांचे ठळक स्पष्टमान •घाद-पु
परमाणुवाद (एका परमाणुपासून आरमा खाला हा) याचे
उलट स्पष्टवाद •घादी-पु सूक्ष्म वादांचें समर्थन करणारा
•संचयन गणित-न अति सूक्ष्म सख्यांची दिवा परिमा
णाची करीर करणारे गणितशास्त्र इटीमल कॅल्क्युलस या श्पजी
शब्दारा प्रतिसाद

रुज्जणें—जुक्ति उत्पन्न होणें, बरणें, बनणें, घनविणें ' व
ते जीव रुजिले तेसे । ' [स पृष्ठ] रुजन-न १ उत्पत्ति
२ घट्टि

रुति—स्त्री मार्ग [स]

रुष्टि—स्त्री १ निर्माण करणें, उत्पन्न करणें, जोडणें, लागणें,
सांगणें होणें म्ह० प्रतिजोषी रुष्टि भिग २ मिश्रतील
ब्रह्माचा सर्वस्वापीपणा ३ जगाची उत्पत्ति ४ जग, विश्व
(समासात्) मनोरथ रुष्टि=मनोरथ, त्यात निर्माण केलेले
अनेक प्रकार इ० स्वप्नरुष्टि=स्वप्नतील भ्रामक दिसाचे
जीवरुष्टि=जीवाचें निर्माण केलेली रुष्टि, प्रत्येक जीवाचे
नानाविध व्यापार मायिक रुष्टि=भ्रमाश्रित जग, ब्रह्मापासून
निर्माण झालेल्या मायेचें वाडविलेला सर्व प्रपंच, विश्व साप्रमाणें
कल्पना-मानसी-आसुरी-भूत-ब्रह्म-विश्वामित्र रुष्टि इ० [स
रुजन=उत्पन्न करणें] •कर्म-मागी-पु १ रुष्टीची रहाडी,
रीतभात, रीत, कर्म, मानवी जीवित्याची परिपाटी, युगधर्म
' रुष्टिकर्मच आहे, बोणी रबती बोणी हसतो, बोणी मसतो,
बोणी जन्मतो ' ३ ऐहिक जीवन, जीवित रुष्टि नव्याने-
नवी रुष्टी करणें-नदलेल्या जीवनाकमास सायुष्यकमास आरभ
करणें रुष्ट-नि १ उत्पन्न केलेलें, निर्माण केलेलें २ जोडलेलें,
सत्प्र; घनविणें

से—स्त्री १ रुष्टि, सय, भाटवण ' देवें कृदिसिद्धि तयापरी
आली गेली सेन करी । ' -शा ३ ६३ २ रथावरून छद् रुष्टि
' म्हणोनिया बाबाणा-न पारी से अली चौगुण । ' -शा १ २
६४५ ३ अनुमान, हेतु ' ऐसी पुढीलसे येतु । ' -शा १ १०३
४ (ल) रोष, असनोप, क्रोधयुक्त रुष्टि, दार ' परितें तैसे
केलेनि होईड । जात्यरा कैसे पाहेल । तेवींचि येरु से वेहेल ।
म्हणोनि विदे । ' -शा ६ ७ [स रुष्टि सदैव सय=भाटवण]

सेज्जणें—भक्ति (पर) शाकारणें, (पर गवळणें) निजणें [स
छादन]

सेक, सेकट, सेंकडा-डों-डोरा, सेकर्णें, सेक
सेगडी—घमर्षे पहा

सेक-रा—पु शेवट, अखेर, शेवटीं सेर्यां-क्रि
अखेरीस ' सेर्यां अजविपी ' -गुण १२३८ [स शेप]

सेक-पु शिंपडणी, सिंचन, सडा [स तिष्ठ=शिंपडणें]
•ता-नि सडा टाकणारा, सिंचन करणारा

सेकव्—न मिनिटाचा ६० वा भाग [६]

सेकाटा-टी, सेकार-रणी-रणें, सेकारणें, सेकाटी,
सेखविहो, सेखवार-रो, सेदी, सेंग, सेंगट-धगी,
सेगडो, सेगपा सेगोळे—सेकाटा, सेकार, सेकविणें इ० पहा
सेफ्रेटरी—पु चिटणीस [६]

सेखन—न शिंपडणी [स] सेखक-नि शिंपडणारा

सेवाळ-ळीस, सेज-आरती, सेजार-धर्म, सेजारी
-शाजारी, सेजो, सेजुटणें, सेजार-री, सेड(ट)जी-
सेडाई-णी, सेडी-ट्या(ट्या) सेंडा-डी, सेण, सेत,
सेताळ-ळीस—शेवाळ, दाज इ० पहा

सेज—स्त्री १ शिक्षना, शय्या शेज पहा २ कम, रांग,
गोळ •साडा-स्त्री शयनर ' शय्य सेजसाडिये । सुलीनते
चिये तुळिये । ' -शा १ १ ४२ [स शय्याशाळा] सेजे येणें-
निजणें

सेजर—न कणसे ठेवण्यासाठी केलेले दडक्याच्या पेट्याचे
बुलू [दाख=राग]

सेज्ज—पु (गो) सज्जा, ग्यारी [हि छज्जा]

सेंट—न विशिष्ट प्रकारे काडलेले बत्तर, सुगरी अर्क [६]

सेंटर—पु मध्यबिंदु गाभा [६]

सेत सेंट—पु (गो) सेतूद

सेतु—पु पूल बांध; पथण [स] •वध प १
बासलेय र्हेकेन जेव्यासाठी रामाच्या अश्विनून नलानें
सुगुशवर बांधलेया पूल २ (सामा) पूल

सेंद, सेंदाडिशारई सेंदणी, सेंदणें, सेंदरा-रो,
सेंदव सेंदाडवलि, सेंदवले, सेंदाड, सेंदाई, सेंधूर
सेंधेलोण—सेंद, सेंदाड शिपाई इ० पहा

सेंद—स्त्री काजर ठेवण्याची दस्तदती डवी

सेंद्रिय—नि इन्द्रियविशिष्ट [स] •रसायनशास्त्र-न
इन्द्रियविशिष्ट प्राणी व वनस्पति आणि त्याची इ-यावर रसायन
कार्ये बद्दल बसलेले सचुक पदार्थ याचे निवृण उदात केलेले अस्तें
अथ रसायनशास्त्राचा माग

सेन—पु सद्याणा [म श्पेन]

सेनगाट—पु घोड्याच्या क यानवळील भोंवरा

सेना—स्त्री. सैन्य; फौज. [सं.] •खासखेल—पु. वडोदेकर गायकवाड घराण्याची पेशव्यांनी दिलेली पदवी. सेनांग—न. गम-अश्वरथ पदाती असे सैन्याचे चार भाग, त्यापैकी प्रत्येक. [सं.] सेनांगचतुष्टय—न. वरील चार भागांचे एकत्रित सैन्य. सेनांवर—वि. सैन्याबरोबर जाणारा. •नाथ •पति—पु. सैन्याचा मुख्य नायक. •निवेश—पु. सैन्याचा तळ; छावणी; शिविर. •भार—पु. सर्व सैन्य; दळभार; फौज. •मुख—न. तीन पती इतके सैन्य. •सरखेल—पु. एक फौजवेद सरदाराची पदवी. सेप, सेपकिडा, सेपू, सेपूट, सेवई—शेप, सेपकिडा इ. पदा.

सैपाक—घर—सैपाकीण—सैपाक, सैपाकघर पदा. सैयी—स्त्री. शैवी पदा. सैम—वि. स्वयंभू. [सं. स्वयंभू] सैयारी—स्त्री. चेडकी; डाकीण, पिराची. [अर. साहिग=जादुगार, मांत्रिक]

सेर, सेरणी, सेरी—शेर, शेरणी इ. पदा. सेरि—स्त्री. तृप्ति; समाधान. -शर. सेरीक—पु. सरकारी शेरी जमीनीवरील अधिकारी. [शेरी]

सेरू—पु. लाकडी पट्टी. [सं. छवा] सेल—पु. १ शैलगाडीच्या जुवाचा समतोलपणा. २ एकाच उंचीची शैलजोडी. [सं. शैल] सेल—पु. १ छाण्याचा पदार्थ. -शर. २ शेवट; टोंक. 'बैमना गुह्याचे सेले.' -अथ २.२०. -वि. शेलका, निचरक, उत्तम (वाटा); 'तो दुष्कृताचा कीर सेल वाटा.' -शा १.४१६. [सं. शैल=टोंक]

सेलडो—डो(दो)रा, सेलूदोरा—पु. गुलाबा एक खेळ. -शर.

सेलणें—सकि. १ (पाणी) लोडणें, कापणें, टोंचणें. 'ते वपतीच्या बावी सेलत.' -शा ७.१०१. २ दुष्ट शब्द बोलणें. -शा ३.४१६. ३ आकाशात भरारी मारणें. 'वी म्हुणिते गडद हा सेलत। पतंगासारिखा।' -स्वादि १.२.१६.

सेलतणें—अकि. माणणें. -शास्त्रीको. सेला—पु. गदी; जमाव; लोंडा. 'दत्तात्री शिंदे इडे तोंड करीत तों इडील फौजेचे सेले तोंडबालमुख येन.' -मा.ब १३. [का. सेलाव]

सेलाटक—न. भोंकरीचे झाड. सेलार—रा—पु. बाण तयार करणारा कारागीर. [सेलरा पणिमोडी] उर्लनामि शिष्टि. या चोरिया गुह्याची वाटिल. कापिडो गुज. -भाए २१८. [अर. सिरा=रा]

सेली—स्त्री. हार; दोन्याची कडी. [सं.] सेलू—वि (व्यापारी सांकेतिक) सहा (संख्या). 'सेलू भोक्र आणि ढकार। आवाळ खुण सांगती सत्वर।' -मवि ४२. ४६.

सेव—पु. (व.) वायकांचा डोकीवरील पदर. [सं. शेवट] -वि. (व.) योडा डाळ उतार असलेलें.

सेव—पु. सफरचंद फळ. 'विलायती भेवा सेव दाणे पंवर...' -दिमरा १.२२. शेव पदा. [फा.]

सेवक—पु. १ चाकर; नोकर; कामी येणारा, हाताखालचे हलकें काम करणारा मायूस. २ सेवन पदा. [सं.] सेवकिनी—स्त्री. दासी; मोलकरीण. सेवकै—स्त्री. चाकरी; सेवाधर्म. सेवणें—सकि. १ उपयोग करणें; कामावर योजणें; सेवा—चाकरी करणें; पूजा करणें; आदर दाखविणें. २ उपभोग घेणें; भक्षण करणें; खाणें सेवन करणें, [सं. सेवन] सेवन—न. १ चाकरी; चाकरी करणें. २ उपभोग; उपभोग; स्वीकार; अनुभव घेणें; कामी लागून पहाणें (वस्तु, उपाय, योजना, औपच, कृत इ.) 'हैं औपच सेवन कर.' ३ शिवणें; दोरा घालणें. ४ पूजा, उपासना, करणें. सेवनीय—वि. पूजा करण्यास, आज्ञा पाळण्यास, सेवा करण्यास, उपयोगात आणण्यास, उपभोगण्यास योग्य सेवा—स्त्री. १ चाकरी; नौकरी; दास्य. २ पूजा; मान; आदर. ३ देवाची चाकरी; उपासना. ४ उपयोग. [सं.] •चोरें—वि. सेवेंत अंगर पाडणारा. •दल—ने. स्वयंसेवकांचे पयक. •धर्म—पु. चाकरीचे काम. •धार—पु. सेवेकरी. सेविका—स्त्री. १ प्रीत्यर्थसेविका. २ इष्टितळात रोग्याची शुद्धी करणारी स्त्री. (इ.) नर्स. सेवित—वि. सेवन केलेलें; चाकरी झालेलें. सेयी—वि. सेवा, चाकरी, उपयोग करणारा, उपभोग घेणारा. (समासांत) तीर्थ—औपच—सेवी. सेवेकरी—पु. चाकर; विशेषतः देवाची सेवा करणारा; पुजारी; उपासक सत्त्व—वि. सेवनीय. सेव्याटाय—पु. (संकेताने) मग्न. -शर.

सेवघंड, सेवगा, सेवट, सेवटणें, सेवटला, सेवतें—शेवचंद, शेवगा इ. पदा. सेवडो—स्त्री कातडें; चाचडें. 'वरी चोरट मृगमेवडी.' -शा ६ १८२. [सं. छाल=डो] सेवय—या, सेवरा—री—व्या—'शे' खाली पदा. सेवसवजी—स्त्री. मागीपात्यावरची पटी, धर. [फा. सेव=कट+सवजी=माजी] सेवाळ—स्त्री-लें. सेवाळणें—सेवाळ इ. पदा. सेवानकोट—न. प्रत्येक क्षिप्तात असलेलें सर्वांत वरिष्ठ फौजदारी कोट [इ.]

से(सं)स—स्त्री. दोत्र पदा.

संस-पाट-पूळ, संसगाठ, सेहत्तर-सेखपाट, सेहत्तूर
६० पहा

सेहत्त-ही प्रहतिम्बास्थ 'आपट्यास सेहत्त जाळि
याचे सुतोचे पांचे' -पया ४६७ [अर शिहू]

सेळपया, सेळडु, सेळी-सेळकथा ६० पहा

से-ही राई पहा

सेग-ही (महा) सोपा, पववी -४ ११६

सेग-प्र-प्र समूह [स सप] -वि १ पुण्डळ, लो
'घाणे पगमातीं तव्ची सेंप सथी।' -हा ६ १०० २ स्वत
सिद्ध -किवि १ केवळ २ एवढस 'त्यापणीं सेंप पळिये।
क्रोपामि तो।' -हा १६ ३१४

सेंचळ-न तचळ पहा

सेताडला, सेताडल्या घाणाचा-वि (ब) लदरी,
पिसाड

सेतान-प्र १ नोर्दिंग, वेताळ, पिशाचाचा राजा २ (स)
घोर'कमे आचरणास पुढ, पापमूर्ती माणूस [अर सेतान]

सेति-ही दोरी जोडलेली लाव बर्ची [स शित-तीरण?]

सेदोन-प्र एक प्रकारचा नगरा [पा]

सेंधय-१ १ सेंदेणेण २ मोडा [स शिधु] ० ता-ही
कारणा -वि समुद्रसर्प, विंशुनद अगर विप देस यातगधी
[स] सेंधवी-ही गाण्यातील एक राग

सेन्य-न फौज, लष्कर, कौजेची तुकडी [स] सेना
(न्या)धिपति सेना(न्या)ध्यक्ष-प्र सेनापति सेनापत्य-
सेनाधिपत्य-न सेनापतीचे काम, त्याची सेन्यावरील हुकमत,
त्याची पदवी सैनिक-प्र शिपाई -वि सेन्यासवधी

से(से)पाक सेंपाकचर सेंपाकी, सेंपाकीण-व्यय
पाक ६० पहा

सेफ-ही एक जातीची तवार [अर सैफ]

सेयद-प्र सम्यद पहा

सेया-प्र अर्या, उत्तर हिंदुस्थानतील इस्लाम 'घरात
एकदा सरहरी सैया होऊन राईन' -समकण्ड [अर सैयद]

सेर-प्र बोराची एक जात व तीतील व्यक्ती -वि सैर,
स्वच्छरी [स सैर] ० ट, सेराट-वि स्वच्छरी ही, हेजे
शोर, दांग्या बडेवाडडे, आश्वाळ, कडोर, बर्चस म्हू वाई
वेराट बोली सेराट

सेर, सैरणी-ही सहल, निसर्गनिरीक्षण 'आमथाची
सेर करावयास या प्राती आले जाहेत' -दिमरा १ ३०१
[अर सेर]

सेरधी-ही १ अत.पुरतील दावी, ही गरवी अथुन थोम
ताच्या घरी बगीचीनी बसाल्लारादि रचना ६०कामे करण्यसाठी
बेतन घेऊन राहते २ शौधरी [स]

सैरफाजील-न कोरबाहु व बागायत याच्या उत्पत्तीची
नोंद व उत्पत्ती, याच्या लक्षट ऐन फाजील [अर सायर=इतर]

सैरा, सैराचैरा-किवि ज्याला जिंकडे वाट फुटल शिकडे,
दाही दिशानी, सैरापणे (भीतीन पावणे, पळणे), अपटा, मोठा
टपणे, स्वच्छदाने [स सैर दि]

सैरा-वि (ब) नीट, चांगले, सरळ 'सैरा घरी जा'
म्हू एक कान सेरा, एक कान बहिरा

सैराण-प्र (कु) मान, आठवण

सेरिह-सेर-वि नागरासवधी, नागरटी-सहरीनिययक
[स सौर-नांगर]

सैरिय-प्र रडा, हेला

सेल-ही कणीची ६० दागिने घडविण्याचा दाडा

सेल-वि टिला, लटपटीत मजकूर नव्ह भाता, पोळळ
[स शिखिल] ० सोडणे-डिले सोडणे, लटपटित ठेवणे, दावात न
ठेवणे ० दोरी-ही लटपटीत दाब, बचक, भमल (किं० देणे,
सोडणे) ० सें, सेंलापणे-उकि डिले, लटपटित होणे, सोडणे,
करणे सेलापणी-ही मोकळीक, ठिसेपणा

सेली-ही १ फारीराच्या गळपातील सुनाची माळ २
(सेजा)पुलाची माळ ३ मोत्याची माळ, कडी 'मोत्याची एक
सेली आडे त्याची दिमस नऊ लाख रुपये आडे' -नातावाडेव
शिंदे याचे आत्मचरित ३३० [हि]

सैवर-न स्थवर पहा

सैसद-किवि (राजा) सारखा, ओळीने सतसय पहा

सोइरगत, सोइरा, सोइराघायरा, सोइरी, सोइ
रोऊ-सोयरगत, सोयरा ६० पहा

सोई, साय-ही १ परिस्थितीची अनुकूलता, कामधदा,
व्यापार, उदीम २० पा फायदा पुरवत, समाधाने ज्यात लाभेल
अथो परिस्थिति २ अनुकूल, व्यवस्था, रचना ३० लावणे, करणे
'पोण्या सोईने लाव' ३ अनुकूलतेचे, व्यवस्थेचे ६० घाघन,
उपजीविचे, घद्याच (चाकरी, वन्न, सेत) ६० पुस्तदायक

साधन, मार्ग ४ आधय आधार, विन्यासितान -हा १० २०९
[स सु=चांगल+हैर=जाणे] ० करणे-१ व्यवस्था लावणे २
(३) टोकणे ० बसविणे-(ना) खोडवी, नांगी सोडणे

० वार-सार-स्कर-वि असावी तशी सोय, पायदा अस-
णारी, लाभदायक सुकर (उद्योग, धदा ६०) ० सुमार-प्र
प्रसंगाचे औचित्य किंवा अनुकूलता योग्यपणा, व्यवस्थितपणा,
मेळ, योग्य काळ वेळ संधि मार्गचे पुढचे धोरण, समजपणा
'त्याचे जवळीक आणि सुद्धा कर्मण्याला सोई सुमार मार्ग'
० सोईने-किवि वेतावेतावे, हय हय सोम्यपणे, परिस्थितीस
अनुसरून (पैसा देणे, घेणे ६०)

पोते ४ (ल) आढदांड, धंगोट, राकट माणूस, फटिंग, मूलवाळ किंवा परिवारविरहित पुढेप किंवा स्त्री ५ (ल) उच व शिंप्याड; माणूस [स घोडें दि सौदा] ० ग्रा-चें-पुन दाटें, सोटा, दडुडा, बडगा ० बहिरी-मैरव-उ गळेप व आढदांड माणूस, फटिंग, घडेघोट पुढेप ० ग्राव-उ पोळ (शाबाचा इ०) ० रंदांग-उ सरेघोट, अविरादित पुढेप ० लळणें, सोटाळणें-मकि गाय, रंहेव याच्या जनने-दियातून सोड्याने सोळीसारखा साव होजे सो(सो)टा-पु १ लांबट लाकूड (साव, शिवाची फाटी यांच्या उपयोगी) सोटया, सोट पदा २ गाय, रंहेव इ० च्या योनीतून सोड्याने सोळीसारखा गळगारा साव (कि० गळणें, याळणें) सोटा-दुपट्टा-उ प्रवासांतील वज्रपात्र, काठी दांडे इ० सोडेरें जस्तरीचें सामान सोटे पांढूचण-न सोटा इ० मारून गाय इ० पशु पांढूचण्याची विचा, त्यासट्टी सोड्याचा काढलेला आवाज सोटे वरवार-सोटा बाळगणार, मनुष्य सोटे पोर-वारगीर-मैरव-सुंभ-मुलतान-सोट बहिरी पदा, सडाफटिंग, घडेघोट सोटे वरदार-उ भालदार, पोवदार सोटेयाजी-दाई-की काटपाची मारामारी, दडुकेवाई - नि आढदांड, आढदांडपणे हाहा करणारा

सोट्ट-वि (कर) १ बाज ' रंहेव सोड गाहे ' २ (बे) पोळक

सोट्ट-की १ कर्ज इ० ची सुट, अशी सुट दिलेली रकम २ मोठळीक देणें, लटकाव न केंतां जाऊ देणें, उपेक्षेची मोकळीक, सवलत, मुफता ३ परवानगी ४ कारीमोड, सोडळी (रत्नाची) [सोडणें] ० टात-चिट्टी-पण-की १ सोड-शुभीचें पत्र, साबळत, आपल्या मालकीतून सोडलेल्या (गव, घेत, लिहा इ० च्या) वस्तूच्या मोकळीकविपदीचें आक्षेपत्र, शाड पत्र, सपत्र ३ ज्यावरून कोणी मनुष्य आपला विकारित सवध तोडतो असा लेख ० घाव-की (उद्योग पदा) सोडून, निघून जाणें, टाडून, पडून जाणें, धरतोड करणें ० पैदी-की मोठ्या (गवत इ० च्या) भाव्यातून विक्रीछाटी बांधलेली ल्हान पैदी ० वांघ-की १ वरचेवर मोकळे करणें व बाधणें २ असल्या प्रकारचा घदा, नोकरी ' सोड्याची सोडबाध मजकडे होती, आतां निराळा भोडक्या ठेवला ' ० मुंस-की मुलाच्या उपनयनाचे वेळी त्याचे कमरेस जी मुज (गवताची पोरी) बांधलेली असते ती सोड्याचा निधि, एहदबाधमत्त प्रवेश करण्याची मोकळीक, सवाकडून सवाकर ० मोकळ-की १ सोडून मोकळे करणें (गवताचा भाग इ०) २ काय इ० ची साधारण मोकळीक, सोडणूक; पशु मोकर इ० वर पास्सा दान न ठेवणें (नि० करणें, देणें) ३ कर्ज, सारा इ० पैशी कर्डी

रकम सोडून देणें ४ सोडमोठळीक, विपटलेली, मोठळीक दिलेली, विलासवाची, पुरासवीची स्थिति ० वण-घणी-घणूक-की. १ मुफता, मुफ होणें, मुफनेची स्थिति, मोठळीक, स्वतंत्रता, सुटछा २ मुफतेचा कोणताहि उपाय ३ पळवाट, छिड, अपवाद ४ सोडवणी, मळपतील पाटांतून वहाणारे पाणी (सोण्यानें शिंपाळलेलें नव्हे) ० वा(यि) णें-१ जाऊ देणें, सुट अर्ज करणें, मोकळे करण, बधमुक्त करणें २ काही प्रसंगी शिंतीवर चिपें, रंगोळी, भाऊति, प्रतिमा इ० काढणें, रेघोट्या ओडणें ३ मालकाहून काढून घेणें ४ सुट, उखाणा इ० उकलणें ५ (गणित) प्रमाणें घोरपर उत्तर देणें ० धून ठेवणें-हातचा सापून ठेवणें, पळवाट काढून ठेवणें, सुट्याच्या उपायाची तरतूद पूर्वीच करून ठेवणें ० सांड-की कर्ज इ० ची सुट, या सुंगीची रकम सोडण-न १ (वों) नारळाचें घोड, नारळावरील तनुमुय भावण २ (ल) ह्मी, चिफट माणूस सोडणी-की १ सोडवणूक २ (ल) मोड -हा १८ ४४ सोडणूक-की १ मुफता २ ताटावट, वियोग, सवध सोडणें ३ जाऊ देणें ४ पळवाट, सुण्याचा मार्ग सोडणें-चकि १ मोकळे करणें, सुलें करणें, बधन, वरार यातून मुक्त करणें, वचक, घोड्याळ, ज्ञास, सहट यातून बांधविणें ३ वेगळें, विभक्त होणें, ताटातूट करणें, गांड, बघत इ० सुलें करणें, छलगाडणें, सवध, ओहणी, मावणी इ० विओड करणें ३ सामान्यतः जाऊ देणें, असू देणें, राहू देणें, सुट (कर्ज, दोष) देणें, सोडून देणें, हात काढून घेणें; मुक्त, सहन, माफ, क्षमा करणें, शरण घेणें, दाखणें, फेकणें, ओढणें, गाळणें, निघळणें (घाम, इ०), शिलागाविणें (तोफ, बंदूक इ०), छुटणे पडा ४ धांवविणें, पळविणें, दमविणें (पोडा, इ०) ५ कोणत्याहि धातूच्या वन प्रत्ययात रुपातुडें इ कियापद योजल्यास ती किया पूर्णपणें करणें असा अर्थ होतो टावणें पडा उदा० करून सोडणें, देऊन सोडणें इ० ३ प्रगट करणें ' विधिविकारित सुदा (ज्या सोडी हुकी योगनिद्रा) -हा १७ १ इहू (व) सोडला तर पळतो, घरला तर चावतो (साव) दुखापी चिफट सवध ठेवल्यास आपली इज्जत पतो, न ठेवल्यास तो शेकातो [स छोरणम्]

सोड्याळा-उ (गो) चणा, इमरा सोडीया-नि (काव्य) सोडणारा सोड्याळ-वि १ चोखदळ, खाडी काढणारा २ ज्याचा लवकर कटाळा यतो अर्थ

सोड-की, १ हत्तीचा नाकापारखा लाव अवयव २ पैंवत, दगड, अथें याचा सोडेल्या आकाराचा भाग, नदीचा पाट, जोतें याच्या पायऱ्यांच्या बाजूच्या उतरत्या वदित बवडया प्रत्येकी ३ (वों) दहालयाच्या बाहेरचा, द्वारपालाच्या दोन्ही बाजूचा ओटा, अरथ -आदिब याची महालक्ष्मी ४० ४ मोटवा

सोपस्कार—पु १ अन, घर, शरीर इ०कास विशेष रुचि, शोभा इ० याची म्दृष्टून जे अनेक प्रकारचे उपचार, उपाय इ० करतात त, एखाद्या गोष्टीच्या पूर्णतेला सांगणाऱ्या साधनाची सिद्धता सस्कार २ अतिशय अपयूक्त (बहुधा अव प्रयोग) निवाचे सोपस्कार करणे, लावणे=नाजूकपणे वागविणे, हाताळणे, गादसत्काराने वागविणे, काढ पुरविणे)

सोपा—पु १ घराची ओवरी, ओटी, पडवी, ओसरी, चौकाच्या बाजूची उंच जागा, लांब पडवी २ कोठा, कोठार ३ गोटा [अर सुफा]

सापा-पें—वि सुखावद, भागवडीचे नसलेले, सुलभ अव षड नसलेले [स स्वल्प] ० रा-रें-वि (चित्ता) सोपें

सोपा-पें—पुन शार्दत वुडवून ठेविलेली चिन्ही

सोपाण—न—झी (गो) पायरी, चिन्हाची पायरी, जिना, शिडी [स सोपान] ० मार्गे—पु १ जिना, पायऱ्याचा रस्ता, सुलभ असा मार्ग रीत २ आचरणास सोपा उपाय सोपाधिक—वि (ससार चिंता, माया इ०ची) उपाधि असलेले चाव्या उलट निरुपाधिक

सोती—पु सोमती पडा

सोफ—वि लटके, फोल [हि]

सोफा—पु वेतानें विणलेला पलग, कोष [इ]

सोबरणें—उक्ति १ दगड इ० वर वज्र पुढावा हलकेंच कापणें, चुकणें जमीनीवर दागदिशीं हापटणें हयकणें २ (ल) (माणूस इ० स मारणें) भोपटणें, बडवणें [ध्व]

सोवट—वि सोमट

सोवटी—झी सोमटी

सोवणी—झी ताटातील पातळ पदार्थ न पसरण्यासाठीं तागाखाली ठेवावयाचें लाकडी टेंकण, पाण्याच्या भाड्याखालील पावयाचें टेंकण, वज्रण [फा.]

सोवणी—झी हळद इ० मिसावणाचेमुळे शरीराला यगारी रडना, लागीर

सोम(म)त—झी १ मैत्री संगत २ मित्र सवगडी [अर साहवत] ० संगत—झी लहानमोठी बरीवाईट समत मैत्री (किं करणें, घरणें) सोमती पु रनदी निज बरोबर यगारा मनुष्य सवगडी २ प्रतिस्पर्धी, दडपवा दावता मनुष्य व्यक्ति गोदो, मारता पोर वाप्रमाणें याच स्त्रीलिपी रूप 'सोपतीण' होतें सोपती वेव्हाळ—वि संगत घरण्यासारखा सोपती संगती पु (व्यापकपणें) मित्र सांगाती, वज्रचर

सोमनशेरा—पु (व) ओमवा

सोमा(भा)ग—न (अधिष्ठ) सौभाग्य सोमागिणी—झी (वि) सोमागवती

सोमत, सोमतसंगत, सोमती, सोमतीसंगती—
'सोमत' इ० पडा

सोम—पु १ चंद्र २ सामवाही, तिचा रस ३ धुपणी रोग ४ सोमयाग, (यात सोमरसपान होतें त्यावरून) ५ शक्राचें एक नाव ६ (ल) अमृत ७—वि सुकीन (सौम्य पासून) यड [स] ० ध्यात—पु चंद्रात मणी सामकाती—वि सोमकात मण्याचा वेव्हाळ (आरसा इ०) ० दिन-वार-वासर—पु चंद्राचा वार, रविवाराच्या पुढील दिवस ० नाथ—पु वारा ज्योति-लिंगांपैकीं काटेवाडातील एक शक्राचें लिंग ० प-वि सोमरस पिणारा (यज्ञार्ता, दव इ०) ० याग—पु यज्ञ, सोम अर्थ ४ पडा ० याजी पु सामयाग करणारा दीक्षित ० रोग—पु सोम अथ ३ पग ० लता की सोमवली ० वती—वि सोमवारी आलेली (समावाह्या) बायकाचें एक मत, यात १०० फळे व्रतणाम दतात, (यादहन) ० वती घालणें—पुष्कळ सख्या असतें ० वृद्धी घेल्—झी १ सोम अर्थ २ पडा १ (विनोदानें) भावणें झाड व भागें पेंय ० वश—पु चंद्रापासून निघालेला एक क्षत्रिय वस ० वाव्या तेळी—पु शक्रभक्त तेव्हाचा एक दगै ह सोमवारी घाणा घालवीत नार्हीत ० सिद्धात—पु शैवातील एक पथ व त्याचें तरवतान ० सूत्र—न शिवाचें शीर्ष गामाच्या-बाहरील ज्या कुडात पडतें तें कुड गायमुख ० सूत्री प्रदक्षिणा—झी दारताल प्रदक्षिणा घालताना धरील कुडापर्यंत येउन परता-वयाचें व उत्र दिशेन जाऊन पुन्हा या कुडापर्यंत यावयाचें व परत घवरासमोर यावयाचें अशा प्रकारें कुड न ओलाढता केलेली प्रदक्षिणा

सामट(ळ), **सोमाळा**—वि १ कोंवट २ सोमाल, नाजूक [स सोमन्]

सोमता—किवि (कु) तत्काळ, तावडतोब

सोमल सोमलपार—पु एक प्रकारचा क्षार, याचे पाडवा व सांठवा असे दोन भेद आहेत रसकर्मोत धेठ (इ) आसनिक् [हि, अर सुउल] **सोमली**—वि सोमलाचा केलेला, ज्यात सोम ३ हें मुख्य द्रव्य आहे असे (औषप इ०)

सोमाजी सरलरुन्ध्या—पु सोमाजी नावाचा एक कवि सर्व कलात निपुण होता त्यावरून हुशार व सकल कलापूर्ण माणूस (उपरोधानें) सर्वज्ञाणाचा आव आणणारी व्यक्ति

सामा(मो)सा—पु १ कडी, चंद्रा इ० अलंकाराचे निर-निराळ पदर जय एकत्र करतात तें तोपण, जाव बुडवा, विरहपा जवळची जागा

सोमीगोमी—पु (पायडो खेळ) पुढगीप्रमाणें दमदाकीचा, दोषीनीं खेळण्याचा खळ नसल्या लुगटाच्या पदराची दोन्ही टोके दोन हातांत धरून, पदर पाठीकडून ओवतावरून पुढे

भायून उभे राहून बाये उजवे वायूय, तापत नापत स्वावयाये
 व तोडने 'सोट मी, सोट मी । छानी छट्टी यम्पुली ।'
 असे म्हणावयाचे [गोम दि]

सोय—की (क) ओल्या नारळ्याच्या चवानून (विमानून)
 रस पिऊन काढल्यानंतर राहिलेला सोबा

सोय—की सर्व अर्था मोडे १११ । लाभ, प्राप्ति 'सिंघ
 हुना सोये । जीव आत्मवाची लाह ।' -हा १३ १२१ २ मेळ,
 जुळणी 'आहुला आहुलिये । समती ना सोये ।' -हा १३
 १५९ ३ विश्रान्तिस्थान 'तैसी आपली सोय दये । आपुलिया
 स्वभावा मुके ।' -हा १५ २२९ ४ अभय, आधार 'आणि
 ह्ये हृगमूर्तीची राव । यालागीं सोय घरिलो जीव ।' -हा १२
 २१ ५ अस्तित्व 'नाही रूपाची जेय सोये । राय दखिजे बाळीचि
 सोहे ।' -अष्ट २ ५० **सोय घरणे-(घ)** (ल) सरळ
 काणे, टोकण, बोप घणे, बरविये साय घसविये-(घ)
 घोडही, नांगी मोडण **सोयघाय-की (गे)** नातेमोठे
सोयसाय-की (ना) व्यवस्था सोयीचें घोरणें-हरळ
 भोलेंगे **सोयीवर घणें-हाडवावर घणें सोये-की (का-व)**
सोय -की लग्नांत जाकेला आसण्या, नातें

सोयरगत-की विवाहसंध्यासुद्धे झालेला अ लग्ना

सोयरा-उ १ रक्षासुद्धे झालेला भात, नातेबाईक २ वेददा,
 बंदीक इ० वा भाडपा, रीमोर्गार्ये ठेविलेला कायमचा माणूस,
 आर म्ह० १ धरील तो सोयरा वर्ग पाहीन तो वेरी २०
 सोयच्यात घाहू हत्यारांत माहू सोयगत लाहून्या लबांचा
 सोयीन पायवाकडे उपयोग होतो ३ ध्यावर-जन पु नाते-
 बाईक स्नेही सोबती, (व्यापकाची अत्र प्रयोग) (गे)
 सोयघायत [सोयरा दि] **सोयरी-की** १ भात की २ ठेवलेली
 की, रखेली सोयरीक-की १ सोयरगत पदा, विवाहसंध २
 (ना) लग्नांत नवरीस दागिने घालण्याचे वेळचा विधि **सोयरे**
 माणूस-न नातेबाईक

सोर-की (वो) मातीची लहान तांबरी (हेट) **सोरकुल**
सोर-र-उ ओरक, आकांत आकाश [फा सोर]

सोर-उ डुकर 'राष्ट्रवादिंक सोर ।' -ज्ञान २६७ [घ
 सुकर, हि सुवर]

सोर(रा)गणें-अकि (वे) अकि दमणें धमणें

सोरंजन सोरंजनमिथी सोरंजनशिरीत- सुरंजन
 पहा

सोरट-ठ-उ १ हलीना काटेबाळ देदा २ (संगीत)
 गायण्याचा एक राग -वि काटेबाळी (माणूस) २ रावकरून दाढगा,
 आर दाव [स सुराष्ट सोराष्ट] ३ टाई-टाई-की दाढगाई
 जातीलोकपणा, चिदाई ४ टो-की काटवावडील ताडुळ्याची

एक जात -वि काटेबाळी **सोरटी घेल-उ** बटेवावाडील
 बेल द्या जवळ अगून याचे खुर बगदर व सिंगे लहान अलतान

सोरा, सोरमीठ-उ न त्रैलोक्य भंडिब व पोटापास यव्या
 मिश्रणाचा एक प्रकार, सूर्यसार (शोभेची दात इ० उपयोगी)
 [स सूर्यसार फा सोरा]

सोरा-उ १ (नामिक) टोपणानें कडीस पाडलेलीं भोकें
 बुजविण्याकरिता तयार केलेला लाकडी गज, मुल्ला २ गुहाळा
 तीत घुसवें, रास पाहण्यासाठी ठेविलेले भोक

सारा-या-उ चकल्या, दाव, पुरव्या करण्याचा राना
 [फा सोर=गळणें]

सोराळें-न एक भांडें, सो-या? 'मग निवतलीं गगळे ।
 जणेंनारी सोराळे ।' -शालिका २८ २८

सोरी-की टोळीतील डाव 'हालीं लायडलें उभें बैसो नेदी
 बोगी । पोरीमाये सोरी चती विणवें बरनी ।' -सुगा २०३

सोरो-उ (क) विण्याची दाळ [स सुरा]

सोन्याघात-वि (क) भरतत दाळबाज

सोगोव-उ (क) साय [स सार]

सोल-उ एक चवटा मासा

सोल-उ जाळ भक्कम दोर (गाडी गावर, इ०चा), नाडा
 ० खड-न १ सोल १ पडा २ सोरावा लुबाडा [सोलें ?]

शाल-उ अमयुल वोकमसोल ० नारिंग न नारिंगाची
 एक जात ० पणी-न आमयुद्धे कोवून केलेले पाणी (काल
 वगसाटी) **सोलणें-अकि** १ वरीत पाणुश साल कातडी इ०
 काढून दाळणें २ डरफल फोलवट काढणें; दोपा-या आतील बीज
 काढणें [का सुलि] **सोला सोलाणा-उ** हरभरा पावडा
 इ०च्या ओर्या शिंगातील सोदून काढलेला दाणा, शेंगदाणा
सोलाट-वि (ल) फटिंग घडासो 'चकटुव ना अमवो ।
 गाव ना तुज टाव । सोलाट व पडा हो । लागला ज ? ।' -पद्मा
 २७७१ **सोलीव-वि** १ लवा इ० सोलून काढलेले २ (ल)
 पक्का, पूर्ण (लु-चा लवाड लवगा) ३ (ल काव्य) स्वच्छ,
 अतर्पण्यमितील भरतल 'सोलीव निर्वैच । फलिताधुचि ।' -ज्ञा
 १६ १३ १०५९ **सोलीवद्वारिख-अत्यंत मरीवी**

सोलड-की (कु) एक जातीचें पोकळ

सोलड-की (क) मोठी टोपली

सोलें-न (बर) पायांतील एक अलंकार

सोलोव-उ (क) पृथग कापलेला डुकर

सोव्हाव-उ सोव्जर शिपाई [जर्मन सोव्हाट]

सोव्या-उ एक फुलताड फुलास सोलें म्हणतात

साव्याचें तेल-न (खा) बरडेंचें भुसुगाचें तेल

सोड-न (कु) एक जातीचें पोकळ

पुढील विंचोळा भाग [स शुद्ध] ०का-५ ओझ्याच्या जनावराचे पाठीवरील ओझ्याखालील पोतडी, मादी ०मादी-भी पाल खीच्या (खावावर ठेवावयाच्या जागी) दांडपाला जोडलेली लहानशी मादी, सोगीरावरील सोडेंधारखें चार बोपऱ्यांचे एक जोन ०दोर-रा-सोल-५ मोटेच्या सोडेंचा दोर नाडा, सोदर ०घादी-भी मोटेची सोदर व मोड यास जोडणारी बादी सोडा-सोडाळ-सोडया-वि सोड असलेला (हत्ती, पोरकडा, मुरकू, टोळ), मोठे व घुरूप नाक असलेला सोडी-भी ? (महालु) घराचे मुख्य दरवाजाचे दोहों बाजूच्या पडव्या प्रत्येकी, वषडी 'उत्तम दक्षिण सोडिया दोन्ही।' -कड १०६ २ (ना) मुख्य दरवाजाला लावून दोन हात लाव दरवाजाद्वारेची उच बायलली मातीची जागा, ओग

सोडगा-नो-सोटगा-पे पहा

सोडत-भी क्षयंत, लोंटरी, जुगार एखाद्या पदार्थाची किंमत अनेकानी मिळून भारावी व पूर्वैकेताप्रमाणे ज्याच्या नावाने तो पदार्थ निघेय त्याने तो घ्यावा असा व्यवहार [अर घाती, पोडें सोडें]

सोडा-५ (क) एक जातीचा मांस, त्याच्या छुकि वेल्या मांसास सोडे म्हणतात

सोडा-५ (कों) सुपारी बाळत घालण्यापूर्वी तिच्या दोन्हीतल डिकाणी काढलेल्या पातळ साली प्रत्येकी [सोलें]

साडा-५ एक क्षार [इ] ०वॉटर न ? सोडपाचे पाणी २ कॅल्सिक असले वायु दाबून घालून तयार केलेले पाणी

सोत, सोती-भी (कों) गाय म्हेंत इ० वें अनने दिय [स सु=प्रसवणे]

सोत-भी (गो) छडी सोतरणे-सोताड(२)नं-छकि (कों) छडीन, फोंकानें शोडपणे, मारणे

सोल्कंड-वि अत्यंत उत्सुक [स] सोल्कंडा-की कळकळ

सोदखार-५ विलायती मीठ, सोडा खार -गुण्या १७२

सोदणें-छकि (वे) गाळणे [स शोधन]

सोद(ध)नं-न स्वयंपाक्याचें हात घुसण्याचें कडकें [स शोधन]

सोदर-वि एकाच व्याईच्या उदरातून जन्मलेले, सरुळे भाऊ [स]

सोदा-घा-घा-घ्या-सोदडा-वि ? बदमास, लुच्चा (व) सोडा २ सोल, सैर २ (गो) जार [दि] सोदाई-सोद(धे)-गिरी-साई सोदायें-की न ? लडाणटसुपणा, छवेगिरी, बदमासी २ रगेपणा, सैरपणा -वि सोदासवधी

शेडा ७ ३६

सोनरू-५ (महालु) खात्रीक 'सोनरुने उरगुडें पेतलें । वैकुंठीचें।' -विष्णु १६०

सोनका-५ सोडका पहा

सोनगादी, सोनदोर-रा, सोनवादी-भी ५ भी सोडगादी, मोडरो, सोडवादी ६० पहा

सोनमुपरी-भी ? भुंतेरवडीचा पाला हा रेचक असतो, डाळकाकितो याच्या पाल्याचा काढा घेतात २ (कों) सुवर्ण सुखी-माक्षिक

सोनवी-भी निशाण सेंडा

सोनार-५ ? सोन्याचे अलंकार पडविणार माणूस व त्यांची एक जात २ (ल) लोभी, चिक्कू माणूस ३ ज्याचा आवाज सोनारानें मारलेल्या दातोडीप्रमाणे निघतो असा एक पक्षी ४ एक छुद सपश जतु [स सुवर्णकार] इह० १ सोनार आणि कोण्हाळ होणार (=कोणास फसविणार नाहीं ? सोनार सिंपी तुळकणी आप्या याची सगळी नकोरे बाप्या=हे सर्व सगलींच्या माणसास लुडावणारे बाह्य सोनारानें कान टोचणें-चोय मनुष्याने कान उघाडणी करणें सोनारकी-भी ? सोनाराचा घदा २ (ल) चौथे करण्याचे कसन सोनारडा-५ निहेने सोनारास म्हणतात सोनारा-वि (व) कसल्या रंगाचा (बेल इ०) सोनारी कावा-मत-५न सोनाराचें दागिन्यातील सोने चोरण्याचें कसब, फसवणारी

सोनी-भी गायनीतील एक राग

सोनी-भी (क) लहान मुलाचें जन्मदिय

सोनें-न ? काचन, सुवर्ण, पिबळथा रंगाची जड व सोल वान अशी एक घात २ दसऱ्याचे दिवसां सोनोहपन करून आल्यावर इष्टमिनास देण्यासाठी आणलेली आपऱ्याची पानें -वि ? मोलवान किमतीचा, महराचा 'सोन्यासारखें मूल' २ (सुखीनें) साणें उजवाकितो राखलेला घाब्यातील भोकसा [स सुवर्ण] जि सुवर्ण, सोबन, सोने, पोडें जि सोनके] इह० सोन्याची सुरी ह्याली म्हणून काय उरी घालवी ? (वापर) ०आणि सुंगध-उपयुक्त व छदर, फायदेशीर व दिक्षाक ०होणे-मरणोत्तर उत्तम गति प्राप्त होणे, चांगले, चांगल्या परिस्थितीत मरण येणे सोन्याचा धूर, पाऊस निघणें-पडणें, सोन्यानें दात किसणें-अतिशय धीमती असणें सोन्याहून पिंवळा-अतिशय उत्तम वाचन कशी सोनें-१ उत्तम, सुर्वीच हीण कस नसलेले सोनें २ (ल) उत्तम, छुद वतनाचा, प्रामाणिक मनुष्य, किंवा वस्तु सोनें गाळणें-सोन्याचा रस करून आतील भेसळ काढणें काहीं सोन्याचा तर काहीं सवागीचा गुण असणें-सोनें उजळताना सवागीचा उपयोग करतात त्यावरून एखादे महत्त्व घडवून आणण्यात महराच्या गोष्टी

प्रमाणे अनुपतिक मोर्धेचिंहि सहाय्य होयें, थोराप्रमाणे हलक्या
पेंहि सहाय्य लागणें सोन्याच्या त्रिवस-३ महत्त्वाचा,
आनदाचा दिवस सोन्याची सीता-ची (पायरी) (ल)
नवऱ्याची लाडकी म्हणून नरसिंहात दाखिण्याची नरसिंहेची
ही सोन्याचे वरपाजे होत व टसटसा लायोट-(व)
मुलगा कसा का होईना पण हाचो मग तो प्राप्तदायक झाला तरी
चालिल असेना पण बाचो सोन्याचें हाड-न नदमी उत्कर्ष,
भरमराट होणारा माणूस सामान्य-सानओ(य)ळख-
रती-ही दसऱ्याचे सोने (आपऱ्याची पांनें) बायताना झालेली
तोडभोळस, ०कळी-ही सोनचाफदाच्या कडपांसारखा
केलेला सोन्याच्या कडपांचा हार ०काऱ-ही एक जातीचा
गेस ०कायळा-३ १ पुढऱुका भाद्राड २ (पों) पुण्या
कायळा ३ पावरा कायळा (कायबिक) ०कायळा दिवर्ण-
(बालभाषा) भारी विंगळशी हाणें ०क्रिडा-३ काजवा काण
साहि चमकणारा किंवा ०बुला सोनऱ्या, सोना-न्या-नि
लाडवा (मुलगा) ०केतव-फी-ही केडीची एक जात ०केळ-
ही एक चांगल्या जातीची कळ -न सोनकळीचें फळ हें
पिवळें धमक व गोड असतें ०खत-खत-न मागताच्या
विद्यामूर्ती खन ०चड-डो सोनसिडी-चेडी-ही १
(घो) डोंगऱ्याची (कोरहाटवाची) चिमणी खळ करणाऱी
बायको बाहुली ३ एक जातीची चिमणी ३ (घो) वयस्क
कुमारी, योडभक्ती ०घ्याता(पा)-३ एक जातीचें व पयाचें
हवा या-या फुलस सोनचायें (फे) म्हणतात याचा रंग
पिवळा व बास मधुर असतो ०जुई-ही पिवळसर फूल यणारी
जुई व पिचें फूल ०डका-झा-३ १ एक फुलताक व त्याचें
पिवळसर फूल २ एक प्रकारचें जुनें सोन्याचें नाणें, (त्यावरून)
सोन्याचा तुकडा ३ आवडत्या मुलास म्हणतात ३ (निगकाम)
आरस व मोल यांचेमध्यें अडकविलेला एक दण्ड ०तरवड-
३ एक जातीचा (पिवळा व तांबडा) तरवड सकाथूर पहा
०ताच ३ १ घोड्याचा पाय दुखावला असता तापकेत्या तऱ्या
वर त्याचा पाय टेवून वर बाणी ओतून दाखयाचा दग २ सोने
तापून पाण्यात न बुडविता निरु दणें ३ एखाद्याची खरदपती
काढणें, गालीप्रदान करणें (किं) वसणें दणें ०पायडा-नि
(कुत्सिताची) गरीब दुईची (माणूस) ०पितळ-न ही
उत्तम, चमकणारें पितळ (पातु) ०फळ-ही एक जातीचें मात,
घाळ ०मळी-ही उसाचा रस कृत्रिताना दोरमळीच्या नंतर
येणारी मळी ०चणी-न सोनें तापवून तें ब्यातबुडिलें आइ असें
पाणी, हे बाळतीण किंवा आजारी माणसास देतात ०वेल-ही १
एक जातीचें मात २ अमरवेल आकाशवेल, दाभणावडी जाड
पृश्ठावर, पसरणारी, सोन्यासारखी पिवळ्या रंगाचें भारीक घाणे

अणगारी, थोरावर वाढणारी वेज ३ (ल) घाळी, मंदी (वाच्या
व्यापाराचें बराच पैसा मिळतो यावरून) ३ (ल) मागवेल
(दिव्या पात्रांच्या व्यापारापासुनहि बराच पैसा मिळतो यावरून)
०घै-ही (महापु) सान्याची वात 'ही सोनचे देवलयपया ।
पावळली त ।'-शिपु २० ०सळी-नि १ सोनरी रंगाच पडे
असलेलें, रंगमी किंवा जरातरी (कापड पीतावर) 'कासे सोन
सळा पाघर पाटोळा । घननीळ सावळा बायतानों ।' २ पिवळ
सा (केन, गडू घाडा ३०) सानुला-नि मोन्नुत्र पहा
सानेनारणें-सोनवारणें-न सोनें रुपें ६० विषय, मोन्याचें
दागिने व नाणें किंवा रोड्ड सानेरी-नि सोन्याच्या रंगाचें,
सोन्याचें, आंत सोनें असलेलें (वसं दाई, कलावतु मुलामा,
रग, वलुग्रीषा कागद ६०) सोनेरा टोळी-ही दुसऱ्याला
हाट-न फयवून लुकावणारी घाडशी रोड्डीची टोळी सोनेळ-
ळें-सोनकळ-ळें पहा सोनारिंग-न (गो) मोसनें फळ
[सोनेंनारिंग]

सौनेग्यत-न (कु, युसवन, इमत्र, मेतडूट 'त्याचा
काय सानेग्यत आसा'

सोप, सापट-३ १ कळ, चवणी या नांवाची त्वचा,
साल २ बेलाच्या गळपातील घनचा पण (पूर्वी कळीच्या सोप
टाचा करीत यावरून) ३ वेडीचें सरप पान बाग ३ दागे
नसरेलं कणीस 'कनेविषा सोपें । कणसं लागलीं आधी एक
दागे ।'-हा ९ ४३३ ३ उसाचें थिपाड -नि फोल निष्कळ
०यधें 'सरी योसगताही बोल तयाचा । परी सोपु वचे ।'-हा
८ ६ ०पडणें-वाजरी-जोडकपाच्या थिकावर कीड पडणें सोप
टणें-अकि अक्षफ होयें, सडणें दुबळे होणें सोपट्या-नि
चरकातील उसाच्या चोपट्या काढणारा सोपाट-न (कुण)
घोपड

सोपटें-न सोकटी पहा

सो(सों)पणें-अकि हवाली करणें सान्यान स्वाधीन
करणे दणें [स समवेग हिं सोंवना] सांपविणें-दुसऱ्याकडे
वेणें एखाद्याच्या हवाली करणें सांपीच नि सोपविलें
सोंपीच खातें-न हिंदी विभागान्या सान्यात दिलेलें राज्य
कारभाराचें खातें

सोंपणें-अकि १ सपणें पहा २ (कु) मरणें

सोंपरी-नि चिमुजती

सोपल-३ (व) आट, पीळ दिलेला ताग, अवादी

सापस-नि (रागा) मानूक कोमल (ही प्राणी ६०)

सोपस-ही हाव रोम ३ डा

सोपस्कर-नि सर्व आवश्यक वस्तु व साधनं यानीं पुष्क,
सर्वे साहित्यानीं भरपूर [स सप्तपस्कर]

सौंद(दु)री—स्त्री (व) मीठ ' अगोदर सौंदरी वाढा ' [सिधु]

सौंदर्य—न सुंदरपणा लावण्य देखणेपणा, उत्कृष्ट रूप [स]
सौंदल, स्वदल—न सैन्य ' सौंदली भाहता मग कण कीडा मीठ किती ! '—ऐपे १२ [स सम+दल]

सौदा—पु (नाविक) होडीचा खालचा भाग
सौदा—पु १ व्यापार, व्यवहार, देवदेव, बाजारवाट
कयविक्रय २ खरेदी-विक्रीचा माल जिरस [फा सौदा]

०ग(गि)र—पु व्यापारी-उद्दी ' भिन भिन सौदागरी । सह वर्तमान जाया कुमरी । '—मुसमा २९१ [फा] ०ग(गि)री—स्त्री सौदा अर्थ पदा सौदागिराचापदा उद्योग -वि व्यापारी, सौदागतासर्वा ०घणी—स्त्री सौदा अर्थ १ पदा ०चूत पुन सौदा अर्थ १,२ पदा

सौदाम(मि)नी—स्त्री बीज, विग्रहता [स]
सौध, सौधय—पु न राजवाडा बुनेगच्चीचा, सोडावाडा बुनेगच्ची भव्य मंदीर [स]

सौनंद—न मुसक ' सौनंद कामपाळे अति अतुल्यळें । '—गस्तो ५१

सौसिक—वि सुप्तावस्थेसर्वा [स]
सौर—स्त्री तर्क, वाङ्म [अर सौर]
सौररी—स्त्री एक शाड [स. सौबीर]

सौम(भा)ग, सौभाग्य—न १ सौंदर्य २ भाग्य नशीब ' एवढें एक सौभाग । '—हा १५ १७ ३ ज्याच योगानें आपणस मान्यता, शोभा, प्रतिष्ठा तेज ६० लाभेंत असा अधिकार निया वनन, सामर्थ्य ६० विषय ४ सवाणपणामुळें काळज, सेंदूर कुड् मंगलपुत्र, बागवपा ६० वस्तु धारण करण्याचा वायकाचा अधिकार सुवाहिनीत्व ५ दुर्ग सेंदूर [म सुभग सौभाग्य]
६० गौर रुद्रात्री आणि सौभाग्य घेऊन वनली=रुद्रान वनेलेल्याचा बाग पत्ता काढतो असा अर्थ जोशतात सौभाग्य मिरविणें लापणें=सौभाग्याति छीन आपण तोरा मिरविणें सौभा ग्याचा टिका-सौभाग्याचें चि द दुर्ग ०चिन्ह-द्रव्य-न कुड् बागवपा वंगरे ०ततु-उ १ मगटपुत्र २ (ल) नवरा ०धन-न नररा ' पतिग नि-या दुशान सौभाग्यनावर पत्नी । '—रिक् १४ ०चती-स्त्री सुवाहिनी स्त्री ०चायन घाण-न रुढ अ सौभाग्य निरकाळपैत लग्नाचें म्हणून सुवा गिनी खिया सौभाग्यदृष्ट्यानें त्रादणाय जे दान (वाण) देलात ते ०मुंटी-सुड-स्त्री उमांत प्रसुर्यानें सुड घटलली असत जना एक आंघाणी पाक

सौमनस्य—न मनाचा चांगुलपणा मनाचा परेपणा [घ]

सौमास—न (वायकी) शरीराचा नाजूक भाग [सुकु मार+मास]

सौम्य—पु १ सोमाचा, चदाचा पुन सुध (देव व ग्रह) २ नवखड पृथ्वीतील एक खड ३ ४३ वा सवत्सर -न मृग नक्षत्र -वि १ मृदु नरम, हलकें, तीक्ष्ण नसल्लें, साधें (औषध, मनुष्य, स्वभाव कृति, उपाय) २ शांत, स्थिर, स्त-२, समा घानी ३ चदामयर्षी [स] ०ग्रह-पु बुध, गुरु, शुक्र व ग्रह ०गार-चाखर-पु बुधवार सौम्यगोल-पु उत्तरेकडील एक प्रदक्ष सौम्या-स्त्री उत्तरदिशा [स]

सौर—पु एक शाड
सौर-रा—वि चूर (शिपाई) ' तो सौराचा समरणी । '—एभा १६ १२९ [स चूर]

सौर—पु १ सौरमास २ दानिग्रह -वि १ सूर्यासर्वा (पूजा उपासक ६०) २ सूर्याच्या गतीवरून गणना केलेला (वर्षे, दिवस ६०) [स] ०दिवस-उ काण-याहि एका ठिकाणच्या याम्योतरावरून सूर्याच्या लागोपाठ होणा-या दोन के-यांच्या मधला काळ ०मान-न सूर्याच्या गतीवरून काल मोजण्याची पद्धति ०मास-पु सूर्य एका राशीतून दुसऱ्या राशीत जाई-पर्यंत जो काल जातो तो ०वर्ष-न पृथ्वीस सूर्याभोवती एक प्रदक्षिणा घालवयास लागणारा काळ ३६५ दिवस, ६ तास, ९ मिनिट व दहा पूर्णांक तीनचयुर्वांस सहा सौर-स्त्री सूर्याची स्त्री सौर्य-न तत्र

सौरभ्य-न १ शुभ २ कीर्ति [स]
सौरस—पु १ गोडी, प्रसाद ' म्हणतनि मागे कडीचा सौरस । '—गुण ८०८ २ मरत ' हें क-पनचेंनि सौरस । '—झा ९९१ ३ सामर्थ्य -झा १० ६ ४ अधिनाय ' आता अदमा चिया बाळसोमी सौरसु दवा । '—झा १३ ००१ ५ योग्यता, तब गं रक्तीण जाय । शुद्धि तथाची । '—झा ६ ५५९ ६ आसकी, हेड ६०८३ गुरवी सौरस मनींवा । '—एभा १५६५ ७ यत्न [य गुरु] सौरस्य-सौरदस्य-न १ गुरसपणा, प्रेमभाव २ गुलसपणा खवदारपणा ३ मैत्री, स्नेहभाव, उत्तमप्रकारचें दळण वळण

सौराथ-या—स्वाधे या पदा
सोरी—स्त्री १ स्त्रीवर्षातील द्विप्रधा २ वशाम, स्वेर स्त्री सौरियाच्या परी । '—गुण २९७ ४ मुरळी -नि मिलेज [संर]

सोलत—गोहवत पदा
सोष्ट(ष्ट)प—न १ चांगुनपणा उत्कृष्टपणा, सौंदर्य २ चपऱ्या [स]

सौसारखा—नि आमूलच सारमा

सौहव, सौहार्द—न भेरी, स्नेह [स]

सौळ—वि (राजा) मयूळ, सबळ

स्कंद—उ ? कार्तिकस्वामी २ विभाग [स]

स्कंध—उ ? खादा २ झाडाची काढी, खावा ३ पुस्त

कांचे प्रकार, भाग ४ हानाच्या ५ शाखा पंचस्कंध पहा

५ सैन्याचा व्यूह ६ पंचविधय व इद्रिय पहा ७ समूह, समु

दाय ८ एक प्रकारचे वृक्ष ९ राज्यासुरोहणास आवययक वसलेली

वोगणीदि वस्तु (चवरी, गगोदराचा च २०) १० सप्तस्वयं

पहा ११ (ज्योतिष) गणितस्कंध, होरास्कंध, सहितास्कंध

(काळ, फळ, मन्त्रतंत्र, भविष्य ३० वे) [स स्कंध=भाग]

स्का-स्को-स्कै—वि (त) साखा-खी-खे

स्फलन—न ? अडखळणे, घसरणे २ दिवकणी, पडणे,

गडून पडणे ३ बीर्यापात ४ (ल) तोडणे बोलणे, बालताता

अडखळणे ५ नीतिवाक्य वर्तन करणे, पाप करणे स्वखलित—वि

१ दोषी, पातकी, दुर्धर्तनी २ चुकलेला, अडखळलेला [स

स्वखलु=पडणे]

स्तन—न ? धान, आमा २ अचळ, सड [स स्तन=

ध्वनि करणे] ०कृष्ण-यानातील दूध पाजणे ०पात-उ वार्ध

क्याने बायकाची यांना खेळणे ०पान-प्राधान-न दानातील

दूध कोळणे, पिणे (झुलने, वासपाने) ०मर्दन-न (झुगार)

झुममर्दन, स्तन कुडकणे, रति प्रकार स्तम्भ-न दानातील दूध

स्तंभ—उ ? घोंस, झुजका, झुजप्रशब्द शाब्द, घोंसदार शाब्द

२ समूह, काळ ३ अणुगुल [स]

स्तवक—उ ? घोंस, झुजका २ प्रधाचा विभाग [स]

स्तब्ध—वि ? थावलेला गति बंद पडलेला, स्थिर, अड

पळा झालेला किंवा केलेला, निश्चल उगा, नि शाब्द खोळवून

राडिलेला २ मनाचा कणधर, निश्चयी न मनमगारा ३ साठ

लेला, अडवलेला ४ मन शरीर यांनी गति थांबि कडिलि

झालेला [स स्तम्भ=रोध करणे] ०णं-भक्ति १ थावणे, स्थिरा

वणे, बंद पडणे २ उभे राहणे, निश्चल असणे

स्तंभ—उ ? खाव, सोट २ थावलेली स्थिति, स्तब्धता

' सुनि स्तम्भ चालया । '—ह्या १० १५५४ ३ लघवी, वीर्य

याचा अटकाव, भीती इ० ने स्तब्ध हाणे, गति, आणीव इ०

गुण होणे ४ अडपळा, अटकाव, जडता ५ दृष्टांचे खोड

[स] ०क्र-वि यांविणारे ०न-न ? थांबविणे, अटक

विणे, गति बंद पाडणे, प्रतिबंध २ सत्तेपचार पहा मंत्र

आयुष्याला इ० नी गति इ० बंद पाडणे, इदिवांचे चलनचलन

बंद पाडणे, नियमन, निमड ३ वरील बंद पाडण्याचे कोण

तेडि साधन ४ वीर्य खचून न पडणे, वीर्यस्त्रलन होऊ नये

व्हडून येण्याचे ओपप, साधन स्तंभित—वि स्तब्ध पहा

स्तंभ—उ एक अडळ तारा ' खलाशाच्या भंते धुवतारादि
विंचित विचल असून स्तंभ मान पूर्ण अविचल आहे '—चित्र
मयजगत् एप्रिल १९३७ [स]

स्तर—उ घर, पट्टा [स]

स्तव—उम साठी, करिता, कारण, मुळे, बद्दल [स]

स्तन स्तवन, स्तुति—उ न स्त्री (अप स्तुत) स्तुति करणे,

स्तवन, वर्णन, वाखाणणी, गुणवर्णन, प्रशंसा, स्तोत्र [स स्तु=

स्तुति करणे] स्तुर्णें—उकि स्तवन, वर्णन, वाखाणणी करणे

स्तवनीय, स्तुत्य, स्तव्य वि स्तुति इ० करण्यास योग्य, प्रशं

नीय, वाखाणण्याजोगे स्तुतिपठक—उ ? भाट, प्रशंसा इ०

कळून थोल्याच्या अर्गी धेये उत्पन्न करणारा मायूस, बैतालिक

२ शुशामत करणारा स्तुतिप्रिय—वि आपली स्तुति केलेली

आवडते अशा स्वभावाचा स्तुतिवाद—उ गुणवर्णन, शिफा

रस, वाखाणणी, स्तुतिपर भावण स्तोता—वि स्तुति कर

णारा स्तोत्र—न ? स्तुति, स्तवन २ देवता, गुप्त इ० ज्या

प्रशंसापर गद्य किंवा पद्य रचना

स्तिमित—वि मंद, आळशी, स्थिर, मड, मडक, जड

[स] स्तिमिताई स्त्री मंदपणा, जडपणा, मडपणा

रत्न—उ सुद्धाच्या अवशेषावर बांधलेली एक विशिष्ट

आकाराची इमारत [स स्तु=डीग घालणे]

स्तेय—न चोरी, लचकेगिरी [स]

स्तोम—उ ? रास, ज्ञेय २ सच, जमाव, समुदाय (बरा

कर बटुचा)—न मडक, समान, डोळी, लघ समूह [स

द्रुम्=यावविणे]

स्तोम—उ ? बडेजाव, थोडकळ अभिमान, गर्व, पोम, स्तुति

(कि० माजविणे=काजीलप्रशंसा करणे) २ एक सत्कार उदा०

प्रात्यस्तोम [स स्तु=प्रशंसा करणे]

स्त्री—स्त्री ? बायको, मादी २ पत्नी, स्वतःची बायको,

माया ३ स्त्रीलिंगी शब्द, वस्तु ४ फळे येणारी वेळ, साड इ०

[स] स्त्रीचें स्थाने हाणे—उतावरयात स्त्रीने पतीच्या आधी

वरणे स्त्रीच्या नाकावर पदर येणे—वैधव्य येणे सामाज्यद-

०गमन-संग-लघु मैथुन ०चरित्र-न स्त्रीची चालचलणूक,

कावबाज बवैशूक इ० स्तु० (गो) स्त्रीचरित्र गाड, जोच्याक

आपले खाड तुम्ही चिकेसरा आड, ओयांचे वचू नी खाड

०चिन्ह—न स्त्रीचे जन्मवेदिय गुण ०दास-लंपट-पर-

सुद्धि-चरा-वि शिष्याविषयी आसण किंवा बायकोच्या मूर्खी

प्रमाणे बाळगारा, वाईत्युदया, स्तु० स्त्रीसुद्धिप्रत्यगता स्त्रीसुद्धि

प्रत्यगवाह ०धन-न स्त्रीची हाराची मालमत्ता (लमाचे वेळी

मिळालेले बागदागिने किंवा आईबापाकडून मिळालेले धन इ०)

याच्यावर तिचा पूर्ण हक असतो या धनाचे सहा प्रकार आहेत.

सौव—उ भव (राजा) दोंग, सोंग (दुखें) दाखि इ०
(कि० लावणें, करणें, माडणें) • लाव्या—वि दोंगी,
कोंगडी

सोवता—तें—वि '१ सवता, निराळा २ स्वतः चा -किवि
स्वाधीनपणें [स स्वतः]

सोयन—नै—सोनें—न घुराड, झरोका, साणें

सोमळ—वि (कों) नाजूक, कोमल [स सोमल]

सो(सो)वळा—वि १ शुद्ध, पवित्र, स्वच्छ, ओव
लघाच्या उलट (वम, मनुष्य, वस्तु); स्नान इ० के-यांन
पवित्र होणारा २ (ल) मोठ्या, शुद्ध (लाच, शुद्धा इ०
पासून) ३ स्वच्छ, सुदूर (रम्या गाव इ०) ४ कौटुंबिक व्यवहारा
पासून स्वच्छ, अलिप्त (इसम) ५ संप्रवर नसलेले (रत्न इ०)
[स धुवण, समुच्च] सावळी होणें—विषयबधे कथावपन
होणें सावळी गोराई—की १ कारातील एक परित्र दंबी
(यावन्न) २ अत्यंत सोवळी बाई सोवळें—न १ सध्या पूजा
इ० कर्ना-या वेळी शुद्धतने राहणा यावें म्हणून इतर अमंगल पदार्था
पासून दूर ठेविलेले धुतवन्न किंवा देवमी किंवा लोकीचें वस्त्र
२ सोवळेपणाची स्थिति सोवळें घेणें—(बायली) बाळंतीन
ब्रीडें महिमा दीड महिन्यान सोवळें नेमून देवाचें तीर्थ घेऊन
देवपुर्मास सोय्य होणें सोवळें सोडणें (बायली) हस्तदलाचे
वेळी बराकडून बघूचें आईस जे खण व लुगटें देतात तें सोवळें
करी—उ आचारी, स्वयंपाकी ब्राह्मण

सोवळा—उ एक जातीचें व्यापारी अडाज

साया—की मनातील गोष्ट ममसुख पहा

सोवाणी—की एक क्षार, सवाणी पहा

सोवाणी—की (महाउ) बैठक, आसन [स सु-
आसन ?]

सोवाणी—की पायरी 'आयुष्यपणें प्राणिगण'। करोनि
अहोरात्रीची सोवाणी । '—झा ११ ४२४ इदनीळा सोवाणी ।
परी बेकोनि पयासनी । '—दाव १४५ [स सोवान]

सोवें—न दुख

सोव्हा(हा)ळा—उ (रा) सोहळा पडा

सोशा—उ (सोनारी) एक प्रकारचें तांब्याचें भांड

सोशा—वि सों ! सों ! करीत व अकस्मात येणारा वडा
गारा (बारा) [ध्व]

सोस—उ (सोनारी) तार ओढताना, बघडाई करताना
निघालेला धातूक तव

सोस—उ सहनशीलता सयमन, सोसणें सहन करणें
(कि० पारणें, करणें) [सोसणें] • णूक—की १ सोस पहा २
आचणूक, अपटा, हाल भोगणें • क, सोदीक—सोसाडू—

सोदीक—वि सहनशील सहिष्णु सोसणारा, धीराचा
सोसणें—ककि साडणें, सहन करणें —अकि मानवणें, पचनी
पडणें, प्रतिकूल न होणें (अन, औपध इ०) 'हें औपध तुला
सोसेल' [स सह=सोसणें]

सोस—उ १ जवर हाव, तीन इ०ठा, हव्यास (कि० घेणें)
२ तद्गन ३ तीव्र यत्न —यासीको • घेवडी—मावशी—की
दागिने वळें, खाद्यपदार्थ इ० विषयी जवर हाव असलेली जी
[स शोप, का सोसु=हाव, ते सोस=हाव] • करणें—हावोप
णानें वस्तु मिळण्याची इच्छा करणें अतिलोभ पारणें सोसा
सोसानें सोसेंसोसें—अति उत्तारीलपणानें, हावरेपणानें
सोसी—शी वि हावरा, लाभी सोसणी—की हावरेपणा
'येवें भिन्नसोसणी । मल्ले निद्राणीं करणें दुन । '—एभा ४ १८

सोसा—उ व दड, सों सों असा आवाज करणारा बारा
[ध्व] • वारा—उ (ऊ) हुकानी बारा सोसाट—टा—मुसाट—
दा पडा सोंसों—निवि सों सों या आवाजानें (मुक बारा)

सोसाळें—न सानें धातू —मादो

सोसक—न (वे) मस्ती घागडधिया

सास्ता स्ती—वि कमाल दर, भर सारा अमणारी, जिच्या-
वर साऱ्याची पूर्ण आदरणी करण्यात येते अशी (जमीन, मळा,
विषा इ०) (या जमीनीस इस्तावा लागू करीत नाहींत)
'हे सान सास्तें कीं नवरान ?' अशा साऱ्यास सोस्ती—(की),
सोस्ते—(न) असे म्हणतात या 'सोस्ती व्या उलट 'इस्ता
व्याची, नवरान उघी चौकी' (जमीन) [सोसणें]

सोह सोहम्—उ १ मी 'ब्रद्र' आहे मातें (ब्रद्र)
आहे असा भाव २ गर्भावस्थेत मूल या मय्याचा जप करतें
व जन्मल्यानंतर 'कोडह' (=मी कोण आहे ?) असा उच्चार
करतें अशी एक ममजुत [स स=तें ब्रद्र+अद=मी] • भाव—
उ 'मीच ब्रद्र' ही भावना (गर्भवस्थेतील किंवा ब्रह्मज्ञान
स्थाय नंतरची) • मूर्ति मूर्तिग्रह—न गर्भावस्थेतील मूल
(कारण या अवस्थेतील मुलाची भावना सोहमावाची असते)

साहनी—उ गायनशास्त्रातील एक राग यात वडूज,
कोमल मध्यम तीव्र गायार तीव्र मध्यम तीव्र निपाद हे स्वर
लागतात जाति यादव वादी धैवत, सवादी गाधार गानसमय
रात्रीचा चवथा प्रहार

सोहनें—उ धोरें शुपटें, साणें, सोने

सोहपा—पे—वि सापा—पे

सोह(हो)लत—की १ सबल परस्पराम सोहकर
अशी सबल मनुष्यास सोहलत राहिली नाहीं '—इम २१५
२ सोहकर सुधावह बाव, गोष्ट सुरळीत चाललेला व्यवहार,

साम. 'प्रयागाची रद-पदरी आहे तोदि म-मुदा सोह्णनीं होईल तरी पराया' -पया ३३८ [जर मुदला]

सोह्ण(हा)ळा-उ १ उत्सवप्रमाण, आदत्तप्रमाण, उत्सव २ भोज, उत्सव, गमादान, लग्नादि दाम्भन संस्कार, आल्हादकारक प्रसंग (चोळ, मेजरांनी इ.) करणे ३ मानवी जीवितातील भोगांचे लागणारे बरावाईट प्रसंग निचा संस्कार [य सोह्णदे] सोह्ण-न स्त्री, आनंदजनक रोळ

सोह्णगर-गी-उ स्त्री सवागी क्षार
सोह्ण-सी चया 'आळखिली यधूची सोह्ण' -यिगु ५३ १५

सोह्णर, साह्णरणे साह्णरतुला-मुवर २० पदा
सोह्णरगत, सोह्णर रो, सोह्णरीय, सोह्णरगत,
सोह्णर-री, सोह्णराफ-सोह्णरगत सोह्णर २० पदा
साहोल्त, सोहोहा-सोहोल्त, सोहोहा पदा
सोहोर्त-स्त्री साय वापण्या, मुग्धता [मोहोर्त]
सोहोळा पया-वि (गु हाळ) फांदीत उठा आणून
त्याची पाती काढून ते काप, पारजात लावण्यास योग्य ठरते कर
णारा [सोल्ने]

सोळा-वि सोवडा पदा ०ओळा-वि सोवळा व ओवळा

सोळा-वि १६ ही संख्या [स पाडत-सोल्ह-सोल्त-
सोळा] इ० सगमनारे सोळा आणि धांदरकळ्या गोपाळा-
अतिशय लुच्चा माणून, सोळयाड(माण)चक्रयाड (चक्रर
घाण)-वि (व) उभाणटपु वयापुट सोटया अडदांड, अडमुटा,
रानवट, सुशालचंद निरक्षर, दाडनेश्वर सोळवी-स्त्री काम
कराया सोळाजगाचा जबा सव टोळकें सोळवीचा-वि
बरील टोळकें ज्यास लागनें वाट मेदतरीचें (काम) सोळा
रोक उचलावयास लगतात असा वजनदार दगड निचा इतर
पदार्थ सोळवाहाण-णें, सोळववण-न लग्नापासून सोळाव्या
दिवशीचे वधूवरचे हजान व त्या दिवशीं जावयास यावयाचा
मानपान सोळमोक-उ सोळवाड पदा [सोह्ण-युव्य]
सोळवड-डो-स्त्री नारळादि काठें चापयादि फुलें ६००चा १९
चा सव, विधानी १६ ब्राह्मणास यावयाचें एक दान [स वृद-
वैव] सोळा आणे-उ अच किंवि पूर्ण उपाया त्यावरून सवें
श्रेष्ठ असा, सर्वोत्तम असा, पूर्ण भरपूर पकें, उत्कृष्ट (भाणूस,
वस्तु, मोष्ट) ०कळीं तपणे-(व) सोळा कळींनीं युक्त असणें
(चंद्र) त्यावरून (ल) हातीं हुस्मन व पैसा भरपूर असणें
०गुणाचा खोडोवा-उ अठरा गुणांचा खोडोवा पदा ०गुमार-
शिगार-सोळा संस्कार या अर्थी सुकीनं म्हणणात संस्कार-
उ अच गर्भाधान, पुसवन इत्यादि संस्कार संस्कार पदा २ (ल)

आयुष्यातील भोगांचे लगणारे बरावाईट प्रसंग, आपत्ती, अडचणी
(किं होणें) ३ (ल) शिष्टाचाराची, आदरनिष्ठ्याची वागणूक
०सुखमूर्त-न अच पचनमात्रा, पचनानेद्रिये, पंचकर्मद्रिये व
मन यांचा गमुदाय पचनमात्रा पदा सोह्ण(ळो)ला(ली)-
वि सोह्ण, वायल्याचा (मग, राडी) साळ-न सोळा रुपये
सोळा या भाषांचे उत्तम सोन, (हानेधरकागीन) 'वानिभेदाति
ये साळ-हा १५ ३४१

सोळाफिली-स्त्री (कु) पाडुनी (परी)
सोक्षमोक्ष-उ कांदी एक मुगून पडेल्या व्यवहाराचा
बरा निचा प्रतिष्ठुत कांदी तरी कायमचा द्रवट टरपून टाकणे,
मुटुन, गत्यु मांडळीक, मुक्ता, निरन पडेल्या व्यवहाराचा
पाडळीवणनें लाडलेला बरावाईट निहाळ (किं होणें,) [स
माधुसोक्ष द्वि]

सौ-स्त्री सौम्यवरती या शब्दांचे सक्षित रूप
सौनद-उ बोटयाचा माग 'सौनदविया बोजा' पसते
या बहु पुत्रा' -अयु ७ २४९

सौकर्ये-कावणे-फील-केल-कीय-सौकर्ये ३० पदा
सौकर्ये-न सुखता, सुलभता [स]

सौख्य-न सुखीवणा, समायान [स]

सौगंडा-डी-उ स्त्री सवगरी पदा 'आता हा आम्हा
गौगंडा झाला' कर्णपुत्र १० १०५

सौगंड-स्त्री सवय 'सुखमान होऊन सोडील त्यास
सौगंडी सोवर असे' -रा १५ १३५ [का]

सौखिया-उ सोयरी, लहान सोयता

सौजन-उ सुखन ०यक्ति (पूर्वी देशमुख देशपांड्यांना
लिहावयाच्या पदातील सायना) [स सज्जन]

सौजन्य-न १ सुजनरी वागुलवणा, सत्यपणा, उत्तम
वर्णशूक २ प्रेम 'सदमा वक्त मये प्रवर्ची सौजन्य।' -सुगा
२५०० ३ दिवय [स]

सौत-वि निराळे, स्वतंत्र -किंवि स्वतः, छंद सवते
पदा [स स्वतः]

सौत्र-वि सूत्राचर्चो, नियमांनीं ठरविलेले, आखीव,
ठासिक [स] सौत्रामणी-उ एक प्रकारचा सूत्रकथित यज्ञ
यात सुत्र हे हविर्द्रव्य असत 'याग करिता सौत्रामणी।' -एमा
५ २०२

सौंद-स्त्री एक जातीचे झाड

सौंद-र-ळ-उ मोटेचा सौंददोर [सौंद+दोर]

सौंदण-णी-स्त्री १ घोळ्याची मागी साळवून त्यात कपडे
घुष्याचीं दगडी किंवा धातूचीं दोण 'सुसुद्र आणि सौंदणी।' -
हवि १ ८५ २ नदी, सरोवर -बार

धर्म-उ १ स्त्री मत्परी होणे २ लज्जा, विनय इ० स्त्रीचे गुण
 धर्मिणी-वि रजस्वला ० पुरुषधर्म-उ स्त्री, पुरुष यांची
 पत्न्य कर्तव्ये ० पुरुष-उ अथ नवरावायको ० रत्न-न. सुंदर
 व पतिव्रता स्त्री ० राज्य-न १ पुराणात वर्णिलेले एक स्त्रियांनीं
 चालविलेले राज्य २ (ल) ज्या कुटुंबत पुरापापेक्षा वायकोचे
 प्रस्थ जास्त असे कुटुंब ० रोग-उ प्रदरोग ० छिन्न-न
 नामाच्या तीन लिप्यांपैकी ' जो, ती, हो ' अशा सर्वनामरूपांनीं
 ज्या नामायांचा परामर्ष होतो त्या नामांचे जे छिन्न ते -वि
 त्या लिपान युक्त ० लोभ-उ स्त्रीविषयी आसक्ति, स्त्रीलपटपणा
 ० हत्या-स्त्री स्त्रीचा हून छेदन न स्त्रीत्व -वि १ वायक्या
 खोदास पदा २ स्त्रीसवर्षी (व्यसहार) [स]

स्थ-वि राहणारा, वाव करणारा ' गर्भस्थ, जन्मस्थ
 [स]

स्थडिल-न यज्ञ, होम इ० करिता केलेला साधारण एक
 दात चौस व चार अंगुळें उंचीचा मातीचा ओटा

स्थल-ल-न १ जागा, ठिकाण २ मोठेदल, ऐवज
 ' त्याच्या स्थळीं हा चालेल ३ मृदा, प्रयोजन ' एष अविद्या-
 नाशु हे स्थळ. ' -हा १८ १२४३ ४ अमरक शांताचा एक
 भाग ५ हुद्याची, कामाची, अधिकाराची जागा ६ जमीन
 हिच्या वलट समुद्र ७ उपवर सुलीला दृष्यायोग्य वर, ठिकाण
 [स शब्द-यावणे, स्था-यावणे] ० चर-वि जमिनीवर राहणारा,
 वावरणारा (मनुष्य, पशु इ०) ० देवता-स्त्री स्थानिक देव
 ० मार्ग-उ लुब्धीचा रस्ता, जमिनीवरील वाट याचे उलट
 जलमार्ग ० शुद्धि-स्त्री १ अपवित्र जागा मंत्रादिकांनीं पवित्र
 करणे, सहासमार्जन २ अवासातील तटक्षोषणी स्थलांतर-न
 उपरी जागा पहाणे किंवा योरेवात् (कि० करणे)

स्थविर-वि स्थातारा, रुढ [स]

स्थानु-उ-न १ खाव २ लुगट, काठी, झाडाच खोद,
 मेढ ३ देहाचा रद -वि भ्रम स्थिर गन्ध [स]

स्थातय-न थोडा बळ मुक्ताम, वस्ति -वि ठेवण्या
 जोग, नेमण्याजोगा, गन्ध वस्तविण्यास निश्चित करण्यास,
 ठरविण्यास योग्य [स स्था-राहणे] स्थाता वि उभा राह
 णारा यावलेला, व्यापलेला

स्थान-न १ जागा स्थळ ठिकाण राहण्याची जागा
 २ दिशा, स्थानिक परिस्थिति ३ योग्य काळवेळ, हंगाम,
 प्रसंग तथि ४ एव याचे ऐवजी असणे ५ (व्याकरण) वर्णां
 ० चार जघन होतो तो क्षीरीराचा भाग [स स्था-राहणे]
 ० द्युत-स्रष्ट-वि जागा, हुदा परिस्थितीपासून मुक्तलेल, काढ
 लेला ० क-न १ देवळ, देवालय -अकक भा २ कृष्णकौतुक
 ३९ २ मंड, उपाश्रय ० पति उ मित्रावदार -हा १३ ३७६
 ओट ३ १७

० माहात्म्य-न जागा, हुदा इ०चे अगचे विशेष महत्त्व, अमल,
 गुण, सामर्थ्य (ज्यामुळे त्या जागेवरील माणसाचा लोकाच्या
 मन वर प्रभाव पडतो) ० सख्या-स्त्री गणित किंवा भूमिति
 धर्मीतील पदांची सख्या स्थानापन्न-वि स्थानावर स्थापलेला
 स्थानिक, स्थानीय-वि स्थळ, जागा, हुदा, स्थिति इ०
 सवर्षी उदा० गुह-शिर-स्थानिक काही विशिष्ट स्थानावर
 थांबा स्थानिक स्वराज्य-न म्युनिसिपालिटी, गावसभा
 स्थानी-स्त्री सभा ' तेथ याववाची स्थानी बैसली । ' -शिशु
 ३४८

स्थापणे-अकि १ ठेवणे, लावणे, रचणे, गच्च बसविणे
 २ स्थापन करणे, उभारणे, व्यवस्था लावणे ३ सिद्ध करणे ४ एकाग्र
 करणे (मन चित्त वगैरे) ५ रचणे, पाया घालणे [स स्था
 राहणे] स्थापक-वि १ ठेवणारा स्थापन करणारा, बांधणारा,
 दगड, रचण वगैरे घालणारा २ स्थापना, उभारणी, करणारा पाया
 इ० घालणारा रचणारा ३ नियमन करणारा, आज्ञापक, ठरवि
 णारा, निश्चित करणारा ३ सिद्ध खरे सावित करणारा स्थापन-
 ना-न स्त्री स्थापणे पदा १ रचार्थ उभारणी, सस्थापन, व्यव
 स्थित योजना २ निश्चय क्षमिनी ३ नियमन आज्ञापन,
 निश्चिति ४ प्राणप्रतिष्ठा (बसनेची) उपास्य दैवतावर चिंताची
 एकाग्रता; मनाची स्थिरता दृढता ५ गर्भारपणातील एक विधि,
 पुसकन संस्कार स्थापनीय स्थाप्य वि स्थापणे, उभारण
 इ०स योग्य, अवश्य वाच्य स्थापनिये सक्ति स्थापणे यांचे
 प्रयोजकरूप स्थापित-वि स्थापन इ० केलेला स्थापत्य
 शास्त्र-न इमारती, पूल, तड्डा वगैरे बांधण्याचे शास्त्र, रूढ
 लिप्यशास्त्र

स्थाप-उ (राग) रागाचा अंश, स्वरयुक्त थोडा स्वर
 समूह [स स्था-यावणे] स्थायिक स्थायी-वि १ राह
 णारा मुक्ताम किंवा बस्ती करणारा, उपरी नसलेला, ठिकाळ,
 कायमचा स्थिर २ रागाचे स्वरूप व्यक्त करणारा बीजेचा
 पहिला भाग स्थायीभाव-उ १ (साहित्यशास्त्र) विभाव,
 अनुभाव २ व्यभिचारीभाव याच्या योगाने व्यक्तेतत्त्व आल्या
 मुळे ज्या मनाविचारास रस हो सहा प्राप्त होते तो मनाविचार
 ३ रति हास शोक उत्साह काय भय, निर्वेद विस्मय इ० आठ
 आहृत २ कायमची स्थिति स्थायीवर्ण ३ (राग) माधन
 यावून वारवार वदतण जाणार तोच तोच स्वर

स्थाली-स्त्री थाळी थळा ताज कन्न दिवज ३०-चा
 भाग. [स] ० पार-उ गृहस्थांना प्रवर्णिकांने स्थानीय राग
 बयाचा याग होमाकरिता भात गिजविणे ० पुलाकन्याय-उ
 शिवावरून भातची परीक्षा करणे

स्थावर—१ १ न हागिता येणारी मालमत्ता; घर वगैरे स्थिर संपत्ति [४] -वि अवल, न हागणारे, स्थिर, स्थिरले, निधल, हालविषयास अक्षर्य • इस्टेट-जिद्दगी-ची शेती, वाडी, घराणा, वागवगीया इ० यांमत्ता • जंगम-वि हाल गारें व न हागणारे, स्थिरचर • प्रतिष्ठा-ची स्थिरप्रतिष्ठा पदा • विप-१ यमिन किंवा वनक्षतीचे विप यांचे उलट प्राणिज विप स्थावरणे-भक्ति १ स्थिर, कायम राहणे, आधार, याया, आश्रय मिळविणे २ येलेली पत, शक्ति परत मिळविणे स्थित-वि असलेले, थांबलेले, उभे असलेले, राहिलेले [स स्था-राहणे] • प्रश्न-वि गिद, ज्याची मुदि स्थिर दाली बाह असो

स्थिति-आ १ राहणे, उभ राहणे, थांबणे, अवस्था; दशा, स्थिती, हाहा, परिस्थिति, वाद्य २ विश्वाच्या हीन अवस्था-उत्पत्ति, स्थिति आणि लय, किंवा सहार (यांच्या देशता आहेत त्या-प्रमाणे, विष्णु, ब्रह्म) यांपैकी सधली अवस्था ३ स्थिरपणा, कायमी, स्थिरता, शांतत्व ४ (ज्योतिष) ग्रहणांवा स्वरापासून मोक्षापर्यंतचा काल ५ रक्षण-क्षेत्र [स स्था-राहणे] • ओळ खणे-जागा, अवस्था ओळखणे • घर येणे-असणे-योग्य स्थळी जाणी, अवस्थाप्रत देणे, असणे स्थितिदाख-न पदा यांच्या स्थिर अथवा घर अवस्था आणि पदार्थांना गतिमान किंवा गत्युमुख करणाऱ्या क्षणी यांचे विवचन करणारे शाख (६) स्थितिक ०रीती-आ चाचलणूक, वागणूक, आचरण, नीतिमर्यादा • स्थापक-वि लवचीक, हाण-यांचे लव होऊन दिला सोबत्यावर पुढा पूर्वस्थितीवर येणारे • स्थापक-व-ता-न की लवचीकपणा

स्थिति, स्थितिमातृ-विनिमित्त, स्थितिमातृ पदा स्थिर-वि १ कायम, निश्चित, स्थिर, शांत, न हागणारे, मजबूत बळकट, निश्चयी २ एके ठिकाणी कायम राहणारा ३ विश्वास अस्थिर स्थिति नसलेला, नेहमीचा ४ शांत, थंड, समाधानी शृतीचा ५ अवचल, परक न पडणारा (दिवस, नक्षत्र), ज्याच्या ठायी कार्ये आरमिले असता लवकर होत नाही व घाले असता लवकर नाश पावत नाही अशी (रोहिण्यादि नक्षत्रे ह्यपमादि राशी, रविवार इ० यांचे उलट घर पदा) ६ स्थावर पदा • प्रतिष्ठा-आ १ (एखाद्या देवळात देवतेची) कायमची स्थापना २ (ल) कोणतेही ठिकाणचा कायमचा निवास • खुदि की घन, स्वभाव यांचा कायमपणा, समतोलपणा, दृढबुद्धि यांचे उलट चंचलबुद्धि २ (ल) मदबुद्धि, जडबुद्धि -वि गता बुद्धीने युक्त • घेळ घेळा-आ एखाद्या कामास आरम केला असता सधलीने बाळून कायम ठिकून राहते अशी वेळ रात्रीच्या किंवा दिवसाच्या ३ • पटिकांच्या बाड विमगा

पैकी आग्या विभाग बळ अर्थ ७ पदा • स्थावर-न शांतता, स्थिरता -वि शांत, सामान्य, स्थिर, स्थिर, गडबड जाऊन शांत स्थिराळा आलेले • ता-आ निधगणा, दाभतपणा, स्थैर्य, कायमपणा, मजबूती, निधस्तपणा, पडपणा, निधस्तपणा, धंडपणा, शांतपणा (मनाचा) स्थिराव(वि)णे-उक्ति १ स्थिर शांत, निश्चित होणे २ थांबणे, खंड पडणे ३ विश्वाचा येणे, थांबणे, राहणे; ठिकणे. ४ स्थिर करणे, शांत करणे, मजबूत करणे ५ वद पाडणे, प्रतिहार करणे स्थैर्य-न स्थिरता पदा स्थैर्य-आ स्थिति पदा. [स स्थिति] • रीत-आ स्थितरीति पदा

स्थूल-ळ-वि १ मोठा, जाडा, थोर २ भोवडोवड, अगडवण, मोठा व सावडीत, लड, टोबळ ३ दाट, गर्द ४ जड, सड. मूखे ५ जर, दडव, साकार, यांचे उलट सूक्ष्म [स स्था-राहणे] • दृष्ट-दारी-पुन वदुमात्रांचे पदभूतात्मक दारी, जड दृष्ट किंगदेशाच्या उलट, विष्णाव दारी याचा उपयोग क्रोपणाप्रमाणे करतात • दृष्टि-आ मनुष्यदृष्टि, ज्ञाना दृष्टि, नायिकदृष्टि ते सद्गता मुद्रा सोबिली । स्थूलदृष्टीची जव-निहा केवरी ।'-हा ११ १२१ ३ देहच आस्था असे मानणे, जड दृष्टि • दृष्टि-वि जडबुद्धि, डोबळ समजून असलेला • भोग-पु जाणुतीमधील प्रत्यक्ष भोग • मान-न डोबळ माप, अवाजी मोजमाप, तर्क ३ दीर्घ कालमर्यादेने मोजणे, गणना करणे, सुसमानाचे उलट ३ आकारमान पदा, टोबळमान • थाव-पु आरमा हेंव दारी असा वाद • छाडी-वि असा वाद करणारा • सूक्ष्म-न, १ विध, स्रष्टि, जगत् 'तें कर्ता वर्य वर्यकृत । येत्रिपुत्री येथी वेबळ । वांनुनि काहीवि नसे सूक्ष्म । दृष्टी ३ये ।'-हा १८ ८१३ २ पचसूतात्मक जड व वातना रमच किंगदारी -वि थोर व लहान, जड व अजड

स्थान-न १ अवयुधे, आधोळ, म्हणजे २ अभ्यंग स्थान करणे [स स्थान-अंगपुणे] इ० स्थान करून पुण्य पद तर पाण्याचे वेडूक थोडे • पान-न स्थान आणि खाणेंविणें इ० • विधि-पु सखाळ स्थान करण, समग्रक सकलपुण्य स्थान • राध्या-आ स्थान व सध्या, देवपूजा, तर्पण इ० २ (ल) लचलचपत 'त्या कामात काही तरी स्थानसध्या दिवते' • स्थापना-वि कथेनिष्ठ, सदाचरणी स्नात, स्नातक-पु सोडपुन झालेला, ब्रह्मचर्याभ्यास विद्या संपादन करून गृहस्थाश्रम येण्यास तयार झालेला पुरुष, या काळांतच वेदांचे ज्ञान मिळ विना-यास 'विद्यासाधक', 'न मिळविना-यास 'व्रतस्थानक' व ज्ञान मिळवून कृम न करणा-यास 'अभावेस्थानक' म्हणतात -वि स्थान केलेला स्नात-वि स्थान करणारा

स्थाव-पु प्राण्यास गति, चलनचलन याची शक्ति येणारा व बाटले वेगळी सज्जित किंवा दिला करता येण्यासारखा

शीरसीत तेनुयुक्त भाग [सं] ० वात वि स्नायूमध्ये अपलेला (वत)

स्निग्ध—वि १ तेलकट, चरबीयुक्त, तुपट, ओशट २ चिक टणारा, तुळतुळीन ३ मृदुत्व, मऊपणा आणपारें (औषध) ४ सीम्ह, प्रेमयुक्त, लेहाळ [सं]

सुन्या—की सुन. [सं ण्यु=गळणें, पात्रणें]

स्नेह—पु १ तेल, चरबी इ० ओशट पदार्थ २ एक्त्र, एक जीव हाण्याचा धर्म, स्निग्धता ३ मैत्री, प्रेम [सं स्निह=चिह्नणें] स्नेहांत, स्नेहावर पाणी घालणें—मैत्री, मित्रभाव मोडणें, तोडणें. ० जोड—की मैत्रीलाभ ० बुद्धि—की १ तीव्र स्मरणशक्ति २ मित्रत्व, प्रेम—वि १ अवल्या स्मरणशक्तीचा ३ मायाव्य, दयाव्य प्रमळ ० भाव—घाद—पु मित्रत्व, प्रेमळपणा, दाट जेष्ठ जेष्ठन—न १ मर्दन, जोळणें २ (वैद्य) तलवट पदार्थ बौद्धणें स्नेहाकर्षण—न एकाच प्रकारचे दोन परमाणु एकर ठेवणारी शक्ति स्नेहांकित—वि (पत्रलेखन) स्नेही, मित्रत्व असलेला अक्षित पदा स्नेहाळ—कू—वि १ तेलकट, चरबीयुक्त पदार्थ जास्त असलेला ३ ममताव्य, प्रेमळ स्नेही पु मित्र, सखा—वि १ मित्रत्वाचा, मैत्री असलेला, प्रेम असलेला २ तेलकट, चरबीयुक्त

स्वैज—पु निष्ठापावून समुद्रात उतपन्न झालेला व छिद्र असलेला एक मऊ, स्थितिस्थापक पदार्थ [इ.]

स्वर्धणें—भक्ति चढावाढ, बरचढपणा, मत्सर इ० करणें, ईर्ष्ये बरोवरी करणें [सं स्वर्ध] स्वर्धा—की मत्सर, ईर्ष्या, बरचढ हाण्याचो इच्छा, चटाओड स्वर्धा—वि मत्सरी, चढा ओड लावणारा, स्वर्धा करणारा

स्वर्श—पु १ क्षिप्ताशीव, ससर्ग भिन्न २ सपक, ससर्गाची प्राणीव ३ वस्तुतील सवर्गांचा गुण, संयोग ४ ' क, ख ' इ० पावून ' म ' पर्वत पडिल्या पाच वर्गातील कोणतेही व्यजन ५ परीत, स्त्रीमणी ६ लवलेत, भाग, अंश ' त्याचे हृदयात दयाचा स्पर्श नाही ' ७ हवा, वायु [सं स्वर्श] ० मणि—पु परीत ० रत्ना—की जी सखटे रत्ना वस्तूच्या परिघास एका बिंदूत गात्र हरव करत ती ० स्तान—न प्रदण स्तव्याच्या बळची आणख स्वर्शणें—भक्ति क्षिणें, धन्या लावणें किंवा लावणें स्वर्शास्वरी पु सौवळेओवळे किंवा सामाजिक उच्च नीच यांरी पालव दिवादीव स्फुट्य—वि स्वयं करण्यास योग्य स्फुट—वि. स्वयं झालें

स्वष्ट—वि १ स्वयं साध उपर, असुविषय २ लज्जत, विनयक (भविष्य, जमातच इ०) [सं स्वष्ट=व्यक्त करणें] ० क्रांति—की आकाशोतीत गोलार्ध वानतमक अन्तर ० ग्रह करणें) राशिचक्रातील ग्रहांचे राशिचक्राभागावून ओंत्तर (छादने)

० परिधि—पु पृथ्वीची अक्षाशरेखा ० धक्ता—वि १ उघडपणें भीडमुर्त न ठेवता बोलणारा २ मनात काही लपवून न ठेवता उघडपणें बोलणारा स्त्रीस्त्राण—न विवरण, साफ, उजड, स्वच्छ करणें, विस्तीर्ण, उघड करणें, उदाहरणें देऊन मनावर चित्रणें, प्रसिद्ध करणें वरण पदा २ स्त्रीकृति—की ग्रहांचे खरे रेखाश शोधून वाटण्याची रीत

स्तिरिष्ट—न एक प्रकारची दास [इ]

स्त्रिप्रग—की. स्थितिस्थापकत्वाचा गुण अर्गी असलेली पोवादी वमान किंवा सर्गितार वगैरे [इ]

स्त्रुहा—की इच्छा, वाञ्छा, आकांक्षा [सं स्त्रुह=लोभ घरणें] स्त्रुहणीय—वि इच्छा करण्यास योग्य, इच्छण्यास योग्य, इच्छण्याजणें, प्राप्तनीय [सं]

स्त्रुटिक—पु पैलुदार खडा, कात्थिक पारदर्शक दगडाची एक जात [सं]

स्फटी—की तुरटी [सं]

स्फारणें—भक्ति स्फुरणें ' तो दाद स्फारला । '—गीता १ १२८९

स्फूर्ति—ति—की १ स्तुति, प्रशंसा, मान, शिफारस २ मोंडे पणा, मान्यता, प्रतिष्ठा, घोरपणा, वैभव, उत्कृष्टपणा, (कि० सापणें) ' दमस्फूर्ति भल्या भावें । '—गुणा ११७९ [सं]

स्फुंज—पु फुज, वरें [सं]

स्फुंजणें—भक्ति स्फुरणें, सुसुप्तणें [ध्व]

स्फुट—वि १ उघड, विन्तू २ फुटलेलें, विकसित ३ (ल) घड करणें, स्पष्ट विवरण करणें, स्पष्ट, स्वच्छ ४ मोकळा, दिवोळ, झुटा, फुटकळ, अलग (कविता, गोष्ट, कथा, वाक्य) ५ (ज्यो) स्पष्ट, [सं स्फुट=फुलणें] ० फल—न (मृमिति) नदी खेजकळ

स्फुटि—की स्फोट, चमक, तज्ज, कडकडाट, गडगडाट ' माजी कल्यानिवृत्तिया स्फुटी । '—हा ११ २०४ [सं]

स्फुट, स्फुटन—पु न स्फुरणें, हुदका [सं] स्फुटणें—भक्ति हुशक एकर रडणें, सुसुप्तणें

स्फुरण—न १ पुरवण, भरभरा, कप (दाटा, कातडी, जवयव दाचा), लखलखाट (घोड, तरवार, इ०चा), चमक, लुहण (तारा, रत्न इ०चा), आवाज, राग इ० चा शब्दा, सवाज, व्हडि (युद्ध, वड यांतीत) परघाटा, कप (राग, भावि इ० झुळे) २ शब्दादी गात्र एकरम आठवणें, स्मरण हाणें, मनात उद्भूत हाणें ३ धडक पणा [सं स्फुर=फुलणें] स्फुरणें—वि स्फुरण पदा, कप पावणें, मनात एकाएकी येणें घडणें. स्फूर्ति—ति—१ की स्फुरण पदा एकाएकी प्रादुर्भाव स्फुरणें. स्फुरणें ३ सवाज उठवणें प्रघट हाणारी शक्ति; प्रक्षिण

स्कुलि(स्लि)ग—प्र मित्रवाची टिंगणी २ (गजित) एक मण्याचा इकेर वा शिवा शिवाईचा हंग वा भाग (गजित मंडे)

स्कोट—प्र १ मग पोड चम २ फुलणे, तुटणे शिवा तपली अवस्था. ३ फुलणं उतरलें. ४ एखाद्या गोष्टीची बाबत. ५ दात बाहेरचा भयंकर भयानासह भावना. [सं स्फुट=पुटणे] स्कोटक—प्र पोड 'स्कोट' एक चट्टबला. '—गुज ५ २८. —'व एकदम फुटणारे, मडका होउन फुटून उडणारे (दात सारखे द्रव्य) स्कोटन—न पुटणे, मोडण, फाटणे

स्मर—प्र १ मदन, वाम स्मरारि शिमुमर्गनी अति न काळ मेका वसे। '—वका ११ २ स्मरण [सं] ० गृह—न. शिवांची दोनि स्मरारि—र—उ दात

स्मरण—न १ आठवण, चिंतन २ स्मृति, मनात उद्भवणे. ३ पुढां उपहित होणे. ४ स्मृति, स्मरणशक्ति ५ स्मरणे पहा. ६ हवारकाची वस्तु (अलेकार इ०) ७ टिपण—न आठवणी साठी केलेले टाचण, टाचणवडी. ८ पहा—की. स्मरणार्थ टाचणे केलेल पुस्तक स्मरणी—की सामान्यत तेरा मश्यांची जणाची माळ (कि० घेणे=प्यात, कि० न वरणे) स्मरणीय—वि आठवणीत देवशास योग्य. स्मृत वि आठवण साकेले. स्मारक—वि आठवण करून देणारे (कूट, वस्तु). —न स्मृति कायम राहावी म्हणून केलेले कार्य (मंदिर, चित्र, वस्तु, प्रथ बंधारे)

स्मरणे—चकि १ आठवणे, आठवण होणे, करणे, मनात आणणे, येणे, मनात उपस्थित होणे, वरणे २ उपास्य देवतेचे बंधारे चिंतन वरणे, ध्यान वरणे ३ वारंवार आठवण करणे, न विवरणे. [सं स्मृ=स्मरणे]

स्मदान, स्मदान चैरागय, स्मधू—'वमदान' इ० पदा. स्मित—न १ गालांतल्या गालांत हसणे २ फुल डमलणे. याचा विशेषणावात्साहि अर्थ होतो [सं भिन्=गालांत हसणे]

स्मृति(त)—की १ आठवण २ 'स्मरण' पदा ३ हिंदू धर्माशासकांची मनु आदिकरून ऋषींनी पाळून दिलेले नियम म पुन आठवून लिहिलेले ४ प्र-वरी म त्यातील वचन, वाक्ये प्र ५ [सं स्मृ=स्मरणे] ० चिन्तन—न जादुध्यात घडेल्या गोष्टींची अवशापक लुण, घांतीदाकिंवर टिकून राहिलेली एखादी लुण ० विरोध—प्र धर्माशास देणारा बाप, धर्माशासविरुद्ध गोष्ट घडायदेशीरपणा ० द्वास्त्र न स्मृति अर्थ ३ पदा स्मार्त—वि. १ स्मृतीना अनुसरणारे (न इ०) २ स्मृतीने मान्य केलेले ३ आठवणविषयक, स्मरण बाण्याचे स्मार्तकाल—प्र स्मृतीने ठरविलेली, कायद्याने ठरविलेली (१०० वर्षांची) मुदत स्मार्त काळातील—वि. कायद्याच्या मुदतीच्या बाहेर गेलेले

स्यंदन—न ठिबकणे, पासरणे —प्र. रथ 'रमेरा रथि सारणी चतुर वागची स्यंदना।' —भीष्मप्रतिष्ठा [सं. स्यंद=त्राणे] स्यमेतक—प्र सत्रागिताने सूर्यापासून मिळविलेले एक बहुमोल रत्न. यापासून सोने मिळत असे. [सं]

स्याररा—की. एक फुल. याच्या एकेका चानांत २१ अक्षरे व म, र, भ, न, य, स, य हे गग असतात. [सं.]

स्यमणे—चकि (काव्य) उत्पन्न करणे, बनविणे, निर्माण करणे 'तरी जग हे सजिले आवडे'—इयं [सं स्य=निर्मिणे]

स्यव, स्यव—प्र १ ठिबकणी, गळती, पाझर, प्रवाह, सरा. २ पाझरलेला पदार्थ ३ गर्भापात (पांच महिन्यांच्या आतले). [सं स्य=त्राणे] स्यरण—न १ स्यव पदा २ घाम, लवची, पू वाहणे स्यवणे—चकि गळणे, ठिबकणे, पाझरणे (द्रव पदार्थ), वाहू देणे, पाझरू देणे स्रोत—प्र प्रवाह.

स्यरा—प्र अमदेक, जगनिर्माता, —वि उत्पन्न करणारा; निर्माण करणारा. [सं]

स्युक्—न एक पळीसारखे दहोय पात्र [सं]

स्योपर—प्र १ एक जातीचा जोडा, रक्षदाखालील साकूड [इ.]

स्येष्ट—की लिहिण्याची दगडी पाटी [इ.]

स्य—सना आपले आत्मविशिष्ट —प्र स्वयं, स्वात्मा, आपण —न स्वतःची मालकी, मिळवत —की (बीजगणीत) अधिक रक्कम. —वि आपले, स्वतःचे [सं] स्वकपोल कल्पित—वि (पुढीचा प्रयोग) मूर्तत प्रमाण नवता स्वतःच्या वस्त्रनेने रचलेले, होकारातून काढलेले ० कर्म—न स्वमतीने निवृत्त काम, उद्योग, कर्तव्य, स्वतःचे काम ० कृपसंपादित—कृपाजित—वि. स्वतःच्या थयाने मिळविलेले. ० कार्य—न स्वकर्म पदा ० कीय—वि. स्वतःचे, स्वतःच्या मालकीने, जुदावातील, पारंग्याचे ० गत—वि स्वतःचे, स्वतःशी (बोळणे इ०). याचे प्रकार—(अ) रंगमूमी वर एकट्याचा पात्राने केलेले आपण (आ) रंगमूमीवर दुसऱ्या पात्राशी संवाद चालू असता त्यास ऐकू न जाता प्रेक्षकांना ऐकू जाईल असे केलेले आपण (इ) रंगमूमीवर अनेकांती संवाद चालू असता मध्येच काही मजकूर फक्त एकाच व्यक्तीस ऐकू जाईल असा बोळणे इ० —वा म जोशीकृत सोयरीक पुस्तकाची प्रस्तावना पृ ७ ० गोत्री—वि स्वतःच्या गोत्रातील, कुळातील, आसरावर्षी ० चळेडू—प्र स्वतःची इच्छा, इष्ट, हुकी, इष्ट या का—दावणी' आपण' हा शब्द वापरण्याची एक रीत आहे 'हा जातां आपल्याच इच्छाने व पु लागला' —वि स्वच्छंदी, इष्टी, लहरी, नादिष्ट, इच्छाचारी, म्वात्र ० ज्ञान—नी—प्र की स्वतःच्या चाराण्यातील, जातीतील इत्तम, भात सखा ० जात—ति—की स्वतःची भात, कुडी ० योति—वि स्वप्रकाशित. ० तंत्र—वि १ विचारवैधी, अनियमित, भोक्डे, रंर, स्वतःच्या

[illegible]

भाषण हाच ऊपरते ०संपादित-वि आपण मिळविले
 स्वसंपादित मिळविल-स्त्री जी मातंगता विलासित
 गृह, वरिष्ठ विन मातंगतेची विराय विद्या सुखीय मस्त न
 येतां विरक्ति ही ०स्वदेष्टे वि भाषण हाका जणें ज्ञापारें,
 प्रत्यक्ष ०स्वाश-विनि समग होळपासमा, एकावाक्या
 गांथिने ०स्त्रा-स्त्री आपली पत्नी, भया ०स्यान-ग
 आपली जगा, राग्य ०दस्त-उ स्वतःची सहो ०हित-न.
 आपण राग, काददा, नगा

इयम्—वि १ शुद्ध पवित्र उत्तम पात्रे, निर्मल २
 मृत्, मकराक्ष (पात्रे १०) [५] स्वच्छता-भा पवित्र
 पत्रा शुद्धता, निर्मलता

सूत्रा—उत्त वितांना उतचार अर्पण करताना अथवा अन्न
दान विवदान करताना म्हुणावयाचा मन्त्र [ग]

रुन-रुनि--७ भावाज रुनित-क-न १ भावाज
३ एक १४ भावाजी रुनि (६) रूनि रुनित-वि
भावाज, भावाज रुनित, वाजविलेले

रत्नम—ननु मनुष्यास निद्र वक्ष्यत कसतां जागृतीतया
प्रन ज गृणी १३ गोरीवा होमरा भास मनाच्या जाणीवची एक
प्रतिनि [सं रक्षु=पाव घेणे] गृह मनी वसेते ते स्वप्नी दिसे
नत उणे—अस्मिन् नमणे स्वप्नतश्च न दिगणे, न काळजे
प्राप्त जागा हाणे—मनुष्य वसन ताडणा होणे स्वप्नार्थे
माहीत सांगणे स्वप्नाचा अर्थ सांगणे स्वप्नी नसणे—अ यता
मात्र सुधीय नमणे स्वप्नी नेणणे—सुधीय माहीत नसणे
स्वप्ना पुढ्या—माडे—खाणे—मनोराग्य करणे सामासकद—
दाव—उ स्वप्नवस्था अर्थ २ एका म्रपच—उ स्वप्नीत
साधा, जण च्यनु—वि मिथ्या न ठिकगार, घामक पोळ
प्रिचार उ स्वप्नाचा अर्थ सांगणे मृष्टि—भी स्वप्नप्रच,
प्रिचारि गोष्ट मिथ्या जण स्वप्नाकार—वि घामक मिथ्या
प्रिच, बदलगार स्वप्नाचस्वा—भी १ चार अवस्थाही
सती, स्वप्न पडणे २ जागेत बोधितात होणे ३ मायिक जगत्
४ वा जीविन

स्वभाव—३ प्रकृति प्रकृतिगुण, सहजगम, स्वाभाविक
वस्तुता उपवन युग नैसर्गिक धर्म { स } ॥ २४ ॥ स्वभावो दुरति
म=स्वभावास औपचारी स्वभ ये स्वभावात्ते=क्रि १
न एव २ आपोआप साहायिकपय ॥ गति गत्या,
प्रभावत=क्रि नैसर्गिक गुणामुद्धे मागाने ॥ सहजगणे माकळे
साहजिकीत्या ॥ चिद्र न एखाद्या वस्तुची मनात
रण्याजागी अशी थोडक्यात वर्णन मेलेली माहिती स्वभाव
न ॥ व्यावृ-३ (वदात) आधिभौतिक किंवा जडवाद प्रकृति
द, ईश्वरसत्तावादाचे विरुद्ध ॥ सिद्ध-वि प्रकृतिसिद्ध, नैसर्गिक

(युग) स्वाभावि(वी)क-रि नैतर्गिक, साहजिक, जन्मजात.
-रिचि आगोआप, साहजिकपणे, बाप कारणादिसाथ. स्वभाव
चोक्ति-३ (अलंकार) जेत्यादिचिंथे टाथी राहणारा स्वभाव
यगिला असतो हा अलंकार होतो.

स्वयं, स्वयम्, स्वयमेव—किचि. स्वत. होऊन, जातीने
स्वत च्या श्रेणेने, अंत स्फूर्तीने, चद्र [स स्वयम्] उच्योति-
रि. स्वयमेति पडा. *दस-उ मारिवाप जिवत असतो वयात
आल्यावर आपण होऊन दसक पुत्र मानलेला मुलगा; (विदोषणा
प्रमाणेचि उपशोग होतो). *निर्णय-पु आपल्यावर बोणी वगे
राज्य करी, राज्यपद्धति वसा प्रकाशवी असतो ६० मोठी स्वत
दरिणे *पाक-उ १ स्वत च्या हातांनी अन्न शिजविणे. २ अन्न
शिजविणे, (सामान्यत) ३ शिजविलेले अन्न. *पाकी-पु.
सैपाक करणारा; आचारी *प्रहाडा-वि. १ स्वयमेति पडा २
स्वत ३ न मिळविणे, स्वयंज्ञानी. *योध-पु आत्मज्ञान, मग्न
ज्ञान *भ-भू-पु मग्न, मग्नरेव, विष्णु जिन, काळ, प्रेम, पर्वत
-रि १ मूकचा, स्वत उद्वेग होणारा. २ स्वत एखाचा पायाणात
प्रादुर्भूत झालेला किंवा दृष्टानेने लोकांस उमजलेला (देव, देवता)
याच्या उलट स्वापित *घर-पु न कन्हेने स्वत चा पति
पमत करून वर्ये *सेयक-उ आपल्या इच्छेने सेवकभावान
लोकवायें करणारा. स्वयं-रिचि स्वत हाऊन, आपण होऊन
स्वत सिद्धणे, स्वयस्फूर्तीने, चद्र.

स्वर्—न १ आकाश. २ स्वर्गलोक ३ इश्लोक (घ.)
स्वर्गांग-नवी-जी रागाशमना. स्वर्धुनी-भी. भागीरथी
नदी स्वर्गलोक-पु स्वर्ग.

स्वर—पु १ (राग) गायनोपयोगी नाद, श्रुति, या सात
कारित व यांचे शुद्ध निवृत्त, अवल, उच्चृत, तीव्र, कोमल असे
भेद आठव २ नेदमरातील अक्षरांचे उच्चारणमुद्रातून दाखवि
णाऱ्या त्या त्या अक्षरावर दिलेल्या छुणा ३ (व्याकरण)
दुमऱ्या वर्णाच्या साक्षात्वाचून स्वतःपणे उच्चारण जाणारा वणे
४ साधारणत आवाज, अक्षि ५ नाकपुड्यावाटे वदणारा वायु
५ राउद उच्चरताना त्याच्या विशिष्ट अवयवावर पडणार जोर
[स स्व=अनि वर्ये] *वेणे-गाण्याची साव करणे. *मज्जणे,
घाढणे-अल दरावेणे झुकणे (मन इच्छा हो चा), कावांचे
आखी वगेच्या नाकपुडेतून स्वर वाहतो तो कार्यस अनुकूल
प्रतिकूल आह हे पाहणे, यावरून अनुकूल मत होण *करण-
न. सा री ग म प य मी या अक्षरांचे ललटापलटीने दनविलेले
गाणे. *वज्र-रि गाण्यातील नियमांनुसार चलेले (गीत, पद्य)
*मंग-पु १ विकारामुळे आवाज शिथळणे २ गाण्यातील वेग
*मडल-ली-नभी एक प्रकारच तंतुवाच *मेळ-पु दोन किंवा
अधिक स्वराचा योग्य मिल क *शास्त्र-न नाकाचून वाढणाऱ्या

आसाचे रुध्ण, गती-वहन प्रप्र पाहण्याचे दाख. *रुस्तक-न.
(राग) शुद्ध सात स्वरांचा समुदाय *ज्ञान-न गाण्यातील
सरांचे ज्ञान स्वरांतर तान-भी. चार स्वरांची तान.

स्वरूप—न १ स्वरचि रूप, आकार. दव, नेहारा. २ मुद्रा,
वोढपट्टा, हुयेदुष रूपेचा ३ प्रवृत्ति, स्वभाव ४ लक्षणय, होदयं.
५ आत्मस्वरूप *आंतु मीनलेनि मनोपमं ॥ स्वरूपमासीचेनि
येमं १'-हा ८ १३ १ महत्त्व, वैशिष्ट्य *मग मत्स्वरूप काय
ब्रह्मण अलि दुरुनि जेवाया ॥ त्यासि तुही भगिनी हे वा न
वमुनि जर म्हणेल जेवा या १'-मोवन ८ १९. स्वरूपता-भी.
चार मुक्तीपैवी एक, ईश्वारासारे रूप होणे, स्वरूप. *स्वरूपचि
ज्ञावे ते स्वस्वता ॥ तिगरी मुक्ति १'-दा ४. १०२४. स्वरूप
प्राप्ति-भी. मग्नमय होणे. स्वरूपज्ञान-वि छंद, देखणा
स्वरूपास्थिति-भी. १ प्रवृत्ति, भावना २०ची अवस्था. २ मग्न-
स्वरूप होणे ३ नैतर्गिक अवस्था. स्वरूपाकार-वि मग्नस्वरूप
साकेला स्वरूपा-रि तत्त्वज्ञान, तत्त्वज्ञान, तदाकार.

स्वर्ग—पु इद्राचा लोक, देवांचे वसतिस्थान, पुण्यकर्म कर-
णाऱ्यास मुण्यूनर मिळवयाचा लोक (घ) *मृदु स्वत मेल्या-
वाचून स्वर्ग दिसत नाही=इष्टावाचून फळ नाही २ स्वर्ग दोन
घाट उरजे=गर्वाचे दुर्गे स्वर्गाची घाट=अस्तु स्वर्गास
हात पोहच्ये, स्वर्गीय पद लालच=विश्रुतेले नित्य
उच्चार प्राप्त होय, कृतक-य हाणे. सामान्य-० गति-भी.
मरण, स्वर्गाची वाद, रस्ता -वि स्वर्गी जाणारा *छातर-न.
स्वर्गाचा रस्ता, मार्ग *पुण्य-न पारिजातकाचे फूल. *वास्त-पु.
१ स्वर्गात राहणे. २ चतुःपु. *व्यासी-रि. १ स्वर्गात राहणारा.
२ शुद्धताच मेहेला स्वर्गासोहण-न १ स्वर्गात जाणे २ चतुः
गावणे स्वर्गाय, स्वर्ग-रि १ स्वर्ग लोकातील २ स्वर्ग-
धरात्री ३ (स) अत्यंत उत्कृष्ट

स्वर्ण, स्वर्ण-कदली-हार-पुष्प-माक्षिक-सुवर्ण,
सुवर्णकदली ६० पडा.

स्वरूप—रि. १ फार चोटे, किंचित. २ छुडक, सोपे [स]
स्वरूपाहार-पु फराक, चोटेसे जेवण
स्वसर्णे—अकि थाव दाकणे [सं श्रु]
स्वसा—भी नदीण [सं]
स्वस्त—वि शान, स्वस्थ. सुखी, दारीरिक व मानसिक
सौख्य भोगणारा [स स्वस्थ] स्वस्तारवणे-अकि. दाव होणे,
समाधानी बनणे

स्वस्त-स्वा—वि सवय, मडाग नसलेला [१] स्वस्ता
(स्था) १-जी सवयपणा स्वस्तावणे-अकि सवय होणे.
स्वस्ति—उग्न बरे, चांगले, वल्याण, उत्कृष्ट क्षेम, भागी-
वादिचा एक प्रकार. *रामाय स्वस्ति रावगास स्वस्ति *दोन्दी

पक्षास रूप ठेवणें, दोन डगरीवर हात ठेवणें [स] • पाचन-
न मग, शांती ६० समलक्षायांच्या आरभी करण्याचा एक
विधि, पुण्याहवाचन • क्षेम-अ स्वस्ति पदा -न, घ्रास, गद-
वद ६० काही न होता कुशल बिंबा यथास्थित असणें सुस्थिति,
चांगली स्थिति स्वस्थयन-न प्रभुसुर्मातील एक धार्मिक
समारंभ, स्तुतिवाचन, पुण्याहवाचन

स्वस्तिक-न १ एक शुभदायक चिन्ह हें जैनांच्या
सातव्या तीर्थंकराचें निदर्शक आहे २ एक विशिष्ट चापणीचें
देऊन ३ कोणताहि शुभ, मंगल पदार्थ [स]

स्वस्थ-वि १ सुखी, समाधानी, तृप्त, निरोगी २ उगा,
स्वस्थ, निश्चयी, शांत (धारीरिक मानसिक दृष्ट्या) ३ (चुनीने)
सवण ४ निश्चयी, करारी [स स्वा-राहणें] स्वस्थता-
ची सुख, निश्चलता, शांतता, फुरसत स्वस्थावर्ण-अक्रि
शात होणें, स्मिरावणें स्वस्थाविणें-कि १ शांत करणें,
समुद्र करणें २ (चुनीने) सवण करणें स्वास्थ-स्थ-न
१ प्रहृति, धदा ६० त सौख्य समाधानीपणा २ उपजीविकेचें
सुखाचें साधन, (इनाम, जमीन ६०) ३ आत्मनिश्वास ४
आरोग्य, आराम

स्वागत-न आतिथ्य, पाहुण्याचा उत्तम आदरसत्कार
करणें तो करण्याची क्रिया [स]

स्वागी-ची सवागी पदा
स्वाड-वि चांगलें, शुभ, उत्तम (नेहमीं द्वार दार्याशी
योडून उपयोग) 'बाहेर निघताच स्वादद्वार दाडून पदावा '

स्वाति-ती-ची पधारेन नखन [स] • चा पाऊस-
३ या नखनावर पडणारा पाऊस त्यानि समुद्रात मोती उत्पन्न
होतात अशी लोकसमजूत

स्वात्म-वि आपल्या आत्म्यासवर्धी [स] • सुख-न
अत सुख, प्रानंद स्वात्मानुभव-३ प्रमाणा अनुभव

स्वाद-३ १ चव, लज्जत, गोडी, आमोद २ चव घेणें,
गोडी चाखणें ३ वास, सुवास [स] स्वादिष्ट छ स्वादिक-
वि चवदार, लज्जतदार, हवकर स्वादु-वि १ गोड २
चविट, मधुर

स्वाधिष्ठान-न १ गुदद्वार २ (योग) पृच्छातील
दुसरे चक्र ३ स्वतःचे स्थान [स]

स्वाधीन-वि आपल्या हक्केप्रमाण बालगारा, दुसऱ्याच
ताब्यात नसलेला, स्वतः मोकळा -वि वदज्यातील -अण
अमलाखाली काळजीखाली, ताब्यात, आश्रित 'मी आपले
भाषणें स्वाधीन आहे' [स] • पतिका-भर्तृका-ची नव
पदास सुटीत ठेवणारी बायको

स्वाध्याय-३ वेदपठण, वेदाध्ययन, तें सुद्ध करण्याचा
दिवस [स] स्वाध्यायी-वि १ वेदाध्ययन करणारा
(विद्यार्थी) २ (चुनीने) साहाध्यायी

स्वानंद-३ आत्मानंद, प्रानुभूत -वि आत्मसुखाचे
आनंदात मग झालेला [स] स्वानंदसोहळा-३ आत्म-
नदाचा अनुभव घेणें

स्वानुभव, स्वानुभूती-३ की १ तृप्तिवस्था २ आत्म-
नुभव, स्वतःचा अनुभव [स]

स्वामिमान-३ १ स्वतःचा (चांगला, वाईट) अभिमान,
गर्व २ तेजस्विता, दुसन्यानि निष्कारण केलेल्या उपमर्दाची
असहिष्णुता ३ भोळक बद्दकार [स]

स्वामि-मी-३ १ धनी २ मालक देवता, ईश्वर, राजा
३ गुरू, नवरा, साधु, सन्यासी, गोसावी इति 'स्वाम'
अर्मेहि रूप आढळतें उदा० स्वाम आज्ञा करतील त्याप्रमाणें
मी चालेन -वि मुख्य, श्रेष्ठ [स] स्वामित्व-न १
धनीपणा, मालकी, ताबा २ शेत, धदा ६० मालकापासून
करावयास घेतावा मालकास त्याप्रमाणे द्यावयाची हक्काची
रक्कम, मालकी हक्क स्वामिनी-ची धनीपण, मालकीपण
स्वामिद्रोह-३ गुरू, राजा, धनी यांच्याशी केलेली किटुरी,
द्वेष स्वामिद्रोही-वि मालकाशी द्रोह करणारा

स्वायत्त-वि स्वाधीन पदा

स्वार-३ घोड्यावर बसलेला माणूस, सैनिक, राऊत
[फा सवार]

स्वार-न (नाविक) सुकती अथवा भरती पूर्ण झाली
म्हणजे काही वेळ पाणी स्थिर राहणें कशी अवस्था

स्वारथी-वि (थो) बकरी, गुंरें यांच्या मलमूत्रांनी
राबविलेली, खतविलेली (जमीन)

स्वारथ्य-न १ स्वाभाविक, नैसर्गिक गोडी, चव, रसाळ
पणा, अतिहृद्य, माधुर्य (काव्य, भाषण ६०) २ चांगलपणा,
उत्कृष्टपणा, चांगुलपणा ३ अर्थ, सुखी [स]

स्वारी, सचारी-ची १ घोड्यावर बसणें २ घोड्यावर
बसलेली व्यक्ती ३ मोहीम, दौड, धावणी ४ वाहन ५ (बहु
मानार्थी) आपण स्वतः 'आमची स्वारी काल नाटकाला गेली
होती' ६ मोठ्या माणसाचा लग्नजमा, परिवार, सरजाम मिर
बणूक, ७ हत्यारी लोक्यांची टोळी, तिचा हत्ता ८ कोणत्याहि
वाहनावर आरुढ झालेला मनुष्य ९ राजा, सरदार ६० थोर
व्यक्ती १० (स) प्रेतयाना ११ (बायकी) नवरा १२
(कुत्ती) एक प्रकारचा पंच याभयें खालच्या गडपास वरचा
गडी दोन पायांच्या पकडीमध्यें पडतो (कि० घालणें, भाणें)
१३ मध्ययत्री निघणारी वेताळाची फेरी १४ सचार, अवसर

१५ मोहमासि सुतलमानामर्थे होणात पीर बंधेचा सचार [फा सवारी] ०करणे—दहा चवथिं ०पेच—पु स्वारी अर्थ ११ पदा ०शिकारी—की (व्यापकारी) मिरवणूक, सवा जमा, स्वारी करणे, शिकारीत जाणे, मोदीम

स्वार्थ—उ १ स्वतःचा कायदा, लाभ, मतलब २ वाच्यार्थ, मुख्य अर्थ, मुद्दा, (भाषण इ० तील) ३ स्वतःची मालमत्ता ४ (व्याकरण) जेथे क्रियापदाने एखाद्या गोष्टीचे विधान साक्षात होतें म्हणजे एखादी गोष्ट आद निवा नाही इतके मात्र समजते तेथे असणारा अर्थ [स] ०र्याग—पु स्वहितावर तिलाजली देणे, स्वतःच्या मतलबावर पाणी सोडणे, स्वतःच्या हिताकडे दुर्लक्ष करून एखादे महत्कार्य करणे ०पर—परायण—नि आपमतलबी, स्वतःचे हित पाहणारा ०मुष्टि—की आपमतलबीपणा —नि आपमतःचा स्वार्थ—नि १ मूळमूल अर्थप्रमाणे २ नेहमी आपला कायदा पाहणारा मतलबी

स्नाहपी—नि घात, सतुष्ट समाधानी [स स्वादा=अग्निची ज्वाळा]

स्नाहा—न १ वेवाच द्वि देण्याचा मंत्र २ अघातीपणाने खाणे (कि० करणे=गिळकून करणे) ३ (ल) दुन—वाने विथा साने ठेवनेली वस्तु उपदणे, अपहार करणे स्नाहाकार—उ देवतास अमीच्या द्वारे हविर्माग देणे

स्वाक्षर—री—न की १ स्वतःच्या हातचे लिहिणे २ स्वतःची सही, हस्तक्षर [स]

स्वित्कृत—की १ मुख्य होन शास्त्रावर यावयाची आहुती २ (स) समाप्ति, सोपट, अखर ३ (ल) समूळ मास उच्छेद [स]

स्वीकरण—स्वीकार—न पु १ कबूल करणे हफ बजावणे, पत्कर देणे २ स्वीयति वाद इ० कबूल करणे मान्ये समति देणे ३ अमीकार करणे [स] स्वीकारणे—सक्ति पणे, हब सांगणे, मान्य करणे, मानणे अमीकार करणे, समति देणे स्वीकृत—नि पेटकेचे अंगिकारिलेले मान्यता, वधूली दिलेले

स्वीय—नि स्वतःचे, स्वतःसर्वा [स]

स्वेच्छ—नि १ स्वेष्ट, स्वतःच्या मनाप्रमाणे वागणारा २ उनाह अक्खळ आहदाइ, मोकार उच्छुखल—कवि यथेच्छ आपल्या मनाप्रमाणे [स] स्वेच्छा—की १ स्वतःची मर्जी २ आहदाइपणा, उनाहपणा स्वेच्छाधार—गमन—विहार—पु न पु स्वच्छेपणाचे आचरण स्वेच्छाचारी—गामी विहारी—नि स्वेच्छ पदा

स्वेत—सु—उ (अप) सेतू पूल [स सेतु]

स्वेद—पु १ घाम २ वाद [स] ०ज—नि चामा पावरा उत्पन्न होणारा (पानी, क इ०)

स्वैपाक, स्वैपाश्चर, स्वैपाकी—स्वयंपाक इ० पदा स्वैर—री—नि स्वच्छ पदा स्वच्छरी, उनाह, आहदाइ [स] ०गति—की १ स्वच्छाचार पदा २—नि स्वच्छाचारी पदा ०गमा—वृत्त—सि नि स्वच्छाचारी पदा स्वैरिणी—की उनाह की, व्यवहार कारणी मदीं स्वच्छरी की, वेदया स्वोदय—पु (ग्रह, नक्षत्र इ० चा) उदय, उगवणे, उदयाचा टाविक काल एकोदय चर इ० पदा [स] स्वोपाजित—नि स्वतः कष्ट करून मिळविलेले [स]

ह

ह—मराठी व्याजामांतील तहसिलें ०पजन अक्षरविकास याच्या पाच अवस्थांपैकी पहिली गिरनारचा अक्षर केळ, दुसरी मजुचा छोट्यास जैन केळ तिसरी गिरनारचा छोट्यामन् केस, चौथी अप्सद केळ, व पाचवी अक्षरान्या शतकातील लज्जनीचा लेख यात आडळते

ह—उग लघु वेधणे—वणे, सूचना, समति, पसति दाखविणे इ० चा दसक शब्द हा [ध्व]

हरता, हराराण हरारणमत, हरारान, हरैव—हेता, राराण इ० पदा

हउदा, हउदा, हउली, हउला, हउद, हउर, हउस, हउसशर—होरा, होरा इ० पदा हउस—की इ०छा, होस पदा 'परस्पर विषादविशीं हउस राहिली नाही' चरवू दसर ११०५

हक, हकटक, हकदार इ०—हक, हकटक इ० पदा

हक—हक पदा ०ताला—पु उ०च ईश्वर 'एसाद मापके हिंदूचे तोथी बसोन हउतालाची मदनी करून हउरत साहबास हा देऊत'—इम इ० [अर इवळ—ताला] ०नाहक—नाहक—कवि नाहक, विनाकारण, अयायाने 'आजदीह मदिनाहनाहक फिरतो'—मदूद दसर ११३० 'बघिले चित हउनाक उरीर लाविला'—अल १३१ ०हकूरे मरणे 'नजबखालास राज मदमा रोग होऊन जोदाव बिलाखीं हक जाला'—मदया १११० ०परहती—की १ सत्यपूजा २ हस्तना—पेज ६१

हकणे, हकलणे—(विप्र) हाकणे, हाकलणे पदा

हकम—पु गाव—जिन्दा—अधिकारी, मालक हाकीम पदा [अर हकूम] ०हकमात—की राज्यकर्ता वर्ग, अधिकारी वर्ग हाकीमी—मोदी—की हकमाचे काम, अधिकार, स्वामित्व मालकी हकमी पदा

हकमक—हकम—कवि हउर, सुशम

हकमी, हकमाई—की हाकीमाचा धदा, हति काम इ० [हाकीम]

हक्का—५ गवताचा एक प्रकार.

हक्काटणे, हक्काटा, हक्काटी, हक्कारणे हक्कारा—हाका टणे, हाकाटा इ० पहा [हाक]

हक्कारणी—भी चानू करणे, चानुविणे (गवज, नाव), बळगणे, शीघ्र उभारणे हक्कारणे पहा हक्कारणे—जिक १ किनायापासून पुढे आत—सधरात बळगणे, चालवणे, नेणे हाकणे (नाव, वाट) २ शीघ्र उभारणे (गलबताचे—जलप्रवास सुरू कर तोना) ३ सोडणे, हाकणे, चालविणे (गाडी, बैलाचा ताडा, सादारा इ०) ४ जोरातें सोडणे, वेग देणे (बऱ्हा मारून नाव इ० स) ५ तांतडीने, लवकर जाण्याविषयी सांगून पाठविणे, खाना करणे (दूत, जासूद) ६ सपाटून पळविणे, भरपाव काढणे (घोडा इ०) ७ चालवणे हाकारणे पहा. इ० आयादी आणि सग हकारी [५४ हाकार]

हक्काटणे—जिक १ काढून देणे—लावणे चालवून देणे (पशु पक्षी इ०) २ हाकणे पहा ३ हक्कारणे अर्थ १—४ पहा [हक्कारणे, हिं हक्कारा] हक्कालपट्टी—भी काढून लावणे—देणे, द पारी

हक्काहाक, हक्काक—भी आरडाभोरड बोंबाबोंब, हाकागी हाकाहाक पहा [हाक हिं]

हकि(फी)कत हकीगत—भी १ यातनी, रतात, वर्जन, अहवाल २ घडलेले वतन म, गोष्ट, प्रसंग, बाका 'साहेबी हकी कती मनास आणून पाहतां' —रा १७ २८ [अर हकीकर]

०नामा—५ घडलेल्या गोष्टीचा लेखी वृत्तांत, अहवाल [फा]

हकीम—५ वैद्य, वैद्यकी (मुसलमानी) जाणपारा, युनानी वैद्य [अर हकीम] हकिमाई हकिमी—भी हकिमाचा धडा, काम, वैद्यकी (युनानी)

हकीम—५ अधिकारी, अमरदार हकूम, हाकीम पहा 'त्याचे हकिमाचे इतके दिवाय स्वारी निभावून आणार न हीं'

—स १० ५६ १४ [अर हक्म] हकिमी—भी अधिकार अमर

'प्रात मजकूर हकिमी गमाधर प्रतिनिधी याजकडे होती'

—वाडव्या २ ३० [फा हाकिमी]

हक्क—५ १ अधिकार, मालकी, व रसा २ देसमुख देसागडे, महाजन इ० पिडीजाद महाल—गाव—अधिकाऱ्याचा गावघरुलीतल; किंवा पिकाचा वाटा, हिंसा वर्षासन 'आम्ही माहिज्याचे हक्कामध्ये हमेशाचे दगामध्ये शुक्रगुजारी करीत असतो' —मव ५ २४० ३ (ल) धंदा, उद्योग, काम 'साडावर चढणे हा वानराचा हक्क आहे' ४ पगार प्राप्त्य 'क्याजती दोहोद तितनी किमत कलून त्यांच्या हक्कात धरावी' —समासद

२३ ५ नमणूक 'पाटील कुळकर्णी यांरी हक्क बंधून दिला

—समासद २५ ६ सत्य [अर हक्क] ०करणे—देवतशिखा

हक्को ७ ३८

करणे—मदर १ १६ ०होणे—मरणे हक्का(का)टफकां(कां)त

येणे हक्काटफकास येणे—१ ताबडीत सपाटपत तांबडणे, आणे

क्यां येणे, हातात—अवमानान—उत्पयात—कथेत—आवज्यात—

अधिकारीत येणे २ मर्जीस येणे गमत होणे ३ आकट्यात,

द्विषांत बसणे हक्काटफकात जाणे—गुजरणे—उरणे—

अटपणे—आटोपणे—मरणे—भर त रुग्यात, गेत तमेदीन मरणे,

नट होणे ०अदाव—५ १ हक्क रुम पहा २ (सामान्यत)

हक्क ०जसारी—भी हक्कारणा—दार ०टक्—टारु—५ १

देसमुख इ० पिडीजाद गावकामगारांना रोख पावयाचे पैसे २

(सामान्यत) हक्क ०ताला—उच्च ईश्वर हक्काला पहा

०दस्तुरी—भी १ हक्क आणि बदिहाड, हक्क आणि टरलेजी

बुर्जी, वन २ (सामान्यत) हक्क ०दार—वि १ वारिक

बगुनचा किंवा पिकाचा अदान मालक २ वारस, वाटकी

[फा] ०दारी—भी १ हक्कराचा भाग, वाटा २ हक्क चारण

करणे, हक्क ०माल—५ सतेचा माल, हक्काचे स्वामित्व आपला

योग्य हक्क आहे असा माल 'हा पशायें मात्ता हक्काल आहे,

मात्ता मला यावा' २ 'यश्रीम काही देणार होता तें न बाल तर

न या पण घाटीचा पैसा तो दर म सा हक्काल आहे' हक्क

नहक्क, हरुनाहरु—किवि १ बरोबर असा की नसो, न्यायाने

किंवा अन्यायाने, सकारण किंवा अकारण, कशांति रीतीने

अविचाराने २ नाहक्क पहा [फा हक्क—ना—हक्क] ०रस्म—

रस्म—लाजिमा—पुभव १ उदाहार इ० पिडीजात अधिका

याचे हक्क आणि विशेष अधिकार, बत्तदारी हक्क बरीर २ हक्क

व भोगवता, विदयाधिकार कायदेशीर हक्क व इत्यापित मालकी

०हराम हरामाचा—वि वाजवी व न्याय्य, बरोबर कायद

शीर 'हक्क दयायाचा पैसा—अधिकार—वृत्ति—मिळवत' (हराम

सन्दाचा गैर कायदा असा मळ अर्थे वाईड असता मराठीत

या नाकत्रचाराला सोबरेपणा आलेला आहे) हक्काहरामाचा

पहा ०हवाल—हलालालाचा—वि वाजवी, न्याय्य, कायदेशीर

[अर—हलाल—कायदेशीर] ०हवाल ५ सुस्थिति, भरभराट,

(पीक, वाजारभाव, पाऊव, व्यकि इ०चे) ०हिशन शोध—

५ हक्क आणि यथे, बरोबर, खरा हिशोब—हिशोबी यथे हक्काचे

दाणे—खळ क्षाल्यावर मळण मतेरें व चांगले दाणे काही महारास

सोडाचे लगतात तो हक्क हक्का हिशोबाचा—वि निर्विवाद

हक्काचा, मालकीचा हक्का हरामाचा—वि १ न्यायन्याया व

रीतीने मिळविलेला, भल्यायु या मागानें कलेला (पैसा) २

अन्याय्य अग्रामाणिक, लबाडीचा (धंदा काम पैसा इ०)

हक्कारा—५ हाकार हाकाजी हाक मारणे, ओरडणे [स]

हक्क—५ मल, विद्या, शु (मनुक, पशु इ० चा) [स इव]

०ओक—यक—भी (पक्षीतील) जोराचे दाळ, ओकारी वगैरे

[हगणे+ओकणे] हगटणे-भक्ति (ओप-विरहातरापी) हगणे
 'सते उठने वुणे हगटले' हगटणे पहा हगणयट-न जना
 वराचे गुदद्वार हगणे-भक्ति १ मल, विष्टा वरिंसाबाहेर टाकणे,
 मलविस्मर्जन करणे २ बाहेर टाकणे, वगणे (बोळपातील चिपडे,
 पू) ३ वर टाकणे-वेणे (समुग्रीतील पाण) ४ वर, बाहेर
 फेंकणे, वेणे (जात्यापा सिया दिला हास्यामुळे पीठ) (हे
 क्रियापद एकमेक व अकर्मक आहे) म्ह० हगण्या येथी निप
 टणे यो हगव्(दा)री, हगवारी-त्री सार्वजनिक चौकाची
 जागा, परसाकडेची जागा. जेथे मल, विष्टा, पाण पडते अशी
 जागा [हगव्+दरी] ० मुर्ती-मूल-त्री भीतीने, तीव्र वदनेने
 मलमूल विस्मर्जनाची होणारी पाई पाह्तीने मलमूल विस्मर्जन
 होणे (कि० घुळणे, लागणे) हगरव-त्री १ देहाद्वी, हगवण
 २ विष्टा पाण ३० डोंग हगरवटा-रडे, हगिरवटा-डे, हगु-
 रवटा-डे-नि १ चौक्याहून आल्यावर गुगण न घुतलेला २
 (ल) अनुप्रा, अर्धवट राहिलेला, मध्येच बंद पडलेला (काम,
 भदा ३०) ३ विषहलेले, घाबरा झालेले (काम ३०) ४ पाणे
 रडे, ओंगळ; छिन्नबाण ५ धुव, निरुपयोगी, विनर्मितधीचे
 हगरा-नि १ सरोवित हगणारा २ (ल) भिन्ना, भ्याव ३
 (व्यापक) बाईट, ओंगळ, बाण, छिन्नबाणी (व्यक्ति, वस्तु,
 गोष्ट ३०) ४ धुव गबाळ, निरुपयोगी; कुकडामाचा हगरी-
 र-कीन १ चौकासाठी केलेली व्यवस्था; डाकरी २ चौकाची
 लाकडी पडवची, गलबटावरील मलविस्मर्जनाची जागा ३ या
 पडवचीचे भोंक ४ (गुहाळ) गुलाबातील राख ज्या बागे
 ल्यातून साठी पडते त्याचे भोंक ५ (हगरी) शेतात ठिक
 ठिकाणी टेबलेल्या खताच्या राशी-प्रत्येकी ६ शेतात खत न्याव
 याच्या गाडीत खत मग्यासाठी असलेल्या कुकड्याचे मागील
 पाद, बावप हगरे-न (अशिट) १ सोरा, वक्कर २ थारप
 धारण्याचे थप हगली मुतली, हगलेमुतले-कीन १ धुव,
 बोरीकसारी कपडे, लहानसहान बुवा, अपराध, बैरवर्तन (दुसऱ्या-
 जवळ गाहाणी केलेले) २ एसाचाच्या साम्या, स्वामाविक,
 खासगी गोष्टी (कि० सांगणे, कानावर घालणे, पाहणे) 'हा
 दिवाण चाकर लोकाची हगलीमुतली राजाच्या कानावर घालतो'
 ३ (लहान मुलाच्या) हगण्याने भरलेले कपडे, मुबळे हगवण-
 की अतिसार, वायवार चौकास होणे म्ह० फुकाची माजी हप
 वगीत काळ हगवणकर-करी-नि हगवणीचा आजार अस
 लेला हगवणे-विणे-सक्ति १ चौकावर, परसाकडे वसविणे
 (मूल ३०) २ (ल) ओशाळणे लाजविणे, गोप्यविणे, दास
 पाहणे ३ नास करणे, नायनाट करणे, वायवून सोडणे, रडकडीस
 आणणे, विचवविणे (सधा, सुक्ति धाडसाचे काम) ४ वलात्का
 रावे काडणे, परत देण्यास भाग पाडणे (वेष्टा ३०) हग्याड-

की हगंदी पहा हगरीवडासुतीरवडा-नि हगरवा अर्थ १ पडा
 हगिरडे-न घुळणे (एक जणतीचा राप) हगिर-नि हगरा
 पडा हगरीसुतीर-नि (ल) पाचगुडी झालेला, अतिसाय
 गोप्यलेला, दुस, भीति ३० मुळ देहमान मुटलेला, पाचावर
 घालून बसलेला हगुटणे-भक्ति १ परसाकडेचा पाई होणे,
 परसाकडेस लागणे २ हगणे, हगटणे पहा ३ (ल) गमगळित
 होणे ४ पाचगुडी ठडणे, लगीच घाईत असणे [हग+उटणे]
 हगुट उ परसाकडेची पाई गुदद्वारावाटे गुकटाच बाहेर पड
 रला निष्ठा पडत असलेला मळ, विष्टा हगुट-नि इला
 दुगेरा, हगोला-नि शुभाने भरलेला, वरबटल (कपडा)
 हगेरे, हगोले-न शुभाने भरलेले वस्त्र, दुपटे शुबले हग्या,
 एगिया-नि १ चौकावर बसलेला, निघालेला २ चौकावर नेण्याचा
 (तकटा, जोडा ३०) 'दुसगी हगिमाणी (जोडपाणी) माल
 लपले' -भाज १४०. ३ हगावयास लपणारा ४ (ल)
 अतिसाय जोराचा (मार ३०)

हंग-हगे पडा

हंगघणे, हंगून धाडणे-केलेले उपकार दारदार बोलून
 दाखविणे

हंगाम-उ मोसम, ऋतु, सुगी (पीक पाणी ३० थो),
 योग्य काळ (एखाद्या व्यवहाराचा), ऐन सराई, (बयोग-पडा
 ३० बी) [का हंगाम्] ० दारि-निवि हंगाम बाळ असला
 (किणे, विस्त घेणे ३०), -नि ऋतु समय यात्रा योग्य,
 सयाकालवित, वचारी 'या गांवावरी हंगामशीर प्रजन्य
 पडला नाही' -रा १ १८५ हंगामी-नि १ हंगामापुरता,
 सातपुरता (चाकर, नोकर ३०) २ हंगामासधी, हंगामाचा
 वेळचा, हंगामशीर

हंगामा-उ दुसऱ्याची दंगल [का हंगाम्]

हंगामा-उ १ शुभाकूल, गवबद, धिगाणा, धुरवस
 धुमधनी 'जरीमरीने यदा फार गावात हंगामा केला' २
 आरबाभोरद करून केलेला हडा, गर्दी 'त्याने मजवर हंगामा
 करून मला पाडले' ३ दगा, बखेडा 'नेतसमयी धोनचार
 मागसे जखवी जाळी, हंगामा जाण दोरा' -रा १ १८५ ४
 (सामा) मारा [का हंगाम्]

हगे-ये, हंगये-किवि १ इच्छे, या दिनेने, इच्छून
 २ आता [ज्व ३] ० तंगे-न उडवाउडवीचे भावण, टगळ
 मगळ, टाळाटाळ (कि० करणे, लावणे, घालविणे, म्हणणे)
 -किवि विरगलपणे, काही तरी बोलून, डोलवाटोळवी करून,
 टाळाटाळीने (कि० म्हणणे, बोलणे, करणे) [हगे द्वि]
 ० तंगे म्हणता-हा हा म्हणता, एकदम
 हगोनगी-त्री ऐक्य, एगानगत, येगानगत

हवत्वंच, हवत्वात्वंचा—नकी मी तु, अरे तुरे, ऐकी वर येणें, हमरीतुमरी करणें [स अटम्+च+त्वम्+च]

हजयी—की जनावराच्या पाठीवरून पैसे नेण्यासाठी केली, मध्ये तोंड असलेली लाव पडशीसारखी दुहेरी पिशवी, पडशी, हसवी पहा

हजर. हजरजवाब, हजरजामीन, हजरनीस, हजर-निगार, हजराहजरी—हाजीर, हाजीरजवाब इ० पहा

हजरजावेद—मिनि हुडमात, आशेत

हजाम—उ न्हावी, नापित [अर हज्जाम्] हज्जामत—की १ हज्जामाचें काम, दमथू. (डोक्यावरील व चेहेऱ्यावरील) केंस काढण्याची क्रिया २ (ल) ताशेरा, खरडपशी, बोडंती, बागल्या शिण्या दऊन केलेली कानउघाडणी ३ लुटणें, उगडणें, नागवणूक (कि० करणें)

हजार—वि १००० सख्या, सहज, दहा शंभर 'तोक हजारो हजार सुटली.'—प्रला ५२ [फा हजार] म्ह० हजार पळचें आणि एक गाठ ० पाचशें पाऊस पडणें—योडासा पाऊस पडणें, शितोडे येणें

हजारा—उ (सोंगट्या) तीन काश्यानीं नऊ किंशा सात हें (छोटी नऊ, पाचचार नऊ किंशा पावदोन सात) पडलेले दान [फा] हजरा—की अनऊ धारा पडणारें कारजें. हजारी—की १ पुष्कळ छिद्रे असलेले नळाचें, कारजाचें तोंड २ हजार सैनिक वाढण्याची मन्सबी—वि हजारासवधी, [फा. हजार्] हजारी कारजें—न पुष्कळ धारा उडतात असे कारजें, हजार हजारी घर—न एका विशिष्ट तऱ्हेने मायलेले पर हजारी पान—न जनीचें पान पहा हजारी माड—उ हजार नाराळीचे उत्पन्न देणारें माडाचें झाड हजारी मोमारा—उ अनेक फुलांचा मुळज येणारें एक फूल झाड. हजारी, हजारी—हजार—वि असख्य, हजारानें मोजता येणारें

हजिया, हजिम्मा, हजिमा—उ १ हुबळ, अतोनात गर्दी, दाटी, शिमड, खंचाखेंच २ अतिरेक, भमयादिपणा, पराकाष्ठा (चैन, रगतमाशा, भाडण, युद्ध वैर, पाऊस, पीक, जियव, सामुमी इ० ची) (कि० माजणें, जमणें, हाणें) ३ फजौती, दर, धुव्वा (कि० होणें, उडणें) 'पुढे डील कसा दोनो पडावें, परतु हजिमा आहे'—ख १४८ ७४ [अर हशीमा]

हजिरी, हजिरीखर्चा—पट-पत्रक-वंद-याद हजोर, हजोरजवाब-जवाबी, जामीन-नीस-विगार-विगारी-मजालस हजोरी—हाजिरी, हाजीर इ० पहा

हजी—अ हांजी पहा

हजूर हशाम—उ खास राजाचे सारी सरसूक शिपाई

हज्जत-ती—उसी स्वामी, महाराज, धनी (राजा, पैगंबर, अगर इमामादि धेष्ट आणि वध पुरुष यास लावतात) [अर हज्जत]

हट—ट्ट—उ १ हका, दुराग्रह, खणपट २ मत्सर, जुरस, आकस ३ (सामा) आग्रह [स हट] ० जिरणें—हटीपणा जाणें, समजूत होणें, पडण. (एखाद्या गोष्टीस) वळणें हटा(ट्टा)स पेटणें—हट करून वसणें, जिडीस येणें, अटीस पेटणें हटणें—अकि हटी वनणें, हट करणें, न ऐकणें 'कालपावून पोर हटला' ० कोर-खोर—वि हटी, हकाड, हेकेखोर, न खुमानणारा ० ट्ट—उ १ अतिशय हटीपणा, हेहा, आपलें खरें करण्या साठीं भाडण, धडपड. 'हटातडानें पटा रगवुनि जटा घरिशीं का शिरीं' मटाची उघडेव कातरी'—राखा २ चिकाटी, अत्याग्रह हटातटाचा हटातटानें, हटातटीं—असे प्रयोग रूढ आहेत ० तटीं—किवि ताडकाफडकीं—शर ० निग्रह—उ अत्यंत चिकाटी, आग्रह, हेका ० वाद—उ अतिशय हट, हेकेखोरपणा (कि० करणें, घेणें, धरणें) ० वादी—उ अत्यंत हेकेखोर, हटी हटा(टा)त—किवि जखरीन, खलमानें, वडेंच [स] हटिया—वि १ हटी २ हटयोगी 'म्हणोनि हटियातें जिणिजे' हटीचि जयीं'—झा ३ २५६ हट्टी—वि हटी पदा हट्टु—वि १ हटी, आग्रही २ (महापु) न हटणारा 'तया शौचेंसी तडु। वडेंसी हट्टु'—भाए १५८ हट्टनतट्टन—किवि १ हटानें २ चिकाटीन, निश्चयानें, हट्टेच—वि १ हटानें वळेंच, कोणाचें न ऐकता 'नको जाऊ म्हणत असता हट्टेच मेला' २ हटगत पदा हट्टेतट्टे—किवि १ हट्टून २ जखरीन हट्टेला—वि हटी, दुराग्रही हट्टी, हट्टावाज—खोर—वि हटला, हेकेखोर, दुराग्रही हट्ट—ट्ट—उ वाजार, मडई, विशपत फिरता वाजार, जजा. [स हट्ट] म्ह० १ हट्टी जेवण मटीं निश्टा (स्वैच्छाचार दासविण्या-साठीं योजतात) २ हट गोड आढ परतु हात गोड नाहीं. (वाजारी माल घागला आढ पण तयार करणारा घागला नाही) हट्टास ओघळ जाणें—तेलचेल, समृद्धि असणें ० करीकरीण—उ की १ वाजारकरी, वाजारकरीण २ वाजारांत तिकी करणारा माणूस, छी, दुकानदार ० फारी—उ हट्टरी पदा 'राम्याराम्या लाव दोरी, हट्टोचो-याच्या माकच्या चोरी' ० वाजार—उ वाजारहाट 'पुडुवत्तल खचें पदरी' म्हणवुनि यावे हट्टवाजारी' ० घट्ट—की फळें, भाजीपाला विकण्याची जाण, भाजीवाजार ० विला सिनी—की वेव्या, वाजारवसरी [स] हट्टाऊ—वि १ वाजारासवधी, वाजारी २ हल्ला, धुप, नीच म्ह० हट्टाऊ गुरू आणि शिटारू—पटाऊ—गेडाऊ चेवा हट्टक—की १ हांड मारणें, योत्सवणें २ (स्मृत्यांत) मड वळा, खोळ्या करणें (नि० भागणें, टावण) हट्टवण—जी—

की १ हाक, हटक, ओरक, आह्वान (कि० करणे, लावणे) २ चौकती, विचारपूस. (कि० लावण, लावणे) हटवणे—अकि १ हांश मारणे, मोलावणे 'ते तुय विदित आगे ग ज्यो तो कामी मळा पड हटकी'.—मोसभा ६ २० २ आह्वान देणे ३ चौकती वणे, विचारणे ४ विरोध करणे, अनारणे ५ आग्रहण देणे ६ रावोवणे, उद्देशून वारणे ७ पावविणे [हि हटवता] हटकाहटक—की १ परस्पर हाका मारणे २ एकमेकांची चौकती, विचारपूस करणे [हटक दि]

हटवून, हट्टी—कि १ न चुकता, बरोबर, कांटी छाले तरी, अक्षित, निराशय २ निश्चयने, कशास न सुमानता ३ सुदाम, मन्त्रवीचणे

हटवणे—अकि चढवा, पळी ६० ने दाखलेली हाड ६० येवणे, घाटणे अहाटणे पहा

हटणे—अकि माघार घेणे, परतणे, मागे जाण—देणे, पराभव पावणे [हि हटवा] हटजिणे—अकि मागे सरणे, हटवणे, परतविणे, पळवून लावणे, पराभव करणे

हटहट, हटहटणे—हटहट, हटहटणे पहा

हट्टी—की १ व्हान बाजार, जत्रा, २ एकाच जातीच्या किंवा धर्मातल्या माणसांच्या पराचा समुदाय उद० मुहक—हुताग्—गवळी—अग्नी—अग्नी—हट्टी ३ गावापासून मोठ्या अंतरावर असलेली मित्र, रामोशी ६० ची धर, वस्ती ' मित्राची—रामोशाची—कातकच्याही हट्टी ' ४ मित्र रामोशी ६० लोकांचा मोठा अत्रा, वालिडा ५ असल्या लोकांचा जमाव, डोळी, वपू [घ हट]

हठ—उ ह, दुप्रसह हट-१ पहा [घ] ०योग—उ १ प्राणवायुचा निरोध करून त्याच्या द्वारे चित्तस्थितीची एकाग्रता काढण्याचा योगातील एक प्रकार २ सतत एका पादावर उभे राहणे अप्रभुमुख होऊन धूपदान करणे, हात वर करून उभे राहण ३० प्रकारचे घोरतप याच्या उलट राजयोग

हठकविता—की ओढून ठावून, पलीतरी रचलेली कविता याच्या उलट प्र सादिक कविता

हट्ट—जडा कुत्रा हाकल्याने मेलाला पळविणाला उच्चार—वयाचा शब्द [ध्व] ० हट्ट—अ गाय, वावळा, कुत्रा वगैरे हाकारण्याचा शब्द—की १ पुढकावणी, सिध्दकरणी, हुन्नुतलेचे शब्द 'मिकारी पडले आतां लोकांची हट्टहट्ट सोवण प्राप्तच जाव' २ (मिकारी कौरेंच) कटाळवाणे भट्टणे, दगदग, लोकांकट्टून नसली हट्ट पट्टी होणे (कि० करणे) 'पोटासाठी मज ही हट्टहट्ट करावी वागत' ३ 'आता म्हात्मारपण झाले ही हट्टहट्ट सोसवत माही' ४ हट्टकारक अस्वरगता, शासतात हट्टाविणे, घडाविणे—अकि पुढकावणे, दिडीसफिडीस करणे, घालवून घेणे, विचार करणे, निश्कारणे

हट्ट—की सळी, हवरी, रादक ६० तुन उगवणारे जाव, एव गत, लब्धाष्टे

हट्ट—उ (दक्षिण महाराष्ट्र) पाणमाज

हट्ट—उ हाक, अक्षि, (प्र) हाक पहा हट्टकी—की. १ रुदान हाड २ महाराजा गांवातील मेलेल्या जमावराची हाडे, चामणी ३० टेवण्यासाठी दिखेली विंगारारा जमीन हट्टकी, हट्टोळा—उ (व्यापक) महाराची ह्मानी जमीन हाडकी व दाडोळा पहा हट्टकुळा, हट्टपया—वि १ अतिशय रोड, हाडे निघालेला २ (उ) गर नसले (पळ) हट्टपया ऊंस—उ रंग पांढरा पग गोड, जाड सालीचा कटक्या उस हट्टपळा—हट्टोळा पहा हट्टवेर—न पार दिवनापासून वाळत आलेले भयंर समुद्र, हाडेर हट्टस—वि १ मजतूत हाडाचा, वाप्याचा २ निरोगी, निरोग प्रतीचा, दणखणीत (हडाता माणूस) ३ (सुधीने) अक्ष, हेडा, हक्खोर

हट्टवणे—अकि (मागावरील कापड, वट्ट, घणी ६०) प' आणि अटम होण्यासाठी हाताने दिवा काही साधनाने हाड करणे, टोकणे, बायटणे

हट्टवणे, हट्टगणे, हट्टणे—अकि १ वाडणे, कडकडीत होणे (ओडे कापड ६०) सुटणे २ रोडावणे

हट्टकता—वि (सुधीने) १ अक्ष, प्रत्यक्ष करणारा २ हट्टकता—विचारणारा, अक्षकता 'हट्टकती साव वा अक्षकता भावा'

हट्टगरी—वि हट्टगर गावातवधी कापड ६०

हट्टगा, हट्टगा—वि १ बायकात वावरणारा, वायल्या, वायल्या, राखणारी २ हट्टगा पहा

हट्टगा—उ (कु) मोठी कुली

हट्टगी—की मोठी टोपरी

हट्टव—दा वू—की पु न १ (ल) गुता, पायखोडा, बडी (बुडू नोबरी, धदा, काम ६० ची) (कि० वसणे, येणे, करणे, निवारणे, टाळणे, चुकविणे) २ वेदा, प्राप्त, कप, खस्ता (रुदान मुले आजारी माणसे पार पाहुणे, मोठे समारंभ, मेजकान्या ६० प्रसंगीची) (कि० वाढणे सोडणे, भोगणे पुरवणे, करणे, निघणे, पुरणे, पडणे होणे) पाहुण्याचा हट्टा भारी पडला पण काढावा लागतो 'लगाच हट्टा पार कला' 'बोड्याची हट्ट मीच काढतो.'

हट्टप—न १ जामीन, ओल, तारण, गदाण (वायक्याच्या पैसासाठी) २ नोबरी बजावल्याचा दासला म्हुणून ठेवलेला जिनस ३ आरोपी किंवा एखादा माणूस वळवर हजर ठेवण्यासाठी वाययाचा जामीन, जामीनकीचीरकम

हडप—न १ पानदान, पानपुडा 'हडप मी घोळगेन।' [का ११ ४१९] [का हडप, देना हडप=तावुलप ३] २ (गो) न्हाव्याची घोळटी हडपा—३ मोटी पेटी, मादुल, सडूक [का हडप] हडपी, हडपु हडपेकरा—३ राचे, मोठे लोक इ०च्या हडप असलेला, लागेड तेव्हा दिडा देणारा नोकर, तातुलकर हडपारी श्रीलिंगी हडपिंगी 'जाहली मुनी देखे आधरी। तसि म्हाये हडपु कवणाचा।'—भाए ३८४ 'हडपी देती विडिये कपनी।'—ह १४ ११ 'सवे राखी हडपिंगी। येरग्री सुनधारी।'—कालिका २० १४ [का हडपिंग]

हडप—३ गहाळ, गुंम, मारीसा, गिळटन 'फाहीनेमसुन खादी बोरीस गेल्याचे शिवा हडप आल्याचे रिपारटे आले हाते'—विषयपत्र २७-८-२७ पृ २८ [गडप हडप]

हडपता—वि अडपता पडा

हडपा—३ पत्ता, झडपा पडा हडपणे—अकि वारा घालणे, झडपणे पडा

हडपा—३ १ जिज्याच्या तोंडावरचे दार, झडपण २ झडपे असलेले मितीतील फडताळ ३ (कों) घान्य बगेरे ठेपण्याची मोटी पेटी [का हडप]

हडपड—झी गडपड, गोंधळ (दगा, धादल इ० मुळे) 'एक म्हणती धरा धरा। हडपड झाली वारा।' [हिं] हडपडणे—अकि १ गोंधटन जाणे, गडबडणे, खडगुडणे 'हडपडणे लठे नव राणी।'—ह ११ २०१ २ अडाडताडव करणे, बघेन होणे (लहान मुलांने) [हिं हडपडना] हडपडटाड—३ अतिप्रय गोंधळ, गर्दी, धाई, धादल

हडपडीत—वि (मा) खडबडीत, ओबडधोबड

हडपिल—न हस्तपत्रक, लहान जादिरात [इ]

हडरीमडकी—नभव (सामा) हडरीमडकी पडा

हडवेग—३ (राजा वों) क्रोधपुष्ट स्वर्धा, मत्सरपूर्वक भावण हडवेगणे—वाराणे—अकि खराब मनास धीण होणे, दडकणे हडवेगी—वि हटी हडकोर 'त्या हडवेगाची सम जूत कोणी करावी?'—

हडविणे—अकि खालून जोर लावून वाकविणे, खाली वरणे (शाळाची फादी, मान इ०)

हडसण—झी एक ओपवी बनवपति

हडसणे—अकि १ हिसकणे, झडकून ओढणे, झडका मारणे, एकदम ओराने ओढणे २ आवडून खेचून बापण्यासाठी तोंडाने ओढणे (कि० वापणे) हडसुन वायजे वसाहि प्रयागहूड अ हड ३ खेचणे, ठासणे, आपणजे जमीनीवर आदळणे टोडून दाग वसविण (मागावरील कापड चार्डे साखरेन बगेरे भरलेले पांटे इ०) ४ (कों) गिन्हाइकाला दण्यापूर्वी लास करत दवा

जशा मुद्दीने कापड इ० माल जमीनीवर, पळीवर, पेटीवर आपटणे (कापडवाल्यात हा प्रवात विशेष आहे) ५ निक्षेप, वजावून सांगण, घोलणे [स हट] हडसणी—झी १ हडसण्याची क्रिया, झटका, दिसडा २ दडकणी, घोळणी हडसणी—झी मागावरील कापड ठासण्यासाठी असणारी एक पळी, पणी हडसून खडसून—किवि १ हडसण्याची क्रिया करून, शब्दून, दिसवून, जोराने ओढून २ टोडून टाकून, हालवून ३ निक्षेप, वसावून 'हडसून खडसून हे सनग दिले' ४ उपडपणे, राज रोस, विनदिवन 'हडसून खडसून दावडा घातला' ५ रोडकोक, स्वटपणे, पडपरीत, तोंडावर, निमिडपणाने 'हडसून खडसून जगाव दिला' ६ सरळपणाने, उपडपणे, हमसास, मनावर निवळ असा रीतीने

हडसणे—अकि हडपणे झडपणे पडा हडसणी—झी झडपणी

हडहडणे—अकि १ झडणे, वाळणे (ओली जमीन, कापड) २ हड होणे, रोडावणे हडपणे पडा हडहडीत—वि रोडावलेला, हडा

हडळ—झी—झी १ एक झी विराघ, जखीण पडा २ (ल) बाईट, डुष्ट झी

हडडा—३ १ मोटया तोंडाचे पाणी बगेरे साठविण्याचे भांडे २ गनेमुती व १२ हात लांबीची साडी [स हड, हिं] ० पळी—झी (ल) वरणभात, नवन्यापक्षा दिसण्यात मोठी नवरी असलेले जोडपे

हडि—जडा कुण्यास हाकलण्याचा शब्द हड पडा

हडो—झी (कु) चर, सुलाण

हंडी—झी १ लहान हडा किंवा मडके 'का पायाणाविया माया। हाडी फुटली पायां।'—झा १९ १९८ (समासात) दहाडी, लवडहडी २ मोटया पेल्याच्या आकाराचा एक काचेचा टागा वयाचा दिवा [स हड] हंडीशीं हंडी फुटणे—अत्यंत खचाखच, गर्दी हाणे ० मडकी—न भव (व्यापकपणे) स्वय पाक इ० चीं माडीकुडी

हडावाग—३ १ गावडी, नजरबंद इ० लोकांचा हस्तक, पोया २ (ल) चलाख प्रौढमुदी, चाणाक्ष पोरगा ३ नेदमी स्वयपाककरात खाण्यासाठी घुटमळणार मूल ४ अन मिलविण्याच्या कामी घटपट न करता नेदमी खाण्याकडे मान लक्ष ठेवणारा माणूस आळशी पराशपुष्ट व्यक्ती [हिं]

हडु(डा)ग—नप १ अडपळा मोठा विप्र (त्रि० घालणे, पडणे) २ अडचणीची स्थिति, अव्यय (कि० करणे हाणे)

हडूक—न १ लहान हाड २ (अपघवी) हाडक [हाड]

हड्टे—किमि (कु) श्कडे

हड—न १ लहान-मोटें स्वयंपाकाचें भांड २ (हजाळणी च्या अर्थाचे) दही [हडा] •भाडें-मडकें-१ दहीमडकी पहा •साडो-धी हडा अर्थ २ पहा हडाल-हडाल-१ लहान हडा २ (तिमट्टारार्थी) हडें, हवी

हडोळ-ळी—की हडळ पहा

हडाळा-ळी—उभी हडकी, हाडोळा पहा

हडोती—धी गळ्याखालीच हाडांचा खळण 'मग बट नाळ आटे। हनुवटी ह हडोती दाग।' -हा ६ २०७ [हाड+गती]

हडडो—की हाड [वडा हड, म हाड] •नरम वरणें-चोगले, बंदम मारणें -नाडु २ १२

हड्डे—न (गो) छाती, स्तन हड्डयांत कलकलणें-(गो) छाती धडधरणें

हडया—उ १ कुडा, कावडा इ० पत्र हडकें खाणारा, बळणारा -उडा कुडा पत्री बंगरे हाडल्याचा शब्द हड पहा [ध्व]

हडया—उ (व) बैलगाडी घाली टकवडाचा धुल्ला जोडळा चुग

हडयार्यणें—उ अदिवगत मग हाडपाकणें पहा

हण—उ हण लोक व त्यांचा वेग [स हण]

हणगे—न (बों) हणगे, एक प्रकारची कळकाची टोपली

हणगाया—उ १ हनुमान २ मूढ, अडणी, धुमंत माणूस ३ (निशर्ची) हुनच्याच्या तयानें वाणणारे बाहुलें, वेदूर पास रुळा दगड [स हनुमान्] •करणें-१ स्तन वया अकलें ज्यास नाम करता यत नाही त्यास ते वधावयास उगुण करणें घोड्यावर बसविणें २ परदेशी गजला मनुष्य परत येईल की नाही हें ठनिण्यासाठी त्याची पोषाणी प्रतिमा करणें मारून मुटूकून (कुटून) हणगोया करणें बळजें एखाद्याकडून विविध काम करून घेणें

हणणें—उकि १ हाणणें मारण तदासा दणें २ छाटणें, तोडणें काटणें ३ ठार मारणें [स हन प्रा हण] हणविणें—उकि १ हणणें पहा २ मारविणें हणणें प्रयोजक

हणमट—वि (गो) हणकट (माणूस)

हणम—वि १ (प्रा) मोठ्या व उम्या शिंयाचे (जना वर) २ (ल) मोठ्या छातीचा, घोराड विणाड (माणूस पत्र)

हण(णु)म(व)त—उ हनुमान, मारुनी [स हनुमान प्रा हनुमंत वत] •भोंघरा—उ एक कुशाड व त्यानें पूल हण मताचें शेंपूट-न लावलाच मोठ टासदायक काम, मावतीचें शेंपूट

हणघटली, हणवटी, हणू, हणनी—की हनुवटी, हनु [स हण]

हणा—की घोड्याच्या निदाची सोड [दि हणा, का हणे=घुपाचा बरपा भाग]

हणफणे—उ (ध) हनुचा धड

हत—उडा पत्र इ० हाडून लावणाना, मनुष्यास रागानें मिळकामांना उच्चारवाचा, शब्द [ध्व]

हत—वि १ तडाखा लागलेला, ठोकलेला २ ठार मारलेला ३ (स) नाटा पावलेला, लोपलेला भुटलेला इ० अर्थानें उपायित उपयोग तडा० हत-हान-पाकम-देव-भी इ० [स हत-मारणें] •देव-भाणय-वि कमनशिबी होणभाय दुर्दैवी •लज्ज-नी निर्लज्ज, विनयहीन •चार्य-वि दुबळ, नामने ताकद नवलेला, सत्त्व-गुण-ज्ञान-महत्त्व-सामर्थ्य नाहीतें माळेश (मनुष्य, प्राणी, औषध, वनस्पति इ०) •श्रो-वि सधति, भरभराट, वैभव नष्ट झालेला कगाळ, गरीबी आकळा •हान-वि सुद्धि, समज नष्ट झालेला हताश-वि निराश, आतानष्ट दुयेंक [हत+माहा]

हत-करयत-चंड-छयणी-नळा-पाणी, हता-निराळा-यगळा, हतोटी हतोफळा—हात शब्दामध्यें पहा

हत(द)गा—उ भोंडल्याप्रमाणें पावसाळ्याच्या आरभी (हस्त नक्षत्राच्या वडी) सुली एक खेळ खळशास तो [स हस्त प्रा हस्त]

हत(द)गा—उ अगस्ता, एक फूलदाक, याच्या पुलाची माजी होते

हततुक—की गटकळ -शर

हतकी—भी (बों) अमीन माझ्याचे दहाळ बंगेर [हातणें]

हनरणें हतरी, हतरूण—अरणें, अथरी इ० पहा

हतरू हतरुड—न (तिरकारार्थी) हतो

हनवटी—की हातवटी पहा 'साखाछरमर्दिना समुद्र मथिला धन्य पुन्या हनुवटी।' -पला १ २१

हं(हा)तवसणें—उकि हस्तगत करणें 'एव प्रपचाचें जें स्फुरण तें स्वप्रकाश अन्नपूर्ण। तें हातवसुनि अन्नज्ञान। विकल्प बडेन हरि करी। -एया २८ २९९ [हात]

हतवा—उ हता कशा-डुकु इ० नें भालेच्या हाताने भितीवर उडविलें हाताने विड- (कि) देणें [हात]

हता—वि १ तडाखा टोका मारणारा २ ठार करणारा, [स]

हतासन—न (प्रा) निमित्त दिप -शर

हतिथार-येर, हतेर-हत्थार पदा 'आपण हात आपण हतिथार।' -शा ११ २१४

हतीडा-उ पण, ठोकण्याचें साधन [हिं] हतीडी-की इहान हतीडा [स हस्त-नाड, प्रा हत्थाड]

हत्ता-उ १ तालमीत दड काढावयाच्या वेळीं हात डेंकण्याकरिता करेले दगडाचे, विटेचे, लाकडाचे, मातीचे ठोकळे किंवा ओटे २ चेंदू, कपड्या इ० खेळतांना जेथून खेळावयाचें ती जागा, मर्यादा ३ हस्तचिन्ह, हत्ता पदा (कि० वणें) [हात] केवड्याचा हत्ता=केवड्याचे अगुरें उमललेले कणीस

हत्ती-उ १ सोंद असलेले एक प्रचंड जनावर, गज, कुजर, वारण २ नक्षत्रमालेंतील १३ नें नक्षत्र, हस्त म्ह० परेलहत्ती घर पाडोल मिनी, ३ (जतार) तूर ज्यात फिरते तो खांब ४ बुद्धिजळातील एक मोहरे [स हस्तिवृ, प्रा हतिव] म्ह० १ हत्तीला अजुना केवडा असतो ! (मोट्याला लहानहि मारी होतो) १ हत्ती गेला व शेंपडासीं अडकला-एखादें प्रचंड काम अखेरपर्यंत झुळीत होऊन शेवटीं मात्र नामने. ३ हत्ती चालतो आणि कुजे भोंकतात-येडावा मत्सर करणारे लोक असतात पण त्यांचे काही चालत नाही ४ हत्तीवरोबर बैलाचे चारगोळे ० दारांत हुल्लेणें-अत्यंत धीमती असणें (बाघ)

हत्तीचा अकुरा-उ (ल) बोवून काम करून घेणारा हत्तीचा पाय-उ १ (ल) ज्याच्या औदार्यानें, धीमतीनें हुकूम लोकांचा ससार सुवाते चालतो अशी व्यक्ती, काम

पदा, नेकरी, हस्तेड इ० २ एक खळ ० दात-उ न हत्तीचा दात, हस्तीदंत ० दाती-वि हस्तिदंती (काम, वस्तु इ०) ० पाव-

न पावरे रेदीम ० वाट-उ हस्तनक्षत्राच्या पावसानें यणारे धीक इथीं दोन पीकें-भूगवार, आवगार ० भोग-उ एक प्रकारचा जाड तारूळ ० महाल-उ हत्तीखाना ० सांड-उ एक मुलाचा खळ हत्तीण-की हत्तीची मादी हत्तीचें उयाण-न

हस्तनक्षत्राच्या वेळचा अतिशय उकाडा हत्तींच्या आहारात लाखी मुग्याचा आहार चालणें-योरांच्या खर्चात अनेक गरीबांचा आपोआप समावेश होणें हत्तीच्या गंडस्थळीं

घसणें-थोर वैमवास घडणें हत्तीच्या दातासारखे दात असणें-दुटप्पी वटन असणें (हत्तीचे खावये दात व दाखवाव यांचे दात निराळे असतात यावरून) हत्तीच्या पायात

पावलात-सगळ्यांचे पाय-पायले-सुख व्यक्तीत हात खालीत सर्व व्यक्तींचा समावेश आपोआप होतो हत्तीवर

घसणें-मनास होणें, दाकून मत्त होणें हत्तीसीं टकर वेऊ नये-बलिष्ठसीं बैर करूनच हत्तीस आंढाळ पोण म्हणेल ?

-योराचें निम बाहर कोण फोडेल ? हत्तीसारखें चतन-

अथेत सपति, वैभव हत्ती होऊन लाकडें घाणें, मुगी

होऊन साखर खाणें-मोठे (गरिष्ठ) पणानें आपदा येतात तर नम्रतेनें सुख लाभतें हत्तीचें मडें-प्रेत-१ अवाढव्य, जोजड,

न पेडगारें प्रकरण, काम २ फार कष्टावणें, त्रासदायक काम (कि० पुरणें, चवळणें) ' मला हत्तीचे मडें पुरावयाचे आहे '

हत्तीच्या पायानें जाणें-फार सावकाश जाणें (रोग, इ०) ० खाना-उ हत्ती ठेक्याची जागा, पीलखाना

हत्था-त्था-की १ हिसा, खून, बघ, एक फौजदारी गुन्हा उदा० आत्महत्था २ (निंदाधी) मरतुडडा, रोगट,

अशक्त माणूस किंवा पशू [स.] हत्थारा-वि हत्था करणारा, खुनी उदा० बाळ-मंत्र-गो-पितृ-गुप्त-हत्थारा ' दशरथ पातकी मंत्रहत्थारासी । नवल त्याचि कुशी जन्म तुसा । ' -तुगा ९४८

[स हत्थाधार] हत्था, हत्था-उ १ (विगडाम) हात्था, मागाच्या कणीचा दाढा, हात २ ठमे दोरे जीत ओवडें भाहत आदी कणी वसविलेली लाकडी चौकट ३ हत्थाच्या बाकाचा हाता ४ हत्ता पदा [हात] ० दाडी-की बरील कणीची चौकट,

महादेव पार्वती हत्थाण-न गाढवी, घोरी इ० की जनावर माजावर येणें, त्यात सनोकेच्या होणें ० करणें-हत्थाणास येणें-माजास येणें

हत्थाण-न १ शस्त्र, आयुध २ अवजार, साधन, उपकरण (घरा बें, कामाचें) [स हत्-माणें दे प्रा हतिथार हिं हतिथार] ० बंदू, हत्थारी-उ सशस्त्र शिपाई, लष्करी माणूस

-वि शस्त्रधारी, सशस्त्र हट्टे-न (तिरस्काराची) हतक, हत्ती हट्ट, हट्टनामा-हट्ट, हट्टनामा पदा

हट्टगा-उ हट्टगा पदा हट्टन-न परिमाण, प्रमाण -की १ (कों) योग्य रीत, क्रिया (एखादी गोष्ट करण्याची) २ (गो) योग्य बळ [का]

हट्टरणें-भक्ति १ हालणें, कप पावणें, धरवरणें, लटपटणें २ घक्यामुळे भीतीमुळे हुन्नर होणें, मनास घका वघणें ३ -कि घका वघणें गदगदा हालविणें [प्व] हट्टरा-उ पचडा, घडा, गदगदा हलणें

हट्टहट्टणें-न हट्टणें पदा हट्टा-उ (उ कों) अतमजुगीचे कामात रोदळण्यानीं पर

स्फास करावयाची मदत, हरजीक हट्टालळ-वि शोराड, प्रचंड, मोठा, स्थूल (जनावर, वस्तु) [दया, तुट्ट का हट्टल] ० पार्वती-पारोती-की

अतिशय स्थूल, पोपडी बाई, फातिमा

हवालीकुवाली-ली-भी पुदरा, पुदरा पदा (किं काढणे, घालणे, पाडणे, करणे) [पुदरा द्वि]

हदी-उ वाडाडया 'आपणापासीह दि हे स्थळाचे हदी ज्याणी स्थल पाहिले असेल ते विदीत करतीलच' -येद ३ १०३ [अर हादी]

हदीस-भी पैगवराच वाक्य -वाड २३ [अर हदीस]
हदु(द)ळणे, हंदुळहंदुळ हंदळहंदळ-हादुळणे ६० पदा

हदेरा-वि घाणेरदा, ओगळ, हगरा [स हद=विश]
हंदोळयिंदोळ-भी चळवळ -शर -वि. चळवळया [हादुळणे द्वि]

हद-की १ मर्यादा, बाध, काड, कड, २ खेवड, पराकाष्टा, तड, अतिरिक्ता 'आता हद झाली' -सभासद ६६, -वाड-सनदा १७३ [अर] ० नामा-उ १ गावशिबेचे टापण, चेत. सीमाची नोंदवही २ इनाम किंवा बहिस्त रोवांचे सीमापत्रक -उकी हद अथे २ पदा ० महदूद-मीदूद-भी मर्यादा, सीमा (सामान्यतः) -वि मर्यादित, सीमानी शुध 'इदमदद पादरी बरी जे उत्पन्न होईल ते निमें दोनी टाई तापोदार वादून पावें' -रा १५ ५१ [वर हद+मदद] ० हदूद-भी मर्यादा 'हद-हद वाधणे' -रा ६ ५०५

हद्या-उ रेडा, हेला [हय्या]
हद-अ १ अनु, आणखी २ दि, पादपूरणार्थक शब्द 'अथवा मावें हद जो रिगे' -ग्रा ४ ९७ [आणि-अनु-हद]
हदन-अ १ वय हिंसा ठार मारणे २ मारणे, ताडन ३ काढणे, छाडणी [स हनु=मारणे] हननीय-वि ताडन करण्यास, ठार मारण्यास योग्य

हनपट-उ खिद्याचा पायाच्या मोटात घालण्याचा एक चागिना अणवट, अणवट पदा

हन(नु)वटी हनु-भी तोंडाच्या खालच्या जबड्याचा पुढील भाग, बाबो चिबुक [स हनु+स पटी, प्रा वटी, म वटी] हनुवटी-भी एक मुलीचा खेळ -मखेपु ३३७ हनुग्रद-स्तंभ-उ दातखील घसणे [स]

हनपट्टी-भी (वि)गाडीच्या साठ्यातील पुढची रावडी पटी
हनमत्त-मान्-उ मावली, बजरमवली [स] १ गव मळाला, हनुमत निराळा=कळ रावून देवन हदत नामानिराळा राणागारा २ ह्यापुढे दिवगी हनुमतापुढे कोल्हाटी ० जयवती, हनुमजयती-भी, मावरीची जन्मतिथि, बैरी पौर्णिमा
हनोस-किं अथावि, अजून -रा १० ११४ [पा हनुस]

हपका-उ हपका (चुगीवरचा पदायेद ० वर दिलेला), जोराने पाणी द ० शिपडणे, शिपका (किं मारणे, टाकणे, देणे) [ध्व]
हपटणे-अकि अपटणे पदा

हप(च)री-उ १ अभिधीनिया देशातील माण्य, सिद्दी २ बयामल, जजिरेकर [अर हवरी] ० पट्टी-की १ हवरी सर कारनें बघविलेली पटी २ सजीची, जुलमी पटी, वर हप(च)सा(शा)ण-न १ अभिधीनिया देश २ दक्षिण कोंकणातील हवरी राजाच्या ताब्यातील प्रांत, जजिरा ३ यातील लोकांचा तेथील अमल हप(च)सा(शा)णी-वि हपसाणाविषयी, हवशा सवचीचा (प्रांत, अमल ६०)

हपाप-उ १ शिक्षासाप, तळातळाट (किं घेणे, देणे) 'माझे हपाप गुला भोवतील' २ जुलम, नास, छळ (किं ल वणे, देणे, लागणे, घसणे, घाळणे) हपा हपापाचा माल गवापा=जुडमानें हुसण्याकडून काडलेले ३०५ आले तसें सवकर आणें ० पें-(कविद) जुलम सोसणे, जुलमानुजें तळतळणे, हाकाटी करणे [स हा पापम्!] हपावी-की भय, भीति, घडकी (किं घेणे, सुटणे, कापणे).

हपाप-की हाव, अनावर हच्छा 'वावली धीमती, वावता लौकिक याविषयीची माफी हपाप कांही कमी होईना' -बाईर भजनी [५४ हप] हपापणे-अकि १ हाव करणे, फार लोभ घुटणे, लोभी इति ठेवणे २ अतिशय उतावीळ होणे उत्कटित होणे

हपीस-अ कचेरी 'रजिश्त्राचें हपीस आणि मामलतदार कचेरी थोड्या ताव्याच्या प्रवासानें मिल्क्यासारखी असेल' -आगर ३ ८५ [इ ऑफिस]

हपूस-उ एक उत्कट जातीचा कलमी जांवा [पोटें हपूका-भी]

हप्ता, हफता-उ १ पैस (पगार, मजुरी ६०) दग्याची ठराविक दिवसाची मुदत २ मुदतीत दिलेला दिवावावयाचा पैसा एवढम देताना येणाऱ्या रकमेचा ठराविक मुदतीने थोडाथोडा देण्याकरिता ठरविलेला भाग, हिस्त 'वाकी निमे ऐवज राहिला त्याचे तीन हप्ते ठरले आहेत' -वाडसमा १ १४४ ३ आठ वडा, सप्ताह [स सप्ताह, पा हफता=आठवडा] हप्तेवेदी-की १ हफत्या हफत्याने रजम फेडण्याचा ठराव २ हफत्याने करा वयाची फेड

हयक, हया-उ गडोयाचा भक्त अगत आणाना काढतो तो छप्प उडार [ध्व बापाची आरोळी] हयकणे-अकि १ भद्रावार उडी मारताना वाप द ० नें दुखाळी पोहणे, बरछाळणे २ हवा। हवा। अने ओरडणे (वाण्यानें)

हयक—खी १ धका बण्णयाची जागा, सुकसानीचा धका व्यापार २ आलेले सुकसान, तोटा (किं० येण, वसणें, दणें) ३ वाईट प्रमोद, अडचण, प्रास, लबाड, कटकट (किं० येणें) ४ धका, आचका, हिसका, हवका (किं० वसण) [ध्व] हयकणें—जकि १ जोरानें हलविणें, धका दणें, वसणें, हिसकणें २ (ल) उगवणें, छुटणें, सुवाटणें. ३ जोरानें खाली आदळणें. आपटणें हयका—उ १ धका, हयक (४) पदा (किं० वसणें, दणें, मारणें) 'गाडयावर वसून चालले म्हाजे अगास हवके वसतान' २ तोटा, हयक अर्थ २ पदा ३ जोरानें पाण्याचा धावडा मारणें (भात ६० वर), हयका पदा (किं० मारणें, टाकणें) हयकी—खी १ धका, हयक अर्थ ४ पदा २ (ल) तोटा, हयक अर्थ २ पदा

हय (या) रणें—जकि गाईवैलाचें हय्या। अमें ओरडणें [ध्व] हय (या) रडा—उ १ गाई—वैलाचा सवट, डुरकणें २ (ल) आक्रोश, दीनवाणी रडणें (किं० फाडणें) 'फोडिती हय रडा या हरिचा लागे सुतत्त्वद्वय रडाया'—मोहण्य ५३ १७

हयरातुमरी—खी हमरीतुमरी पदा

हयक—उ (महातु) गळपास 'तेसा प्रपचाचा हयक। कवि ह्ये जिउ निराकाश।'—भाए ५९६

हयक—उ हमव पदा

हयलणें—जकि मिळणें

हया—जहा हयक पदा

हया, हया—खी १ ओरडा, हवाडा पदा २ (मुलांच्या भातें) गाय ६० जनावर [ध्व]—जिवि गुराच्या ओरडण्या प्रमाणें हयासणी—खी जोरानें ओरडणें, खेकमज

हया (या) र—उ जमीन सारखी करून घेणें—जि सपाट, समशाळीत

हयि (यो) र—उ १ योर पुढव, सरदार, जमीर 'आले कचेरीस पोलाविले हयरी।'—इपुत्रिपो २२० २ योदा [जर अमीर] 'व्याव—उ एक किताब

हयुलें—न (गो) हयलें [ध्व]

हयु—उ (गो) बाऊ

हयेतुरे—नखी अयेतुर हमरीतुमरी [दि]

हयैपुथे—खी आदळभाषण 'गदपाचे बण्य हयकवचन लवसा प्रमाणान त्याची कर हयैपुथे मली असवी'—य खुरे २१ हयु सीतिड पु १४

हयैरा—उ येव, आड

हयैलंडा—खी १ पयरायुधो, दुंदेसा, गळण, बयैची २ पयरीन, अडकणीची दिवटि, जमीटि, हयैलरी पदा [दि हय ५५१३]

हम—जि सवें [फा हमड, अर आम] 'खास—खास्त—जिवि १ प्रभिदपणें, जाहीरीतीन, ल्हानमोठपा सर्वा लोकासमज—करिता—बरोबर' म्या हमखास करय दिल्ले आणि तो नाहीं म्हणतो 'हमखास दर म्हणाल तर बारा रुपये खरी आह' २ निधयपूर्वक, खात्रीन, हक्कून ३ सर्वसामान्य [अर आम+खास] 'चोरस—जि चरी बाजू सारख्या असलेला. 'चोरस विलचर—ज्या विज्वरावरील पेलू चोरस आकाराचे असतात असा विलचर' 'ज्यात की सर्व जातीच्या, प्रकाशच्या लोकांचा समुदाय, सर्व प्रकारची जन्ता (किं० जमणें, मिळणें) 'येथे हमजात मिळाली, कोण कोणाला पुसतो'—जि १ त्याचा जातीचा (माणूस, जनावर) २ सारख्या वयाचा 'रंग—पु (गजिका) एकच रंग, तोच रंग—जि एकाच रंगाचा. 'रस्ता—रहा—पु रहदारीचा, सार्वजनिक रस्ता, राजमार्ग

हमगी—जि सवें 'खानगीडा दत्तक घेतलेला व तिथी बायका हमगीस आणून ठेविले'—स १४१९८ [फा.]

हमतामी—जि (गो) कसैबगार

हमन (ण) गोळा—उ (बायवी) १ ओवड्योवड गोळा (कणीक, सेण, चिखल ६० चा) २ पोपटी, रुड व्यक्ति ३ वेडावाडडा हीग, राग (मित ६०) ४ (निदार्थी) ठेरोठेडें, आडखी मूल [हमनगोळा]

हमरा—जि (गासिक) लायक, समर्थ, बरोबरीचा [फा हयरा] हमराई—खी १ हुसारी, लायकी २ सगल, जुन 'यजावर करया दतो त्याचा जम लागली असता हळद—फडू मिळण कटीय तेन्हा कांजेची हमराई राहते वती'—होके ३०

हमरातुमरा, हमरोतुमरी—खी अयेतुरे, एकेचीची भाषा, जोराचे भाषण, हयरातुमरी पदा [दि]

हमराह—जिवि मगती बराबर, सामील 'आपडें उत्तम जाणल तें कणें, आम्हांतुं मुमये हमराह आर्शेत'—रा १ १९८ [फा हमरह] 'करणें—गोळा करणें 'जोड हमराह करून सुना पातशाई याजवर आणून पणजे'—होके ७.

हमरू—उ किनारीदार रेशमी वस्त्र [फा. आमल]

हमरो—उ (गो) उबगडा

हमला—उ (गो) तांबडी मुंगी

हमशा हमशाधुमशा—उ धुकधुक, धगधगिंगा बाचा बाची, आडागाण (किं० चलणें, मोडणें, मारणें, चालणें) [ध्व]

हमशाई—खी १ शेजार, दोस्तमनष सारें पदा (किं० लागणें, वापणें) २ शेजार हय, सम रेंक मिठीचा बरोबर 'हमरी' 'हमरी' 'हया' तीचे बराबर हमशाई मनीजे'—रा १५ ८०. [फा. हम्याय] 'दाराद्वार—जि शेजारी

हमसर—उ ग्रामस्थ—पेद १० ७०.

हमा—हवा पहा

हमाणी—नी, हमीण हसिणी—नी, हमेणी—शी शुभी
१ पेसे ठेग्याची लाव निवरी, वसा 'बबरेस हसिन्या
द्रव्याच्या'—मदर १ ६४ 'जिवसवार हमीणे दिलह'—इम
७ २ कोडबोळे [पा हम्पानी]

हमाम—उ उखळ, खल [पा हाकर हि] •दस्ता—
उ खल व वसा, [हि]

हमामखाना—उ न्हाणीपर, खानयह [जर हम्पामुस
फा खाना]

हमामा—उ १ गुलाब्याचा एक खळ 'पेंधा म्हणे यमु
नेती। व वायकी होऊन आम्हासाठीं हमागा आजि घालसी।'
—इ १० ८९ २ (ल) धुमधकी, धुधूरा, धगडधग
(खेळतील) (कि० पाल्लें, मांडणें, माजणें, करणें) ३
अस्ताव्यस्त होण, रास, गडगा (माती, पिसल इ० चा),
ओवचपोवच रचना (पर, गिन इ० ची) हमसा पहा

हमामी—उ निवळीचे बी

हमाल—उ १ ओपे वडाणारा मनुष्य, मजूर २ पालखी
इ० वाहून नेणारा माणूस मोई ३ अकूच्या बोंबडील रताचा
वड मोळा होण्यासाठी तो रत लांग्याच्या पयावर दुडून
मळण्याचे काम करणारा इयम हे काम हा इयम वाजुगच्या
कैफत करतो [जर हम्पाल्] हमाली—भी १ हमालाचा
पेशा, वडा, कामगिरी २ हमालाची मजुरी ३ गिन होक्याचे—
अपळेचे काम केवळ शारीरिक कष्ट हमाली चाकरी—भी
१ हमाली वडा २ मुख्यत निरोप आणणें—पोहोवविणें एवढी
नोकरी ३ हातावरच काम, आज आहे उशां गाहीं अत्ता
रोजगार ४ हलकें काम

हमिचा—उ तांब्याचे पेसे वगैरे ठेग्याची, चारी पाय
गाउन आहेत अशा बोंबराच्या कातकाची विखरी

हमी—भी जामिनकी (तिन्दाईत माणसांलें सरण्याची)
जिम्मा, खानी (कि० देणें, भरणें, घेणें, पटणें, पटविणें)
[जर हामी] •टमी—भी (सामा) हमी, खानी (जि०
करणें, देणें भरणें) •तारण—न हमीटमी (कि० देणें घेणें,
पटविणें) •दार—वि जामिन राहणारा 'ही जवटून आपण
पेवजाचा हमीदार घेतला'—पेटि १ २२ •दारी—भी हमी
दाराचे काम पेशा •पट—न जामिनखत खानी पटविण्या
साठी लिहून दिलेला कागद

हमीधुमीचा—वि दिवाळ झालाचा, पाटापाटाचा,
चामडीलाचा दिपविणारा, झगझगीत, उडून दिवणारा (०म,
इ० पमास)

हमीन—भी सरुबुद्धि मूळ, कांदा

हमीर—उ (संगीत) कल्याण रागाचा एक प्रकार

हमी(मे)रा—शा—विनि नेहमी, मनन, चिरकाज [पा
हमिचा]

हमु—उ अहकार—शर [स अहम्, जर हिम्यान]

हम्प—उ घोडा फिरविणारा—शर [पा]

हम्पार—वि प्रसन्न, सरळ 'ज्यांत त्याची मर्जी हम्पार
राह तें करणें योग्य'—इम १५५ [फा हम्पार]

हय—उ घोडा, गध [स] •हुंडी—वि मानवर मोवरा
जालेल्या (घोडा) हे घोडापेठें शुभ विन्द आहे •अंग—वि

पाटावर पांउरे ठिपके असलेला (घोडा) हे मशुम चिन्ह होय

•मेघ—उ अभुषण •विक्रय—उ घोडे विक्री हिंदु धर्मा
शास्त्राप्रमाणें निषिद्ध आहे विक्रय पहा

हय—विनि (गो को कु) येरे [स इह] •सर—
(हेट) येववर, •सून—विनि येवून

हयकत—भी (माग) हात अपेक्षा, तारकळ [हाय।]

हयकोळ—उ सरी, गळ्यातील वायकी दागिना [जर
देकल्]

हयगई—य—यी, हयई—भी १ हुल्लस, हेळसाळ 'परोप
कार, परमार्थसाधन इ० पुण्यकर्माविषयी हयगय केल्यास वाप
वाटते' २ दिलाई, चालडकळ, दिरगाई 'सत्कामाविषयी हयगय
करू नये, आमुज्य घोई नाही' ३ भेकिरिरी, अनादरुद्धि
'घोस्पाचे पोटाची हयगय केल्यास पोडा बाकेल' [हि]

हयत—सत्ता (राजा कुण) १ तो, तो पलीकडचा,
'त्याची मीं मुला गोट गाहीं सांगितली, हयता सोवटास वसता
आहे तो त्याची गोट' २ ज्याप्रमाणे तो या सत्तेनामापासून
तिडकचा, तिडके, तत्ता, तेवडा, तेथे इ० रूपे होतात त्याप्रमाणें
हय या सत्तेनामापासून हयतिकडचा हयतिरुटे, हय
तसा, हयतेपटा—इ० रूपे होतात [हानतो]

हयपत—पती—पत घती—दैवत इ० पहा

हयराण—न, हयराणगत, हयराणी—नी—हेराण इ०
पहा

हयवान—उ १ पशु जनावर निर्बुद्ध प्राणी २ (ल)
अपटी अशक्य, वाजुक प्रबुतीचा माणूस [जर हयवान=
सजीव प्राणी]

हयवासी—वि (कु) स्वाधी?

हयहाय—हय—हायहाय—हय इ० पहा

हया—भी वज्जा विनय [जर]

हयात—ती—भी १ आमुज्य जिद्दी, जिस्तपणा 'आज
येवून आमची हयात झुली येतें अविव्य केतें'—भाभ १८१४

‘काय ह्याती बाकी असेल ते, ते ह्याळीं खेळेर होय तर उत्तम आहे’ -मंत्र्या १ १५६ २ उमर, वय -वि चित्रत [अर ह्यात] •मुलाकात-मुलाखत-खी (कागदोपत्री) तुमची आमची जगून भेट (होणे) ह्यातीचा दम-१ आयुष्यातील जोम, उत्साह, शक्ती, सत्त्व, वीर्य, रंग २ जगण्याची आशा इत्या ह्यातीचा दम असला तर-आम्ही तुम्ही जगलो बाचलो तर

ह्यासा-उ घोड्याच्या तगाम लावण्याची बाकी किंवा दोरीचा तुकडा, जेवर [फा]

हय्यगवीन-न कालच्या दुधाचे साजूक तूप ‘हय्यगवीन असे सुसिक्त रसनेपुढे न तेल टिके।’ -मोवन. [स]

हर-उ शहर, शिव ‘तेथ हर म्हणे नेणिजे। देवी जैते का स्वरूप तुझे।’ -ना १ ७१ [स]

हर-उ (गो) अक्षर म्हणुन हर उवता म्हणे गायडोळ उवता-गजगर उवतो म्हणुन गाडूळ उवतो

हर-वि (व) कडील, टणक •हाळणें-भक्ति नरम हाणे, बोवेंकार शिजणें (अन)

हर हरजीत-की हार, हारजीत पदा

हर-वि प्रत्येक, दरएक उदा •हरपडी-वखत-रस्ता-ग व-आगा इ० [फा] •उपाय-उ दरएक इलाज, सुक्ति, साधन, सर्व, नाना इलाज, सुण्या (विशेषत अव प्रयोग)

•एक-वि १ प्रत्येक, जो जो कोणी तो तो ‘हरएक मनुष्या समागमें पत्र पाठवून सत्तेपत्रीत अद्याचें’ २ करारादि, कोणा बादि ‘खुने लोक यास हरएक उपद्रव न केला’ -मराचिस २८

•एकरंगी-वि निव्वळ एकाच रंगाचा (बोधा) हें अशुभ लक्षण आहे अशुभ चिन्हे पदा •कशी-वि कशीबशी, हर एक ‘हरकशी निमावयूक करून तमावरपयंत आले’ -येचवे

महाराष्ट्र २४४ •कसवी-वि १ हरएक कौशल्याचे काम करणार, आष्टेळ कारागीर २ हरकामी •काम-न प्रत्येक किंवा शोभेदि काम, पदा, वेळीं उपस्थित होईल तें काम •कामी-काम्या-वि १ जरूर पडेल तें तें काम करण्यास तयार आलेला, अशा बोलीनें टेवलेला (माणुष) २ कोणतेदि मित्रां देव प्रका-

रचे काम करण्यास समर्थ असलेला, कोणतेदि काम करण्यास उद्योच हात बघतात अगा ३ अनेक प्रकारे उपयुक्त होणारी (वस्तु) •कोण्टी-कोणी-वि १ भवतासलता कोणी २ प्रत्येक जग, दरएक •घडी-किवि बारवार प्रत्येकक्षणी, नेहमी, एकामेकी

•जिखस-उ सर्व त-ह्या माल निजम, विरजोळ म्हापारी वस्तु •जिनशी-सी-वि हरएक, अनेक जातीचा-प्रकार, मरप्रकाराच्या त्याच टाकणीं लढान मोटे गांठ आक-अम

रहितरी बाव •तन्हा-की प्रत्येकरीत, योजना, सुक्ति,

साधन इ० (विशेषत अव प्रयोग), नाना तद्वा-प्रकार [फा] •दम-किवि हरपडी •दमख्याली-उ १ दरेकक्षणी नवीन कपना, रहार ख्याल २ (अव) अनेक सुक्या, यत्न, वेत, योजना, साहसे, धम ‘हरदमख्याल करून त्यानें मम केले’ ३ शोध-कता, कल्पकता, दिकमत ‘ज्याचे अंगी हरदमख्याल नाही असला एकमागीं काय उपयोगी?’ •दमख्याली-वि १ फार सलाढाल्या करणारा, चळवळ्या, उद्योगी, सुक्तिवाज, २ (ल) लहरी

(शिंदे) जात्या हरदमख्याली कसे करितोला याचा विश्वास नाही’ -उ ७ ३० ३ लबाड ‘ह्यात तो (हैदर) हरदमख्याली आहे’ -स १०९६ •प्रयत्न-प्रयत्न-उ प्रत्येक प्रकारची खटपट, धम, योजना २ (अव) सर्व प्रकारच्या खटपटी इ० •व्याज-द-वहाणा-उ दरएक सबब, हेंग, सुक्ति कावा खोटी कडाणी (अपराध्यानें पुढें केलेली) (किं० करणें) •वादी-बाव-वि दरेक बारीसुबारीचें (बाव-जमावरीचा प्रकार) जसे हरबावी बंद-कागद-दिशेव-वसुनबाकी इ० •भास-वि फार हुशार, अष्ट पैलु, सर्व मोठीत निपुण, बहुगुणी •भास-वि १ वरील दाब पदा २ सर्व प्रकारचा, जातीचा, तद्वा, नानाविध •मळ-माळ-की १ माणसें, सुरे इ० बी घालणारी राग, बोल, जाणा-यायेणाऱ्याची माळका (किं० लावणें, लागणें, चालणें, टाळणें, मोडणें) २ नेमलेली, ठरविलेली वेळ (किं० धमालणें, साधणें, टाळणें, चुकणें) ३ परिचय, घडत, बाबर •युक्ती-की दरेक उपाय, योजना, वेत, मसलन, (अव) सर्व उपाय इ० •येड-वि हरएक पदा •घखन-किवि हरपडी •खळ-की हरमाळ अर्थे १ पहा •साधन व चोर, डाऊ इ० धाडीवर, सर्व प्रकारचीं शास्त्रांचे वेऊन उठलेला शस्त्र-याचा, वेतकऱ्याचा समूह, ववा (किं० उठणें, मिळणें) •हेमेश-शा-किवि नेहमी •हुन (घ)र-न प्रत्येक कोणत्या, सुक्ति, वसन, (अव) सर्व कलाकौशल्य •हुन (घ)री-वि हरकसवी, हरहुनर जाणणारा

हर-वि १ दिरावून नेणारा, उचवता नेणारा, पळविणारा (समासात) •धन-कीर्ति-पुण-वफा-वात-ज्वर-हर इ० •२ (गणित) भाजक ३ (गणित) अपूर्णात्वाचा छेद [स द=हरण करणें] •क-उ चोर प्रात-वि हरण करणारा, हर अर्थे १ पहा

हरक-न एक प्रकारचे पादरे कापड, तारक [द १]

हरकणें-भक्ति (क) हुळणें, हर्षित, होणें हरखणें पदा हरकत-की १ अद्यया आढकाडी, विशेष, अदक विण्याचे यावगिन्याचे कोणतेदि हय प्रकार (किं० करणें)

‘बडर मज्हर काऊ बडर पाहून जाग व मजानें प्यावय-चे उदसें हरकन करणार’ -रा ५ ६८ २ प्रतिज्ञा वतन, (इणें-घणें-बाकरी इ० व्ययहारी, अयोग्य कर्म ३ निज खोटी [अदृश्य] •घोर हरकती-वि हरकन करणारा, पणचा

साधन इ० (विशेषत अव प्रयोग), नाना तद्वा-प्रकार [फा]

•दम-किवि हरपडी •दमख्याली-उ १ दरेकक्षणी नवीन कपना, रहार ख्याल २ (अव) अनेक सुक्या, यत्न, वेत, योजना, साहसे, धम ‘हरदमख्याल करून त्यानें मम केले’ ३ शोध-

कता, कल्पकता, दिकमत ‘ज्याचे अंगी हरदमख्याल नाही असला एकमागीं काय उपयोगी?’ •दमख्याली-वि १ फार सलाढाल्या

करणारा, चळवळ्या, उद्योगी, सुक्तिवाज, २ (ल) लहरी

(शिंदे) जात्या हरदमख्याली कसे करितोला याचा विश्वास नाही’

-उ ७ ३० ३ लबाड ‘ह्यात तो (हैदर) हरदमख्याली आहे’

-स १०९६ •प्रयत्न-प्रयत्न-उ प्रत्येक प्रकारची खटपट, धम, योजना २ (अव) सर्व प्रकारच्या खटपटी इ० •व्याज-द-

वहाणा-उ दरएक सबब, हेंग, सुक्ति कावा खोटी कडाणी (अपराध्यानें पुढें केलेली) (किं० करणें) •वादी-बाव-वि दरेक बारीसुबारीचें (बाव-जमावरीचा प्रकार) जसे हरबावी

बंद-कागद-दिशेव-वसुनबाकी इ० •भास-वि फार हुशार, अष्ट पैलु, सर्व मोठीत निपुण, बहुगुणी •भास-वि १ वरील दाब पदा २ सर्व प्रकारचा, जातीचा, तद्वा, नानाविध •मळ-

माळ-की १ माणसें, सुरे इ० बी घालणारी राग, बोल, जाणा-यायेणाऱ्याची माळका (किं० लावणें, लागणें, चालणें,

टाळणें, मोडणें) २ नेमलेली, ठरविलेली वेळ (किं० धमालणें, साधणें, टाळणें, चुकणें) ३ परिचय, घडत, बाबर •युक्ती-की दरेक उपाय, योजना, वेत, मसलन, (अव) सर्व उपाय इ०

•येड-वि हरएक पदा •घखन-किवि हरपडी •खळ-की हरमाळ अर्थे १ पहा •साधन व चोर, डाऊ इ० धाडीवर, सर्व

प्रकारचीं शास्त्रांचे वेऊन उठलेला शस्त्र-याचा, वेतकऱ्याचा समूह, ववा (किं० उठणें, मिळणें) •हेमेश-शा-किवि नेहमी

•हुन (घ)र-न प्रत्येक कोणत्या, सुक्ति, वसन, (अव) सर्व कलाकौशल्य •हुन (घ)री-वि हरकसवी, हरहुनर जाणणारा

हर-वि १ दिरावून नेणारा, उचवता नेणारा, पळविणारा (समासात) •धन-कीर्ति-पुण-वफा-वात-ज्वर-हर इ० •२ (गणित) भाजक ३ (गणित) अपूर्णात्वाचा छेद [स द=हरण करणें]

•क-उ चोर प्रात-वि हरण करणारा, हर अर्थे १ पहा

हरक-न एक प्रकारचे पादरे कापड, तारक [द १]

हरकणें-भक्ति (क) हुळणें, हर्षित, होणें हरखणें पदा हरकत-की १ अद्यया आढकाडी, विशेष, अदक विण्याचे यावगिन्याचे कोणतेदि हय प्रकार (किं० करणें)

‘बडर मज्हर काऊ बडर पाहून जाग व मजानें प्यावय-चे उदसें हरकन करणार’ -रा ५ ६८ २ प्रतिज्ञा वतन, (इणें-घणें-बाकरी इ० व्ययहारी, अयोग्य कर्म ३ निज खोटी

[अदृश्य] •घोर हरकती-वि हरकन करणारा, पणचा

हरकत—स्त्री (सगीत) विविध स्वरानां तान
हरक (को)ल, हरकलपटणी—स्त्री एक प्रकारचा तान्त्रिक,
तन्त्र

हरका—पु पोट्याच्या पट्टीच्या वर्यास पोणारा रोग
अक्षय २ १००

हरकारा—पु १ दूत, निरोप्या, जमूद योगावधेरी
(राजा सरदार इ० जवळील याचे हातीं बोंडा असलेली पट्टी
अमल) २ हर, देहत्या 'तथील ल्पवरची मागीलेंत खरी
कळारी म्हणून दोघे हरकारे पटविले हात'—विश ४४. [फा
हर्कारा] •गिरी हरकारा—स्त्री प्रहाच्याचे काम, धदा,
जामुनी 'तुजे बाप नार दोणरी दासी हरकारची निरास देमाई
याणी मोकर करून दिवाण-वाकरीसी ठेविले पोत'—सास ३
जुलै १५

हरकी हकी—स्त्री १ वादान ज्याचा जय होतो, त्याने
हपे झाल्याबद्दल सरकारात शायकाचे ध्येय, जर 'पुंभार खरे
हाके त्यांजपासून हरकी घेतली'—बाहसमा ३ २६५ २ हरव
केली वस्तु आपून दणारास दिलेली बक्षिणी ३ चांगली मोहरी
कन्याबद्दल, एवढे साज झाला असता, एकाएकी मित्रभेट झाली
असता, बोगढेई आनंदशायक कृत्य चालू असता वाढावयाचे
बक्षीस [स हरव, न हरल] •पत्र न बक्षीसपत्र •शिरिणी-
शोरण्ती—स्त्री १ हरकी लव्हे १ पहा २ आनंदाचे प्रसंगी बंड
खेळी मेवाभिराई [शेरीणी=भिराई]

हरकीपत्र—न वादात हरणारापासून चेप्याविपरीत पत्र
—अर [हरणे]

हरकेड—न (राजा) १ हरीक धान्याचा पाकळ दाणा,
एव, मोड, वेंड २ [निदाधी] हरीक [हरीक+ईक] हरकेण-
कयेण-कयाण न (को) क [हरीकाचें गवत, वाड [हरीक+
एण]

हरख—पु हर्ष, आनंद [स हर्ष, हिं हरख] हरखणे-
अकि हपे पावणे, आनंदणे

हरखी—स्त्री हरखी पहा
हरगा, हरगेचार हरगेभाई—'हिहगा' पहा
हरगाह—अ ज्याअर्थी—रा २० ४७ [फा हर्गाह]
हरणी (घी)ज-स—किवि १ हरदमेश, नेहमी 'तेवें
मुष्टाबद्दल लपसंगे हरणीस होऊ नये'—बाहदुबा २ मुळीच,
विष्कू •सरसीचा त्र हणीस होत माही'—पेद ६ ११०
'जे मजला मानितो। मइया विचारें वरीती। ते हरणीस खोला
न पावती।'—रामविवाद ६ [फा हर्गिस्]
हरजुरी—स्त्री (न) आण्याच्या भासाकरील एक कौपची
बाह्य

हरळपुंभया—हुरळपुंभया पहा

हरडा—स्त्री—हिहगा—को पहा

हरडा—पु (सोमारी) बघरेच्या गोपाचा एक भाग

हरडी—स्त्री एक जगणी झाड

हरडे—न (कु) अत करण, छाती [स हरप]

हरण—पु न घुन, एक जनावर—अर्ध हर्णी [स हरणि]

•फाशात सापडणे—पडणे—अडचणीत पडून हताश होणे
•फाशात घाटणे—पाडणे—अडचणीत आणणे, टाकणे
•फाळजी—स्त्री (एकागाडीवस्तु) अनिष्टय काळजी (हरवलेच्या
वस्तुची, इ०) एखाद्या मोठीबद्दल अतिशय चिंता, काळजी
'हरणकाळजी पारव याई मो मना दिगसा कोणी या वा।'
—पत्र ४२ •टोळ—स्त्री अक्षर विपारी हिंख्या रणाची,
साधार पडणारी सावाची एक जात, सापडोळी—बदलापूर
१४८ •डाडी—स्त्री एक वनस्पति वेळ •झाण्या-शिकारी-
न्या-वि हराणाची शिकार करणारा, पारधी •धीत-येण-वेत-
नथी तात्काळ, सुकन प्रवृत्ति [मुकें होणंय धीची] •वेळ-
स्त्री कार बाडणारी, पडवून रागासारखा कापूस निषणारी,
पानाची गाडी होणारी एक वेळ, हरणदोडी •निकार—स्त्री
हरणाची पारध हरणाळे—न (बांमारी)हरणाचे कातडे हरणाचे
काळीज—न भीति 'तुम्ही एवढे मनुष्य, दुराणी तो हडोस
पडेनात, राडापोरे पोरी ओडतात, मुसक्या पादात हरणाचीं
काळजें बसो गिलो।'—भाष ११ हर(रि)णी—स्त्री १
हरणाची मादी हरणूळी—स्त्री (अश्विनी) (राहक्या भायेंत)
हरण 'मी न हरणूली होईन। वनामर्षि जाह्नू पडून।'—मास
जुलै १९३२

हरण—न १ जबरदस्तीन घेणे, लुण्णे, अपहार २ वाड;
घात करणे, दूर करणे, माहीन करणे (पाप, रोग, मास
इ०) (समासात) पापहरण, दुःखहरण, दोषहरण इ० •पुळ-
हरणीं पातके।—झा १ १२१ ३ (गणित) भागाकार [स]
हरणीय—वि लुटून घेण्यास योग्य, हरण करण्यायोगी
(वस्तु इ०)

हरण—स्त्री सोमार, सोहार याची ऐरण [हिं अहरण]

हरणी—स्त्री (वेल्याडी) वेल्यास चाक लावू नये म्हणून
चाकचे पुढे जाडव ओडलेले लांकूड

हरणे—अकि १ वळकावणे अन्त्याधाने नंगे, घेऊन
जाणे, उडणे, अपहार करणे २ दूर करणे, माहीन करणे,
निवारणे (दुःख, रोग, पाप जास अडचण, दोष, रोग इ०)
'ये हर्म्नि कफवात।'—झा १४ १९६ ३ जिंकणे, पितणे
(बक्षीस) 'त्याने पडिल्या डावास धमर वपव माडले त
म्या हरले'—अकि, १ परामर्ष पावणे, हणणे (सुद्ध, खेळ,

वार ३० त) २ अजुर पडणें, वामान न येणें, निष्कट होणें (सुदि, प्रयत्न, क्षाति, साहाय्यणा ३०) ३ (ल) फणविणें, भुविणें 'सधरी हरी मेखळे। लेख जेता।' - झा १५ २४१. [स हरण] हरतलेपण-न अभाव, नसलेपण 'हं अयो तरी कायमें हरतलेपण।' - अमृ ७ १०४

हरताळ-भी पु एर पिरळें विपारी-द्रव्य [स हरिताड] ० लागणें-फासणें-१ दाप वणें, लावणें २ (हस्तलिखित लेखातील अक्षरें ३० वर हरताळ लावून) खोडणें, रद्द करणें ० लागणें-रद्द पडण, सुट्टीचा ठरणें, खोटा ठरणें ० तीज-ची हरताळ्या पडा ० भस्म-न हरताळ्यांचे भस्म

हरताळ-पु बाजार, व्यवहार बंद असणें; प्रत्येक दुका नास दुपद लावणें, असणें, बाजारी राप, काम बंद पडणें [हर-सु ताडु=दुपद] ० पडणें-डुमीळ होणें, अत्यंत उणीव असणें, घाण पडणें ० बाजारांत पडणें-१ थोर वडकी मेली असतां, किंवा सरकारच्या जुलमाचा निषेध प्रदर्शित करण्याकरिता व्यापाऱ्यांनी आपापलीं दुकानें घुरीने बंद ठेवणें, व्यापार ० व्यवहार बंद करणें

हरताळ (छि) का-भी १ हरताळ अर्थ १ पडा २ भाद्रपद शुद्ध तृतीयेस सुवातिनीची गौरीची, पार्वतीची कारावयाची पूजा, त्या दिवशीची तिथि ३ पूजची पार्वतीची मूर्ति, हरि ताण्डिका [स हरिताण्डिका]

हरदहाळ-कि वि केव्हाहि हरदंगल मोडिव्याचे कामा मध्ये तकावत तनावन करणार नाही ० -अप २४० [का]

हरदावळ-पु घोडपाचे छातीवरील भोंवरा, हा अशुभ कारक असतो [स हदावत, हरय+आवली] हरदावळी-वि वरील भोंवरा असलेला (घोडा)

हर(रि)दास-पु १ कचेरी, कीर्तनकार २ (सा) ० बोल्हाटवाप्रमाणें एक कसब करणारी शुद्ध जात -भाषा १२० [स हरिदास] हरदासी-सी-वि हरदासविषयक हरदासाचा (पोपाळ, वाय, तद्द ३०) हरदासवळ की साहीसतील एक पक्ष उ देवास प्रकृतीपेक्षा थोडा मातुन तुरा-सावणी यातात हरदासी घोडा-तद्द-पु हडकळें, टेंगणें, रेर वरीत चाल पारें तद्द

हरदू-वि १ (खतपत्रात) दोघेदि दोन्ही पक्षांचे 'हरदू' कणांमध्ये घराची जमीन केली' -वाडसमा १ ११० २ दोहों पैकीं प्रत्येक, जोही [का हरी] ० पद्मकार-पु बन ब्राह्मण दोहो पक्ष ० सुसना जुमला-वि वि हरवलेली सनद पुन्हा करून देतेवेळीं तिच्यावर लिहिण्याचा भोरा [सुसना=दुहरी नकल]

हरदू, हरदुसर-सी (गतीका) हुडमाचीं अनुक्रमे दोन पांमे जम-नगीर-एका, एका-दुव्या, दुव्या-तिव्या ३० वरच्या रंगातील यांचे उलट खालच्या रंगातील दस्तिया-नाहिल्या, नहिल्या-अड्या वंगरे [का]

हरदू-न १ अर्थ, उद्देश, मनाचा कल, शौक २ मजकूर, अभिप्राय, सुझा, मतलब (भाषण, क्रिया ३० चा) 'शामला बडील बडील वेळाउन आणून त्याचें हृद मनास आणून पक्षा सद करणें' -वाडसमा १ ३११ [स हार्द]

हरप-फा, हर्फ-पु १ (कागदपत्रात) अक्षर, वर्ण (विशे पन अरवी, पार्सी) 'तदनाम्यात काही हर्फ नीट करावयाचे ते करून' -रा ५ ३३; -अप ८९ २ दोप, टक्का (किं सावणें, टेगणें, आणणें, सागणें, वेगणें) ३ (कारकुनी) घड्या पाडलेल्या कागदात दुयन्या रकान्याचे मज्यापासून पुटील रकान्यापर्यंत ओढलेल्या रेषेचे नाव [गर हरफ] ० ब-हर्फ-कि वि अक्षरात 'बडमाची वर्द सरकारची आली ती हरफ-ब-हर्फ बाचून दाखविची' -रा ७ ८

हरपणें-उकि १ हरविणें, गमाविणें -नकि माडणें, जाणें, नाहीत होणें, नष्ट होणें 'द्वेषाचिया भावें हरिसम झाले। माव हरपले देहादिक।' -तुगा ८८ [हणें]

हरपररेवडी-भी एक प्रकारचा लहान आवळा आणि त्याचें झाड, रायभावळा व रायभावळी [स हरिपररी, हि हरकारवळी]

हरय(भ)क-की-सी (क) खादाडपणा -वि खादाड, हावरा

हरवडणें-अकि (कों) लडवणें, बरवडणें (माती, चिखल ३० नी अवयव किंवा स्वयंपाकाचीं भाणें ३०) -

हरवडणें-कि (ना) ऐन वेळेवर हडदेतिकडे दोघ करणें

हरवळ-सी हयगय

हरवळणें-अकि तळमळणें, हरमळणें पडा 'तेणें दु खें प्राणी हरवळे।' -दा ३ ७ ३९

हरव(भ)रा-पु एक द्विदल धान्य चणा, घोडयास खाव यास यावयाचें एक कडधान्य [स हरि=घोडा किंवा हर=शिव+भरक] हरमन्याचे झाडावर चढविणें-वसविणें आपले काम करून घेण्यासाठीं एखाद्याची फाजील स्तुति करून त्याला खूप करणें, सुधामत करणें, बनविणें, पसविणें हरमन्याच्या झाडावर चढणें-असा खोटा स्तुतीला भुलणें, फसणें याला एखादे वेळीं तू फार चांगला दिसतोस असें कोणी म्हणेल असेल तेवढापावर सारी हरमन्याच्या झाडावर चढणे आहे! -अतिथी

हरमळ—श्री. हरमाळ (हर=अनेक मध्ये) पहा.

हरमळ—वि (पौ.) (दु.रा. आजार ६० ने) अस्वस्थ; वेनेन हरमळणे—भक्ति. तळमळणे; तरफावणे.

हरमळणे—भक्ति. परिचित होणे; ओळख होणे. हरमाळ पहा. [हरमळ-माळ=परिचय]

हरमोर—श्री. हरमाळ (हर=अनेक मध्ये) पहा.

हरया(पे)ळी—श्री. हरयो; दुर्घा.

हराजो, हराजो, हरांजो—श्री. शिखं. [अ. हरांजु, हरांजु]

हरल-ला-ली—पु.श्री. (कु. पौ.) १ रुदानगा प्रवाह; ओढा; ओपळ (विशेषतः पावसाळ्यातील); रयाचे पाय, मागे. २ पावसासाठी खोदलेला घर, पाट; लहान कालवा.

हरला—पु. बाबूची रुदानगा वाटोळी टोपली, रुदान हारा.

हरव(वि)णे—उक्ति. १ पारविणे; घमाविणे, सारणे (संपति, कीर्ति, नाव, प्रकृति, सगुण, मात इ०). २ घालविणे; घमनावासा लावणे, सुकणान सोडावयास लावणे, मुरविणे; लुगवणे. ३ प्रतिपक्षामे हरे अना करणे; पराभव वणे (बाद, लवई, वेळ इ० त) [हरणे प्रयोगक] हरवस्त करणे—(माण.) हरून घेणे, आपणित ओढून घेणे.

हरवळ—वि (दादर) उम.

हरवळ—श्री. (दादर) हयगय.

हरव(या)ळ—वि १ खेळकर; आनंदी (मूल). २ (माण) बगळ

हरवार-ळ—वि अस्वस्थ; हलके व सक, खोखर (अनरमा इ० पत्रान) हळवार पहा

हरवेळ—श्री (गो) हणवेळ नांवाचा दिवा साप.

हरवो—वि. (कु) दिरव्या रंगाचा; हिरवा.

हरशो-दो-सुं—किवि (गो.) एखां, सहज.

हरस—पु (वे) वेळगाडीचा कणा.

हरसट—श्री (ना) चंपापट्टी. सट पहा.

हरसर—वि न्हस, लहान. 'बौदा निवाचा गोसावी। हरसव लेचन हिलावी।'—दा १.२.१३. [सं. न्हस]

हरा[हर]—उदा. शिव, शिव, वारंटे वाटले असता निपण्याचा धावर. [मं.] महाराष्ट्र-उदा. (आवेव, औत्सुक्य दर्शविणारा चक्र) १ निष्ठयाचा हडा कातना मराठ्याची लढाईन उरव्या-बयाची रणभेडा. 'हृदयमहादेव या रणयोपात।'—संग्राम ६९.

२ पणत जेवावयास घमनांना म्हणायचाचा शब्द (याच्या आधी 'पावनीपते' म्हणतात) ३ सदैव माणु; नायनाट, सत्यानास (एखांय वस्त्राचा, माणसाचा) ख.

हरहरला—किवि १ हरकून, खात्रीने, विनयक २ सतत, नेहमी. [२ हरण-संग्राम न हळम तरी]

हरहरा, हारा—पु (व.) पातळमर विरा. 'हारा करून रोग्याला खावला पातला.' [१ हि. हरीरा=एक पेय]

हरळ-ळी—श्री. एक गतत; दुर्घा. [सं. हरिताली, प्रा. हरिआली, हि. हरियल] ० चो मुळी—श्री. १ (दुर्घा उपटली तरी तिचा प्रीजोस्त जमीनीत राहून पुन्हा पुन्हा उगवतच त्यावरून) अनेक प्रवांचे छळ, प्रास इ० सोसुन हि टिघान घणारी जात, कुडी, समाज. २ जमीन, अधिहार, हुदा, मान इ० कोणत्याहि शीर्षीनी काढून घेतला असताहि पुन्हा तो परत मिळविणारी भक्ति, विशेषतः वतनदार इसम. ३ अनेकवार औपपादिकर्मी द्याविला तरी पुन्हा उचल घेणारा रोग, भाजार. हरळीप्रसाद—पु. १ (स.) हरदागी तट्ट; हिमतीत उतरलेला घोडा, सुप्रत्या गवतावर राहणारा (चंदी न मिळणारा) घोडा. २ पुष्कळानी नोदर.

हरळ—पुन. १ होळपांय त्रिकाळ पाणी गुटण्याचा व दुप-ण्याचा एक रोग. २ होळपाचा एक विचार; दुपत्या. (किं. येणे.)

हरळ—पु रुदान दगळ; कारीक खडे; कण; पार; केर; घुलीकण. 'भाणि घाटाभांतील हळु. केरितां लागे वेड.'—हा १३.१३६.—श्री वायू 'सिकला हरळ सिजवितां। मवाळ नवडे कल्पाती।' [का. हळु]

हरळ—श्री. काष्ठसेवा; प्राप्तदायक काम, नोदरी; दगडग, प्रास. (किं. लागणे) 'काय हो का पोराची हरळ लागली'

हरळ-ळा—पु. १ (वागी, मिरव्या इ० कांचे) रोग लावण्यासाठी जमीनीत खोदलेली लावट खळी; कांच, चर. २ पाणी नेण्याचा पाट; कालवा. हल पहा. ३ पाणी बाहण्याने पडलेला ओपळ; चर.

हरळ—वि. सैल, विरल; फटी, भेगा असलेला. अरळ पहा. हरळणे—भक्ति. पट ठेवणे, पाडणे; दूर, निरळ असणे (दात, झाडे इ०). 'दांत वडकरे आणि हळके'—दा १.७.२३.

हरळया—पु. (वे) एक जातीचा तांदूळ.

हरळी—श्री. (प्र.) १ आरोळी; मोठ्याने मारलेली हाक. २ आजोबा, दुखाने फोडलेला हुंवरदा, सिंकाळी, बोंव. (किं. फोडणे; मारणे) ३ (नाटय) राक्षमपात्राची आरडाओरड. [आरोळी]

हरा—पु १ हारा; बाबूच्या कामट्याची मोठी टोपळी; पाटी (भाजी), फळे इ० देण्याची). २ (ल) हारामर जित्रम (वाळकें, फळे इ०) ३ ह० १ वाळकाचा हरा आणि ताकाचा डेरा (हारा विषय दिकत नाही). २ हरा मारा देवहारा (दोन दिवसाचा)—संग्रामपुरा, नक्षत्रां दसक

हरांजनी—वि. एक विशिष्ट रंगाचा (घोडा).—अक्षप १.२८.

हराडा—५ (व.) तापाची कमर, अंगमोडून येणे. 'एवडा फोड साप त्याचा हराडा आला असेल.'

हराम—वि १ वेष्टायदेवीर, असमान, विपम; दुष्ट, बाईट, अन्यायी, गैरविस्त, निघ (व्यक्ति, काम) २ निषिद्ध (अन्न) [अर हराम्] ० खोर—वि. १ रामिद्रोही; लुच्चा; वेष्टमान. २ निषिद्ध अन्न सेवन करणारा. ३ लाचखाल, अप्रामाणिक, [फा हरामखोर] ० खोरी—की १ वेष्टायदेवीर श्रुत्य, अप्रामाणिकपणा; रामिद्रोह, लुच्चेमिरी २ निषिद्ध अन्नसेवन ३ लाच खाणे, अन्यायाची प्राप्ति [फा हरामखोरी] ० जादमी—की १ हरामखोरी, लुच्चेमिरी 'जमीनवारीनी हरामजादमी केली.' —रा १. १४४. २ रामिद्रोह 'रयत हरामजादमी करून अंमल झुळोत देत नाही.' —रा ८. १५८. ० जादा—वि १ अनारस, काज. २ रामिद्रोही; लवाड, वेष्टमान. ३ धूर्त, दुष्ट, कपटी, बदमाश, ढग. [फा हरामजादा] ० जादवी—की. १ अनारस की २ हरामजादमी, लबाडी, 'त्याच्या हरामजाद्या व मकरे सर्वे नशाव पहावर यांचे ध्यानात.' —रा १९. ५९ ० नमकी—की निमकहरामी. 'पावसाहारी ज्याने हरामनमकी ये—अदा केली.' —पया २१. ० मोत—की. बाईट प्रकारे कालेला मृत्यु हरा माचा—वि. लबाडी, अन्याय इ०नी मिळविलेला (माल, पैसा) हरामी—वि. लबाड, लुच्चा, कपटी, हराम पट्टा. —की हरामखोरी हराचल—प्र हरोल, सैन्याची आघाडी. [फा हराउल] हराशिवा—प्र. स्फटपणे नाकडुली, नकार देताना उच्चारणाऱ्याचा शब्द [सं हरा शिवा] ० गोविंदा—प्र. काही उत्तर न होणे, इति नाही, अगदी तटस्थता आहे असे दर्शविणारा उद्गार, रामशिवा, गोविंदा.

हराप—प्र तोडा, सुकसान, हानि [सं ह्राप, अर ह्राप्] ० काल—प्र अडकणीची परिस्थिति, दिवस, उत्तरीत फळा, विनाशकाळ हरावणे—अकि नष्ट होणे, नाहीसे होणे, उतरती कडा लागणे

हरास—प्र लिलाव, विक्री. 'पाचवें तेत हाराखाल निघालीं असून त्यापैकी ३० हरासही शाली.' —कैसरी २१. ५ ३७. हिराण पहा

हराहोरा—प्र हरे वारे पहा

हरि—प्र १ विष्णु, कृष्ण. 'हरि ज्याचा कैवारी त्या पाडु मुतासि बंदितो माये' —मोआदि १ ७ (समासात) हरि—सत्ता-कीर्तन—क्या २ लुन्या सखत व प्राहृत बाह्यमात्र हरि हृदयपुढील अर्थाने आढळतो. उदा० घोडा, सिंह, माकड, वेडूक, सुर्य, इंद्र, यम बासु, वन, प्रकाशकिरण, पोपट, सर्प इ०. ३ धृष्टीच्या नैक वर्णा (भाग) पैकी एक वर्ण (हें निपद्य व हेमकूट यांच्यामध्यें आहे) [सं] ० श्मश्रु—प्र विष्णुवाहन, गडद 'त्याच्या विमान वेडल जाय

न येनाचि हरिखग मनातें' —मोवन. ० गण—प्र वानरसेना. 'सुधीवें धातुनि आपुली आण। आणत्रिके सप्तदीपांचे हरिगण।' ० चंदन—प्र. विचळा चंदन, कुंडमागड —न केशर. ० जन—प्र महार, माग, भंगी इ० अष्टपदय मनुष्य व जात (महात्मा गांधींनी तयार केलेला शब्द). ० जागर—प्र एकादशीच्या रात्रीचे जागरण 'दामीवत एकभुक्त साचार। एकादशी उपोषण हरिजागर।' ० दास—प्र १ हरीचा भक्त, उपासक २ वधेव्ही, हरदास पडा ० दिन—दिनी—प्र. की. एकादशी. —जैज १७ १२४ ० दिशा—की. पूर्वदिशा. 'हरीदिशेप्रती गमन करी। तों पुढे सळाद्री देखिला।' —जैज १६ ९. ० द्धार—प्र उत्तर हिंदुस्थानातील एक तीर्थ क्षेत्र, येथें गंगा हिमालयातून बाहेर पडायची असणारा (घोडा). —महापत्र १ २ दोव्ही कानात पाठि बाण होण्याच्या केशात भोंवरा असलेला (घोडा) —अथप १ १०१ ० पद—न भेषसपात, महाविषुव. [सं] ० पाठ—प्र विद्वलमजिबर नामद्वारवित अमग ० भक्त—वि १ विष्णुभक्त (चितोवत) हरिनाम घेत संन्यासवृत्तीचे फिरणारा भक्त. २ (ल) पक्षा नास्तिक, दामिक, ढोंगी ३ (ल) भोळसर, वेडसर ० भक्तपरायण—वि भगवत्पूजक, सत, हरादास.

० रंगण—न देवापुढील भजन किंवा नृत्य करण्याची जागा. —पया १७. १९० 'गडपार हरिरंगणी'। टाळ मृदंगाचा ध्वनी। ० र्ष—न हरि अर्थ ३ पदा. ० वासर—प्र १ द्वादशीचा प्रथम पाद, तिथिवासर (यात भोजन करावयाचे नसते) २ आषाढ, भाद्रपद, कार्तिक या महिन्यातील शुद्ध द्वादशीचा व ऋतुकर्मे मनुष्याचा, धरण, रेवणी या नक्षत्राचा योग, नक्षत्रवासर. ० विठ्ठल—प्र भजनातील नामोच्चार —न (ल) सत्पानेस, नाशधूस, सर्व समाप्ति, कार्यहानि इ० हरीचा लाल—प्र वि १ पैनी मनुष्य, रंगेल मनुष्य 'दफ तुणतुणे वाजविगारे हरीचे लाल कोण असतील?' —स्वप २९ २ कोणी तरी, कोट्या तरी माणूस.

हरिकमल—न (शाप) क्रौरिक असित [हर=होरिन+कमल]

हरि(री)ल—क—प्र आनंद, हर्ष, उत्साह [स हर्ष, प्रा. हरिष, हिं हरिष] हरिपण, हरिखावण, हरिखेजणे—अकि आनंद होणे, पावणे 'जो आत्मलाभासारिलें। गोमंटे कर्त्तुचि न देखे। म्हणोन भोगविरोखे। हरिखेजे ना।' —झा ३. ७५९, १८ २३३

हरिण—प्र शुभ हरण पडा [सं] हरिणी—की. हरणाची मादी २ खिल्याच्या चार जातींपैकी एक चित्रिणी पदा ३ (काव्य) एक वृत्त याचे चरणान १७ अक्षरें व न, स, म, र, त, ल, य, दे गग असतात उदा० 'हृदय उलटें शोकें मातो मळ' द्विनिधा तरी। विचल धरते मूर्च्छा काया न जीविन संहरी।

हरित—वि हिरिं [स]

हरि(री)तणें—सक्ति हिसकावून घणें, काढून घेणें, नाहींस करणें 'धूम्रमा स्वतन्त्रता। हरितली कीं।'—विष्णु १००—एमा २३ ५१९ [स ह-हरण करणें] हरिता हर्ता—वि १ नाहींस करणारा, हरण करणारा २ चोर—एमा २ ३८८ हरिपत्र—न आपण हरणें अस लिहून थावयाचें पत्र, जितकेच अथवा रावें हरिपत्र—युव २५ ३६

हरिताल—उ दस्ताळ पदा हरितालिका—हनि ताली—की 'हरताळमा हरताळतीज पदा

हरिद्र—न द्रव पदा [स हर्द्र]

हरिद्र—न (दादर) दाग्रि [स ह-दर]

हरिद्रा—की हळद [स] •मेह—उ पित्रळी 'पवी हाग्या एक होत 'प्रमेह' पदा •दाग—वि हलदी-या रगाचें (नीलतमाच्या उलट) १ (ल) चकल, अम्पिर वृत्तीचा प्रेगाचा हरिद्रमणि—उ पाव २८८ [स]

हरिपी प्या—वि पावरी साहसी हरीप पदा

हरियळ—छळ—उ मयमाशा खाणारा एक प्राणी

हरियाळ—उशी हन्याळ पदा [हि]

हरिद्राद्र—उ १ सुर्वदशतीत एकप्रसिद्ध राजा यामें वृषभत विकेळें वचन अनक सच्छें सामून पूर्ण केलें २ (ल) (हरिच्छा घारखा) सत्यवचनी उदार माणूस [स]

हरी—की हार, ओळ राग (गाडें, रिडें इ० की) [स हार] हरीं किवि दिशेने ओळोने सरी

हरी—की पराभव हार 'तवीं मुद्राउडें खुलाय। हरी आपण घेतस—जेभ २१ ६५ [स ह-हारण करणें]

हरीक—उ कोडु नांवाचें हलकें, मावणी घारवें धान्य याच्या ४ जाती आहत मात पेजइ० करतात आकार राईसारखा पण पिवळा असतो—वयु ६ २५ हरि(र)काचें जातें न हरीक दळण्यासाठी एक विशिष्ट प्रकारचें केलेलें मातीच जातें

हरीतकी हर्तकी—की पिवळा हिवा याचें ७ प्रकार आहत सप्त हरीपरी पदा [स]

हरीप प—उ १ शत्रु वैरी, बघावय प्रतिस्पर्धी २ सौयादि गुणमुळें दुसऱ्याचें दमन करणारा माणूस 'आता दवा वाडें जातो। गोट पट्टी हरीपार्शी।' ३ लयाळ धूर्त माणूस, कावयाज शत्रु मराडें हरीक बहुत आहत अस बोललो—समासद ४९—दिमरा १ २६१ ४ गाहो खोब, बर्याद तोडीस तोड वारा तुमचय मनुष्य [अर हरीफ] हरिपी—पी हरि फाई—का १ वेग, शत्रुभाव २ धासत वाहून घेई बाळवी शत्र्य ३ धूर्तता, चतुराई कावबाजी 'आता तुमची हत्याची मजी खास खास सांगी जावितो, तुमी हरिपी करून वाईभाग करणें

तो करावा'—समासद १५ हरिपी-प्या—वि धीट साहसी, धाडसाच्या कामात पुढें असणारा

हरीमृग—उ मृगा(धान्या)ची एक जात रम हिरवा—उवि ३२३

हृष्य-प हर्ष—उ हर्ष हरीक-स पदा 'हृष्यकाळी विपमहाली।'—या ४ ३५ [स हर्ष] •मात—की आनदाची बातमी आली दरा वेवे हृष्याची मुडी। सांगितली मुडी हृष्यमात।' हृष्यपते वि हर्षित

हरी(हो)रें—न (रयालीखुगाली, येन इ० की) अक्षिरता चकळा, क्षणभंगुरता, पाकळपणा, इ० होरा वार दराहोस हरा पदा [होरा=भविष्य+परा=वेव इ० चा सचार] इ० हेवारे वग्वारे किंवा दरावारा वग्वारा

हरीळ छ-ली—की १ हल पदा सैन्याची आघाडी विनी 'आघवयाय पुढें हरीळ असले—वेद १ २२ २ (ल) पुढारी माणूस, नायक तुम्ही या मनसबियास हरीळहोकरा मन सवा सिद्धीस जाय तें करणें—वाचशा ३०, —पद १ २२ [का दगउर]

हराह(हरा)र—विकि हारोदार पदा

हराळी—की आरोळी पदा—लोकरवा २ ८०

हरोळी—की आरोळी गावर, लहान पोळी, भाकरी 'शूळ पालून हरोळ्या वेचवा (हदमीबाई टिळक) १३१ [अहार-ळ+पोळी]

हर्ष—उ हरिस हर्ष तर्कांत सर्वा रि तर्क। हर्षांत हर्षल कि हर्ष।'—ज्ञाप २६० [स हर्ष]

हर्ता—वि हरण करून नेणारा, बलात्कारानें घेऊन जाणारा पळवून नेणारा २ विचारण करणारा (सकट इ०) 'सुसकटो उ सुहर्तो बार्ता विप्राची।'—गणपतीची आरती [स] हर्षत्व—न १ पळवून घे; बलात्कारानें छुडावणें हरण, अन्यायानें सया दन २ छुडावण्याची इ-उ

हर्ष्यळ—उ हरियळ पदा

हर्षे—ऊरा मेटया बकरी इ० ना हाडायवाचा शब्द [ध्व]

हर्ष्याळ—उ लजा हिरवट साप [स हरिर हिरवा+अहार—आर=अग्रयर]

हर्षजेने—विवि भोगत्यादि रीतीनें शिरदरि याहून वादव निवाळा म्हणजे मार्गीच हर्षजेनें निष्ठा करितो—सा ६२३ [का हर्षवड]

हर्षे—उ आनंद उन्हास मुस [स] •माण—वि आन दिव उन्हासिन, आनंद उन्हासिणारा •यासु—उ अत्यंत आनंद सात्ता भवता होणारा यातपिहार •शाकनिरहित—वि श्वितअश, मनान्या सुखदुःखादि भावनावाचून मुक्त हर्षक-

वि. आनंद वेणारा. हर्मण-न १ आनंद करणे-देणे; आनंदावस्था
२-३ (ज्यो) स्वदावा योग. ३-न३ बोक्यांचा एक रोग
हर्मणे हर्मिणे-अकि. आनंदगे; आनंद पावणे. 'दाता देखतां
याचक हर्मणी.' 'हर्मणमर्प-पी-उ १ तेंदाभाडण; अरेतुरे; गालि-
प्रदान; उरध. 'त्याचा तुमचा हर्मणमै पहिलेयासुन लायला.
-वाडशाळा २४. २ आनंद व कोय; रागलोभ. 'हर्मणमै ठेले.
दुजेविण।' -शा १०.१६८. [हर्मण+अमर्प] हर्मित-वि. आनं
दित; आनंदलेला; आनंदित झालेला किंवा केलेला.

हल्-उ १ व्यंजन. २ अर्धाक्षर, व्यंजन दर्शविणारी अक्ष-
राचे खालील पाय तोडावयाची (२) खूण. (कि० देणे; करणे).
३ असल्या खुणेचे अक्षर. [पाणिनीच्या पहिल्या माहेर घुजा-
वरून] हलन्त-वि. ज्या दादाच्या शेवटी वर नवून व्यंजन
असतें अशा (शब्द).

हल-उ नागर. -एमा २७.२५६. [सं.] ० धर-हटा-
शुध-३. बलराग यादव. 'तीतें स्वमतें हलवर धुनराष्ट्रमुतासि
धावया पाहे।' -मोक्षण ८६ २. हलवंदी-बी. गायकबाडीत
बमीन कवण्यासाठी वापरल्यात येणाऱ्या दोन बैलांच्या नांवावरील
कर -दा. ना. आपटेकृत सम्राजराज गायकबाद (तिसरे) याचें
परिच सं. १, वृ ३३९. [हल=नागर+वंदी]

हलम् (अ) पदा-अपेक्ष-दाल मध्ये पदा.

हलक-बी गवयाचा गळा; आवाज, फिरकी. [अर. हक्क]

हला ह् (क) हलाक-ख-वि. १ निःशक्त झालेला; दम-
लेला; क्षीण (दुखणे, थम इ० नें). 'दोनतीन खपेट होऊन
पडत हलाक जहालें आहों.' -विजयुत ७९ २ गरजू; निष्का-
यन; दारिद्र्य. [अर. हलाक्] हलाकी-खी-बी. १ यक्वा;
क्षीण; अशक्तपणा; क्वाति. 'आपले राज्य नवें त्यादीमज्ये
दोनतीन खपेट होऊन हलाखी झाली आहे.' -समासद ४७. २
कंगालपणा; अत्यंत दारिद्र्य; दुःखा. 'हलाखीची भिदति' असा
रुड प्रयोग. 'लखकत दणघारा मिळना तेन्हां हलाकीत आले.'
-मातविषोदा ५८. [अर. हलाकी]

हलकट-वि (सर्व अर्थानें) हलका पडा. [अल्फामी हलका]

हलकट-बी (राजा) दंगापोषा; हाणमार; छत्रवृत्त.
'नगादीराकडे अताशी हलकट आहे तुम्ही तिळेकडे आले नका'
[अर. हलाक्] हलकटणे-अकि. दंगा चालू असणे.

हलकडी-बी. १ नयेचे लोंबते मोती. शिरमिळपा. २
मोती गुकण्यासाठी हुकांती नयेला जो तुकडा जोडतात तो ३
सोंपाळा, पाळणा इ० टांगण्याचा आकडा, कडी. [अर. हलक]

हलक्याल-न चित्रे इ० काय रंग देण्याचे उपयोगी एक
पदार्थ; हा अस्तापासून करतात. [अर. हल=विरपल+कडील]

हलकलणे-अकि. १ (दंगापोषा, आग, दुष्काळ इ० नीं
देख, गाव जनसमुदाय इ०) गडबडणे; गोंधळणे. २ अस्तव्य,
बेबेन, फार प्रशुब्ध होणे (एखाद्या व्यक्तीने). [कल्कल+हल् द्वि]

हलकळोळ-कलहोळ-कालोळ-उ. आरडाभोरड;
बोंबोबोंब, गडबड; गोंधळ; मोठा बेसुर आवाज (वाद्ये इ०चा);
तुंबळ ध्वनि; कडकडाट. [कळोळ+हल द्वि]

हलकडई-बी. अस्तापासून केलेला एक मऊ हलका पदार्थ;
हलकथील.

हलका-गा-उ १ सोंपाळा, पाळणा इ०च्या दोऱ्या,
कड्या छतास टांगण्यासाठी केलेले विशिष्ट आकाराचे आकडे
प्रत्येकी. 'सावून दपेरी हलके हिंठुं बांधिले।' -प्रला. २ दिवा
इ० टांगण्याचा आकडा. 'कणवे पिबडी हलक्यांना आत
पिवळया सोंबरया आरमे पिबळे सडक्यांना।' -प्रला ९२.
[अर. हलका] हलकी-बी. सोंपाळा इ० टांगण्याची आंकडी,
कडी. हलका पडा.

हलका-उ. एक वाय. याला हलका व घूम नांवाची दोन
इकडी असतात. संवळ पडा. हलकी-बी. एक वाय; खजिरी,
इकडी. हलका पडा.

हलका-उ (वे. कर्मा.) शेतातील ढेंकळे फोडण्याचे
दाताळे; एक ओत. [का हलिके; तुल० सं. हल]

हलका-वि. १ बजनास कमी; जड नसलेला. २ लहान;
न्यून (प्रमाण, बजन, लघो इ० मोठपणा). ३ कमीप्रतीचा;
कडक नसलेला (गुण, प्रमाव इ० त). 'अंमलाच्या बाबतीन
अकूपेसां भाग हलकी' ४ सोईस; मंद, कमजोर (धंदी, पाऊन
इ०). ५ अड नसलेले; पचण्यास सोपे (पाणी) ६ क्षीराम गुण-
कारी, (अम); पचण्यास सोपे (पाणी) ७ सहन करण्याजोगा;
कारण मोठा नसलेला; छुडक (रोग, विकार काम). ८ कमी
महत्वाचे; शिरोळ (काम, वाव) ९ कमी दर्ज्याचा, अवि-
काराचा, बजनाचा (माणुष) १० कमी किंमतीची (वस्तु).
११ वेताची, प्रमाणशीर; कमी (किंमत, अट) १२ छुडक; गौण
(नियम) [स लघु प्रा. हलुम; हि हलका; तुल० सं. छुडक]
कानाचा हलका-वाटेल त्याने ऐकून त्यावर विश्वास ठेवणारा.
जिजाचा मनाचा हलका संकुचित दृष्टीचा; छुड; हलकट.
खुर्चाचा हलका-कमी खुर्चीचा; मद्र बोक्याचा; मूढ.
० पतला-नि. (४) कमावून, दुबळ; क्षिरोळ. ० फारला-उ
मोठे अम व पुडक पाणी इति. ० फूल-नि अत्यंत हलका.
० मार-उ. कमी पत्र. नां. हलकराने-किवि. हल. लघुमा-
नानें; सावकास (बोलणे, चालणे इ०). 'हलक्याने-बोल, चाल
इ०.'

हलकारण-ती—झी. १ आन दिवे (कापूर ६०) लावून
वेडाव ओवाळावयाचे एक सावट व पापट असे यातुपय पात्र.
२ आरती. [हलका+आरती]

हलकारा—उ. आवून, हरकारा पहा. हलकारगिरी-
करागिरी—झी. हलकाच्याने काम व हुद्दा.

हलकावणी—झी. हलकावणी पहा.
हलकावणे—झकि. १ हलके होणे; अवाक, कमी होणे.
'कथाचा भारही हलकाव जाईल.' —मुकान २९. २ विनीत,
नम्र होणे. —अकि. १ हलके करणे. २ (एखाद्याचा ताटा, गर्द)
उतरविणे, खाली करणे [हलका]

हलकान—द—वि. मज व मायूस; हलकी (वस्तु, प्रवृत्ति,
व्याप्ति). [हलके]

हलकूम-न—उ. (पुश्री) हातखोश; आपला हात जोडी-
दाराच्या पलीकडच्या परगडीवरून घालून, अलीकडच्या आपल्या
हाताच्या कोपराच्या सोप्यात आपल्या हाताचे मनगट धरून,
जोडीदाराच्या पोटावर दाब देऊन पुनमदन खीन करणे हलकूम
उलटा—उ. (जविष्या) आपल्या 'जविष्याने जोडीदाराच्या
गळ्याच्या घाटीवरून उमरोडके मारणे. •सोप्या-चरील
कावाच्या उलट म्हणजे जोडीदाराच्या घाटीच्या बाजबाभुजवळ
मारणे. [अर हलक-हलकूम=गळ्याची घाटी]

हलकें—न १ लहान लहक 'हलकी (कमी हलके). २
लहान हलकरती. [हलका] हलकें जोसकें-जोसकें-
मदनक-न. १ हजामतीला सोपे व राठ नसलेल्या केसांचे डोकें;
याचे उलट जड डोवकें. २ मदनक हलके होणे (एक आपल्याने
६०) १ लवकर निघणारे, भटकणारे डोकें; याच्या उलट राठ
डोकें ! •पूल-वि. साधे, विनम्रसाधे (काम पंदा).

हलख—झी. नि. हलक पहा.
हलखुशामन-ती—हलखुशामन पहा.
हलखुद—वि. हलकें; सहज व्यवस्था करता येणारे; अव
जड नसलेले, विनम्रसाधे (काम, गदा, खरीर ६०). [हलका+
खे धुद; का खेद=लहान]

हलगती—वि. हलगत म्हणून एक पेठ आहे तेथील
(कापड ६०).

हलगरजी—झू—वि. निष्कालजी; स्वतः वाटेक तेव्हा,
वाटेक तसे काम करणारा; सुस्त, मंद (प्र.) जलगरजी. [का,
महलू-द-गळू=खात्री] हलगरज—झी. सुस्तणा; निष्काल
जीवणा. असेहि नाम कधी वापरतात.

हलगगा—(घरे भव्य) हलका कडी पहा.

हलगगी—हलकी पहा.

हलगगी माळगी—झी. टगडमंगळ, नातू; कातू; चालकळ
(किं. वळे). —किवि. कातू करीन. [ध्व]

हलनाळ, हलणें. हलना नारळ—हलनाळ ६० पहा.
[ये. प्रा. हळ; हि. हिलना]

हलव(दि)वा—वि. (को) विवळा. [हळद]

हलपटणे—झकि. (ये.) केळणे.

हलपळा—वि. (क.) घपळ, दड; भरमार काम
करणारा.

हलफिलाळ—किवि. आतां; याक्षगी, लवकर. [अर. हाल,
फिलहाल]

हलकळ—झी हलका फूल.

हल(ळ)री—उ. नागूर-बन्हाड प्रांतातील एक रजतून सदा
हिडू जात. हे लोह रीती कडून अवतात. याच्या अन्तर्भूत
मोतीम 'खाल वेष' म्हणतात. याच जातीने बहिःकृत केव्या-
मुळे हे द्रव्यन धर्मे हरी घातात. याच्यात परभाव वरून
पेण्याची बाल आहे. अशा परभाववाच 'घाटगळे' म्हणतात.
—केवरी १० १ ३६.

हलचेलंडी-चालंडी-चेलंडें, हलविड्या-चंड्या—
झी. झी. म. झी. अर. (अस्तित्) गाळम; तातांळ; तिरपेट; मोतीमुळे
होगारी अवस्था, रिपति [हि हलचेलंड]

हलमरह—वि. दृष्टी परतु गविट, हालमस्त पहा.

हलमा दांड—वि. (व.) आढाव. ' हल सांरडली
हलमा दांड '

हलपाणें—झकि. हलसिणें, हाणणें. —अर.

हलया—उ १ एक मिठाई. २ लोळ, लवंगा चेलबोद्या
६० साखरेच्या पाकळी चोळून त्यावर कांदा आवून केलेली एक
मिठाई; संकतीचा तिळपूक. ३ एक जातीचा मावा. [अर.
हन्ना] हलव(वा)ई—उ. हलवा व इतर मिठाई करणारा व
विकण्यात येणारा; मिठाईवाला. [का. हलवाई] म्हणू हलवायाचे
घरावर तुळशीपत्र-ब्रह्मप्रेषण=परमारे दुष्टाच्या वस्तु तिसऱ्यास
देणे, आईचीच्या जीवावर बाईनी उदार याप्रमाणे.

हलयांग—उ. (गो.) लुगामत्याचा अंगविशेष. [हल-
विणें+अंग]

हलवान—न. कमी किमतीच्या शालीचे एक फई;
अलवान पहा.

हलवान—न. एक पेण्यासारखे भांडें,

हलवी—झी. एक लहान शाव.

हलसान—किवि (व.) बेजार (किं. होणे). [हलका]

हलसूर—वि. हलकें; अवजड नसलेले (शरीर, ओसे ६०).
हलपूर पहा. [हलकें]

हलह(हा)लणें—भक्ति. राग ६० विकाराने भंगवाचा
प्राकार हाणें [हि हलहलाना, म हलणें दि] हलह(हा)
छन—किवि कापत कापत (क्रि० उठणें)

हलहलीन—वि अत्यंत दारिद्री, होननीन [हाल]

हलहवाळ—प्र सक्तमय दुःखद स्थिति हलहलाल पहा

हलारु—रज—हलक पहा.

हलयाक—वि पाच ते दहा अंगुळंपर्यंत पांढरे पाय
अधरेला (भोडा).—अधय १९

हला(रजा)ल—वि १ योग्य, धर्म्य, विहित, न्याय्य,
अनिषिद्ध (चाय पत्त, दान इ० वेण्याचे पदार्थ), विधीपूर्वक
मारलेल्या पदार्थ (मांस) 'मुलानाने फक्त्या न दिला तर
बर्फे मुनाई शहातें म्हणजे तें हलाल होत नाही'—भागा ११३
१ रास योग्य, प्रामाणिक, उत्तम, कायबंदीर (धंदा, नेमणूक,
काम, कायदा मिळकत, संपादन) [भर हलाल] •श्चरण
मुसलमानी धर्मादावाप्रमाणें पशु मारणे, अया-जवे करणे हला-
लाचा—वि योग्य मार्गाने, न्यायाने मिळविलेला, संपादलेला
•श्चर—१ स्वतः धन करून खाणारा माणूस. २ भोगी,
शाह 'हेन मजकूरच्या गळ्या हलालखाराकडून शाहबुन
निर्भळ राखणे'—बाइसमा ३१२ ३ हलकें काम करणारा
माणूस [फा हलालखुर] हलालखारी—की १ हलाल-
खोराचा पदा, स्थिति १ हलाला धंदा ३ प्रामाणिकपणा,
इमानापणा 'हुसे बाई नरसा दामोदर हुनू हलालखोरी बहुत
पत्ता सांगितली'—रा १९ ३१—दि हलालखोरासक्धी (भाषा
वच इ०) हलाला हलामी—की प्रामाणिकपणा व अप्रामा-
णिकपणा, बरोबरपणा—वि बरोबाईट, भलाबुरा 'हलाली-
हलामीची गाठ पळवी तर यांस मारु न द्यावी'—भाव ८१
[भर]

हलालणें—भक्ति अतिशय हलणें हलहणें [हणें]
ह(हा)ला(स)सिगें—कि हाणेंगे—ईको 'जेणें उरीं हालासि
पावरा। तयाचा चरण बाह्यानी दातारा।'—माझा ११ १०५. २

हलालहल—न. १ समुद्रमयानुन निवाळें मयकर विष
'सर्वे धरिले हलालहा। तेणें नोलवणें झाला गळा।'—वय २
सापाचे जलाल विष (सापा) जडर, जडाल विष हालालहल पहा
हली, हलिक—प्र नागण्या, सेतकरी, कर्दा 'जेवि मज
छापणालि हलिक वडा।'—मोवन ४९२ [स हल]

हलामवाली—उभय. मोठ्याकडे, उच्चनीच, श्रीमत्तगरीब,
मरसकट सारेजण [भर, अहालीमवाली]

हलालहलामी—की ठडगजी, लुंवेगिरी यांचा अतिरेक
—वि लुंवा, स्वाद, अप्रामाणिक, भाग्यदा [हलामी दि]

हलुवट—वि हलकें, हलकट पहा.

हलुस्वार—वि (कु) हौसी.

हलुमाळ—की टंगळमगळ, चालढकल, काकू, नानू.
—किवि टंगळमगळ, काकू करीत हलुगेमालगे पदा

हलुणें—सक्ति बहाविणें, मारणें 'तरी चाखिता गूळगुळें।
माखिलें काजळ काजळें। कां घेपे दोपेगुळें हालया गूळ।'—अमृ
६५०. 'साउल्लियेतें स घळें। हालया भाय आदळे।'—अमृ
६५४

हलेसा—पतिण पदा

हलो—प्र (कु) रेवा, हल्या.

हलोइ(हा)ल—किवि हलकिाल हालोइल पहा [हि]

हल्य—वि नांगर, नांगर ६० संबंधी [स] हल्या प्र.
रेवा, टोमगा [स हल्य, हिं हला] हल्याहल्या करणें—
(क) दुमगें लावून काम करून घेणें.

हल्ल—हाल पदा 'प्राणरश्मा हल पावल्या.'—अमृत
सुद्धवणेन ४ ५५

हल्लरु—ख, हल्लकी—प्री—हलारु, हलारी पदा.

हल्लर—प्र अणार्थीगोत, पाळणा 'अनुन बाळका हल्ल
गाती।'—तुगा ४०३५ 'हल्ल गाती यशोदा सुदरी।' [ध्व.
हला]

हल्ला—कीप्र १ बडाई, छपा, एलगर 'क्षिवाजी आपला
पुन याजवरी हल्ला करावी.'—समास १०. २ (ल) आवेशानें
सगळें, जोमानें, निश्चयानें एखाद्या कामास लागणें 'तुम्ही साग्रत
लिहिण्यावर हल्ला मांडला हें काय?' [भर हल्ला] •हल्लरुत—
की १ अटवळा, त्रास, विज, तडा, बळेडा (क्षेयामान-यपणें).
'या वाटनें तुम्ही खुताल जा, कोणी हल्ला हरकत करणार नाही'
'हा गृहस्थ बरा आठ लास हरये दिले अमता काही हल्ला हरकत
करणार नाही' २ (सुकीनें) हल्ला हरकत अर्धेदि रूप आढळतें
हल्लाळ—हालाहल पदा.

हल्लाळी—वि मारलेल्या जनावराचे काढलेलें (कातडे),
हलाली पदा याच्या उलट मुर्खाडी

हल्ली—किवि साग्रत, आतां, यावेळीं हाली पदा हल्ली-
नाजा—माजी इ० पदा

हल्लोसक नृत्य—न राखकीडेवा एक प्रकार या नृत्यात
एक पुरुष व एक स्त्री अशी माळ लावून चक्काकार फेर धरून नृत्य
करतात अथवा इच्छित एकत्र पुरुष अथवा स्त्रिया मात्र अनक
असतात—हिरातल्ल भासाच्या बालवर्तित नाटकाचा मराठी
अनुवाद व त्याची प्रस्तावना, पृ ५० [स]

हल्लेधि—प्र व्यजनाशी होणारा सवि. उदा० महान्त-
अई—महान्तम [स]

हल्लई(यो), हल्लारी—की १ मोठी चंद्रगोत (शोमेच्या
दाहवी) २ एक प्रकारचा बाण (दाहवी) 'हल्लया गणनानें
भेदिती। देव पाहती विमागी।'—द २४. १३४. [फा हल्लई]

हयडा—पु (बायडी) कपडाने णिळटून करणे, बला. (किं० मारणे)

हयदा—पु होडा पडा

हयन—पु होम अशीत आहुती दाखणे 'गुदवाक्यकुतासी'। हवन करे। '—हा ४ १२३ 'अथर्वणे वदे केले हवन। प्रदुष्टानि ययोपिता।'—पदस्य ५ २२ हयणे—चकि होम करणे आहुति देणे [स हु] हयनो—स्त्री हयनक

हयरा—नि लोभा हावरा पडा

हयरा—स्त्री पुढी पंढर तीळ

हयलदार री—हवालदार—री पडा

हयलदि (वो) ल—नि भयभीत, पावरलेका, गोंधळकेला हवालदिते पडा [फा] हयलदिली—स्त्री भीतीची अवस्था, काळजी, चिंता, हवालदिरा

हयरा—स्त्री—स्त्री हयस, हयसदार—होरा, होस इ० पडा 'मामल्याची हयन कोटी राहिली नाही'—इम ६७

हयडा—पु हुड्या, भानळे दिवला हयन्याचे घाट [स होलक]

हयला—नि लोभी, अधाशी, हावरा [हाव]

हयडा—नि नाजूक, कोमक (व्यक्ति, रचना, अकृति शरीर, स इ इ०) [हलका]

हयरा—स्त्री १ वारा वायु पवमहायुगापैकी एक २ हवेचे शीताणमग्न प्रकृतीवर परिणामकारक गुणधर्म ३ आकाशाची पोकळी अंतराळ 'पृथी हवेन उडतात' ४ हवापाणी ५ पुढी 'उतरली भरशानीची हवा।'—पला [अर हवा, हल ५ पड] ० खाणे—समज करणे, घराबहिर उडव्या मिदनात इ० वितावयास जाणे ० खेळणे—घाल हवेचा प्रवाह सर्वत्र चोकले पणे वहाणे ० दोज—नि उच, गगनचुंबी 'हवादोज शामीने'—भाज १८१४ ४८ ० फेर—पु (यु) प्रगति घुमाराव्यापरी दुसरे टिकाणी चालत्या हवेन जाणे हवापालट ० शीर—नि ५ कळ वारा असलेली सुद्ध हवा सुकळ खलवे अशी (बाया इ०) हवाई नि हवेसवणी हवाई जहाज—न विमान

हवाई—स्त्री छापा हडा 'तेपून सडे हाऊन रोज फौज यत चल्ली म्हणत त्याजरी हवाई करावयास येईल'—ख १ २००

हाडी—स्त्री सुकाणुची मूठ

हवाक—नि (गो व्यापारी नदमाया) दोन (सख्या) अवास पडा

हवाय—स्त्री घोमा रग 'सद्ध रगे हवाई।'—हा १५ १६१ 'देसी बोलाची हवाई।'—हा ६, १३२

हवाळ—पुत्री (घीवाईट) चाल परिधिपति, हालदवाल पडा (कामकाज, व्यक्ति दत्त ह्यान इ० ची) 'वाचून दाखव तील हवाजवलन कव्या हल अवघा ध्यानास येईल'—दिवरा १ १३३ [अर अहवाल]

हवा (घ) लदार—पु १ शुभेदाराच्या हाताखालचा मुलकी अधिकारी २ विजिपाचा राखवालदार अधिकारी ३ इमली सैन्या तील सार्वजन्य तोंडाचा अधिकारी (जमादार, नाईक याप्रमाणे), निविदाळपा खात्यातील या पदवीच अनेक अधिकारी अमतात ४ एक पोलीस अधिकारी [फा हवालदार] हवालदारी—स्त्री हवालदाराचे काम, अधिकार इ० [फा]

हवालदिल—स्त्री नि पवारलेला, धोरसुलेला होलदिल इ० पडा [फा]

हवाला—पु १ ताबा, काळजी, निस्त दुमन्याकडे सोप विणे २ इमो, आमीनरी—पडा ९८ ३ रखवाली, राखण, टाकलेला विश्वास (किं० पारपावणे, डरकणे, चालविणे इ०). 'निज प्रियव्रतांकडे रहि व हवाज जरी।'—कडा ११ ४ सुख—स्त्री, जबाबदार ताबा दिवा अधिकार (किं० देणे, घेणे) [अर हवाला] हवाला—स्त्री—लै—किरि (रसनादियादी) स्वाधीन. (किं० करणे होणे, असणे इ०) हवालये—चकि सोंपविणे सुल्ले करणे, स्वाधीन करणे, जबाबदारीवर टाकणे, हवाला देणे (कडे, काम इ०) 'हं वर वाचण्याचे काम मजकडे हातून घ्या' हवालत—स्त्री सोंपवूक जबाबदारी मिता हवाला पडा 'अन्ना हज्जार करे हवालतीस होत तेहे परिहर कलन'—मरफ २ १४ [अर] हवाला कपाला—हवाला—पु (सामान्यत) हवाला, हसी इ० [हवाला दि]

हवाची—स्त्री (घो) धोवण्याने लागलेली धाप दमा, कर्ज [घर दा]

हवि—न होमान टाकावयाचे (नूच भात इ०) इत्य पदार्थ, बली [स हविस्] हविजि—स्त्री होमकुट हविष्य—प १ हवन करावयास योग्य वस्तु हवि २ मनादि दिवशी मपणीय असा छुद्र पदार्थ (गोधूम मोदुर इ०) ३ (ल) वरीन पदार्थ खाण्याचे व्रत नियम बघन ४ (उ) नेहमीची लोकांसाठी निवृद्ध किंवा स्त्री बाणवूक वृत्तिवाद, नेम, प्रवात, व्यवसन 'या यावात सव लोकास राहवाची दे तर हविष्य आहे' ५ 'पोड्यावर बसणे हे त्याचे हविष्य आहे' हविष्याज—पु हवि, हविष्य अर्थ १ पडा २ तांदूळ, गहू इ० धान्य व तूप, दूध इ० हवनीय पदार्थ, ३ हे पदार्थ खाऊन राहवायाचे एक व्रत [स हविष्य+अश्र] हवेली—स्त्री १ योगा वादा राजवाडा, मदिरा, मोठे व लव सुल्लेभित घा २ जिल्ह्याचे मुख्य ठिकाण राजधानी (प्रंत जिह्या यांच्या मुख्य राहवाच्या नांवापुढे किंवा मागे जाहून हा

शब्द येतो) १ राजशनीचे भोंवतालचा भाग, गिरे ४ पुणे
जिल्ह्यातील अंतर्गत भाग असलेला एकताडण [फा हवेली]
'दाखल'-वि गृहप्रविष्ट 'आम्ही हवेलीदाखल जालो' -वा
६ १८८

हवेली-छी (गु) गुजराथेतील वैष्णवांचे देवालय
महात्माजीचे सत्त्याचे प्रयोग [फा हवेली]

हव्य-न १ वृष भात इ० हवन करावयास योग्य पदार्थ
हवि २ यज्ञयागादि कर्मे [स] ० रुद्र-न (देवासाठी ते
हव्य व पितरासाठी ते रुद्र) देव व पितर यांचा हविर्भाग
अर्पण करावयाचा विधि हव्यहवन, व्रत पूजा आद्यपण इ०
'त्याचे घरी काही हव्यकर्म्य झाले अगता मला बोलवतात'
० पाक-उ देवतासाठी तयार केलेले अन्न इ० होमन ० पाक-
उ अग्नि

हव्यास-उ १ लच्छट इच्छा वृत्त्या हाव छद नाद २
खाव (कि० पत्ते लागणे) ' दुर्बोध वृद्धांनी 'याचा सर्वत्र परम
हव्यास' -भाषीपम १२ ३८ ' या जोशीयुवास पुढासमग्र कर
ण्याचा हव्यास कर ' ३ उन्हाट [अर हव्यू हव अशी आस]
हव्याशा स्त्री-वि १ सधाम, सतृग २ नादी, छदी, सीस
माहुला

हवशा (दा)म-न लवात्रमा परिवार नोकरबाधर शिपाई
प्याद अनुयायी (मोठ्या लोकांचे) [अर हगम्] ० दसगहा-
पहा-वि ऐश्वर्यपत्र ० नजीश स ० नास-उ विष्णु
शील किंवा सैन्यातील सैन्याची हजरी हिसाव इ० ठेवणारा
अधिकारी [फा हवमनीश] ० निशा-सा-छी हवमनीशांचे
काम हुश ' भात बलापूर येथील हवमनिशी शामजीराव यांचे
कड होनी ' -बाहसमा १ १२ ० फडणीसीस फडणास-उ
हवमनीशी हवमनास-हवम पहा [अर हवमत्] हवमा-
वि हवमपधर्षी

हवशा-उ कापडाची किनार काठ (शाल मालिवा दुई
६० वा) [अर हासिया] हवोदार-वि किनारीदार ' गावा
मजक्या हवोदार -बाहवावा १ ११३

ह (ह) शा-उ १ भोग्याने खो खो हसण हास्य (कि०
कर्णे पिकणे) २ हवी पहा ३ लहान मुलांचे हसणेखिदकळें
[स हम् हि हवी]

ह (ह) शी-छी हवा उपहामात्मक रूपाने विद्यमान मस्त्री
(कि० कर्णे, मांडने) [हि] ० खुशी छी गु वृद्धि
प्रसन्नमत्री राजीखुशी ० खेळी-छी हवणें व खेळण घड्यांचे
हवीखेळी-छात्री-जें-मध्य ६० (कारक विमर्शित प्रयोग)
[हसण+खेळणे]

ह (ह) शी (सी) ल-न (प्र) ह (सी) ल १ सरकार
देणे, आकार २ हेतु उद्देश अर्थ तात्पर्य ३ टपाल इत्यादींचा
खर्च, आकार मिळत फी ४ प्राप्ती लाभ नफा ' माहुकारी
मुळें जकातीचेच हशील होईल ' -मरामा ३७ -वि प्राप्त
पुढे मुद्दे हशीत होतील ' -स २ ५४८ [अर हासिउ]

हस-उ १ एक पत्नी हा मानमधोवराकडे असतो
बदधायेला मोठा व पांढरा असून दूध आणि पाणी पशूकडे
असता त्यातून दूध निवडून घिनारा जवर उडणारा, पोहणारा
पक्षी अशा त्याचा लौकिक आहे बदक बरट २ (ल)
जीवात्मा ' हवाविणें कुडी ' -वृषा ३ स'या'साठी लक मेद,
परमहव ४ ब्रह्म परमात्मा ५ विश्व, सूर्य इ० देव [स]
० य-उ (सगीत) एक राग यात पडून, तीव्र रूपम,
बोमल गाथार बोमल मन्थस पचम तीव्र धैर्य, बोमल निपाद
ह स्वर लागतात आगेहात रूपम व धैर्यत दृश्ये जाति औद्धव-
सपूर्ण वादी पचम सवादी पडून गानसमय दिव्याचा तिसरा
प्रहर गति-गामिनी-वि हवाप्रमाणे चालणारी (छी)
० य-उ (सगीत) एक राग यात पडून तीव्र रूपम, तीव्र
गाथार, पचम तीव्र निपाद ह स्वर येतात जाति औद्धव-औद्धव,
वादी पडून सवादी पचम बळ रात्रीचा पहिला प्रहर ० नाद-
उ हव बदक याचा क्लिष्टता ० पद-न काकपद (लिखाणात
कलेले) हवपद देवोनी ओळी : उणे असुर रेखित ओळी . '
-मुआदि २५ ५९ ० पश (हस्त)-उ वृ यातील एक अगविशेष
आगम व करणकी याशिवाय सर्व बाटे मिळणे (तीं तच्छातास
न चिरुतीत अशी बाकविणे) आगडा कोणत्याहि बोगम न
विकृतिता योडा बाकविणे व करणकी उभी ठवणे ' हवपक्षी
नितकृष्ट ऐसे । मेद सायना कथा दाखेल । ' -भाए ४५८ ० पुनळी-
छी गळ्यातील पुतळीच एक प्रकार ' हसपुतळ्या तज कडोळ । '
-देसीदासकृत भागवतवै ६ ० बुद्धि-छी तीव्रबुद्धि विषय
चतकन आकलन कल्पशोभो गुडि तारतम्य बुद्धि -ज्ञानप्रकाश
१७-८-३८ -वि अशा बुद्धीचा ० माला-छी हवाची राग,
पक्षि ० मुख (हस्त) न वृ यातील एक अगविशेष आगडा,
तजनी व मथले थोट या तीन बोगांची अग्ने एकन लुळविणे कर
गळी व अनामिका ही उभी ठेवणे ० वाहन-उ ब्रह्मरथ
० वाहिनी-छी सरस्वती ० क्षीरसागर-प्रेतक-उ दूध
पाण्याच्या मिश्रणातून हस दूध तजें काढून पितो अशी लसजुत
आहे त्याप्रमाणे एखाद्या कृत्यातील दायाकडे दुर्लक्ष करून
त्यातील गुणांचे प्रदान करणे हसळें न (मडात) हवाचे
चिंत काढणे २ अपरी पठरे स्वच्छ वन ' गोरीं मुख हसळें । '
-प्रमा ८ ० ह्यामा-उ आग्याचा जीवात्मा हवात्मा प्रगत ।
दावील छुपट । सद्युक्त वसिष्ठ । तावि जाणा । ' हवासन-न,

योगशास्त्रांनील एक आसन प्रथम मयूगमनाप्रमाणें माह्ति करून
नंतर पाय मयूगमनांतल्याप्रमाणें अर्धचंद्रा न घेतां त्याचीं दोटें
जमिनीवर ठेवून स्थिर राहाणें. —संयोग ३४९ हँसो—स्त्री १
हंसाची माती. २ तिच्याप्रमाणें घालण्याची मति 'दासविनी
गती नानापरी । उग्री नावुची हंसी मयूरी ।' —ज ४.२२.

हसकार—रा—उ (बायकी) (बोळपात अणु, सहाय-
विहीरीत पाणी, घरातील मूष इ० संबंधी योजनाचा) पूर्ण अभाव,
नकारपंटा याबाबती अभावात्मक प्रयोग 'हा रसो हारा पर
बोळपांत पाण्याचा हसकारा नाही' [सं अस्तित्करण-गद्येकार-
अपकार ?]

ह(हँ)सडणें—उक्ति १ जोरातें हिसका घेणें, आंचा
माराणें, ओढणें, झटकणें. २ (ल) (एखाद्यापासून) द्रव्य इ०
कडणें, पुढाराणें, छुगवणें ३ मोसडण्या काडणें, खडकावणें;
खडसणें. (४) ह(हँ)सडा—उ १ जोराचा हिसक, सडा
आवका (तगडी इ० चा) २ मृशुममयीचा जोराचा आस,
पोर ३ (ल) कारडपरी खडसणी (फि० डये) आसडा एडा

ह(हँ)सगें—उक्ति १ धाव, स्मित करणें २ (ल) एखा
याम नावे देवणें, घोड्या काडणें, उपहास करणें. ३ (ल)
फुडणें, चलणें (करजी शुभवती लाहू इ०) [सं हसन] (घाव
राजें) हसणें—(बुडीवर देवस्थान) वर जमनेच्या मद्यीतें पेट
घेणें हसता नाहीं पोसता नाहीं—अस्थेन पोसता, मीव,
मुनडूच वेणारा कोणी अश्लेष नवकेचा हसायला आढेन
पोसायला नाहीं—कत घा, फजीति करणार लोक अमतात,
पोडाला कोणी घालीत नाहीत हसन हसन—हसनां हसनां
दात पाडणें—न रागावतां चरकतां एखाद्याची फजीती,
परामर्श नास करणें, हनत्या घरोघर हसणें, रडत्या
घरोघर रडणें—बारा वेईल तशी पाठ घेणें, हसन गोड
(साजरे) करणें—१ दुसऱ्याचा राग, विवाद, वादही गोडगोड
शब्द बोलून घालविणें २ गोड बोलून फविणें हंसतील
त्याचे दांत दिसताल—लोकांनीं नावें देवत्यास त्याची
पर्या न करणें आपण हंसै लाहूंना बोटूड आपल्या
नाकाला—दुसऱ्याला ज्या दोषाबद्दल हंसावयाचें तोच दुष्टेण
आपणापाशीं आणें हेमत पीटी—पार्वती—रहमी—स्त्री हसत-
मुख, आनंदी स्त्री ० चहाड—वि हसत हसन पडाडवा कर-
णारा ० मुख—न आनंदी हसरा चेहरा—वि सडसित, आनंदी
हसोवा ० दाडूडू—वि १ नखरेबाज, चटकावादी (परउ-
न) व्यभिचारी नाही अशी स्त्री) २ मोठमोठ्यांचें हस
पड्याचें खोड असलेला (पुत्र) ३ हपवून फसविणारा, भ्रष्ट
विणारा, मुरळ घालणारा, गोड बोलून कानां गळी धावणारा
वि. १ हसणारा. २ (ल) हौसी, रंगेल, आवंदी,

पेळकर. इहू—'दसती बायको इतता पुण्य कायाची नाहीत.'
हसतो—स्त्री हास्यविनोद हसतो(स्त्री)दुनो मेट ओळख-
स्त्री. न बोलतांना चुपने परस्परांकडे पाहून हसून झाली मेट.
चवळ पाप्पर स्मित करण्याइतकी ओळख. ह(हँ)मरा—वि.
१ नेहमी किंवा पुष्कळ हपणारा. २ खेळकर, आनंदी (मूळ
१०). हंसायाजी—स्त्री १ हास्यविनोद, यश २ मस्त्री;
टिंग; उपहास [हिं.] हसित—न (न्याय) मुख, मेजव गाल
हे ज्यामध्ये हिसिंग विकसित होऊन कहीसे दाढि दिस्तील
मगें हणगें. हसिनाचे प्रकार,—अतिहसित, अमहसित, उपहसित,
विहसित, दिसत—मराठी वगमुमी ३३२. हसू—सं हसू—सं-
न १ हसणें, हास्य २ विवचना, उपहास, फजिती 'बोवा-
मये मांस हने मालें' ३ हसण्याचा विषय, हास्यास्पद वस्तु.
हसंती—स्त्री सोगरी, आगदी. [स]
हसयी—स्त्री हसये इ० अन्न घोड्यावर घालून गोवां
मय वयाच्या उण्याची पडशींमारकी पिकाची [अर]
हसरा—उ (चामारी, रौ.) चामरे डोकण्याचा बत्ता.
—बडाला १८६

हंसली—स्त्री गळ्याजवळचें हाड ० उलटी—स्त्री.
(जबिया) आपल्या जबियातें जोडीदाराच्या गळ्याच्या उज-या
बागडी वरवीन उडवून वार करणें ० स्त्रीघा—स्त्री (जबिया)
बरील हावाचे उलट बाव, उजव्या ऐवजी डाव्या बरागीत वरच्या
वार [हिं]

हा(हँ)नळी, हंसोळी—स्त्री बादी—सोण्याची लहान सरी,
(ह्यान मुलाचा) गळ्यातील एक दागिना [हिं हसो]]
हसोक—उ (कर.) अशाकारें हाड, अशाक त्याचें
कड, बी [सं अशोक]

ह(हँ)सोळी—स्त्री एक सानवट कडसाड ह(हँ)सोळें—न.
हसोळीचे कड. हसोळीं खाणें—अतिवय वेकाट हणें.

हसर—रा—उ हसकार—रा एहा
हस्त—उ १ हात, कर २ कोंपरापासून सधल्या बोटाचे
टोंकपर्यंतची लांबी; तितक्या लांबीचें माप; बोवीस अंगुठाचें
परिमाण ३ हत्तीची सोड. ४ तेंराचें नखन (अव प्रयोग)
५ खाणाचा हाताभाग व त्यावर पेलेंड जाणारे ओसे किंवा
पाखाडी यामधील टोंकळा, लाकडी चापट तुकडा ६ (बुद्धि-
नळें) एकदा प्यायाम हान लावला कीं तें खेळलेच पाहिजे
अशी खेळाची रीत, प्रकार (विशेषण, क्रियाविशेषण किंवा उद्गार
बाबक प्रयोग होतात) [सं] ० क-उ १ हात, 'दोन हस्तक व
तिघरें मस्तक' यानीं नमस्कार करणें, एडेंच काय तें वेरया-
मास्तें राहिलें आहि अशावेळीं ब्रह्मवाद्याचा प्रयोग १ मदद
नोक, हाताघालना आहकिण माणूस. ३ एखाद्याच्या छात्र्या

वरुन, विषावगीने काम करणारा इसम, गुमास्ता, अहत्या, एजट
 ०कडे-कडगे-न हातातील कडे 'हस्तकडे' देखिनी भौतिक
 मागे फिरविले.' -सप्त ३ ७८ ०क्रोशरु-बय-न हातकसन,
 दानकामातील नैपुण्य हातोटी, हाताची कारागिरी, (चित्रकसन,
 भतकाम, विमकाम इतील). हस्तकथा-हस्तक अर्थ २
 व ३ पहा हस्तक्रिया-शी हातकाम, हाताने केलेले काम
 (मनुष्यन, रसायन इ० प्रयोगी) ०गन-वि हातांत, तांब्यात
 गळेल, स्वाधीन झालेला, हातीं आलेला, कायीज केलेला,
 स्वारीन ०गुण-पु हांगाचा गुण (चांगला, वाईट, काम
 घरा ओवर इ० प्रयोगी गुण करतांना, वताना) ०चापल्य-
 न हाताची बघवना, हस्तकौशल्य ०दाप-पु लेखात हाताचा
 दुर्गुणाने आलेगी अशुद्धता, असावधान्यमुळे हातून पडलेली
 चूक ०पाइर-सना वि (मुद्रिबळ) एकरा ध्यावास हात
 लाविता कीं तें खळलेच पाहजे किंवा एकरा एखादे ध्यावे
 एखाद्या जागीं मेजून बसविलें कीं तेंच डेविडे पाहिले अशा
 कडक नियमाने खडावयाचा प्रचार पद्धत ज्यात आहे असा
 (खेळ, बाजो) -किंवि बरील नियमाप्रमाणें (किं० खेळें)
 [हस्त=हात+पग=पट+फा दस्त=हात] ०पत्रक-न थोड
 कसात माहिती दणारे पत्रक, अतिथीपत्रक, आदिस्तात ०पराशर-
 की हातानें रुपरी करून हात पाहून योग, भविष्य इ० सांगणे
 ०पान-पु खाशाखालील ब वतिल भाग, जिथें आणि तळखडा
 [हात+पान] ०माश्रा-की हातातील कडी, तोडा इ० अल
 कार 'हस्तमाश्रा कामात्रा। कुणामी कोरिल्या विवित्रा।'
 -एध्व १५ १४९ [स] ०मिलाफ-पु हस्तादोलन, (इ)
 घाब्याळ ०लाघन-न १ हस्तकौशल्य २ हाताचा हलकेपणा,
 हस्तचापल्य ०शाखा-की अथ हाताचीं थोडे 'महाकौशलाकार
 ताराच देखा। क्षणे सागता खडक्या हस्तखाळा।' -मुगयुद्ध
 १८० ०संकोच-पु (हात आखडणें), कुणवपत्रा विकल्पणा
 ०सामुद्रिक न हातावरील रेखा पाहून भविष्य सांगण्याचें शास्त्र
 हस्तगौर-री-की हस्तनक्षत्रां हत्तीवर बसविलेली गौरीची
 मूर्ति दिवें मन अवतें त्यास हस्तगौरीदेव म्हणतात हत्ती,
 गधर पावती, गणपती या चार मूर्ति सोऱ्याच्या करून त्याची
 चौदा दिवस पूजा करून समाप्तीच्या वेळीं हत्तीवर त्या मूर्ति
 प्रज्ञागत दान देतात -गजगौरीन हस्तातर-न हाताचें अंतर
 (ल) भिन्नपणा 'तैसा गीवि अज्ञानद्वारे। दिसे परी हस्तां
 तरे।' -हा १८ ११२८ हस्ताक्षर-न १ स्वतःच्या हातचें
 स्वतः लिहिलेले अक्षर २ स्वतःची सही, स्वधरी हस्तें किंवि
 १ हातानें २ तर्फे मार्कन, करवें (देणें घेण इ०) 'राघो
 नारायण योजकहील जमा रुपये हजार हन्ते दाखीबा।' हस्तें
 परहस्तें-वि स्वतःच्या हातानें दिवा (व) दुसऱ्याकडून,

प्रत्यक्ष अथवा (आणि) अप्रत्यक्ष हस्तोदक-न १ हाता
 वर ध्यावयाचें पाणी २ जेजगाच्या वेळीं सन्याशाच्या हाता-
 वर घालावयाचें पाणी ३ दान द्याऱ्याच्या प्रसंगी उदक सोडण्या
 माठी हातांत ध्यावयाचें हातावर सोडावयाचें पाणी 'तो ह्
 पत्रद्विच अमार्गः। मत्र देवें दिवलासो हस्तोदकें।' -हा १०
 ३२२ ४ हस्तनक्षत्रां पडलेला पाऊण हस्त-वि हाता
 सवधी, हातचें

हस्तपुद्-पु सारा -वि. मुलकी, बसुली 'शियाचे हस्त
 पुद् अमल चल लागते.' -स ८ ४०४६ [फा]

हस्तमुख-वि हस्तमुख पहा

हस्ता-पु १ हत्ती, एक जनावर २ हस्त नावाचें १२
 वें नक्षत्र [स हस्तिन] ०ईत, हस्तिन-पु हत्तीचा दांत,
 (सामा) हन ये हाड याचे पुढेह जिनस होतात ०ईतो-
 वि हत्तीच्या दातासवरीं दातांचें कलेलें (फणी, बुबळें
 इ० जिनस) हस्तिनी-की १ हत्तीन २ जियाचा एक बरी
 यातील जिया खादाड अवगात, जियाची कनिष्ठ जस लड व
 फार कायुक खो ०मइ-पु हत्ती माजला म्हणजे त्याच्या
 गडवळ्यातून बहगारा एक प्रकारचा रस ०मेह-पु एक
 प्रकारचा लग्नोवा योग व तत्तली लग्नो, प्रमेह पहा ०शुंडा-
 की हत्तीची सोड

हत्तीनी-पु (चाभारी) चामडें डोक्याचें हत्तीवर

हस्तोना-पु (कातकरी) प्रेन डेवण्याच्या जागेवरील

धोडा -बदलापुर १२२

हस्त-किंवि प्रमाणें [वर हस्त] हस्तुज्जमन-किंवि
 तपशीलाप्रमाणें हस्तुदुष्कम पु अज्ञापन 'सुरजमल व
 मायोसिग यास हस्तुदुष्कम व जयाप्पास खिलत बगैरे पाठविणें'
 -रा ६ ३१० -किंवि आक्षेपप्रमाणें

हस्तासुरमी-की (का) गर्दी, कोंडमारा (किं०
 होणें)

ह हा-की हा हा पहा (किं० करणें) -एखा अवधानदर्शक
 उच्चार हो हो! (किं० करणें, म्हणें) [ध्व]

हड-एखा हा, हा, करून मोठ्याने हसण्याचा ध्वनि
 [ध्व]

हड-की कडत बाऱ्याचा शेत, झळ

हड-पु १ हाळ लावट चट २ (व) विहिरी-

जवळील मुलाच पाणी पिण्याचें लावट टाकें, होद हाळ पहा

हड-की हाळ पहा

हड-पु यागर [स हल]

हस्तआयु हळई-की अगदीगीत [अगदी गीतातील
 पहिल्या शब्दावरून]

हळकणे—भक्ति (कों) हळकणे, वाळणे, पारणे व हळकणे हाणे, मुळणे [हळका]

हळका हळकावणे—हळका, हळकावणे ६० पदा

हळकुंड—हळद पदा

हळकाळ—भी (गो) हळकळ

हळकणे—भक्ति (महात्मा व) याळत होणे 'सुना हळ जती तरी लेकच हाती।' -अज्ञातप ५७

हळद—जी एक शाक, यांचे मूळ, मुळापासून तयार केलेली पूव हळकुंड [स हरिद, ना हरिद] इहं परे हळद आणि हा गोरी=उतारीकपणाबद्दल योजनात 'आजपर्यंत लोकांनी जी मोडमोडांनी कामे उरवली, तीं लागलीच पी हळद हा गोरी या न्यायावर उरवली नाहीत' -विच (बाप) •उत्तरणे-लगत वपुरास लाविलेरी हळद अगलमनात घालून समारमाने दादून टाकणे -ऐरपुविधि १४१ •काढणे-(क) बाळापण, लग्न ६० उरकल्यानतर त्यातून मोडकीक दण्यासाठी स्वान घालणे 'आज हळद काढायची माह तड्या मूळपाळयांचे नवण भाई' •वेळणे-(क)हाड) विवाहात नवरातर्विनी स्वानाचे वेळी एकेबावर हळद उडविले •लाग(५)णे-१ (विवाहाचे वेळी वधू वरास प्रथम हळद लावून मंगलस्नान घालून तशीकून) विवाह सकार होणे २ वैभवास मानमान्यतेक चळणे, भव वळणे ३ (क) बुनिक हाणे 'हथी भादव महिना, अगत्या काय हळद लावली भाई तेन्ना भागो पक्ष लाविला' •हळदीचा दाग लावणे-विटाळ हाणे-कस नात्यावर योगेच दिवतां नवरा किंवा बायको मरणे हळकुंड खु)डून हळदीच्या मुळाचे कुवे, (गो) हळकुंड [हरिदाला] इहं अर्घ्या हळकुंडाने विभक्त हाणे=गोड्याया यशाने प्राप्तीने यशाने सादून जाणे हळकुंडासाठी लक्ष भाडणे-एखादी धुक वार नसल्या मुळे माळे कार्य जुळत आलेकें असून ते गोडून टाकणे हळद कुह-विडे हळदी कुह-विडे-न ३७४ वैभूत किंवा नव रात्रात सुवाभिनी जिवानी वरराग व कुमारीकांवा बाटावयाचे सौभाग्यदाक हळद व कुह आणि विडे देणे व ओटपा मरणे ६० समारंभ शेजारच्या मली मापल्या सासरी जळ यळ लागल्या म्हणून पुढळ वेळा सतेजिजिला हळदीकुह वरण्याची पाळी येई -याम् हळदवा-५ (क) एक प्रमाणावर हळद लेहण्याळा-भी एक प्रकारचे फाया सुखेले हळकुंड हे गुण मानवाच व लग्न घण्यासाठी घनात हळदिया-दुवा-मि हळदीलायला विवाह [स हळद+५५] हळदवा याभावा-५ अत्यंत सुंदर व अगळ हळदुळी-भी हळद लावण्याचा समारंभ 'उठिरी वपुरे हळदुनी स्व भई।' -एकनाथ हळदुळणे-हळदुण-न (तजा) शुभमुलांतर वपुरे वरपटात

हळदकुह, पानगुहारी ६० देगात तो समारंभ [हळद+उटणे] हळदमाळी-५ हळद विडविगारा साठी हळदवा-५ १ काचेची सारखा एक रांग (मातुप शाळ ६० स होतो) २ एक जतीचे विंग ३ मध्याच्या गोलपतील विजासारखा एक विवळा पदार्थ

हळदें-न एक गोड पाडो मूळ

हळय-५ (वे) सनदी विगारें [का हळय=म्हातारा विगारें]

हळयळा-वि गोड व मनमिळाऊ स्वमावाचा गोडवोल्या.

हळयट-नी १ हळदें, लवकर विगारें (एक प्रकारचे घान्य) २ मळ गोड (गुणित स्वभाव) ३ न जुळ कोमल (प्रकृति उरी, रचना) ४ भिडार खाव, हळदी (शेतप्रमीत)

[हळ+५८ प्रत्यय] •मुद्धाचा-वि अन्न उडव मुद्धीचा •मुकुचा-मूळ चढून न हाणारा हळवा हळवा-वि १ इतर

समातीयापेक्षा लवकर विगारें (घान्य) याचे उलट माहार २ अगळे घान्य पेल्याव योग्य किंवापलेली (जमीन) [हळ]

हळया-५ एक खाया पाण्यातील मास

हळ(कु)वार-वि १ अवघार नाजूक कोमल फार धम सोसण्यास असमर्थ हळका मूट २ हळका, लुचलुचोट, लयी, भीमरी (कगीक तुर ६० ये पदार्थ, पक्क) -किंवि नाजूक पणे •जे-भक्ति नाजूक हाणे हळकें होणे 'जे यमरी हळ वारले. आहने हाते।' -हा ४ १२५ •पण-न हळकण्या, सुंदरपणा 'अति हळुवाराण चिता' आणुनिया।' -हा १ ५७, ६ २६ (हळ+वार)

हळदी अग्रमी-गोरी-भी एक जातीची नाचगी (घान्य)

हळदें-न नाचवतीचे पूर्वी विगारें किंवा इतर सजा तीयापेक्षा लवकर विगारें ताडू खावा, वरी ६० घान्य, पीक [हळवा]

हळ(ळी)स-५२ नागराचा दाढा [स हळ+अप-भास]

हळदार्दे-न (गो) चढी सारखे तांबू रवाचे एक घान्य अळमुदा [का अळसदी]

हळद(हा)ळ-भी १ हळद विताची अवस्था, असाव्य मोघे काळजी (सारिरीक माननिक) (किं) लागणे बाणें, करणे) न ही मजोचे वळ। तवारी हळदारे हळदारे।' २ कोर पमाताप (किं) लागणे करणे) ३ विता, आश, वारण [स हळद किंवा हळद।] •खळयळ-की विता आशि प्राप्त हळद हळद हळद हळद-भक्ति हुरदुर बाणें, घेर शाक करणे, नत मतणे हळहळटा-५ हाहा कर, खववधा 'अळ नोई प्रत्यु अवाट। की प्रयवहाचा हळ हळट।' -नव ४ ८१ हळदळीचा माल-५ विवणाया

फार मनस्ताप देणारा पीडादायक माल हळहळीत-वि
अवस्थ, वितामस्त ग्रन्थ

हळहळ—वि (व) कोमट (पाणी, शरीर इ०) 'आग
हळहळ लागते'

हळ्या—वि हळवा पहा

हळ्या—उ (कु) पोफळीची विरी, शावळीच्या बुडक्याशी
असणारे विरिरीत बैठन

हळ्याखळ—की १ अस्वास्थ्य, वपैन, हळहळ पहा
२ (अव प्रयोग-हळ्याखळा) तळतळाट जुलूम झालेल्या
लोकांचे शिन्ध्याशाप (किं० यणें) हळ्याखळाचा माल
हळहळीचा माल पहा

हळ्याहळ हळ्याळ—न हाहाहूच विष, काळकू 'हळा
हळ भागी पियाले।' -हा ११ ३५८ [स दालादल]

हळी—की १ दोपत्री, रोवळी हाळ २ दोईतील एक
बायकी रागिना ३ (गो) मोगरीच्या फुलाची घणी

हळु कु—वि १ हळडा, अगड २ हळड, मोकळें
'हाके काढले कपाळ हळु पाळें' ३ (इतर अर्थ) हळडा

पहा [स लघु-लङ-इङ] हळु कु हळहळू हळहळ-कण-
कन-कन-विशी-१ सावकासा हळहळ, आस्त मदगतीने
२ सहस्र सोम्यतेने (बोलणे बालणे, हसणे बागणे) म्ह०

(व) हळु बोलता गोंयळ घांघा हळूच चुगली खाऊन बलागत
लावणारा हळुमळ माळ घार-वि नाजूक मड, कोमल

(व्यक्ति प्रकृति फूट साड इ०) अहवार पहा हळुड
वि १ (कां०) साधारण हळके मळ नाजूक, सौम्य

'उपमे तुळिता निर्वर नगर। चढ हळुवर भाकाशी।' २ छुद
छुदक तिरस्करणीय ३ हळवर पहा ४ लहान, लघु थी

गुप्त ते वस्तु वनवत्। लुप्त बालिगे हळु । ५ उण न्यून
'घाय-कवि (गो) हळहळ हळु-वि हळके

हळोडा—उ अळसुदा हळसुदा पहा
हळ्या—उ एक प्रकारचा तवा

हळ्यागाडा—उ (वे) मोठ्या चाकाचा गाडा
हा—सता १ पुढिगी दसैरमवैनाम व्यक्ति किंवा वस्तु

याम उद्देशून यात्रेला श०२ या कृपेने तज्ज्ञापासुनि केवळ
करीब हा कला।' -मोउयोग ५ १२ २ अविलंबिता तात्का

लिक किंवा दसैरविषयासाठी हें सवनाम योजतात तुम्ही पुढे
चला हा मी मागून येतो' ३ स्वतः खुद यात्र्या' 'मी

हाच आलो येन [स ए०, प्र ए०] अपभ्रंश एही
'उद्यधरा-उद्यधारी-कवि यधर' 'हा दायोवरी विसोया

मेड।' -अष्ट १ ९

हा—उत्रा १ एकदम, एकाएकी प्रतिपन्न, विरोध करताना
निघणारा उत्रार २ शोकदरौक उत्रार, हाय। हाय। 'बनोवनि

क्रिा पिशापरि म्हणा अहोरात्र हा। -केका ८१ ३ (पाखरे इ०)
हाकळताना काढलेला उत्रार दाजिबा हा-हा-हा हा करो।' -

भायदेव [घ] ० कपाळा-उत्रा (कपाळावर हात मारून
काढलेला) घोफाचा उत्रार हाये। देवा। 'मी का तशी

आगिनि हा। कपाळा।' -आश्वरी १४ ० कार-उ हाहा
कार शोश्चनि 'तो आकार विकार दखुनि उठ हाकार

माहीवरी।' -आसी ३४
हा—कि (कु गो) आदे [आहे-हाय-हा]

हा—उत्रा १ मान्यता कबुली, हकार इ० दरीक अन्वय,
होय 'जाशीळ का म्हणून विचारिले तन्हा हा म्हणालास

आता का नाहीं म्हणतोस' २ अकरित आनंद, मोठे आश्चर्य,
समाधान इ० दाखविण्याचे अन्वय हा। आता श्लोक लागला

'हा गा सूर्य काव शिला।' -हा १० २०२ ३ बु सोमवार, वेदना-
दरौक उत्रार हाय। (किं० म्हणजे) ४ उपारा देणे, सावध

करणे, जागे करणे, धमकी देणे इ० अर्थ उत्रार 'हा' सवर-
दार पुढे बोललास तर 'तव सात्यकी बोलिला। हा गा थे

सिधुपाळा।' -शिधु ८९४ [घ]]
हाहूई—उत्रा हाहूय पहा

हाईस येणे—अकि यकणे, जेरीत येणे हाय, हायास
येण पहा [हाय]

हाउली-ळी—की (महायु) समूह 'जिणोनि अन्य
साधनाची हाउळी।' -शाम ७१९, -माए ९३८ [स

आवलि १]
हाऊ—उ (कु) बाळ 'पडवावी तान्हा हाक आला।' -

तुगा ३५५० [घ आवळ]
हा(हा)ऊ—की १ आरोळी, नावाचा मोठयानें उच्चार

बोलवणे (किं० मारणे) २ मोठयानें ओरडणे, बोंब आरडा
करणे 'सभेसाठी शयापुढे हाक गेली।' -राक १४ ३

दुर्लक्षिक, सावत्रनिक चर्चा, हाकाजी ४ आरोळी ऐकू जाईल
इतकें अंतर 'वाटवर हाक हाकेवर चौक्या होत्या' ५

विचणाराने आपल्या मालाची पुकारणेने किंमत (यावरून)
त्याने जबर किंमत मागणे पठेत तान्हाची हाक दाढा वगैरे

करा अशी आहे किंमत पुढेच यताच वाण्याची हाक
डमती घाली' ६ (स) उपदेश 'बा। हागिनी सुरभिजा

नचि तुज्या तवि स्यात हाकला।' -मोक्ष १ १० ७ पडवड,
आरडाओरड तुमच्या होणार काय हाकाती।' -माडगाग

८७९ [हिं पा हळा] ० देणे-१ हाक मारणे २ ओ

वणे बोलवण्याबरोबर येतो म्हणून घडून येणे ३ उपयोगी

पडावयास किंवा गरज भागविण्यास तयार होजे. ०फोडणें-
मोठ्याने दु सोडार काढणें, मोठ्याने हांक मारणें, टाहो पाडणें
-मोमादि २ ०मारणें-१ बोलावणें, हाका मारणें २ कार्य
करणें, पाड लावणें 'मसति हे अन्त्याने येणें मारील काय हांक
वळ १' -मोडन ६३ हाका मारणें-१ ओरड करीत
वसण; चरफत राहणें, कलेल्या घुडीचडल दुख योगीत बसणें
दुमन्याने नपाचा चक्रा करणें, मोठ्याने तकारी करीत गुठणें.
'कौ न मुम्होदि परिमा मारित आलें असाचि हाका मी।' -
मोडयोग ११५१ २ काम अपुणें पडन राहणें, प्रगति गुठणें,
वेग, कार्य ६० फिचकटणें हाका ना घोंघ-१ विनवेमाट
तकार, नगुरी ६० न दर्शविणें २ केलेली ओरड, तकार
एखाद्याचे कानी जावयाची सुट्कील, अचकयता हाका घोंघ-
म-की आरडाओरड, हाकादी, गळबला हाकटणें-एकि १
मोठ्याने बोलावणें, एकाचें किंवा अनेकांनी एवास दिवा अने
काय, जोराजोरात हांक मारणें -वामनरापा ५३ २ खोरा
पिणें, बोमाडा करणें हाकणें-एकि १ पसुता लवडर काणे
३० करिता शब्द, काटी ६० नी मदानें चालविणें, त्यांग काढून
फावणें, पिटाळणें, पुढें ढकलणें २ ससारादि चढलें कसेहि
करून चालविणें, रेटणें ३ अतिशयोक्ति दिसायाजोगी किमत,
वातमी गव्य सामणें, क्षोणें हाकलणें-एकि हाकणें पहा
हाकारणी, हाकारणी-की (जहाज ६०) चाल करण्याची
किया हाऊरणें, हाकारणें-कि गळबत, नाव ६० चाल करणें
त्यास गति देणें २ गळबत चाल करण्याकरिता त्याचें वीड
वा-यावर पनवणें ३ बैलांचा गाढा, प्रवासी यांना प्रवास करण्यास
खणणें ४ एखाद्या कामगिरीवर जासुद, नोकर पिटाळणें, दबडणें
५ घोडा ६० कास जलद चालण्याबद्दल इशारा देणें, वीड करावयास
कावें ६ हाकावणें-एकि (घा) हाकणें १ अर्थ पहा हाकडल-
की आरडाओरड हाकादी, दगा [हिं] हाका-उ (बडादें)
क्षिकारीचें जनावर दडलेल्या ठिकाणाहून हुसकविण्यासाठी कलेली
ओरड, हाकास (किं० करणें) 'हाका झुल जाहला याप
निवृत्त येग।' -गापो २३ हाक करगान्यास हाकण्या किंवा
हाकियाला म्हणतात -गापो २३ हाकाक, हाकाहाक-
की १ हाकडल पडा २ तकार ओरड 'कोणा प्रवचा
राची लेखणी भाषेच्या कोतेरणासुळें याबली अशी हाकाक
अपुन कोणाच्या कानी नाहीं' -नि २०१ हाकाटा-टी-
उकी १ अनड हाकाचा आरोक्यांचा आवाज गळबला, गोंघळ
२ एखाद्याच विरुद ओरड, बोमाडा तकार ३ हवी असलेल्या
बसण्याची जोराची मागणी ४ ओरड दगा गोंघळ वग ५
अप्रसिद्धि बागेस हाकटण्याचा-वि विदुता, धन ६० वडण्या
बद्दल प्रसिद्ध, नांव, कीर्ति झालेला, अरक-याचा हाकारणी

हाकारणें-हाकारणी-पहा हाकारणें-एकि १ ओरडून
हांक मारणें, बोलावणें २ वीड उभासून गळबत चाल करणें,
वीड उभारणें, इशारणें ३ चाल करणें, गती देणें म्ह० आवाजी
आणि सग हाकारी हाकारा-उ १ हाकाटा पडा वीड
वणें 'नवखरीचिया राया हाकारा केडा।' -रातराजीस १३
५ २ दबडी ३ दारा ४ (नगरी) बोमाट हाकालणें-
एकि हाकालणें पडा हाकाहाक-की-की १ अनेक
हाकांचा मिदून झालेला आवाज, यानें त्याला, त्यानें याला या
प्रमाणें हांक मारणें, यासुळें झालेला गोंघळ २ उजवामान्यसर्वत्र
ओरड, हाकादी, उरा० पावसाची-विधाची-पाण्याची-हाकादी,
जलमारीबद्द ओरड, उदा० कोतवालाची-मामलेदाराची-हाकाची
३ बाजारातील जिनसांची बडीची किंमत ६० किंवा जिनस सप-
क्यानें होणारी हांदा मारण्याची अवस्था, दुमिड

हाक हाक-उ इफ पडा; तथेंच सामासिक शब्द पडा
'हुका म्हणे ठरी म्हणकारें सेवक। खादलें तें हाक अन्न होय।' -
-युगा २६१२

हाकम, हाकमार्द, हाकमी-हाकीम ६० पडा
हाकाल-ळ-किवि अयाप, आगपयंत, या वेळेपर्यंत
मय देपर्यंत पावेंतों, धरी ६० शब्दाशीं हि हा शब्द जोडला
आत्ते [हाकाल] 'च हाकाल कोटें बोलच नाहीं' 'मी
हाकालपयंत सुवें बाईट केलें नाहीं'

हाकिकत हाकिकतनामा-हकिक्त ६० पडा
हाकी (कि)म-उ दस, सुभा, पराणा, शहर यावरचा
मुख्य अधिकारी, (मामलेदार, मोकारी ६०) -रा ६ २९७
[अर हम्प] शारा-उ पर्येशात्री -रा १८ २१ हाकिमी,
हाकिमार्द-की नगरचे-नगरण्याचे अधिकृत, हाकिमाचा हुदा
व काम

हाकीम-उ वैद्य, हकीम -वामनविराट ६५७ [अर
हकीम]

हाग हागओ (व)क, हागणें, हागंदरो, हागमूत,
हागरड, हागरडा, हागरा, हागरो हागरे हागवण,
हागवणकर हागार, हागिरडा हागुरडा-हग, हगओक
पहा हागदोडा-की (व) उकिरा

ह ग-वडा-छान। वाहवा। [घ] 'आनतया बोलिआ
हाग असा साक्षा भाई।' -ऐपो ७०

हौगा-अ (गो) येणें हग पडा ०स२-किवि (गो)
येववर ०स२-वि यवळें

हागडेगी-की (व) हगवण, दुर्लक्ष [हग डि]
हागे-उकळें लुगल -हरिवशाची बखर २७

हागोडा—मि (ना) हगिरा पदा हागाडें काम—न
(ना) अवस्थित अपूर्ण काम

हाज—ही पर्वताचे कड्याखाडील जागा, रस्ता

हाज, हज—ही मळेची यात्रा [अर हज्ज]

हाजत—ही जरूरी, आवश्यक 'परशुरामपन यास बिलकूल
अप्राप्ते तथीकरिता आणवाव ऐसी हाजत नाही' —रा १९
१०६ [अर हाजत]

हाजा—उ राजा पहा

हाजा—उ (नाविक) लाकडी बोंबास शीट अडकविण्या
साठी त्याचे दोड्यावरील भोंकात भरून घेतलेली दोरी

हाजिमा हाजिमा—म्मा—उ हजिम्मा पहा

हाजिरी—ही १ हजर असणे, प्रत्यक्षता, विद्यमानता,
उपस्थिति २ हाजिरी घेणे ३ उपस्थितोची नोंद (किं० घेणे)
४ अशा नोंदीची वही, रजिस्टर मन्थर [फा] ० धरडा-
पट-पत्रक-चद-याद-पुनची हाजिरी नोंदण्याची वही
० ग (गि)णती—ही (सैन्याची) मोजणी मोजवाद हाजिरा
हाजिरी किंवि विभ्राती घेत घेत, दम खात (हमाल, जबाबें
१० नों वाहक करतांना) [हाजीर दि]

हाजी—व्हा हा! जी! कोणी बोलत असताना ऐकलें असें
विनयातें उत्तर देताना उच्चारावयाचा शब्द [हा! जी! हि]

० हाजी—ही खुशामत, पुढें पुढें करणे (किं० करणे, म्हणणे)

हाजी—उ मळेची यात्रा करून आलेला मुसलमान [अर
हज्ज=मक्कची यात्रा]

हाजीर—मि उपस्थित विद्यमान हजर [अर हाजिर]

म्ह० हाजीर तो वजीर—वजेल जो कोण असेल त्याचें काम
साधणे ० जवाब—जाब उ त्वरित उत्तर, समयसूचक उत्तर

—मि त्वरित उत्तर देणारा, समयसूचकता असलेला [फा]

० जवाबी—जाबी—मि हजीर जवाब अर्थ २ पदा [फा]

० जामिनकी—ही हाजीजामीनाचा हुद्दा व काम ० जामीन—
उ नमलेल्या वळीं आरोपीस (कोर्ट १० त) हजर करण्यासाठी

घेतलेला ओशीयामाणूस हमीदार ० निशी—ही हाजीरलीसाचें
काम व हुद्दा [फा] ० नीस—उ सैन्याची हजेरी घेणारा व

तत्समर्थी कामे करणारा अधिकारी [फा] ० याशी हाजर
याशी—ही वास्तव्य मुगाजमन ' दरशी हाजरयाशी वरून

सकारणी दौस्तदाईं विंतीत आहेत ' —चिरा ३५ [पा]

० यिपार—ही तयार ठेवलेल्या विगायाकडून कलेजी सामा
नाची वहावूक [हि] ० यिगारी—उ हजीरनिवार गुणपार

विगारी माणूस [हि] ० मजाल (लो)स ही १ खटला
ऐकावयाची दिवाणाची कचरी, न्यायमंदिर दरबार २ अशा

कोर्टे—दरबारातील समासद ३ कोणत्याहि प्रसंगी हजर असलेली

सर्व मंडळी समाज ४ मामलेदार मुत्सक येथे तक्रार ऐकणाऱ्या

सरकारी अधिकाऱ्याकड केली लेखी तक्रार, अर्थ —किंवि ?

अर न्यायकेचरीत, प्रत्यक्ष समेकमोर, सरकारी कोर्टापुढें २

जगासमोर लोकापुढें, चारवीपासमक्ष ' मो तुला घरात सागणार
नाहीं हाजीरमजालीस कायतें सागेन ' हजारमजालीसीची

याद—ही सभेतील जमलेल्या सर्व लोकांच्या सद्या घेतलेला

कागद, निकालपत्र हजेरीची फौज—ही नेहमीचें खडें सैन्य

हाजुमा—ही दाट मैत्री घरोबा —शर [अर हज्म]

हाट—उ (वे) क्षियाचा मासिक रजपान, विटाळ

[का हाड]

हाट—उ बाजार, विशेषत फिरता बाजार, जन्दा [स
ह का हटि] म्ह० हाट गोड किंवा हात गोड=पकातास

स्वादितपणा बाजाराच्या पदार्थांनीं यतो का क्षुमपणानें येतो ?

० कर—करी—मि बाजारकरी, बाजारचा ' हाडकरी सकळ

जन १ ' —तुगा ४२५७ ० गार्णे—न बाजारातील गाणे ' कवळ

सत्त्वशुद्धीविण । जाहल्या खुद्दावयाचें ध्रुवण । तें हाटगाण्या ऐसें

जाण । अनोलसपण स्वस्वस्व । ' —एमा १३ १९५ ० घोडोटा—

उ (महातु) बाजारातील चौक, भरपाजार ' ह हाटबोडोटा

बोलावे । ' —सुपा वि ५५२ ० धारण—ही (महातु) बाजार

भाव ' हें समोग-सुखायिजे हाटपारणे । ' —खिशु ४७

० याजार—उ १ सामान्यत बाजार याजाराहाड २ जिनसखेदी

' सकळपासून हाटपाजार केला आणि माता शेरभर अन्न आणलें '

० वका—उ (महातु) बाजारात घेतलेलें सामान —शर ० चट—

उभी याजार याजारातील दुकान, बाजारपेठ ' उत्तर-दक्षिण

कासारची हाटकरी । ' —ह ११४ कीर्तन कलें पोटासाठीं । वेवा

माडिले हाटवरी । ' —दा ५८ १९ हाटकेवयाचा—मि याज

रातून आणलेला (माल) ' वामनभटी हाटकेवयाचा वाडुगा

मस्तकीं घेऊन । ' —उच

हाट—उ हट ' मागे तेन्हा देऊ हाट त्याचा पाह । '

—रागकारी २ ७७ [हट] हाटवले—मि हटो ' नेदिता विषय

दान हाटवले क्षोभें मन । ' —एमा २० २०४ हाटु—उ—मि

(महातु) हटो ' नळखी हाड ' —साए ३५८

हाटक—न पोनें, सुवर्णे ' वीट उत्तम हाटकाची । '

—नव २३ ४४ [स] ० रस—उ १ सोन्याच्या रंगाची शाई,

सोनरी शाई २ सोन्याचा रस

हाटपे—वकि घाटणे, अडाटणे पहा

हाटीळ हाटेला—मि हटी, आढवाद, कडवा, वपवा

' त राडोड रजशूत हाडे परम हाटले त्याच ध्यानांत गनि-

माची फौज नाही ' —आव ९, —येणे २७९ [हि]

हाटुशापाणी—उ सुलीचा एक खळ —मखपु २८४

हाडेल—१ १ फाळाचे दुकान २ खाणावळ [४]

हाड—न १ बसिय, हाडूक २ (स) मूळ जात, उत्पत्ति ' त्या मनुष्याचे हाड खरे ' ३ अगदाटी, दारीरचना, बोधा (जतारर माणुस इ० चा) । [स हा, हि हाडी] इ० १ हाड तितके सोपूत जाड तोंड पाहून जेवण वाड २ (हा) हाडली पड खाडी पड-पाडावरचे पोत हाडचा-वि १ मूळचा, ज ती मा, वर्णाचा ' हा हाडचा प्रमाण ' २ स्वतः बाचा ' हाडचा गरीब आढे ' ए१ हाडाचा हाडाम,साचा-वि एकाच जातीचा, दुळाचा हाडाचा बाधीर-वणलर-फडाण-य ठगड-पयददार-वि वगवर भूतीचा-दारीराचा-बाभ्याचा दारीगने मन्त्रवृत् हाडाचा खरा-चांगला-भला-मस्तक, जातीव । डिहाड (मनुष्य, वस्तु) ' हा दया वतन वाईट दिवलो पण हाडाचा खरा भाव ' हाडांचा चुना-चुरा-चूर-हाडाचीं वाडे हाडाचे पाणी-हाडाचे मणी-हाडाच्या कुंकुषवा-करणे-हाणे-दारी मित्रनिने फर एप्रिम करणे दारी खग हाणे रोडावणे मित्रने हाडाला-हाडी छिन्नणे-१ सरी अगांत मुले, तारे, इतमूल होणे (भावना, रोग शुभ दुर्गुण) हाडाला-हाडी लागणे-१ (जिह्वादी लागणे, बर्मी लागण २ वासराकप) पिछणे ३ (मूल, कडे, धरा इ० बर) फार काळजी लागणे, अम्यास-पिडा-खोप इ०चा विषय हाणे हाडाला-हाडी-कासण्या घालणे-मारणे मि दारी दोघा खोलणे एका दात लागेल कांती खोलणे हाडा र-हाडी घाव घालण-१ बर्मी मने-उडे करणे २ कडक गीतीने कठोरपण बागविणे हाडावर छोट असणे-(वना) तोडीम लागण हाडाशी लग्न लावणे-म्हता-याशी रिवा अ-यन रोडव्या मागताशी मुलीचे लग्न लावणे हाडी विसा घणे ह १ दिाणे व तरे व घणे (जरा वाडूचे दातुत वरन व्या दुर्कृत्य ग पयासाव अमाध्य रोग) हाडीं शुद्ध । तीने मन न शुद्ध चांगला हाडे उजविणे-भाजणे-रोकणे-कडे ती लग्न दारणे लग्न होणे (अविवाहित व्रजचारी मृत झाला मसला त्या प्रेमाचा समाजदेन व विवाह सत्कार करून मग वदन करतात हा प्रेतस्कार वसा तरी उरकून घ्यावा लागतो यावरून स) हाडे घुसळणे-१ अतिशय काम करणे २ सतावणे, नाखणे, जर्जर कोणे हाडे निघणे-पडणे-हडे दिले फार अजकक रोड होण हाडे मोडणे-घुसळणे-खिलखिली करणे-अतिशय गात्रण निघुपणाने छळण त्रास देणे सामान्य-० फणज्या-वि (हाडाच्या कपाळाचा-कपाळावर नशीव छिटले अमते म्हणून) इ०ची, व मनशिची कपाळावरता हाडकपाळी-वि हेरड शिमेर सैद वैपवी उपदेश न कीड इ०म न जुमा नगारा हाडकी-की १ लहान हाड २ भेजेच्या जनावरांची

हाडे इ० टोण्यासाठी मारांना दिलेली जमीन एवढी पहा हाडबुल्लुटी-भी हाडीवर हाडकुळा-ळा-ळे-वि हाडे निघालेला, अजकक, रोड हाडवेकडाडणे-नमव १ होतीची जना बरे व आठवे २ मित्रलेले व हाडहाड वरलेले दारी (कि० होणे, रहाणे, उरणे) हाडघाईर-न हाडवेर ' म्हणो नि समपेची वैरा । जया वडिले हाडसाईता । ' -हा १३ ५५० हाडखाऊ-वि (विरहासाठी) मासमधुक (शुद्ध-यननादिक जाती) हाडगळ-वि राडका, हाडे वर निघालेला, वृष [हाडगळणे] हाडगात-न दारीरपडि, बोधा ' हा पोटांने दुपळा झाला भाडे पण हाड गात मोठे भाडे ' [हाडगळण] हाडजर हाडीं उर-उ हाडांत मुलेला ताप हाडति-हाडीति-की गळपासाळच्या अथेचारादर हाडावरीत खळणा ' मुल मळिग वदन उभा हाड निव पोण । ' -गुणा १२२ हाडपरय-उ (व) विपुष हाडपर-न अगदाटी हाडगात पहा हाडघोड-उ (गो) मासळीचा रोडे इ० भाग हाडमाऊणपा-उ नाडबदरी ' वरीळीचे अथवा हाडमाऊणा सिद्ध करणारे महत्तर सावकासत ' -अधि-वाची मत्ताइकी ६ हाडमाडी-की एक बांडगुळा सारखी येल हिला पांने नवून रोपप्रमाणे कांडपा असतात हाडपळा-उ हाडोळा पहा हाडवेर न अत्यंत तीम व फार जुने वेर हाडसिंगारी-साधण-की एक वेळ हाडसद-सधी-की (व) हाडसिंगी पहा त्रिधारी कावेर डी डेवून ३ दिवस मोडक्या हाडावर बागण्यास तें वेर होत हाडहाड-हाडोहाड-कि वि प्रत्येक हाडात हाडळ-वि हाडडुळा पहा हाडाचा पजर-सावळा-उ हाडाचा सागाहा हाडी जयम-की जर दुखाप हाडींउवर-ताप-उ हाडगवपहा हाडक-न लहान हाड (गळयाशीं दाराशीं) हाडक वाघणे-१ एखादी बाई देवून घेणे, रखली राखणे २ त्रासदायक काम भग वर ओढून घेणे हाडकदाराशीं-दाराळा-रोवणे-लावणे, पुरणे-जतीवदिष्टव करणे हाडेकाडे नमव हाडाचा सापळा, रुपाधारी (कि० होणे, रहाणे, उरणे-शरीराचे) हाडोहाड-कि वि हाडहाड पहा हाडाळा-ळी-पुन्वी १ महाराला दिलेली जमीन हडोळी पहा २ असल्या जमीनीचे उत्पन्न हाडया उ १ (सा व) कावळा ' जाय उडून रे हाडया । नको करू काय काय । ' -कोलत २ (सा) गडी जमीनीवर टेकण्याचे जुवाखालील लाकूड खुग -वि १ हाडकुळा २ फार दारी, हेरड हाडा रजपूत-उ फार हेरड माणूस (रजपु ताव्याधिवसावरून पुढील म्हणू आडव) ' कुवा (विहि) टळे पण रजपूत ना टळे हाडघावणे मण-उ हडघावणे पहा हाडत खोल गेलेला मण हाडक-क-उ (व ना) लहान मळके (दरी)

हाडणें—सकि (गों. गो. कु) भाणणें
 हाडया—पु (जुमरी) भाला.
 हाडसणी—ण—हडसणी—ण पहा
 हाडड—शी हडळ पहा. 'ते वेणें इद्रियाची दाडळि.'
 -भाए ५११.

हाडा—उ हाडा पहा
 हाडी—शी (कु) घर.
 हांडी, हांडीवाग, हांडीमडकी, हांडेभांडे, हांडे
 मडकें—दरी, हरीमडकी ६० पहा !

हांडी—शी. (नामिक) १ गलत्याचा पाण्यावरिल
 घुळणूकडा काहीसा भाग १ (गो) कमर, कडा म्हण (गो)
 हाडीर भगा चेभे, भोवतो सगळे वाडो=कमरेवर मूल पण सगळा
 गाव धुडाळने तुल० खाईत कळसा, गावाला वडसा.

हाडुंग—न हडुग पहा
 हाडूयावड्या, हांडाण्या—वि (ना) राडपाराघोडी,
 भेड्ड.

हाडूल, हांडोर—न (कों) लहान हाडा.
 हाडोरिया—वि अडाणी, अज्ञान 'जाणवूनि गेला हाडो
 रिधा पोरा'—तुणा ३२२६ [हाडोर?]

हाण—शी १ हाणि, तोटा, चुडसान २ घास, हजा, दुखापत
 'मुला वय दुसरे लहान। तुला लागल्या तद्दान। उदक न मिळ
 ताचि हाण।' [स हाणि] म्हण आपली हाण लोकांची मरमर

हाणणें—अकि १ काडी ६० न ताडण करणें, मारणें, ठोकणें २
 छाटणें, काटणें, कापणें ३ ठार मारणें ४ (व) हाडणें, हाडून
 लावणें [स हट=मारणें] हाणून पाडणें—१ जमीनक्षेप
 कणें [स (छ.) बिपडविणें, निष्कल करणें, मोडून काडणें
 हाणता—वि. ठोकणारा धोपटणारा, वडविणारा, छाटणारा,
 कापणारा, ठार मारणारा म्हण हाणत्याच्या मार्गे पळत्याच्या
 पुढे=अत्यंत भेड्ड माणसास वडवून म्हणतात हाण (णा)
 मार, हाणामारी, हाणाहाण—णी—शी. एकेमेकांनीं एकेमे
 कास मारणें, आवेसानें ठोकणें, मारामारी [हाणण+मारणें]
 हाणविणें—अकि [हाणणवडल चुकीने] मारणें, मारविणें, वड
 विणें, ठोकणें हाणी—शी हाणि, तोटा [स हाणि]

हात—उ १ हस्त, पाड, खायापासुत बोटापर्यंत शरीराचा भाग
 कोपरापासुत बोटापर्यंतचा भाग २ कोपरापासुत मधल्याबोटाच्या
 ठोकापर्यंतचे माप 'हा पाग साडचार हात भला' ३ उजवी
 किंवा डावी पात्र तरक 'आमचें घर वाडपाचे उज-यष्ट हातास
 आहे' ४ ताबा, आडोका, अधिकार, खातें 'तुस काम करणें
 माझ्या हातीं नाहीं.' (कारक विभक्ति प्रयोग) ५ म्वत
 व्यक्तिगत मनुष्य 'अपराधावाचून शिवी देणें हें माझ्या हातांने

घडणार नाहीं' ६ स्वामित्व, कबजा मालकी ताबा 'मात्रत
 माझ्या हातीं पैसा नाहीं' ७ हातांने वाजविण्याच्या वाद्यावर
 मारलेली हाताची पाव ८ डाव, खेळ (काठी, लाठी पडा ६०
 पात्राचा) 'पडपाचे दोन हात करून दाखव.' ९ कर्मव्यक्ति
 अग, म्हणकौस्तव्य (एखाद्या विषयातील, कलेतील) 'त्याचा
 चित्र काढण्याचा हात चांगला आहे' १० कुडगाची किडी,
 चावी 'कुडगाचा हात इकडे व यथ' ११ तोंगटपा, पते ६०
 रोळातील डाव, खेळण्याची पात्री, खळ, चळणारा गडी
 'अजून आमच्यातील एक हात खेळावयाचा आहे' १२ हस्तक,
 मदतनीस, स हत्यार, हाताखालचा मनुष्य १३ ज्यावर दड, जार
 काडण्याचे तो लांकडी दगडो ठोकला, हत्ती १४ (रंग देणें,
 सारवणें ६० कामीं) बरून हात फिगि' हातांने दिलेला घर
 लेव. १५ टोंसा, तडाखा हस्तकिया (मित्रमित्र प्रपत्ती त्याच्या
 वर्षांनीं) १६ (तेली-वाणा) क तरीस जोडलेला व कडा लाकडी
 तुकडा १० हात टेडावयासाठी हातांने घराबयाचा कोणताहि
 पडापाचा भाग 'खुबीचे-रहाटाचे-हात १८ हाताच्या आका
 राची कोणीहि वस्तु १९ (सानारी) हातातील दागिना सेल
 करण्याचे एक हत्यार २० (टु-य) दोन हातांनी मिळून करा
 वपाचे अग्निपाचे प्रकार हे ४० प्रकारचे आहेत २१ (शिंपी)
 कापड मोठण्याचे बारा तळुवें एक माप, गज २२ पात्रा (नट-
 पोलट फिगिण्याचा) [स हस्त, प्रा ह-य, हिं गु हाथ,
 व हात, आर्मे जिहव, अय, पॅन्टेडईनजि हस्त, पोर्टुजि वस्त]
 म्हण १ हात ओला तर भैर भला-नाहीतर पडला अथोला-
 ओपर्यंत माणूस दुसऱ्यास दत्त असतो तोपर्यंत त्याच्याशीं सगळे
 मित्रत्वांने बायतात. २ हात पशात घातला तरी कारबाज=मितीहि
 मदत केली तरी वेडमान राडणारा ३ हातपाय रोड्या पाट
 लोड्या, हातपाय काड्या, पोट डे-या=पोटाचा तटतगीतपणा व
 अवयवांचा रोडडेपणा ४ हात फिर तेथे लक्ष्मी फिरे तोंड फिरे
 तेथे अवदसा फिर=उद्योगी माणसाचा हात श्रीमती आणले तर
 गुप्तत्या बडबडग्याच्या हातून काहीच होत नाहीं उलट दाट्या
 यतें ५ आपल्या हात जपताय (जपहायपुत्रीस आपल्या हातांने
 वाटेल तेवढा प्रसाद देणा येणो त्यावरून) वाटल तेवढे व तसें
 घेणें, प्राप्तुर् ६ हातचें सोदून पळत्याचे पाठीस लागू नये=जे
 खानांने आपलें आड (आपणास मिळावयाचेंच आहे) तें सोदून
 जें अनिश्चिंत अहे तें मिळविण्याच्या नाहीं लागू नय. ७ हातच्या
 काकणास आरमा काकाल ८ हातातील काकण दोळयांने दिसण्या
 सारखें आहे. आरमा आणण येडेपणा)=जी गोष्ट उघड सिद्ध आहे
 ती दाखविण्यास पुराण्याची जरूरी नाहीं ९ हातपाय =हावले
 काम करू बायले=बाईलाय होणें १० हातपाय लुख लोड लावुना
 चाले=अशक्त पण तोंडाल, सुमोर माणूस १० हातमर लांकूड

नज हात डलगी=अतिशयोक्ति करणे. ११ हातांत मादी अडका
याभारांत घालज पडका=अवज कवरी मादी पगडोल बादरहाया.
(बाप.) ० आटाडणें-देण्यासाठी पुढे केलेली वस्तु एकदम मागे घेणे;
देण्याचें प्रमाण कमी करणे, बंद करणे. ० आटोपणें-मारणें इ०
हातांनी करायचा की कोणतीहि क्रिया बंद करणे. ० आघरणें-१
हात आटवणे, २ कोणत्याहि कृत्यापासून परावृत्त होणे. 'एकेल
वचन माझे आवरिल द्वेषिहाळ हात रणी।' -मोठ्ठे ४६.४४.
० आचरणें-(च.) हात मोडणे. ० उगारणें-उचलणें-(एखा
यास) मारायचा प्रयत्न होणे. ० उचलणें-१ स्वयंस्कृतीने, आपण
होऊन बधीस घेणे, २ हातीं घेणे (काम, पंदा). ० ओढविणें-
१ घेण्यासाठी हात घाकणे, २ विटंबना, करण्यासाठी तुच्छता
दर्शविण्यासाठी तोंडापुढे हात करणे. ० ओवाळणें-तुच्छता
दर्शविणे. ० करणें-१ हाती मारणे; घाखाचा वार करणे. हात
घाकणे. 'झीचे अंगावर हात कतं नये.' २ पदा, घोयादी बगैरेचे
बाब करणे; फिरविणे ३ वादविवाद, युद्ध करणे. ० कापून-देणें-
शुंतेणें-केडी कटारकून स्वतःस बांधून घेणे ० खंडा असणें-
एखादे काय (हुस्न) हनखास पार पाडण्याचे कौशल्य, पदार्त-
पणा अर्था असणे. ० गहाण ठेवणें-उभवा हात वेष्टास बाहुन
कोणत्याहि कामी त्याचा उपयोग करायचा नाही असा जवळ
करणे. १ कोणत्याही कामास हात न लावणे. ० घालणें-१
(एखादे काम) परकणें, करायला घेणे. २ एखादी वस्तु घेणे,
घरणें, दोषाचें यासाठी हात पुढे करणे. 'मग किंज वसनासी
त्याचिया हात घाली.' -आनंदतनय. ३ (एखाद्या कामांत,
व्यवहारांत) दखळबळ करणे; आंत पडणे. ० घेणें-(पर्याया
खेळ) हुकूम मारून अगर भारी पान मारून दस्त करून घेणे.
० चढणें-प्राप्त होणे. 'अनुताप घडलिया हात । धगधग की
विरक.' -पद्मा १६.२०. हातांचा आर्याळा-मळ, हातचें
कांकण-उपहृतपद गोष्ट; सत्य. ० आ मळ-अत्यंत सोपें कृत्य;
हात पुण्यासारखे सोपे काम; अंगाचा मळ. ० चालणें-१ हातास
सत्ता, सामर्थ्य, संपत्ति असणे, मिळविणे, मिळणे. २ एखादी
गोष्ट करता येणे. 'कशिबावर माझा हात चालत नाही.' ० चाल
विणें-हत्तार चालविणे (सरक्षणाधीन). 'न्यायाच्या अमाती
ज्याला त्याला हात चालवावेत बाणें राखत होईल.' -टि १.
२२. ० खेपणें-लाचवि पैसे मुकाट्याने एखाद्याचे हातांत देणे.
० चोळणें-कार राग आला असतां तळहात एकमेकांवर घासणे;
इंद्रियगति होऊन स्वस्थ बसावें लागणे. 'शल्य सुयोधन बाईचें
कोपे चोळी कें कर ...' -मोठ्ठे ११.१३. ० जोडणें-१
नमस्कार, प्रार्थना, विनंति करणे. २ धावण जाणे, येणे. 'अपराध
कार केले परि आता हात जोडिले स्वामी ।।' -मोआयकिका.
३ नदी असलेला पदार्थ हात जोडून आज्ञावने दूर सारणे; अन्व-

रणें. 'दातग्री त्याहुनि बहु दुष्पासहि हात जोडितो मीन ।'
-मोहूदह ८. ० घाडणें-१ शिबकारणें; मापमंत टरविणे. २
निराशेने सोडून देणे. ३ एखादे काम चारून मोडणे होणे.
० टाकणें-१ पोहतांना पाण्यावर हात मारणे. २ (एखाद्यावर)
प्रहार करणे; मारणे. 'बायकोमागसाच्या अंगावर हात टाकणे
तुम्हाला सोमन माही.' ० टेकणें-१ काम करण्याचा अमन्य
असल्याने परामश पावल्याने कबूल करणे. २ म्हातारपणांत
अशक्त होणे. ३ दमणे; मजकणे; देखीव घेणे. ० टोडणें-स्वतःच्या
लेखानें आपणांस बांधून घेणे. ० धावरणें-हात आवरणें, आटो-
पणे. '...पाचरुनि हातरणी।' -मोठ्ठी ६.५१. ० दाखविणें-
दाखणें-१ हस्तसामुद्रिक आपणत्यासाठी जोडापुढे तळहात काढणे.
२ अहितकारक परिणाम करणे. ३ स्वतःची शक्ति, सामर्थ्य दाख-
विणे. 'शकादि देव असते तदि त्यांसहि दाखितोचि हात रणी ।'
-मोभीम १.४. ४ नाडीपरीक्षा करण्यासाठी वेधापुढे हात करणे.
५ हातांने एखादी वस्तु दाखविणे. ६ बडून काढणे; पारिवरय
करणे; सुट घेणे; उठे काढणे म्ह० हान दाखून अवलगत चितणे,
करणे. ० दाबणें-लाप देणे. 'त्यानें आवरयास मरत करावी
म्हणून त्याचे हात दाबवि अने एकदां मनांत ठेवें.' -विधि १०.
१ २१०. ० देणें-१ मदन करणे; सारणे. 'पदांत अणपणन मज
पुढें देतिल न हात परिणामी ।' -मोआदि ११.१२. २ कोरणे;
सवलेगिरी करणे. ३ खाद्यवस्त्यावर ताप मारणे. ४ (बायकी,
छप्पापाणी) छप्प पातलेल्या मुनीस इतर मुलीनीं (तिनें वडावे
म्हणून) हस्तस्पर्श करणे. ० धरणें-१ अडविणे; हरकत करणे;
स्पर्श करणे; बरोबरी करणे. २ लांब देणे. ० धरून जाणें-
निवाहित जाणे एखाद्या एवढ्याकारोवर पडून जाणे; जाराबरोबर
निघून जाणे. ० घुमणें-(ल.) एखाद्या कामांतून आवडेल अंग काढून
घेणे. ० धुवून पाटीस लाणें-एखाद्याचा नाश करण्याविषयी
हठानें प्रयत्न होणे; चिन्हादी घटून एखाद्याचा पाळाम करणे. ० न
वनणें-(च.) विडाळसी होणे; हुंता येणे. ० नाचविणें-नेष्टा
करण्यासाठी दुसऱ्याचे तोंडापुढे हातबारे करणे. हात ओवाळणें
पहा. ० पडणें-१ एखादे काम अनेकानीं लागून संपविणे;
एखादा खाद्यपदार्थ अनेकांनीं एकसमयावळेंनेकून फळा करणे.
२ (ना.) जिवंतपणीं मेट नाहो पण दहनापुर्वी तर्ती प्रेताचे दर्शन
होणे. ० पसरणें-भीक मागणे. ० पाय खोडणें-१ अवयव आंख-
डणे; विच्छेद होणे. २ एखाद्या प्रतिबंध, अडचण करणे. ० पाय
गळणें-गाळणे-१ अशक्त होणे; रोडावणे. २ खपून जाणे;
नाउभेद मिणे; गळीपथें होणे ० पाय गुंडाळणें-१ अंत-
काळच्या वेदनांनीं हातपाय आखडणे, क्रियाशक्ति रहित होणे. २
हरकत, अश्रयका करणे. ० पाय चोळणें-१ सूक्ष्म याची प्रतिज्ञा
करणे; चरफडणे २ रागांत तरफडणे; शिष्याश्राप देणे. ० पाय

झाडणें-१ हातपाय गुंडाळणें अर्थ १ पहा. २ सुटकेमाटी हाताभायांचा उपयोग करणें. ३ घरपाव करणें; परफरणें. ० पाय ताणणें-सुखानें, निष्काळजीपणानें हातपाय पसरून पडणें. ० पाय धोटावप-(गो.) आटापिटा करणें. ० पाय पसरणें-१ हातपाय गुंडाळणें अर्थ १ पहा. २ मर्यादेच्या, आटोव्याच्या बाहेर जाणें; जास्त जास्त व्याप वाढविणें; पसारा वाढविणें. म्ह्णु भटाला दिली ओसरी, भट हातपाय पसरी. ३ काम होत नव्हत्यास सवयी सांगणें; कामात आळस करणें (काम करीन असें बचन दिलें भरतां). ४ मागणी वाढत जाणें, अधिक्याधिक आक्रमण करणें. ० पाय पापडणें-अंतःकाळच्या वेदनेन, फार संतापानें हातपाय झाडणें. ० पाय पांघरून-पोटाकडून घसरणें-आळशासारखें बसणें; जेठा मारून बसणें. ० पायें फुटणें-१ उघडपटी सुरू होणें; संपत्तीला (जाण्यास) पंख फुटणें. २ दौलतीला अलीकडे हातपाय फुट्टे लागले आहेत. ३ लुच्चेगिन्या करण्यांत तरबेज होणें. २ बडीन हातपायास भेगा पडणें. ० पाय फोडणें-लावणें-फुटणें-लागणें-१ मूळ गोष्टीत, अंदाजात भर घालणें; वाढविणें. २ नटविणें, घडविणें; अलंकृत करणें. ३ मागून वाढविणें (काम, दर, खर्च इ०). ४ व्याख्या इ० नी साजून उगडून दाखविणें. ० पाय मोरुळे करणें-फेरफटका करून हातपाय वेळ, हलके करणें; फिणें; सहल करणें. ० पाय मोडणें-मोडून येणें-टाकणें-१ तापापूर्वी अंग मोडून येणें; निरंगळी येणें. २ बलहीन, नि:सरव करून टाकणें; हरकत घेणें. ० पाय सोडणें-अंतःकाळच्या वेदनांनी हातपाय साणणें, ताड होणें. ० पाय हालविणें-उद्योग, परिश्रम, कष्ट इ० करणें; स्वरूप न बसणें. ० पोचणें-कृतकृत्य होणें (हुंगणाला हात पोचणें असा मूल प्रयोग). ० फाटणें-रुची वाढणें. 'जेथें जिन्हेंचा हातु फाट.' -भा १८.२४५. ० फिरणें-लक्ष जाणें; व्यवस्थित ठेवण्याची काळजी घेणें; साफपणाई करणें. ० फिरविणें-१ ल्हान मुलास प्रेमानें कुत्राळणें. 'प्रेमं भजवरुनि हात फिरवूनी.' -मोडयोग १३.१८३. २ पुन्हा उजळणी, लज्जा देणें. ० घसरणें-१ एक सावळें लिहीत, वाचीत इ० राहणें. २ वसणानें वळण बसणें; तें पडें होणें. ३ एखादे काम उत्तम प्रकारें करतां येणें; मनांत ठसणें, विशिष्ट क्रिया करण्याची सफाई हातास प्राप्त होणें. ० बांधणें-१ मर्यादा घालणें; दवर होऊ न देणें. २ अडथळा भाणणें. ० चोट लावणें-मार लावणें-मदत करणें. ० मिजणें-१ दक्षणा देणें; (गो.) हात मिजविणें. २ लांच देणें, हात भोळे करणें. ० मारणें-१ बळकावणें (पेसा इ०) देणें. २ अघाशीपणानें खोणें; तावडारणें. ३ एखाद्या वस्तुवर विविध क्रिया करणें. ० मिठीला येणें-(माग.) एखाद्या वस्तुवर विविध क्रिया करणें. ० मिळणें-१ पाव घालणें हाताहाती होईपर्यंत आडणें. ० मिळणें-१ पाव घालणें 'तस्करानें जलदीकरून हात मिळविला आजून.' -ऐपो ३५०. २ (कुस्ती) सलग्नी घेणें. ० मोडणें-१ असहाय्य, मित्रहीन होणें. २ मिळत असलेली देणगी, बक्षीत नाकारणें. ० रापणें-कुबराई करणें. ० रापून खर्च करणें-काटकमीने खर्च करणें. ० लागा ना-(गो.) विटाळशी होणें. ० लावणें-मदत करणें. -घसरणें-कि. हस्तगत होणें. 'ते ज्ञाननिष्ठा जेथें हातवसे।' -भा १८.१२४८; -भाए २४०. ० वहाणें-१ हत्यार चालविणें. 'परि परमप्रियं भुज्जुन त्यावरि याचा न हात वाहेल।' -मोडयोग १२.५४. २ प्रष्ट होणें; कार्य करणें. ० वळणें-१ सराव, परिपाठ इ० नें हातास सफाई येणें. २ (एखाद्या गोष्टीम, कृत्यास) प्रष्ट होणें. ० सैल सोडणें-सदृशपणें खर्च काणें. ० सोडणें-१ पूर्वाप्रमाणें कुप्रा, लोभ न करणें. २ संगति, ओळख सोडणें. ० हातांत देणें-लक्ष लावणें. 'एखाद्या तरुणीचा हात माझ्या हातांत दे.' -भा ४९. ० हालवीत येणें-काम न होतां रिक्तानें परत येणें. हातणें-कि. सारवणें. हाताखालीं घालणें-रेख-रेखीखालीं, अंमलाखालीं, कबड्यांत, ताव्यांत घेणें. हातां चढणें-प्राप्त होणें. 'जरी चितामणी हाता चढे।' -भा ३.२३; -ऐमा १०.२८२. हाताचे पायावर लोटणें-आजवी अडबळ उघां-वट वळणें; आज्ञेचे संकेत लावणीवर टाकणें. हाताचे लाडू होणें-खरबेन हाताच्या मुठी बळणें, त्या न उघडणें. हाताच्या धारणें-घेणें-मारणें; चुकळणें. हातांत कंकण बांधणें-एखाद्या गोष्टीची प्रतिष्ठा करणें; बंग बांधणें (यजमानानें दग्न कावयाच्या पूर्वी हातांत दीक्षापून बांधण्याच्या चालीवरून). हातांत हात घालणें-१ लांच देणें. २ मैत्रीच्या भावानें वाणणें, प्रेम करणें. ३ विवाहसंबंध घडवून आणणें. ४ विवाहित स्त्रीने परपुरुषाशी संबंध ठेवणें; निघून जाणें. हातातोडाशीं गांड पडणें-१ घास तोडांत पडणें; खावश्याम धुवतात करणें; नेवगा-खेरीज इतर लक्ष न जाणें. २ एखाद्या कार्यास पाहिनें आरंभ होणें. ३ बांध मारणें. हातातोडास येणें-१ तापण्यावश्या प्राप्त होणें (लपट झालेली स्त्री, तडण मुलगा इ०). २ फल देण्याच्या स्थितीस येणें. हातापायांचा चौरंग होणें-पेटके बंधीमुळें हातपाय आवडणें. हातापायांचे डगळे होणें-पडणें-मोडणें-अशक्यपणानें अंगस फंग सुटणें; अंग स्थिर होणें. हातापायांचे दोग पडणें-होणें-सीतीनें, लाजारांन अशक असहाय्य होणें. हातापायांच्या कुंकण्या होणें-अशकता, निर्बलता येणें. हातां तीं पायां (यीं) पडणें-१ गवाक्या करणें, प्रार्थना करणें. २ धारण जाणें; नम्र होणें; दया याचिणें. हाताबोटावर येणें, हातावर येणें-नातां होईल, घटकासम्यानें होईल अशा स्थितीस येणें; हस्तगत कबड्यांत, साव्य होण्याच्या अगदी बेतांत असणें. हाताला चढणें-प्राप्त होणें. 'संसार कशाचा जरि न हाताला पडली.' १

—रातो ११२. हाताला येईल तें—जें कांहीं हातात सांघेल तें, ज्याचेवर हात पडेल तें हाताला लागणें—मावलेल्या, फुडट गेलेल्या, नासलेल्या, विरलेल्या वस्तूतून अल्प अंश मिळणें 'हातहात पैसे घेई नका. त्यांतून हाताला कांहीं सुट्टा लागणार नाही' हाताला घेईल त्यावरणें—लाव देणें. —रातो ११३०. हाताला हात लागणें—१ पति पुण्यात्ताचानादि समसंस्कारास बघणें म्हणजे पत्नीने त्याच्या हातास दुसऱ्या हात लावणें (म्हणजे तिलाहि त्यासि फळ मिळतें) २ स्वतः कांहीं न करता दुसऱ्याने केलेल्या कामाच्या फळांत वाटेकरी होणें; दुसऱ्याच्या कार्याला अनुमति देणें हानावर असणें—पुणवर्ण साध्य अर्थ हानावर येणें—आणणें—काढणें—नारण, गहाण न देवता पैसे उपनें आणणें काढणें, घेणें हातावर तुरी देणें—देऊन पळून जाणें—हानावर हान देऊन—मारून पळणें—पळून जाणें—फनविण घोरपादेखत फनवून पदेन जाणें, देखत देखत मुले विणें 'सुमदा काबीज करणयासाठी थोरूज्या परमात्म्याच्या मदतीने बलिसामाच्या हातावर ज्या तुरी दिल्या. तें पाहून तरी आम्हास कधी विपाद झाला माह काय?'—आगर हानावर दिवस काढणें—लोठणें—मोठया कथने संसार चालविणें हातावर धरणें—हातावर समाजीन राहावयास लावणें (मुलानें) 'याने मला सहाय्यासुन हातावर धरिलें' हातावर पाणी पडणें—भोजनोपर भाचवणें 'हातावर पाणी पडलें बी चालला बाहेर' हातावर पिळकणें लाव देणें हातावर पोटाभरणें—संसार करणें—अंगमेहनत मिश्रा, भोक्करी करून उपजीविका करणें हानावर मिळविणें—मिळवाव व खावें अशा स्थितीत राहणें हानावर येणें—जवळ येऊन ठेवणें हातावर येणें—लागणें—घुप देऊन लागणें यानास वासळ न लावता किंवा पंढरा (सारी इ०) घुपे न ठेवतां जनावरानें दूध घेणें, घालून घेणें हातावर शीर घेऊन असणें—भोवतेहि हातमाये कृत्य करण्यास सदा मिद अपणें हातावर हान कोठणें—रागणें तळ हात एकमेकावर घासणें, चरकणें. 'इदं स्वतायतातक पाठीसी पातला म्हणेनि करे। वर कोटी...'—मोआदि ७४० हातावर हात मारणें—१ एखादी मोठ सडा इ० पडला म्हणजे दुसऱ्याचे हातावर आपला हात मारणें २ बघन देणें हातास हान लावणें—(देणान्याच्या घेणान्याचे हातास स्पर्श होणें) श्रव्यलाभ होणें हातास—हातां—हातीं चढणें—प्राप्त होणें 'तो छिन्ना माझ्या हाती चढला' नवनीत मधनावाचुन 'हाता न चढे सहपादि।' हाती धरणें—१ स्वतः ज्या देतां कोखांनी घेणें, एखाद्यास आपल्या आध्याखांनी घेणें २ निरंकुशाने मोहाट सोडणें (जीम, तोंड पोटा इ० इद्रिये) हातीं धांडे घेणें—१ विद्वद उद्योग २ वेष्टापासारखे करणें. हातांपायां(अश)

इ०) डेवणें—धावणें—घेणें—वेचणें—जाडण, सुस्ती येणें, शिवाय देण्यास तयार होणें. हातींपायां उतरणें—सुटणें—मोकळी होणें—मुखस्यपणें वाळत होणें हातींपायां पडणें, लागणें—अतिशय विनवण्या, काकुटत्या करणें हातीं भोवळा घेणें—देणें—मिश्रा माणें, मागावयास लावणें. आडव्या हातांन घेणें—१ चोरून, चोरवाटने घेणें २ शिडकाणें, भोवडणें; सुचळा दाडजिणें, कचकचून सहकाणिणें, मारणें. आडव्या हातांन घेणें चारणें बाजूने, तोंडात हात घालून याऊं घालणें; औषधोपचार करणें (घोडा इ०स) (देणें—चोरून देणें—मारणें—मागव्या बाजूने मारणें—ढोकणें) एका हाताची धोटे पण सारखी नाहोन—स रकषा परिस्थितीतील माणणें असली तरी त्याच्यान थोडाकार फाळ असो. दोही हाताचे चार हात करण—हाणें—लप करणें, दोणें या हाताचे त्या हातावर—किवि तागडतोव; जेम्हाचे तळंडाव (दुष्ट्याच्याची फेड सवकर व खात्रीने मिळते या अर्थी). या हाताचे त्या हातास कडून न देणें—अत्यंत गुपवर्ण करणें रिक्काच्या हातांन—जळरीच्या साधना—उपकृष्ण—सामग्रीखोरीज, कहीं काम न करता, याचा हान कोण धरीसा आढे ई—य ज्या वरबड, को-बरीचा कोण माह ई याचा हात घणयाची बाकि कोणास आढे हातांत काय मागड मि—हाला—(व) कोणता कायवा माह ई हातांत नारळाची आड (नरोटी) देणें—मिश्रा मागावयास लावणें. सामसभ—० अनार—३ क्षीमेच्या दास्या एक प्रकार ० हंड—न (को) खेडचे पडडण्याचें जालें. ० उगाया ३ १ एखाद्या चिकट, मडक्यावया कामाचुन धेणानून अंग खादून घेणें २ घुड, पारिपत्य (कि० रणें) ३ कन्याची उपराणी पातलेले भाडवत परत मिळविणें [हान+उपवर्ण] ० उचळ—स्त्री १ पेशीतून स्वन ची रक्तम आता थोडी मग थोडी अशा रीतीने खवण्यास घेणें २ मूत भाडवत मुनने उचळ माये पहा ० उचळ—वि १ आप खुशीने, हात उचळून दिलेला (परायें) २ ज्याचा स्वतः करणावाइल पन्हेर घेऊन आढे असो (अवधार, उद्योग) ० उडण्या—ना वि थोडा वेळ उमना घेतलेला; सवकर परत जलयावडा बोलीने भाजलेला (त्यामुळे लेव इ० लिहून न घेत दिसा घेतलेला) ० उडणें—नैन—न थोड्या मुदतीन परत करण्याच्या कोडीने (लेव कडून न द्या) उमती येतयेसी रक्तम ० कड्डी—स्त्री हातातील वेडी. 'मन नितरीत विव्रकासी। यालागीं हात कडिया थोडीवी।'—एमा २३ २५१ ० कर वन—पुढी हागान चालविण्याची लहान कावत ० करघनी—स्त्री. म्हान हात कावत. ० करीण—स्त्री. मवजाला हात लावनाच (कामक न सोडनी दिसा आणोन न ठेवनी)

पान्हा ओहून दूध घेणारी गाय, गसि इत्या उल्ट
 पान्हागडगीन •कापें-१ (गो) लांबी, बिन पायांची
 बडी •काम-न हस्तकौशल्याचे काम (यांत्रिक कामांच्या
 विषय), हस्तव्यवसाय (इ) •हॅण्ड •कैची-कचाटो-
 ची आगिण, मिठी •पाड-१ इ मधून मधून वागात
 ओडवणूक करणारा, मदतनीस (मूत्र, मित्र, सोजारी),
 अहत्या वेळी आपल्या कामी उपयोगी पडणारा २ हात
 सहा पत्ता [हात+सह=सह, विधावा] •खंडू-१ निष्पात
 करताना मलकडवू असलेली, मृणाल त्यावेळी तयार (विधा,
 कला) •धर्ये-५ क्रिकेट खेळ, बरसवे •धर (खं) उणी-
 की लहान खाणी •खुंटा-खुंटा-५ (विणकाम) बघताना
 पसलेल्या लांबोवाडी असलेल्या समोरच्या खाखापासून मागा
 पाडी बघण्याच्या जागेबद्दल उजरोकडे दोरी बांधावयाची
 तुटी •खुरपणीचें छोणी-न हातसुरण्या नारळाचे सोबरे
 •खुरपा-१ हातानेच आतील सोबरे म्हायदून काढण्याजोगा
 (बोवळा नारळ) •खुरपें-न १ हातसुरपा नारळ २
 गस्त काढण्याचा लहान विळा •खे (खो) रणें-न कण्या,
 उलपणे, हारा (किं) लाबने-मज्जास, पैफास=मोडा उडळ-
 ण्याचा सपाटा •म्ह-हातखेणे अगती हात वां जाळावा
 •खेउणें-न १ हातखेणें २ मदतनीस, हातापाळचा माणूस
 •खेवा-इया-५ हातखेवणें अर्थ २ पहा •छाडा-५ हात
 अडकविण्याचा सावळा •चटव्यांचा हातखोडा । काळा
 केसेनि घालिते । •भाए ५५४ •गाडी-की हाताने
 दळवून चालविण्याची गाडी •गुडा-धाडा-५ १ हाताने
 फेकण्या-उचलण्या-जोगा दगड कुशीतभासाचे हातगुडे ।
 •हाए २६५ २ अगला दगड हाताने जखर फेकला जाईल तितकें
 अंतर •गुण-५ (पॅराडिट करण्याचा योग, गुण) चशीय
 हातीं (काम, माणूस) धरणावाचा प्रारंभयोग हस्तगुण
 पहा •घाई-की १ हाताने वाजवावयाचे वाय जोराजोराने
 आपसाने वाजविणे २ (ल) उगावलेपणा, जोराची हाल
 चाल (किं) हातघाईवर, हातघाईत यत्ने=पारामारी वरणें)
 •चरक-५ १ हाताने फिरवून रस काढावयाचा चरक २ हात
 पाणी •चलाख-वि चोर, उचल्या •चलाखी-ची-की
 हस्तचालक्य, लपवाळपती, नजयदीचा कारभार (मावडी सराफ
 ६० वा) •चाळा-५ १ हाताचा अक्षिरचरणा चुळचुळ
 हाताने काही तरी उगीच करीत रहावे अशी लागलेली खोड
 हातभेडा (किं) लागणें २ अशा प्रकाराने हाणारे नुस्तान
 (किं) करणें ३ सरोदित हात गुठलेला अवयव, त्यात निमज
 असणें (वाढता पदा •भाषार, खेळ इ० त), देवघेचीचा
 मोठा उद्योग •चिटी-चिटी-ट्टी-की १ अधिक्यायाने शिक्षा
 वाको ७ ४२

मोठेय न करता आपल्या हातच्या निमाणीनेच पुरी केलेली चिटी,
 हुडम २ मोणाहातीं पाडविलेली चिणी-चपाणी •चे हातीं-
 च्या हातीं, हाताहातीं किंवि लेणच, ताबडतोब, आताचे
 आतां क्षणाणीत, पळून (करणे, पडणे) 'हा गडी हाताचे
 हातीं मारून येईत' 'हाताचे हातीं चोरी-उवाडो-दिदळची'
 ६० •चोपणें-चुपणें-न तान्या मुलास बोळग्यासाठी
 हाताने बघाची चट्ट •जतन-की हाताने केलेली मवागत
 (मातीस इ०) रोज बकशीर घेतलेली काळजी 'हा घोडा
 मुलत्या हातमनगने इतका हुशार आहे' •जुळणी-की
 (टुडर) रूप लागल्यानंतर मुळाने मुळीचे दोन हात धरणें
 -बदलापूर १३८ •झाड-की मावाभाप उगवते नवून मुद्रान
 लाविलेले झाड •झाडणी-की राग, तिरस्कार इ० नें हात
 सडणें •झालणा-५ हातमाळें, हातविड •झाजी-की
 परंपराचे हात धरून केलेली मजापत्र, हिमकाविसकी, मगडा
 •तुक-न १ हाताने वजन वरणें 'न=होती हाततुके मोल.'
 •गुहा ३४३ २ अटकळ, अजमास, 'मग त्यागु कीज हात
 तुकें।' •झा १८ १११ •झाजी-की लाच 'मालकानें हात
 दाबी केले म्हणजे माल त्यागा परत देतात' -गुहा ६७
 •धरणें-न (खा) सोपणें, इथपाकपरातील माडीं उतरणें
 इ० चें फडें •धरणी माप-न माप भरताना त्याचे सोपणस
 बावा हात धरून, मापपेक्षा थोडे जास्त पांय घेऊन केले
 माप थोटरणा माप पडा •गुमी-की १ राजाच्या हात
 धुणारास दिलेले इनाम इ० २ इयपाकपरातील मोरी •धोडा-
 ५ १ हाताने उबक्याजोगा थोडा २ थोडा हाताने फेकला
 असता जखर चार्ल इतकें अजर दया •नळा-५ हातांत
 पळून सोडण्याचा, सोमेची दात भलेल्या गळा •नळी-की
 चपटें कीट •निडा-गा-हातमन पहा हातमपणूक •नेट-
 किंवि १ (व) हाताचा जोर भार देऊन २ (व) हाता
 जवळ •पाड्डू पात रि हातीं असलेले, अगदीं जवळ असणारे,
 लागत त्यावळीं ताबडतोब विळणारे •पहार-की हातभर
 लावीची पहार •पा हातापा ५ अपरला इ०ची वाडी
 •पाटिलकी-की १ हाताने जोको, चोपणें, बडणें तीड
 पाटिलकीचे उलट २ योग्यापेक्षा प्रयत्न कृति, काम 'तीड
 पाटिलकी सगळ्याच येत हातपाटिलकी कठीण' ३ हस्तचापय,
 उचलेगिरी •पाणी-न १ लमात रासन्दाणीच बळी वधू •वा
 सासुने तिच हातावर आतावयाचे पाणी (किं) घालणें २
 लमात मावच रतण्याचे दिवशीं सासुने म्हाची बोहोल्यावर जोटी
 मळून, किंवा माडवत-हातेवेळीं नव यानें कशीर रागन घुंघून
 तिचे हाताने घालावयाची अगदी ३ लमान मुलाच्या हातालावी
 मुलीचा हात टावून त्पावर समजव पाणी घालणें -बदलापूर

२०५. ०पान-उ कोंका पडण्यापूर्वीचें कळीचें पान. ०पान्हा-
 ५. हातकरीण गाय, म्हैस इ० नें सोडलेला पान्हा (वासक
 त्रिवा मंथेण दाखविण्याशिवाय). हातपान्हास लागणें, येणें,
 हातपान्हाची गाय इ० प्रयोग. ०पालव्ही-छी. हात पोहो-
 चेल इतक्या उंचीवरील पाला. ०पावा-वि. (वॉ.) हाताच्या
 आठोक्यातील, हात पोहोचेल इतक्या उंचीवरील (वेळीचें फूल
 इ० किंवा खोली-विहिरीतील पाणी इ०). [हात+पावणे]
 ०पिटी-छी. १. सोबासोबी; गुदागुदी. २. (ल.) हातपाईची मारामारी.
 ' तंव रावता जाली हातपीटी । ' -शिशु १५८. [हात+पिठणे]
 ०पेटी-छी. हाताने भाता चालून वाजवावयाची बाज्राची पेटी;
 हॉर्मीनियम. २ सरकारी कामाचे कागदपत्र ठेवण्याची पेटी.
 -स्वभावचिन्ह १४. ०पोळी-छी. चेंडूफळीचा एक प्रकारचा खेळ.
 -मधेपु ५६. ०फळ-न (वे) मर सोडण्याचें फळ. ०फळी,
 हातोफळी-किंवि हातोहाती; लश्कर ०बळ-न. हस्तधामग्र्य.
 ' हातबळ ना पायबळ, वेर देवा तोंडबळ. ' ०वांधून डंकी-छी.
 (इस्ती) जोबीदारास खाली आपल्यावर त्यानें आपला एक पाय
 घरला तर आपण दुसऱ्या पायानें जोबीदाराचे पाडीवरून कोंका
 येऊन उडी मारून त्यास खीत करूं. ०वेडी-छी. वेयाच्या
 हातात बडबडवावयाची वेडी; हातकडी. ०योनै-न. हातांत घेत-
 लेलें मद्य. ' हुडीचेनि घाकें । हातयोनै निंके । ' -ज्ञा १.२८२.
 ०योळाघन-छी. हातांनीं मार्गाला लावणें. ' जाणो नेदी
 योग्यता । प्रहौ हातयोळावन करिता । ' -भाए १४९. ०भाता-उ.
 हातात घेऊन कुंकावयाचा भाता; रुहान भाता. ०भार-उ मद्दत,
 साहाय्य (विशेषतः इश्याचे). (कि० लावणें). ०सुरकणा-
 सुरका-वि. हातानें भुमकून खावयाजोगा (पेयपदार्थ) ०सुर-
 कणें-सुरकें-वरील प्रकारचा पातळ पदार्थ. ०मेटी-छी. प्रेमानें
 हातांत हात घालणें २५भा ३८.५९२. ०मांडणी-छी. पैसे
 पावल्याची पोंच इष्टून घेसे नेणाऱ्याची खतावणीवर घेतलेली सही.
 ०मात-छी हात ठेवणें. ०मेटी हेटीमेटी-किंवि आळसाला,
 निवडोगीपणानें, हातावर व गुडघ्यावर टेवून रमतमित्त (दिवस
 इ०) पालविणें ' दिवस गेला हातमेटी चांदण्या खाली कापून
 वेटी. ' ०रगाडा-उ उंठाचा हातबरव. ०रवी-छी. घुसळखांच,
 मांजरी याचे विरहित हातानेच फिरविण्याची लहानरवी. ०रहाट-
 उ हातानें ओढून पाणी काढण्याचा रुहान रहाट ०रिक्कामी-
 छी. पिंपा छी -नदकापूर १७४. ०रिती-वि (महातु) रिक्कामी
 विपरा. -स्तरितवळ. ०रमाल-उ. १ तोंड बघीरे पुसण्याचा
 रुहान रमाल. २ निव्योपयोनी कागदपत्रें ठेवण्याच्या रपताचा
 रमाल, चालना रमाल, त्यातील कागदपत्रांचें बंडल. ०रोखा-
 उ दस्तक, पिटी, आडापत्र. ' पाराजीपंत बाप यंत्र हातरोखा
 वरपेवर पाटून अति भागदें अंतरवेदीत घालतिले. ' -भाब १०२.

०लाग-उ हाताचा टप्पा. ०लागास-लागीं येणें-असणें-
 कसा, वाजवाडा, आठोका, अवधान इ०त येणें, असणें. ०लागा-
 लाया-वि. अनुकूल असणारा. ' तुमचे हातलागे लोक असतील. '
 -वाडवावा १६. ०लावणी-छी. १ वेदयेचा निरा उतरणें,
 कौमार्थ्यमंथ (कि० करणें) २ हाताची पेरणी, लागवण. -वि.
 हातपेणीचें. ०लाथा-व्या-वि. हाताळ; चोरठा; चोरी करणा-
 चाळी हात फुरफुरत असलेला. ०धजन-न १ जिनस हातांत घेऊन
 केलेलें वजन. २ अशाप्रकारें वजन काढण्याची लायकी. ०घटी-
 हातोटी-छी. १ हस्तकौशल्य; हस्तचातुर्य. २ (सामा.) कसब,
 नैपुण्य, चलाची, ' अदो चंद्रकांतु द्रवता कीर होये । परि ते हात-
 वटी चंदी कीं आहे । ' -ज्ञा १.२९. ३ विशिष्ट पद्धत, रीत, प्रकार.
 [हिं.] भापणाची-पोहण्याची-व्यापाराची इ० हातोटी. ०बडा-
 हातोडा-उ सोनार, कासार इ० चें ठोकण्याचें हत्यार. ०घडी
 हातोडी-छी. लहान हातोडी. ०घणी-न. १ हात धुतलेलें
 पाणी. २ (वॉ.) हाताहाटांचें पाणी पन्हळातून जेंयें पडतें तेथील
 जमीनीचा उंच केलेला भाग, हातणी. ०घरहें-न हातानेंच
 वल्हवावयाचें रुहान वल्हें. ०घरा-वि. हस्तग. ०घरी-छी.
 हात उगारणें. -शर. ०घळा, हातोळा-उ हातवटी पहा उल्ल०
 मार्ता गळा, शिंपता सळा, लिहिता हातबळा. ०घाटे-उ नन
 हातानीं केलेले दावभाब; हाताची हालवाल ०विड-न. (राजा.)
 हात झालणा पडा. ०विरजण-न अजमासानें घातलेलें विरजण
 ०विरजा-विरगुळा-वि कानांत नशत करणाऱ्याचा लायक,
 लायकीस झालेला (पुत्र, शिष्य, उमेदवार इ०) [हात+विरजणें]
 ०दिपणें-न. सोडवणी न देतां सोलणें इ० साधनानें माजी-
 पाल्यास उडवून घावयाचें पाणी, असें पाणी शिंपणें. ०शोकणें-न.
 (वसावा धरक) घुलण्यात जाल घालणारास त्याच्या मेहनती
 बद्दल घावयाचा गुळ. ०शेवरहें-छी हातानें बळलेली शेवई; याचे
 उलट पाटशेवरहें ०सर-न. वायकाचा हातोटीक एक दागिना,
 गजरा. ' हे पाटल्या हातपरांस घाली. ' -ताडह १.२६ ०सार-
 वण-न. खराटा, केरपुगी न घेतां हातानें जमीन इ० सारवणें.
 ०सुप्र-न १ दुसऱ्यास, घातून हातानें मारून त्यामुळे अनुभव-
 लेले सुख (कि० होणें) २ हातानें दिलेला मार. ०सुटका-छी.
 १ एखाद्या व्यवहारातून, घेंवोलून इतत अंश काढून येणें; सोडलें
 होणें. २ हातविरजा पडा. ३ हाताचा घळकपणा. ०सुटी-छी.
 ओढाये ' हे हातमुटीखीरघावता । वांचोनि नाहीं । ' -भाए ७६९.
 ०सुनकी-छी. पायरयाचे दगड पोटण्याचे हत्यार. ०सून-न.
 पांतीवर हातांनीं काढलेलें घुत. ०सोकी (के) ल-सोका-वि.
 हाताच्या खंयचीचा; अंगाकायावर घेण्यास संवकलेला ' केत
 कुत्रा हातुकीका । ' ' पदो नेदिं हींघयाजा ' -नुगा २१५४.
 ०सोडवण-नछी. हातघुटका काये १, २ पडा. ०सोरा-व्या

सुरा-च्या-पु पुरड्या इ० करण्याचा सांचा. ० हालवणी-खी. प्रेताशावरील एक जुना कर (त्यांच्या हात हालवण्याच्या क्रियेवरून हा कर असे). हातचा-वि. १ हाताने दिलेला; स्वाधीनचा; हाततळा; हाताने निर्मिलेली, मिळविलेली, दिलेली (वस्तु, काम, उत्पादन इ०). 'सुद्धाचे हातचें पाणी स्नानसंस्थेत चेंडें नये.' 'रोगास औषध देणें मनुष्याच्या हातचें आहे-आयुष्य पालणें नाही.' २ (अंकगणित) पूर्णांकाची बेरीज करतांना बेरजेच्या संख्येसला अंक ज्या स्थानाचा त्या स्थानी मिळविण्याकरिता वलेला अंक. (कि० येणें; रहाणें; ठेवणें). ३ लवकर हातीं येणारें; अवसानातील ४ ताऱ्यांतील; कनजांतील. म्ह० 'हातचें सोडून पळत्याचे पाटीस लागूं नये.' ० चा पाडणें-१ हातातील सोडणें. २ एखाद्यास त्याचे ताऱ्यांतील वस्तुस युक्तविणें. ० चा-पड-नोंद-वि. नोंदनेटके काम करणारा (लेखक, कारागीर). ० चा फोड-उ. फार प्रिय माणूस. तळहाताचा फोड पहा. ० चा मळ-उ. सहज घडणारी गोष्ट. 'जरळ, सोपी आणि बालिफाबोध भाषा कशी वापरावी हें म्हणजे माझ्या हाताचा मळ आहे.' -बीच. ० चा सुडा-वि. सळळ हाताचा. हातबा-उ १ (वायकी) गौरीपूजनाचे सर्गांत हळदीकुड्याने हात मिळवून आनिनेवर छाप मारणें. २ लग्नांत नवऱ्याच्या मिरवणुकीच्या मागे घराबयाचा कणकेचा दिवा. ३ घोड्याचा खरारा, खाफ करण्याचा काप्याचा पंजा. ४ काडवात मनको. ५ (कन्हाड) म्हाणवली बसविताना, मखर बांधायच्या ठिकाणी, बुक पाण्यांत शिजवून हाताने पाच उलटे पांच छुट्टे ठेवें उडविणें हातळ, हाताळ-ळु-वि. चोरण्याची संवय असलेला; चोर; भाग्य. हातळणें, हाताळणें-अकि. १ हात लावणें; चोळ-वडणें; विवडणें, २ हाताळ माणसाने वस्तु चोरणें. हातळी, हाताळी, हाताळें-कीन. १ घोड्याचा काप्या इ० चा खरारा. २ भात्याची नोडत, हातांत अडकवायची चामड्याची वादी. ३ (कर.) भाकरी. हाता-उ हातात राहिल इतका शिजव, पका (फळे, फुले इ० पाच-सहा इ० संख्येचा संघ एकेक वेळ हातांत घेऊन वाजून देवतात). हाताखालचा-वि. १ मदनीस; हाताखाली काम करणारा. २ उत्तम परिचयाचा, माहितीतील ३ हातांतील, कनज्यामधील; स्वाधीन. ४ दुय्यम, कमी दर्जाचा. हाताखाली-क्रिवि. १ सत्तेखाली; दुय्यम प्रतीत. २ स्वाधीन. ३ जातजाता; हाताखाली, सहजगत्या. 'मी आपला घोडा विकावयास नेतोच आहे, मजी असली तर हाताखाली तुमचाहि पोका नेईन आणि विरीन.' हाताचा उद्धार, मोकळा, खंडळ-वि. देणगी इ० देण्यांत सडळ. हाताचा कुदाल-वि. हस्त धोरण्यात निगुण, प्रतीण. हाताचा जड-चळकट-थंड-वि. १ चिड्ड; डगण. म्ह० हाताचा जड आणि बोटून गेव. २ मद

(देखक). हाताचा जलद-वि. काम करण्यांत चलाख हाताचा फटकळ-वि फटाफट मारणारा; मारमट. हाताचा वाण-पु. वर्षेव, पगडा, वजन पाडणारें कृत्य, गोष्ट (कि० गमावणें; दवडणें; सोडणें) हाताजोगता-वि. १ हातांत वसेल; मावेल; घरांत येईल असा. २ हात पोहोण्याजोगें. हाता-निराळा-वेगळा-वि. १ पूर्ण; पुरा; सिद्ध बेसेला; पुढा हात लावण्याची जरूरी राहिली नाही असे (काम, धंदा इ०). 'हा दुर्निवद बोज एकदा हातानिराळा झाला म्हणजे दुसरें काम घेतां येईल.' २-क्रिवि एकीकडे; वाजूस 'कामापुरती भाडीं वहावारीत ठेवा वरकड हातानिराळीं ठेवा.' हातापर्यति-की. बलात् माल वेणाऱ्याच्या हातावर रमाल टाकून गुस्तीतीनें मालाची किंमत माल वेणाऱ्याकडून अजमावतो ती पद्धत. हाताची थट्टा-खी. येंनें मारणें (पापट इ०); चापट देणें. (सोंढी पडा न०हे). हाता (ता) फळी-खी. सुदासुदी; मारामारी; कुस्ती; हातबोधी; धकाबुकी. 'मजगीं मिडे हातोकळी।' -ह १९.१४३. -क्रिवि, पडकन; चट्टिशी; तस्काळ; हातावर हात मारून. [हात+कळी] हातावरचा सेंसार-हातावरचें पोटा-उ.न. मजुरी, कामधंदा करून स्वतःचें कसेतरी पोटा भरणें (कि० करणें; चालविणें) योडया पणाराची, कटाची नोकरी करून उदरनिर्वाह हातावीतो-क्रिवि. हातोहात पहा. 'सर्वेज हातावीती पुढे जाती।' -युच. हातासन-न. हातबडी. 'अन्योपदेशाचेनि हातासनें।' -शा ६.११९. हातासरसां-क्रिवि. त्याच हातानें, प्रकारानें, तसेच; त्याच बरोबर; चालू कामांत हात लावून. 'उशी काढतो आहेस तों हातासरशीं भाडी घाल मग हात धू.' हातिणें-अकि. मारणें. -मनको. हातिचा-खी. काडवात. 'उमळोनि दिव्य तेजा हातिचा।' -शा १६.२३. हातुबसोया-वि. एक हात अंतरावरील. 'हातबसिया कळांगमा पावेंती।' -धयळे ३१ हातोणी-खी. (व.) खरकटें पाणी; हातवणी. हातोपा-हातपा पहा. हातोपात-तो-क्रिवि. एका हातातून दुसऱ्या हातात, वरचेवर; हातोहात. -शा १८.१५६. हातोरी-कि. (ना.) हातानें, साहाय्यानें. हातोचा-उ. (महातु) अंजली; ओंजळ. 'हातोचा केवि आटे अंमोनिधि।' -भाए २१७. हातोसा-उ. मदत; हातभार. (कि० देणें), हातोहात-तो-क्रिवि. १ हातचेहाती; हातोपात. २ चट्टन, मरदिशी. (कि० येणें=मारामारी करणें). 'हिवाळ्याचे दिवसात डगपर हातोहात मरते.' हातोला-हातवळा पहा. हातोळी-खी. (व.) सम. हातोपा-उ १ पाणर-हाताचा दाढा. २ पोटा पासण्याची पिढवी; खरारा. हाताळी अर्थ १ पहा. ३ माणसाच्या फणीची मूठ ४ कादिशींतील गूळ सरबड-व्याचें तुरपें. ५ (कर.) मोठी किडी. हात-खी. संवय; खोड. 'सहजपणाची ऐट आणण्याची हात हातोटी.' -महाराष्ट्रशास्त्रा, मोर्द्वर १९३६.

हातणी-न-नी—की (कु बों राजा) विहिरीच्या काटा वर वेलहाटाचे पाणी प ह्यातून पडते त्या ठिकाणी बागेल्ली उच जागा वांगवून (पाटाचे) पाणी नेण्याकरिता केलेली वाट; वेल-पाय रहाट लावावयाच्या विहिरीचे बाजूस बेंबेकडाचे टोक किंवा रुच टाकण्यासाठी केलेला चौथरा —आदिब दाची महा १५४ [स हस्त]

हातणी नी—की १ पोटा बंगर घुमता हातात घालण्याची काण्याची निहावी खरास २ खळयातील खरास, केसुणी ३ (चामरी) चामरें टोकण्याचे अवजार [स हस्त, हि हथनी]

हातमल्ली—की (मुद्दिळें) प्रतिपक्षाचा हत्ती व राजा आणि आपण हत्ती राजा व एक पक्षी रारून प्यादी करणे

हातर री—पुत्री शत्रूची मोठी चढई (गो) हातर पत्रे

हातरणें हाथरूण—अथारण ६० पहा

हाथरू—न (निवाडी) हत्ती

हातळ—की धुयावर पोखड ज्या दोरीने बांधतात ती घारी —चदगावर २८७

हाता—प (बों गो) केतकी केडडा, सोनेरेवडा, त्याचे कणीम

हातियार-येर-येस हातेर—न हत्यार पहा 'तरी मनासि करावा माव; तेथ न चवे हातिवरु.' —अभा २३ ७१५

हातुल्ल—की लाकडाचे परळ —शार ३

हातुव्यो—उडा मुळाचे लेळात अर्भून मुक होण्याचे वेळी उ-वारण्याचा धव्द धुधुपो, धुधुरवाप्रमाणे

हाने (त्या) ज—न (पोडी, गावडी) माजावर येणे काक माज (किं० करणे) पडल्या एका शिग्याकडून हातेने १

—मोडवोव १३ २१० हात्याणास येणे—माज करणे

हातेर—न (बों) वाटील कोठ ६० व्यासोत ६० मधील पुजारी किंवा रयतीनी करावयाची विणार

हात्याट-त्येर हात्यारवद्—हत्यार ६० पहा

हाथरणें हाथरूण—आथरणें ६० पहा

हाथि(ग)येर—हातियार हत्यार पहा 'हेकां होजी उमा सिले। हाथिराणि। —भाए ७६

हादकळें—नकि (ब) उचमळणें हिंदकळणें पहा

हादगा—हदगा पहा

हादरणें—हदरणें पहा 'पदराच्या वायनेमुडां बाय कांच हदय हादरायला लागत' —एक ६५

हादा—प वेरा, शरीक पाहिले हाळें पल्लपराना बदन करणाची शतक्यांची रीत हादेवरी हादलेकरी—प हांदा करणासाठी दिव्हा माथून वेल ६० हांदा कला काढे ते पल्लपर

हादाल हादालपार्यती—हादाल ६० पहा

हादी—प वागड्या —येड ३ १८३, ३, ११० [अर]

हाद(द)ळणें—उकि १ आडुळणें पहा फळें पाडण्या वाटी धाड गदगरी हादविणें २ होके देणें पुढेमागे करणें —नकि हाणें डोलणें, मोका खणें [स आदोलन] हांडुळ हिंदुळ-हिंदुळ—की होका आचका पुढें मागे करणें होकासोनी

हादीशी—की (कु) हाव लोभ —वि लोभी

हाग—उभ अनु, आणि —शार

हानजा—प (नाविक) घारी

हानात्र—प (नाविक) तिरपा साया

हानि—नी हान हाण—की १ मुक्तान, तोडा वृद्ध १ पात दुखापन, धोका उज्वस्तता, विषाड, नाश [स] म्ह० आपली हानि जगाचें हांसें ० पचक-न (ज्यो) एक कुसुहें चोरपचक पहा

हापटणें—आपणें पहा

हापा—प घाय, दमा, श्वास (किं० भरणें, टाकणें, देणें, सोडणें) [हि हापना च्व]

हापरीज—प कुराण तोंडवाड म्हणणारा मुत्तलमान [फा हापरीज]

हास—न (माण घमगरी) विरोधासाठी बघें मारून त्याच्या मागचे वातलेले जेवन

हायक—की (ब) कच्छ जात (किं० मित्रणें)

हायकणें—उकि हसकणें पहा हायका-हसका पहा

हायवड—की (ना) तोडा मुक्तान

हायडणें—कि (कु) थुरे हाकणें आंबडणें जपे २ पहा

हायरणें हायरडा—हयरणें हयरडा पहा

हायरी, हायसाण—हयरी, हयसाण पहा

हायसाहुवरी, हायसाहामरी—की स्फुरणें हुदका —किवि ओबसावोखरी [च्व]

हायळणी ये—हयाळणी ये पहा

हायसाणी—की (दावर) जोराने ओरडणें, खेडणें

हायेड—उडा (गो) खेळ घोडावेल बद्द करावयाच्या

सुपनेचा घा-र धुधुपो धुरयो [च्व]

हामी हामीदाट-री—हमी ६० पहा

हाय, हा—बहुवचनाचा फारशी प्रत्यय (हा बहुधा निर्जीव वस्तु दर्शविणाऱ्या मामाना लागतो पण मराठीत प्रादेशिक नामां

नाच लागते उदा० वेडेहाय, जिल्हेहाय, महालहाय [फा हा]

हाय—की हयात आयुष्य [अर ६६] हायत,

हायाते-हयात ६० पहा

हाय—उद्वा. १ सुखातुमशाचा उद्धार (दुःखाचा प्रतिकार होऊं लागला म्हणजे तोंडातून निघणारा. २ शरीर, मन यास दुःसह वेदना झाली असतां निघणारा सुखाकार, दुःखोद्धार; हां, चूं, कुं कडक्या, इ०. —स्त्री. (बालभाषा) तिखट, विस्तव, दिवा, तीक्ष्ण शब्द. इत इ०. [घ्य.] ० खाणें—घेणें—१ जिवांस लावून घेणें; घास्ती घेणें; घावून जाणें. २ (तापाची, खाण्याची) भीति वाटणें, घडवी घेणें. ० पतकरणें—मोकरणें—पथास्ताप करणें; चुकी-वईल दुःखोद्धार काढणें. ० सोडणें—देणें—घालणें—उसासा टाकणें. ० घालणें—घ्यास घेणें, धोसरा काढणें. हायास येणें—आणणें—जीव मट्यास घेणें; यकणें; भागणें, अशक्त करणें, दुर्दै-घोप्रत आणणें. ० दोस्त—दोस्त—दुखा—पुढा, हायदोस्त—उद्वा. [सुखलमान लोक सातुताचे पुढे हसन व हुसेन हे त्यांच्या समानंतर लवकरच लढाईत मरण पावले, म्हणून हाय ! मित्रा ! नवरदेवा ! असा दुःखोद्धार काढून माचतात त्यावरून] नाचणें, ओर-वणें; दंगल; घुमाकूळ. (कि० घालणें; माजणें; उठणें; माडणें; करणें) [हि. हाया दोस्तां दुःखा=नवरा] ० सा—वि किंवि. हायां असा; समाधानाचा, आनंदाचा उद्धार उच्चारावयाच्या स्थितीत अस-लेला; दुःखकारक स्थितीतून सुटका झाल्यामुळे सुखी झालेला. (कि० होणें). ' त्या दाटीमध्यें मासा जीव अगदीं कासावीस झाला होता, मी अंमळ बाहेर येताच हायसा झालों. ' हायसं घाटणें—आनंद, स्वस्थता घाटणें (दुःखप्रतिकारानंतर) हाय—हय—दुःखोद्धार. —स्त्री. करुणोद्धार; वेदनामुक्त विवळणी. हाया, हायाहया—हाय पहा.

हायकोर्ट—न. वरिष्ठ न्यायमंदिर. [सं.]

हायन—न. वर्ष. ' तेरा पळेई नवती माता हें हायन चव-दावें हो । '—मोठवोग ७.५१. [सं.]

हायल, हायले—वि. भयंकर. ' नेकीन हा मसेला हायेल होय. '—रा ५.१५७. [हर. हाईल]

हायवडा—उ. (व.) हव्यास.

हांयस—न. (गो.) आमिष; आविम. [सं. आमिष]

हायस्कूल—न. इंग्रजी इत्यम शिक्षणाची शाळा. [इ.]

हार—अ. (कृ.) पाशी; जवळ. ' माझ्या हार नाय. '

हार—उ. (गो.) मार; अजगर. मार पहा.

हार—स्त्री. १ सुखान; तोटा; खोटा. (कि० येणें; वसणें).

' आनंदाच्या व्यापारांत मला मोठी हार आली. ' २ पराभव, अंगार हाव येणें, लागणें (युद्ध, जुमार इ० त). (कि० येणें)

३-उ. अपहार; हरण; लूट. ४ (अंकगणित) भाजक; छेद.

[सं. इ-हारण करणें, चोरणें] ० खाणें—घेणें—जिणें—परा-

भव पावणें; मारण घेणें; तोटा सोसणें, कमी दर्जाचे आहो-असे कबूल करणें. ' त्यानें त्याचा ययायोग्य समाचार घेऊन

त्यांस हार खावयास लावले '—नाना—महादजी. ० जाणें—

कमीपणा पतकरणें; पड खाणें; पराभव पावणें; मागे राहणें.

' चलाखपणांत आम्हीं कोणत्याहि लोकांस हार जाणार नाही

अशी आमची खात्री आहे. '—वि. ० घेणें—पत्करणें—

मानणें—सुखान सोसणें. म्ह० १ हार मानली सगडा तुटला.

२ हार मानली पण सगडा मुठे=कोणीकडून तरी तेंटा मिटो.

हारीं जाणें—पराभव पावणें; पत्करणें. हारक—वि. १ हरण

करणारा; लुबाडणारा; लुटणारा. २ निवारण करणारा; नाहीसं

करणारा. उदा० पित्तहारक=वातहारक इ० (औषध) हारी

मध्ये पहा. ३ (अंकगणित) भाजक. हारजीत—स्त्री. जया-

पत्रय. ' हारजीत कोणाचे स्वाधीन नाही. ' [हारणें+जितणें]

हारणें—उक्ति. १ जिंकणें. ' म्यां त्याला १०० रुपयांस

हारले. ' २ हरणें पहा हारतणें—हरण करणें. ' मुजीचा ठेवा

हाराता. '—माए ८८ हारतलपण—न. हरवलेपण; नष्टपण;

नाहीपणा ' हें आधी तरी कायिसं हारले पण. '—अमृ ७.

१०४. हारपणें—अकि. हरवणें; हरणें पहा. हारवणें—विणें—

उकि गमावणें; घालविणें, हरविणें पहा. ० सडणें—हारसरणें—

अकि. (राजा.) पराभव कबूल करणें; हार खाणें; शरण जाणें.

हारी—स्त्री. हार; पराभव, तोटा. हार पहा. —एमा २८.६६५.

—वि. १ हारक पहा. (दुखदारी, ज्वरदारी). २ मोहक; आक-

षेक. हायें—वि. हरण करण्यास शक्य, योग्य. [सं.] हार-

सडणें—उक्ति. (राजा.) आटोक्यांत येईल इतपत कमी होणें,

करणें; समावणें; सहज करता येईल येथपर्यंत आकुंचित होणें,

करीत आणणें. [हारणें+सडणें किंवा हार=रांग, ओळ] हार-

सडीस आणणें—आटोखांत, मर्यादित आणणें; आटोपशीर

करणें (मोठा उपयोग, धंदा इ० हद्द हद्द विव्हेवाट लावून).

' एक वर्षाचे तिहिणें सुंघले आहे. सारा गोंयक झाला आहे,

एवढें हारमरीस आणून दे, मग मी सेवदास नेईन. ' हारसडीस

येणें—आवाक्यांत येणें.

हार—उ १ गळ्यांतील एक कंठा; माळ (कुलें, रत्नें

इ० ची). ' हार केंडीं साजरा. ' २ रेशमाच्या लक्ष्या एकत्र

आणून माळेसारखा करतात तो आकार. —स्त्री. ओळ; रांग;

पंक्ति. [सं] हारोद्धार—किंवि १ एका अक्षर ओळीत, एका

ओळीनें, राबेंत; मागोमाग. २ अव्याहत क्रमानें; एकामागून एक

(पडलेल्या घोटी, प्रसंग) ' त्या बायरोस हारोद्धार घार रोपा

मुजीक झाल्या. '

हार—उ मोठी बाजूची पाटी; हारा. ० डेरा—उ १

संगळावीरीचे पुजेच्या वेळीं कणकेच्या डेऱ्यांत पुरण भरून

देवीमंत्रक टेवतात तो. २ विडाहांत बसले पती बसत आल्यावर

एकावर एक तीन तपेरीं टेवून, त्यांत काय आहे म्हणून बघ;

वस्तु विचारते व वर उत्तर देतो की नवस्ताचा हार आहे, या प्रकारास हारावेरा म्हणतात. ३ (व.) वरातीबरोबर न्याल याचा धवपडील कलश; करादिवा.

हाराप-स-उ. तोडा; मुकसान; खोट. (किं. येणें; नोंणें; वसणें) [सं. न्हास]

हारिख-उ. आनंद, हर्ष. [सं. हर्ष]

हारिद्र-नि. हळदीचें; विवेक. [सं.]

हारी-छी. रांग. हारी-किवि. १ कडे, दिशेच, बाजूस. 'तो शेताहारी गेला. २ कडे; हारी; जवळ. 'त्या हारी मासे दहा व. आहेत. ३ हारअशी कडे घाव पहा. ४ जवळ; पारी. 'गांवाहारी, होंगवाहारी. 'हारेमोहरे, हारेमोहरेस हारेमोहरे-स, हान्यामोहण्यास-किवि. जवळ; आसपास; समोर; पुढें; आजूबाजूच. (नकारार्थी प्रयोग). 'म्यां एकवेळ त्या पोराच मार दिव्हा, तेव्हांपासुन तो मासे हारेमोहरेस उभा राहत नाही. 'त्याचे हारेमोहरेस दुम्ही उभे राहू नका, तो सोडा आहे.'

हाणाळ-छी. ओष, प्रवाह. 'केली हाणाळां अंधोळी.' -दुगा ४१२५.

हाड-झि-न १ इगित; हस्त; कल, २ उदया; आशय; अमिषाय; शौक (कृति, भाषण इ. चा). -वि. मनातील [सं. हारें]

हाल-उ. जलदी; त्वरा. [हि.] हालका-किवि. जल. रीनें. 'चार हजार घोडा. १ हालका धरया चालला.' -ऐणो १४ [अर. हाल=आता]

हाल-उ. आपदा; कष्ट, निवृत्तावस्था; देना; तारबळ (पडुषा अनेकवचनी प्र.). (किं. काळणें; भोगणें; सोसणें; वेणें; होणें, देणें; पाडणें; करणें) [अर. हाल्] म्ह. हाल अंस घाले की हुनें खाईना. अउपेष्टा-आपदा-छी. हाल, दुर्दशा; नानाप्रकारची संकटे; आपत्ति. ० हाल-उ. छी. दुर्दशा; हालअपेष्टा. 'हालदुबाल असेल तत्रापी हे खंणी सोदतात असा अर्थ नाही.' -ख ११४५. -वि. संकटप्रस्त; दुर्दशा असलेला. 'फोन हाल दवाल शाली.'

हाल-छी. १ निधय; दड; निघार; पण. (किं. वांघणें, सोडणें). 'मज कोणही न लगे आणीक संगती. १ राखाची महती हाल माझी. २ पैज, होड, प्रतिज्ञा; स्वर्धा; पडाभोड; वाघेठ (किं. वांघणें).

हाल-हालत पहा. 'लहर पायमालां रयतीचा हाल राहिला नाही.' -रा १८.५३.

हाल-वि. हर्षाचा. -किवि. १ सध्या; हल्लीं, वर्तमान. २ सतत; नेहमी; एकसारखें. 'हालमसल. -वाडयोमा १.१३.

[अर. हाल्] ० अंमल-उ. सध्याचें सरकार; अंमल. ० अह-चाल-हकीकत-छी. १ कैफियत. 'एणें प्रमाणें आपला हाल अहवाल खातरेची आगितां...' -रा १८.३१०. 'आमची हाल हकीकत विदित कलन...' -इऐ ५.४८. २ वर्तमान. ० खुद-ह-किवि. आहे त्या स्थितीत; ठायीचे ठायीं. 'आपण शिवाजी-बरी जातों, त्यास हालखुद ठेवितां. १' -समास ५५.

० खुसामती-वि. नेहमीं नव्यानें हाजीहाजी करणारा, खुशा-मती पडा. म्ह. 'हाल खुसामत ताजी रोटी. ० फिलाल-किवि. आतांचे आता; या क्षणीं. ० साल-न, चाड वर्ष. -किवि. या वर्षी. ० हवाल-उ. हकीकत, वर्तमान; सत्य स्थिति. 'रयतीचा हाल हवाल जाहीर केला.' -रा १८.५३. [अर.] हालीं-हालुं-किवि. सांगत, आतां -रा १.९५. [फा. हाली] हाली (हो) माजी-छी. १ सरकारी अधिकार्याची बदला-बदली; राज्यकारभारांत बदल; फरक; फेरफार. 'तुनें हालीमाजी मुळें...' -वाडयोमा १.३३५. 'आमचे दोळीत हालीमाजी होत गेम्हामुळें कायरपत्र दाखलेखोर राहिला नाही.' -रा १.३१२. २ येना; जुनें जाणें, नवें येणें. हालीहाल-किवि. या क्षणीं, आतांच, हातचे हालीं. [हि.]

हाल-उ. दिवाणखाना. 'दयाल हाल.' [ई.] हालउंडा-उ (गो.) तांदूळ, साखर इ. चें एक पकाण. [हालगो+उंडा]

हालगो-उ. आताची एक जात. [हळवा?]

हालगें-अकि. १ सरणें; डळणें; गती येणें; सरकणें. २ गडबडीत, दंगलीत, गोंधळांत असणें (देश, गांव, घर). ३ हलकणें. [हि. हालवा] हालकडी-छी. नथेंतील निवा मोत्यांची कडी, धोंव. हलकडी पहा. [हालगें+कडी]

हालचाल-छी. १ सजीव अवस्थेची दौलत किया, चेतना. २ चळवळ; चालना, उद्योग; चळवळ; चलनचलन. [हि.] हालतां नारळ-उ. हालविला असणा आतील पाणी बाज-णात नारळ. हालवींदरा-चौदरा-वेंदरा-वि. १ पांजेडा; अजागळ; मूर्ख. २ वेडगळ; हेकाड. ३ मालायक, कुच-कासाचा; नर्पसक, दुबळ मनाचा. ४ (हेटकरी.) एक शिवी. विधवा लावणारा. [हालगें+वेंदर-री; हलका+वेंदिय] हाल-विणें-छकि. सरकविणें; गति देणें; सारणें; धामधूम करणें; आग्रत करणें, वेतविणें; वेतविणें. हालवून जागा वरणें-१ आयासावे, प्रयासानें प्रवेश करणें. २ उडविणें; वेतना आणणें (साधन, सुचवून).

हालत-छी. हाल; सुस्थिति; प्राण; जोर; दम, हाल. 'मुलकांत हालत काही राहिली नाहीं.' -मदवा १.२१३. [अर. हालव]

हालपा—पु. (जुवरी) मेंढराच्या गळ्यास होणारा एक हवळा. हळवा पहा. हावा—पु. हव्यास. 'भणौनि तळौनि काढिला हावा। अमृतकर।'—कृ. ८१.

हालवं (विं)ड्या, हालबा (वे)लंडी—हळवेलंडी इ. पहा.

हालमस्त—वि. गरीब पण गर्वित. हालमस्त पहा. म्ह. हालमस्त की मालमस्त. [अ. हाल्+फा+मस्त]

हालहल—झी. गडबड; गोंळ; आरडाओरड; धिंगाणा; बेदीकी (येसांत परपक आले असता किंवा लूटमार होत असता होणारी).

हालाहल—पु. हलाहल पहा.

हालिकू—वि. नागरासंबंधी. [सं.]

हाली—कि. (महापु.) हागितेली; हाणली. 'का करुणा केली हाली।'—भाप १११. [सं. हा.]

हालीमवाली—वि. उच्चनीच; गरीब श्रीमंत. अहाली-मवाली पहा. [अ. अहाली+मवाली]

हाली हरामी—हलीहरामी पहा.

हाव्या—पु. रेडा; हव्या पहा.

हांव—जना. (गो.) मी. [सं. अहं; हिं. ई.]

हांव—पु. (गो.) मघाचे पोळें; मोहोळ.

हाव—झी. गप्प; वदता. [अ. हवा]

हाव—पु. १ कामोदीपक चेशा; नलरा; नटापडा. २ (भव) वृंगारचेशा; प्रेमकडा. ३ (भव.) हावभाव. [सं.]

हाव—झी. १ तीव्र इच्छा; ओत्सुक्य; यत्नकट आशा. (किं. भरणें; लागणें; धरणें). २ हिंसत; घमक; घाहस; दम.

'हजार रुपये खर्चीन अशी त्याची हांव आहे.' ३ तेज; प्रभा. -शर. ४ हुव्यास; लोभ. [अ. हवा=मायुष्य, वारा] • घालणें—

(काव्य) आशा धरणें. 'माजरे देखिला लेणियाचा गोळा। लावनिया गोळा हाव घाली।' हाव करणें—मिळविण्या-

साठी प्रयत्न; पावरे होणें. • मारी भरणें—होणें—अतिशय उत्सुक होणें; लोभ उत्पन्न होणें. हावेस—नै—हावें भरणें—

१ उत्प्रेक्षेने पटकणें (असामान्य, विक्षिप्त योजना). २ मन घालून पाटपुसवा करणें; जिवाटी धरणें. ३ फार महत्वाकांक्षी बनणें, होणें. ४ हृद्य पेटणें. 'तो त्यावरि उठे असे दोषेदि संगरी हाव।'—मोक्ष ४५. १४. • मारी-वि. १ लोभयुक्त;

दावरा; वाघनायुक्त. २ महत्वाकांक्षी; अति उत्साही; एखाद्या गोष्टीसाठी वेडा झालेला. (किं. होणें). हावर—टें—पु. मी. न.

अतिशय इच्छा; लोभ; हुव्यास. (किं. मुद्रणें; भरणें) हावरा, हांवारा-वि. १ अत्यंत लोभी; क्रितीहि निजाले

तरी होव असा दमनावाचा, आशाळयुक्त. २ उतावळा; इच्छा. अमरुतगोल (पु. रा. स्थित वस्तु इ. संबंधी). हावळा—वि.

हावडें—न. (क.) अतिशय कष्ट, थम. खरड पहा. (किं. काळणें). 'त्याने माझे हावडे काढले.'

हांवडुळणें—हांडळणें पहा.

हावयोर—पु. बचल्यांचे वी. -सुग्या ११३.

हावभाव—पु. भाव. १ भावनादशक अभिनय, भाव, चळवळ आणि हावकारे; आंतरभावदशक क्रिया. 'तंव नेत्रकटाक्ष हाव-भाव। दाविताना लावव.' २ नखरे; चेष्टा. ३ अनुमान; अंदाज; तर्क. (किं. बांधणें). [हाव+भाव]

हाघर—पु. मी. गव्. फोड इ. कुट्टयानंतर पुन्हा ओ घुसारा पडला जातो तो. (किं. धरणें).

हावरी—रा—झी. (क.) पांढरा तीळ.

हावळा—पु. हिरवा बाटाणा, हरभरा याचा केलेला हुरडा. हुळा पहा.

हॉवा—न. (गो.) लमाचें बन्दाह.

हावा—(प्र.) ग्हावा. [होण]

हावाय—झी. शोभा. -मनकी. [हाव+भाव]

हा (हां)वाळी—झी. (क.) १ दमा; श्वास. २ सांय. [ध्व. हां]

हावेली—झी. मोठे घर; वाडा. हवेली पहा.

हाशम—हृद्य पहा. शिवंदी. 'हाशमाकडील फडणीचीची असामी.'—बाहदुवा २१७.

हाशा-शी, हांशा-शी—पु. मी. हशियाहशी; बारतोही; एक झाड. पाने चार मोठे रुंदा व लवट असून; फळ थोराएवढे असून मुळापासून पिचळा रंग होतो -वयु ६ ३८.

हाशा-हासीया—पु. वस्त्राची दशी; किनार. [अ. हाशिया]

हाशीखुशी, हाशीखेळी—हशीखशी पहा.

हाशी (सी)ल—न. १ हशील पहा. २ फायदा; नफा [अ. हाशील] • करणें—(उप) गमविणें; घालविणें.

हास—झी. (क.) यत्नयोजनेची घरी, हासळी.

हास—पु. हास्य; हसणें. [सं.] हासणें—हसणें पहा.

हासी—झी. हँस. उपहास. 'अशी हिरे प्रीत वाढल किती जवळ न होय हासी।'—सदा १०. हासीन (रा)णें—न. कि. (हास्य) हसणें 'तेन्हेळीं विक्षिप्तमुने हासीनकी।'—विशु १५०. हासैं-हसैं पहा. हास्य न १ हंसा. हसैं. २ आनंदाचे हंसे; धोखाडी भावना. ३ अपात्रांपैकी एक राव. ४ यश; उपहास. ५ विनोद;

मौख. हास्याचे कारा प्रकाश-सिमत, दमित, हास्य, अश्वत्थ.

हास्यक—न. हास्याचा कारणोद्भूत होणारी गोष्ट; विनोदविषय;

हास्यकारण (इ) हसला प्रसिद्ध - हास्यविनोद
मोमाबा, प्र ६. [स] ०कारक-व १ हसे उत्पन्न करणारे
२ उपहासास्पद ०मुख-चदन-वि १ नेहमी हसरा, हसत
मुख, हस या तोंडाचा, आनंदी २ विशेषप्रसंगी हास्ययुक्त वदन
ज्याचे झाले आहे असा ०रस-उ नवखातील पाचवा रस,
हास्य-हासणे हास्यास्पद-वि हसण्यासारखे, उपहास-यहा
याचा विषय होण्याजोगें

हासडणें, हासडा, हासणें, हासडा, हासळी, हास
हासे-हसणें इ० पहा

हासाबाजी-की हसाबाजी पहा

हासिया-की किनार हासा पहा - ऐटि १.१४ [अर
हासिया]

हासेगडू-उ एक जातीचा गडू

हाहा-उदा पु खोश्रा, अरेरी, हाय, हाया 'हाहा हाहा!
ऐवें म्हणताच हतछाप बळ पळालें हो।' - मोभीम ११ ११६
[ध्व] ०कार-हाहा कार, हाहाकार-उ १ मोठा शोक,
विलाप 'चोहोंकडे पाण्याचा हाहाकार पडला' २ एखाद्या पदा
यांचा अभाव, हाहाटी पडणें

हाहा-उदा यांचा खबरदारी मागें सरा असें बजावणारा
उद्गार (कि० म्हणणें, करणें) [ध्व] ०म्हणता-म्हणेतों-किवि
हातचेहातीं, चढदिशीं, त्वरेतें, चडून 'संविभ्रमुषित प्राज्ञण
हाहा म्हणताहि वाडिल्या ताटी।' - श्रीकृष्ण ८६१२.

हा ह हा ह-कीन १ भय सावधान, जाणतपणा इ०
सांगण्यासाठी काढलेला उद्गार साकरणें, ह करणें इ० २ तळमळ,
विचळणें ३ काहू, साशक्तता, अनिश्चितपणा [ध्व]

हाहाकार-उ छार [ध्व]

हाहाट-उ ओरड, आक्रोश 'मुक्या नाहीं भरे मुकुट।
तों ऐकें बरे करी निहाट। न बळे रडे करी हाहाट ते खटपट
वाडगी।' - एमा २१ २२८ [ध्व आटाआट]

हाळ-की १ हारा, दोपळी २ (त्यावरून) विक्रीचे
जिस्त घडून परगावी जाणें किंवा खेरोखेडी विक्री करीत हिडणें
उदा० हाळी जाणें-चालणें-निघणें ३ (असा तऱ्हेनं किंवा
क्याचा माल, जिस्त ४ या मालाचा विक्रीचा पैका, नफा
०याजार-उ माल घेऊन खेरोखेडी विकत हिडणें (कि०
करणें)

हाळ-की लागड करताना जमीनीतून काढलेल्या किंवा
पूर्वी असलेल्या झऱ्याची लुग

हाळ-उ १ घरासाठी बांधलेला पाण्याचा मोठा होद,
टाकी २ लोख व खोल घर हावट खोल घूल, विस्तवाची
साई प्यापट्टीचे दिवशी सरोयाचा तोंडळ बालू असता त्याचे

भक्ष ज्या वस्तूत घालत जातात तो विस्व, साई आहार-ळ
पहा ३ (कर्ना) डोंगरावरून वाहणारा ओढा, झरा त्याचे वन
रेंजें खडबडीत पान ०करी-उ हाळात मोटवें पाणी भरणारा
माणूस

हाळ-उ नाच [का हाळ] ०करणें-(क) गमावणें,
सघळणें

हाळजणें-अकि (माण व) बाळत होणें

हाळदुळी-की हळद-हळदुळी पहा

हाळी-की (महाउ) एक प्रकारची पळी 'हाळीया
पाळीया।' - सिदातसून

हाळी-की (कु) हांक, आरोळी

हाळीज-स-न (व) नागराची धुस, आडवी दांडी,
हसाड [स. हलज]

हाळीय-न अहाळीय (घा-य) पहा

हाळोपाल-किवि (व) आसपास, जवळ, शेजारी

[आळी दि का दळळी+पळळी]

हि-न देखील, भाणखी [स अवि२]

टिक-की (व) थाण

टिकड्या-छा-एरे, हिस्डणें, टिकडील टिकडून,
टिकडनटिकडन, टिकडे, टिकडेतिक्डे-इकड्या इ०
पहा

टिकणें-वकि (अशोल) सभोग करणें

टिकणें-वकि (राजा तिरस्कारार्थी) खानें, मोदणा
भरणें

टिकमत-की १ शडाणपण, पातुर्य २ कावा, मसलत,
आडू सुकि [अर टिकमत्] टिकमतो-त्या-वि १ शडाणा,
हुपरी, कसवी, हुयार २ कावेबाज, तबाड

टिका टिके(टिके)छोर-हेका, टिकछोर पहा.

टिकाती-की (क) अयोग्य खोटी सवय, अहचण
दाखविणें, फालतू कारण, तकार, भाडफाटे टिकाती-त्या,
टिकात्याछोर-वि सवरी सांगणारा, भाडफाट भाणणारा,
तकारी करणारा [अर टिकायत्]

टिकायत-की कथा, गोष्ट, कहाणी [अर टिकायत्]

टिकायती-की पार रडान्यापयंत ओढलेली रप (पूर्वीच्या
लिहण्यात) रप पहा -वि १ टिकाती पहा २ गोष्टी
सांगणारा

टिहण्यती-की दुर्मिष्ट दाखि 'ट्यांक्या कयाळी
भापली टिहण्यती' - खेड्यातील स्वभाववि० १८ [टिहण्यती
या वैदिक मंत्रावरून अणानीपणें बनविलेला चुकीचा अर्थ]

टिहण-की उचरी [स]

हिक्का—उ हेका पढा.

हिग—उ. भति उम वागाचा एक चीक. हा मयाला, फोडणो इ० त घालतात. [सं. हिगु] ० लावणें-लावून विचारणें-मानणें-मोजणें- (नकारार्थी प्रयोग) मानणें आदर देणे; महत्त्व देणें (हिग मद्या अर्थ्याने महत्त्वाच्या पदार्थांचे वापरतात, यावरून) ० हणें-रोम इ० नीं जिनगे; रोडावत आणें; पिचत पडणें. हिगडा-उ १ ह्मण्य प्रसाराचा हिग, वाईट हिग २ (निंदा) हिगः हिगणें वाकणें-अकि. १ (पदार्थांचे प्रथम हिग लावून मग फोडणी देतात त्यावरून लक्षणेने-नकारार्थी प्रयोग करून) करावयाचे दृश्य अगुं अचणें, आरंभहि नसणें. 'अशून दोत हिगलें माहीं वाकणें माहीं; इतक्यात पुढी काय म्हणून केली ' 'रोजगा राचा छिडाणा माहीं अशून हिगला माहीं वाकला माहीं ' २ (सौमन्योन) वाकणें पढा. ३ दोत भागवणे. ४ अजरावून बरे होऊ लागणे. [हिग+शाक] हिगट्ट-धूप-उ भव. जेव्हा होणारा सगाराचा निरकोळ खरे (विशुद्ध. देवधर्म, जेवण-खाण इ० वा) (कि० जाणें; उडणें; खरवणें) (पैसा कमा उडतो हें दाखवितावा वापरतात) ' हिगट्टास-तुप.याली-पारी-त्याने सर्व संपत्ति उडविली. ' हिगरहू-कड-न. हिग खात्यामुळे मगावर उडणारे बंड; हिगुडें हिगवणी-न हिग लावलेले पाणी. हिगाचा अंगारा-उ वाळंतिणीचे पाचवे व सहावे दिवशी हिग व हळद पाण्यात काढून वाळंतिणीत व घरातील मुलांच्याकाम वापरतात तो अंगारा हिगाचा खडा-उ १ एखादी घासदायक, निष्कारण फाटे फोडणारी व्यक्ती, बन्धु २ गडबड्या, सल्लू माणूस हिगाचा घास-उ संशति, दाकि, अधिकार इ० माहीं होऊन मागे राहिलेला निश्चल लौकिक, काप गेले, ओकें राहिली या अर्था इट्ट० हिग गेला पण हिगाचा घास राहिला. हिगाचें पोतें-न वरील लौकिकवान व्यक्ती हिगा-लोण्याचा-वि (ना) अक्षय व वाजूक प्रकृतीचा हिगाएक-न सुंड, मिरे, पिंपळी, ओवा, सेंधव, जिरे, दाहाजिरे व हिग या आठ औषधांचे समभाग चुंग हें जटरामि प्रदीप्त करते [हिग+अटक] हिगु-उ हिग व त्याचें झाड [सं] हिगुनिर्यास-उ हिग टिगुडें-हिग हें पहा

हिग—क्रि. (व कुणवाऊ) इकडे हणे, हिगे पहा [का. ई-होणे]

हिगण-णा-णी, हिगणवेट-टी—उ ही एक झाड ' कणतक आणि वामूड. हिगण आणि मर्यागर । ' [सं ईंधुदी] हिगणवेट-मिडा-न उ वरील झाडाचें फळ. यात बंडुकीची घाणे. ७ ३

दास मरून आपटणार इ० करतात हिगणमूड-न. हिगणीचें मूड.

हिगणें-न. (राजा.) एक प्रकारचे वायूचें शिपतर.

हिगरावांगर—झी. (व) (लहान मुलाची) सोबा सोबी; भाडण; तंटा

हिगलाट—न. (कु) हिगहं पडा. घडा, चामरीळ.

हिगा—उ (माण.) एफ किडा; मुंगा हिगे पडणें- (माण) वात्रोक्ता निरावर लहान किडे पडणें.

हिगारी—झी (माण.) रंगीचे पीक; याचे उलट मुगारी [वा. हिगु, हिडे-माणे]

हिगुल-गूळ, हिगोळ हिगळक-हिगुळक—उ पारा व गंधक यांचे एक मिश्रण, पाण्याची असोविन धातु [सं. हिगुल] हिगळी लाख-झी हिगूळ मिमळलेली लाख.

हिगुळी-वि हिगुळासंबंधी (रंग, रसायन, पारा इ०)

हिगू (गो) दाखविणें—अकि चकविणें; पसविणें; चोंदी देणें हिगा तिगो मी डाळाडाळ, चालवकल.

हिगे-ये—क्रि. १ (अशिष्ट) हंगे, इकडे, घेणे. २ माता. [का होगे=मते, दातकरें !] ० तिगे-न १ (इन्ड-तिरडे) अंगरव व डाळाडाळीचे भाषण, डोलशटोलव (कि० वरणें, लागणें, माडणें, चालवणें, म्हणणें). —क्रि. १ असबड पणें, दुटप्पीपणानें २ अजमास, मरासरी, उणेंपुं (कि० म्हणणें; योलणें, वरणें).

हिचक, हिचका, हिचकाविणें, हिचडणें हिचडा—हिचकणे इ० पहा

हिचण—उ वन्य पशूंचा सुडा, दास.

हिचमिचणें—अकि (कसे तरी, मोठ्या कष्टानें), बोधा वितावा घेणे, थोडेसे हातपाय हालविणें; चलनचलन करणें, हातपाय लावून अग ओरळें करणें; इकडे तिकडे हलणें. ' या दाटीत कसें घसावें, अंमळ हिचमिचेन म्दळले तर जागा माहीं ' [च दिन्+मिन्]

हिचुटा—वि हिचुटा; हिमटा; हिचुटा पहा. [होन+चुटा (पुढा)]

हिजड (१) णें—अकि (व) रागानें अंगावर वमकून जाणें, रागावणे ' तो माझ्यावर फार हिजडला. '

हिजडा—उ १ पुढवेवपारी नपुंसक; पंड, यांची निशिट जान २ (ल) विरह, वीम-स हावभाव, भाषण करणारा माणूस ३ नि सत्त, दुबळा, पौष्टहीन माणूस कही हिजडे श्रीवेपान गावात दरसाल गरीब श्रीमताकडून पैसा उकळतात त्यास वतनदार हिजडे म्हणतात हिजडी-झी. श्रीवेवपारी नपुंसक. हिजडे-न हिजडा-हिजडी यास सामान्यत म्हण-

तात उहू- (गो) हिजरापांनी जाहने, मुसपांनी खावचे=पहिले
मिलवारे दुस-याने खावे

हिजरा-रा. हिजरी साल—पुर्वीग एक भाषी बरी,
मुहम्मद पैगंबर मरला साइन मर्दने ६६ गला हया दिवसापासुन
म्हजरा १६ जुलै ६० स० १९२२ पासुन मुस हानिया सार
[अर हिजरा=न-न-याग] हिजरी-वि हिजरासकधी हिज
रात-भी सामुदायिक वारसाग

हिजने करणे—(व) उपहास करणे
हिजगा—नि (व) मनाबा इजा, धुन सुदीपा
हिजगेपणा-उ हलकेपणा

हिज-उ (गो) गुलाबा कडव
हिजक—भी पिरत, जाते सातोळ टापीची बटोळी खाव,
घोर

हिजगा—उ १ छादिश, लहरी माणुप २ भगव्या उगाव
माणुप उहू- १ हिजगाची क्वाळी गाय आणि खाजारा
बासक अजयाला जाय २ कडमनी फी, उगाळ माणुप ३
आळशी दुर्बोधक असलेला गडपसिद्ध माणुप अनकडवनी
व माई या लक्ष्मणाबाबत उपयोग उदा- 'हिजगेभाई मिळाने
जागि मसलत विरहनी' हिजगेचार-उ भव स्वीर वतन,
गळी वतणुक

हिजणे—अकि भटकणे, किरणे भ्रमण करणे [स हिजन]
हिजणगरी-उ अर सगीब इफ्तिकारे भटकणे उद्योग सोहन
भगवी मारणे उत इक्या (कि०) करणे लागणे । हिजने-
वारा] हिजन-न फेरी भरी भ्रमण हिजण्या हिज
किण्या नि १ भगव्या प्रभासी व (ल) उत्रवी उडन
उडत असले या गिडग्या हिज्या गिडग्याची विमत
मोजू लागल्यास काहीचिदी नार्हो ' -लेवा [हिजणे+किरणे]
हिजये मुडावे-न सीधेयात्रा करणे व सत्यास वेगे ' नरगे
हिजने सुधावे काही । साधनाची आटाभाटी । ' [हिजने-
सुडणे]

हिजरा-शी-सा—वि पागेरडा, किलसकणा, ओंगळ,
बीमलस, हिडीस (व्यक्ति, वस्तु इ०) [स हिज=मिळारणे
हिडीस] हिडसणे उकि धिकाणे अपमान करणे विडवना
करणे कपटाप्रमाणे लेखने हिडीसहिडीस करणे हिडमा
विणे-अकि १ मिडकारण, धुडकाविणे २ धाण करणे, मळ
विग मिडविधीत करणे (भाडी इ०) ' भाडी सारी हिडमा
वून टाळीं की हो वग्याने ' हिडी (ड) स न उलोवडा
पाण काहरे -वि हिड्या पडा [स हिड] हिडास-
पि (फि) डाल-न अनायाची लुळनेची बाणणुक -किवि
धिकाळन, धुडक वून, तिरस्काराने (कि०) करणे]

हिडळणे—अकि दुसऱ्याला, दिवमिळणे, हिडळणे पडा
[ध्व]

हिडा (डो) डा—उ हिरोळा पडा
हिडिबा—भी इक्या पडा
हिडार—न (व) सगानील ठेकळे पोण्याचे एक औत
[वा हे=वेळूळ]

हिडाल—उ गाढवांनील एक राग [स हिडोड]
हिण-णे—न होग पडा [स होन] हिणकस-इट-
वट-कसा-वि होगकस इ० पडा हिणयणा हिणावणी-
भी कमी काणे, हिण वणे मानसकणा ० घणे-विणे हिणा
(प्या) (घा) मिणे-अकि १ दोष अपराध २ इ० दाखवून
मनवड्या करणे, होनवणा काढून लावविणे २ कमी करणे,
उपश्रवणे (गो) हिणमुचे ' पौ पडावे का साग । हिणा
वनी जे । ' -सा १० ३८८ हिणगर-उ १ (वर) प्रथम
रत्नावा, विम्वर नवनेत्र नवरेव २ होगवर पडा हिणसुडा-
उ (व) घडा -नि (व) पार धमनला, सकेला
(कि०) हाणे हिगाव-पा उ पगीती, लाज हलकेपणा
' ते अनाधरग जाईव । हिणका अना घरेल । ' -सा २ ९७७

हिणगे—न (वी) बावूची एक प्रकारची डोली
हिण-न लाग, कल्याण वरवणा फायदा (कि०) घोषणे)
-नि १ उरगुक फायद्याने योग्य रास्त [स] उहू
(व) हिणची हिणकार अन जमाची पजोतमोर (तुनला
उदेघर) ० इट-वि कल्याणसारक फायदेशीर ० मूज न
१ वरवचे वरवणाची मोठ ' शाय वचन सलण्याम नवळा
कितो ह्या दितमुता । ' -अकला २ भावण्या मनातील मोठ,
मुप मोठ, कानमोठ (कि०) सांगणे, बोलणे, राखणे ' माइया
अविचे दितगुन सारे डाउळ कृणाला । -सोमर [दित+गुण]
० दितक-नि १ कल्याण वितणारा हिणगु २ सार्वजनिक सधेस
विशिष्ट वक्रम (वणेनी) वेणारा समाघर (इ) विपथायसर
० मुद्धि-नि दित वितणारा, करणारा ० श्रांउ-वि अकल्याण,
अदित करणारा, हिताच्या भ क वणारा ' मुलास खरदांडल इडून
चावणी दिपा लावात नार्हो अशा बाप स दितगुन म्हण वें । '
-बायबळ प्रायशे १३ २४ ० घादो-वि कल्याणाची मांश सळा
सागणारा ० संवड उ १ दितसाडी यणारा सवध २ मैत्री,
सनेखा हितानेपण न कल्याण घोषणे हिताळ-ळा-
ळ वि हिणकती उरकार कती ' हिण कर मे हिताळे, अर
दित शेर ये घोळळ . दितकती हिताळ अनदित कती ओढाळ '
हिचेळु हिनेपा नि कल्याण इन्डगारा दितचितक
हितोपदृश उ कल्याणकारक सळा हितोपदेशी-वि असा
सळा वणार

दिनचा, दिनपर्यंत, दिनवर, दिवून—इथचा, एथचा
३० पदा

हिताळ—उ एक प्रकारचे रज्जरीचे माद

हिंद—उ १ हिंदुस्थान वसा 'हा हिंदू देश माझा.' २ या देशातील लोक (हिंदु आणि मुसलमान) [स मित्र-मित्र अर सिंग का हिंदू] • घाता हिंदी-मि १ हिंदू हिंदुस्थाने सगरी 'दिनो स्वराज्य' २ हिंदी हिंदी-स्त्री उत्तर हिंदू स्थानातल्या लोकांची भाषा -मि हिंदुस्थानचा हिंदू-दू-उ भारतवासील परंपरागत समासनाममाध्यायी, त्या धर्मातील व्यक्ति हिंदुस्थान-पुन १ हिंदूचा देश सवे भारतवर्ष २ समोतर अथवा उतर हिंदुस्थान हिंदुस्थान सरकार-न हिंदूच नसा राज्यकारभार पाहणारी संस्था, राज्यनेतृ जनमल-इन-शेसित हिंदुस्थानी-स्त्री ऊर्ध्वाभा ऊर्ध्वमित्रि हिंदी भाषा -मि हिंदुस्थानवर्षी

हिंदूळणे हिंदूळणे-उक्ति हुचमळणे, हिंदूळणे, हेल काच लागे देणे [स दिन]

हिंदूग-न हिंदूग हिंदूगान—न १ नेम मारण्यासाठी कलेल विद्द ह्दय २ आणीशाणीची वेळ ३ नेम (कि-घणे, वाघणे) दिनग पडा [स दिन]

हिंदूग-न हिंदूग-न—न १ पुकि, चापुर्ष, विद्वान पदा २ (ना) सिद्धवण

हिंदूहिंदूगे—नक्ति विविधीत होणे (फड, गडू ६०) [प] हिंदूहिंदूत हिंदूहिंदू-मि विविधीत घालेग

हिंदूळा हिंदूळ हिंदूळा—उ १ पाळगा कोषाळा, सोपाळा २ होडा दिसका धका ३ एक राग यात पडून तीव्र गावा; तीव्र म यम तीव्र येवन तीव्र निशद हे स्वर लागतात जातो ओडून-ओडून वादो येवन सवादी गाधार वेळ राजीचा कोषा प्रहर [स हिंदूळ] हिंदूळाळणे-सक्ति हालविणे 'म्या हिंदूळाळला कैलास' -वैसीस ४९३

हिंदूगान—न (व घाटी) नम हिंदूग पडा

हिंदूसुदा—मि हिंदुसुपेळा -मनसो

हिंदुटा-पूट-पुग—मि (काव्य) खिन्न सेतुयुक्त कठी बहु हिंदुगे होईजे मायपोरी. -मनाच खोक २०, -सुगा ८३३ -स्त्री सुनय शर (सादि-अद्वय) ३ [हीन=आकृषित+उ=ओठ तुलं अर हम्म=चिना]

हिंफाजत—स्त्री १ सरक्षण 'पणचरुचे डिपाजती करिता अगोशर नवावांनी निनावावा अमोल यास पाठविले' -रा ५११९ २ आश्रय 'सिद्धी अवतुला बंदसच दिफा जतीस जात होता' -रा ५९१ [अर हिंफाजत]

हिंन—न १ पुके २ बर्के ३ थडी, घडपणा, गाटा (हवा, घाटीर गाटा) ४ होच सरदी ५ (-पुन) औषधी पत्राचे मित्र घालून त्याचे ध्यावयाचे पाणी ६ घड पदा-चांचा सरदी -उ १ चड २ हिमत्रय पर्यंत ३ चदनाचे साड ४ कापर ६० -मि घड [स] • फर-उ चड

• केदार-उ हिमालयातील केदारायम, यदिकायम 'त्या दोघी माताविनी' वाग तप कडे हिमकदारी । तरीच माडीवरी श्रीहरी । रात्रदिनस खेळतसे । -ह ५ ८४ • गिरी-उ १ धुव प्रदेशातील वफाचे डोंगर पुढे पुढे ४ समुद्रान वहात येतात २ हिमालय • उजर-उ हिंनाप, शेवटउजर • तेल न मारळाच्या रसावर घडोव्या दिवनात येणारा मळमळाराचा घाट तज मळमळ्या शीवर गुगुनारी अमने • नग-यंत-घान-उ हिमालय पर्यंत • नगज्या-स्त्री पार्वती • भानु हिमालय-उ चड • घान-मि घड गाग, बर्कपय • घुन-उ (मुगाळ) ज्या उजवीवर नहाई बर्के असते ती उनी अथवा असा प्रदेश दगडिगारी भौगोलिक वेधा हिमाचल हिमाद्रा हिमालय-उ १ भरतवर्षाच्या उत्तर सीमेवारा प्रचल पर्वत २ (स) अजय डीग 'बुक्काचा दिमालय' हिंदू-मि घडीचे वफा

हिमकरणी—मि (य) हिमग, कृग [स हीन+क-कर]

हिमजी—उ सुवारी हिंदा -सुव्या १०३

हिमट हिमटताड्या—मि हिंगुग खिन्न [स हिम]

हिमडा-डा उद्या—मि निवडू, हण [हिमडाण उ (गो) वज्रपणा]

हिमगी काढून रडणे—(क) ओकणावोकाशी रडणे [होय = ही । अस ५३०]

हिमत हिमत—स्त्री १ घाट, धैर्य शौर्य 'सर्वांची जावे, हिमत-मर्दानपण मजला ठाऊक आडत पानपनवर माऊन टाकून घालेत -स १४८१, -मराभा १३ २ निमड हिंया, उ साह उमेद धनक अवसान [अर हिम्मा] उडू-हिम्मा मर्दा तर सदत खुदा • हरेणे-धैर्य, अवधान, उसाड ६० नाहोसा हागे गडबडणे हिम्मतदार, हिम्मतो हिम्मतोचा-मि पाडशी धैर्यावान् निघण्या लातोवा • चहादर-मि १ द्या, वीर २ एक पदवी -स्वप १३२

हिमसाण—उ (क) मासुडीची घाण

हिम(सू)ळ—मि १ येवच नि वरच पाणच 'तापवून निरविनेले गाठ पाणीहि हिमळ लागते' २ धोवट [हीनयळ]

६० टाळ्यामागीं) २ पिरोष, हरकन ३ हला हरकन पहा [अर] हिस्लेवाज-वि छट, दगेखोर, हरकत्या

हिल्हारी-ली आरोळी, हाक हुडह पहा 'एकवि हिजारी करा म्हणती। -निगा ४८ [प्य]

हिंव-न १ यशी, वस्तु दवा यांतील गारवा, गारटा २ गिरशिरी, सरी ३ हिंवताप ४ यशीच्या षड्भाष्याने खराव हाकेने पोक. (किं जाण, निरण) [स हिम] ०७२-ताप-पु थंडीचा ताप, हिमस्वर हिंडणे हिरणे-भकि यशीने कुडकुडणे, हुडहुडी भरणे, गारटणे कापणे 'एका उभ्यावि प्राण मेले। चागाचे दात येसले। बिदराचे दादुले। दिंवताती।' -हा १ ११५

हिंडडी-ली (ने) यशीची हुडहुडी हिंवत हिंवत उभीय-पुली १ दिवाळपत नागून पावसाळ्यापर्यंत यशीच ठेवलेली पत्र जमीन 'हें तरना दिंवताकड टाकलें' २ (दागी) एवढेच पत्र टाकून पडिल्या हंगामात लग्नवडीत माणलेली माळजमीन हिंड ताची नांगरणी-ली वील जमीनीची नागवट हिंडगाढ-न (निष्कारण) दिंवत. दिवसाचा-पु (४) हिंडाळा हिंडली-ली यशी 'हिंडली जैती जागिके। दिवो नेदी नित्राव।' -हा १० ७७९ हिंडशी-ली (४) यशी हिंडशी पटक-ली (४) काळजी नसणे हिंडस-ली १ (ने) सदै हवा २ शीतलुवार, -वि (४) यशगार हिंडसणे-भकि १ यशीची, सरीची बाधा होणे २ (ल) निराश होणे, दिगुण, म्लान-मल्ल होणे, विजणे, लत्ताद्वीनहोणे हिंडसार-वि १ यश सदै (पाणी हवा इ०) २ रागीट नसलेला, सोम्य (माणुष) हिंडसाण-ली सदै हाकेल्या व विवरेलेल्या वस्तुची घाण [दिव+पाण] हिंवाडी-हिंवडी पहा हिंवारें न दिंवताप. 'जलसोस आणि हिंवारें।' -हा ३ ९ २९ हिंवाळा-ळी-पुली यशीचा जलु

हिंवर-पु एक मोठे कागरी माड उडू. हिंवर तरुनी शीतल छाया=पुसकाच्या हातीं पत्रिनी, सुजावरची पोळी याप्रमाणे निहयथागी, निपिड (दिवराच्या छायेत वस्तु नेय असा सकेत बाहे)

हिंवळणे, हिंवळायणे हिंवाळणे-भकि दिवळणे पहा हिंवळाण-ली (गे) मासडीची घाण हिंवावच-भकि (गे) पवारणे, वाळणे हिंवाळे-न (क) विन विपारी साप बघाळें पहा

हिंदो (दा) य-पु १ अक गाकड, व्यावहारिक जमा खाचने, आवकजावकाचे गणित गणती, मापन, राख्याकल २ गणना; अक्षगणिताप्रमाणे मेळ पहाणे ३ गणित करून एकम निश्चित करणे, गणितांने निपाळेगी रहस्य ४ कापडावर छिपेलेला जमाचार्य, कर्ज, खर्च इ० ये टिपण ५ जमा-उडण

खर्चोनील एसादी बाब (किं धरणे) ६ (ल) सरळगणा, -याभीपणा, न्याय, धाजरी रीत, सरळ मार्ग ७ (ल) पवां, मंदस्व, लोकिक [अर हिम(सा) २] ० किनेध-डिरोव-पु सामान्यपणे जमाखच, जमाखवाचे कागद इ०, गणित हिंदो (दो) यी-वि १ हिंवाच, गणित, जमाखच यासयशी २ हिंदोबाबे कामात बाकवगार, कुशल, दस्त, व्यवस्थित, सरळ ३ न्याय्य, योग्य, शास्त बरोबर ४ चोख, व्यवस्थित (माणुष) ५ काढकोर, पैत पै हिंवाच वेणापणारा

हिस-ली (४) कदर, मान (किं वाटणे, मानणे). [अर हिस्स]

हिसकणे-भकि १ जोरांने, हाय्याने ओढून घेणे, हाटणे, हिंसणे, जबरदस्तीने घेणे २ (ल) उपर्ये उठ-ळणे, हासणे (पैसा इ०) ३ फिचकडविणे, निगडविणे (काम, योजना, मतलप) [स हिक्कपण १ हि दिवकना] हिंसकणी-ली दिवडा, हाटका, हिंसणे पहा हिंसना-पु. १ दिवकणी, हाय्याने ओढणे व त्यापासून झालेली दिवति (किं दणे, वसणे) २ अकरित बघलेला सडाका, बागडा, सवाटा, नाचडा, हिंसा आणि त्यापासून उद्भूतलेला प्रस, होणारा परिश्रम. ३ (ल) (चाल काम, धरा) एकमेव अंद पळणे, विन घेणे, दूट घेणे, विन, अथळ्या ४ (ल) निष्कड व दगदगोचा प्रसात खेप, हलपाटा [हि] हिंस कावणी-ली जोरांने ओढून घेणे हिंसणी हिंसकाविम-भकि दिवडणे, जोरांने ओढून घेणे, अन्यायाने व घडाने घेणे, घडछावडे हिंसताहि (कि) सक्त-ली (अनेकानी केलेली) ओढाताण, हागव ओढाओढी हिंसडणे-भकि दिवडणे, दिवडा देणे हिंपडा-डो-पुली दिवडा, हाटका हि(हि)सणे-भकि (पाडा) खेळाळणे [स ह्य ध्व] हिंसायण-न खेळाळणे 'बाज करितो हिंसाण।' -मोता १ ४८४

हिंसणे-भकि (कान्य) हिंसा करणे, इजा करणे डार मारणे, खून करणे [स हिंशन] हिंसक, हिंस-वि १ चुनी इत्यारी, पातक २ (ल) झूर, उप, भयकर (व्याघ्र सिंहादि प्राणी) हिंसा-ली. १ हाथा, खून; डार मारणे २ इजा, पीडा, दुखापत हिंसेचे तीन प्रकार-मायसिक (द्वेष, मत्सर इ०), धांदिक (शिव्या, हाप), धारीरिक (बघ खून) [स] हिंवाळु-वि हिंवक पहा

हिंवाट(हिं)सळणे-भकि १ उसळणे, उसळी लागणे, हेंदळून सांठणे (माढ्यातील पातळ पदार्थ) २ (ल) मर पाव, वेकाम पळणे, उषळणे (पोडा, वेत) ३ शितोडे

हिस(सा)ळा—उ. कपसावर पडणारा एक रोग. 'हिसा-ळा'ने मेज दोत. —पद्या २३.१२८.

हिसा—हिस्मा पदा.

हिसा—वि. बंडगार (पाणी, वस्तु). हिंवसा पदा. [दिव]

हिसाडणें, हिसाडा—डी—हिसवणे इ० पदा.

हिनाय, हिसाचकिताय, हिसायां—हिसेय इ० पदा. 'त्याचा हिसाय काय धरावा.' —मराचिथोसा ४३. 'ऐसे हिसाबीहिनायो असतो.' —रा १५.२६.

हिमार—पु. हिमा; गड. 'यज्ञानय कारकुनानी हिमार जावळी.' —रा २०.१५५. [अर. हिसार]

हिसेमिरे—न. (संजा.) केंकोळ. [हिरेमिरे]

हिंर—हिसवें पदा.

हिस्सा—उ. बाटा; भाग; अंश; पाती. [अर. हिस्सा]

हिस्सेदार—रसोद—बी. १ (गणित) बाटाव्याचें हस्य व बाटेव्याची संख्या हेच भाग्यमाजक मानून प्रेराशिष्टाच्या रीतीने विभाग करण्याचा प्रकार. (कि० चालणे). २ हिसेवांने काढलेला बाटा; पाती. (कि० येणें; वसणें). 'मशारानिले चाच्या विषयमानाची हिसेरीची हिसेरतीद वेढवयाच्या अज मासे निवडून पाठविली आहे.' —पद्या १२. [फा. हिस्सा+रस] हिस्सेदार—वि. पातीदार; भागीदार; बाटेला; बाटेरी [फा हिस्सा+दार]

हिदिहि—बी. चपडास; फिरीफिरी. —क्रि. निंदाची कुत्सित, हसण्याच्या आवाजाचें अनुकरण करून. [ध्व.]

हिळणें, हिळणेंमिळणें—नक्रि. पडणीस येणें; वड्यांत येणें; रुडणें; भाणसाळणें. [मिळणें द्वि.; द्वि. हिलाना]

हिळभर—न. (वे) नागटाची मूड. [सं. हळ]

ही—अ. १ देखील; सुद्धा २ तयेंच; आणखी. द्वि पदा.

हीट—न. (गो.) ताडळाच्या पिडाचें एक पत्राज. [कां. रडू=पीट; तुल सं पिठ]

हीड—बी. (कों.) पडचण.

हीण—न—न. १ हलक्या प्रतीची घातू. २ (ल.) धुता; हलकटपणा. ३ (दिगवाद्यायोगें) बंध्य. दोष; उणीव —वि १ धुद; हलक; नीच. २ उगा; रहित; हीन पदा ३ कमी प्रतीचा; गीण. [सं हीन] म्हू० रीण पिटेल पण हीण फिरणार नाही. •काट-ऊस-वट-वसां-वि १ मेम खोचें; मिश्रित. २ आत हीण (कमी भिमतीउट घातू) पडून कमी भिमतीचें बनविलेले ३ कमी कसाच्या सोन्या काडीचे (नाणें, अलंकार). •कौळ—उ. भर आकारापेक्षा कमी साम्याने जमीन देण्याचा लेखी करार. •चर—उ १

नवरोपेझी वय, उंची इ० नी कमी असलेला नवरामुख २ अतस्या जोडण्यातील विरोधपणा. ३ सर्वसाधारणपणें ठेवण, रुवाव इ० घावीत हलका भरणारा घनी, वरिष्ठ. ' विरू जिणें ज्याचा स्वामी हीन। मरण ते परें भलें मग। ' —गुणा १२०६. [हीन+वर]

हीन—वि. १ न्यून; रहित (विवक्षित गुणवर्मादिकांनी); उणा. ' दस्य-संपति-बुद्धि-सामर्थ्य-तेज-कौट्य-हीन. ' २ धुद; गीण; हलका. ' हीन-जाति-वर्ण-दातृत्व-भाग्य इ०. ' [सं.] •हुंती—वि. पांच दात असणारा (घोडा). —अथप १. १४. •चर-हणवर पदा. •घाद-उ (कायदा) अयोग्य, अस्वीकणीय साक्ष. •घादी-उ. अशी छास देणारा तो •घोर्य-वि. निःसर; युगहीन; पटाकमहीन; पुढरुख नष्ट झालेला. •शक्त-कि-वि. अशक्त; कमजोर. •संख्य-न हलक्या ज्ञातीच्या, धंद्याच्या लोकंदांनी मैत्री. •सेवा-बी. हलकट धन्याची रिवा हलक्या प्रकारची नौजरी. हीनांग-वि. श्यंग असलेल्या घारीपाचा; विकलागी.

हीर—उ. १ माड, पोकळ इ० न्या पाटीतील काडी. ' हुडें हिरा तो हुडें हीर हा। ' २ हिस्का पदा. ३ चिन्नेल्या भातातील न चिजलेला तांदूळ, कणी. ४ हिरकूड; हुनक; घन, सखी. (कि० अणें; शिणें; सलणें, वपडणें). •भाजणें (ताडीचे टोंक आडून बोपड करणें, पेरण्याच्या दाण्याचे डोळे मोड इ० भाजणें, यास्तून) दौर्थ; तेज इ० चा वास करणें; मज आणणें. ' बाळामि हा वरुपी रामराजा तुला भाजिल हिरा हीर। ' —मध्व ६६.

हीर—बी. ईश्या; चडाओड. [नोर्थ; ईर] •मोड-सांड-उनी. १ उत्साहमय; उमेदमोड, काउमेदीची स्थिति. २ डेल्याड.

हीर—उ. (महाउ) प्रकाशकिरण; फीळ. ' त्या रंगाचे हीर। ' —भाए ६३५. [सं]

हीर, हीरक—उ. दिग, रत्न. [सं.]

हीव—न. द्वि (सर्व अर्थां) पदा. [ग. हिम, पोवुवि. होळ, हीर]

हीही—बी. किंदकिंदी हाम्य. —क्रि. असल्या प्रकारे हसून, चिदचन (५४.]

होळ—मी (हेट) शावळीची काडी हीर (१) पदा.

हुं, हुं, हुंउ—हुंहुं—उश. साम्यतावरीक शब्द, उच्चार, उच्चार. [ध्व] •उडणण-ऊरणे—१ ऐकतों माझे, करतों आहे इ० दर्शविणें. २ सामान्य वचें; संवत्ति देणें ' जोथें अजणें विजया टुडरी वतोंचि बोल बापा हुं. ' —मोडबोले बेणीसहार.

हुपल—बी (क. गो.) आरोळी; ओरळ; वीव. [ध्व. तुल० हं. देठ]

हिमाईत-यत—भी १ सरपन, माडपाणा भाथय, आभार, मर १ 'पेंसारी चांची हिमाईत कदन हारमांचा कोष होऊन सर मो उरोपणे करितात ते काय?'—ख १ ८५२८
२ जोरावारी, देखी. 'आऊर जियायेतीनें अजो घरी-तात'—रा १ १३ [अर हिमाय] हिमाई(य)नी-त्या, हिमाइतीचा, हिमाईतदार-गार-वि १ आगिन, सरधिन २ लावता दोस्त हिमाइतीचा मादप चा गधडी-पुभी १ आचते गव २ (ल) आचता पग नावाक आगिन इ० हिमाइतीचा मादप तेथवाडा लावा मारी हिमायत-येत, हिमायतदार हिमायता-हिमाईत इ० पदा 'हिमायतीच्या थडे गरीशुरिक ल' मुकड व नरो'

हिमायल—पु (जिया) भाग वा जियाये जोंडो दाटाच्या गडपायरील बरागोश्वर गुरात केलेला वार याचे दगड व सीपा असे दोन प्रकार आहेत [अर हमायल=ताईन]

हिम्माद—जी मर १-मासईत २

हिये—न. १ (काय) छाती, ददय 'तेणे दुभे जिये पुतेन।'—शा १ २३४ २ धैर्य [स उदय, प्रा हिमय, हि हिवा] ० घालगे—छाती कुणे, काळजाचा टव मुटूने 'जो गासन जव आइव्ही। तव उभेचि जिये घाटिती।'—ता १ १६१ ० प्लोडणे-अन वरग पुजे कदन गुप्त मोश सोपणे 'येणे माने नावाये हिये पोडाये।'—झा १ ३५ जिया-पु हिम्मत धैर्य, अवमान, छाती [हि] हिम्पेदार-याज वि पाडती, हिम्तवान

हियो-रयो—उत्रा भांगर फिरविल्या बेलना दावयाचा द्यारतीचा चक्र [पु]

हिर—हीर पदा

हिरक—की पावट, जाते यातील टांहीची खांच, धोर

हिरकट—नप (तिरकारधी) हीर पदा हिरका-पु १ ताट, माड, पोकळ इ० च्या भाषणीतील, लाकडातील रवा २ घुमारीतील रवा हीर पदा ३ खापरपोळी इ०च्या पाटी रवाची मिश्रित झालेला अवयव

हिरगण—न खाव व तुळई यांच्यामधील ४ अशा आका राचा तुकडा, पिडे

हिरगुंडा कापशी—की एन झाड

हिरडा—पु १ हडा, एक औषधी फळ याचे अगळी, रगारी, चिमारी, बाळ सुवारी इ० अनेक प्रकार आहेत २ (ल) हिरड्याच्या आकाराची वस्तु (गळ्याची पाटी, निशाणाचे बारीचा सेपचा भाग इ०) [स हरीतकी, प्रा हरई] हिरडी—की बाळकणा बारीक बोंबला हिरडा

हिरडी—की १ ज्ञाच्यामुळे दात परंपराची सवड असतात व ज्यात ते बतविलेले अवघातले मानल भाग, दाताची खोषण, पर-

हिरणे—उकि हल करण, पत्राकारांचे छिनपिणे, हिरावून घेणे. 'सोडी मी कोड्यावा हिरें। मा तमवि होती एवमरे।'—झा १६.४१६ [ग]

हिरण्य—न. घांने [स] ० पेंदो-पु एक पुनकार-वि यवुदेवची एक साळा व गुन, तथा जागेचा (जगण) ० गार्ग-पु जगेश्व ० धाड-पु अतदाता ऐवजी हिण्यदान कदन केलेले धाड हिरण्यग-वि सोनेरी, मोठ्याचे

हिरतगे—मकि हिरावून घेणे, 'जेणे प्रातिपादनि हिरतगे।'—झा ५.२४. [स. हुर]

हिरमुशी-मुशी, हिरमून, हिरमोडी-वि निराग, उन्मादहीन, हानल, भीर सचकेल हिरमुसणे-अति निराग होणे, भीर गुठणे, निराग होणे 'राजा मोठ्या बोलने स्वारीस निराग होता, पग इतो मर्याच हिरमुन पडला' [हीर=देवांग-पु] हिरमोड-पु निराग, धैर्य सचके, लसाइमण, मनोमग [हीर=देवमोडये]

हिरमोड—वि (राजा) हिराट रंगणा, गडद दिवा लळे मवा [जिवा+मोडे]

हिरली-ले-दरली-ले पदा

हिरवा—वि १ पाच दावाळ, बोंबके गवण्डे ० च्या रंगाचा. २ (ल) कडवा, अफर, अत्रा विभजेला (फळ, अन्न, रसा-यन, मोट) ३ बोटी (समगून, विचार) ४ अफर कायाचा, कच्चा रुचीचा ५ (माक.) भांग, माता दिवा हो भोडगारा इमण ६ भोडखोर, कपाचे मोडाळी पडन माहो वया, हिर-वट [स हिरत] ० परंड-पु एराची एक जात ० फंच-० गार-० चार-वि अतिवद हिरवा गर्द हिरवा ० कडवा-वि. १ अर्धवट ठिकठे (फळ इ०) २ अर्धवट भिजलेले, भाजलेले (अन इ०) ३ अर्धवट केले (काम) ० चापा-चाफा-पु एक फुलझाड याच्या उलट पोदरा, भिजला चापा ० निळा-वि काळामिळा (राग, मत्सक विव इ०मुळे झालेला-नेहा, सुडा) ० साजळा रंगणे-मदानकदा, काहीदि झाले तरी अतिवद छत्रणे, घास घेणे हिरवट-वि १ साधारण निश्चित हिरवा २ निश्चित अवयव, क-चा ३ तवापुसह गामा ओडणारा. ४ (ल) अडाणी, अविश्रित, रातवड, ५ अविचारी, तापड, एककडी, चिडखोर, तिरसट 'एरपु येमा व्याघ्र। मुल पनरोनि समोर। तेवें हिरवाचार। बंदेधेवते केवि रुचे।'—सुरशु २८२

हिरवटाण—की हिरवा चारा, फळ इ० ची घाण, हिरवा अस-ल्याची घाण [हिरवट+घाण] हिरवेड-वि १ हिरवट अये २ पदा २ हिराट घाण येणारे, हिराट नसलेले (फळ, वीटइ०)

हिरवस-वि हिरवा हिरवसान-पु (गे) हिरावटणा, कच्चेपणा हिरव(वा)ळ, हिरावळ-की ओले, हिरवेगार गवन,

बनवनि इंचा समुदाय 'सहजून पत्रे-य पदला इहजने
आडा दिपमात सोदीकडे हिरवळ हात्ये' हिरवळणे—अकि
मिरा पाला पुत्रे, पारजणे 'वाळो काठ हिरवळेना'—
—रा १७०९ हिरवी घेवडी—ही हिरव्या रोगा येणारी
पेण्णची बल हिरवीजमीन—ची (को) जमीन प्रथम
भाऊय शिवाय, दाढ केवदागिराय जेत परणी केजी आह अशी
जमीन हिरवी तमासू—ची (साडे) गजा हिरवे—न
मुगला सायात उपयागी असे हिरवे गयन, पाला इ० हिरवळ
हिरण्ये—हिरण्ये पदा

हिराशी—सी—नि १ लोभी, सादाड २ चिडचोर, अज
हेन्या करण सा शिरशिडा [अर हिवाडा] हिरस्—ची
(क) लोभ, लोभोपमा, हाव २ (गा) मत्सर, स्वार्थ, ईर्ष्या
[अर हिरे]

हिरसा—नि १ नेकाप्याची सयय अयलेला (घोडा)
२ समत नाटाळ [हिरणे] ३ तट्ट—न १ रेंड्याळणारे, नाटाळ
कट्ट २ वडांयोर माणूय ३—नि परदागिरावो, व्यभिचारी,
कुबेकरी (माणूय) 'लडेगुडे हिरसेनट्ट त्याची समत धरू
नका'—अकण

हिरहिरा—ही १ हिरिरी पदा २ हा 'अशा पाय
सह निहिर्या आल्या'—भाय १४७

हिरा—पु एक पात्र्या रगाचे महारत्न परब, बिलयी
सुळबरी, वनचा इ० याचे प्रकार आहत [स हीरक हीर]
इ० हिरा रो हिरा गार ती गार—यार व हलका रोग हे ते—हाय
आयूय चते ३ दिवा—पु पुरा मूर्ख ४ घोळ—पु एक प्रकारचा
वाळ, कातगोळ ५ हिगा—पु चकांगारा उत्कृष्ट दिग हिरे
खाण—ही हिण्याची खाण हिरेदिवे—पु अब मकरसक तीस
वधागाव दोन दिवे व दोन गारसे घायका दान देतात त

हिराकस—हीपु शाई रंग वार करणाऱ्या उपयोगाचा
एक खनिजपदार्थ, लोहगंधकित [हिंदी]

हिराटा—पु (गो) गिराड

हिरामण—पु पोपतातीत एक जात [हि]

हिरावणे—अकि जवरीने दुपण्यापासून घणे हिरावणें
[स इ हाणे—हिरणे]

हिरापळी—ही बायकाची पावरण्याची ओढणी (कि०
पंथणे) [हउ० तुर्की हिरावळ]

हिरपसा—नि १ गयभीत 'दरोवरून सीख हिरासा होउन
पातनवडे गेले'—दिरमा १ १६४ २ हिराण 'हिरागा
आहत'—दिरमा १ ११७ [का हिरासान]

हिरिरी—ची १ वेग आवेश, सपाटा सपाटा 'कोधाच
हिरिरीपणे नी एखादा वाईट शब्द बोलले असेन' २ निक

राचा हाग, आवेशाने तुटून पडणे 'कौजेने पडिल्या हिरिरीस
निहा घेतला' [च बोई, म ईर हीर]

हिरिरी—ही हाव आधाशीपणा [अर हिरे] हिर्शी—
नि लोनी

हिरिनी, हिरिरीत—न (व) कुत्रेले लाल तिखट [बोई
वती ?]

हिरनकिरण—किवि वरूनफेकून पडा

हिरोजी—ही (कों) एक बल, हिप करही खातात

हिरण्य—ही १ (वणेंपणे इ० व्यवहारातील) मानगड,
लबाड (कि० घालणे, देवणे, पडणे, होणे) 'तुमचे आमचे

देण्यापेण्याची हिरण्य देवू नका' २ अडथळा, गुनाडा,
गुगुत [हिरण्ये—लेंबणे] हिरण्यडणे—अकि लोंबकडत ठवणे,

मित्रत घोंगडे देवणे कावडपर्यंत पुरे न करणे (पाम, किर्याद
इ०) एरवे काम सिद्धीम न आज दता अडथडून पाडणे

'आमच्या लपाचे काम त्याने हिरण्यडले'—अकि निकाल न

लवता अतिशय लोंबत रहाणे हिरण्यडा, हिरण्यण,

हिरण्यवण—पुकी हिरण्य हिरण्यणे, हिरण्यव (नि)णे—
अकि. हिरण्यडणे, टिणे वाचणे, लोंबत देवणे, सरासरी झुडणे,

टापणे (कागदाच्या गट्या इ०), अडकविणे—अकि १ लोंब
कडत पडणे, लोंबत राहणे २ गुंतणे, अडकणे ३ एखाद्या कामात

गुलफून जाणे 'मी दिवसभर हिरण्यलो' [हि हिरण्यलो]

हिरण्ये—हालणे पडा [हि हिरण्ये]

हिराफिरकी—ही (चामारी) धू बोडण्याचे एक हत्यार

[इ हिरण्यचमिरी]

हिरामत—नअव (गा) लमातील वरातीचे चवरी, अन्दा

गीर इ० साहित्य

हिरारो, हिरारणी—ही १ हडा, हिरिरी पदा २

दोड, चाल (घोड्याची) (कि० दणे)

हिराल—पु १ दिरंगी टेंभा, पल्लो, मद्याल 'सोय

न्याचे मडपात पुढव व बायका रातीचे जाण्यापेण्यास हिराल

दिवण्या अवोरेर वातमी राखोन सिद्ध करून देवाच्या'—पया

२८८ २ चन्द्रक्षोर, चन्द्रजोत [अर दिशाल्] हिराल्या—वि

मशाली

हिरावणे—अकि हलविणे

हिरवळा—पु १ लघाडी, चुकि, चारबाई, हांग, वतावणी,

सबब टाळणाऱ्याची चुकि खोटी अडचण, 'त्याम काही एक

दिश्याने दूर घालावयाचे ठेसुं मगात आणून लावविले असेल तर

ईश्वर जाणे'—ख १० ६६७५ २ निर्वादाचे साधन (आश्रय,

उद्योग, धदा, रोजगार इ० ये) [अर होला] ३ हरकत—ही

१ युक्तिप्रयुक्ति, सवयी, वतावण्या (कजे पगार, निकडीचे काम

हुक्के—अभि १ दगड, गोटी १० थरोपर नेमाने न लागणे, नेम, मार हुक्के २ असा चेप सारता न येणे, मार घ्यात पुढे ३ हुक्के, भुजणे, न साचणे (चक्र, गाढो) [हि हुक्का] हुक्कागुळ—ही १ चूकगुळ, पसगा, विमर २ (साया-द-पणे) चुकणे, कासिखि न हाणे 'हुक्कू आढ, एयाद चेप गोटी लागत नाही' [हुक्के+पुढे]

हुक्का(कहा), हुक्कामुक्का—उ १ धुमान व पुन न छापण्याचा स्वर पक्ष; विलास, विहार कीड [हुक्का+मुक्का]

हुं का(की) न्हे, हुं न्हे, हुचू—३ पुरतुड निवेप, अवधार (नकारार्थी प्रयोग) [प्व] हुंकार—उ १ प्रप्रच्छर्वाग उत्तदासख, कवा गोष्ट घेण्यासार अथ शनदर्शक करावयाचा उच्चार २ राग, पाक दर्शविणारा उच्चार 'ज्योने हुंकार टांगत ता भसम हाशील' ३ हरणे 'जरी वस्तावेमि हुंकारा' थुव सख बाजे क्षीरे' -पमा १९ ४१४ हुंकारा—उ १ हुंकार अर्थ १ पडा २ धनुष्याचा टण्टकार, मर्ना. [हुं+कार] हुंकीर—उ (गो) हुंकार करणारा एक वाण्यांतील लहान मावा हुं हुं—हु का च पडा. (किं करणे, म्हणणे)

हुंकार—उ हिंदूच्या 'थो' कारा सारखा अर्थो-फारसी पनाचे नाट्यावर विद्यावयाचा शब्द [अर हु=तो म्हणव वव]

हुंकारणे—अकि १ मादी लागणे, उतावीळपणे मागे लागण २ अतिशय निमस होणे, म्हणू लागणे [हुंकी]

हुंका-कडी—ही १ कोळ्याचे ओरडणे २ वा याचा शेत ३ एकाएकी मनात आकळी अनावर इ०छ, नारी लावणारी क०पना-विचार-लढर-उकळी (किं यणे उडणे) 'लढावणी शाळत शिस्त असत ज्योफला समुदावर सरत करावयाची हुंकी आली' -केळकर ग्याविचारणी [प्व]

हुंकार—न (कु) उकीर, उदीर वगैरेनी मिळानून उक्कन काढली माती [उकीर]

हुक्कम हुक्कम—उ १ आज्ञा २ अनुपेक्ष, समीची ३ (गजिफा) सर पान, ज्यास वरपड दुसरे पान नाही अस्त पान याच्या उलट चोर पान (पते) बाबापुता टलेला जोरावर रग, त्या रगाचे पान [अर हुक्कम] ०अहकाम उ अधिकार, सत्ता 'वाडुध्यात सर्व हुक्कम-अहकाम त्याजडशील' -रा ७७९ ०खुदाई—ही दवाळा म्यु मन्दापरमना हुक्कम खुदाई जाति यावरी' -रा ० २४६ [खुदाई ईश्वराच्या] गारदाई—ही सेव्याची (राजसत्ताविद्ध) उदावणी, शिष्यावधि वड गारदाई पडा ०दाज—नि आज्ञा करणारा हुक्कमदाज हुक्का

येथे कोणी पुढे नडा' -ट्टगा १२५० ०नामा-उ १ दिशणी खग्याचा निधात खग्याभतर दशा टलेल्या पथास वागवडून मिळणारे निर्णयपत्रक दण्यात मागितलेल्या दादी पक्षी समजणा किंवा कोट्यादि दादीमवधाने पणझारच्या ह्यांचा निहतर रीतीने दिलेला निर्णय, अम्मलपत्रावणीचे ट्टीने कोर्गने दिलेला हुक्कम (६) हिक्की २ (सामा) लेली हुक्कम, आज्ञापत्र [अर हुक्कमानामा] ०व्यदा-उ हाताखालचा इसम -वि 'हुक्कमती' पडा, आज्ञाधारक [पा] ०व्यदी-वि आज्ञेतील आज्ञाहित ०धरदार-वि आज्ञाधारक ०ह्याक मत-की स्वामित्व व तावा अमन व अधिकार, सार्वभौम सत्ता [अर] हुक्कमत-की १ अधिकार, सत्ता, तावा, अमन घाव २ (कायदा) कोटांचा अधिकार (६) ग्युरि सडिक्कन [अर हुक्कमत] हुक्कमतपदा-उ हुक्कमाखालच्या प्रज्या रणजना, सत्ताधीश, एक पक्षी हुक्कमती-वि १ गाढ्यातील, अमलाखालील अधिकारी सत्ताधीश 'मालगईत हुक्कमती केताची टोळी दाढेखाली लावन हाती ती मराठ घाईत कचगीर चरली' -राजसत्याव २० हुक्कमा-किवि १ आशेकहुक्कम, असा हुक्कम मानाचा त्याप्रमाणे २ खात्रीने इतकून (मनाई केलेल्या मोठीवरगाने) 'नको जवू म्हडले असतो हा हुक्कमा जवताच' हुक्कमाच्या-वि आज्ञेतील, ताब्यातील हुक्कमी -किवि खात्रीने हटून अचूक हुक्कमा यादेरचा-वि अनधिकृत, नाममूर काहेरिहितया हुक्कमी वि १ हुक्कमाचा पडा हुक्कमांमाणे बायणारा २ अचूक हुक्कमाचा (-किवि) पडा असे 'हुक्कमी-गोळा-तोर-निष्ठा =मचूक सायणारा इ० (किं लावणे पाडण मारणे) 'हुक्कमी-पालक-पासा-मात्रा-पुरी-लडाई-शिस्त-हट्यार (माला, बरची, हुलवार, सोडा इ०)-पाव (दक येणे)' ०ट्टकून लागू पडणे, येणे होणे, लागणे इ० ३ मचूर केले, आज्ञा दिलेले समत ४ अवतचून असलेला आज्ञेतील नियमा मालीत उदा० 'हुक्कमी कारभार =इत चो अकल न चाल' विता आज्ञा केल्याप्रमाणे पार पाडावयाचे काम 'हुक्कमी-राज्य चाकर =पालून दिलेल्या नियमाप्रमाणे कारभार चालणारे राज्य, चाकर ५ हुक्कमासमयीचे आज्ञानेदणीचे हुक्कमी-दफतर=आज्ञा, हुक्कम ज्यात नोंद के आहत असे दफतर, नियमावली हुक्कमी पत्र-न कामगिरीवर रवाना होण्या विषयाचा लेखो हुक्कम हुक्कम-किवि हुक्कमान्वये हुक्कमा पडा हुक्कम हुक्कम (पत) हुक्कमपदा, पस्तारकी हुक्कमाची पान झाडून दस्त काणे

हुक्क—की पडाचे तावेव, उप काल (किं फुजणे)

हुक्क—की हुक्क पडा

हुक्का-का-उ. १ गुडगुडी. २ ज्वालाग्राही द्रव्याली भरलेले पात्र; बॉव. 'दाहगोळा. बाण, हुके.' -मराठा ५. [अर. हुका]
०पाणी-न. खागपिणे इ० व्यवहार. **०पाणी वंद करणे-** जातीबद्धिजन करणे, नाडीत दाखणे. **हुक्केवरदार-उ** गुडगुडी तयार करून देणारा चादर. [का. हुक्कवरदार] **हुक्केवाज-वि** गुडगुडीचे ध्वजन असणारा.

हुंग-झी. वास; घेतलेला, झालेला वास; गंध. (कि० काळें; घेंग). ' हे कुजें हुंग काढतें. ' हुंगणे-चकि. १ वास घेणे; आघ्रात करणे. २ गुप्त गोष्ट, मसलत इ०चा सुगंधा काढणे, ती उपह्क्रीस जाणणे, शोधून काढणे; लक्षणादिकांवरून जाणणे. ३ नाकाने वास वर ओढणे, ओढून घेणे; घुंगणे. ४ (ना.) तुळ-तेने विचारपूस करणे. [देवा सुंघ; घुंघवा] हुंगाडा-डड्या, हुंग्या-वि. गुप्त गोष्टीचा सुगंधा काढणारा; गुप्तपणे गुन्हें इ० शोधून काढणारा; हेर; गुप्तपोलीस.

हुंगी-झी. (चे.) गड्याली खीर. [का.]
हुच-उत्तरा. बर्फे इ० स द्विवा लोकांस पुढें जाण्यास प्रोत्साहन देतांना उच्चार्यावयाच्या शब्दांचे अनुकरण. [च्व.] **हुच-कचा-वि.** १ प्रपंचाकडे लक्ष्य न घालतो, सगळीसुवाली, कुचेष्टा इ० त काळ घालविणारा. २ हलकट; नीच. [हि. हुचब; कड. हुचा=वेडा] **०भाई-मणी-उ** हुजुर, हजरत, कुचकिमतीचा माणूस. **हुचेदिवाणी-वि.** हुचभाई; बेकामपणे हुल्लून जाऊन सादशाचे काम करणारी व्यक्ति; हुच.

हुचम(मु)ह्नी-झी. (युद्धिबळ) ध्यादेमातीचा एक प्रकार; प्रतिपक्षाने डेट व राजा आणि आपला डेट, राजा व एवम प्याईं शारात प्यावेमात करणे.

हुज(उज)त, हुज(खु)ती-झी. १ वितंड वाद; यासा-पीस. २ अडचणी; विघ्न; अडचण. ३ टाळाटाळाची सवय; वेळा(वहाणा. (कि० घालणे). ४ पोरयास ऐवज जमाहाय्याची पावती. ' जमा असत म्हणोन हुजत लिहून दिली आहे. ' **-वाड** यावा १.४४; **-तुगा** २३५९. [का. हुजत] **०खोर-खाऊ.** **हुजती-रया-वि.** १ तकारी, यासापीस करणारा; वितंडवादी. २ सवयी सांगणारा.

हुजूर-उ. १ राजदरबार; राजसमागृह. २ स्वतः राजा; राज्याधिकारी; सरकार; हुजरात ३ जिल्ह्याची मुख्य कचेरी. याचे उलट महाली. **-राब.** समग्र; समोर; दखारान. ' माझे हुजूर तो आहे सोडला. ' **-कवि** मुख्य सरकारांत ' मादाली पोरे पाले असतील ते हुजूर पाठवून यावे ' **०खर्च-उ** राजाचा खर्च. **०याजिना-उ.** सरकारी खाजना. **०याहरी-दुसर-** दिवशी-शिल्लेदार-दुसर-झी न ली.उ सरकारी चाकरी पंगर इ०. **०जर्जी-झी.** राजा, राज्यगा राब्याकडे वळला इ०. घरो. ७. ४४

०कामगार-उ १ खुद्द राजाचा (राज्याचा नव्हे) सेवक; खास अधिकारी. २ राजाचा चिटणीस. **०चौकशी-तपासणी-झी.** राजानें, राजसभेने केलेली चौकशी, तपास. **०जमा-झी.** सरकारी सजिन्यातून महालांत पाठविलेला पैसा. **०नवीस-उ** राजानें दिलेल्या सनद व आज्ञा नोंदून ठेवणारा अधिकारी; राज्याचा चिटणीस. **०नेमणूक-झी.** १ राजाचे खर्चासाठी ठरविलेला पैसा, २ राजाची नेमणूक. ३ सरकारी नोकरी. **०पक्ष-उ** विधिमंडळ इ० तील सरकारपक्षीय सभासद; सरकारी पक्ष. **०पागा-झी.** राजाचा रिसाला, पागा. **०पाग्या-न.** १ हुजुरपागेवरील मुख्य अधिकारी. २ त्या पागेतील स्वार डिका घोडा. **०याजार-उ.** मुख्य पेठ; त्या पेठवरील अधिकारी. **०मामला-उ.** सरकारांतून सरदार इ०कास जे गांव इ० इनाम देतात त्यात सरकारचा अंशतः जो अंशल असतो तो. **०मोकदमा-उ** राजसभेने, राजन्याया-धिसानें निकाल देण्यास योग्य असत खटला, बाब. **०सनदी-वि.** १ थेट राज्यातून मिळालेल्या सनदेवरून ताब्यात असलेली (जमीन) २ **-उ** असली जमीन भोगणारा इनामदार. **०साय-उ** माहेर येपील घीळाचे गुडद्वार. **०दशम-उ.** खास राजाचा अंगरक्षक, सैनिक, शिपाई. **हुजरात-झी.** १ खुद्द राजाची खडी फौज; राजाचे खाजगी पोहदक, फौज; (सरकारच्या निरनिराळ्या सरदारांच्या हाताखालची फौज दिव्याहून निराळी असते). **-मराठा** १२. २ दावदाती, पट्ट, पडो इ० खटले. [अर.] **हुजरात-तो-नि** १ हुजरात सैन्यावरवीं २ सरकारी मंत्री, अधिकारी, राजाचे खास नोकर, शरीररक्षक इ० संपर्की; याच्या उलट गंधी, गैबती=बाहेर असलेले; गैरदखल असलेले; निर-निराळ्या प्रांतात असलेले. ' हुजरात आणि गैबती । सेवनमार्गे द्विधा असती । दोहीत मुख्य हुजुराती । सत्रिय सेवा । ' **-मेस्तक** ३८. **हुजरात पागा-झी.** हुजरात अर्थे १ पहा. **हुजरातहुजूर, हुजुरादखूर-झी.** समयासमय असणारी स्थिति; प्रत्यक्ष विभागवत. (कि० करणे, दोणे) **-कवि.** १ समग्र; विभागानें. **हुजीर-कवि** (कु.) २ दोन्ही पक्षांच्यासमग्र; समग्र; देवत. **हुजन्पा-उ** निवडवनी मेवक, सिजमतगार; दागोई; शिपाई. **हुज(ह)-ना.** (चे.) वेगण्याचे ओत; कोळया. (कि० घालणे). [का. हु]

हुटकणे-उक्ति १ वाटकणे; द्विपदकणे; जोतानें हालविणे. २ (ल) समरगत्तचीस चाटना कणे ३ उतावीळ, पारें करणे; निवड काढणे [च्व हुट] **हुटफणी-झी.** १ दिवका; सरका. २ पारें; निवड, टोकणी. **हुटफुट-हुट्टी-झी.** १ तीन इच्छा; उपायक्रेपणा; उपायगुण. (कि० घाले; घेणे) ' सर्वत्राम हुटफुटो होती ही एवढेच श्रेष्ठ करावे. ' **-भाव** ९९. २ हुट्ट; विनाची दडिगता. ३ पारें; निवड. (कि० घाले, घाबे). **हुटहुटणे,**

हुडाटणे—अकि उगावीळ हांमे अरीर हांमे गर्ब, अभिमान पाळणें अथवा यशसादि दिदीटी। कां तेवे इन हुडगुगी।
-हा १३१९ हुडाट टा-उ हुडट अर्थ १ पदा (किं मारणें येणें)

हुड—जम १ पशु इ०नां हांतूय उगवयाचा चण्ड २ तिस्कार धिक्कारादे उदार हद्द हुडकायणें—अकि १ हांक दन लावो, पुडकाये, पाडून दण २ सिद्धकारणे निस्कारणे वागणें हुडुत्त—जम हा हुड अर्थ २ पदा

हुड—उ १ मळलेला रिंवा हाकी दागिना उजळ दिवावा म्हणून विकर मीठ इ० या सेप करून मग त्याला आंव दाव याचा सहकार २ त्यासाठी लावणारे विठरीची पूड, मीठ इ० सांस्कारिक द्रव्य, त्याचा सेप (किं देणे) [स हुड= स्वीकार करणे] हुडणें—अकि दागिना हुड लावून उजळणें हुडा—उ हुड पदा हुडाघपका—उ बरीत उजळा दण्याची इति चपका पदा (किं येणें लावणें)

हुडक हुडक हुडक—पुन हयस (सरोवे डडडे जोगी, माड्यावे इ०च्या हातीं असणारा) [ध्व] हुडक हुडक—किवि विविध बाली-या ध्वनीं अग्ररण करून हुडकणें—अकि सोपणें धुवणें, तपाड काढणें लावणें (बसु जागा इ०चा) [हा हुडक] हुडकणी—की सोप तपाव पाग चौकरी माहिती काढण्याचे काम हुडकावा—उ (कर) हुडका हुडका नज्दर—फी बायिक मजद, अजद दडि

हुडका—उ हुदवा पदा हुडका—उ १ हुप जगवे म्हणून वावरु आर्देच्या कांसेव जी हगी मारत तो, धडका २ दोक खांदी मरिती करवयाचा प्रहार घडक मुगदी हुदवा पदा हुडकी की हुडका अर्थ १ पदा हुडकी—उ (वांदा) ओंगरीतील नाळ हुडगी—फी (कु) दोपरी हुडण—न १ दुसरी, घडक घडकुडी (किं मारणे) २ तालीमलायातीउ मारा प्रकारचा न्यायाम ३ चिकारण १ दगी चोखन गोपळ घुन (माणूव निघाई गुरे मुग्या इ० ची) (किं फुगण नेगणें लागम जळणें येण) उदा० माणस च निपाय च गुगचें मुग्याचें हुडण हुडगे—अकि इतन्त मरुणें उत डणें हुडगी—फी अह्माड उगाड हा उदगी पदा हुडदी—फी (कर व) दगा घास गोंगाट (किं पाळणें) [हुड]

हुडपा—उ फणीचा गाव-याचा ढीग परदयांत शर्गीचा मोठ हुडवा रबला हाता -मरदपूर मार १ मे १९३७ [हुडा]

हुडवा—उ वय पर विको इ० या कुलमळा, त्याची पर कना; टागिक रक्तेव विधन येनेत्रा हड (मास वसुज जमा करणें इ० या खोरी हुवाता या) फटा २ खड हुडाने मास्त्राम धान्य इ० उण्याचा वळेता ठाव करार [हुडा]

हुडसाम हुडसुडु—फी १ हुडगुवा खो २ हा खळ खेळतांग तोडानें म्हणवयाचा शब्द ३ धाड जोतपी पळ हुड (किं घालणें)

हुडहुड—डी—फी १ (परी, घडीगापाचि) कापरे (माणें मरून येणें) २ (स) उल्लट इ०चा मथिता हुडी अर्थ ३ पदा (किं मारणें, येणें करणें मोडणें जिरविणें उतरणें) [ध्व] हुडहुडणें—अकि १ (परी ताप इ० ने) कापणें उल्लणें २ फार आधीर हांग हुडहुडा उवर ताप—उ घडीताप दिवताप

हुडा—उ एकाया दवतपी जगा ंकारणें—(व) जिवाचा आडापिडा करणें जिवाचा हुडा कला तळा द दिवत प हिल

हुडा—उ १ डुज तट खोट इ० जेस पत्रासिल मग न च हुडे। -हा ७८० मेव ऐस लळे हुडे। २ गणा नातान निपेला गोव-यांचा ढीग गज, कडवीचा गज रास ३ शक्यावरील, गन्धीवरील सहानसी खोरी (निमणें हडा खाणें इ० सार्थी) [हा हुडा—विधा]

हुडा—रि हुडा पिन दिगाचा विंग खाली मागे वळलेली वाढलेली आहत अता (पदा) ंयेल (स) मूख हुडया फपाळाचा—वि अरु कपाळाचा

हुडा—उ १ बरवणा वसुपशाने करपास सनांत दाव याची रोख रजम, झूळ २ भाजून खाण्यात ही जोयळा मका इ०चे पळें मसलेले वणीव ३ ए० प्रकारचा मरीव बाजू ४ मखा हुडवा पदा ५ विहिरहुडा यागाईत जमीनीवरील घारा, हा विप्यावरून न टावितो विहिरीच्या पाण्याची जेवडी भीज दी वरून टावितो विहिरहुड्यावरील तरम -पैमा २ ३४ इ शक्याच्या पण्यातील लाट [स हुड=स्वीकारणें] ०पाडा—उ उरास खावयाचा पैसा मानपान इ० हुड मय १ पदा हुडे उरू की पाय्बळ जमीनीवरील पात्र विहिर इ० हिम्यानें यमविलेला सारा हुडेन्ना—वि हुडा घटववावाचून कोणाची तुलगी न पत्करणारा प्रतिष्ठित (तर)

वेणे, शिंदकारणे, धिक रणे. १ लापाडणे, गिरकारणे; हुंदडा मारणे. [हि. हुंजना]

हुंडी—स्त्री १ एका ठिकाणचे साठ दुसऱ्या ठिकाणी नेऊन लावावयाचे अगळे म्हणजे मुद्यास घड्या लघु न वता मातीसह उघडतात ते, त्यास केलेले शाकाचे लहान रोप २ मुपत्याच्या तोंडात दोरी घालून व फडक्याने आच्छादन वर बसविलेले मातकापट—दोणांचे लिपण दिशा दटणा.

हुंडी—स्त्री. भव. जोषळ्याची एक जात हा उ-हाळपात येतात

हुंडी—स्त्री. जड्याचे हत्यार. -धार.

हुंडी—स्त्री. (तंजा.) बगोतीची पेटी. (याला वर भोंक असते).

हुंडी—स्त्री १ परस्पर्यापेसे पाटवावयाचे असता आपल्या ठिकाणच्या सावकाराच्या हुकांनी चढर रडण व वरसचे ६० घाटी घोडेले पेसे दिले असता तो दुसऱ्या ठिकाणच्या सावकाराला वदर रडण देण्यावद्दल देतो ते पत्र २ (ल.) अवि वाहित मुलगी. ३ (ल.) वेतातरी गोपत्र मरण पावल्यावद्दलचे कनैमान, पत्र ६०; त्याच्या मग्याने आलेले आरोग्य [स. हुडू=स्वीकारणे १ दिदी हुंडी] ० लापणे—वेणे—हुंडीपत्र नेऊन उठे ० धिद्री—पत्र—स्त्रीन हुंडीचा कागद, हुंडी अर्थ १ पत्र ० पांडी—स्त्री. (सामान्यतः) हुंडी पत्र ६० कागद हुंड पावळ, हुंडाचण—स्त्री हुंडीवल्चा वडा, कमिशन, वटाव. [हि]

हुंडुक, हुंडुक—न आमटीसारखे एक तोंडी लावणे.

हुंडु—१ (व) मोठा पोड. २ दूध

हुंडूक, हुंडू हुंडूका—१ श्रवण भावनेचा आवेग, उडाव (शोक, वरणा, प्रेम ६० चा) २ हुंदका पहा. (किं मरुन वेणे, भरणे, येणे). [हुंदका]

हुंडेकरी—१ १ मोठार ६० मध्ये ठराविक वेतन घेऊन माल वाहून नेणारा इसम. (यात नाकें, जकात ६० भरण्याचा पैसा तोच भरतो, मालकास याचा कामत नाही). हुंड्याभाड्याचा व्यापारी, दयाळ. २ स्टेशनवाहन घरी, घरून स्टेशनवावर माल नेणारा आणणारा माणूस

हुण्ण(चू)क—स्त्री १ मुदाम गैरसमज करून देणारे भायण, हुल (किं) करणे, दाखविणे २ चिन्ह, चूण (ओळखीची) ३ रीत, पद्धत, चाल (किं) माघणे, येणे) घुणूक पहा

हुन—वि १ अमोत हवन केलेले, होमात टाकलेले, जाळ लेले २ आधून राखरागोळी केलेली (वस्तु ६०). [सं] ० ऊ—न हवनीप्रत्यय, आहुती 'आणि हुतक वस्तु जुं जे। तेंदी मीवि।' -शा १.२६० ० वद-हुताश-हुतास-हुताशन-१. अभि.

'मुखाक्य हुताशी। हवन केले।' -शा ४ १२३. 'हुताशन नेणे पडवतो। सीत कैचें उल्लेखे।' हुताशानी श्री हांडी.

हुन—वि निर्ममित्र, बोनाविलेला. [सं.]

हुनका—१ (वडा, पिसडा, दिडे ६० चा) घुस्त्रुजाट; वळवळाट २ (ल) घरातील मुल बाळांचा घुस्त्रुमुळट; गर्दी; मिहारी; यावळ ६० च्या सगोवती दाटी. ३ राखची वंड, खाज. (किं) येणे, सुठणे) ४ माशा, डेंडण ६० चा घुस्त्रुमुळाट ५ चाचा ५ उरफडा; अधीरता, पुड्या (घोलणे, माणे, माणे, धावणे ६० चा). (किं) येणे) [ध्व] हुतकाड—(निर्दारी) हुतभ पहा.

हुतकाड—१ (ना.) लहानसा भाग

हुताट-टा, हुताटकी—१ स्त्री. पराकाष्ठेचा उतावीळपणा.

हुतदुटी पहा (हुतदुट) हुताटणे—अकि उतावीळ हाणे; हुतदुटणे. हुताटया—वि उतावीळया.

हुत्ती—स्त्री (बों.) वावटळ, वातचक

हुत्तु, हुत्तु हमामा—१ १ एक खेड यात 'हुत्तु' असा शब्द म्हणत पावावयाचे असते. २ (ल) अन्व्यास ६० सोडून मुले दाढगाई, गोंधळ पारतात तो धिंगणा. (किं पालणे). [ध्व]

हुद(दु)र(ग)णे—सकि. १ हालविणे, चालविणे; हद-पणे (पेला, कापड, ६०) २ जोराने हाकणे. -अकि १ दुदक्या घालीवर चालणे (घोडा) २ हक्के खाणे, वसणे (घोडेस्वाराने) [ध्व] हुदर(ग)णी-हुदकणे—स्त्री. १ हालपाल, हवका; हुदनी. २ डारडर, किरकिर, निवड, दुमणे. (मुलाची).

हुंदका—१ हुनका पहा.

हुंदका-फो—१ स्त्री. रडण्याचा उमाळा, 'हुंदका-स्त्री' पहा हुंदणे—अकि हुंदका देणे, रडणे. 'अशुपात वाहताति हुंदतात पडिपडि।' -सला ११.

हुंद(दा)डणे—अकि १ शिंगाने, डोक्याने दिसवा, दुरशी मारणे, देणे २ (ल) घालवून देणे. ३ (ल.) दूर लोटणे, यात्रा करणे, खोडून काढणे (दोप, आरोप) -अकि. वामडणे, हुदडणे, वाचणे, घुडगूस घालणे (मूल ६० ने) [ध्व. का हुंडीद] हुंद(दा)डा—१ १ हुंदका २ पहा २ डोकें, खादा यानी मारलेली हुन्सी, धडक ३ जमीनसारखा एक रोग आणि त्याची देवता ४ धसमुनच्या, सुसळवंद, आहदाद माणूस, मार्गात कितीही आच्छाणे आल्या तरी धटाक्याने पुढे जाणारा माणूस ५ (सौमटया) एकच फिरती शेवटची

सोपटी हुंद(दा)डी—स्त्री दूध पिताना वासराने कासेस दिलेली दुग्धी. हुंदका पहा

हुदळा—३ (वे) पाळणा सोपाळा [हि हिंदोळा]

हुदा कमाल—३ म्यानासह सरवार एका येथमी जाव मोठ्या पिसावीत घालून त्या पिसावाचे तोडास बाघलेला एक कमाल हा चवरीप्रमाणे देवीवर दाळावयाचा असतो —आडिवयाची महालक्ष्मी १०६

हुदुक हुदुक हुबडुक हुबडुक हुदुक हुदुक, हुदुक घाल—किवि घोडा, गाढव इ० प्रमाणे खुदुकहुदुक चालीने चालून

हुदुदु हुदुदुसुदुदु—३ हुतवु खेळ पहा

हुदा—३ १ अधिकार, काम, जागा, नोकरी, जेमणुक 'कदळ लिहो येईना कमाविशीही न कली त्यास मुलकीचा हुदा न सागावा' —समासद १४, ब्रव ६१ २ सासा, अरफा व डोल ही तीन वांघे व ती वाजविणारे प्रत्येकी [अर वहुदा] हुद्देदार—करी—३ १ (हुदा असलेला) अधिकारी, नोकर २ शाखाहक कामदार —घर [का] •मामला—३ कामकाज. —चा ८ ११४

हुनई—की रेशमाची एक जात —मुन्या १७

हुनमुखा—३ (माण) विहिरीच्या बरबडीवरील वाजूस बसविलेला दगड

हुन (ध) र हुनेर—३ कौशल्य कला कसव, कल्पकता घोवकता २ मुक्ति इलाज, योजना 'हुनर ही नवाच केला' —समासद ११ 'काय हुनर करावा म्हणोन चिंताचूर जाव्हे' —मदव ११ ५३ [का हुनर] •वद हुनरी हुनेरी हुनर धंत—द—वि १ कल्पक कलायत कुशल, कसवी, घोषक २ धुवे, कावेवाज ३ शुक्तिवाज ४ क्षिप्रकार —शर 'समामने शिल्पी कार हुनरवद कारागर त्या वशीने आणून' —मदव १ २२ [का हुनमंद] •वद्वी—स्त्री १ कल्लारी २ काववाजण्या हुा हुा—स्त्री १ वस्तुकता २ धैर्य हुल्ल पहा

हुपट हुपट—३ १ वानराच्या डोळींतील मुख्य, पुढारी २ (ल) भग्न्या व लवाड माणूस [ध्व ह्वा]

हुपररीगे—३ (गो) एक पडाव

हुन—वि (माण) अडाणी

हुबकणे—अकि १ जोराने एकदम खाली ओढणे, आदळणे २ चटकन पडणे हिचकणे ३ (ल) चोरणें उगडणे कप दाबे मिळकून करणे हचकण [ध्व?] —अकि एकदम दणकण चाली पडणे कळणे बोकळणे २ हादरणे हवकणे पडा

हुंभणे—अकि (काव्य) कण्ठे विवडळणे कुणें 'एक घायाळ येती हुंभ' । —द २४ ५२ [ध्व]

हुबते—न मांकण, वाद हुबरी पहा

हुनर—स्त्री, हुबल—स्त्री—स्त्री गुराच्याचा घुर कावळीचा एक खेळ (कि० घालणे, खेळणे) 'एक हुमाग घालिति हुबली' । —दाव ८५

हुबरड, हुब(वा)रडा—स्त्री गाईबैलांचे ओरडण, हबरा हुन(वा)रणे—अकि १ गाईबैलांनी ओरडणे हवरणे २ (ल) गर्वाने गुरागुणे 'घाटले सदा गायक । अभिमानाने हुवाती देस ।' ३ घुमणे परमानदेहि हुबरे । सुबोदरं तुष्टेनि । —एमा ३ १०१

हुवरणे—अकि निव्हेज फिरू होणे, पाडेर पडणे (तोंड उणता ६० नी) खळणे पहा

हुनरीतुमरी—हमरातुमरी पहा

हुवा—स्त्री—वि रडका रडपा 'हुन्यासी हुवा लाउन थावा । दोणप्यास दोणपा आणावा ।' —दा १९ ९ २९

हुवटु हुवेहु हुवेहुव—किमि (घुडीने हुबरहु असं हि रूप आढळते) सरी प्रकार एकपारले येत असं, पूर्ण सादरचतने, कल्पित सादर्य असल्यामुळे तोच हा अशी प्रतीति होई असे, (कि० असणे दिवणे, वाळणे इ०) [अर हुवटु, क व—३]

हुवाडा, हुम्माडा—३ (मा) हुदवा हुडका अर्थ २ पडा

हुडक—३ घोड्याचा एक रोग —अक्षप २ १४७

हुड्येयतन—न स्वयंसेवेन 'कडुतराना उडविण्याची आधी फार चटपट करीत असू पण ती कडवी जातात त्यांच्या तरी हुड्येयतन अवतैव' —उतरेकडोल भिती [का हुड्यु—३—वतन]

हुमकलवें—सकि (गो) दांगणे, लोंबळणे

हुमण—स्त्री (गो) मांवाची आवजी

हुमण—३ न हुम हुम असा आवाज करणारा एक पक्षी याचा शब्द अशुभ समजतात

हुमण दाडगा—वि (माण) शनवट अडाणी [हुमण दाडगा?]

हुमणी—स्त्री काढीच्या भाळ्यांत किंवा खतात होणारी कीट ही बोंबळे रीक खाते ।

हुमणी—स्त्री १ चडक, दोवा हुडका पडा 'माणघ झोमेनि उडगटी । हुमणी हाणी मस्तरी ।' —मुपमा ७ २७

२ घासक पिताना गाईस देते तो हुन्डा, हुडका

हुम (मा) रडा हुमरणे—हुवरडा ६० पडा

हुमरणे हुमरून येणे—अकि तापाने तोंड फुडून येणे, घुमण विवूष हाणे [तमळणे?]

हुमरीतुमरी—हमरातुमरी पहा

हुमरी हुम—हु हुम्मल—स्त्री हुबर पहा (कि० घालणे खेळणे)

हुमल-ममल-भी १ हुवर प्रमाणे एक खेळ, त्यावरून.
२ सवयी सांगणे, हुजवत (किं० घालणे)

हुमला-५ साढावर राहणारी व कडकडून पावणारी
तोंडची मुगी

हुमला-५ (वसाई) हज. चाल ' सदाख १ जपूत लोकांनी
वावरीवर हुमला करून ' -सयाजीराय चरित्र ४६० [यु
हुमले]

हुमाणा-०, हुमणे-५न उखाणा, बोढे, वूट

हुमायून-विना दिव्हीचा एक बादशहा -वि पातशाही
' फर्मान हुमायून ' -रा २० १० [पा हुमायूनी]

हुमारडा-५ हुवरडा पहा

हुमा-मा-५ १ एक काल्पनिक पक्षी हा शुभकारक,
नेहमी आकाशान फिरणारा, आपलेंच मात साणारा अयून ज्याचे
कोण्यावरून हा उडतआईस तो राणा होतो अशी समजूत २
पोडपाचा दुरा (पडपाच्या विसाचा) [फा हुमा]

हुमचे-अकि (गो) पाम येणे हुमसाण-की पामाची
घाण

हुम्या-हुमा-वि १ (हुमण्याची कितीही घाई असली
तरी सय राहून दुसरे हुमणणारा) हुम्या, तोंडातून अक्ष
रहित न काढणारा २ टोणवा टोंव्या, मडह [ध्व]

हुयल-की (कु) आरडाभोरड, बोंब [तुल० इ होल]

हुर-वज्रास की हुरे पहा

हुरडंड-५ एक खेळ

हुरडणे-अकि भाजणे होरपळणे, वरवर जाळणे [जाळ
प्याचा ध्वनि हुरे का हुरि=भाजणे]

हुरडा-५ मका, जोषळा, नाचणा इ० क्या कणसाचे
भाजलेले दोणे २ अशा भाजून खाण्याच्या स्थितीस आलेले
दाण्याचे कणीस यांचे दोन प्रकार करड (जून) किंवा घमणी
(बोंबळा) [देसा हुरड हुरडणे पहा] हुरडयास येणे-कणीस
हुरडयासाठी तोडण्याच्या स्थितीस येणे हुरडा फुग्या वि
१ भाजलेले हुरडयाचे कणीस बोळून फुगणारा (विशिष्ट कामाचा
गदी) २ (ल) भिन्न पळपुग रंगईस निखरयोमी (शिपाई)
३ रिक्ताटेवडा, माढदाह, उदट (हुरडा+फुगणे) हुरडभाज-
१ १ हुरडा भाजणे २ (ल) कसेतरी वरवर भाजणे, योग्य
प्रकारे वरोवर न भाजणे हुरडभूज-की (कों) राव, काट
भरवळ इ० अपुरा पडल्याने कधी तरी शेतजमीन भाजणे [हुरड+
भुजणे]

हुरण-न १ मुग्याचा (किंवा ल० नें माणसाचा) समु
दाय यवा २ (राजा) एक जातीची मुगी

हुरणी, हुरणे-होरणी, होरणे पहा

हुग्दग-गा-५ १ गडबड, दगा, अशांति कला, धुड
गुग (किं० घालणे माढणे, घालवणे, करणे) -वि १ अव्य
वस्था, दगा इ० नें गुप २ दंगेखोर; गोघळ माजविणारा

हुरदायळ-५ की हरदायळ पहा

हुरपळ-(ळा), हुरपा(फ)ळा-५ १ वरवर भाजणे,
परतणे, होरपळा २ अशा प्रकारची स्थिति, आगआग ३
वरवर दगड होणे (किं० करणे; होणे). [देशी] हुरपडणी-
फळणी-की हुरपळ पहा हुरपळणे-पाळणे-अकि १
वरवर भाजणे, आव देणे २ व्यापारात तुट येणे -अकि १
वरवर जळणे २ (शरीर, अवयव इ० ची) आग होणे, जळ
जळणे [हुर+पळणे]

हुरपुरे हुरे-न ५ (गो कु) गोवर रोग

हुरमट-वि उर्मट हुड पहा

हुरमत हुरेत-ती-की अयू पत, नावगैरिक
' िपतीची हुरमत राखावी ' -पाव १६ ' बिरजीबाची
हुरती आपण बचाविली हा उपकार विवरणार न हो ' -रा
६ ३२६ [अर हुमत] • खाऊ-घेऊ-घेणा-वि मान-
हनि करणारा, खातो पहावयास लावणारा, काळोखी लावणारा,
अन्न चालविणारा, लौकिक बुडविणारा (धदा, मनुष्य इ०)
हुरमतीचा, हुरमतदार, हुरमती-वि अह्दार, पतदार,
लौकिकवान

हुरमु(मो)ज-की विशिष्ट प्रकारची कावेसारखी तावूच
मातो रंग [अर हुरमु=भोमेंस बदर, अहुरमज्ज शब्दावरून
बनेलेले नाव] हुरमु(मो)जी-वि १ हुमून रगाचा रंग-
सवधी या रंगाचे इराणी आखातातील उत्पृष्ट (मोती)
' हुमचे रूप असे हुमुजी दाणा जी । ' -होला १६९ [फा
हुरमुजी]

हुररा-री-५ की (व) ठोसा गदा

हुरग्वडी, हुरली हुरवावडी, हुरेवडी-की १
फांबोटी हुणे फटकजीती, बचरी २ फांबोटीमुळे येणारी
नाडुफी [हुर+वेवडी वावडी इ०]

हुरदी-की उमाळा उत्साह उमेद, अवसान, उत्सु
कता स्फुरण शिरशिरी हडका [हुरे]

हुरहुर-की १ विता गुगुग फार काळजी २ दुख,
शोक (चुरी, आपणित भास इ० बदल) ३ पथापाप, दिव-
गिरी, अस्वस्थता (किं० वाटणे लागणे) [हुर] हुरहुरणे-
अकि १ दुख शोक वाईट वाटणे, काळजी, अस्वस्थता
वाटणे, खेद करणे २ आश्रयणे, लक्षमळणे

हुरळ-की मूल मुरळ अविचारी उत्साह [फा हुरि]
हुरळणे, हुराळ(घ)णे-अकि उगुफ करणे, मरीस घालणे

'मान्या पोराळा तु हुरद नकोस' -अकि अविकारी वरसा हावे एकाही मोठ कारणावर नसत होणे हुरावणे पहा म्हण हुरळी मेडी लागली सांगण्याचा पाटील

हुरळा-प्र (व) हुरावा पहा

हुरळे-प्र अ (माण) रातात काढून देवलेल्या वणवण-सकट कडव्याच्या पेंढ्या

हुरा-प्र १ सो, एक प्रकारचा निरुद्ध २ एक कुडपा सासण माह

हुराण-न (क) मुण्याने शाखायुक्त पर हुरण पहा
हुरावणे-अकि हुरळणे पहा म्हण हुरावली मेडी लागली सांगण्याचा मार्ग

हुराळा-प्र हुराळा पहा

हुरूप-प्र की कत्साह हुरसा, उमाळा हुरूप पहा

हुरूम-भी चिंछाटी, निजय, मनाची वडता [अर हुरि=मन]

हुरुकर-प्र भी हुरावशी पहा

हुराळा लागणे-(माण) पत्रविषयाकरिता गाथीचे मागे बेल ल गणे

हुरे-न (को) इश्य 'हुरे ज्याने भरत आला'-ऐमा ५२ [त हरय]

हुरेड-न (व) जे लुग्याने कातकी साधन

हुरेय-वि (व) रंगल वरसा

हुर्याण-प्र (को) मुण्याचा वसा रवाचे घर हुरण पहा

हुर्यां हुररे हुरे-भी प्र कमीती, पत्रची -ज्या हांक हुर, फेराळून लावताना, पत्राती करताना उन्धारवाचा उचद (कि) करणे, लावणे) ०करणे-१ हुरावणे २ हुर रवशी करणे

हुरळ हुरली-भी ०(व) कोरडी ओहारी (कि) लागण)

हुरळट-भी हुरळ गडवड, घडाळी, दगा [हुरळट]
हुरळटणे अकि दगा घडाळी करणे, घड पुवारणे, माजणे 'गंगातीराकड आताही हुरळटले आहे'

हुरळावणा-भी कोर कडून न दणे मावण हाळवाल २० न भलतीकड रोख दाखवून कपविणे, हुरळ, फमवण (कि) दाखवणे [हुरळ]

हुरळ(लु)के-न (व) दिव, घडीताप

हुरळका हुरळक-भी (क) पिर (कि)

हुरळगा-गा हुरळवळा हुरळोळा-प्र की कुळीय नशाचे माव्य

हुरावडे-प्र १ हाळ, निरुद्ध नोंवाता पडी

हुरळवृत्तिया-चुत्तया-प्र टोम्हा मूनी माव्य

हुरळ(कल)ट-भी १ घडी, ओरड, गडवड, हुरळट, घडाळी, दगा 'पाव घाटने मावून काढून काढून, मग

हुरळ घात आहारी'-भाव ५२ २ (सामान्यतः) दगा, एकाचा वडकीने केलेला ओराचा हुरा ३ नशेने कामास लागणे व कामाची पाळी [दि हुरा]

हुरळप-प्र १ (गा) जाळ २ (राजा कुण) जागीपा बी (शेळपणे) हुरळवप-(गो) बावर भाजणे

हुरळपा-पो-प्र (गा, राजा) उरका पहा, शिपा -महा ४४

हुरली-भी सेअतीत गल्बला 'ती मात होवसे भारी। माजली मली ही हुरली'-रासना ३८ [हुर]

हुरळमरा-प्र मुन्की रा त्यागीत एक भिद्यारी

हुरळार-दशर-प्र हुरळार पहा [का]

हुरळुद-भी निरुद्ध घाई, भांडव (कि) लणजे, मांजणे लागणे [५ दि हुरला] हुरळुदया-वि गड वरसा पांढर्या

हुरला-वि वसा, चुळा हुरळवृत्तिया पहा

हुरुड-प्र आवेश [का]

हुरळुसवार-वि मावूड अक्षर (अक्षरि वस्तु)

हुरळार-प्र कांइ २० देवळाचा हारा

हुरळ्या मारणे-अकि (व) वयथे नेडत करणे हुर(ह)घळा-वि जता पुडारी, मांजवणे

हुरार-प्र (गो) नदीचा पूर ओर पहा [अर!]

हुरावळा-ली-वि (कर) अवाणी हुराळेवणा-प्र वाघाणीपणा

हुरेल-भी (गो) ओरड, बोंबाबोंब [हुर ३ हौल]

हुरावडा हुरा हुरस्त-ज्या १ दिवातीचा, जोडे ततल्यानतल्या, कम सपल्यावरचा मुसकारा २ अतिशय ठण्ठता मासमान तात्याचा दाटीचा, मानसिक जागाचा वडार ३ पांखराव हाकावयाचा उचद [५] ०करणे-एखा घास विवक्षित स्थान, पदवीवरून दूर करणे, हुसकावणे

हुरार-वि १ बुद्धिमान चंगल शहाणा २ सावध दन ३ साजरातवाना उस्ताडुक्त तस्तीत (हुरळ्यातून वळल्यानंतर, चापले खाळपिऊ लागल्यावर) [का हुरेयार्] हुरावणे अकि सावध जागे होणे शुद्धीवर येणे ताळवावर गणे हुरावारी-भी १ चलावी बुद्धि शहाणपणा २ सावधानता, सावधपणा, सावधगिरी ३ तक्रा, तस्ती, वळवा [का हुरेयारी]

हुरा-सी-सी उरी, आपटेल्या देहने वर उडणे, हापरी (किं खाणे, उडणे, लागणे) [उरी]

हुसकचे-कि (गो) काळजी करणे [हुसका]

हुसकटणे-उकि १ झिडकणे, घालून देणे, तिर स्काराने हाहालपरी करणे, हावून लावणे ३ अस्ताव्यस्तपणे इच्छेतिच्छे फेकणे, उस्तकटणे ३ मोडणे मिश्रकटविणे 'त्या दुधने माह्या लमाचे काम हुसकटले' -अकि शावरणे, चुकण, मिळून घेवकणे (पशु इ० नी), चुपडा हाणे, विषडणे (काम, धदा, वेत इ०) [हुसा]

हुसकणे, हुसकावणे-उकि १ हावणे, हाकलून देणे (पशु, पक्षी इ०स) २ चुकण, हुकणे (नेम, विस्त, निशाण पोसा) ३ विषडविणे, नादा करणे विषकटविणे ४ एकदम विचकावून घेणे ५ उस्तकटणे [हुसक]

हुसका-५ मनाला सारखा लागलेला ध्यास, चिंता, हुरहुर, उचका पडा [हुरस=थास सोडणे]

हुसकावणी-की हाकलणी, धुडकावणी

हुसरी-की (आटपापाटपाचा खळ) वाडे विरण्याच्या वेळी पावपाची टाळी हुसक्या-वि १ हिराकाविणारा, घुड कावणारा २ विस्काटविच्छेद करणारा

हुसके मोरळा-वि निष्काळजी, (गो) हुसक्या मेडळी

हुसळणे, हुसळी-उसळणे-की पदा

हुसू-की १ फुगक (दाब इ० च्या फुगक्या बाराचा घनर) हुस, फुस (फुगकट वार), चुछेल्या टोल्याचा बावज २ (ल) निष्कळ प्रयत्न, ओंफस (किं होणे, जाणे, करणे) [ध्व] हुसकार-रा हुसकार ५ हुसकार उवासा; फुसकारा (साप माणूस इ० वा) (किं वण, टाकणे, सोडणे) हुसकारणे, हुसकारण-अकि जोराणे वार, सुस्कारा सोडणे, उवाका टाकणे, हुरस पडा हुसहुस की वारा सोडण्याचा, श्वास टाकण्याचा ध्वनि, सुस्कारा (किं देणे, सोडणे) -अकि हुरस अशा आवाजाने सुस्कारा टाकून

हुसेनी-वि १ हुसेनादिपर्या २ (सामा) मुसलमानी [रा] •कानडा-५ (समीत) एक राग दास पडून तीव्र आदम, कोमल पापरा कोमल मध्यम पचम कोमल धैवत कोमल निषाद इ स्वर लागतात आति सडणे-सडणे बादी त पचम् सवादी पचम, नेळ मध्यम •प्रासुण-५ व दन मुसलमान कोलेला न दग हुसेनी-की समुदायील एक मोठ काळा मासा

हुस-न १ खोदने, कावण्या ३ चागळपणा 'यातील हुस लिहिने' -रा ७, खण २.१०२ [अर हुस]

हुहा-की हाड पडा. [ध्व.]

हुई-उदा दुखाचा उद्गार [ध्व]

हुळका-वि (वे) तोंडावर देवीच वण असलेला. [का हुळक]

हुळवाजणे-अकि १ माघार घेणे, अग-पाय काढून घेणे. २ उनावणे, भटक्या मारणे.

हुळहुळ-चुळ-की १ गुदगुली, हुळहुळण्यासारखी खाज, कड, तिरिरी (अवयवावदन नेम, मादी इ० फिर त्याने हाणारी) ३ परद्रव्याच्या किंचित स्पर्शाने माजून किंवा दुखण्या अवयवात वरील अवस्था होणे [स्पर्शध्वनि] हुळहुळणे-अकि १ वरील अवस्था, गुदगुल्या होणे कम, गुगी इ० अंगावर फिरल्याने असा परिणाम होणे, तसे होण्यास नरील वस्तू अंगावून मिळणे २ (ल) अर्धीर, उस्तकटित होणे, खाजणे-(हात, पाय, जीम इ० मारण्यास, बोलण्यास) •पुळपुळ-चुळचुळ-की अतिशय धाई, गडबड, चुळपुळ हुळहुळ-वि १ माजूफ, कोमल, परकीय वस्तु जवळ आली असता अंगावर दाक्षरे उभे राहणाऱ्या प्रकृतीचा (मनुष्य, कातडी, अवयव). २ तथा प्रकारची क्षालेली (प्रवृत्ति, कातडी) ३ स्वरी सदन न होणारा, प्रमुच ४ विन विचाराने एखादी गोष्ट करण्यास प्रवृत्त होणारा हुळ हुळ-५ अतिशय हुळहुळ हुळहुळी-की (गो) विषु हुळहुळी मुंगळी-मुंगा-की धावरी मुगी, जलद चालणारी काळा मुगी

हुळहुळा हुळ्हा-५ भाजलेल्या हरभयाचे पाटे, भाज लेला ओवा हरभरा [स होल्क, हि]

हुळहुळी-की (गो) आवडी करण्याचे एक प्रकारचे माडे [का हुळी=आमटी]

हुळूम-५ वागी, मिरची इ० च्या मुळास लागणारी कीट

हु-उदा. १ प्रवृत्त करणे, परवानगी देणे, निवड लावणे, उतेजन देणे, सपत्ती देणे, कडल करणे इ० साठी उपयोगात आणण्याचा उद्गार इ। हा! २ दुखापत झाली असता काढलेला दुखोडारा, हाय! वू! वू! उम! (किं म्हणणे, करणे) [ध्व] म्ह० (गा.) हु म्हळ्यार तऱेच घास तू=अनुमोदन दिले तर तुम्हीच काम करा

हु-की १ कमर, पाठ इ०त एकापरी निघालेली उमण, चमक (किं अणे, निघणे) २ बोलण्याचे ओरवणे, बोलह इरे ३ अकवा, उचत घातणी (किं लजणे, पडणे, निघणे,

पसरणे) ४ सूर्यकिरण, पहाडचे तांबडे, तांदूळ प्रगाढ, पहाड (किं० फुटने) 'सूर्याची हळू देखिली।' -वाल्मि १९ [हि]

हूक—३ टांगण्याचा आंकडा -वि ८ १४८ [दे]]
हूड—भी लीला -वि १ तापट, भविष्य २ अड
सांड, पाहती ३ खोडकर, अचपळ [हू]

हूतू—न वाढेपणा -पर १ [नी, तु]

हून—भ १ पासून 'लो पुण्याहून आला' २ पेयां.
'रामा गोविंदाहून मोठा भाडे' ३ (क्रियाविशेष, हून
योगी अवयव यांना जोहून) बाजूने; दिशेने. उदा० इकडून,
तिकडून, जवळून, आतून, बाहेरून, खालून.

हूर—न वानराचा धुनु कार, ओरड -वि वि वानराच्या
ओरड्याप्रमाणे [ध्व]

हूप—भी १ धेय २ उल्लुखता

हूल—३ (अभिया) सिर मारण्यानेतर, जोडोदाराच्या
बावीकडे बैबीपासून बरगडीच्या दावीपर्यंत कोणा वार

हूल—भी १ हुल्लाणी पडा (किं० दाखविले) २
होकाची आरडाओरड, दंगा ३ लोंगट्याचे खेळातील एक
पडा ४ राग, चिन्ह ५ आवड, मयदायक वातनी, गप्प.
१ वतावणी [हि] ० चालू—भी हूल नये २ पडा ० द्यार—
३ (घु) चालून येत आहे अशी हूल करतात यावरून)
आधाशीवे स्वार

हूल—भी १ पावरण्यासाठी घाई करणे २ भयंकारक,
आरडाओरड, गडबड, दंगा (किं० करणे, लावणे, मांडणे)
३ गाडवावरून तांबे इ० वाजवीत काढलेली विड मिरवणूक
(किं० काढणे, मिरविले, भोंवडणे, वाजविले, निपणे, वाजणे,
ज्याने, चालणे) हुल्लाजणे पडा [चिंका]

हूत—वि घेऊन जाणारा, हून नंगारा, समासांत उपबोध
उदा० 'दुख-पाप-प्राण-हूत' [स ह]

हूत—हु—न १ हृदय, मन, अंत करण २ काळीज, छाती
[स] ० वेप—३ छातीचे, काळजाचे धडधडणे ० कमल—
० पिंड—३ हृदय. ० कोरा—३ १ हृदयावरून आवरण २ हृदय
व स्वाचे आवरण, एकरंगणे. ० स्ताप—स्तताप—३ हृदयाचे दुखणे,
दुःख, त्रास पथास्ताप इ० ची मनास तामलेली टोंबणी हृदा
काशा—३ हृदय, अंत करण 'हृदाकाशी मीकण स्फुरे जिवाशी.'
हृदापर्यंत हृदापल्ल—हृदापल्ल—भी पडा हृदिस्पृश—वि
हृदयातले, आवडते, प्रिय हृदत—न १ मनातील हृत् अर्थ
अभिप्राय -वि १ मनात, अंत करणात असलेले, टसलेले २
आवडते, प्रिय ३ अंत करणावर खोदले गेलेले हृत् वि १ मना
सबधी २ हृदयगम; हृदय १ मनापासूनचे, खरे, कळकळीचे

४ प्रिय, आवडते हृद्रोग—३ १ छातीचा रोग. २ (ल)
अभ्यंत काळजी, दुःख, विना हृदत—वि छातीतील (दुःख,
रोग, दुःख) हृदिकार—३ १ छातीचा शिथळ, छातीचा रोग २
अंत करणाची कोणतीही भावना, विकार, वातना हृदिनास—
३ अंत करण मांड, सदा, कुशातील, आनंदित असणे हृदि
नास—३ अंत करणाचा आनंद. हृदस्ताप—३ मनाचे अस्वा-
स्थ्य, राग, घेद, भीडालि-य इ० हृदमंदिर—न हृदयमंदिर

हून—वि हरण कर्म, नेके [स] ० सर्वस्व—वि ज्याचे
सर्वस्व ह्राण करून नेले आहे असा.

हूद—३ पाण्याचा बोह (भ) -हृद पहा 'काळा घाटी
सुखे अ हृद महाणा।' -मत्तो

हूरय—न १ हूरय पडा २ वक्ष स्थल, छाती. ३ (ल)
मनातील हृत् आताय ४ उद्देश खोच, मर्म (भावण, वाच्य
इ०तील) [स] ० भरून येणे, दाटणे-गदिरणे 'तो हृदय
गरीबी येते' -उद्योगगीते २४ ० फुटने—अतिशय दुःख होणे.
० कमल—हूरयमल ० दैश—३ वक्ष स्थल, छाती 'समय
हृदयदर्शना अर्बले निष्प मांडी।' -साहू २ ५२ ० मंदिर—न.
हृदय, अंत-करण, वक्ष स्थल हृदयगम—वि विनाकथेक, मोहक,
हृत्, भावना, सुख, मनोहर हृदयनाद—हृदयातु—हृदयी—
वि सकरण, दयशील, कोमल अंत करणाचा ० दिशाम—३.
(मनाचे विनाशित स्थान) परमेश्वर ० शून्य—वि १ निर्दय,
निष्कृषण, दूर २ सुद्धि, मनाची शक्ति कमी असलेला ३
उदासीन, नश्वित, विमनस्क ० शून्य—वि अंत यांनी असणारा
हृदयाराम वि अंत करणास शांति वाराम देणारा, हृदय-
विधाम, दवाचे अभिधान 'निजजन हृदयाधाम।' हृदयी—
आलिंगणे—हृदयशील धरणे, मिठी मारणे

हृदित हृत्—वि आनंदित झालेला, सुखी, हर्षित [स]
हृत्पुत्र—वि सुखी, समाधानी, खाल्जपिऊन परा हृददय—
वि आनंदित अंत करणाचा

हे—उदा मनावाची हांक मारण्याचे, सवोभनाचे अवयव
महो! जरे! 'हे! राजा! तुम करायान असो' [ज स]
हे—सन १ हाचे अनेकडवून २ (काव्य) हो (बोर्लिंगी)
जपे त—ही जे—जी [हा]

हेकणे—अकि खोडणे (उराचे) [ज स देका]
हे(है)का हेकाहै हो—३ जो आपलेच म्हागे धरून
वगणे दा, आपड, छद नाद दुराप्रह (किं० धरणे, घेणे, करणे,
चालविले), [हकार—हेच अने करणे] (आपळा) हेका करणे—
जाणव हृत् चालविले हो(है)रुड(ड), हेक(ग)टी,
हेकडगईक—हेकड(ल) (वार, हेकाड, हेमकार,
हेकेवाईक, हेकेवाज (करा) -हेकाखोर (वाईक)—वि

आपल्याच हेक्याने चालणारा, दही, दुराग्रही, एकवृत्ती, छादिष्ट
'इमने'चे खरे दोष प्रगट केले असता आमच्या रेवरेड बंधूष व
इतर हेकडखोर लोकांत न आवडतो' - नि २०९ उद्ध० हेकड
कुणची सातस रायी हेकरी-स्त्री हेका, ह' 'स्वधर्म मूर्खपति
हो न सोडी। तो आपली हेकरी हो न सोडी।' - चावड ८ ३५

हेकणा-ना - वि (व) काणा, एका दोळ्याने आपळा
हेकस, हेकोडा, हेकडा - वि (व खा) तिरपा,
वाकडा, वाकडातिडवा

हेका - श्री. लघवी हिंका पदा [स हिंका]

हेंगड-डा, हेंगडतिफड, हेंगाड-डा - वि १ ओवड
धोवड, वनतःकारिक, घडेविंदे, कणकडु (भापण, कामधदा, पोली)
२ राकट, कडोर, विदुष, विद्योभित, रानटी, राखसी (रीत, पदि
वाट, वतेशूक, स्वस्व, अग) ३ मूखे, रानवड, अडाणी (माणूस)
४ ह्री, दुगमही [का हेंगसू=श्री] म्ह० हेंगाडा कुणची दुगा
रावे घन्याला खर्च कार लागे हेंगडतट्ट-उ हेंगाड-डा मापूष
हेंगड(डु)मैगड(डु), हेंगडा मैगडा-स्त्री १ किरडोज,
धुंक माल, वस्तु २ बडबड, गप्पा - वि १ इलका, धुद,
घानेरका, मळकः, धुंक (वस्तु, प्राणी, दागिना) २ अडाणी,
रानटी, खेडवळ, राकट, ओवडधोवड ३ विसगत, असबड
(माणूस) - किंवि विसगतपणे

हेंग(गा)डमत - न १ अडाणी मत, मुदि २ हरीपणा,
मदपणा ३ हेंगाड हेंगाडाविणे - अकि १ बावळट, हेंगाडा,
दही इ० राविणे, नावें ठेवणे (भापण, कृति व्यवहार इ० व)
२ अवेलेला, विडवला, कुचेश, कुवाळी करणे हेंगाड दासी -
स्त्री ह्री, हेकाड स्त्री म्ह० हेंगाड दासी दादला (व्या) नाणी

हेंगडी प्रधान - उ १ मगरी (खडोश) चा प्रधान २ (ल)
डिला, अजागळ, रेंग्या माणूस

हेंगल - श्री अडचण, सवव, अडचळा, तकार उपस्थित
करणे (कि० घालणे, वेगे, लावणे) ० खोर, हेंगळी (व्या) -
वि हुज्जती, तकारा [का हेंगे=हने ?]

हेंगसा - वि (वर) जुळा, गाडवा, नपुम ० 'हेंगसा
माणसाला तुमचे म्हणणे पडोवें कसे ?' [वा हेंगसू=श्री]

हेंगाडेगी - श्री तिडका याने तिडकारणे, तिरस्कार झाडणी
(कि० करणे) - वि (व) निष्काळजी

हेंगाळणे - अकि धिक्कारणे तिडकारणे, तिरस्कार करणे
हेंगाळणा - श्री तिरस्कार, झाडणी

हेंगे - किंवि इकडे हणे पडा

हेजीन - उ १ जिह्वा अधिस्ताचा मदतनीस, मदत
कारून २ चाकर, नोकर ३ वडील ४ दून - 'मोडे नैपधर
शको ७ ५५

वाचा। नाम हेजीव इशाचा।' - नल [अर हाजिर्] हेजिनत,
हेजिरी-स्त्री १ चकिली, सिगाई - मरठ १ २० २ द्ताचे
काम, धदा, वृत्ति

हेट - श्री (नाविक्) दमिणदिता, ठम (हेट्टरी) - वि
खालचा दक्षिणेकडील, तळकौकणचा - किंवि १ खाली, खालच्या
प्रांतात, प्रदेशी, भागी २ किनाऱ्याच्या दक्षिणेस, दक्षिण
दिशेकडे, विद्यपत कोंकणातील साखरी नदीच्या दक्षिणेकडे
'यदा हेटप्रात चागवा पिकला' [स अथम्य, देप्रा हेड, गु
हेट] ० करो-उ १ दक्षिणेकडील (हेटप्रातातील) रहिवासी
२ तिडकील वरकदान रिपासी ० चा वारा-उ दक्षिणेकडील
वारा ० वाहेरचा वारा-उ नैर्ऋत्येकडील वारा हेटणे-अकि
(कु) कुत्रांनी वारा मुजणे

हेट्टरी - वि (व) पायात पाय घालून चालणारी (गाय,
व्यक्ति) [स हेड] हेट्टरु लाचणे - कि (माण) वाकडें
लावणे, तडे बोलणे

हेटा-टी - पुकी (व ना) १ हातगा २ शेवगा (शाह)
हेटा, हेटाहेटा - वि हल्का, धुद, दुर्बोक्किचा (माणूस,
व्यवहार इ०)

हेटाळणी, हेटाळी, हेटाळफी, हेटाळा - लोड अज-
हेलना, टवाळी, तिरस्काराने वागविणे [स हेडन] हेटाळणे -
अकि अवहलना करणे, धिक्कारणे, हाकसणे, निंदा करणे

हेटी - श्री गौडीवाडा, गायदान 'लोरे हेटीवर गेली।

हेटी-डी - स्त्री (व) रानातील वस्ती, तळ 'रमाणाची
हेटी रस्त्यात लागते' [का इश]

हेट्टीमेडा - श्री १ ह्याळणी, पाणवतारा, अवड-ना, तिर
इशर २ तिडकळचीपणा, बेकिट्टरी, अगत्य नसणे (कि०
करणे) - किंवि निष्काळजीपणे, वक्किरीपणाने [हेडमठ]
म्ह० दिवष गेल हेटाहेगी (हेट्टीमेगीने निंदा हातीनेटी, रेदारटी)
चादप्याखाली (दिवा लावून) कापूष वटी हेट्टीमेटी
खाली (वापी) नेणे - घालविणे - हल्लरचीपणाने दूर लाटणे,
घाणे

हेड - श्री विक्कीसाठी चलेले गुराचे खिझार, दावण, कळप
- गुणा १०५० [स हेडावुळ] हेडद्या - वि १ खिझारी,
हेडीचा व्यापार करणारा २ पुरा माहितगार, धूर्त, पुढळ
ओळखी असणारा हेडचे-अकि (गो) खिझार घेऊन फिरणे

हेड - न १ सोवण्या, स्त्रीची २ मेयुन 'आनाचे हेड
तःकाळ सुट। मनुष्याचे आकलन न सुटे।' - एसा १३ २११
० गूळ हेडूय हेडूकमहेकूक - न कुत्र्याचे गुम इदिव, कुत्र्याचे
मेयुन (कि० गुल्ले, लावणे)

हंडगा—उ १ शीर्षकील भासण, नाचणकांड, सांढ्याण, सरमाच, काड बिपाड ६० वा भारा, घोडा १ वरील प्रकारची पांजराग्या बांधपाच लाविलेली पेंडी (कि० बाणें)

हंडणें—वि (नाविऊ) मुकान दोणें हंडणें पहा.

हंडपा—ची—शी १ भीमाची एक राखणजातीची छी २ (ल) धिण्याच व विटूच छी १ ओंगळ, किडवणाची छी [य हिंवा]

हंडमास्तेर—उ घाळेवरें सुटय धिऊक [६]

हंडली—ची (कों) एक पिशाच, विषबा छीचें मृत

हंडपा—उ (व) गोणी, पोतें

हंड(डी)स, हंड(डी)स फेड(डी)स—की भिडार, अपमान, हेगळणी, दिग्बना (कि० करणें, सोडणें, मांडणें, लावणें)—वि हिंडीच पदा ओंगळ —किवि दिहकाऊन, फेडाऊन, हेगळन (कि० करणें) [य हिंड=दित्तदार करणें] हेडसा विणें हेडा(ड)वि(घ)णें—उकि हेगळणें पदा, दिहसणें पदा. 'काय लागे त्याची बळ हेडावितां कोण काळ।'—गुणा ११५१

हंडसरी—की एक वृक्ष

हंडा—उ. (नाविऊ) माटे मारण्याचें एक आयुध

हंडा—इ (कों) खाजगात उदवणारे व मुरात मानव गारे गवत [हंडा]

हंडा—उ (वे) मोठे डेऊळ [का]

हंडाळणी, हंडाळी, हंडाळणें—डोगळणी ६० पदा

हंडाळू—उ गोराड पदा

हंड—उ हेड हेड पदा (कों) एक इगारती मऊ अडकाचे झाड

हंडे होळकर—उभय १ होळीचे होळकर होळीचे दिवशीं धुवुध धाळणारे खेळणारे २ (ल) दगेसोर, बडसोर

हेण्याचा—उ (कों) एक समुद्रातील मावा

हेत—उ हेतु पदा 'आपल्या होळयादेखत मुलाचें लग्न व्हावे एवडा माय हेत राहिला आदि' 'जपतीं मुलावया गुणा हेत'—मोकी ५८ ० प्रोत—की १ मनातला उद्देश, इच्छा २ कृपालोम प्रेम, मैत्री

हेतु—उ १ इच्छा, वासना वाच्या २ कारण, उद्देश, भाषार प्रसंगकारण निमित्तकारण ३ वेन, उद्देश [स हेतु] ० गर्भे वि हेतु गमिन असता असा, अतर्पित कारण अर्थ असलेलें (भावण शब्द कर्म ६०) सहेतुक ० भूत वि सकारण बोलणारा ० मान—वि हेतु प्रेरणा असलेलें (कार्य) हेतुच—वि हेतु असलेला, कामानिक हेतुकपण न अमिलाच इच्छा हेतु—की (ना) माळण, स्मरण हेतुनाभास—उ १ आमक हेतु दाखविलेलें शुद्धीचें कारण, हेतु २ (व्याय) व्यभिचार,

विहडता, अहिदि, बाध व संप्रतिपक्षता या पांच दोषांनीं युक्त जमळें विधान

हेती—की साधार, धात्र [५]

हेद—दू—दू—उभी कोंकणातील एक मोठें मोटया आणि वाडोळया पाजोच, इमारती लाकडाचें झाड या लाकडावर लाखी राग सुकच बसतो. हेदी—वि हेडाच्या लांकडाचे

हेद—त—उ एक समुद्रमावा

हेवळाळणें, हेदोळणें, हेदोवणें—उकि हंगें, हुबमळणें, हेतबावणें (भांडपांतील द्वय पदाचें, समुद्रांत तास ६०) 'सात गागरीनें अवबिणें हेदोवळें आले घेणें।'—गुणा ४१०६ [य हिदोळण]

हेदर हेदरेंदड—कीन पाण, केरकचरा, विटा, घाणीची रास, उकिरा हेदरा(डा) हेदरा—वि १ पाणेरका, गवाळ, ओंगळ, अमगळ २ मूख, अडाणी, वेडगळ हेदोडा—वि (व) रेंडरा पदा

हेदर—उ (दगडी बांधकाम) बंद, भितींत अट्टाभतरावर पमविलेला लांब गळबोडीचा दगड यानें बांधकाम आबटून एक्कीव हातें [६ हेदर]

हेदाडा—उ (ना) दटावणी, रागें भरणें, दाटावणी, पडाटा

हेदावणें—अकि (व) घटून जाणें, धिणणें 'चातव्यानें ओव हेदावुन गेला'

हेपणें, हेप(पा)ळणें—उकि सभोगकिया करणें, सवण हेपतबड्या—वि १ (ना) क्रीडासाठीं उत्पुड झालेला २ (ल) सारतव्य नवगारा, अर्धवट हेपच्या मारणें—हेपलणें हेप ल्हाटपा—वि (व) गवाळ हेपसळिया(हुमा) हेपु सट्टपा—वि १ नपुसक, गाडपा २ हुबळ, शुद्ध ३ गरीब कम कुवत [हेपलणें-मेलण]

हेपल(ळ)णें—उकि (व ना) खाणें, पुख्या शोडणें, गड करणें

हेवडगुवड—न वपट, काळेबरे 'मनात काहीं हेवडगुवड आले'—वि (व) वाकडातिकडा, ओवडपावड

हेवाड भुतव्या—वि (व) मूख, वेडगळ [हेगाड+भू१४]

हेवा(घाळ)ळणी हेयाळणी—की ओढाताण घोळटा घोळट घनकाफसक, घसमुखलेपणानें घेणें, वापरणें, हालविण, दिसकाडिंफरी हे(हे)वा(घ)ळणें हेयाळणें हेयळणें—उकि १ दाखणेपणानें हाताळण, घसकफसक करणें आढाताण करणें २ रटणें, घका मारण, चेंपणें—अकि उसाळणें उचबळणें हेल काव खाणें (वदीचें पाणी, लाटात सापडल्ली नाव ६०)

हेवे तेवे, हेरेतेवे—शुभव (व) दगधग, फुकट चोप,
यरपार याचा ग्राम—किवि नाहक, विनाकारण

हेम—न सोनें [स] ०कट—वि सोनेरी 'दत शुभ्र
सदत। रत्नप्रदित हेमकट।'—दा १ २ १५ ०कल्याण—उ
(संगीत) एक राग यात पडूच, तीम न्दरम तीम गंधार,
चोगल मज्जम, पचम, तीम येवत तीम निपाद हे स्वर लागतात
आरोहात येवत वग्ये, जाती वाहव—सपूर्ण, बादी पडूच, सवादी
पचम, समय रात्रीचा पहिला प्रहर ०कूट—उ हिमालयाचे
उत्तरेचा, गंधर्ववस्तीचा एक पर्वत, सप्तपर्वतांतील एक ०गर्भ—
उ सोनें बालून कलेली एक औपधी म त्रा ०दग्ध—उ (महाउ)
घोवार 'हमदग्या हाटी। सुवर्णा आटाआटी।' ०धर—उ
मेळ पर्वत हैम—वि सोन्याचे

हेमटा—वि हिमटा पहा
हेमडी—खी डुशी, गरक, हुडका पहा (किं० मारणें, देणें)
हेमत हेमत ऋतु—उ न मार्गदीप व पौष हे दोन
महिने मिळून हाणारा ऋतु बाबळीं सुये रुचिक व घन या
चौन रात्रीस असतो [स]

हेमाडपती—वि हमाडपतातें प्रचारात आणलेली (देव
ळाची बायणी, लिपी इ०)

हेय—वि त्याज्य, डाकून देण्यास योग्य [स]
हेर—वि येर, इतर शुद्धक, कुचक्रामाचें, छुद्र 'वृषा
तुण उत्तम हारि जाली। देवें निघाली परि हरि जाली।'—
साध ३ १० [येर]

हेर—उ १ शुभ दूत २ वातमीदार—खी देहळणी
शुभ पदाणी [स हेरक, देप्रा हेर, हिं हेर, हेरा] हेरणी,
हेराहेरी—खी देहळणी हेरणें—वकि १ देहळणें, गारीक,
शुभणें चौकशी करणें, सुक्ष्म दृष्टीनें पहाणें, न्याहाळणें २ स्पष्ट
दिसणें, सापडणें ३ तर्क करणें, व्याप्तात येणें, समजणें हेन्या—
वि शुभ वातमी काढणारा, देहळचा, न्याहाळणारा हेरफेर,
हेरी(र)फेरी हेरीहेरी—खी दिडता दिडता देहळणी, पहाणी
करणें 'रानातून हेरफेर कर' हेरी, हेराफेरी—खी प्रवास,
पिरती, येवसार

हेरफेर—उ १ थोडासा बदल, फाक फेवदल (परस्पर
घोन वस्तूत) २ विवगति लक्षात अंतर (दिशेच, जमालखें
इ० मन्हे) ३ बदली (पदारेकन्याची) आवजाव (सैन्याची),
येवसार [हेर=शुद्धक+फेर निचा फेर दि] हेरून फेरून—
विवि फेरफार करून, उत्तरेंपालयें करून, इकडेसिंकडे पुन्हा
पुन्हां वारवार

हेरव—उ गणेश देवता
हेरवा—घी—एरा—मी पहा

हेरसू, हेरसून—किवि (राजा कु) व्यर्थ, उगच,
निष्कळपणे

हेरूच—वि (कु) इतर दुसराच
हेरें—ये—न (नाविक) गलबतावें शीट बदलणें (किं०
पेणें) ०वाऱ्ये—न वाऱ्यान्वाविरुद्ध दिशेन गलबत हाकारणें
'कोणी हडला तरी याच असावा म्हणजे हे येमोन्चे करून गलबत
नेता येईल'

हेल—उ खी १ नवीन मूल जन्मेल त्या घरी पाणी, दूध
दहा दिवस पुरविणें (पुणविणी किंवा इतर क्रिया थोराऱ्या घरी
या प्रकारें करतात) (किं० पालणें) 'हेल घालिती अठरा
पगड जातीन्या नारी।'—गायो ५ ३५ २ असलें पाणी,
दूध इ० पदार्थ ३ याच कारणासाठीं अशा थोरा—मोठयाच्या
परापुढें काही दिवस पाण्याचा सडा टाकणें

हेल—उ बोलणें, माणें, रळणें इ० तील लावट काढलेला
दुर (किं० काढणें, निघणें)—खी आठयापाठयातील ढाबाचे
सोडाची एक सडा [घव]

हेल—न (बादा) पाण्याचें मळकें
हेल—उ खी १ ओले वाहण्याचा धदा (किं० वाहणें)
२ असले वाहण्याचें ओले गवत इ० ची ओल्याची गाडी,
ढींग ३ तें वाहण्याची मजुरी, भाडें ०करी—उ ओले वाह-
णारा मजूर हमाल ०करीण—खी १ ओले वाहणारी ३
(व) मालकाच्या शेतात काम करणाऱ्या मोकरीची बायको
०पाटी—खी १ ओले वाहण्याचा लदान द्वारा २ हेलक्याचें
काम, हातमजुरीचा धदा, मोलमजुरी [हेल+पाटी] ०पायकी—
खी (कु) निष्कारण देलपाटा, हेलपटनिशी पहा [हेल+पायकी]

हेलकाया—उ १ आरोलून शोका, लाट, मागें पुढें
होण्याची किंवा (समुद्रा-या पाण्याची, झाडाची फाटीं इ०
ची) २ मायूस जडाव इ० ये हालणें, शुष्णें, शोका खाणें
(लाटा, वारा इ० नीं) (किं० बसणें खाणें) ३ हिंसका,
भक्का, शोका (किं० देणें) ४ (ल) (अजैदार इ० चा) फुकट
हेलपाटा दुषा येणार (किं० देणें) [स हेल=कीडा, खेळ]
हेलकायणें—वकि १ आरोळणें, हेंदकाळणें, बोलणें (लाट
इ० नें) २ लाटाच्या माऱ्यानें तात्त इ० नें खालीवर उधा
खाणें, लाटा खाणें शोके खाणें ३ इकडून तिकडे शुष्णें
(पालणा इ० नें) ४ आचके बसणें, हिंसका खाणें, मागेंपुढें
होणें हचका सोवणें (थोडेथार उत्पसार मानी—चाळताना
५ (सामान्यत) शोके खाणें हेल्कविणें—वकि १ हल
विणें शोके देणें सोलविणें, हेल्कावा देणें २ ओढाताण करणें,
पुढेमागें करणें ३ हलपाटा, उनीच दवरणें ४ पुढेकाविणें,
तिस्कारणें हाकळून लाविणें, घालविणें

हेलकी—श्री. भटकी, उनाह गी, गपिपत्र बाई
हेलगड—उ (तिरस्कारार्थी) हल्या, रेडा हेल [स
हला]

हेलगड—श्री 'हिलगड' पहा
हेलगा—उ रेडा, हेल
हेलना—श्री अवहेलना अपमान, हेलाजगी, अनादर,
तिरस्कार [स]

हेलप(पा)टणें—अकि १ अर्थ येरस्कार करवयास
लावणें, निष्कारण राव करिणें शुद्ध निरोपासाठी हेलपाज
पालावयास लाग(व)णें २ निरक्षरिणें, निष्कर्मिणें, निरप
योगी करण (चाय, मसलत भ्रम ड०) —अकि १ (हो)
वा याने समजून पडणें, नास पावस (साह, सोपवें)
३ नामधूस होणें, बुराडा होणें [स हेला=पेरा] हेलप(पा)
टणें—श्री निरोपाचा अर्थ हेलपाज; पेरा हेलप(पा)ट
निदा—श्री निष्कारण हेलपाजे खाण्याचा प्रकार बरेच
अर्थ खावा करणें [हेलपाज+फा नविशी] हेलप(पा)डा—उ
१ कुट्ट खप, येरपाद, मासदासक पेरा, चाल (कि० पडणें,
घमणें, देणें, करणें) २ रस्त्यापे लावणें बटण गैर माहितीने
वा बळगाने जाणें, त्यामुळे झालेले भ्रम, फिराडा (कि०
बनणें, खाणें, होणें)

हेलमी—उ (नाविक) गुपान, गुफानी बारा व पाठम
हेल(ळ)साड-साडणी—श्री १ अनादर हेलना पहा
२ हुलेज, निष्काळजीपणा [स हला+साडणें] हेलसाडणें—
अकि १ तिरस्कारणें शुद्ध केळणें, अवहेलना करणें २ हलगतीपणा
करणें कानाबोळा, हुलेज्य करणें

हेला-ळा—उ श्रम 'ऐमें यकि हेळा बोखिला।'—भा १०
८१ —किवि धुमाल, सत्वर सहज अनाचारें ० भर-किवि
(गहाजु) पोखावेळ 'मा हेलामा पाणीया जाईन'—कच
१५ ० भागें—किवि लीलेने सहजासहजी 'दरीन हेळामाजे
सया होय सुकि।'—आरती विजलनी [वषा हेल=वेग]

हेला—श्री १ खेळ, क्रीडा २ निष्कारणी फेटाळणी,
अनादर अपमान हेलाळणी

हेला—उ रेडा [स] म्ह० १ हेल्या=या कानीं निगरी
बाजविनी तरी तो आपली होय मोडीत नाही=मूर्ख सधुपेसाजें
छुपारत नाही २ जन्मा माला हेल पाणी वाहता मेल—सायला
काळ गुढेला भार असा ह्या माणस

हेलापणें हेलोवा हेलोविणें—हेरकारणें म्ह० पहा
हेलावण नळ पयाधि दयारावा—'नल ५५

हेलि(ळी) लु—उ म्हा 'कि हेलि उगवता निशव।
लोभा घरे प्रगट प्रकाश। [स]

हेलेमें—ग वन्हें (मि० मारणें) 'आम्ही त्या बोट्या
बराबर हेलेमीं माव लागलों'—किर्लोस्कर-आमण्ट १९३०

हेलड—उ गुणाडा 'दिलेगें हेलड काडें।'—दा १५
१५ ० देवड—श्री १ शरजीड पहा २ मादलाबदल

हेलड—मि (व) हेरड.
हेवा, हेवाहेवा—उ १ मत्सर, द्वेष, शत्रुभाव २ रूपधा
[का हे०] म्ह० १ शमी गेली दवा हा मला गुटला हेवा
२ हेवाइवा नऊगे गेली चागइवा हेवाछोर, हेवेछोर—वि
द्वेरी, मत्सरी

हेवा—उ १ रोग, इक्यास 'घनधान्य हेवा। पाह कुट
बाची सुवा।'—गुणा ३२० २ हाव, तोस 'बावरोला दामि
न्याचा हेवा अवा की, आम दुखलें तरी लाहीत नाही' ३ इच्छा,
मनीश 'तुम्हावीन आमुचा हेवा। कोण मापवा पुरतोळ।' [स
आ इवा-इच्छा]

हेवाळ—उ (गो कु) विरोळा, पाणसरी
हेवा—श्री पोडपाचे सिद्धांणें [स] हेसणें—अकि
सिद्धांणें

हेस—श्री (हो) गुपार, वर तसळकले पाण्याच किंवा
दोन परागाने येव

हेसळणें—अकि हिसळणें पहा
हेसा—उ काजळ—श्री

हेळा—श्री १ गुस्ता पाणी पिण्याकरिता बांधण्या होई
२ (माण) पाण्यासाठी खणलेला खोलस्तरा ओवणांतील विद्वि
—के १० ११ १६ हाळ पहा

हेळण-णा-णी—श्री हेलना पहा 'इरूप म्हणून कळें
हेळण।'—नव १८ १२४ [स हेलना] हेळणें अकि तिर
स्कारणें वागविण, धिक्कारणें हेळसण हेळा—श्री अवहेलना,
हेलना हेळसणें—अकि हेळणें 'हासति बहु हेळसोनि हवातें।'—
मोक्ष २८ ४२ हेळसाड—श्री हयगय हुलेज, हलना
हेलसाव पहा

हेळणें हेळणेंमेळणें—अकि मिळतमिळतून वागणें घरोबा
देवणें [मेळणें दि] हेळीमेळी—श्री घरोबा स्नहसयध
—किवि खळीमेळीने [मेळ दि] हेळीमेळीचा, हेळीमेळीनें
हेळीमेळीतला अथ रूढ प्रयोग

हेळवी—श्री (नाविक) मयकर वादळ हेळमी पहा
हेळा—श्री दृष्टि—मनवो
हेळा—उ (हो) वेदवचणें माह

हेळू—उ अय पहा
हेळ, हेळहेळ, हेळयेळ—वडा गुणाना हाडण्याचा शब्द
—श्री टोंकरी, झपणी [ध्व]
हेळत—श्री हुदेवा, हयवत पहा

हेकोल—३ क्रियाच्या गळपातील एक अलङ्कार, हयकोल पहा

हेगई, हेगाय-यी, हयगई—छी हयगई-य पदा
हेजा—५ (ना) पट्टी, कापडा [अर हेता]

हेता—वि हयता पदा

हेतुक—वि हेतुक, हेतु कारण यासवधी [स]

हेद—३ समुदायील एक मासा

हेद्व्या—वि एक जातीचे भात

हेदोस—५ गोघळ, हायदोनडुंग पदा

हेप(घ)त—छी घाऊ, घास्ती, भीति, दरारा (कि० येणे,

खाणे, परणे, बसणे) ' फौजेने हेवत खाष्टी आता तदुदवाव '

हेके ११ [अर हेवत] प्यास्ला, खास्लेला—वि म्याड,

घावट हेयती—वि भीतिग्रस्त हेवती गेयती—वि अजगळ,

गवाळ [गैवती द्वि]

हेम—वि बर्फ, पट्टी, हिवाळा इ०चे, हेमन [स हिम]

हेमवती—छी १ पावती २ श्वेतवेलख

हेयत-ती—हयत पदा

हेर—५ (फु) घापासारखा पिबळा मासा, याला धरून

त्याचे अंगावर कण्याचे पीठ चोपडून त्याच्या बोळाच्या गोळ्या

करतात या औषधी असतात

हेरत—छी हेपत पदा ' लढाईची जुरन न ठेविता हेरत

खाऊन फारी जाळे '—विता १७ [अर हेरत]

हेराण—वि १ जस्त, त्रासलेला, खगलेला (आजार शोण,

दुख इ० ने) व्याकुळ, आजारी, अस्वस्थ २ हतबुद्ध, दग,

आयव्येवित्त —माई १०३४, —वाट २०८ [अर हेरान्]

हेरात—छी १ आजार, दुख २ दुईशा, व्याकुळता, आपदा

३ गोघळ, बोळाळा, मानसिक त्रासाची अवस्था हेराण(न)मी.

हेराणी—छी हेराणगत ' तणे करून आपली हेराणी जाली '

—ना १५ २९० [फा हेराणी] हेराण परशान—वि जस्त व

विताकत ' फिराणाच्या मनमुड्यामुळे हेराण परेशान जाहे '

—मंत्र ७६

हेवा—५ ब्राह्मणातील एक पोटजात

हेवान—५ (ल) पड्डा अनावर —वि दुर्बळ, मूळे, पण्ड

गुन्य [अर हेवान्]

हा—उद्गा १ आदरपूर्वक हाक मारण्याचा शब्द, अद्दो ! खु

निर्मळ तुम्ही पदे कथितरी विलोकीत हो । '—केडा १० २ याव-

ण्यास घाण्याचा शब्द हो हो अमळ हो ' ३-मान्यता

बुडली, परवानगीपूर्वक शब्द, हाय ४ (काम इ० करण्यास

संगताना) दडून करण्यासाठी, जोर घ्यासाठी, दिशा दाख

ण्यासाठी दिवा लावून उच्चारवयाचा शब्द ' काम घागि

तले आदे ते कर हो, विसरशील ' ' मुला ! भुकेला आदेस, जेव

हो ' [ध्व] होस हो मिळविणे—म्हणणे—लावणे—

जोडणे—करणे—देणे, हो म्हणणे—भरणे—करणे—कोणी

काही म्हणेल त्यास समति देणे ० ना—होय की नाही (कि०

म्हणण, सांगणे, करणे) ० ना करणे—करणे, अनमान, काकूकरणे

होका(क)रणे—अकि १ मोठ्याने बोलावणे, हाक मारणे २

समति देणे, होकार देणे ' म्हणतात होकरा यास । '—मोसाति

३ ४३ ३ यावविणे ' वाजतिया वायुने जरी होकरी । '—हा ९

१२५ ० फा—उद्गा बरे तर होय की ! ' हो का म्हणितले महादु

भावा । '—दावि २३७, —ऊ ३८ ० कार—५ रकार, समति,

अनुज्ञा, परवानगी ० कारणी—छी माट्याने मारलेली हाक,

हवारणी ० या—हायवा

हा—उद्गा होको ' सुतात्मज तेजोवध वर घडु तेणेचि अग्र

महिवर हो । '—मोभीम १ १८ [स भू—होणे] होआवे—हवे

' आम्हा पती होआवा ।—दाव १४४, —हा १५ २५५ होइजे—

ह्वावे ' जगी होइजे धन्य या रामनाम । '—राम हो ' क—

न १ होणारी गोष्ट होप्यमाण, भविष्य २ भवितव्य ' आईक जे

होईक तैवितो । ' होऊन—किवि १ होणे घालूचे ऊन प्रत्ययात

अव्यय २ कोणाच्या प्रेरणेवाचून, आपले आपण (करण्यास

प्रवृत्त होणे) ' त्याने होऊन बोलाविले २ ' ' आपण होऊन '

३ पासून ' विजयनगराहोऊन '—इम ७ ४ स्वतः, छद,

जातीनिशी होए—होई ' अतरी न वेभिजे पायाणे । जरि होए

तापा हानि । '—ऊ ' होओनि—किवि होऊन ' पृथिवी सादव

होओनि यळता । '—दाव १३० होणार—५ भविष्यकालचा

' नाना होणार परीक्षा '—दा ५५ १८ होणे—अकि १

पडणे, असणे, उत्पत्तीस पावणे, प्राप्त होणे, घडून येणे

' हुसे बायकोस पुत्र झाला ' २ रूपतरांने बदलून दुसरा एखादा

गुण इ० येणे, बनणे ' अवा पक झाला ' ३ घडून येणे,

अस्तित्वात येणे ४ संपणे, शेवट होणे, खलास होणे ' मज

पासीं रुपये हात तितके घाले आता कोटून दळ । ' ५ पार

सत्यानास पावणे, रसातळास जाणे हाणे—याचा एक उपयोग

सतत क्रियावाचक हि आहे उदा० ' वेत न्हा, जेवत न्हा ' याचा

कान्यात मृतकालीन उपयोग होतो उदा० ' बोळता झाला, सगता

झाला ' [स भू मृत, या होत्या होई] हाऊन जाणे—१

अवळ अवळ होणे २ खलास होणे, यावणे, लुळणे, वागळणे

हाती नव्हती तित की केली—एप खरवणी काळी होतय—

न १ भविष्य, भवितव्य होईक पहा २ (ल) देव नशीव

हाता—वि (कन्य) १ होणारा ' व येवत दर्शन विमूढ

होत्यासि । '—मोआदि ३ ३५ २ चालता, अनुद्ध (काल)

उदा० ' आजपर्यंत आमचा होता काळ होता '—मात्र ७७.

होता की नव्हता करणें—समूह नाहीतें करणें 'समळे मराठे एकचित होऊन शत्रुन मदत करतील तर दक्षिणेत सुसज्जमान हाता की नव्हता असे कवन टाचीन—उभाजी हाती कळा—की घडती कळा होती घस्त—स्तु होता माल—उ बाढल्या प्रमाणान चांगुनपणा, सायरी, रिमत असणारी वस्तु होती घाट—की उपरलेली घाट, मार्ग, उपाहा हाकेला रस्ता, (विशिशित खींचे पोग (गर्भावाय) उपरण्याच्या वेळीं म्हणतात) हाती वेळ, काळ—की १ योग्य सधि, हंगम 'हाती वेळ आली म्हणजे काय सहज पडते' २ होता काळ पहा होसाता—किवि होत असतां, एखाद्या स्थितीत असतां, (विशिशित गुण वीरनें विविध असतां) 'विक्रम राजा राज्य करीत होसाता काणीदि वरित्री नव्हता' 'हानेणें—होऊ न आणि—मनको होयका—वि व्हावयाचें हाया—वि होणारा हायाचें—(कांय) होण्याचें, व्हावयाचें 'जीणें यष्टि होयाची.'—मोअनु १ १४ होप्य—हायमाण—न होतंय होय—उत्ता वरें, समतिदशक अव्यय हो ना, होय नाही—की होय की नाही यतील एवढें उत्तर, सदियता, गोंघळ, हलकावा अनिश्चितता (किं म्हणजे, करणें, घाणें) होयीस हाय म्हणणें—उडनिणें—करणें—अधीनपणें परतत्रणें व्हाव दणें हायकार—उ व्हाव, समति होय नव्हे—की १ निवृत्तपणें योळणें (होकाराची किवा नकाराची दोहीतून कोण—सहि एक) (किं करणें, म्हणणें, मागणें) २ विचारपुस, पाहिज नवी ३ चौकशी हाय(या)वा—उ विचारलेल्या कोणत्याहि प्रश्नास होय म्हणणारा, दुसऱ्याच्या होस हो लावणारा ज्याला स्वतःचे मत नाही असा होरो उ गोंघळ, गडबड एकदम होरो होऊन गेली'—विशिश १ ७१ [हो दि] होरो खरेंच—उत्ता अकस्मात आडवण झाली असता निपणारा उत्तर हो हो खरेंच आज मला तिकडे जावयाचें आह नव्ह

होका—न (व) भाटातील तण, शन

होकाळ—ली होकाळ—की (ऊ) १ नवी २ उप वर मुग्गी

होका होकायत्र—न दिशा ओळखण्याचे रोहचुवकाचें यत्र

होका—उ १ हुका २ तोफेचे गोळे बाण, घुलन वगैरे बाँब अगणिन होके, उडती मरामरा।'—साधव—तारापुरवा समाम [फा]

होग(गा)ड(र)णें—उकि (वो) १ अधिकार ३ वरून हाकलून लावणें घालवणें २ सपत्ति, प्रतिष्ठा, आरोप्य ३ नासणें, अव्यवस्थितपणें आपचे हातून जाई कसे करणें ३ फेकून देणें भिरकावणें ४ हारणें

होगा—नि (वो) १ आडवाड, दाडगा, अत्याचारी, छगळ २ आडशी, मद घुस्त ३ आकरशक्ति नमलेला हाग पहा

होड, हाड—उ आठ, ओठ [स ओठ प्रा होड हि होड] म्हं १ होडात एक पोटात एक=जात एक बाहेर एक २ होडाबाहेर तें होडाबाहेर=पुढणी होणें ३ होडास जाळ पोटाळ काळ—खाडाह आणि लोंडाळ (नोकर, आश्रित ३० बदल म्हणतात) होडावर दूध दिसणें—अशून बाव्यदण असणें होडाचें घालणें जिरणें—बाव्यावल्या ओळाडणें, होडतुड्या—नि तुनलेल्या, ओठाचा होडाळ—नि जाड ओठाचा, बाबर होडणा हाडाळी—की सरारा करतांना बाबू नये म्हणून घोड्याच्या खालच्या ओठास बांधलेली दोरी. 'आपल्यास काय पालु होगळीबातून तरू न जाय'

होडाकणें—उकि (तमा) उभें राहणें, ओडाकणें [उभे टाकणें]

हाट्यो—न (गो) मोटीभरण [आज'टी]

होड—जी १ पत्र, पग, सयंत (किं बांधणें, लावणें, मारणें करणें) २ करार व्यवहार [दे प्रा होड] होडत—की होड होड विडा—उ पेअचा विडा 'होडविडा उच—होनी हसवीं। मस्त्री घरिला।'—अमृ ११ होडा—उ १ होड २ अहकार

होड—न (का) बाण्याचे टांक

होडकी, होडकी(ने)—की न सहान नाव, होशी, मसवा, सोन व पोस जिडे असणारे गलबत नौका (गो) होडकी [स होड=जाणें] हाडी—की नाव, नौका [स होड=जाणें] हाडकार—उ होडीवाग हाडें ताणव—(गो) १ होडी चाळविणें २ नित्रणें

हाडकी—वि (व) शिंप मोडलेली (गाय म्हंस ३०)

होडगणें—उकि (राज) होडगा फेकणें मारणें हाड(उ)गा—होडगा हाडिगा—उ सोडा, काडी होडपटा पहा हाडगा नडग होडिक नाडिक—की १ मारमारी, हाणप्राणी २ लोंढातोडी, भाडणतग 'पेधा होता होडिक नाडिक।'—कपा १ १८ १० [होडगा=घाडी+नडग=अरवल]

होडा—उ मोटेपणा हुडा पहा

होडा—उ खडगा [स अघ, ओड हुळं ओड—खोल]

होडा—उ हुडा पहा

होडी—की जोषडयाची एक जात हुशी पहा

होणजे—खे—की नणड, वरुस व्हणजे—से पहा

होणसणें—कि टोपणें भोसकणें

होतकर-रू—नि पुढे उत्तरार्धे पावेल असे ज्यावदल
वटने असत; प्रगतिभर, आशादायक [होणे+कर]

होतवस्तु—ही होती वस्तु पहा

होता, होवू—उ १ यज्ञ करणारा, यज्ञां भाहुती देणारा.
‘ऐसा माहुती पळता झाला होतुममूह’ २ एक कृत्रिम
[व]

होत्र—न. १ हवनीयद्रव्य, भाहुती २ होम, विधिपूर्वक
भाहुती देणे [स]

होदार—न (नाविक) दोरी ताणून बांधण्याची क्रिया
होत—उ सोन्याचे साधारण ३॥ व किमतीचे एक नाणे
याचे काही प्रकार—शिवाई, पादशाही, सणगोरी, अच्युतराई,
रामराई, देवराई, जडमाळ, धारवाडी, कावेरी, पामनायडी,
आरवाती, ताडपत्री, निमाणी, उद्विरी, साये, एकेरी इ०
[का होत=सोने सोन्याचे नाणे] होना पायली होणे—पार
महाग हाणे ० माळ—ही होनांची केलेली गळ्यांत घाल
ण्याची माळ

होपट—वि पोल, पोकळ —मु० या ?
होपळ होपळसुती—वि १ अव्यवस्थित, मद, मूळे,
भोंवळणुती पहा २ पोकळ, निरर्थक

होपारी—ही (व) पाळी, वेळ
होपा(प)ळी—न (क) सळखे बोंवळे जड
होपळकादा—उ (क) एक विवारी वद (भोंवपी
वपयोगाचा)

होवाडके—न (व) थोबाड, मुसकट
होवास—उ (ना) लग्नापूर्वी नवरदेवास, नवरीच्या
बापाचे कपडे इ० देण्याचा विधि [होन्मावभास]

होवासा—उ काम करून देण्यावदलचे आश्वासन, खात्री
देणे [होन्मावभास]

होवाळ—ही (क) १ लहान तळे २ पाणी साचणारी
भातशेतीची जमीन, खाचर

होभाग—ही (व) टाव, करार, समति [होन्भाक]
होम—उ १ यज्ञ, विधीपूर्वक अर्घ्य (हूप ताडूळ इ०
ची) भाहुती देणे, हवन (कि० देणे) २ भाहुती [स]

० हुड—न यज्ञहुड, होम करण्याची जागा होमकुंडी घालणे—
टाकणे देणे—(किंवा) पडणे—सापडणे—आपतीत पीडित
लोखणे किंवा पडणे ० द्रव्य—न होमास लागणारे द्रव्य, हवन-
द्रव्य ० धाळा—ळा—ही अमिश्राल, यज्ञस्थान, यज्ञघर (जमि
होत्री इ० चे) ० हवन—न होमासवधी सर्व क्रिया व विधी
सामान्यतः ‘ होम हवने होय कोसश्रुति । ’ होमणे—छकि होम
करणे, जाळणे होमागि—उ होमागाठी तयार केलेला जमि
होम्य—वि होमासवधी

होमिओपाथी—ही समचिकित्सा शास्त्र, एक रोग
चिकित्सापद्धति. ज्या पद्धानें शरीरात रोगलक्षणे उत्पन्न होतात
तोच पद्दती अति सूक्ष्म प्रमाणात त्या रोगावर योग्यवाची
पद्धति (इ)

होर—ही १ पावसात वाहून आलेली माती, करकचरा
इ० चा गाळ, खळमळ यात शेततील खाचसडगे भरून शेन
जमीन सारखी भरून यत तो प्रकार २ वाहून, धुपून आलेली
माती, गाळ इ० ० गो—१ वरील होरण्याची क्रिया २ खोटे,
शेत इ० होरण्याकरिता तसे घातलेली माती इ० ची भरती
३ त्या भरतीच्या गाळसाळ इ० वस्तु, गाळ होरणे—छकि
१ गाळसाळ इ० येऊन शेतजमीनीतील खाडीतील खाचसडगे
भरणे—भर घालणे ‘ पुळणवट जमिनीच्या विविरी लवकर
होतात ’ ‘ येथील सळी होरा, म्हणजे जमीन घरावर
होईल ’ २ आचजडणे, व्यापणे (आचकारादिकांनी शरीर
इ०) ‘ केवानी कपाळ अगदी हातून गेलें ’ [स भावरण ?]

होरट—ही उम वास, घाण, ओरट पडा
होरट—ही उ १ अतिशय हट, हेकाडपणा २ आरडा
भोरड, गोंगाट होरटी—हया—वि १ गोंघळ, गोंगाट कर
णारा २ फार हट्टी, हट्टवादी, दुरामही
होरप(पा, फ)ळणे—छकि भाजणे, पोळणे, हुरपळणे,
डागणे [हुरपड] होरपा—उ (व) कपडे भाजण्याची
पहिली पाळी

होरस—ही लग्नात वधूपक्षांत वरपक्षास दिलेली मेज
वानी हारसा जेवण—न (गो) विविधीकरिता केलेली
विशेष जवणावळ

होरा—ही १ (ज्यो) मेघादि राशीचे—लग्नाचे अर्धे
२ दिवासाचा २४ वा भाग, एक तास, अडीच घटका ३
अविष्णू, भवनी धन्या घागणे ‘ राजाला पुत्र झालेला आहे
असा त्याचा होरा आहे ’ ४ मेघादि लग्न ५ ज्योतिषाचा
एक प्रकार ६ सुहृद ‘ योगेच सुवैजक साधुनि देईल गाई
होरा ज्या । ’—मोमोळ १ ७१ ७ अदाज अजमास, अट
कळ (कि० चालणे, जात येणे, दिवणे, वहाणे) ‘ मासा होरा
या गोष्टीविषयी चालत नाही ’ [स] ० वृत्त—न ताघाचे चक्र
ह्यारी—ही १ होळीच्या सणत वगटोत्सवासवधी व
इतर धार्मिकविषयक हिंदुस्थानी गाणे व दीपवती किंवा धमार
तालत गंवात २ (सामा) धार्मिक गाणे [स होलि हि]

होरी—ही (उत्तरा घटा) एक सेर वळलेले रेडीम
[का होखू=वळणे हारे]

होरित—उ (गो) विश्वर नवरा
होलकाडा—उ झोकाडा, झोकाडी, सोऊ (कि० जाणे,
खाणे)

होलगट-ड-न (तिरस्कारार्थी) हला किंवा होलपक्षी
होलगट(ड)ण-उकि भिरकावून देणे, होडण, राणाने
गिबकालून देणे -उकि १ होलपाडणे, होलपणे, होळ जाऊन
पुढे पडणे २ प्रेनाच्या तिरडीपुढे ने मरई अगते ते दमशानेत
नेऊन फोडल्यावर त्याच्या खापरतोळ पाणी रिऊन होलापनी
एखाद्याच्या पाठीवर बसला किंवा पाठीवरून गेला असता त्या
प्राण्याची कबर मिवा पाठ मोडणे होलपडून पाडणे-(गाय,
पैठ ६०) जोतने डेवळून पडणे अडळून बोलमडणे

होलगडा-उ काठी, लहान दारके
हालगा, होला-उ १ एक पक्षी २ रेखा, हला होळगे-
उ (तिरस्कारार्थी) होला पक्षी

हालप(पा)टणे-न १ होलपडा २-कि (पते)
अखेरेचे दोहापेक्षा अधिक हात सर्व एकदम घेणे (किं माणणे,
पणे पाडणे) -उकि १ हालपडा (दारके) फेडणे, फोडून मारणे
(फेड ६०) हाहावरून पाडण ६० साठी ३ इलपटणे पडा
हालप(पा)डा-उ १ होलपडा २ आवका, हिसका, हिसका
देऊन फेडणे (किं मारणे, देणे) [होला]

होलपा-उ कुडीय, हुलपा धान्य
होला-उ होलपा पक्षी [शु होले] ० कोला-उ धुम,
मित्रा नेमळट, नालायक माणूस [होल-कोला]

होलार-उ मंदार, माग ६० जातीचे वाजवी व त्यांतील
काणि होलार बर्फाचे वाजून मातो

होलाळा-उ लान, वेग -वार
हालिका-जी १ होळीची अशिष्टादी देवता, राक्षसी
२ होळीचा सण, होळीची मग-या ६० ची रास ढीग होळी,
हुलावनी [स] ० पूजन-न वरील वतची देवता होलि
कोत्सव-स्ताव-स्ताह-उ होळीचा सण मिमगा

होनी-जी (गो) १ जोनी २ हस्ति (किं गाणे)
होवर-उ ओदर, कव्हर, वज्रपाचे जोडवे [वज्रवर-
वज्रवर]

होवरी-जी (कु) १ सापा ओवरी २ खोली
[ओवरी]

होवळणी-जी १ होवळपाचा पदा २ उपव्याप, नसता
काभार होवळा-नि पुढारी, सर्व वास्तवीत पुढाकार घेणारा
तसेमागणे तोडणारा रणे वगैरे जमवून देणारा ६० २ (क)
काभार करणारा, उपव्यापी ३ (पुढीने) हवळा म्हणू किंवा
टवळा आणि गावचा होवळा

होवळीक-न (गो) लमपुनीचे आवरण. होवळी-
जी (गो) करवरी

होडा(ध)-शा-उ १ उत्साह, कळकळ, उत्पुनता, जोम
(हृत्य, धवा, धावस ६० सवधी) त्याचे राजघरण विजयस

माहेले त्याचा होडा गेला.' -रा १० ५१ २ शुद्धि, मान,
अवसान, जाण 'पेंडारी माल्याचे ऐकनांन त्याचा होव गेला,
काठी घुबेनां सले' [का ह्य]

होसरणे-कि हाणे, येणे, वीमरणे 'कडकडाट सूर्यवटा।
पडावप होसरला।' -सुमादि ४३ १२१ [होसरणे]

होळणी-जी पुण्याचा रोग [हाळणे] होळणे-न
पुण्याचा जिवघ -उकि पामरणे, गळणे सर्वे पुण्या, ओहो
ळणे -उकि १ पुणे, घोळण उदा० मग होळणे (पुणे) २
गाळणे -बाळमिज [का होळु होळे]

होळवी-जी (गो) होळी (तिरस्कारार्थी)
होळप-उकि (गो) अणुया महिन्याची बाळत होणे,
पुणायें

होळप(फ)ण-उकि हुरपळणे पडा
हाळगणी-जी (बायकी) काळजी, चिंता, खेद, मन
हताप (किं पालणे, करणे) (मनकवची प्रयोग)

होळपदी-जी (बघोदे) नांगरावर बसविलेली दोन
खान्याची पडत -बडाघाचे राखवईते १५७ [स हत्य, हल]

होळा-उ दुवळा पडा
होळा-उ मोठी हाळी [होळी]

हाळाप-उ पालन
होळी-जी १ होलिचा पदा ३ (कों) होळीत, मध्ये
पुरावयाचे एरझोचे, पोफळीचे किंवा कळीचे साह [स होलिचा]

० करणे-१ होळी पत्रविणे २ (ल) जाळपोळ करणे, सर्वनाश
करणे अगाची होळी हाणे-राग, ताप ६०नी मगाची आग
हाणे ० दिपणे-न होळीच्या दिवसात पडणारा लहानसा
पाऊस हाळीची कर-जी होळी जळवल्यानंतरचा दुसरा दिवस
होळीची पोळी-जी १ होळीवर पोळी पडिल्याने बापण्याचा,
डेवण्याचा हक, हा बहुधा सुखत्याप पाटलाचा असतो २ अशा
तऱ्हेची पोळी होळीचे होळकर-उ अथ १ होळीच्या पुढे
खळ गववड, मनी वरणाारी मळडी २ अजागळ व अनवसिपत
लोक ३ (ल) सरफर छरी लोक, मुसत तमाशा बघण्यासाठी,
खेळण्यासाठी जयलेले लोक

होळी-जी (क) गज, रास 'गवताच्या दोन होळ्या'
होड्या-उ फजिती, वेगळू अपमान (किं उडणे, उड
विणे, पाडणे) [अर हट्ट]

होड-उ पाणी साठविण्यासाठी दमडपु याचे बांधीव किंवा
धातूचे पात्र २ जमिनीत कलेला खडा, गुप्त जागा, टांके [अर
होड]

होडा-उ १ हातीवर बसण्याकरिता असलेली उघडी कटरे
दार अथवा २ कुत्सीसाठी केलेला चौकोनी होडाप्रमाणे खडगा.
आखाडा [अर होडू]

होर—उ १ (राजा) नदीला एकाएकी आलेला पूर २ ऊर्मि, झुरझुरी (बोलणे, चोळणे इ०तील) और पहा

होर—उ (नासिक) लुगटपाचे (दोन्ही काठ सांइन) मथळे पोत

होर—री—उभी पावरे ठीक हवरा—री पहा

होलि (दी) ल—वि भयभीत, गोंधळलेला, किङ्कन्त्यमूढ, हवालदिल पदा [का हवालदिल] होलिविली—भी भीति, पास्ती, भयचकीत होणे

होलिका, होलिकारपूजन, होलिकोरसव—होलिका इ० पदा

होस—भी उत्कट इच्छा, महत्वाकांक्षा, उत्सुकता, गाढी, आवड, उत्साह, नाद, समेद [का होस्, अर हवस्] होसा—दी—सा—वि १ होस बाळगणारा, उत्साही २ क्यालीछायानी, गणेंवजावें इ० नी आपल्या मनाची होस प्रविश्यावा स्वभ व असलेला; रसिक होश (स) जें—अकि होस असणे, बाळगणे, घटक लागणे, आवड असणे होसदार—वि १ शोकीन, लहरी, चैनी, विपयासक्त २ महत्वाकांक्षी, तीव्र इच्छेचा, होशा होसला—उ १ इ—गा, वडु त्याचा मानक—होसला उत्तम आहे —रा १० ५९ २ कदैत्यशक्ति, उत्साह 'काम मोठे, होसला घोडा' —रा ५ ११, [अर होसला] होसेहोसे—किवि तीव्र इच्छेने, उत्सुकतेने

होसा—उ (कौं) आदपदात अनुप्राया नक्षत्र वया दिवशी असले त्या दिवसापासून तीन दिवस करावयाचा पुण्ययातील गौरीप्रसाधे एक उत्सव

होळ—झी (व ना) अव्यवस्थित जमाव, टोळी, पोळका, घुड 'घोर होळ जमली वाडर'

होळा—उ हुळा पहा, भाजलेला ओला हत्तरा [स होला]

हंगशा—वि (वे) हिजडा, नपुसक [का. हंगस्—वार्ड, झी]

हंज—उ (वे) डंकळ

हंजाडणे, हंजाडी होणे—अकि (वे) कलङ्गणे, उल यणे (गाढी इ०)

हस्तन, हस्त्य—वि काळचा, काळच्या दिवसावधयी [स]

ह्याचा—हा या दर्शकसंवांनामांचे पंथी विमळीचे पुढिली रूप (क) होचो [हा] ह्यो—दत्तना (मसिष्ट) हा 'ह्यो कायदे' हातामदीं नेऊनझ्यानी टाक'—बाब २२

ह्याच्यांत येणे—हाच्यांत (विशेषतः ह्रिया) येणे

ह्यासजें—अकि मत्पास येणे—मनको

ळ

ळ—मराठी व्यजनमालेतील चौतिसावें अक्षर हे कोण त्यादि शब्दाच्या आरभी येत नाही अक्षरविकास—पहिली व दुसरी अवस्था इ स २ च्या क्षणकातील नासिकेच्या धिला लेखात व तिसरी इ स १२१३ तील चेन्नोच्च्या शिला लेखात

क्ष

क्ष—मराठी व्यजनमालेतील पत्तीसावें अक्षर हे क् आणि ए या दोन व्यजनांच्या संयोगाने झालेले आहे अक्षर विकास—याच्या पाच अवस्था भाव्यून येतात पहिली इ स २ च्या क्षणकातील उपपदातच्या नासिक शिलेलेखात, दुसरी त्याच वळच्या रुद्रदामनूच्या गिरनार लेखात, तिसरी इ स ४ च्या क्षणकातील अलाहाबादच्या समुद्रमुलाच्या शिगलेखात, चौथी इ स ६ च्या क्षणकातील एका ताडपत्रात व पाचवी इ स १३ च्या क्षणकातील चिरश लेखात आढळते

क्षण—उ १ एका सुवर्ताचा यारावा भाग ४ मिनिट, ३० कला २ सूक्ष्म काळ, किंथित, मांडा वेळ, पळ, निमिष ३ धाड्याच्या आमत्रणाकरिता धाड्याच्या हातावर दाबयाचे दर्भे (यावकन) ४ धाड्यास धाड्याचे आमत्रण (कि० देणे, वेणे) ५ धाड्यभोजन 'धाड्या क्षणास पसला—माला—येथ' [स]

क्षणें—क्षण देणें—सकि धाड्याकरिता हातात दर्भे देऊन धाड्यास आमत्रण करणें ० प्रमा—झी थोड, विद्युत्ता 'मेघी स्मिरावली क्षणप्रमा' ० बुद्धि—वि चंचल, अस्थिर, अनिश्चित, मनाचा, बुद्धीचा ० भुरुर—वि एका क्षणात नाश पावणारा, मोडणारा, नाशवत, अशमंत, क्षणिक 'अनुभविलेले क्षणभुर तसेहि जे क्षुब्धन पदातात' ० मोभीम ११४ ० भर—मरि—री—किवि (काव्य) थोडा वळ, एक क्षण कालापुरतें, पळभर, तिळभर 'दोघास न विसवे क्षणभरी' ० विध्वंसी—वि (एका क्षणात विध्वंस होईल असा) क्षणभुर नश्वर क्षणाक्षणा—क्षणें, क्षणोक्षणें—किवि प्रत्येक क्षणास—क्षणें, पावलेपावली 'परापेक्षा होऊ नये क्षणाक्षणा' ०—दा १४ १ २३ क्षणावधि—

उ थोडा वेळ, एक क्षण, पळ —किवि एका क्षणात, क्षणभर क्षणिक—वि एक क्षण टिकणारें, अल्प काल राहणारें नाशवत, नश्वर, चंचल 'अपेक्षिते राज्यसुख' जया लागीं तें त्व क्षणिक ०—हा १ २६३ क्षणिक बुद्धि—वि क्षणबुद्धि, चंचल हृत्तीचा—मनाचा क्षणिक बुद्धि—मति—वरुपना—विचार—निश्चय—झी उ थोडा वेळ टिकणारी बुद्धि, मति, इ०, चंचलपणा, अस्थिरपणा क्षणे (पै) क—किवि /

एक क्षण, योहा वेळ ' क्षणेक तेंपें मग ती रुखावी । '
-सारह २ ३०

क्षण-न १ मारणें २ जखमी करणें [स]

क्षत-न जखम मग, इजा. -वि मण, जखम झालेला, जखमी (शब्द इ० नीं) [स क्षण-मारणें] ० अ-न रक्ष (क्षतान्न बाह्यगरे) ० दृष्टि-भी वैरभाव; प्रतिकूल नजर, मारक दृष्टि -वि असा तत्त्वचा भाव ठेवणारा, वैरी ० धृति-वि चरितार्थांचें साधन नसलेला, वेधार ० धन-वि प्रतभग करणारा, सापव मोडणारा, भ्रष्ट

क्षुंता-वि क्षमाशील, सहनशील, सोपिश [स] क्षंतय्य-वि क्षमा करण्याजोगा, क्षम्य

क्षति-ती-भी १ तोटा, नुकसान, नाश २ इजा, जखम, दुखापत ३ (व्यापकाची) नागवृक्ष, न्हास, विषाद ४ (ल) चिंता, फिकीर (काळजी तोटा, इजा याविषयीं विशेषत नकारार्थी प्रयोग) पर्वा, दरकार, किंमत याभयीं (कि० धरणें काळगणें) ' त्याची काय मला क्षती ? ' [स]

क्षत्र-उ १ चार वर्णांतील दुसऱ्या ऋणजे क्षत्रिय वर्णाचा पुत्र २ योदा वीरपुरुष -न क्षत्रिय जात ' कर्म या वैश्वकिं । सत्र जातीती । ' -शा १८ ८४८ [स] क्षत्रिय-उ १ क्षत्र अर्थ १ पहा ' मादान साहाय्यकर क्षत्रिय जो तोवि सन तोवि तरे । ' -मोमादि ३ १ ५६ २ दुसऱ्या प्रत योदीसी हलशी अन्न दाखविण्यासाठी काढों शब्दांच्या पूर्वी योजनावयाचा शब्द सदा ० क्षत्रिय द्विरा=जरा कमी वेजाचा, १ क्षत्रिया प्रतीषा न्हे असा हिरा [स] क्षत्री-उ १ क्षत्रिय शब्दाचा अपभ्रंश क्षत्रिय क्षत्री ' दैवे क्षत्री वैश्य क्षिया । ' -शा ९ ४६ ० क्षत्रियातक-उ परशुराम [क्षत्रिय+अंतक]

क्षणक-उ १ जैन किंवा बौद्धधर्मीय साधु ' नम क्षणक । ' -मोमादि २ १०० २ जैन किंवा बौद्ध मठाध्यायी [स] ० याद-उ बौद्ध धर्म, नास्तिक मत; एक पाखड

क्षपा-भी राज [स] ० खर-उ राजस

क्षम-वि १ सोपिश, सहनशील, क्षमाशील (समासांत) आघात-क्षम इ० २ क्षम, समर्थ, लायक, योग्य सामाशब्द-निर्वाह-विचार-व्यवहार-क्षम ' भावि तम भ्रमार्थी न क्षमही होळनि तत्र हेंदि सके । ' -मोसमा ५ १९ ३ क्षम्य अस्तव्या, व्यवहारे आचरणीय [स] क्षमण-न क्षमा ' क्षमण कर्हि कपेनें सवै तु न्यायवारा । ' -वामन विराट ८ ६० क्षमणें-कि. १ समर्थ होणें ' प्रमला पळावयासहि नव तो भणवत सिंधु क्षमला । ' -मोमीम ५ ५४ २ क्षमा करणें क्षमत्व-न १ सोपशीकपणा, सहनशीलता, क्षमा करण्याचा धर्म ' दुष्टेनि क्षमत्व आले । पृथ्वीसती । ' -हा १४ ७ २ क्षम्य

क्षमा-भी १ अपराध सहन करण्याची क्रिया, धर्म, सहनशीलता, माफी (कि० करणें) २ सोपशीकपणा, क्षांति, क्षिरता, सहिष्णुता ' असमोहसहन सिद्धी । क्षमा सत्य । ' -हा १० ८३ ३ पृथ्वी, धरा ' भागि देवाचेनि क्षमत्वे क्षमा आघात जाली आहे या मृतमा । ' -हा ११ ५५९ [स] ० पाळ-उ राजा, भूपति ' स्वां यक्ष्मर्मे समेतं वि कथिले कीं प्रायस क्षमापाळ । ' मोसमा १ ४१ ० यन्त्र-धान, क्षमिता, क्षमी-वि १ क्षमाशील, दया करणारा; सहनशील ' किंजुना धैर्यक्षमी । कर्पातीही । ' -हा १३ ४९८ २ समर्थ ' आचरणें मोहे क्षमी । न निपे मनोयमी । ' -हा १८ ६५८ क्षमापन-न क्षांतपन (राग, दुःख इ०चें), समायान, शांतपन.

क्षय-उ १ क्षीण, न्हास, ज्वनति, नाश इ० क्षुखार्थे पुण्याचा क्षय दुःखार्थे पापाचा क्षय २ नायनाट, लय, नाश, तोटा, अक्षिण नाहींसें होणें, छोप ' पाप-पुण्य-कुल-धर्म-राज्य-क्षय ' ३ एक रोग, शारीरिक न्हास राजयक्ष्मा ४ स्वयं, चंद्र यांच्या विनाशा न्हास, तिथिस्थय ५ पृथ्वी प्रलय; लय ६ (बीजगणित) ऋणसंख्या-माक्या बल्लद वृद्धि-पन-संख्या ७ साठ सवत्सरांपैकीं दोनटचें सवत्सर ८ सूर्योदयानंतर प्रत्येक ते तिथि, नक्षत्र, योग इ० दुष्टाया सूर्योदया पूर्वी संपणें ' तिथिस्थय ' [स] ० कार-उ कक्षक्षय, क्षय रोगांतील खोळस ० नामी नि ' हास पावणारा, उत्तरोत्तर क्षायबलेला, मृत्युपथास लागलेला याक्या बल्लद वृद्धिगामी ० तिथि औ. १ आज सूर्योदयानंतर सुरू झालेली व उद्या सूर्योदयापूर्वी संपणारी चांद्रमानांतील तिथि, सूर्योदयां पर्यंत गारी तिथि २ मृत माणसाची महिन्याची किंवा वर्षांची मृत्युतिथि, दिवस (चांद्रमानाची) ० दिवस-उ क्षयतिथि ० पक्ष-उ दर महिन्यांतील दुसरा पक्षवडा, वयपक्ष, वृष्ण पक्ष ० मास-उ ज्या महिन्यात दोन संक्रांती येतात तो अमावास्यत मास हा कचित येतो क्षयमास कार्तिक, मार्गशीर्ष, पौष या तीन महिन्यात येतो इतर महिन्यांत येत नाहीं ० ज्योतिषशास्त्र ० ० रोग-उ राजयक्ष्मा; रोगराज यानें छत्रोपातील सर्वे धातू उत्तरोत्तर क्षीण होऊन मृत्यु येतो, हा अशाच्य मानतात ० रोगी-वि वरील रोग झालेला ० वृद्धि-भी १ न्हास-उत्पत्त्ये, उतरती-वाढती कळा, कम तरता-वढती, कमी होणें-बाढणें २ (बीजगणित) ऋण-वृद्धिसंख्या, उणे-अधिक संख्या ० मृतक-न (काव्य) मृताशौच, अशौच क्षयाह-उ क्षयतिथि अर्थ, २ पहा क्षयिष्णु-वि नक्षर, अशाशत, भास पावणारे, न्हास पावण्या जाणें क्षयी-वि १ क्षयिष्णु २ क्षयरोगी

क्षर—प. १ सृष्टीतील सर्व नाशवंत पदार्थ. —गीर १४१ २ सर्व खेले. 'तेय क्षराक्षर अरणी दोन्ही । सुखमें हळू मंथुनी ।' —एमा १९.७४. [सं.] -वि. १ गळणारे; टिबकणारे; क्षिरपाणे. २ क्षिजणारे; न्हास पावणारे. ३ नाशवंत अशाश्वत. **क्षरण**—न. १ गळती; क्षिरपा; टिबकणी. 'अथो द्वात्री दोही। क्षरणे तेचि।' —माझा १८.३३५. (पाठ). २ हळूहळू नाश; न्हास. **क्षरणे**—भक्ति. पाशरणे; टिबकणे; गळणे; क्षिरपणे; हळू हळू नाहीसे होणे. **क्षराक्षरविचार**—प. (तत्त्वज्ञान) क्षरीर व मन याचा क्षेत्रक्षेत्रज्ञ विचार शास्त्रावर मग त्यातून जें तत्त्व निष्पन्न होते तें आणि आपल्या ओवती जी दृश्य सृष्टि—ब्रह्माक्ष आहे तिच्या निरीक्षणाने जें तत्त्व निष्पन्न होते तें, मिळून दोन्ही एकच कां. भिन्न आहेत यांचे परीक्षण करणे. —गीर १४१. **क्षरित**—वि. १ गळलेले; टिबकलेले. २ गाळलेले. **क्षारित**—वि. पासारविलेले; टिबकविलेले.

क्षांत—वि. १ सडून केलेले; क्षमा केलेले. २ शोशित; धोराचा; सडूनशील, क्षमाशील. [सं. क्षम=सोसणे] **क्षांति**—की. १ क्षमा; माफी. २ सडूनशीलता; धोड; शोशिकपणा. ३ क्षांति. 'उभय सहिष्णुता ते क्षांती । क्षांतीसी क्षिती गुरु केही ।' —एमा ७.३६२.

क्षाती—की. कीर्ति; नांव; ख्याति. 'पुनीचें केळी क्षाती ।' —वसा ७३. [ख्याति]

क्षत्र—वि. क्षत्रियासंबंधी. [सं.] •धर्म—व्रत—वृत्ति—पुन की. १ क्षत्रियाचा उपयोग, कर्म इ०. २ शौर्य, धैर्य इ० गुण. 'क्षत्रवृत्ति झुंगता । पाप नाही ।' —ज्ञा २.२३५.

क्षानत—न. (राजा.) अनिष्टसूचक कृत्य इ० (दिवा खाती पडणे येईर).

क्षार—प. १ सदा रसांतील एक. (सामा.) गीठ (खनिज दिवा कृत्रिम). २ खारटपणा. ३ केळीचें तोपट, आपाटा, हळदीचे पान इ० ची राख; अल्क (ई.) अल्कली. ४ पोर्टेण, सोडा इ० क्षार पदार्थ. ५ पायलोण; बीडलवण. ६ अम्ल न अल्कली यांचे रासायनिक संयोगापासून बनलेला पदार्थ. ७ क्षाराचे तीन मूळतत्त्व. (ई.) कॅल्शिय अल्कली. —वि. खारट [सं.] •सा—की. खारटपणा. —ज्ञा १३.११९. •पंचरु—न पळसाचा क्षार, तिकाच्या काढ्याचा क्षार, मोरग्याचा क्षार, सज्जीक्षार व जवक्षार यांचे सममाग मिश्रण. •मेह—प. क्षारसुक्ष कणकी किंवा तिचा तिकार प्रमेह पदार्थ. **क्षारान्धि**—प. क्षारसमुद्र. [क्षार+अंधि] **क्षारोत्पादक**—वि. क्षार उत्पन्न करणारे (झोरीन, आयोडीन इ०). **क्षारोदक**—न. खारट पाणी. [क्षार+उदक]

क्षालन—न. धुणे; प्रक्षालन; क्षालण असें अपभ्रष्ट रूप लढ आहे. [सं.] **क्षाल** (ळ) णे—उक्ति. प्रक्षालण करणे; धुणे. **क्षालित**—वि. धुतलेले. [सं.]

क्षिणणे—भक्ति. क्षीण, अशक्त, खराब होणे; क्षिजणे. [सं. क्षीण] **क्षित**—वि. खराब झालेले, न्हास पावलेले; खालवलेले.

क्षिती—की. १ पृथ्वी. 'परब्रह्म क्षिती उतरले.' —सुगा १०३. २ (संगीत) चौदाव्या ध्रुवीचे नाव. ३ खराबी; नासाडी; न्हास; उतरती कळा; क्षय. [सं.] **क्षितिज**—न. आकाश जेथे जमीनीस लागले ते दिशेत तो वकूळाकार मर्यादा. **क्षितिजलंघन**—न. खडब पदार्थ क्षितिजात असता त्याचे असलेले मोठे लंघन. —सूर्य २५. **क्षितिजसमसूत्र**—वि. क्षितिजाच्या सरळ पातळीत असलेले; पृथ्वीच्या पृष्ठभागाशी सपाट असलेले. **क्षितिज्या**—की. (ज्यो.) चाराशे जुळणारी घुण्यासमांतरवृत्ताची भुज्ज्या. 'उदयापासून सन्मंडलापर्यंत पोहोचेलोपर सूर्यास अहोरात्र' वृत्ताचे जो अंश आकृमावे लागतात त्यांच्या वृत्तावरील (घुण्याकणीय) भुज्ज्या. —भाज्यो १४. **क्षितोदा**—प. राजा; मृषति. 'न्यायाचे पोषी क्षितोदा ।' —ज्ञा १८.१८०४.

क्षिति—की. (बुकीने) क्षति; बिता; किडीर; पर्वा (कि० धरणे; बाळगणे) 'साहित्याची क्षिती मागुता । न करी सर्वथा निश्चयोंचें ।' —एमा १०.१८०, क्षति पहा.

क्षिपक—वि. फेकणारा; टाकणारा. [सं. क्षिप्—क्षिपक] **क्षिपण**—न. टाकणे; फेकणे. [सं.] **क्षिप्त**—वि. १ टाकलेले; फेकलेले; प्रक्षिप्त. २ (स.) शिष्यागाळी, हाद इ०नीं स्मिर्मितसला भेलेला; निंदित.

क्षिप्र—वि. वेगयुक्त; जलद; शीघ्र; घाईचा. —क्रि. जल नीने; ताबडतोब. [सं.]

क्षिप्रा—की १ खीर. २ उज्जनीची क्षिप्रा नदी. [सं.]

क्षिरापत—की. (प्र.) क्षिरापत पहा.

क्षीण—वि. १ क्षयो; अशक्त; दुर्बल. २ नाश पावलेला; नाहीसा झालेला; संपलेला. ३ सडपातळ; क्षारीक; तिरकोळ; हळू; रोव्या. [सं. क्षि=क्षय होणे] •पाप—वि. ज्याचे पाप नष्ट झाले आहे असा; निर्पाप. •पुण्य—वि. ज्याचे पुण्य खर्च झाले आहे, संपले आहे असा; ज्याचे पुण्य भोगून झाले आहे, क्षय पावले आहे असा. •दाक्षि—वि. अशक्त; नि शक्त. **क्षीणायु**—वि. मरणोन्मुख; विनाश अवळ आलेला आहे असा; अल्पायु.

क्षीत—की. क्षति; क्षिती; खातर; पर्वा; दरकार. (कि० धरणे; बाळगणे). [सं. क्षति]

क्षीय—वि. दात पिऊन उन्मत्त झालेला; दिग्लेला. [सं.]

शोर—न १ दूध 'नीरक्षीरालिप्तवत्प्रीतान्तरात् तै
 चालोनि ।' -शोर २ पाणी ३ शराबाचा पांढरा चीक, रस
 ४ -श्री शोर ५ क्षीरसागर [स] ० धीट-३ नासलेल्या
 दुधातील कीड ० नीरण्याय-३ एकांत एक पूर्णपणे मिसळून जाणे
 (दुधात नीर=पाणी असं एकरूप होतं तसे) पूर्ण मिलिता ० नीर
 निभाण-विवेक-३ हत पक्षी जमा दुधपाण्याच्या मिश्रणा
 तून दूध मिगळे काढतो तसे खा-पाशोपाच्या मिश्रणातून खरे
 निवडून काढणे चांगले वाईतून चांगले क्षोधने निवड ० ध्य-
 ३ आकाशागमा (६) मिली व ' क्षीरपथाने अवलोकन उघातें
 एकावर कलें माहे तो या विश्वामील कोणत्याही पांढीचा अत आप
 नास १२१०ने दिवून आला आहे, असे म्हणण्यास घडणारा नाही
 -भाग ० घृष्ट-३ उपातून दुधासारखा चीक निघा असे झाड
 (बड, बडे, चाका, उबार, धार ६) ० सागर-सिंधु-समुद्र-
 अन्ध-अर्णव-३ दुपाचा समुद्र (पौराणिक) सप्तसमुद्र पहा
 ' क्षीरसिंधु परिसर ।' -शा १८ १०५१ ' नातरी क्षीरसमुद्र ।
 -शा १० १२६ ' परि क्षीरापेयी बसोळा ' -शा ११ ५३५
 ० स्फटिक-३ गोमेद रत्न क्षीरापती-३ विष्णुदेव -शर
 क्षीराधिष्ठकन्या-तनया-श्री हस्ती देवी. क्षीराधि
 क्षामात-३ विष्णु क्षीरीदक-न उची, रेसमी पातळ (बाय-
 कांचे) घाले झाड, साखण क्षीरीदक लाव इत पाटावें ।'
 -मोसभा ५ ८३ क्षीरादक पाटोळा-३ क्षीरीदक पहा
 क्षीरार-न क्षिप्ता -शर
 क्षुण-वि १ क्षुरविकेले ठेचकेले क्षुरवेळे (हात, पाय,
 दगड इ० नी) २ रुड बराच चोखालेला (मात) [स]
 क्षुत व-न शिक (कि० खे) [ध्व]
 क्षुद्र-श्री क्षुधा, भूक [स] ० धीघ-३ शीर भूक
 लागले क्षुबेची प्रसीमता ० क्षाम-वि भुकेला, भुकेन व्याकुळ
 झाले क्षुद्रास स्तनपानें सुपुष्टि नव्हती ।' -मातो १२
 क्षुद्र-न म्यून, उणेपणा, वैभूय, दोष -वि ल्हान
 (योग्यता आकार इ० ने) इलक क्षुद्र क्षुद्र मत्स्य-आणी-
 प्राम इ० ' जोडा पुढे केर काढणें ही क्षुद्रकें दुम्हा
 साखण्यानीं जातीनें कळ नवेल ' [स] ० धरना-श्री कमी
 महत्वाची इलकी कल्पना तर्क विचार ० धटिका-श्री पुण
 पुणारी माळ पुणक लावलेला एक दागिना क्षुद्र पटिका सळ
 क्ती ।' -बेनीस्व ३ ७१ ० धटि-श्री इलक बारीकसारीक
 दोष पाहण्याची प्रवृत्ति कोतें मन, अनुदारवृत्ति -वि उणे
 पणा काढणारा, क्षुद्रपटि ठेवणारा, क्षुद्रान्धी ० मेह-३ लघवी
 पोरी होणें अशा होण री लघवी ० राग ३ सुडक रोग, विचार
 (मांची २०० पर्यंत सख्या माह) क्षुद्रा-वेधण क्षुद्रान्वेषी-
 क्षुद्रपटि पहा क्षुद्रक-क्षुद्र पहा

क्षुधा-श्री भूक [स] क्षुधाप्रातः, क्षुधातुर क्षुधात-
 वि कार भुकेला, भुकेन व्याकुळ झालेला क्षुधित-वि भुकेला.
 क्षुब्ध, क्षुभित-वि क्षोभ पावलेला, चवताळलेला, रागा-
 बरेला विकार झालेला येतलेला (अश्रुदा व ल) [स क्षु]
 क्षुर-३ १ वस्तु २ गुराच्या (विशदत पोहण्याचा)
 पायाचा तुर [स] ० प्र-३ बाण, झु ३ ' कामाचे घनुचे क्षुर
 मवती भुवाह्ननप्रोत्पत्ते ।' -विहल रसमजरी ११८
 क्षुल्लक-न क्षुर पहा. -वि १ ल्हान, कसती, अल्प,
 धाडे २ (ल) इलक, कमी दर्जाचे, कवडी किमतीचे, क्षुद्र,
 (किशोर, माणूस वृत्ति काम, बाब) [स]
 क्षेत्र-न १ शेत २ तीर्थची जागा, पवित्र व धार्मिक
 स्थळ, यात्रेचे, देवतेचे ठिकाण, अयोध्या, गया, काशी इ० ३
 जागा, स्थळ, स्वातंत्र्य, भूमिभाग ४ (भूमिती) छात्री, वीर,
 उची यात्रेमागे माघन करता येणारा पदार्थ, भांडीचे ५ बारा
 धाड्यामात्रांचे सच ६ ज्यात आत्मा राहतो असे प्राणधारे घरीर,
 अविकार व खनीज मनुष्यदेह -गीर १४२ ७ (सतति उत्तरीचे
 स्थल म्हणून) श्री, पत्नी ' जेवि विपुलश्री मी, मन्मेद्रीहि लवें
 वि सताम ।' -मोआदि १९ ३४ ८ सपन कडकडीत उपवास
 (धार्मिक उपवास मात्र नव्हे) (कि० पडणे, होणे घालणे)
 ९ बोवीस धाड्यामात्र, अकरा बाण एकवीस नमेडे गणपती,
 बारा सुवेकात व आठ दुर्गेशुक्ती देवी इतक्या देवतांचा समूह
 १० उत्पत्तिस्थान ११ युद्धभूमि रणागण ' तो ना गवसेवि
 क्षेत्री ।' -कथा १७६९ १२ रक्षागणित, सुमिति १३
 नकाशा, आकृति [स] ० गणित-न भूमितिप्राप्त ० ज-३.
 स्वस्त्रीच्या छात्री स्वतःचा भाऊ द्वावा माउबद याच पासून
 झालेला पुत्र, परवीरशासन स्वस्त्री (क्षेत्र) च्या छात्री उत्पन्न
 झालेले अपत्य नियोगापासून झालेली सवती माचीन काढीं
 हिदुधर्मशास्त्रात अथव्या सततीस कायदेशीर मान्यता
 अस द्वारदशविधपुत्र पहा ० जात्री-वि शेतकरी, घातीवर उपजो
 विका करणारा ० तार्य-न १ तीर्थक्षेत्र यात्रेचे ठिकाण
 २ असल्या ठिकाणाची यात्रा ० देव-३ तीर्थक्षेत्रातील देवता.
 अथवा क्षेत्रदेव पादाती १ डांडाडे ।' -दा १५ ५ १८ ० पाल-
 ल-३ स्थल प्राम रसक देवता स्थानिक देवता प्रामद्वदा
 ० फल ल-न १ (भूमिती) कोणतीहि पातळी अथवा क्षेत्र एखाद्या
 क्षेत्रपरिमाणाने मोठेले अथवा त्या परिमाणाची निम्न होणारी
 सख्या २ (ल) निळा, परिमाण, फळ (काम, व्यापार,
 उद्योग यातील) ' पाच पुतळ्या दिल्या काय आगि पचवीस
 रूपय दिले काय क्षेत्रफळ एकच ' ' आज मेला नातू क्षाला
 क्षेत्रफळ साखेच ' ० भूमि-श्री १ लागवडीची, लागवडीस
 योग्य अशी जमीन २ धार्मिक, पवित्र जागा, तीर्थक्षेत्र

•यात्रा-की तीर्थस्नानाची यात्रा, प्रवास •राशी-की (भूमिती) काही मिश्रित आकाराची राशि, सख्या, (भूमिती च्या आकृतीने दर्शविले जाणारी) •वास्त-पु तीर्थक्षेत्राच्या ठिकाणी रहिवास, वास्तव्य •वासी-वि क्षेत्रवास करणारा •संन्यास-पु एखाद्या पुण्यक्षेत्री राहून, ह क्षेत्र सोडून मरेपर्यंत काठेडि जावयाचे नाही असा केलेला नियम, संन्यास घेऊन क्षेत्री राहणे •संन्यासी-वि क्षेत्रपन्यास केलेला •संस्कार-पुत्री क्षेत्राचा गर्भाधान, पुसरन इ० संस्कार सततिरूप फल उत्पन्न होण्यासाठी धार्मिक विधि •स्व-वि क्षेत्र किंवा पवित्र ठिकाण येथील रहिवासी •क्षेत्रशिवचार-पु स्वर्गच्या पिढ्याच्या, क्षेत्राच्या किंवा शरीराच्या व मनाच्या व्यापाराचे परीक्षण करून त्यावरून क्षेत्ररूपी आत्मा कसा निघून होतो याचे विवचन करणे -गीर १४१ •छ-पु आत्मा, जीवात्मा, आत्मा वेदात बद्द असल्या म्हणजे त्यास क्षेत्रज्ञ म्हणतात -गीर ११७. क्षेत्राजीव क्षेत्रा-वि शेतांत कष्ट करून उपजीविका चालविणारा शेतकरी क्षेत्रोपवास-पु १ क्षेत्रात आल्यावर व मुद्दम विधि करण्यापूर्वी करावयाचा उपवास २ (ल) अनापण्या-शिवाय असा कडकडोत उपवास क्षेत्रोपाध्याय-पु शेताच्या ठिकाणाचा पड्या, साकडून शेतातील सर्व धार्मिक विधि करून घेतात

क्षेत्रो-पु क्षत्रिय पदा 'आम्ही शीरक्षेत्री' [सूत्रिय अप] क्षेत्र-पु १ टाकणे, फेकणे खचें करणे, घालविणे 'कार-पन-मातृपु-वृत्ति-कर्म-धैर्य क्षेत्र' २ दूर पाठविणे ३ खगोल अज्ञाता ४ क्षेत्रक, प्रधादिकाचे सिद्ध झालेले गणित स्पष्ट पद्धांचे इत्याचर्य त्यात मिळवावा किंवा उणा करावा म्हणून सांगितलेला अकराशि ५ कोणेतक प्रयकाराचे प्रयात इतरांनी पातलेले कोक मापय इ०, प्रक्षिप्त मजकूर, क्षेत्रक ६ एकच प्रसंग, वेळ एकच गोष्ट, प्रसंग, क्रिया इ० याला लागलेला सचप काळ अवकाश 'देता क्षेत्र, येता क्षेत्रे जवता क्षेत्री' खप पदा ७ चिलव ८ अनादर [स] •निक्षेप-क्षिर्न न चुकता, खात्रीने, निवधान टाकोटाक खास तो माऊसाहव क्षेत्रनिक्षेप आले -आय ८८ 'त्यास क्षेत्रनिक्षेप आज्ञा करून इकडे रवाना करावे' -पेक् १ ५५ •पात-पु (ज्यो) दोन प्रधाच्या वक्षा ज्या एका बिंदूतून एकमेकास छेदून जातात तो पात प्रधकक्षेचा आरोह छेदन बिंदु •पुत्त-न प्रधाची कक्षा; विमडल •सूत्र-न खगोल रेखासमूह क्षेत्रक-पु क्षेत्र अर्थ ४, ५ पदा -वि टाकणारा, क्षेत्रणकर्ता [स] क्षेत्रण-न क्षेत्र अर्थ १, २ पदा क्षेत्रणी-की (काव्य) कव्हे क्षणी क्षेत्रणे-जकि. १ टाकणे, फेकणे २ दूर पाठविणे शेता-वि १ क्षेत्रक, फेंकणारा, टाकणारा २ पाठविणारा

क्षेम-न १ कल्याण, अभ्युदय, सुख, हित २-स्नेहा अंगन, भेट (कि० घेणे, ओढणे) 'येरी म्हणे दमयतिथे। उठी क्षेम वंदे वा इये।' -कथा ११० ५५ -वि सुखी, हितकर, कल्याणप्रद [स] क्षेमकर-वि सुखकर, उत्कर्ष कारक, कल्याणदायक क्षेमालिंगन-न मित्रादिकास प्रीतीने मारलेली मिठी, स्नेहालिंगन, क्षेम अर्थ २ पदा (कि० घेणे) क्षेमी-वि आनंदी 'तो केवि मागी इये।क्षेमी होए।' -अ ३१७

क्षेवणे-सकि (महापु) लावणे रेखणे 'वरि टिका क्षेवणिला चोखडु।' -अ ६४ [स क्षेत्रण?]

क्षेनी-न (महापु) क्षणी, लागलेच 'प्रथम ज्ञान होत क्षेत्री। ईश्वर मायबाप गोसावी।' -ह्याम ६६ [स क्षण, क्षेत्र]

क्षणी-की १ पृथ्वी 'उपडवी वशिथेचिया क्षणी।' -आ १२ १२ २ सख्या •प-पति-पु राजा, भूपति 'म्हणे हस क्षोणीपतिस तुज कोणी सम नसे।' -नल [स]

क्षोद-पु १ चूर्ण, भुम्टी, पृष्ठ २ विचार, चर्चा [स] •क्षम वि १ भुम्टी करण्यासारखे २ (ल) बाढविवाद, चर्चा, विचारविनिमय करण्यासारखे विचारसम

क्षोम-पु १ राग, कोष, अतिशय सताप 'देवताक्षोम'. २ खळबळ, व्यग्रता, प्रक्षोभ, मनाची चलविलेल, गडबड, त्रास 'ऐसा ज्या मुखाचा आरु। दावी काठिण्याचा क्षोमु।' -हा १८ ७८८, -हा २ ३९ ३ (महापु) अनुराग आवडी -शिष्ट ५७४ ४ हर्ष सतोष (सामा) कोणताहि विचार. [स क्षुम्-रागाचरणे] •क-वि विकारोत्पादक, सताप आणणारा, खळबळ साजविणारा क्षोमणे-कि १ रागावणे, क्षुब्ध होणे, चेतणे २ अत करण ची चलविलेल होणे, अस्विर होणे 'सरी तथीचेनि अपरितोखें। क्षोमावें ना।' -हा २ २६९ ३ (महापु) लुब्ध होणे, विकारवश होणे 'क्षोमे अनपू जिये।' ४ (महापु) मोहवश होणे 'क्षोमे भूपति सव्या सकडली तापपुच्य सर्वाजना।' -गस्तो ७३ ८३ क्षोमना-की स्फुरण 'जै हानाची नसे क्षोमना।' -अमृ ७ १. क्षोमिण्या-की (सगीत) बाविसाव्या थुदीचे नाव क्षोमित-वि क्षुम् पदा क्षोम्य-वि रागावण्याजोगा, क्षुब्ध होण्या नेत्यासारखा

क्षोद-न मध 'क्षोद लोणी मिश्र करून शिंगरास पाजावे' -अथप १ १६७ [स]

क्षोर-पु १ हजामत (बोक्याची) दमधु २ पैतृक. कर्मांत किंवा तीर्थाच्या ठिकाणी मिशातकट केलेली सर्व हजामत [स क्षूर-कारणे]

रश्मा—की १ पृथ्वी २ क्षमा [सं] ०पति—प्र राजा;
क्षोणीपति

रश्मि—न विप 'कटी नीळमणीसमान बरवें तें रश्मे
पाजें जया।' -निमा १ (सांख्यिक स्तुतिध्याना) [सं]

ज्ञ

ज्ञ—मराठी व्यञ्जन मालेतील छतिसावें अक्षर हें 'रू' आणि
यू या दोन व्यञ्जनांच्या संयोगाने बनले आहे अभाविद्यास—
याच्या तीन अक्षरा, पहिली क्षत्रपत्तरी राजा ह्मणामुन याच्या
गिरनार शिखरेखत (इ स २ रे शतक) दुसरी पहिलीचे
रूपानर तिसरी अनुचा पमरार राजा घारावर ये याच्या वेळक्या
(इ स १००८) आरित्रा खलात भाडवते -प्र पुपग्रह
-वि जाणगारा तज्ञ (समागत) चाष्ट्र रत्न, सर्वज्ञ इ०
ज्ञपित, ज्ञप्त—वि जाणवले, प्रसिद्ध केलेले, शिकविलेले
[स ज्ञा=जाणणे] ज्ञप्ति—की १ बुद्धि हान २ माहिती
अज्ञेन, जाणीव 'रूणिता' या हान्नी. अज्ञाचीना। -हा १३
४० १ व्रतज्ञानमुळे झालेली जाणुति, अत करणांतील स्फुरण
-माझा १८ १२०४

ज्ञात—की ज्ञात, ज्ञाति पदा

ज्ञात—वि समजलेला, जाणलेला; ठाऊक असलेला [स
ज्ञा जाणणे] ०सिद्धात—वि शाखांशी पूर्ण परिचित असलेला
ज्ञातव्य—वि जाणण्यास समजण्यास ठाऊक असण्यास योग्य,
पाक्य; जाणीव होण्याजोगे 'तैव ज्ञाने जेणे। करितां ज्ञात
व्यातें पाहाणे।' -हा १८ ५३३ ज्ञेय पदा ज्ञाता—वि
१ जाणगारा समजगारा माहिती असलेला, तज्ञ २ गदाणा,
विद्वान् छत्र ज्ञानी [स ज्ञा=जाणणे] ज्ञात्तृच—न १ ज्ञान,
ज्ञत माहिती २ बुद्धि घाणगार्षि 'विशाल ज्ञातृत्वाची
बुद्धी।' -दा १९ ४२०

ज्ञाति—की १ ज्ञात धर्मे प्रकार २ गोत्रज बांधव
'पार्वे म्हणे श्री धर्मविर धरितिल जे अस्तिप्रति ज्ञाति।' -मोक्षम १० १०६ ३ ज्ञाति धर्मकर्मप्रमाणें पडलेला
भेद 'ब्रह्म-वैश्य ज्ञाति' -वि जानिविपयी—सकधी
०मेहेत्र पुत्रव ज्ञातीचे पुढारी

ज्ञान—न १ बुद्धि विषयाचे आकळन करण्याचे सामर्थ्य
२ मनोव्यापारीचा विषय, शास्त्र ३ शान्ती माहिती ४ विषय
प्रवृत्ताची बुद्धीवर झालेला संस्कार मनारवाचा उपरा, समजुत ५
ब्रह्मज्ञान सुशून्य अनसंस्काराचे जे अनस विनाशी पदार्थ आहेत
त्या सर्वांत एकच अविनाशी परमेश्वर मळन राहिला आहे अस
जाणणे, ब्रह्मात्मज्ञान -गीर ७१३ अज्यातमविद्या [सं] हा-

जाणणे] ०कमज्ज—न १ एक रांगोळी काढण्याचा प्रकार २
(योग) शरीराच्या छिन्नाणी कल्पिलेल्या आठ कमळांपैकी प्रत्येक
०कटा—की बुद्धिमेव, बुद्धिप्रभाव 'धीशक्त्य हानकळा परमा।' ३
३ शाहणपणाचा प्रकार, बुद्धीची आविर्भावची मुद्रिका, जाणण्याची
कला, 'आंगी हानकळा आली म्हणजे दुराचार घडत नाही' ३
जाणतीकळा पदा ०कळेपार—वि मनुष्याच्या बुद्धीच्या आठो
क्याच्या बाहेर बुद्धीला अवगम्य ०काढ—न त्रिकांड वदांतील
आत्मज्ञानाचे प्रतिपादन केलेला भाग, आरण्यकें व उपनिषदे
(यांत यज्ञयागादि कर्मे गौण व ब्रह्मज्ञानच काय ते ध्यत असते)
-गीर २८७ याच्या तल्ल कर्मांदा ०धोश—पु १ ज्ञानाचा
समूह सांठा २ विविध विषयाची माहिती ज्यांत दिली असते
असा कोश, (इ) एसायक्षेपीडिया ३ मराठीतील असा प्रथ
०गुरु—पु १ ज्ञान दणारा शिक्षिगारा दिवसक २ महावाक्यो
परमेश्वरान् ब्रह्म प्रत्ययास आणून देणारा साधगुरू ०घन—वि
परिपूर्ण ज्ञानस्वरूप असलेला ज्ञान ने पूर्णपणे भरलेला 'महाराज
राज सद्गुरु ज्ञानधना ०चक्षु—दृष्टि—पु बाहेरदियाच्या विषया
पलीकडील आत्मस्वरूप जाणण्याचे ज्ञान, बुद्धि मन बहुत -वि
एतद्विद्विष्ट (मनसुष) ०जनक—वि ज्ञान उत्पन्न करणारे
०दाता—पु ज्ञानदत्त -वि ज्ञान दान करणारा ०द्विवा—कीप—
पु बुद्धिपरी दिवा 'अतदिवा ज्ञानदिवा मालतू नरोरे।' ०निष्ठा—की
ज्ञानोत्तर सर्व कर्मे सोडून देऊन ज्ञानातच गहन
जाण्याची सिद्धावस्थेतील स्थिति -गीर ४१२ ०परंपरा—की.
१ एकामाणून एक वणाच्या निचारांमुळे माहितीमुळे झालेले
ज्ञान. २ बाबतें ज्ञान ०मड—मडो—पुकी १ अज्यात्म ज्ञानाचा
अथवा ध्यानयोगाचा अभ्यास करण्यासाठी बांधलेला आश्रम,
एकतस्थान २ (ल) दुसरा कारण्य ज्ञानमंडात बसणे—
१ शास्त्राधिक वचनांनुन परास्मूख हाऊन आध्यात्मिक चिंतनात
काळ घालणे २ स्वतःच्या शाहणपणावरून घेतून, यावे काळगणे
०मार्ग—पु ईश्वर प्राप्तीचा वेदाचा शास्त्रीक रास्त मार्ग अन्य
कोपासनेची साधनावस्थेतील स्थिति दाखविणारी रीत -गीर
४१२ ०मार्गी वि ज्ञानमार्गाचा अवलंब करणारा ब्रह्मज्ञानाच्या
मार्गे असणारा ०माला(ळ-ळा)—की १ स्वाध्यायास आरंभ
करताना शिष्याच्या गुणाच्या मळपात मुक्तवून देवा पित्या
कडून घातली जाणारी माल २ ही माल घालण्याचा संस्कार ३
(ल) जाणजे ज्ञान व्यवहारज्ञान ०यज्ञ—पु ज्ञानप्राप्ति परम
श्वर स्वरूपाचे ज्ञान कळन घेऊन त्या ज्ञानाला अनुसरुन अशा आचर
णां परमेश्वराची प्राप्ति करून घ्यावयाचा मार्ग, साधन -गीर
६८० ०रगमाची मातृसु—की हानी शाहणा माणून या
बहुल गौरवाचे म्हणतात [ज्ञान+मातृसु=पेटी] ०लक्ष्मी—न १
ज्ञानसाधनाच चिन्ह, लक्षण २ बुद्धिलक्षण ०बल्ली—की (घने)

भांग. ०वाद्-प्र. १ (तत्त्वज्ञान) ज्ञाननेच मोक्ष प्राप्ती होते, मुक्ति मिळते हे तत्त्व; व त्या तत्त्वाचे समर्पन. २ (ई.) प्रोस्टिडिहाम्. ०वान्-वि. १ दाहणा; ज्ञानी. २ अभ्यात्मज्ञान असणारा; ब्रह्मज्ञानी. ०वायु-प्र. एक वातरोग. हा शाळा अठरा माणूय गहन विषयावर विद्वत्तापूणे बटवड करीत घुटतो. ०यिग्रह-प्र. ज्ञानरूपी शरीर असलेली (देवता). ०यिज्ञान-न. १ आध्यात्मिक ज्ञान आणि आधिमौक्तिक किंवा शास्त्रीय ज्ञान. २ अभ्ययनापासून भिळालेले ज्ञान आणि अनुनयन्य किंवा प्रत्यक्ष ज्ञान. ३ बाह्यमय आणि शाब्द. ०दायित-स्त्री. १ ज्ञानेश्वर पंचक. २ मुदितामय्ये. ०सूर्य, ज्ञानार्क-प्र. ज्ञानरूपी सूर्य. ' ज्ञानसूर्य उगवला वेहामाजी. ' ०रूपज्ञ-वि. ज्ञानाला स्पर्श झालेले; जाणलेले; तमजलेले. ज्ञानांजन-न. ज्ञानरूपी अंजन, काजळ; ज्ञानोपदेश. ' मयनां लेशे ज्ञानांजन. ' ज्ञानाभ्यास-प्र. अभ्यात्म-ज्ञानाचे चिंतन, ब्रह्मज्ञानाचा अभ्यास, चिंतनमनन ज्ञानाभ्यासा-वि. सदोदित ब्रह्मचिंतन करणारा. याच्या उलट कर्मसंगी. ज्ञानार्थ-प्र. ज्ञानरूप, ज्ञानाचा विषय. ' हे असो आतां बाजटा. तो ज्ञानार्थ करुनि गोमटा. ' -हा १४ २६. [ज्ञान+मपे] ज्ञानाज्ञान-न. पारलौकिक ज्ञान व (अन्यथा) ऐहिक विषयाचे ज्ञान. -हा १५. ५०३. [ज्ञान+अज्ञान] ज्ञानी-ज्ञानिया-वि. १ ज्ञाता; दाहणा, जाणणारा; विद्वान; सुत. २ आध्यात्मिक, पारमार्थिक ज्ञान असणारा; ब्रह्मज्ञानी. ' तिज अयार्थी जाणिजे. ज्ञानिया चौया. ' -हा ७. १०९; एभा ११. २४९. [सं. ज्ञानिन्] ज्ञानेश्वर-न. ज्ञानाच्याद्वारे वस्तूचे ज्ञान होते अशी त्वचा, नेत्र, जिह्वा, कान, नाक ही पांच इंद्रिये प्रत्येकी याच्या उलट कर्मेद्रिय. या पांचांच्या संप्रदास ज्ञानेश्वरपंचक म्हणतात. [सं.] ज्ञानोपदेश-प्र. अभ्यात्मज्ञान; आत्मज्ञान याचा उपदेश, बोध. (कि० कारणे; देणे). [सं.] ज्ञानोपासना-स्त्री. उपासनेचा तिसरा प्रकार.

वेद व द्वाये यांच्यापासून ज्ञान मिळविण्याचा प्रयत्न, मार्ग, (कर्मोपासना व आत्मोपासना हे उपासनेचे पद्धि के दोन प्रकार आहेत). [सं.]

ज्ञापक—वि. ज्ञान करून देणारा; जाणविणारा; माहिती देणारा; बोधक करून देणारा (लेख, शास्त्र, चिन्ह). [सं.]

०निमित्त-न. (तर्क) निदर्शककारण; दर्शविणारे, माहिती करून देणारे कारण (प्रकाश, नाद). याच्या उलट कारकनिमित्त.

ज्ञापन—न. माहिती करून देणे; दाखविणे; शिकविणे. [सं.]

ज्ञापनीय—वि. माहिती करून देण्यास, दाखविण्यास योग्य, तत्त्व.

ज्ञापयिणे—सकि. (काव्य) १ माहिती करून देणे; स्पष्ट करणे; जाणविणे; सुचविणे; सांगणे. २ परिचय करून देणे; शिकविणे. [सं. शा-शाप्]

ज्ञापित—वि. १ जाणविलेला; स्पष्ट, उघड केलेला, २ परिचित; माहिती करून दिलेला; शिकविलेला. ३ सुचविलेला; दर्शित. [सं.]

ज्ञाप्य—वि. जाणावयाचा; माहिती करून देण्यासारखा; शिकविण्यासारखा; सांगण्याजोगा; ज्ञापनीय पदा. [सं.]

०होय—वि. माहीत होण्यासारखा; जाणव्याचा (विदय); समजण्यास, जाणण्यास योग्य. ' मनाचे मनपण गेले. जेय बोलाचे बोलपण ठेले. जयामाजि सांगले. होय दिसे. ' -हा ४. १९३; -हा १६ ५२९. ' ह्या अनुपम शब्दकोशातील प्रत्येक शब्द होय आहे. एतज्ज्ञानाने जो ज्ञाता तोच ज्ञान ' -शास्त्रीकोश.

०वाद्-प्र. १ (तत्त्वज्ञान) आध्यात्मिक गोष्टीचा उलगडा एका गूढ तत्त्वज्ञानाने करणाऱ्या एका पाखंडी पंथाचे मत. (ई.) प्रोस्टिडिहाम्. २ शास्त्रीय ज्ञान हेच होय असे मत. [सं.]

